

ANALELE ARADULUI

Colecția „Astra Arădeană - 1863”

Anul 3 Nr.3, 2017

Asociația Națională Arădeană pentru cultura poporului român

Comitetul coordonator:

ÎPS dr. Timotei Sevciciu, Arhiepiscop al Aradului

Prof. univ. dr. Aurel Ardelean, președintele-fondator al Universității de Vest „Vasile Goldiș” din Arad

Ing. dr. Gheorghe Falcă, primarul Municipiului Arad

Prof. Ioan Traia, muzeograf la Muzeul Satului Bănățean – Timișoara

Consiliul editorial

Redactor-șef: dr. Doru Sinaci

Redactor-șef adjunct: dr. Constantin Ghiță

Secretar general de redacție: dr. Emil Arbonie

Secretar de redacție: prof. Ioan Tuleu

Membri: conf. univ. dr. Sorin Bulboacă, conf. univ. dr. Adrian Nițu, dr. Elena Rodica Colta, dr. Oana Mihaela Tămaș, prof. univ. dr. Teodor Pătrăuță, dr. Peter Hügel, arhivist Mirela Pachița, arhivist Anca Băițoiu, prof. Ujj Janos, prof. Puskel Peter, conf. univ. dr. Cristian Bente, conf.univ.dr. Cristian Măduța, lector univ.dr. Stelean Boia, prof. Horia Truță, dr. Augustin Mureșan, dr. Lucian Ienășescu, dr. Marius Răzvan Meszar, prof. Dan Demșa, dr. Felicia Aneta Oarcea, preot dr. Gheorghe Hodrea, dr. Maria Alexandra Pantea, prof.drd. Paul Krizner

Consiliul științific

Președinte: prof. univ. dr. Ioan Bolovan, prorector Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

Membri:

- prof.univ.dr. Nicolae Bocșan, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca
- cercetător științific I dr. Dumitru Suciu, Academia Română, Institutul de Istorie „George Barițiu”, Cluj-Napoca
- prof.univ.dr. Sorin Mitu, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
- prof.univ.dr. Mihai Săsăușan, Universitatea din București
- prof. univ. dr. Corneliu Pădurean, Universitatea „Aurel Vlaicu” Arad
- cercetător științific I dr. Ioan Hațegan, Academia Română, Institutul de Cercetări Socio-Umane „Titu Maiorescu”, Timișoara
- prof.univ.dr. Marius Grec, Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” Arad
- prof.univ.dr. Mihai Drecin, Universitatea din Oradea
- prof.univ.dr. Ioan Horga, Universitatea din Oradea
- prof.univ.dr. Dumitru Țeicu, Universitatea din Reșița
- lector.univ.dr. Elena Sandu, Universitatea din Szeged
- dr. Laurențiu Ștefan-Szemkovics, Arhivele Naționale ale României, București
- conf.univ.dr. Marius Eppel, Universitatea Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca
- prof.univ.dr. Josef Wolf, Germania
- cercetător științific dr.Volker Wollmann, Muzeul Ardelean din Gundelsheim, Germania
- prof.dr. Dumitru Tomoni, președintele Societății de Științe Istorice Timișoara

Cuvânt înainte

Data de 30 noiembrie, preziua Marii Uniri, s-a impus deja – în partea de Vest a Țării - ca prilej de desfășurare a sesiunilor științifice arădene de istorie și antropologie culturală. An de an, istorici, cercetători, universitari și oameni de cultură din toate provinciile locuite de români se reunesc la Arad, evidențiind astfel rolul deosebit de important pe care l-a jucat, în urmă cu o sută de ani, orașul *Unirii Celei Mari* și valorizând, totodată, revista *Analele Aradului*¹, prin excelente studii și comunicări științifice.

În cele două secole care au premers Marii Uniri, românii din Monarhia Habsburgică au gravitat, pe rând, în jurul a trei centre politice, economice, culturale și spirituale: Blajul, Sibiuul și Aradul. După ce Blajul strălucește decenii întregi sub luminile Școlii Ardelene, iar Sibiuul este încununat – spre sfârșitul secolului al XIX-lea - cu laurii martirilor memorandiști, marele merit al arădenilor se referă la dezvoltarea discursului politic românesc: de la susținerea autonomiei pe baze istorice, la autonomia pe principiul majorității populației; de la discursul de atitudine politică, la cel de activitate politică, iar în final, la promovarea conceptului de autodeterminare. Un parcurs dificil, care avea să șlefuiască discursul politic al românilor transilvăneni și să pregătească generația Marii Uniri. Către sfârșitul secolului al XIX-lea, românii transilvăneni se găseau în fața unor mari provocări, comparabile – ca amploare a manifestării acestora, în toată zona central-europeană – cu marele moment de la 1848. „*Veacul al XIX-lea – avea să constate mai târziu Octavian Goga – e veacul principiului de naționalitate. În veacul al XIX-lea s-a lansat ideea identificării granițelor etnice cu granițele politice; în veacul al XIX-lea s-a elaborat unitatea popoarelor. Desigur, mai întârziați decât alții din cauza așezării noastre geografice, aceste idei din cursul veacului al XIX-lea au fost în mod postum resimțite în conștiința noastră și trecute în instinctul nostru popular. Toți cărturarii, toți scriitorii noștri, toți au perpetuat generații întregi acest vis, de la unul la altul, și eu nu mă găsesc decât o verigă într-un lanț de evoluție: nu sunt decât continuatorul normal al simțirii generale, pe care, în mod firesc, am dus-o și eu cu un pas mai departe.*”

¹ *Analele Aradului* este editată de către Asociația Culturală Asociația Națională Arădeană pentru cultura poporului român, înființată în data de 17 mai 2014, la inițiativa următorilor membri fondatori: IPS Dr. Timotei Sevciciu, prof. univ. dr. Aurel Ardelean, ing. dr. Gheorghe Falcă, dr. Doru Sinaci, prof. Ioan Traia și dr. Emil Arbonie (vezi: Judecătoria Arad, dosar 19492/55/2014, încheierea nr. 11540/19.11.2014).

În acest context european descris excelent de către Octavian Goga, care avea să se impună ca lider al *tinerilor oțeliți* grupați în jurul ziarului *Tribuna*, Aradul își va revendica onorantul statut de capitală politică a românilor transilvăneni, poziție care avea să fie recunoscută atât la Viena sau la Budapesta, cât mai ales la București.

După 99 de ani de la împlinirea dezideratului nostru național, când ne pregătim să pășim în anul centenarului Marii Uniri, Aradul redevine centrul de interes al românilor din toate colțurile spațiului etnic. Prin sesiunile științifice naționale care se desfășoară cu regularitate în orașul care a pregătit Marea Unire, prin volumele publicate sau prin mișcarea monografică ce iradiază de aici, cercetătorii, universitarii și oamenii de cultură reuniți cu prilejul acestor minunate ocazii cinstesc, astfel, memoria marilor noștri înaintași. Iată încă un motiv să reaprindem, cu mândrie, sloganul dezideratului nostru cultural-științific: ASTRA ARĂDEANĂ REDIVIVA!

Redactor-șef: **dr. Doru Sinaci**
Secretar-general de redacție: **dr. Emil Arbonie**

CUPRINS/CONTENTS

Cuvânt înainte/Foreword.....	3
I. Istorie/History.....	11
<i>Sorin Bulboacă</i>	
Contribuții la istoria târgului Pâncota în Evul Mediu	
Contributions on the history of Pancota fair in the Middle Ages.....	11
<i>Ioan Crișan, Augustin Mureșan</i>	
Inelul de argint cu cap de bour din cimitirul satului medieval Rădvani (județul Bihor)	
The silver ring with a auroch's head from the medieval cemetery of the Rădvani village (Bihor Country).....	23
<i>Laurențiu-Ștefan Szemkovics</i>	
Documente de la Antim Ivireanul (1707-1716)	
Documents d'Antim Ivireanul (1707-1716).....	32
<i>Alexandru Kósa, Ioan Hațegan</i>	
Din cronologia Banatului Imperial (Anul 1718)	
From the Chronology of the Imperial Banat (Year 1718).....	51
<i>Ioan Tuleu</i>	
Lupta națională în satele din Câmpia Crișului Alb	
National Struggle in the Villages of Crișul Alb Plain.....	66
<i>Doru Sinaci</i>	
Aradul – cea de-a treia capitală politică a românilor din Monarhia Habsburgică	
Arad - the third political capital of the Romanians in the Habsburg Empire.....	99
<i>Augustin Mureșan</i>	
Tiparul de sigiliu al Asociației Naționale Arădene pentru Cultura Poporului Român (1863)	
Seal pattern of the Arad National Association for the Culture of the Romanian People (1863).....	110
<i>Adrian Deheleanu</i>	
Evoluția Aviației Militare Române. Participarea la campaniile militare din Primul Război Mondial (1916-1918)	
Evolution of the Romanian Military Aviation. Participation in the campaigns of the First World War (1916-1918).....	116
<i>Alin Spânu</i>	
Spionajul Puterilor Centrale pe Valea Prahovei, Cazul directorilor A. Müller și R. Arendt (1914-1916)	
Central Powers Spies at Valea Prahovei. The cases of A. Müller et R. Arendt (1914-1916).....	149

<i>Iuliu-Marius Morariu</i>	
Identitatea națională și loialitatea dinastică reflectată în memorialistica și folclorul din Primul Război Mondial din zona Năsăudului	
The national identity and the dynasty loyalty reflected in the memoris and folklore from the First World War in the area of Năsăud.....	158
<i>Ililian Stelian Boțoghină</i>	
Colonelul Teodor Pirici - olteanul care a eliberat Aradul (1919)	
Colonel Teodor Pirici - the Oltenian who liberated Arad (1919).....	166
<i>Laurențiu-Ștefan Szemkovics</i>	
Două scrisori ale lui Vasile Goldiș (1923, 1926)	
Deux lettres des Vasile Goldiș (1923, 1926).....	186
<i>Elena Rodica Colta</i>	
Război, comunism, colectivizare. Mărturii din zona de frontieră româno-maghiară	
War, communism, collectivization. Testimonies from the Romanian-Hungarian border area.....	194
<i>Emil Arbonie</i>	
Unele aspecte referitoare la funcționarea Biroului evacuaților din Arad (22 martie-31 august 1944)	
Some aspects regarding the functioning of the Office for Evacuated persons in Arad (March 22nd - August 31st 1944).....	206
<i>Corina Bejan Vașca</i>	
Scurt istoric al localității Buteni, județul ARAD	
A Brief History of Buteni, Arad County.....	216
II. Biserica și Școala/The Church and the Scool.....	241
<i>Augustin Mureșan, Ioan Popovici</i>	
Stema Episcopiei Aradului pe Paraclisul de Vară al Mănăstirii Hodoș-Bodrog	
The coat of the episcopate of Arad on the summer chapel from the Hodoș-Bodrog monastery.....	241
<i>Radu Alexandru Hord</i>	
Sinagogile din județul Arad	
The synagogues from Arad County.....	248
<i>Corina Bejan Vașca</i>	
Construirea și târnosirea Bisericii Ortodoxe noi din Buteni	
The construction of the Buteni Orthodox Church was sacred foundens.....	279

Paul Krizner

Preoții ortodocși din Episcopia Aradului prigoniți sau omorâți în timpul Revoluției de la 1848-1849 294

The Orthodox Priests of the Arad Diocese persecuted or killed during the Revolution of 1848-1849.....

Stelean-Ioan Boia

Studentii arădeni în universitățile din Europa (secolul XIX începutul secolului XX)

Students from Arad in European universities (19th-early 20th century)..... 304

Virgil Valea

Contribuția episcopiei arădene la organizarea și legislația bisericească interbelică

The Contribution of the Arad Episcopate to the Inter-war Church Organization and Legislation..... 329

III. Societate și Antropologie culturală/Society and Cultural Anthropology..... 342

Gabriela Adina Marco

Obiceiuri și tradiții locale străvechi de la Nădlac

Old local traditions and customs from Nadlac..... 342

Vasile Faur

Toponimia comunei Chisindia, jud. Arad. Glosar toponomastic

The toponymy of Chisindia commune, Arad County. Toponomastic glossary..... 351

Marius Ioan Grec

“Sistemul legislativ” de organizare a exploatărilor resurselor minerale în Transilvania (secolele XV-XVIII)

The “legislative system” of organization and exploitation of mineral resources in Transylvania (XV-XVIII centuries)..... 363

Tatiana Ostroveanu

Activitatea cultural-artistică în Făget la finalul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX

Faget's Cultural and Artistic Activity at the End of the Nineteenth Century and the Beginning of the Twentieth Century..... 376

Petru Cuvineanu

Unele considerații despre prima societate de transport public cu autobuzele în Arad și prima școală de șoferi de pe actualul teritoriu al României

Some considerations regarding the first society of public transport by buses in Arad and the first driving school on the actual Romanian territory..... 381

<i>Felicia Aneta Oarcea</i>	
Serviciul Zootehnic și Sanitar-Veterinar al Județului Arad. Repere istorice interbelice	
Animal Farming and Veterinary Service of Arad County. Interwar historical landmarks.....	391
<i>Dumitru Tomoni</i>	
Susani, drama unui sat bănățean la sfârșitul Marelui Război	
Susani, the drama of a Banat village at the end of the Great War.....	401
<i>Adrian Nițu</i>	
Băncile arădene la început de secol XX	
Arad Bank sat the beginning of the XX-th Century.....	418
<i>Elena Gherghinescu-Ziegler</i>	
Incursiuni în istoria Teatrului de marionete Arad	
The History of the „Marionette Teatre” feom Arad.....	437
<i>Mirela Pachița</i>	
Situația sanitară a județului Arad între anii 1938-1944	
The sanitary situation of Arad County between 1938-1944.....	449
<i>Horia Truță</i>	
Opinii politice și programe agrare românești în perioada 1944-1947	
Political Opinions and Romanian Agrarian Programs Between 1944-1947	462
<i>Dan Demșea</i>	
Primii ani de existență a căminelor de bătrâni nepensionari – cazul Lipova (1949-1955)	
The first years of existence of the old-age homes for non-pensioners - the Lipova case (1949-1955).....	477
<i>Eugen D. Pădurean</i>	
Repertoriul structurilor de pământ din județul Arad descoperite pe imaginile satelitare Google Earth (2014-2017)	
A repertory of the ground structures from Arad County, discovered on Google Earth satellite images (2014-2017).....	491
IV. Medalioane/Medallions.....	499
<i>Gheorghe Mihuț</i>	
Cinci sute de ani de la inițierea reformei. Johannes Honteru, reformatorul Transilvaniei	
Five hundred years from the launch of the reform. Johannes Honteru, Reformer of Transylvania.....	499
<i>Emil Șimandan</i>	
Galeria academicienilor români	
Gallery of Arad academics	506

Ioan Costea

**Mor pentru popor. Las vouă moștenire creșterea limbii românești
și a patriei cinstire**

**I die for my people. To you I leave this legacy to grow your
ancestor's language and to honour your country.....** 531

Vasile Dudaș, Lazăr Gruneanțu

**Pavel Rotariu (1840-1919). O viață dedicată propășirii culturii
românești**

**Pavel Rotariu (1840-1919). A life dedicated to the advancement of
the Romanian culture** 537

Nicolae Dumbrăvescu

**Iacob Oltean – un tribun uitat al Revoluției de la 1848-1849 din
Transilvania**

**Iacob Oltean – a forgotten tribune of the Revolution from 1848-
1849 in Transylvania** 546

Maria Alexandra Pantea, Sebastian-Dragoș Bunghez

Un arădean uitat: Mircea Russu-Șirianu (1885-1916)

A Forgotten Aradan: Mircea Russu- Șirianu (1885-1916)..... 559

Ionel Costin

Iuliu Maniu

Iuliu Maniu..... 571

Gheorghe Rancu Bodrog

**Dr. Atanasie Popovici militant de seamă pentru drepturile
românilor din Valea Timocului**

**Dr. Atanasie Popovici, an outstanding militant for the rights
of the Romanians in the Timoc Valley.....** 575

Dan Demșea

**Memorialistul Roman Ciorogariu și Aradul (prima parte:1913-
1916)**

**Memorialist journalist and educator Roman Ciorogariu and Arad
(first part: 1913-1916).....** 584

Corneliu Pădulean

**Laurențiu Oanea, secretar al Marii Adunări Naționale de la Alba
Iulia**

**Laurențiu Oanea, secretary of the Great National Assembly in Alba
Iulia.....** 590

Gabriela Adina Marco

**„Am fost și eu la Alba Iulia...” – învățătorul George Petrovici,
delegat al cercului electoral Nădlac la Alba Iulia la 1 Decembrie
1918**

**I too was in Alba Iulia ... "- the teacher George Petrovici, delegate of
the Nadlac election circle in Alba Iulia on 1 December 1918.....** 598

<i>Mihai-Octavian Groza</i>	
Tiron Albani (1887-1976), un luptător pentru Unire mai puțin cunoscut. Medalion bio-bibliografic	
Tiron Albani (1887-1976), a less known Fighter for Unification. Bio-bibliography.....	605
<i>Paul Krizner</i>	
Însemnări editate și inedite despre Episcopul Marii Uniri Ioan Ignatie Papp (1903-1925)	
Published and unpublished Notes about the Bishop of the Great Union Ioan Ignatie Papp (1903-1925).....	617
<i>Ioan Traia</i>	
Preot Dr. Gheorghe Cotoșman și monografismul bănățean	
Priest dr. Gheorghe Cotosman and the <i>Monographic</i> School of Banat.....	624
<i>Florica Ranta Cîndea</i>	
Mari pedagogi, mari cărturari. Literaturi și idealuri	
Great Educators, Great scholars. Literature and Ideals	642
V. Recenzii/Reviens.....	651
<i>Florin-Corneliu Popovici</i>	
Lazăr Gruneanțu, <i>Avocații Baroului Timiș. Lexicon</i>.....	651
<i>Augustin Mureșan</i>	
Laurențiu-Ștefan Szemkovics, <i>Documente de la Matei Basarab privitoare la Mănăstirea Argeșului (1632-1654)</i>.....	656
<i>Paul Krizner</i>	
Prot. Bujor Păcurar (coordonator), Ioan Cipu, Dumitru Tomoni, <i>Monografia Protopopiatului Ortodox Român al Făgetului. 300 de ani de la existență atestată</i>, Editura Partoș, 2017, 811 p.....	658
<i>Nicolae Dumbrăvescu</i>	
George Topârceanu, <i>Memorii de Război. Amintiri din luptele de la Turtucaia. Prin Planina (episoade tragice și comice din captivitate)</i>, Ediție, prefată și dosar iconografic de Daniel Cain, București, Editura Humanitas, 2014, 207 p.....	660

I. ISTORIE/HISTORY

Contribuții la istoria târgului Pâncota în Evul Mediu

Contributions on the history of Pancota fair in the Middle Ages

Sorin Bulboacă
Universitatea de Vest "Vasile Goldiș" din Arad

Abstract

The study aims to present the historical evolution of the village of Pancota in Zarand county in the Middle Ages until the beginning of the eighteenth century on the basis of information provided by medieval sources and historiography without intending an exhaustive approach. In the early Middle Ages, at Pancota there was a rural settlement (in the 9th-11th centuries). In the 9th century, Pancota operated an early medieval fortification, provided with a single trench and wave of defense. In 1566 Pancota was conquered by the Turks, forming part of Ineu sandwich, being under Ottoman rule until the end of the 16th century.

Pancota is a Catholic ecclesiastical center, subordinated to the Bishop of Eger. The Catholic Archdiocese of Pancota was demarcated by a line that did not follow a natural form of relief, evolving obliquely from the southeast, north of Mureș (Covasânt, Arad county), to the north of Pîlu (locality in the county). Arad). It included in its sphere of influence all the small Catholic communities in the surrounding localities: Agriș, Cuvin, Covasânt, Șiria, Galșa, Măderat, Mâsca, Tauț, Iermata, Șicula, Șimand, etc.

Key words: fair, citadel, archdeacon, abbey, peasantry.

Studiul își propune să prezinte evoluția istorică a localității Pâncota din comitatul Zarand în Evul Mediu, până la începutul veacului al XVIII-

lea, pe baza informațiilor oferite de sursele medievale și de istoriografie, fără să intenționăm o abordare exhaustivă.

Evoluția localității în Evul Mediu

În Evul Mediu, numele târgului **Pâncota** apare menționat documentar sub formele *Pankatha*, *Ponkata*, *Pankota*¹. Pâncota face parte din comitatul Zarand în veacurile XIII-XVI, până la cucerirea otomană.

În Evul Mediu timpuriu, la Pâncota a existat o **așezare rurală** (în secolele IX-XI)². În veacul al IX-lea, la Pâncota funcționa o **fortificație medievală timpurie**, prevăzută cu un singur șanț și val de apărare³. În hotarul de nord-vest al orașului Pâncota, fără a se preciza punctul exact, a fost identificată pe teren, o fortificație de formă patrulateră, cu un singur val de pământ și șanț de apărare. Planimetria fortificației respective este similară cu aceea a cetății Biharia⁴. În cadrul sitului nu s-au efectuat sondaje sau săpături arheologice sistematice. În funcție de analogiile planimetrice, situl de la Pâncota a fost încadrat în secolele IX-XI, dar ceramica descoperită la suprafața solului datează cu precădere, din secolele XI-XII⁵.

Un document din anul 1131 menționează la Pâncota 11 vii și 21 viticultori, dovadă a vechimii cultivării viței de vie în hotarul orașului.

Prima atestare documentară a localității este din 1177 – mănăstirea benedictină din Pâncota, cu o fază anterioară, din care s-au păstrat vestigii de certă influență bizantină (două mense de altar). La Pâncota, o veche mănăstire, probabil ortodoxă, a fost preluată de către călugării benedictini, cândva în prima jumătate a veacului al XII-lea. Arhidiaconatul catolic de aici este subordonat ierarhic față de arhiepiscopia catolică de Agria, nu față de episcopiile catolice de Cenad sau Oradea⁶.

¹ Alexandru Roz, Kovách Géza, *Dicționarul istoric al localităților din Județul Arad*, Editura Universității "Vasile Goldiș", Arad, 1997, p. 185.

² Ștefan Pascu, Ștefan Olteanu, Dan Gh. Teodor, Octavian Iliescu, *Dinamica structurilor demo-economice*, în ****Istoria Românilor* (tratat), ediția a II-a revăzută și adăugită, vol. III, Genezele românești, coord. acad. Răzvan Theodorescu, Victor Spinei, membru corespondent al Academiei Române, Editura Enciclopedică, București, 2010, pp. 160, 162.

³ *Ibidem*, p. 168.

⁴ Călin Cosma, *Fortificații din secolele X-XI din vestul și nord-vestul României. Considerații privind stadiul actual al cercetărilor*, în "Acta Musei Porolissensis", XXIII, vol. I, Zalău, 2000, p. 475.

⁵ M. Blăjan, E. Dorner, *Probleme de demografie istorică pe baza studiului căldărușelor de lut (sec. XI-XII), descoperite pe teritoriul județului Arad*, în "Ziridava", X, 1978, p. 128; Mircea Rusu, *Cetățile transilvănene din secolele IX-XI și importanța lor istorică*, în "Ziridava", X, 1980, p. 162.

⁶ Andrei Adrian Rusu, George Pascu Hurezan, *op. cit.*, p. 64-65.

În anul 1177, la Pâncota, sunt menționați 12 îngrijitori de vite în slujba capitolului catolic din Arad. În 1202-1203 este prima menționare a satului Pâncota.

În 1219 sunt menționați „*villani de Pankatha*”. În acest an, mai mulți țărani din Pâncota i-au acuzat pe consătenii lor, Rolanda și Laurențiu, susținând că din vina acestora au suferit pagubă de 2 mărci, judecători fiind abatele din Pâncota și Andrei, patronul mănăstirii catolice din localitate. Rolanda și Laurențiu și-au dovedit însă nevinovăția prin proba cu fierul roșu⁷. Judecata a fost oficiată de abatele de Pâncota și de către stapanul patronal al acestuia, Andreas, prezent fiind și George de Cenad. Rolanda și Lorenz (Laurențiu), au fost supuși judecății. Cu toate că tipul judecății divine nu este precizat, se presupune că era vorba de judecata focului. Procedura consta în faptul că inculpatul trebuia să ducă un fier înroșit greu de 3 uncii pe o distanță cuprinsă între 9 și 12 pași. Proba focului la Oradea nu se desfășura în catedrală, ci în pronaos sau în curtea acesteia. Mâna inculpatului era încă din prima zi înfășurată în panză și sigilată, pentru a nu putea apela la elemente de vrăjitorie. După probă, era din nou înfășurată și sigilată, iar bandajul și sigiliul se îndepărtau după 3 zile. De-a lungul acestor zile se întâmpla frecvent ca inculpatul să nu reziste din cauza rănilor provocate de arsură, și înainte de a i se da jos bandajul se refugia în biserică făcând apel la dreptul de azil al acesteia sau în unele cazuri evada⁸.

Pentru a diminua influența politică a partizanilor lui Ladislau Kan, regele Ungariei, Carol Robert de Anjou (1308-1342), l-a numit, în fruntea cetății Pâncota, pe castelanul Laurențiu Igmand, întemeietorul familiei nobililor de Pâncota (Pankotai)⁹. Este primul stăpân cunoscut al cetății Pâncotei. Laurențiu Igmand și-a creat o bază teritorială solidă în comitatul Zarand, în jurul cetăților Pâncota și Dezna (pe care regele Carol Robert le va confirma, în 1317, fiului său Nicolaus), impunându-și autoritatea în fața nobililor din regiune. În urma implicării în revolta împotriva regelui Carol Robert, familia nobiliară Igmand pierde cetatea Pâncotei, care devine în 1318 domeniu regal aparte, apartenența regală a așezării fiind atestată și în 1363.

Între anii 1318-1334 este menționat ca și castelan regal al cetăților Dezna și Pâncota „*castellanus Iwanka*” (Ivanca). În 1318 este atestată documentar și nominalizată pe listele cetăților din timpul domniei lui

⁷ *** *Documente privind istoria României*, Seria C. Transilvania, vol. I, București, 1950, p. 94-95.

⁸ Marki Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad kiraly város története*, vol. I, Arad, 1895, p. 129-131.

⁹ Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Institutul Cultural Român, Cluj – Napoca, 2003, p. 301.

Sigismund de Luxembourg, **fortăreața din Pâncota**, care, în timp, devine proprietate regală¹⁰. Magistrul Leel s-a plâns regelui Carol Robert de Anjou că Ivanca (*Iwanka*) a ocupat pe nedrept mai multe moșii ale sale aflate în comitatul Zarand, regele Ungariei făcându-i dreptate¹¹. În 1331 este menționat, într-un document emis de regina Elisabeta a Ungariei, "*Castellano de Pankota*".

În mai 1347, litigiul dintre Francisc (castelanul cetăților Pâncota și Dezna) și nobilul Avram, fiul lui Dionisie, cu privire la hotarele unor moșii (Boroșineu, Gerla și Mortuntelke) era judecat de regele Ludovic de Anjou (1342-1382), prin oamenii săi de încredere (Nicolae, parohul de Sumugy, capelanul regelui și aprodul curții, Toma), solicitând capitelului de Oradea să-și trimită omul de încredere, pentru a stinge conflictul¹². Castelanul Francisc n-a dorit să se înfățișeze personal la judecată, trimițând niște apropiați ai săi, care, împreună cu juzii și oamenii din Boroșineu, precum și cu nobili din comitatul Zarand, s-au împotrivit la hotărnicirea moșiilor mai sus menționate¹³.

În 1358- 1363, Pâncota și Dezna erau stăpânite de cavalerul *Petru de Bellantis*¹⁴, care emite un document în 15 februarie, din Pâncota¹⁵. În 1362, un loc unde se spăla aurul, pe pârâul *Kuszund* era revendicat de un orășean din Pâncota (comitatul Zarand), deoarece fusese stăpânit de fratele său¹⁶. În mai 1363, un locuitor al Pâncotei, Syke, frate cu Gheorghe, stăpânea locul unde se spăla aurul, aflător pe pârâul *Kuszund* din Chisindia, regele Ungariei confirmând celor doi frați posesia locului de unde se extrăgea metalul prețios¹⁷.

În iunie 1387, cetatea și domeniul Pâncota, situate lângă drumul medieval ce lega Lipova de Oradea, a fost donată de regele Ungariei, Sigismund de Luxembourg, lui Ladislau și Ștefan Losonczi, bani ai Severinului¹⁸. Cetatea Pâncotei își continuă existența, până la sfârșitul

¹⁰ Nicolae Marin, *Monografia orașului Pâncota*, Arad, 2001, p. 19.

¹¹ Ioan Aurel Pop, *Din mâinile valahilor schismatici...Românii și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII-XVI)*, Editura Litera, București, 2011, p. 192.

¹² *** *Documente privind istoria României*, Seria C. Transilvania, veacul XIV, vol. IV (1341-1350), București, 1955, pp. 357-358.

¹³ *Ibidem*, vol. IV, pp. 362-364, 390-392.

¹⁴ ****Documenta Romaniae Historica*, Seria C.*Transilvania*, vol. XI, p. 272, 304, 315: *Petur de Bellentis miles baronis de Pancatha et Deznye* (1358).

¹⁵ *Ibidem*, Seria C.*Transilvania*, vol. XII (1361-1365), București, 1985, pp. 129-130.

¹⁶ G. Fejer, *Codex diplomaticus*, IX. 3, p. 352-353.

¹⁷ ****Documenta Romaniae Historica*, Seria C.*Transilvania*, vol. XII (1361-1365), p. 152-153, doc. 171.

¹⁸ Emerico Lukinich, *Documenta historiam valachorum un Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400 p. Christum*, Budapest, 1941, p. 328.

veacului al XIV-lea, ca cetate regală, cum precizează mețiunea din 1387 (*castrum nostrum regis Pankota*)¹⁹.

Pâncota este un **centru ecleziastic catolic**, subordonat episcopului de Eger.

În 1363 și 1397, Pâncota este atestată documentar ca **"oppidum" (târg)**, dovadă progresul localității în veacul al XIV-lea, ținându-se anual **târguri vestite**, la care veneau nu negustori din Arad, Timișoara și alte orașe. În 1387, Pâncota se afla în posesia familiei nobiliare maghiare Losonczy. Din anul 1363 se cunoaște și **sigiliul Pâncotei** care, prin inscripția, "*Sigillum Hospitum de Pancota*", indică totodată și prezența unor coloniști.

Și în veacul al XV-lea, Pâncota își păstrează statutul de târg (*oppidum*), fiind menționată documentar cu acest statut în 1475²⁰, 1477 și 1483²¹. Domeniul nobiliar Losonczy, care a cuprins 80 de sate a încorporat și Pâncota în veacul al XV-lea, inclusiv în 1472. În 1475 târgul Pâncota este menționat în documente de epocă ca având 630 de locuitori contribuabili și 120 de săraci, ceea ce însemna o populație de circa 750 de locuitori²².

În 1492, un tânăr din Pâncota (*Bricius Anthony de Pancata*) frecventa cursurile Universității poloneze din Cracovia²³. În veacul al XV-lea, 2 profesori ai Universității din Viena proveneau din târgul Pâncota²⁴. În 1558, *Pankothai Vér Ferenc* era student la Universitatea din Cracovia (Polonia)²⁵.

În veacul al XVI-lea, cetatea Pâncotei era centrul domeniului feudal al familiei nobiliare maghiare Losonczy, cuprinzând 7 sate și 103 porți iobăgești. Cetatea Pâncotei este menționată de Nicolaus Olahus în veacul al XVI-lea²⁶.

În 1558, Ferenc Ver din Pâncota era student la Universitatea din Cracovia. În anii 1561-1563, cu puțin timp înaintea cuceririi otomane, Pâncota este menționată ca *oppidum (târg)*, având 76 de sesii iobăgești (cel puțin 300 de case)²⁷.

¹⁹ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, Editura Dacia, Cluj- Napoca, 1979, p. 277.

²⁰ *Ibidem*, vol II, p. 152.

²¹ Alexandru Roz, Kovách Géza, *op. cit.*, p. 186.

²² Ștefan Pascu, *op. cit.*, vol II, p. 399.

²³ Sandor Tonk, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*, Buckarest, 1976, p. 218.

²⁴ Ștefan Pascu, *op. cit.*, vol. IV, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1989, p. 378.

²⁵ Nicolaus Schrauff, *Magyaroszági tanulók a bécsi egyetemen*, Budapest, 1892, p. 87.

²⁶ ****Călători străini despre Țările Române*, vol. I, volum îngrijit de Maria Holban, Editura Științifică, București, 1968, p. 496.

În 1566, Pâncota este cucerită de turci, făcând parte din sandjakul Ineului, fiind sub stăpânire otomană până la sfârșitul secolului al XVI-lea. În anul 1565, în contextul asedierii Pâncotei de către turci, a fost distrusă definitiv și abația catolică din localitate, această dată reprezentând începutul ocupației turcești²⁸.

În timpul ocupației turcești, Pâncota a decăzut, pierzând statutul de târg. Lângă Strada Soarelui, la circa 500 de metri de marginea orașului, se găsește **cetatea turcească Pâncota**, o cetate de pământ cu șanț exterior, relativ bine conservată, amplasată în estul orașului Pâncota (județul Arad). Situl arheologic aferent este monument istoric. Situl a fost cunoscut încă în secolul al XIX-lea, când au fost efectuate o serie de săpături amatoricești care au scos la iveală, în interiorul cetății, ruinele unei biserici, incinta acesteia și peste 60 de morminte din cimitirul exterior.

Situl existent este cunoscut sub numele de „*cetatea turcească*”, dar cercetările arheologice au stabilit că cetatea fusese ridicată pe locul unde existase o mănăstire benedictină. Studiile arheologice confirmă faptul că biserica de la Pâncota are analogii perfecte în arhitectura sud-dunăreană din secolele X-XI. În urma săpăturilor au fost dezvelite următoarele: un turn, ce era situat în partea nord-vestică; fragmente ale bisericii și o parte dintre zidurile acesteia; fragmente din zidul din jurul bisericii și al cimitirului; vestigii aparținând epocii turcești și 15 morminte ce au fost înhumate în sicriu sau cistă de piatră. În urma săpăturilor din 2004 au fost descoperite câteva piese foarte valoroase, și anume sculpturi în piatră, realizate într-o manieră specifică spațiului ortodox, unice în țară și considerate rare în lumea bizantină. De asemenea au fost descoperite obiecte de ceramică din sec. XII-XVI, podoabe din os și metal, fragmente de teracotă și faianță²⁹.

Cetatea turcească Pâncota a fost menționată de Evlia Celebi în 1660³⁰.

Suzana HEITEL, Daniela Veronica MARCU-ISTRATE, Ioan Feodor PASCU, George PASCU HUREZAN, *Conica Cercetărilor Arheologice din România, CIMEC, Campania 2002. Raportul nr. 140*

²⁷ Geza Kovách, *Consolidarea societății feudale în sec. XIV-XVI*, în ****Aradul permanentă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 120.

²⁸ Suzana More Heitel, *Abația de la Pâncota și vestigiile ei*, p. 10.

²⁹ ****Cronica cercetărilor arheologice din România, 1983-2012, Rapoarte preliminare de cercetare arheologică, Raport de cercetare arheologică* - Suzana HEITEL, Daniela Veronica MARCU-ISTRATE, Ioan Feodor PASCU, George PASCU HUREZAN, CIMEC, **Campania 2002. Raportul nr. 140**, site <http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=2047>, accesat în 10 octombrie 2017.

³⁰ *** *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 502.

Cetatea turcească – amplasată în partea de est a orașului Pâncota

Între anii 2000-2006 au fost efectuate cinci campanii de săpături arheologice în urma cărora a fost redescoperit *planul bisericii arhidiaconale* cu o parte a cimitirului din jur, iar în ultima campanie a fost secționat valul de pământ, care a conservat doar urme medievale. Colectivul care a coordonat săpăturile este format din Dana Marcu-Istrate (Cluj -Napoca) – responsabil științific, Ioan Fedor Pascu (SC Damasus SRL), Suzsanna Heitel (Institutul de Istoria Artei București), George Pascu Hurezan, Florin Mărginean și Zsuzsanna Kopeczny (Complexul Muzeal Arad).

În septembrie 1595, trupele transilvănene instalate la Ineu, recuceresc Pâncota, care pentru câțiva ani face parte din nou din Principatul Transilvaniei³¹. Un raport din februarie 1603 evidențiază faptul că trupele turcești tulburau în permanență liniștea regiunii, iar unele sate, printre care

³¹ Detalii oferite de Levinus Hulsius (1546-1606), contemporan cu evenimentele prezentate, în lucrarea sa *Cronologia* (1597), în ****Călători străini despre Țările Române, Supliment II*, volum întocmit de Ștefan Andreescu (coord.), Alexandru Ciocîltan, Marian Coman, Nagy Pienaru, Ileana Căzan, Virgil Ciocîltan, Liviu Cîmpeanu, Costin Feneșan, M.M. Alexandrescu –Dersca Bulgaru, Ilie Corfus, Marlen Nengerescu, Ioan Hațegan, Dragoș Ungureanu, Editura Academiei Române, București, 2016, p. 460.

și Pâncota, erau distruse, în contextul luptelor dintre mercenarii lui George Basta și trupele otomane.

În 1604, Pâncota este din nou ocupată de turci. În veacul al XVII-lea Pâncota s-a aflat sub administrație otomană. În 1636, turcii din Gyula au atacat Pâncota și Șiria, ucigând mai mulți localnici și luând ostateci 14 copii și multe vite³². Într-un act de danie al principelui Transilvaniei, Gheorghe Rakoczy al II-lea din 4 februarie 1651, Pâncota apare ca așezare nelocuită (*pusta*).

În 1699, după pacea de la Karlowitz, Pâncota trece în administrația erariului (statului) hasburgic. **Domeniul Pâncotei** care purta numele de „**Vetus Pankotha**”, a fost donat la 27 noiembrie 1726 **ducelui Rinaldo de Modenna (Italia)**, fiind stăpânit de acesta și în 1732. Acesta, găsim localitatea în mare parte distrusă de turci, începe s-o colonizeze cu populație de etnie maghiară. Actul de danie din 11 decembrie 1732 enumera toate localitățile ce intrau în componența domeniului: Pâncota, Măderat, Șiria, Mâșca, Galșa, Seleuș, Cighirel (azi dispărut), Iermata, Moroda, Agriș, Arăneag, Drauț, Târnova, Dud, Chier³³. În 1768, localitatea Pâncota a primit dreptul de organizare a târgurilor săptămânale³⁴.

În 7-8 noiembrie 1784, cetele țărănești sosite dinspre Zarand au intrat în Pâncota, Galșa și Șiria, ridicând la luptă întreaga țărănie din Podgoria Aradului³⁵. În 8 noiembrie 1784 țărani răsculați ai lui Horea s-au ciocnit cu trupele imperiale la Hanul Moților din Pâncota, fiind învinși³⁶.

Structuri eclesiastice medievale

La Pâncota, o veche mănăstire, menționată la 1177, probabil ortodoxă, a fost preluată de către călugării benedictini, cândva în prima jumătate a veacului al XIII-lea. Biserica de la **Pâncota**, considerată drept mănăstire benedictină, atestată prin menționarea abatelui de aici în anul 1177, pare să fi fost inițial o mănăstire de tip răsăritean, întemeiată în veacul al XI-lea³⁷. În Evul Mediu, Pâncota aparținea comitatului Zarand, iar din punct de vedere eclesiastic se afla inițial pe teritoriul arhidiaconatului de la Zsomboly, enclava episcopiei catolice de Eger, înfiptă între diocesa Oradiei și ce a Cenadului³⁸. Prima menționare cunoscută a abației datează din anul

³² Teodor Voștinăru, *Monografia comunei Șiria*, Fundația Culturală "Ioan Slavici", Arad, 1996, p. 45.

³³ *Ibidem*, p. 46.

³⁴ Marki Sándor, *op. cit.*, vol. II, Arad, 1895, p. 148.

³⁵ *Ibidem*, p. 438.

³⁶ Teodor Voștinăru, *op.cit.*, p. 52.

³⁷ Suzana More Heitel, *Abația de la Pâncota și vestigiile ei*, Editura Mega, Cluj – Napoca, 2006, p. 7.

1177, când este pomenit ”*satul batelui de Pâncota*”³⁹. **Arhidiaconatul catolic** de aici este subordonat ierarhic față de arhiepiscopia catolică de Agria.

Biserica de la Pâncota a fost ridicată probabil în incinta unei cetăți preexistente de pământ, având valuri întărite cu palisade de lemn, suprapuse de actuala fortificație de pământ. Un argument în acest sens este grătarul de bârne, descoperit paralel cu zidul de nord al incintei bisericii⁴⁰. Cele două altare descoperite în anul 1883 la Pâncota reprezintă repere importante pentru sculptura de sorginte bizantină din secolul al XI-lea. Cele două mense de altar au fost dezvelite în amplasament secundar, în afara absidei, în nava bisericii, având axele lungi dispuse paralel cu mediana este-vest a clădiri. Cea din stânga, mensa decorată cu capete de dragoni, a fost descoperită fără elemente de susținere, la intrarea încăperii atașate navei dinspre nord. Această mensă nu a mai fost montată în chip de altar după dislocarea ei. Altarul din dreapta, dinspre sud-est, a fost găsit cu mensa prăbușită peste elementele sale de susținere și lipită de zidul de sud al navei⁴¹. Mensele prezintă caracteristici certe ale artei bizantine din a doua jumătate a veacului al XI-lea⁴², ceea ce subliniază **existența unei biserici ortodoxe românești**, peste care s-a suprapus edificiul catolic.

Existența eventuală la Pâncota a două pardoseli timpurii, acoperind porțiuni separate din interiorul bisericii, readuce în discuție funcția încăperii atașate navei la nord. Încăperea respectivă de la Pâncota trebuie să fi avut un rol funerar, destinată poate comemorării ctitorului defunct, conform modelului bizantin al unor capele anexate bisericilor grecești. Rostul funerar al capelei în discuție, atașată dinspre sud sanctuarului alungit al celei de-a doua bisericii din acest punct, datată în primele decenii ale secolului al XII-lea, este susținută de rămășițele criptei descoperite în interiorul respectivei încăperi⁴³. Prima biserică de la Pâncota, construită în veacul al XI-lea, în incinta unei cetăți de pământ preexistente, a avut un plan care pare să reediteze tipul bazilicelor simple de la Plisca(Bulgaria). Întemeiată ca *mănăstire ortodoxă*, de rit răsăritean, în anul 1177 apare ca *manăstire*

³⁸ Sorin Bulboacă, *Structuri politice și confesionale în Banatul Lugojului și Caransebeșului (1552-1658)*, vol. II, Editura ”Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2015, p. 85.

^{39***} *Documente privind istoria României*, Seria C. Transilvania, vol. I (1075-1250), București, 1950, p. 23, doc. 41.

⁴⁰ Suzana More Heitel, *op. cit.*, p. 43.

⁴¹ *Ibidem*, p. 44.

⁴² *Ibidem*, p. 48-49.

⁴³ *Ibidem*, p. 50-51.

benedictină, preluată de acest ordin probabil în urma reconstruirii ei, în prima jumătate a veacului al XII-lea⁴⁴.

Pe locul unde se află astăzi orașul Pâncota, în anul 1215 funcționa deja o **abație benedictină** cu hramul Sfintei Fecioare. În anul 1219 este consemnat numele patronului ei, un oarecare Andrei (probabil descendent al ctitorului bisericii), sătenii din Pâncota aflându-se pentru orice pricină sub jurisdicția directă a acestuia și a abatelui din localitate⁴⁵. Majoritatea specialiștilor sunt de părere că abația de la Pâncota a fost închinată Fecioarei Maria și a aparținut ordinului benedictin⁴⁶.

În 1217 este menționat și superiorul abației, Andreas, care a fost în același timp și judecător în procesele localnicilor. **Arhidiaconatul de la Zsomboly**, cu așezarea eponimă (astăzi dispărută), localizată pe baza toponimului păstrat între actualele sate Mîsca și Galșa (în județul Arad), la doar câțiva kilometri de Pâncota, este atestat începând cu anul 1332 sub denumirea de *arhidiaconatul Pâncotei*, probabil în urma mutării sediului său în această din urmă localitate. **Arhidiaconatul catolic al Pâncotei** era demarcat de o linie care nu urma o formă naturală de relief, evoluând oblic, de la sud-est, de la nord de Mureș (Covăsânț, jud. Arad), până la nord de Pîlu (localitate în jud. Arad). Cuprindea în sfera sa de influență toate micile comunități catolice din localitățile din jur: Agriș, Cuvin, Covăsânț, Șiria, Galșa, Măderat, Mâsca, Tauț, Iermata, Șicula, Șimand, Panat și altele⁴⁷.

Mutarea sediului arhidiaconatului s-ar datora demersului magistrului Petru (arhidiacon de Zsomboly în perioada 1323-1332 și locțiitor al episcopului de Eger, Chanad, devenit ulterior arhiepiscop de Strigoni), din considerente militare, Pâncota dispunând la acea dată de o cetate puternică. Cercetătoarea Suzana More Heitel consideră că mutarea la Pâncota a scaunului arhidiaconal a fost prilejuită de decăderea neamului Igmand din dreptul de patronat asupra bisericii din Pâncota, în urma pierderii acestei posesiuni, intrată în stăpânire regală⁴⁸. Pe lista dijmelor papale din 1332, 1337, arhidiaconatul Pâncotei figurează cu localitățile subordonate eclesiastic: Galșa, Almaș, Nadăș, Ineu, Zarand, Nadab, Comlăuș, Șiria, Pîlu etc. În anii 1332-1337 documentele consemnează numele preotului catolic din Pâncota, Nicolae⁴⁹.

Din punctul de vedere al jurisdicției canonice, arhidiaconatul Pâncotei aparținea de **episcopia catolică de Eger** (Agria, Ungaria de

⁴⁴ *Ibidem*, p. 54.

⁴⁵ *** *Documente privind istoria României*, Seria C. Transilvania, vol. I, p. 94-95, 107.

⁴⁶ Suzana More Heitel, *op. cit.*, p. 9.

⁴⁷ Sorin Bulboacă, *op. cit.*, p. 66.

⁴⁸ Suzana More Heitel, *op. cit.*, nota 8, p. 57.

⁴⁹ Alexandru Roz, Kovách Géza, *op. cit.*, p. 185.

astăzi). Lista arhidiaconilor de **Zsomboly** (pentru intervalul 1248-1332) și **Pâncota** (în perioada 1332-1511) este reconstituită de istoricul maghiar Sandor Marki⁵⁰.

Arhidiaconii catolici de Pâncota cunoscuți sunt: în 1322 magistrul Sixtus; în 1339-1341 arhidiaconul Andrei; 1353 - arhidiaconul Nicolae al II-lea; 1356-1372 – arhidiaconul Benedict; 1377-1395 – arhidiaconul Nicolae al III-lea; 1396- Mihail; 1397- Petru; 1400-1411- Ioan I; 1459 – Ioan al II-lea. Între 1332-1337, este pomenit preotul catolic din Pâncota, Nicolae. În septembrie 1450 este pomenit nobilul Nicolae de Pâncota canonic al bisericii catolice din Arad (*nobiles viros Nicolaum Pankathay canonicum ecclesie Orodiensis*). În 16 februarie 1361 este menționat Benedict, arhidiaconul catolic de Pâncota⁵¹, fiind pomenit în 1365⁵², 1366⁵³, 1367, în documente emise de Capitlul de Agria⁵⁴ și în anul 1370 (trimis de regele Ludovic I pentru îndreptarea unor semne de hotar între orășenii din Cluj și nobilii din satul Rediu în cazul unor proprietăți disputate de ambele părți)⁵⁵. În anul 1500 este pomenit documentar prezbiterul de Pâncota, Mathias⁵⁶.

Primele mențiuni legate de existența **parohiei ortodoxe din Pâncota** le întâlnim consemnate pe un exemplar din *Tâlcul Evangheliilor* și *Molitvelnicul românesc* imprimate de Coresi la Brașov în 1567-1568, cărți care au aparținut preotului Ioan din Pâncota după cum rezultă din consemnarea respectivă. Este firesc că existând preot să fi exsistat și biserică, care a fost înlocuită la începutul secolului al XVIII-lea cu alta din lemn cu hramul Sfinții Arhangheli, sfințită în anul 1728, având ca preoți în acel timp pe Teodor Popovici care era și Protopop de Buteni și Ignat Popovici⁵⁷. Pâncota făcea parte din Episcopia Ienopolei până în anul 1705 când episcopul de atunci Isaia Diacoviciu își strămută reședința la Arad.

Concluzii

⁵⁰ Sandor Marki, *Arad varmegye es Arad szabad kiralyi varos tortenete*, vol. II, p. 378-379.

⁵¹ *Documenta Romaniae Historica*, Seria C, Transilvania, vol. XII, sub redacția acad. Ștefan Pascu, Editura Academiei, București, 1985, p. 16, doc. 15.

⁵² *Ibidem*, vol. XII, p. 391-392, doc. 377.

⁵³ *Ibidem*, vol. XIII, volum întocmit de Ioan Dani, Konrad Gündisch, Viorica Pervain, Aurel Răduțiu, Adrian Rusu, Susana Andea, Editura Academiei Române, București, 1994, p. 153-156, doc. 87 (datat 24 iunie) și p. 167-170, doc. 97 (datat 1 iulie).

⁵⁴ *Ibidem*, vol. XIII, p. 312, doc. 192 (datat 22 ianuarie).

⁵⁵ *Ibidem*, vol. XIII, p. 737-739, doc. 489 (datat 4 aprilie 1370); p. 828, doc. 557 (din 3 septembrie 1370).

⁵⁶ ****Monumenta Vaticana historia regni Hungariae illustrantia, Liber confraternitatis sanctu spiritus in urbe, 1441-1556*, Budapesta, 1889, p. 135.

⁵⁷ Nicolae Marin, *op. cit.*, p. 78-81.

În Evul Mediu, târgul Pâncota a reprezentat una dintre cele mai importante localități românești ale comitatului Zarand, prin importanța sa strategică, economică și, nu în ultimul rând, ecleziastică.

Inelul de argint cu cap de bour din cimitirul satului medieval Rădvani (județul Bihor)

The silver ring with a auroch`s head from the medieval cemetery of the Rădvani village (Bihor County)

Ioan Crișan, Augustin Mureșan**
Arad*

Abstract

The authors include the silver digital ring from the 200 M cemetery of the Rădvani village in the medieval Bihor County, a piece framed chronologically in the 15th-16th centuries. The problem subject to debate is the symbol on the disc plate of the ring, consisting of a aurochs's head, flanked on the left side by the Crescent, on the right side by the Sun, and between the horns by an eight-pointed star. On the left side of the aurochs's head at the edge of the disc plate, was engraved an ax board with a tail slightly curved and a blade with the bezel inward. In case the items on the ring represent an escutcheon, its holder thereof may be a local noble. However, because of the sealing elements of the emblem from the disc plate are not included in a heraldic shield, we cannot be sure of an escutcheon but just of an emblem with heraldic elements. The axe or hatchet with the bezel curved, pointing towards the head of the aurochs, it can refer also to a hunter, a cattle cutter or a local butcher. The inventory of the tomb in which the ring is of prime importance, reflects a certain social stratification in the settlement, its bearer belonging to the local elite, eager to assert its position also on that path.

Keywords: Rădvani, village, cemetery, ring, aurochs, Crescent, Sun, star, tail, escutcheon, heraldic elements, hunter, cattle cutter, butcher

Satul Rădvani din Bihorul medieval face parte din categoria așezărilor dispărute. Izvoarele documentare consemnează existența acestui sat începând cu anul 1214 până la începutul Epocii Moderne când a fost abandonat. Cercetările arheologice devansează cu cel puțin două secole

întemeierea sa pe amplasamentul unei aşezări din secolele VIII-X¹. Odată cu apariţia în imediata vecinătate a încă unui sat, Rădvanu Mic, atestat documentar din anul 1496, satul vechi a fost numit Rădvanu Mare (Noghradwan, Nagy Radvány)². Cele două aşezări au existat în paralel până la începutul declinului lor, urmat în final de totala şi definitivă depopulare.

Cimitirul satului Rădvani este situat în sectorul "A" al sitului arheologic Cefa-La Pădure. În cele 10 secţiuni practicate, acoperind circa 7,60 % din suprafaţa estimată a cimitirului, au fost identificate 448 de morminte conţinând scheletele a 454 de indivizi. În evoluţia cimitirului se pot decela trei faze, un singur mormânt ridicând problema existenţei unei a patra faze. Prima fază de înmormântări a debutat la începutul secolului al XI-lea şi s-a derulat pe coordonatele orizontului funerar de tip Bjelo-Brdo până la începutul secolului următor. În faza a doua a fost un cimitir din categoria celor din jurul bisericilor. În mormântările au fost practicate în jurul bisericii construite în decursul secolului al XII-lea sau la începutul secolului următor, peste mormintele aparţinând fazei anterioare. Faza a doua de înmormântări a durat până în a doua jumătate a secolului al XVI-lea când debutează o nouă fază, cu sensibile schimbări de ritual, probabil ca urmare a adoptării Reformei. Cea de-a patra fază este reprezentată de un singur mormânt modern, practicat după părăsirea satului şi dezafectarea bisericii.

În funcţie de situaţia stratigrafică, de ritual şi de inventarul funerar, în cadrul acestor faze se pot distinge diferite orizonturi cronologice şi, cu un anumit grad de probabilitate, se pot face aprecieri privind poziţia socială şi apartenenţa etno-culturală a defuncţilor.

Dintre mormintele descoperite în anul 2002, se distinge, prin piesele găsite în conţinutul său, mormântul M 200, aparţinând celei de-a doua faze de înmormântări. Acesta era un mormânt de copil amplasat în faţa bisericii, la distanţă de 1,35 m de zid, într-o zonă în care predominau mormintele de copii. Scheletul, în lungime de 1,25 m, se afla la adâncimea de 1,10 m, dedesubtul mormintelor de copii M 183 şi M 193 şi deasupra mormântului de adult M 208. Defunctul a fost aşezat în decubit dorsal cu capul spre apus, braţele îndoite din coate, cel din dreapta cu palma pe piept, iar cel din stânga cu palma pe abdomen. Oasele bazinului şi ale membrelor inferioare au fost

¹* Muzeul Țării Crișurilor Oradea, crisanioancris@mtariicrisurilor.ro

²** Complexul Muzeal Arad, augmuresan@gmail.com

I. Crișan, *Cefa-La Pădure. Locuirea medievală și premodernă Studiu arheologic și istoric*, Ed. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2016.

² Jakó Zs., *Biharmegye a török pusztítás előtt*, Budapest, 1940, p.327-328; C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, Ed. Academiei, București, 1967, p. 394.

împinse spre dreapta, unele chiar îndepărtate. Deranjarea s-a produs probabil cu ocazia săpării gropii mormântului M 193 aflat cu numai 5 cm mai sus. Corpul a fost depus probabil într-un sicriu de la care provin particulele de lemn carbonificat de sub schelet. Nu au fost sesizate indicii că mormântul respectiv ar fi avut amenajări speciale.

Pe una din falangele de la mâna dreaptă, se afla un inel (Fig. 1) care a atras atenția în mod deosebit datorită faptului că prezintă un simbol de mare însemnătate în heraldica Evului Mediu: capul de bour. Menționăm că în același mormânt au fost descoperite și aplici din os provenite de la o curea. Mormântul M 200, împreună cu inventarul său, a intrat în circuitul științific prin publicațiile de specialitate³ și a fost adus la cunoștința marelui public interesat de arheologie și istorie⁴.

Fig. 1.

Problema care a rămas deschisă și probabil va rămâne în continuare este simbolul de pe chatonul inelului. Inelul, prelucrat din argint de bună calitate, are veriga cu diametrul de 2,1 x 2,3 cm și greutatea de 2 g. A fost

³ I. Crișan, *Un mormânt din necropola satului medieval Rădvani*, în *Crisia*, XXXIV, 2004, pp. 77-85; Idem, *op.cit.*, 2016.

⁴ Idem, *Copilul cu blazon de la Rădvani*, în *Muzeul Țării Crișurilor*, publicație de promovare a valorilor culturale și de patrimoniu din Bihor, nr. 8, 2014.

realizat prin îndoirea unei lame metalice cu lăţimea de 2 mm având capetele lăţite. Între capetele verigii a fost montată prin sudare, cu rol de chaton, o plăcuţă discoidală cu diametrul de 1 cm. Pe chaton într-un cerc spicat, a fost gravat, prin incizie, un cap de bour cu coarnele mult curbate spre interior şi retezate la vârf de câte o linie scurtă verticală (Fig. 2). Deasupra frunţii capului animalului au fost practicaţi tot prin incizie şase „zimţi” cu vârful în sus, redând smocul de păr, iar între coarne o stea cu opt raze. Botul animalului este flancat în dreapta acestuia de o semilună şi în stânga de un soare cu multe raze. În stânga capului de bour, la marginea florii inelului (chatonului) a fost gravată o secure-bardă cu coada uşor curbată şi lama cu tăişul spre interior.

Fig. 2.

Deşi emblema prezintă aceste însemne, fragilitatea inelului îl făcea, după toate probabilităţile, impropriu pentru a putea servi ca inel sigilar⁵. Este un inel anepigraf, inciziile sub formă de linii paralele imitând zimţi, gravate pe veriga inelului pe două rânduri (registre) de o parte şi de alta a chatonului, sunt pur decorative. Inele digitale cu cap de bour au fost descoperite la Guruieni (jud. Teleorman)⁶, Lereşti (jud. Argeş)⁷, Drobeta-

⁵ Idem , *op. cit.*, 2004, p. 77.

Turnu Severin⁸, Lopadea Veche (jud. Alba)⁹ datând din secolele XIV-XV și Giulești (jud. Maramureș) databile în secolele XV-XVI¹⁰. Pe nici una din aceste piese nu apar nici aștri și nici securea. Inele cu cap de bour au fost descoperite și pe teritoriul Ungariei la Váralja (comit. Tolna), cu datare în secolul al XIII-lea, unde reprezentarea capului de bour are coarnele ascuțite și curbate spre interior¹¹, și Slovaciei la Dukové (distr. Trnava) încadrat cronologic în secolele XIII-XIV¹². Nici pe aceste două piese nu există alte elemente. În ceea ce privește inelul de la Rădvani, menționăm că elementul central, capul de bour cu coarnele arcuite spre interior însoțit de aștri, apare mai frecvent în secolele XV-XVI. În sprijinul acestei datări vine și garnitura din os de curea, în mod frecvent întâlnită în inventarul mormintelor de pe teritoriul Ungariei medievale, inclusiv în Bihor¹³.

Răspândirea simbolului capului de bour se datorește existenței acestui animal impunător în fauna Europei până aproape de Epoca Modernă. Zonele colinare împădurite și ținutul mlăștinos al Crișurilor și Tisei erau populate în trecut cu bouri¹⁴, realitate oglindită în toponimia actuală din aceste areale¹⁵. Și în vatra satului medieval Rădvani, printre resturile arheologice de origine animală, a fost identificat un dinte de bovidu sălbatic, bour sau zimbru. Despre dispariția bourului s-a afirmat că acesta s-

⁶ N. Constantinescu, Al. Marinescu, *În problema satelor medievale de pe Vedea și Teleorman: Descoperirile arheologice de la Guruieni și Orbeasca de Jos (r. Alexandria)*, în *Revista Muzeelor*, III, 1, 1966, p. 72, fig. 2/1; L. Dumitriu, *Der mittelalterliche Schmuck des unteren Donaugebietes im 11-15. Jahrhundert*, Bucurest, 2001, p. 126, pl. 6/28; 91/16.

⁷ L. Dumitriu, *op. cit.*, p. 128, pl. 6/27; 91/16.

⁸ Al. Bărcăcilă, *Monede, podoabe și fragmente ceramice de la termele Drubetei și din cimitirul medieval suprapus*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, vol. V, București, 1959, pp. 778-779, fig. 2/12.

⁹ Gh. Petrov, *Vechea biserică românească din Lopadea Veche, jud. Alba*, în *Sargetia*, XXVIII-XXIX, 1999-2000, p. 270.

¹⁰ R. Popa, *Cnezatul Marei*, 1969, pp. 36-37, fig. 15 b-d; R. Popa, M. Zdroba, *Ctitoria cnezilor giuleșteni: Un monument românesc din piatră în Maramureș*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 20, 2, 1969, pp. 281-282, fig. 8, c, d, e.

¹¹ Zs. Miklos, *Váralja-Várfő XIII századi vára*, în *A. Wosinskyi Mor Muzeum Évkönyve*, XX, Szekszárd, 1988, pp. 135, 137, 153, pl. 12/110.

¹² Al. Ruttkay, *Stredoveché umelecké remeslo*, Bratislava, 1979, p. 72, fig. 38.

¹³ K. Németh A., *Csontosövek a középkori Magyarországon*, în *A középkori templom körüli temetők kutatása*, Budapest, 2005, pp. 275-288; J. Emödi, *Középkori csontszijvég a Nagypiacról*, în *Történeti adatok Nagyvárad múltjából*, vol. I, Oradea, 2000, p. 109, fig. 1; D. Marta, *Un cimitir medieval descoperit la Sălard (jud. Bihor)*, în *Crisia*, XXXI, 2001, pp. 66-68, 70.

¹⁴ Al. Filipașcu, *Sălbățiciuni din vremea strămoșilor noștri*, Ed. Științifică, București, 1969, p. 52.

¹⁵ Vezi I. Crișan, *op. cit.*, 2004, p. 80.

a stins înaintea zimbrului¹⁶ și că la începutul secolului al XVII-lea (1627), această specie dispăruse¹⁷, dar ulterior s-a dovedit că bourul a dispărut indiscutabil la începutul secolului al XVI-lea în Moldova, în timp ce în Transilvania dispăruse încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea¹⁸.

Bourul și zimbrul, fac parte din categoria vânatului mare¹⁹. În documente se consemnează specializarea locuitorilor unor sate din Crișana în vânarea bourilor²⁰. Știm că în ținuturile bihorene exista în acel timp instituția așa-numiților „venatores bubalorum”, consemnați adesea în registrele de procese verbale ale Capitlului din Oradea de la începutul secolului al XIII-lea. Ei nu erau altceva decât niște specialiști în prinderea și vânarea bourilor, acționând în echipe sub conducerea unor decurioni și fiind cu toții sub ascultarea unui comite al vânătorilor de bouri²¹. Mai târziu această categorie de vânat a fost rezervat nobilimii, inspirând alcătuirile heraldice de familie ale unor nobili cehi, suedezi polonezi și unguri²². Astfel, familia nobiliară Balassa avea un blazon în care elementul central era un cap de bour cu coarnele ascuțite, arcuite spre interior. În cantonul inferior capul de bour este flancat de doi aștri: în dreapta o stea cu șase colțuri, iar în stânga o semilună²³.

Așa cum se prezintă inelul din mormântul M 200 de la Rădvani ne trimite la stema Moldovei din secolul al XV-lea și prima jumătate a secolului al XVI-lea²⁴. Redarea capului de bour ca element central, văzut din

¹⁶ Vezi M. Dumitrescu, *Zimbrul și bourul*, în *Natura*, XVII, 10, 1928, pp. 9-10.

¹⁷ *Ibidem*, p. 10.

¹⁸ Al. Filipașcu, *op. cit.*, p. 65; I. Nania, *Istoria vânătorii în România (din cele mai vechi timpuri până la instituirea legii de vânătoare - 1891)*, Ed. Ceres, București, 1977, p. 225.

¹⁹ Al. Filipașcu, *op. cit.*, p. 19-109.

²⁰ *Documente privind istoria României*, (în continuare *DIR*), veacurile XI, XII, XIII, seria C, Transilvania, vol. I, 1951, pp. 42, 50; S. Dumitrașcu, *Vânătorii de bouri din Crișana în secolul al XIII-lea*, în *Crisia*, XXXII- XXXIII, 2002-2003, pp. 73, 75.

²¹ Al. Filipașcu, *op. cit.*, p. 63.

²² D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1977, pp. 93-94; V. de Coroianu, *Familii nobile din Transilvania*, Ed. Gutinul, Baia Mare, 2001, p. 156.

²³ I. Nagy, *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzérendi táblákkal*, vol. IX, (format CD-ROM); I. Tarsoly, E. Nyulásziné Straub, *A magyar levéltár czimereslevelei*, Budapest, 2000 (format CD-ROM); V. de Coroianu, *op.cit.*, 2001, p. 51.

²⁴ În legătură cu stema Moldovei și originea ei, vezi E. Botezat, *Bourul și zimbrul*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria II, t. XXXVI (1913-1914), pp. 17-40; I. Minea, *Despre stema Moldovei*, în *Cercetări istorice*, I, 1925, pp. 40-402; H. Sanielevici, *Stema Moldovei și cea a Țării Românești*, București, 1934; E. Botezat, *Simbolul de pe stema Moldovei*, în *Cronică numismatică și arheologică*, XI, 1935, p. 152; Gh. Brătianu, *Originile stemelor Moldovei și Țării Românești*, în *Revista Istorică Română*,

față și însoțit de aștri ne determină să subliniem din nou influența heraldicii moldovenești²⁵, cu atât mai mult cu cât cei care au descoperit și studiat cele trei inele din Muntenia o afirmă chiar dacă aștrii nu sunt redați²⁶. La Rădvani, influențele puteau veni și din alte direcții. Se cunoaște că o ramură a familiei Giuleștenilor, nobili români din Maramureș aveau și ei capul de bour ca simbol heraldic și l-au folosit ca sigiliu²⁷.

În cazul în care elementele de pe inelul din argint de la Rădvani reprezintă un blazon, deținătorul acestuia ar putea fi un nobil local. Din documente aflăm despre un anume Nicolae fiul lui Ioan de Raduwan, amintit în anul 1341, ca om de încredere al autorităților vremii, fără a se preciza însă dacă respectivul avea rang nobiliar²⁸, iar în 1552 sunt consemnați Ladislau Körösi și George Aprod, ca stăpâni de pământ la

I, 1937; C. Moisil, *Stema Moldovei*, în *Cronică numismatică și arheologică*, XIII, 1938, pp. 98-99; Idem, *Stema veche a Moldovei*, în *Universul*, nr. 354, din 24 decembrie 1940; Em. Condurachi, *Blazonul lui Ștefan cel Mare*, în *Hrisovul*, V, 1945, pp. 146-151; M. Berza, *Stema Moldovei în veacul al XVI-lea*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, III, nr. 1-2, 1956, pp. 99-128; M. Dumitrescu, *Despre stemele domnilor Moldovei - Despot Vodă și Gașpar Grațiani*, în *Revista Muzeelor*, IV, 1967, nr. 6, 1967, pp. 560-563; Șt. Gorovei, *Les armoiries de la Moldavie et de ses princes régnats régnats (XIVe-XVIe siècles)*, în *Recueil du XI-e Congrès International des Sciences Généalogiques et Héraldiques*, Liège, 29 Mai-2 Juin 1972, Braga, 1973, pp. 263-270; D. Cernovodeanu, *op. cit.*, pp. 93-106; L. Bătrâna, A. Bătrâna, *Unele considerații cu privire la stema dinastică a Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol*, Iași, XXIV/1, 1987, pp. 99-114; J. N. Mănescu, *Stema Moldovei*, în *Magazin istoric*, VI, nr. 5, 1972, pp. 37-42; L. Bătrâna, A. Bătrâna, *Mărturii heraldice cu privire la începuturile statului feudal independent Moldova*, în *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 205; C. Ittu, *Influențe heraldice maramureșene asupra primei steme a voievodului Moldovei*, în *Marmația*, V-VI, 1979-1981, pp. 157-161; M. Dogaru, *Din heraldica României*, Ed. JIF, București, 1994, pp. 44-47; T. Bița, *Când a devenit capul de bour stemă a Moldovei*, în *Arheologia Moldovei*, XX, 1997, pp. 187-202; Șt. S. Gorovei, *Stema Moldovei și a voievozilor ei (secolele XIV-XVI)*, în *Herb*, I(VI), 1-2, Iași, 1999, pp. 13-22; Jean- Nicolas Mănescu, *Consideration sur les armes de la Moldavie aux XIVe et XVe siècles*, în *Herb*, I(VI), 1-2, Iași, 1999, pp. 39-50; D. Cernovodeanu, *Evoluția armeriilor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, Ed. Istros, Brăila, 2005; R. T. Tiron, *Noi ipoteze referitoare la originile stemei Moldovei*, în *lumina informațiilor oferite de sigiliul din 1701 al celor cinci orașe privilegiate din Comitatul Maramureș*, de pe heraldica.sapientia.ro/images/stories/New/Tiron Originile stemei Moldovei. Pdf. ș. a.

²⁵ Pentru acestea vezi precizările lui O. Iliescu, *Îndreptări și întregiri mărunte cu privire la unele emisiuni monetare feudale ale țărilor române*, în *Studii și cercetări numismatice*, vol. I, Ed. Academiei, 1957, pp. 222, 232 și urm.

²⁶ N. Constantinescu, Al. Marinescu, *op. cit.*, p. 72; L. Dumitriu, *op. cit.*, pp. 126, 128

²⁷ R. Popa, M. Zdroba, *op. cit.*, p. 282.

²⁸ *DIR*, C, IV, veac XIV, 1955, p. 9.

Rădvanu Mic²⁹. În Bihorul medieval cele două sate erau situate într-o zonă care în cadrul comitatului era desemnată ca un ținut al micii nobilimi³⁰. Dar, pentru că „elementele sigilare” ale emblemei din câmpul chatonului nu sunt incluse într-un scut heraldic, nu poate fi vorba în mod sigur de un blazon ci doar de o emblemă cu elemente heraldice moldovenești sau venite din alte părți.

Celălalt element de pe discul inelului de la Rădvani, securea-bardă cu un singur tăiș, este o armă și în același timp un instrument pentru tăiat. La popoarele vechi toporul a fost o emblemă regală³¹, iar în Evul Mediu unul din elementele frecvent întâlnite în diferite compoziții heraldice. Securea-bardă cu tăișul curbat îndreptat spre capul de bovidu poate face aluzie și la un vânător, tăietor de vite sau măcelar local. Capul de bour ca simbol³², însoțit de celelalte figuri gravate pe inel sunt după părerea noastră, o emblemă distinctivă a celui care l-a purtat, dovedind faptul că, acesta făcea parte dintr-o familie care avea dreptul de-a vâna sau sacrifica bouri în aceste locuri din Bihorul medieval. Menționăm în acest sens că pe tiparul sigilar al Breslei Măcelarilor din Zalău (1588), în câmpul sigilar s-a gravat un cap de vită cornută, surmontat de un miel, în profil. De o parte a capului de vită s-a plasat un cuțit, iar de cealaltă o bardă de măcelar, reprezentând uneltele specifice³³ (fig.3).

²⁹ L. Borcea, *Conscrierea comitatului Bihor din 1552, în Crisia*, XXIV, 1994, p. 250

³⁰ Jakó Zs., *op. cit.*, pp. 89-108

³¹ J. Chevalier, G. Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. 3, București, 1995, p. 218; I. Evseev, *Dicționar de simboluri*, Ed. Vox, București, 2007, p. 411.

³² Bourul este considerat purtător al lumii și un simbol al abundenței (datorită cornului), vezi J. P. Clébert, *Bestiar fabulos. Dicționar de simboluri animaliere*, Ed. Artemis-Cavallioti, București, 1995, pp. 294-306.

³³ A. Mureșan, *Sigilii de bresle din Vestul și Nord-Vestul României (secolele XVI-XIX)*, Ed. Mega, 2006, pp. 196, 203, fig. 84.

Fig. 3.

Cele câteva morminte de la Rădvani, care conțineau diferite piese de podoabă sau de vestimentație cu valențe artistice, între care se distinge mormântul M 200, reflectă o anumită stratificare socială în așezare. Plasarea mormântului în apropierea zidului bisericii, inventarul său și urmele de sicriu îndreptățesc apartenența sa la o categorie distinctă. Întrebările dacă figurile de pe chatonul inelului defineau un blazon sau doar o emblemă cu reprezentări simbolice și de unde a fost preluat modelul rămân în continuare deschise. Este însă fără îndoială că defunctul aparținea unei elite locale, dornică să-și afirme poziția și pe această cale.

Documente de la Antim Ivireanul (1707-1716)

Documents d'Antim Ivireanul (1707-1716)

Laurențiu-Ștefan Szemkovics,
Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale, București

Résumé

Cette présentation se propose de faire savoir quatre documents, écrits en roumain aux caractères cyrilliques, émis par l'Antim Ivireanul, évêque de Râmnic et puis métropolitain de la Valachie (1708-1716). Les documents proviennent des Archives nationales historiques centrales de Bucarest, des fonds „Mitropolia Țării Românești”, „Episcopia Argeș”, „Episcopia Râmnic”, de la collection „Suluri” et sont chronologiquement présentés. La reproduction de ces documents est effectuée à la fin de la chaque transcription (faite au langage de l'époque) précédée à son tour d'un bref résumé. Un document est authentifié au grand sceau rond du métropolitain imprimé à l'encre de Chine et un autre document est prévu, dans son frontispice, avec une composition héraldique impressionnante. Pour la description du sceau et des armoiries, nous avons appelé à la sigillographie et à l'héraldique.

Mots-clés: *Antim, Archives nationales, blason, documents, héraldique, métropolitain, sceau.*

La Arhivele Naționale Istorice Centrale din București, în fondurile „Mitropolia Țării Românești”, „Episcopia Argeș”, „Episcopia Râmnic” și în colecția „Suluri”, se află patru documente scrise, între 1707-1716, pe hârtie și pe pergament, de Antim Ivireanul, episcopul Râmnicului și, din 1708, mitropolit al Țării Românești. Un document este validat cu un sigiliu rotund imprimat cu tuș negru, trei documente au monograma lui Antim din partea inferioară scrisă cu cerneală de aur, unul cu tuș negru, iar documentul din 1715 are în frontispiciu o compoziție heraldică cuprinzând și blazonul ilustrului mitropolit.

I. 1707 (7215) iunie 15. *Scrisoarea lui Antim, episcopul Râmnicului, pentru Tudosie logofăt și pentru fratele lui, Drăghici, din Olănești, prin care cumpără o parte din moșia Gârdești cu bani, iar pentru cealaltă parte din moșie a dat în schimb o vie, cu livada ei, la Troian și alte două locuri.*

*Anthim bojiiu milostiiu*¹, episcop Râmnicului.

† Dataam scrisoarea noastră, ca să fie de bună credințaare, la mâna lui Tudosie logofăt² și a frăține-său Drăghici ot³ Olănești, precum să știe că noi dentru a noastră bună voe am făcut tocmeală cu dumnealor de mî-au vîndut o paarte de moșie den Gârdești, pre bani, și iar altă paarte de moșie tot de acolo den Gârdești, am schimbat cu ei, care s-au făcut peste tot stînjăni 1360. Care moșie o au fost cumpărat și ei de la Hrizea logofăt Murgescul. Și stînjănul câte bani 36 dupe cum îi scrie și zapisul⁴ Hrizii care au fost vîndut, care să fac împreună taleri⁵ 370 i⁶ bani 80 și o moară cu 2 roate care o au fost făcut Tudosie logofăt Fătul, cu frate-său în a<pa> Topologului, lângă Mănăstirea Flămânda, prețuindu-se drept taleri 40, care să face împreună toată suma banilor taleri 410 i⁷ bani 80. Și fiind dumnealor

¹ Antim cu mila lui Dumnezeu.

² **Logofăt** = **1.** (și **mare logofăt, logofătul cel mare, vel logofăt**) primul dregător în ierarhia sfatului domnesc în Moldova, al treilea, după marele ban și marele vornic, în Țara Românească, șef al cancelariei domnești (și al curtenilor), însărcinat cu păstrarea și aplicarea sigiliului domnesc, cu întocmirea și autentificarea actelor oficiale interne și externe, cu respectarea hotărârilor referitoare la dreptul de proprietate, uneori atribuindu-i-se (în lipsa domnului) și conducerea divanului; **2.** titlu dat unor boieri de țară, care constituiau o breaslă de slujitori și care serveau, în caz de război, sub comanda marelui logofăt; roșu; **3.** secretar al unei cancelarii; persoană care copia acte, documente etc.; slujbaş, funcționar (într-o cancelarie); diac, pisar, logofețel; **4.** administrator, supraveghetor la o moșie; vâtaf; *Noul dicționar universal al limbii române*, autori: Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, ediția a doua, Editura Litera Internațional, București-Chișinău, 2007, p. 753.

³ din, de la.

⁴ **Zapis, zapise** = înscris, act, document; *Noul dicționar universal al limbii române*, p. 1655.

⁵ **Taler, taleri** = monedă de argint de dimensiuni mari, bătută prima dată în anul 1484, de Sigismund regentul Tirolului (1446-1496), cu o valoare de un gulden de aur, adică 60 creițari. Se mai numea gros-gulden sau guldiner. Talerul s-a răspândit în toată Europa, cel mai des întâlnit fiind cel olandez, bătut din a doua jumătate a secolului al XVI-lea până la începutul secolului al XVIII-lea. Întrucât acesta avea pe avers un leu rampant, era cunoscut sub denumirile de: leuwentaler, solidoleonini, talerul leonin, leoninus etc. În Austria, în secolul al XVI-lea, un taler imperial echivala cu 36 groși. Taleri s-au mai emis în Ungaria, Spania (colonat), Imperiul Otoman (arsanlu-gurus), Rusia (efimac) și Germania (laubthaler); Aurică Smaranda, *Mic lexicon de numismatică*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura OSCAR PRINT, București, 2006, p. 78-80.

⁶ și.

⁷ și.

cumpărători vechi, nevrând ei ca să ia bani dupe moară și dupe o parte de moșie, pohtind ei ca să le dăm și schimbu altă moșie într-altă paarte, moșie pentru moșie.

Deci și noi cunoscând și văzând direptaatea dumnealor, n-am pohtit nici noi ca să le facem strâmbătaate. Și într-alt chip neputându-se face, noi dentru a noastră bună voe, așa ne-am voit, de le-am dat și bani și moșie schimbu.

Și den toată suma banilor ce scrie mai sus, le-am dat bani gata taleri 290 ⁱ⁸ bani 80, iar pentru taleri 120, le-am dat o viișoară la Troian, cu livadea ei den prejur, împreună și cu alte 2 loculeațe den fântâna Catarăi, den jos de drumul Ocnii, care vie și moșie au fost date sfintei episcopii de răposata jupâneasa Ilina care au fost a lui Tanasie comisul Sărăcinescul.

Pentru că fiind Mănăstirea Flămânda închinată metof sfintii episcopii, numai având Mănăstirea Flămânda o chingă de moșie acolo în Gârdești și vrând noi a o împreuna toată moșia, precum au fost și mai nainte până a nu o vinde Hrizea logofăt.

Așăjderea și moara, fiind iar pre lângă Mănăstirea Flămânda. Dirept aceaia, ne-am voit de a noastră bună voe, de ne-au și vândut o saamă de moșie pre bani, iar dupre altă paarte de moșie și cu moara, nevrând ei a lua banii, am schimbat precum și mai sus zice, luând noi acea moșie și acea moară ce scrie <ma>i sus, în sama metofului, dându-le și noi via și cu locurile ce să numescu mai sus, ca să le fie moșie ohabnică și stătătoare.

Și pentru mai adevărta credință, am făcut scrisori unii la mâna altora, dându-ne și ei scrisorile ceale vechi de cumpărătoarea aceștii moșii, precum și noi le-am dat scrisorile ceale vechi, dupe această vie și locuri, întărind și ceaste noi, fieștecine cu iscălitura lui.

Și mărturii carii vor iscăli mai jos.

iunie 15 *dni*⁹ *leat*¹⁰ 7215

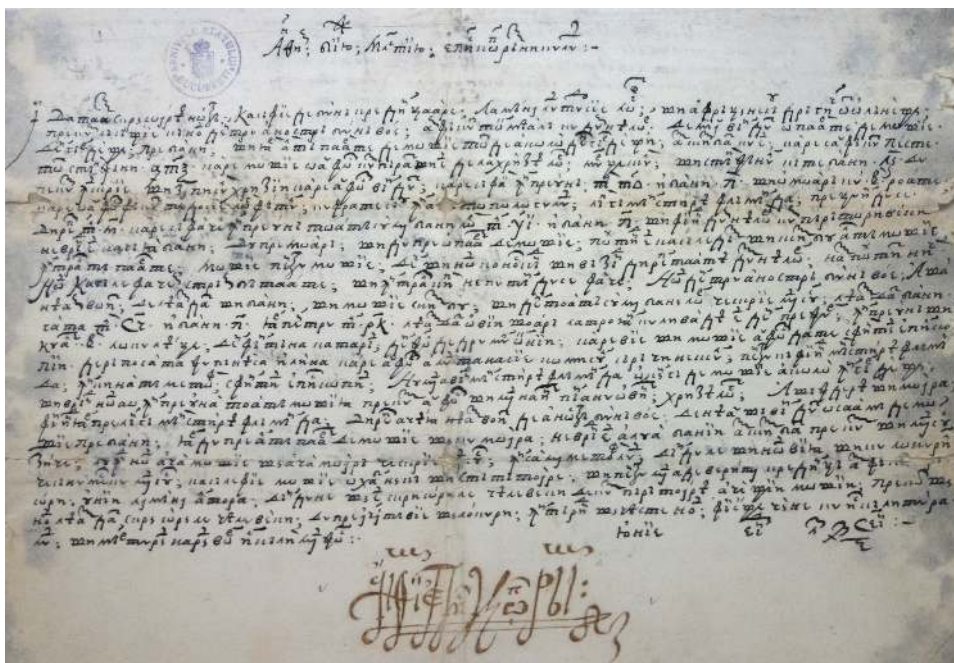
Anthim episcop Râmnicului¹¹

⁸ și.

⁹ zi.

¹⁰ an.

¹¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare se va cita: A.N.I.C.), *Episcopia Râmnic*, LXXXV/12; A. Sacerdoțeanu, „*Catarii*” la Râmnicul Vâlci, în „*Mitropolia Olteniei*”, XIII (1961), p. 329; T. G. Bulat, *Un act necunoscut de la Antim Ivireanu, episcop de Râmnic (1705-1708)*, în „*Mitropolia Olteniei*”, XIV (1962), p. 402-403; Pr. Niculae Șerbănescu, *Documente din timpul păstoriei mitropolitului Antim Ivireanul la Râmnic*, în „*Mitropolia Olteniei*”, XVIII (1966), p. 849.

II. 1709 (7217) mai 1. Cartea lui Antim, mitropolitul Țării Românești, prin care vinde lui Preda căpitanul din Gherghița, 500 de stânjeni din moșia mitropoliei de la Berilești, jud. Ilfov, pentru suma de 200 de taleri. Cartea este validată cu sigiliul¹² rotund (56 mm), imprimat cu tuș

¹² **Sigiliu** = amprenta rămasă pe suportul documentului (în ceară, hârtie, soluție de aur, tuș sau fum) în urma aplicării matricei sigilare ce poartă o emblemă și un text menit a individualiza posesorul; sigiliul este principalul mijloc de garantare a secretului și de asigurare a autenticității actului. **Sigiliul atașat (atârnat)**, confecționat din metal sau din ceară (protejat de un căuș, o capsulă metalică, ori cutie din lemn), prins de act cu ajutorul șnurului, șiretului sau țâcușei. Acest sigiliu cuprinde următoarele părți: a) întipărirea sigilară; b) căușul sau cutia protectoare; c) mijlocul de prindere de suport. În această categorie se cuprind și bulele sigilare. **Sigiliul de închidere**, sigiliul cu ajutorul căruia se asigură secretul corespondenței; el se aplică în ceară, pe reversul suportului, după pliarea acestuia, astfel încât actul să nu poată fi despăturit și citit fără ruperea hârtiei sau sfărâmarea sigiliului. Pentru sigilarea în acest mod se utiliza, de obicei, matricea sigilară mică sau mijlocie. **Sigiliul imprimat** este sigiliul realizat prin imprimarea matricei sigilare pe suportul actului după ce aceasta a fost introdusă în tuș, soluție de aur sau fum. **Sigiliul timbrat**, sigiliul confecționat prin plasarea, deasupra cerii calde, a unei foițe-timbru peste care se aplică matricea sigilară. Din punctul de vedere al tehnicii de confecționare se împart în: a) sigiliul cu timbru fix; b) sigiliul cu timbrul mobil. La un sigiliu timbrat se disting trei elemente: a) foița-timbru; b) ceara sau coca pe care se aplică; c) mătasea sau ața cu care este prins timbrul. Pentru creșterea puterii de rezistență a sigiliului, marginile foiței-timbru au fost cusute de suport ori pe reversul acestuia; în dreptul impresiunii sigilare s-a lipit un

negru în stânga sus, după model patriarhal. Apelând la sigilografie¹³ și, totodată, ținând cont de recomandările fostului Comitet Internațional de Sigilografie¹⁴, facem descrierea acestui sigiliu: în emblemă¹⁵, hramul catedralei¹⁶, Sfinții Împărați Constantin și Elena, redați în întregime și din față, încoronați cu coroane deschise¹⁷ cu trei fleuroane, aureolați, purtând veșminte lungi, flancați, în dreptul capetelor, de literele **ST-C** și **ST-E**, scrise în limba română cu caractere chirilice (unde *T* este suprascris peste *S*, iar *C* și *E* sunt prescurtate prin siglă¹⁸), ținând, fiecare, câte o mână la piept,

carton; *Dicționar al științelor speciale ale istoriei. Arhivistică, cronologie, diplomatică, genealogie, heraldică, paleografie, sigilografie*, coordonator: Ionel Gal, autori: Ioana Burlacu, Maria Dogaru, Ionel Gal, Gabriela Mărășoiu, Marin Mocanu, Ioana Alexandra Negreanu, Veronica Vasilescu, Gernot Nussbächer, Florea Oprea, Maria Soveja, Ștefan Stănculescu, Elena Stângaciu, Maria Stoian, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 213-218.

¹³ **Sigilografia (sfragistica)** = are ca obiect studiul sigiliilor publice și private în toată complexitatea și varietatea lor; sigilografia a fost fondată în secolul al XVII-lea de Dom Mabillon, părintele erudiției moderne și dezvoltată în secolul al XIX-lea de către Louis-Claude Douët d'Arcq, un mare arhivist și istoric care, împreună cu echipa sa, a scos lucrarea *Collection des sceaux des Archives de l'Empire*. Franceză la origine, această disciplină nu a întârziat să se extindă în toată Europa, pretutindeni unde, încă din Evul Mediu, se impunea obiceiul de a valida documentele cu sigiliu; Damian P. Bogdan, *Științele speciale istorice*, în „Revista de Istorie”, tom 33, 1980, nr. 7-8, p. 1620; Jean-Luc Chassel, *Les sceaux dans l'Histoire, l'Histoire dans les sceaux*, în *Les sceaux, sources de l'histoire médiévale en Champagne. Actes des tables rondes de la Société française d'héraldique et de sigillographie (Troyes, 2003-Reims, 2004)* sous la direction de Jean-Luc Chassel, Paris, Société française d'héraldique et de sigillographie, 2007, p. 9.

¹⁴ **Comitetul Internațional de Sigilografie** = organism creat în 1959 prin hotărârea Biroului executiv al Consiliului Internațional al Arhivelor, în vederea rezolvării unor probleme practice privind păstrarea și conservarea sigiliilor și a stimulării cercetărilor în acest domeniu. Comitetul a contribuit la dezvoltarea teoriei și practicii sfragistice, preocupându-se de uniformizarea terminologiei de specialitate, stabilirea elementelor necesare pentru descrierea sigiliilor, reunirea eforturilor specialiștilor în vederea creșterii longevității izvoarelor sigilare, elaborarea de studii menite să scoată în evidență importanța sigiliilor create în diferite țări; *Dicționar al științelor speciale*, p. 77.

¹⁵ **Emblemă** = reprezentarea gravată pe suprafața unui sigiliu; *Dicționar al științelor speciale*, p. 109.

¹⁶ Catedrala a fost ctitorită în anul 1656 de Constantin Șerban, domnul Țării Românești (1654-1658).

¹⁷ **Coroană deschisă** = coroana formată dintr-un arc frontal și mai multe fleuroane; deseori între fleuroane se interpun arcuri perlate, iar cercul frontal este împodobit cu pietre prețioase; *Dicționar al științelor speciale*, p. 90.

¹⁸ **Prescurtarea prin siglă** = sistem de prescurtare prin care litera inițială reprezintă întregul cuvânt; *Dicționar al științelor speciale*, p. 189.

cu cealaltă susținând crucea¹⁹ ortodoxă (Sf. Constantin cu mâna în poziția supinație, Sf. Elena cu mâna în pronație); în fundal clădirea catedralei. În exergă²⁰, între două cercuri liniare continue, legenda²¹ în limba română, de asemenea, cu caractere chirilice: † **CU MILA LUI DUMNEZEU**²² **MITROPOLIT AL UNGROVLAHIEI ANTHIM**²³: 1709.²⁴

*Anthim bojiu milostiiu arhiepiscop i mitropolit vsei zemli Ungrovlahscoi*²⁵

¹⁹ **Crucea** = simbolizează axa lumii și punctul de intersecție dintre figurile geometrice fundamentale reprezentate de cerc (cerul) și pătrat (pământul). Are și un simbolism spațial, deoarece brațele corespund celor patru puncte cardinale. Provine din cuvântul latinesc *cruce(m)*, „caznă”; simbol al creștinismului; Matilde Battistini, *Simboluri și alegorii*, Monitorul Oficial, 2008, p. 144.

²⁰ **Exergă** = spațiul de la marginea câmpului sigilar, de obicei cuprins între două sau mai multe cercuri (ce pot fi liniare, șnurate, perlate, etc.), în care se gravează textul legendei; *Dicționar al științelor speciale*, p. 111.

²¹ **Legendă** = textul scris, de obicei la marginea spațiului sigilar, circular de la dreapta spre stânga, indicând numele și atributele posesorului; *Dicționar al științelor speciale*, p. 153.

²² **Formula devoțiunii** exprimă, în cazul de față, cucernicia creștină; vezi și Francisc Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania*, în *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. I, București, 1956, p. 280.

²³ Antim, mitropolitul Țării Românești (1708-1716; Matei Cazacu, *Cine l-a ucis pe Antim Ivireanul?*, în „Magazin Istoric”, nr. 4 (25), aprilie 1969, p. 49.

²⁴ A. Sacerdoțeanu, *Sigiliile mitropolitului Antim Ivireanul*, în „Mitropolia Olteniei”, XVIII (1966), nr. 9-10, septembrie-octombrie, p. 838-839.

²⁵ Antim, din mila lui Dumnezeu, arhiepiscop și mitropolit a toată Țara Românească.

† Datam cartea²⁶ smereniei noastre ca să fie de bună credință la mâna dumisale Predei căpitanul *ot*²⁷ Gherghiță, cum să știe că având sfânta mitropolie moșie în Berilești, în județul Elhovului²⁸, funi 5 și funea de stânjeni 100 care fac stânjeni 500.

Care moșie o au fost închinat de pomeană la sfânta Mitropolie din București jupâneasa Roxanda ce au fost jupâneasă lui Gavril spătar²⁹, feciorul Mârzii vornicul³⁰, încă mai denainte vreame. Și tot o au ținut și o au stăpânit sfânta mitropolie cu bună pace până acum.

Iară când au fost acum, o am vândut dumisale Predei căpitanul drept taleri 200, cu care bani am făcut alte lucruri ce au trebuit la sfânta mitropolie. Și dumnealui au dat această moșie la schitul lui din târg din Gherghiță, care schit l-au închinat la sfânta mitropolie. Și mai mult pentru aceasta i-am vândut moșia ce scrie mai sus, căci fiind schitul închinat aici la noi, nu să înstrăinează de la sfânta mitropolie.

Drept aceia să aibă voe a o ținearea și a o stăpâni schitul ce scrie mai sus cu bună pace și să-i fie moșie stătătoare și ohabnică în veaci, dându-i și cărțile și zapisele ceale vechi ce am avut pe această moșie.

Și măturii cărîi au iscălit mai jos, întărind cartea aceasta cu peceatea Sfintei Mitropolii și cu iscălitura smereniei noastre ca să să crează.

²⁶ **Carte** = act scris emanat de la o autoritate publică sau de la un particular; *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, coordonatori: Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, colectiv de autori, Editura Academiei Române, București, 1988, p. 72-73.

²⁷ din, de la.

²⁸ Ilfov.

²⁹ **Spătar** = 1. (și **mare spătar**) titlu dat în țările române dregătorului care purta la ceremonii sabia și buzduhanul domnului și avea comanda armatei (a cavaleriei în special); boier care avea acest titlu; 2. (mai târziu) rang de boierie; *Noul dicționar universal al limbii române*, p. 1367.

³⁰ **Vornic** = 1. (în evul mediu, în Țara Românească și în Moldova; și **mare vornic** sau **marele vornic**, **vornicul cel mare**, **vel-vornic**) mare dregător în sfatul domnesc, care avea obligația administrării curților domnești din întreaga țară (cu excepția Olteniei) și dreptul de jurisdicție asupra curtenilor și slujitorilor domnești care depindeau de acestea; în secolele XV și XVI, a avut și funcții militare; 2. (și **vornic al doilea** sau **vtori-vornic**) subordonat al acestor dregători; 3. (în evul mediu, mai ales în Moldova) reprezentant al domniei în târguri, la curțile domnești și în ocoalele dependente de acestea, care avea atribuții judecătorești, administrative și fiscale; locțiitor și subordonat al celor doi mari vornici, în orașele lor de reședință, având atribuții judecătorești, administrative și fiscale; 4. (în Țara Românească, în secolul XVI – începutul secolului XIX) subaltern, în județe, al marelui vornic, care avea atribuții judecătorești și fiscale; (în Moldova, în secolul XVI – începutul secolului XIX) reprezentant al puterii centrale în satele domnești sau al stăpânului feudal în satele aservite, care avea atribuții judecătorești și fiscale; *Noul dicționar universal al limbii române*, p. 1640.

Anthim al Ungrovlahiei³³

III. 1715 (7223) iulie 20, București. Hrisovul arhieresc al lui Antim, mitropolitul Țării Românești, prin care specifică cum a zidit Mănăstirea Tuturor Sfinților din București și care să fie exemplul de urmat fixat printr-un așezământ în 32 de capete.

³¹ zi.

³² an.

³³ A.N.I.C., Mitropolia Țării Românești, VIII/23.

Antim, cu mila lui Dumnezeu, arhiepiscop și mitropolit a toată Țara Rumânească și exarh plaiurilor.

Ceia ce iau darul vredniciei ceii arhieriești de pren toată lumea și să așază purtători de grije la besearica cea sfântă a lui Dumnezeu, au datorie mai cu deadinsul a păstori turma lor cea pravoslavnică ce li s-au încredințat de Hristos, cu cuvinte folositoare de suflet și cu învățătura cea evanghelicească. Și cu ochiu priveghialnic să păzească oile ceale cuvântătoare de lupii cei grei cărți nu cruțează turmei și de pășunile ceale stricăcioase sufletului, carele zăticnesc mântuirea lor. Această învățătură dă fericitul Pavel miliseanilor, zicând: „Luați aminte de sine-vă și de toată turma, pre carea pe voi v-au pus Duhul Sfânt episcopi a păstori Besearica lui Dumnezeu, carea au câștigat-o prin sângele lui”.

După aceasta au altă datorie următoare aceștia întocma trebuincioasă, adecă a purta grije pentru zidirea, înălțarea și adaosul sfintelor lăcașuri și dumnezeștilor case. Că de ar lipsi sfintele besearici, unde s-ar aduna norodul ca să asculte duhovniceștile și evangheliceștile cuvinte și cântări; sau unde s-ar săvârși sfintele și înaltele ale lui Dumnezeu taini. Mai ales încă, că și prorocul³⁴ David ne poruncește, în besearici bine să cuvântăm pre Dumnezeu și să iubim podoaba casei lui.

Drept aceia și smereniia noastră, de vream ce den mila lui Dumnezeu ne-am înălțat la treapta cea înaltă a arhieriei și am primit grija a păstori oile ceale cuvântătoare, știind aceaste doao datorii ce sînt asupra noastră, n-am lipsit până acum după puțința noastră a învăța turma cea cuvântătoare ceale de folos și mântuitoare, și cu laptele cel dulce al cuvântului a o hrăni. Așijderea și spre rădicarea, adaosul și podoaba sfintelor lăcașuri multă pohtă și râvnă dumnezeiască am avut: care râvnă cu năstăvul și cu ajutoriul dătorului de bune Dumnezeu s-au lucrat și la săvârșire bună au venit. Că dintru ostenealele mele ceale multe, din tipăritul³⁵ cărților și din milosteniile îndurătorilor creștini, ne-am învrednicit de am înălțat din temelie besearică frumoasă aici în București, întru slava și mulțemita însuși celui ce întru Troiță să proslăvească Dumnezeu și întru cinstea și lauda tuturor sfinților denpreună, încât să fie și să se numească

³⁴ **Proroc** = profet; *Dicționarul religiilor*, inițiat de Alfred Bertholet în colaborare cu Hans von Campenhausen, ediția a doua revăzută și adăugită în limba română de Gabriel H. Decuble, după a patra ediție, revăzută și adăugită de Kurt Goldammer în colaborare cu Johannes Laube și Udo Tworuschka, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2012, p. 308.

³⁵ Fapt recunoscut și de Constantin Brâncoveanu, domnitorul Țării Românești”, într-un document din 1696 (7204) dat Mănăstirii Snagov „și părintelui Anthim egumenul tipograful”; A.N.I.C., *Mănăstirea Snagov*, XXIV/15.

cinstita mănăstire a Tuturor Sfinților, cărora am și închinat-o și pe numele lor o am zidit-o, ca să se prăznuiască întru ia cu mărire, și să cinstească neconținut cu laude și cu cântări ca niște preiiateni ai lui Dumnezeu, și ajutători și sprijenitori tuturor pravoslavnicilor creștini. Zidit-am și împrejurul ei chilii destule și alte lăcașuri pentru odihna egumenului care va fi după vremi, și a celor ce vor vrea să aleagă viața sihăstrească, adăogând întru ia și altele multe trebuincioase. La carea am închinat multe de toate câștiguri mutătoare și nemutătoare pentru îndestularea celor ce vor lăcuși întru ia, adevă moșii, vii, mori, stupi și dobitoace de tot fealiul.

Încă și besearica am împodobit-o și am înfrumusețat-o, cu ajutoriul lui Dumnezeu, pe dinnafară și pe dinlăuntru cu multe odoară de argint și cu veșmânte scumpe, cu cărți de multe fealiuri, și cu altele ce să obicinuesc a să înzestra zidirile ceale cuvioase.

Și pentru ca să se chivernisească toate nestrămutat după cugetul mîeu și după socoteala cea bună și dreaptă, am așăzat, 32, de capete în scris, întru carele mai pre larg rânduiesc toată îndreptarea mănăstirii, precum să veade în condicul cel iscălit al besearicii. Adevă: să se afle de-a pururea la acea casă 14 oameni pentru slujba mănăstirii; doi preoți mireani să slujască bisearicii, fieștecarele cu plata lui; să se facă milostenie la săraci în toate duminicile; să aibă oarecare milă în toate sâmbetile cei ce vor fi în temniță; să se îmbrace în zioa de Joi Mari trei săraci și trei feate sărace; să se înzestreaze pre an o fată săracă a dooa zi de Sfeanti Dimitrie; să se odihnească în trei zile streini nemearnici cu mîncare și cu sălășluire peste toată vremea; să se îngroape pe cheltuiala casei săracii ce-i scot prin ulițe morți, cerșind milă pentru îngroparea lor; să se hrănească trei copii ce ar învăța carte și dascălul lor să-și ia plata ostenialii din mănăstire; să arză trei candile neconținut în besearică peste toată vremea; să se prăznuiască pre an pomenirea a patru sfinți: a Sfântului Anthim la 3 zile a lui septemvrie, a ciudotvoretului³⁶ Nicolae în 6 zile a lui dechemvrie, a Sfintei mucenice Agathia la 5 zile a lui februarie și a Sfântului Alexie, omul lui Dumnezeu, la 17 zile a lui martie și într-aceste zile să se facă milostenie la săraci, după cum s-au scris în condic; să se prăznuiască sărbătoarea Tuturor Sfinților pre an cu cinste cuvîincioasă după obiceiul țării și într-această zi să dăruiască pre mitropolitul țării ca să săvârșească sfânta liturghie și în ziua aceia și a dooa zi; să se facă sărindare și liturghii în toți anii pentru sufletele celor ce au miluit sau vor milui sfânta mănăstire, după cum s-au însemnat mai chîar în condic; să se strîngă într-o lăcriță osebită zeciuala banilor din câți să vor agonisi de pe veniturile mănăstirii și de la milostenii, ca să se afle la vreme

³⁶ Făcătorului de minuni.

de mare păs al ei; să se fie doao tipografii, una grecească și alta rumânească, pentru folosul obștii și pentru agoniseala casei.

Pre lângă acestea mai marele mănăstirii și purtătoriul de grija trebilor ei să fie egumenul cel după vremi, chivernisind și îndreptând toate veniturile ei și pre călugări cu frica lui Dumnezeu și cu dreptate, carele cât va trăi să-și aibă cuvîincioasa cinste, și după moarte pomenirile ceale obicinuite, precum s-au însemnat în condic.

Încă să mai fie și cinci epitropi din ceata neguțătorească, obraze de cinste, pre carii i-am pusu și i-am aşăzatu ca să poarte grijă pentru buna chiverniseală și adaosul casei, și ca să ia socoteală egumenului pre an de doao ori pentru tot venitul și cheltuieala. Și când ar lipsi egumenu, ei să aleagă pre altul cu știrea luminatului domn și cu blagoslovenîia a prea sfințitului mitropolit carele va fi după vremi.

Însă voesc ca această sfântă mănăstire carea am înălțat-o și am înfrumusețat-o cu a mea cheltuială, să fie slobodă, singură și legiuitoare, singură stăpânitoare și nimănui suppusă, fără numai lui Dumnezeu și sfinților tuturor căroră am și închinat-o.

Să nu fie supt vreo stăpânire patrierșească, nici sub vrednicie domnească, nici supt stăpânirea arhîiereului țării, nici suppusă vreunui boiaru, nici vreunii mănăstiri veri mare, veri mică, ci numai numele cel canonicesc al preasfințitului mitropolit să se pomenească întru ia după rânduiala cea besericească, iară mănăstirea să se stăpânească și să se îndrepteaze întru toate numai de egumenul și de cei cinci epitropi cu un gând întru toate, după rânduiala ce am aşăzat în ceale 32 de capete.

Iară de va vrea cineva din cei de acum sau din cei mai de pre urmă, ori din ce rânduială ar fi, să suppuce această slobodă a noastră mănăstire altui obraz sau altei mănăstiri, sau va strămuta ceva din ceale ce s-au hotărât de a noastră bună voe în ceale, 32, de capete, unul ca acela să fie afurisit de Dumnezeu atotștiitoriul și proclat și neertat și în lumea aceasta și în cea viitoare; să aibă pârâș în zioa judecății ceii înfricoșate pre toți sfinții și procopseală să nu vază în toate zilele vieții lui.

Și pentru aceasta s-au făcut acest arhîieresc hrisov întărit cu iscălitura și cu peceatea smereniei noastre spre adevărînța, întemeierea și nestrămutarea aşăzămînturilor și învățăturilor noastre ce s-au zis mai sus.

Iulie 20 dni leat 7223

Dat în scaunul Mitropolii noastre în București.

Smeritul Mitropolit al Ungrovlahiei Anthim.

Și s-au scris de mine Nicola Ierei, notareșul Mitropoliei.³⁷

³⁷ Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Suluri*, nr. 13; „Revista Arhivelor Statului Român”. Publicațiune a Direcțiunii Generale a Arhivelor, Seria I. *De la fondarea statului român până la Nicolae Mavrocordat*, p. 12-13; P.S.S. Episcopul Melchisedec, *Notițe biografice despre mitropolitul Ungrovlahiei Antim Ivireanul*, în lucrarea lui Antim Ivireanul, *Predice făcute la praznice mari: 1709-1716*, publicate după manuscrisul de la 1781 cu cheltuiiala Ministerului Cultelor și al Instrucțiunii Publice de prof. I. Bianu, bibliotecarul Academiei Române; prefață de I. Bianu, București, Tipo-Litografia „Cărilor bisericești”, 1886, p. XI-XVI; Ștefan Dinulescu, *Viața și activitatea mitropolitului Țării Românești Antim Ivireanul: (1708-1716)*, Tipografia Arhiepiscopală, Cernăuți, 1886, p. 78-81; I. Bădulescu, *Mitropolitul Ungro-Vlahiei, Antim Ivireanul*, București, Tipografia „Cărilor bisericești”, 1893, p. 67-70; Antim Ivireanul, *Predici*, cu o prefață și index de Petru V. Haneș, Editura Minerva, București, 1915, p. XVI-XIX; Ion Nanu, *Un monument istoric de artă religioasă: ctitoria mitropolitului Antim Ivireanul*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXIX (1961), nr. 3-4, p. 225, 288-290 și 316-318; A. Sacerdoțeanu, *Antim Ivireanul arhivist, bibliotecar și topograf*, în „Glasul Bisericii”, XXIII (1964), nr. 3-4, p. 239-243; Olivia Strachină, *Facsimilarea documentelor de arhivă – o problemă de actualitate*, în „Revista Arhivelor”, XLIX, vol. XXXIV, nr. 1, 1972, planșele 11 și 12; Maria Dogaru, *Antim Ivireanul et l'art héraldique de la Valachie*, în „Revue des études sud-est européennes”, tome XIV, 1976, nr. 2, p. 317-322; Arhimandrit Sofian Boghiu, *Sfântul Antim Ivireanul și Mănăstirea Tuturor Sfinților*, volum tipărit cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Teoctist Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Bizantină, București, 2005, p. 166-167; *O făclie de Înviere. Sfânta Mănăstire Antim din București*. Album tipărit cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Basilica a Patriarhiei Române, București, 2008, p. 12-13, 35, 95-97; Sfântul Antim Ivireanul, *Scrieri*, carte tipărită cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, ediție îngrijită de arhimandrit Mihail Stanciu și academician Gabriel Ștrempel, Editura Basilica a Patriarhiei Române, București, 2011, p. 72-76; Paul Aretzu, *O mănăstire pentru un sfânt*, în „Viața Românească”, 2011, nr. 11-12, p. 154-158; Cătălina Velculescu, Ileana Stănculescu, *Animale între numere și flori*, în *Lumea animalelor. Realități, reprezentări, simboluri*, volum îngrijit de Maria Magdalena Székely, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Iași, 2012, p. 359-389.

Frontispiciul rectangular, cu fond auriu³⁸, cu ornamente vegetale și florale de diferite culori, cuprinde, în mijloc, un scut³⁹ oval, cu bordură⁴⁰

³⁸ **Aur** = metal utilizat în alcătuirea stemelor; simbolizează bogăție, forță, credință, puritate, constanță, bucurie, prosperitate, viață lungă; G. Eysenbach, *Histoire du blason et science des armoiries*, Tours, MDCCCXLVIII, p. 370; H. Gourdon de Genouillac, *Les Mystères du blason de la noblesse et de la féodalité. Curiosités – bizarreries et singularités*, Paris, E. Dentu, 1868, p. 16.

³⁹ **Scut** = partea centrală a unei steme, simbolizând arma de apărare a cavalerilor medievali, pe care aceștia își reprezentau blazonul. Scutul are forme variate, după epoca și aria geografică în care a apărut. După formă poate fi triunghiular, rotund, dreptunghiular, rococo (cu marginile neregulate), etc.; *Dicționar al științelor speciale*, p. 211.

⁴⁰ **Bordura** = piesă care înconjoară scutul, așa cum indică și numele său. Este simbolul protecției, al bunăvoinței și al recompensei; Cte Alph. O'Kelly de Galway, *Dictionnaire archéologique et explicatif de la science du blason*, tome I, Bergerac, Imprimerie générale

subțire, aurie, cu o câmpie⁴¹ verde⁴², peste care broșează clădirea Mănăstirii Antim, de argint⁴³, cu acoperișul și crucile de aur, surmontată⁴⁴ de de un glob crucifer⁴⁵ auriu ce are deasupra o cunună de lauri⁴⁶, de același metal, ținută cu câte o mână de doi îngeri, cu aureolele, aripile și veșmintele aurite, cu cealaltă câte o creangă⁴⁷ de palmier verde⁴⁸ rezemată de umăr, redați îngenunchiați pe câte un nor⁴⁹ purpuriu⁵⁰. Cerul este albastru⁵¹, presărat cu steluțe⁵² aurii, cu câte șase raze. În partea superioară a scutului, pe aur, este Isus, ieșind din nori, de asemenea, de culoare purpurie, flancat, în dreptul

du Sud-Ouest, 1901, p. 95.

⁴¹ **Câmpie** = simbol al spațiului, al nesfârșitului terestru; în antiteză cu Infernul, câmpiile sunt simbolul Paradisului în care intră cei drepți de după moarte; Jean Chevalier, Alain Ghéerbrant, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, vol. I (A-D), Edit. Artemis, București, 1994, p. 333-334.

⁴² **Verde** = onoare, rațiune, regenerare, libertate și sănătate.

⁴³ **Argint** = metal utilizat în alcătuirea stemelor, reprezentat convențional prin câmp alb, respectiv suprafață liberă. Simbolizează puritate, nevinovăție, sinceritate; H. Gourdon de Genouillac, *op. cit.*, p. 16-17.

⁴⁴ **Surmontat** = se spune de pal, fascie, chevron și, în general, orice altă piesă care nefiind în poziția sa ordinară este însoțit în șef de o altă figură; W. Maigne, *Abrégé méthodique de la science des armoiries suivi d'un glossaire des attributs héraldiques, d'un traité élémentaire des ordres des chevalerie et de notions sur les classes nobles, les anoblissements, l'origine des noms de famille, les preuves de noblesse, les titres, les usurpations et la législation nobiliaires*, Paris, Garnier frères, Libraires-Éditeurs, 1860, p. 265.

⁴⁵ **Glob crucifer** = sferă suprapusă de o cruce care se găsește în vârful coroanelor închise, în mâna unor personaje sau deasupra unor scuturi; este însemn al puterii suverane, atribut al suveranității. În heraldica românească globul crucifer este întâlnit în stemele Țării Românești, în armele Moldovei și în armeriile statului român; *Dicționar al științelor speciale*, p. 127.

⁴⁶ **Laur** = simbolizează gloria, victoria și triumful. Este și emblema nemuririi, deoarece el își conservă verdeața, în ciuda rigorilor iernii. O coroană de laur marchează victoria; Cte Alph. O'Kelly de Galway, *op. cit.*, p. 311; *La science du blason accompagnée d'un armorial general des familles nobles de l'Europe* publié par M. Vicomte de Magny, Paris, à l'Institut Héraldique, MDCCCLVIII, p. LXIV; Lucia Impelluso, *Natura și simbolurile sale. Plante, flori și animale*, Monitorul Oficial, 2009, p. 38, 43

⁴⁷ **Creangă** = omagiu meritat pentru triumful învingătorului. Creanga de măslin anunță sfârșitul potopului; creanga verde simbolizează victoria vieții și a iubirii; creanga de aur este simbolul universal al regenerării și nemuririi – reprezintă forța, înțelepciunea, cunoașterea; Jean Chevalier, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, I, p. 384-385.

⁴⁸ **Ramura de palmier, creanga verde** = simboluri ale victoriei, ascensiunii, regenerării și nemuririi; Jean Chevalier, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, vol. III (P-Z), 1995, p. 11.

⁴⁹ **Norul** = care aduce ploaia este în relație cu manifestarea activității cerești; este simbolul metamorfozei; Jean Chevalier, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, vol. II (E-O), 1995, p. 347-348.

capului, la dextra⁵³ și la senestra⁵⁴, de literele de culoare roșie⁵⁵: **IS – HS** (redate în limba română, cu caractere chirilice). Scutul este inclus într-o ghirlandă⁵⁶ ovală de aur, ornată pe margini, cu patru motive baroce aurii; fondul dintre ghirlandă și scut este negru⁵⁷ încărcat cu frunze de acant⁵⁸ aurii și cu alte opt scuturi mai mici, rotunde, cu bordură subțire, aurie, cuprinzând, cel de sus, attributele demnității de mitropolit – pe roșu, o câmpie verde, peste care broșează crucea și cârja⁵⁹, așezate în săritoare⁶⁰, legate, înspre extremități, de ciucurii de pe flancurile pălăriei de prelat care surmontează mitra. Celelalte șapte scuturi, cuprind simboluri însoțind

⁵⁰ **Purpura** este o substanță colorantă roșie-vioacee, extrasă din secreția glandulară a unor moluște gasteropode (*Murex tenuispina*). În Antichitate, purpura era foarte rară și prețuită (din opt mii de moluște se obținea un gram de purpură). Astăzi este produsă prin sinteză chimică; Paola Rapelli, *Simboluri ale puterii și mari dinastii*, Monitorul Oficial, 2009, p. 48.

⁵¹ **Albastru (azur)** = culoare utilizată în alcătuirea stemelor, reprezentată convențional prin linii orizontale plasate la distanță egală. Semnifică loialitate, fidelitate, frumusețe; A. de la Porte, *Trésor héraldique d'après d'Hozier, Ménétrier, Boisseau, etc.*, Paris, Leipzig, H. Casterman, Tournai, 1861, p. 11.

⁵² **Stea** = simbolul manifestării centrale a luminii, a focarului unui univers în expansiune. Ea este, ca și numărul cinci, simbol al perfecțiunii. Steaua cu șase raze este emblema iudaismului și simbolizează legea evoluției și cea a involuției. Steaua cu șapte raze figurează lira cosmică, muzica sferelor, armonia lumii, curcubeul cu cele șapte culori, cele șapte zone planetare, ființa umană în totalitatea sa. Steaua cu opt raze simbolizează creația, încă terminată și deci imperfectă, dar pe cale de a se îndeplini; Jean Chevalier, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, III, p. 257-264.

⁵³ **Dextra** = termen prin care se indică poziția unei mobile în scut, la dreapta; în heraldică poziția dreapta-stânga este inversă decât în accepțiunea curentă; *Dicționar al științelor speciale*, p. 100.

⁵⁴ **Senestra** = termen indicând poziția spre stânga. În heraldică, noțiunea de stânga-dreapta se referă la poziția scutului, nu la cea a privitorului, deci invers decât în accepțiunea obișnuită; *Dicționar al științelor speciale*, p. 212.

⁵⁵ **Roșu** = culoare utilizată în alcătuirea stemelor, reprezentată convențional prin linii verticale plasate la distanță egală. Semnifică curaj, dârzenie, îndrăzneală, dragoste, sacrificiu, bunătate, vigilență și justiție; *Dicționar al științelor speciale*, p. 201.

⁵⁶ **Ghirlandă** = bucurie din inimă.

⁵⁷ **Negru** = culoare utilizată în alcătuirea stemelor, reprezentată convențional prin linii verticale suprapuse pe linii orizontale. Semnifică știință, modestie, durere, prudență; *Dicționar al științelor speciale*, p. 173.

⁵⁸ **Frunzele de acant** = simbolul stăpânirii și al depășirii vicisitudinilor vieții; recunoașterea valorilor artistice ale unei persoane.

⁵⁹ **Cârja episcopală** = simbol al credinței, al autorității de origine cerească; semnifică puterea cerească revărsată asupra pământului, puterea de a crea și recrea ființele.

⁶⁰ **Săritoarea (crucea în curmeziș)** = piesa onorabilă a scutului care se realizează prin suprapunerea benzii cu bara; *Dicționar al științelor speciale*, p. 186.

fiecare din cele șapte litere, majuscule, aurite, ce compun numele lui Antim, cu caractere grecești: **ANΘIMOC**. Astfel, scuturile sunt încărcate după cum urmează:

- cel din stânga sus – roșu, cu o acvilă⁶¹ de aur, redată în întregime și din față, cu aripile⁶² deschise, corpul conturnat⁶³, capul spre dreapta, stând pe o câmpie verde și având deasupra litera A;
- cel din dreapta sus – roșu, cu un liliac⁶⁴ de aur, redat în întregime și din față, cu aripile deschise, așezat deasupra unei câmpii verzi și însoțit în partea de sus de litera N;
- cel din stânga – roșu, cu un șacal⁶⁵ de aur, conturnat, stând pe o câmpie verde și litera Θ;
- cel din dreapta – roșu, cu un șoim⁶⁶ de aur, stând pe munți⁶⁷ verzi și având deasupra litera I;
- cel din stânga jos – roșu, cu o albină⁶⁸ aurie, având în partea de sus litera M;

⁶¹ **Acvila** = pasăre de pradă din clasa șoimilor, cu ciocul lung și recurbat, picioare robuste, unghii ascuțite, vedere pătrunzătoare și anvergura foarte întinsă; acvila este reprezentată cu ciocul deschis și aripile deschise; (Cte Alph. O'Kelly de Galway, *op. cit.*, p. 6); este simbolul regalității, al măreției, al generozității și al recunoștinței; G. de L. T***, *Dictionnaire héraldique, contenant tout ce qui a rapport à la science du blason, avec l'explication des termes; leurs etymologies, & les exemples nécessaires pour leur intelligence, suivi des Ordres de Chevaleries dans le Royaume et de l'Ordre de Malthe*, Paris, Lacombe, MDCCLXXIV, p. 11.

⁶² **Aripi** = simbol al avântului; indică facultatea cunoașterii, o eliberare și o izbândă; Jean Chevalier, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, I, p. 141-143.

⁶³ **Conturnat** = se spune: **1)** despre animale sau despre capete de animale care privesc spre stânga scutului; **2)** de chevron atunci când vârful este întors spre partea stângă a scutului; W. Maigne, *op. cit.*, p. 229.

⁶⁴ **Liliac** = renaștere, bunătate.

⁶⁵ **Șacal** = justiție; moartea (la vechii egipteni).

⁶⁶ **Șoim** = pasăre de vânătoare, rezervată nobililor; prinde prada din zbor; spirit războinic, nobil și just; Jean-Paul Clébert, *Bestiar fabulos. Dicționar de simboluri animaliere*, Edit. Artemis-Cavallioti, București, 1995, p. 285-287.

⁶⁷ **Muntele** = este considerat punctul de întâlnire dintre cer și pământ, sălaș al zeilor și capăt al ascensiunii omului; Jean Chevalier, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, II, p. 321-326.

⁶⁸ **Albina** = simbol al strădaniei, al muncii; au fost reprezentate pe mantia imperială a lui Napoleon I; în arta blazonului, albina este reprezentată urcând, văzută din spate, cu picioarele întinse și cu aripile în parte desfăcute. Simbolizează în heraldică speranța; simbol al hărniciei, al sânguinței, al muncii și ordinii; Jean-Paul Clébert, *op. cit.*, p. 19-21.

- cel din dreapta jos – roșu, cu un șarpe⁶⁹ de aur stând pe munți verzi și litera O;
- cel de jos, pe roșu, un melc⁷⁰ de aur, poziționat în pal⁷¹, pe o câmpie verde, flancat de două ramuri de palmier verzi care ies de sub cochilia lui, având între coarne o stea de același metal și deasupra litera C.

Același melc se află sculptat deasupra ușii de la intrarea în Mănăstirea Antim din București.

⁶⁹ **Șarpe** = simbol al întineririi și al renașterii zilnice; este păzitorul comorilor, asemenea dragonului sau câinelui; simbol al pătrunderii, al cunoașterii, al nemuririi, al fecundității și profeției; Jean-Paul Clébert, *op. cit.*, p. 268-283.

⁷⁰ **Melc** = simbol lunar universal. Indică regenerarea periodică, moarte și renaștere, temă a eternei reîntoarceri. Melcul mai semnifică fertilitate, mișcarea în cadrul permanenței, revenirea primăverii după iarnă; smerenie, credință; Jean Chevalier, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, II, p. 291; Jean-Paul Clébert, *op. cit.*, p. 189-192.

⁷¹ **Palul** = piesa onorabilă a scutului obținut prin trasarea a două linii verticale în centrul scutului; *Dicționar al științelor speciale*, p. 186.

Ghirlanda are pe flancuri, ca susținători, pe fond verde, două modilioane⁷² din frunze de acant aurii, iar ca tenanți⁷³, două melusine⁷⁴, încinse cu câte o centură⁷⁵ de aur, cu partea inferioară compusă din frunze de acant roșii și cu două cozi căptușite⁷⁶ purpuriu, redată în întregime și din față, cu părul cârlionțat, cu capul întors $\frac{3}{4}$ spre exterior, ținând cu ambele mâini modilioanele.

Inițialele cuvintelor ce desemnează, în greaca veche, figurile heraldice naturale ce însoțesc literele care compun numele mitropolitului Antim, sunt acrostihuri, anume: ΑΕΤΟΣ (citire: aetós) – acvilă; ΝΥΚΤΕΡΙΣ (citire: nictérís) – liliac; ΘΩΟΣ (citire: thós) – șacal; ΙΕΡΑΞ (citire: iérax) – șoim; ΜΕΛΙΣΣΑ (citire: mélisha) – albină; ΟΦΙΣ (citire: ófis) – șarpe; ΣΑΛΙΓΚΑΡΙ (citire: salingári) – melc.

Mitropolitul s-a distins în domeniul artei heraldice românești, nu doar prin crearea de noi compoziții sau prin inovații, dar mai ales prin cunoașterea și descifrarea sensului reprezentărilor heraldice de mai sus, desigur, în strânsă legătură cu caracterul, gândurile și aspirațiile sale.

⁷² **Modilion, modilioane** = consolă (mică) de obicei din piatră, în formă de S, pentru susținerea cornișei, folosită foarte mult în arhitectura romană; *Noul dicționar universal al limbii române*, p. 838.

⁷³ **Tenant** = element exterior al scutului, reprezentat printr-un personaj uman care sprijină scutul; *Dicționar al științelor speciale*, p. 229.

⁷⁴ **Melusina** = simbolizează cunoașterea și cultura tradițională; este protectoarea caselor și a familiilor (neamurilor).

⁷⁵ **Centura** = simbol al uniunii și al demnității.

⁷⁶ **Căptușit** = termen utilizat la descrierea mantourilor, pavilioanelor și lambrechinelor, indicând felul smalturilor folosite pentru reprezentarea interiorului și exteriorului acestor ornamente ale scutului; *Dicționar al științelor speciale*, p. 66.

IV. 1716 (7224) ianuarie 23. *Cartea mitropolitului Antim către Ghenadie, egumenul de la Mănăstirea Argeșul, ca să stăpânească două vii în dealul Goleștilor pe Topolog.*

*Anthim milostiiu bojiiu arhiepiscop i mitropolit vsei zemli Ungrovlahscoi*⁷⁷

† Datam cartea smereniei noastre cuviosului egumenului de la sfânta Mănăstire Argeșul, chir Genadie, ca să aibă a stăpâni doao vii, care sânt în dealul Goleștilor pe Topolog, cu bună pace, de cătră călugării din Mănăstirea Argeșul și de cătră egumenii cărîi vor fi în urma lui, de nimenea val să n-aibă, până va fi cu viață.

Pentru că i-au cumpărat cu banii lui, iar nu cu ai mănăstirei, de la Pârvul Șuiceanul și de la Epraxia muiarea lui Ion Buicoiul și de la popa Stan ot⁷⁸ Golești viile cu pământul de supt iale, precum am văzut și zapisele lor de vânzare la mâna lui, ca să-i fie pentru hrana vieții lui cât va trăi.

Drept aceaia, i-am dat cartea smereniei noastre la mâna lui ca să-i fie de tărie și de bună adeverință.

Aceasta scriem.

ghenarie 23 dni⁷⁹ leat⁸⁰ 7224

Anthim al Ungrovlahiei⁸¹

⁷⁷ Antim, din mila lui Dumnezeu, arhiepiscop și mitropolit a toată Țara Românească.

⁷⁸ din, de la.

⁷⁹ zi.

⁸⁰ an.

⁸¹ A.N.I.C., *Episcopia Argeș*, VII/58.

Din cronologia Banatului Imperial (Anul 1718)

From the Chronology of the Imperial Banat (Year 1718)

*Alexandru Kósa, Ioan Hațegan
Academia Română, Filiala Timișoara, Institutul de Studii Banatice „Titu
Maiorescu”*

Abstract

The present paper FROM THE CHRONOLOGY OF THE IMPERIAL BANAT (1718) is a small part of the great research theme THE CRONOLOGY OF THE IMPERIAL BANAT (1716 – 1753). It aims to present the year, month, day and the events that happened then.

The Scientific Researcher I, dr. Ioan Hategan, proposed this theme two years ago, and since then we have started working on it, translating, analysing and putting together the information that we had obtained. Most of the information was in German and it was found in the work of Baróti Lajos (Ludwig Grün) published in the magazine of the museum in Banat, called Történelmi és Régészeti Ertésítő between 1893 – 1907.

To conclude with, we desire to create a complex work, and the documents which have been synthetized and summarised, to provide useful and accessible information to all the readers.

Key words: guvernor, administrat, taxes, colonizer, army.

Lucrarea de față este o mică parte din cercetarea CRONOLOGIA BANATULUI IMPERIAL (1716 – 1753) prezentând evenimentele anului 1718 și se bazează pe traducerea din germană în română a celor 10 fascicule publicate de Baróti Lajos (Ludwig Grün) în cadrul revistei muzeului bănățean Történelmi és Régészeti Ertésítő între anii 1893 și 1907. Fiecare fasciculă are cel puțin o sută de pagini și chiar mai mult. Prima fasciculă conține decizii ale Camerei Aulice imperiale către Administrația Banatului sau față de alte persoane oficiale. Fasciculele II- VI conțin acte emise de districtele bănățene. Fascicula IV are și 37 pagini de index despre cuprins. Fascicula VII are acte emise de comandamentul militar bănățean și acte ale Administrației către consilierul Von Rebentisch. Cea de-a VIII-a

cuprinde corespondența între districte, orașe și Administrație, Cămară și Oficiul sării de la Lipova. Fascicula IX cuprinde contractele dintre Administrație și diverși terți pentru arendări, decrete și 79 pagini de index pentru cele 9 fascicule. Ultima fasciculă cuprinde diverse acte ale Administrației, ale Armatei, ale Comisiei de arendare a pământurilor, ale Companiei grecești de comerț, ale Oficiului sării Timișoara, despre catolicii bănățeni, dar și actele oficiilor vamale și ale carantinelor de la Mehadia și Pancevo, plus 19 pagini de index.

Așadar, o lucrare extrem de complexă a căror documente au fost sintetizate și rezumate de autori ținând seama de modul în care au fost ele păstrate în arhiva timișoreană. Actele originale au fost pierdute în timpul primului Război Mondial și nu se mai regăsesc niciunde. Dacă Baróti nu le-ar fi rezumat înainte, nu am fi știut mai nimic despre realitățile bănățene. Lucrarea lui Baróti a fost folosită de autori români bănățeni, cunoscători ai limbii germane, dar și de istorici șvabi.

Acum, informațiile extrem de prețioase sunt accesibile și publicului român. Pentru că primele informații din lucrare nu au reflectat realitatea istorică bănățeană am completat cu informații din alte surse, aflate la bibliografie.

Problematica stăpânirii habsburgice asupra Banatului (1716-1778) a fost discutată și analizată, parțial, în câteva cărți apărute în limba română sau germană. Majoritatea lor s-au ocupat de probleme economice, sociale și câteodată administrative.

Acești 62 de ani au marcat profund istoria Banatului. În primul rând, vechea nobilime nu a mai fost admisă cu dreptul de proprietate în această țară. Împăratul era stăpânul pământului și al subsolului, iar Banatul era o proprietate a casei de Habsburg condusă printr-un guvernator militar și civil, iar administrația provincială era subordonată Curții Aulice de la Viena.

Nevoia permanentă de bani a Habsburgilor, datorită numeroaselor războaie purtate, a făcut ca regiunea să fie supusă unor impozite foarte mari, greu de suportat de către populație. Banatul a fost împărțit în districte, conduse de un aparat birocratic districtual. Satele erau conduse de cnezi, iar deasupra acestora existau și obercnezii zonali. Au apărut oficiile vamale, oficiile sării și cambiaturile, urmate apoi de stațiile de poștă.

Banatul a fost singura regiune europeană fără nobilime, fapt ce a permis habsburgilor să introducă aici reformele iluministe, ce au urmărit dezvoltarea industriei extractive și prelucrătoare, dezvoltarea

manufacturilor, îndiguirea râurilor și asanarea unor mari suprafețe de pământ ce au fost redade agriculturii.

Acțiunile de colonizare s-au desfășurat în tot cuprinsul veacului al XVIII-lea și au urmărit aducerea de populații catolice de meșteșugari, țărani și administratori. Au venit germani, francezi, alsacieni și lorenzi, belgieni, luxemburghezi, cehi, slovaci, italieni și spanioli. Numărul tuturor acestora a fost cel mult egal cu numărul românilor băștinași.

Așezată la marginea imperiului, regiunea era una de graniță, separată de Imperiul Otoman doar prin fluviul Dunărea. Conflictele militare habsburgo-otomane s-au transformat în două războaie desfășurate pe teritoriul bănățean între anii 1738-1739 și 1788-1789. Distrugerile au fost deosebit de mari, iar în timpul primului război o parte din populație a trecut de partea otomanilor, iar alta s-a răsculat împotriva dărilor extraordinar de mari și de grele impuse de monarhie.

Până la urmă lucrurile s-au liniștit, dar singurul lucru pe care Administrația și armata de aici nu l-au putut opri a fost lotria, fenomen continuu în ciuda represaliilor și execuțiilor. Era o formă de protest social a locuitorilor români și sârbi față de sarcinile uriașe la care erau supuși.

Astfel, în paginile ce urmează prezentăm situația din Banat pe parcursul anului 1718.

1718

IANUARIE

1. Instrucțiunile Comisiei Aulice imperiale impuse magistratului comunal din Timișoara:

1. Consiliul trebuie să restabilească credința în Dumnezeu;
2. Consiliul trebuie să pedepsească pe ateștii care se întâlnesc clandestin și pe toți cei care săvârșesc fapte nedemne;
3. Și pe necredincioși: păgâni, evrei, turci, luterani, calvini și pe eretici;
4. Să controleze și să-i alunge din oraș pe toți cei fără stăpân și serviciu, anunțând printr-un buletin de noapte către garnizoană instrucțiuni detaliate asupra modului de desfășurare a ședințelor și a comportamentului consilierilor orășenești (între 5 și 33 puncte) (N. Ilieșiu, Timișoara, p. 422-438 cu text german și român). De ex. la pct. 10 se cere ca toți cetățenii să aibă o scară bună, un cârlig, un butoi cu apă, mijloace pe care le vor folosi la orice incendiu sub ordinea primarului și consilierilor.

4. Provizorul districtului Caransebeș îi scrie lui Mercy arătând că vameșul de la Marga nu plătește munca locuitorilor (Adattár, VI, p. 172).

7. O circulară a Administrației provinciale cere ca țăranii fugiți dintr-un district într-altul trebuie să plătească rata de iarnă a obligațiilor, acolo unde se aflau în timpul verii (Adattár, II, p. 119).

24. Consilierul aulic von Kallanek îi scrie lui Mercy despre faptul că lucrează la un nou regulament privitor la administrația sării și a vămilor, pe care i-l va comunica (Adattár, VI, p. 366).

26. Cetățenii Timișoarei primesc o scutire de taxe pe 6 ani; cu toate acestea ei au obligația de a plăti 1 galben, anual, fiscului (J. N. Preyer, Monografia, p. 189).

30. O circulară a Administrației provinciale cere districtelor să încaseze, până la sfârșitul lui februarie, nu numai contribuția ci și banii promiși Comisiei (Adattár, II, p. 129).

FEBRUARIE

3. Sosește la Timișoara Lorenz Pez, primul reprezentant provincial al ordinului iezuit; mai târziu iezuiții înființează prima școală elementară în cartierul timișorean Cetate, cu limba de predare germană și cu materii: religia, scrisul, cititul, caligrafia (Z. Garban, Compendiu, p. 32).

7. Extractul global al Administrației provinciale arată că s-au strâns deja 28.350 florini ca impozit din suma anuală de 71.590 florini (A. Țintă, Situația, p. 97).

12. O moară este arendată orșoveanului Gyga pentru 6 florini pe an (Adattár, VI, p. 215).

13. Payer, subadministratorul districtual la Vârșeț, arată că lucrările de construcție a podurilor în zona mlaștinii de la Alibunar nu se pot desfășura întrucât țăranii nu au vite pentru căruțe (Adattár, IV, p. 492).

15. Același district raportează faptul că țăranii nu pot da fân regimentului de dragoni cantonat în zonă întrucât și lor le mor vitele de foame (Adattár, IV, p. 492).

23. Administrația orșoveană anunță faptul că pescarii au prins, ieri, în Dunăre un morun foarte mare pe care l-au vândut cu 37 florini, iar pescuitul acestora este arendat de un negustor localnic (Adattár, VI, p. 215).

MARTIE

5. Un anume Ioan Ermian, născut la Stambul, devine cetățean al Timișoarei și înființează prima cafenea – Cafeneaua Mercy; cea de-a doua se va deschide abia în 1739 (Berkeszi I., Temesvári művészet, p. 3).

6. Prin decret imperial se înființează Oficiul minier din Banat (C. Feneșan, Administrație și fiscalitate, p. 207).

19. Administrația le ordonă administratorilor districtuali din Lugoj și Făget, cât și căpitanului Gyurko, să adune în zece zile suma de 300 florini pe care districtele o datorau contelui Mercy (Adattár, VII, p. 316). În aceeași zi se precizează și prețurile la care regimentele pot cumpăra cele necesare: pâinea sau 2/4 cereale la 1 florin, pfuntul de carne cu 3 florini, ocaua cu 8 florini (Idem, IV, p. 445).

24. De la Viena, consilierul von Kallanek îi scrie guvernatorului Mercy despre faptul că veniturile camerale din cârciumi, cămări ale sării și vămi, sunt cu 5.000 florini mai mici decât cele estimate (Adattár, VII, p. 367).

27. Administrația îl atenționează pe administratorul districtului Orșova ca la robota pentru fortificații să aibă zilnic peste 50 de căruțe (Adattár, VI, p. 215).

APRILIE

5. Administrația provincială le dă timișorenilor, printr-o ordonanță, o scrisoare de proprietate a terenului cetățenesc, dincolo de Poarta Belgradului, pe dreapta în josul Begăi până la valurile romane (azi zona cartierelor Iosefin-Mehala-Freidorf) câte o mie de stânjeni de teren pe front pentru grădini, iar mai sus câte 500 de iugăre arabil (J. N. Preyer, Monografia, p. 189).

8. În această zi, fosta mare moschee, fostă biserică parohială Sf. Gheorghe, este eliberată de provizii, iar superiorul iezuit face o primă slujbă de sfințire și o redă astfel cultului romano-catolic (J. N. Preyer, Monografia, p. 189).

15. Conte Mercy avea, în calitate sa de comandant general al Banatului, un salariu anual de 12.000 florini. Camera Aulică îi mărește acum salariul cu încă 6.000 florini pentru funcția de guvernator (A. Țintă, Situația, p. 107).

22. Administratorul districtual Vârșeț întreabă Administrația provincială dacă 2 negustori de aici pot cumpăra 44 de boi de la țărani, în situația în care este o criză de animale în zonă (Adattár, IV, p. 492).

27. Contract de arendare între Administrația provincială și Vasa, din Szeged, pentru un an, a prediilor Szőreg, Saitos și Begobin, contra sumei de 150 florini (Adattár, Supl., p. 571). Aceeași Administrație ordonă Administrației districtului Becicherecu Mare să nu permită așezarea nici unui străin (Adattár, III, p. 298).

30. Contract de arendare a morilor din zona Orșova între Administrație și locuitorul Marcu Ghiță, pentru suma anuală de 60 de florini (Adattár, Supl., p. 571).

MAI

7. Guvernatorul Mercy ordonă comisarilor săi să vegheze pentru ca marșul trupelor imperiale să nu perturbe viața țării (Adattár, VII, p. 367).

10. Administratorul districtului Cenad raportează că toate pământurile de aici sunt lucrate (Adattár, III, p. 297).

18. Un anume Sebastian Gayer, din Viena, cere Administrației băănățene să fie numit inspector cameral aici (Adattár, IV, p. 492).

22. Datorită traficului intens dinspre Szeged spre Banat, vameșul de la Cenad cere Administrației să înființeze și acolo un punct de vamă (Adattár, Supl., p. 29).

25. Raport al unui funcționar cameral către Administrație pentru a înființa mai multe joagăre în Banat, pentru că sunt locuri prielnice pentru acestea (Adattár, Supl., p.).

21. f.d. În perioada ultimelor șase luni contribuția Banatului a constat în 1.202.022 porții de pâine, 1.425.574 porții de carne, 864.904 porții de ovăz, 668.305 porții de fân, 333.082 florini drept contribuție, 11.200 florini pentru comisia administrativă, 3.977 florini zeciuiala de la mori și dusul porcilor la ghindă, 10.900 florini pentru plata meseriașilor imperiali (A. Țintă, Situația, p. 97).

IUNIE

1. Într-o circulară se arată că: „*supușii au plecat din districte și nu se poate face nicio repartitie ordonată a sarcinilor erariale, să se caute locuitori străini din districte și să se trimită în satele lor; supușii vor fi ținuți cu toată seriozitatea la munca câmpului*” (Idem, p. 90).

6. Un funcționar districtual din Mehadia raportează despre faptele tâlharilor din zonă care conturbă viața locuitorilor și cere intervenția tuturor pandurilor pentru liniștirea situației (Adattár, VI, p. 178).

6. Raport al lui Frey, însărcinat cu controlul sumelor cheltuite la ridicarea fortificațiilor de la Orșova, potrivit căruia totul este în ordine, dar nu același lucru îl poate raporta despre casa și grădina superiorului franciscan din Caransebeș (Adattár, VI, p. 172).

8. Samuel Franz von Rebentisch îi mulțumește călduros președintelui Mercy pentru onoarea făcută de a fi numit inspector și referent pentru Banat (Adattár, VII, p. 366).

8. Guntzl, vameșul din Cenad, raportează despre arestarea la Arad a unui locuitor din Sânnicolau Mare care voia să aducă în Banat militari (Adattár, Supl., p. 29). Probabil că se referă la militari pensionari sau la militari din granița tiso-mureșană.

8. Circulară a Administrației către toți locuitorii Banatului că trebuie să vină la Timișoara spre a cumpăra sare cu 2 florini și 30 de creițari (Adattár, Supl., p. 95).

13. Administrația trimite o circulară tuturor administratorilor districtuali în care le cere să colecteze, în 14 zile, suma necesară pentru plata meseriașilor imperiali (Adattár, II, p. 179).

14. Este amintit Ostoja din Veliko Središte care avea o vie de dinainte de venirea habsburgilor și dorește să o păstreze în continuare (Adattár, IV, p. 493).

14. Administratorul din Cenad raportează trimiterea a 70 de căruțe cu pari pentru cetatea Timișoarei, iar la întoarcere căruțele vor lua sarea pe care o vor duce la Modoș (azi Jaša Tomić), dar mai are nevoie de încă 89 bucăți scânduri pentru depozitarea acesteia (Adattár, III, p. 227).

18. Un raport despre focul izbucnit în prediul Kenderes și distrugerea unei mari cantități de fân și grâne (Adattár, III, p. 258).

20. Un raport despre faptul că un morar a găsit în pădure mai multe manuscrise latinești, mai vechi de o sută de ani, pe care vrea să le traducă în limba germană (Adattár, VII, p. 366).

21. Se încheie pacea de la Passarowitz (Požarevac) între imperiile habsburgic și otoman. Potrivit acesteia se constituie două teritorii administrative: Banatul Timișan și Banatul de Severin (Oltenia). Banatul Timișan cuprinde și regiuni din Timocul sârbesc de azi, organizate și ele în districte.

22. Szlutzsky, administratorul districtelor Cenad și Becicherec, raportează despre faptele locuitorilor de aici care iau sarea și fac contrabandă cu ea peste Tisa, cauzând astfel pierderi fiscului (Adattár, III, p. 298).

25. Ordin al Camerei Aulice din Viena către Administrația Banatului pentru a grăbi numirea tuturor administratorilor de district pentru că populația și soldații nu-i respectă atât de mult pe cnezi și obercnezi ca pe oficialii germani (C. Feneșan, Administrație, p. 50).

25. Camera Aulică se adresează Administrației Banatului arătând că a cerut 10 minieri din Spis (Zips) care să vină în Banat și să înceapă exploatarea minelor (Adattár, I, p. 3).

f.d. Meșterii imperiali din districtul Vârșeț cer prea multă pâine de la magazinul de la Palanca Nouă, care nu mai face față căci și cererile de hrană ale trupelor Imperiale, care străbat Banatul, sunt foarte mari și nu le poate satisface pe toate (Adattár, IV, p. 492).

IULIE

1. Administratorul districtului Cenad raportează reîntoarcerea locuitorilor în satele pustiite de război și cultivarea pământului astfel încât există provizii pentru iarnă; trimite 52 căruțe pentru a aduce sarea de la Timișoara (Adattár, II, p. 291).

3. Același administrator se laudă cu cele 60 de postate de fân recoltate din prediul Zombor (azi Kiszombor) (Adattár, III, p. 298).

5. Comandantul general, Mercy, aflat la Panciova eliberează un permis de cumpărare a 35 capete vite pentru măcelarii Weinacht și Bauscher (Adattár, Supl., p. 619).

7. Subadministratorul districtelor Orșova și Almăj raportează faptul că în luna trecută a făcut conscrierea locuitorilor, animalelor și proviziilor existente aici (Adattár, III, p. 215-216).

9. Subadministratorul districtual din Vârșeț raportează uciderea unor călători (3 bărbați, două femei, 2 băieți și o fetiță de 3 ani), care înnoptaseră lângă podul de la Alibunar, de către tâlhari (Adattár, IV, p. 492).

13. Superadministratorul (Oberverwalter) Raț raportează că obercnezii nu vor lipsi mâine (14 iulie) de la întâlnirea cu președintele Mercy (Adattár, IV, p. 444).

14. Administrația le ordonă tuturor administratorilor districtuali să strângă banii pentru cantitatea de sare alocată Banatului la casele de război locale (Adattár, II, p. 129).

16. Inspectorul principal (al Camerei Aulice N.N.) von Rebentisch îl înștiințează pe Mercy că a trimis, cu o corabie de la Viena, materiale de construcție (Adattár, VII, p. 368).

17. Petru Slavici, administratorul Caransebeșului, îl întreabă pe președintele Mercy: sub ce formă să atribuie terenuri noilor meseriași germani veniți aici? (Adattár, III, p. 172 – 173).

21. Se semnează tratatul de pace de la Požarevac.

26. La Viena, în prezența împăratului Carol al VI-lea, se desfășoară conferința ministerială secretă, la care împăratul decide păstrarea Banatului

ca țară de coroană, iar pretențiile Camerei Aulice ungare să fie tratate „dilatoriu” (C. Feneșan, Administrație, p. 18).

31. Sărbătoarea Sfântului Ignațiu (patronul ordinului iezuit) se desfășoară în casa ordinului iezuit din Timișoara, în prezența a doi preoți bavarezi (aflați aici cu trupele imperiale) (J. N. Preyer, Monogafia, p. 181).

f.d. La sfârșitul lunii apare la Timișoara un ordin de incendiu. Iată câteva dintre prevederile acestuia: „*când arde ziua în Cetate, focul va fi semnalat cu un steag roșu, iar când arde în Palanca Mare sau Palanca Mică cu un steag verde, noaptea se va așeza o lanternă în partea în care arde focul... Comandantul pieței controlează toate forțele de pe cal... . Măcelarii trebuie să aibă cel puțin două piei de vită înmuiate... . Comercianții și birturile trebuie să aibă mereu butoaie cu apă la dispoziție pe care să le ducă imediat la foc; pentru primul butoi care ajunge se plătesc 2 ducăți; la fiecare casă se vor ține butoaie și găleți cu apă; toate acestea vor fi controlate de două ori săptămânal de polițistul orașului...*” (József Geml, Monographie..., p. 45).

AUGUST

10. Contract între Administrația Banatului (Comisia de organizare) și evreii Jacob și Abraham Kepesch privitor la aprovizionarea cu cele necesare taberelor Imperiale, pentru un an, în valoare de 6.000 florini (Adattár, Supl., p. 571).

16. Administratorul districtual Orșova întreabă Administrația: cum trebuie să procedeze cu negustorii otomani de mărunțișuri aflați aici? (Adattár, VI, p. 216).

p **16.** Administratorul districtual din Cenad raportează că decretul de pace și cel comercial au fost publicate în întreg districtul (Adattár, III, p. 291).

29. Administratorul districtual Caransebeș îi trimite guvernatorului Mercy probele cu apă minerală de la Băile Herculane, recoltate acolo de Oberwachtsmeister baron von Ried (Adattár, VI, p. 173). Este o primă menționare a interesului manifestat de noile autorități față de valoarea curativă a acestor izvoare, cunoscute din antichitate și folosite continuu de localnici.

SEPTEMBRIE

3. Rescript imperial care pune bazele justiției în Banat (A. Tafferner, Quellenbuch, IV, p. 141-145).

3. Camera Aulică îi transmite guvernatorului Mercy principiile generale, în 12 puncte, pentru activitatea comercială din Banat (Idem, IV, p. 140-141).

4. Administratorul principal Raț îl înștiințează pe comandantul cetății Timișoara despre faptul că a primit 10 zile de concediu de la generalul Mercy, zile pe care le va petrece la băi, la Mehadia (Băile Herculane); îi mai scrie că podul de la Dragșina a fost reparat și că a trimis o mie de clafteri/stânjeni de lemn de construcție la Timișoara (Baróti, IV, p. 444).

4 . Oficiul cameral al districtului Cenad raportează mai multe încercări de așezare în Banat; inundațiile care au atins satul Wixedt (Figet, la N-V de Periam) și amenință Sânpetru Mare; pentru repararea podurilor dintre Timișoara și Szeged trebuie mobilizați locuitorii din Sânnicolau Mare și Saravale; locuitorii din trei sate și-au vândut, mulți, caii și boii (Baróti, II, p. 232).

7. Decretul imperial în 21 de puncte pentru organizarea Administrației bănățene (Tafferner, III, p. 130 – 135).

10. Administrația stabilește prețul unui centenar/chintal de sare la 2 florini și 41 creițari, fără transport (Baróti, VIII, p. 522). În aceeași zi Administrația ordonă districtelor curățarea albiei Mureșului (Idem, I, p. 1).

11. Guvernatorul Mercy emite instrucțiunile privind organizarea Administrației districtuale; printre altele el menține instituția cnezilor sătești ca instituție inferioară a Administrației și înființează instituția obercnezilor (C. Feneșan, Administrație, p. 60).

13 . Epidemia asupra animalelor îngreunează conscrierea acestora, raportează administratorii districtuali (Baróti, II, p. 291).

23. Guvernatorul Mercy instituie instituția Avocatului Țării (Landes advocat) (Idem, Supl., p. 130). În aceeași zi îl înștiințează pe N., primar ortodox din Timișoara, că l-a numit pe auditorul imperial H. Müller drept avocat al țării (Idem, VI, p. 278). Să fie vorba cumva despre N(icola) Muntean, vechiul primar din 1716, sau de un altul?

26 Administrația introduce obligativitatea unui permis de circulație dintr-o localitate în alta, iar vagabonzii vor fi întemnițați (Idem, II, p. 130). Cnezul care nu înștiințează de îndată Administrația va fi aspru pedepsit, iar cei plecați vor fi socotiți fugari (vagabonzi) (Idem, II, p. 17).

OCTOMBRIE

3. Administratorul districtual din Zrenjanin raportează fuga locuitorilor din multe sate ale districtului (Idem, III, p. 298).

7. Împăratul acordă iezuiților dreptul de a activa la Timișoara cu 4 preoți și un laic, acordându-le și fosta moschee mare (fosta și viitoarea biserică Sf. Gheorghe) (J. N. Preyer, Timișoara, p. 189).

11. Membrii comisiei de organizare a Banatului îi cer voie guvernatorului Mercy să plece la băi în Germania întrucât starea lor de sănătate nu este tocmai bună (Baróti, VII, p. 368).

16. Spălătorul de aur, Mihai Abrudia, își poate exercita meseria în districtul Caransebeșului cu obligativitatea predării, contra cost, a aurului trezoreriei țării; aceasta este decizia Administrației Banatului comunicată administratorului caransebeșan (Idem, VI, p. 174).

18. Decizia Camerei Aulice pentru ridicarea la Lipova a unui cartier al sării (Salzstadt), după discuții între funcționarii imperiali din Transilvania și Banat (Idem, I, p. 2). Pe data de 25 se stabilește nevoia a 150.000 cărămizi pentru ridicarea acestuia (Ibidem).

19. Administrația ordonă serviciului districtual din Palanca Nouă să scutească patru sate din zona Oravița de obligativitatea încartuirii armatei (Idem, II, p. 130).

25. Oficiul districtual Cenad raportează despre agresivitatea caporalului de aici care a ucis-o pe soția preotului, dar a agresat și alți locuitori din zonă (Idem, II, p. 292).

31. Administratorul districtului Becicherec cere ajutorul Administrației Banatului pentru a-i potoli pe soldații încartiruiți la Becej, care fac dese jafuri în Banat (Idem, p. 292).

NOIEMBRIE

1. Comisarul militar principal Hann cere tuturor districtelor să trimită porțiile de hrană și pentru animale, ca mulțumire pentru comandant – generalul conte Mercy (Idem, VII, p. 368).

6. Un anume Teodor Pap raportează despre venirea mai multor negustori din Țara Românească care vor să cumpere căruțe din Banat, dar ar trebui să plătească vama pentru acestea (Idem, VI, p. 216). În aceeași zi din Vârșeț se raportează că Vukmir, țăran din Jabuka, l-a ucis pe un consătean pentru pământ, după care a fugit din sat (Idem, IV, p. 493). Din Cenad se raportează Administrației faptul că lucrările de consolidare a malurilor Mureșului se desfășoară între Figed (lângă Periam) și Cenad (Idem, II, p. 292).

9. Mai mulți boieri din Oltenia (aflată sub administrare habsburgică) solicită Administrației Banatului ca oamenii lor aflați la construcția Orșovei, fiind bolnavi, să fie trimiși acasă pe perioada iernii (Idem, VIII, p. 492).

DECEMBRIE

3. Administrația ordonă districtelor Lipova, Timișoara, Ciacova, Vârșet și Cenad să se ocupe de procurarea lemnului necesar construcției cazărmilor de acolo (Idem, II, p. 130).

4. Permis pentru plecarea mai multor locuitori din districtele Almăj și Orșova la robotă pentru construirea cetății Orșova (Idem, VI, p. 216).

8. Administrația Banatului îi premiază pe cei mai buni trei administratori districtuali: Wachter, Wirzer și Barkhlein (Idem, II, p. 130).

12. La Oravița este amintit maistrul minier Johann Schubert (Vanden Silverster, p. 95).

14. Administrația ordonă tuturor districtelor să facă conscripția ȝiganilor și să le impună un haraci personal de 5 florini (Baróti, II, p. 130).

15. Camera Aulică din Viena impune tuturor funcționarilor districtuali să trimită câte un exemplar din acte comisarului principal de război Haan, care le va ține la Kriegscassa (Idem, I, p. 2).

16. Plecând la Viena, guvernatorul Mercy îi lasă instrucțiuni scrise locțiitorului său Wallis – comandant al cetății Timișoara – cum să procedeze în probleme militare, politice și camerale (Idem, Supl., p. 21).

18. Arhiepiscopul de Kalocsa, Emerik Csáky, vizitează Timișoara; dimineața participă la un serviciu divin în biserica iezuiților (Sf. Gheorghe), iar după masa se plimbă pe lângă Bega, cu trăsura (T.R.E.T., S.n., an XVIII, fasc. 4, Timișoara, 1903, p. 112).

20. Inspectorul principal von Rebentisch îi scrie guvernatorului Mercy, dorindu-i sărbători fericite și un an nou la fel de bun (Baróti, VII, p. 368).

FĂRĂ DATĂ

- Administrația îi ordonă administratorului districtului Timișoara, Schindler, să construiască aici, din fonduri erariale, o berărie și o fabrică de rachiu pentru că în Banat este interzisă vânzarea berii și rachiuului din afara acestuia (Idem, III, p. 385).

- O conscripție află acum în Banat 21.089 „fumuri”(case locuite) (A. P. Petri, Die Festung, p. 3). Statistica este totuși relativă din mai multe motive: sunt conscrise doar casele supuse la dări; ni se specifică numărul familiilor (bunic, tată, fiu sau fii căsătoriți care locuiesc împreună) etc.

- Un raport oficial trimis la Viena consemnează acuzator averea guvernatorului Mercy: 170 cai, 130 boi, 132 servitori, 6 vânători, 150 câini de vânătoare – toți aceștia plătiți din veniturile Banatului; mai are și un salariu anual de 12.000 florini (A. Țintă, Situația Banatului, p. 106).

- În toamna acestui an ordinul călugărilor franciscani de Bosnia, veniți la Timișoara, primește o altă moschee otomană din apropierea porții Aradului (în colțul N-V al actualei Piețe a Libertății), și pământ în fața porții Lugojului (F. Grisellini, op. cit., p. 127).
- În „Proiectul de Organizare a Țării Banatului” se propune ca: *„sistarea perceperii zeciuiei va spori mult celelalte venituri, va favoriza circulația banilor în Banat și-i va aduce pe locuitori într-o situație care le va permite achitarea impozitelor ce se vor stabili”* (Johann Wolf, Din istoria șvabilor, p. 68). Pagubele războiului, fuga din sate au fost câteva argumente ale legiuitorilor.
- Se înființează școli elementare catolice la Timișoara, Lugoj și Caransebeș.
- Oberkăpitanatul militar bănățean are 6 sedii de companii militare: Mokrin în Districtul Cenad; Kikinda, Franjova (azi încorporat în Novi Bečej) și Melenci în districtul Panciova; Botoș și Idvor în districtul Timiș (S. Mureșan, Evoluția, p. 143).
- Pe lângă Administrația Banatului se înființează următoarele oficii: Contabilitatea imperială, Oficiul casieriei, Cancelaria militară de război, Comisarul imperial de război, Direcția silvică, Direcția de construcții, Direcția vămilor, Oficiul superior al sării (Idem, p. 132-143).
- Obligațiile fiscale ale locuitorilor din Banat se compun din impozitul pe cap (Personal Kopf) și impozitul după avere (Facultats Kopf). Prima dare era plătită integral de toți bărbații trecuți de 15 ani, cei necăsătoriți plăteau doar o jumătate; darea pe cap și după avere era percepută după fertilitatea pământului (C. Feneșan, Cnezi și obercnezi, p. 34).
- Au fost aduși coloniști germani în Timișoara (49 familii și 1 dascăl), Lugoj, Orșova și Panciova (F. Milleker, Az első nemet, p. 84). În același timp au fost aduși meșteri și muncitori mineri în zona montană. Un anume Pancratius Bóckel de 27 de ani din Bamberg este (musicus), muzicant în Timișoara (Berzeszi I., Temesvári művészet, p. 25).
- Mai mulți cnezi sătești, în numele tuturor supușilor din Banatul Timișoarei, vin la Timișoara și se plâng Administrației de abuzurile la care sunt supuși: *„că de fapt nu știm de cine sau numai de cine depindem, de vreme ce sub turci n-am stat mai multora, ci doar unuia singur”* (C. Feneșan, Cnezi și obercnezi, p. 50).
- Cnezul din Ohaba Mâtnic este ucis de un lotru ce va fi prins abia peste doi ani (Baróti, II, p. 220).
- Numărul populației contribuabile din Banat era de 74.502 persoane (Gyémánt L., Contribuții, p. 709). Tot aici erau 813 meșteșugari (Idem, p. 738).

- Primarul german al Timișoarei (era și unul „rascian”- ortodox) avea un salariu anual de 61 florini, plus 4 florini.
- Pentru o vacă și un vițel se plăteau 24 florini, pentru o casă în Palanca Mare 25 florini, pentru o măsură de cereale de 70 kg 20 florini (A. Țintă, *Contribuții documentare*, p. 76).

Bibliografie

- Baróti Lajos (Ludwig Grun), *Adattár Délmagyarország XVIII. Századi történetéhez*, vol. I-X, Timișoara, 1893 – 1907.
- Baróti Lajos, *A bánsági legrégibb település története*, în *TRET*, serie nouă, an VIII, fasc. 1-3, Timișoara, 1892.
- Berkeszi István, *Temesvári művészek*, Timișoara, 1909.
- Bona Petru, *Episcopia Caransebeșului*, Caransebeș, 1995.
- Calincof Eleonora, *Date privind prediile bănațene din secolul al XVIII-lea*, în *Analele Banatului*, serie nouă, vol. II, București, 1993, p. 277 – 296 .-
- *** *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, București 1976.
- Feneșan Costin, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial 1716 – 1778*, Timișoara, 1997.
- Feneșan Costin, *Cnezi și obercnezi în Banatul imperial 1716 – 1778*, București, 1996.
- Feneșan Costin, *Der Banater Kupferhandel in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts, zur Frage des österreichischen Merkantilismus in Grenzland*, în *Rumanian Studies*, III, Leiden, 1975, republicat în *Banatica*, Festgabe Al. Krizan, Viena, 1996, p. 93 – 106.
- Garban Zeno, *Compendium Dioecesis Timisoaraensis*, Timișoara, 1998.
- Geml József, *Monografia orașului liber crăiesc Timișoara*, Timișoara, 1995.
- Guboglu Mihai; Mustafa Mehmed, *Cronici turcești privitoare la Țările Române*, vol. II, București, 1968.
- Grisellini Francesco, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, prefată, traduce și note de Costin Feneșan, Timișoara, 1984.
- Groza Liviu, *Restituiri istorice*, vol. IV, *Războiul austro-otoman din anul 1738 în Culoarul Timiș – Cerna*, Lugoj, 1997.
- Hoffman Leo, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen von 1717 bis 1848*, Timișoara, 1925.
- Ilieșiu Nicolae, *Timișoara. Monografie istorică*, Timișoara, 1943.
- Leu Valeriu, *Studii istorice bănațene*, Reșița, 1997.
- Milleker Bódog (Felix), *Az első német települések a Duna, Tizsa, Maros déli részben*, în *TRET/III*, serie nouă, fasc. 2, Timișoara, 1887, p.82-92.

- Milleker Bódog, *Kurze Geschichte des Banats*, Vršac, 1925.
- Mureșan Sofronie, *Evoluția organizării administrativ-teritoriale a Banatului în secolul al XVIII-lea*, în *Patrimonium Banaticum*, vol. II, Timișoara, 2003, p. 141-150.
- Mureșianu I. B., *Cartea veche bisericească din Banat*, Timișoara, 1985.
- Petri A.P., *Die Festung Temeschwar im 18. Jahrhundert*, Munchen, 1966.
- Preyer J. N., *Monographie der königlichen Freistadt Temesvár*, Timișoara, 1853.
- Răduțiu Aurel; Gyémánt Ladislau, *Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania 1690-1847*, București, f. a.
- Simu Traian, *Colonizarea șvabilor în Banat*, Timișoara, 1924.
- Șipoș Ibolya, *Încorporarea Banatului la Ungaria*, în *Analele Banatului*, serie nouă, vol X-XI, Timișoara, 2000-2003.
- Sponner Waltraut, *Kirchenpolitik im Banat von 1716-1778*, Viena, 1941, mss.
- Suciu I.D.; Constantinescu Radu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I-II, Timișoara, 1980.
- Tafferner Anton, *Quellenbuch zur Donau schwäbischen Geschichte*, vol. I-V, Munchen și Stuttgart, 1933-1995.
- Tufiș Ovidiu Marius, *Situația mineritului și metalurgiei bănățene la începutul stăpânirii habsburgice*, în *Analele Banatului*, serie nouă, vol X-XI, Timișoara, 2001-2003, p. 353-380.
- Țintă Aurel, *Situația Banatului la cucerirea de către habsburgi*, în *Studii de istorie a Banatului*, vol. I, Timișoara, 1969, p. 83-114.
- Țintă Aurel, *Colonizările habsburgice în Banat. 1716 – 1740*, Timișoara, 1972.
- Vărădeanu Vasile, *Monumente bisericești și culturale din zona Oraviței*, Timișoara, 1981.
- Weifert Mathias, *Die Entwicklung der Banater Hauptstadt Temeschburg. Hg. Arbeitskreis für donauschwäbische Heimat und Volksforschung*, Munchen, 1987.
- Wolf Hans, *Das Schulwesen des Temeswarer Banat im 18. Jahrhundert. Gründung und Ausbau im Geiste des aufgeklärten Absolutismus*, Viena, 1955.
- Wolf Johann, *Istoria șvabilor din Banat 1717 – 1778*, București, 1981.
- Wolf Johann și Marionela, *Conceptul de organizare a Banatului Timișoarei. Geneză și formă de guvernare în perspectivă comparată*, în *Istoria ca datorie. Omagiu academicianului Ioan-Aurel Pop la împlinirea vârstei de 60 ani*, Cluj-Napoca, 2015, p. 451-466.

Lupta națională în satele din Câmpia Crișului Alb

National Struggle in the Villages of Crișul Alb Plain

*Ioan Tuleu,
Societatea Științifică de Istorie – Filiala Arad*

Abstract

After the defeat of the Hungarian Revolution, the Emperor in Vienna introduced the state of siege, and the regime that followed was an absolutist one. During this period of time, any expression of revolt any social or national claim has been annihilated. The Romanians, who in their great majority helped the Empire, were deeply disappointed with this course of events, as their hopes based on the promises made by the Emperor proved to be illusive. The most prominent example is that of the leader of the *moti*, Avram Iancu, who refused to accept the Emperor's propositions if his nation did not enjoy equal rights to those of the other nations of the empire. The Romanian claim actions came immediately after the revolution.

In order to promote their national rights, the Romanians had to build their own organizations, to create their own newspapers and magazines so that they make their program and wishes known. Over the years, due to their claim actions, the Romanians had go through a lot of sufferings.

Keywords: Revolution, Empire, Romanians, Claiming actions.

Revoluția de la 1848-1849 a trezit și conștiința națională a popoarelor care alcătuiau pestrițul imperiu austriac. Războaiele purtate au avut și caracter național-etnic și prima dată au stat față în față într-un conflict armat ungurii și românii, catolicii și ortodocșii, nemeșii și țărani. După înfrângerea revoluției maghiare, împăratul de la Viena a introdus starea de asediu, iar guvernarea care a urmat a fost una absolutistă. În această perioadă au fost anihilate orice manifestări de revoltă și revendicări sociale ori naționale. În special românii, care în mare parte au ajutat Imperiul, au fost profund dezamăgiți de cursul evenimentelor, speranțele bazate pe promisiunile făcute de împărat dovedindu-se iluzorii. Cel mai notoriu exemplu este cel al conducătorului *moților*, Avram Iancu, care a

refuzat avansurile împăratului până când națiunea sa va fi pusă în drepturi egale cu celelalte națiuni ale imperiului. Acțiunile revendicative românești au început imediat după revoluție, astfel la adunările populare de la Cuvin, din 30 mai 1950, cu participarea generalului Gheorghe Magheru și din 7 august 1850, cu participarea lui Avram Iancu, s-a cerut ca în administrație să fie numiți funcționari români, același lucru fiind cerut de Consiliul Eparhial Ortodox al Aradului. Autoritățile au și numit în câteva cazuri români în administrație. Spre exemplu la Moroda notarul a fost român iar pretor (șolgobirăul) la Ineu a fost numit Gheorghe Popa de Teiuș.

În 20 octombrie 1860 împăratul a dat o patentă prin care puneă capăt administrației militare și legilor excepționale, se trecea la un sistem constituțional și se aproba ținerea alegerilor pentru Dietă, prin sistemul de vot censitar. Crișana făcând parte din Ungaria, românii din aceste părți votau pentru Dieta de la Budapesta. Patenta admitea folosirea limbii române, care este astfel recunoscută ca limbă oficială.

În perioada care a urmat, principalele revendicări ale românilor se vor axa pe egala îndreptățire cu celelalte națiuni ale imperiului; posibilitatea de a alege și a fi aleși în toate organismele administrative; introducerea limbii române în administrație acolo unde sunt majoritari; instituții școlare și culturale proprii; dreptul de asociere; autonomie culturală și administrativă. În perioada liberală (1861-1867), s-a reușit ca la nivelul administrației comitatului Arad să se introducă limba română în cadrul anumitor secțiuni. Un mare succes au obținut românii arădeni în aprilie 1861 când, în baza legii electorale, publicată în ianuarie 1861, au participat la alegeri pentru Dieta Ungariei, care se dorea a se întruni la 2 aprilie. Gheorghe Popa candidează pentru un loc de deputat dietal în cercul electoral al Șiriei, unde îl avea contracandidat pe Ianoș Bohuș, baron de Șiria, comite suprem al Aradului. În urma alegerilor Gheorghe Popa este declarat câștigător. (1). Chiar funcția de comite suprem al Aradului a fost deținută pentru o scurtă perioadă (1864-1865) de românul Gheorghe Popa de Teiuș. În același an, în alegerile pentru Congregația Comitatensă Arad au fost aleși 260 de deputați români din 770 câți erau în total. Seleușenii cu drept de vot au făcut parte din cercul electoral Șiria și au votat cu candidatul român. (2)

Pentru promovarea drepturilor naționale, românii au fost nevoiți să-și constituie organizații proprii, să întemeieze ziare și reviste cu ajutorul cărora să-și facă cunoscute programul și doleanțele. Prin urmare, în 1862, la un an după întemeierea Astei la Sibiu, la Arad ia ființă „Asociația Națională Pentru Cultura Poporului Român. Alegerile pentru deputați, din 1861, 1865, 1867 în parlamentul de la Budapesta și pentru organele comitatului se dovedesc prilejuri excelente de propagandă românească. Astfel, în alegerile

care au avut loc în comitatele de la vest de Carpați, în luna noiembrie 1865, concomitent cu cele din Principatul Transilvaniei pentru dieta de la Cluj, românii arădeni au reușit să iasă victorioși în cinci cercuri electorale depășind realizările din 1848 și 1861. La Șiria, unde au votat seleușenii, a candidat Andrei Mocioni iar acesta obține victoria cu 2888 voturi datorită dârzeniei alegătorilor români, deși contracandidatul său era marele proprietar Ianoș Bohuș, care a uzitat de toate posibilitățile pentru a deveni deputat.

Începând războiul cu Prusia (14 iunie 1866), dieta și-a întrerupt lucrările, fiind amânată până toamna. Între timp, au fost perfectate condițiile privitoare la noua organizare a Imperiului și, în consecință, la 5/17 februarie 1867 se încheie acordul prin care se pun bazele statului dualist austro-ungar. Treburile Transilvaniei urmau de acum înainte să se rezolve de guvernul de la Budapesta. În 27 mai/8 iunie, Împăratul Austriei Francz Ioseph I se încoronează și rege al Ungariei. Dieta de la Cluj va fi desființată. În decembrie 1867 parlamentul maghiar votează legea naționalităților și legea învățământului. Prin noile legi exista o singură limbă oficială, cea maghiară și o singură națiune, națiunea politică maghiară. (3)

Un nou pas făcut de autoritățile de la Budapesta în direcția restrângerii drepturilor naționalităților l-a constituit Legea nr 44/1868 care, la capitolul 5, lărgeste competența diferitelor provincii, care dispun ca actele administrației locale (comunale) să fie scrise în limba oficială a statului. Românii nu au stat pasivi la această primă îngrădire a exprimării naționalității, dimpotrivă, biserica ortodoxă a început redactarea actelor de stare civilă în limba română cu caractere latine. În registrele de stare civilă întocmite de parohia din Seleuș înregistrările au fost făcute în noua grafie latină începând cu 1869. Lupta pentru limbă s-a oglindit și în interpelarea în dieta maghiară, făcută în 22 mai 1875 de M.V. Stănescu, în legătură cu faptul că judecătoriile din Arad și Ineu nu mai primeau documentele redactate în limba română de către locuitorii cercurilor din Arad și Ineu, în majoritate români. (4)

După anul 1867 condițiile politice în care activează asociațiile și partidele românești se schimbă substanțial din cauza sistemului dualist de putere. Politica maghiară va acționa în direcția constituirii și consolidării națiunii politice unice maghiare, în cadrul căreia minoritățile vor avea de jucat un rol secundar. Românii nu numai că nu vor obține alte drepturi, dar le vor pierde și pe cele câștigate. La politica de deznaționalizare și integrare a minorității românești, practică de autorități, s-a adăugat și politica pasivistă adoptată de conducerea Partidului Național Român, prin care se refuza participarea la alegerile pentru dieta Ungariei. Aradul nu aderă la

această nouă tactică decât în anul 1878, până atunci românii din această zonă participând la alegerile parlamentare. În general, Aradul are prioritate în ceea ce privește lupta politică din a doua jumătate a secolului XIX. În 12/26 decembrie 1867, la Arad s-a creat gruparea politică intitulată „Partida Politică Română”. La 28 august 1868 are loc, tot la Arad, constituirea definitivă a „Partidului Românesc din cadrul Comitatului Aradului”, care număra 3400 de membri și care va organiza campaniile electorale din anii 1869-1872. În comitetul de conducere al Partidului au fost aleși printre alții Sava Fercu, vicejude în cercul Chișineu Criș, Alesie Popoviciu, avocat în Comlăuș, Ioane Budai, notar în Zărand, Ioane Corne, paroh în Chișineu Criș.

În același timp, în sate idealurile naționale sunt purtate de preoți și învățători care fac din biserică și școală avanposturi ale luptei pentru drepturi și libertăți naționale. Seleușul și Moroda beneficiază în această perioadă (1860-1900) de oameni remarcabili, cu o îndelungată activitate în comună, care se implică în același timp pe multiple planuri în activitatea națională și îi numim pe Ion Vidu, Partenie Zaslo, Petru Costin, Nicolae Cociuba etc. Din această perioadă începe să se poarte și cocarda tricoloră în diferite ocazii precum: petrecerile organizate de recruți, la serbările școlare, întrunirile electorale și chiar la nunți, botezuri, sărbători religioase.

Evenimentele externe care priveau națiunea română răzbăteau până în sate, purtate fiind de învățători și preoți care erau abonați la ziarele românești Biserica și Școala, Tribuna, Gazeta Transilvaniei. Învățătorul Nicolae Cociuba din Moroda, bun patriot, a vorbit locuitorilor despre importanța războiului de independență pentru neamul românesc de la 1877-1878. El, împreună cu preotul M. Groza, ajuns mai târziu protopop de Hălmagiu, au inițiat acțiuni de colectare de bani și diferite materiale pentru ostașii români. Acțiuni similare s-au desfășurat la Iermata și Seleuș. Astfel, Anna Zaslo, preoteasă în Seleuș, a inițiat o colectă la care și-au adus contribuția: Anna Zaslo, preoteasa, un ștergar, Lina Horga, un cot pânză, Saveta Stănuțiu un cot pânză, Antiția Rațiu un cot pânză, Saveta Rațiu, un cot pânză. (5). Pentru ridicarea nivelului cultural al oamenilor au fost deschise cursuri serale sătești de către învățători, pentru că erau foarte mulți neștiutori de carte. Asemenea cursuri au ținut Ioan Vidu la Seleuș și Nicolae Cociuba la Moroda. Tot în această perioadă au fost înființate formații corale în programul cărora au fost incluse și cântece naționale românești. Și la acest capitol s-a distins Ioan Vidu, care a organizat un cor în cadrul bisericii locale din Seleuș.

În același timp cu intensificarea activităților naționale românești, autoritățile maghiare vin să constrângă sentimentul național, să limiteze și să

interzică drepturile câștigate anterior. Spre exemplu, în 3 februarie 1873, vicecomitele Aradului dă un ordin, urmat de un al doilea, prin care se dispune ca actele administrative să fie redactate exclusiv în limba oficială a statului, adică în cea maghiară. Protestează imediat și în modul cel mai energic peste treizeci de comune din comitatul Arad. Deasemenea, cu ocazia alegerilor sunt luate tot felul de măsuri pentru a împiedica libera exercitare a acțiunii de propagandă electorală. Așa i se întâmplă învățătorului Georgiu Crainicu, care, aflat în campanie electorală la Cinte (1877) în favoarea candidatului român, afirmă în fața alegătorilor: "grijiți, nu votați câinii". Pentru acest motiv i se înscenează proces și se alege cu o lună de arest. Între multe altele, Biserica Ortodoxă este depozată de una din prerogativele sale importante; întocmirea registrelor de stare civilă în limba română. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea au fost introduse registrele de stare civilă la primării, scrise în ungurește. Un act de deces al lui Motorca Ana, de la Moroda, din anul 1897, a fost completat în limba maghiară și poartă mențiunea că a fost tradus de către notarul Motorca Petru, soțului decedatei, care a semnat certificatul. (6)

Mișcarea națională românească a fost dinamizată spre sfârșitul secolului al XIX-le de hotărârea Conferinței Naționale a P.N.R., luată la Sibiu în 1887, de a elabora un memorandum cu principalele revendicări românești, pentru a fi adresat împăratului de la Viena. Lucru ce s-a și întâmplat la 28 mai 1892, când o impunătoare delegație, formată din 300 de persoane, a înmănat actul împăratului. Între cei prezenți la Viena s-a aflat și Mihai Veliciu din Chișineu Criș. Împăratul a trimis Memorandumul spre soluționare guvernului de la Budapesta, guvern care declanșează represiunea împotriva frunțașilor români, înscenându-le un proces la Cluj. În cele din urmă tribunalul i-a condamnat pe mulți dintre ei la temniță, Mihai Veliciu primește și el 2 ani de temniță. Aceste măsuri stârnesc o extraordinară fierbere în satele românești. Peste tot au loc demonstrații de solidaritate cu memorandiștii. În telegrama transmisă din Zărand, la 7 mai 1894, se spune: „Procesul memorandumului privește întreaga națiune română. Soarta acestuia ne este comună tuturor. Fiți dar siguri iubiți membri ai comitetului partidului nostru național că, ca reprezentanți ai poporului aveți întreg poporul cu voi. Dumnezeu să ajute cauzei noastre sfinte pentru drept și libertate”. (7)

În ziua de 30 mai 1894, condamnatul Mihai Veliciu a plecat, înainte de a fi întemnițat, de la Arad la Chișineu Criș – locul de domiciliu. Deși nu s-a dat de știre dinainte, „bravii șimăndeni” i-au ieșit cu trăsurile în cale spre a-l întâmpina și felicita de bună sosire „inima ne saltă de bucurie și lacrimi inundau ochii noștri văzând însuflețirea și entuziasmul fără margini

a poporului care în comună, cu mic cu mare, bărbați și femei, alergau la drumul de țară strigând "să trăiască Veliciu", consemna evenimentul Tribuna din Sibiu. (8). Același ziar relatează că, deși Chișineul era împânzit de jandarmi, în ziua de marți, zi de târg, poporul adunat din satele din jur: Nădab, Cintești, Socodor, Mișca, Sepreș, Zărand etc. a făcut un adevărat pelerinaj la casa lui Veliciu, manifestându-și iubirea față de valorosul luptător național. (9)

Ideea că la Cluj se aflau în fața instanței de judecată reprezentanți autentici ai poporului român și Comitetul Național al partidului îi reprezintă pe românii din imperiu are un caracter de generalitate în toate adresele de solidarizare cu memorandiștii. Pentru a frâna valul de proteste și acțiuni de solidarizare, autoritățile au ordonat efectuarea de percheziții și anchete. O severă și îndelungată acțiune disciplinară a fost îndreptată împotriva învățătorului Petru Costin din Moroda, care a intonat cu școlarii și adulții din sat, în zi de sărbătoare, „Hora Ligii”, melodie considerată periculoasă prin conținutul ei național. Cei care au sesizat autoritățile maghiare au fost români din aceeași comună, care nu-l agreau pe dascăl. Acesta a fost anchetat și pentru faptul că a purtat corespondență, în spirit de solidaritate, cu I. Rațiu și M. Veliciu, aflați în închisoare la Seghedin și Vaț. Conținutul unei scrisori a fost următorul: „Din incidentul împlinirii unui an de la procesul Memorandumului, procesul poporului român, suscrișii venim să Vă urăm sănătate de la Dumnezeu ca să puteți suferi și să Vă vedem în grabă cât mai sănătoși”. În scrisori acțiunea judiciară de la Cluj era definită deci ca un proces al neamului românesc. Considerat ca un agitator periculos, P. Costin a fost suspendat din învățământ și apoi întemnițat. Apărarea i-a fost asigurată de avocatul arădean, fruntaș naționalist dr. Ștefan Cicio Pop, care i-a obținut eliberarea, în anul 1898. (10)

Cu ocazia aniversării întemnițărilor martiri români, condamnați în procesul memorandumului, au sosit în închisorile de stat de la Vaț și Seghedin numeroase scrisori de felicitare adresate persoanelor respective. Printre expeditori s-au aflat și Petru Crista și Ștefan Hereț, cunoscuți dascăli români din Moroda, care au trimis scrisori de felicitare adresate lui Mihai Veliciu și preotului Vasile Lucaciu. (11)

Pentru a tempera agitația națională românească, guvernul Wekerle a dat, la 16 iunie 1894, la câteva săptămâni după terminarea procesului memorandiștilor, ordinul nr. 321 prin care se interzice „funcționarea pe mai departe a reuniunii ce există sub titlul de Partid Național Român”, pe motiul că existența și activitatea acestuia nu avea o bază legală. La 7 decembrie 1894, decretul nr. 1488 interzicea pentru a doua oară activitatea PNR. A

urmat apoi la 6 ianuarie 1895 al treilea ordin, semnat de ministrul de interne Hieronymi, prin care se confirma dizolvarea PNR. (12)

Cu toate măsurile restrictive luate, memorandiștii, adică cei care au participat la elaborarea, susținerea și răspândirea ideilor din Memorandum, au ajuns oameni cunoscuți și prețuiți peste tot, fiind promovați în diferite organisme. Arădenii s-au reorganizat după măsura luată de guvern și au înființat Clubul Comitatens Arad, dându-i pe plan local un caracter activ, participând la alegerile pentru Adunarea Comitatensă. Prin intermediul acestuia românii arădeni au continuat lupta națională. Președinte al Clubului Comitatens a fost ales, între anii 1895-1910, chiar memorandistul Mihai Veliciu.

Aradul se va impune după 1895 ca un centru de prim rang al mișcării naționale românești și acest lucru se va materializa prin apariția, în 9/21 ianuarie 1897, a ziarului „Tribuna Poporului”, în jurul căruia se vor grupa mai mulți fruntași politici, ziariști, oameni de cultură adepți ai activismului politic. Trebuie să precizăm însă că la 12-14 mai 1881, Conferința Națională de la Sibiu duce la nașterea partidului Național Român din Banat și Transilvania prin fuziunea partidelor românești înființate în 1869. Partidul Național Român refuza să recunoască dualismul austro-ungar și, derivând de aici, unirea Transilvaniei cu Ungaria și a legilor elaborate de guvernul de la Budapesta. Această atitudine politică duce la neparticiparea românilor la alegerile pentru dieta de la Budapesta și, ca urmare, la lipsirea fruntașilor români de o tribună legală de afirmare a drepturilor naționale. Era așa numit tactică a pasivismului condusă de Ion Rațiu și alți fruntași de la Sibiu. În același timp fruntașii românilor arădeni, și nu numai ei, formează aripa care militează pentru o politică activă, de implicare în alegerile ungurești, iar ideile lor sunt promovate prin intermediul ziarului „Tribuna Poporului”. Extrem de interesante sunt însă argumentele prezentate în ceea ce privește alegerea Aradului ca reședință a noului ziar. În articolul sugestiv intitulat „În Arad”, se arată că *„nicăieri pe tot pământul locuit de români, nu se găsesc comune atât de mari și de înfloritoare, cum sunt cele din jurul Aradului. Când frații noștri din Ardeal, ori chiar cei din România, ar vedea pe românii din Pecica, Șeitin Nădlac, apoi Curtici, Sântana, Șiria, Agriș, Pâncota și altele, ar sta uimiți. Sunt paici țărani, unu unu, dar mulți a căror avere trece peste 400 000 coroane, și am văzut înșine pe unul depunând la „Banca Victoria” suma de vre-o 80 000 coroane cât luase pe recolta grâului din acel an”*. (13). Dar nu numai proprietatea țărănească este în plină expansiune economică ci și marea proprietate moșierească, autoritățile maghiare arătându-se îngrijorate de faptul că 15 la sută din marea proprietate funciară se afla în mâinile românilor iar la aceste proprietăți se

poate adăuga „Banca Victoria”, care era tot românească. Deasemenea, la Arad se găsesc și se afirmă câțiva oameni politici importanți și câteva condeie luminate, între care Vasile Goldiș, redactor la „Tribuna Poporului”, născut la Seleuș, Ioan Rusu Șirianu, Ioan Suci, Ștefan Cicio Pop etc. Până la urmă, fruntașii arădeni și toți cei grupați în jurul ziarului „Tribuna Poporului” au câștig de cauză și Conferința Națională de la Sibiu, din 10 ianuarie 1905, hotărăște participarea românilor la alegerile pentru Dieta de la Budapesta.

Alegerile vor constitui prilejul pentru fruntașii români să ia contact direct, în cadrul mitingurilor electorale, cu poporul din satele românești, pentru a-și face cunoscut programul politic. Satele Seleușului vor fi cuprinse și ele în febra electorală, oamenii exprimându-și solidaritatea cu cei de un neam, mai ales că Seleuș, Moroda, Iermata erau printre cele mai românești, cu un procent cuprins între 90-95 la sută dintre total locuitori.

Primele alegeri la care participă candidați români au loc imediat după adoptarea hotărârii de la Sibiu, la sfârșitul lunii ianuarie 1905. Candidații nici nu și-au revenit bine, nu au avut timp să elaboreze o strategie electorală coerentă, că au și intrat în febra campaniei, cum aflăm dintr-o scrisoare a lui Ioan Suci pe care o trimite „fidanțatei” sale Marioara Roșca în acele zile: *„De când am sosit de la Sibiu, tot pe picioare. De fel nu iau în glumă candidatura. La Cermei am avut o primire triumfală, cu banderiu de 102 călăreți și cu șir nesfârșit de trăsuri m-a primit poporul la gară...Până la 20 ianuarie încontinuu pe drum o să fiu. În acest moment plec cu sania pe la satele vecinătății: Berechiu și Apateu, ambele ale mele cu voturile. Măine la Seleuș și mai departe”*(14). În timpul alegerilor, Seleușul a făcut parte din cercul Boroș-Ineu, unde a candidat din partea PNR Ioan Suci. Contracandidat a fost Baronul Solymosy Lajos, de la Mocrea, multimilionar, deținător a 40 000 ha de pământ, un prieten bun al contelui Istvan Tisza, prim ministru al Ungariei. Din cerc mai făceau parte: Aldești, Mocrea, Berechiu, Bârsa, Bocsig, Ineu, Cermei, Cuied, Apateu, Gurba, Iermata, Mănerău, Moroda, Răpsig, Șicula, Somoșche, Voivodeni, cu 34.500 locuitori, din care 81 la sută erau români iar 16 la sută maghiari. Populația cu drept de vot era de 2148 locuitori, din care trei sferturi români. Ioan Suci a fost prezent la întâlnirea cu alegătorii de la Seleuș, Moroda și Iermata în 24 ianuarie. El a fost secondat de fruntașii satelor precum Moise Mergea din Moroda și Iulian Butariu din Seleuș (învățători). (15)

Iată cum descrie Tribuna Poporului adunările electorale din satele Seleușului, din data de marți, 24 ianuarie 1905: *Marți la orele 8 a. m. În gara din Seleuș 5 trăsuri așteaptă pe mult doritul candidat care coborând a fost primit în strigăte de „Trăiască dr. Ioan Suci! Și după o scurtă dar*

sinceră salutare, pleacă în fruntea trăsurilor însoțit de „doina dulce românească”, intră în comună unde puțin după orele 9 rostește vorbirea-program, în fața tuturor seleușenilor, peste 1000 ascultători; după ce făcând un scurt dejun în locuința ospitalului învățător Iulian Butariu, pleacă la Moroda.

La 11 ore a fost plecarea la Moroda, unde eară avea să-și desfășoare programul și însoțit de un cortegiu de 16 trăsură și urale de să trăiască ! ajunge la hotarul comunei Iermata. Aci sosesc harnicii morodani în frunte cu învățătorul Petru Costin și 21 călăreți – însoțiți de învățătorul din Iermata, Alex Budea care în numele iermătanilor salută de binevenire. După aceasta, însoțit de trăsură și călăreți pleacă prin Iermata spre Moroda.

Întreaga cale, până la locul de primire, în Seleuș și Iermata, a fost asediată de morodani și iermățani, cari la îndreptarea drumului spre Iermata un cordon imponent de Români îl primesc cu un alaiu și însuflețire de nedescris. De aici până la Iermata eară un întreg spalier de bătrâni, bărbați, tineri, copii, fete etc.

Intrând în comună s-a trezit întreaga comună, la cântecele și strigătele celor ce însoțeau pe candidat și curgeau oameni, femei, copii etc pe străzi cum curge apa și cari toți se alăturau marelui cortegiu către Moroda.

Ajunși la Moroda, la podul canalului din marginea comunei l-a șteapta morodanii, întreaga comună, în frunte cu învățătorul Moise Mergea, care într-o alocuțiune scurtă, dar bine simțită salută pe iubitul nostru candidat în numele morodanilor cam în următoarele:

Spectabile

„Cei ce poartă jugul și-a trăi mai vor,

Merită să-l poarte spre rușinea lor !

„A sosit ziua mare să țipăm jugul. Dumnezeu a ascultat ruga noastră și eată astăzi descendenți de-ai vechilor romani, titani neînfrinți, desfășoară steagul libertății. Mare este munca la care v-ați decis a lua jugul, ca în ogorul înțelenit să trageți brazdă de mântuire și fericire a noastră, a poporului român. Fie ca pasul prim, ce-l faceți pe pământul nostru, să fie de bun augur, ear rezultatul muncii și luptei căreia v-ați dedicat să aducă ușurarea și îndestulirea acestui popor. Jurăm ! Cu steagul desfășurat de Dumneavoastră să-l ducem în biruință! Intrați întru bucuria și fericirea cu care vă primim în mijlocul nostru, urându-vă multe zile încoronate de izbândă! Trăiască dr. Ioan Suci, candidatul Partidului Național Român”.

(16)

Scrutinul electoral are loc în 26 ianuarie 1905 în Ineu. Însuflețirea românilor era mare. Întruniți la un loc în Ineu, alegătorii români s-au îndreptat spre locul de votare, fiind așteptați de tinerii din târgul (opidul) Ineu și de o orchestră de clarinete și violine, care cânta „Deșteaptă-te române din somnul cel de moarte”. Alegerile se încheie cu un răsunător triumf: dr Ioan Suciu are 1199 voturi iar baronul Solymossy Lajos, prieten intim al lui Istvan Tisza, primul ministru ungar, numai 526 de voturi. (17). Partidul Național Român obține un rezultat satisfăcător la această primă participare electorală, reușind alegerea a 8 deputați: Ioan Suciu - Boroșineu; Ștefan Cicio Pop - Șiria; Ioan Rusu Șirianu - Chișineu Criș; Vasile Demian - Baia de Criș; Teodor Mihali - Ileanda Mare; Aurel Vlad - Orăștie; Nicolae Comșa - Cristian și Aurel Novac - Sasca Montană. După cum bine se observă cele mai bune rezultate se obțin în comitatul Aradului, ceea ce denotă că nu întâmplător Aradul s-a impus ca un centru politic al românilor transilvăneni. Mai existau cei drept și alți deputați români, aleși însă pe listele partidelor maghiare. (18). Deputatul de Ineu, Ioan Suciu va fi foarte activ în Parlament, apărând interesele românești în fața ofensivei deznaționalizatoare ungurești. Ioan Suciu aprecia în discursul său politic că ar fi posibilă o conlucrare a tuturor în interesul statului maghiar, dar *numai „dacă se vor abandona dorințele, după a mea părere în veci realizabile, a unității de rasă și de limbă”*. Iar la propunerea primului ministru Istvan Tisza în legătură cu înregimentarea partidelor politice ale naționalităților în partidele maghiare, el se declară categoric împotriva: *„Cum am putea noi intra în un partid care lovește în naționalități, fără necesitate, chiar contra intereselor vitale ale statului”*. (19). Măcar din această perspectivă voturile românilor din Seleuș, Moroda și celelalte sate ale cercului electoral Ineu au fost bine reprezentate.

Dar, din motive de politică internă maghiară, parlamentul rezultat din aceste alegeri nu va rezista prea mult, așa că generalul baron Fejervary dizolvă parlamentul la 21 iunie 1905. Disputele politice vor continua acerb, așa încât se va lua măsura convocării alegerilor anticipate în intervalul 25 aprilie-8 mai 1906.

Partidul Național Român se orientează foarte bine, propunându-l din nou, în cercul electoral Ineu, pe dr. Ioan Suciu, binecunoscut deja alegătorilor și ca avocat care se implică în rezolvarea unor interese locale. Din postura de candidat, Ioan Suciu se întâlnește, în 19 aprilie, cu alegătorii din Seleuș, iar în 28 aprilie cu cei din Moroda. La Moroda jandarmii obstrucționează contactul lui Ioan Suciu cu alegătorii. *„Jandarmii nu ne lasă nici să vorbim cu oamenii”*, se scrie în Tribuna. (20). Incidente au loc și în alte părți, așa cum s-a întâmplat cu casa lui Teodor Burdan, din Ineu,

aflată în centrul unei agresiuni, când unul din partizanii contracandidatului, baron Solymossy, un anume Vukuleszku, unge cu păcură casa liderului naționalist încercând s-o incendieze. (21)

Baronul recurge și la mituirea alegătorilor, oferind circa 30 de coroane pentru un vot pentru a influența electorii. A cheltuit 87 mii florini și unii români au votat cu el, dar degeaba. Avea lui de 30 milioane de florini se va dovedi neputincioasă în fața românilor care voiau un om de-al lor.

În 16 aprilie are loc o mare adunare populară în Ineu, la care au participat 2000 de oameni, inclusiv din satele vecine, printre care Seleuș și Moroda. Scrutinul are loc în 30 aprilie la Ineu, prezentat astfel de ziarul Tribuna: *„Alegătorii sunt așteptați cu muzică, dar românii sunt dirijați pe o stradă secundară, în timp ce alegătorii lui Solymossy pe strada principală. Organizarea românilor este asigurată de preoți, învățători și câțiva studenți universitari din Budapesta. Pe la orele 3 după amiază, când era sigură izbânda candidatului național român Ioan Suci, corul plugarilor din Bârsa, de sub conducerea șubașului Ioan Birău, cântă „Hristos a înviat”, ca simbol al biruinței românești. Pe la orele 7,30-8 seara s-a dat rezultatul, corul din Bârsa cântă din nou „Hristos a înviat” și s-au tras clopotele la cele două biserici românești. Dr Suci obține 1014 voturi iar Solymossy 857”.* (22)

Ștefan Cicio Pop, candidatul PNR în cercul Șiria, câștigă și el scrutinul în fața contracandidatului, kossuthisul Gabanyi Miklos, cu toate eforturile acestuia de a câștiga de partea sa alegătorii români. Pentru aceasta se adresează cu un comic desăvârșit, la Pâncota, alegătorilor prezenți la mitingul electoral, vorbind în românește: *„Frace, me rumune pe mine rugat cerkele asta Sirria se fi ablegat la voi si io primit si io roagă pe voi se fii cu noi chie io nu domnu io paore che voi si prunche me tet sus le fieste paore. Pop Cice el fiscalese, lase siede ei la chentilarie che el și șie nu fi nu fi in casa tierii, si cui fi gre, vinnye sus la pașce che grigia me. Si care nu poce se vinnye aici dun notaresie se scrie numai la minye che io pridye pe domnu Vitispaye la urece. Si io nu poce se vorbeșce mai mult la voi che regesit dacă trescie mai vinye io la voi”.* (23)

Nici de data aceasta alegătorii din satele Seleușului nu au regretat alegerea făcută în persoana dr. Ioan Suci. Una din acțiunile relevante pentru integritatea caracterului și ideilor sale i-a avut ca beneficiari pe țăranii din Moroda, atunci când au cumpărat pusta Ipsilanti. Intervenția lui Suci este descrisă chiar de beneficiarii săi într-o scrisoare de mulțumire.: *Suflet nobil, român întreg, neșovăitor, omul dreptății și apărător al poporului, dr. Ioan Suci și-a câștigat pentru Moroda un merit neprețuit prin faptul că a stat în ajutorul poporului la cumpărarea pusteii Ipsilanti, din partea de miazăzi a*

comunei și în imediata apropiere a ei. Cauția de 300. 000 coroane a pus-o din averea sa proprie până ce s-a făcut arunc și s-a putut încasa de la populație. A fost acest fapt de o importanță capitală, când știm că mulți bogățani doreau să cumpere această pustă, pentru dâșii. Spesele pe drumuri până sa putut fi făcut și aprobat actul nu le-a pretins niciodată”. (24)

(Notă: Vezi la Personalități, Ioan Suciu)

Ioan Suciu se implică în toate acțiunile cu caracter social din cercul său electoral, printre altele el mobilizează locuitorii din Seleuș, Iermata, Moroda împotriva legii Apponyi, din 1907. (25)

Rezultatele alegerilor au fost considerate satisfăcătoare. La nivelul întregii Ungarii, Partidul Național Român a depus candidaturi într-un număr de 46 cercuri electorale, cu pondere electorală românească, reușind să-și adjudece 14 mandate. În comitatul Arad au fost aleși: Vasile Goldiș în cercul Radnei, Ioan Suciu la Boroșineu și Ștefan Cicio Pop la Șiria. Saltul este notabil pentru partidul naționalist românesc, de la 8 deputați în 1905 ajunge la 14 de data aceasta și va pune pe gânduri clasa politică maghiară, care va lua măsuri în consecință, învrăjbindu-i pe români, ademenindui pe listele electorale ale partidelor maghiare, cu promisiunea de funcții și, mai ales, majoritatea din Dietă se va opune votului universal sau măcar reducerii censului.

Cel mai bine ies în evidență practicile necinstite, presiunile la care sunt supuși românii de către funcționarii guvernamentali cu prilejul alegerile congregaționale (locale), din octombrie 1907: „Se înțelege: printre români, mijlocul lor de luptă e corupția. Deja de-o săptămână birturile sunt deschise pentru tot satul; bea cine vrea și plătesc notarii, adică se plătește din banii strânși de la candidați. E o beție, e o desmățare, încât oamenilor de treabă li se face scârbă. În cancelarii nu se mai lucrează, ci notarul stă de vorbă cu țăranii chemați la casa comunală, căutând pe cei slabi să-i ademenească, celor nevoiași le poruncește și-i înfrică, iar pe lângă cei ce se țin tare se iau cu vorbă bună și lingușire. Birăirea (primăria) și alte slujbe comunale li se făgăduiește și la câte 5-6 doar, doar vor înșela cât mai multe voturi. Anul a fost apoi rău, darea se plătește cu greu, li se făgăduiește deci amânare celor ce vor ține cu stăpânirea, făgăduială pe care o pot crede numai proștii, căci îndată ce trec alegerile, jucuțaii o să ducă și perina de sub capul copiilor. (26)

De data aceasta, Parlamentul de la Budapesta își va duce mandatul până la capăt, în 1910, când vor fi organizate noi alegeri, la termen, pe baza vechii legi.

În 1910, Partidul Național Român hotărăște trimiterea dr. Ioan Suciu să candideze în cercul Ceica, din Bihor, în ideea de a izbândi și acolo unde până atunci alegerile au fost dezamăgitoare pentru români, deși exista o consistentă majoritate românească. În locul lui, în cercul electoral Boroșineu a fost propus inițial Sever Bocu, redactor șef la Tribuna din Arad, înlocuit apoi cu Vasile Lucaciu, care avea contracandidați pe același Solymossy Lajos din partea Partidului Național al Muncii și Poszernt Ferencz. (27)

Numai că, Vasile Lucaciu (Leul din Sisești) nu era suficient de cunoscut între țărani din cercul Ineu, chiar dacă face o intensă campanie electorală. Însoțit de avocații dr. Burdan din Ineu, dr. I. Barbura, dr. Iustin Marșieu, dr. Cornel Iancu, dr. Aurel Grozda din Arad, preoții Ioan Popoviciu din Bârsa și Dimitrie Popoviciu din Cermei, Aurel Ciorogar din Moroda, I. Crâșnic din Mocrea, țăranul I. Borcuția din Șicula și alții, dr. Vasile Lucaciu a vizitat în 24 mai satele Gurba, Șicula, Seleuș și Moroda. La Seleuș jandarmii au luat de la avocatul dr. Aurel Grozda un buchet de flori pe care fetele din Gurba îl oferiseră candidatului național român. În buchet predominau florile roșii, albastre și albe. Jandarmii s-au purtat atât de provocator încât era aproape să se iște o ciocnire sângeroasă în Seleuș. Însăpăimântată de candidatura lui Lucaciu din Sisești, administrația din Ineu s-a dat la acte de samavolnicie și de încălcare a celor mai elementare drepturi electorale. În multe sate, notarii i-au chemat pe alegătorii români la casa satului și, fără voia lor, le-au scris numele pe lista aderenților candidatului guvernamental, amenințându-i în fel și chip. (28)

În Cercul Chișineu a candidat „poetul pătimirii noastre”, Octavian Goga, care la adunarea electorală de la Zărand, din 15 mai, va fi însoțit de mulți fruntași naționali, de mare mulțime din satele din jur. Din Seleuș vor fi prezenți și preotul Ioan Șeredan, însoțit de fiicele sale iar morodanii îl vor aștepta cu căruțele la intersecția drumului ce vine de la Sinitea cu drumul dinspre Cintești spre Zărand. Este încă o dovadă a interesului general de care se bucurau candidații români la care se raliau seleușenii și morodanii, în frunte fiind preoții și învățătorii. (29)

Alegerile din cercul Ineu vor avea loc în 1 iunie 1910. Cercul avea 2153 alegători, din care 1696 erau români și 457 unguri. Dr. Vasile Lucaciu întrunește 849 voturi, baronul Solymossy, candidat guvernamental, 987 și Poszernt F, cu program kossuthist 44 de voturi. Solymossy este declarat deputat dietal. (30). Nici Ioan Suciu nu reușește în cercul Ceica, el obține doar 126 voturi iar Episcopul Greco-Ortodox Vasile Mangra, care candidează pe listele guvernamentale, obține 1703. Un exemplu cum nu se poate mai nefericit al dezbinării naționale și al lipsei de previziune a PNR.

Alegerile se soldează cu un adevărat dezastru pentru Partidul Național Român care obține doar 5 mandate. Între cei care au reușit se numără Ștefan Cicio Pop, care a candidat în același cerc electoral Șiria, unde a dobândit precedentele mandate. Era o dovadă a succesului continuității. Este adevărat că, insuccesul românilor a fost provocat în primul rând de comportamentul autorităților maghiare, care au intervenit în cursul campaniei electorale, iar în ziua alegerilor jandarmii au asediat secțiile de votare împiedicându-i pe alegătorii români să-și exercite dreptul de vot sau cumpărând pur și simplu voturile cetățenilor. Insucces a avut în comitatul Aradului, din aceste motive, și poetul Octavian Goga care a candidat în cercul Chișineului. Dezbinarea în rândul românilor, indecizia fruntașilor, greșelile făcute în abordarea campaniei electorale și discursul folosit sunt cauze interne care au dus la eșecul răsunător al Partidului Național Român. Activitatea politică din Ungaria nu se rezuma doar la partidele tradiționale, burgheze, ci încep să se formeze și cercuri socialiste care vor forma Partidul Social Democrat, acesta înregistrând numeroși aderenți, inclusiv români. Într-un raport din 1 iulie 1903 al subprefectului Comitatului Arad se dau informații despre cazuri în care mișcarea socialistă îmbracă dimensiuni largi, determinând autoritățile să ia măsuri de îngrădire și supraveghere, Între localitățile în care au avut loc întruniri socialiste s-a aflat și Moroda. (31)

După 1910 situația politică din Ungaria se tensionează tot mai mult, pe lângă conflictele interne dintre partidele maghiare conservatoare și liberale pe teme precum: votul universal, legislația muncii, maghiarizarea forțată intervin și problemele naționalităților care luptă pentru autonomie culturală și administrativă. Dar, și în restul Europei se ascut contradicțiile dintre state, armatele Antantei (Franța, Imperiul Britanic și Imperiul Rus) și Tripla Înțelegere (Germania, Austro-Ungaria și inițial Italia) fiind gata de încăierare.

Tensiunea atinge cote maxime la aflarea veștii că moștenitorul tronului austro-ungar, Franz Ferdinand și soția, au fost asasinați în 28 iunie 1914, la Sarajevo (Bosnia Herțegovina) de conspiratorii sârbi, membri ai organizației „Mâna neagră”.

„Conspiratorii sârbi l-au omorât pe moștenitorul tronului”; „Tragedia perechii moștenitoare a tronului”; „Tragedia de la Sarajevo” erau titlurile ziarelor maghiare care apăreau la Arad, în 29 iunie 1914. În continuare ziarele abundă cu informații despre perechea princiară, despre funeralii și despre acțiunile antisârbești, despre cererile de represalii. În ziua de duminică, 5 iulie, în catedrala ortodoxă română din Arad, a avut loc o slujbă de pomenire, oficiată chiar de Episcopul Ioan I. Papp și un sobor de preoți. La această slujbă au fost prezenți și primarul orașului, împreună cu alte

oficialități, ofițeri care reprezentau diferite arme, precum și preoții de confesiune ortodoxă. Adunarea comitatensă, prezidată de vicecomite, a ținut în data de 6 iulie o ședință de comemorare. Toți membrii adunării s-au prezentat în costume negre, fiind rostite discursuri. Printre cei care au comemorat personalitatea lui Franz Ferdinand, a fost și Vasile Goldiș, care a vorbit, în limba română, în numele Partidului Național Român, fiind lăudat de ziare pentru discursul său aproape poetic”. (32). Ziarele aveau în general o poziție războinică și îndemneau la invazia Serbiei, singurul ziar mai moderat a fost „Aradi Ujsag”, care era împotriva celor care îndemneau la război: „*Chiar asta ne mai lipsea nouă! Marea lovitură pe care am primit-o prin pierderea prințului moștenitor, ar fi urmată de o extrem de mare și monstruoasă lovitură, prin rechemarea umbrei războiului mondial*”. (33)

Imperiul Austro-Ungar a ales în cele din urmă calea războiului, deși primise numeroase avertismente împotriva angajării pe panta periculoasă a confruntării armate. Sprijinul Germaniei a contat foarte mult în determinarea sa de a ataca Serbia. În 23 iulie s-a transmis Serbiei un ultimatum, respins în 25 iulie. Presa a publicat și ordinul de mobilizare a armatei. În 26 iulie a fost prima zi a mobilizării. Încă înainte de declanșarea ostilităților, ziarele maghiare publicau știri precum: „Războiul a început”, „Aradul în febra războiului”, „Război” etc.

Războiul a început într-adevăr la 28 iulie 1914 prin declarația de război a Austro-Ungariei adresată Serbiei. Imediat s-a decretat mobilizarea generală a rezerviștilor până la vârsta de 42 de ani și a început bombardarea Belgradului. În zilele următoare s-au făcut și alte declarații de război, la conflict participând și Rusia alături de Serbia, împotriva Austro-Ungariei apoi au mobilizat Germania împotriva Rusiei, Franța contra Germaniei, Anglia contra Germaniei, războiul generalizându-se. În statele beligerante au existat și manifestări de sprijin consemnate de jurnale cinematografice, în presa scrisă, dar majoritatea celor mobilizați erau totuși îngrijorați. Mai ales țăranii români din Transilvania, care formau grosul trupelor din această parte a imperiului, s-au despărțit cu mare greutate de familiile lor. Rezerviștii din Seleuș, Moroda Iermata au primit înștiințări de prezentare la unitățile lor din Ineu, Gyula, Arad etc. prin jandarmi și prin baterea tobelor, fiind anunțate contingentele mobilizate cu ordinul de prezentare în timp de maxim 24-48 de ore. Jalea a cuprins toate satele, soldații fiind transportați cu căruțele la Ineu, Gyula, sau la haltă pentru a lua trenul la Arad. Familiile îi însoțeau în special copiii și soțiile și ilustrăm momentul despărțirii cu o relatare din ziarul „Românul”: „*Până la oprirea trenului în gară nici o scenă prea emoționantă. Deodată cu fixarea lui pe șine m-a surprins incommensurabila dragoste dintr-o căsnicie. Nevasta unui bărbat, care să fi avut*

30 de ani, în momentul ce simți că pasul bărbatului se îndepărtează poate pentru vecie, se smuci din loc, repezindu-se spre el, îl încheștează cu brațele după gât, și cu forță de leoaică voi să-l ținuiască locului, să nu i-l poată fura trenul și să-l înapoieze acasă. Este desprinsă de soț de către alți soldați, dar femeia căzu în leșin”. (34). Deși ziaristul nu ne comunică de unde era soldatul, el putea fi de oriunde, inclusiv din Seleuș. Asemenea scene pot fi multiplicare, fiind prezente pretutindeni. „Vara pe la sfârșitul lui august a căzut ca un trăznet mobilizarea generală până la 42 de ani mi se pare. Alergări, plânsete, vaiete în tot satul. O noapte de pomină, nimeni n-a dormit. Dimineața, un șir nesfârșit de oameni cu femei, copii, curgea spre gară. N-am văzut niciodată atâta om om plângând. Tinerii cântau, urlau”. O altă imagine veridică a satului în acele zile când se prefigura tragedia ce va să vie”. (35). Nici învățătorii satelor nu au scăpat de mobilizare, deși lipseau școlile de învățători, fiind în situația de a se închide. În anul școlar 1916-1917, la Moroda era concentrat învățătorul Zaharia Moga, iar cursurile școlare erau predate de Ioan Petrișor, preot, iar la Seleuș era mobilizat învățătorul Petru Toma, care a fost suplinit prin concentrarea claselor. (35). În anul școlar 1917/1918 în protopopiatul Șiriei au fost mobilizați în armată 29% dintre învățători, iar din protopopiatul Ienopolei 42%, adică 109 învățători, iar pe total Episcopia Ortodoxă 35,59%.

Imediat după declarația de război, a fost decretată stare excepțională, au fost anulate libertățile politice, între care s-a decis interzicerea PNR și mai apoi a ziarului Românul, s-a trecut la rechiziții și limitări la consumul de materiale considerate strategice (zahăr, ulei, petrol, etc.). Impunerile de tot felul au agravat starea materială a locuitorilor și le-a amplificat nemulțumirile. Spre exemplu, recolta anului 1917, deși mai mică decât de obicei, a fost rechiziționată: producătorii rămâneau cu 15 kilograme de produse cerealiere pe lună, pentru persoanele ce aveau peste 15 ani și cu 12 kilograme pentru cei sub 15 ani, surplusul fiind pus sub sechestru și predat apoi pentru producția de război. (36). Au fost rechiziționate atelaje, cai, clopotele de la biserici etc. Revolta împotriva „drăguțului de împărat” a sporit și mai mult atunci când au început să sosească în sat telegramele care anunțau decesul sau dispariția unuia sau altuia dintre cei trimiși pe front. Din județul Arad au fost mobilizați peste 40 000 bărbați, din care 38.402 au fost trimiși pe front. (37)

Au căzut pe câmpul de luptă numeroși locuitori din cele două comune: Moroda și Seleuș, chiar mai mulți decât din comunele apropiate, mai ales dacă ne raportăm la numărul populației. Statistica ne arată următoarele cifre: În Moroda, cu 1565 locuitori, s-au înregistrat 56 morți; la Seleuș, cu 2526 locuitori, numărul morților s-a ridicat la 97. Aceeași statistică indică la Șicula doar 63 morți (3500 loc); la Zărand 78 morți (3168 loc). (38). În județul Arad

în medie revenea un mort la 35 locuitori, sau un mort la 7 case. În total se apreciază că numărul morților din județul Arad ar fi fost în jur de 10.000.

Mulți alți soldați români au fost făcuți prizonieri și au fost trimiși în lagărele din Rusia și Italia. Unii au dezertat și au trecut de bunăvoie la inamic, ei refuzând să lupte pentru o cauză care nu era a lor, așa cum a procedat Gheorghe Tuleu (n. 1895), care a trecut liniile la ruși, în Galiția, pentru ca apoi să fie trimis undeva lângă Saratov în prizonierat. După ce Rusia a încheiat pacea cu Austro-Ungaria (martie 1918), a fost eliberat, dar instanțele militare austriece l-au condamnat la moarte pentru dezertare, pedeapsă comutată în trimiterea într-un batalion disciplinar pe frontul din Italia. Acolo a stat doar patru zile, pentru că Austro-Ungaria a cerut armistițiu iar soldatul Tuleu Gheorghe a fost făcut prizonier de italieni. În timpul prizonieratului s-a înrolat voluntar la armata română, fiind apoi încadrat în trupele de jandarmi. Este doar un exemplu pe care îl cunoaștem din mărturie directă, dar situații asemănătoare au existat în număr mare. Alții au părăsit frontul și s-au întors acasă, stând ascunși până la sfârșitul războiului. Au existat și doi prizonieri care nu s-au mai întors din prizonierat, despre care ne-a dat informații Mircea Bărdan: *„Unul dintre ei o fost bunicul lui Aurica lui Cioaia, un bărbat foarte frumos, blond, cu mustață, s-o întâmplat prin 1916 și o rămas căsătorit acolo, pentru că în Rusia o început războiul civil și or murit mulți bărbați, iar el ca să scape din prizonierat s-a căsătorit cu una care era văduvă. Altul a fost de-al lui Leca, a lui Buțu, care și el a rămas acolo, prizonier fiind prin zona Krasnodar ca celălalt”*. Desigur cei mai mulți s-au întors acasă la familiile lor, așa cum povestește în continuare Mircea Bărdan: *„Bunicul o fost și el pe front. O fost prizonier cu cei doi și mi-a povestit că după terminarea războiului, la începutul lui 1919, o venit o circulară prin care s-a transmis că dacă vrei să te întorci în România în data de... ora de... ești în locul cutare. În locul respectiv s-or întâlnit mai mulți atunci când s-a convenit, s-or imbarcat pe un vapor, or ajuns până în Turcia și de acolo până în portul Constanța. Și el, bunicul Coman Ioan, a ajuns acasă pe la sfârșitul lui noiembrie, începutul lunii decembrie 1919. Avea numai tată. În ianuarie s-a însurat cu Florița lu George a lui Mihăilă. Mi-o povestit cum acolo, în Rusia, mergea la plug cu săptămâna. Le punea mămligă cu brânză în traistă, dar nu i-o omorât cu foamea. Prima dată or ajuns cu trenul în Siberia, acolo o fost cam rău, că nu știau ce să facă cu ei, că aveau destui și nu se lucra la minus 40 grade. Atunci i-au imbarcat pe tren până la Krasnodar”*. (Krasnodarul este situat la poalele Caucazului n.n.). Cei doi căsătoriți acolo n-au mai venit niciodată în sat. A mai existat un caz, povestit de Ioan Truț, în care Petcuț (Cocu) care a fost prizonier și a fost trimis să lucreze pe o moșie în satul Gionil (undeva lângă Urali). Acolo el s-a căsătorit cu Pelaghia, cu care a avut trei fete. Dar nu o stat prea mult în Rusia și-o luat nevasta și

fetele și s-a întors în România, numai că în timpul lungului drum o fată s-a prăpădit. Ajuns în sat a primit două grădini, pe ultima uliță spre Zărand, pentru că era veteran și avea două fete de crescut. „*Am stat de vorbă cu nană Palaghie când era bătrână și nu se mai putea mișca, spunea Ioan Truț, și am întrebat-o dacă s-ar mai duce în satul ei: „Tot cântînd și jucînd aș intra în sat, dacă m-aș duce în vizită”*”. Întâmplările acestea s-au putut produce deoarece prizonierii erau relativ liberi în satele unde lucrau cu condiția să respecte regulile impuse. (39)

Cei mai mulți prizonieri români de pe frontul rusesc au fost internați în lagărul de la Darnița, lângă Kiev, unde s-a format Corpul de Voluntari, care a lansat o proclamație în 26 aprilie 1917 prin care se exprima hotărârea de a în luptă pentru împlinirea idealului nostru „*de a ne uni tot poporul, tot teritoriul românesc din Monarhia Austro-Ungară în una și nedespărțită Românie, liberă și independentă*”..Proclamația a fost semnată de 500 delegați reprezentând 13 mii prizonieri printre care erau și din Seleuș. (40). Între cei înscriși în corpul voluntarilor români a fost și Sârb Teodor de la Moroda. (41). De la Seleuș am reținut numele a 4 militari care au fost încadrați voluntari în armata română la sfârșitul războiului: Grozav Pavel, Petcuț Gheorghe, Șandru Ioan (a lui Toader), Șeredan Valer. Pe frontul din Italia, spre sfârșitul războiului, se afla și unitatea militară din Gyula în care erau încadrați mulți seleușeni care în ultimele zile ale luptelor s-au manifestat cu nesupunere. Astfel, Branc Ioan (de la nr 250) instigă la revoltă soldații. Unitatea este amenințată de doctorul unității că va fi declarată rebelă. Intervine Șeredan Iustin care calmează lucrurile prin intervenția sa curajoasă. Șandru Vasile, zis Lia Nuțului, a fost amenințat cu moartea de doctorul unității pentru că, pretextând o infecție la picior, n-a vrut să participe la lupte. Mai târziu el va muri datorită infecției! (42). Un alt seleușan care se va remarca pentru instigare la revoltă împotriva autorității militare austriece a fost celălalt Șeredan, Valer, care se afla încadrat ca subofițer în flota austriacă de la Adriatică. El va ajunge în fruntea Consiliului Național Român al marinarilor de la Pola.

Notă: Vezi Valer Șeredan la capitolul Personalități.

Și pe „frontul intern” s-a manifestat opoziție la război, s-au exprimat nemulțumiri cu privire la starea grea a oamenilor, la măsurile impuse prin legea marțială. Împotriva persoanelor considerate indizerabile autoritățile maghiare au luat măsuri aspre, inclusiv lipsirea de libertate. Între cei care au suportat privațiunile impuse de autorități s-a aflat și preotul paroh Ioan Mănițiu, din Seleuș (preot din 1914), care a fost internat împreună cu

preoteasa Maria la închisoarea din Sopron. Despre reținerea și internarea preotului Manițiu informează episcopia și protopopiatul Ineu:

„Protopresbiteratul Ienopolei Venerabile Consistoriu,

La actul 1928/1916 de la 12/25 septembrie a.c. raportează că până la datul de față din acest protopresbiterat internați au fost: Dr. Ioan Suciu, avocat în Boroșineu; 2 Ioan Manițiu, preot în Seleuș, despre care s-a raportat deja sub nr. separat. În săptămâna trecută a fost internată apoi 3) soția preotului Ioan Manițiu din Seleuș”.

Boroșineu 1/14 oct 1916

Al Venerabilului Consistoriu, devotat, Ioan Georgia, protopresb. (Mărturie, op. cit. p. 307) A.E. O.R.A. II – 35 – Doc. 1296/1916

Din închisoarea în care se afla, preotul Manițiu trimite o scrisoare Episcopiei din Arad unde se plânge de situația sa dezastruoasă.

„Preasfințite Domnule Episcop ! Venerat Consistoriu

Subscrisul, preot în Seleuș-Cighirel, abia numai de doi ani, eram la începutul vieții, când m-a ajuns soarta de-a părăsi cele încredințate. Sînt cu absoluta singurătate a nevinovăției, convinși că sîntem jertfa războiului și a micilor slujbași. Numai Dumnezeu poate să știe cînd mergem acasă, ne apasă grijile traiului de mâine. Acasă încă trăiam ca preoții plugari de azi pe mâine, eram mucenicii pâinii. Primitim câte 1 cor. la zi, din care nici omul cu cele mai modeste pretenții nu poate trăi aici unde sîntem.

Faptul că în timpul atît de scurt al păstoririi nu am putut strînge nici un ban pentru zile negre, iar dacă acasă nu avem ce nădăjdui pentru că toate stau pârlog, îmi iau voie a ruga prea supus pe Preasfinția Voastră și Veneratul Consistoriu să binevoiască a-mi acorda un ajutor. Suma aceasta nu va fi spre îmbuibare, ci a putea face față celor mai ardente trebuințe alor două persoane. Spre a ilustra starea materială în care am fost la 13 septembrie, amintesc că atunci am fost silit a-mi ridica birul parohial de 200 cor. Deja și pe anul viitor, 1917, în formă de împrumut.

Am credința și nădejdea că Preasfinția Voastră și Veneratul Consistoriu va considera părintește supusa rugare,

Prea supus,

Ioan Manițiu, preot gr. Ort.

Vesperd, com Șopron, la 14 decembrie 1916 ”. (43).

Mai adăugăm că preotul Ioan Mănițiu, din Seleuș, a fost deportat, împreună cu soția Maria, între 11 sept. 1916 și 2 mai 1917 la Kabold - Sopron, fiind la postul său în momentul declanșării evenimentelor revoluționare de la începutul lunii noiembrie 1918.

Oficialitățile maghiare se amestecau și în problemele instituțiilor românești autonome, cum era Biserica Ortodoxă Română, în care încearcă

să-și impună oameni fideli, așa cum se întâmplă la Oficiul Parohial Ortodox Român din Iermata, lucru reieșit din următoarea scrisoare adresată de parohul din Iermata protopopiatului Ineu.

„Preaonorate Domnule Protopresbiter !

Referitor la amestecul administrației politice în alegerile de deputați congresuali din cler conform actului Prea On. Dtale. 1351/1916, am onoare a raporta că totul ce a fost citarea mea și a colegului din Moroda în unul și același timp la cancelaria notarială, unde notarul comunal făcându-ne cunoscut că din centrul cercului nostru politic are mandatul de a ne comunica că dorința conducătorilor politici e ca să alegem pe dl dr. P. Ionescu, care dorință a fost a fost în urmă predată prin vorbe ca o impunere volnică, amenințându-ne că la caz dacă nu vom satisface dorinței comunicate nouă, atunci luând el un act de pe masă, citindu-ne de pe el sumele ce le beneficiem fiecare în congruă, va lua dispoziție ca să se facă de urgență o nouă revidiare a congruei noastre. La aceste amenințări eu nu le-am dat nici o importanță, nici atunci de față, declarând că eu am să fiu solidar cu colegii mei și eu altcum nu pot să fac dară nici azi”.

Iermata la 18 aprilie (1 mai 1916)

Ioan Moga, paroh,(44).

În timpul acesta, situația armatei austro-ungare de pe fronturi era din ce în ce mai grea. Până și mica Serbie îi va administra o umilință usturătoare. Armatele rusești au fost cât pe ce să năvălească în pusta maghiară. Doar intervenția armatelor germane avea să o salveze. Inclusiv armata era măcinată de fricțiuni naționale. S-a întâmplat ca regimente întregi slovace și cehești să dezerteze la inamic. România intră în război în 16/16 august 1916, de partea Antantei, împotriva Austro-Ungariei și Germaniei. Acest fapt va deveni prilejul dezlănțuirii unor noi măsuri represive împotriva românilor din Transilvania, suspectați de activități proromânești, numărul internărilor crescând foarte mult. În august 1917 armata română obține victoriile de la Mărăști, Mărășești, Oituz, întreținând speranța din inima românilor că până la urmă vor fi eliberați. Anul 1918, va fi de-a dreptul catastrofal pentru „Puterile Centrale” cu toate că Rusia lui Lenin va cere pace iar Germania și Austro-Ungaria vor ocupa o parte din Ucraina și România va cere și ea pacea, care se va semna în 3 mai 1918 la București. Prima putere din tabăra „Centralilor” care va înclina steagul va fi Bulgaria, care, la 29 septembrie, semnează armistițiul la Salonic. La 14/15 octombrie, izolat de aliații săi, Imperiul Otoman cere armistițiu. Eliberate de povara luptelor, armatele franceze de pe frontul de la Salonic înaintează cu repeziciune, ajungând la începutul lui noiembrie la Dunăre. Pe frontul de vest, după ce americanii intervin cu peste un milion de soldați și numeroase

tancuri, puterile Antantei străpung frontul german și înaintează rapid spre Germania.

Învinsă pe fronturi, Austro–Ungaria cere pace aliaților din Antanta la 31 octombrie 1918. La fel procedează și Germania la 11 noiembrie. Aceasta s-a făcut și sub presiunea evenimentelor revoluționare din interiorul celor două monarhii, evenimente care au dus în cele din urmă la prăbușirea lor. România mobilizează din nou armata și în 10 noiembrie declară război Germaniei, unitățile sale trecând din nou Carpații. Armatele românești se vor opri pe linia Mureșului în Transilvania, conform acordului de armistițiu semnat la Belgrad între guvernul maghiar și generalul Franchet d'Espèray. În 28 octombrie cehii și-au proclamat statul lor independent, în 29 octombrie croații au decis să se despartă de Austro-Ungaria. În 30 octombrie a izbucnit revoluția la Viena și puterea a fost preluată de un guvern social-democrat. A doua zi, sub presiunea revoluției, vechiul regim s-a prăbușit și la Budapesta unde s-a format un guvern condus de M. Karoly. Ungaria și-a proclamat independența în 2 noiembrie, ieșind astfel din uniunea cu Austria. Noul guvern dorea însă să salveze cât mai mult din vechiul regat, dacă se putea să rămână în vechile fruntarii.

La Arad, revoluția se declanșează cu deosebită vigoare la 18/31 octombrie 1918. În acea zi în Piața Libertății (Piața Avram Iancu) s-au adunat peste 15.000 de oameni. Dar iată cum descrie ziarul Românul evenimentele: *“Orașul fierbe în zgomotul cetelor de soldați și muncitori, femei, copii, fără să se întrebe ce are să fie, ce aduce ziua de mâine. Stăpânesc situația și pornesc mișcarea lumii amorțite. Un fel de ușurare este zăgăzită pe fețele trude de suferințele celor patru ani din urmă și cantr-un fel de buimăceală trece vorba-n largul ei: s-a sfârșit războiul. Este ceva revolut și puternic în descătușarea lanțurilor de secol ce ține lumea noastră ferecată și toți ne-o cetim din ochi, o știm, o simțim atât de puternic încât vorbe nu mai încap, că s-au rupt lanțurile. Jurământul dat împăratului este nesocotit într-o clipă spontană și înlocuit cu cel mai sublim și puternic instinct de om: Libertatea”*. (45)

Frământările și revoltele se extind imediat și în restul județului. Se creează o situație revoluționară, conflictul căpătând un puternic caracter social și național. Țăranii atacă castelele nobililor, primăriile, magaziile și depozitele, prăvăliile ale căror proprietari erau unguri, evrei sau nemți. În fruntea revoltaților se află soldații recent întorși de pe front, dintre care mulți aveau arme, așa că evenimentele au și un caracter de luptă armată. Astfel, între 1-3 noiembrie locuința vătafului Schuller Ianoș din pusta Dohangia de lângă Chișineu Criș a fost devastată și toate bijuteriile doamnei au fost prădate. Moara din Nădab a arhiducelui Iosif de Habsburg a fost

complet distrusă și s-au furat 760 chintale de făină. În timpul nopții, la Zărand, a fost incendiat castelul contelui Edelsheim iar bătrâna contesă Dittfurta a reușit să scape doar cu fuga. În 5 noiembrie primpretorul plășii Chișineu Criș raportează vicecomitelui jafurile și distrugerile petrecute în localitățile din subordine. Între altele, arată că cei mai mulți notari au fost nevoiți să-și părăsească posturile cu excepția câtorva, între care și cel din Cinte. Dar se spune că „probabil și cei din Satu Nou, Sinte și Cinte vor fugi la noapte.” Jandarmeria din Zărand a dispărut iar cea din Sinte Mare a fost dezarmată. (46)

La 2 noiembrie, într-o zi de sâmbătă, încep tulburările și la târgul din Pâncota. Pe la orele 9, câțiva locuitori din Măderat și Pâncota rup pajurile imperiale de pe echipamentul militarilor întâlniți pe stradă. Acesta a fost semnalul revoltei. Un grup din Pâncota merge la primărie unde devastează o magazie cu încălțăminte. Autoritățile nu intervin. Participă și câțiva locuitori din Moroda și Seleuș: Bota Alexandru, Nica Sabin din Moroda, frații Cladovan, Mitru și Ioani din Seleuș. După sosirea tramvaiului din Arad încep tulburările din piață. Se devastează șatrele pline cu tot felul de mărfuri. Elementele burgheze din Pâncota au alcătuit în grabă o gardă civilă care a pornit contra mulțimii. În ciocnirea care a avut loc au căzut de o parte și de alta 4 morți și 30 de răniți. (47). Oamenii s-au întorc de acolo cu prada pe care o ascund prin curțile lor.

Violențele continuă apoi în localități, unde sunt atacate magazinele, castelele, prăvăliile etc. Lunea următoare la Moroda se formează grupuri de locuitori care merg la moșia Sîntuș (De la pustă spre Măderat), de unde au luat animalele. O turmă de oi a fost adusă la Moroda și în fruntea ei se afla Motorca Nicolae (Ciorlocu). Trecând prin sat acesta a împărțit tuturor câte 2-3 oi. Alții primesc boi. Alt grup a fost la Apa Acră, de unde aduce animale. Un grup de iermătani a devastat pivnița de vin a baronului Solymossy. Seleușenii au atacat conacul Kralitz. În 3 noiembrie au loc devastări mari și la Mocrea fiind atacat conacul lui Marcus Lovy, de unde s-au furat bani și bunuri în valoare de 300. 000 coroane. Căpitanul în rezervă Ransburg Sandor povestea că „atacanții nu erau din Mocrea, ci din Moroda. După informații din Mocrea a fost devastat și castelul Solymossy”. (48)

Ca urmare a dezordinelor care au loc în tot comitatul, în data de 3 noiembrie prefectul, Barabaș Bela, a propus instituirea stării excepționale, de acord cu comandamentul militar. Ministerul de interne și-a dat consimțământul și la 5-6 noiembrie subprefectul Schill Jozsef a comunicat preturilor instituirea stării excepționale, care urma să fie apoi transmisă prin

baterea tobelor, iar toți aceia care au furat și jefuit trebuia să înapoieze lucrurile furate proprietarilor sau autorităților. (49)

Prin urmare, după câteva zile, garda orășenească din Pâncota se îndreaptă spre Seleuș în câteva căruțe, având în dotare și mitraliere. După ce coloana depășește podul de peste Canalul Morilor este întâmpinată cu focuri de armă trase din Șura Moților. La aceasta garda ripostează cu focuri de mitralieră. Aflată la primărie, unde stătea la coadă pentru a primi zahărul distribuit pe cartele, Ana Ranca povestea că „am auzit şuierând gloanțele iar noi cei de acolo am fugit care încotro. Dar nu o fost nimeni lovit. Doar Savita o scos capul peste gard să vadă ce se întâmplă și a fost lovită de glonț, care a și omorât-o”. După ce au intrat în sat, gardiștii au anunțat locuitorii să înapoieze lucrurile furate, altfel vor fi împușcați. Zilele următoare șanțul de pe marginea drumului, la capătul dinspre Pâncota, s-a umplu cu lucrurile furate. (50). Conform raportului Consiliului Național Român din comună au murit la evenimentele respective Florea Bende și Saveta Moțocan:

„CONSILIUL NAȚIUNAL ROMÂN. SELEUȘ CIGHIREL

Comitatul Arad

Cercul Ienopolea

RĂPORT

Cu ocaziunea revoltei generale au fost omorâți în comuna noastră Florea Bende (a lui Georgean, n.n.) și femeia Saveta Moțocan (a lui Loghin n.n.) de gardiști plătiți ai ungurilor și ai neguțătorilor din Pâncota.

Despre cauzele aceste s-a luat protocol și s-a făcut investigație la fața locului din partea Dl. Dr. George Crișan, avocat din Arad și de preotul din Ienopolea”.

Seleuș 4 I 1919

Consiliul Național Român Seleuș-

Cighirel.

Președinte Ioan Manițiu. (51)

Ziarul „Aradi Kozlony” arată că „în 5 noiembrie țăranii răsculați au atacat și conacul fermei lui Mahler Mihaly condamnându-l la moarte pe administrator”. De fapt devastarea fermei Mahler și cea a dr. Kralitz, din Seleuș și Cherechiu a început încă din ziua de 4 noiembrie. Seleușenii l-au alungat cu acel prilej pe notarul Kossay Karoly care nu era de-al lor, percepându-l ca inamic, la fel au procedat și morodanii.

La Moroda lucrurile nu se liniștesc deloc, dimpotrivă violențele se accentuează. Redăm cele întâmplate citîndu-l pe Ioan Motorca care le aflase la rîndul său de la martori care au trăit evenimentele: „Sâmbăta următoare

evenimentelor din Pâncota, situația din Moroda capătă o turnură violentă. Se formează un grup în frunte cu Mihuț Mitru (Pecu) și Foltean Gheorghe (Jiga) alcătuit din 30 de oameni înarmați cu furci ce se îndreaptă spre Mocrea. La fântână la Cicăstău, Mihuț Mitru le spune că vor merge să ia banii de la Marcus (Mărcuț). Ei fac un jurământ haiducesc pe securi că nu vor trăda. Ajung la Mocrea pe înserat și intră la Marcus Levi care era tocmai la masă. Îi cer bani. Acesta le dă banii pe care îi are, iar unii îi mai iau lucruri din casă. El le spune că toți banii i-a dat lui Foltean Gheorghe și scapă doar cu atât. Întorși acasă se sfătuiesc să împartă totul a doua zi. Dar ziua următoare vine de la Pâncota garda orășenească, alcătuită din unguri și români, cu jandarmi înarmați cu câteva mitraliere.

A bătut toba în sat să se aducă toate lucrurile furate de la Pâncota în fața bisericii, altfel se va face control, și care va fi găsit cu lucruri furate va fi împușcat pe loc. Lângă primărie și la pod au fost puse două mitraliere. Oamenii au adus multe lucruri. Animalele au fost lăsate libere pe câmp iar pe Cighier a fost aruncată multă carne de oaie. Lucrurile au fost încărcate în trei căruțe și duse la Pâncota. În acea săptămână, la îndemnul dr. Ioan Suci, se formează garda națională din 36 oameni, foști militari de la 30 la 40 ani. Aceștia au fost puși sub conducerea lui Nica Dumitru. Satul este agitat, ca urmare notarul, Strajămeșter, hotărăște să plece la Pâncota, încredințând primăria lui Nica Dumitru. Dar lucrurile nu se liniștesc pentru că sâmbăta următoare la instigarea a trei locuitori: Mihuț Gheorghe (Geoanta), Leca Jurcă și Sârb Ioan hotărăsc, fiind sub influența alcoolului, să prade prăvălia, după care se înarmează cu trei puști. Dar, la postul de jandarmi erau 3 jandarmi și 4 soldați. Ei trag câteva focuri în aer și îi arestează pe cei trei. Dar, dinspre pod venea o mulțime gălăgioasă cu trei arme de vânătoare de la Motorca Nica, Mihoi Ioan și Nica Mitru (Bacu), plus Morodan Ioan (Cătănaș, care venise cu arma militară cu care s-a întors de pe front și care participase la atacul de la Mocrea. Ei veneau împușcând pe direcția primăriei. Șeful de post auzind împușcăturile a ordonat luarea poziției de luptă. La ordinul lui se trag salve în aer. Mulțimea se împrășteie, fugind prin curțile din jur. Cătănaș intră în curtea lui Mihuț Nicolae (Suci Bătrânu), se așează în poziție de tragere spre prăvălie și trage câteva focuri după șeful de post. Acesta îl observă și trage în el. Un glonț îl atinge în piept, mai ajunge până în mijlocul curții și cade jos mort. Ca urmare agitația crește, oamenii acuzându-l de omor pe șeful de post care se hotărăște să plece din sat. Cheamă pe Nica Dumitru și cere o căruță care să îi transporte câteva lucruri. Iese din sat pe drumul spre Seleuș pentru a ieși la Granăr. Din depărtare se aud împușcături și, ca urmare, merg mai mult prin ierugi,

spre a nu fi văzuți. Ajunși la Zugău, șeful de post pornește pe jos cu jandarmii spre hodaia lui Granari iar căruțașul se întoarce în sat

Satul a fost apoi condus mai departe de primarul Gornic Ioan și șeful gărzii, Nica Dumitru. Zilele următoare, vine în sat dr. Avramescu care cheamă oamenii la Ineu pentru alegerea delegației pentru Alba Iulia. Se hotărăște ca unul din cei 5 delegați să fie Nica Dumitru. La 30 noiembrie, Nica Dumitru și preotul Petrișor pleacă cu delegația Ineu la Arad și de aici cu trenul la Alba Iulia”. Mai târziu, după întoarcerea de la Alba Iulia, fiind amenințați cu moartea, Nica Dumitru și preotul Petrișor pleacă din sat la Pâncota, de acolo la Lipova, unde erau francezii, și de acolo la Sibiu. De unde se vor întoarce odată cu trupele române. (52)

În această perioadă garda maghiară face dese vizite în sate pentru intimidarea oamenilor și menținerea ordinii în toate comunele. „Arad es videke” relatează că „jandarmeria din Boroșineu aflând în dimineața zilei de 4 noiembrie despre devastarea castelului Solimossy s-a grăbit să trimită împotriva răsculaților la Mocrea un detașament al Gărzii de Oțel, condus de un plutonier și doi caporali. Sosit în comună detașamentul a atacat prin surprindere mulțimea răsculată, astfel că 15 morți și mai mulți răniți au rămas pe câmpul de luptă. La redacție au sosit știri și despre dezordinile din Șicula”. (53)

Represiunea cuprinde și Ineul, centrul de plasă, unde locuitorii au opus rezistență gărzilor maghiare, astfel că lupta a durat mai multe ore. Ea s-a soldat cu 8 morți, 20 grav răniți și 200 răniți ușor. (54). Autoritatea statului maghiar era total neputincioasă în impunerea ordinii în teritoriu și de aceea se simțea nevoia unei autorități paralele. Aceasta reiese și din Raportul pretorului din Ineu privind prăbușirea administrației habsburgice: Domnule vicecomite !

Raportul meu din 18 noiembrie a.c. nici până în ziua de azi nu a fost soluționat. După cum am raportat în repetate rânduri, sunt incapabil de a executa ordinele emenate de la autoritățile mele superioare, întrucât în șapte comune nu am notari și chiar în celelalte comune dispun consiliile populare constituite. Astfel îmi declin răspunderea privind executarea dispozițiilor.

Am trei comune, în care notarul nici de cum nu se poate întoarce. Acestea sunt: Ineu, Bocsig și Seleuș-Cighirel. Comuna Bârsa nu acceptă nici un fel de notar.

Ineu, 27 noiembrie 1918

*Pretor
Ss indescifrabil (55)*

Dezlănțuirea de furie și dezordinile provocate de țăranii satelor, îndreptate împotriva vechilor autorități maghiare și mai ales împotriva marilor proprietari se vor stinge treptat până la sfârșitul lunii noiembrie. Între timp factorul politic își va face tot mai mult simțită prezența în teritoriu. În primul rând, peste tot în fostul Imperiu se constituie consilii naționale ale naționalităților: austric la Viena, maghiar la Budapesta, cehesc la Praga și, bineînțeles, românesc la Arad pentru românii din Transilvania, creîndu-se în acest fel o dualitate a puterii în Ungaria: pe de o parte guvernul lui Karoly cu structurile din teritoriu, prefecturile, jandarmeria, armata cât a mai rămas din ea, funcționarii de tot felul și pe de altă parte consiliile naționale care se formează și la nivelul comitatelor/județelor, a comunelor și gărzile naționale, structuri înarmate îndrituite să mențină ordinea publică. La 30 octombrie 1918 (stil nou) s-a constituit Consiliul Național Român Central (CNRC) format din 12 membri din care șase ai Partidului Național Român și șase ai Partidului Social Democrat din Ungaria, secția română. De remarcat că trei membri erau din Arad: Ștefan Cicio Pop (președinte), Vasile Goldiș și Ioan Fluieraș. Sediul Consiliului, care și-a început activitatea în 2 noiembrie, s-a stabilit a fi în casa dr. Ștefan Cicio Pop, pe strada care astăzi poartă același nume. Aradul devine astfel capitala politică a românilor din Transilvania. Conform indicațiilor CNRC s-au constituit consilii naționale românești comitatense, orășenești și comunale, formate din fruntași ai satelor, preoți, învățători, militari întorși de pe front etc. Sub directa supraveghere a consiliilor, național și locale, se vor constitui și gărzile naționale. Și comandamentul gărzilor naționale românești pe toată Transilvania, în fruntea căruia se afla maiorul Alexandru Vlad își avea sediul în Arad, unde astăzi se află secția ORL a Spitalului Clinic Județean. Gărzile din Comitatul Arad vor fi conduse de căpitanul Moise Rîșcuția. Preluând puterea locală și conducerea activității politico-administrative, organele românești de conducere au reușit să împiedice realizarea practică a ordinelor și circularilor guvernului de la Budapesta. Astfel, raportul primpretorului din Chișineu Criș, din 28 noiembrie 1918, referitor la încorporarea contingentelor 1896-1900, arată că, deși s-a anunțat ordinul de chemare, el nu se poate efectua întrucât gărzile naționale române opresc de la încorporare pe români.

Încă de la începutul lunii noiembrie 1918, se constituie Consiliul Național al comunei Seleuș, în fruntea căruia este ales președinte preotul Ioan Manițiu. Acesta își intră repede în atribuțiuni după dezordinile recente și astfel raportul Consiliului Național Român din comună confirmă în 4 noiembrie 1918 că în localitate este ordine și liniște, menținute de Consiliu. (56)

Într-un alt raport, datat ceva mai târziu se spune că: „*Starea sufletească în sens politic al locuitorilor din comună stă în conformitate cu împrejurările și cu stările create de sentința de-a dispune fiecare popor de sine.*”

Aceste este starea generală. Excepție fac foștii soldați și prizonieri din Rusia cari au adus cu sine un quant de bolșevism.

Curant nu pot face, fiind numărul lor aproape disparent față de mulțime, 1 sau 2 par a fi legați încă de regimul trecut și nu are deplină credință în idealul național, adică unirea tuturor românilor.

Cât privește partea administrativă este normală.

Președinte

(ss) Ioan Manițiu, preot (57)

La Seleuș, C.N.R. comunal încă din primele zile ale existenței lui a luat o serie de măsuri în favoarea locuitorilor. Pe lângă faptul că au fost împărțite cerealele depozitate la Primărie în timpul rechizițiilor, CNR a împărțit și pământul fostei firme din localitate. Cele 2000 de jugăre de care dispunea firma, au fost repartizate în primul rând țăranilor cu mai puțin pământ, astfel că în urma măsurilor Consiliului s-a ajuns la relativ justă repartitie a pământurilor. (58)

Formațiunile militare din județul Arad au fost alcătuite, mai ales, din țărani români, dintre care unii foști soldați în armata austro-ungară. Din protocolul gărzii naționale din Seleuș, comandată de sublocotenent Iustin Seredan, se desprinde compoziția acestei gărzi. (59). În gardă erau înrolați 37 de țărani, din care numai o parte făcuseră parte din armata austro-ungară. Dintre aceștia din urmă se arată că majoritatea a activat în regimentul 33 și regimentul 2 de honvezi; iar 12 gardiști erau înrolați dintre tineri care, datorită vârstei nu au servit niciodată sub arme. Cu aceștia se făcea instrucție zilnică, pentru deprinderea mînuirii armamentului. La început garda a fost plătită de primărie, iar mai târziu pe bază de tabel nominal de comandamentul GNR al județului Arad. (60). La Seleuș, drapelul gărzii naționale s-a sfințit în prezența delegaților Consiliului Național Român Central, iar corul sătesc, condus de învățătorul Teodor Mișcoi a intonat cântece naționale românești. (61). Și în comuna Moroda, în toamna anului 1918, s-a constituit Garda Națională Comunală, care avea 18 membri, a cărei reședință a fost la casa cu nr. 343. Locuitorii de aici au reacționat și împotriva unor conaționali care i-au nemulțumit deoarece au acționat cu obediență de partea autorităților maghiare. Dintr-un raport al protopopului din Ineu către Consistoriul din Arad, se desprinde acțiunea sătenilor din Iermata, care nemulțumiți de învățătorul Petru Ciongradi, din pricina „recvirărilor săvârșite de numitul și pentru alte cauze”, la 25 noiembrie, l-au

somat ca, în decurs de 24 de ore să părăsească comuna. Tot atunci, locuitorii au dispus să nu i se mai plătească salariul, începând cu 30 noiembrie. (62).

Sarcina primordială a Consiliului Național Român a fost, în luna noiembrie 1918, să organizeze Marea Adunare Națională a românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș care să se pronunțe în legătură cu unirea acestor provincii cu România. Hotărârea a fost luată la Arad, în 19 noiembrie, după eșecul tratativelor desfășurate cu Oskar Iaszi, reprezentantul guvernului ungar în legătură cu viitorul provinciilor amintite. La adunare urmau să participe câte cinci reprezentanți din fiecare cerc electoral, delegați ai partidelor politice, gărzilor naționale, asociațiilor culturale și sportive, ai școlilor, reuniunilor de femei, protopopii, episcopii, etc. Celor aleși urma să li se înmâneze credenționale pentru a vota la Alba Iulia în 1 decembrie 1918. Cetățenii comunelor Seleuș și Moroda au votat în cercul Ineului care a trimis la Alba Iulia cu credențional pe următorii:

Subsemnații adevărim că în cercul electoral al Boroșineului, din comitatul Arad, s-au ales azi ca delegați ai acestui cerc electoral domnii:

Dr. Ioan Suciu, avocat în Boroșineu, Iustin Monția, preot în Șicula, Patriciu Covaci, învățător Boroș-Sebiș, Dumitru Nica, econom în Moroda, Teodor Hălmăjan, econom în Răpsig, cu unanimitate.

Drept ce susnumiții delegați sunt prin aceasta a lua parte cu vot decisiv la Marea Adunare Națională Română ce se va convoca prin Consiliul Național Român în numele tuturor românilor din acest cerc electoral și la alte mari adunări naționale române, care eventual o să mai fie convocate în decursul anului acestuia ori în anul următor și a contribui cu votul lor la decidera asupra sorții viitoare a neamului românesc din Transilvania, Ungaria, și Banatul Timișan.

Dat în colegiul electoral al cercului electoral a Boroșineului ținut în ziua de 11/24 noiembrie 1918.

*Ss Ioan Popovici
prezident*

*ss dr. Liviu Borcuța
ss Constantin Feieș, preot – notari (63)*

La adunarea națională au participat 1228 de delegați, dar alături de ei au venit peste 100.000 de români din toate părțile Transilvaniei. Se apreciază că peste 10.000 de oameni au participat numai din părțile Aradului. Este cunoscută delegația din Ineu, mai ales datorită fotografiei făcută cu acel prilej, care a primit drapelul național în gara Arad de la Valeriu Șeredan, originar din Seleuș, care tocmai atunci sosise de la Pola, el fiind președintele Consiliului Național Român al marinarilor din acel port adriatic.

(Notă: Despre Valeriu Șeredan vezi la „Personalități”)

Adunarea de la Alba Iulia și-a început lucrările în ziua de 1 decembrie 1918, la ora 10. În cuvântul rostit în fața adunării, președintele Consiliului Național Român, dr. Ștefan Cicio Pop, a subliniat caracterul istoric al adunării. Raportul comisiei de verificare a delegaților a fost prezentat de arădeanul Ioan Suciu, secretarul adunării, iar cuvântul de deschidere a fost prezentat de președintele de onoare George Pop de Băsești. Înainte de a supune proiectul de rezoluție la vot a luat cuvântul Vasile Goldiș, supranumit astăzi, ideologul marii Uniri, care a adus un cald omagiu luptei românilor pentru drepturi politice, culturale și sociale. Delegații prezenți hotărâsc în unanimitate **„Unirea tuturor românilor din Banat, Transilvania și Tara Ungurească cu România”**. A fost un eveniment de o însemnătate excepțională pentru românii transilvăneni, pentru ei începând de acum o nouă istorie. La 15 decembrie, Gazeta Poporului scria despre acest eveniment: *„de acum nu mai sunt hotare între noi. De acum nu ne mai despart nici munții înalți nici apele largi. Muntenia, Moldova și-au câștigat din nou pe frații răpiți. Fiecare din aceste țărișoare era un mărgăritar scump pe coroana României. Dar ele se adună laolaltă înfrățindu-se cu mândrul Ardeal, pestrițul Banat și frumosul Maramureș și vor da astfel piatra nestemată care va rămâne în veci o podoabă a lumii”*.

Arădenii au avut un rol foarte important în înfăptuirea Marii Uniri prin frunțașii politici Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, Ioan Suciu, Ioan Fluieraș și alții. 23 dintre arădeni au fost aleși la Alba Iulia în Marele Sfat Național, care avea să numească apoi organul executiv: Consiliul Dirigent al Transilvaniei.

Proclamarea Unirii Transilvaniei cu România nu a adus imediat ținuturile de pe Crișuri și Mureșul Inferior în cadrul regatului român. Guvernul maghiar a refuzat să recunoască noua realitate și a încercat să mențină stăpânirea lui în aceste ținuturi majoritar românești. Numai că, autoritățile ungurești nu au putut să revină în comunele românești, marea majoritate continuând să fie apărate de gărzile naționale proprii. Au avut loc, totuși, incidente grave, soldate cu crime abominabile, înregistrându-se circa 300 de morți pe teritoriul județului Arad, după cum își amintea Moise Rișcuția, fostul comandant al Gărzilor Naționale. Cele mai cunoscute evenimente sunt cele de la Șiria, unde este ucis printre alții dr. Tiberiu Hotăran. Tensiunea în sate este maximă, circulă cele mai neverosimile vești, toată lumea aștepta sosirea armatelor românești. Și într-adevăr, la 16 aprilie 1919, armata română își reia ofensiva, trece Munții Apuseni pe văile Crișurilor și Mureșului, pătrunzând apoi în Câmpia de Vest, ducând lupte cu gărzile roșii ungurești ale lui Bela Kun, noul lider al Republicii Sfaturilor, proclamată la Budapesta în martie 1919. În noaptea de 17/18

aprilie garda roșie maghiară s-a retras din zona Ineu, ordinea fiind menținută în continuare de gărzile naționale. Armata românească a coborât pe valea Crișului Alb și a ajuns la Ineu în dimineața zilei de duminică, 20 aprilie, prima zi de Paști, pe la ora 4. Autoritățile locale anunțate au ieșit în întâmpinarea oastei românești, escadronul de ofițeri călări, fiind primit cu drapelul național, pe strada Republicii, de către preotul Cociuban și de o suită de credincioși. După primirea solemnă, a intrat grosul armatei care a format în piață, în fața bisericii ortodoxe, un careu. S-a oficiat slujba învierii, cântându-se cu mare însuflețire „Hristos a Înviat”. (64)

Armata română ajunge la Moroda în aceeași zi de Paști, 20 aprilie. Soldații români au venit dinspre Mocrea, fiind conduși de colonelul Petrescu. Cităm din nou pe Ioan Motorca care povestește în felul următor despre eveniment. „Timpul era frumos, pomii erau înfloriți. La vederea satului un ostaș a spus că satul era ca o creangă de aur. Armata română a fost primită de întreaga populație cu mare însuflețire, cu steagul tricolor purtat de Motorca Nicolae. S-a întins o horă între locuitori și armata română pe hadă. Soldații au fost cazați fiecare într-o gospodărie și tratați foarte bine cu mâncăruri de Paște. Corpul ofițeresc în frunte cu colonelul au fost ospătați de către Nica Mitru.

În noaptea de vinerea Paștelui revenise în sat Nica Dumitru, împreună cu voluntarul Sârb Teodosie. În ziua de Paști, în timp ce la biserică se oficia slujba învierii un observator din turnul bisericii comunică sosirea trupelor române în jurul orei 12 și toți locuitorii s-au îndreptat spre pod să-i întâmpine, în frunte cu Nicolae Motorca, care a dus tricolorul ascuns în turla bisericii.

În fruntea regimentului era un colonel pe un cal alb. Motorca Nicolae îi recită poezia „Românie dulce mamă”. După ce cercetașii s-au convins că nu există unguri în sat pe Hadă s-a încins Hora Unirii. Tot satul a adus soldaților ouă roșii, plăcinte, mâncare de Paști.

Nica Mitru a organizat o masă pentru toți ofițerii (A tăiat un vițel și trei oi) și a dat trei hl. de vin. Dar s-a întâmplat și o scenă nedorită pentru că mai mulți flăcăi, după ce au dat de băut soldaților din gardă, au încercat să fure banii de la casieria unității. Sunt prinși și duși la colonel, care îi iartă, la intervenția lui Nica Dumitru. Spre dimineață s-a dat și o alarmă din cauza unui localnic care a făcut o farsă luând pe cap o șapcă ungurescă cu care s-a dus prin grădini la vecin ducând în eroare soldații.(65)

La Seleuș, căpitanul Bălan a intrat primul în fruntea batalionului său. Și aici populația a ieșit pe drumul principal primind armata românească cu pâine și sare, iar corul bisericesc condus de învățătorul Teodor Mișcoi a cântat cântece patriotice. Se sfârșeau astfel în mod fericit secole de săpânire

străină în Transilvania și începea de aici încolo secolul românesc. Multe aveau să se schimbe în România Mare care devenea unul din statele importante ale Europei, stat național, unitar, independent și indivizibil, la fel și satele Aradului vor primi o nouă viață, vor primi noi legi și noi instituții conduse de români.

Bibliografie

1. Aurel Dragoș, *Oameni, destine, eroi*, Editura Mirador, Arad 2015, p. 9.
2. Ioan Motorca, *Cercetări și date monografice privitoare la comuna Seleuș cu satele aparținătoare: Seleuș, Cighirel, Moroda, Iermata*, p. 47.
3. Alexandru Roz, „Noiembrie 1918. Aradul capitala Transilvaniei”, Arad 2002, p. 51-52.
4. Vasile Popeangă, *Aradul centru politic al luptei naționale din perioada dualismului*, E. Facla, Timișoara 1978, p. 63.
5. Alexandru Roz, „Războiul neatârării din 1877-1878, acte și documente arădene”, Arad 1998, p. 268.
6. Ioan Motorca, *Cercetări și date monografice*, *op. cit.* p. 48-49.
7. *Aradul și Mișcarea Memorandistă*, vol I, editat de Universitatea cultural-științifică Arad.
8. Tribuna - Sibiu, 5 iunie 1894.
9. Vasile Popeangă, *Aradul centru politic...op. cit.* p. 48.
10. Felicia Aneta Oarcea, „Școala și societatea în comitatul Arad (1867-1918)”, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2012, p. 471.
11. Lucian Petraș, Mihai Veliciu, studii și documente, Edit. Universității Aurel Vlaicu, p. 1-6.
12. Ziridava, nr 3-4, Arad 1974, p 119, în studiul semnat de Liviu Botezan „Politica școlară a guvernelor Banffy și Szell reflectată în arhivele Bibliotecii Episcopiei Ortodoxe din Arad”.
13. Doru Sinaci, „Discursul politic în perioada Tribunismului arădean”, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad 2014, p. 35.
14. Doru Sinaci, *op. cit.* p 210.
15. Lucian Petraș, *Politică și demers național în Comitatul Arad (1895-1916)*, Editura Brumar, 2008, p. 76-77
16. Tribuna, anul IX. Nr.7, din 12-25 ian. 1905, și Doru Sinaci în „Discursul politic”, p. 208.
17. Ioan Tomole, „Românii din Crișana, Sălaj și Sătmar în luptele național-electorale de la începutul secolului al XX-lea”, Edit. Gutinul, Baia Mare, 1999, p. 40-41.
18. Doru Sinaci, *op. cit.* p. 214.
19. Doru Sinaci, *op. cit.* p. 219.

20. Tribuna nr. 73 din 17/ 30 aprilie 1907, p. 3.
21. Lucian Petraș, *op. cit.* p 123-124 și Tribuna, nr 74 din 1906.
22. Tribuna nr. 82 din 30 aprilie-13 mai.
23. Doru Sinaci, *op. cit.* p. 233.
24. Ziridava nr. 10, articolul Dr. Ioan Suciuc – luptător pentru libertatea națională și socială - autor Victor Cațavei, p. 635.
25. Lucian Petraș, *op. cit.* p. 154.
26. Tribuna, nr. 223, 10/23 oct 1907 și Adrian Nițu, Arad. *Economie și societate*, vol I, p. 522.
27. Lucian Petraș, *op. cit.* p. 212.
28. Tribuna din 18/31 mai.
29. Tribuna nr. 99 din 7/20 mai 1910.
30. Ioan Tomole, *op. cit.* p. 46.
31. V. Popeangă, Aradul centru politic... *op. cit.* p. 174 și Documente din istoria mișcării muncitorești, documente arădene, 1821-1818, Edit. Facla, Timișoara 1981, p. 156.
32. Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, „Primul Război Mondial – Studii, articole, eseuri”, Editura Gutenberg Univers, Arad 2016, p. 41.
33. *Op. cit.* p. 42.
34. Românul, anul IV, nr. 168, din 31 iulie/13 august 1914.
35. Ioan Bolovan, *Primul război mondial și realitățile demografice din Transilvania*, Cluj Napoca 2015, p. 102.
35. V. Popeangă, *op. cit.* p. 325.
36. Ioan Aurel Pop, Ioan Bolovan, „Istoria Transilvaniei”, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj Napoca 2013, p. 315.
37. Ziridava nr 10, în „Aradul în timpul primului război mondial”, de Roz Alexandru, p. 375.
38. Ziridava nr 10, p. 378.
39. Informații de la Mircea Bărdan,(n. 1942) și Ioan Truț, (fost primar n. în 1941).
40. Vasile Popeangă, Aradul, centru politic...*op. cit.* p. 236.
42. Ioan Motorca, Cercetări și date monografice, *op. cit.* p. 188.
43. Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784-1918). Documente referitoare la Episcopia Ortodoxă a Aradului, Arad, 1986. Studiu introductiv, note și comentarii de prof. Vasile Popeangă, p. 55.
44. Mărturii, *op. cit.* p. 29.
45. Românul, din 26 octombrie.
46. *Consiliul Național Român Central și Gărzile Naționale Române din Arad- 1918*, Editura Dacia, Cluj Napoca 1993, p. 135.

47. Ziridava nr. VII, Arad 1977, p. 235.
48. Alexandru Roz, Consiliul Național Român Central... *op. cit*, p. 139.
49. Ziridava, nr. V, p. 237.
50. Informații Ana Ranca, n. 1903.
51. Ziridava nr 6, din 1976, în articolul „Documente despre activitatea Consiliilor și Gărzilor Naționale Române din județul Arad – noiembrie 1918-februarie 1919, p. 416.
52. Ioan Motorca, Monografia așezărilor, *op. cit*, p. 36-38.
53. Ziridava, nr. VII, Arad 1977, p. 231
54. Ziridava, nr. 7, p. 231.
55. *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene, 1918-1944*, Arad 1972, p. 5.
56. Al. Roz, *Consiliul Național Român central și Gărzile Naționale Române din Arad 1918*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1993, p. 95.
57. Ziridava nr 6, p. 416.
58. Informații de la Iustin Șeredan, în Ziridava nr. 8, p. 335.
59. Arhiva Muzeului județean, M. O. 1082.
60. Ziridava, nr VIII, p. 342.
61. Florian Dudaș, „Țara Zărandului”, p. 143.
62. Ziridava, nr. VIII, p. 337
63. Documente din istoria mișcării muncitorești arădene, *op. cit*, p. 3.
64. Pavel Tripa, *Trecutul orașului Ineu și al cetății Ienopolei*, Editura Emia, p. 99.
65. Ioan Motorca, Monografia așezărilor...*op. cit*. p. 390.

Aradul – cea de-a treia capitală politică a românilor din Monarhia Habsburgică

Arad - the third political capital of the Romanians in the Habsburg Empire

*Doru Sinaci,
Biblioteca Județeană Arad*

Abstract

During the two centuries that preceded the Great Union, the Romanians in the Habsburg Empire, gravitated around three political, economic, cultural and spiritual centers: Blaj, Sibiu and Arad.

The positioning of Arad at the head of the political movement of the Romanians in the Habsburg Empire was to be done also against the background of activism becoming a political fight strategy of the Romanian National Party. In Arad, a new generation of politicians grew up from the students of the Normal school the Preparandia, of the universities of Vienna, Berlin, Budapest, Cernăuți or other major European universities; showing dynamism in organizing and open to the need of change in the strategy of the Romanian National Party, this young generation saw in the political, social, economic and cultural activism the way forward for the conquest of national rights. On the other hand, the last decades of the nineteenth century witness an economic consolidation of the middle-class Romanians in Arad, a process that will lead both to the increase of the level of education and to a greater manifestation of the national consciousness.

Key words: political capital, Arad, People's Tribune, Romanian, elites, normal school Prăparandie

În cele două secole care au premers Marii Uniri, românii din Monarhia Habsburgică au gravitat, pe rând, în jurul a trei centre politice, economice, culturale și spirituale: Blajul, Sibiu și Aradul.

Rod al unirii cu biserica Romei, Blajul îi grupează pe cărturarii români iluminiști în jurul școlilor confesionale, a tipografiei și curții

episcopale de aici¹. Integrându-se perfect în mișcarea iluministă din Transilvania și Europa Centrală, intelectualii blăjeni reușesc destul de repede să proiecteze principalele coordonate ale mișcării naționale, pornind de la cultivarea limbii și istoriei, pe cărarea deja bătătorită de către Inochentie Micu-Klein². Școala Ardeleană este, poate, expresia cea mai elocventă a rolului pe care Blajul l-a jucat în această primă etapă a iluminismului românesc din Monarhia Habsburgică. Flacăra înaltelor trăiri naționale aprinsă la Blaj îi luminează și pe românii bănățeni și crișeni din Monarhie. La Arad, pe lângă Preparandia din localitate și la Oradea, în jurul episcopiei greco-catolice, se conturează cea de-a doua etapă a iluminismului românesc, la care se adaugă și intelectualii români de pe lângă tipografia de la Buda. Este perioada în care ideea națională este nu doar legitimată, ci și argumentată ideologic. Blajul, această *primă capitală politică (sau primă Romă)* a românilor din Transilvania, Banat și Ungaria va străluci și în contextul mișcărilor revoluționare din anii 1848-1849, când, de pe treptele catedralei greco-catolice de aici, Simion Bărnuțiu va solicita autonomia națională a tuturor românilor de sub sceptrul habsburgic. În anul următor, arădenii Teodor Șerb, Vincențiu Babeș și Grigoriu Popovici înaintează tânărului monarh o petiție prin care îi solicită să avizeze favorabil cererile făcute de către delegații românilor din Imperiu cu ocazia vizitei din 25 februarie 1849³, rugându-l „a da o rezoluțiune grațioasă, fiindcă în cazul contrar Români nu se pot mântui de temerea, că credincioasa lor națiune e condamnată să rămână și pe viitor pradă odioasei supremații a altor națiuni...”⁴.

¹ Ladislau Gyémánt, „Transilvania între anii 1690-1790”, în *Istoria României – Pagini Transilvane*, coordonator: acad. Dan Berindei, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1994, pp. 137-141.

² Nicolae Bocșan, „Biserica și stat la români”, în *Istoria Transilvaniei* (Vol. III, de la 1711 până la 1918), Ed. a 2-a, Cluj-Napoca: Academia Română. Centrul de Studii Transilvane; Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016, pp. 531-537.

³ Pe 25 februarie 1849, o delegație a tuturor românilor din Imperiu, din care făceau parte Andrei Șaguna, Ioan Mocioni, Ioan Popasu, Ioan Stoica, August Treboniu Laurian, Iosif Pop de Macedonfi, Ioan Dobran, Eudoxiu Hurmuzachi, Constantin Pomuțu, Vasile Ciupe, Lucian Mocioni, Iacob Bologa și Mihai Butnariu, au prezentat o petiție tânărului împărat Franz Joseph I, prin care-i solicitau unirea românilor din statul austriac într-o singură națiune independentă, sub sceptrul Austriei, administrare națională independentă, politică și bisericească, parlament, mitropolit, limbă oficială, reprezentare proporțională în dieta imperială, minister propriu, urmând ca împăratul să preia și titulatura de Mare Duce al Românilor (vezi: Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, Vol. I, Ediția a II-a, Sibiu, Tipografia Iosif Marschall, 1904, pp. 519-522).

⁴ Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur...op. cit.*, pp. 631-633.

După ce a coordonat, mai bine de o jumătate de secol, mișcarea iluministă a românilor din Monarhia Habsburgică și după ce a strălucit în contextul marilor mișcări romantice din vremea revoluției pașoptiste⁵, treptat, rolul Blajului de capitală politică a românilor din Transilvania, Banat și Ungaria va fi preluat de Sibiu. Va contribui la aceasta atât personalitatea extraordinară a episcopului ortodox Andrei Șaguna⁶, care va reuși să închege în jurul său un grup numeros de tineri intelectuali de mare mare valoare, cât și inițiativa arădeanului Ioan Slavici de a tipări aici, începând cu anul 1884, ziarul *Tribuna*⁷. La Sibiu se va petrece fuziunea celor două partide politice ale românilor din Monarhia Habsburgică, cu ocazia Conferinței Naționale din 12-14 mai 1881, iar ASTRA sibiană prinsese contur încă din anul 1861, conjugând în jurul ei toată suflarea intelectualității române din Transilvania. Nu în ultimul rând, la Sibiu funcționa și banca *Albina*, instituție de credit care promova interesele capitalului românesc din zonă. Sibiul va deveni localitatea de reședință a Partidului Național Român din Transilvania, Banat și Ungaria, iar ziarul *Tribuna* se va impune ca fiind cel mai răspândit ziar politic al românilor din Monarhia Habsburgică⁸. Rolul Sibiului de capitală politică a românilor transilvăneni va atinge punctul culminant în momentele mișcării memorandiste⁹ din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea.

După întemnițarea memorandiștilor și decapitarea conducerii Partidului Național Român din Transilvania, Banat și Ungaria, rolul Sibiului de capitală politică a românilor din Monarhia Habsburgică va fi preluat de Arad¹⁰. Impunerea Aradului în fruntea mișcării politice a românilor din

⁵ Vezi: Liviu Maior, „1848. Opțiuni programatice românești în Transilvania”, în *Transilvania între anii... op.cit.* pp.188-198; Camil Mureșan, „Reflecții despre Simion Bărnuțiu – gânditorul politic”, în *Biserica.Societate.Identitate: In honorem Nicolae Bocșan*, Sorin Mitu, Rudolf Grăf, Ana Sima, Ion Cârja (coord.), Editura Presa Universitară Clujeană, 2007, pp. 245-249.

⁶ Vezi: Keith Hitchins, „Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania, 1846-1873”, București, 1995; Nicolae Bocșan, „Biserica și stat...”, *op. cit.*

⁷ Doru Sinaci, „Discursul politic în perioada tribunismului arădean”, Editura „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2014, pp. 21-25.

⁸ Vezi: Vlad Popovici, *Tribunismul (1884-1905)*, Cluj-Napoca, 2008; Doru Sinaci, *Discursul politic... op.cit.*; Valentin Orga, *Aurel Vlad. Istorie și destin*, Cluj-Napoca, 2001; Lucian Boia, *Eugen Brote (1850-1912)*, București, 1974.

⁹ Pompiliu Teodor, Liviu Maior, Nicolae Bocșan, Șerban Polverejan, Doru Radosav, Toader Nicoară, *Memorandul 1892-1894. Ideologie și acțiune politică românească*, Ediția a II-a, Editura „Progresul Românesc”, București, 1994.

¹⁰ Vezi: Vasile Popeangă, *Aradul, centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867-1918)*, Editura Facla, Timișoara, 1978, pp.15-21; Doru Sinaci, „Impunerea Aradului în fruntea luptei politice a românilor transilvăneni și radicalizarea discursului politic inter-românesc”, în *Administrație românească arădeană. Studii și*

Monarhie scotea în evidență rolul deosebit de important pe care orașul de pe Mureș îl juca în viața socială, culturală, economică și politică a românilor supuși Împăratului. Comitatul Aradului era unul majoritar românesc¹¹, iar *Episcopia Ortodoxă a Aradului, Orășii Mari, Ienopolei, Hălmagiului și părților adnexe din Banatul timișan* funcționa în acest oraș încă din zorii secolului al XVIII-lea¹², sârbii și românii din aceste părți bucurându-se de toate privilegiile ilirice de după 1790¹³. *Preparandia* arădeană, înființată în anul 1812, pregătea învățători și preoți pentru toate teritoriile locuite de români din partea vestică a Ungariei, din Banat și din estul Transilvaniei¹⁴. Revista *Biserica și Școala*, apărută în anul 1877, era difuzată și ea în acest spațiu de referință, care reprezenta, totodată, aria de manifestare a *Asociației Naționale Arădene pentru cultura poporului român*, asociație care funcționa din anul 1863, cu doi ani înaintea înființării Academiei Române¹⁵.

La Arad se ridica o nouă generație de politicieni, crescuți pe băncile Preparandiei, școliți la universitățile din Viena, Berlin, Budapesta, Cernăuți sau la alte mari universități europene, dinamici sub raport organizatoric și receptivi la ideea necesității schimbării strategiei de luptă a Partidului Național Român, care vedeau în activismul politic, social, economic și cultural calea de urmat pentru cucerirea de drepturi naționale. Nu în ultimul rând, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea se constată o consolidare economică a românilor arădeni din pătura mijlocie, proces care se afla în legătură directă cu înființarea la Arad, în anul 1886, a băncii *Victoria*, a doua bancă românească importantă din Monarhia Habsburgică, după Albina sibiană¹⁶. Inițiată de un grup de intelectuali arădeni, în frunte cu Aurel Suci, Nicolae Oncu, frații Alexandru și Antoniu Mocioni, banca

comunicări din Banat-Crișana, vol. I, Editura „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2010, pp. 69-98.

¹¹ Ioan Russu-Șirianu, *Românii din statul ungar*, Editura Autorului, Arad, 1904, p. 83: „Din totalul de 343.957 locuitori, înregistrați în anul 1890, 60,81% adică 208.957 sunt români”.

¹² Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1701-1918)*, Editura Prea Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006, p. 60.

¹³ Ruptura bisericească a românilor de sârbi avea să devină vizibilă cu prilejul mișcărilor revoluționare din anii 1848-1849, iar separația efectivă se va produce la 26 august 1864, când împăratul Francisc Iosif I aprobă înființarea Mitropoliei românilor greco-orientali din Transilvania și Ungaria (vezi: Nicolae Bocșan, *Biserică și stat...op. cit.*, pp. 535-536).

¹⁴ Vezi: Doru Bogdan, *Preparandia din Arad în conștiința cultural-istorică a epocii sale 1812-2012*, Arad, 2012; Pavel Vesa, *Învățămintul teologic de la Arad (1822-1948)*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2013.

¹⁵ Ioan Bolovan, *Asociația Națională Arădeană pentru cultura poporului român 1863-1918*, Cluj-Napoca, 2011.

¹⁶ Adrian Nițu, coordonator, *Arad. Economie și societate*, vol. II, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016, pp. 38-39.

Victoria a susținut, din punct de vedere financiar, majoritatea inițiativelor culturale românești din comitatul Aradului, printre care înființarea ziarului *Tribuna Poporului*, construcția *Casei Naționale*, ridicarea *Palatului Tribuna*¹⁷ etc. De asemenea, banca Victoria încuraja și finanța asocierea țăranilor români în vederea cumpărării de moșii ale grofilor maghiari, scoase la vânzare în Câmpia Aradului în Podgorie. Prin această politică națională se urmărea scăderea influenței magnaților maghiari și creșterea ponderii românilor mijlocași, fapt sesizat în epocă inclusiv de către analiștii maghiari¹⁸. Au existat interpelări în acest sens chiar în Parlamentul de la Budapesta, cum este cazul deputatului Baross János, care la 28 ianuarie 1911 susținea că „*băncile române sunt avanposturile unui mare stat politic daco-roman. Ele își întind tentacolele deja și în comitatele curat maghiare. Aceste bănci românești sunt răsadnițele noii clase de mijloc și ale intelectualității în formare*”¹⁹.

Având în vedere importanța economică, socială și culturală pe care și-o câștigase Aradul printre românii din vestul Transilvaniei, Banat și Ungaria, nu este întâmplător faptul că prima formațiune politică a românilor din Monarhia Habsburgică va lua ființă aici, încă din anul 1867. Astfel, în ziarul *Albina*²⁰, din 12/24 februarie 1867, în articolul cu titlul „*Conferinți'a natiunala romana in Aradu*” se precizează faptul că „*romanii din comitatulu' Aradului si-au perceputu missiunea. Straformarile cele aduncu taitóre in viéti'a politica a imperiului si cu deosebire in a Ungariei, ne impun a detorintia a ne ingrigi de viitoriulu nostru natiunalu. Reverss. D. Mirone Romanu*”²¹ a conchiamatu pre barbatii inteliginti din comitatulu

¹⁷ Doru Sinaci, Discursul politic...op. cit., pp. 272-276.

¹⁸ Tokay László, *Eladó ország*, Cluj, 1913; apud. Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900-1914*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986, pp. 31-32: „*acțiunea de sobol pe care o săvârșește băncile naționalităților săsești și românești în domeniul economic*”.

¹⁹ *Az 1910 évi junius hó 21 ére hirdetett Országgyűlés nyomtetomyai Képviselőház-Napló*, vol. IV, pp. 316-317, apud. Liviu Maior, *Mișcarea națională...op. cit.*, p. 32.

²⁰ Ziarul „*Albina*” apare pe 27 martie/8 aprilie 1866 la Viena, fiind susținut financiar de către familia Mocioni. Publicația își propune să promoveze unitatea culturală și politică a românilor din Imperiul Habsburgic. Din anul 1869 ziarul „*Albina*” își mută redacția la Budapesta, în primul rând din cauza taxelor poștale ridicate, iar în anul 1876 își încetează apariția. (Vezi: George Cipăianu, „*Vincentiu Babeș (1821-1907)*”, Editura Facla, Timișoara, 1980, pp.112-113; vezi și Radu Sinaci, „*Alexandru Mocioni – incursiuni muzicale*”, Editura Mirador, Arad, 2009, p. 12.

²¹ Miron Moise Romanul (1828-1898), profesor la Institutul Teologic din Arad, episcop al Aradului (1873) și mitropolit al Transilvaniei (1873-1898). Intră în cinul monahal la Hodoș-Bodrog, în anul 1857, primind numele de Miron. Este hirotonit protodiacon (1858), singhel (1863), apoi protosinghel (1864). A fost remarcat de Andrei Șaguna, mai ales pentru implicarea sa în mișcarea politică a românilor transilvăneni. A colaborat la

Aradului la o conferința națională pe 28 febr. St.n la Aradu, cu scopu, ca se ne întielegemu cu totii la o direptiune, ce am avé a o urmă în afacerile nóstre municipale”²². Inițiativa fruntașilor arădeni este reluată în luna decembrie a anului 1867²³, când Miron Romanul, Nicolae Philimon și Lazăr Ionescu vor convoca o nouă conferință, având ca obiectiv prioritar organizarea românilor din comitatul Aradului, în noile condiții ale compromisului politic austro-ungar²⁴: „Domnule! Se simte forté tare lips’a ca romanimea din comitatulu aradanu, prin o cointelegere fratiésca sa-si defiga directiv’a ce e de a se urmă între impregiurarile de acum, si sa se intrunésca catu mai strinsu intru o lucrare, ce o ceru de la noi peste totu interesele comune ale patriei, si cu deosebire interese nóstre natiunali”²⁵. Cel care semnează convocatorul din *Albina* este prim-vicecomitele congregației comitatense artădene, Iosif Goldiș²⁶, viitorul episcop de la cumpăna veacurilor.

Fruntașii politici arădeni vor participa, un an mai târziu, la conferința de constituire a Partidului Național Român din Banat și Ungaria, care fusese convocată la Timișoara „pre diu’a de 26 ianuariu/7 februaru 1869 nainte si dupa médiadi” de către Anton Mocioni²⁷. Mandatul delegaților arădeni a fost discutat în conferința „comitetulu partitei natiunale” ce se ținuse la

„Concordia” lui Sigismund Pop, la „Albina” lui Vincențiu Babeș, la „Telegraful Român” de la Sibiu, la „Federațiunea” lui Alexandru Roman, precum și la „Alföld” din Arad, uneori semnând cu pseudonimul „Melarian”. (Vezi: Pavel Vesa, „Învățămintul teologic de la Arad (1822-1948)”, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2013, pp. 385-386.

20. *Albina*, anul II, nr. 18-125, din 12/24 februarie 1867, p. 2, articolul „Conferința națională română în Aradu” I, nesemnat.

22

23 Liviu Maior, *Mișcarea națională... op. cit.* p. 9.

24 Alan John Percivale Taylor, *Monarhia Habsburgică 1809-1918*, Editura ALLFA, București, 2000, p. 117.

25 *Albina*, anul II, nr. 139-240, pp. 2-3, articolul „Aradu, 27 decembrie”, semnat: I. Goldisiu.

26 Iosif (Ioan, de botez) Goldiș (1836-1902) a urmat cursurile Preparandiei, pe care le-a absolvit în anul 1861. Urmează Facultatea de Drept din Debrețin și Filosofia la Universitatea din Pesta. Funcționează ca notar în Șepreuș, până în anul 1864, după care Gheorghe Popa, comitele suprem al Aradului, îl numește notar al treilea la comitat, iar din 1867 este ales vicecomite prim. La sfatul lui Andrei Șaguna intră în serviciul Consistoriului eparhial arădean. Funcționează ca profesor la Preparandie, dar și la Liceul de stat din Arad (1879-1892), după care este numit vicar al Consistoriului episcopal de la Oradea. În anul 1899 este ales episcop al Aradului, Orășii-Mari, Ienopolei, Hălmagiului și părților anexe ale Banatului timișan, fiind susținut puternic de către gruparea tribuniștilor arădeni. (Vezi: Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1701-1918)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006, pp. 146-152).

27 *Albina*, anul IV, nr. 6, din 17/29 ianuarie 1869, p. 1, „Apelu catra inteliginti’a natiunale din partile Ungariei și ale Banatului”, semnat: Antoniu Mocioni m. p.

Arad, în data de „5 fauru 1869”, sub președinția lui Sigismund Popovici²⁸. Delegația arădeană, condusă de către Lazăr Ionescu, era compusă din Miron Romanul, Ioan Popovici-Desseanu, Dumitru Bonciu, Iosif Goldiș, Ioan Luca, M. Nicora și Teodor Șerb. Cei opt fruntași arădeni aveau mandat „se se alipésca la programulu din Tem. in catu nu va fi contrar partitei nóstre din Aradu. Acésta formalitate de precautiune da actului numai o solenitate mai mare, dupa ce scimu că dorintiele natiunei sunt atatu de comune si de unanime, in catu nicairi o conferintia de intieliginti natiunali nu póte otari ceva, ce n’ar adoptá natiunea intréga”²⁹. Până la urmă, Lazăr Ionescu nu mai participă la conferința națională de la Timișoara, deoarece în cercul electoral al Radnei – în care-și depusese candidatura pentru dieta de la Budapesta – apăruseră câteva probleme³⁰. Cel care-i ia locul în fruntea delegației arădene și care se va impune la conferința de constituire a Partidului Național Român din Banat și Ungaria de la Timișoara va fi avocatul Mircea V. Stănescu³¹. Acesta va fi desemnat ca notar al conferinței naționale de la Timișoara și va rosti, în numele tuturor delegațiilor români din Banat și Ungaria, cuvântul de salut la alegerea lui Alexandru Mocioni în fruntea partidului: „Dr. Ales. Mocioni carele inse in respunsulu ce dete oratiunei dlui Stanescu din partea romaniloru si dlui Dolga din partea serbiloru, cu caracteristic’a-i modestia, derivà onórea asupr’a deputatiloru din partit’a natiunale”³².

²⁸ *Ibidem*, anul IV, nr. 10, din 29 ianuarie/10 februarie 1869, p. 2, articolul „Aradu, 5 fauru 1869 (Comitetulu partitei natiunale)”, semnat: Curtius.

²⁹ *Idem*.

³⁰ Partida națională română din comitatul Aradului făcuse un pact pre-electoral cu partida „deákistă” maghiară, conform căruia românii lăsau cercurile electorale Sântana și Pecica (majoritar românești) la dispoziția candidaților „deakiști”, în vreme ce maghiarii lăsau cercurile electorale ale Șiriei, Buteniului, Radnei și Chișineului pentru candidații români, respectiv pentru Antoniu Mocioni, Ioan Popovici-Desseanu, Lazăr Ionescu și Miron Romanul. (Vezi: *Albina*, anul IV, nr. 10, din 29 ianuarie/10 februarie 1869, p. 2, articolul „Aradu, 5 fauru 1869”, semnat: Curtius). Până la urmă, „deakiștii” încalcă pactul, punând la Radna un român renegat, Constantini, care să-l contra-candideze pe Lazăr Ionescu (Vezi: *Albina*, anul IV, nr. 12, din 2/14 februarie 1869, p. 4, articolul „Aradu, 5 fauru (Deákistii au calcatu pactulu)”, semnat: Curtius).

³¹ Mircea Vasiliu Stănescu (1841-1888), urmează studii de drept la universitățile din Viena și Pesta. Este considerat întemeietorul presei satirice din Transilvania („*Tutti Frutti*” – 1861; „*Strigoiul*” – 1862; „*Umoristul*” – 1863; „*Gura Satului*” – 1867). Din 1866 își deschide cancelarie avocățească în Arad, la care va lucra și Ioan Slavici. Se implică în activitatea politică a românilor arădeni, fiind ales de două ori deputat dietal în Parlamentul de la Budapesta (1869 și 1872), din cercul electoral al Chișineului, pe listele Partidului Național Român.

³² *Ibidem*, articolul „*Diariu parteculariu despre conferinti’a natiunale tienuta in Temisióra in 26 januariu/7 fauru 1869*”, pp. 1-4, semnat: Reportatoriulu speciale alu „*Albinei*”.

În data de 9 mai (stil nou) 1872, Anton Mocioni³³ convoacă o conferință națională a tuturor românilor din Banat și Ungaria la Arad, „*ór'a 4, de la médiadi*”, în sala mare a hotelului „*Crucea Albă*”³⁴ (actualmente hotelul „*Ardealul*” din Arad n.a.). Scopul adunării generale era „*pentru a deliberá si a mediloci contielegere despre program'a natiunale*”, respectiv „*pentru a combiná si a pune la cale celea mai corespundietórie medilóce in privinti'a alegeriloru ce ni stau nainte, intru interesulu causei natiunale*”. Ioan Popovici-Desseanu este ales președinte de ședință, iar Iosif Botto și Georgiu Popa – secretari. La adunarea generală de la Arad sunt reprezentați românii din comitatele Arad, Bihor, Bichiș, Cenad, Timiș, Torontal, Caraș, Zărand, Solnocul-de-mijloc, Satu-Mare și Crasna, iar cei din comitatul Chioarului, neputându-se prezenta, au trimis o telegramă „de aderență” subscrisă de 19 fruntași, prin care se declară „*solidari in privinti'a concludeloru ce le aduce adunarea*”. La începutul aceleiași săptămâni, în zilele de 5 și 6 mai 1872, la Sibiu s-a ținut o conferință națională similară, cuprinzându-i pe reprezentanții românilor din comitatele transilvănene: Brașov, Bran Săcele, Făgăraș, Alba-Iulia, Hunedoara, Hațeg, Deva, Orăștie, Sebeș, Sighișoara, Mediaș, Cluj, Offenbaia și Solnocul-inferior³⁵. Deosebit de interesantă este, însă, propunerea dr. Iosif Hodoș, conform căreia expresia „*partida noastră*” să fie completată cu „*națională română*”³⁶. Având în vedere că propunerea lui Iosif Hodoș a fost acceptată în unanimitate, putem spune că denumirea de „*Partid Național Român*” (PNR) a pornit de la Arad, cu ocazia conferinței din 9 mai 1872.

După întemnițarea memorandiștilor, vidul de putere de la vârful Partidului Național Român va fi acoperit, în primul rând, de către arădeni. Vor conta, în ceea ce privește impunerea arădenilor în fruntea mișcării naționale a românilor din Transilvania și legăturile deosebit de strânse ale conducărilor grupării arădene cu liberalii bucureșteni, în primul rând cu Dimitrie A. Sturdza, dar și cu alți intelectuali transilvăneni stabiliți în capitala Regatului: Ioan Bianu, Ioan Slavici, Eugen Brote, Aurel C. Popovici etc. Astfel, Vasile Mangra va conduce delegația Partidului Național Român la București, în luna martie 1895, unde se vor purta discuții cu reprezentanții slovacilor și sârbilor în vederea pregătirii unui congres al

³³ Anton Mocioni (1816-1890) fusese ales deputat în 1865, în cercul electoral Șiria, îndeplinind și funcția de președinte al Clubului deputaților naționali români din Parlamentul de la Budapesta.

³⁴ *Albina*, anul VII, nr. 37, din 7/19 mai 1872, pp. 2-3, articolul „*Protocolulu adunatiei politice a romaniloru, ce s'a tienutu in Aradu, la 9 maiu st.n. 1872*”, nesemnăt.

³⁵ Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur...op. cit.*, vol. VI, pp. 13-17.

³⁶ *Idem*.

naționalităților³⁷. Până la urmă Congresul Naționalităților se va desfășura în ziua de 29 iulie/10 august 1895 la hotelul Național din Budapesta, în prezența a 800 de delegați români, slovaci și sârbi și a numeroși ziariști de la București. Pornind de la ideea că „*Ungaria nu este un stat, căruia un singur popor ar putea să-i deie caracterul său național, ci numai totalitatea popoarelor ungare unite într'un întreg*”³⁸, delegații românilor, slovacilor și sârbilor vor elabora un program în 22 de puncte, pe care-l vor aproba în unanimitate.

În urma grațierii fruntașilor Partidului Național Român întemnițați în procesul Memorandului, la vârful partidului izbucnesc o serie de neînțelegeri legate de proprietatea asupra Institutului Tipografic din Sibiu, cel care edita ziarele *Tribuna* și *Foaia Poporului*. Președintele Ioan Rațiu dorea ca „*oficiosul*” *Tribuna* să fie controlat exclusiv de către fruntașii care suferiseră „*pușcăria ungurească*”, nu de către cei care preferaseră „*dulcele exil bucureștean*”, în frunte cu Eugen Brote. În realitate, liderii din fruntea Partidului Național Român începeau să devină conștienți de importanța tot mai mare a presei în ceea ce privește transmiterea discursului politic către o pătură tot mai numeroasă de cititori-aderenți. Acest fenomen se înscrie perfect în mai largul curent central-european de la sfârșitul secolului al XIX-lea, unde „*intelligentsia*” devine animatoarea mișcărilor naționale, iar redacțiile ziarelor devin principalele laboratoare politice și, totodată, veritabile trambuline electorale³⁹. Tot mai mult, concepția elitistă ce caracterizase construcția și strategia politică a Partidului Național Român de până spre sfârșitul secolului al XIX-lea avea să lase locul conceptului democratic, de deschidere a partidului către masele largi populare, iar tribunismul arădean va deveni vehicolul prin care se va realiza acest proces⁴⁰.

Prinși la mijloc, între pasiviștii bătrânului Ioan Rațiu de la Sibiu și bănățenii coordonați de către Alexandru Mocioni, fruntașii arădeni și cei din jurul ziarului „*Revista Orăștiei*” strâng rândurile și, spre sfârșitul anului 1895, își propun să formeze un puternic nucleu politic neoactivist la Arad. O primă întrunire politică în acest sens va avea loc la Brașov, pe 10/22 decembrie 1895, la care vor participa Vasile Mangra, Vasile Goldiș - la acea vreme profesor la liceul brașovean – Ioan Russu-Șirianu, G. Bogdan Duică

³⁷ Lucian Boia, *Eugen Brote 1850-1912. Destinul frânt al unui luptător național*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Humanitas, București, 2103, pp. 171-173.

³⁸ Teodor V. Păcățean, *Cartea de Aur...op .cit.*, vol. VII, p. 762.

³⁹ Charle Christophe, *Intelectualii în Europa secolului al XIX-lea*, Editura Institutul European, Iași, 2002, pp. 212-213.

⁴⁰ Doru Sinaci, *Discursul politic... op. cit.*, p. 31.

și T. L. Albini⁴¹. Cu această ocazie se decide înființarea la Arad a unui ziar politic, prin care neoactiviștii să-și promoveze ideile și, implicit, să acceadă în fruntea Partidului Național Român. În vara anului următor are loc o nouă întrunire politică, la Măgurele, lângă București, unde Ioan Slavici funcționa ca director al Institutului Oteteleșanu. Acum se discută și se pun la punct ultimele detalii legate de înființarea noului ziar, inclusiv cele de ordin financiar. Liberalii veniseră la putere în România - înlocuindu-i pe conservatori, care fuseseră mai favorabili grupării sibiene - astfel că aveau posibilitatea practică a susținerii proiectului politic arădean. Însă, în primul rând contextul politic central-european reclama o netezire a asperităților dintre maghiari și românii transilvăneni, liderii Puterilor Centrale dorind să păstreze România în cercul lor de influență. Această situație geo-politică fusese abordată și într-o recentă audiență pe care regele Carol I o acordase ambasadorului austro-ungar⁴². Însă, o eventuală apropiere între românii transilvăneni și maghiari nu se putea face în condițiile radicalismului de care dădeau dovadă separatiștii sibiieni coordonați de către Ioan Rațiu, care nu erau dispuși să renunțe la programul politic de la 1881 și la prevederile acestuia: strategia pasivismului politic, nerecunoașterea dualismului austro-ungar și autonomia Transilvaniei. Prin urmare, de comun acord cu liberalii bucureșteni, tribuniștii de la Arad pun la punct un proiect politic neoactivist, pe linia deschisă de către marele mitropolit Andrei Șaguna, proiect politic pe care vor reuși să-l impună tuturor românilor transilvăneni.

Numărul de probă al ziarului *Tribuna Poporului*, tipărit la Orăștie de către A. Popovici-Barcianu, apare la Arad chiar de sărbătoarea Nașterii Mântuitorului, pe 25 decembrie 1896. Redactor-șef este numit tribunistul Ioan Russu-Șirianu, nepotul lui Ioan Slavici, care performase în redacția Tribunei sibiene⁴³. Alături de arădenii Vasile Mangra și Roman Ciorogariu, în primul număr vor semna articole nume de referință dintre românii transilvăneni, respectiv Vasile Lucaciu și George Coșbuc. Cât privește politica editorială a *Tribunei Poporului*, aceasta este precizată cât se poate de clar încă din primele numere. Astfel, în opinia tribuniștilor arădeni, concepția elitistă de organizare de până atunci a Partidului Național Român ar trebui să fie abandonată pur și simplu, iar baza de construcție a formațiunii politice românești din Monarhie să devină marea masă a alegătorilor: „Fără o clasă conducătoare bogată și cu legături în cercurile

⁴¹ Lucian Boia, *Eugen Brode... op. cit.* p.121.

⁴² Teodor Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale (1878-1895)*, Editura Facla, Timișoara, 1979, p. 110.

⁴³ Ioan Slavici, *Tribuna dlui dr. I. Rațiu. Explicări documentare*, Orăștie, 1896, p. 8, apud. Lucian Boia, *Eugen Brode... op. cit.*, pp. 141-142.

conducătoare, mișcarea politică românească este pornită din masele mari ale poporului”⁴⁴. Desprinsă din mai-vechea teorie a lui Ioan Slavici expusă încă din 1884 în primul număr al *Tribunei* sibiene, conform căreia „numărul e temelie valorii noastre politice”⁴⁵, necesitatea democratizării Partidului Național Român va fi teoretizată și popularizată prin paginile *Tribunei Poporului* de câțiva intelectuali remarcabili, printre care Vasile Goldiș, Eugen Brote, Ioan Russu-Șirianu, Nicolae Oncu, Roman Ciorogariu, Vasile Mangra, Ioan Mișu, Ilarie Chendi, Octavian Goga, Octavian Tăslăuanu etc. În scurtă vreme, gruparea neoactivistă de la Arad se va impune în fruntea Partidului Național Român, iar începând cu anul 1905 românii transilvăneni vor intra, oficial, în activitate politică parlamentară. Participarea efectivă la campaniile electorale, educația politică care se făcea tuturor alegătorilor de către candidați, preoți și învățători, vor contribui la maturizarea discursului politic românesc: de la autonomia teritorială, la autonomia națională și, în final, la promovarea principiului de autodeterminare. În toți acești ani, din 1895, până la 1 Decembrie 1918, Aradul a jucat rolul de capitală politică a românilor din Monarhia Habsburgică. Aici s-a șlefuit generația politică a Marii Uniri și tot aici s-a organizat marea acțiune plebiscitară de la 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia, care a condus la desăvârșirea statului național unitar român.

⁴⁴ *Tribuna Poporului*, I, nr. 2, 3/15 ianuarie 1897, p. 1, articolul de fond „Noua noastră pozițiune”, nesemnat.

⁴⁵ *Tribuna*, I, nr. 1, 14/26 aprilie 1884, p. 1, articolul de fond „Cătră publicul român!”, nesemnat: „...numărul e temelie valorii noastre politice, și numai aceia dintre oamenii noștri politici care au acest număr în dosul lor, pot, dacă vor, să se impună și să-i fie de folos atât patriei, cât și națiunii noastre îndeosebi”.

Tiparul de sigiliu al Asociației Naționale Arădene pentru Cultura Poporului Român (1863)

Seal pattern of the Arad National Association for the Culture of the Romanian People (1863)

Augustin Mureșan*
Muzeul Arad

Abstract

The author presents the seal pattern of the Arad National Association for the Culture of the Romanian People (1863). On the emblem, Minerva, the goddess of wisdom, arts and war strategy is holding a spear in her right hand, resting her left hand on a shield, representing Gorgona's head. There is also an owl, the symbol of wisdom, placed behind the spear, to the left of the goddess. To the left and to the right of the goddess a date was inscribed, 18-63, the year in which the seal pattern was made. This seal pattern is part of a seal collection, on display at the Arad Museum.

Keywords: Arad National Association for the Culture of the Romanian People, seal, Minerva, Gorgona, owl, spear.

Strădaniile arădenilor de-a înființa o asociație culturală încă înainte de izbucnirea Revoluției Române de la 1848-1849 și continuate în 1852¹ și-au găsit împlinirea în timpul regimului liberal habsburgic (1860-1867), când la Arad a avut loc întemeierea unei asociații naționale a românilor cu caracter cultural². Primele liste de subscripții în folosul viitoarei asociații au fost semnate în august 1861³, imediat după constituirea la Sibiu a Asociațiunei

¹*E-mail: augmuresan@gmail.com

Vezi Nicolae Roșuț, *Societăți culturale arădene până la Unire*, în „Ziridava”, V, 1975, pp. 209-223.

² Mircea Timbus, *Mărturii documentare despre rolul Asociației naționale din Arad pentru cultura poporului român în lupta pentru emanciparea națională și spirituală a românilor din Transilvania*, în „Ziridava”, VI, 1976, p. 165.

Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român - „Astra”⁴.

După aprobarea *Statutelor* acestei asociații culturale de către Curtea imperială de la Viena la 17 septembrie 1862⁵ și Consiliul Locumtenențial Regal Ungar la 11 februarie 1863⁶, activitatea propriu-zisă și-a început-o odată cu lucrările Adunării Generale de constituire la 30 aprilie/12 mai 1863⁷ într-o sală a Hotelului „Crucea Albă” din Arad⁸. Adunarea s-a bucurat

³ Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale (în continuare prescurtat: S. J. A. A. N.), *Fond „Astra”-despărțământul cultural al județului Arad*, dosar 2 (1861), f. 1.

⁴ Despre această societate, vezi Pamfil Matei, *Astra-Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român 1861-1950*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986.

⁵ S. J. A. A. N., *Fond „Astra”- despărțământul cultural al județului Arad*, dosar nr. 5/1863, f. 1.

⁶ Idem, *Fond „Astra”- despărțământul cultural al județului Arad*, dosar 5 (1863), f. 1; *Catalogul membrilor și Statutele Asociațiunii naționale în Aradu pentru cultura și conversarea poporului român*, Arad, 1864; M. Timbus, *Astra-Despărțământul cultural al județului Arad*, în „*Revista Arhivelor*”, nr. 1, 1970, p. 191.

⁷ S. J. A. A. N., *Fond „Astra”- despărțământul cultural al județului Arad*, dosar 6 (1863), f. 42.

⁸ În legătură cu activitatea Asociației Naționale Arădeane, vezi T. Botiș, *Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român*, în „*Înnoirea*”, II, 19-20, 1939, pp. 5-15; Pavel Teodor, *Activitatea „Asociației naționale arădene” în sprijinul învățământului românesc din Banat și Crișana (1862-1918)*, în „*Banatica*”, nr. 1, 1971, pp. 383-389; Andrei Caciora, *Începuturile Asociației arădene*, în „*Cariatide*”, august 1973, p. 11; Nicolae Roșuț, *op. cit.* 209-223; Mircea Timbus, *Astra-Despărțământul cultural...*, pp. 191-192; idem, *Mărturii documentare despre rolul Asociației...*, pp. 165-178; Ioan Bolovan, *Considerații privind geneza și înființarea Asociației naționale arădene pentru cultura poporului român*, în „*Acta Musei Napocensis*”, XXII-XXIII, 1985-1986, pp. 630-638; Dan Demșea, *Începuturile „Asociațiunii naționale arădene pentru cultura poporului român”*, în „*Ziridava*”, XV-XCI, 1987, pp. 317-333; Ioan Bolovan, *Cultură și societate în Transilvania în a doua jumătate al secolului al XIX-lea: Exemplul Asociației naționale arădene pentru cultura poporului român*, în „*Ziridava*”, XV-XVI, 1987, pp. 307-316; Ioan Bolovan, Dorel Moțiu, *Contribuții la cunoașterea activității cultural-naționale a avocaților și funcționarilor români în cadrul Asociației Naționale din Arad (1863-1870)*, în „*Crisia*”, XVII, 1987, pp. 331-338; Eugen Glück, *Contribuții cu privire la colaborarea Asociației Culturale arădene cu „Astra”*, în „*Astra-1861-1950, 125 de ani de la înființare*” (sub red. dr. V.V. Grecu), Sibiu, 1987, pp. 243-245; Ioan Bolovan, *Asociația Națională Arădeană pentru Cultura Poporului Român factor de solidaritate și unitate națională (1863-1918)*, în „*Acta Musei Napocensis*”, XXIV-XXV, 1987-1988, pp.701-710; Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, *Evoluția cantitativă și compoziția socio-profesională a membrilor Asociației naționale arădene (1863-1910)*, în „*Crisia*”, XIX, 1989, pp. 231-246; Cornel Clepea,

de o largă participare a românilor, evenimentul meritând din plin aprecierea de „sărbătoare națională”⁹.

La ședința oficială de constituire conform statutelor s-au ales organele de conducere și noii membri în număr de 810 intelectuali, țărani, comercianți, elevi etc. din 153 de localități¹⁰. Printre membrii fondatori și membri obișnuiți ai noii societăți, numită la început, „*Asociațiunea națională arădeană pentru cultura și conservarea poporului român*”, figurau personalități de seamă ale vieții politice și culturale din Transilvania, printre care menționăm pe Vincențiu Babeș, Antoniu Mocioni, George Popa de Teiuș, Atanasie Șandor, Ioan Popovici Desseanu, Ioan Arcoși¹¹ ș. a.

Tot acum în cadrul ședinței s-a stabilit și sigiliul acestui așezământ cultural. Constantin Ioanovici¹², propune ca emblemă a sigiliului - efigia zeiței Minerva - „ca ideal al științelor și artelor”¹³, asemănător cu cel al ASTREI-sibiene¹⁴.

Asociația arădeană pentru cultura poporului român, în „Relief”, Arad, nr. 1, august, 1992, p. 2; Viorel Ciubotă, *Trei scrisori inedite ale Asociației naționale din Arad pentru cultura și conversarea poporului român*, în „Studii și comunicări, Satu Mare, 9-10, 1992-1993, pp. 141-147; Ioan Bolovan, *Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român (1863-1918). Contribuții monografice*, Cluj-Napoca, 1994; Avram Crăciun, *Asociația Națională Arădeană pentru Cultura Poporului Român colaboratoare și componentă a „Astrei”*, în „Studia Universitatis „Vasile Goldiș” Arad, 5, 1995, pp. 367-369; Liviu Mărghită, *Locuitori ai Aradului membri în Asociațiunea Națională din Arad pentru Cultura și Conversarea Poporului Român*, în „Arca” (Arad), nr. 4, 5, 6 (2001), pp. 119-124; Ioan Bolovan, *Asociația Națională Arădeană pentru Cultura Poporului Român 1863-1918. Contribuții monografice*, Ediția a II-a revizuită și adăugită (prefată de prof. univ. dr. Nicolae Bocșan), Edit. Dacia XXI, 2011 ș. a.

⁹S. J. A. A. N., *Fond „Astra”- despărțământul cultural al județului Arad*, dosar 6 (1863), f. 28, apud Mircea Timbus, *Mărturii documentare despre rolul Asociației...*, p. 165.

¹⁰ Nicolae Roșuț, *op. cit.*, p. 211; Mircea Timbus, *Mărturii documentare despre rolul Asociației...*, p. 166; Dan Demșea, *op. cit.*, p. 321.

¹¹ Mircea Timbus, *Mărturii documentare despre rolul Asociației...*, p. 166.

¹²Constantin Ioanovici a absolvit gimnaziul la Arad și Facultatea de Drept la Pesta. În 1843 era director al Preparandiei din Arad, iar în 1846 director al școlilor naționale din districtul Timișoara. Din 1850 este numit inspector școlar al întregului district bănățean (1850-1861). A murit la 27 august 1865 la Miniș, județul Arad, vezi alte amănunte la V. Țărcovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1870-1918)*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1970, p. 125, nota 13.

¹³ Dan Demșea, *op. cit.*, p. 321; Ioan Bolovan, *Asociația Națională Arădeană pentru Cultura Poporului Român 1863-1918. Contribuții...*, p. 29.

¹⁴ Ioan Bolovan, *Asociația Națională Arădeană pentru Cultura Poporului Român 1863-1918. Contribuții...*, p. 48.

Statutele la art. 1 după ce analizează scopul Asociației prezintă mijloacele prin care ele vor fi realizate. Astfel se menționează: ajutor acordat tinerilor săraci care frecventează diferite școli, învățătorilor lipsiți de mijloace materiale pentru desfășurarea activității în bune condițiuni, școlilor sătești, crearea unei biblioteci¹⁵ dotată cu opere ale literaturii române, cu reviste și ziare românești; editarea unor cărți românești, întreținerea localului adecvat pentru ședințe și pentru bibliotecă etc¹⁶.

Referitor la denumirea societății, *Statutele* (art. 2) precizează că ea se va numi „*Asociația națională în Arad pentru cultivarea și conservarea poporului român*”¹⁷. Această denumire va suferi schimbări. Astfel, la Adunarea generală din anul 1864, a fost simplificată denumirea dată asociației, omițându-se cuvântul „conversarea” și devenind „*Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român*”¹⁸. Începând din anul 1866 apare tot mai frecventă denumirea: „*Asociația națională din Arad pentru cultura poporului român*”¹⁹.

Deși statutele au suferit modificări repetate, conform art.1, scopurile Asociației Naționale Arădene au rămas aceleași: „*promovarea culturii naționale a poporului român, mai ales înaintarea literaturii române și culturii sociale, prin cetire și conversare*”²⁰.

De-a lungul existenței sale, Asociația Națională Arădeană a avut a strânsă colaborare cu „Astra” din Sibiu²¹. Având scopuri comune cu „Astra” sibiană și o activitate orientată în aceleași direcții, „Asociația Națională Arădeană”, s-a contopit cu aceasta în anul 1924, activând în continuare ca un despărțământ al acesteia și cu o competență teritorială mai restrânsă²².

¹⁵ În acest sens, vezi Dan Demșea, *Istoricul unei biblioteci românești - Biblioteca „Asociațiunii naționale arădene pentru cultura și conservarea poporului român”, în „Comunicări și referate”, Arad, 1974, pp.71-76.*

¹⁶ Nicolae Roșuț, *op. cit.*, p. 213.

¹⁷ S. J. A. A. N., *Fond „Astra”- despărțământul cultural al județului Arad*, dosar 5 (1863); *Statutele Asociațiunii naționale arădene pentru cultură și conversarea poporului român*, Arad, 1863; Nicolae Roșuț, *op. cit.*, p. 213.

¹⁸ Dan Demșea, *Începuturile Asociațiunii naționale arădene...*, p. 323.

¹⁹ Nicolae Roșuț, *op. cit.*, p. 213.

²⁰ S. J. A. A. N., dosar 5/1863; *Statutele Asociației naționale arădene pentru cultura și conversarea poporului român*, Arad, 1863.

²¹ Vezi Eugen Glück, *op. cit.*, pp. 243-245.

²² S. J. A. A. N., *Fond Astra - despărțământul cultural al județului Arad*, dosar 215/1924, f. 2, 5; A. Caciora, M. Timbus, *Cultura*, în „Aradul permanent în istoria patriei, Arad, 1978, p. 588.

De la Asociațiunea Națională Arădeană pentru Cultura Poporului Român s-a păstrat tiparul sigilar²³, actualmente aflat în colecția de sigilii a Complexului Muzeal Arad²⁴. Sigiliul realizat cu acest tipar sigilar a fost identificat pe diferite documente emise de către asociație²⁵.

Tiparul sigilar este alcătuit din două părți demontabile: rondela sigilară și mânerul. Rondela sigilară confecționată din metal (bronz) are o formă oval-verticală cu dimensiunile 35 mm x 31 mm, gravată în incizie pentru sigilarea cu ceară.

În emblema (fig. 1) pe o terasă un personaj feminin (zeița Minerva, zeița înțelepciunii, artelor și strategiei războinice), în picioare, văzut din față, cu capul spre stânga acoperit cu coif cu panaș și purtând chiton și himation. Personajul menționat ține cu mâna dreaptă sulita, iar cu mâna stângă sprijină un scut oval așezat la picioare pe care se distinge capul Gorgonei; în dreapta zeiței este reprezentată bufnița, simbolul înțelepciunii (plasată pe terasă în spatele sulitei). De o parte și de alta a personajului s-a gravat data: 18-63, anul confecționării tiparului sigilar și a înființării asociației. Personajul feminin din emblema tiparului sigilar nu a fost ales întâmplător²⁶. Prin reprezentarea din emblema se sublinia originea latină a

²³ Vezi Augustin Mureșan, *Sigiliul Asociației naționale arădene pentru cultura poporului român*, în „Adevărul” (Arad), Anul VI, nr. 1207, din 27 iunie 1994, p. 7. Tiparul sigilar a fost prezentat și de către dr. Lurențiu Ștefan Szemkovics în cadrul Sesiunii naționale de comunicări științifice „Administrație românească arădeană-Astra arădeană rediviva”, Ediția a X-a, Arad, 15 mai 2015.

²⁴ Complexul Muzeal Arad, *Fond Muzeu Oraș*, inv. nr.1012.

²⁵ S. J. A. A. N., *Fond „Astra”- despărțământul cultural al județului Arad*, dosar 6/1963, f. 42. Sigiliul a fost prezentat succint de către arhivistul Mircea Timbus, astfel: „Sigiliul asociației, de formă rotundă, reprezenta în câmpul său efigia Minervei, zeița înțelepciunii, artelor și a strategiei războinice, iar legenda sigiliului avea următorul cuprins: ASOCIAȚIUNEA NAȚIONALĂ PENTRU CULTURA POPORULUI ROMÂNUL, IN ARAD, 1863, vezi Mircea Timbus, *op. cit.*, p. 176, nota 20. Reprezentarea zeiței Minerva se regăsește și pe antetul actelor și pe copertile unor cărți care apăreau sub egida Asociațiunii Naționale Arădene.

²⁶ Printre sigiliile în care a fost reprezentată (într-un mod asemănător), zeița Minerva se numără și sigiliile culturale care le-a uzilizat Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român („ASTRA”) din Sibiu, vezi Maria Dogaru, *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol heraldic*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981 p. 141 și p. 160; Augustin Mureșan, *Despre un sigiliu al Asociației Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, Astra*, în „Astra arădeană”, anul II, nr. 3 (4) decembrie 2001, p. 7; Nicușor Dănuț Ivănuș, *Sigilii și ștampile din colecția Astrei aflate în Muzeul Brukenthal - Muzeul de Istorie - Casa Altemberger - din Sibiu, Catalog* (prefață dr. Augustin Mureșan), Sibiu, 2009, p. 22, 23, 24

poporului român și rolul Asociației Naționale Arădene pentru Cultura Poporului Român în răspândirea culturii și dezvoltării conștiinței naționale.

Circular pe două rânduri s-a scris legenda, în limba română cu litere majuscule: **ASOCIAȚ.[IUNEA] NAȚIUN.[ALĂ] PENT.[RU] CULTURA POPOR.[ULUI] ROMÂNUL IN ARADU B. C.**²⁷. Din cauza lipsei de spațiu unele cuvinte ale legendei tiparului sigilar s-au gravat prescurtat. La marginea spațiului sigilar, două cercuri ovoidale, unul perlat interior și altul liniar continuu, exterior.

Fig. 1.

Mânerul tiparului de sigiliu este confecționat din lemn (probabil stejar) strunjit și lustruit, vopsit maroniu și ornamentat având în partea superioară formă de ciupercă (Fig. 2). Înălțimea totală a piesei sigilare (rondela împreună cu mânerul) este de 95 mm.

sau alte instituții, precum sigiliul Eforiei Fondului comunal din Câmpeni, vezi Maria Dogaru, *Colecțiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului*, București, 1984, p. 96.

²⁷ Augustin Mureșan, *Sigiliul Asociației naționale arădene...*, p. 7.

Fig. 2.

Evoluția Aviației Militare Române. Participarea la campaniile militare din Primul Război Mondial (1916-1918)

Evolution of the Romanian Military Aviation. Participation in the campaigns of the First World War (1916-1918)

Adrian Deheleanu
Muzeul Banatului Timișoara, Piața Huniade, nr. 1,
e-mail: adideheleanu@yahoo.com.

Abstract

The aviation appeared in the first decade of the twentieth century. During this period of world aviation birth, which coincides with the beginnings of Romanian aviation, the creative genius of our people has manifested boldly in the domain of mechanical flight, emerging internationally, primarily through its representatives Traian Vuia, Aurel Vlaicu and Henri Coanda; their achievements have contributed to the conception and development of global aviation.

As a result, the airspace conquest history has decided for them a well-deserved place among the aviation pioneers. The originality of their ideas which they applied to build aircraft, along with the efforts and achievements of other Romanian constructors in the same period or later – within the Romanian aviation industry – give us the power to say that Romania is a country with a great tradition in the field of aircraft construction.

It should be noted that the assertion of aviation and also its entry into the industrial age took place along with the preparation and the conduct of World War I. The plane went from a curiosity into a powerful war machine, first used to observe the enemy and to conduct the artillery shooting, and then getting air combat missions for the destruction of living forces and technical devices, and also for the elimination of the adverse forces aircraft.

Key words: aviation, weapons, squadron, bombing, aviation unit

Aviația a apărut în primul deceniu al secolului al XX-lea. În această perioadă de naștere a aviației mondiale, care coincide cu începuturile aviației românești, geniul creator al poporului nostru s-a manifestat cu îndrăzneală și în domeniul zborului mecanic, afirmându-se pe plan internațional, în primul rând prin reprezentanții săi Traian Vuia, Aurel Vlaicu și Henri Coandă care prin realizările lor au contribuit la zămislirea și la dezvoltarea aviației mondiale; ca urmare istoria cuceririi spațiului aerian le-a hotărât un binemeritat loc în rândurile pionierilor aviației. Originalitatea ideilor pe care ei le-au aplicat la realizarea aeronavelor, alături de eforturile și realizările altor constructori români care, în aceeași perioadă sau mai târziu - în cadrul industriei aeronautice românești -, au continuat aceste începuturi ne îndreptățesc să afirmăm că România este una din țările cu tradiție în domeniul construcțiilor aeronautice¹.

Este de menționat faptul că afirmarea aviației precum și intrarea ei în epoca industrială a avut loc odată cu pregătirea și desfășurarea primului război mondial. Avionul s-a transformat dintr-o curiozitate într-o puternică mașină de război, mai întâi folosită pentru observarea inamicului și conducerea tirului artileriei, apoi chiar primind misiuni de luptă aeriană, privind distrugerea forțelor vii și a mijloacelor tehnice precum și a aeronavelor forțelor adverse.

Primele motoare care au putut fi montate pe aeroplane, revoluționând zborul, au fost cele de tipul Antoinette construite de Leon Levovoseur, acestora urmându-le, în anul 1903, cele de tipul Anzzani, cu trei și cinci cilindri. Ulterior, vor apărea motoarele rotative Gnome și Rhome².

Vuia, Coandă și Vlaicu vor profita de aceste realizări tehnice, construindu-și propriile avioane dotate cu motoare de acest fel, plasându-se, astfel, printre pionierii aviației mondiale.

Prima încercare reușită de decolare cu propriile posibilități, inclusiv a zborului pe distanța de 12 metri, la o înălțime medie de circa 0,60 m, a efectuat-o la Montesson (18 martie 1906), lângă Paris, genialul inventator român Traian Vuia (1872-1950), cu aparatul numit *Vuia Nr. 1*. Prin acest zbor, Vuia a devenit primul om care a reușit un adevărat zbor mecanic, avionul său fiind primul aparat mai greu decât aerul, dotat cu motor și toate componentele unui avion modern, decolând și ridicându-se de la sol exclusiv cu mijloace proprii de bord, deci fără a folosi nici un fel de

¹ Florin Zăgănescu, „Aviația – Mici enciclopedii și dicționare ilustrate”, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 41.

² *** *Istoria aviației române*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, p. 31-32.

instalație auxiliară amplasată pe teren (catapultă, tractare, rampă înclinată etc.)³. Performanța sa, deși consemnată de presa și revistele de specialitate ale timpului, a fost mult timp contestată ca prioritate datorită faptului că la acest memorabil zbor nu au participat oficialitățile aeriene franceze din acea perioadă (de la Aeroclubul Franței).

În toamna anului 1909, la București, a avut loc zborul cunoscutului constructor francez Bleriot. În același an, în România inventatorul Rodrig Goliescu realizase și brevetase un original aparat cu fuselaj tubular și aripă foarte curbă, denumit Avioplan, cu care avea să atingă ulterior, în zbor, înălțimea de 50 m⁴.

În anul următor, au început să facă exerciții aeriene inginerul Aurel Vlaicu, la bordul avionului inventat de el însuși, și prințul George V. Bibescu, cunoscut om de sport al vremii, pe un aparat Bleriot cu motor Anzzani de 18 CP. Vlaicu și Bibescu au fost primii zburători români care au învățat singuri această artă⁵. Anul 1910 a adus „în dar” iubitorilor și sprijinitorilor aviației numeroase mitinguri aviatice și a însemnat pentru România construirea și experimentarea în zbor de către Aurel Vlaicu a primului aparat realizat integral pe pământul patriei: un aparat fuselat aerodinamic, *A. Vlaicu Nr. I*, cu două elice contrarotative și o foarte bună stabilitate și manevrabilitate în zbor. Un alt eveniment remarcabil al aceluiași an pentru români îl reprezintă realizarea primului avion cu motor reactiv din lume „Coandă-1910” expus la cel de al doilea Salon al aviației și automobilului din Paris și apoi încercat la 16 decembrie același an, pe câmpul Issy-les-Moulineaux din apropierea capitalei Franței.

Un an mai târziu, independent de primul hidroavion cu trei flotoare, dotat tot cu motor Gnome construit de francezul Henri Fabre la 28 martie 1910, românul Ion Paulat (1873-1954), care încă din 1908 concepușe un astfel de aparat confecționându-i și macheta, a încercat să construiască primul hidroavion românesc⁶. Lipsa fondurilor financiare l-a împiedicat pe Ion Paulat să-și îndeplinească proiectul care prevedea un aparat cu 3 locuri, nu cu un singur loc ca cel al lui Fabre.

Atât Traian Vuia cât și Henri Coandă au avut o contribuție valoroasă la apariția și dezvoltarea aviației mondiale, dar primul aviator român care a construit și pilotat un avion în România, a fost Aurel Vlaicu⁷. Atât Vuia, cât

³ A.M. R., *fond Direcția Aeronautică*, dosar nr. Crt. 420/1930, f. 6.

⁴ *Ibidem*, f. 8.

⁵ *Ibidem*, d. 300/1931, f. 100.

⁶ *Ibidem*, f. 102.

⁷ *Ibidem*, d. 302/1930, f. 432.

și Coandă își vor desăvârși studiile și invențiile în străinătate, țările gazdă fiind Franța, respectiv Anglia. Acesta este și motivul pentru care la începutul războaielor balcanice vom asista la paradoxul, ca România, din postura de țară unde se puseseră bazele aviației, să importe avioane străine. Acest paradox se va repeta și la intrarea ei în Primul Război Mondial, țara văzându-se în imposibilitatea construirii unui avion propriu de luptă. Datorită acestui fapt, Guvernul român va fi nevoit să importe în continuare aparate de zbor fabricate în Franța și în Anglia.

Bine cunoscuta uzină de avioane engleză Bristol Aeroplan Company l-a angajat în ianuarie 1912, în calitate de conducător al diviziei de concepție/proiectare, pe inginerul român Henri Coandă, după ce acesta a prezentat președintelui firmei, sir George White, un amplu raport privind perspectivele și viitorul aeronauticii în lume. Viitorul descoperitor al „efectului Coandă” a adus contribuții importante, printre care construirea primelor avioane bimotoare, organizarea cabinei de pilotaj cu scaune alăturate (cote-â-cote), introducerea fuselajelor lungi, folosirea aripilor cu anverguri inegale la biplane, montarea comenzilor duble, folosirea rezervoarelor suplimentare de combustibil la aparatele militare, adaptarea flotoarelor în locul roților, la hidroavioane etc. Activitatea foarte fecundă pe care Coandă a desfășurat-o la conducerea firmei, în calitate de director tehnic, i-a atras aprecieri elogioase ; astfel specialistul Denis Lefevre-Tous-saint declara : „Se poate într-adevăr afirma că Henri Coandă a fost cel care a dat avânt firmei - Bristol -, astăzi una dintre uzinele aeronautice de prim rang din lume”. Dintre aparatele concepute și realizate de Coandă la Bristol trebuie menționate⁸: monoplanul *Bristol—Coandă*, biplanul militar *Bristol-Coandă „Tractor”*, biplanele de vânătoare *Bristol-Coandă B.R.-7* și *Bristol-Coandă Fighter*, aparatul mono-plan *Bristol-Coandă* cu ampenajul în forma literei „V”, supranumit „Canard” etc. Cu un aparat *Bristol-Coandă*, firma a participat la mitingul de aviație de la Salysbury unde, condus de piloții Pixton și Busteed, acest aparat a câștigat un premiu și aprecieri unanime; aparatele militare *Bristol-Coandă* au fost vândute peste hotarele Marii Britanii, terenul de încercări fiind realmente invadat de piloții recepționeri veniți din diferite țări, printre care și din România. În campania din 1913—1916, aparatele *Bristol-Coandă* achiziționate în România nu au provocat nici un accident sau incident de zbor.

Intervalul de timp cuprins între zborul efectuat de Traian Vuia și intrarea în Primul Război Mondial a României, a fost de doar zece ani. În ciuda acestui scurt răstimp, în țară au existat mai multe proiecte și încercări

⁸ *Ibidem*, f. 435.

de realizare a unor avioane, rămase însă nefinalizate datorită lipsei fondurilor.

De remarcat că în anul 1910 la București a fost înființată școala de pilotaj de la Chitila (de către M. Cerchez), în atelierele căreia au fost construite, în licență, patru avioane Farman, cu motor Gnome-Rhone de 50 CP. Mihai Cerchez aflându-se la Paris, a fost atras de zborurile compatriotului său Traian Vuia⁹, de brazilianul Santos Dumont și de francezul Bleriot. Animat de patriotism și deținând solide cunoștințe de aviație, hotărât să înființeze în țară o școală de pilotaj, Cerchez s-a întors, în 1909, în România, unde a găsit un climat favorabil punerii în practică a visului său.

La Tribunalul Ilfov „a fost înregistrat „actul constitutiv, numit „Contract de Societate”, semnat de Mihail Cerchez alături de alte 29 de persoane cu Statul Român, prin care primii se obligau să contribuie financiar în vederea realizării scopului propus - „exploatarea locomotiei aeriene sub toate formele”¹⁰.

Aerodromul înființat de Cerchez, primul din România, deținea pe o întindere împrejmuită, câteva clădiri acoperite pentru un număr de cinci avioane, alte construcții pentru personalul administrativ al aerodromului, două tribune pentru public, precum și ateliere dotate cu aparate și utilaje pentru reparații și construcții de avioane. La acea vreme, toate acestea au reprezentat o realizare unică în România. Avioanele deținute au fost de diverse tipuri - două H. Farman biplane, destinate executării zborurilor de formare a piloților; un avion de tip Wright, precum și unul de tip Demoiselle, fără motor, pentru antrenamentul la sol.

Cerchez a obținut licența pentru construirea avionului H. Farman, pentru perioada 1911-1912, desfășurându-și activitatea în atelierele de reparații de la Chitila.

Aviația era încă în faza încercărilor și totuși strategii militare îi prevedeau deja utilizări în armată, apreciind că cine va avea supremația în aer va fi și câștigătorul războaielor. Țara noastră este a doua țară, după Franța, care-și însușește această idee iar pilotul Aurel Vlaicu, la bordul aparatului său *A. Vlaicu Nr. I* participă în anul 1910 la manevrele de toamnă, transportând un ordin de luptă. În acest fel am depășit țări cu tradiție militară mai veche, cum ar fi Italia, care abia la 22 octombrie 1912

⁹ *Ibidem*, f. 438.

¹⁰ *Ibidem*, d. 309/1931, f. 458.

avea să execute prima misiune prin zborul de recunoaștere al pilotului militar cpt. Piazza, între Tripolii și Azizia¹¹.

Din anul 1911, preocupările României privind aviația și folosirea ei în scopuri militare au căpătat un contur mai accentuat, aceasta și datorită faptului că începeau să se întrevadă viitoarele tulburări internaționale.

Întrevăzând folosirea aviației în armată pe timpul acțiunilor militare, la propunerea lui Mihail Cerchez, ministrul de Război Nicolae Filipescu, hotărăște ca formarea viitorilor piloți militari să se facă la Școala de la Chitila. În vederea realizării acestui obiectiv, ministrul de Război a detașat la această școală, în luna aprilie 1911, șase ofițeri: maior Ion Machi, căpitan Fotache Ionescu, locotenent Stelian Boiangiu și sublocotenenții Ștefan Protopopescu, Gheorghe Negrescu și Ștefan Druțu. Concomitent, s-a dispus construirea celor patru avioane Farman. În cadrul acestei școli de pilotaj, se va evidenția și tânărul voluntar Polihroniade Vacas, care nu împlinise încă majoratul.

În același an, Principele Bibescu, înființa, la Cotroceni, o nouă școală de zbor, care era ocrotită de armată. Pentru o perioadă scurtă de timp, cele două școli de aviație au funcționat împreună, continuând să pregătească piloți militari¹².

La propunerea maiorului Ion Macri, comandantul grupului de ofițeri-elevi, Ministerul de Război a sîstat tot sprijinul material acordat, până la acea dată, Școlii de pilotaj de la Chitila, înființând o nouă școală la Cotroceni. Mihail Cerchez va încerca să refacă situația până în anul 1912, dar lipsa fondurilor, a avioanelor și a personalului de specialitate, transferat la școala de la Cotroceni, îl vor sili să închidă școala și atelierele de la Chitila. În scurta perioadă de existență, Școala de la Chitila a pregătit șapte piloți, din care doi brevetati, și a construit patru avioane Farman¹³.

Prințul Bibescu care obținuse la Pau, în Franța, cel de-al 20-lea brevet de aviator din lume se întoarce în țară, aducând cu sine un avion de tip Voisin Canard și unul de tip Bleriot. La fel ca și Mihail Cerchez, Bibescu era mînat de dorința de a înființa în România o școală de pilotaj, iar pentru a-și îndeplini visul, va mai comanda Casei Bleriot, alte trei avioane. Școala și-a început activitatea pe câmpul de la Cotroceni, la mai puțin de o lună după înființarea școlii de la Chitila, scopul ei fiind de a pregăti noi piloți. Și de această dată, Ministerul de Război va trimite la Școala de pilotaj trei ofițeri pentru obținerea brevetelor: locotenent Mircea Zorileanu,

¹¹ *Ibidem*, f. 463.

¹² *Ibidem*, f. 472.

¹³ *Ibidem*, f. 474.

sublocotenentii Nicolae Capșa și I. Istrate. Vor obține brevetele de pilot, numai Mircea Zorileanu, la 15 iulie 1911, și Nicolae Capsa, la 18 iulie 1911.

Din rândul elevilor de la Chitila, cei doi obținători ai brevetelor de pilotaj au fost: Ștefan Protopopescu, la data de 9 iulie, și sublocotenentul Gheorghe Negrescu, la data de 17 iulie 1911.

Datorită eforturilor depuse de cele două școli de pilotaj românești, dar și ca argument al reușitei în viitor a aviației militare române, cei patru piloți militari brevetati (doi de la școala de la Chitila și doi de la cea de la Cotroceni), vor participa, pentru prima dată, la manevrele regale din 1911, executate în apropierea orașului Roman¹⁴.

Astfel s-a hotărât ca șase aeroplan, trei de tipul Farman și trei de tipul Blériot, să pornească în zbor de la București spre câmpul de manevre, în timpul desfășurării exercițiilor de luptă, piloții români au executat misiuni de observare, recunoaștere și chiar de fotografiere aeriană. Dintre avioanele Farman ce au plecat de la Chitila, cel pilotat de tânărul Poly Vacas, era fabricat chiar în atelierele făcute de Cercez.

În anul 1911, în urma efectuării unor manevre militare, armata română dispunea de două formațiuni de aviație. În regia luptelor imaginare, o formație de avioane Farman acționa pentru „partida de sud”, iar cealaltă formație, alcătuită din avioane Bleriot, acționa pentru „partida de nord”¹⁵.

Autoritățile de stat ale timpului, au fost convinse de necesitatea introducerii aviației în structura de organizare a armatei. Aviația militară a continuat să se organizeze și să se dezvolte în perioada 1912-1913. Definitivarea organizatorică a aviației militare a fost oficializată prin înalt Decret Regal din 27 martie 1912. Acesta prevedea înființarea începând cu data de 1 aprilie 1912, a unei școli și a unui parc de aviație, depinzând de „Batalionul de căi ferate” și de „Inspectoratul General al Geniului”¹⁶. Așadar, era constituită în România „Școala Militară de Pilotaj”, instituție la conducerea căreia fusese numit maiorul Ion Macii

Pentru a organiza, în condițiile cele mai bune, noua instituție pe care o conducea, Macri a întreprins o serie de studii la școlile de profil din Franța. La întoarcerea în țară, ofițerul român a adus, cu sine, planurile necesare construirii unui avion Farman model 1912.

Astfel, la Cotroceni, pe locul unde funcționase în anul 1911 Școala înființată de Bibescu, se afla acum moderna Școală Militară de Pilotaj, aflată

¹⁴ *Ibidem*, d. 253/1932, f. 387.

¹⁵ *Ibidem*, f. 396.

¹⁶ *Ibidem*, f. 403.

sub patronajul armatei. Aici se vor construi, sub licență, patru avioane H. Farman, altele decât cele de la Chitila.

Numeroși piloți pregătiți la Școala Militară de Pilotaj de la Cotroceni în anii de până la intrarea României în Primul Război Mondial își vor dovedi măiestria de buni zburători pe aparatele Farman, precum și pe cele de tip Bleriot în timpul campaniilor din anii 1916-1917.

În anul 1912, G.V. Bibescu ajută la înființarea celei de-a patra școli pentru formarea piloților civili și militari. Pentru înzestrarea armatei române cu aeroplan, lua ființă, la 5 mai 1912, „Liga Națională Aeriană” (L.N.A.), fondurile necesare achiziționării de aparate de zbor obținându-se pe bază de „cotizații” și „subscripții” publice¹⁷.

Noua școală de pilotaj, și-a început activitatea la sfârșitul lunii august 1912, pe un nou aerodrom la Băneasa. Au fost cumpărat din Franța, patru avioane Bleriot cu motoare de 50 C.P., două avioane biplane Farm an, cu motoare de 80 C.P., precum și un avion monoplan Pinguin, pentru rulaje la sol.

La doar câteva luni de la darea în funcțiune, aerodromul Ligii Naționale Aeriene de la Băneasa a fost mai bine dotat și echipat, chiar și decât aerodromul Școlii Militare de Pilotaj. Deoarece la Cotroceni se fabricau cele patru aparate Farman 1912, sub licență franceză, conducerea acestei unități a decis să transfere Ligii Naționale Aeriene, două avioane Bleriot.

Spre deosebire de anul 1911, manevrele regale care au avut loc la sfârșitul anului 1912 au evidențiat lipsurile din cadrul aviației militare românești, acest lucru datorându-se politicii necorespunzătoare față de industria autohtonă de avioane. Din cele patru avioane H. Farman ale școlii de la Cotroceni, construite în atelierele proprii, a participat la manevrele militare regale, un singur avion pentru misiunile de recunoaștere. Exceptând cele patru avioane ale Ligii Naționale Aeriene, două Bleriot și două H. Farman, precum și cel al lui Vlaicu, ce participase cu propriul său avion construit, aviația militară se dovedea a fi slab înzestrată cu aparate puține și uzate.

Pentru colectarea de fonduri necesare cumpărării de noi avioane Liga Națională Aeriană a întreprins mitinguri aviatice în diferite orașe din țară, continuându-și astfel politica de dotare a aviației militare cu aparate de performanță. Într-un interval de timp relativ scurt, s-au obținut sumele necesare cumpărării a zece aparate noi, care urmau a fi puse la dispoziția

¹⁷ *Ibidem*, d. 261/1932, f. 25.

armatei¹⁸. Avioanele cumpărate pe bază de subscripție, aveau pictate pe planurile inferioare tricolorul românesc, iar pe fuzelaj era înscris numele județului de unde proveneau banii pentru achiziționarea avionului respectiv¹⁹.

Datorită situației dificile în care se găseau avioanele Școlii de la Cotroceni, Ministerul de Război a propus și firmei britanice Bristol, să participe cu avioanele proprii, la manevrele militare din toamna anului 1912. Trebuie menționat faptul că, la firma Bristol se afla, în această vreme, inginerul Henri Coandă, viitorul savant, care deținea funcția de director tehnic. În asemenea circumstanțe, probabil și la rugămintea generalului Coandă, tatăl său, acesta a trimis pentru manevrele militare din România, un avion monoplan Bristol - Coandă, împreună cu mecanicul și pilotul său.

După demonstrarea calităților de zbor ale avionului monoplan Bristol-Coandă, în cadrul manevrelor militare, au început, având caracterul de urgență, zborurile în fața unei comisii militare române, pentru achiziționarea sa. Aparatul britanic, ce fusese câștigător al concursului avioanelor din Anglia, a fost manevrat în fața comisiei militare române de pilotul Pixon, la data de 20 septembrie 1912. Avionul înzestrat cu motor rotativ Gnome de 80 de C.P., fusese construit în raport cu posibilitățile tehnice ale vremii, fiind rezultatul muncii lui Coandă.

Datorită reprezentăției reușite a acestui aparat, membrii Ministerului de Război au comandat firmei Bristol, după achiziționarea primului avion, alte aparate, după cum urmează: patru monoplan sistem Bristol cu motoare Gnome de 80 de CP. și un monoplan de școală sistem Bristol, biloc, cu motor de 50 de CP²⁰.

Astfel, Prințul Cantacuzino a fost însărcinat să se deplaseze la firma Bristol, pentru a face recepția avioanelor comandate de Ministerul de Război român, acesta a primit, totodată, însărcinarea comandării altor două aparate de școală, dintre care unul fără motor, în scopul folosirii sale pentru piese de schimb. Cu această ocazie, și tot din însărcinarea Ministerului de Război, Cantacuzino a trebuit să se informeze cu privire la noul aparat biplan Bristol-Renault, precum și cu procurarea acestui model.

Complicarea situației balcanice, a făcut pe responsabilii Ministerului de Război să-și pună o serie de întrebări, în ceea ce privea dotarea aviației militare. Telegrama din 6 martie 1913 făcea referire la numărul de avioane necesare școlii militare de aviație, precum și faptul că se solicitase firmei

¹⁸ *Ibidem*, f. 28.

¹⁹ *Ibidem*, f. 30.

²⁰ *Ibidem*, f. 31.

britanice Bristol construirea altor patru aparate, destinate a servi la mobilizare.

Un rol important în dezvoltarea aviației românești la avut Legea pentru organizarea aeronauticii militare, intrată în vigoare la 1 aprilie 1913, aceasta, consacrand la nivel național existența aviației și integrării ei în sistemul militar al României. Începând cu această dată, au apărut pentru prima dată în țara noastră, regulamente privitoare la modul de brevetare a piloților și observatorilor aerieni, condițiile de admitere în școlile de zbor, precum și crearea unui corp al piloților, angajați în baza unui contract de trei ani²¹.

Politica practică de România în această perioadă, dovedea o puternică tendință de ieșire din încorsetarea tratatului semnat cu Puterile Centrale în anul 1883, datorită presiunilor tot mai accentuate ale Austro-Ungariei și Bulgariei asupra statului român. Aceste presiuni au fost percepute și de către populația romană, fapt ce a determinat dorința de înarmare și apărare a integrității și suveranității naționale.

În aceste împrejurări, dat fiind faptul că aviația reprezenta o armă nouă, și totodată foarte utilă, cetățenii orașului Botoșani, adunând o „subscripțiune națională pentru aviațiune”, au înaintat suma Ministerului de război, exprimând totodată dorința ca suma să fie întrebuințată la cumpărarea unui biplan Bristol-Renault, aparat ce fusese de curând introdus în serviciul militar britanic. Aparatul poseda toate instrumentele necesare măsurării altitudinii, vitezei, rotațiilor elicei etc., posedând și dispozitivul necesar aruncării bombelor, acesta reprezentând, la acea dată, „ ultimul progres în aviațiune”²².

Pentru a urmări fabricarea și a participa la recepția acestor avioane, au fost trimiși la casa Bristol trei ofițeri, avându-l în frunte pe locotenentul Gh. Negrescu. Acesta din urmă, profitând de ocazia oferită, și-a trecut pe pământ britanic probele pentru brevetul internațional²³.

La începutul lunii martie 1913, două dintre aparatele ce trebuiau livrate României erau cu probele de recepție încheiate, un al treilea avion urmând să înceapă aceste probe la 5 martie același an. În timpul zborurilor de probă, acest aparat, datorită unor presupuse defecțiuni de ordin tehnic, s-a prăbușit, omorând totodată și pilotul. În această situație, livrările au fost sistate până la stabilirea cauzelor accidentului. Datorită catastrofei produse, uzinele Bristol vor cunoaște o acută criză de încredere, piloții ne mai dorind

²¹ *Ibidem*, f. 40.

²² Arh. M. Ap. N. , *fond Cabinetul ministrului*, dosar nr. 600/1933, f. 200.

²³ Arh. St. Buc., *fond Casa Regală*, dosar nr. 42/1933, f. 16.

să urce în aparatele Bristol-Coandă. De aici și până la falimentul uzinei nu mai era decât un pas, accidentul compromițând totodată și reputația constructorului acestui avion, în persoana inginerului român Henri Coandă.

Salvatorul uzinelor Bristol și al prestigiului lui Coandă, a fost căpitanul aviator Andrei Popovici, care s-a oferit să execute mai multe zboruri pe aparatul controversat, încercând să demonstreze că problema nu era de natură tehnică. Reușita zborurilor a restabilit încrederea în calitățile tehnice ale acestor avioane, care ulterior, pentru o mai mare siguranță, vor fi ranforsate, devenind biplane.

În referatul Ministerului de Război Nr. 570 din 1 august 1913, avioanele comandate până la acea dată casei Bristol erau: două aparate cote-â-cote de 50 C.P.; un aparat cu aceeași configurație fără motor; patru aparate de antrenament monoplane în tandem de 50 de C.P.; patru aparate de război biplane în tandem, cu motoare de Gnome de 80 CP.; un aparat biplan cu motor Renault de 70 de C.P., supranumit și Bristol-Renault; un alt aparat Bristol, dar model vechi H. Farman.

Din totalul de 13 aparate comandate până la această dată, sosiseră în țară doar șase, și anume: cele trei aparate cote-â-cote, dintre care unul fără motor, două aparate de antrenament monoplane în tandem, de 50 de CP. și vechiul biplan Bristol, model H. Farman²⁴.

Dotarea aviației militare a constituit obiectul unor preocupări continue din partea forurilor responsabile, în perioada cuprinsă între sfârșitul anului 1912 și durată întregului an 1913. Dar intențiile acestora și măsurile luate, deși au dus în final la sporirea numărului de avioane, nu au reușit să asigure totuși un important potențial combativ. Cauza principală a constituit-o livrarea cu întârziere a unor avioane comandate la firma britanică Bristol. Ministerul de adăugat și cele de transport, provocate de evenimentele politice și militare desfășurate în această perioadă în Peninsula Balcanică. Din anul 1913, în această campanie a intrat și armata română, ceea ce a făcut ca arma aviației să poată fi testată în plan real. A participat însă, numai secția Ligii Naționale Aeriene constituită din cei nouă piloți membrii și 13 avioane, cu mențiunea că doar o parte dintre aceștia au executat misiuni de luptă²⁵.

Cu toată această firavă înjghebare națională, mânată de curată simțire românească, aviația militară și-a arătat roadele pregătirii și dotării ei, la scurt timp după angajarea sa în conflictul din Bulgaria, prin rapida neutralizare a forțelor ostilei țări vecine.

²⁴ Arh. M. Ap. N., *fond* 332, dosar nr. 31/1934, f. 190.

²⁵ *Ibidem*, f. 196.

În acea vreme de înălțare a armatei române, Liga Națională Aeriană a putut sprijini armata noastră cu avioane și piloți talentați, dintre aceștia amintind numai pe căpitani C. Fotescu, Al. Sturza, N. Capsa, Mavrodi, pe sergentul Macovei și voluntarul Poly Vacas.

Mai presus de cei deja sus menționați, au fost piloții Protopopescu, Gheorghe Negrescu, zburând pe avioane franceze H. Farman model 1913 și Aurel Vlaicu, care a zburat cu avionul construit de el. În afara acestora, mai erau disponibile patru avioane Bristol-Tractor, toate cu motoare de 80 de CP.

În campania din Bulgaria, aviația română s-a distins prin reușite recunoașteri aeriene, acestea reprezentând primele operațiuni ale unei aviații în condiții reale de război.

După bravele fapte săvârșite în campania din Bulgaria, aviația română și-a continuat evoluția firească. Populația urmărea cu interes zborurile demonstrative ce aveau loc în diverse orașe, ajutând desfășurarea acestora prin însemnate contribuții financiare. Liga Națională Aeriană a continuat calea înaltului ei scop, acela de dotare a aviației române cu noi aparate performante. În urma mitingurilor aviatice demonstrative, au fost adunate importante sume de bani din contribuții și donații. Noile avioane cumpărate, au fost botezate cu numele orașelor sau județelor de unde proveneau sumele de bani: Botoșani, Silistra, Mehedinți, Iași etc²⁶.

Situația personalului, materialelor și fondurilor Școlii de Aviație la data de 21 septembrie 1913, se prezenta după cum urmează:

Avioane de război:

- un avion Tractor No. 1 (Nr. 147, dat de casa Bristol), complet echipat, cu motor Gnôme de 80 de CP., biloc, pilotat de căpitanul A. Popovici;

- un avion biplan Tactor No. 2 (Nr. 148, dat de casa Bristol), complet echipat, cu motor de 80 de C.P., pilotat de locotenentul Beroniade;

- un biplan Tractor No. 3 (Nr. 152, dat de casa Bristol), complet echipat, cu motor de 80 de C.P., pilotat de sublocotenentul Pașcanii;

- un biplan Farman biloc No. 1, cu motor Gnome de 80 de C.P., rămas fără pilot, datorită plecării locotenentului Protopopescu la Paris;

- un biplan Farman biloc No. 2, cu motor Gnome de 80 de C.P., pilotat de locotenentul Negrescu;

²⁶ *Ibidem*, f. 199.

- un biplan Farman biloc No. 3, cu motor Gnome de 80 de CP., nemontat însă pe avion, deoarece pilotul său, locotenentul Chișcăneanu se afla în concediu;

- un biplan Farman biloc No. 4, cu motor Gnome de 80 de CP., pilotat de sublocotenentul Al. Popescu;

- un monoplan Albatros, biloc, cu motor Mercedes de 100 CP., pilotat de locotenentul Krey, care îl avea ca elev pe locotenentul Enescu;

- un monoplan Nieuport, biloc, cu motor Gnome de 80 de CP., nemontat dar care urma să fie asamblat, pentru pilotarea căruia fusese recomandat sublocotenentul Alexandru, provenit din infanterie; pentru a deveni pilotul acestui avion, tânărul provenit de la infanterie, trebuia mai întâi să se specializeze în această nouă armă, cursurile efectuându-se în Franța.

Toate aparatele sus menționate erau deja recepționate.

- Avioane de antrenament:

- trei monoplan Bristol cu locuri în tandem și motoare de 50 de C.P.,

dintre care unul cu motorul nemontat;

- un biplan tip vechi Farman, biloc, cu motor Gnome de 70 de CP.;

Aceste aparate nu erau destinate unui aviator anume, pe ele făcându-se tranziția între aparatele de școală și cele de război.

Avioanele de școală:

- trei monoplan Bristol, cu locuri cote-â-cote, motoarele fiind de tip Gnome de 50 CP.; dintre acestea unul era lipsit de motor;

- un biplan vechi Farman, model 1910, fără motor;

- un biplan vechi Farman, model 1912, cu motor de 50 de CP.

- Avioane ce urmau a sosi:

- două biplane Bristol-Tractor cu motoare de 80 de CP., destinate locotenenților Pârvulescu și Pleniceanu;

- un biplan Bristol-Tractor cu motor de 80 de CP., rezultat din transformarea monoplanului Bristol de 80 de CP., destinat locotenentului Scarlat Ștefanescu.

- Avioane ce urmau a se construi în atelierele Școlii de Aviație:

- două biplane Farman, model vechi, pentru care existau numai lemnăria, pânza și emailita necesare construirii, restul accesoriilor fiind comandate din Franța.

• Avioane a căror reformă fusese aprobată de Ministerul de Război:

- un hidroplan Voisin, fără motor;
- un monoplan Bleriot, biloc, cu locuri în tandem, fără motor;
- două monoplane Bleriot, monoloc, fără motor, dintre care, la unul se putea monta un motor Anzzani de 20 de CP.;

- un monoplan Morane, biloc, fără motor;
- două biplane vechi Farman, tip 1912, biloc, fără motoare.

• Motoare existente la acea dată în țară, dar nemontate pe aparate:

- un motor Gnôme de 80 de CP., în stare bună, sosit de la casa Bleriot;

- trei motoare Gnôme de 50 de CP., reparate de casa Gnome;
- trei motoare Gnôme de 50 de CP., ce urmau a se trimite la uzină pentru reparații;

- un motor Gnôme de 50 de CP., deteriorat, ce urma să fie secționat pentru școala teoretică;

- un motor Gnôme de 70 de CP., în stare bună;
- un motor Anzzani, de 70 CP., în stare bună;
- un motor Anzzani, de 20 CP., uzat;
- un motor Anzzani, de 35 CP., în stare bună;
- un motor Anzzani, de 45 C.P., nou;
- un motor Anzzani, de 60 CP., nou²⁷;

În afara acestora, în hangarele și depozitele Ministerului de Război, mai existau numeroase lăzi cu piese de schimb, atât pentru motoare, cât și pentru fuselajele avioanelor.

În cei zece ani scurși de la zborul fraților Wright și până la începerea primului război mondial, avionul s-a transformat dintr-o curiozitate într-o puternică mașină de război, mai întâi folosită pentru observarea inamicului și conducerea tirului artileriei, apoi chiar primind misiuni de luptă aeriană, privind distrugerea forțelor vii și a mijloacelor tehnice precum și a aeronavelor forțelor adverse. Astfel, războiul și-a pus o amprentă grea, decisivă într-un fel, asupra aviației, care avea să influențeze deosebit de mult evoluția acesteia, în perioada interbelică²⁸.

În timpul Primei Mari Conflagrații Mondiale aviatorii români au făcut dovada unor înalte virtuți ostășești. Au totalizat un număr de 8 160 ore de zbor, au executat 703 reglaje în folosul artileriei ruse și române, au luat 6

²⁷ A.M.R., *fond Direcția 4 Geniu*, dosar 394/1934, f. 70.

²⁸ *Ibidem*, f. 73.

981 fotografii aeriene, au angajat 560 lupte aeriene, au efectuat zeci de misiuni de bombardament și au lansat asupra obiectivelor inamice 61,8 tone de bombe. Au efectuat, de asemenea, peste 80 de misiuni de legătură și 6 misiuni aeriene speciale (lansări de manifeste). În cei doi ani de război, inamicul a pierdut 41 de avioane din care 31 doborâte de aviatori români, francezi și englezi, iar 10 de tunurile artileriei antiaeriene²⁹.

Aviația militară a cunoscut o dezvoltare apreciabilă și a primit o structură nouă potrivit misiunilor complexe ce i s-au încredințat la desfășurarea operațiunilor de război³⁰.

Avioanele aviației militare române erau depășite sub raportul caracteristicilor tehnice de materialele aflate atunci în serviciu la francezi, englezi și germani. De exemplu viteza avioanelor noastre era de 80-115 km pe oră, pe când ale aviației principalelor țări participante la război era de 160-180 km pe oră; înălțimea maximă de zbor era de 3 500 m, față de 5000 m. În plus, aparatele primite nu aveau armament și echipament militar³¹.

Cu aceste avioane și cu echipajele ce le-au putut instrui, Marele Cartier General trebuia să realizeze organizarea și repartizarea preconizată încă înainte de intrarea țării în război³². Corpul Român de Aviație, am trebuit să acopere cu avioane și personal navigant un front întins repartizând fiecărei armate un grup de aviație care se reducea la mărimea și dotarea unei escadrile.

Grupul I de Aviație a fost repartizat Armatei I-a, care opera în sectorul dintre porțile de Fier și Valea Oltului. Comandantul unității, căpitanul Alexandru Sturza, avea în subordine șase piloți și observatori aerieni, terenul de zbor fiind la Tălmaci, lângă Sibiu. Grupul era format din două escadrile de recunoaștere: escadrila Farman, comandată de căpitanul Mircea Zorileanu (alcătuită din două avioane Morane-Soulnier și un Maurice Farman - figura nr. 1) și escadrila Voisin, comandată de locotenentul Scarlat Ștefănescu (dotată cu opt aparate Voisin – figura nr. 2, dintre care numai patru operaționale).

²⁹ *Ibidem*, f. 75.

³⁰ *Ibidem*, f. 78.

³¹ *Ibidem*, f. 81.

³² *Ibidem*, f. 86.

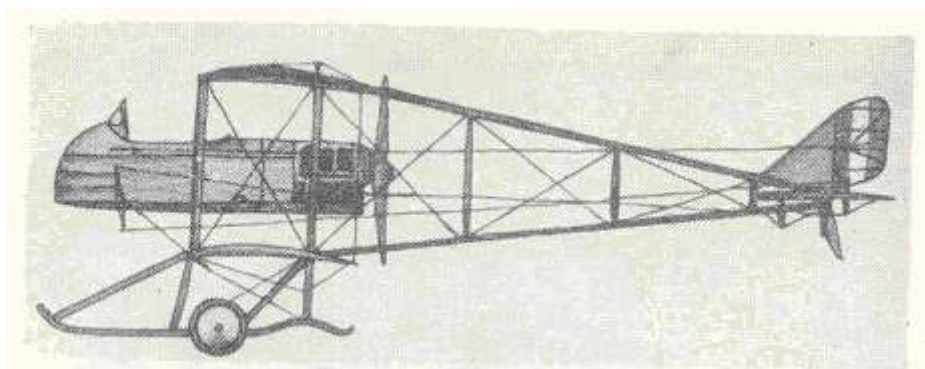

Fig. nr. 1 - Schița avionului Maurice Farman MF-7
 Sursa: *** *Istoria Aviației Române, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 89*

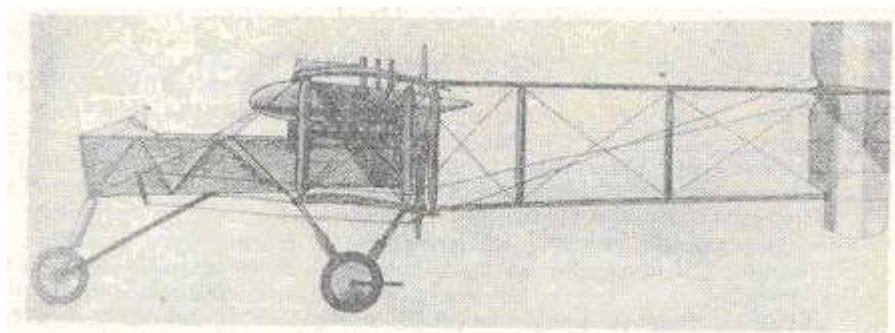

Fig. nr. 2 - Schița avionului Voisin-8
 Sursa: *** *Istoria Aviației Române, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 91*

Grupul II Aviație a fost repartizat Armatei a II-a, care opera pe frontul dintre Olt și Valea Buzăului, comandant al grupului fiind inițial locotenent Alexandru Pașcanii și ulterior locotenent-inginer Gheorghe Negrescu. Acest Grup avea în dotare patru aparate: trei Maurice Farman și un Morane-Soulner.

Grupul III Aviație se subordona Armatei a III-a Române, terenul de zbor fiind pe aerodromul Băneasa - București. Comandantul Grupului, căpitanul Constantin Beroniade, avea în subordine escadrila București, (dotată cu opt avioane: două H. Farman, două Morane-Soulner, patru Voisin) și escadrila Alexandria (care dispunea de două avioane: un M. Farman și un H. Farman).

Grupul IV Aviație era subordonat Armatei de Nord, acesta având în dotare un singur avion de recunoaștere, de tipul Maurice Farman, terenul de zbor găsiindu-se la Piatra Neamț, comandant fiind locotenentul Haralambie Giosanu. În luna septembrie 1916, unitatea va primi alte câteva aparate, mărindu-și astfel sectorul de front³³.

Pe lângă cele patru grupuri de aviație, mai exista și o companie de aerostație cu patru secții, aflate sub comandă căpitanului I. Ianca. La mobilizare, trei secții au fost repartizate armatelor, a patra fiind păstrată la București, unde se găsea și uzina de hidrogen. Întrebuințarea pe front a aerostatelor nu a dat rezultatele așteptate, în luna noiembrie, secțiile fiind retrase, de pe front, la Iași³⁴.

În comparație cu plătându-se alcătuirea a aviației române, raportat la amploarea operațiilor militare și la lungimea frontului, Comandamentele german și austro-ungar, au hotărât să mobilizeze pe frontul românesc, importante forțe aeriene. Forțele aeriene austro-ungare dispuneau în august-septembrie 1916, pe frontul românesc, de 12 escadrile cu 150 de avioane.

Pe lângă avioanele austro-ungare, Comandamentul german a mobilizat 158 de aparate de diferite feluri: Fokker (vânătoare), L.V.G., A.E.G.³⁵, D.F.W. (recunoaștere și bombardament ușor), Gotha³⁶ (bombardament greu), acestea având bazele în nordul Bulgariei.

Până la venirea în țară a Misiunii Aeronautice Franceze, la sfârșitul lunii octombrie 1916, aviația română a trebuit să facă față unei forțe aeriene germano - austro-ungare foarte puternice, care mobilizase pe acest front aproximativ 230-250 de avioane performante. Cu toate acestea, aviatorii români și aliații lor ruși (care aveau pe frontul românesc 40 de aparate moderne), au făcut față cu greu echipajelor inamice.

În ziua de 16 august 1916 a avut loc prima misiune de recunoaștere, încredințată echipajului format din locotenent pilot Atanase Enescu și fotograf Gheorghe Marcovici. Echipajul a pătruns în spațiul aerian inamic, la sud de Dunăre, în zona Rusciuc - Rasgrad, efectuând fotografii aeriene. Din acestea, Marele Cartier General român a putut constata că numeroase coloane cu trupe inamice se aflau în deplasare de la Rasgrad spre nord.

O altă misiune de recunoaștere a fost executată cu succes în ziua de 24 august 1916, ordinul fiind dat de Marele Cartier General. Cel care a executat ordinul a fost locotenentul aviator Gheorghe Negrescu, el a luat la

³³ Arh. M. Ap. N. , *fond Marele Stat Major, Secția I*, dosar nr. 1 654/1934, f. 12.

³⁴ *Ibidem*, f. 17.

³⁵ *Ibidem*, f. 23.

³⁶ *Ibidem*, f. 25.

bord un soldat înarmat cu carabină Manlicher. Recunoașterea a fost făcută la S-V de Silistra, la altitudinea de 2 500 m. Informațiile aduse privind concentrările de trupe inamice, precum și direcțiile de deplasare a coloanelor au dus la adoptarea unor măsuri cu caracter operativ de mare importanță³⁷.

La 28 august 1916, Grupul I de Aviație se constituie ca un corp aparte, el fiind repartizat Armatei I, ce acționa pe direcția Sibiu, împreună cu Corpul de Armate Olt. Acest Grup deținea, încă de la 28 august, numai avioane de tip vechi, dar cu personalul cel mai experimentat, care avea misiunea de a aduce noi avioane. Grupul se compunea din patru escadrile, cu parc propriu. La 29 august au venit, în zbor, de la București, locotenenții Cholet, pe un avion M Farman de 80 de C.P., și Enescu, împreună cu sublocotenentul Stefanopol, misiunea lor fiind de a aduce avioane noi.

Chiar de la începutul războiului au rămas la București, pe aerodromul Pipera, câteva avioane cu care piloții Beroniade, Negrescu, Enescu, Petrescu, Giossanu, Alexandrescu și Tănase, au întreprins numeroase recunoașteri în Bulgaria și în lungul Dunării.

Aceste recunoașteri au avut efecte benefice pentru armata română, ele semnalând mișcările de trupe din Bulgaria, îndreptate contra statului român. Astfel, s-a știut despre pregătirile ce se făceau la Rasgrad, în vederea bombardării Capitalei cu avioane Gotha. Totodată, au fost descoperite pe Dunăre, spre Zimnicea, vase și șleपुरi îngrămădite în vederea construirii unui pod pentru trecerea Dunării. Aceste vase au fost bombardate în câteva rânduri de avioanele românești, însă, fără efecte puternice, deoarece nu dispuneam de aparate de ordine speciale. În acest timp, atunci când Bucureștiul a fost bombardat, s-a răspuns cu bombardament la Rusciukyu³⁸.

La 1 septembrie 1916 au fost trimise în recunoaștere aparate, pe traseul Orlat – Vissakna – Sibiu – Tălmaci. Câteva zile mai târziu, la 4 septembrie, s-a executat un zbor de recunoaștere în zona Sibiu- Gușterița-Noul Săsesc-Vurpor, lansându-se, totodată, și bombe asupra Vurporului³⁹.

Cu o zi înainte, pe 3 septembrie, în jurul orei 17, fusese dată alarma, deoarece un avion zbura deasupra Călărașului. Căpitanul aviator Panait Cholet 1-a văzut în partea de nord, drept pentru care, însoțit de sergentul Gruia, a pornit cu avionul său Farman în urmărirea avionului inamic. Mitraliorul Gruia a reușit să lovească avionul străin, fapt ce a condus la

³⁷ *Ibidem*, f. 40.

³⁸ A. M. R. ,*Fond Direcția Aeronautică*, dosar nr. 120/1935, f. 50.

³⁹ *Ibidem*, f. 56.

aterizarea forțată a acestuia la marginea orașului Silistra. Se înregistra astfel, prima victorie aeriană într-o luptă purtată între două avioane⁴⁰.

Activitatea Grupului I Aviație își împărțea atenția în două locuri: peste munți și la Dunăre, unde executa misiuni de bombardament în Bulgaria, la Vidin, Rahova. Pe teritoriu românesc executa misiuni, pe valea Jiului, valea Șiretului, ținând în felul acesta, o permanentă legătură cu trupele Corpului I Armată, în zilele grele ale retragerii. Numeroase au fost și misiunile executate de piloții escadrilei F. I în nordul Carpaților, în împrejurimile orașului Sibiu.

Piloții Grupului II Aviație, au executat, la început, misiuni de recunoaștere în zonele Brașov - Făgăraș, și ulterior, pe timpul replierii unităților Armatei a II-a Română, în zona de nord a orașelor Câmpulung Muscel, Curtea de Argeș, Valea Teleajenului.

O bogată activitate au desfășurat piloții din Grupul de rezervă (Grupul 3), unitate comandată de căpitanul C. Beroniade, care prin zboruri zilnice, au urmărit concentrările trupelor inamice din sudul Dunării, precum și activitatea navelor dușmane de pe Dunăre, staționate între Zimnicea și Călărași⁴¹.

Deoarece în primele luni ale războiului, aviația română nu dispunea de aparate destinate bombardamentelor, aceste misiuni s-au desfășurat în număr limitat. Cele care s-au efectuat, de cele mai multe ori nu au dat rezultatele așteptate, din cauza lipsei aparatelor de ochire.

Un rol important a revenit aviației în timpul pregătirii și executării operațiunii din sudul țării, cunoscută sub numele de „manevra de la Flămânda”. Marele Cartier General a întărit Grupul de Armate Sud, cu avioane ce se aflau disponibile în zona Capitalei⁴².

La Flămânda, zburătorii români, cu avioanele lor fără mitraliere speciale, n-au putut ține piept avioanelor inamice de bombardament, care au cauzat mari pierderi trupelor române concentrate pentru a trece podul în Bulgaria⁴³.

Deși angajarea luptei aeriene nu era posibilă datorită lipsei de armament, piloții români au dovedit, totuși, o înaltă măiestrie în executarea manevrelor de pilotaj, sustrăgându-se astfel gloanțelor inamice.

În aceste condiții grele, când românii abia mai ridicau în aer câte un avion, și acela depășit tehnologic, în vederea executării unor fantomatice

⁴⁰ *Ibidem*, f. 63.

⁴¹ *Ibidem*, f. 65.

⁴² *Ibidem*, f. 66.

⁴³ *Ibidem*, f. 70.

recunoașteri aeriene, aviația inamică își făcea de cap, obținând supremația aeriană. Astfel au continuat bombardamentele asupra Capitalei și a comunelor din apropierea acesteia: Aprozi, Berceni, Dobreni, Șerban Vodă, Streieni-Dobreni⁴⁴.

În Raportul Nr. 421 al Marelui Cartier general din 24 decembrie 1916, adresat Corpului de Aviație, se arăta că pe malul drept al Dunării, au început de câteva zile mișcări de trupe. Pentru cunoașterea exactă a situației, trebuiau efectuate recunoașteri aeriene în interiorul Bulgariei. Pentru aceste acțiuni au fost recomandate aparatele Voisin, deoarece erau considerate, la acea dată, cele mai puternice avioane din dotarea Armatei Române.

În speranța sosirii, cât mai grabnice, din Franța a avioanelor de bombardament Brequet-MicheUn, Marele cartier general solicita Corpului de Aviație, ca o dată cu sosirea acestor aparate, să se treacă la acțiuni imediate de distrugere a materialelor inamice aflate pe malul Dunării.

De asemenea, au mai fost expediate spre București 25 de avioane Nieuport de 13 metri (figura nr. 3), care veneau prin portul Arhangelsk, împreună cu alte patru Nieuport de 15 metri și 17 aparate Nieuport de 13 metri, prin Salonic. Mai urmau a pleca de la Paris, alte șase avioane Nieuport de 15 metri în ziua de 12 octombrie 1916, ce urmau a veni tot prin Salonic. Spre București au fost expediate și 56 de aparate Farman 40, împreună cu patru avioane Happ Farman, prin același port - Salonic.

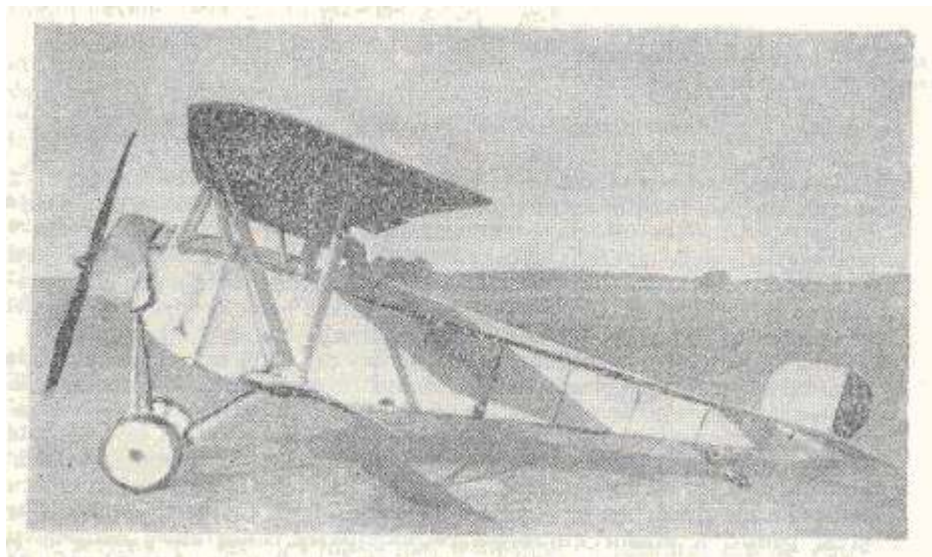

Fig. nr. 3 - Avion de vânătoare Nieuport

⁴⁴ A.M.R., fond Marele Cartier General, dosar nr. 130/1935, f. 239.

După o întrevedere a colonelului Rudeanu cu Lloyd George și Primul Lord Arthur Balfour, s-a decis ca în afară de aparatele Farman 40 și Nieuport B.B., care soseau prin Salonic, să fie cedate Armatei române și aparatele engleze Sopwith, într-un număr ce urma a mai fi studiat.

Inexistența aviației de vânătoare și a unor mijloace de ripostă adecvate, care să permită aparatelor române să angajeze lupta, a făcut ca multe avioane inamice să zboare fără a fi deranjate.

Majoritatea acțiunilor întreprinse de aviația română în luna septembrie și la începutul lunii octombrie 1916, s-au rezumat la cercetare și observare. Din luna octombrie, aparatele române au început și acțiuni de bombardament ușor. Lipsa, deopotrivă, a armamentului defensiv și ofensiv, de pe aeroplanelor române, i-a determinat pe mulți dintre piloți să-și procure singuri arme. Această situație a fost determinată de întârzierea livrărilor de armament comandate în străinătate, acesta nesusind în țară până la sfârșitul anului 1916⁴⁵.

Conform Raportului Nr. 200 din 26 septembrie 1916, al Grupului III Aviație către Marele cartier general, se arăta că la 23 septembrie au fost trei atacuri aeriene asupra bazei de aviație de la Dalilov (Mihai Bravu), executate de aviația germană.

La sfârșitul lui septembrie 1916, a avut loc contraofensiva română pe Frontul de sud, soldată cu un eșec total. Cauzele acestui dezastru au fost multiple: pregătirea tehnică insuficientă pentru trecerea Dunării, rezistența Puterilor Centrale și mai ales situația strategică nefavorabilă de pe frontul românesc.

Apărarea aeriană română ce trebuia să aloce acestui front 14 avioane, nu a reușit acest lucru. Existența doar a două B.B. Nieuport și patru Voisin nu a putut constitui o apărare eficientă a podului de pontoane peste Dunăre. Escadrilele germane au bombardat trupele române timp de patru ore, făcând numeroase victime⁴⁶.

Grupul II Aviație, numit și Grupul Băicoi, comandat de locotenentul Gheorghe Negrescu, a zburat la început pe aerodromul de la Brașov, în folosul Armatei a II-a, până la data de 22 septembrie 1916 când s-a mutat la Băicoi. O dată mutat pe aerodromul de la Băicoi, Grupul II Aviație a executat, cu cele trei avioane pilotate de Gheorghe Negrescu, Ion Peneș și

⁴⁵ *Ibidem*, f. 240.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 244.

C. Olănescu, numeroase recunoașteri în regiunea Tabla Butii, Predeal, Brașov și Bran⁴⁷.

În ceea ce privește întrebuințarea aviației, repartizată diverselor comandamente, instrucțiunile făceau referiri la cele patru categorii de avioane:

1. avioane de luptă (vânătoare);
2. avioane de recunoaștere;
3. avioane de artilerie (reglaje de tragerilor);
4. avioane de bombardament.

Pentru ca aceste aparate să fie întrebuințate cu folos, era indispensabilă legătura între comandamentul unde era cantonat detașamentul de aviație și comandamentul acestuia. Cea din urmă structură de comandă, urma a fi pusă în cunoștință de cauză de către Statul Major al Comandamentului la care era atașat, în conformitate cu situația exact de pe hartă. Se sublinia destinația fiecărui tip de avion, astfel:

- Avioane de luptă (vânătoare) - erau aparate monolocuri, care nu puteau zbura mult și care nu puteau fi întrebuințate decât contra avioanelor inamice. Erau construite în escadrile speciale.

- Avioane de recunoaștere - puteau zbura trei ore, dețineau armament ușor, câte o mitralieră pentru propria apărare. Nu puteau duce greutatea mai mari de 30-40 kg. Aceste aparate erau exclusiv pentru supravegherea mișcărilor inamicului, pentru depistarea artileriei dușmane; puteau fi folosite și pentru fotografiere⁴⁸.

- Avioanele de artilerie - erau destinate exclusiv reglajelor de artilerie grea. Aparatele aveau capacitatea de a urca repede la plafonul de zburat. Reglajele se făceau prin diverse semnale, precum petarde de fum sau prin telegrafia fără fir.

- Avioanele de bombardament - erau întrebuințate în număr mai mare (haite), escadrilele complete. Dacă bombardamentele se făceau apropiat, se atașau la acestea și un serviciu de pază, făcut cu aparate de vânătoare, de obicei unul sau două avioane. Avioanele de bombardament mai puteau fi folosite și la recunoașteri aeriene, dar aveau o viteză de fugă destul de mică, fiind vulnerabile din acest punct de vedere⁴⁹.

În fața acestei grele situații, când România trebuia să lupte pe două fronturi, ea a cerut ajutorul Antantei și în special al Franței⁵⁰. Guvernul

⁴⁷ *Ibidem*, f. 245.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 252.

⁴⁹ A.M.R., *fond Direcția Aeronautică*, dosar nr. 24/1936, f. 103.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 106.

francez a reacționat pozitiv, trimițând la cererea Marelui Cartier General, o misiune militară condusă de generalul Henri Mathias Berthelot, ofițerii francezi urmând să participe la elaborarea planurilor de operații, împărtășind din experiența lor.

În perioada 1 august 1916 – 1 ianuarie 1917, aviația română a cumpărat din Franța un nou lot de avioane: 11 Brequet, 12 Brequet Michelin (avioane ce corespundeau misiunilor de bombardament și care aveau tunuri de 37 mm), 10 Coudron G 4 de recunoaștere îndepărtată și bombardament (bimotoare), 11 Nieuport 11 B.B., 10 Nieuport 21 (de vânătoare), și 91 Farman 40 (care erau de recunoaștere și bombardament ușor). În același timp, au mai fost achiziționate mult așteptatele mitraliere de avion, astfel: 81 mitraliere Hotchkiss, 45 Lewis, 3 871 de rachete - fuzee model La Prieur, precum și 10 baloane captive Coguot⁵¹.

Cu toate că aceste comenzi fuseseră făcute cu mult timp înainte, materialul a sosit treptat și cu multe întârzieri. Împreună cu personalul misiunii franceze, în lunile ce au urmat, au fost aduse din Franța 100 de avioane, după cum urmează: 41 Nieuport B.B., 38 Farman 40, 18 Brequet-Michelin și trei H. Farman, odată cu acestea, au mai fost aduse piese de schimb, armament, material fotografic și de radiotelegrafie. Concomitent, armata aliată de la Salonic a mai trimis câteva avioane, care survolând Balcanii, au ajuns în România.

O dată cu sosirea personalului și a materialului de aviație din Franța, s-a trecut la reorganizarea aviației române⁵². La 1 octombrie 1916 s-a propus Marelui Cartier General, mutarea Corpului de Aviație la Focșani în zona Hanul Konoki sau la Galați.

La 2 octombrie 1916, Marele Cartier General arăta într-o telegramă către Direcția Aviației, că în urma ordinelor primite s-au luat următoarele măsuri organizatorice:

- Grupul I Aviație era repartizat Aviației I-a la Râureni, având în dotare un Morane-Saulier, trei Farman de 130 de CP. și două Voisin, care se aflau la Craiova.

- Grupul II Aviație, repartizat Armatei a II-a la Băicoi, avea în dotare un aparat Coudron și două aparate Farman de 130 de CP.

- Grupul III Aviație se afla la dispoziția Grupului de Apărare a Dunării, cu aerodromul la Pipera, având în dotare:

⁵¹ *Ibidem*, f. 107.

⁵² Arh. M. Ap. N., *fond Casa Regală*, dosar nr. 80/1937, f. 291.

1. Escadrila Nieuport, unde se aflau toate avioanele Nieuport, însărcinate cu apărarea Bucureștiului contra atacurilor aeriene inamice;
2. Escadrila Farman, cu patm aparate Farman și două Maurice Farman;
3. Escadrila Voisin compusă din două aparate Voisin, care ulterior își va mări numărul avioanelor la patru, prin punerea în funcțiune a încă două Voisin, aflate în atelierele de reparații (pentru recunoaștere);
4. Escadrila de reglare a tragerilor de la Medgidia, numărul aparatelor fiind neprecizat.

Datorită unor defecțiuni apărute la unele motoare Dion dispuse pe două aparate Farman, în data de 10 octombrie 1916, prin referatul Nr. 2 199, generalul Berthelot, prin intermediul locotenent-colonelului Petain, recomanda să se constituie o rezervă de aeroplan care să fie ținută continuu la dispoziția Marelui Cartier General, pentru a fi întrebuințate în momentul pregătirii operațiunilor ofensive importante.

S-a ajuns la concluzia că se putea constitui o rezervă compusă din următoarele avioane: șapte aparate Farman 40 pentru recunoaștere; 12 aparate B.B. Nieuport pentru vânătoare, dintre care opt armate cu mitraliere, celelalte patru reprezentând o rezervă de schimb neînarmate.

Ziua de 13 octombrie 1916 a fost una de doliu pentru aviația română. Echipajul din Grupul 2 Aviație, format din locotenent inginer aviator Gheorghe Negrescu și sublocotenent observator Iulius Tetrat, plecat într-o misiune de recunoaștere, a fost atacat la altitudinea de 2 800-3 000 m de un avion de vânătoare inamic Fokker. În urma luptei, derulată la nord de Câmpulung, avionul românesc, ciuruit de gloanțe, a fost nevoit să aterizeze în plină regiune muntoasă.

După cum se știe, în jurul datei de 15 septembrie 1916, ca urmare a presiunii trupelor inamice, comandate de generalul von Falkenhayn, Armata Română a trebuit să se retragă din sudul Sibiului. O dată cu ea, a părăsit zona și avioanele Grupului I. După mai multe indecizii în ceea ce privește stabilirea taberei, la data de 9 noiembrie, pe terenul de Golești a început montarea hangarelor și instalarea atelierelor mobile. Știindu-se că cele câteva avioane ale Grupului erau defecte și demontate în vagoane de cale ferată, la orele 11⁴⁵ au sosit în zbor de la Pipera trei aviatori englezi, urmați de francezi.

În 10 noiembrie, exact când armata germano-bulgară forța Dunărea la Zimnicea, s-a continuat instalarea altor hangare la Golești, unde au mai sosit și câteva avioane franțuzești. Cu toată prezența la Golești a unor bravi

și minunați aviatori, dintre care unii au luptat până la terminarea operațiilor pe frontul românesc, în 12 noiembrie Piteștiul a fost bombardat de aviația inamică în mai multe rânduri.

În a doua jumătate a lunii noiembrie 1916, înaltul Comandament German, a socotit că evenimentele de pe teatrul de război românesc, au ajuns într-o situație avantajoasă pentru trupele Puterilor Centrale. Sosise momentul pentru ca o armată inamică să treacă Dunărea, spre a lua parte, împreună cu trupele comandate de generalul Falkenhayn, la o înaintare concentrică asupra Bucureștiului. Ideea atacării simultane a României din două direcții, dinspre nord peste Carpați și dinspre sud peste Dunăre, era, după cum se știe, ideea inițială și fundamentală a planului strategic german.

La începutul lunii noiembrie 1916 și pe parcursul acesteia, acțiunile aviației române au fost sporadice. Din cauza modificărilor aduse fronturilor, școlile de aviație au fost mutate din București la Bârlad, iar atelierele de reparații avioane și motoare de la Cotroceni și Băneasa au fost dislocate la Iași⁵³.

În vederea executării misiunilor aeriene pe timpul acțiunilor ce urmau să se desfășoare pe Neajlov și Argeș, conform ordinului Nr. 963 din 15 martie 1916, s-a creat o escadrilă formată din nouă avioane: șase aparate Farman 40 de recunoaștere și trei aparate B.B. Nieuport de vânătoare, comandate de maiorul aviator francez Gabriel Cochet.

Ambele au fost încadrate cu personal mixt, piloții și observatorii români și francezi. Acestea urmau a fi puse la dispoziția grupării de forțe române care trebuia să apere Bucureștiul, comandată de generalul Constantin Prezan. Încă din prima zi a constituirii celor două escadrile, piloții români și cei francezi au executat, în ciuda stării atmosferice defavorabile (ploi de toamnă, ceață, nori la mică înălțime, vânt, lapoviță etc.), misiuni de recunoaștere și de legătură, zburând adesea la înălțimi de sub 200 m.

Pe perioada celor șase zile de „Bătălie pentru București”, aviatorii români și francezi au îndeplinit numeroase misiuni de recunoaștere și bombardament, aducând informații importante ce au fost puse la dispoziția trupelor terestre românești.

După ocuparea Capitalei la 24 noiembrie 1916 de către Puterile Centrale, instituțiile civile și armata s-au retras în Moldova, orașele Tecuci, Iași și Galați devenind cele mai importante baze aeriene ale Armatei Române. La sfârșitul lunii decembrie, când s-a terminat campania din anul 1916, unitățile Corpului de Aviație se găseau în totalitatea lor în Moldova.

⁵³ *Ibidem*, f. 294.

Cele patru grupuri de aviație, insuficient încadrate de la început, lipsite de materiale, în cursul celor câteva luni de lupte și-au irosit numărul redus de avioane, fiind folosite în misiuni pentru care nu erau destinate.

Lipsa unei industrii aeronautice s-a resimțit în mod acut, completarea escadrilelor cu aparate fiind posibilă numai după sosirea avioanelor comandate în Franța sau trimise de aliați, conform convenției militare încheiate în august 1916. Dar acest material a venit cu mari întârzieri, ceea ce a avut consecințe dezastruoase, cu pierderi materiale și morale însemnate.

În ciuda piedicilor și greutăților întâmpinate, aviația a contribuit în mare măsură la culegerea informațiilor atât de necesare Marelui Cartier General, precum și comandamentelor armatelor. De fapt, principala misiune pe care au avut-o avioanele românești, în prima parte a anului 1916, a fost cea de cercetare-observare și fotografiere a frontului inamic, și a operațiunilor ce se desfășurau. Pe parcursul campaniei, aviației române i s-au dat și alte misiuni, precum cele de vânătoare și bombardament.

În cursul iernii și primăverii anului 1917, pe frontul român nu s-au desfășurat acțiuni militare de amploare. În această perioadă s-a procedat la reorganizarea armatei. Aeronautica cuprindea după reorganizare: 12 escadrile de aviație și 5 companii de aerostație (cu câte 1 balon fiecare)⁵⁴. Din cele 12 escadrile, 6 au fost „Farman” de observație, 4 „Nieuport” de luptă, una „Bréguet-Michelin” de bombardament și una „Caudron”⁵⁵. Ele și-au demonstrat utilitatea și chiar au putut obține o superioritate asupra aviației inamice.

Aviația militară română, o armă care își are debutul în cadrul Războiului Mondial, a avut un rol deosebit de important și în timpul Campaniei din vara anului 1917, când pe frontul din Moldova s-a reușit stoparea ofensivei germane, ofensivă care urmărea scoaterea României din război și consolidarea economică a Puterilor Centrale, ce aveau o situație din ce în ce mai șubredă.

În vara anului 1917, situația materialului de aviație în cadrul Grupului II Aeronautic se prezenta în felul următor:

- Escadrila Farman F-4 (recunoaștere) avea 6 avioane de recunoaștere cu motoare De Dion și 3 aparate foto-aeriene, 42 bombe explozibile și 50 bombe Pech Grou (Gros Beck).

- Escadrila Nieuport - N-3 avea la 27 iunie 1917 6 avioane de luptă, dintre care 4 avioane Nieuport 13 M și 2 Nieuport 15 M.

⁵⁴ Arh. M. Ap. N. , fond 332, dosar nr. 40/1938, f. 310.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 314.

- Escadrila Farman - F-7 avea (27 iunie) 7 avioane de recunoaștere, 6 cu motoare Renault și unul cu motor De Dion, precum și 6 posturi T.F.F de transmisie și un post T.F.F. de recepție precum și 3 aparate foto-aeriene.

- Escadrila Nil (27 iunie) avea 4 avioane de luptă, 3 Nieuport 13M și 1 Nieuport 15 M

Este de remarcat că spre deosebire de situația din prima campanie când escadrilele erau mixte, formate din avioane de categorii diferite, în anul 1917 escadrilele erau omogene, având în dotare același tip de avion. Acest fapt mărea randamentul subunităților de aviație, ușura conducerea și întreținerea acestora⁵⁶.

Grupul II Aviație Bombardament a avut o activitate intensă în timpul operațiunilor militare din anul 1917, așa cum arată actele originale ale acestui grup.

Escadrila Nieuport N 11 a avut următoarele misiuni. Piloții acestei escadrile au 2 misiuni speciale:

- la 25 august 1917 - Locotenent Craiu Vasile, Sublocotenent Nasta Egor și Plutonier Muntenescu;
- la 22 septembrie 1917 - Locotenent Craiu Vasil, Sublocotenent Nasta Egor și Plutonier Popescu M.

În misiunile speciale Nieuport-urile au escortat Farman-urile ce au depus spioni în teritoriul ocupat, s-au menținut tot timpul cât acestea erau aterizate la o înălțime de 100-150 metri apărându-le.

Avionul plutonierului Muntenescu Ion a fost doborât în liniile noastre de către nemți la 10 noiembrie 1917, la Cantonul Sud, Tecuci

Piloții Escadrilei au doborât avioane în liniile inamice.

- la 25 iulie 1917, plutonier Popa a doborât un avion inamic la Putna.
- la 13 septembrie 1917, sublocotenent Drăgușanu a doborât 2 avioane inamice pe Milcov.
- la 25 octombrie 1917 plutonier Muntenescu a doborât 3 avioane la Ciuslea.
- la 25 octombrie 1917, plutonierul Mogâlea a doborât 4 avioane la Mircești.
- la 10 noiembrie 1917, echipa căpitan Craiu- Locotenent Nasta a doborât 5 avioane inamice la Răstoaca.

Escadrila S 5 a dat raportul Grupului II Aeronautic la 1 august 1918 cu privire la activitatea sa din timpul războiului. În acest raport se specifică

⁵⁶ *Ibidem*, f. 315.

faptul că din această escadrilă au făcut misiuni speciale căpitanul francez De Mailly Neste și sublocotenentul Dumitrescu Ioan la 22 septembrie 1917 pentru a depune în teritoriul inamic 2 agenți. Locotenentul observator Ioanid Ioan, având ca pilot pe plutonierul Iliescu Nicolae au fost doborâți în liniile noastre fiind atacați de un avion inamic în misiune fotografică la 12 mai 1917.

Sublocotenentul observator Pavelescu Constantin avându-l ca pilot pe plutonierul Sava Ioan a fost rănit mortal într-un reglaj de tir în ziua de 30 august 1917.

Nici un aparat inamic nu a fost doborât în liniile noastre și nici aparate de ale noastre în liniile inamice.

Escadrila N 11 a apărut pe front la data de 1 iulie 1917 și a efectuat un total de 1087 ore de zbor până la 21 noiembrie 1917 - data armistițiului. Din acestea, piloții români au efectuat 1011 ore, iar francezii 76.

Escadrila S 5 a efectuat un număr de 962 ore de zbor de la 4 august 1916 la 13 august 1918. Personalul navigant a fost francez și român. Personalul român a avut 664 ore de zbor, francezii 179 ore, iar 119 ore au fost executate de către piloții români cu observatori francezi și invers.

Escadrila S 6 a fost comandată de ofițeri francezi⁵⁷ și s-a aflat sub denumirea de B.M. 8. Nu dispune de acte, deoarece francezii le-au luat cu ei la plecare.

Activitatea Grupului 2 a fost apreciată de către Statul Major prin Ordinul de Zi 96. Prin acesta se arată:

„În crâncenele lupte date în intervalul de la 24 iulie la 6 august, un ajutor neprețuit a fost dat de unitățile Grupului 2 Aeronautic. Recunoașteri de Armată, arătând mișcările dinapoi ale inamicului, recunoașteri de sector, reglaje, fotografii, zboruri de vânătoare, ascensiuni permanente, care s-au executat cu un admirabil avânt.

Dar faptele ce au stârnit admirația tuturor și unde a-și arătat cel mai frumos spirit de sacrificiu, sunt în timpul zborurilor pentru legătura cu infanteria, când fără a ține seama de pericol v-am văzut zburând la înălțimi foarte mici deasupra liniilor vrășmașe, pentru a putea aduce știri precise. În mijlocul întinericului cauzat de bombardament de artilerie, atunci când în vuietul asurzitor nu vă vedeam decât pe voi, nu primeam decât de la voi știri că năvălitorii au fost striviți, că valurile dușmane s-au sfărmat și dau înapoi, în timp ce 3 avioane inamice doborâte sunt proba bărbăției aviatorilor în luptă.

Pentru toate acestea aduc mulțumirile mele:

⁵⁷ A.M.R., *fond Direcția Aeronautică*, dosar nr. crt. 410/1939, f. 175.

Comandantului de Grup pentru priceperea cu care a condus lucrările Aeronautice;

Comandanților de Escadrole, piloților și observatorilor din aeroplan și balon, pentru curajul admirabil și spiritul de sacrificiu de care au dat dovadă, disprețuind moartea;

Mecanicilor pentru bunul mers al avioanelor gata de zbor la orice moment.

Prin mine Țara întreagă este recunoscătoare.

Dat la Cartierul General al Armatei I-a, astăzi 12 august, 1917”

Ordinul este iscălit de: Generalul de Divizie Grigorescu, comandantul Armatei I, colonelul Samsonovici, maior-aviator Andrei Popovici. În anii războiului au mai obținut victorii aeriene următorii piloți:

- 9 mai 1917 - echipajul locotenent P. Ioanin și locotenent Darian;
- 15 mai, 25 iulie 1917 - sublocotenent Marian Popescu;
- 4 august 1917 - echipajul locotenent Gheorghe Stîlpeanu și plutonier N. Ciceu;
- 13 septembrie 1917 - sublocotenent Marcel Drăgușanu;
- 17 septembrie 1917 - echipaj plutonier Dumitru Crăsnaru și sublocotenent A. Vasilescu;
- octombrie 1917 - echipaj Ghiorghevici și plutonier I. Gută;
- noiembrie 1917 - sublocotenent Egor Nasta;
- noiembrie 1917 - sublocotenent Paul Pauchert.

Jertfele aviației române în timpul Războiului Mondial s-au ridicat la 28 piloți și observatori aerieni.

Numele lor sunt înscrise pe frontispiciul Monumentului eroilor aerului alături de numele eroilor francezi sublocotenent pilot S. Cordonier și sergent pilot Jean Texier⁵⁸.

Deși procedeele folosite erau în curs de perfecționare, aviația de cercetare a jucat un rol foarte important în special în ce privește descoperirea pozițiilor artileriei inamicului și a altor obiective din adâncime⁵⁹. Aerostierii români încadrați în cele câteva companii specializate s-au dovedit de mare folos comandamentelor armatelor române și în special artileriei. Indiferent de condițiile atmosferice și intensitatea zborurilor aviației de vânătoare inamică, observatorii din baloane au realizat 1582 ore de cercetare a câmpului de luptă, din care 360 ore au revenit Companiei 1

⁵⁸ *Ibidem*, f. 179.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 180.

Aerostație, 72 ore Companiei 2, 495 ore Companiei 3, 350 ore Companiei 4 și 305 ore Companiei 5.

Dintre aerostieri, cele mai multe ore de observare au fost executate de locotenent Mihai Vițu. Pentru bogata sa activitate depusă în timpul marilor bătălii, concretizată în cele 182 ore de ascensiune cu balonul și cele 61 reglaje executate, a fost decorat cu ordinul Steaua României⁶⁰.

O comportare eroică a avut și locotenent observator Dan Bădărău din Compania 4 Aerostație. În ziua de 10 iulie 1917, cablul balonului în care se afla ofițerul român a fost retezat de un glonț inamic. În această situație, balonul a fost luat de curenți, s-a înălțat la peste 2000 metri și s-a înălțat spre liniile inamicului. Deoarece în nacela balonului se aflau documente importante, locotenentul s-a aruncat cu parașuta păstrând în mână cablul destinat dezumflării balonului. Acesta a sfâșiat aerostatul, care a căzut astfel în liniile românești.

Atelierele școlii militare de pilotaj de la Cotroceni mutate între timp la Iași, unde, sub denumirea de Rezerva generală a aviației (R.G.A.), au făcut față nevoilor de front ale aviației noastre. În anii 1917-1918, la R.G.A. au fost recondiționate și montate toate avioanele primite din Franța și, în plus, fapt cu totul remarcabil, ținând seama de condițiile de lucru și de utilajul ce-l avea la dispoziție, a fost reparat un număr de 292 de avioane degradate sau avariate în luptă. Tot la R.G.A. au fost reparate și redat în funcțiune 545 motoare de avion⁶¹.

Un rol important în asigurarea condițiilor optime de pregătire a cadrelor necesare aviației l-au avut și școlile militare de aviație. Acestea, împreună cu cele 3 grupe aeronautice, au depins direct de Comandamentul aviației din cadrul Comandamentului aeronauticii aflat în subordinea Marelui Cartier General⁶². Odată cu intrarea României în război prin ordinul Marelui Cartier General din 27 septembrie 1916 școlile militare de aviație au fost evacuate pentru scurt timp la Tecuci și apoi la Bârlad, unificate și puse sub comanda căpitanului aviator Constantin Beroniade.

Pe aceste aerodromuri s-au reluat antrenamentele de zbor, dar curând ele au fost întrerupte datorită timpului nefavorabil.

La 15 decembrie 1916 școala de aviație primește ordin de mutare la Botoșani, unde se instalează o mare parte din școlile militare din toate

⁶⁰ Arh. M. Ap. N., *fond Cabinetul ministrului*, dosar 620/1939, f. 311.

⁶¹ *Ibidem*, f. 314.

⁶² *Ibidem*, f. 315.

armele. În aceste condiții grele au fost pregătiți totuși piloții militari necesari frontului⁶³.

În primăvara anului 1917 școala instalată pe aerodromul din partea de est a orașului se confrunta cu greutatea mari cauzate de starea vremii, lipsa de material volant, dar și cu izbucnirea unui incendiu soldat cu mari pagube. Starea morală a personalului (cadre și elevi) era totuși deosebit de ridicată. Barăcile arse, hangarul și atelierelor trebuiau refăcute, trebuia asigurată disponibilitatea materialului rulant concomitent cu continuarea pregătirii teoretice și în zbor a elevilor.

Pentru formarea personalului s-au folosit următoarele avioane de școală în anii 1917-1918: Pingouin, Anzani, Bleriot, Farman, Nieuport, Breguet, Voisin.

Elevii piloți s-au antrenat în anul 1917 în special pe avioane franceze și italiene⁶⁴: Pingouin, Anzani (cu motoare de 20 CP și 45 CP.), Bleriot (cu motoare de 50 CP. și de 80 C.P.), Farman, Nieuport, Bregnet și Voisin. Aceste avioane erau motoare de rezervă tot de proveniență franceză: Renault, De Dion, Gnome, Le Rhone, Salmson și Clerget.

Pentru formarea personalului necesar aerostației, la începutul anului 1917 au fost deschise cursurile a două școli la Iași: una pentru observatori aerieni din balon și alta pentru formarea personalului care deservea baloanele.

Situația tot mai grea a trupelor române, pe măsură ce frontul german se apropia periclita desfășurarea activității școlilor. Marele Cartier General Român va decide pe 27 iulie 1917 mutarea Școlii de observatori aerieni, care funcționa pe lângă Școala de pilotaj (la comanda căreia a fost numit căpitanul Ștefan Protopopescu) a întâmpinat însă mari greutatea de transport: garnitura de tren ce se afla la 1 august la Iași ajunge pe ruta Ungheni – Chișinău – Bender - Tiraspol abia la 1 septembrie la Odessa, unde se instalează în apropierea orașului prin munca plină de dăruire a personalului.

În aceste condiții se va relua programul de pregătire în zbor iar la sfârșitul lunii octombrie, primii piloți erau gata pentru plecarea pe front.

În primăvara anului 1918 Școala de aviație este readusă la țară, funcționând inițial (1 aprilie - 1 iulie) la Iași, apoi la Tecuci, sub denumirea Grupul IV Instrucție al Aeronauticii, având în componență o școală de pilotaj, o școală de antrenament și o școală de trecere de pe un tip de avion pe altul pentru piloți breveți. Maiorul Andrei Popovici va fi numit Comandant al grupului, șef de pilotaj va fi Mincu, iar instructori de zbor -

⁶³ Arh. M. Ap. N., *fond Marele Stat Major, Secția II*, dosar nr. 5 823/1940, f.70.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 72.

sublocotenenții Ioan Sava și Marin Popescu precum și plutonierii D. Naidinescu, D. Teodorescu etc.⁶⁵.

Toate aceste măsuri de organizare au permis reluarea activității de pregătire în zbor a elevilor și intrarea școlii militare de aviație într-o nouă etapă de dezvoltare. În ciuda condițiilor grele în care și-au desfășurat activitatea, pe diferite aerodromuri, școlile de aviație au avut o deosebită contribuție la efortul general al armatei și aviației în cursul campaniei pentru apărarea patriei. Acest aport a fost materializat și prin cei peste 130 piloți, observatori aerieni și aerostieri ce au fost pregătiți în perioada desfășurării Războiului Mondial⁶⁶.

În timpul primei conflagrații, trebuie arătat că fie în țara noastră, fie în Franța aliată, folosind aparate de construcție franceză, s-au acoperit de glorie prin modul cum au apărut țara și culorile patriei, piloți ca: Ion Romanescu, Vasile Craiu, Mircea Zorileanu, Andrei Popovici, Minai Vitzu, Tănase Rotaru, Traian Burdulolu, Nicolae Ionescu ș.a. În dotarea aviației militare românești, organizată pe șase escadrale ale Grupului 2 aeronautic, au fost aparatele: Nieuport-Bébé, Caudron(figura nr. 4), Farman-5 ș.a.⁶⁷

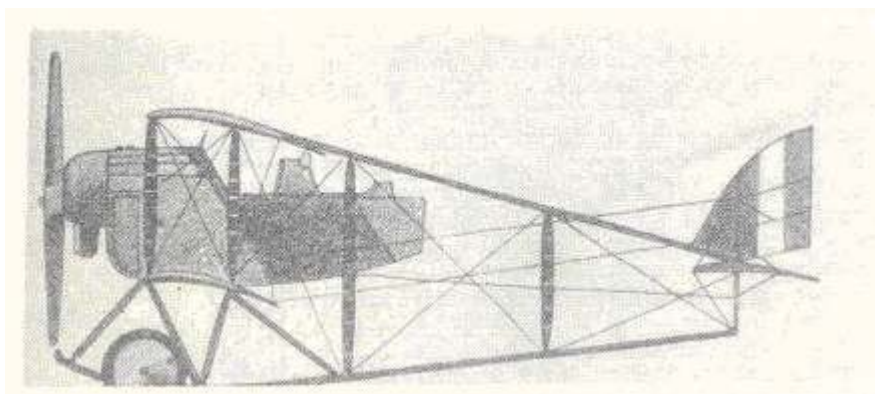

Fig. nr. 4 - Schița avionului Caudron G-3

Sursa: *** *Istoria Aviației Române, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 90*

Folosirea cu succes a aviației în timpul campaniei 1916-1918 va avea consecințe directe în ce privește dezvoltarea acestei arme în perioada imediat următoare precum și identificarea acesteia ca o armă de elită

⁶⁵ *Ibidem*, f. 73.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 74.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 77.

capabilă să răspundă cu rapiditate amenințărilor ce se profilau la frontierele de est și de vest ale României întregite.

Spionajul Puterilor Centrale pe Valea Prahovei. Cazul directorilor A. Müller și R. Arendt (1914-1916)

Central Powers Spies at Valea Prahovei. The cases of A. Müller et R. Arendt (1914-1916)

*Alin Spânu,
Centrul de Studii Euro-Atlantice, București*

Abstract

Valea Prahovei was a sort of El Dorado for black gold in Europe for the warring parties in World War I. That is why the Romanian citizens from the Central Power states (The Austro- Hungarian Empire, the German Empire, the Ottoman Empire, Bulgaria) were under surveillance by The General Direction of Police and Security in 1914. Some of them proved to have clear antiromanian attitudes, defying the authorities and discriminating the Romanian workers and also spying. The identified ones were expelled from Romania.

Keywords: espionage, spies, Valea Prahovei, Romanian intelligence/counterintelligence.

Petrolul. Un subiect de discuții, amenințări, dominație și război. De la finalul secolului al XIX-lea, când în România s-au descoperit zăcămintele de aur negru, investitori din state puternice, mai apropiate sau mai depărtate, s-au înghesuit să concesioneze și să exploateze acest palier economic extrem de volatil. Investiții, exploatare, rafinare și transport, toate au adus locuri de muncă, venituri la stat, dar și presiuni asupra politicianilor de la București pentru a promova legi favorabile investitorilor. Războaiele moderne au început să consume mari cantități de carburanți, prin urmare deținerea unor astfel de zăcămintele era vitală pentru câștigarea unui conflict. La fel de importantă era și distrugerea unei astfel de industrii, cea a inamicului sau a statului care aproviziona partea adversă.

Stabilimentele industriale petrolifere din România se aflau, în cea mai mare parte, pe Valea Prahovei fiind conduse și încadrate cu mulți

cetățeni străini, cei mai mulți germani și austro-ungari. De reținut că prima vizită a regelui Carol I în cea mai productivă zonă a României s-a produs abia în 1909¹. La 22 august 1909 monarhul a plecat de la castelul Peleş și a vizitat Comarnic – Breaza – Telega – Buștenari – Câmpina. La Buștenari a avut discuții „prima dată la un exploatator de petrol român”², Nae Seceleanu, președintele Uniunii producătorilor de petrol din România și cu H.O. Schlawe, directorul societății Concordia³, în casa acestuia. În Câmpina regele și suita au vizitat schelele și rafinăria Steaua Română, iar „explicațiile tehnice” au fost date de directorii Günther și Hălăuceanu. Această vizită s-a dorit a fi „un omagiu adus muncii românești și capitalului străin”⁴, însă tot nu găsim o explicație pentru lipsa de interes a lui Carol I față de târâmul aurului negru care, culmea, mai era și foarte aproape de locuința sa preferată. Peste câțiva ani cei doi germani – Schlawe și Günther – vor fi implicați activ în acțiunile subversive desfășurate de Puterile Centrale în România, alături de mulți alți conaționali. Aceștia, deși erau de mulți ani stabiliți în zonă, nu au ezitat, începând din 1914, să-și exprime public adeziunea față de țara lor și, în aceeași măsură, critici la adresa guvernanților de la București.

Valea Prahovei era un fel de El Dorado al aurului negru în Europa pentru părțile aflate în conflict. Tocmai de aceea cetățenii proveniți din statele Puterilor Centrale au fost luați în 1914 în colimator de Direcțiunea Poliției și Siguranței Generale (DPSG). Unii dintre aceștia aveau atitudini antiromânești clare, sfidau autoritățile și discriminau lucrătorii români. Documentați de Poliția Câmpina, în raza căreia își desfășurau activitatea, unii din acești străini s-au văzut, la un moment dat, expulzați din România.

La conducerea societății Steaua Română din Câmpina se afla A. Müller, despre care Poliția locală, la 27 octombrie 1914, informa că „adună știri din localitate și alte părți referitoare la mișcările de la noi din țară cu privire la atitudinea noastră față de războiul european, mișcări de trupe etc., pe care apoi le comunică la Berlin”⁵. Comunicările se făceau printr-un curier care aducea instrucțiuni din Germania și se întorcea cu datele acumulate. În

¹ Pentru mai multe detalii a se consulta: Gheorghe Bîlgă, *O vizită regală în zona petrolului prahovean*, în „Magazin Istoric” nr. 11/2015, p. 41-45.

² *Ibidem*, p. 42.

³ Pentru mai multe detalii a se consulta: Dan-Ovidiu Pintilie, *Istoricul societății „Concordia” 1907-1948*, Editura Universității Petrol-Gaze din Ploiești, Ploiești, 2007.

⁴ Gheorghe Bîlgă, *O vizită regală...*, *op. cit.*, p. 43.

⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), fond Direcțiunea Poliției și Siguranței Generale (în continuare: DPSG), dosar 555/1914, f. 1.

rețeaua informativă a lui Müller au fost identificați Bercov, Papst, Voit (toți austro-ungari, angajați la Steaua Română) și inginerul Moscovici (român, de la societatea Alianța). O altă notă, datată 10 noiembrie 1914, vine cu precizările comisarului Petrescu, șeful Poliției, asupra lui Müller: „sunt sigur că face acte de spionaj atât direct, cât și prin subalterni devotați”⁶. Acesta oferea Puterilor Centrale date despre situația exploatărilor, cantitățile rafinate, produsele realizate de toate firmele petrolifere de pe Valea Prahovei, precum și cumpărătorii acestora. Atunci când guvernul român a luat în discuție prohibirea exportului de benzină firmele germane din România au intrat în panică. Au luat în calcul mai multe soluții, inclusiv incendiarea depozitelor lor de benzină aflate la capacitate maximă (1.300 vagoane benzină, 1.500 vagoane petrol, 3.000 vagoane țiței și păcură), la care se adăuga producția lunară (400 vagoane benzină și 600 vagoane petrol). Müller și K. Altenkirchen, administrator la rafinăria Steaua Română din Câmpina, au testat această posibilitate la finalul lunii decembrie 1914. Atunci au avut loc două mici incendii în interiorul rafinăriei, localizate și stinse imediat, însă fără intervenția și implicarea celor doi. Altă variantă luată în calcul a fost exportul clandestin de benzină în Germania, însă DPSG a luat măsuri și a deșeurat acest plan.

Alt suspect de nivel era Ricard Arendt, directorul Uzinei Electrice din Câmpina, care alimenta și Moreni, Băicoi, Țintea, Poiana, Buștenari, Bordeni, Doflăneț, Filipeștii de Pădure și Florești. Deși născut la Turnu-Severin dintr-un tată austro-ungar care, totuși, și-a luat cetățenia română la 1890, iar copiii săi după 1900, acesta s-a dovedit „un filogerman înfocat”⁷. Fratele său, Robert, făcuse armata la Regimentul 1 Călărași (1906) și participase la campania din Bulgaria (1913), însă nu avea opinii diferite de ale lui Ricard. Acesta era angajat tot la Uzine Electrice și „lucrează informativ pentru Germania”⁸, fiind semnalat că culege date în beneficiul fratelui său. Soția lui Ricard era fiica lui Haynemann, directorul societății Electrica din București și toată familia se afla în relații cordiale cu ministrul von dem Busche și atașatul militar al celui de-al II-lea Reich la București.

Din ianuarie 1915 Poliția Câmpina a accentuat măsurile informative împotriva conducătorilor germani și austro-ungari de la societățile din zonă, care deveneau pe zi ce trece mai ostili, mai ales din cauza neutralității ferme a României. Comunitatea locală filogermană și cea austro-ungară nu își mascau sentimentele de bucurie sau tristețe la aflarea veștilor despre victorii

⁶ *Ibidem*, f. 2.

⁷ *Ibidem*, f. 32.

⁸ *Ibidem*, f. 84.

sau înfrângeri ale armatelor Puterilor Centrale. S-a observat „o bucurie nebună”⁹ după ce flota anglo-franceză a pierdut bătălia pentru Dardanele. Apropiata intrare în război a Italiei contra Puterilor Centrale a produs „o mare îngrijorare”¹⁰ în mediile germane de pe Valea Prahovei. Îngrijorarea nu avea în vedere teama față de puterea militară italiană, ci „dacă vom intra și noi în acțiune”¹¹, deoarece frontul s-a întins foarte mult.

Din monitorizare s-a constatat posibilitatea existenței unui aparat telegrafic fără fir (tff) clandestin, dovada unor aparate foto pentru fotografierea regiunii, a punctelor importante și obiectivelor militare. Totodată, au fost cumpărate hărți și schițe din comerț pe care inginerii topografi ai societăților petrolifere lucrau și făceau diferite însemnări. În analiza Poliției Câmpina toate materialele ajungeau la Arendt, care le înmâna lui von dem Busche. Acesta din urmă a făcut o vizită în localitate la 19 martie 1915, a discutat confidențial cu Arendt câteva ore, apoi a plecat spre Sinaia. Alți suspecti sunt identificați și datele despre ei sunt trimise la București. Inginerul electric Frederic Gondoș „se vâra”¹² în cercul ofițerilor din Batalionul 8 Vânători, staționat la Câmpina, și le caută prietenia cu insistență. În iulie 1915 este semnalat Adolf Schäfer, inginer geometru la Steaua Română, 36 de ani, aflat la Câmpina din 1907. Este în cercul apropiat al lui Müller, vizitează împrejurimile orașului și realizează diferite planuri. „Mă tem că el face acte de spionaj – raportează comisarul Petrescu – și ia schițe de planuri în orice parte l-ar interesa”¹³. În plus, are și un aparat foto pe care îl poartă cu el peste tot, inclusiv în escapadele de la final de săptămână când merge în Ungaria.

Comisarul Petrescu nu este doar defensiv, adică monitorizează ce fac supușii străini în zona sa de responsabilitate, analizează și expediază în Centrală datele de interes. Nu, el are și inițiativa de a penetra aceste medii ostile la vârf, cel puțin pe cât se poate. La jumătatea anului 1915 a raportat la DPSG: „Am reușit să angajez pe Fritz Friebe, șofer la societatea Steaua Română, cu 100 lei lunar de la 10 iunie a.c., care este hotărât să ne facă servicii și pe care putem conta. Vă rog dar să binevoiți a dispune să mi se trimită 100 lei pentru a-i remite pe timpul de la 10 iunie – 10 iulie. Sunt pe cale de a angaja și un servitor din casa directorului Müller. Acum îl încerc.

⁹ *Ibidem*, f. 72.

¹⁰ *Ibidem*, f. 83.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, f. 81.

¹³ *Ibidem*, f. 103.

Țin cei 100 lei ce mi-ai dat pentru acesta”¹⁴. Directorul general al DPSG, Ion Panaitescu, a aprobat propunerea și a trimis suma solicitată „pentru care îmi veți înainta dovada de primire”¹⁵. Dovada a reprezentat-o o chitanță olografă a agentului acoperit Fritz Frieb, care a confirmat: „Am primit suma de lei o sută prin domnul polițai al orașului Câmpina, convenită mie pe una lună, adică de la 10 august până la 10 septembrie 1915”¹⁶. Astfel, «peștele» cel mare, directorul societății Steaua Română, A. Müller, era din ce în ce mai bine încadrat informativ, iar datele despre acțiunile filogermane și austro-ungare pe Valea Prahovei proveneau chiar de la inițiator, aveau o valoare anticipativă și o doză din ce în ce mai mare de credibilitate.

Alături de toți cei care au cetățenie sau ascendență străină apare o pată de culoare în persoana unui român autentic – avocatul Victor Rădulescu. Fost ajutor de primar în guvernările conservatoare, este „cunoscut bătaș și scandalagiu, nu se ocupă de avocatură, ci numai de afaceri necinstite”¹⁷. Până în primăvara anului 1915 a fost „un dușman de moarte al austro-germanilor, pe care-i înjura în gura mare”¹⁸. Deodată a tăcut, iar vara anului 1915 l-a prins cu dragoste față de Puterile Centrale. Agenții Poliției au aflat că Rădulescu „primește subvenții”¹⁹ de la Uzina Electrică, dar nu numai ca să tacă, ci și ca să obțină informații de la autorități. Curat caracter, musiu Rădulescu! La cererea armatei șeful Poliției a efectuat cercetări și l-a arestat pe soldatul Aurel Tomoșoiu, dezertor dintr-o companie subordonată Corpului Automobiliștilor Voluntari din București. Acesta se refugiase în casa părinților săi, unde a fost identificat și reținut. În timpul acțiunii a venit și Victor Rădulescu împreună cu 3 – 4 indivizi „cu reputație dubioasă”²⁰, cu intenția de a-l elibera pe Tomoșoiu. Acțiunea n-a avut succes, dar Rădulescu era considerat tartorul care corupea tinerii din localitate pentru a-i folosi la bătaii și scandaluri publice. „Am luat măsuri – a raportat comisarul Petrescu la București – și voi reprima cu ultima energie faptele bestiale ale numitului și dacă va fi agresiv asupra cuiva din personalul Poliției, atunci când acesta va fi în îndeplinirea datoriei, atunci, tot legal, îl voi pune la locul său”²¹. Pe lista celor bătuți, insultați, criticați de acest individ se aflau primarul, avocați, petroliști, comercianți, proprietari și

¹⁴ *Ibidem*, dosar 206/1915, f. 2.

¹⁵ *Ibidem*, f. 1.

¹⁶ *Ibidem*, f. 7.

¹⁷ *Ibidem*, dosar 555/1914, f. 114.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, f. 145.

²¹ *Ibidem*.

alți fruntași ai urbei. „Terorizează orașul și este destul ca din nimic să se agațe de câte ceva sau să sară să bată pe cel care nu s-ar preta să-i satisfacă dorințele sale”²², încheie C. Tr. Petrescu raportul.

Directorul Arendt este vizitat inopinat, pe la începutul toamnei 1915, de un inspector de telegraf și poștă, care îi arată că unele din posturile și legăturile telefonice ale uzinei nu sunt în conformitate cu regulamentele în vigoare, iar altele nu trec prin oficiile poștale ale statului. Este surprins de descoperiri și obligat să desființeze unele circuite, iar altele sunt conectate la rețeaua națională. Își dă seama că angajații români l-au denunțat, așa că schimbă tactica. Conversațiile particulare și de afaceri au loc... în limba spaniolă, translator fiind chiar soția lui.

Comisarul Petrescu revine la 18 noiembrie 1915 cu o notă despre Müller – „un spion și un dușman al românilor”²³ – și explică punctual această afirmație. În primul rând, și-a pus oamenii de încredere, toți străini, în posturile cele mai importante din instalațiile petrolifere. Toți românii, chiar și inginerii, nu fac decât „lucrări brute și fără mare importanță”²⁴. Deși cu studii superioare, experiență și capabili, inginerii români sunt „cu mult inferior plătiți”²⁵ față de omologii lor sau chiar tehnicienii străini. În august 1914 șeful Secției Mecanică de la schelele petrolifere, inginerul R. Sobotka, a fost mobilizat și a plecat în Germania. Lucrătorii l-au propus în locul său pe inginerul Elefant, un evreu român „cu cunoștințe serioase”²⁶, însă Müller l-a numit pe H. Voit care nu era inginer, n-avea cunoștințe în domeniu, însă era omul său de încredere. Despre Bercov, angajat pe post de secretar, șeful Poliției a afirmat că este „un imbecil, nu știe și nu face nimic”²⁷, însă era plătit cu 700 lei/lună, plus decontarea chiriei și altor cheltuieli. Tot 700 lei/lună aveau și inginerii români Mețianu și Oteteleșeanu, care aveau 10 ani vechime și calități profesionale indiscutabil mai mari. În ultima parte a anului 1915 Müller a oferit lucrătorilor străini de la Steaua Română prime în valoare totală de 20.000 lei, „ce a prisosit peste suma destinată ca gratificație întregului personal”²⁸. Pe un alt plan, Altenkirchen a lansat zvonul că în două săptămâni România se va alătura Antantei „dând drumul

²² *Ibidem*, f. 146.

²³ *Ibidem*, f. 139.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, f. 140.

rușilor să treacă în Bulgaria”²⁹. Supușii străini din statele Puterilor Centrale au intrat în panică și au afirmat că mai bine pleacă din România decât să fie mobilizați și obligați să lupte contra conaționalilor.

La începutul anului 1916 a fost supravegheată o întâlnire între Ana Liefs, profesoară la școala germană din Câmpina, și un curier al lui Augustin Kuczka, inspector al școlilor catolice din România și preot al Arhiepiscopiei din București. Profesoara culegea date și le ducea personal la Kuczka, iar alături de acesta o însărcina cu comisioane în Ungaria. De fapt, ea era curiera materialelor analizate și sintetizate de Kuczka pe care le preda altor agenți din Imperiul austro-ungar. Kuczka era membru în societatea de propagandă Szent Istvan Tarsulat din Budapesta și colecta informații de la toți profesorii aflați în școli ungare sau germane din România. «Produsele» adunate erau selectate și expediate societății din capitala Ungariei prin diverși curieri.

În perioada 10 – 12 februarie 1916 la Câmpina s-a aflat generalul Ion Dragalina, comandantul trupelor din regiune, care a inspectat anumite puncte strategice din jurul orașului. A ieșit în evidență, din nou, Victor Rădulescu, care „s-a vârat”³⁰ în anturajul ofițerilor care îl însoțeau pe general și a încercat să afle pe unde au fost și ce au vizitat. Ca să intre în grații a oferit generalului Dragalina cazare la un hotel deținut de o mătușă a lui. După plecarea ofițerilor individul a început să se laude că știe scopul recunoașterilor: „în scop de a stabili apărarea în regiunea Câmpinei într-un eventual caz de atac și invazie din partea austro-germanilor, la care trebuie să ne așteptăm”³¹. Afirma că există trei linii de apărare – Sinaia, Comarnic și Doftana – care sunt bine fortificate și nu vor fi străpunse de inamic. Alte lucrări de apărare vor începe în curând, iar generalul Dragalina va reveni pentru supravegherea și finalizarea acestora. Petrescu considera că mai multă discreție n-ar strica, mai ales că datele obținute de Rădulescu au ajuns în primul rând la Arendt. Totodată, a recomandat ca generalul Dragalina și ofițerii din jurul său „să știe cum este Victor Rădulescu spre a se păzi de el pe viitor”³². În final a rugat conducerea DPSG să nu informeze ofițerii de armată că datele provin de la el „ca să nu-mi creez dușmănie”³³. Directorul general Ion Panaitescu a citit raportul și a adnotat: „Domnului locotenent-colonel Nicoleanu spre a lua cunoștință. Se va întreba polițaiul din Câmpina

²⁹ *Ibidem*, f. 143.

³⁰ *Ibidem*, f. 157.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, f. 158.

³³ *Ibidem*.

asupra pozițiunii militare a lui Rădulescu”. Asta înseamnă că «bietul» avocat era pe cale să fie mobilizat și pus la instrucție, că să se mai răcorească....

Pe măsura trecerii timpului directorul Müller a devenit din ce în ce mai nervos. A început să viziteze din ce în ce mai des Consulatele austro-ungare și germane din Ploiești și București, avea discuții cu diplomați germani și „conciliabule cu străinii cei mai suspecti din oraș”³⁴. La 18 iunie 1916 a plecat cu trenul spre Cluj și Berlin, unde avea planificate mai multe întâlniri, dar a promis că se va reîntoarce repede. A revenit, dar tot nervos a rămas. Împreună cu Günther și Altenkirchen, ambii directori, au avut la 9 iulie 1916 „un conciliabul încuiați într-o cameră separată”³⁵. Încuiați și singuri, dar Poliția Câmpina tot a aflat că au discutat despre intrarea României în război – „pe care o cred foarte probabilă”³⁶ – și s-au arătat îngrijorați de eventualele măsuri represive ale autorităților.

Un cântec de lebedă are loc la 24 iulie 1916 când Robert Arendt, fratele directorului Uzinei Electrice, a fost numit director la Fabrica de tricotaje din Galați. Șeful Poliției menționează că postul i-a fost oferit prin intervenția fratelui și „numai pentru a face spionaj acolo”³⁷.

În ultima zi a lunii iulie 1916 Müller împreună cu soția, copilul și multe bagaje s-au urcat în trenul de Berlin. Bagajul a constat din 7 – 8 cutii cu haine, lucruri de valoare, dar și multe documente. Se pare că a primit informația că România va intra în război foarte curând și nu mai avea rost să-și pună în pericol integritatea fizică. La gară a fost condus de tot personalul străin al societății, unii împreună cu soțiile, care și-au luat un călduros rămas-bun. Culmea, Müller s-a întors singur după câteva zile și a reluat conducerea societății. La 9/10 august 1916 și-a chemat apropiații și le-a trasat ultimele sarcini, precum și indicații de acțiune în caz că situația se deteriora. După patru zile, în dimineața zilei de 14 august 1916, Poliția Câmpina a informat DPSG că directorul de la Steaua Română a părăsit țara cu trenul de Predeal. Așa s-a încheiat unul din episoadele bătăliei de pe frontul nevăzut purtat în regiunea petroliferă românească. Fiecare parte a avut un arsenal redutabil, însă diferența a făcut-o inteligența și imaginația celor implicați. Dacă liderii societăților petrolifere cu capital german și austro-ungar au utilizat pe scară largă componenta materială în atragerea și

³⁴ *Ibidem*, f. 174.

³⁵ *Ibidem*, f. 176.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, f. 180.

recompensarea celor utilizați pentru culegerea de informații, în special vorbitori de limba germană, comisarul Petrescu, coordonatorul acțiunilor informative/contrainformative în zonă, a utilizat la maximum calitățile agenților din subordine, analiza datelor și vulnerabilitățile celor atrași la colaborare, chiar dacă făceau parte dintre supușii străini.

Identitatea națională și loialitatea dinastică reflectată în memorialistica și folclorul din Primul Război Mondial din zona Năsăudului

The national identity and the dynasty loyalty reflected in the memoirs and folklore from the First World War in the area of Năsăud

Iuliu-Marius Morariu¹

Abstract

Using information provided both by from the National Archives, Bistrița-Năsăud Department, or from different books (especially anthologies of folklore), re-printings of memories, studies and articles dedicated to this topic, the author is trying to investigate to key-topics, linked not only with Năsăud area, where he goes deep into the literature, but also with the entire Transylvanian space, and other spaces around the world, and to show how the national identity and dynastic loyalty are highlighted and emphasized into the memories and folklore from this area. For the Romanians from Transylvania, these topics were really sensible. As servants of the Austro-Hungarian emperor, they were forced to fight for him on different battlefields. If at the beginning of the conflagration, this was not a problem, after 1916, it started to become one, once that they were asked to fight again their compatriots from Romanian kingdom. If people like the Cornel Anchidim Șoldea, the ruler of 301th Honved Regiment died in 1915, without having the possibility to live this episode, for other fighters from Năsăud area, like Porkolab, who's memories, correspondence and notes, where printed in 2017 at Argonaut Publishing House from Cluj-Napoca, and many other anonymous until today, it was not so easy. This is why, in some verses of popular songs, young fighters are something asking to the emperor to stop the war, or are even cursing him from time in time. Analysing this topic is helping us to discover and understand these important sources, memorials and folklore, the two ones which were uncensored at the moment (if we think, for example, at the fact that the letters sent home were analysed and structured to show the optimist face of the soldiers and the good part of

¹ Preot Drd., Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca. E-mail: maxim@radiorenasterea.ro.

the battlefield), and to understand its complexity, but also to see how the myth of "the good emperor", so important for the dynastic loyalty have started to be, step by step, easily at the beginning of the war, and much more at the end, destroyed, and Romanian people from Transylvania have started to not see him anymore as a protector, but rather as an enemy.

Keywords: myth of good emperor, dynastic loyalty, Romanians from Năsăud area, balads, funeral songs, Anchidim Șoldea.

Primul Război Mondial a constituit și pentru zona nord-transilvăneană a Năsăudului, ca și pentru alte spații din acest areal geografic, o experiență dureroasă. Marcați de anumite aspecte ale lui, oamenii locului au ținut să vorbească despre ororile lui fie în paginile unor texte de memorii, fie în cele ale unor scrisori, sau texte folclorice (bocete, cântece de dragoste, scurte catrene și ghicitori cu conținut folcloric, sau alte chestiuni de acest fel). Datorită acestui fapt, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale păstrează, în cadrul mai multor fonduri, informații interesante și utile cu privire la acest subiect. O parte dintre cele mai importante le vom analiza aici, încercând să identificăm modul în care se reflectă două aspecte importante, respectiv identitatea națională și loialitatea dinastică în acele documente ce conțin texte memorialistice și folclorice.

Din cea dintâi categorie fac parte însemnările lui Albert Porkolab², publicate în acest an la editura Argonaut din Cluj-Napoca, cele ale lui Anchidim Șoldea, despre care am mai scris și cu alte ocazii³, memoriile lui Gustav Zikeli și scurtele și parcimonioasele note ale caporalului Vasile Măgherușan⁴. Unii ar încadra aici și textele din fondul Pavel Tofan⁵ și

² Ion Cârja, Dan Lucian Vaida, Lorand L. Madly, Dan Prahase (eds.), *Un ardelean în Marele Război: Albert Porkolab (1880-1920)*, Editura Argonaut, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017.

³ Iuliu-Marius Morariu, "O mărturie din „Țara Năsăudului” despre Primul Război Mondial - Jurnalul Colonelului Anchidim Șoldea", în Rodica Groza (coord.), *Sebeș, timp regăsit... Lucrările Conferinței „100 de ani de la declanșarea Primului Război Mondial. Contribuția sebeșenilor la război și Marea Unire” (5 decembrie 2014)*, Editura Emma Books, Sebeș, 2014, p. 87-95.

⁴ Idem, "Două perspective inedite asupra Primului Război Mondial: jurnalul lui Gustav Zikeli și însemnările lui Vasile Măgherușan", în *Astra Sabesisnsis*, nr. 3, Sebeș, 2017, p. 113-121.

⁵ Pentru mai multe informații cu privire la acesta, a se vedea: Idem, "O sursă inedită privitoare la istoria Marii Uniri în zona Năsăudului – fondul dr. Pavel Tofan", în Claudia Ioana Șoiogea, Iuliana Georgeana Spineanu (coord.), *Senetenția - sesiune internațională*

anumite documente din recent-publicata antologie a arhiviștilor de la Bistrița⁶. Întrucât însă, acestea conțin doar sporadice informații memorialistice, conținutul lor fiind format cu precădere din date statistice, lista decedaților, răniților, sau a altor categorii de oameni care au avut de suferit de pe urma războiului sau, în cazul fondului Tofan, au participat la evenimentul Marii Uniri, nu ne vom opri aici asupra lor, limitându-ne doar la investigarea surselor deja enumerate. Cea de-a doua categorie este formată din texte poetice păstrate în fonduri precum cel al lui Anton Coșbuc⁷, sau în anumite culegeri și volume de folclor⁸, și a mai fost sporadic investigată de noi în paginile unor studii și articole, însă din perspectiva altor aspecte⁹.

Înainte de a vorbi despre subiectul propus prin intermediul surselor pe care le-am prezentat deja, considerăm oportună precizarea faptului că ideea de „identitate națională” și cea de „loialitate dinastică” au avut pentru românii din spațiul transilvan, o semnificație diferită față de cea pe care au avut-o pentru cei din Regat. Aici, cel puțin în partea de debut a Războiului, loialitatea dinastică îl viza pe Franz Iosef, iar chestiunea identității naționale era mai degrabă văzută ca un element important în contextul monarhiei

de comunicări științifice studențești. Volum de lucrări – ediția a VI-a, 03-05 decembrie 2015, Editura "Academica Brâncuși", Târgu Jiu 2015, pp. 280-286, dar și: Ioan Sigmirean, Adrian Onofreiu, *Istoria Județului Bistrița-Năsăud în documente și texte (epocile modernă și contemporană)*, Editura Răsnetul, Bistrița, 2001.

⁶ Arhivele Naționale, Serviciul Județean Bistrița-Năsăud, *Războiul din spatele tranșelor. Contribuții documentare referitoare la județul Bistrița-Năsăud*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2017.

⁷ Direcția Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale (în continuare se va cita: DJBNAN, *Fond Anton Coșbuc*).

⁸ Precum: Valeria Peter Predescu, *"Cântarea de pe urmă". Versuri și cântări morțești din ritualul de înmormântare din județul Bistrița-Năsăud*, Editura Arcade, Bistrița, 2005; Idem, *Cântări năsăudene culese și alese de Valeria Peter Predescu*, Tipografia Popa's Art, Timișoara, 2002; Ion Lucian, *Păunaș mândru rotat: culegere de folclor din Parva, județul Bistrița-Năsăud*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2006.

⁹ A se vedea, de exemplu: Iuliu-Marius Morariu, „Imaginea Primului Război Mondial reflectată în folclorul din zona Năsăudului”, în vol. *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, col. „Slaviciana- Serie nouă”, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, p. 587-594; Idem, „Aspecte memorialistice în folclorul năsăudean din Primul Război Mondial”, în *Revista istorică*, anul XXVII, nr. 1-2, București, 2016, p. 99-105; Idem, „Preoții aștrști năsăudeni și Marea Unire”, în rev. *Arhiva Someșană*, Seria a III-a, nr. 12, Năsăud, 2013, p. 135-140; Idem, „Urmări ale Primului Război Mondial în localitatea Salva, județul Bistrița-Năsăud: orfani și văduve de război”, în rev. *Astra Salvensis*, anul II, nr. 4, Salva, 2014, p. 81-84; Idem, „Imaginea Primului Război Mondial reflectată în cântecele funebre din zona Năsăudului”, în *Astra Sabesiensis*, nr. 2, Sebeș, 2016, p. 47-54.

austro-ungare, decât în legătură cu România. Pe parcurs însă, noțiunile, ca și idealurile, se vor metamorfoza, și vor căpăta noțiuni diferite. Textele avute în vedere ilustrează, într-un fel sau altul, acest lucru.

Dacă oameni precum Anchidim Șoldea vor deceda înainte de intrarea României în război și nu vor avea parte de conflictele interioare pricinuite de lupta împotriva fraților lor de sânge și neam, ilustrate atât de interesant în nuvelele lui Liviu Rebreanu sau în romanul său *Pădurea Spânzuraților*¹⁰, alții vor avea. Unii, precum Porkolab¹¹, nu vor rezista frământărilor și vor căuta să treacă în țară și să se alăture frontului de aici¹², aducând o contribuție aparte la rezultatul final, respectiv Marea Unire, în vreme ce alții, vor continua să lupte, pierzându-și, puțin câte puțin, însuflețirea și țelul și experimentând cu regularitate stări de depresie.

Un fapt interesant este și acela că loialitatea dinastică, atât de importantă cu precădere în contextul unor conflagrații, dar nu numai, este exaltată cu entuziasm la începutul războiului, pentru ca apoi, să scadă direct proporțional cu evoluția dezastruoasă a frontului. Dacă mai-sus pomenitul colonel Șoldea, comandantul regimentului 302 de honvezi¹³, nu-și va permite să-și exprime fățiș sentimentele, alții o vor face în cadrul unor cântări, ce i se adresează împăratului. Îi vor cere acolo să încheie pacea, amenințându-l uneori, iar alteori aruncând asupra lui chiar imprecății. Un astfel de exemplu ne oferă profesorul năsăudean Liviu Păiuș, într-una din antologiile sale de folclor: „Nu te-or bate talerile/ Cum te-or bate lacrimile/ Lacrimie fetelor/ De dragul drăguților”¹⁴. În alt lor, el oferă un fragment mai amplu, datând cel mai probabil din prima parte a conflagrației, în care adresarea era una mai reverențioasă, dar mesajul era același:

¹⁰ Cf. Liviu Rebreanu, *Nuvele*, Editura Regis, s. a., p. 241-244; 259-280; 281-326, sau Idem, *Pădurea Spânzuraților*, col. „Biblioteca pentru toți”, Editura Litera, București, 2010.

¹¹ Ion Cârja, Dan Lucian Vaida, Lorand L. Madly, Dan Prahase (eds.), *Un ardelean în Marele Război: Albert Porkolab (1880-1920)*, p. 5-12.

¹² De altfel, fenomenul nu este doar unul specific zonei Năsăudului, ci poate fi întâlnit în mai multe părți ale Transilvaniei. Pentru o prezentare a motivațiilor care stăteau la baza acestei decizii, a se vedea, de exemplu, relatarea căpitanului Ilie Stricatu: Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului. Romanul unei vieți trăite (1914-1918)*, Ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu, col. „Personalități marcante ale Sebeșului”, vol. 2, Editura Mega, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2017.

¹³ Pentru mai multe informații cu privire la viața și activitatea lui, a se vedea: Vasile Șioldea, *Arborele genealogic al familiei Șioldea. Origini și istoric*, ed. s. n., Năsăud, 2013; Alexandru Ciurea, *+Colonelul Anchidim Șioldea (1858— 1915)*, Tipografia Seminarului gr. cat., Blaj, 1915.

¹⁴ Liviu Păiuș, *Someș, apă mergătoare. Folclor poetic din Valea Rodnei*, Editura George Coșbuc, Bistrița, 2003, p. 84.

„Cine-o făcut drum pe munte/ Dumnezeu să nu-i ajute/ Că să duc cătane multe;/ Să duc bune, să duc răle,/ Să duc neamurile mele;/ Să duc buni și să duc răi,/ Să duc frățiorii mei.... Împărate, împărate,/ Pune pace, nu te bate,/ Că-n trei ani și jumătate/ Îți pier cătanele toate./ Te rugăm cu mare dor/ Scapă-ne-acum de omor/ Că rămâi fără popor”¹⁵.

Aceste fragmente ilustrează faptul că, în urma unor experiențe care marchează într-un fel sau altul parcursul frontului și se amprentează puternic asupra combatanților, mitul bunului împărat și implicit, loialitatea dinastică, se erodează. La aceasta va contribui și intrarea României în război împotriva Austro-Ungariei, care-i va forța pe românii ardeleni să lupte împotriva fraților lor de sânge. Neînțelegere cu soldați de alte naționalități, precum cei maghiari, care îi vor trata nedrept și îi vor desconsidera pentru acest aspect, va contribui și ea la scăderea entuziasmului, și uneori la dezertări.

Însă, chiar și în cazul lui Șoldea, unde nu poate fi vorba despre o revoltă directă împotriva împăratului și de o punere la îndoială a inițiativelor sale, scăderea entuziasmului ce definește loialitatea dinastică este lăsată să se înțeleagă. Rănit pe frontul rusesc înspre finele anului 1914 și internat într-un spital, într-un fel de carantină, cu scopul de a fi ulterior transportat la Pesta pentru operație, el va scrie, în toată această perioadă un jurnal. În cele două caiete care ne-au rămas din însemnările lui, nu se pomenește niciodată despre Împărat, ci despre evoluția frontului, soție, starea de sănătate a autorului, sau Dumnezeu. Astfel, de exemplu, într-una din note, bolnavul se gândește la soția rămasă acasă și la o posibilă moarte a lui acolo:

„20. Duminica. Toată făptura se bucură de duminică, noi însă suferim să ajungem fără nici un ajutor. De la locotenentul Leopoldeser de la 59 J. R. am luat două coroane împrumut. Astă noapte am avut friguri mari, am dormit tare rău. În jurul Tarnovului decurge luptă mare. În caz de nu mă voi întoarce sănătos, nevastă dragă, să știi că și cele din urmă momente au fost a tale. Dacă se poate, după război du-mă acasă și mă înmormântează acolo să fiu lângă tine”¹⁶.

În alt loc, el descrie o vizită a soției, vorbind însă intens despre divinitate, în al cărei ajutor își puneă speranțele, fapt ce arată că, așa cum au afirmat și alți istorici, sentimentul religios a devenit mai puternic pe măsură ce situația frontului devenea mai îngrijorătoare¹⁷, războiul contribuind, prin duritatea lui și prin experiențele nefericite pe care le oferea, la acest lucru:

¹⁵ Idem, *Lacrimi și durere*, Editura George Coșbuc, Bistrița, 2003, p. 18-19.

¹⁶ DJANBN, *Fond Colecția personală Anchidim Șoldea*, dosar II, f. 31.

„Astăzi a sosit nevasta, har Domnului, durere însă că mamaia (soacra) cea bolnavă înainte cu 2 săptămâni a murit. Dumnezeu să o ierte, ea a fost foarte bună, ca o mamă adevărată. Veștile ce le-a adus au fost rele, Gheorghe a fost arestat, Magda e bolnavă, eu bolnav, Dumnezeu le-a rânduit, trebuie să le suferim paerinstia (?). Doamne mângâie-ne. Doamne bine mi-a adins văzându-mi nevasta, dar fericirea n-a fost deplină, auzind de moartea soacrei”¹⁸.

La Gustav Zikeli¹⁹, perspectiva este ușor diferită. Etnic german cu orientări socialiste, el nu se va simți foarte atașat nici de loialitatea dinastică, nici de românism ca identitate națională. Desigur, nici de cea austriacă, fapt ce îl va face să găsească tertipurile care să-i permită evitarea înrolării. Însăși însemnările sale, dedicate cu precădere unor aspecte de politică, denotă mai degrabă afinitate pentru politica prusacă decât pentru cea austriacă:

„Pașii diplomatici pe care i-a făcut Austro-Ungaria în Serbia în problema uciderii perechii moștenitoare a tronului nu au dus la nici un rezultat. În spatele Serbiei stătea Rusia, în spatele Austro-Ungariei stătea Reich-ul german S-a ajuns la declarare de război între Austro-Ungaria și Serbia și la mobilizare generală. În ziua în care se adunau cei obligați să facă serviciul militar, am avut foarte mult de lucru la tipografie și abia spre seară m-am anunțat la locul de recrutare. Erau acolo încă opt-zece oameni. Atunci ne-a fost anunțat de către comisia de recrutare că puterea de război a regimentului 63 de infanterie a fost deja atinsă. Am fost amânați până la următoarea încorporare. Aceasta a avut loc în anul următor în Dees. Am mers acolo, am locuit la o cunoștință a soției mele, dr. Goldschmidt, care era medic militar în Dees și la cină am făcut cunoștință cu un alt medic militar. Acesta a recrutat în dimineața următoare pe recruții adunați și m-a

¹⁷ Cf. Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș (coord.), *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, Centrul de Studii Transilvane / Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2015, p. 45.

¹⁸ DJANBN, *Fond Colecția personală Anchidim Șoldea*, dosar II, p. 25.

¹⁹ Pentru mai multe informații cu privire la viața și activitatea lui, a se vedea: Mikael Kroner, „Gustav Zikeli, ziarist progresist, militant socialist și antifascist”, în *File de istorie*, IV (1976), p. 411-417; Teodor Tanco, „Gustav Zikeli pornind de la social-democrație”, în *Virtus Romana Rediviva*, vol. III - „Rădăcini adânci”, Comitetul de cultură și educație socialistă al Județului Bistrița-Năsăud, Bistrița, 1977, p. 273-277.

declarat inapt pentru serviciul militar. Ce l-a determinat să facă acest lucru și ce a scris pe lista recruților în dreptul numelui meu, nu îmi este cunoscut. Îmbucurător a fost pentru mine faptul că în timpul primului război mondial am fost lăsat în pace”²⁰.

Spre deosebire de însemnările lui, cele ale lui Măgherușan, scrise lacunar și schițat, denotând lipsa unei educații de înalt nivel a autorului, nu oferă informații cu privire la subiectul investigat²¹. Caporalul năsăudean se mulțumește să puncteze în carnetul pe care îl are cu el numele localităților și să-și descrie succint, cu multe greșeli de tehnoredactare, itinerariul prizonieratului în spațiul rus.

Nici în folclor, ideea de identitate națională, sau cea de loialitate dinastică nu se constituie în tematici ce apar cu recurență. Autorii textelor folclorice din acea perioadă sunt mai degrabă interesați să vorbească acolo despre sentimente precum dragostea sau dorul, sau să descrie fenomene înfricoșătoare precum moartea. Atunci când o fac totuși, se adresează împăratului cerându-i să pună pace și amenințându-l cu blestemele fetelor și soțiilor care-și pierd iubiții sau soții pe front, sau cu cele ale mamelor care-și plâng copiii ce nu se mai întorc. Nici ideea națională nu este reliefată cu pregnanță aici. De altfel, nu există nici o referire clasică din folclorul investigat, în care să se facă referire la idealul românesc național sau la imperiul Austro-Ungar ca patrie. Totuși însă, ideea de înstrăinare este cea care sugerează atât demotivarea pe care o simt cei de pe front, cât și faptul că soldaților le lipsea un ideal național care să-i motiveze. Atunci când dorul de acasă atinge cote maxime, sentimentul de înstrăinare se amplifică și el. Emil Precup, într-o culegere din anii 20, ne oferă un astfel de exemplu:

„-Ce-i bătrâne, ce tot plângi,? Inima de ce ți-o frângi?/
Cum n-oi plânge, codre dragă,/ Când mi-a fost lumea mai
dragă,/ Mi-am lăsat soția slabă,/ Și-am plecat în lumea
largă/ Să-mi petrec zilele-n chin/ Mestecate cu venin”²².

Observăm așadar, că deși nu se constituie în teme principale ale celor două genuri investigate, și nu se regăsesc cu recurență în paginile

²⁰ DJBNAN, *Fond Gustav Zikeli (1876-1925)*, mss., p. 42.

²¹ Iată, de exemplu, ce scrie într-un fragment din acest document: "Aicea am șezut până în săptămâna Rusaliilor, apoi am rămas în Rusia în Ufa. Acolo am șezut 6 săptămâni în spital, apoi am mers în Azia. În Turchestan am șezut până la resaria de Postul Crăciunului, în anul 1915. Apoi am mers la Traieschi. Acolo am șezut până la Ilie Prooroc, în 13 August, apoi am venit înapoi în Rusia în gubernul Perm. În ziua de probojenie am sosit în Tughil". Idem, *Fond Anton Coșbuc*, dosar 274, f. 8.

²² Emil Precup, *Dor și jale. Patimi și suferințe. Poezii culese din război, aranjate și publicate pentru popor*, Tiparul Tipografiei Diecesane, Gherla, 1920, p. 34.

textelor pe care le-am prezentat, scrise în zona Năsăudului și dedicate Primei Conflagrații Mondiale, atât idealul național, cât și loialismul dinastic sunt, într-un fel sau altul prezente aici, ele reliefând pe de-o parte erodarea mitului bunului împărat și, în consecință a ideii de loialitate dinastică, iar pe de-o parte demotivarea survenită în urma înstrăinării și a altor aspecte ce țin de interacțiunea cu soldații de alte naționalități, de exemplu, care contribuie la dezertări uneori, și la evoluția dezastruoasă a frontului.

Colonelul Teodor Pirici - olteanul care a eliberat Aradul (1919)

Colonel Teodor Pirici - the Oltenian who liberated Arad (1919)

*Iulian Stelian Boțoghină,
Serviciul Arhivelor Militare Pitești*

Abstract

The Great Union accomplished on 1st of December 1918 was fulfilled through the tenacity of entire generations of Romanians, each bringing its sacrifice in its epoch. The call of the nation made that the Great Union be defended with more sacrifices in the times that followed the signing of the treaties, through which peace in the world was established. Among them, Teodor Pirici, an Oltenian from Mehedinți region. He would go down in history as the liberator of the Romanians in Arad, since in 1919, mid May while he was Colonel and Commander of the 2nd Mountain **Huntsmen** Brigade within the 6th Mountain **Huntsmen** Regiment, he brought peace by the establishing the Romanian administration in Arad

Key words: The Great Union, the peace treaties, the establishment of the Romanian administration, the defense of peace.

Marea Unire desăvârșită la 1 Decembrie 1918 a fost împlinită prin stăruința generațiilor de români, fiecare aducându-și obolul de jertfă la vremea sa. Destinul poporului român a făcut ca înfăptuirea proiectului național să se realizeze prin nemăsuratele sacrificii din Marele Război, care avea să schimbe harta geo-politică a Europei. Însă, menirea nației a făcut ca Unirea să fie apărută cu alte jertfe în timpurile ce au urmat semnării tratatelor de pace, prin care se consfințea pacea în lume.

Această misiune au primit-o militarii români, chemați de frații din Basarabia, Bucovina, Banat, Crișana, Maramureș și Transilvania.

Printre aceștia s-a numărat și Teodor Pirici, un oltean de pe plaiuri mehedintene. Teodor Pirici rămâne în istorie ca eliberatorul românilor

arădeni, căci la mijloc de mai 1919, pe când era colonel și comandant al Brigăzii 2 vânători, în fruntea Regimentului 6 vânători a adus pacea odată cu instaurarea administrației românești în Arad.

Odiseea pacificării acestor teritorii românești a început în seara de 9 mai 1919, pe când Regimentul 6 vânători era cantonat în Debrețin. Atunci s-a primit ordinul îmbarcare și deplasare pe calea ferată până în gara Curtici, unde militarii români au ajuns în seara de 10 mai 1919. Vânătorii au debarcat în acest sat românesc, unde în dimineața zilei de 11 mai 1919 preotul român a oficiat un Te-Deum la biserică, la care au participat toată suflarea românească și militarii Regimentului 6 vânători cu drapelul de luptă al unității¹.

La emoționanta sărbătoare românească a participat și colonelul Teodor Pirici, în calitate de comandant Brigăzii 2 vânători, care într-o sublimă alocuțiune, de înalt patriotism, i-a salutat pe românii din Curtici.

Onoarea răspunsului la salut i-a revenit preotului român din Curtici, care prin cuvinte înălțătoare a exprimat mulțumirile poporului român din localitate și a urat un călduros bun-venit armatei române. Vorbe și fapte din suflet, căci toată ziua a fost mare sărbătoare, locuitorii au oferit masa întregului regiment, trupă și ofițeri, primind armata română ca pe adevărați salvatori².

Măsurile de pază nu au fost neglijate, astfel că s-au fixat avanposturi la sud de Curtici, fiecărei companii venindu-i rândul cu schimbul, iar cele care nu erau în gardă executau instrucție cu militarii.

Asta timp de cinci zile, căci pe 16 mai 1919 regimentul s-a pus în marș în direcția Arad. Către orele 12 s-a primit ordinul ca trupa să cantoneze în grajdurile armanului „Jiluvskoj”, la o depărtare de 5-6 km de Arad³.

În următoarea zi, pe 17 mai 1919 regimentul a primit ordin să continue marșul spre Arad⁴. Astfel că în dimineața zilei de sâmbătă 17 mai 1919, trupele române din Regimentul 6 Vânători și-au făcut intrarea în municipiu, venind dinspre Șofronea.

Ajunși la marginea orașului, militarii Regimentului 6 vânători au fost întâmpinați de delegația românilor arădeni, care i-a primit cu frumoase cuvinte, rostite din suflet într-un înălțător discurs patriotic⁵.

¹ **Arhivele Naționale Militare Române**, fond *Colecții arhivistice. Registre istorice și jurnale de operații – I*, dosar 4295, f. 3.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

Ziarul „Drapelul de Lugoj” din 9/22 mai 1919 scria că în fruntea delegației românilor arădeni s-a aflat ispravnicul dr. Silvestru, prefectul Mărșieu lipsind din oraș⁶.

Primul obiectiv al vânătorilor români au fost cazărmile din Cetate, patrulele intrate în oraș către orele 11 au ocupat capul podului care făcea legătura cu orașul.

La orele 12 militarii au ajuns în centrul Aradului, fiind întâmpinați în piața din fața Primăriei de către Ferdinand Gresn, comisarul guvernului, alături de dr. Sárkány, primarul orașului⁷.

Mihail Păcățianu, vicarul episcopal, a fost prima persoană care a salutat trupele române în numele episcopului român de Arad. Colonelul Pirici a răspuns declarând că vânătorii săi nu au venit în Arad pentru a-i elibera pe români din robie, căci „românii din Arad, prin munca și luptele lor, s-au eliberat singuri”, ci numai pentru a uni sub același sceptru toate ținuturile locuite de români⁸.

La salutarilor de întâmpinare rostite de către comisarul regal și primar, colonelul Pirici a răspuns: „Am venit în Arad în numele regelui Ferdinand, regele tuturor românilor. Armata română are ordinul să ocupe orașul Arad. Armata română a venit ca să apere orașul. Fiți convinși că toate măsurile pe care le vom lua vor avea de scop numai interesele poporului, fără deosebire de confesiune și naționalitate”⁹.

În piața orașului, militarii din Regat au fost întâmpinați cu urale de populația entuziasmată, subunitățile Regimentului 6 vânători fiind trecute în revistă de către colonelul Pirici, după care au defilat deplasându-se pentru a se instala în cazarma husarilor, lângă gară¹⁰.

Gărzile garnizoanei au fost constituite din vânătorii Batalionului II.

A doua zi, pe 18 mai 1919, militarii Batalionului II au continuat să asigure garda garnizoanei, pe când vânătorii celui dintâi batalion au defilat într-o frumoasă paradă de la Catedrală și de acolo în piața orașului, unde au fost primiți de delegații români veniți din satele din jurul Aradului. După defilarea trupelor, colonelul Teodor Pirici le-a vorbit cu patos patriotic celor peste 10.000 de români prezenți în piață. Sărbătoarea a continuat, la orele 12

⁶ Mircea Rusnac, *Intrarea trupelor române în Arad (1919)*, <https://istoriabanatului.wordpress.com/.../mircea-rusnac-intrarea-trupelor>

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ **Arhivele Naționale Militare Române**, fond *Colecții arhivistice. Registre istorice și jurnale de operații – I*, dosar 4295, f. 3.

românii arădeni au dat un banchet în onoarea fraților regăteni, militarii Regimentului 6 vânători.

La orele 5 după-amiază vânătorii Batalionului I s-au găsit în dispozitiv de paradă, întâmpinându-l și dând onorul generalului Pétain, sosit în Garnizoana Arad. Seara, generalul Pétain a petrecut-o în mijlocul ofițerilor români, servind cina la popota regimentului.

Batalionul I a continuat să asigure protocolul în Garnizoana Arad, a doua zi vânătorii acestei subunități au fost martorii sosirii generalului englez, întâmpinându-l și prezentându-i onorul, după care a servit dejunul cu ofițerii români la popota regimentului¹¹.

Regimentul 6 vânători a staționat în Arad până la 16 iulie 1919, timp în care militarii români au dezarmat comunele Mako, Lacul Mare, Semlac, Pecica, Săvârșin, Totvardia, Căpruța, Borza, Mădirlac și Glogovăț.

Începând cu 4 iunie 1919, Batalionul II s-a deplasat la Bekeș, unde a asigurat garda în garnizoană. Aici a staționat până la 11 iunie 1919, zi în care s-a dislocat în Bekeș-Ciaba, unde a asigurat paza localității și a participat la dezarmarea localnicilor. După îndeplinirea misiunii, pe 23 iunie 1919 militarii acestui batalion s-au deplasat la Mako, cu aceeași misiune. Compania a VII-a a rămas pentru a pacifica populația din comuna Apatfalva, care se răzvrătiseră și se ridicaseră cu arma împotriva militarilor români¹².

În ziua de 14 iulie 1919, companiile Batalionului I au participat la parada militară și la serbarea ce a urmat în cinstea aliaților francezi, cu ocazia plecării acestora din Arad¹³.

Două zile mai târziu, pe 16 iulie 1919, a venit rândul militarilor din Regimentul 6 vânători să părăsească Garnizoana Arad, plecând în Ungaria pentru a pacifica și a elibera țara de trupele bolșevice¹⁴.

Iată pe scurt cronologia evenimentelor care i-au legat pe militarii Regimentului 6 vânători și pe Teodor Pirici de istoria orașului și județului Arad.

Revenind la subiectul nostru, în rândurile care urmează ne propunem să schițăm portretul lui Teodor Pirici, olteanul care avea să ajungă general al armatei române.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, f. 3v.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

Teodor Pirici s-a născut la 12 ianuarie 1870 în Valea Boerească, plasa Ocolul din județul Mehedinți, fiind fiul lui Afrim Pirici (decedat la data întocmirii dosarului de ofițer) și al Stancăi¹⁵.

La vârsta de 39 de ani, pe 21 februarie 1899, locotenentul Teodor Pirici a pus capăt anilor de burlăcie, căsătorindu-se cu domnișoara Alexandrina Scărlătescu, tinerii stabilindu-și domiciliul în localitatea Valea Merilor, județul Olt¹⁶. Din nefericire, căsnicia s-a destrămat puțin după Marele Război, șefii ierarhici văzând cauzele în metamorfozele psihice ale generalului Pirici, provocate de anii grei de front¹⁷.

Pentru Teodor Pirici cariera militară a debutat la 1 februarie 1886, când pentru șase luni a fost înrolat ca soldat la Regimentul Mehedinți, după care a fost avansat succesiv la gradul de caporal, la 1 august 1888, pentru un an și opt luni. La 1 aprilie 1890 a fost înaintat sergent, când după un an, două luni și 12 zile a fost suspendat 25 de zile, în urma unui incident, ale cărui amănunte ne rămân necunoscute, când s-a dovedit că a lovit un inferior. A fost repus în funcție pe 16 septembrie 1891, odată cu avansarea sa la gradul de sergent major, în cadrul aceleași unități din Mehedinți, unde a mai zăbovit pentru o perioadă de un an și 22 de zile. Căci la 8 octombrie 1892, cu gradul de sergent major a fost mutat la Regimentul „Doljiu” Nr. 1, unde după trei luni și 17 zile, la 25 ianuarie 1893, a fost avansat sergent adjutant. La 1 februarie 1894 a fost reangajat pentru cinci ani ca plutonier la același regiment din capitala Băniei.

Însă, nu după mult timp, mai exact după opt luni, la 1 octombrie 1894, plutonierul Pirici a început cursurile Școlii de subofițeri Bistrița, fiind înscris ca elev în clasa I.

După 11 luni și 14 zile, la 14 septembrie 1895 a fost promovat în clasa a II-a a Școlii de ofițeri. Școală ale cărei cursuri le-a absolvit după opt luni și 25 de zile, la 1 iulie 1896, fiind încadrat cu gradul de sublocotenent la Regimentul „Olt” Nr. 3.

Colonelul Angelescu, comandantul Școlii Superioare de Război, avea să scrie, accentuând: „subliniez” că Teodor Pirici era un ofițer: „inteligent, studios și serios în ocupațiunile sale; a lăsat bune suveniruri în școală îi place mult serviciu. Continuând tot astfel va deveni unul din bunii ofițeri ai oastei¹⁸.

¹⁵ *Idem*, fond Direcția Cadre și Învățământ, Memorii Personale, litera „P”, generali, dosar 52, f. 1.

¹⁶ *Ibidem*, f. 32.

¹⁷ *Ibidem*, f. 52.

¹⁸ *Ibidem*, f. 16.

Caracterizare l-a care comandantul Regimentului „Olt” Nr. 3, colonelul Leon, a subscris fără nicio rețineră, atunci când în septembrie 1896 remarcă faptul că: „În timpul concentrării pentru manevrele de toamnă s-a achitat bine de serviciul său”¹⁹.

În primăvara anului următor, la 15 Mai 1897, colonelul Leon avea să consemneze, caracterizându-l pe Pirici ca fiind: „inteligent, stăruitor în serviciu. Cunoaște regulamentele și aplică bine. Promite a fi un bun oficer”²⁰.

La 20 mai 1898, locotenent-colonelul Șendrea, numit între timp la comanda Regimentului „Olt” Nr. 3, avea să-l descrie ca fiind un: „oficer inteligent cunoaște regulamentele. Ca oficer cu tirul al regimentului s-a condus prea bine. Activ la serviciu. Conduită prea bună”²¹.

La vârsta de 27 ani, tânărul ofițer avea o constituție fizică „foarte” și nu suferise de boli grave, nici „congediuri” nu cerea. Aspectul fizic era „tare”, chiar dacă avea „tală mică”, ceea ce nu l-a împiedicat să dobândească o „bună” aptitudine de a călări, fiind caracterizat că „poate face mulți ani campanie”²².

În această perioadă, locotenent-colonelul Șendrea, și-a păstrat aprecierile în aceeași notă, scriind despre tânărul său subordonat ca având: „caracter ferm”, fără alte mijloace de existență în afara soldei, în societate era „cam retras”, însă „în corp trăește bine cu camarazii și este iubit”. Cu o educație „bună”, Teodor Pirici nu avea alte ocupații în afara serviciului, preocupându-se „a-și completa studiile”. „Simțimintele asupra familiei și religiei” erau „bune”, ca „observații generale” concluzionând că „în general se conduce bine”²³.

Cât despre „modul cum servește”, același comandant scria că: „arată mult zel la serviciu”. Iar la întrebarea dacă „dacă arată mai mult zel pe dinafară pe cât n-are în fond”, colonelul Leon a scris că Teodor Pirici „arată atât zel ca nu are nevoie de impulsie”, având „aptitudine la serviciu prea bună”, trata bine subalternii, administra bine comanda plutonului din perspectiva sumelor alocate, „inteligent și capabil, pricepe bine, discută și raționează prea bine”, fiind mai util la serviciul front, până atunci nu primise vreo misiune²⁴.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, f. 16v.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, f. 8.

²³ *Ibidem*, f. 7.

²⁴ *Ibidem*, f. 7v.

În aprilie 1899, același comandant de regiment l-a notat ca fiind: „Oficer cu multă activitate în serviciu. Cunoaște regulamentele și le aplică bine. Citește și caută a se instrui. Ținută curată și conduită ireproșabilă”²⁵.

Între timp, la 10 Maiu 1899 a fost avansat la gradul de locotenent²⁶.

Grad bine meritat, dovadă aprecierea făcută de colonelul Leon la 2 iunie 1899, acum comandantul brigăzii, care scria despre locotenentul Pirici că era un: „bun officer și foarte energic. Justifică pe deplin înaintarea sa la alegere. Trebuie a se obișnui mai mult cu citirea hartelor”²⁷.

După manevrele din vară, locotenent-colonelul Șendrea avea să scrie în septembrie 1899 că era un: „oficer inteligent energic, cunoaște bine regulamentele și le aplică bine, activ la serviciu și cu multă exactitate. Citește să-și întindă cunoștințele militare. Știe serviciul în companie. Este bun oficer, conduită prea bună, ținuta curată”²⁸.

Completând totodată că „A făcut Școala suboficerilor de la Bistrița și Școala de oficeri anul al doilea. Este oficer inteligent, energic cunoaște bine regulamentele și le aplică bine la lupte. Este însărcinat ca oficer cu tirul, pe care-l conduce bine. Îi place să citească și se-și întindă cunoștințele militare. Conduită prea bună, ținuta curată. Se conduce prea bine în societate. În general este bun oficer”²⁹.

În octombrie 1899, colonelul Leon dincolo păstrându-și opinia laudativă, cum că era: „inteligent, cunoaște bine regulamentele”, a ținut să remarce și că: „acum a învățat citirea hărților. Are energie și dirijat bine va aduce bun servicii. Serviciul de tir-l conduce bine. Conduită bună. Ținuta curată”³⁰.

Inevitabil, la 27 octombrie 1899, generalul Ion Argetoianu, inspectorul general, a remarcat în mod obiectiv că locotenentul Teodor Pirici avea: „Înfățișare și ținute bune. Conduită bună. Servesce în mod mulțumitor. Posedă cunoștințele dobândite în școala subofițerilor, pe care caută a și le spori. Cunoaște bine regulamentele, are nevoie însă de a le mai studia”³¹.

În vara anului următor, la 31 august 1900, locotenent-colonelul Șendrea l-a descris ca fiind: „inteligent, energic, cunoaște bine regulamentele. Însărcinat cu serviciul de aprovizionare, îl conduce prea

²⁵ *Ibidem*, f. 17.

²⁶ *Ibidem*, f. 2.

²⁷ *Ibidem*, f. 17v.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, f. 18v.

³⁰ *Ibidem*, f. 19.

³¹ *Ibidem*, f. 19v.

bine, fiind bun gospodar și iconom. Citește puțin pentru a-și întinde cunoștințele militare. Este prea bun oficer subaltern pentru front. Pe exterior s-ar părea domol, dar câteodată devine violent cu inferiorii. Corect, ținuta curată. Conduita bună, dar trebuie ținut de aproape spre a nu se înclina pe cale rea; câteodată șovăiește când intră în societăți rele. Trebuie adesea dat sfaturi căci este maleabil”³².

Recomandări primite și de la comandantul Brigăzii 4, care printre cuvintele de laudă a consemnat că: „cunoștințele militare le întreține, ar putea însă să se ocupe mai mult, căci nu produce cât ar putea”³³.

În egală măsură, și de la comandantul diviziei, care a scris că: „i va pune în vedere a căuta de a nu mai da loc la apreciere defavorabilă în conduită privată”³⁴.

După doi ani, zece luni și zece zile, la 1 februarie 1901 a fost mutat la Regimentul III „Dâmbovița” Nr. 21, unitate în cadrul căreia a primit și gradul de căpitan, la 1 octombrie 1906³⁵.

În octombrie 1901, colonelul Aslan, comandantul Regimentului III Dâmbovița nr. 22 scria despre locotenentul Pirici, că era: „un oficer studios care caută neconținut a-și mări cunoștințele; anul acesta s-a prezentat la examen pentru Școala de resboiu, a reușit la examen însă nu a fost admis din cauza lipsei de locuri. Vorbește și scrie binișor limba franceză și germana. Cunoaște regulamentele tactice și administrative și le aplică bine. Posedă toate cunoștințele corespunzătoare gradului său. Este atașat la Secția mobilizare de la 15 februarie 1901. S-a achitat bine de toate însărcinările ce i s-a dat. A luat parte la manevrele și concentrările din cursul anului, fiind bolnav nu a luat parte la manevrele din toamna anului curent. Are aplicațiune pentru serviciul militar și arma sa. Are aplicațiune îndestulătoare pentru a putea înainta. Călăreț și trăgător mediocru. Este sănătos, robust și rezistent la serviciu.

Înfățișare puțin favorabilă – atitudine puțin militară. De la 1 ianuarie 1901 a avut 68 zile de permisie și concediu pentru caz de boală. Dă dovezi de simț moral atât în viața militară cât și în relațiunile sale sociale. Educațiune îngrijită. Trăiește cu demnitate în societate. Este inteligent, pricepe lesne nu are însă destulă inițiativă. Are o mică proprietate în județul Olt, dota soției sale. Nu au datorii. Nu a fost reclamat pentru datorii. Nu joacă jocuri de noroc. Îndeplinește condițiunile de capacitate pentru gradul

³² *Ibidem*, f. 21.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, f. 1.

său. Îl cred susceptibil de a înainta și la gradele celelalte dacă va continua așa întinde cunoștințele³⁶.

Însă intervenția chirurgicală din toamna anului 1901 l-a împiedicat pe locotenentul Teodor Pirici să participe la manevrele militare, fapt consemnat în foile calitative de către comandantul brigăzii și de către comandantul Diviziei 3 infanterie³⁷.

După inspecția generală, în octombrie 1902, colonelul Aslan, comandantul Regimentului III Dâmbovița nr. 22 avea să-l caracterizeze pe tânărul locotenent Teodor Pirici, ca fiind un: „Oficer studios. A fost admis în Școala Superioară de Război. Vorbește și scrie binișor limba franceză și germană. Cunoaște regulamentele tactice și administrative și le aplică bine. Posedă toate cunoștințele cerute gradului său. De la 15 februarie 1901 a fost atașat la Secția mobilizare și s-a achitat foarte bine de toate însărcinările ce a avut. A luat parte la manevrele din anul curent în calitate de adjutant al comandantului – a îndeplinit acest serviciu cu inteligență și zel. Are aptitudini pentru serviciul militar și arma sa. Călătorește binișor. Trăgător mediocru. Este sănătos și rezistent la serviciu. Înfățișare și atitudine militară nu tocmai favorabile. De la 1 ianuarie 1902 obținut zile de permisie și concediu. Este inteligent, pricepe lesne. Acum dă dovadă de mai multă inițiativă. Educațiune îngrijită. Dă dovadă de simț moral atât în familia militară cât și în societate. Are resurse din dota soției sale. Nu face datorii. Nu joacă jocuri de noroc. Îndeplinește condițiunile de capacitate reclamate de gradul său. Îndeplinește toate condițiunile pentru a înainta la gradul superior”³⁸.

În noiembrie 1903, după inspecția generală anuală, comandantul „Școlii de resboi”, avea să scrie despre Teodor Pirici că: „Lipsa unei culturi militare și generale suficientă a împiedicat pe acest ofițer să profite, în mod îndeștător, de învățământul școlii. Conduită bună”³⁹.

La 15 octombrie 1904 locotenentul Pirici Teodor „a absolvit cursurile acestei Școale. Conduita și ținuta corecte. Atitudinea nu-i este favorabilă – foarte activ. Încalecă bine. Conform art. 45 propun la înaintare la alegere pe acest ofițer care are 6 ani de vechime în grad”, după cum avea să-l noteze maiorul Lupescu, comandantul Școlii Superioare de Război⁴⁰.

³⁶ *Ibidem*, f. 22v.

³⁷ *Ibidem*, f. 23.

³⁸ *Ibidem*, f. 10v.

³⁹ *Ibidem*, f. 12v.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 14v.

Opinie subscrisă de către șeful Statului Major, general Tătărescu, cum că: „Mențin propunerea de înaintare la alegere dacă va veni rândul promoției sale”⁴¹.

Întors la Regimentul III „Dâmbovița” Nr. 22 după absolvirea Școlii Superioare de Război, începând cu noiembrie 1904 locotenentul Pirici a fost numit comandantul Companiei I, subunitate cu care a avut bune rezultate: clasată prima pe batalion la exercițiile de tir și a doua la instrucție. De asemenea, rezultate foarte bune a avut și în cadrul școlii de companie, foarte bine executată cu aplicațiuni de folos pentru trupă și ofițeri. A luat parte la concentrarea din tabăra de instrucție Mihai Bravul, gradele formate sub comanda sa dovedindu-se foarte bune, disciplina fiind menținută, ca dovadă puținele pedepse date trupei. Stare de fapt care l-a determinat pe locotenent-colonelul Demetrescu, comandantul Regimentului III „Dâmbovița” Nr. 22, să noteze cu satisfacție pentru că: „a reușit, după patru luni numai, a îndrepta compania. Starea în care se găsea la primirea ei de la predecesor era foarte rea: instrucția nulă, disciplină slabă, administrația cu totul neglijată: îmbrăcămintea ruptă și murdară, armele neîngrijite. Îi fac cu plăcere o laudă și-i recunosc activitatea folositoare. Starea sanitară a trupei bună”⁴².

Progresul subordonaților s-a datorat firii și calităților militare ale locotenentului Teodor Pirici, pe care același comandant îl caracteriza ca fiind un ofițer care: „comandă bine. Este energic și stăruitor [...] călărește bine. Temele pe teren și pe harta aplicate cu pricepere” Ceea ce a făcut ca în concentrarea de toamnă să fie chemat la serviciul de stat major al brigăzii de infanterie pentru manevrele regale⁴³.

Note, aprecieri și caracterizări cu care au fost de acord și au subscris, comandantul Brigăzii 3 infanterie, generalul Lăzărescu, comandantul diviziei 3 infanterie, generalul Cica și nu în ultimul rând, comandantul Corpului 2 armată, generalul de divizie Principele Ferdinand la României⁴⁴.

Iată-l pe eroul nostru ajuns la vârsta de 36 de ani, când în 1906 a fost avansat căpitan, grad care denotă maturitate și calități morale confirmate, într-o descriere a comandantului său, același locotenent-colonelul Demetrescu, care l-a văzut ca având facultăți morale în deplină dezvoltare, fiind integru, moral, modest, bine crescut, cu purtare prea bună, asumându-și curajul opiniei, calitate prețioasă⁴⁵.

⁴¹ *Ibidem*, f. 15v.

⁴² *Ibidem*, f. 24v.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 25-25v.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 26-26v.

Calitățile morale și aptitudinile fizice, precum înfățișare potrivită, conformațiune solidă, ținută bună, sănătos, putând face campanie, călărind bine, însă trăgând bine cu arma, cu multă judecată și vioi, constituiau premisele unui brav ofițer⁴⁶.

Cât despre „facultăților intelectuale”, locotenent-colonelul Demetrescu avea să scrie că ofițerul nostru avea inteligența suficient dezvoltată, cu multă judecată și un temperament vioi⁴⁷.

Cu o cultura generală suficientă, căpitanul Teodor Pirici stătea bine și la capitolul „instrucțiunea militară”, posedând destule cunoștințe militare generale pentru gradul său, cunoscând bine regulamentele și instrucția armii, rezolvarea temelor tactice și tehnice, pe hartă și pe teren, având aplicare la studiu⁴⁸.

Bunele rezultate la instrucția militară s-au datorat faptului că posedă aptitudini militare, nelipsindu-i capacitatea de comandă și concepție în teren, dovedindu-se calm la marșuri și manevre⁴⁹.

De altfel, căpitanul Pirici își formase o bună educațiune militară, disciplinat, executa ordinele cu pricepere și exactitate, îndeplinindu-și bine serviciul, cu trageră de inimă, sever, însă fără a fi aspru, spirit voluntar, fără a fi exagerat. Toate aceste calități au făcut din căpitanul Pirici un bun camarad, cu simțul onoarei și curaj patriotic, despre care comandantul său își exprima convingerea că: „va merge înainte, fiind silitor și având cunoștințe. Cred că este capabil de sacrificii. Are patriotism”⁵⁰.

„Foarte muncitor” și administrând cu pricepere, rezultatele nu au întârziat, vizibile și în cadrul companiei pe care a comandat-o, unde s-a resimțit mult activitatea sa, având o bună clasificare atât la instrucția recrutilor, la școala companiei, la trageri și mai cu seamă la disciplină. Căci așa se explică de ce compania nu a avut mulți dezertori, pedepsele au fost puține. Fapte care l-au determinat pe locotenent-colonelul Demetrescu să-și exprime siguranța că Pirici „va putea instrui ofițerii companiei” deoarece „iubește mult soldatul, are îngrijire de material: este bun gospodar, exact la serviciu”⁵¹.

În anul 1907, căpitanul Teodor Pirici devenise un ofițer conștiincios, cu abnegație, devotat, cu o conformațiune solidă, robust, rezistent la

⁴⁶ *Ibidem*, f. 27.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

oboseală, bun călăreț, cu inteligență suficient dezvoltată, mai ales în judecată, la fel și simțul demnității, suficient dezvoltat, spiritul de dreptate bine dezvoltat, având curajul răspunderii, al opiniei și al expresiei personale, cu un temperament vioi⁵².

Prin urmare, la 17 octombrie 1908 colonelul Mihăilescu, noul comandant al Regimentului III „Dâmbovița” Nr. 22, avea să-l caracterizeze pe căpitanul Pirici din perspectiva faptelor, consemnând în foaia calificativă: „comandă Compania 1-a pe care am găsit-o foarte bine instruită la inspecțiile ce am făcut. Este un oficer inteligent care se ocupă și caută a se distinge. În tot cursul anului a servit în mod cât se poate de exact și conștiincios, [...] fiind inteligent destul de serios și manierat”⁵³.

În perioada 1 iulie la 1 noiembrie 1908, căpitanul Pirici a fost atașat la Comandamentul Diviziei 3 infanterie pe timpul absenței căpitanului Constantinescu. Ocazie cu care maiorul Arghirescu, șeful de stat major al diviziei, avea să spună despre Pirici că: „a fost însărcinat cu conducerea biroului adjutanturii, de care s-a achitat în mod foarte mulțumitor”⁵⁴.

Teodor Pirici a continuat să progreseze, câștigând aprecierea și respectul șefilor săi, care nu au ezitat să-l caracterizeze laudativ în fiecare an de evaluare, precum în 1909, când același comandant îl vedea ca fiind: „inteligent și cu judecată. Are mult bun simț și spirit de ordine. Memorie bună. Cultură generală dezvoltată în Școala Superioară de Război. Are multă aplicațiune la studiu. Este foarte priceput la jocul de război. Rezolvă cu multă ușurință temele tactice ce i se dă, atât pe hartă cât și pe teren. A ținut mai multe conferințe în mod cât se poate de mulțumitor. [...] Are excelente aptitudini militare, atât în conducerea trupelor pe teren cât și în serviciul de birou, cu multă inițiativă, energie, vioi. [...] Are ochiul terenului foarte bine format. Concepe cu multă ușurință orice subiect militar științific. Are inițiativă în comandamentul companiei sale. Este prevăzător, cu voință, stăruitor și plin de energie. Temperament vioi. Compania I-a de sub comanda sa a fost una din cele mai bine instruite și conduse atât la exercițiu cât și mai ales în lupte pe timpul manevrelor din a.c. [...] Din rezumatul notelor reiese că are o educațiune militară foarte îngrijită. Disciplinat și foarte manierat. Simțul datoriei și al onoarei bine dezvoltat. Oficer curajos și devotat. [...] Are simțul datoriei și comandă cu autoritate și bună voință pe inferiori. Este bun camarad. Are simțul onoarei și curajul răspunderii dezvoltat. Conduita foarte bună. În toți anii din ultimul grad, a

⁵² *Ibidem*, f. 28-28v.

⁵³ *Ibidem*, f. 31v.

⁵⁴ *Ibidem*.

fost notat că-și îndeplinește serviciul cu mult zel și activitate. Este foarte conștiincios și caută întotdeauna să se distingă. [...] Plin de activitate și cu multă putere de muncă. Compania 1-a de sub comanda sa a fost găsită la toate inspecțiile foarte bine instruită. Pune interes la formarea gradelor. Se ocupă serios de oameni și de muniția statului”⁵⁵.

Afirmându-și calitățile de ofițer, consemnate de către comandanții săi, care nu au ezitat să le scrie găsim alte și alte cuvinte de apreciere, caracterizările înscrise în dosarul personal s-au păstrat în aceeași notă laudativă, doar minore nuanțe de exprimare diferind de la an la an. Timpul a trecut foarte repede și vremurile au adus schimbări ireversibile, când războiul a făcut ravagii în Balcani, (pre)vestind marea conflagrație mondială.

Pe când Balcanii erau răvășiți de grozăvii nemaîntâlnite și nemaivăzute grozăvii, care aveau să îngrozească lumea civilizată, la 1 aprilie 1912, căpitanul Pirici a fost mutat la Statul Major al Diviziei 2 infanterie.

La 12 decembrie 1912, șeful statului major al Diviziei 2 infanterie, numit între timp pe funcție, a scris că subordonatul său: „Se prezintă bine, aspect fizic agreabil, rezistent pentru a face campanie. În carnetul de note confidențiale ale fostului șef de Stat Major acum decorat l-am găsit astfel apreciat: Inteligent, cu bună judecată. În conducerea lucrărilor biroului adjutanturii, arată foarte mult spirit de ordine și metodă. Posedă o prea bună cultură generală și o solidă instrucție pentru serviciul de Stat Major . La jocul de resboiu și în rezolvarea temelor tactice pe pantă și teren, a dat dovadă de un prea bun simț tactice aplicativ. În călătoria de comandament a diviziei, oficerul a dovedit în diversele însărcinări ce a avut, că posedă prea bune cunoștințe tactice atât pentru arma infanteriei, cât și cunoștințe necesare oficerului de stat major. Prea bună educație militară îndeplinește serviciul cu foarte mult zel și devotament. Față de aceste aprecieri propun pe căpitanul Pirici a fi înaintat la gradul de maior excepțional și i se acordă Coroana României cl.a V-a”⁵⁶.

Opinie împărtășită și de comandantul diviziei, care nota: „Căpitanul Pirici se prezintă prea bun, aspect serios și inspirator de confiență. Capacitatea sa, probată și prin absolvirea în bune condițiuni a Școalei Superioare de Resboi și prin eminentele servicii pe care le aduce la lucrările statului major al acestui comandament. Aptitudini militare și educație militară prea distinse. Serviciul îl îndeplinește cu inteligență, destul [...] și

⁵⁵ *Ibidem*, f. 33-33v.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 43-43v.

zel. În călătoria de comandament cu Divizia a fost apreciat foarte satisfăcător și a probat cunoștințe tehnice de stat major în toate împrejurările, la inspecțiile pe care le-am făcut ca comandant de divizie [...] cât și cu ocazia concentrărilor din tabăra de instrucție și la manevre. În trecut a fost în mod evident apreciat de comandantul brigăzii în cea ce privește conducerea și comanda unui batalion și a unui detașament mixt de acea forță. Consider că este destul de bine preparat pentru a fi mutat la gradele superioare și în acest scop susțin propunerea de înaintare la gradul de maior în mod excepțional”⁵⁷.

Și în 1913, anul premergător Marelui Război, popoarele din sudul Dunării au continuat să lupte pe ruina Imperiului otoman, pentru a-și împărți moștenirea din Balcani. România a fost chemată să medieze acest conflict, astfel armata română a trecut Dunărea într-o campanie rapidă, însă de o înșelătoare glorie.

Campanie la care a participat și maiorul Teodor Pirici, alături de militarii Batalionului I din Regimentului 30 „Muscel”, ocazie cu care colonelul Popovici avea să constate că se prezenta cu: „aptitudini fizice prea bune. A fost sănătos și rezistent, poate face o nouă companie. Este un ofițer superior cu o cultură generală și militară dezvoltată [...]. Aptitudini militare prea bune. În timpul mobilizării regimentului, a condus lucrările biroului de mobilizare, achitându-se cu multă pricepere și activitate de această însărcinare. A comandat în tot timpul companii Batalionul I pe care l-a condus destul de bine. A comandat anteposturile compuse din două companii ale Regimentului Muscel 30 și două companii din Regimentul 21 Infanterie pe Ischer, ordinele date și dispozițiunile luate au fost judicioase. A fost însărcinat cu supravegherea ocupării gării Cerven-Breg unde s-a capturat un tren cu opt vagoane pline cu hrană, achitându-se prea bine de însărcinarea avută. A pus mult interes și râvnă pentru bunul trai al trupei. Ca răsplată pentru activitatea și munca pricepută, desfășurată în timpul companiei”; comandantul său l-a propus pentru decorare cu Ordinul „Steaua României” clasa a V-a cu însemnele din timp de război⁵⁸.

În 1914, pe când în Europa a început războiul, maiorul Pirici a condus jocul de război pe batalion, achitându-se foarte bine de însărcinarea sa, de asemenea a condus jocul de război pe garnizoană cu ofițerii de rezervă, dând acestora ocaziunea de a trage cel mai mare profit din aceste exerciții relative la însărcinările ce pot avea în campanie. Tot atunci a condus în mod deosebit jocul de război pe garnizoană cu ofițeri activi. Ca șef al Biroului de

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 44-44v.

mobilizare a condus lucrările în mod conștiincios și inteligent. A ținut convorbiri militare, discutând asupra *Regulamentului de manevră și luptă* și asupra dreptului internațional, toate subiectele bine studiate și expuse. Lucrările tactice le-a judecat și rezolvat prea bine. Cu ocazia concentrărilor din acel an, a depus o muncă deosebită cu privire la toate lucrările de mobilizare. A fost însărcinat cu organizarea campaniei pentru tragerea de luptă la Stoenеști, achitându-se prea bine. A luat parte la toate aplicațiunile pe teren fără trupă și cu trupă, în urma cărora comandantul său a constatat că are foarte bune aptitudini militare. Având o educație militară foarte bună, a îndeplinit serviciul cu foarte multă activitate, zel și devotament. Era imparțial și bun evaluator, notând cu dreptate pe subalternii săi. Cu ocazia diferitelor inspecții, colonelul Popovici a găsit batalionul comandat de maiorul Pirici ca fiind „prea bine instruit”. Fapte care l-au determinat pe comandantul regimentului 30 infanterie să scrie despre maior că: „este un ofițer superior care poate aspira la cele mai înalte trepte ale ierarhiei militare. Merită a înainta la „excepțional” când îi va veni rândul”, încheind cu propunerea ca și: „anul acesta” să fie decorat cu Ordinul „Steaua României” clasa a V-a, cu însemne de pace”⁵⁹.

În cel de-al doilea an de neutralitate, adică în 1915, maiorul Pirici a condus jocul de război al ofițerilor din batalionul pe care îl comanda din același regiment din Mușcel, pe tot timpul perioadei întâi de instrucție, iar la focul de război pe regiment a condus o partidă de arme combinate. În perioada a doua de instrucție, a ținut patru conferințe ofițerilor pe teme despre echipamentul de campanie al ofițerului și al trupei, încărcarea trăsurilor unui regiment de infanterie în campanie și două conferințe despre corespondența secretă. Toate aceste conferințe au fost cu îngrijire studiate și fiecare din ele a avut o notă personală.

Totodată, maiorul Pirici a lucrat mult pentru uniformizarea cunoștințelor tactice ale ofițerilor din batalionul său, dând diferite directive scrise și făcând școală în teren cu subalternii săi. A luat parte la toate manevrele de garnizoană, fie ca și comandant de partid, fie ca director de manevră. Cultura sa militară a permis ca criticile sale să fie instructive. Serviciile îndeplinite în cursul anului au fost de comandant al Batalionului I (tot anul), ajutor al comandantului de corp (1 aprilie -1 octombrie 1915), șeful biroului mobilizării (tot anul), membru în comisia pentru controlul subzistențelor (stoc de război) a Diviziei a 3-a (1 noiembrie 1914-1 sept. 1915) și președinte al comisiei de aprovizionare a Grupului Bran (luna septembrie 1915).

⁵⁹ *Ibidem*, f. 46-46v.

Observându-l cu atenție în toate aceste însărcinări, comandantul regimentului avea să lase scris cum că: „maiorul Pirici s-a prezentat ca un ofițer muncitor, priceput și cu spor la muncă. Are darul de a-și fixa repede jaloanele pentru executarea oricărei însărcinări ce i se dă”⁶⁰.

Pentru cunoștințele sale militare și pentru modul distins cum executa misiunile, maiorul Pirici Teodor a fost propus la înaintare excepțională pentru gradul de locotenent-colonel⁶¹.

Însă, la sfârșitul anului 1915 personajul nostru s-a îmbolnăvit grav, la 14 decembrie i s-a declanșat o gravă criză de colici nefritice, care a impus internarea la sanatoriul ofițerilor începând cu 8 ianuarie 1916⁶².

Însă nimic nu l-a împiedicat să-și facă datoria, locotenent-colonelul Stănescu notând că și: „cu această ocaziune a dovedit un devotament de serviciu fără pereche, căci nu a încetat ași face serviciul în cea mai deplină conștiință, până ce boala l-a doborât la pat. Maiorul Pirici este un ofițer priceput în chestiunile de birou, de administrație și de câmp. Are metodă de lucru, sistemă în conducerea instrucției unității sale și expeditiv la lucru. Nu pot decât să aloc cele mai deosebite elogiul acestui ofițer pentru modul cum lucrează”⁶³.

În vara anului 1916, entuziasmul împlinirii idealului național a fost invers proporțional cu pregătirea militară a armatei române, insuficient echipată și slab pregătită pentru o campanie militară de lungă durată împotriva unui inamic superior ca dotare și experiență de front. Consecințele sunt cunoscute, fiind trăite individual în mod dramatic de fiecare locuitor al României, în tranșee sau în spatele frontului, în teritoriul ocupat sau în Moldova.

În toamna anului 1916, deși era suferind de rinichi și suportase o operație, cu toate privațiunile pe care le-a îndurat, Teodor Pirici s-a restabilit, astfel că s-a aflat într-o stare fizică bună, adică nu a fost niciodată bolnav și forțat să lipsească de la front.

Avansat între timp la gradul de locotenent-colonel, în ziua de 26 Aug. 1916 Pirici Teodor s-a prezentat pe front luând comanda Regimentului „Războieni” Nr. 15, pe când unitatea se afla la Ciksereda, luptând în cadrul Brigăzii 27 infanterie, comandată de colonelul Niculescu, până la 8 octombrie 1916, când a trecut sub ordinele generalului Lecca, comandantul Grupului „Uz”.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 47-47v.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, f. 48-48v.

⁶³ *Ibidem*.

De la venirea sa și până la 15 ianuarie 1917 locotenent-colonelul Pirici a participat la luptele de la Zentigahazas (Olahfalc), Vagas și Homal (la est de Szekeli Kerestur) cu avânt sfidând pericolul și prin chibzuitele dispozițiuni luate, a avut frumoase succese. În ziua de 13 octombrie 1916 în legătură cu Regimentul 27 Infanterie, regimente micșorate foarte mult în efectiv prin luptele continue ce se dădeau, demoralizate și extenuate, a știut să mențină spiritul disciplinei și atacând pe adversar la Poiana Uzului, mult superior în forță și cu artilerie grea, la azvârlit peste frontieră cauzându-i mari pierderi.

În luptele de la București a luptat cu succes la Petrești (Bolintin) Otopeni, - apoi la Dumitrești, Baba Calia, Cotești și Odobești unde dreapta Regimentului 27 infanterie, fiind atacată și împinsă înapoi, colonelul Pirici a contraatacat cu un batalion și respingând pe adversar, a restabilit situația.

Pe Delul Zăbrăuți a luptat contra bavarezilor în ziua de 1, 3 și 6 ianuarie 1917, oprind înaintarea adversarului cu toate eforturile ce punea de a poseda poziția.

Fapte de arme care l-au determinat pe colonelul Niculescu să scrie că locotenent-colonelul Pirici și-a făcut datoria cu pricepere, conștiință și devotament, fiind un ofițer cu: „judecată sănătoasă, ia dispozițiuni și dă soluții bune și rezezi. Bun comandant de regiment, conștiincios, autoritar. Puțin prezumțios și egoist, voind a-și asuma și a arăta că totul se datorează sieși”⁶⁴.

Începând cu 24 Decembrie 1916, generalul Rujinski a fost numit la comanda Diviziei 7 infanterie, așa că din această zi locotenent-colonelul Pirici a luptat sub comanda sa. Despre caele momente de grea încercare pentru țară, generalul Rujinski avea să scrie despre Teodor Pirici că: „era locotenent-colonel și pentru bravura cu care s-a purtat pe frontul Pralea, unde a rezistat vitejește și unde a dat dovadă de destoinicie în conducerea trupelor l-am propus pentru înaintare la gradul de colonel.

Tot pe frontul Pralea, mulțumită serviciului său de siguranță și neconținutul control ce făcea, s-a putut prinde pe fostul locotenent-colonel Crăiniceanu, pe frontul său și aresta. În tot timpul iernii 1916/1917 a organizat și întărit neconținutul frontul său, ocupându-se de starea sanitară a trupei care n-a lăsat nimic de dorit. Retras cu divizia în refacere pentru 25 de zile în zona Găsteni și anume în Fundul Răcăciuni am constatat râvna ce a pus în organizarea regimentului și în pregătirea lui pentru noi lupte. Pe frontul Cașin s-a achitat prea bine de însărcinările sale; a rectificat și îmbunătățit partea de front și a rezistat la orice încercare a inamicului de a se

⁶⁴ *Ibidem*, f. 49-49v.

infiltra în spatele poziției. În marșul spre Negrilești – Tecuci - pădurea Doroasca și înapoi, pe frontul Doftana – Pravila – Slănic – Oituz, colonelul Pirici a condus prea bine regimentul adăpostindu-l, hrănindu-l și executând etapele ordonate cu regulă și la timp. N-a avut bolnavi și nici întârziați.

Pe frontul Pravila - Slănic a rezistat la numeroase și grele atacuri și a organizat poziția luată de la ruși pe cât timp le-a îngăduit poziția care abia era trasată. La Cireșoaia s-a purtat cu regimentul în mod brav, a luat material și prizonieri pe Măgura. Cu această ocazie i-am constatat iarăși pricepere, inițiativă și activitate neobosită. În general, colonelul Pirici a stat neconținut în fruntea trupelor, a dat pilde personale de curaj, a fost destoinic în conducerea trupelor și a știut în orice împrejurări a menține trupa în mână. E un ofițer de nădejde, capabil poate comanda brigada și îl caracterizez că va înainta la gradul următor”⁶⁵.

Începând cu 1 iulie 1918, colonelul Pirici Teodor a fost mutat comandant Regimentul 30 infanterie și s-a prezentat la serviciu pe ziua de 12 iulie 918.

Pe lângă comanda Regimentului 30 infanterie a ținut și locul de comandant al Brigăzii 6 infanterie în lipsa titularului. Atât ca locțiitor de comandant de brigadă cât și comandant de regiment, colonelul Pirici a dovedit că este un prea bun ofițer, cu însușiri militare alese, priceput, capabil și energic. S-a ocupat îndeaproape de toate chestiunile relative la instrucția și administrația regimentului. În special a arătat o mare putere de muncă și multă energie, pentru completarea instalării regimentului în taberele de la Dolemă și Bobești (Huși) și pentru asigurarea hranei oamenilor și animalelor în vederea iernării. Rezultatele obținute au fost frumoase, la toate inspecțiile s-a constatat că Regimentul 30 infanterie s-a prezentat prea bine în pragul iernii, ca modul de instalarea trupei, cât și starea animalelor.

La 1 noiembrie 918, colonelul Pirici a fost mutat la Brigada 2 infanterie, încredințându-i-se comanda⁶⁶.

Colonelul Pirici a comandat Brigada 2 Vânători, de la înființarea Diviziei 1 Vânători. Funcție în care colonelul Pirici a arătat prea bune aptitudini și prea bună pricepere în toate operațiunile. De când comandă Brigada 2 Vânători, unitatea sa a intrat și operat în Transilvania și întotdeauna s-a constatat că își comanda brigada cu multă pricepere și era apt pentru această misiune⁶⁷.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 50-50v.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 54-54v.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 63-63v.

În această perioadă, brigada pe care o comanda a luat parte la amândouă ofensivele contra ungurilor⁶⁸, colonelul Pirici participând la ofensiva peste linia de demarcație cu Regimentului 6 Vânători, comandând Brigada 2 Vânători, tot timpul s-a distingându-se prin destoinicie și bravură deosebită. Exercitând funcția de comandant al Pieței Debrețin a organizat orașul într-un mod demn de toată lauda, dovadă că dându-i-se diferite însărcinări le-a executat cu pricepere și bravură. Fapte ce l-au determinat pe comandantul Grupului de nord să scrie că: „în rezumat, colonelul Pirici este un ofițer de război cu însușiri excepționale”⁶⁹.

Între 15 ianuarie 1920 până la 4 martie 1920, colonelul Pirici a funcționat ca delegat militar al județului Bikis. Datorită puterii de muncă fără margine, priceperii în organizarea serviciului, perseverenței și autorității sale față de administrațiile civile ungare, colonelul Pirici a strâns și evacuat din județ într-o lună de zile aceia ce predecesorul său nu evacuasese în cinci luni. Fapt pentru care comandantul său a scris: „nu pot decât să mulțumesc acestui distins ofițer pentru prețiosul concurs ce mi-a dat spre a evacua din județul său cea mai mare parte din bogățiile ce existau și cari erau expuse a rămâne pe loc fără acest concurs prețios”⁷⁰.

De la 1 octombrie 1920 la 1 aprilie 1921 generalul Pirici a comandat Brigada 7 Vânători, subordonându-se Comandamentului Trupelor de Est din punct de vedere operativ, după care a fost pus la dispoziția Corpului 3 armată. Cum însă în tot acest timp, brigada avea regimamentele pe teritoriul Corpului 4 armată (Regimentul 6 vânători la Huși și Regimentul 8 vânători la Vaslui), s-a subordonat și sub ordinele acestui corp de armată din punct de vedere a justiției, disciplinei și a administrației⁷¹.

Perioadă de timp în care generalul Pirici s-a ocupat îndeaproape de trupele sale din toate punctele de vedere, dând directivele pentru fiecare ramură de activitate, precum administrație, instrucție, pregătire de război și controlând de aproape executarea lor, așa ca ambele regimamente „s-au resimțit de impulsia dată de comandantul lor de brigadă”⁷².

Primind ordin pentru câteva cercetări în garnizoana Huși și Vaslui s-a achitat bine, studiind îndeaproape fiecare caz. Cu ocazia unor exerciții executate în garnizoana Vaslui și Huși, cât și din lucrările făcute cu ocazia călătoriei de comandament pe corp de armată din anul acesta, s-a constatat

⁶⁸ *Ibidem*, f. 66-66v.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 65-65v.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 67-67v.

⁷¹ *Ibidem*, f. 70-70v.

⁷² *Ibidem*.

că generalul Pirici poseda bune cunoștințe asupra conducerii celor trei arme întrunite în unități mari. Fapt ce l-a determinat pe comandantul său să-l descrie ca având bune aptitudini morale, fiind foarte disciplinat, conștiincios și devotat serviciului și foarte muncitor⁷³.

Fapte care au determinat ca în noiembrie 1923 generalul Pirici Teodor să fie numit la comanda Diviziei 37 infanterie. Funcție în care generalul Pirici Teodor, printre obligațiile cotidiene, a primit misiuni de a participa la conferințe și aplicații pe hartă în garnizoana Sibiu, precum și cu aplicațiile în teren, ocazia cu care a expus foarte bine două conferințe cu temele „Bătălia de la București”, respectiv „Instrucția și educația infanteriei”. De asemenea a luat parte la călătoria de comandament a Corpului 7 armată, la convocarea pe comandament a ofițerilor generali și colonei. Totodată a fost însărcinat cu cercetări privitoare la chestiuni în care erau acuzați ofițerii de grad mai înalt colonei activi.

Pentru activitatea sa a fost propus și decorat în 1924 cu Ordinul „Steaua României” în grad de comandor⁷⁴.

În încheiere nu ne mai rămâne decât să subliniem că această portretizare a generalului Teodor Pirici a fost reconstituită pe seama notările de serviciu din foile calificative, lăsate ca mărturii de către șefii ierarhici sub care a servit de-a lungul carierei sale.

Iar în loc de concluzie, îndrăznim să afirmăm că Teodor Pirici a fost unul din numeroșii români care au îmbrățișat cariera militară pornind de la gradul de soldat, pentru care nu a precupețit nici un efort întru desăvârșire ca bun ofițer. Dincolo de împlinirea personală, truda avea să-i fie recunoscută și recompensată cu gradele și funcțiile dobândite de-a lungul carierei, dar mai cu seamă cu stima și aprecierile șefilor, camarazilor și chiar a subordonaților.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 72-72v.

Două scrisori ale lui Vasile Goldiș (1923, 1926)

Deux lettres des Vasile Goldiș (1923, 1926)

*Laurențiu-Ștefan Szemkovics,
Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale, București*

Résumé

Cette présentation se propose de faire savoir deux lettres provenues des Archives nationales historiques centrales de Bucarest, écrites, en 1923 et 1926, de Vasile Goldiș, pour I. I. C. Brătianu, président du Conseil des ministres et pour Constantin Meissner, ministre des Travaux publics de Roumanie.

Mots-clés: Arad, Association pour les lettres roumaines et la culture du peuple roumain, École Supérieure d'Aéronautique et de Construction mécanique de Paris, Gheorghe Lipovan, I. I. C. Brătianu, lettre, Lipovan, Ministère des travaux publics, président, sceau

La Arhivele Naționale Istorice Centrale din București, în fondurile „Brătianu” și „Meissner” se află două scrisori ale lui Vasile Goldiș.

În prima scrisoare, dată la Sibiu, în 14 septembrie 1923, Vasile Goldiș îl anunță pe I. I. C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri, că a fost ales președinte al „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român”, solicitându-i și sprijin pentru îndeplinirea misiunii.

În cea de-a doua scrisoare, dată în București, în 3 septembrie 1926, Vasile Goldiș, la acea dată ministru al Cultelor și Artelor, îl roagă pe Constantin Meissner, ministrul Lucrărilor publice, ca „Ministerul Lucrărilor publice să adreseze către Directorul Școlii Superioare de Aeronautică și de Construcțiuni mecanice din Paris o scrisoare, prin care recomandă să fie primit în acea școală tânărul Gheorghe Lipovan, student al Facultății de Științe din Paris”.

I.

Sibiu, 14 septembrie 1923.

Domnule Președinte,

Aducându-vă cu tot respectul la cunoștință, că adunarea generală a „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român”, ținută la Timișoara în zilele de 28 și 29 august a.c., m-a aclamat președinte al acestei înalte instituțiuni culturale. Vă rog să binevoiți a-mi acorda prețiosul D. Voastre sprijin la îndeplinirea grelei misiuni, ce am luat asupra-mi întru luminarea și îndreptarea pe calea bunelor moravuri a poporului românesc spre mărirea neamului, a țării și a tronului.

Primiți, Vă rog, asigurarea celor mai distinse considerațiuni.

V. Goldiș (m.p.)

Președintele „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român”.

Domniei Sale,

I. I. C. Brătianu, Președinte al Consiliului de Miniștri.

București¹.

În partea dreaptă superioară, sub dată, este un sigiliu dreptunghiular ce cuprinde, pe patru rânduri: PREȘEDINTA / CONSILIULUI DE MINIȘTRI / 18 sept. 1923 / № 2722.

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Brătianu*, dosar nr. 261, f. 1.

Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român („Astra”)

Fondată la 1881.

Recunoscută persoană morală prin art. de lege 2602 din 22 Iunie 1921, publicat în Monitorul Oficial Nr. 92 din 29 Iulie 1921 pag. 3576.

Președinte de onoare: M. Sa Regele Ferdinand I.

Nr I 4 I O.

Săbătă, 14 Septembrie, 1923.

PREȘEDINȚIA
CONSILIULUI DE MINISTRI

Nr. 44.923

2722

Domnule Președinte,

Aducându-Vă cu tot respectul la cunoștință, că adunarea generală a "Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român", ținută la Timișoara în zilele de 28 și 29 August a.c., m'a aclamat președinte al acestei înalte instituțiuni culturale, Vă rog să bine-voiți a-mi acorda prețiosul DVoastre aprijin la împlinirea grelei misiuni, ce am luat asupra-mi întru luminarea și îndreptarea pe calea bunelor moravuri a poporului românesc spre mărirea neamului, a țării și a tronului.

Primiți, Vă rog, asigurarea celor mai distinse considerațiuni.

V. Goldtz

Președintele "Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român".

Domniei Sale

I. I. C. Brătianu, Președinte al Consiliului de Miniștri.

București.

Scrisoarea este validată cu un sigiliu oval, imprimat cu tuș mov, cuprinzând în emblemă² pe zeița Minerva³, redată în întregime și din față, cu capul spre dreapta, purtând coif⁴ cu panaș, cu mâna dreaptă rezemată pe marginea superioară a unui scut⁵ antic aflat la picioarele ei și ținând o sulită⁶ poziționată puțin oblic spre exterior, în mâna stângă, flexată din cot, ținând o cunună⁷ ce pare a fi de lauri⁸, dispusă, de asemenea, oblic spre exterior, de la care pornesc în jos, ondulându-se, două panglici; deasupra zeiței este o stea⁹ cu șase raze radiind în jos, sub formă de evantai, iar la picioarele ei, în

² **Emblemă** = reprezentarea gravată pe suprafața unui sigiliu. (*Dicționar al științelor speciale ale istoriei. Arhivistică, cronologie, diplomatică, genealogie, heraldică, paleografie, sigilografie*, coordonator: Ionel Gal, autori: Ioana Burlacu, Maria Dogaru, Ionel Gal, Gabriela Mărășoiu, Marin Mocanu, Ioana Alexandra Negreanu, Veronica Vasilescu, Gernot Nussbächer, Florea Oprea, Maria Soveja, Ștefan Stănciulescu, Elena Stângaciu, Maria Stoian, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 109).

³ Minerva era zeița romană identificată cu Atena din mitologia elenă (Pierre Grimal, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, prefață de Charles Picard, traducere din limba franceză de Mihai Popescu, Editura SAECULUM I.O., București, 2003, p. 336); era zeița războiului, înțelepciunii, a artelor și a științei; purta aproape tot timpul coiful, era înarmată cu o lance, iar bufnița, pasărea care simboliza înțelepciunea, o însoțea adesea (Guus Houtzager, *Mitologia greacă. Enciclopedie completă*, traducere: Lia Decei, Editura Corint, București, 2008, p. 65-67).

⁴ **Coif (cască)** = simbol al invizibilității, al invulnerabilității, al puterii; simbol al protecției. (Jean Chévalier, Alain Ghéerbrant, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, vol. 1 (A-D), Edit. Artemis, București, 1994, p. 258-259).

⁵ **Scutul** = este simbolul armei pasive, defensive, protectoare, deși el poate, uneori, ucide; atributul puterii, al victoriei, al bănuielii. (Jean Chévalier, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, vol. 3 (P-Z), 1995, p. 215-217).

⁶ **Lance, sulită** = simbol al focului, al soarelui, al puterii autorității publice. Lancea proteja contractele, procedurile, dezbaterile. (Jean Chévalier, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, vol. 2 (E-O), 1995, p. 196-197).

⁷ **Coroană, cunună** = simbol al perfecțiunii; simbolizează o demnitate, o domnie, accesul la un rang și la niște forțe superioare. Simbol al victoriei, este un mod de a răsplăti o faptă deosebită sau merite excepționale. Coroana este un ornament al scutului care simbolizează demnitate, rang nobiliar, suveranitate. După formă, întâlnim coroane închise și coroane deschise. (*Dicționar al științelor speciale*, p. 90; Jean Chévalier, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, I, p. 371-375).

⁸ **Laur** = emblema gloriei, a armelor, a minții. Ramurile de laur sunt ocrotitoare și îndepăr-tează puterile răufăcătoare. (Jean Chévalier, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, II, p. 200).

⁹ **Steaua** = simbolul manifestării centrale a luminii, a focarului unui univers în expansiune. Ea este, ca și numărul cinci, simbol al perfecțiunii. Steaua cu șase raze este emblema iudaismului și simbolizează legea evoluției și cea a involuției. Steaua cu șapte raze figurează lira cosmică, muzica sferelor, armonia lumii, curcubeul cu cele șapte culori, cele

dreptul cotului mâinii stângi, stă o bufniță¹⁰, redată în întregime și din față, cu aripile¹¹ deschise și cu zborul¹² în jos.

În exergă¹³, între două ovale liniare, unul mai subțire la interior și un altul mai gros la exterior, legenda¹⁴: * **Asociațiunea p<entru>. Literatura Rom<ână>. și Cultura Popor<ului> Rom<ân>.** * **SIBIU.**

șapte zone planetare, ființa umană în totalitatea sa. Steaua cu opt raze simbolizează creația, încă terminată și deci imperfectă, dar pe cale de a se îndeplini. (Jean Chévalier, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, III, p. 257-264).

¹⁰ **Bufnița** = știință, înțelepciune, prudență, vigilență, modestie.

¹¹ **Aripi** = simbol al avântului; indică facultatea cunoașterii, o eliberare și o izbândă. (Jean Chévalier, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, I, p. 141-143).

¹² **Zbor** = figură heraldică naturală reprezentată ca două aripi de pasăre. Când se utilizează o singură aripă, se blazonează cu termenul de semizbor. (*Dicționar al științelor speciale*, p. 238).

¹³ **Exergă** = spațiul de la marginea câmpului sigilar, de obicei cuprins între două sau mai multe cercuri (ce pot fi liniare, șnurate, perlate, etc.), în care se gravează textul legendei. (*Dicționar al științelor speciale*, p. 111).

¹⁴ **Legendă** = textul scris, de obicei la marginea spațiului sigilar, circular de la dreapta spre stânga, indicând numele și atributele posesorului. (*Dicționar al științelor speciale*, p. 153).

Stema din emblema sigiliului descris mai înainte se află și în frontispiciul aceluiași document, înscrisă într-un oval ornat pe exterior.

II.

București, 3.IX.1926

Domnule Ministru,

Vă rog a primi, a asculta și a satisface pe dl. profesor Lipovan din Arad. D-sa are, ca Ministerul Lucrărilor publice să adreseze către Directorul Școalei Superioare de Aeronautică și de Construcțiuni mecanice din Paris (L'École Supérieure d'Aeronautique et de Construction Mecanique, Paris XVIII^a 92 Rue de Clignancourt) o scrisoare, prin care recomandă să fie primit în acea școală tânărul Gheorghe Lipovan, student al Facultății de Științe din Paris.

Cred că este în interesul statului nostru, ca numitul tânăr, care de altfel nici nu cere vreun ajutor material, să poată urma și termina școala sus-menționată.

Devotat stăruitor,

V. Goldiș¹⁵ (m.p.)

¹⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale, C. Meissner, dosar nr. VI/25, f. 20.

20
București 3/IX 926

Domnule Ministre,

Vă rog a permii; a asculta și a
saluta pe d. profesor dipovan
din Arad. D-va are, ca Minis-
terul Instrucțiunilor publice să adrese-
ze către Directoul școlii
superioare de Aeronautică și de
Construcțiuni mecanice din
Paris l'École Supérieure d'Aero-
nautique et de Construction
Mecanique, Paris XVIIIe 92 Rue

de Clignancourt) o vizitaare,
peis care recomandă să fie primit
în acea școală tânărul George
Lipovan, student al Facultății
de Științe din Paris.

Cred, că este în interesul
statului nostru, ca ministerul
Siner, care de altfel mi s'ar cere
un ajutor material, să poată
urca și ține în școală sus-
menționată.

Devolet stăruitor

V. Goldiș

**Război, comunism, colectivizare.
Mărturii din zona de frontieră româno-maghiară**

**War, communism, collectivization.
Testimonies from the Romanian-Hungarian border area**

*Elena Rodica Colta,
Centrul Cultural Județean Arad*

Abstract

The article cuts off from the life stories of some inhabitants of the Romanian-Hungarian border area, testimonies related to the war, the establishment of communism and collectivization. Memories, details, feelings and resentments to what happened to them and their families during those times, subjectively reconstruct the dramatic atmosphere of our recent history.

Key words: the life stories, border area, memories, details, feelings, resentments.

Anchetele de teren, oricât de bine ar fi organizate alunecă invariabil spre povestea vieții, fiindcă interviueatul, încercând să răspundă la întrebări, pentru a fi cât mai precis se raportează la persoana lui, se întoarce în trecut, face apel la amintiri, care nu sunt altceva decât secvențe stocate din propria viață.

Faptul că lucrurile sunt spuse și că aceste povești reprezintă echivalentul oral al unor jurnale sau memorii, a trezit o anumită apetență a cercetătorilor, mai ales a celor din țările foste comuniste, pentru ceea ce numim azi istoria orală. Și aceasta cu atât mai mult cu cât s-a considerat că în toate aceste țări istoria scrisă (de la tratate la manuale de uz școlar) a fost pervertită și puternic impregnată de ideologii. La polul opus, istoria vorbită, înregistrează amintirile de viață și sentimentele unor oameni ascunși de istorie, oferindu-ne o imagine mai vie a trecutului.

În general, în cursul unei anchete etnografice, răspunsurile la întrebări se contituie într-o povestire, construită pe fapte auzite, văzute sau trăite. Însă ca orice relatare, povestită pentru prima oară sau reluată într-un contex nou, în fața altui ascultător, „realitatea” scoasă la iveală este una subiectivă, interlocutorul selectând evenimentialul, punând accent pe ceea ce a fost pentru el important, pe ceea ce l-a impresionat, pe ceea ce, din punctul său de vedere, l-a marcat la un moment dat.

Pornind de la aceste aspecte, am încercat în cele ce urmează, să reconstituim, utilizând înregistrări încrucișate (narațiuni despre același fapt culese de la mai multe persoane) trei secvențe ale istoriei recente: războiul, instaurarea comunismului și colectivizarea, așa cum par să se fi consumat ele, potrivit relatărilor, în satele care alcătuiesc astăzi orașul Pecica, județul Arad.

Informația adunată, a fost completată, cu câteva înregistrări pe aceste teme, făcute în anul 2015, în limba maghiară, de Balta János în Szederhát, din dorința de a surprinde eventuala schimbare de discurs, când discuția are loc în limba maternă, între doi maghiari.

Intervievații, în acest caz persoane în vârstă, de etnie și de genuri diferite, s-a nimerit să fie toți înstăriți, în momentul în care istoria și implicit viața lor s-a schimbat radical.

În relatări - controlate de prezența reportofonului, care, simțeau ei, îi obliga la o anumită rigoare - au adus în permanență completări, informații suplimentare. În sfârșit, la cele știute de ei au adăugat și povești auzite, din dorința de a-și întări afirmațiile sau de a explica reacțiile, atitudinile, starea lor emoțională, de atunci și de acum. Pentru că, după mai bine de 70 de ani, încă mai exista o teamă, materializată în întrebarea: „*Pot să vorbesc despre asta?*” sau în rugămintea „*Asta nu înregistrați*”. La fel cum continuă să existe și o anumită durere pentru suferința trăită și unele resentimente față de nedreptățile ce li s-au făcut. Viorel Țigu din Pecica a început să plângă în timp ce povestea, amintindu-și cât de dureroase au fost unele lucruri trăite de el sau de alți membrii din familia sa.

Într-o cronologie istorică și a memoriei, primul subiect luat în discuție a fost războiul. În funcție de vârstă, atitudinile povestitorilor au fost diferite. Unul singur a participat la război și relatează ce i s-a întâmplat, restul fiind prea tineri, la vremea aceea, ca să ajungă pe front. Pentru aceștia experiența războiului a fost una marginală sau preluată din poveștile altor membrii ai familiei. Ei personal au fost martori la mișcările de trupe, a germanilor, maghiarilor, rușilor.

Un subiect indirect, fixat de memoria uneia din familii, este legat de rechizițiile făcute de armata română, pentru front, în 1941.

Draghina Chifor născută Zorici din Pecica¹ avea 6 ani când a început războiul. Referindu-se la caii lor, ea povestește ceea ce știa de la tatăl ei despre rechiziția uneia din iepele mai tinere pentru război: „Cai am avut patru, încă unul, o iapă, se făcea rechiziție, aici pă partea asta era piața în Pecica și aicea venea doctorul și cineva din armată și lua cai pentru armată, am avut patru, una din iepele astea o luat-o la război. Chiar dă multe ori mă gândesc așa, ce ordine o fost atuncea, când eram în al doilea război, bineînțeles atuncea la început. După un an și ceva primește tati o hârtie și zice în data de...să se prezinte la gară că vin caii din război. Și și a noastră o scăpat și o venit acasă. Să aducă o traistă dă ovăz și ceva fân. No și o venit tati în zua când o zis ei, și știți, când o coborât din vagon, că cu trenu i-o adus, o stat așa ca omul, când îi închis și ajunge la lumină și pă urmă o vinit. Dă acasă până la sălaș erau 9 km., și tati o legat-o la căruță, și tot o vinit și o stat, și tot o vinit și o stat, abia s-o ținut pă picioare dă slabă. N-o mai prins-o la lucru, da când auzea o lovitură, tăta să făcea grămadă...Și am zis, mări ce ordine trebe să fi fost acolo, că după un an și jumătate dă război să poată să o aducă la numărul de casă”.

Despre concentrare și front povestește bătrânul Magyar Mihaly din Szederhát. Referindu-se la război, la cei 92 de ani pe care îi are acum, Magyar Mihaly se consideră un norocos. Povestea lui este povestea oricărui țaran, care pleacă de acasă în armată fără să știe ce-l așteaptă: „Am făcut armata la Regimentul 1 Roșiori, da prima dată am mers în cetate (cetatea militară din Arad-n.n.). Acolo trebuia să facem trei luni instrucție infanterie și când s-a terminat instrucția la ora trei a făcut adunarea regimentului, da n-am știut că ce și cum, gata direcția la gară, la Odesa. Noi am stat viz-a-viz cu gara, era Crucea Roșie, armată mare, după aceea ne-o împărțit în trei locuri, io am fost la Budilovka, Berezovka, iară așa s-o întâmplat odată o făcut adunare, iară în vagon direcția în Caucaz. Da știți ce noroc am avut io, la ora trei noapte s-o oprit trenu, noi nu știam cei, di ce o oprit, ce s-o-ntâmplat. Atunci o rupt frontu rușii și nu să mai putea să ne ducă în Caucaz și atunci am avut noroc, de acolo ne-o dus direct la Arad, atunci ne-o dus la Regimentul 1 Cavalerie. Io n-am ajuns pe linia întâi (în Rusia), unde am stat noi eram în gardă, că umblau partizani, când m-am întors acasă nu m-am liberat încă am rămas mai departe la Regiment și n-am făcut instrucție la cal ci după aia ne-o împărțit la aprovizionare, și

¹ Draghina Chifor născută Zorici în 1935 în Pecica.

aveam un căruțaș din Peregu Mic tot soldat , da nu avea voie să poarte armă că o fost fugit în Ungaria pă urmă iară o vinit napoi și când o venit într-o seară, chiar eram la regiment, că atunci era și cantină, Kimac din Pecica o fost la cantină și eram acolo cu colegul meu și odată s-o auzit alarma și atunci am fugit, nu eram departe de gard da deja s-o auzit că parcă vine bomba și nu am fost departe și io m-am culcat. „Culcă-te jos” și el n-o culcat săracu și i-o rupt picioarele. Și io am avut noroc, că io m-am culcat. Viz a viz de Fabrica de Vagoane o fost regimentul, nu departe de gară. Și atunci s-o răsculat tot regimentul. Ori ne duceți pe front ori ne duceți de aici, că mai mulți or murit, că totdeauna când era alarmă garda trebuia să fie dublată. Și atunci ce s-o –ntâmpat. Ne-o dus la Glogovăț(azi com.Vladimirescu), așa eram împărțiți la căși. Io la 106. Și de acolo în fiecare zi mergeam după alimente, după pâine, atunci la abator după carne. Atunci iară o fost o prostie când o intrat ungurii...chiar la capătul străzii tanc unguresc o fost și atunci gata plecăm și atunci de la căruțaș o luat frâile Marinescu, comandantul Regimentului P.S.... ne-am oprit la Șiștarovăț. Or vrut odată să ne oprească pe linia frontului și ne-am făcut că ne oprim și iar am pornit. Și iară ne-au împărțit pe la căși...deja ungurii or fost trecuți și rușii or fost viniți și io am scăpat...”.

Revenind la satele și sălașele din vecinătatea Pecicăi, plasate în calea frontului, lupte nu s-au purtat aici , însă trecerea armatelor a produs printre localnici o anumită teamă, fiindcă s-a și tras. De pildă românii au tras cu tunurile înspre Szederhát, când au fost acolo trupele maghiare.

Vancu Valeriu Țigu din Pecica, acum de 87 de ani, referindu-se la armate își aminrește : „ Or trecut pă la noi, am stat pă burtă în casă zâua, noaptea.Nu știu, da s-o tras, toți or tras, erau și nemții și românii...din Pecica plecau cu bicicletele, cu toroboanța, cu ce putea să schepe cu viață, că se trăgea. Și noi am mers până la Bodrog și pă urmă nemții or intrat pă la Periam și or ocupat Aradul. Nu s-or dat lupte în Pecica da s-o tras. O trecut armata cu frontu”.

Pentru localnici, percepția uneia sau alteia dintre armate a fost diferită. Cum am văzut , Draghina Chifor Zorici vorbește și azi, la 82 de ani, cu respect despre ordinea din armata română.

Țigu a păstrat o amintire frumoasă despre germani, care i s-au părut erau foarte civilizați: „ În 40 stăteam cu oile pă Criș și pă șoseaua asta treceau nemții, unu după altu la sârbi. Or trecut nemții la sârbi da nu s-or atins dă nimic, numa făceau cu mâna noroc bun”.

Intrarea ungarilor pe teritoriul României a fost înregistrată de românii și sârbii din zona Pecicăi destul de neutru față de maghiarii din Szederhát, la care s-a înregistrat, firesc, un sentiment de emoție.

Hegyes Anna era, la venirea ungarilor, de 11 ani. Ea își amintește, „*ca și cum ar fi fost ieri*”, că, pentru o săptămână, în satul lor a fost „*magyar vilag*” (lumea maghiară): „*În 1944, la începutul lui septembrie, înspre miercuri, așa îmi amintesc parcă ar fi fost ieri, au intrat în sat trupele maghiare. Cu căruțe cu cai, călare dar și pe jos au sosit, a fost plin satul de ei. Duminică a fost sărbătoarea de hram a bisericii Nașterea Fecioarei Maria (8 sept.) deci trebuie să fi fost în 12 septembrie. În față a rămas cortul de la hram însă în biserică s-a ținut Sf.Liturghie. Și fiindcă sora Erzsebet știa să coase i-au cerut să coase din hârtie creponată un steag roșu alb verde pe care l-au pus în fața altarului. Miercurea următoare trupele au primit ordin să se întoarcă însă din Castelul roșu, artileriștii români au început să tragă. Un obuz a căzut în curtea casei de pe colț, în timpul în care oamenii se rugau la masă și a omorât un honved și trei cai. Au ținut biserica dar nu au nimerit-o. De la ea trei case , mai de-o parte, era cocina lui Daniel Jozsef, pe care imediat a făcut-o bucăți un obuz... La o săptămână satul a fost inundat de sovietici. Și la noi a fost cazat un ofițer, care îngâna românește... nu au făcut rău nimănui dar au dus cu ei la plecare doi mânji și un porc de 100 kg*”².

Balta Erzsébet în 1944 de 16 ani, are amintiri similare: „*Bine îmi amintesc, când la începutul lui septembrie 1944 au intrat în sat trupele maghiare. Soldații le înțepau cu vorba pe fetele care dădeau buzna pe uliță, spunând : că se simt răniți fiindcă nu i-au așteptat cu flori pe eliberatori, le-a fost frică de ei? Acelea le-au răspuns la acest reproș, că au crezut că sunt români fiindcă uniformele sunt la fel. Atunci au învățat că în război uniformele soldaților seamănă ca și culoare. Cum ei locuiau pe strada principală la Primărie, fetele și femeile au stat liniștite la uliță pe bancă și au vorbit cu ei, nu s-au temut de soldați. Când nu s-a mai tras, ungurii au primit ordin să se retragă. La puțină vreme au intrat în sat românii și după aceea rușii. La intrarea trupelor române în sat nu s-a întâmplat nimic special*”³.

Sârbul Sinișa Baici din Turnu leagă intrarea ungarilor în satul lor mai mult ca data de întreruperea școlii: „*Armata ungurească împinsă de armata germană o intrat în Tornia în 14 septembrie, dimineața pă la trii,*

² Balta János, *Szederhádi örokségünk*, Arad, 2016, p. 50.

³ Ibidem, p. 63-64.

trii jumate și atunci nu ne-am mai dus la școală. Și a ținut până în 27 septembrie, atâta o stat armata ungurească și în 28 or intrat rușii. Sinișa nu pomenește de obuze sau ostilități, pentru că în Turnu nu s-a tras.

Însă, după cum reiese din relatări, nici una din aceste armate nu s-a dovedit la fel de periculoasă ca armata rusă. Sălășenii au învățat foarte repede că trebuie să ascundă fetele și femeile, animalele, proviziile. Tot de teama rușilor, cei care au putut s-au refugiat din calea lor.

Draghina vorbește despre inventivitatea localnicilor: „*știți cum s-or păzit...era șira de paie ca pentru 20 de ha de pământ...și atunci tati o scos paie dă la mijlocul șirii, la înălțimea omului, adâncimea destul de mare și o pus niște stâlpi și o pus scânduri, pălânci dă alea groase și o făcut un hoscute așa și acolo o băgat porcii și o făcut ușă, poartă așa, și mai înainte așa o căptușit cu paie, ca să salveze animalele. Grâul, porumbul ca să-l salveze îl băgau în pământ și s-or prins ăștia, și atunci făceau groapă în pământ și pă pământ puneau gunoi, pă gunoi puneau pup dă tulei.*

Contactul cu rușii le-a adus tuturor numai necazuri. Narativele pe tema rușilor sunt cele mai numeroase.

Astfel, într-o zi, cândva în toamna, a venit o mașină cu ruși la sălașul familiei Zorici. Draghina de 10 ani, a fost martoră la această sosire. Ea povestește: „*acuma când or vinit rușii eram la sălaș și avem mulți purcei și tati și mami s-or dus cu purcei la piață la Arad...o vinit un camion cu 4 ruși, i or fost îmbrăcați în ruși dar nu-i știe nime dacă or fost ruși, că puteau să fie...și acuma când or vinit rușii să ieie scroafa aia, aia...între timp o venit mami și tati dă la piață și o vrut să negocieze tati cu ei, că să ieie atâta porc, că asta o fost avutu, și rusu nu că asta să o pună, și asta să o pună și o plecat la vecinu. Acolo o găsit vaci, viței, oi, porci...Camionu o rămas să încarce scroafele iar cu cetățeanul care a rămas, o negociat tati și în loc de 4 scroafe o zâs că-i bine și două și le-o pus în camion și când o pornit camionul, scroafele or sărit păstă oblon și când or văzut aialalți cum vine cu camionul gol or vrut să-l puște și mami era pă acolo și o sărit întră ei...și io eram în tindă, tremuram...”.*

Țigu Vancu Valeriu își amintește și el : „*Rușii, vai de capul meu, ne-or luat vacile, avițeei.Toate le-or luat*”.

Spre deosebire de sălășenii din Pecica, locuitorii din Turnu i-au așteptat pe ruși în centrul localității. Sinișa, copil în clasa I relatează întâlnirea localnicilor cu rușii, completată cu povestea pățaniei lui Molnar Andris, care a circulat multă vreme prin sat: „*În 28 septembrie or intrat armata rusească și parcă îi văd și acuma, n-or intrat în curbă în localitate*

ci or trecut păstă șanț și pân grădina lui Bozoki Bandi pă acolo or intrat pă stradă și o vinit 5 tancuri și în față o mașină dă asta dă teren da i-am așteptat în jur dă 20-25 dă prunci și vreo 10-12 femei cu, una cu un păhar dă rătie, alta cu o crofnă și s-or dat jos după tancuri și dâna mașina dă teren și or stat dă vorbă, or știut românește majoritatea, cred că erau moldoveni, or stat vo 5-10 minute dă vorbă cu noi și or vinit la Ekel, la primul colț, unde-i prăvălia, acolo iară or fost așteptați, cam tot așa, cam dă atâtea persoane. Când or ajuns la pod, o vinit Molnar Andris, un om înalt dă 1,90. O avut bocanci noi în picioare. Și Schneider Pali baci stătea în ușiță și zăce ăla, Molnar, pe ungurește Hai aici, hai vino, vin ai noștri, să strigăm, să aplaudăm, vin rușii. Zăce Schneider mai bine mergi să-ți culegi cartofii. Lasă-i dracului, vin rușii, și aduc...Da n-or adus nimic, o adus păduchi și sărăcie... Unu de pe tanc o văzut bocancii lu Molnar baci și i-o luat...”.

Legat de venirea rușilor în Turnu, Toth Andras îl completează pe Sinișa cu povestea auzită de la tatăl său, care era născut la 1900 și care a trecut prin ambele războaie: „*Când or venit rușii, or venit aici la noi acasă și i-o zis că diseară vin napoi și dacă nu găsesc 2 kg de țuică îi pune pe toți la perete și or venit și într-adevăr așa o fost, prima întrebare dacă este țuică și după aceea o deschis dulapurile și or luat cizmele și hainele de sărbătoare și s-or dus*”.

Comunismul

Încheierea războiului a fost urmată de instaurarea comunismului.

În Turnu una din primele măsuri luate a fost închiderea punctului de frontieră din localitate. Această măsură i-a afectat mult pe torneni. Ani de zile au așteptat redeschiderea frontierei și mulți au murit cu dor în suflet, cum zice Sinișa, că n-au apucat acest moment⁴.

O întâmplare din lunile imediat următoare a rămas în amintirea satului. Tornenii l-au scos clandestin din țară pe bătrânul preot catolic Emeric Lukacs, ca să îl ducă la Bătania, la sora sa. Sinișa Baici atunci copil de 10 ani își amintește: „*În 1948 în august s-o arat prima dată fâșia, cu trii tractoare, a lu Megyeri, a lu Ceda și a lu Takács așa și în 48 la sfârșitul lui noiembrie începutul lui decembrie atunci l-o dus pe eşpereș, în orice caz o fost bine organizat prin Pinter Toni...l-o băgat pe bătrânu în căruță și or acoperit cu tulei și așa o putut să-l ducă pă bătrânu în Bătania. Atunci încă mai veneau de acolo aicea, că multe fete s-or măritat la Bătania și de acolo aicea și or avut mulți pământ în hotaru Tornii și atunci bicii Radi Pasc o pus plugu în căruță, și pă bătrânu l-o pus...o fost on om, n-o*

⁴ Punctul de frontieră de la Turnu s-a redeschis în 1995, după 47 de ani.

avut 2 m da 1,90 o avut Emeric Lukacs . 40 de ani o fost aicea. Io am văzut, că veneam cu tata de la Arad, și o fost bătrânu pus acolo lângă plug și or pus vo 10 snopi dă tulei, chiar cam când era în vamă, da noi n-am știut ce să întâmplă, abia o auzit tata păstă vo câteva zâle. Soră-sa o fost acolo măritată”.

Însă aceasta a fost doar începutul a ceea ce a urmat : apariția activiștilor, a securității și pregătirea colectivizării cu toată duritatea aplicării ordinelor primite.

Chiaburii au fost deportați în Bărăgan. Țigu își amintește că din Pecica au fost deportate 6 familii, cu bătrâni și copii, fiindcă au avut peste 50 de iugăre de pământ. Din familia lui Țigu a fost deportat un verișor de al mamei sale, care trăia în Deva, și care a fost ofițer atât în armata austro-ungară cât și în armata română. A mers cu frontul până la Berlin după care a fost pensionat cu grad de căpitan. Deportarea a urmat după pensionare. Țigu nu știe de ce. Poate fiindcă a luptat contra rușilor. Povestind, Țigu se gândește că „*i-o fost greu acolo, în Bărăgan, chiar dacă o avut oleac de pensie*”. La întoarcere, s-a mutat în Pecica. Viorel Țigu l-a vizitat fiindcă era curios, dar nu a aflat nimic despre anii deportării. „*Nu prea-i plăcea să povestească. Pă vremea lui și a mea să vorbești de Stalin ceva era moarte curată. Auzea cineva, te spunea la un activist de ăsta și n-ai mai văzut soarele.*” Din Pecica, exceptându-l pe Novac, a cărui nevastă și mamă s-a prăpădit în Bărăgan, toți ceilalți deportați au murit acolo. Dar și Novac, după ce s-a întors, „*repede s-o și înmormântat*”.

Întovărășirea

Următorul pas în comunizarea agriculturii a vizat depozitarea țăranilor de tot ce aveau. În acest scop mai întâi s-a înființat întovărășirea, care a însemnat plan de recolte, control și cote imposibil de achitat, umiliința confiscărilor, arestărilor pentru neplată.

Draghina povestește : „*Prima dată am fost întovărășiți. Un an de zile am fost întovărășiți. La vecinul aici (îmi arată cu mâna în direcția casei vecinului) or venit cu cociile și i-or luat perinile, dunile, și or golit dricala și or luat-o. Or rămas şușorcile, că iera umplută cu şușorci. Or vinit și la noi, că nu venea unu, veneau în grup, că se temeau și acolo era un dulap cu hainele mele(îmi arată unde), că eram domnișoară aveam 15-16 ani, parcă acum văd, aici era pușca lu tati și cartușiera, și or venit, or umplut casa aci, și unu era din Felnac, ceva Soare i-or spus, și s-o băgat acolo în cameră și s-o legat de hainele mele, că mare lucru nu o avut el ce, da haine am avut și să le ieie. Mami o ieșit dă aci, s-o apropiat acolo, o luat o*

sucitoare groasă și o zis : Dă aici nu ieși cu hainile, dacă vrei să ieși da fără haine. Venea un tren de la Arad, asta era pe la unu jumate-două, tati era dus la Arad și o vinit și el. I-o l-am văzut pă fereastră cum trece drumu și o venit tati și zâce ce-i baiu?- că iera miercurea și el mergea miercurea la piață și atunci plătea și impozitu și ce datorii erau, că n-am rămas niciodată datori- da n-am plătit acuma? Și i-o zâs niciodată n-ai plătit până la capăt, până când ai trăbă să dai”.

Țăgu Vancu Valeriu, referindu-se la cote povestește pățania unei mătuși care n-a avut vacă dar i-au pus cotă de lapte și ea n-a vrut să o plătească în bani: „Și o soră de-a lu mama lu tata, Maria Tămășdan Crișan de 74 de ani zâce Gheorghe io n-am vacă n-am dă unde să dau lapte ,da o avut și ea pământ. N-am dă unde să vă da lapte că n-am vacă și or băgat-o la închisoare. După 3 luni s-o dus mama acolo la pușcărie și zâce (mătușa) fă ce vrei, vinde tot dâncasă numa casa să mi-o lași. O vândut mama covoară dă acelea făine,cu bujori roșii, chilimuri , a vândut acelea tăte și o plătit și cotă dă lapte și pușcăria și o vinit acasă.O fost care o murit în pușcărie. Unu Galu și mai vo doi – trii bătrâni”.

Colectivizarea forțată

Nimeni n-a intrat de bunăvoie în colectiv însă rezistență au opus mai ales cei care aveau pământ și animale. Referindu-se la pământ, predat la colectiv, adică luat de la oameni cu amenințări, forțat, Draghina Chifor insistă asupra dramei trăite: „Și când or dat oamenii pământul vă dați seama ce a fost în sufletul lor. Ej! (suspină).Numa cine nu o lucrat afară (la sălaș-n.n.) acela nu știe”.

Predate cu forța au fost și animalele. Dintre toate, cea mai grea a fost despărțirea de cai. Reluând povestea cailor familiei ei, Draghina îmi explică: „ Am avut patru cai până s-o început colectiv.Cam greu am intrat, adică tati, că iel o fost săracu...”.

Comparativ cu rechiziția de cai, făcută de către armată, care s-a finalizat cu restituirea animalelor, luarea cailor pentru colectiv, de acasă, a fost o acțiune brutală, extrem de traumatizantă pentru țărani. Draghina povestește, că tatăl ei, mutat în casa de la Pecica după război, a dus caii în grajdul de aici iar la intrarea în colectiv a dat pământul și toate animalele de la sălaș dar a păstrat caii. Însă activiștii au venit și după caii. Ea nu a fost de față, era la Șetin dar ține să precizeze: „Tati în noaptea aia a cărunțit. S-or trezit la cinczeci și ceva de ani calici, or fost două stabilizări dă bani, or rupt gâtul așa cum trebuie. Și or pornit săraci. Tati s-o dus la maternitatea de scroafe, mami s-o dus la ferma dă găini”.

Povestea lui *Magyari Mihalyi* completează informația acestei povești, cu lucrurile trăite de el în Szederhát. Când s-a întors din armată acasă, întovărășirea fusese desființată iar în colectiv nu a vrut să intre. Din lucrul cu tractorul și-a plătit impozitele spre enervarea celor care primiseră ordine clare să-i termine pe chiaburi. Și *Magyari Mihalyi* figura pe lista chiaburilor. Întrebat despre acești ani, bătrânul de 92 de ani își amintește : „*Tovărășie o fost prima dată, dar deja a ieșit și eram venit din armată și aici am venit și dragă io n-am intrat , io știți când am intrat în colectiv, târziu că m-o curățat tot, nimic n-o mai lăsat, atâta impozit o fost și cotă, grâu tot o luat, deja m-am mutat de la părinți că ne-o pus pă lista dă chiaburi și ne-am împărțit , ca să scape părinții și io m-am mutat dâncolo, în chirie am stat, nu ne-o mai lăsat împreună, că atunci și mai rău era, no și atunci io tot am plătit impozitu, că atunci io am avut Bulldog și atunci s-o înființat Gostaturile și gostaturile n-avea tractor...zi și noapte am lucrat și m-or plătit și io am plătit impozitu și o venit preceptoru și mai cu un inspector și stăteau pă bancă și o zis stați numai puțin, haideți să vorbim, da să nu spuneți la nime. Știți ce, nu ne mai dați nimic că noi trăbă să vă curățăm, ori intrați în colectiv ori trăbă să vă curățăm...și atunci o vinit și o cărat tot, tot, din butoi am făcut masă, n-o mai fost nici un scaun, atâta că băiatu era în pat și că-i bolnav și atunci aia o lăsat.Și atuncea mai o rămas o oglindă de perete și o venit Țirko baci după el,că la chiabur nici la oglindă nu e voie să uie, o luat-o la Turnu. O parte din lucruri o vândut.Și știu că atunci târziu am intrat în colectiv când băiatu era la școala medie.Și atunci am intrat că nu intram da o trimis băiatu de la școală și atunci m-o chemat pe mine la școală, la Iosiv Vulcan, că și io acolo am învățat, și atunci Să mergem la wc- o zis profesorul acela și io mergem la wc și mi-o arătat ce hârtie o primit de la sfat că să scoată băiatu din școală dacă nu intru în colectiv și atunci am intrat , băiatu s-o dus înapoi la școală. 9 ani am lucrat pe tractoru meu Bulldog și după 9 ani am ajuns magazinier, că chiaburii nu fură, și după aia m-o pus brigader, prima dată la zootehnice și tot mureau miei, că se fura mâncarea”.*

Vancu Valeriu Țăgu are și el amintirile lui din primii ani de colectivizare: „ *Prima dată m-am băgat în tovărășie. Dă la Crăciun până la Anul Nou și apoi m-am băgat la colectiv. Aicea la ferma 11 la Sântoma, mulgător la zootehnie. Țăgu a lucrat la colectiv din 59 până în 66, când a plecat la Arad unde a reușit să se angajeze cu ajutorul unei cunoștiințe, fără să primească negație de la C.A.P. Însă nu toți din familie au avut norocul lui. O mătușă au fost închisă pentru că a vrut să iasă din colectiv. , O soră*

de-a lu mama am avut la închisoare. Am avut o vecină că aia pâra la miliție că Silvia iese din colectiv. Și mătușa stăte pă laviță și o vinit și o zâs nană Silvie hai cu noi să dai o declarație. Di ce mă? Di ce ai zâs că ieși din colectiv. Da ies, di ce să nu ies dacă nu-mi place să lucru la colectiv? Asta o fost în 59 după ce s-o băgat în colectiv. Și o băgat-o la închisoare politică”.

Toth Andrei din Turnu explică cum s-a întâmplat la ei: „întovărășirea s-o făcut în 1948 toamna da după aceea s-o făcut C.A.P. ul și din asociație or început să bage oamenii în C.A.P. Cum s-o întâmplat. În fiecare sară or vinit 4-5 persoane la oameni să-i lămurească, fiecare dacă o reușit să lămurească un om o primit 2-3 norme, așa și oamenii or fost interesați în afară de 4-5 persoane.” Între cei care au refuzat să intre a fost și ultima proprietară a castelului Marczibany. După ce i s-a luat castelul și cele 15 ha de pământ, femeii i s-a dat o cameră în școala mică din Turnu și au încercat să o forțeze să intre în colectiv. Cum a refuzat, aceea s-au enervat, i-au luat și camera și i-au cerut să plece. S-a mutat la familia Toth.

Referitor la cei care n-au intrat în colectiv Sinișa Baici completează „Nici tata n-o intrat până în 60. I-o am intrat în 62 că eram în armată. Totuși privind lucrurile retrospectiv, adaugă: „Atunci C.A.P. ul o mers binișor, după aceea or primit oamenii tot mai puțin, tot mai puțin”.

Că au mers bine sau rău, e greu de spus din rapoartele anuale făcute de președinții de C.A.P. În orice caz, toți cei 4 din cei 5 interlocutori au plecat să-și caute de lucru la oraș, considerând că din ce câștigau la colectiv nu puteau să trăiască.

Privind global relatările înregistrate putem spune că poveștile auzite în sat sau în familie împreună cu cele trăite, se constituie din perspectiva istoriei oficiale, într-o mică istorie alternativă, „o istorie vorbită”, încărcată de sentimente și emoții, după mai bine de 70 de ani, încă vii.

Ca secvențe de istorie orală, acest tip de discursuri ar merita să fie sistematic adunate și publicate într-o antologie zonală.

Unele aspecte referitoare la funcționarea Biroului Evacuaților din Arad (22 martie-31 august 1944)

Some aspects regarding the functioning of the Office for Evacuated persons in Arad (March 22-August 31, 1944)

*Emil Arbonie,
Asociația național culturală „Astra arădeană – 1863”*

Abstract

Since the summer of 1943, due to reasons related to the stage of the military operations on the Eastern Front, particularly with the active and passive anti-air defense of the area protected by the Romanian Army, the Romanian Government has established measures concerning the resettlement of the population voluntarily or forcibly evacuated from villages under Soviet aerial bombardments. The requisitions and lodging were carried out by state police in urban communes and by mayoralities, with the help of gendarmerie, in rural communes.

Following a decision of the Romanian General Staff, some of the Transnistrian authorities were evacuated to Arad County from January 1944. As a result of the census carried out by the 28 administrative officials and 29 public guardians, in the 533 streets, markets, paths and boulevards of Arad, a number of 6,797 rooms were identified as suitable to accommodate the evacuees. In order to solve the problems of the war zones evacuees, the authorities founded an Office for the Evacuated Persons inside the Arad police headquarters. During the evacuation period, between March 22nd and August 31st, 1944, a number of 139 daily numerical situations were drawn up, asserting that within this period of time, 6,262 persons were evacuated to Arad, out of which 2,401 were heads of families, 2,779 family members, 498 pupils and 584 others. After the arrival of the Soviet Army in Romania, including Arad, refugees and evacuees were transferred back to the Soviet Union.

Keywords: Evacuees from the Eastern Front, police, reports, security information.

Din vara anului 1943, datorită motivelor în legătură cu starea de război de pe frontul de Est, mai ales cu apărarea antiaeriană activă și pasivă a zonei apărute de armata română, Guvernul român a stabilit măsuri referitoare la cartiruirea populației ce se evacua benevol sau forțat din localitățile supuse bombardamentelor aeriene sovietice¹. Deoarece cartiruirea evacuaților era obligatorie, autoritățile de conducere ale comunelor rurale, urbane nereședință și a celor ale comunelor reședințe de județ, erau obligatorii să întocmească fișe de evacuare și tablouri ale încăperilor ce puteau fi folosite în scopul încartuirii. Persoanele evacuate erau datorate să plătească chiria camerelor în care au fost cartiruite, de baza ordonanțelor stabilite de primarul localității, care erau comunicate prefecturii județului, spre confirmare.

Sporirea numărului persoanelor evacuate a impus și nevoia de obținere a camerelor de cartiruire de la proprietarii de vile din localitățile balneare și climaterice. Familiile de 2 persoane puteau obține o cameră, 2 camere dacă familia se compunea din 2-4 persoane, 3 camere dacă familia se compunea din 5-8 persoane și 4 camere dacă familia era de la 8 persoane în sus. Pe lângă camerele obținute, familiile evacuaților aveau și dreptul de acces la baie și bucătărie².

Departamentele Afacerilor Interne și Războiului erau însărcinate cu aducerea la îndeplinire a dispozițiilor cuprinse în cele două jurnale ale Consiliului de Miniștri referitoare la evacuarea persoanelor.

La ședința din 10 februarie 1944, Consiliul de Miniștri a stabilit noi măsuri referitoare la evacuarea populației datorită motivelor stării de război³. Astfel, Ministerul Afacerilor Interne era autorizat a executa în orice regiune a țării, rechiziții pentru cartiruirea autorităților militare, a autorităților civile, a tuturor instituțiilor, cu buget anexă la bugetul general al statului, a întreprinderilor de orice natură, precum și a populației civile evacuate datorită stării de război. Executarea rechizițiilor și cartiruirii de executa, în comunele urbane, prin organele poliției de stat, iar în comunele rurale prin primării, cu ajutorul posturilor de jandarmi. Ministerul Războiului, prin Marele Stat Major, a fixat și comunicat Ministerului Afacerilor Interne, atât zonele de cartiruire, autoritățile, cât și persoanele îndreptățite a cere cartiruirea.

¹ Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 402 din 21 iunie 1943, publicat în *Monitorul Oficial* nr. 147 din 28 iunie 1943, p. 5647-5648 (în continuare *M. Of.*).

² *Idem*, nr. 1.008 din 19 noiembrie 1943 (*M. Of.* nr. 281 din 1 decembrie 1943, p. 11157-11158).

³ *Idem*, nr. 79 (*M. Of.* nr. 36 din 12 februarie 1944, p. 1133).

Cu ajutorul Institutului național de statistică, Ministerul Afacerilor Interne era autorizat a face orice lucrări de statistică și recensământ. La facerea recensămintelor se cerea concursul autorităților locale, care erau obligate de a pune la dispoziție personalul necesar.

Nici o persoană nu putea fi evacuată înainte de a avea în scris, din partea autorităților locale ale Ministerului Afacerilor Interne, zona în care i se permitea evacuarea.

Pe de altă parte, dacă persoanele cartiruite turburau pașnica folosință colocatarilor, erau evacuate de îndată, pe cale administrativă și pierdeau dreptul de a li se stabili o nouă locuință.

Noua dispoziție a Consiliului de Miniștri a abrogat Jurnalele nr. 402 din 28 iunie 1943 și nr. 1.008 din 1 decembrie 1943.

Comisariatul General al Refugiaților și Evacuațiilor din Ministerul Afacerilor Străine a emis instrucțiuni pentru înregistrarea și plasarea populației evacuate⁴. Conform acestor instrucțiuni, persoanele evacuate din Transnistria, Bucovina, Basarabia și Moldova trebuiau înregistrate și ținute în evidență. Înregistrarea și plasarea evacuațiilor se făcea după ajungerea lor în zonele de plasare fixate inițial.

În ceea ce privește evacuarea persoanelor în județul Arad, trebuie să reținem activitatea Prefecturii județului Arad, a Primăriei municipiului Arad și a autorităților din cadrul polițiilor rurale și urbane.

Prefectul județului Arad a fost generalul de divizie în rezervă Sabin Banciu, iar primarul Aradului era avocatul Lupaș Octavian⁵.

Prin Secția MONT, prefectul județului a emis instrucțiuni pentru primirea, debarcarea și cazarea evacuațiilor, pentru prejudiciul mersului normal și calculele de ansamblu de primire și asistență a evacuațiilor. Aceste instrucțiuni au fost trimise Primăriei municipiului Arad și primăriilor rurale, precum și autorităților de jandarmi și poliție⁶.

Încă din ianuarie 1944, la județul Arad, prin hotărâri ale Marelui Stat Major, s-a dispus evacuarea unor autorități din zona Transnistriei. Pentru a realiza această problemă, Sabin Banciu, a comunicat Primăriei municipiului Arad o Fișă referitoare la autoritățile unor ministere și alte autorități independente, ce urmau să fie evacuate în județul Arad, împreună cu materiale, persoane, animale și diverse mijloace de transport⁷.

⁴ A.N. Arad, fond *Primăria Municipiului Arad. MONT*, dosar nr. 9/1944, f. 402-403.

⁵ Emil Arbonie, *Avocații arădeni (1875-1989)*, Editura „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2014, pp. 247-149; idem, *Baroul Arad (1875-1990)*, Editura „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2016, pp. 95, 105, 109, 111-112, 114, 130, 147, 155, 161, 172, 204, 215, 228, 239, 247-248.

⁶ A.N. Arad, fond *Primăria Municipiului Arad. MONT*, dosar nr. 9/1944, f. 182-183.

Conform acestei Fișe, la sfârșitul lunii martie, Ministerul Finanțelor urma să evacueze în județul Arad 625 persoane din localitățile Tutova, Suceava, Cernăuți, Lăpușna, Tighina, Hotin, Rădăuți, Soroca, Botoșani, Bacău, Tecuci, Câmpu-Lung, Bălți, Orhei, Fălciu și Iași; 2091 persoane din Ministerul Afacerilor Interne; 622 persoane din Ministerul Sănătății; 618 persoane din Ministerul Justiției; 99 persoane din Ministerul Economiei Naționale; 219 persoane din Ministerul Agriculturii și Domeniilor; 41 persoane din Subsecretariatul de Stat al Muncii; 3443 persoane din Ministerul Culturii Naționale; 3313 persoane de la Calea Ferată Română; la care s-au mai adăugat alte 4500 persoane din Poștă, Casa Autonomă a Monopolului, Consiliul de Patronaj, INCOP, SART și MIAPR, fiind totalizate un număr de 15.530 persoane⁸.

În perioada 8 februarie-9 iulie 1944, la Arad au fost evacuate 10 întreprinderi industriale și comerciale din județele Iași, Cernăuți, Hotin și Bălți⁹.

Persoanelor evacuate, Comisariatul de Poliție al Gării Arad trebuia să li se acorde debarcarea din trenuri și cartiruirea în orașul Arad, precum și trimiterea unor părți din ei în localitățile Glogovîț, Șag; Sân Nicolaul Mic, Curtici, Chișineu-Criș, Socodor. Zerind, Gurahonț, Almaș, Hălmagiu, Vârfurile, Ineu, Bocsig, Cermei, Șicula, Pecica, Nădlac, Radna, Păuliș, Săvârșin, Bârzava, Sf. Ana, Sebiș, Buteni, Șiria, Pâncota, Târnova și Iesașul, ocupându-se de aceste probleme funcționarii administrativi ai primăriilor. gardienii publici din Arad și jandarmii de la posturile rurale.

La 5 aprilie 1944, primarul Aradului a emis Instrucțiuni pentru evacuații care soseau pe teritoriul municipiului Arad¹⁰. Primul popas al evacuaților care soseau în Gara Arad se făcea la Cantina Crucii Roșii din Gara Arad, unde li se servea mâncare caldă și li se explicau lămuririle necesare, apoi li se dădea ajutorul medical la Dispensarul CFR din gară, după care erau transportați la Biroul de Încartiruire din Școala primară nr. 7 din strada Ștefan cel Mare. Înainte de a se prezenta la Biroul de Încartiruire, evacuații erau obligați să se prezinte la vizita medicală, care se făcea în sala de consultații din același edificiu. Măsurile luate de Biroul de Încartiruire erau obligatorii. Evacuații cazați în municipiu primeau cartelele de alimente și bonurile pentru lemne și încălțăminte, de la Primăria municipiului Arad.

⁷ În județele Arad și Timiș-Torontal erau evacuate persoanele din Transnistria, din Bucovina au fost evacuate la Timiș-Torontal și Mehedinți, din Basarabia la Vâlcea, Gorj, Dolj și Romanai, iar din Moldova, la Argeș, Muscel, Dâmbovița, Olt, Vâlcea și Telejurnal (*Ibidem*, f. 47-48).

⁸ *Ibidem*, f. 5-15.

⁹ *Ibidem*, f. 69.

¹⁰ *Ibidem*, f. 174.

Evacuații lipsiți de mijloace de transport puteau lua masa gratuit la cantina organizată de primărie la școala de pe strada Ștefan cel Mare.

Cu data de 15 ianuarie 1944, Primăria municipiului Arad a stabilit 28 de funcționari administrativi de la Primăria Municipiului Arad și 29 gardieni publici, care au fost însărcinați cu efectuarea recensământului instituțiilor și locuitorilor din Arad, în cele 28 de secții, unde urmau să fie cartiruite persoanele evacuate.

Pentru recensământ au funcționat următorii funcționari și gardienii publici: la Sectorul I: Siartău Rubin și gardianul public Șuba Petru, la Sectorul II: Popovici Petru și gardianul public Muciu Sabin, la Sectorul III: Lucuția Petru și gardianul public Titea Teodor, la Sectorul IV: Morariu Ioan și gardianul public Crișan Ioan II, la Sectorul V: Hețeg Alexandru și gardianul public Tipei Teodor, la Sectorul VI: Stupaiu Anton și gardianul public Horoș Nicolae, la Sectorul VII: Brudner Petru și gardianul public Paina Teodor, la Sectorul VIII: Sabău Ioan și gardianul public Rotariu Crăciun, la Sectorul IX: Meruță Gheorghe și gardianul public Câmpian Ioan, la Sectorul X: Sibiteanu P și Balint T. împreună gardienii publici Lupaș Teodor și Alexuța Dumitru, la Sectorul XI: Chița Vasile și gardianul public Abșan Ioan, la Sectorul XII: Crișan Ioan II și gardianul public Trifu Gheorghe, la Sectorul XIII: Ciucuriță Gheorghe și gardianul public Beraru Dumitru, la Sectorul XIV: Tudor Vasile și gardianul public Chifor Alexandru, la Sectorul XV: Aslău Petru și gardianul public Ciortin Moise, la Sectorul XVI: Strengar Ioan și gardianul public Moț Teodor II, la Sectorul XVII: Mara Iosif și gardianul public Coroban Petru, la Sectorul XVIII: Ususan Pantenie și gardianul public David Mihai, la Sectorul XIX: Voicu Constantin și gardianul public Hedeșan Gheorghe, la Sectorul XX: Văgălău Octavian și gardianul public Șimandan Petru, la Sectorul XXI: Simon Gheorghe și gardianul public Ardelean Nicolae, la Sectorul XXII: Iercan Mircea și gardianul public Boji Petru, la Sectorul XXIII: Lazăr Gheorghe și gardianul public Roșca Ioan, la Sectorul XXIV: Bogățan Gheorghe și gardianul public Farcaș Grigore, la Sectorul XXV: Stanciu Ioan și gardianul public Iernea Traian, la Sectorul XXVI: Pfeifer Ioan și gardianul public Suciu Dumitru, la Sectorul XXVII: Tănciș Petru și gardianul public Pop Teodor II, iar la Sectorul XXVIII: Petre A. Petre și gardianul public Moș Ioan. Acest recensământ s-a efectuat în toate cele 28 de sectoare ale celor 7 comisariate ale circumscripțiilor de poliție urbană. Aceste sectoare polițienești fuseseră organizate în cartiere și împărțiri teritoriale, conform dispozițiilor referitoare la organizarea echipelor de muncă de folos obștesc,

în orașe, pe baza instrucțiunilor emise de Direcțiunea MONT din Ministerul Afacerilor Interne, în anul 1943¹¹.

Comisariatul Circumscripției I de Poliție avea 5 sectoare cu nr. 1-5, care cuprindeau un număr de 57 de străzi, 3 piețe, 2 căi și 6 bulevarde cu numere cu soț sau fără soț¹²; Comisariatul Circumscripției II de Poliție avea și el 5 sectoare cu nr. 6-10, care cuprindeau 101 străzi, 10 piețe, 2 căi și 2 bulevarde¹³; Comisariatul Circumscripției III de Poliție avea 3 sectoare cu nr. 11-13, care conțineau 44 de străzi și 3 căi diferite¹⁴; Comisariatul Circumscripției IV de Poliție avea 4 sectoare cu nr. 14-17, care conțineau 41 de străzi, 3 piețe și alte 7 căi diferite¹⁵; Comisariatul Circumscripției V de Poliție cuprindea 4 sectoare cu nr. 18-21, cu 77 străzi și 3 căi diferite¹⁶; Comisariatul Circumscripției VI de Poliție avea 4 sectoare cu nr. 22-25, cu 49 de străzi și 2 piețe¹⁷ iar Comisariatul Circumscripției VII de Poliție avea 3 sectoare cu nr. 26-28, cu 25 de străzi¹⁸.

În urma recensământului efectuat de către cei 28 de funcționari administrativi și 29 de gardieni publici, în cele 533 de străzi, piețe, căi și bulevarde, s-a constatat în municipiul Arad existența unui număr de 6.797 camere în care puteau fi cartiruite persoanele evacuate prin ordinele armatei române.

Pentru a se asigura problemele persoanelor care se evacua din zonele de război, s-a înființat la Chestura Poliției Municipiului Arad un Birou al Evacuaților. Acest birou a fost compus din următorii funcționari: 1. Șeful de birou era secretarul Chesturii Poliției Municipiului Arad, respectiv comisarul Danciu Gh. Iosif; 2. un comisar de poliție care lucra efectiv la acest birou; 3. un agent de poliție care lucra la birou; 4. un agent de poliție care efectua registraturile evacuaților; 5. un delegat al Prefecturii județului Arad; 6. un delegat al Primăriei municipiului Arad. Toți polițiștii și delegații lucrau atât în zilele de lucru, cât și duminicile și în zilele de sărbători¹⁹.

Atribuțiile personalului Biroului Evacuaților au fost complexe. Astfel, șeful biroului a dirijat și controlat toate lucrările de cazare și a dat directive pentru buna funcționare a biroului; a controlat personalul și a dispus măsuri de igienă a evacuaților și a localurilor în care aceștia s-au

¹¹ A. N. Arad, fond *Primăria Municipiului Arad. MONT*, dosar nr. 22/1943, f. 165.

¹² *Idem*, dosar nr. 9/1944, f. 20-22.

¹³ *Ibidem*, f. 23-25.

¹⁴ *Ibidem*, f. 26-28.

¹⁵ *Ibidem*, f. 29-32.

¹⁶ *Ibidem*, f. 33-36.

¹⁷ *Ibidem*, f. 37-38.

¹⁸ *Ibidem*, f. 39.

¹⁹ *Ibidem*, f. 135.

adăpostit în mod provizoriu; a ținut cont numai de evacuații înscrise în fișa Marelui Stat Major să fie cazați în municipiul Arad. Comisarul de poliție făcea cazarea evacuaților în locuințe, lucrând cu tabelele de recensământ, trecând în evidență fiecare locuință atribuită. Agentul de poliție trecea în registru și index pe toate persoanele evacuate cărora li s-au atribuit locuințe și întocmea bunurile de rechiziție, care se semnau de către comisarul de poliție. Agentul de birou ținea în evidență toate hârtiile ce intrau în cadrul biroului, le înregistra, făcea corespondența necesară pentru fiecare caz în parte, potrivit referatului ce se dădea de către șeful biroului. Delegatul Prefecturii județului înregistra și indexa pe toți evacuații care aveau ordine de serviciu pentru județ și dirija plecarea lor la comunele din județ, potrivit dispozițiilor date de prefectură, eliberând pentru fiecare acte, pe baza cărora, primăriile rurale făcea asigurarea în locuințe, în comunele respective. Delegatul Primăriei Municipiului Arad întocmea situația pe serviciu a tuturor evacuaților ce soseau zilnic și dădea rapoarte primarului și prefectului.

Comisarul de la Gara Arad lua în primire pe toți evacuații și îi trimitea cu gardienii publici la Biroul de Cazare, unde primeau bonurile de rechiziție necesare. Totodată, acest comisar dispunea asupra transporturilor de bagaje care veneau cu diferite trenuri de marfă.

Biroul de Evacuare întocmea zilnic situații numerice de evacuare, care rămâneau la birou, iar alte exemplare erau trimise prefecturii județului și primăriei municipiului. Aceste situații zilnice cuprindeau numărul persoanelor evacuate din diferite județe de Est, în județul Arad, precum și o recapitulație generală zilnică, care cuprindea un raport precedent și un total general, care numerotau din evacuați pe capii de familie, membrii familiilor, elevii și alte persoane, totalizându-le numărul lor general la final.

Din perioada de evacuare, respectiv între 22 martie-31 august 1944, au fost întocmite 139 de situații numerice zilnice, constatându-se că, în această perioadă, au fost evacuați în Arad un număr de 6.262 persoane, din care, 2.401 capi de familie, 2.779 membrii de familie, 498 elevi și 584 alte persoane²⁰.

Conform datelor, în perioada 22-31 martie, din 17 județe au fost evacuați 687 capi de familie, 1.094 membrii, totalizându-se 1.781 persoane, la care se mai adăugau 314 elevi. Evacuările s-au realizat din județele: Baia, Bacău, București, Bălți, Botoșani, Chișineu, Cetatea Albă, Cernăuți, Covurlui, Dorohoi, Fălticeni, Fălciu-Huși, Hotin, Iași, Piatra Neamț, Odesa

²⁰ *Ibidem*, f. 49.

și Orhei²¹. La 3 aprilie numărul evacuaților a fost 2.120, din care 826 capi de familie și 1.294 membrii de familie, la care s-au adăugat 414 elevi²².

La 1 mai se numerotaseră 4.670 evacuați, din care: 1.447 capi de familie, 2.212 membrii de familie, 497 elevi și 511 alte persoane²³. La 1 iunie numărul evacuaților a fost în totalitate de 5.719, din care: 1.962 capi de familie, 2.694 membrii de familie, 497 elevi și 566 alte persoane²⁴. La 8 iulie se totalizaseră 6.343 evacuați, din care 2.361 capi de familie, 2.906 membrii de familie, 497 elevi și 579 alte persoane²⁵, iar la 31 iulie, se totalizaseră 6.490 evacuați, din care 2.450 capi de familie, 2.961 membrii de familie, 498 elevi și 581 alte persoane²⁶.

Din perioada 22 martie-1 mai 1944 s-au evacuat 1.702 capi de familie, 3.514 membrii de familie, în total 5.216 persoane, din care: 3.375 salariați de stat, 109 salariați particulari, 497 studenți și elevi, și 350 liberi profesioniști. Până la 1 mai 1944 au fost ocupate un număr de 3.388 camere, în care locuiau un număr de 3.865 persoane și plecaseră din Arad un număr de 774 persoane evacuate. Mai rămăseseră un număr de 3.409 camere disponibile, a căror mare parte au fost ocupate de-a lungul timpului, până la 31 august 1944.

Multe persoane evacuate s-au instalat în Arad și altele au plecat și s-au așezat în localitățile Glogovăț, Șag, Sân Nicolaul Mic, Curtici, Chișineu-Criș, Socodor, Zerind, Gurahonț, Almaș, Hălmagiu, Vârfurile, Ineu, Bocsig, Cermei, Șicula, Pecica, Nădlac, Radna, Păuliș, Săvârșin, Bârzava, Sf. Ana, Sebiș, Buteni, Șiria, Pâncota, Târnova și Iosaș.

Personalul funcționarilor de stat au fost angajați în cadrul diverselor instituții de stat din municipiul Arad. La Chestura poliției municipiului Arad au fost reangajați comisarul Almășan Sabin de la Poliția Suceava, radiotelefonistul Gherțoiu Buneu și impiegata Gherțoiu Tamara de la Inspectoratul Regional de Poliție Chișineu²⁷.

Biroul poliției de siguranță al Chesturii arădene a urmărit profesional, tot timpul, persoanele evacuate, transmitând anumite informații constatate, diverselor instituții de stat. Astfel, la 12 aprilie 1944 a transmis un raport către Corpul VII Armată-Sibiu, declarând că, până la acea dată, au fost recenzați un total de 3.800 evacuați, dintre care 9 persoane ruși și

²¹ *Ibidem*, f. 159.

²² *Ibidem*, f. 191.

²³ *Ibidem*, f. 133.

²⁴ *Ibidem*, f. 109.

²⁵ *Ibidem*, f. 63.

²⁶ *Ibidem*, f. 52.

²⁷ A.N. Arad, fond *Chestura Poliției Municipiului Arad*, dosar nr. 180/1944-1945, f. 184-185.

ucrainieini, evacuați din Transnistria. Plasarea lor pe raza orașului a fost determinată de faptul că toți erau tehnicieni, fiind toți angajați, la acea dată, la diverse instituții de stat, dar situația lor din punct de vedere al stabilității era provizorie, Ministerul Afacerilor Interne urmând să decidă asupra plasamentului definitiv.

Evacuații ruși formau obiectul unei supravegheri și control special, atât de organele polițienești, cât și de instituțiile de stat unde au fost plasați. Majoritatea evacuaților din Bucovina și Basarabia erau funcționari, sau familiile lor, urmărindu-se în mod permanent starea de spirit din rândurile lor, pentru preîntâmpinarea oricărei manifestări contra siguranței statului. În acest scop, s-a format o echipă specială la Gara Arad, care pe lângă misiunea informativă, îi trimitea pe evacuați la Biroul Evacuaților, unde recenzarea lor se efectua de către organele polițienești, care semnalau Biroului poliției de siguranță persoanele suspecte spre cercetare și supraveghere.

În cadrul acestei probleme, autoritățile de siguranță desfășurau activități pentru intensificarea secțiunii informative, pentru identificarea elementelor suspecte de a activa împotriva intereselor statului Român²⁸.

Și la Inspectoratul Regional de Poliție Timișoara, acest organ polițienesc arădean transmitea informații referitoare despre rușii și ucrainenii, evacuați în Arad. De exemplu, la 17 aprilie 1944 veniseră 16 din acești evacuați, iar în luna mai, se totalizaseră 42 astfel de evacuați²⁹.

Pe de altă parte Biroul poliției de siguranță a solicitat Legiunii de Jandarmi Arad să-i transmită numărul de refugiați din Transnistria, instalați în mediul rural, cerere care i-a fost realizată de către Inspectoratul Regional de Jandarmi din Timișoara.

Pe de altă parte, și Comisariatul de poliție Curtici-Frontieră a transmis Chesturii arădene referate despre sute de cetățeni ruși, dintre care foarte mulți împreună cu familiile, au trecut frontiera româno-ungară către Germania, cu vagoanele de militari germani sau vagoane de marfă ale armatei germane, care veneau de pe frontul de Est.

După încetarea relațiilor politico-militare ale României cu Germania și plecarea delegației române la Moscova, pentru încheierea unui tratat de alianță, a încetat problema asigurării legale a evacuaților, din punct de vedere guvernamental.

²⁸ *Idem*, dosar nr. 164/1943-1944, f. 96.

²⁹ *Ibidem*, f. 104.

În perioada 13-23 septembrie 1944, când orașul Arad a fost ocupat de armata germano-ungară, au dispărut într-un loc necunoscut, un număr de 17 persoane evacuate din Transnistria și de la Est de Bug³⁰.

După venirea Armatei Sovietice în România, inclusiv în Arad, a început perioada de retrimiteri a refugiaților și evacuaților în Uniunea Sovietică.

La 3 octombrie 1944. Ministerul Afacerilor Interne a transmis un ordin Chesturii poliției municipiului Arad, referitor la situația persoanelor evacuate. Astfel, a conceput ca, până la plecarea acestora în provinciile de origine a locuitorilor refugiați din Basarabia, Nordul Bucovinei și Transnistria, întreprinderile la care erau angajați, trebuia să îi mențină încă în serviciu, asigurându-le salarizarea³¹.

Chestura arădeană a întocmit un Tabel nominal cu 74 de cetățeni sovietici, evacuați sau refugiați de la est de Nistru, fixați pe teritoriul orașului Arad, în cursul anului 1944³².

Din lunile noiembrie și decembrie 1944, sute de cetățeni de naționalitate română, evacuați la Arad, din Basarabia, Nordul Bucovinei și Transnistria, au fost trimiși în Uniunea Sovietică din ordinul Comisiei Aliate de Control, împreună cu toate bunurile lor.

³⁰ *Ibidem*, f. 271.

³¹ *Ibidem*, f. 273.

³² *Ibidem*, f. 284.

Scurt istoric al localității Buteni, județul Arad

A Brief History of Buteni, Arad County

*Corina Bejan Vașca,
Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad*

Abstract

Due to the lack of thorough investigations through systematic archaeological excavations, the current phase of the researches concerning the remote past of the Buteni area, displays this space as a "white spot" in all the monographs regarding this important village on the Crișul Alb River. Yet, despite the lack of archeological explorations, ancient testimony have been revealed by the chance. Archaeologists, historians, monographs, administrators, priests, teachers and journalists have published a lot of information on the evolution of this Romanian village. There are real chances that future archaeological research in the Buteni area bring to light the long awaited discovery of a Dacian settlement that would prove a bimillenary human presence in these places.

Keywords: Buteni, village, Romanians, history.

Până în stadiul actual al cercetărilor vizând trecutul foarte îndepărtat al zonei în care este situat Buteniul, din cauza lipsei investigațiilor prin săpături arheologice sistematice, spațiul respectiv apare ca “pată albă” în toate monografiile referitoare la această importantă comună de pe Valea Crișului Alb. Dar, în pofida neglijării căutărilor, prin excavații de factură arheologică, hazardul a făcut să iasă fortuit la lumină mărturii antice deosebit de revelatoare.

Muzeograful Nicolae Kiss de la fostul Muzeu Regional Arad, actualmente Complexul Muzeal Arad, a identificat în registre de inventar ale Muzeului Național Maghiar din Budapesta informația că în anul 1873, într-un punct topografic neprecizat, în împrejurări și ele necunoscute, s-a recuperat de la o persoană (?) un număr de cinci monede din argint, având o foarte mare vechime.

Nefiind vorba de un tezaur compus din sute de piese numismatice, care să tenteze specialiștii de a-l studia și publica, monedele de la Buteni au stat în depozitul muzeal budapestan circa o sută de ani, fără ca cineva să le determine tipul și perioada în care au fost emise. Ele au atras atenția muzeografului de la fostul Muzeu Regional Arad, Nicolae Kiss, care în 1977 a reușit să studieze monedele “fondului Buteni”, determinându-le ca fiind “monede dacice de imitație a tetradrahmelor macedonene din argint, care aveau putere circulatorie în Dacia prestatală a secolelor III-II î.Chr., ele corespunzând anilor domniei regelui Filip al II-lea (356-336 î. Chr.), tatăl viitorului rege de o deosebită energie și capacitate militară, Alexandru cel Mare”¹.

Peste alți trei ani, în 1980, numismatul Alexandru Sășianu, extinzând aria cercetărilor în legătură cu monedele descoperite la Buteni, a mai identificat încă 12 exemplare ale aceluiași lot, determinându-le ca fiind piese de factură dacică și celtică, precizând că se aflau în circulație în spațiul nord-dunărean, delimitat cronologic între ultimele două-trei decenii ale secolului al III-lea î. Chr. și prima jumătate a secolului al II-lea î. Chr.².

Este absolut necesară și precizarea că, pe plan științific național, monedele antice care datează din cea mai veche fază a utilizării sistemului monetar din Dacia, sunt deosebit de apreciate de specialiști. Descoperirea întâmplătoare din anul 1873 este atât de importantă din punct de vedere științific, încât, datorită acesteia, **comuna Buteni a devenit singura localitate de pe valea Crișului Alb, care deține un astfel de tezaur numismatic, ce figurează într-o lucrare enciclopedică națională**³.

Cele două surse informaționale citate mai sus denotă că descoperirea monetară de la Buteni consta dintr-un număr mai mare de exemplare, din care nu este deloc exclus ca prin cercetări viitoare să se identifice și alte piese numismatice, dovedindu-se, de fapt, că se descoperise un veritabil tezaur, care, din nefericire, nu a fost predat integral Muzeului din Budapesta. Mai mult decât atât, existența unui tezaur monetar constituie un cert indiciu referitor la prezența unei așezări omenești cu o existență economică prosperă, care generase la rândul ei, posibilitatea teaurizării veniturilor realizate.

Așadar, sunt reale șanse ca viitoare cercetări arheologice în aria teritorială a comunei Buteni să aducă la lumină și mult așteptata descoperire a unei așezări dacice care ar atesta o bimilenară existență umană pe aceste locuri.

Enigmatica, deocamdată, așezare dacică de la Buteni, nu știm cât a reușit să dureze în timp. Între aceasta și actuala comună a butincenilor există, este adevărat, un foarte mare vid istoric, făcând în stadiul de acum al

cunoștințelor noastre, imposibil de surprins data reală a apariției acestei localități românești de pe valea Crișului Alb. Dar, ne exprimăm opinia că Buteniul a existat cu multă vreme mai înainte de cele mai vechi atestări documentare din secolul al XIV-lea.

Situația este identică pentru întregul cuprins al Transilvaniei, ținut despre care nu se poate afirma că, anterior venirii maghiarilor, ar fi fost în totalitate lipsit de populație.

Numeroase localități rurale transilvănene sunt atestate arheologic prin consistente urme de locuire pe toate văile râurilor ardelene, ceea ce dovedește cu prisosință că locuirea și prezența autohtonilor de sorginte daco-romană și mai apoi romanică a fost situată pe o durată de timp măsurabilă nu în ani, nici în decenii, ci în secole.

Acest gen de așezări sătești făceau parte integrantă din așa-numitele “cnezate de vale românești”, formă de organizare socială, religioasă și, nu în ultimul rând economic, prin a căror unificare ulterioară s-a ajuns la tipuri superioare de conviețuire, care nu numai că au precedat, ci chiar au stat la baza constituirii statelor feudale medievale.

La organizarea de tip feudal, superior față de modul anterior de existență a localnicilor, au concurat și o serie amplă de intervenții de natură externă care au facilitat coagularea societății în forme noi, relativ superioare de organizare politico-militară, precum și instituirea unei dominații de clasă, dar acest proces a fost prea complex pentru a fi explicat aici.

Buteniul, denumit în documentele maghiare *Bekény*, a ajuns succesiv în posesia familiilor mari nobiliare maghiare transilvănene, unele cu pretenții de deținere a puterii princiare: Korniss, Békési, Simay ș.a.

După cum era situația socială de strictă dependență a populației față de proprietarii de drept, românii din Buteni au fost declarați iobagi, fiind împovărați cu întreaga serie a obligațiilor față de stăpânul feudal, sarcini a căror neîndeplinire se sancționau cu o mare rigoare, constând din privațiuni de natură economică, dar și din dure pedepse corporale.

În 1555 a avut loc un fapt cu totul deosebit nu numai pentru Buteni, ci și pentru întreaga zonă a Munților Apuseni, semnalându-se pentru întâia dată, existența în rândurile studențimii Universității din Viena a unui tânăr student, Valentinus de Buken⁴, ceea ce era un fapt cu totul ieșit din tiparele universităților europene ale aceluia timp.

Nu ne sunt cunoscute împrejurările în care o persoană originară din Buteni, de la poalele Carpaților Apuseni, a reușit să realizeze marea performanță de a efectua studii superioare la una dintre cele mai de renume dintre universitățile continentului european și nu numai.

Imperiul Otoman, sub domnia sultanului Baiazid Ildârâm (Fulgerul), și-a reorientat din Asia spre Europa campaniile sale de cucerire. A fost cel dintâi dintre sultani care și-a adus oștile până în Ungaria, unde i-a zdrobit pe cruciații regelui Sigismund, susținuți de cavaleria burgunzilor, considerată de neînvins până la acea vreme.

La rândul său, Mehmet al II-lea, Cuceritorul, după acapararea Constantinopolului în mai 1456, aduce sub sceptrul otoman și Peloponezul, Bosnia și Albania, atribuindu-și titulatura dublă de Basileus și Autocrator, tinzând să devină chiar Sha-i Djan ("Rege al lumii").

Prin transformarea în pașalâcuri a unei arii atât de ample din Peninsula Balcanică, s-au amplificat an de an raidurile de jafuri ale oștirii turcești spre Serbia și statul bulgar, ceea ce a dus la plecarea la nord de Dunăre a mai multor valuri succesive de ortodocși, care s-au instalat îndeosebi în Banat și Transilvania. Dintr-un anumit punct de vedere, venirea acestora a schimbat treptat raportul numeric dintre cei de religie catolică și cei de credință pravoslavonică, înclinând balanța în favoarea celor din urmă.

Înaintând treptat spre nordul Peninsulei Balcanice, turcii trec și Dunărea, ocupând inițial Banatul și Sremul, iar în 1552 cuceresc Aradul și întregul comitat al acestuia, în care se includea și Buteniul, care în 1574 se aflase deja în posesia begului Kurt.

În timpul ocupației otomane care a durat patruzeci de ani, s-au păstrat toate obligațiile feudale ce reveneau iobagilor, dar cu un quantum ușor redus față de ceea ce li se cerea anterior cuceririi turcești.

Funcționarii administrativi ai turcilor erau atinși de mirajul corupției, ceea ce făcea ca în schimbul unor plocoane, obligațiile iobagilor să fie și mai mult ușurate.

Pentru o scurtă perioadă de timp, în 1595, turcii au fost alungați la sud de Mureș, pentru ca să revină în 1616 spre a stăpâni din nou comitatul arădean, până în 1687.

Din perioada ocupației turcești există diverse date istorice și nu numai. Se cunoaște că la 1574, o parte din Buteni, numită *Satul Nou*, era în proprietatea pașalei Cseri bey, iar peste timp s-au perpetuat toponimele *Tăul Turcului*, precum și *Izvorul Turcului* și *Calea Cailor*. Mai mult decât atât, există în localitatea Almaș numele de familie *Turc*, ai cărei descendenți trăiesc și în prezent.

La 1867, armata austriacă reocupă comitatul Arad și, ca urmare, a devenit posibil un reviriment economic, vizibil nu atât în evoluția agriculturii extensive, cât mai ales pe apariția și proliferarea meșteșugurilor efectuate cu unelte de tip nou, substanțial mai productive, realizându-se surplusuri de produse felurite, din a căror comercializare, în afara

Principatului Transilvaniei, rezultaseră apreciable acumulări de capital, investibile la rândul lor în alte activități similare.

Împuternicirile acordate comitelui, susținute de legi cu putere executorie în întregul imperiu, depășeau ca autoritate și afectau negativ vechea atotputernicie a stăpânilor feudali de domenii și de iobagi. Chiar dacă nu se izbutea ca abuzurile și bunul plac al marilor deținători de averi imobiliare să fie în cea mai mare parte eradicate, noile legi aveau o seamă de pârgii prin care se putea atenua sensibil vechea lege a bunului plac al seniorului.

Pentru Buteni și locuitorii săi, includerea în cadrul comitatului Aradului se dovedise benefică, fiindcă centrul urban de pe Mureșul Inferior, care, la început de secol XVIII, avea circa 30.000 de locuitori, reprezenta o piață de desfacere de-a dreptul de invidiat pentru acel timp⁵.

În relativ scurtă vreme, și Buteniul se îndrepta spre urbanizare, activând în cadrul său o seamă de meșteșugari breslași, curelari, pielari, croitori, blănari, cizmari, măcelari, meserii care tindeau să ajungă ca însemnătate prelucrarea lemnului, îndeletnicire care de vreme foarte îndelungată era ocupația definitorie a butincenilor. De asemenea, Buteniul mai avea și reputația unei localități în care, an de an se obțineau cantitativ, respectabile recolte de prune.

Pașii timpurii ai Buteniului spre stadiul de localitate cu o seamă de caracteristici specifice orașelor sunt concret marcați prin două dovezi specifice: tiparele sigilare din anii 1849 și 1868.

Cel dintâi menționat tipar sigilar, are următorul text în limba maghiară: BUTYN M. VÁROS PECSÉTJE 1849 (Sigiliul Târgului Buteni 1849).

Al doilea tipar sigilar - fapt deosebit de important - are textul în limba română, cu litere latine (nu chirilice): SIGILLUL ORAȘIULUI BUTENI 1868. În partea centrală e înfățișată o biserică având o turlă înaltă, prevăzută cu un orologiu, iar la dreapta edificiului sacru, mai figurează o troiță.

Aidoma celorlalte mari împărății ale lumii, și Imperiul Austriac "suferea" de boala lipsei de locuitori suficienți pentru a asigura umplerea până la saturație a vistieriei statului. Pentru a aproxima sumele pe care putea conta curtea imperială vieneză, s-a recurs la efectuarea de conscripții periodice având ca scop cunoașterea cât mai apropiată de realitate a persoanelor plătitoare de impozite și taxe din fiecare provincie în parte.

În Buteni, prima conscripție s-a făcut în anul 1747, prilej cu care s-a constatat că localitatea avea un număr corespunzător de locuitori pentru a fi inclusă în rândul târgurilor, depășind stadiul de comună, având 150 de

familiei, deci cu 109 familii mai mult decât în urmă cu doar 27 de ani (în 1720).

În anul 1777, pe când în Buteni existau deja circa 200 de familii, se înființase întâia școală primară românească care, în primul deceniu de funcționare, a fost frecventată în exclusivitate de către băieți, deoarece, potrivit concepțiilor vremii, categoriei de populație feminină nu îi era necesară știința de carte.

În anul 1784, Apusenii au cunoscut zguduitoră ridicare a motilor conduși de Horea, Cloșca și Crișan. În pofida faptului că istoricul academician David Prodan (1902-1992), în cele două volume ale monumentalei sale lucrări *Răscoala lui Horea*, 1979 și 1984, menționează unele reacții în favoarea participării butincenilor la răscoala care a culminat cu agitația produsă de preotul ortodox, nu există însă mărturii că marea masă a locuitorilor ar fi participat la răscoală. Ca dovadă stă lista căpitanelor lui Horea, publicată relativ recent⁶. Astfel, între cei 116 căpitani locali și conducători sătești ai răscoalei motilor nu figurează nicio persoană originară din Buteni, indiciu clar că butincenii nu au putut fi atrași în vâltoarea luptelor. Totuși, pentru Buteni, o consecință a răscoalei a fost încetarea în 1785 a Oficiului de vamă ce fusese înființat în anul 1747 pe Coasta Buteniului.

Creșterea numerică a populației a fost continuă și simțitoare, Buteniul ajungând în anul 1800 să adăpostească 309 familii, ceea ce denotă că a ajuns să depășească cifra de o mie de locuitori.

Un eveniment cu totul demn de a nu fi dat uitării **din existența Buteniului a fost înnobilarea a doi frați, români de origine, fapt petrecut în octombrie, anul 1825**. De ce este acest lucru atât de important, cu toate că acordarea titlaturii nobiliare îi privea personal doar pe cei doi beneficiari?

Din datele pe care le deținem, gestul de a înnobila persoane de etnie românească din Transilvania era de o extrem de mare raritate, deoarece această comunitate umană nu era recunoscută cu drepturile politice, pe care le aveau numai maghiarii, secuii și sașii⁷.

În rândurile acestora, se întâmpla să fie unii cărora li se acordau titlaturi nobiliare, de baroni mai ales, însă diplomele erau emise și semnate de către principii ai Marelui Principat al Ardealului.

Acordarea titlaturii nobiliare, ai cărei Brașovan **beneficiari erau frații gemeni Gheorghe și Dumitru**, a fost o emanație directă a Înaltei Curți Imperiale de la Viena, iar actul oficial de înnobilare a purtat semnătura Înălțatului Împărat Francisc I, fapt ce dădea respectivului document o greutate și o valoare cu totul excepționale.

O astfel de diplomă, cu autografa semnătură a împăratului, era un lucru cu totul și cu totul aparte, care impunea un deosebit respect și foarte mare considerație, fiind o veritabilă șansă a vieții, pentru extrem de puținele persoane răsplătite astfel de către împărat.

Cei doi înnoblați erau de profesie administratori financiari în Buteni și au fost investiți cu posesiunea Căcăraului (Joia Mare). Pe lângă alte avantaje, li s-a mai dat îngăduința imperială de a purta numele de Brássay, favoare de care ei și urmașii lor nu au fost prea încântați, semnând feluritele acte cu numele vechi de familie, Brașovan.

În temeiul acestei titlaturi înalte, Gheorghe Brașovan a fost instalat director al școlilor reunite din întregul comitat, funcție în care s-a preocupat intens de sporirea numărului copiilor români care frecventau școala. Din datele pe care le deținem, numai în Buteni erau în acea vreme peste 150 de școlari de origine etnică românească, ceea ce a contribuit deosebit de mult la emanciparea populației românești din întregul areal al Văii Crișului Alb, nu numai al Buteniului.

Referitor la evoluția Buteniului spre a deveni o localitate cvasiurbană, stau mărturie datele elocvente ale Conscripției din anul 1828. Iată ce se desprinde din acestea:

Dintre cele 172 de localități ale comitatului Aradului, numai 11 aveau mai mult de una mie de locuitori. Buteniul se afla între acestea și, în același timp, se situa în grupul celor șase localități în care existau peste 300 de vaci, și a celor zece așezări ce posedau peste 150 de juninci și mai mult de 40 de cai (trebuie să menționăm aici că în 51 de localități nu existase nici măcar un cal, n.n. - C.B.V.).

Dintre cei 1003 locuitori ai Buteniului menționați în Conscripție, 518 erau agricultori, iar ca număr de meșteșugari breslași în acest târg erau 10 persoane, câtă vreme în 53 de comune nu existase niciun breslaș, iar în alte 34, erau între unu și nouă meseriași.

Și în privința suprafeței agricole, **Buteniul se situase tot între cele zece localități care posedau peste 2800 de “măsuri de Pojon”, având 2824 asemenea suprafețe arabile.**

Rezultă cu limpezime că, în acel timp, Buteniul se situase la toate “capitolele” în grupul primelor zece localități bogate ale comitatului arădean, evoluție ascendentă foarte promițătoare pe calea deplinei și realei urbanizări. Însă aceasta a fost încetinită de nefericita neracordare a așezării la calea ferată Arad-Brad, care a favorizat Sebișul în detrimentul Butenilor.

În planificarea traseului viitoareii căi ferate Arad-Brad, comuna Buteni figura ca beneficiară de racordare la linia ferată. Deși fusese stabilit chiar și locul viitoareii gări, la presiunile făcute de influența mare proprietar

și politician Wenckheim, proiectul a fost modificat. Astfel, Buteniul a fost exclus din rândul localităților care urmau a fi situate pe “drumul de fier”.

Arheologii care au efectuat săpături sistematice în perimetrul mai multor așezări rurale din epoca feudală, au constatat că acestea nu erau compacte, cu străzi bine definite, ci erau “dezlânate”, adică se compuneau din câte trei sau mai multe pâlcuri de locuințe, grupări între care rămânea un spațiu neutilizat destul de întins.

La anumite intervale de timp, nu se cunoaște exact din care motive, unele pâlcuri se deplasau la o oarecare distanță de “vatra veche”, abandonând definitiv porțiunea de teren pe care își avuseseră casele o bună bucată de vreme.

În epoca respectivă, renunțarea la o casă de locuit și construirea alteia se făcea cu relativă ușurință, deoarece locuințele erau prevăzute cu o singură încăpere, pereții erau din pari lipiți cu lut, iar acoperișul se făcea din stuf sau din paie. Cât despre mobilier, ce să mai vorbim!

Așezările dezlânate, așa cum era și Buteniul, compus din părțile Barda, Groși, Bodiș și Săldăbagiu, nu erau agreate de nou-venita administrație austriacă, extrem de birocratizată, întrucât era foarte dificil de ținut sub control, preferându-se tipul de așezare cu locuințe dense, mult mai ușor de controlat periodic, printr-o succesiune de Conscriptii.

Ne exprimăm aici opinia care ar putea, la o privire sumară, să nu fie considerată veridică, aducând corectivul necesar că, cele cinci părți mai sus enunțate nu erau cătune propriu-zise, așa cum considerau unii istorici din secolele XVIII-XX. Cătunele erau grupări de case ale unor familii.

Toate părțile dispersate au fost dislocate din dispoziția autorităților austriece, constituindu-se o localitate compactă, cu străzi sistematizate, după un plan conceput de ingineri specializați în astfel de lucrări.

În conformitate cu noua reșezare a locuitorilor, a devenit necesară și o altă divizare a parohiilor pentru buna desfășurare a politicilor religioase specifice (slujbe, căsătorii, botezuri, înmormântări cu toate cele ce țin de cultul morților, ș.a.).

La anul 1333, în Buteni, este atestată documentar o parohie “ca unitate etnică mixtă”, apoi, în 1781, peste alți 448 de ani, e menționată existența unei capele. Mai apropiat de noi, în 1807, e documentată o parohie, iar în 1818 se precizează și existența unui locaș de cult.

Actualmente s-a păstrat un număr de patru parohii, în aceleași zone: a) Dealul cu Orașul; b) Bodiș; c) Buia și d) Valea.

În deceniul al treilea al secolului al XIX-lea, mai precis în anul 1832, s-a pus cu acuitate chestiunea eliminării pe viitor a inundațiilor

produse de Crișul Alb și implicit a lichidării consecințelor nefaste ale apelor revărsate.

Marii proprietari de terenuri agricole, care an de an erau în pericol de inundare, cu sprijinul Palatinului Nándor Jozsef, au inițiat un amplu program de amenajări în Valea Crișului Alb, apelând la sprijinul Comisariatului Regal.

Inginerul specialist în hidrotehnică, Beszédes Jozsef a venit la Buteni pentru a studia terenul și a întocmi schița viitorului Canal și a morilor aferente acestuia.

Documentația tehnică și bugetul necesar fiind aprobate, săpăturile propriu-zise au început în septembrie 1833.

Lucrările s-au executat sub îndrumarea grupului de ingineri format din Halász Gáspár, Lehr Lajos, Horváth Lajos și Haky Daniel, iar săpăturile de volum au fost efectuate cu lucrători zilieri români din zonă, încheind ansamblul de obiective în 4 noiembrie 1840.

Regulamentul de funcționare a canalului și a morilor, precum și întreținerea acestuia în bună stare de funcționare s-a stabilit cu acționarii în iulie 1842, prilej cu care ansamblul hidrotehnic din Buteni a fost numit “Canalul de moară Palatinul József de pe Crișul Alb”.

Lungimea totală a canalului este de 82 kilometri și era alimentat cu apa a 15 pâraie și 5 lacuri, iar acumularea se făcea într-un spațiu special amenajat la Buteni. Cu apa “colectată” în mare parte din râul Crișul Alb, au funcționat morile de la Buteni, Bârsa, Aldești, Mânerău, Bocsig, Rovina, Boroșineu, Vârșand, Nădab și încă patru localități care acum se află pe teritoriul Ungariei.

O perioadă de timp, Canalul a funcționat în condiții optime, asigurând o dezvoltare economică a zonei și implicit a Buteniului, însă întreținerea acestui amplu sistem hidrotehnic la parametrii proiectați devenea tot mai dificilă, pe măsură ce structurile din lemn, așa cum erau stăvilarele mobile se deteriorau și nu mai puteau fi înlocuite.

Același inginer Beszédes a proiectat și condus lucrările de construire a Canalului din Buteni, având scopul practic de a canaliza apa Crișului în aval, pe o lungime mai mare de 20 mile (1 milă = 1481,5 m). Apa acestuia era bună pentru irigații, dar nu avea un debit suficient pentru navigație, ceea ce a făcut ca sistemul să nu poată funcționa la capacitatea care să îi asigure eficiență maximă.

Desele cumpărări și vânzări ale Buteniului și trecerea lui de la un proprietar la altul au avut un impact negativ în evoluția economică și socială a localității și a locuitorilor săi. Aceștia, în mare majoritate români ortodocși, au avut din **1793 un protopopiat al Buteniului, cel dintâi preot**

protopop fiind Gavril Bucatoș (1783-1811). De menționat că, timp de peste un secol și jumătate – mai exact 166 de ani –, acest protopopiat a avut 13 protopopi, plus încă trei administratori protopopești și a reușit să înfrunte noianul de vicisitudini de toate felurile prin dârzenia cu care a știut să apere credința strămoșească de ritual bizantin. Prin neconțința lor osârdie, **Buteniul a reușit să dețină școala românească confesională (1791) și, respectiv de stat, începând din 1920.** Primul învățător confesional a fost Ioan Popovici (prima învățătoare a fost Berta Câmpianu, care a funcționat la catedră timp de 5 ani, din 1873 până în 1878).

Începând din 1812, la Arad a fost fondată Școala Preparandială Ortodoxă Românească, rod al unor îndelungi și statornice eforturi ale celui dintâi important intelectual român ortodox din Imperiul Austriac, “înalț învățatul român”, Moise Nicoară, cel care a reușit să facă studii universitare la Pojon (Bratislava) și Viena. El a fost secondat de Dimitrie Țichindeal, parohul literat al Becicherechiului Mic, atât de elogios evocat de poetul nostru național Mihai Eminescu, în poezia *Epigonii*. Cei doi au fost susținuți în această adevărată bătălie politico-diplomatică în favoarea primei școli românești de către episcopul romano-catolic din Oradea, Samuil Vulcan, deținător al demnității de “consilier de taină” al împăratului Francisc I. Efectele benefice ale instituției de la a cărei inaugurare s-au aniversat 200 de ani, în 2012, prin sesiuni de comunicări științifice, tipărire de cărți, simpozioane, două secole de neîntreruptă existență, s-au remarcat prin neconținutul șir de dascăli și preoți, vajnici apărători ai demnității noastre naționale și a dreptei credințe strămoșești⁸.

Învățătorii acestei prime școli “pedagoghicești românești” s-au dovedit a fi adevărați deschizători de drumuri pentru urmașii iobăgimii românești, clasă socială menținută secole la rând în neștiință de carte. Tot mai mulți fii de țărani au început să se instruiască în școlile confesionale, precum cea a Buteniului, dând naștere unei noi entități în Transilvania - *intelectualitatea românească*.

Un reprezentativ exponent al acestei școli devenise și fiul preotului Ioan Gurban, din Buteni, al cărui prenume era Constantin. El s-a format intelectualicește la Școala Preparandială din Aradul Vechi. Susținut de o capacitate intelectuală de excepție, acesta a urmat treaptă cu treaptă în cariera preoțească, ajungând la înalta demnitate de protopop, concomitent cu numirea sa în elevatul post de *director duhovnicesc* al școlii din Arad, pe care o absolvise cu ani în urmă. Înzestrat cu talent pedagogic, protopopul a sesizat că la școala confesională din Mănerău, unul dintre elevi, avea un auz muzical deosebit de dezvoltat. Acel copil era orfan, ca urmare a decesului părintelui său, învățătorul confesional Petru Vidu. Prin părinteasca ocrotire a

lui Constantin Gurban, Ion Vidu a fost înscris la Școala Preparandială arădeană, după ce a încheiat în Buteni ultimele două clase primare, iar mai apoi și-a desăvârșit pregătirea muzicală, la nivel de Conservator.

Prin statornica preocupare a părintelui protopop, originar din Buteni, “orfanul din Mănerău” a devenit compozitorul și dirijorul de coruri Ion Vidu, fondatorul muzicii corale culte românești. Prin melosul lor, creațiile muzicale corale ale renumitului compozitor Ion Vidu au reușit să dobândească perenitatea și fac astăzi parte din arhiva muzicală de aur a componisticii românești din secolul al XIX-lea.

Există informația pe care nu am avut posibilitatea de a o verifica, potrivit căreia, Ion Vidu, în amintirea anilor copilăriei petrecuți la Buteni, ar fi compus o piesă muzicală al cărei titlu este **“Hora butinceană”**.

Tot de personalitatea butinceană a părintelui protopop Constantin Gurban se leagă și episodul istoric de mare însemnătate al trecerii prin localitate a lui Nicolae Bălcescu, pe care l-a și găzduit în casa parohială, conform tradiției locale.

În ceea ce privește desfășurarea în Munții Apuseni și Zărand a evenimentelor revoluționare ale anilor 1848-1849 – acolo unde a luptat “oastea moțească” fondată și dirijată în bătălii de prefecții și tribunii aleși de Avram Iancu, supranumit de apropiații săi “ghinărarul” – considerăm că este absolut necesară o nouă clarificare referitoare la expansiunea în teritoriu a confruntărilor armate dintre trupele generalului polonez Iosif Bem, aflat în slujba revoluției ungare și formațiile cvasimilitare ale românilor, care îl aveau în frunte pe avocatul “Iancu din Vidra”.

Sub influența concepției materialist-dialectice potrivit căreia adevărata istorie este cea a luptelor revoluționare “de clasă”, în perioada dintre constituirea în 1947 a Republicii Populare Române și marea cotitură politică și socială din decembrie 1989 din țara noastră, lucrările de istorie prezentau răcoalele și revoluțiile care au avut loc de-a lungul timpului într-o lumină exagerată, accentuându-le nejustificat amploarea. Ca urmare a unor astfel de exagerări, s-a emis și părerea că, la o dată neprecizată, din anul 1848, ar fi trecut prin Buteni formații de luptă ale lui Avram Iancu, ceea ce nu s-a întâmplat în realitate.

Relativ recent, în anul 1995, în numărul de debut al periodicului orădean “Munții Apuseni”, a fost publicat un foarte documentat articol, bazat pe noi puncte de vedere, eliberate de concepții și prejudecăți conjunctural politice, al cărui autor este domnul Grigore Bartoș. Conform minuțioaselor date pe care le conține materialul de mai sus, în teritoriul sud-vestic al perimetrului Apusenilor, apărarea românilor era încredințată Legiunii Crișana, formație principală de luptă a armatei lui Avram Iancu,

care se afla sub comanda avocatului Ioan Buteanu (să nu se creadă că era originar din Buteni, el fiind născut în Maramureș, în Șomcuta Mare, anul 1821. S-a stabilit la Abrud, unde practica avocatura, n.n. - C. B.V.).

Cu legiunea română ce-i fusese încredințată de către Avram Iancu, avocatului îi revenea misiunea de a apăra valea Crișului Alb. Datorită facilității de pătrundere spre interiorul Transilvaniei a văii largi și netede a acestui râu, respectiva cale de acces a fost “preferată” de grosul armatei ungare trimisă de Lajos Kossuth să înfrângă rezistența opusă de moții din Apuseni.

Din acest considerent, prefectul Buteanu și-a stabilit zona de contact cu vrăjmașul la Hălmagiu, punct pe care lăncerii comandați de el nu l-au depășit spre vestul localității. Mai mult decât atât, pe durata luptelor, fiind atacați de forțe care, nu numai prin armament, ci și numericeste erau net superioare grupării conduse de Ioan Buteanu, moții s-au retras și mai spre est, încercând să-i oprească pe adversari la Baia de Criș și Țebea. În acest sector, pe toată durata luptelor, românii au fost în permanență pe poziții defensive; în niciun caz nu putea fi vorba de o respingere atât de mare spre vest a armatei maghiare, încât lăncerii moți să fi ajuns la Buteni. Ca dovadă, de-a lungul întregului material citat, numele Buteniului nu figurează în niciun fel, rezultând clar că cele spuse despre acel eveniment nu s-au bazat pe vreo argumentare cât de cât veridică. Am ținut să facem această precizare pentru a nu mai prelua și perpetua un fapt care nu s-a petrecut în realitate.

Marele Bălcescu a înscris în opera sa luminoase rânduri despre călătoria sa în tabăra oștirii lui Avram Iancu, impresii pe care și le-a format, *presupunem noi*, și în succintul său popas la Buteni, potrivit tradiției locale, unde, s-ar fi întâlnit și ar fi conversat cu eruditul protopop, Constantin Gurban.

Iată, în cele ce urmează, acel deosebit de mișcător pasaj: “În acea vreme, când inima îmi era zdrobită, căci din toate părțile vedeam naționalitatea română călcată și zdrobită de dușmani străini, fusei fericit a găsi acolo (în Apuseni), pe acele piscuri uriașe, pe deasupra norilor, o naționalitate și o viață românească înfocată și puternică. Cu ce entuziasm frenetic fusei aclamat și binecuvântat de toți acei țărani, când le spusei că am venit să le aduc urări de noroc și izbândă din partea fraților lor din țară, minunați de vitejia lor! În ce tăcere adâncă mă înconjurau și mă ascultau ei, când le vorbeam de puterea nației române, de numărul ei, de întinderea pământului ce i-a dat Dumnezeu și de ursitele (perspectivele) cele mărețe ce o aștepta în viitor! Seara, după ce toată ziua străjuiau potecile, se hărțuiau și se luptau cu dușmanul, îi vedeai adunați trâmbe-trâmbe (grupuri-grupuri) pe lângă focuri, care povestind întâmplările zilei și acele trecute, care dănțuind

împrejurul flăcărilor, care zicând din fluier, buciune și cimpoaie. (Nicolae Bălcescu, în “Munții Apuseni, II”, 1996, p. 5.)

Prezența în acele ceasuri de foarte grea cumpănă pentru întreaga suflare românească din Ardeal a istoricului, economistului și politicianului Nicolae Bălcescu, a constituit fără niciun dubiu, pentru cei din Buteni, un episod istoric care a dăinuit prin vreme atât în familia protopopului Gurban, cât și în memoria butincenilor de origine română. Prin revoluția declanșată în Imperiul Austriac, Kosuth Lajos intenționa să restaureze regatul ungar al lui Ștefan cel Sfânt și să țină în continuare celelalte naționalități în starea de inferioritate din neagra perioadă medievală. Din acest motiv, el amenința națiunea română din Ardeal cu genocidul (Grigore Bartoș, *Aspecte militare ale revoluției de la 1848-1849 în arealul Munților Apuseni*, în *Munții Apuseni*, I, 1995, Oradea, p. 46-75.).

Cu siguranță că, și în Buteni, Nicolae Bălcescu – orator înnăscut și autor al celei dintâi lucrări din epocă referitoare la Mihai Vodă Viteazul și la fulminanta unire realizată sub sceptrul său – a vorbit gazdelor sale despre puterea nației române, despre numărul ei însemnat, despre impresionanta întindere a spațiului geografic în care de veacuri viețuia națiunea română precum și despre viitorul acesteia. La rândul lor, au existat și români din Buteni care au înțeles să își dea obolul pentru o cauză națională.

În anul 1872, persoane din intelighenția românească din Transilvania, cunoscătoare a handicapului economic al compatrioților lor față de naționalitățile săsească și maghiară, au pus bazele “Institutului de Credit și Economii «Albina»”. Pentru ca noua bancă românească să devină operabilă era necesar să fie achiziționate în principal un număr de “acțiuni financiare”, pe al căror temei să poată fi acordate credite.

Este demn de menționat că în dificila muncă de explicare în masă a rolului băncii românești “Albina”, s-au implicat în primul rând preoții ortodocși, asumându-și rolul de colectanți ai “acțiunilor”.

În zona Crișului Alb și-a asumat această misiune protopopul din Hălmagiu, Ioan Groza. La îndemnul său au răspuns și trei dintre cei mai înstăriți români butinceni, înscriindu-se fiecare pentru cumpărarea unei acțiuni. (Radu Ardelean, *Contribuții arădene la fondarea băncii “Albina”*, în “Ziridava”, XXIII, Arad, 2002, p. 193-199.).

Ar putea părea cuiva, acum, că trei acțiuni achiziționate nu însemnau mare lucru, dar menționăm că în multe localități ale comitatului arădean au existat mari temeri din partea locuitorilor și, ca urmare, acolo nu s-a achiziționat nicio “acțiune”.

Cea de-a doua exemplificare datează din vara anului 1911. Deoarece, la alegerile pentru ocuparea locurilor de deputați în parlamentul

budapestan al Ungariei, ținute în luna iunie a anului 1910, Partidul Național Român din Transilvania nu a reușit să își mențină decât cinci deputați, în comparație cu cele 15 locuri dobândite în alegerile anterioare (1906), s-a hotărât ca în diferite localități cu populație dens românească, în fața unor mase de locuitori, să se discute motivele aceluși insucces electoral. (Ioachim Lazăr, *Adunarea populară* de la Buteni din anul 1911, în “Ziridava”, XXIII, Arad, 2002, p. 227-233).

Una dintre adunările postelectorale, de bilanț politic, a fost organizată la Buteni, într-una din duminicile lunii noiembrie a anului 1911.

Iată descrierea acelei manifestări politice românești, ținută în fața butincenilor:

„Cu trenul motor de la Arad au plecat spre Buteni Teodor Mihali, președinte al Clubului Deputaților Români și vicepreședinte al P.N.R., Vasile Damian, deputatul ales al Băii de Criș, dr. Romul Velicu și Cornel Lazăr din partea ziarelor arădene «Românul» și «Tribuna».

În gara Șebiş sunt întâmpinați de avocatul Aurel Grozda, care le adresase un cuvânt de bun soset.

Îi răspunde Teodor Mihali, după care oaspeții și gazdele, urcați în 20 de trăsură, pleacă înconjurați și conduși de un mândru banderiu de călăreți și se îndreaptă către Buteni.

După servirea unui mic dejun la avocatul Aurel Grozda, înalții oaspeți merg la biserică, la slujba oficiată de preotul Iuliu Bodea, administrator protopopesc.

După slujbă, delegații P.N.R. și cei 1000 de oameni adunați se îndreaptă spre piața din fața Băncii “Codru”, unde s-a desfășurat adunarea deschisă de preotul Iuliu Bodea. Apoi, Teodor Mihali s-a referit la erorile mișcării naționale, la rolul deputaților români în parlament, la necesitatea acordării votului universal, la încercările de maghiarizare forțată, la viitoarea campanie de alegeri.

La Buteni s-au primit telegrame de felicitare adresate adunării, din partea lui Vasile Lucaciu, Iuliu Maniu, Vasile Goldiș, Terențiu Oprean (protopop din Cenadul Mare) și a deputatului Papp, de la Viena”.

În anul 1912 a avut loc un alt eveniment la care au luat parte numeroși butinceni, deși faptele s-au întâmplat în reședința de comitat, care era orașul Arad.

La debutul zilelor de vară ale celui de-al doilea an din deceniul secund al secolului al XX-lea, în gazeta românească arădeană “Românul”, condusă de Vasile Goldiș, apăruseră, la intervale de timp egale, chemări adresate îndeosebi satelor și comunelor cu populație majoritar românească

din comitatul arădean: “*VENIȚI LA ARAD! VLAICU SBOARĂ!. FACEȚI SĂ RĂZBEASCĂ MAREA VESTE PRETUTINDENI!*”.

Cei din Buteni și din împrejurimi care voiau să meargă la mitingul aviatic de la Arad, puteau să plece din gara Sebiș cu trenul ce pleca la ora 5⁵⁰ dimineața de la Brad, ajungând la 11⁰⁸ în Arad. (Liviu Mărghitan, Aurel Vlaicu, *Asociațiunea “ASTRA” și Aradul*, Timișoara, Editura Mirton, 1994, *passim.*). Nu știm câte persoane din Buteni au mers atunci la Arad, însă din toată episcopia arădeană erau prezenți pe terenul de zbor circa 25.000 de spectatori. Această mulțime de români care a făcut să intre în panică organele administrative austro-ungare ale Aradului, a fost cuprinsă de un incredibil de mare entuziasm când a văzut că un român, aparținând celor umiliți și obidiți de secole în propria lor țară, zbura semeț și sigur, aidoma unui vultur carpatin, cu steagul tricolor prins pe aripă, săgetând văzduhul la înălțimi amețitoare, unde executa viraje într-atât de îndrăznețe încât însuși vlădica Episcopiei arădene făcea semnul crucii și-l “îndrepta” spre aparatul de zbor pilotat de Aurel Vlaicu.

Câmpul de zbor vuia de-a dreptul de uralele mulțimii care părea că nu mai puteau fi oprite. “*Ura! Ura! Trăiască Vlaicu!*”, se striga la unison din mii și mii de piepturi.

Ziarul “Românul” în numărul de marți, 16 iulie 1912, la rubrica “Omagiu lui Vlaicu” menționează că în ziua zborului de la Arad, inginerul Aurel Vlaicu a primit telegrame de felicitare expediate din Viena, Tileagd, *Buteni de Criș* (subl. nn.) și Sângeorgiul român.

În telegrama expedită din Buteni și semnată de Perva – învățător (era Petru Perva care a predat la Școala confesională din Buteni, din anul 1895 și până în 1923, n.n. - C.B.V.) – și de Radu, de profesie măsar = tâmplar, lemnar (cf. srb. *stolar* < stô(l) < masă).

La apelul ziarului “Românul” de a se colecta din Transilvania suma necesară construirii celui de al treilea prototip de aeroplan de către inginerul Aurel Vlaicu, într-una dintre listele de subscripții figurează și butincenii Ion Sferdeanu, Ștefan Penuş și Arcadie Cacinca, iar din Hălmagiu, Dr. Teodor Papp (fiecare dintre aceștia a donat în parte câte 20 de coroane, n.n. - C.B.V.).

Dar aeroplanul “A. Vlaicu III” nu s-a mai finalizat deoarece, în data de 13 septembrie 1913, inginerul aviator Aurel Vlaicu, în tentativa de a trece Carpații în zbor, a avut un accident la Bănești, lângă Câmpina (jud. Prahova) și a încetat din viață.

Se mai cere a fi menționat și faptul că un rol important în informarea sătenilor referitor la zborul de la Arad al lui Aurel Vlaicu l-au avut preoții, care, după serviciul divin, le vorbeau enoriașilor despre acel eveniment

aviatic deosebit de important pentru toți românii din zona arădeano-zărandeană.

Acest lucru s-a petrecut și în biseculara parohie a Buteniului, care, în 1728, și-a sfințit biserica din lemn cu hramul Buna Vestire.

Biserica din piatră albă, ridicată pe locul celei din lemn, devenită neîncăpătoare, a fost sfințită în 1802 de protopopul Butenilor, Gavril Bucatoș.

La acest nou locaș ortodox a slujit ca preot Ioan Gurban (1841-1898), tatăl protopopului Constantin Gurban, al cărui ginere era preotul de la Buteni, Iuliu Gheorghe Bodea (1894-1939), căsătorit cu fiica protopopului, Constanța.

Revenind la prezența lui Bălcescu în Buteni și la cuvintele sale despre națiunea română, chiar dacă cele rostite de el nu ni s-au păstrat, nefiind la fața locului cineva care să le fi notat, cu siguranță că vorbele ilustrului istoric din Bălcești Vâlcei penetraseră conștiințele celor de față, întărindu-le credința că, în viitor, românii transilvăneni nu vor mai fi o națiune tolerată pe pământul lor, strămoșesc.

Roata istoriei, deși nu prea în grabă, ducea însă ineluctabil spre un astfel de deznodământ.

În urma unui atentat reușit, întâmplat la Sarajevo, după oarecare ezitări, Austro-Ungaria în alianță cu Germania, au declanșat în 1914 războiul împotriva Franței, Marii Britanii și Rusiei, care în scurtă vreme a devenit prima mare conflagrație militară mondială.

Cu toate că Regatul României și-a declarat starea de neutralitate față de acest război, o astfel de atitudine era pentru politicienii care orchestrau războiul un cert semnal că Bucureștiul se va orienta spre tabăra celor trei mari puteri aliate ale continentului european, în detrimentul așa-numitelor "Puteri Centrale".

Consecința unor astfel de prognosticări a fost aceea că, românii din Imperiul Austro-Ungar, chiar în vremea în care România se afla în neutralitate, erau etichetați ca prezumtivi trădători ai intereselor patriei Austro-Ungare, iar cei mai periculoși erau considerați cei ce formau pătura intelectualității române ardelen: juriștii, dascălii, gazetarii și, nu în ultimul rând, preoțimea ortodoxă, mai ales.

În Buteni au fost puși sub o permanentă observație a jandarmeriei maghiare avocatul doctor Aurel Grozda, învățătorul școlii confesionale Corneliu Vodă, precum și preoții Florian Roxin și Iuliu Bodea.

Chiar din prima lună a războiului au fost mobilizați dintre ofițerii de rezervă, aproape în exclusivitate intelectuali români și sârbi. După o foarte

sumară instruire pentru cunoașterea tipurilor de armament, aceștia erau încadrați în unități militare destinate să acționeze în prima linie a frontului.

Situația devenise și mai gravă din luna august 1916, când armata regală română, a cărei comandă supremă o avea suveranul României, regele Ferdinand I, a intrat în război alături de Franța, Marea Britanie și Rusia.

În Transilvania a urmat aducerea sub drapel a învățătorilor școlilor confesionale și trimiterea acestora pe front. Știindu-se că nu existau învățătoare în aceste școli românești, aproape toate instituțiile de școlarizare ale românilor și-au încetat existența, elevii fiind siliți să freventeze școlile de stat în care predarea se făcea în limba maghiară.

Cu dascălii care, datorită vârstei înaintate, nu mai erau apți pentru serviciul militar, s-a procedat la internarea acestora, ceea ce echivala cu înțemnițarea lor, în diferite închisori din partea vestică a Ungariei.

În fața acestei situații de închidere a școlilor românești, episcopul Aradului, Ioan I. Papp¹⁴ a înaintat energice proteste Ministerului Maghiar de Interne, reușind în unele cazuri, nu prea numeroase, să obțină “absolvirea” de obligațiile militare ale unor învățători din cadrul eparhiei arădene. Ca urmare a unui astfel de protest al episcopului, au fost demobilizați învățătorii din Moșnița, Pecica și Buteni (în Buteni era dascăl Corneliu Vodă, n.n. - C. B. V.).

Guvernul maghiar de la Budapesta a inițiat o inspectare a celor 250 de școli confesionale. În urma acestei acțiuni s-a formulat acuzația generală că în respectivele școli nu se face educarea tineretului pentru ca acesta să-și manifeste “O mare iubire de țară și de înălțatul împărat”. Din acest motiv, școlile confesionale românești au fost desființate, neluându-se în seamă niciun protest, indiferent de calitatea protestatarului.

Prin specificul profesiei sale, doctorul avocat Aurel Grozda a fost implicat în diferite procese, în calitate de apărător al românilor. El era considerat de către autoritățile comitatului Arad un foarte periculos adversar al Imperiului Austro-Ungar. Fără a se mai căuta capete de acuzare împotriva lui, a fost ridicat de la domiciliu și “internat” în lagărul de la Fertőrákos, loc de detenție situat lângă orașul Sopron.

La fel de indezirabil a fost considerat de către administrația austro-ungară și notarul român din Buteni, **Alexandru Sirca** (vom reveni cu date despre dispariția prematură a unicului său fiu, **Zeno Sirca**, din cauza aceluia și patriotism, moștenit de la tatăl sau), despre care se spunea că nu dă dovadă de iubire a patriei în care s-a născut și că își face cunoscută public aversiunea față de regimul politic din acea vreme.

De un tratament represiv a avut parte și părintele protopop al Buteniului, Florian Roxin. Cu toate că se situa în fruntea arhieriei din

comitatul arădean, funcție care se cerea a fi respectată, s-a pus totuși la cale arestarea sa de către jandarmeria maghiară.

În timp ce citea Evanghelia a șaptea, în Joia Mare a Săptămânii Patimilor, în biserică s-a creat mare tulburare, venind în fugă un trimis al primarului de atunci al Buteniului, Petru Ruja, ca să-l anunțe să fugă și să se ascundă, că a venit o patrulă ungurească, să-l prindă și să-l piardă. Credincioșii au făcut zid de apărare a preotului lor, exemplu ce trebuie cunoscut și de către cei de astăzi, iar acesta a părăsit biserica și a fost ascuns de enoriașii săi¹⁵.

După încetarea Primului Război Mondial, atât Imperiul Țarist, cât și cel Austro-Ungar s-au destrămat, iar națiunile, care prin forța armelor au fost înglobate în acele teritorii, au revendicat constituirea lor în state naționale independente.

În această deosebit de încordată atmosferă politică europeană, românii din Transilvania istorică, mai numeroși decât toate celelalte naționalități conlocuitoare luate la un loc, au hotărât să se unească cu Regatul României. Sub conducerea Partidului Național Român au fost respinse toate propunerile guvernanților maghiari de a rămâne Transilvania în cadrul unei federații dominată de Ungaria și s-a luat hotărârea organizării unei mari adunări populare a românilor ardeleni, pentru a statuta unirea cu România.

Acel capital eveniment pentru viitorul Transilvaniei și al locuitorilor acesteia a avut loc în data de 1 Decembrie 1918, la Alba Iulia. Acolo, în fața a peste o sută de mii de români, **veniți** din toate comitatele, prin delegații aleși de popor, *s-a proclamat desprinderea totală și definitivă de Ungaria și includerea Transilvaniei intracarpatică, a Banatului, a Crișanei și a Maramureșului în granițele naționale ale statului român.*

Românii butinceni i-au ales ca deputați care să îi reprezinte la Alba Iulia pe doctorul în drept **Aurel Grozda și pe Vasile Doncea, econom, ambii făcând parte din Cercul electoral al Iosașului, din fostul comitat al Aradului.**

Sub conducerea episcopului ortodox al Aradului, Ioan Papp, biserica a avut reprezentanții săi, în calitate de deputați de drept, grup compus din 17 protopopi, între care s-a aflat și Florian Roxin, protopopul de Buteni¹⁶.

La extrem de dificila organizare a Marii Adunări Populare din Alba Iulia au luat parte foarte numeroși politicieni de frunte din întreaga Transilvanie istorică, fiecare îndeplinind misiunile încredințate de comitetul de organizare.

Între acei foarte importanți organizatori ai repectivei adunări de la Alba Iulia, manifestare **fără precedent a românilor din Transilvania istorică, se afla și doctorul în științe juridice, sublocotenent în armata austro-ungară, Alexandru Horga, fiu al unei familii de țărani butinceni. Acesta se înscriesese în Garda Națională Română din Cluj și a contribuit în sate și comune, prin cuvântări rostite cu un mare talent oratoric, aidoma unui tribun al Romei antice, la mobilizarea țăranimii românești de pe văile celor două Someșuri, în vederea deplasării la Alba Iulia în data de 1 Decembrie 1918.**

Pentru zelul său patriotic, **Alexandru Horga¹⁷ a fost foarte apreciat de liderii Partidului Național Român, Alexandru Vaida-Voievod, Iuliu Maniu, Viorel Tilea ș.a. Drept recompensă pentru modul excepțional de îndeplinire a misiunilor ce i-au fost încredințate, i s-a acordat pe o durată de doi ani o bursă pentru continuarea pregătirii juridice la Facultatea de Drept din capitala Franței.**

După ce a obținut titlatura de doctor în drept la Paris, i s-a oferit un loc în Baroul de avocatură din Cluj. În orașul de pe Someșul Mic a devenit un avocat cu o foarte bună reputație. În anul 1930 s-a întors în localitatea natală, rămânând în mijlocul butincenilor săi până la sfârșitul vieții, după ce a cunoscut și viața în temnițele comuniste.

În pofida faptului că marile puteri învingătoare în Primul Război Mondial validaseră hotărârea națiunii române din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, luată la 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia, de a se despărți în totalitate de Ungaria și de a se uni cu Regatul României, guvernul de la Budapesta a ignorat condițiile care i-au fost impuse și a refuzat să retragă armata, jandarmeria și aparatul administrativ din teritoriile pe care trebuia să le cedeze României. Mai mult decât atât, în noaptea de 15 spre 16 aprilie, în mod perfid, pe un front larg, armata ungară a dezlănțuit un furibund atac asupra armatei române, pe care, în mod eronat, Cartierul General Ungar o considera inferioară armatei maghiare din toate punctele de vedere.

Trupele românești, al căror comandant era capabilul general Constantin Prezan, ofițer cu înaltă pregătire militară făcută în cadrul Școlii Superioare de Război a Franței, au contraatacat imediat cu o forță atât de violentă încât linia de atac ungară a fost în totalitate destrămată¹⁸.

La rândul său, Regele Ferdinand I a ordonat armatei sale să depășească aliniamentul trecătorilor de la Ciucea, de pe Crișul Repede, și de la Ciuci (actualmente Vârfuri), de pe Valea Crișului Alb.

În cele ce urmează, vom face abstracție de desfășurarea generală a ofensivei armatei române și vom prezenta doar evenimentele de pe valea Crișului Alb, strict legate de localitatea Buteni.

Armata maghiară a pătruns spre Buteni și Sebiș, venind dinspre Arad și Chișineu Criș, și a instituit o atmosferă de teroare asupra populației române din zonă. Intrând în Buteni, s-au dat la spargeri de magazine și jafuri. Între instituțiile atacate s-a numărat și banca evreiască de unde s-au luat toți banii și apoi i s-a distrus sediul¹⁹.

Este de notat că în Buteni, comunitatea israelită a fost acceptată de populația net majoritară românească, fără a se crea dificultăți de natură etnică sau social-economică, permițându-li-se evreilor să construiască o sinagogă și să posede un cimitir numai al lor. Astăzi, în memoria colectivă a bătrânilor butinceni mai persistă atât *sinagoga*, cât și *morminții jidovești*.

Ofensiva militară românească pe valea Crișului Alb a fost executată de Regimentele 2, 3, 10 Vânători și Regimentul 35 Infanterie *Dunărea*, care au reușit să cucerească trecătoarea de la Ciuci, punct considerat ca inexpugnabil de către Comandamentul de Operațiuni al armatei maghiare. A urmat bătălia de la Buteni, în care ungurii au fost scoși din cuiburile de mitraliere, după lupte grele la care au luat parte toți gradații din cadrul celor patru regimente mai sus menționate. Ca dovadă a aceluia episod stă căderea în bătălia din zona Buteni-Bârsa-Sebiș a colonelului Constantin Păulian, originar din Turnu Severin²⁰.

Cu acel moment istoric, deosebit de important pentru localitatea Buteni, al eliberării de sub teroarea armatei Ungariei bolșevizată de către Bela Kun (pe numele real Bela Cohen) s-a pus capăt unei subjugări milenare exercitată de nemeșimea maghiară.

Facem aici, în premieră, afirmația că *Buteniul* și *Hălmagiul* se pot mândri pe bună dreptate cu faptul că au fost cele dintâi localități importante din comitatul Aradului care au revenit în hotarele Regatului României Mari.

Aliniamentul până la care a înaintat armata română nu a mai fost niciodată mutat spre est, ci dimpotrivă, la solicitarea expresă a Comandamentului general al puterilor învingătoare în primul război mondial, ofensiva a continuat spre apus, până s-a ajuns la eliberarea Budapestei de sub teroarea și samavolniciile armatei roșii ungare.

Concomitent cu fuga resturilor diviziilor lui Bela Kun din fața armatei române dislocată în Transilvania istorică, au abandonat Buteniul și organele administrative maghiare, astfel încât s-a trecut la românizarea întregului sistem administrativ școlar, cultural și ecleziastic.

O primă măsură a noii administrații românești a constat în asigurarea ordinii și liniștii publice cu ajutorul jandarmeriei rurale, deoarece mai erau

prin zonă fanatici susținători ai vechiului regim, care se dedaseră la o seamă de fapte reprobabile, cauzând pagube cetățenilor pașnici. După reorganizarea administrativă a fostului comitat Arad, devenit județ, Buteniul a fost declarat *plasă*, ce era condusă de către pretor. În subordinea acestuia se afla Secția de Jandarmerie compusă din Posturi de Jandarmi, dislocate în fiecare comună²¹.

În plan școlar s-a renunțat la predarea în limba maghiară, procedându-se și la înlocuirea manualelor școlare. Pe fațada edificiilor școlare s-au aplicat însemnele statului român, iar la primării s-a arborat tricolorul.

Buteniul, aidoma celorlalte localități transilvănene revenite în granițele Patriei Mamă – România – a cunoscut o dezvoltare economică de remarcă.

Prin trecerea Bisericii Ortodoxe a Transilvaniei sub oblăduirea Patriarhiei Române - al cărei mitropolit primat (încă nu se statutasă demnitatea de Patriarh) devenise transilvăneanul originar din Toplița, Miron Cristea, luat din scaunul episcopal al Caransebeșului - a devenit posibilă construirea de biserici ortodoxe, fie în localități în care astfel de locașuri de cult nu existau, fie procedându-se la înlocuirea bisericuțelor din lemn, neîncăpătoare pentru toți enoriașii din parohie, cu edificii zidite din piatră și cărămidă.

În intervalul cuprins între anii 1921-1930, în nou constituitul județ Arad se construiseră 19 așezăminte de cult ortodox, dintre care opt erau înălțate cu ziduri de piatră²². Între acestea, cea mai spațioasă și de un aspect arhitectural aparte a fost **Biserica Otodoxă din Buteni, cu hramul “Buna Vestire”, existentă și în prezent, fiind edificiul emblematic al localității noastre**²³.

Considerăm necesar înainte de a încheia să precizăm câteva detalii referitoare la un subiect istoric extrem de controversat, acela al ipoteticei existenței a așezării antice **Singidava** la Buteni:

Încă din “secolul luminilor”, în cursul căruia arheologia a început să prindă contur ca știință auxiliară a istoriei, un obiectiv însemnat al savanților umaniști a fost acela de a identifica în teren o localitate antică ce era cunoscută în acel moment numai din Îndreptarul Geografic al lui Ptolemeu din Alexandria Egiptului.

Tentative de acest gen au fost numeroase și în o serie de cazuri, respectivii cercetători au trăit cu ferma convingere că au reușit să localizeze fosta așezare antică, însă, peste ani, după dispariția respectivului scrutător în trecutul istoric, alte generații au adus peremptorii dovezi că

antecesorul lor se înșelase și, reluau din nou, cu alte elemente în discuție, căutările.

A trebuit să treacă o lungă perioadă până când s-a făcut constatarea potrivit căreia situarea în spațiul geografic din antichitate nu a fost aleatorie, ci era determinată de o seamă de condiții, nu numai economice, ci și de altă natură: politică, religioasă și, mai ales, militar-strategică.

Discuția la scară pan-europeană, deși foarte interesantă în general, nu își are însă locul în paginile lucrării de față.

În cazul nostru, este de subliniat detaliul că o limpezire a direcțiilor pe care aveau să le urmeze cercetările pe această temă nu a fost nicidecum posibilă până ce în teritoriul fostei Dacii preromane, descoperirile arheologice nu au atins un anumit nivel de evoluție.

Acest lucru a devenit posibil de-abia după târzia identificare în **Munții Șureanu** de la miazăzi de Orăștie a principalului centru politico-militaro-religios și, nu în ultimul rând economic, de la **Grădiștea Muncelului**, stabilindu-se, evident, nu fără o seamă de ezitări și aprinse discuții contradictorii, că era vorba de Sarmizegetusa Regia, reședința permanentă a dinastiilor daco-geți.

Aproximativ după un secol de căutări în teren, prin săpături arheologice sistematice, efectuate de către generații succesive de arheologi, dintre care unii au ajuns peste vremuri nume ilustre, de referință, de rezonanță științifică transfrontalieră, s-a mai efectuat un pas important.

Plasate pe hartă, a ieșit la iveală că descoperirile de așezări ample au fost edificate pe trasee care facilitau circulația din exteriorul Daciei către **Sarmizegetusa Regală**.

Între respectivele trasee naturale de acces, un loc bine definit îl avea valea Mureșului, cu largă și lungă sa deschidere de la anticul Apulum, până în pragul Pannoniei.

Și, fapt aparent curios, coordonatele geografice consemnate de către Ptolemeu, vizau în bună parte tot valea anticului râu Marisus sau Marisios.

Pe traseele cursurilor de apă care nu favorizau deplasarea spre Sarmizegetusa Regală au existat, fără îndoială, localități ale daco-geților (până în prezent au fost identificate – și unele parțial cercetate – aproximativ 2000 de așezări rurale de mai mare sau mai redusă însemnătate), ale căror denumiri nu sunt șanse de a mai fi cunoscute vreodată.

Cât privește situarea în spațiul geografic a dealului de la Buteni, denumit **Șindioara**, este limpede că nu se situează pe o arteră principală de

circulație a Daciei preromane și, deci, este extrem de puțin probabil ca Ptolemeus din Alexandria egipteană să fi aflat și consemnat denumirea acesteia.

Considerăm că este nu numai regretabil, ci și foarte grav faptul că unor istorici și arheologi din mai multe generații succesive, li s-a pus sub semnul întrebării situarea în teren a Singidavei. Îi vom nominaliza în cele ce urmează pe regretații arheologi de recunoaștere științifică internațională Nicolae Gostar, doctor în istoria antică universală, profesor universitar, șef de catedră la Universitatea “Alexandru Ioan Cuza” din Iași, precum și pe doctorul docent Octavian Floca, cu înalte studii de arheologie, efectuate la Roma, fost partener de ample cercetări arheologice, pe durata mai multor decenii, al academicianului titular și profesor de arheologie universală la Universitatea clujeană, Constantin Daicoviciu.

Mai mult decât atât, este bine de știut de către veritabilii istorici, ba chiar și de o seamă de amatori ai științei patronate de muza Clio, că s-au “pierdut” până în secolele IV-V d. Chr. absolut toate toponimele, hidronimele și denumirile de localități, utilizate în antichitate, fenomen lingvistic caracteristic întregului areal deținut de către defunctul Imperiu Roman, cu singura excepție, aceea a păstrării denumirii Cetății Eterne, Roma.

Ca urmare, s-a creat o discontinuitate lingvistică de aproape o jumătate de mileniu între dispărutele denumiri din vremea Daciilor-preromană și romană, astfel **încât nu mai este posibilă “demonstrarea” unei filiații lingvistice între enigmatică (încă) Singidava și numele dealului de la Buteni, Șindioara.**

În foarte prudenta încercare a lui Octavian Floca de localizare pe una din terasele joase ale Dealului Cetății din actualul oraș de reședință al județului Hunedoara, Deva, prin descoperirea celor două cuptoare de ars materiale ceramice, instalații performante pentru acel timp, se aduce o dovadă concretă că respectivul spațiu a găzduit un obiectiv de producție în serie, fapt caracteristic unei localități care depășise stadiul de evoluție pur rural. Ca urmare, luând în considerare numai acest aspect concret, experimentatul arheolog și veritabil șef de școală care a fost Octavian Floca, identificase la Deva o așezare cu profil urbanizant, mai apropiată de ceea ce se presupune că era în antichitate o localitate din Dacia romană, care a ajuns să fie cunoscută până în Alexandria egipteană, de către eruditul geograf Ptolemeu, decât ceea ce se poate “demonstra” pe temeiul antichităților furnizate până în prezent de obiectivul arheologic butincean, luat în discuție.

Note

- ¹ Nicolae Kiss, *Răspândirea monedelor geto-dace pe teritoriul județului Arad*, “Ziridava”, VIII, Arad, 1977, p. 544.
- ² Alexandru Sășianu, *Moneda antică în vestul României*, Oradea, Editura “Crișana”, 1980, nr. 21, p. 96-97.
- ³ Eugen Nicolae, *Buteni*, în “Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României”, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 230.
- ⁴ Karoly Rátz, *Zărand*, p. 119. Numele lui era Valentinus Laczovicz de Buchinchot.
- ⁵ Gheorghe Ciuhandu, *Românii în istoria Aradului acum două veacuri*, Arad, Diecezana, 1940, p. 199-200 (Conscripția locuitorilor din districtul Jenoviensis, anul 1746, satul Buttyen).
- ⁶ * * * *Remember, căpitani locali și conducători sătești ai răscoalei de la 1784*, în “Munții Apuseni, II”, 1996, p. 9-11.
- ⁷ Jacob Ferenczi, *Dicționarul familiilor ardelene înnobilate*, Baia Mare, 1968, vezi Brașovan.
- ⁸ Doru Bogdan, Liviu Mărghitan, *Țichindeal, gură de aur*, Arad, Editura “Viața arădeană”, 2006.
- ⁹ Nicolae Bălcescu, în “Munții Apuseni, II”, 1996, p. 5.
- ¹⁰ Grigore Bartoș, *Aspecte militare ale revoluției de la 1848-1849 în arealul Munților Apuseni*, în “Munții Apuseni”, I, 1995, Oradea, p. 46-75.
- ¹¹ Radu Ardelean, *Contribuții arădene la fondarea băncii “Albina”*, în “Ziridava”, XXIII, Arad, 2002, p. 193-199.
- ¹² Ioachim Lazăr, *Adunarea populară de la Buteni din anul 1911*, în “Ziridava”, XXIII, Arad, 2002, p. 227-233.
- ¹³ Liviu Mărghitan, Aurel Vlaicu, *Asociațiunea “ASTRA” și Aradul*, Timișoara, Editura Mirton, 1994, *passim*.
- ¹⁴ Caius Cuțaru, *Activitatea episcopului Ioan Ignăție Papp în perioada premergătoare Marii Uniri*, în vol. *Aradul și Marea Unire*, Arad, Editura Universității “Vasile Goldiș”, 1999, p. 206-211.
- ¹⁵ Corina Bejan, *Protopop stavrofor Petru Bejan*, Arad, “Vasile Goldiș” University Press, 2010, pag. 23.
- ¹⁶ Vezi în *Aradul și Marea Unire*, vol. cit., p. 250-254.

- ¹⁷ Petru Bejan, Corina Bejan Vașca, *Dr. avocat Alexandru Horga – membru al Gărzilor Naționale Românești din Transilvania*, în “Românul” (serie nouă), nr. din 10.X.1999, p. 3.
- ¹⁸ C. Căzănișteanu, V. Zodian, A. Pandea, *Dicționar. Comandanți militari*, București, 1983, p. 259-260.
- ¹⁹ Eugen Glück, *Contribuții cu privire la frământările evreilor din Transilvania în anii 1918-1920*, în *Aradul și Marea Unire*, Arad, 1993, p. 107.
- ²⁰ Corina Vașca, *op. cit.*, Arad, “Vasile Goldiș” University Press, 2010, p. 181.
- ²¹ Ion Pobirci, *Unele aspecte privind instituția jandarmeriei în județul Bihor și în Transilvania*, în “Munții Apuseni” II, Oradea, 1996, p. 63-76.
- ²² Marius Eppel, *Biserici din județul Arad construite după Marea Unire*, în *Aradul și Marea Unire*, vol. cit., Arad, 1999, p. 267-272.
- ²³ Descrierea detaliată în: Corina Vașca, *op. cit.*, p. 3-10.

II. Biserica și Școala/The Church and the School

Stema Episcopiei Aradului pe Paraclisul de Vară al Mănăstirii Hodoș-Bodrog

The coat of arms of the episcopate of Arad on the summer chapel from the Hodoș-Bodrog monastery

Augustin Mureșan, Ioan Popovici***

Abstract

The coat of arms of the Arad episcopate is represented on the summer chapel from Hodoș-Bodrog monastery in round medallions interspersed with medallions of the same form and size including a cross. The coat of arms in the medallions appears like this: in a shield a religious construction supported by two lions sitting opposite each other. In the lower part, in a smaller shield was represented the raven with a ring in its beak. The composition is included in a pavilion fixed in the upper part by the papal mitre. To its right is the crook and to its left, the cross that appears from under the shield.

Keywords: Arad episcopate, coat of arms, Hodoș-Bodrog, monastery, summer chapel.

Stemele și sigiliile persoanelor și instituțiilor religioase fac parte dintre cele mai valoroase izvoare istorice¹. Studiarea lor din punct de vedere

¹*Complexul Muzeal Arad; augmuresan@gmail.com

²**Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale; puiuiuianpopovici @gmail.com

În legătură cu izvoarele istorice heraldice și sigilografice ecleziastice, vezi Ștefan R. Greceanu, *Eraldica Română. Actele privitoare la stabilirea armelor oficiale* (capitolul Armorial ecleziastic), Carol Göbl, București, 1900; Constantin Karadja, *Portretul și stema lui Grigorie Țamblac și misiunea sa la Conciliul de la Constanța*, în „Analele Academiei Române”, Memoriile Secțiunii istorice, Seria III, tom. XXVI, 1940, pp. 1-8; P. S. Năsturel, *O stemă a lui Constantin Filitti, episcop de Buzău*, în „Studii și cercetări de numismatică”,

al conținutului reprezentării ne îngăduie cunoașterea în ansamblu al convingerilor și credințelor diferitelor generații.

Deși cele mai multe însemne heraldice eclesiastice au în reprezentare înfățișați sfinți, scene religioase sau edificii reprezentative, uneori în compozițiile de această factură se pot observa ideile laice și talentul artistic, caracteristice epocii respective, cu ajutorul cărora deslușim fenomene istorice prin care posesorii au voit să se individualizeze în ochii contemporanilor și generațiilor ce au urmat.

În acest sens, în primul caz, stemele și sigiliile eclesiastice reprezintă diferite construcții religioase, uneori vechi și valoroase pentru studierea evoluției arhitecturii, iar altele, înfățișează sfinți patroni sau scene biblice în legătură cu hramul instituției religioase respective, redau aspecte ale

II, 1958, pp. 439-440; Aurelian Sacerdoțeanu, *Sigiliile mitropolitului Antim Ivireanu*, în „Mitropolia Olteniei”, 9-10, 1966, pp. 838-841; Corneliu Albu, *Inorogul de pe blazonul lui Nicolaus Olahus*, în „Magazin istoric”, II, 1968, nr. 1 (10), pp. 11-13; Dan Cernovodeanu, *Heraldica bisericească în țările române*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XCIII, nr. 7-8 (iul.-aug.), 1975, pp. 962-968; Maria Dogaru, *Antim Ivireanu et l'art héraldique de la Valachie*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, Tome XIV, nr. 2, 1976, pp. 317-323; Idem, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1976, pp. 228-241; Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1977, pp. 178-182; Maria Dogaru, *Un izvor istoric inedit: stema Episcopiei Aradului*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XCIX, nr. 3-4, 1981, pp. 357-361; Dimitrie Stoi, *Mitropolitul Andrei baron de Șaguna. Câteva date bibliografice și semnificația blazonului său*, în „Calendarul Românesc”, 1992, pp. 69-74; Maria Dogaru, *Din heraldica României*, Editura JIF, București, 1994, pp. 162-164; Ileana Căzan, *Imaginar și simbol în heraldica medievală*, Silex Casa de Editură și Presă și Impresariat, București, 1996, p. 57 și pp. 77-78; Constantin Ittu, *Mitropolitul Andrei Șaguna - Păstorul și stema sa*, în „Revista Teologică”, Serie Nouă, Anul VIII(80), Sibiu, nr. 4, oct.-dec., 1998, pp. 168-171; idem, *Stemele Mitropolitului Andrei Șaguna*, în „Telegraful Român”, Sibiu, anul 146, nr. 41-42, 1 noiembrie 1998, pp. 3-4; Protopop Iov Orădan, *Un izvor istoric inedit: stema Episcopiei Aradului*, în „Astra arădeană”, Arad, nr. 1/2002, p. 6; Dan Cernovodeanu, *Evoluția armeriilor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, Editura Istros, Brăila, 2005, pp. 225-325; Emilian Cojocaru, *Sigilografie și heraldică în zona Olteniei*, Editura Universitaria Craiova, 2012, pp. 89-95; Paraschiva-Victoria Batariuc, *Sigiliul episcopului Dosithei Herescu*, în „Analele Putnei”, X, 2, 2014, pp. 273-286; Augustin Mureșan, *Sigiliul arhiepiscopului Mihail Molodeț pe o carte veche românească*, în „Seminatores in artium liberalium agro Studia in honorem et memoriam Barbu Ștefănescu”, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2014, pp. 313-315; idem, *Analiza unei miniaturi a Sfântului Ierarh Antim Ivireanu*, în „Altarul Banatului”, Anul XXVI (LXVI) serie nouă, Nr. 10-12, octombrie-decembrie 2016, p. 132-139; idem, *Opinii privind semnificația compoziției heraldico-religioase de pe actul arhieresc din 20 iulie 1715 al lui Antim Ivireanu*, în „Analele Universității din Oradea”, fascicula istorie-arheologie, tom XXVI, Editura Universității din Oradea, 2016, pp. 31-41, ș. a.

dezvoltării artei creștine. În cel de-al doilea caz, în aceste compoziții heraldice, cei drept mai rar, se află incluse și elemente cu caracter laic. Toate aceste steme ecleziastice² au fost elaborate pentru instituțiile religioase în conformitate cu organizarea Bisericii Ortodoxe Române, la acea dată.

Între stemele ecleziastice ce conțin în compoziție pe lângă reprezentările religioase, figuri heraldice de altă factură se numără și stema Episcopiei Aradului³.

Compoziția acestei steme ecleziastice are următoarea înfățișare: într-un scut oval cu marginea inferioară ascuțită, un edificiu religios cu două turnuri înalte și o poartă, văzut din față. Scutul timbrat de mitră, este susținut de doi lei afrontați; în dreapta mitrei se află cârja, iar în stânga sa crucea; în partea inferioară s-a inclus într-un medalion rotund, un corb cu inel în cioc; șirul de mătănni, pornind din centrul flancului dextru și senestru al scutului, înconjoară medalionul cu pasărea specificată⁴. Prima reprezentare a acestei compoziții o întâlnim în câmpul sigiliului ce validează un act din 7 decembrie 1842⁵.

Stema Episcopiei Aradului este reprezentată multiplicată și în partea superioară a clădirii Paraclisului de Vară cu hramul „*Adormirea Maicii Domnului*” (15 august) de la Mănăstirea Hodoș-Bodrog⁶ (Fig. 1) în

² Între 1927-1936 Comisiunea Consultativă Heraldică fixa stemele mitropoliilor și episcopilor ortodoxe ale României unificate, vezi Arhivele Naționale București, *Fond Comisia Consultativă Heraldică*, dosar 87/1928; Biblioteca Academiei, mss. Arhiva I. C. Filitti, pp. 4-6 și pp. 26-27 și legile pentru fixarea stemelor mitropoliilor și episcopilor țării, publicate în „Monitorul Oficial”, nr. 142 din 30 iunie 1930, p. 4836 și „Monitorul Oficial” nr. 249 din 26 octombrie 1936, p. 8816.

³ vezi Maria Dogaru, *Un izvor istoric inedit: stema...*, pp. 357-361 și Protopop Iov Orădan, *art. cit.* p. 6.

⁴ Forma actuală a acestei steme a fost stabilită de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în ședința din 24 noiembrie 1970 (vezi referatul nr. 13192/1970 înregistrat la Episcopia Aradului în 7 ianuarie sub nr. 47); Maria Dogaru, *Un izvor istoric inedit: stema...*, pp. 358; Protopop Iov Orădan, *art. cit.*, p. 6.

⁵ Informația privind prima apariție a acestei reprezentări heraldice ecleziastice incluzând și corbul cu inel în cioc (1842) sunt de la Secretarul Eparhial al Episcopiei Aradului, apud, Maria Dogaru, *Un izvor istoric inedit: stema...*, p. 358.

⁶ Paraclisul de Vară al Mănăstirii Hodoș-Bodrog a fost construit în anul 1935, sub păstorirea episcopului Grigore Comșa și a starețului Policarp Morușca. La demisolul acestui edificiu a fost amenajată *Cripta episcopală*, vezi Eugen Arădeanul, Lucian Emandi, Teodor Bodogae, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad, 1980. O reproducere a edificiului acestui paraclis, vezi și la I. Suci, R. Constantinescu, *Documente privitoare la Istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Editura Mitropoliei, Timișoara, 1980, p. VII ; Arhim. Nestor Iovan, *Sfânta Mănăstire Hodoș-Bodrog. Scurt istoric*, Arad, 2003, p. 15, fig. 13; Marius

medalioane rotunde cu figuri în basorelief, așezate două câte două de culoare maro, intercalate cu elemente decorative de același fel, de aceeași formă, mărime și culoare incluzând o cruce. Toate medalioanele au diametrele de circa 1 m.

Fig. 1. Paraclisul de Vară de la Mănăstirea Hodoș - Bodrog (1935) cu stema Episcopiei Aradului.

Stema din aceste medalioane se înfățișează astfel⁷: în scut oval pe o terasă, o construcție religioasă cu două turnuri, văzută din profil, susținută

Oprea, Adriana Scărlătescu, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog, restaurarea picturii murale. Documentație științifică*, Cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte Dr. Timotei Sevcicu, Arhiepiscop al Aradului, Editura Arhiepiscopiei Aradului Arad, 2012, p. 18. Considerăm că existența *Criptei episcopale* de la demisolul paraclisului a condus la reprezentarea în partea superioară a acestuia a medalioanelor cu stema Episcopiei Aradului și a medalioanelor cu câte o cruce.

de doi lei afrontați. În partea inferioară într-un scut oval mai mic cu cartuș, un corb cu inel în cioc. Totul sub un pavilion susținut de o mitră episcopală, flancată de însemnele episcopatului, cârja în dreapta și crucea în stânga, încrucișate, care ies de sub scut⁸ (neilustrat).

Majoritatea elementelor descrise mai sus atestă în limbaj heraldic apartenența acestui izvor la instituția menționată: construcția din centru reprezintă clădirea veche a Bisericii Catedrale Episcopale⁹, având hramul „Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul”, construită între 1861-1870¹⁰, mitra, cârja și crucea scot în evidență rangul acestei instituții și caracterul său religios, iar cei doi lei, preluați din armele Comitatului Arad, exprimă faptul că autoritatea posesoare a stemei se află pe teritoriul acestei unități administrativ-teritoriale¹¹. Dacă sensul acestor elemente nu poate fi pus în discuție, semnificația corbului cu inel în cioc necesită o profundă reflecție¹².

⁷ Datorită poziției sale, aproximativ 6 m deasupra bazei zidului edificiului de cult și a culorii închise a medalioanelor nu am reușit a obține fotografie clară și revelatoare a stemei. Cercetarea acesteia însă de la o distanță mai mică și cu ajutorul binoclului, ne-a permis descrierea acestui simbol heraldic ecleziastic. Stema în medalioane cu figuri în relief este confecționată dintr-un anumit material pentru zidărie care a fost aplicat apoi pe frontispiciul Paraclisului de Vară și pe părțile laterale ale acestuia.

⁸ Această stemă se află reprezentată în acest mod și în antetul unor acte emise de Consiliul Eparhial al Sfântei Episcopii Ortodoxe Române a Aradului.

⁹ Despre bisericile catedrale vechi ale Aradului, vezi Horia Medeleanu, *Catedrala Aradului în veacul al XVIII-lea*, în „Mitropolia Banatului”, anul XXXIII, nr. 7-8, 1983, pp. 447-459; Gh. Lițiu, *Începuturile catedralei din Arad*, în „Mitropolia Banatului”, an XVIII, nr. 1-3, 1968, pp. 84-94; pr. dr. Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006, p. 566-569; Gheorghe Lanevschi, *Repertoriul monumentelor religioase de pe cursul inferior al Mureșului*, în „Ziridava”, XI, 1979, p. 1007.

¹⁰ Vezi E. Glück, Al. Roz, M. Toacsen, *Arad-Ghid turistic*, București, 1974, p. 52 ; I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 200; pr. dr. Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie...*, pp. 566-56; Gheorghe Lanevschi, *op. cit.*, p. 1007.

¹¹ Vezi Maria Dogaru, *Un izvor istoric inedit: stema...*, p. 358; Protopop Iov Orădan, *art. cit.*, p. 6.

¹² Maria Dogaru, *Un izvor istoric inedit: stema...*, p. 358.

În ceea ce privește locul pe care-l ocupă corbul cu inel în cioc¹³ în heraldica românească, se știe că acest element reprezintă, fiind recunoscut din secolul al XV-lea, blazonul familiei lui Iancu de Hunedoara¹⁴. Prezența corbului cu inel în cioc în stema Episcopiei Aradului¹⁵, face referire la faptul că și administrarea zonei județului Hunedoara era efectuată de către această unitate administrativ-bisericească.

Stema Episcopiei Aradului, Ienopolei, Hălmagiului și Hunedoarei este reprezentată ca variantă și pe unele izvoare documentare deja publicate (fig. 2)¹⁶. De asemenea, această compoziție heraldică mai este redată pictată

¹³ În legătură cu originea și legenda istorică a familiei Corvineștilor, vezi George Barițiu, *Ioan Corvin de Hunedoara. Originea, genealogia, faptele sale imortale*, în „Transilvania”, (Brașov), VI, nr. 5-17, 1873; Szilagy Sandor, *A Magyar nemzet története*, IV, Budapeșt, 1896; P. Avram Teodor, *Legenda în legătură cu familia Huniade*, în „Amintirea lui Constantin Giurescu”, București, 1944, pp. 511-521; Marcel Romanescu, *Despre Corvinești*, în „Arhiva Genealogică Română”, 1, 1944, pp. 64-66; Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara și vremea sa*, Ediția a II-a, București, 1968, p. 42; Mihail P. Dan, *Un stegar al luptei antiotomane. Iancu de Hunedoara*, București, 1974; Teke Zsuzsa, *Huniadi János és kora*, Budapeșt, 1980, p. 83; J. Held, *Huniadi: legend and reality*, Boulder, 1985; Kovács E. P., *A Hunyadi-család*, în „Hunyadi Mátyás Emlekkönyv Matias királyi halálának 500. évfordulojára”, Budapeșt, 1990, pp. 29-33; Adrian Andrei Rusu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999, pp. 28-29; *Istoria Românilor*, vol. IV, Edit. Enciclopedică, București, 2001, p. 339; Radu Lupescu, *Matthias Hunyadi: from the Family Origins to the Threshold of Power*, în „Matthias Corvinus, the King Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458-1490”, Exhibition Catalogue, Budapest History Museum, Budapeșt, 2008, pp. 35-49; Tiberiu Ciobanu, „*Fortissimus athleta Christi*” Iancu de Hunedoara 555 Originea, familia, personalitatea, cariera, glorioasele fapte de arme (cu referiri îndeosebi la principalele campanii antiotomane) și tragicul sfârșit al celui care a fost, la vremea sa „*Salvator Christianitatis*”, Edit. Eurostampa, Timișoara, 2011 ș. a.

¹⁴ Maria Dogaru, *Un izvor istoric inedit: stema...*, p. 358

¹⁵ Acest element (corbul cu inel în cioc) se află încrustat și pe unele obiecte de cult aflate în posesia Episcopiei Aradului provenind de la episcopul Pahomie Cnezevici (datate ca fiind din 1771). În legătură cu acest simbol heraldic cercetătoarea Maria Dogaru, opina: „credem însă că prezența acestui simbol pe astfel de obiecte poate fi o dovadă a faptului că acestea au fost donate de descendenți ai familiei Corvin (era imposibil ca numitul episcop, la acea dată, când heraldica se impunea tot mai mult, iar stema lui Iancu de Hunedoara era tot mai cunoscută, să-și fi stabilit un blazon de această factură)”, vezi Maria Dogaru, *Un izvor istoric inedit: stema...*, p. 361. Simbolul heraldic corbul cu inel în cioc apare și în sigiliul Consiliului Eparhial al Episcopiei Aradului, Ienopolei și Hălmagiului, imprimat în tuș (40 mm) pe diferite acte emise la 7 octombrie 1954 (Deviz măsurătoare privind lucrările pentru construirea Bisericii ortodoxe române, filia Monoroștia, parohia Căpruța, jud. Arad; 26 octombrie 1968, Complexul Muzeal Arad, *Fond Muzeu Oraș*, nr. 2901/A; *Fond Muzeu Oraș*, nr. 2956/A.

în culori adecvate¹⁷ deasupra ușii de intrare de la Reședința fostei Episcopii (azi sediul Arhiepiscopiei Aradului) sau înfățișată într-un frumos vitraliu¹⁸ din numita instituție. Prin simbolurile heraldice reprezentate în compoziția sa, stema Episcopiei Aradului este un izvor heraldic ecleziastic valoros¹⁹.

¹⁶ În acest sens, vezi Maria Dogaru, *Un izvor istoric inedit: stema...*, p. 358-361 și Protopop Iov Orădan, *art. cit.*, p. 6. Stema Episcopiei Aradului este reprodusă color și pe coperta I a lucrării regretatului pr. dr. Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006.

¹⁷ În legătură cu utilizarea smalturilor la alcătuirea stemelor, vezi Michel Pastoureau, *Traité d'héraldique*, Bibliothèque de la Sauvegarde de l'Art Français, Paris, 1979, pp. 108-110; Marcel Sturdza-Săucești, *Heraldica, Tratat tehnic*, Edit. Științifică, București, 1974, pp. 40-42; Maria Dogaru, *Din heraldica României*, p. 30.

¹⁸ Vezi reproducerea acestei steme ecleziastice pe acest vitraliu la figura reprezentând: *vitrou din Reședință: Stema Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, Ienopolei și Hălmagiului* (foto G. Comănescu), în „Monumente bisericesti din Arad și împrejurimi”, Pliant, Editura Episcopiei Aradului, 1971.

¹⁹ Vezi Maria Dogaru, *Un izvor istoric inedit: stema...*; Protopop Iov Orădan, *art. cit.*, p. 6.

Fig. 2. Stema Episcopiei Aradului - document heraldic
(variantă - după Maria Dogaru).

Sinagogile din județul Arad

The synagogues from Arad County

Radu Alexandru Hord,
Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad
e-mail: raduhord@yahoo.com

Abstract

Among the many contributions of the Jewish people, brought to the cultural universal space there are first of all The Bible and the synagogue.

The word synagogue comes from the Greek *συναγωγή*, which means „to reunite”. In Hebrew the word means house for reunion, for celebristic the mosaic cult.

The synagogue had a tripple role, being at the same time a house for prayer (Hebrew, *beit tetilim*), school (*beit midrash*), meeting place (*beit kneset*). An old inscription was discovered in which the role of the synagogues was mentioned as a place in which „the law” and the study of „perception”.

The synagogue was generally a simple building, with little furniture. The central element was an arch, or a crate, in which the most valuable things of a community were kept: the scrolls of Holy Scriptures, the Tora and the Talmud.

About the presence of the Jews in Arad, we can notice that the history of these people on Arad grounds, rebuilds in fact the evolution of ethnic Hebrew groups on the whole territory of our country, along different times of history.

Keywords : Jew, synagogue, Hebrew language, Rabbi, Tora and Talmud.

Rezumat

Printre numeroasele contribuții ale poporului iudeu, aduse patrimoniului cultural universal se numără în primul rând BIBLIA și sinagoga.

Cuvântul *sinagogă* provine din grecescul *συναγωγή*, care înseamnă „a reuni”. În limba ebraică cuvântul înseamnă casă de întrunire, destinată celebrării cultului mozaic.

Sinagoga avea un triplu rol, ea fiind în același timp casă de rugăciuni (în ebraică, *beit tetilim*), școală (*beit midrash*), loc de întâlnire (*beit kneset*). A fost descoperită o inscripție veche în care e menționa rolul sinagogilor ca loc în care se citea „legea” și studiul „perceptelor”.

Sinagoga era în general o clădire simplă, cu puține piese de mobilier. Elementul central era o arcă, sau o ladă, în care se păstrau bunurile cele mai de preț ale comunității: sulurile Sfintelor Scripturi, Tora și Talmudul.

Referitor la prezența evreilor în județul Arad, este de remarcat faptul că istoria acestei populații pe teritoriul arădean, reconstituie de fapt evoluția grupurilor etnice evreiești pe întreg teritoriul țării, de-a lungul diferitelor perioade istorice.

Cuvinte cheie: iudeu, sinagogă, limba ebraică, rabini, Tora și Talmudul.

SINAGOGA

„Fără iudaism, lumea noastră ar fi denecunoscut, iar fiecare dintre noi nu numai că ne-am pierde identitatea, dar nici nu am fi ceea ce suntem, fie și numai prin lipsă de referință. Nici arhitectura nu poate face excepție de la aceasta”.

Mircea Moldovan

Printre numeroasele contribuții ale poporului iudeu, aduse patrimoniului cultural universal se numără în primul rând BIBLIA și sinagoga.

Cuvântul *sinagogă* provine din grecescul *συναγωγή*, care înseamnă „a reuni”. În limba ebraică cuvântul înseamnă casă de întrunire, destinată celebrării cultului mozaic.

Sinagoga avea un triplu rol, ea fiind în același timp casă de rugăciuni (în ebraică, *beit tetilim*), școală (*beit midrash*), loc de întâlnire (*beit kneset*). A fost descoperită o inscripție veche în care e menționa rolul sinagogilor ca loc în care se citea „legea” și studiul „perceptelor”.

Sinagoga era în general o clădire simplă, cu puține piese de mobilier. Elementul central era o arcă, sau o ladă, în care se păstrau bunurile cele mai de preț ale comunității: sulurile Sfintelor Scripturi, Tora și Talmudul. Cu ocazia întrunirilor, arca era așezată la locul ei, iar la sfârșit era dusă în altă încăpere, din motive de siguranță. Lângă arcă se aflau scaunele din față pentru președinții sinagogii și pentru oaspeții de seamă, care stăteau înaintea congregației. Aproape de centrul sălii era un podium cu un pupitru

și cu un scaun pentru vorbitor. Băncile pentru membrii congregației erau de jur împrejurul podiumului, pe trei laturi ale sălii¹.

Unii istorici cred că primele sinagogi au apărut în timpul exilului evreilor în Babilon (587–537 î.Hr.), când templul lui Iehova zăcea în ruine. Alții consideră că imediat după ce s-au întors din exil, când preotul Ezdra a îndemnat poporul să cunoască și să înțeleagă mai bine Legea lui Dumnezeu. Există dovezi încă din secolul al III-lea î.Hr. ale existenței primelor sinagogi, astfel prima menționată fiind cea din Egipt, numită *Arsinoe-Crocodilopolis*².

Primele sinagogi au apărut în țări ale Orientului Mijlociu înainte de cucerirea Țării lui Israel și a regatului lui Irod cel Mare de către romani, ele fiind conduse de *cărturari*.

Sinagogle din afara Israelului erau răspândite de la Eufrat la zona magrebiană și până la Roma. Existau în acele zone în jur de 1.140 de sinagogi, cele mai cunoscute fiind cele din Delos, Sardis, Milet, Naro.

Începând din secolul al XI-lea au început să fie conduse de către rabini, care exercitau atât funcții religioase cât și funcții administrative și juridice în cadrul comunităților iudaice. Tot în Evul Mediu sinagoga este în continuare locul de desfășurare a celor trei activități importante ale comunităților mozaice. Aici se face referire la rugăciunea propriu-zisă, perpetuând astfel principiile moștenite din antichitate precum exigențele liturgice, vocațiile secundare și complementare exprimate de axa chivot-bimah, orientată spre Ierusalim³.

Sinagoga este o instituție pur iudaică, preluată ulterior și de creștinism oferind o alternativă diasporei evreiești de a întreține o comuniune cu Dumnezeu. Ea este un element central al societății evreiești. De trei ori pe an, bărbații evrei călătoreau la Ierusalim cu ocazia sărbătorilor ce se țineau la templul sfânt. Dar pentru închinarea de zi cu zi mergeau la sinagoga locală, indiferent că locuiau în Palestina sau în una dintre numeroasele colonii evreiești, înființate în afara Palestinei⁴.

În sinagogi, în cadrul programului de închinare se intonau cântări de laudă, se rosteau rugăciuni, se citea din Scripturi, se predă și se predica.

1. <https://wol.jw.org/ro/wol/d/r34/lp-m/2010249>.

2. Traian Aldea, „Sinagoga și biserica în aceeași bancă”, *STUDIA IUDAICA ARADENSIS*, Editura University Press „Vasile Goldiș”, Arad, 2017, p. 51.

3. Idem, „Relevanța iluminismului pentru arhitectura evreiască; mutații arhitecturale în epoca iluminismului Evreiesc” în *Revista Tribuna*, Cluj-Napoca, 1996, p. 12.

4. <https://wol.jw.org/ro/wol/d/r34/lp-m/2010249>.

De regulă, textele se citeau în limba ebraică și se traduceau în arameică. În sinagogă lectura Torei (Pentateuh) se făcea luna, joia dimineața, sâmbăta dimineața și după masa de prânz. Lectura Torei se mai făcea și în zilele de sărbătoare ca Hanukka, Sucot și în după masa zilelor de post.

Conform opiniei lui Sed-Rajna Gabrielle (a condus partea ebraică a Institutului de Cercetări și texte de istorie din Paris), sinagoga a evoluat de-a lungul timpului având drept model trei tipuri de construcție din Țara Sfântă. Unul din modele este cel întâlnit la sinagogile din Galileea (regiune din actualul Israel) și înălțimile Golan (aflate actualmente la granița dintre Israel, Egipt și Siria) în sec.II-III. Ele prezentau în plan bazilical colonadă pe trei laturi ale sălii iar a patra latură era orientată spre Ierusalim, fiind totodată locul de intrare în edificiu.

Cel de-al doilea model este caracteristic Iudeei în sec. IV-V. și prezintă o dezvoltare pe lățime și amenajarea unui loc fix pentru adăpostirea suluilor Torei. Al treilea model revine la planul bazilical, amenajând chivotul Torei, intrarea se făcea pe laturile scurte opuse⁵.

În funcție de importanța și resursele comunităților respective, climatului cultural și artistic al zonei se produce o diferențiere exuberantă între edificiile sinagogale. Dincolo de o oarecare omogenitate în dispunere și caracterul introvertit, diversitatea decurge din deschiderea evreiască față de gusturile și stilurile dominante ale vremii. Arta sinagogală din lumea Islamică constituie un domeniu de o mare sensibilitate și extrem de vast.

Secolele XIX și XX sunt bogate pentru arta și arhitectura sinagogală. Acest lucru se datorează emancipării populației evreiești din punct de vedere al identității artistice și culturale, aducând astfel o contribuție importantă la dezvoltarea culturii universale.

Sinagoga în România

În literatura de specialitate, sinagoga este prezentată ca act de cultură materială, înglobând idei, concepte și cutumele unei comunități care avea în România peste o jumătate de milion de suflete. Tripla semnificație

5. Mircea Moldovan, *Sinagoga arhitectură a monoteismului*, Editura Paideia, București, 2003, p. 8-9.

(rugăciune-adunare-învățătură), astfel succesiunea Tabernacolul din deșert - Templul din Ierusalim - sinagogă și organizarea evreilor reflectată în sinagogă. Se evidențiază ca și caracteristici generale ale sinagogii: complexitatea văzută ca destinație multiplă și focalizare a ansamblurilor sinagogale; diversitatea rezultată din păstrarea tradiției în cadrul diasporei, specificul istorico-regional decurgând din diacronism istoric și împletirea cu istoria României⁶.

Cultul Mozaic din România, îmbrățișat de evreii de pe aceste meleaguri ar data de prin secolul al XVI-lea (după unii, chiar din antichitatea daco-romană), reprezentând o realitate cert instituționalizată, inclusiv în raport cu autoritatea țărilor române, încă din secolul XVII (astfel la Iași a fost construită prima sinagogă din România între anii 1657-1671, pe un teren al [Mănăstirii Aron Vodă](#))⁷. Din a doua jumătate a secolului XIX, comunitățile evreilor conduse de epitropi ar fi fost cele care ctitoreau sinagogi, băi rituale, cimitire ș.a., precum și așezăminte culturale, pe tot cuprinsul țării.

Sinagogile din România au fost construite conform prescripțiilor liturgice din epocă, dar prezentau și particularități locale. Nu întotdeauna au putut fi ridicate pe malul unei ape, nici pe cea mai ridicată cotă a zonei, adesea geamurile aveau dimensiuni mici și erau amplasate la înălțimi inaccesibile trecătorilor. Din diverse motive, printre care probabil și mobilitatea spirituală a unor comunități evreiești și un anume pragmatism în realizarea efectivă, nu s-au evidențiat până acum aprofundat diferențele liturgice dintre ortodocși și neologi, sefarzi și askenazi, aportul hasidic (în Moldova) și o multitudine de elemente care impun o tratare monografică pentru a se depăși actualul nivel de cunoaștere, intrat oarecum în convenționalitate. S-a realizat un criteriu de clasificare a sinagogilor după marime, ele fiind clasificate în trei tipuri⁸.

Astfel tipul mic, este ilustrat de sinagogile din Hârlău, Gura Humorului, Leordina, Moisei și Ruscova; tipul mediu, ilustrat de sinagoga din Câmpina; iar tipul mare, ar fi reprezentativ pentru București - Templul Coral și pentru unele reședințe de județ și orașe mari.

Arhitectura sinagogilor din Transilvania exprima efectul reformelor religioase vieneze din secolul al XIX-lea, schimbările rituale și de limbă,

6. Mircea Moldovan, *op. cit.*, p. 172.

7. <http://www.jewish-romania.ro/monumente.php/lacasuri/>

8. Apud, Aristide Streja, Lucian Schwarz, *Sinagogi din România*, Editura Hasefer, București, 1996, p. 91.

departajările interne de după congresul evreilor din 1868, au fost: orientarea ortodoxă (conservatoare) bazată pe tradițiile vechi evreiești organizată de sine stătător la 1871 și orientarea neologă (liberală) care accepta integral transformările propuse la 1868 și produce modificări arhitecturale prin amplasarea mesei rituale-bima pe podiumul-mizrahra, folosirea corului și orgii amplasate într-un balcon propriu, etc.⁹.

Transilvania (inclusiv Banatul, Crișana și Maramureșul) are anumite particularități din care decurg probabil și diversitatea vizibilă la Sinagoga din Cetate, Sinagoga din cartierul Fabric, Templul din Iosefin și Templul de rit spaniol din Timișoara, Templul Mare din Târgu-Mureș, Templul Vijnițer-Klaus din Sighetul Marmăției, Sinagoga Nouă din Toplița, Sinagoga din Vama, Templul din Brașov, Sinagoga Mare din Sibiu, Sinagoga din Arad, Sinagoga din Reșița, Sinagoga Sion și Templul Mare din Oradea, Templul Deportărilor și Templul Șas Hevra din Cluj-Napoca, Sinagoga din Caransebeș, Sinagoga din Carei, Sinagoga din Orăștie, Sinagoga din Beiuș, Sinagoga din Lugoj, Sinagoga din Gheorgheni, Templul din Făgăraș, Templul Mare și Sinagoga Saare Tora din Satu Mare, Templul “Înfrățirea” din Dej, Sinagoga din Teiuș, Sinagoga din Sighișoara, Sinagoga din Marghita, Sinagoga din Valea lui Mihai, Templul Mare din Deva, Sinagoga Mare din Vișeu de Sus, Sinagoga din Huedin, Sinagoga din Năsăud, Sinagoga din Baia Mare și Sinagoga Veche din Alba-Iulia (există mărturii istorice că este cea mai veche sinagogă din Transilvania – sec.XVII)¹⁰.

În lucrarea arhitecților Aristide Streja și Lucian Schwarz, din 2012, despre sinagogi, în România: există 87 de sinagogi, din care 33 se află în Moldova, 32 în Ardeal, 12 în Muntenia, 6 în Banat, 2 în Oltenia și 2 în Dobrogea. Ele au fost construite pe parcursul a 300 de ani, cu observația că nicio sinagogă nu a fost construită după 1930.

Sinagogile din orașul Arad

Sunt mărturii istorice că încă din Evul Mediu evreii au fost prezenți în zona Aradului, desfășurând comerț cu sare și alte produse, folosind transportul pe Mureș. Găsim informații despre prezența evreilor la Ineu, Șimand și mai ales la Lipova, începând din perioada secolelor XVI-XVII.

Înainte de 1717 existau evrei în localitățile din jurul Aradului, dar nu aveau drept de stabilire în oraș. Istoria comunității evreilor din Arad începe

9. Mircea Moldovan, *op. cit.*, p. 195.

10. Apud, Aristide Streja, Lucian Schwarz, *op. cit.*, p. 100.

în jurul anului 1717 când General Locotenent Baron Stefan Cosa, comandantul cetății Aradului, permite printr-o „Scrisoare de protecție” primilor doi evrei să se stabilească și să locuiască în mod legal în orașul Arad, fiind vorba de Markus Meyer și Elias Iszak, cu familiile¹¹. În interiorul orașului existau bariere foarte stricte între nobilime, meseriași incluși obligatoriu în bresle și puținii comercianți din asociații profesionale și cetățenii mai săraci, ultimii neprimind întotdeauna dreptul de a se stabili în mod permanent. La cea mai inferioară treaptă a piramidei se aflau evreii, care erau considerați doar tolerați.

Încercând să practice unele meserii, evreii s-au lovit de refuzul breslelor meșteșugărești locale, care s-au opus primirii evreilor ca membri ai breslelor. Ei aveau voie să se ocupe doar cu producerea și comercializarea de băuturi spirtoase. Traversarea acestor vremuri deosebit de dificile, pentru evreii arădeni, într-un mediu ostil, a fost posibilă în mare măsură datorită coeziunii membrilor comunității locale, a atașamentului lor față de percepțiile morale ale iudaismului, față de religie și de învățătură.

Astfel, în mod obiectiv, a apărut necesitatea construirii unei sinagogi, a unui „Beit Knesseth”, care este centrul oricărei comunități evreiești, fiind, chiar prin denumire, nu o simplă casă de rugăciune ci o „casă de adunare” (deoarece în ebraică knesseth înseamnă adunare). Primele sinagogi construite erau din lemn și de capacitate redusă, cu timpul, odată cu creșterea numărului de membri ai comunității, ele au devenit neîncăpătoare. Ridicarea nivelului de trai și a bunăstării familiilor evreiești locale le-a permis evreilor să își dorească construirea unei sinagogi din piatră mai mare și mai bine dotată.

În anul 1826, la inițiativa judeului Hirschl Moses și a rabinului reformator Aron Chorin, s-au elaborat mai multe variante de acțiune în vederea construirii unei sinagogi mai încăpătoare.

S-a propus ridicarea unui edificiu comunitar complet, care să cuprindă în interiorul său sinagoga (care, din motive de securitate să nu fie văzută din afară), școala (ieșivă), locuințe pentru elevi, locuințele rabinului și ale cantorului și spații comerciale la nivelul străzii. Consiliul Orășenesc local, se opune ridicării acestui edificiu. Conducerea comunității a trecut la o acțiune foarte curajoasă: în aprilie 1827 a început săparea fundației construcției fără a se aștepta autorizația de construire. Pentru a încurca construcția, gropile săpate ziua erau astupate noaptea de persoane ostile

11. Alexandru Dumnici, *Istoria medicinei evreiești din Arad*, Editura „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2017, p. 12.

acestui proiect. Văzând acestea, judele Hirschl și rabinul Chorin au plecat la Viena în audiență la Împăratul Francisc, oferindu-i templul în construcție. Hirschl a explicat Împăratului motivul ce sta la baza acestei oferte, pe care el a acceptat-o¹². După această acceptare, nimeni nu a mai putut împiedica construirea templului. La 13 iunie 1828 a fost plasată piatra de fundament, a noii construcții, situată azi pe str. Tribunalul Dobra nr. 10. În anul 1834 construcția sinagogi neologe a fost terminată.

În decursul anilor ce au urmat în cadrul sinagogii au oficiat o pleiadă de rabini care prin reformele lor s-au făcut remarcăți. Primul rabin care a funcționat la noua sinagogă, care s-a și luptat pentru construcția ei, a fost *Aaron Chorin (1766-1844)*. El a fost, datorită ideilor sale reformatoare (reducerea săptămânii de doliu, posibilitatea de-a călători în Sabat, introducerea orgii în sinagogă în anul 1841, etc), cel mai cunoscut rabin din Arad. Din 1789, Aaron Chorin va ocupa funcția de șef-rabin al evreimii din Arad, ce o va deține până la moarte¹³.

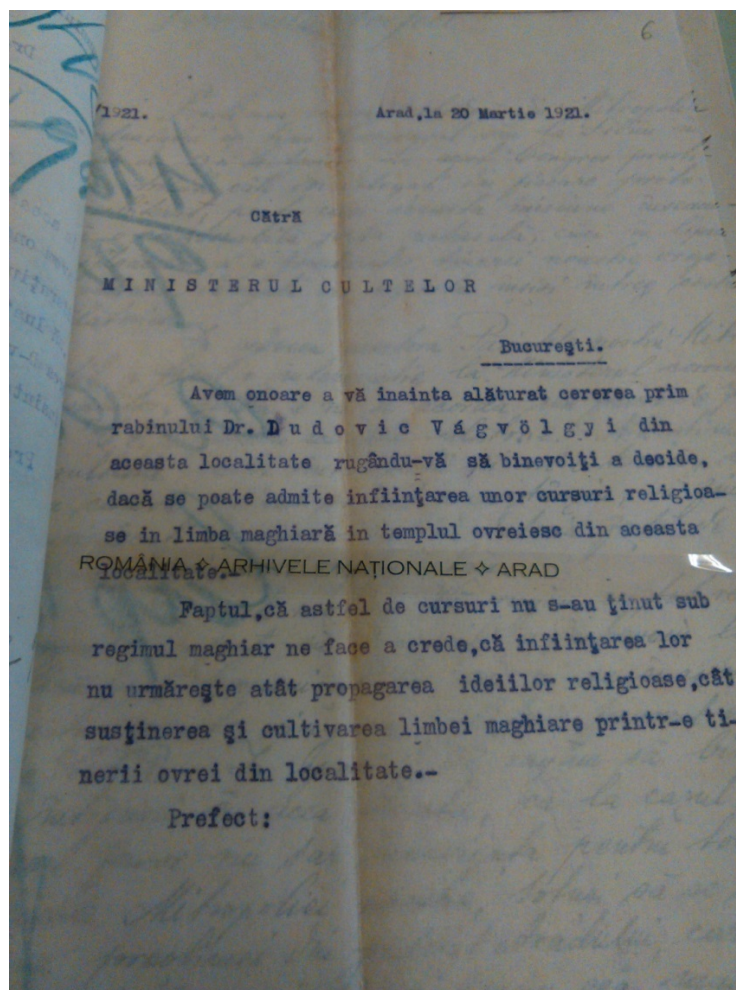
După moartea șef-rabinului Chorin activitatea de rabinat la Arad a fost continuată de *Jakob Steinhardt (1817-1885)*. El este investit în funcție pe 14 aprilie 1845. Prin activitatea sa, rabinul Steinhardt nu doar a continuat, dar a și consolidat reformele lui Aaron Chorin.

Urmas în scaunul rabinic, a fost *dr. Alexandru Rosenberg*. Acesta a avut o atitudine mediatore între evrei și creștini, căutând apropierea și nu izolarea evreilor. Poziția sa favorabilă căsătoriilor mixte a fost mult controversată. El se stinge din viață în anul 1909.

După decesul rabinului Rosenberg, în calitate de rabin al comunității neologe din Arad va fi numit *dr. Ludovic Vagvolgyi*. Era un om cu o cultură foarte bogată și un bun orator. Caracteristica rabinatului său a fost puternica lui solidaritate cu cauza evreimii de pretutindeni. A avut o atitudine rezervată față de sionism și de răspândirea limbii ebraice moderne. El a fost cel care în anul 1921 a făcut o cerere către Ministerul Cultelor, prin intermediul Prefecturii Arad, în care se solicită înființarea unor cursuri religioase în limba maghiară în cadrul sinagogii neologe din localitate. El a murit în anul 1941.

12. *Ibidem*, p. 24.

13. Leopold Löw, *Aron Chorin o schiță biografică*, Editura „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2016, p. 96.

Cererea adresată de Prefectură Ministerului Cultelor, la solicitarea rabinului *dr. Ludovic Vagvolgyi*.

În anul 1941 este ales în postul de prim-rabin al comunității de rit neolog din Arad, după moartea lui Ludovic Vagvolgyi, *dr. Josif (Nicolae) Schönfeld* care a funcționat până în anul 1961, când, împreună cu familia a emigrat în Israel.

După plecarea *dr. Schönfeld* în Israel, în funcția de rabini ai comunității din Arad au mai funcționat următorii rabini: *Lerner, Kesztenbaum, Muller, Wiznitzer*. Activitatea acestora a fost o perioadă de timp continuată de șef-rabin al Timișoarei, *dr. Ernest Neumann*.

În prezent, numărul etnicilor evrei din Arad este foarte mic, în jur de 350 de persoane. Numărul celor care frecventează slujbele religioase fiind mic, nu mai există post de rabin sau cantor în localitate. În sinagogă se țin serviciile religioase doar la marile sărbători iudaice, sau la alte manifestări, când sosesc rabini sau cantori din alte localități. Pe perioada rece a anului sinagoga nu este funcțională deoarece nu dispune de nici o sursă de încălzire.

În perioada 1903-1904 are loc scindarea comunități evreiești din Arad în cele două componente ale sale: cea ortodocsă și cea neologă. Mai târziu, în anul 1912, a fost construită încă o sinagogă de către evreii de rit ortodocși situată actualmente pe str. Cozia nr. 12 și care nu mai este funcțională. De menționat că în fața acestei sinagogi se mai păstrează bustul din bronz al academicianului Nicolae Cajal, fost Președinte al Federației Comunităților Evreiești din România, dezvelit în anul 2015 de către Irina Sanda Marin - Cajal, președintele Fundației "Academician Nicolae Cajal", fiica academicianului, și prof. univ. dr. Aurel Ardelean, președintele UVVG Arad.

Cele două lăcașe de cult, monumente de arhitectură suferă însă dintr-un motiv foarte simplu – nu au fost niciodată renovate integral, doar parțial, iar din cele două, doar sinagoga neologă mai este funcțională, fiind utilizată – nu doar în scopul inițial de cult, periodic aceasta devine un adevărat centru multicultural, organizându-se aici concerte de muzică tradițională pentru întreaga comunitate arădeană. Sinagoga neologă este printre puținele edificii de acest fel, care dispun de o orgă în stare excelentă de funcționare.

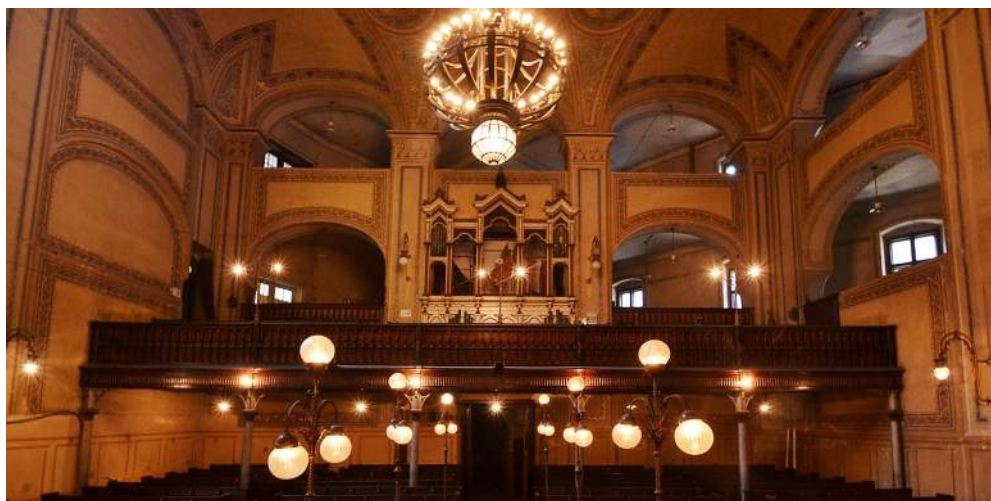
Vederea de ansamblu a clădirii în curtea căruia este amplasată Sinagoga Neologă

Ușa de acces în sinagogă

„Steaua lui David” amplasată la intrare

Interior din sinagogă - Altarul

Interior din sinagogă – Orga

Loc de rugăciune personalizat

Manifestări în sinagogă

Clădirea Sinagogii Ortodoxe

Bustul acad. N. Cajal din fața sinagogii

Ușa de acces în sinagogă

Detaliu ușa intrare

Informații despre sinagogile din județul Arad sunt lapidare, datorită faptului că marea lor majoritate nu mai există de mult, unele chiar înainte de 1940, iar martori care să descrie amplasamentul și arhitectura lor nu mai sunt în viață. Totodată lipsesc și documentele scrise despre aceste construcții, instituțiile abilitate nu mai dețin astfel de documente. Acolo unde mai există documente sunt într-o stare avansată de degradare, ne mai fiind lizibile, unele datând de mai bine de 150 de ani.

Aceeași lipsă de documentație am întâlnit-o și în Colecția Registrelor de Stare Civilă accesate la Arhivele arădene unde am căutat informații despre rabinii și cantorii ce funcționau în sinagogile din județ. Unele documente găsite au fost greu de descifrat și datorită faptului că erau scrise cu caractere chirilice și nu de puține ori în ebraică. Demn de remarcat este lipsa de documente sau acte referitoare la unele comunități mari de evrei care au trăit în localități precum Ineu, Cermei și Șimand, însă am găsit informații despre comunități mai mici cum a fost cea din Beliu, Gurahonț, Hălmagiu.

Sinagoga din Beliu

Din datele Recensământului din anul 1880, reiese că în comuna Beliu erau 69 de evrei și în două din satele aparținătoare, Lunca Teuz erau 7 evrei iar în Tăgădău erau 3 evrei¹⁴.

Evreii din Beliu și-au construit din resurse proprii o sinagogă, din care în prezent mai există un zid, fiind folosit ca și gard exterior al grădinii familiei Boacă, aflat la numărul 332, lângă actualul dispensar din localitate. Din informațiile culese de la doamna Boacă, în jurul anului 1962 sinagoga a fost naționalizată și transformată într-un depozit de cereale, ca mai târziu, în 1968 să fie demolată, păstrându-se doar un zid, care l-a folosit ca și gard al grădinii sale. Din alte surse accesate am aflat că mica sinagogă a dăinuit până în 1956 când a fost demolată și vândută de către Uniunea Evreiasă. De menționat faptul că rabinul din Beliu respectiv Parohia Evreiască înregistra nașterile copiilor evrei din toată zona, inclusiv din Belfir (Bihor).

La Arhivele Naționale Serviciul Județean Arad, în fondul Comunitatea Izraelită din Beliu, dosar 1/1862-1885, am găsit numele rabinilor ce au slujit la Beliu. La fila 22 din dosarul respectiv am găsit numele rabinului Holdstein Filip, la fila 24 este menționat rabinul Frankel Simon iar la fila 25 sunt numiți 2 rabini Rozenthal Abraham și Grumberg Izidor.

Sinagoga din Buteni

Numărul evreilor din localitate în anul 1846 este 20 de evrei, în 1859 sunt 26 iar în anul 1863 când își construiesc prima sinagogă este de 69.¹⁵ Deveniseră o comunitate mare, cu putere financiară pentru a suporta cheltuielile necesare unui construcții sinagogale.

Din informațiile referitoare la acea perioadă se vorbește despre caracterul neolog pe linia reformei religioase promovate de rabinul arădean Chorin Aron. Clădirea sinagogii s-a construit rapid, fiind a treia din județ, după Arad și Curtici. Slujbele erau ținute în limba maghiară, limbă folosită tot mai mult în rândul evreilor din localitate.

În anul 1868, numărul evreilor din Buteni crește ajungând la 101 persoane, unii dintre ei venind din alte localități atrași de prosperitatea existentă în zonă.

14. Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Cornelia Mureșan, *Recensământul din 1880 Transilvania*, Editura Staff, Cluj-Napoca, 1997, p. 30.

15. Ovidiu Someșan, *De la Butyn la Buteni*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2006, p. 27.

În anul 1880 conform aceluiași Recensământ menționat mai sus, trăiau în comuna Buteni 125 de evrei la care se mai adaugă cei 10 din satul aparținător Cuied¹⁶.

Între anii 1895-1900, numărul lor a ajuns la 210 persoane.

Prosperitatea economică le permite construirea unei noi sinagogi, mai mare și mai frumoasă. După anul 1895 își construiesc noua sinagogă de formă dreptunghiulară, cu ziduri din piatră, ea purtând pe frontispiciu Tablele Legii din marmură roșie, pe care erau scrise cele zece porunci ale lui Moise. În decursul timpului în localitate Buteni s-au perindat și slujit la sinagogă un număr destul de mare rabini. Din documentele cercetate la Arhivele arădene, în fondul Comunității izraelite din Buteni, dosarul nr. 2/1865-1880, fila 13 am întâlnit următoarele nume de rabini: Lazar Deutsch, Aron Heller și Samuel Heller. În același fond arhivistic în dosarul 3/1882-1895, fila 2 figurează numele rabinului Abraham Rosental, iar la fila 5 cel al lui Elias Oppenheimer. În dosarul 4/1886-1906, fila 14 este amintit numele rabinului Izidor Grünberg.

În anul 1916 comunitatea evreiască din Buteni număra 160 de persoane în anii următori, în timpul administrației românești, populația evreiască scade numeric ajungând la 56 evrei în 1918, pentru ca în iunie 1941 cei 48 de evrei rămași să fie mutați forțat în ghetoul din orașul Arad.

Această plecare forțată a marcat sfârșitul prezenței etnicilor evrei în Buteni. Sinagoga a fost vândută unui localnic pe nume Coșeri și demolată în 1962. Ca mărturie a existenței unei comunități evreiești prospere în Buteni, au mai rămas doar câteva case particulare, cu aspect specific și mormintele din cimitirul localității.

16. Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Cornelia Mureșan, *op. cit.*, p. 30.

Tablele Legii sinagogii din Buteni, aflate în muzeul localității

C O P I E ✓

STATUL POPULAR AL REGIUNII CRISANA.

Autorizație pentru dărmare sau desființare de construcții
sau amenajări.
nr. 93 din 23 noiembrie 1962.

Cu urmare cererii adresată de Federația Comunității Evrești cu sediul în localitatea Oradea str. Breiner Bela nr. 37 raionul Oradea regiunea Crișana înregistrată sub nr. 44818 din 17 noiembrie 1962.

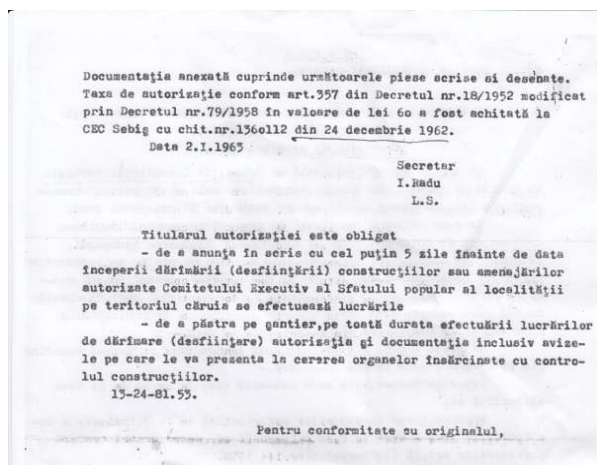
În baza avizului Secțiunii de gospodărie comunală regiunea Crișana din 23 noiembrie 1962 se autorizează dărmarea Synagogei, proprietatea Comunității Evrești, cu o vechime de cca 60 ani, prezentând pericolul de autodărmare, situat în localitatea comunei Buteni str. nr. 45 raionul Gura Honț în conformitate cu documentația anexată, vizată de noi spre ne schimbare, având piesele specificate pe contrapagină, care fac parte integrantă din autorizația de față.

Valoarea totală a construcțiilor pentru care se acordă autorizația de dărmare este de cca. -----Lei.

Prezenta autorizație este valabilă timp de un an de la data eliberării ei.

Nerespectarea prevederilor autorizației de față, inclusiv a documentației care a stat la baza eliberării ei, se va urmări conform prevederilor art. 16 din Decretul nr. 144/1958.

Președinte TRAIAN GINCO ss. înscrisibil	Secretar EMIL COTOI ss. înscrisibil L.S.

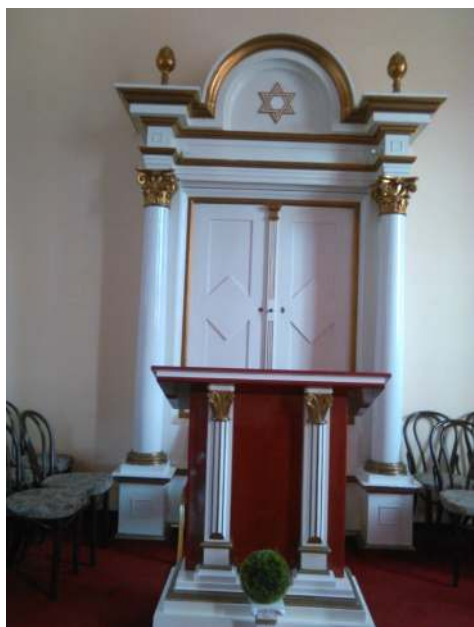

Autorizația de demolare a sinagogii din Buteni (față - verso)

Sinagoga din Cermei

Comuna Cermei în anul 1880, anul Recensământului, figura cu un număr de 104 evrei, iar în satul Șomoșcheș, aparținător de comuna Cermei, figurau 8 evrei. Comunitatea destul de mare de evrei aveau nevoie de un lăcaș de cult. Astfel în anul 1895 s-a pus piatra de temelie a sinagogii. Potențialul economic al evreilor din acea perioadă, din Cermei se reflectă în frumusețea și dimensiunile sinagogii, construită în stil maur. Comunitatea de evrei din Cermei cu timpul a scăzut numeric, ajungând la 30 de persoane la începutul sec.XX, iar în anul 1941, au rămas doar 4 evrei, 18 au fost mutați forțat în ghetoul din Arad.

În anul 1949, evreii ce au mai rămas împreună cu președintele lor Ștefan Hollander au vândut sinagoga și casa cantorului (compusă din 3 camere și o bucătărie) Comunității Baptiste din Cermei cu prețul de 5.000.000 lei, după cum se vede în documentul atașat mai jos.

Interior din Sinagoga din Cermei

Sinagoga din Chișineu-Criș/Pădureni

În orașul Chișineu-Criș, se știe că primele familii evreiești s-au stabilit la începutul secolului XIX. În jurul anului 1834 evreilor stabiliți li s-au acordat o serie de drepturi. Ei au avut voie să-și construiască o sinagogă în funcție de posibilitățile financiare ale comunității. Evreii din Chișineu-Criș în același an au început construcția unui complex sinagoga. În acest complex erau incluse sinagoga, școala, casa rabinului și casa cantorului. Toate acestea erau pe actuala stradă a Ciocârliei. Evreii din localitate erau arondați rabinatului din Șimand¹⁷.

În anul 1886, odată cu creșterea numerică, ajungând să fie peste 200 de evrei și dezvoltarea economică, comunitatea din Chișineu-Criș a vrut să mute rabinatul de la Șimand în localitatea lor. Deși la început s-au opus, evreii din Șimand ne mai având posibilități financiare pentru a întreține un post de rabin au acceptat mutarea rabinatului la Chișineu-Criș. În anul 1891 comunitatea evreilor din Chișineu-Criș/Pădureni au reușit să ridice o nouă sinagogă.

17. Stela Matiuț, *De la Crissius la Chișineu - Criș: contribuții monografice*, Editura Mirador, Arad, 2012, p.14.

Dintre rabinii care au slujit comunitatea evreiască din Chișineu-Criș în documentele arhivei arădene, în dosarul nr.3/1852-1899 am găsit peste 20 de nume, dintre care menționez: Kresner Iozsef, la fila 22; Schwartz Iakab la fila 33; Steinhard Iakab la fila 63; Fischer Mihaly la fila 89; Rosenberg Șandor la fila 105. Dintre cantorii sinagogii se face remarcat Sandor Weisz care a slujit în jurul anului 1911.

În jurul anului 1941, din statisticile vremii, în localitate erau un număr de 302 evrei care odată cu începerea celui de-al doilea război mondial au plecat din localitate, părăsindu-și proprietățile și bunurile. Un număr foarte mic de evrei au mai rămas în localitate, în prezent după ultimele statistici în Chișineu-Criș nu mai trăiește nici un evreu.

În anul 1970 sinagoga fiind părăsită și neântreținută a fost demolată. Urme ale existenței evreiești în localitate au rămas în picioare câteva case particulare, inclusiv casa rabinului care au fost vândute unor familii românești din localitate.

Sinagoga din Hălmagiu

Prezența evreilor în Hălmagiu este menționată în același recensământ din 1880 în care se menționează că la Hălmagiu erau 65 de persoane. Fiind organizați, comunitatea avea și o mică sinagogă, după posibilități. În urma unui incendiu din anul 1897, această sinagogă arde, devenind inutilizabilă. Cele aproximativ 20 de familii evreiești au depus eforturi deosebite timp de 14 ani pentru reconstruirea sinagogii.

Fondurile financiare necesare construcției au fost obținute în mare parte din colectă, la care au contribuit în mare parte și creștinii din zonă. Astfel după o perioadă îndelungată, în anul 1915 au reușit să finalizeze construcția. În prezent nu se mai păstrează nici o informație despre sinagogă, se știe doar că era plasată în centru, în imediata apropiere a pieței alimentare.

Informații legate de rabinii care au slujit la Hălmagiu am găsit în arhivele arădene. În dosarul 3/1886-1894, fila 2 este amintit Deustch Lazar, la fila 3 Stern LÖrincz, la fila 7 Stern Bernat, iar la fila 8 dr. Naday Gyula.

Sinagoga din Ineu

Mărturii ale existenței spirituale mozaice din Ineu, au fost cele trei sinagogi, în prezent dispărute, conform informațiilor primite de la sursele inedite, din localitate, de la care am aflat lucruri interesante despre viața evreilor ineuani. Se presupune că prezența primilor evrei în Ineu datează de la jumătatea secolului al XVIII-lea, dovadă fiind existența unei mici

sinagogi din lemn, al cărei amplasament este necunoscut, construită din fonduri proprii la 1758¹⁸.

După datele furnizate de recensământul din 1880, în Ineu trăiau 80 de evrei, iar în Mocrea, localitate aparținătoare de Ineu erau 4 evrei.¹⁹ Numărul lor și puterea financiară crescând, ei au format o organizație locală și în jurul anului 1927 construiesc o a doua sinagogă ce era amplasată pe actuala stradă Calea Republicii, la numărul 88, pe locul casei cetățeanului Pavel Marian. Din informațiile primite de pe teren, de remarcat la această sinagogă erau multiplele geamuri din sticlă colorată. Am aflat că în acea sinagogă ca de altfel în orice loc de cult mozaic existau tablele (pietrele) legii. Ulterior, acestea au fost mutate în cea de-a treia sinagogă din Ineu, de unde au dispărut fără urmă. Tot în incinta celei de-a doua sinagogi, existau un Talmud (numit în mod tradițional Shas - ש"ס, o abreviere ebraică a lui shisha sedarim, cele „șase ordine” ale Torei orale, este un text central al iudaismului rabinic) și un sfeșnic de argint cu șapte brațe, utilizat la sărbătoarea de Hanuka. Viața comunitară israelită în jurul acestei sinagogi a fost organizată până în anul 1955 când a fost demolată.

Recensământului populației din anul 1930 (date publicate abia în anul 1938), în plasa Ineu (care cuprindea 28 de localități) au fost recenzați 287 de evrei, din care 90 erau în Ineu.

La un număr atât de mare, ținând cont că evreii din localitățile limitrofe Ineului frecventau slujbele la sinagoga din localitate, apare necesitatea construirii unei noi sinagogi mai mare și mai modernă.

Cea de-a treia sinagogă a fost construită pe actuala stradă Ioan Slavici la numărul 18, pe colț cu strada Vlahuță, în prezent aici fiind case de locuit.

Slujbele de Sabat și de sărbători importante de la această sinagogă erau frecventate și de etnicii evrei din localitățile Bocsig, Sebiș, Șilindia (Luguzău) și alte localități din împrejurimi. Aceste slujbe erau oficiate de un rabin sau de un cantor, venit de la Arad, care începeau vineri seara cu săvârșirea jertfei rituale, continuate cu slujbele specifice zilei de sâmbătă. Un an mai târziu, în 1966 clădirea sinagogii a fost demolată ne mai fiind resurse materiale și fizice de întreținere a ei.

18. Victor Neumann, *Istoria evreilor din Banat*, Editura Atlas, București, 1999, p. 56.

19. Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Cornelia Mureșan, *op. cit.*, p. 26.

Amplasamentul actual al fostei sinagogi II

Amplasamentul actual al fostei sinagogi III

Sinagoga din Pâncota

Din documentele istorice nu reiese data exactă a stabilirii primului israelit în Pâncota, dar această dată cel mai probabil este în jurul anului 1820. Ulterior datorită emancipării evreilor din Imperiul Austro-Ungar este clar că în jurul anului 1880, în urma recensământului în Pâncota viețuiau peste 120 de evrei. Recensământul anului 1910 înregistrează în Pâncota 5607 locuitori cu un număr de 2095 români, 2368 maghiari, 894 germani și

nu în ultimul rând 174 de israeliți (circa 3,1%), deci cu ceva mai mulți decât la recensământul din 1880²⁰.

Informațiile despre israeliții din orașul Pâncota nu sunt prea generoase față de cele obținute din alte localități unde au trăit evrei. Despre sinagoga din localitate nu se știe exact anul construirii ei. Un lucru este clar că ea exista în anul 1860, fiind frecventată în afară de evreii din Pâncota și de evreii din alte 12 localități din jur. Sinagoga din localitate era situată pe actuala stradă T. Vladimirescu nr. 90. Conform datelor obținute de la cei intervievați la fața locului, sinagoga a fost demolată în anul 1958. După alte surse de informare locale, sinagoga pâncotană nu ar mai fi fost funcțională din anul 1960, fiind demolată în anul 1964. Terenul și materialul de construcție ar fi fost vândute învățătorului Alexandru Cătuș, care ar fi construit pe locul respectiv o casă, în vechea curte a sinagogii, iar în locul sinagogii este un bloc.

Conform aceleași surse se spune că în ianuarie 1947, poliția din Pâncota arestează 6 unguri care profanaseră sinagoga. Despre rabinii care au oficiat la Pâncota timpul și-a pus amprenta. Singurul rabin despre care au rămas informații este Elias Sommerscheist. El este amintit într-o însemnare a preotului ortodox din localitate care l-a invitat pe rabin la cununia fiicei sale. Există date referitoare la faptul că rabinul Elias slujea încă la Pâncota în anul 1936.

20. *Ibidem.*

Sinagoga din Pâncota

Sinagoga din Pecica/Rovine

La Pecica comunitatea evreiască s-a dezvoltat începând mai ales cu secolul al XVIII-lea. Puterea financiară a comunității este demonstrată de implicarea evreilor în diferite activități industriale sau comerciale. La recensământul din 1880 erau înregistrați 310 evrei izraeliți (106 la Pecica, 204 în Rovine), pentru ca numărul lor să crească în 1900 la 323 (101 la Pecica și 222 în Rovine). În localitate este atestată documentar construirea în anul 1869 a unei sinagogi care aparținea ritului neolog. Comunitate de evrei din Pecica și Rovine era una dintre cele mai importante din județul Arad. În perioada imediat următoare, în anul 1872 au oficiat în localitate următorii rabini Jakab Reinhard și Iakab Wesmann și cantorul David Kllinger, nume găsite de mine la arhivele arădene în fondul Comunității israelite din Pecica, dosarul nr. 3/1868-1875 fila 2. În același dosar la fila 3 este menționat numele rabinului Samu Fülöp în anul 1874, iar la fila 9 este amintit rabinul Fischer Mihaly și cantorul Rhingas David, în 1880.

Începând cu anul 1940 evreii din România sunt supuși legislației antisemite și în același an sunt expropriate și bunurile evreilor din Pecica în cadrul procesului de românizare a economiei. Sinagoga pecicană părăsită, prin expulzarea forțată a membrilor comunității la Arad, era închisă și sigilată.

În noaptea de 10 iulie 1941 un grup de muncitori germani care munceau la construirea șoselei Arad-Pecica au forțat intrarea în sinagogă, profanând-o și dorind să o incendieze. Intervenția jandarmilor locali au împiedicat acest act antisemit, sigilând din nou sinagoga. Acest fapt este relatat și în documentul de mai jos emis de Pretura din Pecica prin Pretorul Imbuzeanu Eugen către Prefectul județului Arad.

Sinagoga din Pecica

Raportul Preturii Pecica din iulie 1941

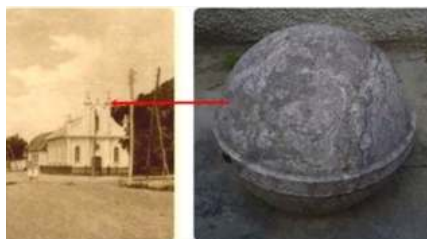
Sinagoga din Sebiș

Conform cu Recensământul din 1880 în Sebiș locuiau 72 de evrei, iar în Prunișor, localitate aparținătoare erau 4 evrei. Prezența evreilor pe meleaguri sebișene este mai timpurie decât aceste date. Din unele surse de informare am aflat că în perioada anilor 1862-1869, grupurii de enoriași evrei din ținuturile arădene au manifestat tendința de a se separa de comunitatea mamă din Arad. Dacă acest „divorț” dintre neologi și ortodocși a fost de cele mai multe ori pașnic. Doar un singur conflict mai serios este amintit fiind separarea evreilor din Sebiș, Buteni, Ineu și Iosășel de comunitatea din Șimand, conducerea acestei comunități fiind considerată drept „tiranică”²¹. Informații scrise despre viața spirituală a evreilor sebișeni sunt puține. Au rămas documente fotografice în care este prezentată clădirea sinagogii și amplasamentul ei. În afară de aceste fotografii mai există actul de vânzare-cumpărare a sinagogii, unde vânzător era comunitatea evreiască din Sebiș reprezentată de avocatul Popper Alexandru, iar cumpărător era Pop Ilarie. Tranzacția s-a încheiat în 30 decembrie 1957, valoarea ei fiind de 20.000 lei. Imobilul a fost demolat, noul proprietar ridicând o casă situată actualmente pe str. Dornei nr. 2.

21. Eugen Glück, „Comunitățile israelite arădene în perioada anilor 1849-1918”, în vol. *Procese și contexte social-identitare la minoritățile din România*, Editori: Iakab Albert Zsolt, Peti Lehel, Editura Kriterion, Cluj- Napoca, 2009, p.130.

De la vechea sinagogă prin bunăvoința a doi sebișeni de etnie maghiară s-au păstrat cele două ornamente sferice sculptate din marmură roșie care împodobeau fațada sinagogii.

La arhivele din Arad, în fondul Comunității israelite din Sebiș, în dosarul nr.1/1868-1883 la fila 1 am găsit numele următorilor rabini ce au slujit aici Elias Oppenheimer, Lazar Deutsch, Abraham Rozental, la fila 2 sunt David Pollak, dr. Mihaly Fischer. În același fond dar în dosarul nr.2/1882-1885, la fila 2 figurează numele rabinului dr. Iakab Steinhardt, iar la fila 6 este amintit cantorul N. Gruder.

Imagini cu sinagoga din Sebiș și una din sferele rămase din construcție

Sinagoga din Șimand

După cum reiese și din recensăminte, în comuna Șimand a existat în trecut una dintre cele mai puternice și prospere comunități evreiești din județ. Conform documentelor vremii, în anul 1785, un incendiu a distrus casele evreilor, dar ei le reconstruiesc, numărul membrilor comunității fiind în continuă creștere. În jurul anului 1799, în Șimand existau 58 de „capi de familie” evrei, întreaga populație fiind estimată, conform statisticilor la 260 de persoane.

În anul 1828, numărul evreilor ajunge la 401 dintr-un total de 4898 persoane câte număra comuna. Aceste familii au luat în arendă pământuri din domeniul Șimandului, ei neavând dreptul de a cultiva, în interes propriu, pământ arabil. Aveau însă dreptul de a crește vite. Evreii din Șimand reprezentau cea mai mare comunitate agricolă evreiască din județ.

Evreii și-au ridicat în localitate o casă de rugăciune iar mai târziu o sinagogă mare. Aceasta, împreună cu școala evreiască s-a aflat pe locul unde mai târziu s-a construit casa lui Tagani Dumitru, situată în centrul localității. Localitatea a fost una din puținele care au avut o activitate

rabinică continuă. Printre conducătorii spirituali ai comunității a fost și rabinul Avram Friedman, care mai târziu a îndeplinit funcția de Șef Rabin al Marelui Principat al Transilvaniei, cu sediul la Alba Iulia, între anii 1846 – 1872. În anul 1875 scaunul rabinic din Șimand a fost ocupat de Kalman Spitzer. În anul 1886 activa aici rabinul Michael Fischer. Lui i-a urmat rabinul Gyula Naday, absolvent al Seminarului rabinic din Budapesta²².

În decursul anului 1886, comunitatea din Chișineu-Criș a vrut să mute rabinatul de la Șimand în localitatea lor. Cu toate că membrii cu drept de vot au optat pentru rămânerea rabinatului la Șimand, comunitatea din Chișineu-Criș se separă. În cele din urmă evreii din Șimand nu au mai avut posibilități financiare să întrețină un post de rabin permanent. Slujbele în sinagogă au fost oficiate de cantori, remarcându-se prim cantorul Sándor Weisz, care ulterior a servit și la noul rabinat din Chișineu-Criș.

Cu timpul tot mai mulți evrei se mută în alte părți, în special la oraș; viața cândva prosperă a Șimandului începe să decadă. Astfel, în anul 1900 numărul evreilor din Șimand se reduce la 100. La recensământul din 1920 numărul membrilor comunități s-a redus la 16, în prezent în Șimand nu mai trăiesc evrei.

Sinagoga din Șiria

Primele semnălări ale așezării unor familii evreiești în Șiria datează după anul 1834, ajungându-se ca la sfârșitul anului 1840 numărul lor să fie de 27. Numărul evreilor a crescut simțitor, ajungând în anul 1880, după Recensământ să fie 110 persoane la Șiria, 24 la Galșa și 8 la Mâsca, localități aparținătoare de comuna Șiria. Integrarea comunității evreiești a

22. Doru Sinaci, Rodica Colta, Dimitrie Otavă, *Monografia comunei Șimand*, Editura Mirador, Arad, 2012, p. 84-85.

fost benefica, atât din punct de vedere economic cât și cultural pentru Șiria și împrejurimi.

Datorită faptului că după anul 1842, evreii aveau dreptul să cumpere case și să ia în arendă proprietăți, în următorii ani s-au mai așezat la Șiria încă 18 evrei. Astfel s-a ajuns ca în 1851, cei 45 de evrei care se aflau într-o bună conviețuire cu ceilalți creștini, prin comerțul organizat ce-l practicau, să-și aducă un aport la creșterea puterii economice a comunei Șiria.

După ce în anul 1895 religia mozaică era recunoscută alături de confesiunile creștine din Imperiul Austro – Ungar, în anul 1898 evreii din Șiria îl invită pe rabinul Dr. Alexandru Rosenberg în această localitate pentru a discuta despre construirea unei sinagoge, cunoscută fiind atitudinea

mediatoare a rabinului între evrei și creștini, spre a se evita izolarea acestora. Cu toată poziția favorabilă a acestuia, construcția a fost realizată mult mai târziu, evreii din Țiria continuând mai mulți ani la rândul să frecventeze sinagoga din Arad. La recensământul din anul 1930, la Țiria erau 42 de evrei. Peste 2 ani este semnalată existența în viața cultului mozaic a unei sinagogi în Țiria. Anul 1940 a dus tot mai multe legi care au îngreunat drepturile evreilor, fiind înlăturați din viața publică, economică și culturală. Astfel, evreilor li s-a interzis practicarea comerțului și li s-a ridicat dreptul de proprietate, fiind expropriați în climatul dur al anilor 1940-1941. Sinagoga a funcționat până în anul 1940, când a fost trecută în proprietatea statului, ca după câțiva ani să fie vândută comisarului șef al Poliției Țiria, pe nume de Vidican. Acesta la rândul său, a revândut-o familiei Buzdula, a cărei este și în prezent și figurează cu numărul 81. În prezent în Țiria nu mai trăiește nici un evreu.

Amplasamentul actual al fostei sinagogi din Țiria

Referitor la prezența evreilor în județul Arad, este de remarcat faptul că istoria acestei populații pe teritoriul arădean, reconstituie de fapt evoluția grupurilor etnice evreiești pe întreg teritoriul țării, de-a lungul diferitelor perioade istorice. Prezența unor elemente mozaice pe meleagurile arădeane, am întâlnit-o cei drept, foarte puțin documentată din lipsă de informație atât scrisă cât și orală și în localitățile: Curtici, Gurahonț, Lipova, Nădlac, Pecica, Sântana, Săvârșin, Semlac, Vinga, Măderat, Socodor, unde nu mai există urme de sinagogi sau case de rugăciune, doar în unele mai există cimitire evreiești care atestă prezența lor cândva.

O mărturie istorică a prezenței și conviețuirii evreilor cu celelalte etnii de-a lungul timpului pe întreg teritoriul județului Arad, o constituie și existența cimitirelor evreiești.

Sinagogile și cimitire fac parte din patrimoniul spiritual al Comunității evreiești arădene, în care timpul capătă alte dimensiuni, anii măsurându-se în înălțimea copacilor și în duritatea pietrei. Dacă vremea, natura și timpul au înclinat sau răsturnat pietrele, datoria de aducere aminte a acestor oameni care într-un fel sau în altul au scris istorie este necesară. Acestea sunt locuri în care tăcerea înseamnă respect și merită o frumoasă aducere aminte.

Bibliografie

1. Aldea Traian, „Sinagoga și biserica în aceeași bancă”, *STUDIA IUDAICA ARADENSIS*, Editura University Press „Vasile Goldiș”, Arad, 2017.
2. Aldea Traian, „Relevanța iluminismului pentru arhitectura evreiască; mutații arhitecturale în epoca iluminismului Evreiesc” în *Revista Tribuna*, Cluj-Napoca, 1996.
3. Dumnici Alexandru, *Istoria medicinei evreiești din Arad*, Editura „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2017.
4. Glück Eugen, ”Comunitățile israelite arădene în perioada anilor 1849-1918”, în vol. *Procese și contexte social-identitare la minoritățile din România*, Editori: Iakab Albert Zsolt, Peti Lehel, Editura Kriterion, Cluj-Napoca, 2009.
5. Löw Leopold, *Aron Chorin o schiță biografică*, Editura „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2016.
6. Matiuț Stela, *De la Crissius la Chișineu - Criș: contribuții monografice*, Editura Mirador, Arad, 2012.
7. Moldovan Mircea, *Sinagoga arhitectură a monoteismului*, Editura Paideia, București, 2003.
8. Neumann Victor, *Istoria evreilor din Banat*, Editura Atlas, București, 1999.
9. Rotariu Traian, Semeniuc Maria, Mureșan Cornelia, *Recensământul din 1880 Transilvania*, Editura Staff, Cluj Napoca, 1997.
10. Sinaci Doru, Colta Rodica, Otavă Dimitrie, *Monografia comunei Șimand*, Editura Mirador, Arad, 2012.
11. Someșan Ovidiu, *De la Butryn la Buteni*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2006.
12. Apud, Aristide Streja, Lucian Schwarz, *Sinagogi din România*, Editura Hasefer, București, 1996.

Surse Web

1. <https://wol.jw.org/ro/wol/d/r34/lp-m/2010249>.
2. <https://wol.jw.org/ro/wol/d/r34/lp-m/2010249>.
3. <http://www.jewish-romania.ro/monumente.php/lacasuri/>

Construirea și târnosirea Bisericii Ortodoxe noi din Buteni

The construction of the Buteni Orthodox Church was sacred founders

*Corina Bejan Vașca,
Universitatea de Vest "Vasile Goldiș" din Arad*

Abstract

Once the Romania Mare (Great Romania) was created by the union act that took place on the 1st of December 1918, the Romanians from Transylvania were looking for equality on every account with other nations. Buteni's archpriest at the time Florian Roxin (1913-1930), the leader of Romanians' delegation in Alba-Iulia, great nationalist defender and one of Vasile Goldis's collaborators, is planning to establish a church in order to transfer the orthodox center at the same location as the administrative center of the village.

With the support of the orthodox Christians and of Vasile Goldis-Minister of Culture for short period- archpriest Florian Roxin, himself senator at the time, manages to build between 1927-1929 the greatest Orthodox Church in the county.

The sanctification took place on the 10th of November 1929 and it was carried on by dr. Grigorie GH. Comsa, Arad's bishop, with the participation of the most well-known clerical and administrative personalities, headed by the great patriot Vasile Goldis.

There were present priest and resident from neighbored villages, representatives of the Catholic Church from Buteni, even a few Baptists, round about 10.000 people, which glorified God through the sound of bells, psalms and prayers.

Keywords: Great Romania, the union, development, archpriest, Orthodox Church

Urmând drumurile care duc din oricare din localitățile menționate spre centrul comunei Buteni, acestea se întretaie în fața clădirii maiestuoase

a Bisericii Ortodoxe, considerată imediat după construcție și până în zilele noastre cea mai mare și frumoasă biserică din județ. S-ar putea crede că butincenii exagerează laudându-și biserica, dar iată ce scrie într-un ziar din acel timp:

„BISERICA. Primul lucru ce-ți oprește privirea când te apropii de centrul comunei e frumoasa și monumentală clădire a Bisericii ortodoxe, construcție asupra căreia ne vom opri o clipă gândul, nu atât ca exterior, cât ca interior.

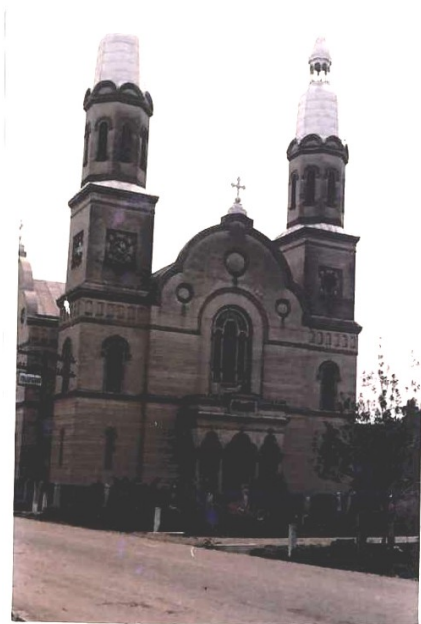
Construcție nouă din anii 1927-1929, linia ei exterioară urmează cu mici modificări, plus lipsa turlei principale, planul obișnuit al bisericilor ortodoxe, pline de acea eleganță și duioșie, am putea spune, ce apropie. Deosebirea esențială o simți însă atunci când intri înăuntru. De unde la majoritatea bisericilor noastre există o diferență între măreția exteriorului și spațiul mic al interiorului, la biserica din Buteni ca și la catedrala din Arad, interiorul are aceeași perspectivă de măreție ce-ți lasă sufletul să alerge și să se înalțe. În interiorul bisericii din Buteni, nimicnicia nu o simți în raport cu persoana ta, ci cu măreția și puterea Dumnezeirii, astfel că îngenunchierea în această biserică depășește gestul devenit oarecum obligatoriu, transformându-se într-un gest reflex spre care te îndrepti ca să-ți mărturisești smerenia în fața unei forțe pe care o accepți fără să o discuți. Iar această biserică, unde exteriorul se armonizează atât de frumos cu interiorul, desigur că nu poate fi decât tot opera unor oameni la care gândirea se armonizează cu fapta”.

Această biserică a continuat misiunea bisericii vechi, care se ridica pe locul unde este la ora actuală clădirea Casei Culturale, devenită după anul 1944 clădirea Căminului Cultural, iar mai târziu, cinematograful. Ctitorii spirituali: protopopul Florian Roxin, Vasile Goldiș, patriotul și luptătorul pentru Unirea cea Mare, preoții Ioan Cosma și Iuliu Bodea. Sfințirea s-a făcut la data de 10 noiembrie 1929 de către episcopul dr. Grigorie Comșa.

Biserica veche a fost construită din piatră albă de var, dar devenise neîncăpătoare și prea mică în centrul clădirilor ce o umbreau. Mai mult, era la o distanță nu prea mare, dar apreciabilă, de noul centru administrativ al comunei.

După primul război mondial, după formarea României Mari prin unirea tuturor Principatelor Române dintre Nistru și Tisa, românii din Ardeal devin stăpâni în țara lor și aspiră la egalitate cu țările Occidentului. Protopopul Buteniului de atunci, Florian Roxin și paroh la Parohia I, fiindcă din vechime, în Buteni au existat 3 (trei) parohii, se gândește la construcția unei noi biserici. Venit în Buteni, în 1913, bihorean la origine (născut în

Ciumeghiu, județul Bihor, 25 noiembrie 1874, mort în 7 martie 1930 în localitatea Buteni, județul Arad; protopop în același timp al Buteniului între 7 aprilie 1913 – 7 martie 1930), un înflăcărat patriot și un om dornic de realizări concrete, începe acțiunea pentru construirea bisericii impuse de vremurile pe care le trăia, asemenea domnitorilor care după izbândă în luptă ridicau spre slava și mulțumirea lui Dumnezeu lăcașuri divine.

Biserica Ortodoxă Română din Buteni, edificată între anii 1927-1929

Prima mișcare este de a muta Centrul Ortodox acolo unde era și centrul administrativ și unde erau clădirile bisericii romano-catolică, construită pe la 1874, sub regimul austro-ungar. Și acolo se afla și Casa de rugăciune a cultului baptist.

În fața acestei situații ambițiosul protopop nu a stat mult pe gânduri, mai ales că ortodoxia s-a născut pe acest pământ odată cu nașterea poporului român, Biserica ortodoxă fiind simțită și numită Biserica românească. Protopopul Florian Roxin a fost și un iscusit cărturar, dar a fost mai ales un om de acțiune și un înflăcărat român, dovada cea mai mare fiind prezența sa în fruntea delegației Buteniului la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, la 1 Decembrie 1918.

El a acționat ca un iscusit pedagog și a procedat metodic la realizarea acestei opere. În primul rând, în toate predicile sale, în toate cuvântările sale publice, în ședințele corporațiilor parohiale, în discuțiile pastorale individuale cu credincioșii, având ca mentor spiritual pe marele patriot Vasile Goldiș, a căutat să creeze o atmosferă favorabilă și convingeri în rândul poporului că e necesară și că se va putea realiza construcția unei Biserici Catedrale. Protopopul era informat și simțea curentul defavorabil construcției bisericii, curent creat și susținut de minoritățile locale și de cultele neoprotestante, alimentate de notarul comunal ungur, Antonie Bartho.

Terenul unde dorea și se află actualmente biserica ortodoxă era teren comunal, locul unde se țineau piețele și târgurile comunale. Trebuia să se obțină sau să se cedeze acel teren prin hotărârea Consiliului comunal. În Consiliul comunal, membrii componenți erau ortodocși, catolici și bapțiști. Chiar și dintre membrii ortodocși erau unii influențați în defavorul acestei acțiuni. A fost o luptă lungă și dură, care l-a consumat mult pe protopopul Roxin, mai ales că în guvernul țării era Partidul Național Țărănesc, sub conducerea lui Iuliu Maniu și din partea județului avea o puternică opoziție, datorită faptului că majoritatea membrilor acestui partid erau greco-catolici și bapțiști; dar protopopul n-a cedat în ciuda faptului că sănătatea sa devenea tot mai precară.

După schimbarea guvernului lui Iuliu Maniu și înlocuirea acestuia cu guvernul generalului Averescu, Vasile Goldiș ajunge ministrul Cultelor, iar protopopul Roxin devine senator. Se rezolvă astfel obținerea locului dorit ca și un ajutor de un milion de lei (o sumă foarte mare la acea vreme), acordat de guvern Parohiei Ortodoxe Buteni cu scopul zidirii bisericii. Planul și devizul clădirii s-a ridicat la valoarea de 4,3 milioane de lei, proiectul fiind făcut de arhitectul Conrad Richter din Timișoara, care va conduce desfășurarea lucrărilor efectuate împreună cu inginerul Toth. La 14 august 1927 este obținut terenul dorit, în schimbul terenului din fața case protopopiale unde se află actuala piață a comunei și unde protopopul Roxin avea parc în care creștea căprioare. A fost semnată autorizația de construcție în 18 august 1927, iar în 28 august 1927 este pusă și sfințită piatra fundamentală, de către episcopul dr. Grigorie Comșa. De acum lucrările se vor desfășura într-un ritm rapid, chiar nesperat. Lucrările au fost executate de antreprenorul și arhitectul Conrad Richter în antrepriză proprie.

Cărămida a fost dată de parohie care a confecționat-o în regie proprie. Transportul materialelor de la gara Sebiș, precum și a pietrișului, s-au realizat prin munca benevolă a credincioșilor, care au fost prezenți și cu

brațele de muncă necesare pentru munci necalificate. Acoperirea bisericii și a turnurilor, ca și toate lucrările din tablă galvanizată, s-au făcut cu execuția excepțională în calitate și artistic, de către tinichigiul Ijach Desideriu din Buteni, având ucenici pe Filip Teodor, Parscuta Peter și Zimbran Dumitru, toți din Buteni.

Au fost inspirați ctitorii când au cerut adunării generale urbariale din Buteni în vara anului 1925 să le acorde dreptul urbarial de lemne din acel an în toată compoziția lui parohiei ortodoxe spre a fi valorificat și folosit în scopul zidirii bisericii. Adunarea aprobă, iar din vânzarea lemnului cedate bisericii de posesorii urbariali au obținut suma de 2.050.000 lei; suma de 500.000 lei a fost obținută din pământul bisericii, vândute fiind bucatele. Între timp se primește comunicare că s-au făcut toate formele și că există un ordin dat de ministrul Cultelor, Vasile Goldiș, pentru a ridica suma de un milion de la Banca Națională Arad. Zidurile erau ridicate până deasupra ferestrelor când vestea căderii guvernului Averescu îi pune din nou în impas, pentru că se anulează acea ordonanță lăsând parohia fără milionul pe care conta.

Protopopul disperat convoacă Consiliul parohial în ședință extraordinară cu ordinea de zi: Măsuri necesare pentru asigurarea fondurilor continuării lucrărilor în urma anulării ajutorului guvernamental. Alături de protopop erau ceilalți preoți din parohiile Buteniului, Ioan Cosma și Iuliu Bodea, ginerele fostului protopop – Parohia I, Constantin Gurban. Ei au asigurat inclusiv desfășurarea activității religioase normale pentru bunul mers și dezvoltarea parohiei din toate punctele de vedere în acest timp.

Membrii Consiliului parohial din perioada construirii bisericii, anii 1927–1929 au fost:

1. membri de drept: Protopopul Florian Roxin - Parohia I, preot Ioan Cosma - Parohia II, Iuliu Bodea - Parohia III, Petru Bejan, - prim cântăreț și, la rugămintea protopopului prim epitrop și mâna sa dreaptă pe perioada pregătitoare și a executării lucrărilor.

2. membrii ordinari: Corneliu Vodă, directorul școlar; Babuța (Dimitrie) Cristea, directorul băncii de credit „Victoria”, Filiala Buteni; dr. Sabin Dan, avocat; dr. Aurel Grozda, avocat; dr. Alexandru Horga, avocat ridicat din rândul țăranilor, prieten cu Alexandru Vaida-Voievod, trimis de Partidul Național Român la studii în Franța; Petru Fânață – agricultor; Gheorghe Ruja Cucu – agricultor; Teodor Perva – agricultor; Teodor Burza – agricultor; Vasile Doncea – agricultor; Vasile Șerb – agricultor; Ioan Braițu – agricultor și cântăreț în strana stângă; Petru Perva – învățător confesional pensionar; Petru Almășan - agricultor; Petru Ruja Țichiri –

agricultor; Ilie Dărau - Fumuru – agricultor; Teodor Dărau Dorogie – agricultor; Ioan Luguzan Hogeu – agricultor; Ioan Roșu Drugaleu – agricultor; Petru Oancea - agricultor; Teodor Șerb – agricultor; Petru Perva - agricultor; Petru Giura Freanța – administratorul fondului de cereale; Constantin Giura Buruienoaie – agricultor; Ginu Ruja – cântăreț în strana stângă, Teodor Roșu – agricultor; Igna Borlea – agricultor; Teodor Lerinț – agricultor; Ioan Faur Deznanu – agricultor; Ioan Miclea - tăbăcar; Pavel Halic - tâmplar; Iancu Hălmăgean – tâmplar; Codrean Toma – agricultor; Teodor Trif – cântăreț bisericesc strana stângă, Petru Lucaci Todoroc – agricultor; Gheorghită Coloja Togodiș - agricultor; Ilie Iercoșan - agricultor; Gheorghe Ruja Tranda - cojocar, Ioan Țentea Borlescu - agricultor.

După deschiderea ședinței, protopopul anunță că suma de 550000 primită ca ajutor de la județ nu este suficientă și că trebuie găsită o cale spre obținerea sumei pierdute după schimbarea guvernului în care era ministrul Cultelor Vasile Goldiș. Pereții nu puteau rămâne în starea aceasta pentru că se apropia toamna și iarna, care ar fi degradat zidurile. Cere consilierilor să privească situația cu seriozitate și realism. Avocatul dr. Aurel Grozda propune să se sisteze lucrările până când se va găsi soluția pentru obținerea sumei neachitate de guvern.

În sală se face tăcere, consilieri privesc mai mult în jos decât spre protopop, dar pe fețele unora el citește sentimentele de dezaprobare a propunerii avocatului Grozda. Mulți dau din umeri, cum s-ar putea face camfor să dispară din sală. Tăcerea o sparge țăranul Gheorghe Ruja (Cucu) care întreabă pe avocat: „Domnule avocat, dacă urmărm propunerea dumneavoastră cine plătește paguba zidurilor care se pot dărâma?” Avocatul nu are ce să răspundă, dar protopopul simte că între mulții consilieri care dau carul pe râpă se află și dintre cei ce se angajează la strângerea banilor și sunt dispuși să stea stâlpi de susținere cu devotament, prin orice jertfe pentru a duce lucrarea la bun sfârșit.

Protopopul le propune concis să facă un împrumut de un milion, girând cambiul de împrumut cu averea lor. Concomitent, consilierii să înceapă lămurirea credincioșilor să accepte sacrificiul de a acoperi și această sumă după situația materială a fiecărei gospodării. Împrumutul se va face de la banca „Victoria”, Filiala Buteni, al cărui director, Babuția Cristea este membru în Consiliul parohial. Acesta îi asigură ca va face totul spre a obține rapid banii, cu condiția ca membrii să gireze cu proprietățile lor mișcătoare și nemișcătoare. Cu excepția preoților, majoritatea membrilor aveau situația de a gira cambiul pentru primirea împrumutului. Cum nu se anunță nimeni, cu perseverența cunoscută și diplomatie, cu dragoste părintească, le spune că

cei care vor accepta vor deveni ctitorii noii biserici, iar numele lor va dăinui cât va fi lumea.

Din cei peste 30 (treizeci) de membri prezenți în sală și care aveau situația materială de a gira și semna cambiul se anunță numai 5 (cinci) membri. Trebuie menționat că toți erau țărani, desigur cu o situație materială înfloritoare. Numele acestora, în ordinea vârstei, începând cu cel mai bătrân este:

1. Petru Funață, a lui Funațoaie;
2. Gheorghe Ruja – Cucu;
3. Teodor Perva – Poneșu;
4. Petru Bejan – Costolan;
5. Teodor Burza – Beldeu.

Prin această hotărâre a lor, înscrisă de Dumnezeu în cartea veșniciei sale, ei au devenit ctitorii bisericii catedrale din Buteni, alături de protopopul Florian Roxin, preoții Iuliu Bodea și Ioan Cosma, ctitorii spirituali. Și desigur Vasile Goldiș, prietenul protopopului Roxin și al butincenilor, cu care se considera frate în același duh național.

Protopopul Roxin se liniștește momentan, dar boala care îl măcina progresează vădit.

Dumnezeu l-a ocrotit însă și învrednicit să ducă toate lucrările până la sfârșit și să se prezinte în fața lui Dumnezeu cu toate realizările sale întru slujirea și mărirea Lui.

10 noiembrie 1929 – Sfințirea Bisericii Ortodoxe Române din Buteni.
Sărbătoarea sfințirii bisericii catedrale cu hramul „Buna Vestire”

Actul sfințirii bisericii noi din parohia Buteni, eparhia Aradului, protopopiatul Buteni, a fost cel mai mare și însemnat eveniment pe care l-a avut parohia în secolul al XIX-lea întrucât comuna Buteni, prin poziția creată de existența Protopopiatului, a Tribunalului, prin aportul economic, social, cultural și artistic, a influențat și impulsionat viața românească religioasă a satelor și a parohiilor de pe valea Crișului Alb, atât ca orientare politică în timpul stăpânirii Austro-Ungariei cât și ca model în celelalte domenii. Dacă aici, românii au rămas uniți și nu și-au schimbat limba, obiceiurile, dacă purtau tricolorul, începând de la cărțile bisericești și panglicile lumânărilor până la cingătoarea și cojocelul „butincenesc” ale costumelor populare, dacă aici a fost un cuib al românismului, toate acestea se datorează bisericii în jurul căreia s-au adunat și au stat strâns uniți, de atunci și până azi.

Aceste realități au contribuit ca la actul tânosirii Bisericii să participe oficialitățile eparhiale și județene, precum și o imensă mulțime de credincioși cu preoții lor din localitățile învecinate.

Actul sfințirii Bisericii, cum a fost și cel al punerii pietrei fundamentale, a fost săvârșit personal de vrednicul vlădică de pie memorie, dr. Grigorie Gh. Comșa, înconjurat de consilierii eparhiali Mihai Păcățeanu, dr. Gheorghe Ciuhandu, arhimandritul Policarp Morușca, stareț al sfintei mănăstiri Hodoș-Bodrog și primul episcop al românilor din America, unde a înființat Vatra Românească, sediu de primire și întâlnire al românilor din America. De asemenea, consilierul eparhial Dimitrie Muscan, Ioan Georgia, inspector eparhial și fost protopop al Buteniului care au sosit duminică dimineața, împreună cu marele naționalist și luptător pentru unirea Ardealului cu Patria Mamă, care la Adunarea de la Alba Iulia a citit declarația de unire, profesorul Vasile Goldiș, la acea dată secretarul Consistoriului Eparhial din Arad.

La acest măreț sobor s-au alăturat protopopul Buteniului, Florian Roxin, cu preoții celorlalte două parohii, Iuliu Bodea și Ioan Cosma, plus un număr însemnat de preoți ai parohiilor din jur.

Actul sfințirii s-a săvârșit în ziua de duminică, 10 noiembrie 1929, după programul pe care îl voi reitera acum. P.S. Sa, Părintele episcop dr. Grigorie G. Comșa a sosit în Buteni în seara zilei de joi, 7 noiembrie 1929, găzduit de familia dr. Aurel Grozda, avocat în Buteni, întrucât protopopul Florian Roxin era suferind. A fost însoțit de consilierul administrativ eparhial Mihai Păcățean și de diaconul Lavru Florea, basist. Membrii suitei P.S. Sale au sosit în ajunul lucrărilor, sâmbătă, 9 noiembrie.

P.S. Sa și suita redusă au plecat de la Arad după masa la ora 4, cu trenul personal și au sosit în gara Sebiș seara, la 7,30. Aici era așteptat de un mare număr de credincioși din Buteni, Sebiș și alte localități, în frunte cu Primpretorul Plasei Sebiș și cu preotul Iuliu Bodea din Buteni. La coborârea din vagon, dar nu înainte de a se intona Imnul Arhieresc de către corul Buteniului: „Pre Stăpânul și Arhierul nostru, Doamne îl păzește, întru mulți ani, Stăpâne!”. Primpretorul Plasei Sebiș, ca organ administrativ de stat a rostit un cuvânt de salut și de bine venire pe pământul Plasei Sebiș. A exprimat bucuria cetățenilor din acest teritoriu față de această onorabilă vizită oficială pe care P.S. Sa o face. Îi urează succese depline în misiunea sa religioasă și în același timp națională, când binecuvântează lăcașurile divine în care se află mărturisită credința în Dumnezeu prin Biserica Neamului, care este Biserica Ortodoxă Română, biserica strămoșească a poporului nostru. Exprimă apoi domnul primpretor sentimente de stimă față de P.S. Sa, Părintele episcop dr. Grigorie Comșa, care cu vădită satisfacție, coboară în mijlocul poporului spre a-i binecuvânta dorința de desăvârșire spirituală și materială, ca și iubirea puternică de țară și neam. După alesele și bogatele cuvinte de salut ce i-au fost adresate de domnul primpretor, răspunde Preasfinția Sa, zicând:

„Binecuvântează cu arhieresci binecuvântări frumoasa și impresionanta asistență care a binevoit a mă întâmpina și saluta la venirea mea în această regiune, în frunte cu Prea Cucernicul părinte Bodea, înconjurat de ceilalți preoți, de corul și fanfara parohiei Buteni, precum și buchetul mănos și variat în vârste al butincenilor; pe reprezentanței Plasei Sebiș care s-au ostenit a fi de față, ca și ai Gării C.F.R. Sebiș. Mulțumindu-vă tuturor, rog pe Tatăl cel Ceresc să vă binecuvânteze pe toți cei prezenți, împreună cu cei de acasă. Să vă dăruiască sănătatea trupească și sufletească, viață senină și bogăție spirituală ca să viețuiți sub deplina sa ocrotire spre folosul patriei și al Sfintei noastre biserici”.

În sunetul corului și al fanfarei, al Imnului Arhieresc amintit, Părintele episcop a luat loc în trăsură trasă de patru cai și a pornit urmat de imensul convoi de trăsură spre Buteni.

Vineri, 8 noiembrie 1929, fiind sărbătoarea Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril, Prea Sfinția Sa cu suita episcopală, însoțit de numeroși credincioși din Buteni s-a deplasat în parohia Păiușeni, unde a sfințit biserica nou zidită din acea parohie. În cadrul Sfintei Liturghii slujită cu acest prilej a hirotonit întru diacon pe candidatul de preot pentru comuna Ciuci (Vârfuri), Ioan Lorinț, absolvent al Institutului Teologic din Arad.. Spre seară, s-a reîntors de la Păiușeni, la Buteni. În ziua de sâmbătă, 9

noiembrie 1929, înainte de masă, Prea Sfinția Sa a avut o întâlnire cu un grup de bapțiști, în frunte cu Sida Teodor, care în urmă cu aproximativ 35 de ani s-a desprins de Biserica Ortodoxă și a înființat cultul baptist în Buteni (vezi și lucrarea de licență a părintelui dr. Teodor Baba). În după-masa zilei de sâmbătă, s-a ținut ultima slujbă divină în biserica veche. La sfârșitul Sfintei Vecernii, Prea Cucernicia Sa, părintele protopop al Protopopiatului Buteni, Florian Roxin, a rostit ultima predică în această biserică, în care a spus:

„Mulțumesc Bunului și Milostivului Dumnezeu că ne-a învrednicit să avem bucuria sufletească de a trăi aceste mișcătoare clipe, din această măreață și istorică zi, când transportăm ultimele obiecte sfinte din această biserică în biserica nou zidită, în centrul administrativ al comunei. Biserica aceasta a fost măreață și impunătoare atâta timp cât în jurul ei erau case modeste și vechea școală confesională, în mijlocul cărora trona. Au venit vremuri când asuprirea străină s-a spulberat și a pierit, precum piere fumul și precum se topește ceara de la fața focului. Prin realizarea politică a unirii tuturor românilor într-o singură țară, România Mare, s-a deschis poporului român drumul să ia partea lui la viață, ca toate țările libere, cu curs de dezvoltare în toate domeniile: spiritual, politic, economic, social, comercial și cultural.

Pe drumul deschis nouă de Marea Unire din 1918, țara a luat avânt de dezvoltare. Ca urmare, comuna s-a dezvoltat și s-a schimbat fața ei. Era necesar, ca și Biserica Ortodoxă Română să țină pasul și să meargă pe drumul de desăvârșire, ieșind din umbră, la lumina centrală, să fie încăpătoare și să aibă aspectul bisericii pe care o vom târnosi mâine. Mulțumim lui Dumnezeu că a fost cu noi în frământări, că ne-a ajutat în impasuri și greutăți ca să le depășim, că ne-a ajutat să ne realizăm după idealurile propuse; mulțumim bunilor credincioși că au fost cu sufletele, cu întreaga lor ființă spirituală și materială alături de noi, că au jertfit cu drag încât s-a putut realiza de la suma de trei milioane estimată inițial, suma de patru milioane trei sute, plus munca lor benevolă, pentru zidirea bisericii noi; mulțumim apoi acelor care pe lângă acestea au asigurat și donat obiecte și podoabe noi pentru biserica catedrală. Rog pe Dumnezeu să-i înscrie în cartea veșniciei și să le răsplătească.

Mulțumesc Prea Sfinției Sale, părintelui episcop dr. Grigorie Comșa, că ne-a ajutat pe toate cărările morale, spirituale și materiale și-l rugăm să ne ierte, că i-am răpit atâtea zile, fiind cu noi până la sfârșit. Aceleași calde mulțumiri și recunoștință domnului ministru al Cultelor, Vasile Goldiș, crescut în duhul bisericii ortodoxe și al flăcării iubirii de neam, care ne-a

încurajat, ne-a susținut pe toate planurile și a fost unul din pilonii de bază ai noii Biserici Catedrale”.

Prea Sfinția Sa a citit o rugăciune de mulțumire lui Dumnezeu pentru binecuvântarea strădaniilor ce s-au fost depus și de cerere de a fi întăriți în credința străbună și cuprinși sub mâna ocrotitoare a Sfintei Treimi, pururea nedespărțită. Se ridică sfintele obiecte cultice, formându-se o impunătoare procesiune, în sunetele înălțătoare ale clopotelor bisericii. Așa s-a pornit din vechea biserică spre noul lăcaș de cult. Aici, în fața bisericii, P.S. Sa episcop dr. Grigorie a citit o rugăciune, apoi s-a intrat în biserică și s-au așezat sfintele obiecte. Preoții au slujit vecernia și slujba de priveghere. Înălții oaspeți și credincioși s-au retras la casele lor spre a se pregăti ca a doua zi, duminică, dis-de-dimineață, să fie prezenți la lucrările sfinte ale târnosirii.

Ziua de duminică, 10 noiembrie 1929, a fost o zi senină, plină de lumină ca vara, încât unii erau numai în cămașă, alții purtau tradiționalul port românesc cu șube în care era inserat tricolorul. Dumnezeu a binecuvântat această zi ca să ne „bucurăm și veselim” duhovnicește.

În acea dimineață, de la Arad au sosit colaboratorii Prea Sfinției Sale, consilieri și secretarul Consistoriului Eparhial, Vasile Goldiș – fost ministru al cultelor, marele luptător pentru Unirea Ardealului cu Patria Mamă și al insuflării duhului național în Arad, – profesorii Academiei Teologice din Arad în frunte cu dr. Teodor Botiș, corul „Armonia” al Catedralei Arad și al orașului Arad, cor mixt format din intelectualii orașului. Corul era dirijat de profesorul de muzică al Academiei Teologice, Atanasie Lipovan și fiul său, profesorul de muzică, Ioan Lipovan. Acesta a dat răspunsurile la actul târnosirii și la Sfânta Liturghie Arhierească. Au mai sosit și alte persoane oficiale.

Credincioșii din localitățile din jur, ca și cei veniți de la distanțe mai mari cu trenurile, sosiseră dis-de-dimineață. S-au adunat la această sfințire atâta mulțime de popor ca la hramurile mănăstirești din vremea Sfântului Voievod Ștefan cel Mare. Au fost multe familii din alte confesiuni, care s-au identificat și au trăit bucuria noastră.

Actul târnosirii a început la orele 8 dimineața, când mărețul și impunătorul sobor clerical, înveșmântat pentru sfânta lucrare, a pornit de la biserică, în procesiune spre casa dr. Aurel Grozda spre a conduce la biserica nouă pe Prea Sfinția Sa, dr. Grigorie Comșa, Episcopul Aradului.

Afirm, că Biserica din Buteni este zidită pe toată energia trupească și sufletească a ctitorului ei spiritual, Protopopul de pie memorie și de măreață recunoștință și veșnică pomenire a adevăratului Păstor și Preot „după

rânduiala lui Melhisedec”, protopopul-paroh Florian Roxin, având ca mentor spiritual pe Vasile Goldiș.

Și dacă am făcut această încrustare în acest loc, am făcut-o ca să cimentez și să așez jertfa Prea Cucerniciei Sale la temelia de târnosire, ca ori de câte ori privești cu ochii trupului catedrala aceasta, cu ochiul sufletului să vezi ființa ce s-a stins imediat după târnosire, iar în inimă să-ți pulseze creștineasca și fiasca recunoștință, spre a-i cinsti memoria și a cere ca Dumnezeu să-l ierte și să-i răsplătească jertfa, prin dăruirea vieții veșnice.

Sosind procesiunea religioasă cu Prea Sfinția Sa, au intrat în biserică, unde a fost înveșmântat în toate odăjdiile arhieresti pentru săvârșirea actului târnosirii și al Sfintei Liturghii. Toate fiind pregătite, soborul clerului, urmat de credincioși, intonând de trei ori imnul „Sfinte Dumnezeule, Sfinte tare, Sfinte fără de moare, miluiește-ne pe noi!” au ieșit din nou din biserică. S-a înconjurat biserica de trei ori și s-au făcut trei opriri la care s-au citit cele trei Evanghelii speciale.

În timpul înconjurării cântă fanfara și corul în frunte cu dirijorul Gavrilă Ruja și cântărețul bisericesc Petru Bejan, imne de preamărire a lui Dumnezeu: „Înconjurați popoarelor Sionul”, „Sfinților mucenici”, „Cu noi este Dumnezeu”, „Lăudați pe Dumnezeu”.

După a treia înconjurare, soborul clerical s-a oprit în fața bisericii (apus), unde Prea Sfinția Sa a citit rugăciunea intrării în biserică, apoi grăit: „Deschideți boieri, porțile voastre ca să intre Împăratul măririi!”. Din interior, țăranul Petru Bejan, în calitate de prim epitrop a întrebă: „Cine este împăratul măririi?”. La a treia grăire, Prea Sfinția Sa, deschide cu crucea ușa bisericii răspunzând: „Domnul cel tare și puternic, Domnul cerului și al pământului, Acela este Împăratul Măririi”. După el intră soborul de preoți, coriști și credincioși și se face ungerea prescrisă a pereților bisericii cu Sfântul Mir.

Urmează târnosirea Sfântului Prestol, cu spălarea Sfintei Mese, așezarea Sfintelor Moaște. Preoții cântă tot timpul „Sfinților Mucenici...”. Apoi se așează icoanele celor patru evangheliști în cele patru colțuri ale Sfântului Prestol; se pecetluiesc deschiderile peste Sfintele Moaște și Evangheliști, se fac ungerile canonice, se învelește Sfântul Prestol cu acoperămintele nou confecționate. Se citește rugăciunea sfințirii bisericii, se stropește biserica cu aghiazmă special pregătită în acest scop.

Când toate acestea s-au săvârșit, soborul clerical în frunte cu Prea Sfinția Sa se așează în fața Sfântului Iconostas, se rostesc canonicele rugăciuni cu invocarea Sfântului Duh pentru săvârșirea Sfintei Liturghii arhieresti. Interiorul bisericii era arhiplin. Mulți au rămas să asculte Sfânta

Liturghie afară, în piața din fața bisericii. Atmosfera cultică cu acest prilej a fost atât de solemnă, atât de cutremurătoare și mișcătoare sufletește, că n-a fost ființă care să nu simtă puterea lui Dumnezeu lucrând asupra lui.

Când diaconul Lavru cu profunzimea lui voce de bas a rostit „Binecuvântează, Stăpâne”, la care a răspuns vocea de bas cu largă gamă spre tenor a fostului diacon, acum episcop, a Prea Sfinției Sale, dând binecuvântarea de la începerea Sfintei Liturghii, te-ai simțit cum zice rugăciunea: „În Biserica mării Tale, stând în cer mi se pare a fi”.

La crearea acestei mărețe trăiri spirituale, în aceeași măsură a contribuit și valoarea corului „Armonia” cu dirijorul ei. La momentul potrivit, diaconul Ioan Lorinț este hirotonit preot-duhovnic. Hirotonia aceasta a fost prima pe care credincioșii din Buteni și ai satelor noastre au văzut-o în viața lor.

Prea Sfinția Sa a luat loc în „tronul arhieresc” și a urcat treptele amvonului ctitorul de bază al bisericii noi, Prea Onoratul Părinte Protopop Florian Roxin, spre a prezenta raportul asupra Parohiei Buteni. Acesta a cuprins realitatea parohiei ca familii, suflete, fluctuația religioasă, după care a trecut la expunerea pe larg a momentelor parcurse pe drumul zidirii unei noi biserici până la momentul de față. A cuprins raportul toată lupta, devotamentul și râvna depusă de clerul și credincioșii parohiei. S-au arătat obstacolele care s-au trecut (nu fără

urmări asupra sănătății). S-a arătat în date precise cum s-au asigurat fondurile necesare și cum s-au consumat etc. A prezentat mulțumiri tuturor celor ce au sprijinit efectiv sentimentele și acțiunile parohiei până când s-a ajuns la această zi măreață, a celei mai mari realizări din viața parohiei Buteni.

În fruntea acestora s-a aflat Prea Sfinția Sa, Părintele episcop al Aradului dr. Grigorie Gh. Comșa, secondat de consilieri și întreg personalul Sfintei Episcopii, autoritățile comunale, de plasă și județene.

Mulțumește apoi domnului Vasile Goldiș, fost ministru al Cultelor, prieten al comunei Buteni în trăire de neam românesc, care și-a păstrat credința adunată în jurul Bisericii Ortodoxe, cheie pentru unirea Ardealului cu Patria Mamă; clericilor participanți în frunte cu starețul mănăstirii Hodoș-Bodrog, corpului didactic al Academiei Teologice din Arad.

Toți aceștia au ajutat strădaniile clerului și credincioșilor din Buteni care au dus greul luptei și al cheltuielilor, asigurând partea materială. În fruntea credincioșilor i-a numit pe ctitorii materiali, care cu risc de a-și pierde bunurile, au girat împrumutul de un milion de lei necesar terminării

construcției: Petru Funață, Gheorghe Ruja, Petru Bejan, Teodor Perva și Teodor Burza.

Tot cu alese mulțumiri se adresează întregii asistențe prezente care n-a fost în cele dinainte, dar care au cinstit și mărit bucuria ce au trăit-o butincenii, în acea zi, la târnosirea bisericii. Nu în cele din urmă, fiind frați întru Hristos cu el în slujirea aceluiași altar, a evidențiat contribuția morală a celorlalți doi preoți parohi, Iuliu Bodea și Ioan Cosma, iar ca semn extern, după îndemnul dat de Sfântul Apostol Pavel ucenicului său Timotei, care în Epistola I către Timotei cap. 3, v. 13, zice:

„Că cei ce slujesc bine, rang bun dobândesc și mult curaj în credința cea întru Hristos Iisus.” Preotului Ioan Cosma i s-a acordat distincția și hirotesia de a purta brâu roșu, distincție pe care preotul Iuliu Bodea o avea din perioada când a fost administrator protopopesec.

La rândul său, Prea Sfinția Sa a urcat pe amvonul bisericii înconjurat fiind de soborul preoțesc și a rostit cuvântul de învățătură creștină. Predica a fost adecvată momentului respectiv. Vibrantă, mișcătoare, măreață, în belșugul dumnezeieștilor învățături biblice. Figură și făptură care cucerea auditoriul, nu numai prin înfățișare ci și prin elanul care-i etala comoara sufletului cald, deschis, cu voce vibrantă și inimă simțitoare; cărturar cu bogată cultură în toate domeniile vieții; teolog desăvârșit, cu mare putere de muncă în slujire de zi și noapte. N-a fost greu pentru un episcop ca regretatul Grigorie Comșa, ca prin cuvântul său de învățătură duhovnicească să creeze o astfel de trăire mistică în ascultare și mulțumiri de cele auzite, știut fiind că într-o viață de zece ani ca episcop, cât i-a fost rânduit de Dumnezeu să poarte pe cap „mitra” și în mână cârja arhierescă, a lăsat posterității, neamului și bisericii câteva sute de cărți, articole, studii, predici, pastorale, cuvântări publicate în reviste și cotidiene în scurta sa viață pământească.

Încheindu-se Sfânta Liturghie, Prea Sfinția Sa a împărțit anaforă și a stat de vorbă cu mulți dintre cei prezenți, între care erau unii bine cunoscuți din vizitele anterioare. La ieșirea din sfânta biserică s-au făcut fotografii, dintre care cea mai reprezentativă o reproducem aici pentru a cunoaște și generațiile viitoare ctitorii bisericii noastre. Fotografia s-a făcut după slujbă, în fața ușii de la intrarea din față (apus): Episcop dr. Grigorie Comșa, între protopopul Florian Roxin, secretarul consistorial al Episcopiei Aradului, marele patriot și luptător pentru unirea Ardealului cu Patria Mamă, Vasile Goldiș. Ziarele timpului au estimat că ar fi fost în jur de zece mii de oameni.

10 noiembrie 1929, Buteni – În fața Bisericii Ortodoxe nou târnosite, în frunte cu clerul, invitații și mulțime de credincioși.

Bibliografie

Protopop Petru Bejan, *Consemnări, mss., în posesia autoarei.*

Următoarea comuniare va fi „Monumentele istorice din Hălmagiu”.

Preoții ortodocși din Episcopia Aradului prigoniți sau omorâți în timpul Revoluției de la 1848-1849

The Orthodox Priests of the Arad Diocese persecuted or killed during the Revolution of 1848-1849

*Paul Krizner*¹

Abstract

The historical events of the 1848-1849 Revolution determined both material prejudice and human sacrifice among the Romanian people, including the priests of the Arad Diocese with its canonical jurisdiction from the North of the Mureș River till the Criș River area, and also including the counties of Arad, Bihor and Zarand, under the spiritual guidance of the Arad Bishop Gherasim Raț (1835-1850).

Keywords: Revolution of 1848-1849, priests, Arad Diocese, Gherasim Raț, persecutions.

Revoluția începută în Europa în primăvara anului 1848 i-a încurajat și pe români, care cereau desființarea robotelor și a dijmelor ce practic îi legau de pământurile domnilor. În 27 martie 1848 vicecomitele Aradului primește o informație din care află că printre țăranii din Vărșand și Elek (Aletea) s-a zvonit că împăratul a întărit legea prin care se încetau serviciile urbariale, însă dregătorii o țin secretă față de mulțime.

La Șiria oamenii au refuzat să mai robotească după cum susține judele nobiliar din Galșa, iar domnul de pământ din Pâncota nu pretinde de la țăranii servicii urbariale².

Țăranii răsculați pe lângă desființarea iobăgiei mai cereau să se revizuiască ocupările de păduri, ogoare etc. Astfel că țăranii, cum este cazul

¹ Doctorand la Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române, Filiala Cluj Napoca.

² Liviu Botezan, *Participarea țăranimii din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș la revoluție în primăvara anului 1848 pentru desființarea iobăgiei*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2006, p. 202.

celor din Bihor s-au răsculat în luna aprilie 1848 pentru a-și redobândi pășunile luate cu forța de marii proprietari din localitățile Comna, Minișel, Șilondia, Răpsăgu de jos, Răpsăgu de Sus, refuzând categoric să se ocupe de grădinile domnilor „potrivit contractelor încheiate”³.

Situația era foarte tensionată în tot comitatul Arad. Românii se revoltă fiind nemulțumiți de comportamentul și atitudinea ungarilor, de aceea în comuna Vărșand locuitorii vroiau să-l schimbe pe notarul Udvarday Károly, considerând că-i înșeală și acuzându-l că s-a îmbogățit pe spatele lor. Cu acest prilej, judele nobiliar Mosotzy Ignác, la data de 23 aprilie 1848, se deplasează în localitate pentru a analiza situația și a pedepsi pe răufăcători. Sigur, vinovații trebuiau să fie românii, iar aceștia, în semn de protest, nu și-au descoperit capetele în fața judeului, iar acesta, plin de furie, le-a aruncat jos pălăriile luându-i la palme. De aici până la un conflict direct a fost doar un pas, țăranii l-au fugărit, obligându-l să părăsească localitatea, dar după câteva zile un alt jude, însoțit de armată, intra în comună, arestând 6 țărani care au fost duși în temnița comitatului⁴.

Nemulțumirea se simțea și în rândul preoților care se ridicaseră împotriva recrutărilor ce au început pentru armata maghiară. La data de 23 iunie 1848 învățătorul Kelemen Lazlo din Ghioroc consemnează că preoții din Cuvin, Miniș, Păuliș și Sâmbăteni se împotrivesc acestor recrutări sfătuind enoriașii să nu meargă românii să se înroleze în garda națională⁵.

De fapt în toate comitatele aparținătoare Episcopiei Aradului au existat abuzuri ale armatei revoluționare maghiare, pierzându-se multe vieți românești nevinovate, printre care și clerici, care nu doreau să susțină această armată. Chiar episcopul Gherasim Raț trimite o circulară, prin care cere clerului să liniștească masele de oameni, intuind răutatea și ura maghiarilor ce avea să se năpustească asupra lor în caz contrar.

Preoții au avut de pățimit. Am identificat o listă cu un număr de 32 de preoți din Episcopia Aradului, care au suferit și au murit în perioada revoluției de la 1848-1849.

1. Preotul Arsenie Staicovici. A păstorit credincioșii din parohia ortodoxă Pecica, iar în anul 1848, la vârsta de 50 de ani, a fost întemnițat de către armata maghiară⁶.

³ *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, vol. I, București, Edit. Academiei R.S.R., 1982, doc. 69, p. 161.

⁴ *Ibidem*, Vol. II, doc. 177, pp. 263-264; doc. 178, pp. 264-266, doc. 170, pp. 396-401 și *Ibidem*, Vol. III, doc. 12, pp. 17-40.

⁵ Octavian Lupaș, *Starea de spirit a populației românești din părțile arădene în 1848*, „Hotarul” (Arad), anul III, iulie august 1936, nr. 7-8, p. 117.

2. Preotul Zamfir Pap. A fost preot în parohia ortodoxă Șoimoș, dar pentru că instiga parohienii împotriva ungarilor a fost arestat și condamnat la moarte. La 28 noiembrie 1848 preotul Zamfir este împușcat, iar președintele comisiei de execuție a fost căpitanul maghiar Artoloș⁷.

3. Preotul Jivan Petrovici. A fost preot slujitor la Parohia Ortodoxă Sânnicolau Mic, iar anul 1848 avea să-i fie ultimul an din viață. Acuzat tot pentru împotrivire față de armata maghiară, a fost condamnat la moarte prin spânzurare. Execuția sentinței a avut loc la 13 noiembrie 1848 din ordinul lui Kulterer Murany.

4. Preotul Maximilian Caracioni. Era preot de mir în localitatea Pecica și un aprig susținător al armatei revoluționare maghiare. A fost căsătorit, având cinci copii.

La 30 martie 1848 decide să meargă în tabăra militară de la Becicherec, în Banat, alături de doi fii ai săi și 400 de credincioși din parohie, însoțiți fiind de încă doi preoți din Pecica, **Gheorghe Bila** și **Vasile Boitor**⁸. Bucuria victoriilor armatei maghiare nu avea să dureze mult, iar odată cu înăbușirea revoluției, cei trei preoți au fost denunțați pentru activitatea lor revoluționară și dați pe mâna Tribunalului militar din Timișoara. În data de 24 aprilie 1850 preotul Maximilian Caracioni a fost condamnat la moarte, iar averea confiscată, primul cap de acuzare fiind de lezmaiestate⁹.

Totuși, după 6 ani de temniță, a fost amnistiat și trimis stareț la Mănăstirea Bezdin, interzicând călugărilor să rostească rugăciuni pentru împărat. În mod tacit va susține mișcarea revoluționară cu bani și lemne din averea mănăstirii¹⁰.

5. Preotul Simion Groza. Vede lumina zilei în anul 1801, iar la vârsta de 19 ani se căsătorește cu tânăra Teodora, care îi va fi soție pentru puțină vreme. Ulterior este hirotonit diacon în 8 iunie 1820, iar la 29 iunie același an, de Sărbătoarea Sfinților Apostoli Petru și Pavel, este hirotonit preot în Arad de către vrednicul de pomenire episcopul Iosif Putnik al Timișoarei

⁶ Pavel Vesa, *Episcopia Aradului în timpul episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, Arad, Edit. Mirador, 2008, p. 236.

⁷ I. D. Suci, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1968, p. 262.

⁸ Arhivele Naționale Serviciul Județean Arad (infra: A. N. S. J. Arad), Fond *Prefectura județului Arad, Acta Congregationum*, nr. 540/1849.

⁹ Idem, Fond *Prefectura Județului Arad, Actele comisarului cezaro-crăiesc al comitatului*, nr. 113/1850; nr. 6055/1850.

¹⁰ Idem, Fond *Prefectura Județului Arad, Prezidențiale*, nr. 15/1852.

(1828-1830)¹¹. A slujit ca și capelan în Secaș, iar după doi ani, la 1822, a fost instalat preot în localitatea Gurahonț.

Familia sa este zguduită de o mare tragedie în anul 1824, când, la 30 noiembrie, preoteasa Teodora Groza trece la cele veșnice¹².

La 1848, părintele Simion din Gurahonț a pățimit mult, după cum consemnează preotul din Almaș, Constantin Copian:

„În anul (1)848 în luna lui octombrie ziua a 18 tabăra maghiară a căruia ocârmuitori erau Boțoc și Gal, așezându-să la pod la Iosaș și fiind și eu de dâșii spre răspundere chemat. În 19 zile adică marți am și mers unde cele mai triste întâmplări am văzut, căci a le număra nu e timp. Fără pe la cinci ceasuri după amiază, sentinție de perzare grăită preotului de la Gura Honț, Simion Groza, pentru că a primit niște scrisori de la Ardeleni și pre poporeni săi i-ar fi provocat în biserică ca să se înarmeze împotriva Magiilor, pre care provocare și jurară Haiduc Ion, chișbirău din Gura Honț și alții precum că adevărat s-au îndemnat spre înarmare și sculare împotriva Magiilor. La 6 ceasuri îmi și deteră poruncă ca pre mai sus numitul preot, Simeon Groza să-l gătez de moarte și așa l-am spovedit și cuminecat cu Sfintele Taine și l-am petrecut până la locul perzării, citindu-i îngropăciunea preoților, după ce am ajuns la locul hotărât, prin ștreang și spânzurători i-au ucis viața.

Dat în satul Almaș în 31 ianuarie 851. Constantin Copian paroh în Almaș”¹³.

Și Protopopiatul Hălmagiu a avut pierderi însemnate din rândurile clericilor. Protopopii Arsenie Adamovici și Petru Moldovan înștiințează centrul eparhial că au 11 parohii vacante, iar în patru dintre ele¹⁴ preoții au fost omorâți în timpul evenimentelor revoluționare, pe motiv „că or fostu credincioși către Casa Austriacă și către Maiestatea sa Împăratul, prin rebeli magiari s-or ucis”¹⁵.

¹¹ I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, Edit. Mitropoliei Banatului, 1977, p. 149.

¹² Această descriere apare pe o carte de cult datată în secolul al XVIII-lea, care s-a păstrat odinioară în biserica parohială din Gurahonț, iar preotul Simion Groza și-a consemnat autobiografia sa. A se vedea și: Cornel Clepea, *Însemnări din secolele XVIII și XIX pe obiecte de cult din părțile Episcopiei Aradului*, "Ziridava" (Arad), 1996, nr. XIX-XX, p. 191.

¹³ A. N. S. J. Arad, Fond Episcopia Ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849, dosarul nr. 314/1850, f. 86.

¹⁴ Pleșcuța, Poenari, Șteia și Vața de Sus.

¹⁵ A. N. S. J. Arad, Fond Episcopia Ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849, dosarul nr. 314/1850, f. 3: cuprinde scrisoarea datată în 25 decembrie 1849 a protopopului Arsenie Adamovici către Episcopul Aradului Gherasim Raț.

6. Preotul Pavel Farcaș. A fost preot în Parohia Pleșcuța, protopopiatul Hălmagiu, iar pentru că îndemna credincioșii să fie fideli împăratului a fost condamnat la moarte. Acest act, datat în Ciuci, este confirmat în scris la 27 noiembrie 1848 prin mărturisirea mai multor oameni din Pleșcuța, dar și a inspectorului Joseph Balog¹⁶.

7. Preotul Gheorghe Leuca. A slujit ca preot în parohia Lazuri, iar în timpul revoluției de la 1848-1849, pentru a nu cădea în mâinile armatei maghiare, s-a ascuns, pribegind prin munți, fără să se mai știe ceva despre el. Posibil ca, într-un final, să fi fost prins de revoluționarii maghiari.

8. Preotul Ioan Unc. Părintele Ioan a păstorit în parohia Tomești, Protopopiatul Hălmagiu, iar pentru acțiunile sale antimaghiare este arestat și „să află în robie la Oradea”¹⁷.

9. Preotul Sinesie Grozav. A fost preot în parohia ortodoxă Aciuța, iar în 1848 avea 38 de ani. Pentru că a îndrăznit să citească proclamația imperială primită de la Avram Iancu, a fost spânzurat la podul de peste Crișul Alb de la Iosășel.

10. Preotul Pavel Farcaș. A slujit la biserica parohială din Pleșcuța. Și el a avut aceeași soartă ca preotul mai sus amintit. La vârsta de 34 de ani a fost condamnat la spânzurătoare pentru că a citit proclamația primită de la Avram Iancu. Locul de execuție a fost podul de peste Crișul Alb de la Iosășel¹⁸.

11. Preotul Eftimie Popovici. A fost slujitor la parohia ortodoxă Hălmăgel, iar în anul 1848, la vârsta de 35 de ani, pentru aceeași proclamație a lui Aram Iancu este arestat și dus la Hălmagiu, însă nu a mai ajuns aici, pentru că la podul Băneștilor este spânzurat.

12. Preotul Ioan Popovici. A fost co-slujitor împreună cu preotul Eftimie Popovici. A participat și el la citirea proclamațiunii, fiind arestat în același lot de preoți și condamnat. Învățătorul Teodor Popovici din Bănești mărturisește că s-a primit o proclamație de la Avram Iancu, pe care preoții le-au citit-o românilor adunați din mai multe sate; ei au fost trădați de un anume Toda Șandor, fiind prinși și spânzurați¹⁹.

13. Preotul Iovan Jude jr. A fost fiul preotului Jude Iovan, co-slujitor cu tatăl său la parohia ortodoxă din Poienari. În timpul revoluției de la 1848 avea doar 26 de ani, fiind condamnat la spânzurătoare în același lot.

¹⁶ *Ibidem*, dosarul nr. 193/1848, f. 1.

¹⁷ *Ibidem*, dosarul nr. 21/1848, f. 56. Ședința a III-a consistorială din 18 iulie, f. 6-7.

¹⁸ *Ibidem*, dosarul nr. 193/1848, f. 1.

¹⁹ Grigore G. Comșa, *Ortodoxia și românismul în trecutul nostru*, Arad, 1933, p. 139; Traian Mager, *Cultul eroilor în Munții Apuseni*, Arad, 1935, p. 23, nota 2.

14. Preotul Iovan Jude sr. Slujitor al Parohiei Poienari cu filia Țohești, bătrânul preot Iovan avea să pătimească pentru că a citit proclamația trimisă de Avram Iancu²⁰.

15. Preotul Pavel Feier. A fost preot în parohia Șteia. Despre acest slujitor nu deținem date și informații, știm doar că a fost și el condamnat la spânzurătoare, executat în lotul preoților spânzurați la podul Băneștilor.

16. Preotul Ioan Dan. Parohia Iosaș atestă că în perioada revoluției din 1848-1849 a fost preot paroh Ioan Dan, care a avut de suferit în acea perioadă, însă după ce a fost dus la Iosășel pentru a fi spânzurat, a fost pus în libertate.

17. Preotul Ioan Iosif, Și el a fost slujitor la parohia ortodoxă Iosaș, iar în 1848 a fost pârât de oficianții satului că la slujbele ce le ține în biserică îl pomenește pe împăratul Ferdinand. A avut aceeași soartă ca și co-slujitorul său, condamnat la moarte prin spânzurare, dar ulterior a fost eliberat²¹.

18. Preotul Miron Petrică. Nu cunoaștem date despre acest preot, ci doar că a fost slujitor în biserica din Iosășel, având și el de suferit de pe urma atrocităților armatei revoluționare maghiare²².

19. Preotul Nicolae Gornic. A fost preot în parohia Călacea, dar văzând ce se petrece cu românii, îngrozit, fuge la Moroda, funcționând aici ca preot capelan. S-a împotrivit din toate puterile revoluționaților unguri. În Călacea a fost prădat de armata maghiară: „au venit asupra cășii răsculații unguri și toate hainele și banii cu a muierii”²³ le-au luat. Alte date cu privire la pătimirile acestui preot nu deținem.

20. Preotul Isaia Secula. A fost preot în Șiria, care pe atunci se numea Vilagoș. Preotul Isaia Secula era în vârstă de 41 de ani când au intrat trupele revoluționare maghiare în oraș. Preotul Isaia a mers la casa comunității pentru a organiza păzirea orașului, acolo însă proprietarul de pământ din Boroșineu, Ațel Ștefi, s-a năpustit asupra preotului cu baioneta, rănindu-l grav. Consemnarea o face preotul Ioan Secula într-un raport din 20 martie 1851: „După ce intră ungurii cu trupa răsculată în orașul Vilagoș, am mers

²⁰ A. N. S. J. Arad, Fond Episcopia Ortodoxă română Arad. Actele revoluției de la 1848-1849, dosarul nr. 193/1848, f. 5.

²¹ *Ibidem*, dosarul nr. 314/1850, f. 8.

²² Atanasie Șandror, *Studiu asupra evenimentelor de peste munți din anii 1848-49, cu nararea celor întâmplate în părțile Aradului*, în *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*, Studiu introductiv, ediție, note și glosar de Nicolae Bocșan și Valeriu Leu, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1988, pp. 82-83.

²³ A. N. S. J. Arad, Fond Episcopia Ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849, dosarul nr. 314/1850, f. 81.

la casa comunității cu mai mulți oameni dinpreună spre a ne înțelegem întru punerea păzii, ca nu cumva din partea să pătimim aprinderea orașului, deci deloc (n.n. îndată) după ce am ajuns pre mine ca preot, înainte ce ar iscusi oare sânt vinovat au ba, din furie Așel Ștefi, proprietarul de pământ din Boroș Ineu ca honved, cu baionetul în cap m-au tăiat, așa cât puțină nădejde aveam și de viață din acea tăietură”²⁴.

21. Preotul Ioan Faur. A fost preot în parohia ortodoxă din satul Căpruța, Protopopiatul Vărădia de Mureș. Și el a fost unul dintre cei care sfătuiau poporul să se împotrivescă poruncilor revoluționarilor maghiari, iar pentru aceste afirmații a fost prins, arestat și condamnat la moarte prin spânzurătoare. Sentința a fost executată la data de 25 noiembrie 1848 în Bârzava. Despre această execuție a fost înștiințat și episcopul Aradului Gherasim Raț, printr-o scrisoare trimisă de Ioan Cefan²⁵.

Din documentele existente aflăm că preotul Ioan Faur a slujit în Căpruța din 1830 până în 1848. Cât despre moartea acestuia, s-a găsit o mențiune pe un *Molitifelnic* ce a aparținut Bisericii din Căpruța, unde se arată că a fost spânzurat pe un deal ce se numea „Ciot”, deal situat undeva între Monoroștia și Căpruța, iar trupul neînsuflețit a fost îngropat în localitatea unde a slujit ca preot în ultima perioadă a vieții sale de către un nepot al său, preotul Iosif Faur²⁶.

22. Preotul Nicolae Popovici. Nici protopopiatul Beiușului nu a fost lipsit de pierderi în rândul preoților. Unul dintre aceștia a fost și preotul Nicolae Popovici din parohia Șteia, care, în anul 1848, avea 40 de ani. „Pentru că au învățat pe poporenii săi să nu asculte de poruncile ocârmuirii răsculaților maghiari în 8 Noem 848 s-au prins și înaintea judei de moarte ducându-să s-au condamnat la robie în temniță”²⁷. Aici a stat închis timp de nouă luni, după care a fost eliberat.

În părțile bihorene ale Episcopiei Aradului pătimirile preoților au fost aceleași ca și în părțile arădene.

23. Preotul Ioan Papp. A fost preot în parohia bihoreană Urviș, Protopopiatul Beiuș. În anul 1848, când a fost condamnat la o lună de închisoare, avea vârsta de 76 de ani.

²⁴ A. N. S. J. Arad, Fond Episcopia Ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849, dosarul nr. 314/1850, f. 21.

²⁵ „...prin legea cătănească au judecat în 25 noemvre a. c. și întru această zi s-au și osândit cu moarte degrabă zugrumat în spânzurătoare”: *Ibidem*, dosarul nr. 76/1848, f. 1.

²⁶ Traian Magoș, *Participarea preoșimii din Eparhia Aradului la Revoluția de la 1848*, în *Mitropolia Banatului* (Timișoara), anul XXIII, 1973, nr. 7-9, p. 480.

²⁷ Marin Mălinaș, *Biserica ortodoxă română din Bihor în timpul revoluției din 1848-1849*, „Biserica Ortodoxă Română” (București), anul XCVII, 1979, nr. 1-2, pp. 201-202.

24. Preotul Nicolae Teaha. Preotul Nicolae Teaha din parohia Câmp²⁸ avea 40 de ani când cei din armata revoluționară maghiară l-au arestat și condamnat la trei luni de închisoare.

25. Preotul Jiurgiu Teaha. A fost preot în parohia Colești, Protopopiatul Beiuș. În timpul revoluției din 1848 avea vârsta de 35 de ani. A fost frate cu preotul din parohia Câmp, Nicolae Teaha. El a fost păgubit de către armatele revoluționare cu suma de 600 florini²⁹.

26. Preotul Petru Sabău. Era preot paroh în satul Fânațe, Protopopiatul Beiuș. La doar 35 de ani ai săi pe care-i avea la revoluția pașoptistă, a fost judecat de tribunalul statarial, pe motiv că în luna octombrie 1848 a înmănat preotului Ioan Groza din parohia Crișcor o scrisoare de la Avram Iancu, prin care solicita să-i trimită 10000 de români. Preotul Petru Sabău a negat acuzele, fiind achitat, într-un final, din lipsă de dovezi³⁰.

27. Preotul Flore Popa. A fost preot de mir în parohia Topa de Jos, Protopopiatul Beiuș. Tribunalul instituit în localitate îl condamnă la 6 luni de temniță, pentru că a divulgat secretul prin care se dorea încorporarea tinerilor români în armata maghiară.

28. Preotul Meletie Popovici. A fost preot paroh în satul Dumbrăvița, Protopopiatul Oradea, iar la revoluție avea vârsta de 30 de ani. Era un om aprig și direct. Mărturie ne stau cuvintele lui spuse în în biserică, când a îndemnat credincioșii săi să nu se supună orânduirilor maghiare, rămânând credincioși împăratului. Sigur că, pentru această faptă, a fost condamnat la câteva săptămâni de închisoare în temnița din Oradea.

29. Preotul Mihai Horța. A fost hirotonit preot pe seama parohiei Fonău din Protopopiatul Oradea, la fel ca și preotul Melentie Popovici, a îndemnat enoriașii să fie fideli împăratului și să nu se amăgească cu promisiunile revoluționarilor maghiari. Și el a pățit câteva săptămâni de temniță.

30. Preotul Ioan Popescu. Vede lumina zilei în anul 1803, iar anii revoluției îl găsesc preot paroh în satul Hotar. A pățit luni grele de temniță pentru că nu doreau să se alăture armatelor revoluționare.

31. Preotul Ștefan Morărescu. S-a născut în anul 1806. Ajunge preot în parohia Tinăud din Protopopiatul Peșteșului. Și el ajunge în temniță pentru crezul său, fiind salvat doar de „puterea muscăleană” (Imperiul Țarist).

²⁸ Azi parohia Câmp-Moți.

²⁹ Marin Mălinaș, *op. cit.*, pp. 201-202.

³⁰ *Ibidem*, p. 202.

32. Preotul Simion Popovici. Se naște în anul 1795. La vârsta de 53 de ani ajunge să fie condamnat la câteva luni de închisoare pentru că instiga împotriva armatei revoluționare maghiare, informații pe care le oferă protopopul Peșteșului, Iosif Popovici³¹ într-un raport al său.

Ajunși la sfârșitul călătoriei noastre printre evenimentele ce au marcat clerul și credincioșii români din episcopia Aradului în anii revoluției de la 1848-1849, putem spune, cu toate sursele biografice și arhivistice pe care le-am cercetat, că atrocitățile armatei revoluționare maghiare au fost mult mai multe, sate întregi de români au fost prăduite, oameni trecuți prin sabie, împușcați sau spânzurați, doar pentru simplul motiv că nu doreau să se înroleze în armata lui Kossuth. Și poate multe atrocități nu le cunoaștem. Totuși, un lucru este cât se poate de limpede: numărul celor asasinați este mult mai mare decât al celor căzuți în luptă și asta datorită urii armatei maghiare sau a rebelilor maghiari față de români.

Un lucru demn de urmat l-a făcut Episcopul Gherasim Raț al Aradului, care, printr-o circulară emisă în 3 ianuarie 1850, solicită preoților de pe cuprinsul Episcopiei sale să înalțe rugăciuni pentru preoții și credincioșii morți la revoluție, *„pentru odihna sufletelor acelora bărbați cari pentru împăratu pentru binele de obște și așa și pentru binele nostru și-au jertfit viața sa, rugăciuni să înălțăm către ceriuri. Din această datorință rânduim ca în toate bisericile din Dieceza noastră în Duminica care după primirea scrisorii acesteia mai deaproape va urma pentru odihna sufletelor acelora cuvincioși preoți cu cea mai mare /cucernicie??? să slujească parastase când prescrisa ectenie pentru morți pomenind pe mai sus amintiții, precum și pre alții despre care cuvincioasa preoțime cunoșcință va ave, întru acest chip se va cânta: Încă ne rugăm pentru odihna sufletelor robilor lui Dumnezeu N. N. și a tuturor celorlalți preoți și mireni, ostași împărătești, fraților și fiilor noștri, cari în războiul pentru împăratul s. a. s. a. Preotul carele împlinirea rânduiei acesteia ar negliji la cea mai strânsă răspundere va fi luat.*

Dat în Cuvin în 3 Ianuarie 850

*Gherasim Raț, Episcop*³².

³¹ A. N. S. J. Arad, Fond Episcopia Ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849, dosarul nr. 314/1850, f. 46-50.

³² Idem, Fond Protopopiatul ortodox român Arad, dosarul nr. 16/1848, f. 3-4; Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Arad-Micălaca Veche, Protocolul circularilor, registrul nr. 5/1832-1852, f. 88-89; Circulara nr. 3 din 3 ianuarie 1850.

Să nu avem impresia că odată cu încheierea revoluției de la 1848-1849 suferințele românilor s-au încheiat. Nicidecum, odată cu fuga lui Kossuth și înfrângerea armatei revoluționare maghiare a fost introdus un regim absolutist ce a ținut până în anul 1859, după care a urmat regimul liberal ce va dura până în anul 1867, când se va înființa monarhia dualistă Austro-Ungară, iar pătimirile românilor au continuat.

Studenții arădeni în universitățile din Europa (secolul XIX-începutul secolului XX)

Students from Arad in European universities (19th-early 20th century)

*Stelian-Ioan Boia,
Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad*

Abstract

The present study presents, with all the necessary data, the list of the students and intellectuals from the Arad County who studied and got their cultural formation in the higher education institutions across Europe in the second half of the 19th century and at the beginning of the 20th century. This study is based on the achievements of both Romanian and foreign historiography, but most particularly on the information got from the Romanian and foreign archives. The author of this study uses not only a statistic (quantitative) analysis but also a sociologic analysis which highlights the particularities of the complex process of formation of Romanian elites in the Arad County in the modern period. Between 1867 – 1918 a number of 280 students coming from the county of Arad have attended the universities from Europe. The benefited from 88 scholarships most of them belonging to “Emanuel Gozsdu” Foundation (75). Many students have attended courses at the (31), 93 graduate students have been granted the title of Ph. D. in science.

Keywords: university, faculty, elite, foundation, study, scholarship.

Istoria elitelor intelectuale românești originare din fostul comitat al Aradului și din spațiul geografic al actualelor județe Arad și Bihor nu a reprezentat o prioritate a cercetării istorice arădene dinainte de revoluția din decembrie 1989, dar nici în perioada postdecembristă. Preocupările istoricilor materializate în articole, studii și abordări monografice au pus în valoare doar parțial potențialul intelectual și cultural al spațiului istoric

arădean, particularizându-i trăsăturile, evidențiindu-i contribuția la dezvoltarea culturii și civilizației moderne și contemporane românești¹.

Trăind într-o zonă istorică marcată de profunde confluențe etnice, cu bogate tradiții istorice culturale maghiare și germane, românii au reușit în epoca modernă importante recuperări în planul instruirii școlare superioare și în promovarea unor certe valori intelectuale în cultura română. Secolele al XIX-lea și al XX-lea au impus o întreagă pleiadă de mari intelectuali formați în universitățile din Europa Centrală și de Vest.

Pornind de la aceste cercetări, în studiul de față ne-am propus prezentarea listei cu studenții români originari din fostul comitat Arad și implicit a intelectualilor arădeni din perspectiva formației lor superioare universitare, în perioada cuprinsă între anii 1867 – 1918. Studiul nostru se bazează pe cercetarea matricolelor universitare de la instituțiile de învățământ superior din Europa Centrală și de Vest, dar cu deosebire din Ungaria istorică, cercetare completată cu numeroase informații oferite de evidențele bursierilor fundațiilor românești de stipendii, cu deosebire ale Fundației “Emanuil Gozsdu” de la Budapesta (1870 – 1952)².

Astfel, pe baza acestor cercetări am reușit să identificăm un număr de 358 de studenți români originari din localitățile fostului comitat Arad, care în perioada dualismului austro – ungar au studiat în universitățile din Europa.

Așa cum reiese din lista cu intelectualii arădeni formați în universitățile europene publicată în studiul de față, majoritatea acestora sunt “produsul” instituțiilor de învățământ superior din Budapsta și Oradea, respectiv Cluj.

¹ Informații cu privire la studenții originari din comitatul Arad se găsesc la: Cornel Sigmirean, *Istoria intelectualității din Transilvania și Banat în epoca modernă, 1867 – 1918*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000; Stelean-Ioan Boia, *Fundația « Emanuil Gozsdu » (1870 – 1952)*, Vasile Goldiș University Presss, Arad, 2006; Parohia Ortodoxă Română Budapesta, *Fundația „Emanuil Gozsdu”*, Procese verbale ale Consiliului Prezidar de Mitropolia Ortodoxă Română din Sibiu la Budaoeste: dos. 1870-1874, 1876-1878, 1880-1888, 1889-1890, 1895-1903; Arhiva Mitropoliei Ortodoxe Române a Ardealului Sibiu, *Fundația „Emanuil Gozsdu”*; Arhivele Naționale. Direcția Județeană Bihor, *Fundația „Emanuil Gozsdu”*.

² Sandor Biro, *The Nationalitis problem in Transylvania (1867 – 1940)*, New York, 1994, p. 274.

Tabel cu repartizarea intelectualilor arădeni pe centrele universitare frecventate

Budapesta	138
Oradea	90
Cluj	81
Schemnitz	11
Viena	4
Debrecin	4
Kecskemet	4
Presov	3
Bratislava	2
Anvers	1
Graz	1
Cernăuți	1
Keszthely	1
Gottingen	1
Halle	1
Heidelberg	1
Leipzig	1
Magyar - Ovar	1

Considerente de ordin economic precum proveniența studenților aflați la studii din familii cu resurse financiare modeste, suportând cu mare dificultate școlarizarea la o universitate din Vest, dar și “orientarea școlară” promovată de autoritățile politice de la Budapesta, au determinat ca foarte puțini tineri români să poată urma studii la universitățile din afara statului ungar. Prin legea emisă în 1898 de către ministrul de interne Dezso Perczel, orice diplomă universitară obținută la o universitate din afara spațiului ungar trebuia acreditată la o instituție de învățământ superior din Ungaria, ceea ce presupunea din partea viitorului intelectual roman o bună cunoaștere a limbii maghiare. Această condiționare descuraja plecarea multor tineri români la studii în străinătate. Bursele obținute de tinerii români aflați la studii în Europa trebuiau aprobate de către Ministerul Instrucțiunii Publice, care nu le considera îndreptățite de fiecare dată. Din aceste cauze, universitățile străine erau frecventate pentru 1-2 semestre în timpul anului de studii sau pentru dobândirea unei specializări după obținerea

licenței sau a doctoratului ;nu sunt puține cazurile în care același student frecventa cursurile aceleași specializări, dar într – un alt centru universitar.

În ceea ce privește facultățile frecventate de intelectualii arădeni se remarcă preferința acestora pentru facultățile și academiile de drept și științe politice.

Tabel cu repartizarea studenților arădeni pe facultățile (specializările) frecventate în timpul studiilor

Drept și științe politice	218
Medicină și farmacie	57
Politehnică	31
Litere și filosofie	14
Silvicultură	11
Teologie	8
Agronomie	8
Comerț	4
Medicină veterinară	3

Fenomenul acesta a fost caracteristic procesului de formare a intelectualității românești din întreg spațiul Transilvaniei și Banatului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, ca de altfel în cazul tuturor națiunilor din Imperiul austro – ungar, specific secolului al XIX-lea la nivelul întregii Europe. Surprinde pozitiv numărul relativ ridicat de tineri români din comitatul Arad care au frecventat universitățile tehnice – 42 - dacă adăugăm și pe cei care au studiat silvicultura la Academia de Minerit și Silvicultură de la Schemnitz din Slovacia dar , de această dată negativ, și interesul foarte scăzut pentru academiile de comerț (4), ceea ce exprimă interesul redus în cazul tinerilor români față de noile profesii caracteristice societății industriale capitaliste.Explicația se regăsește în faptul că majoritatea intelectualilor proveneau din mediul rural, mai puțin receptivi la schimbările intervenite în societatea modernă.Astfel din mediul urban proveneau doar 79 de studenți – din Arad 74 și din Lipova 5. Situația de față reflectă în mare configurația etnodemografică a orașelor din comitatul Arad în perioada analizată de noi.

Din punct de vedere al originii sociale am reușit să identificăm ocupația părinților la un număr de 162 de tineri aflați la studii în universitățile din Europa. Dintre aceștia 52 proveneau din familii de agricultori, 45 din familii de preoți, 18 din familii de învățători și profesori,

17 din familii de avocați și judecători, 15 din familii de notari, 5 din familii de funcționari, 2 din familii de ofițeri superiori, 2 din familii de pădurari și câte 1 din familii de meseriași, ingineri, respectiv industriași. Dintre cei a căror origine socială nu rezultă din matricolele școlare, majoritatea provenind din mediul rural, suntem convinși că descindeau din familii de agricultori. Dar, indiferent de mediul din care proveneau, majoritatea aveau origini sociale modeste, cu posibilități materiale precare, depinzând într-o foarte mare măsură de stipendiile obținute de la fundațiile românești. Din cei 358 de studenți arădeni, 88 au beneficiat de stipendii, cei mai mulți (75) din partea Fundației "Emanuil Gozsdu" - în totalitate de religie creștin-ortodoxă - 4 au fost bursieri ai Fundației "Elena Ghîba – Birta", 3 ai Fundației "Pop Teodor" și câte 1 ai fundațiilor Faur, Paffi, Trandafil, C.Alutan, Episcopiei Aradului și Episcopiei Lugojului. Din cei 358 de studenți arădeni (în tabelul statistic alcătuit de noi apar 358 de studenți dar, 80 dintre ei își cotinuă studiile frecventând cursurile la o altă universitate sau la aceeași universitate dar, într-o altă specializare), 93 au devenit doctori: 59 în științe juridice, 24 în medicină, 7 în științe politice și 3 în litere și filosofie.

Comitatul Arad prin cei 358 de intelectuali titrați în universitățile din Europa Centrală și de Vest s-a integrat procesului de renaștere culturală și națională a românilor de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

*Lista intelectualilor din comitatul Arad cu studii la universitățile din
Europa Centrală și de Vest (1867 – 1918)*

Universitatea Regală Maghiară Budapesta
Facultatea de Teologie

1. Băltescu Ioan, gr. cat., n. 15.09.1875, Hălmagiu (Arad), 1894/8895-sem. 1;
2. Tasiedan Ștefan, gr. cat., n. 08.03.1879, Șimand (Arad), Gimnaziul Superior Greco-Catolic Beiuș, 1899/1900 - 1902/1903;
3. Pop Victor, gr. cat., n. 14.01.1883, Chereluș (Arad), Gimnaziul Superior Greco-Catolic Blaj, 1901/1902-1903/1904;
4. Flueraș Nicolae, gr. cat., n. 19.09.1890, Chereluș (Arad), Gimnaziul Greco- Catolic Beiuș, 1910/1911-1912/1913;
5. Herlo Petru, gr. cat, n. 26.07.1890, Chereluș (Arad), 1910/1911 – 1912/1913;

6. Anca Sabin, gr. cat., n. 25.03.1892, Minișel (Arad), Gimnaziul Superior Greco-Catolic Beiuș, 1910/1911-1911/1912;
7. Șincai Gheorghe, gr. cat., n. 25.03.1892, Vinga (Timiș) (în prezent în județul Arad), Gimnaziul Superior de Stat Arad, 1917/1918;

Facultatea de Drept și Științe Politice

8. Surnaz Ioan, ort., n. 1842, 1867/1868-sem. 2, 1870/1871-sem. 2, 1872/1873;
9. Magdu Dimitrie, ort., n. 1845, Dud (Arad), stipendist Fundația "Em.Gozsdu", 1870/1871-sem. 2 -1872/1873, doctorat 1874-1880, doctor în științe juridice (20.02.1880);
10. Godian Ștefan, ort., n. 20.04.1862, Arad, 1879/1880 – sem. 2 – 1883/1884, doctor în științe juridice (03.03.1888);
11. Opre Petru, ort., n. 02.01.1885, Talpoș (Arad), stipendist Fundația "Em.Gozsdu", 1879/1880-sem.2 – 1884/1885, doctor în științe juridice (30.01.1886);
12. Bogdan Virgil, ort., n. 22.11.1862, Arad, 1880/1881-sem. 2– 1883/1884, doctor în științe juridice (11.05.1889);
13. Plop Gheorghe, ort., n. 25.09.1857, Semlac (Arad), doctor în științe juridice (25.04.1885);
14. Precupaș Ilie, ort., n. 25.06.1862, Arad, 1882/1883 – 1885/1886, doctor în științe juridice (24.12.1892);
15. Vuculescu Titus, ort., n. Șoimoș (Arad), stipendist Fundația "Em. Gozsdu", 1883/1884 – 1886/1887, 1891/1892, 1893/1894;
16. Roman Ștefan, ort., n. 03.12.1867, Arad, 1884/1885-sem. 2 – 1890/1891;
17. Novac Aurel, ort., n. 12.04.1856, Șomoșcheș (Arad), 1886/1887 – 1888/1889, doctor în științe juridice (02.02.1889);
18. Szombatty Gheorghe, ort., n. 01.05.1866, Arad, stipendist Fundația "Em. Gozsdu" 1885/1886 – sem. 2 – 1889/1890, doctor în științe juridice (1892);
19. Borsan Sever, ort., n. 23.03.1863, Curtici (Arad), doctor în științe juridice (1895);
20. Petrila Imre, ort., n. 16.10.1865, Macea (Arad), 1886/1887-sem. 2 – 1890/1891;
21. Popovici Aurel, ort., n. 19.12.1871, Arad, 1887/1888-sem. 2 – 1891/1892, doctor în științe juridice (1895);
22. Buda Ioan, ort., n. Pâncota (Arad), stipendist Fundația "Em. Gozsdu", 1892/1893 – 1896/1897, 1898/1899 – 1899/1900;

23. Faur Ioan, ort., n. 29.08.1868, Pâncota (Arad), doctor în științe juridice (25.01.1898);
24. Nistor Alexandru, gr. cat., n. 21.07.1874, Pâncota (Arad), 1892/1893-sem. 2 – 1896/1897, doctor în științe juridice (22.04.1903);
25. Papp Cornel, gr. cat., n. 14.07.1873, Bocsig (Arad), 1891/1892-sem. 2 – 1893/1894-sem. 1;
26. Petruțiu Aurel, ort., n. Șepreuș (Arad), stipendist Fundația "Em. Gozsdu", 1892/1893 – 1896/1897;
27. Vangyel Tibor, ort., n. 22.08.1872, Șiclău (Arad), 1892/1893 – 1895/1896, doctorat (1896 – 1906), doctor în științe juridice (29.09.1906);
28. Novac Aurel, ort., Pecica Arad, 1893/1894 – 1897/1898;
29. Pop Virgil, ort., n. 03.08.1864), Șiclău (Arad), 1893/1894, doctor în științe juridice, (02.03.1918);
30. Angel Ștefan, ort., Șimand (Arad), 1894/1895-1897/1898;
31. Băltescu Ioan, gr. cat., n. 15.09.1875, Hălmagiu (Arad), 1894/1895, 1895/1896, 1899/1900, 1903/1904, doctor în științe politice (30.06.1903);
32. Curtuțiu Cornel, Arad, 1894/1895 – 1896/1897, 1899/1900-sem. 1;
33. Popescu Aurel, ort., n. 20.02.1872, Iercoșeni (Arad), 1894/1895 – 1898/1899-sem. 1, doctor în științe juridice (30.06.1903);
34. Ispravnic Sever, ort., n. 22.07.1871, Curtici (Arad), 1891/1892 – 1895/1896, doctor în științe juridice (24.10.1896);
35. Nicora Vasile, 1895/1896 – 1898/1899-sem. 1;
36. Vențer Augustin, ort., Arad, 1895/1896 – 1898/1899;
37. Sturza Marius, ort., Șepreuș (Arad), stipendist Fundația "Em. Gozsdu", 1895/1896-sem. 1;
38. Barbură Sever, ort., Pecica Română (Arad), 1896/1897 – 1899/1900;
39. Mormac Dumitru, ort., Șimand (Arad), 1897/1898;
40. Beles Eugen, ort., n. 29.04.1878, Arad, 1896/1897 – 1897/1898, 1899/1900 – 1900/1901-sem. 1, doctor în științe juridice (10.06.1905);
41. Cornea Ioan, ort., n. 23.07.1877, Odvoș (Arad), 1897/1898-sem. 2 - 1900/1901;
42. Russu Aurel, ort., Arad, 1897/1898 – 1901/1902;
43. Ursu Ioan, ort., n. 27.10.1879, Curtici (Arad), 1898/1899 – 1900/1901;
44. Manoilovici Iuliu, ort., n. 26.04.1881, Radna (Arad), 1899/1900 – 1903/1904, doctor în științe juridice (24.06.1913);

45. Ghibu Valer, ort., n. 05.03.1881, Arad, stipendist Fundația "Em. Gozsdu", 1900/1901, 1902/1903, 1904/1905;
46. Moga Sever, ort., n. 1877, Săliște de Pomezzeu (Arad), 1901/1902;
47. Veliciu Romulus, ort., n. 17.04.1882, Ineu (Arad), 1902/1903;
48. Păscuț Silviu, gr.cat., n. 05.10.1885, Sebiș (Arad), 1903/1904 – 1906/1907, doctor în științe juridice (26.06.1909);
49. Hotoran Victor Aurel, ort., n. 08.08.1885, Șiria (Arad), 1904/1905 – 1906/1907, doctor în științe juridice (03.12.1910);
50. Vasile Simion Andrei, ort., n. 05.12.1882, Seleuș (Arad), 1904/1905 – 1907/1908;
51. Albu Cornel, ort., n. 31.01.1888, Mănerău (Arad), stipendist Fundația "Em. Gozsdu", 1905/1906 – 1908/1909, doctor în științe juridice (05.05.1910);
52. Popescu Ioan, ort., Covăsânț (Arad), stipendist Fundația "Em. Gozsdu", 1905/1906;
53. Capră Aurel, ort., n. 1887, Șiclău (Arad), 1906/1907-sem. 1;
54. Hotoran Nicolae, ort., n. 20.10.1888, Șiria (Arad), 1906/1907 – 1907/1908;
55. Rusu Mircea Ioan, ort., Arad, stipendist Fundația "Em. Gozsdu", 1906/1907 – 1907/1908-sem. 2;
56. Truția Dumitru, ort., n. 19.01.1887, Arad, stipendist Fundația "Em.Gozsdu", 1906/1907-sem. 2; 1907/1908-sem. 2, doctor în științe juridice (26.06.1909), doctor în științe politice (20.03.1909);
57. Opre Petru, ort., n. 15.11.1887, Arad, 1907/1908 – 1911/1912;
58. Rațiu Teodor, ort., Lipova (Timiș) (în prezent județul Arad), stipendist Fundația "Em. Gozsdu", 1907/1908;
59. Szabo Aurel Iuliu, n. 10.09.1887, Arad, stipendist Fundația "Em. Gozsdu" 1907/1908 – 1910/1911, doctor în științe juridice (20.06.1911);
60. Codrean Ioan, ort., n. 28.09.1885, Șiclău (Arad), 1908/1909, doctor în științe juridice (18.03.1910);
61. Drecin Ioan, ort., n. 16.03.1889, Micălaca (Arad), 1908/1909-sem. 2 – 1910/1911;
62. Putici Traian, ort., n. 15.05.1890, Arad, 1908/1909 – 1911/1912;
63. Veliciu Emil, ort., n. 13.07.1888, Ineu (Arad), 1908/1909 – 1909/1910, doctor în științe juridice (23.12.1912);
64. Capră Iustin, ort., n. 01.10.1889, Șiclău (Arad), 1909/1910 – 1911/1912, doctor în științe politice (13.12.1913);
65. Givulescu Iulian Gheorghe, ort. n. 15.04.1888, Săvârșin (Arad), stipendist Fundația "Em. Gozsdu", 1907/1908 – 1910/1911, doctor în științe juridice (17.06.1913);

66. Popovici Valer, ort., n. 20.10.1888, Vânători (Arad), stipendist Fundația „Em.Gozsdu”, 1909/1910 ;1911/1912 - sem. 1, doctor în științe juridice (1912);

67. Moisa Gheorghe, ort., n. 23.09.1883, Arad, 1911/1912 – 1913/1914; 1917/1918, doctor în științe juridice (08.04.1919);

68. Popescu Ionel Romulus, ort., Lipova (Timiș) (în prezent județul Arad), stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1914/1915 – 1915/1916;

69. Grozda Aurel, ort., Șimand (Arad), 1895/1896 – 1898/1899;

Facultatea de Medicină și Farmacie

70. Vuia Gheorghe, ort., n. 1844, 1870/1871-sem. 2 – 1871/1872, 1873/1874, doctor în medicină (chirurgie) (12.12.1877);

71. Dumitreanu Augustin, ort., n. 1845, Șard (Arad), stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1872/1873 – 1873/1874, 1875/1876 – 1876/1877, doctor în medicină generală (17.06.1879);

72. Vesa Gheorghe, ort., n. 1852, Sebiș (Arad), 1878/1879 – 1883/1884, doctor în medicină generală (29.11.1884);

73. Groza Constantin, ort., n. 1853, Almaș (Arad), stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1879/1880 – 1881/1882, 1883/1884, 1885/1886 aud. extraord., doctor în medicină generală (17.04.1886);

74. Halic Aurelian, ort., n. 1852, Bârsa (Arad), 1879/1880 -1883/1884, doctor în medicină generală (26.02.1887);

75. Mladin Petru, ort., n. 1851, Curtici (Arad), stipendist Fundația „Elena Ghiba-Birta”, Fundația „Em. Gozsdu”, 1881/1882 – 185/1886, 1888/1889-sem. 1 aud.extraord., doctor în medicină generală (17.08.1890);

76. Moț Nicolae, ort., n. 1858, Cuvin (Arad), stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1883/1883 – 1887/1888, doctor în medicină generală (22.03.1890);

77. Tulcan Gheorghe, ort., n. 1865, Szekudvar (?) (Arad), 1889/1890, 1891/1892 – 1894/1895, doctor în medicină generală (29.09.1896);

78. Popovici Aurel, ort., n. 1858, Șiclău (Arad), 1894/1895 – 1898/1899, doctor în medicină generală (22.02.1902);

79. Curtuciu Valeria, ort., n. 1870, Macea (Arad), 1897/1898 – 1899/1900;

80. Memete Dumitru, ort., n. 28.10.1892, Chișineu Criș (Arad), 1918/1919-sem. 1;

81. Tămășdan Ștefan, ort., n. 14.06.1883, Pecica (Arad), Liceul Superior Evanghelic Szarvasi (1903), 1903/1904 – 1907/1908, doctor în medicină generală (23.03.1909);

82. Hotoran Gheorghe, ort., n. 15 .05.1887, Șiria (Arad), Gimnaziul Superior Greco-Catolic Beiuș, (1905), 1905/1906 – 1909/1910, doctor în medicină generală (01.03.1913);

83. Mladin Virgil, ort., n. 31.08.1886, Curtici (Arad), Gimnaziul Superior Greco- Catolic Beiuș (1905), 1905/1906 – 1909/1910, doctor în medicină generală (23.12.1912);

84. Muscan Valer Laszlo Nicolae, ort., n. 27.06.1888, Butin (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Arad (1906), stipendist Fundația „Em.Gozsdu”, 1906/1907 – 1910/1911, doctor în medicină generală (27.09.1912);

85. Babuția Teodor, n. 03.08,1886, Mădrigești (Arad), Gimnaziul Superior Ortodox Brașov, stipendist Fundația ”Em. Gozsdu” 1907/1908 – 1911/1912, doctor în medicină generală (22.08.1914);

86. Mager Aurel, ort., n. 21.11.1889, Bodești (Arad), Gimnaziul Superior Ortodox Brașov, 1908/1909 – 1911/1912 - sem. 1-1912/1913, doctor în medicină generală (14.02.1914);

87. Sturza Ștefan Mihaly Iosif, ort., n. 03.01.1887, Șepreuș (Arad), Gimnaziul Superior Ortodox Brașov, 1908/1909 – 1911/1912 - sem. 1, doctor în medicină (13.01.1913);

88. Suciu Eugen, ort., n. 30.07.1890, Arad, Gimnaziul Superior Greco – Catolic Blaj, 1908/1910 – 1912/1913, 1917/1918 – 1918/1919;

89. Tamas Gheorghe, ort., n. 03.02.1890, Șiria (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, 1908/1909 – 1910/1911, 1912/1913 – 1913/1914-sem. 1;

90. Lazăr Emil, ort., n. 25.08.1890, Almaș (Arad), Gimnaziul Superior Reformat Bekes, 1909/1910 -1913/1914;

91. Suba Petru, ort., n. 26.06.1888, Cicir (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Sibiu, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1909/1910 – 1911/1912,1913/1914, doctor în medicină generală (30.05.1914);

92. Barbu Valer Gheorghe, gr. cat., n. 18.06.1892, Pecica Română (Arad), Gimnaziul Superior Ortodox Brașov, 1911/1912 – 1914/1915, doctor în medicină generală (06.11.1915);

93. Mișca Teodor, ort., n. 04.09.1891, Șimand (Arad), Gimnaziul Premontrei Oradea, 1911/1912 – 1913/1914, 1916/1917, doctor în medicină generală (23.05.1919);

94. Pășcuțiu Sever, gr.-cat., n. 29.10.1893, Șiria (Arad), 1911/1912 – 1915/1916, doctor în medicină generală (16.03.1918);

95. Cimponeriu Ioan Ștefan, ort., n. 24.08.1893, Nemes (?) (Arad), 1912/1913 – 1913/1914;

96. Drăgan Alexandru, gr. cat., n. 31.05., Cicir (Arad), Gimnaziul Superior Ortodox Braşov, 1912/1913 – 1916/1917, doctor în medicină generală (09.06.1917);

97. Manuilă Sabin Camil Emil, ort., n. 19.02.1894, Sâmbăteni (Arad), Gimnaziul Superior Ortodox Braşov, 1912/1913 – 1916/1917, doctor în medicină generală (29.03.1919);

98. Popovici Traian Atanasie, ort., n. 01.05.1894, Berechiu (Arad), Gimnaziul Superior Greco-Catolic Blaj, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1912/1913 – 1914/1915, 1917/1918 – 1918/1919, doctor în medicină generală (17.03.1919);

99. Vațianu Traian, ort. n. 03.03.1894, Arad, Fundația „Trandafil”, 1912/1913 – 1914/1915, 1917/1918;

100. Crișan Cornel, ort., n. 18.03.1895, Mânerău (Arad), 1913/1914;

101. Pescariu Ioan, ort., n. 14.08.1890, Măderat (Arad), 1918/1919-sem. 1;

102. Vuia Salvator, ort., 25.06.1895, Arad, 1914/1915 – 1915/1916, 1917/1918;

Facultatea de Litere și Filosofie

103. Alexici Gheorghe, ort., Arad, 1884/1885 – 1885/1886, 1887/1888, doctor în litere și filosofie (08.05.1890);

104. Petranu Ioan, ort., Mâșca (Arad), stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1885/1886 – 1888/1889;

105. Mihulin Nicolae, ort., Prăjești (Arad), 1897/1898-sem. 1;

106. Petreanu Ioan, gr. cat., Mâșca (Arad), doctor în litere și filozofie (05.1901);

107. Monția Augustin, Cuvin, Arad, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1901/1902 – 1903/1904, 1906/1907;

108. Nichi Lazarus, ort., n. 22.07.1884, Pâncota (Arad), 1904/1905 – 1907/1908, doctor în litere și filozofie (11.06.1909);

109. Tasiedan Ștefan, gr. cat., n. 08.03.1879, Șimand (Arad), 1905/1906;

110. Givulescu Cornel, ort., Săvârșin (Arad), stipendist fundația Em. Gozsdu, 1917/1918;

111. Turic Caius Tiberius Ovidius Vlad, ort., Grăniceri (Arad), stipendist Fundația „Em. Gozsdu” 1916/1917 – 1917/1918;

Institutul Pedagogic Budapesta

112. Molin George, ort., Mânerău (Arad), 1913/1914 – 1915/1916;

Universitatea „Ferencz Jozsef” Cluj

Facultatea de Drept și Științe Politice

113. Șorban Vilmos, gr. cat., Arad, Gimnaziul Superior Greco – Catolic Blaj, 1895/1896 – 1896/1897-sem. 1; 1900/1901, doctor în științe politice (26.06.1901);

114. Pop Nicolae, ort., Presaca (Arad), 1895/1896-sem. 2– 1896/1897- sem.1 ,1897/1898, doctor în științe juridice (18.01.1902);

115. Szocs Karoly, gr. cat. (limba maghiară), n. 1867, Radna (Arad), Gheorghe (copist), Gimnaziul Superior Romano – Catolic Târgu Mureș, 1895/1896-sem. 2 aud.extraord;

116. Crișan Aurel, ort., n. 06.03.1875, Sinteia Mică (Arad), stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1898/1899-sem. 1;

117. Pagubă Virgil, ort., n. 12.09.1879, Curtici (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Arad, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”,1898/1899-sem.1, 1900/1901-sem. 1, 1901/1902, doctor în științe politice (07.05.1904);

118. Popovici Gheorghe, ort., n. 26.02.1877, Vărșandu Vechi (Arad), 1898/1899 – 1899/1900-sem. 1, 1900/1901-sem. 1;

119.Grozde Aurel, gr. cat., n. 1878,Arad, 1898/1899-sem. 2, doctor în științe juridice (20.10.1900);

120. Petrovici Aurel, ort., 1878, Pilu Mare (Arad), 1898/1899-sem.2 – 1899/1900 – 1900/1901-sem.1, 1901/1902

121. Rațiu Romulus, ort., n. 04.01.1878, Pilu (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Blaj, 1899/1900-sem. 1, 1901/1902;

122. Marșieu Iustin, ort., n.01.07.1879, Socodor (Arad), stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1900/1901-sem. 1, doctor în științe juridice (26.06.1903);

123. Petruț Iustin, ort., n. 09.04.1878, Șepreuș (Arad), 1900/1901, doctor în științe juridice (26.11.1904);

124. Ghibu Valer, ort., n. 05.03.1881, Arad, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1901/1902, 1903/1904-sem. 2, doctor în științe juridice (07.03.1908);

125. Robu Ioan, ort., n. 18.01.1883, Hălmagiu (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Sibiu, 1901/1902 – 1904/1905-sem. 1, doctor în științe juridice (23.06.1906);

126. Ursu Ioan, ort., n. 27.10.1879, Curtici, Arad, Ilie (mare proprietar de pământ), 1901/1902, doctor în științe juridice (20.06.1903);

127. Curtuțiu Aurel, ort., n. 09.08.1880, Arad, 1901/1902-sem. 2, 1902/1903-sem. 2 - 1903/1904;

128. Cizmaș Petru, gr. cat., n. 26.11.1878, Gurba (Arad), stipendist Fundația „C.Alutan”, 1902/1903;

129. Grozda Emil Petru, ort., n. 22.08.1882, Șimand (Arad), 1904/1905, 1906/1907-sem. 1, doctor în științe politice (27.03.1909), doctor în științe juridice (07.05.1910);
130. Lazăr Alexandru, ort., n. 10.09.1883, Talpoș (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, 1905/1906 – 1907/1908, doctor în științe juridice (12.02.1910);
131. Stoinescu Ștefan, ort., Cicir (Arad), 1907/1908-sem. 1, doctor în științe juridice (17.12.1910);
132. Costină Eugen, n. 11.10.1885, Iosaș (Arad), 1908/1909-sem. 1, doctor în științe juridice (09.04.1910);
133. Hotoran Nicolae, ort., n. 15.04.1890, Șicula (Arad), 1908/1909-sem. 1, 1909/1910-sem. 1, 1910/1911-sem. 1, doctor în științe juridice (20.09.1913);
134. Monția Aurel, ort., n. 15.04.1890, Șicula (Arad), Gimnaziul Superior Ortodox Brașov, stipendist Fundația „Em. Gozdu”, 1908/1909 – 1910/1911, 1911/1912-sem. 2, doctor în științe juridice (21.02.1914);
135. Păscuț Traian Antal, ort., n. 16.05.1879, Chereluș (Arad), 1908/1909-sem. 2, 1909/1910, doctor în științe juridice (23.12.1911);
136. Angelina Iosif, ort., n. 12.03.1874, Berechiu (Arad), Gimnaziul Superior Ortodox Brașov, 1909/1910-sem. 1;
137. Maior Petru, ort., n. 10.07.1883, Socodor (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, 1909/1910-sem. 1;
138. Popovici Ștefan, n. 17.11.1887, Grăniceri (Arad), 1909/1910;
139. Nicolae Emil, ort., n. 17.08.1888, Covăsânț (Arad), 1909/1910-sem. 2, 1910/1911-sem. 2, doctor în științe juridice (13.05.1911);
140. Păcuț Antal, ort., n. 16.05.1879, Chereluș (Arad), maior, 1910/1911-sem. 1;
141. Novaban Ioan, ort., n. 24.09.1891, Berechiu (Arad), Școala Superioară Reală Oradea, 1910/1911-sem. 1 aud. extraord.;
142. Drecin Ioan, ort., n. 16.03.1889, Micălaca (Arad), 1911/1912-sem. 2 – 1913/1914;
143. Tents Dumitru, ort., n. 15.08.1891, Arad, 1912/1913-sem. 1;
144. Muntean Aurel, ort., n. 18.03.1896, Olari (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Macău, 1914/1915;
145. Moldovan Remus, ort., n. 31.03.1891, Arad, 1916/1917-sem. 2 aud. Extraord.;
146. Hențiu Gheorghe, ort., n. 04.01.1895, Moneasa (Arad), 1917/1918-sem. 2;
147. Tudor Vazul, ort., n. 03.01.1896, Covăsânț (Arad), 1918/1919-sem. 2;

148. Ardelean Iustin, ort., n. 1865, Chisindia (Arad), doctor în științe juridice (22.03.1902);
149. Mannszy Todor, ort., n. 1877, Pecica (Arad), doctor în științe juridice (11.10.1902);
150. Barbura Sever, ort., n. 1878, Arad, doctor în științe juridice (31.10.1903);
151. Curtuțiu Cornel, ort., n. 1876, Macea (Arad), doctor în științe juridice (24.12.1903);
152. Novac Aurel, ort., n. 1875, Pecica (Arad), doctor în științe juridice (16.01.1904);
153. Vențer Gustav, gr. cat., n. 1877, Arad, doctor în științe juridice (14.05.1904);
154. Ilie Ștefan, gr.cat., n. 1881, doctor în științe juridice (10.02.1906);
155. Babescu Emil, ort., n. 1884, Arad, doctor în științe juridice (25.05.1907);
156. Muntean Alexandru, gr.-cat., n. 1879, Sinteia Mare (Arad), doctor în științe juridice (09.11.1907);
157. Popescu Hadrian, ort., n. 1881, Nădab (Arad), doctor în științe politice (23.11.1907);
158. Prodanovici Teodor, ort., n. 1884, Pecica (Arad), doctor în științe juridice (26.09.1908);
159. Chirilovici Ștefan, ort., n. 1880, Pădureni (Arad), doctor în științe juridice (19.06.1909);
160. Tosa Iuliu, gr. cat., n. 1884, Sâmbăteni (Arad), doctor în științe politice (30.01.1909);
161. Fildan Victor, ort., n. 1878, Gurahonț (Arad), doctor în științe politice (26.06.1910);
162. Capră Aurel, ort., n. 1888, Șiclău (Arad), doctor în științe politice (29.04.1911);
163. Pescariu Eugen, ort., n. 1888, Pâncota (Arad), doctor în științe juridice (01.06.1912);
164. Mladin Sever, ort., n. 1892, Borrosebes (Arad), doctor în științe juridice (28.03.1914);
165. Buștea Cornel, ort., n.1888, Sinteia Mare (Arad), doctor în științe juridice (04.04.1914);

Facultatea de Medicină

166. Popovici Lazăr, ort., n. 1867, Grănicer (Arad) , Gimnaziul Superior de Stat Sibiu, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1887/1888 – 1888/1889;
167. Franko Gheorghe, ort., Grăniceri (Arad), Institutul Superior Reformat Sighetul Marmăției, 1889/1890, 1893/1894-sem. 1;

168. Rațiu Romulus, ort., n. 16.01.1878, Pîlu (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Blaj, 1898/1899;
 169. Groza Ioan, ort., n. 22.02.1890, Gurahonț (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1907/1908 – 1911/1912, doctorat medicină generală (29.03.1913);
 170. Lazăr Emil, ort., n. 25.08.1890, Almaș (Arad), Cornel (protopop), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, 1908/1909;
 171. Barbu Valer, ort., n. 18.11.1892, Pecica (Arad), Dumitru (preot), Gimnaziul Superior Ortodox Brașov, stipendist Fundația Em. Gozsdu, 1910/1911;
 172. Micșa Teodor, ort., n. 04.09.1891, Șimand, Arad, Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, 1910/1911;
 173. Volentir Iuliu, ort., n. 31.07.1892, Șimand (Arad), Gimnaziul Superior „Rudolf” Bekescsaba, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1911/1912-sem. 1, 1912/1913 – 1913/1914, 1918/1919;
 174. Nicolin Petru Traian, ort., n. 20.06.1892, Covăsânț (Arad), Koszta, Gimnaziul Superior Ortodox Brașov, 1912/1913 – 1913/1914, 1917/1918-sem. 2, 1918/1919-sem. 2;
 175. Petrovici Ioan Vladimir, ort., n. 02.04.1892, Ineu (Arad), Gimnaziul Superior Ortodox Brașov, 1912/1913 – 1913/1914;
 176. Crișan Cornel, ort., n. 18.03.1895, Mănerău (Arad), 1918/1919-sem. 2;
 177. Șerăndan Gheorghe, gr. cat., n. 15.02.1896, Șiria (Arad), Gimnaziul Superior Greco-Catolic Blaj, 1917/1918-sem. 2, 1918/1919;
 178. Georgia M. Laurian, ort., n. 16.02.1891, Arad, 1918/1919-sem. 1;
 179. Pescariu Ioan, ort., n. 14.08.1890, Măderat, 1918/1919-sem. 2;
 180. Pop Nicolae, gr. cat., n. 11.05.1899, Arad, 1918/1919-sem. 2;
 181. Vațianu Sabin, ort., n. 29.05.1897, Arad, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1918/1919-sem. 2;
 182. Vațianu Traian, ort., n. 03.03.1894, stipendist Fundația „Trandafil”, 1918/1919-sem. 2;
 183. Vuia Salvator, ort., n. 25.06.1895, Arad, 1918/1919-sem. 2;
 184. Memete Dumitru, ort., n. 28.10.1892, Chișineu Criș, 1918/1919-sem. 2;
- Facultatea de Filozofie , Limbi și Istorie
185. Brândă Ioan, ort., n. 1866, Buteni (Arad, stipendist Fundația” Em. Gozsdu”, 1890/1891-sem. 2 – 1894/1895-sem. 1;
 186. Paris Lajos, gr. cat., n. 12.07.1886, Arad, Gimnaziul Superior de Stat Arad, 1908/1909;

Facultatea de Matematică și Științe Naturale

187. Pârvu Mihail, ort., n. 1859, Șepreuș (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1883/1884 – 1885/1886;

188. Mihulin Nicolae, ort., n. 29.03.1878, Prăjești (Arad), stipendist Fundația „Paffi”, 1897/1898-sem. 2 -1898/1899, 1900/1901 – 1901/1902;

189. Franko Aurel, ort., n. 30.07.1873, Grăniceri (Arad), 1903/1904-sem. 2;

190. Bustye Ioan, ort., n. 05.03.1896, Iarmata (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Blaj, 1918/1919-sem. 1;

191. Moga Aurel, ort., n. 06.12.1900, Iama(Arad), 1918/1919;

Academia Regală de Drept Oradea

192. Veliciu Emil, ort., n. 13.07.1888, Ineu (Arad), 1906/1907, 1908/1909-sem. 1;

193. Codrean Ioan, ort., n. 1885, Șiclău (Arad), 1905/1906;

Academia Reformată de Drept Debrețin

194. Orz Gheorghe, ort., n. 1863, Curtici (Arad), stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1884/1885 – 1885/1886;

195. Potoran Ioan, ort., n. 1880, Hălmagiu (Arad), 1900/1901 –1901/1902;

196. Popovici Ștefan, ort., Grăniceri (Arad), 1906/1907 – 1908/1909, 1913/1914;

Academia Reformată de Drept Kecskemet

197. Curtuțiu Moise, ort., n. 1842, Macea (Arad), 1868/1869-sem. 1, 1869/1870-sem. 1;

198. Curtuțiu Valeria Hermina, ort., n. 1877, Macea (Arad), 1894/1895 – 1895/1896-sem. 1;

199. Curtuțiu Cornel, ort., n. 1877, Macea (Arad), 1894/1895-sem.2 – 1895/1896-sem. 1;

200. Popescu Adrian, ort., n. 1881, Nădab (Arad), 1904/1905-sem. 1;

Academia Regală de Drept Oradea

201. Feier Gheorghe, ort., n. 1846, Pâncota (Arad), 1866/1867 – 1868/1869;

202. Papp Emil, ort., n. 1846, Șiria (Arad), 1866/1867 – 1868/1869;

203. Pecican Alexandru, gr. cat., n. 1844, Arad, 1866/1867, 1868/1869;

204. Petrovici Aurel, ort., n. 1847, Pecica (Arad), 1867/1868 – 1868/1869;

205. Mantia Teodor, ort., n. 1844, Măderat (Arad), 1865/1866 – 1867/1868;

206. Mihalovici Petru, ort., n. 1849, Arad, 1868/1869 – 1870/1871;

207. Rudea Gheorghe, ort., n. 1846, Păuliș (Arad), 1868/1869;
208. Calcinariu Petru, gr. cat., n. 1847, Gurba (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, 1868/1869 aud. extraord., 1869/1870 – 1870/1871;
209. Rezei Augustin, gr. cat., n. 1849, Gimnaziul Superior de Stat Oradea, 1869/1870 aud. extraord.;
210. Veliciu Mihail, ort., Șepreuș (Arad), 1870/1871 – 1872/1873;
211. Ciul Teodor, gr. cat., n. 1850, Arad, 1872/1873 – 1874/1875;
212. Raț Iuliu, ort., n. 1857, Arad, Gimnaziul Superior de Stat Timișoara, 1874/1875;
213. Russu Plinius, ort., n. 1852, Arad, Gimnaziul Superior de Stat Arad, 1874/1875;
214. Iustin Ioan, gr. cat., n. 1850, Ineu (Arad), 1874/1875 – 1876/1877;
215. Toma Moise, ort., n. 1853, Măderat (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Arad, 1875/1876 – 1878/1879;
216. Hotoran Iacob, ort., n. 1854, Șimand (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Szarvasi, 1875/1876;
217. Novac Aurel, ort., n. 1855, Somoșcheș (Arad), 1876/1877 – 1877/1878 aud. extraord. 1878/1879 – 1879/1880;
218. Chilba Ilie, gr.-cat., n. 1854, Șepreuș (Arad), 1877/1878 – 1880/1881;
219. Plopu Gheorghe, ort., n. 1857, Semlac (Arad), 1877/1878 – 1880/1881;
220. Popovici Petru, ort., n. 1859, Agriș (Arad), Gimnaziul Superior Greco-Catolic Beiuș, 1879/1880;
221. Popescu Gheorghe, ort., n. 1866, Buteni (Arad), Gimnaziul Superior Greco-Catolic Beiuș, stipendist, Fundația „Em. Gozsdu”, 1885/1886 – 1888/1889;
222. Szombatty Gheorghe, ort. (limba maghiară), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, stipendist Fundația „Elena Ghiba-Birta”, 1889/1890 – 1893/1894;
223. Ardelean Iustin, ort., n. 1865, Chisindia (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, stipendist Fundația „Elena Ghiba-Birta”, 1889/1890 -1893/1894;
224. Faur Ioan, ort., Pâncota (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1889/1890 – 1892/1893;
225. Missici Victor, ort., n. 1869, Arad, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1889/1890;
226. Mladin Virgil, ort., n. 1869, Chișineu Criș (Arad), 1889/1890;

227. Popescu Teodor, ort., n. 1869, Buteni (Arad), 1889/1890 – 1892/1893;
228. Novac Cornel, ort., n. 1872, Pecica (Arad), Ștefan , (1891/1892 – 1893/1894);
229. Raț Ioan, ort., n. 1870, Drauț (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Sibiu, stipendist Fundația „Elena Ghiba-Birta”, 1891/1892 – 1894/1895;
230. Fildan Emil, ort., n. 1872, Gurahonț (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Oradea, 1892/1893 – 1896/1897;
231. Dogariu Gheorghe, ort., n. 1885, Arad, Gimnaziul Superior de Stat Arad, 1893/1894, 1895/1896;
232. Chirilovici Paul, ort., n. 1873, Mișca (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Sibiu, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1893/1894 – 1897/1898;
233. Burdan Teodor, ort., n. 1872, Mișca (Arad), stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1894/1895 – 1897/1898;
234. Crișan Aurel, ort., n. 1875, Sinteia Mare (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Sibiu, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1894/1895 – 1896/1897;
235. Dragomiriu Gheorghe, ort., n. 1875, Arad, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1894/1895 – 1895/1896;
236. Grozda Aurel, ort., n. 1876, Șimand (Arad), Gimnaziul Superior Hadmezo Vasarhely, 1895/1896 – 1896/1897;
237. Iancu Cornel, ort., n. 1876, Sinteia Mare (Arad), Gimnaziul Superior Greco-Catolic Beiuș, stipendist Fundația „Faur”, 1895/1896 – 1898/1900;
238. Papp Teodor, ort., n. 1879, Sântana (Arad), Gimnaziul Superior Ortodox Brașov, 1895/1896 – 1898/1899;
239. Pop Silvius, gr.cat., n. 1877, Chereluș (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, 1895/1896 – 1898/1899;
240. Ardelean Isaia, ort., n. 1875, Sinteia Mare (Arad), Gimnaziul Superior Greco - Catolic Beiuș, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1896/1897 , 1898/1899 – 1900/1901;
241. Boțioc Elek, ort., n. 1875, Sântana (Arad), stipendist Fundația „Pop Teodor”, 1897/1898 – 1898/1899, 1900/1901;
242. Petruț Iustin, ort., n. 1877, Șepreuș (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Szarvasi, 1897/1898 – 1899/1900;
243. Suci Ioan, ort., n. 1877, Arad, Gimnaziul Superior de Stat Igloi, 1897/1898 – 1900/1901, 1902/1903;
244. Petrovici Aurel, ort., n. 1879, Pîlu Mare (Arad), 1898/1899;
245. Cismaș Petru, gr. cat., n. 1878, Gurba (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Timișoara, 1899/1900 – 1901/1902;

246. Crișan Aurel, ort., n. 1878, Munar (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, stipendist Fundația „Pop Teodor”, 1899/1900 – 1901/1902, 1903/1904;
247. Feier Eugen, ort., n. 1880, Ineu (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Szarvasi, 1899/1900 -1900/1901, 1902/1903 – 1903/1904;
248. Fildan Victor, ort., n. 1878, Gurahon (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, 1899/1900, 1902/1903 – 1903/1904;
249. Monția Emil, ort., n. 1882, Șicula (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Timișoara, 1899/1900 – 1901/1902;
250. Muntean Alexandru, gr. cat., n. 1879, Sinteia Mare (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, 1899/1900 – 1902/1903;
251. Popescu Adrian, ort., n. 1881, Nădab (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Bratislava, 1899/1900 – 1903/1904;
252. Ilie Ștefan, gr. cat. (limba maghiară), n. 1872, Gimnaziul Superior de Stat Debrețin, 1900/1901 – 1901/1902, 1903/1904;
253. Grozda Emil Petru, ort., 1882, Șimand (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Kosice, 1901/1902 – 1903/1904;
254. Babescu Dumitru, ort., n. 1884, Arad, Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1902/1903 – 1905/1906;
255. Prodanovici Teodor, ort., n. 1884, Pecica (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Oradea, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1902/1903 - 1905/1906;
256. Pop I. Leonidas, gr. cat., n. 1885, Chereluș (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, stipendiu Episcopia Lugoj, 1903/1904 – 1906/1907;
257. Popescu Ioan, ort., n. 1880, Covăsânț (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Oradea, 1903/1904 – 1904/1905;
258. Radovan Dome, ort., n. 1885, Arad, 1903/1904 – 1904/1905;
259. Stoinescu Alexandru, ort., n. 1884, Cicir (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Sibiu, 1904/1905 – 1906/1907;
260. Truția Dimitrie, gr. cat., n. 1887, Arad, Gimnaziul Superior Greco – Catolic Blaj, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1904/1905 – 1906/1907;
261. Capră Aurel, n. 1887, Șiclău (Arad), Gimnaziul Superior Greco-Catolic Beiuș, 1905/1906 – 1908/1909;
262. Costină Eugen, ort., n. 11.10.1885, Iosaș (Arad), Gimnaziul Superior Greco-Catolic Beiuș, stipendist Fundația „Elena Ghiba-Birta”, Fundația „Em. Gozsdu”, 19/5/1906 – 1907/1908, doctor în științe juridice (1910 - Universitate Cluj);
263. Magdu Valer, ort., n. 1881, Arad, 1905/1906;

264. Pescariu Eugen, n. 1888, Pâncota (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Baia Mare, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1906/1907 – 1910/1911;
265. Codrean Ioan, ort., n. 1885, Șiclău (Arad), 1906/1907;
266. Bustya Cornel, ort., n. 1887, Șintea Mare (Arad), Gimnaziul Superior Reformat Bekescsaba, 1907/1908 – 1911/1912;
267. Capră Iustin, ort., n. 01.10.1889, Șiclău (Arad), Gimnaziul Superior Greco-Catolic Beiuș, stipendist Fundația „Pop Teodor”, Fundația „Em. Gozsdu”, 1907/1908 – 1909/1910;
268. Givulescu Iuliu, ort., n. 1884, Săvârșin (Arad), Gimnaziul Superior Ortodox Brașov, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1907/1908 – 1908/1909;
269. Huf Lazăr, n. 1886, Apateu (Arad), Gimnaziul Superior Reformat Bekescsaba, 1907/1908 – 1910/1911;
270. Pintea Traian, ort., n. 1890, Curtici (Arad), Gimnaziul Greco-catolic Beiuș, stipendist Fundația „Elena Ghiba-Birta”, 1907/1908 – 1910/1911;
271. Popovici Valer, ort., n. 1888, Vânători (Arad), Gimnaziul Superior Greco-Catolic Blaj, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1907/1908 – 1908/1909;
272. Bustya Lorand, ort., Gyorhig (Arad), 1908/1909;
273. Costa Gheorghe, ort., n. 1888, Mișca (Arad), Gimnaziul Superior Greco-Catolic Beiuș, 1908/1909 – 1912/1913;
274. Leuca G. Augustin, ort., n. 1883, Pâncota (Arad), Gimnaziul Superior Greco-Catolic Beiuș, 1908/1909 – 1911/1912;
275. Anca Iustin Leontin, gr. cat., n. 1890, Gurba (Arad), Gimnaziul Superior, Greco-Catolic Beiuș, 1909/1910 – 1912/1913;
276. Lele Ștefan, ort., n. 1890, Agriș (Arad), 1909/1910 – 1912/1913;
277. Pop Ioan, gr. – cat., n. 1889, Chereluș (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, 1909/1910 – 1913/1914;
278. Nădăban Ioan, ort., n. 1871, Berechiu (Arad), 1909/1910;
279. Capră Romulus, n. 1893. Șiclău (Arad), Ioan (învățător), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, 1911/1912 – 1913/1914;
280. Pușcariu Cornel Petru, gr. cat., n. 1891, Mocrea (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, 1911/1912 – 1914/1915;
281. Kiss Cornel, gr. cat., n. 1894, Bârzava (Arad), 1912/1913 – 1914/1915;
282. Hențiu Gheorghe, ort., n. 1895, Moneasa (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Alba-Iulia, 1913/1914 – 1914/1915, 1917/1918;
283. Ioja, Sinesius, ort., n. 1894, Chisindia (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, 1914/1915;

284. Mager Cornel, ort., n. 1893, Brazi (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, 1914/1915;
285. Popovici Alexandru, ort., n. 1895, Roit (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Oradea, 1914/1915 – 1915/1916 - militar;
286. Iercan Adorian, ort., n. 1895, Șiclău (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Bekes, 1914/1915;
287. Todan Gheorghe, ort., n. 1898, Șoimoș (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Timișoara, 1916/1917;
288. Giman Romulus, gr. cat., n. 1900, Felsoismondr (Arad), 1918/1919;
289. Magur Aurel, ort., n. 1891, Brazi (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic, Beiuș, 1918/1919;
290. Rozvani Titus, ort., n. 1899, Arad, 1918/1919;
Academia Evanghelică de Drept Presov
291. Popovici Petru, ort., n. 1883, Vânători (Arad), 1904/1905-sem. 2;
292. Popovici Ștefan, ort., n. 1887, Grăniceri (Arad), 1914/1915;
293. Paris Ludovic, gr. cat., n. 1886, Arad, 1915/1916;
Universitatea Tehnică Regală Maghiară Budapesta
Secția inginerie generală
294. Novac Ștefan, ort., n. 1876, Pecica (Arad), stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1893/1894 – 1894/1895, 1897/1898;
295. Dani Pal, gr. cat., n. 1877, Arad, 1896/1897;
296. Niga Ioan, ort., n. 1877, Arad, 1896/1897, 1902/1903 - secția arhitectură;
297. Mannszy Teodor, ort., n. 1872, Pecica (Arad), 1897/1898;
298. Moga Sever, ort., n. 1877, Săliște de Pomezueu (Arad), 1898/1899 – 1899/1900 - secția inginerie mecanică;
299. Popovici Eugeniu, ort., Arad, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1899/1900-1902/1903;
300. Popovici Ioan, ort., n. 1880, Arad, 1899/1900 – 1900/1901;
301. Șiclovan Nicolae, ort., n. 1873, Arad, 1900/1901 – 1903/1904;
302. Păscuț Mircea, gr. cat., n. 1883, Sebiș (Arad), 1901/1902;
303. Stoițiu Cornel, ort., Nădlac (Arad), stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1905/1906, 1907/1908 – 1909/1910;
304. Ardelean Ioan, ort., n. 1891, Mișca (Arad), stipendist Fundația „Em.Gozsdu”, 1911/1912 – 1914/1915;
305. Florescu Aurel, ort., n. 892, Arad, 1913/1914, 1916/1917;
306. Bugariu Gheorghe, ort., n. 1892, Arad, 1913/1914, 1917/1918 - 1918/1919;
307. Miculescu Eugen, ort., n. 1896, Arad, 1913/1914 -1914/1915, 1917/1918-sem. 1;

Secția inginerie mecanică

308. Prodanovici Gheorghe, gr. cat., n. 1879, Pecica (Arad), 1899/1900 – 1903/1904;

309. Ghibu Valer, ort., n. 1882, Arad, 1999/1901;

310. Pășcuț Mircea, gr. cat., n. 1883, Sebiș (Arad), 1900/1901;

311. Moga Sever, ort., n. 1877, Săliște de Pomezzeu (Arad), 1900/1901;

312. Nicolae Cornel, ort., n. 1887, Covăsânț (Arad), stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1906/1907 – 1908/1909;

313. Szabo Aurel Iuliu, ort., n. 1887, Arad, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1906/1907-sem. 1;

314. Florescu Aurel, ort., n. 1892, Arad, 1912/1913;

315. Mager Romulus, ort., Bodești (Arad), 1917/1918, f. ex.;

Secția de arhitectură

316. Niga Ioan, ort., n. 1877, Arad, 1897/1898, 1902/1903;

317. Popovici Cornel, ort., n. 1886, Șiclău (Arad), stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1906/1907 – 1908/1909;

318. Tabacovici Alexandru, ort., n. 1894, Arad, 1913/1914 – 1914/1915, 1917/1918;

319. Rozvani Gheorghe, ort., n. 1897, Șepreuș (Arad), 1915/1916 – 1917/1918, 1920/1921;

320. Tabacovici Gheorghe, ort., n. 1897, Arad, 1915/1916 – 1917/1918, 1920/1921;

Secția inginerie chimică

321. Moldovan Iuliu, ort., n. 1864, Arad, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1883/1884 -1884/1885;

322. Bugar Victor, ort., n. 1884, Micălaca (Arad), 1904/1905 – 1907/1908;

323. Ponta Cornel, ort., n. 1892, Nădlac (Arad), 1917/1918 – 1918/1919;

Academia de Minerit și Silvicultură Schemnitz

Secția de silvicultură

324. Drăgan Iuliu, n. 1863, Cicir (Arad), stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1882/1883;

325. Ciopei Cornel, n. 1866, Bogda (Arad), 1883/1884;

326. Moldovan Iuliu, ort., n. 1864, Arad, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1886/1887;

327. Buhescu Terentius, Ineu (Arad), stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1888/1889;

328. Magzar Augustin, n. 27.08.1881, Șiria (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, 1899/1900 -1902/1903;

329. Mihalesc Petru, n. 11.07.1880, Șiria (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, 1900/1901 – 1903/1904;
330. Mihalca Alexandru, n. 21.03.1892, Șimand (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, 1909/1910 – 1911/1912;
331. Vușdea Szilard, n. 20.12.1889, Avram Iancu (Arad), Gimnaziul Superior Greco – Catolic Beiuș, stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1909/1910 – 1912/1913;
332. Magyar Victor, n. 16.12.1889, Șiria (Arad), Gimnaziul Superior Greco-Catoșic Beiuș, 1911/1912 – 1913/1914, 1917/1918;
333. Monția Silviu, n. 29.05.1894, Cuvin (Arad), Gimnaziul Superior de Stat Sibiu, 1917/1918;
- Academia Regală de Agricultură Cluj-Mănăstur
334. Milovan Valer, ort., n. 1871, Mândruloc (Arad), Gimnaziul Superior Ortodox Brașov, 1890/1991 – 1892/1893;
335. Mihulin Nicolae, ort., n. 29.03.1878, Prăjești (Arad), 1901/1902-sem. 1;
336. Cuzman Nicolae, ort., n. 23.11.1884, Arad, Școala publică Banffi, Hunedoara, 1902/1903 -1904/1905;
- Academică Regală de Agricultură Debretin
337. Mladin Valer, ort., n. 20.04.1881, Nadăș (Arad), 1899/1900;
- Academia Regală de Agricultură Keszthely
338. Cioban Ștefan, n. 1858, Arad, 1879/1880;
- Academia Regală de Agricultură de la Magyar-Ovar
339. Spătariu Ștefan, Hodoni (Arad), 1873/1874;
340. Vertan Emil, Cermei, Arad, 1904/1905;
341. Leu Pal, Talpoș (Arad), stipendist Fundația „Em. Gozsdu”, 1904/1905;
- Academia Regală de Medicină Veterinară Budapesta
342. Rob Gheorghe, ort., Hălmagiu (Arad), 1891/1892 – 1893/1894;
343. Zabl Romulus, ort., n. 1878, Pecica (Arad), 1897/1898;
344. Grazda Cornel, ort., n. 1879, Șimand (Arad), 1897/1898 – 1902/1903;
- Academia Orientală de Comerț Budapesta
345. Vagalo Gabor, ort., n. 15.07.1885, Șiria (Arad), Școala comercială Lipova (Timiș) (în prezent Arad), 1904/1905;
- Universitatea Cernăuți
Facultatea de Teologie
346. Descan Adrian, Arad, 1897/1898;
- Universitatea”Karl Franzes” Graz
Facultatea de Medicină

347. Mager Aurel, ort., n. 21.11.1889, Bodești (Arad), 1911/1912-sem. 2;
 348. Suba Petru, ort., n. 26.06.1888, Cicir (Arad), 1912/1913;
 Universitatea Viena
 Facultatea de Drept
 349. Șorban Vilmos, gr. cat., Arad, 1897/1898 – 1899/1900;
 Facultatea de Medicină
 350. Popovici Lazăr, ort., Grădinari (Arad), stipendist Fundația „Em. Gozdu”, 1890/1891 – 1891/1892;;
 351. Lazăr Emil, ort., n. 25.08.1890, Almaș (Arad), 1907/1908 (?);
 Facultatea de Litere și Filozofie
 352. Goldiș Vasile, ort., n. 13/25.11.1862, Seleuș - Cigărel (Arad), 1881/1882 – 1884/1885;
 353. Slavici Ioan, ort., n. 18.01.1848, Șiria (Arad), 1869/1870 – 1873/1874;
 Academia de Comerț Viena
 354. Chanad V. Emil, Arad, 1897/1898;
 Institutul Superior de Comerț Anvers
 355. Moldovan Remus, Arad, 1911/1912;
 Universitatea „Georg August” Gottingen
 356. Marcu Silvius, Minișel, Arad, 1901/1902 – 1902/1903;
 Universitatea Halle
 Facultatea de Litere și Filosofie
 357. Popovici Gheorghe, ort., n. 17.04.1895, Chișineu Criș (Arad), 1919/1920;
 Universitatea „Alma Lipsca” Leipzig
 Facultatea de Litere și Filozofie
 358. Ciorogariu Roman, ort., Pecica (Arad), stipendist Episcopia Ortodoxă Arad, 1877/1878 – 1878/1879;

În Transilvania și Banat, procesul de formare a unei intelectualități a fost rezultatul unui efort colectiv, asumat de biserică și de comunitățile locale, prin diferite forme de inițiativă privată. Spre deosebire de Transilvania, în Banat s-a creat un echilibru quasi-paradisiac ale cărui cauze se regăsesc în dinamica și sistemul colonizărilor, al numeroaselor căsătorii mixte, cadrului legislativ încurajând - ca și în Transilvania – ascensiunea meritocratică și nu cea întemeiată pe privilegii, etosul specific lumii central-europene fiind un etos al instruirii „înțeleasă ca măsură a tuturor meritelor umane și ca vehicol al avansării sociale”³. Viziunea post – leibniziană, tereziană și, apoi, cea romantică au generat implicații comunitariste și

³ Virgil Nemoianu, *Cazul etosului central-european*, în *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, Ed.Polirom, Iași, 1999, p. 168.

solidariste în măsură să diminueze tendințele spre individualism și competitivitate⁴. Fondurile, fundațiile și asociațiile culturale au reprezentat tot atâtea argumente ale dialogului între individualism și solidarism, în condițiile în care liberalismul în Europa Centrală și Răsăriteană diferă de cel apusean de tip individualist, generând un naționalism liberal, liberalismul explicându-se și prin motivații religioase.

Educația – îndeosebi învățământul instituționalizat – a constituit una din strategiile majore de gestionare a identității oricărei comunități etnice. În acest context, transformarea câmpului intelectual din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și impunerea unui model ideal meritocratic – diferit de cel nobiliar – au făcut ca filiera studiilor superioare să devină cea mai importantă pârgă de acces în rândul elitelor, cu deosebire pentru minoritățile etnice și confesionale ce căutau astfel să compenseze dezavantajele inițiale⁵. Este o realitate faptul că românii cu aspirații profesionale elevate au optat cu predilecție pentru filiera studiilor superioare în afara spațiului transilvano-bănățean.

⁴ *Ibidem*, p. 172.

⁵ Lucian Năstasă, *Itinerare spre lumea savantă. Tineri din spațiul românesc la studii în străinătate (1864-1949)*, Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2006, p.35.

Contribuția episcopiei arădene la organizarea și legislația bisericească interbelică

The Contribution of the Arad Episcopate to the Inter-war Church Organization and Legislation

*Virgil Valea,
Școala Gimnazială „Mihai Eminescu”, Arad*

Abstract

After 1918, the restructuring of church life was a key factor in the concentrated action of the Romanian state aimed to reform the nation. The role of the church has substantially changed particularly in Transylvania, where the national-educational function was taken over by the state, the clergy being channeled towards the missionary-pastoral matters, to approach the believers' souls, neglected in this aspect for a long time. The adoption of the General Regime of the Cults Act in 1928 was the top legal moment in the church organization during the third decade of the inter war epoch. With this event the transition period of the church life of Romania was accomplished, and it was followed during the fourth decade by an improvement of the cults 'regime legislation on the background of an ever harsher dispute between the Orthodox Church and the Greek Catholic Church. Throughout the whole inter-war period, the Romanian Orthodox Diocese of Arad had a major contribution to the organization and enactment of the inter-war church legislation.

Keywords: church, cult, consistory, parliamentary talks.

Unificarea bisericească în România Mare a constituit o temă deosebit de sensibilă deoarece, de modul rezolvării sale depindea în bună măsură succesul inițiativei statale de redefinire a națiunii române după 1918. Realizările național-culturale și organizarea bisericii ortodoxe transilvane pe baza Regulamentului Organic, i-au creat un statut privilegiat în contextul frământărilor pentru realizarea organizării bisericești unitare. La cererea Consiliului Dirigent, la începutul anului 1919, Consistoriul arădean trimitea

Mitropoliei din Sibiu memoriul privind dorințele ce le avea biserica arădeană în noua formațiune de stat. Autorul documentului, asesorul cultural dr. Gh.Ciuhandu, observa că în cei 50 de ani de autonomie bisericească statutul șagunian a fost rău interpretat și aplicat, el necesitând o substanțială perfecționare în perspectiva așezării sale la baza bisericii dominante. Reforma propusă de către autor viza spiritualizarea vieții bisericești prea birocratizată și preocupată primordial de sporirea averii bisericești și mai puțin de problemele sufletești prin care administrația bisericească se deosebește radical de oricare administrație lumească¹. În locul birocratismului care sugruma întreaga viață bisericească, prelatul arădean propunea ca la baza reorganizării bisericești să stea canalizarea energiilor în sânul masei covârșitoare a credincioșilor, care să fie astfel angrenați în marea operă de restaurare religios-morală și în învierea spiritului caritativ de odinioară. În epoca de tranziție prin care trecea biserica, ea trebuia să redevină un așezământ social care prin acțiuni filantropice să-și pună averea în slujba ajutorării văduvelor, orfanilor și schiloizilor de război, făcând astfel din religie „o lege a fapticei iubiri de aproapele”².

Consistoriul arădean dorea așadar, o modificare substanțială a conținutului Statutului Organic, înainte ca el să devină principiul de bază al reorganizării vieții bisericești unificate din România. Memoriul venea în această privință cu propuneri concrete care vizau o problemă eclesiastică extrem de variată:

- o nouă arondare a tractelor protopopești și întregirea aparatului administrativ-bisericesc din centrele ierarhice;
- fundamentarea unor organe noi de control bisericesc;
- crearea oficiului statistic bisericesc al Mitropoliei;
- schimbarea modului de învățare și păstorire a poporului prin catehizarea celor mici și predicarea celor mari;
- propaganda religioasă după modelul bisericii apusene prin tipar și în strânsă legătură cu serviciul misionar intern, finalizată cu misiuni populare religioase aranjate în mijlocul poporului;
- o nouă arondare a eparhiilor, conform noilor realități istorice și dorințelor testamentare ale lui Andrei Șaguna;
- instituirea școlilor cantorale, absolvenții urmând să preia serviciile care în mod tradițional se aflau în sarcina foștilor învățători confesionali;

¹ Gh. Ciuhandu, *Reorganizarea Mitropoliei transilvane*, Arad, Editura Diecezana, 1920, p. 9.

² *Ibidem*, p. 41.

- crearea unei organizații a clerului inferior care să se ocupe nu numai cu mizeriile vieții preoților, ci și cu problemele bisericești, pastorale, catihetice, predicatoriale, liturgice, sociale, religios-morale, etc.;
- fundamentarea pe baze noi și mai solide a învățământului teologic, care să poată da candidați la preoție cât mai temeinic informați, unul din cele mai eficiente mijloace pentru a asigura succesul bisericii în lupta cu sectarii și cu păcatele din viața credincioșilor;
- ridicarea pulsului intelectual al bisericii prin crearea de biblioteci la parohii, protopopiate și episcopii, cât și crearea unor organe bisericești de publicitate și pentru cultivarea științei bisericești;
- crearea unui muzeu bisericesc pentru păstrarea monumentelor trecutului ca sursă de informație istorică;
- instituirea monopolului bisericii asupra producției de lumânări din ceară, cu crearea unei fabrici proprii, veniturile obținute urmând a fi folosite în scop bisericesc³.

În finalul memoriului se propunea păstrarea autonomiei mitropolitane a provinciilor unite cu Regatul, fapt care ar duce la mai buna administrare a vieții bisericești în favoarea turmei credincioșilor, și ar crea în același timp o emulație între mitropolii fără a se ajunge la separatism bisericesc sau politic⁴.

Propunerile pertinente ale Consistoriului arădean, izvorâte dintr-o îndelungată experiență instituțională și-au găsit împlinirea în legislația și organizarea bisericească interbelică, ele au constituit jaloane în afirmarea ortodoxiei românești.

Organizarea bisericii ortodoxe din Mitropolia Transilvaniei reprezenta o parte a procesului unitar de organizare bisericească din România Mare sub conducerea Sfântului Sinod de la București. Unificarea bisericească se impunea atât în interesul bisericii cât și al statului, căci felul în care era condusă biserica diferea substanțial de la o provincie la alta; în Regat, biserica era subordonată statului, situație care genera frământare și instabilitate, în Bucovina exista o mentalitate ultraierarhizată generată de către fosta autoritate austriacă iar în Basarabia se mențineau formele rusești de organizare ierarhică, moștenite de la absolutismul țarist⁵. În acea situație, s-a considerat că biserica transilvăneană avea organizarea care putea să asigure un cadru unitar de dezvoltare, conform Statutului Organic, într-o

³ *Ibidem*, p. 12-43.

⁴ *Ibidem*, p. 49.

⁵ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, București, Institutul Biblic și de Misiune al BOR, 1981, p. 389.

formă nouă, în concordanță cu noile realități istorice. Cele două principii, autonomia față de stat, care o apăra față de orice amestec sau aservire din partea conducerii lumești și sinodalitatea, colaborarea dintre clerici (1/3) și mireni (2/3) la conducerea treburilor bisericești, înlătura orice posibilitate în crearea absolutismului ierarhic. Prin aplicarea statutului șagunian, biserica era a tuturor și se conducea prin toți cei care făceau parte din ea: ierarhie, cler și popor⁶.

Episcopul Aradului I.I. Papp, care deținea și scaunul vacant al Mitropoliei Ardealului, înainta la 28 ianuarie 1919 un memoriu Consiliului Dirigent, prin care cerea acceptarea statutului șagunian ca bază pentru organizarea bisericească în România întregită⁷. Mitropolia de la Sibiu a hotărât printre primele în Sinodul episcopal din 23 aprilie 1919 ca biserica ortodoxă din aceste părți să facă parte din biserica mamă a României.

În vechiul Regat ideea democratizării Bisericii Ortodoxe câștiga tot mai mult teren, realitate care l-a determinat pe mitropolitul Moldovei să convoace la Sinaia, la 12/25 iunie 1919, o întrunire a frunțașilor clerici și mireni din România Mare. La acea întrunire, delegații tuturor eparhiilor au hotărât ca la baza viitoarei organizări bisericești să stea statutul șagunian⁸. Hotărârea definitivă în această dezbatere a luat-o Sfântul Sinod al Bisericii Autocefale Ortodoxe Române, care își exprima la 17/30 decembrie 1919 acordul unanim în privința acceptării Statutului Organic ca bază pentru noua organizare bisericească⁹.

După realizarea consensului între ierarhii provinciilor și cei din Regat în privința unirii și organizării bisericii, a urmat etapa elaborării legilor de organizare bisericească unitară, care a ocupat practic aproape întregul deceniu de după unire. În derularea acestei activități deosebit de importante și laborioase, în primul plan s-a situat constituanta bisericească înființată la 20 februarie 1920, având în componență membrii Sfântului Sinod, foști miniștri ai cultelor, profesori de teologie și preoți de mir. Aceasta a desemnat o comisie de 15 membri, în frunte cu noul mitropolit primat Miron Cristea, care urma să întocmească un proiect de statut de organizare și funcționare a B.O.R.¹⁰. Constituanta a elaborat primul anteproiect de lege în 24 septembrie 1920, care a luat forma unui proiect de

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 390.

⁸ Ștefan Meteș, *Biserica Ortodoxă Română din Transilvania în cei din urmă 10 ani*, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol. II, București, 1929, p. 761.

⁹ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 391.

¹⁰ *Ibidem*, p. 391-392.

lege la sfârșitul anului 1921, având și concursul ministrului Cultelor din acea perioadă - Octavian Goga¹¹.

La insistențele mitropolitului Ardealului, Nicolae Bălan, s-a amânat discutarea proiectului în parlament înainte de elaborarea noii Constituții a României; prin această atitudine procesul de organizare a B.O.R. a fost întârziat. Ulterior, după promulgarea noii constituții, ministrul Cultelor, C. Banu, a alcătuit un nou proiect de lege privind organizarea B.O.R., pentru ca în același an, biserica să alcătuiască și ea un proiect de lege și un statut oficial care, revizuite de către noul ministru al Cultelor, Alexandru Lapedatu, și cu largul sprijin al mitropolitului Nicolae Bălan, au intrat în atenția corpurilor legiuitoare în anul 1925¹².

La 4 februarie 1925, Sfântul Sinod a decis la inițiativa clericilor din Transilvania și Basarabia, crearea Patriarhiei Române, situație în care mitropolitul primat al României devenea Patriarh. Hotărârea luată era firească, luând în considerare faptul că ortodoxia românească avea cei mai mulți credincioși după biserica ortodoxă rusă, care trăia însă momente foarte critice sub regimul ateu comunist. Inițiativa a fost sprijinită chiar de Patriarhia ecumenică de la Constantinopol, ca o recompensă pentru eforturile făcute de România în menținerea ei. La 1 noiembrie 1925 a avut loc la București ceremonia înscăunării oficiale a patriarhului României, Miron Cristea¹³.

Proiectul legii de organizare a B.O.R. și cel de statut, au fost prezentate corpurilor legiuitoare ale parlamentului României, și au fost votate în Senat la 24 martie 1925 și la 30 aprilie în Cameră. În dezbaterile de la Senat, episcopul Nicolae Bălan a reafirmat principiul autonomiei bisericii, dreptul ei de a se organiza și conduce prin ea însăși¹⁴.

Statutul B.O.R. și legea au fost promulgate la 6 mai 1925, fiecare conținând 178 și respectiv 46 articole: ele au fost votate și promulgate împreună, statutul făcând parte din Legea organizării B.O.R.¹⁵.

Conducerea bisericii era asigurată conform legii prin:

- Sfântul Sinod, pentru chestiunile culturale și canonice, în el intrând toți arhiepiscopii;

¹¹ ****Enciclopedia României*, vol. I, București, Imprimeria Națională, 1938, p. 421.

¹² *Ibidem*

¹³ ****Istoria Românilor*, vol. VIII, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 210-211.

¹⁴ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 391.

¹⁵ Constantin Hamangiu, *Codul general al României. Legi noi de unificare*, vol. XI-XII, 1922-1926, București, 1926, p. 502.

- Congresul Național Bisericesc, pentru chestiunile religioase, culturale, fundamentale și epitropești, compus din câte 6 reprezentanți din fiecare eparhie (doi clerici și patru mireni) și din toți membrii Sfântului Sinod;
- Consiliul Central Bisericesc, constituia organul executiv al Sfântului Sinod și al Congresului Național Bisericesc, având în componența sa câte trei reprezentanți ai fiecărei mitropolii (un cleric și doi mireni);
- Consistoriul Spiritual Central, care constituia organul de judecată al cauzelor disciplinare și judecătorești venite de la Consistoriile spirituale mitropolitane;
- Eforia Bisericii, care administra averea bisericii și sumele acordate de către stat¹⁶.

Părțile constitutive ale B.O.R., conform legii erau: parohia, protopopiatul și eparhia; organele lor reprezentative se constituiau din adunarea parohială, adunarea protopopească și adunarea eparhială, care aveau ca organe executive consiliul parohial, consiliul protopopesic și consiliul eparhial. Mănăstirile reprezentau o parte constitutivă a bisericii, ele având însă propria lor organizare canonică.

Mitropoliile constituiau forme superioare de organizare, ele având în componență mai multe eparhii (episcopii), fiind conduse de către un mitropolit investit de rege la propunerea Sfântului Sinod.

În finalul legii se menționau edificiile bisericesti: bisericile și cimitirele rurale. Bisericile puteau fi parohiale, de cimitir, fundamentale, particulare, izolate și paraclise¹⁷.

Prin conținutul său legea respecta pe deplin cele două principii fundamentale ale statutului șagunian- autonomia și sinodalitatea. Aceste principii de bază erau întărite de articolul 22 al Constituției României interbelice, care garanta B.O.R. caracterul de biserică dominantă, ca religie a majorității românilor; în același articol, bisericii greco-catolice i se stabilea statutul de întâietate față de celelalte culte¹⁸.

În legislația bisericească interbelică din România, Concordatul cu Vaticanul a constituit un document deosebit de important, care prin conținutul său a dat naștere la dispute și discuții ample atât în cercurile politice cât și în opinia publică. Ideea încheierii Concordatului era însă mult mai veche, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, din vremea lui Alexandru Ioan Cuza și Mihail Kogălniceanu (1864), a lui Ion I.C. Brătianu (1882,1884), I.G. Duca și Ionel I.C. Brătianu (1918). După Marea Unire

¹⁶ *Ibidem*, p. 502-505.

¹⁷ *Ibidem*, p. 506-522.

¹⁸ ***Istoria Românilor, *op. cit.*, p. 208.

discuțiile au fost reluate în timpul guvernelor conduse de către Alexandru Vaida-Voievod (1920), gen. Al. Averescu (1921) și Ionel Brătianu (1924). Concordatul a fost semnat la 10 mai 1927, în timpul celui de-al doilea guvern condus de către gen. Alexandru Averescu¹⁹. Din cauze de ordin politic conținutul documentului a fost cunoscut de către opinia publică abia la 8 februarie 1928, dintr-un articol publicat în „Telegraful român”. Cele trei guverne liberale care au condus țara în acea perioadă, au evitat să aducă în parlament documentul pentru a fi ratificat, astfel că momentul a avut loc abia la 12 iunie 1929, când la guvernare se afla un guvern național-țărănist condus de către Iuliu Maniu²⁰.

Încheierea Concordatului între statul român și Vatican se înscria în contextul măsurilor luate de către acesta începând cu anul 1925, pentru reglementarea raporturilor cu toate cultele și stabilirea prin lege a drepturilor și obligațiilor acestora.

În discuțiile parlamentare textul de lege a fost contestat în Senat de către senatorii Elemer Gyárfas, din partea catolicilor maghiari, Vladimir Zaloziecki din partea Partidului Național Ucrainian și în mod deosebit de către mitropolitul Nicolae Bălan. Mitropolitul Ardealului a citit o declarație de protest „în numele Bisericii Ortodoxe Române” prin care susținea că potrivit Constituției, raporturile dintre stat și biserică se stabilesc prin legi și nu prin tratate, așa cum au decurs lucrurile cu B.O.R. și cu celelalte culte. În această idee autorul considera documentul pentru cultul greco-catolic o abatere evidentă de la prevederile constituționale²¹. După obiecția de principiu, înaltul prelat ortodox a contestat modul de constituire a ierarhiei greco-catolice, arătând că sunt prea multe episcopii și prea mulți canonici și protopopi în raport cu numărul credincioșilor, episcopilor și conducătorilor Bisericii Ortodoxe. Articolul 9 al Concordatului, referitor la recunoașterea personalității juridice a Bisericii Catolice, a fost considerat de neacceptat, semnalându-se că în cazul dispariției acesteia bunurile sale materiale vor reveni Vaticanului²². Patrimoniul sacru a fost și el contestat, remarcându-se faptul că din lipsă de pregătire juridică a guvernanților, acesta a trecut din uzufruct în stăpânire deplină. Articolele 16 și 19, cu referire la formarea clerului și la limba de predare în școlile ordinelor și ale congregațiilor, au

¹⁹ Marcel Știrban, *Șapte decenii de la semnarea Concordatului dintre statul Român și Sfântul Scaun Apostolic al Bisericii Catolice-statul Vatican (1927)*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, an XLII, nr. 1-2/1997, p. 189-191.

²⁰ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 400.

²¹ *Dezbaterile parlamentare*, în *Monitorul Oficial*, nr. 54 din 6 iulie 1929, p. 1816.

²² *Ibidem*, p. 1817-1818.

făcut și ele parte din rechizitoriu²³. În finalul discursului, ultima obiecție a fost legată de actul unirii religioase din 1700, care era validată prin semnarea Concordatului de către statul român.

În Adunarea Deputaților, s-au declarat în dezacord cu legea doar doi parlamentari: I. Josika din partea catolicilor maghiari și C.Buracu, care a lecturat o declarație de adeziune la punctele de vedere exprimate în Senat de către mitropolitul Nicolae Bălan.

Opinii favorabile legii au exprimat, atât în Senat cât și în Camera Deputaților, personalități ale vieții politice și culturale care reprezentau întreg spectrul politic: Alexandru Averescu, Iuliu Hossu, Gaspar Muth, A.Th. Cisar, Alex. Lapedatu, Aurel Vlad, I.G. Duca. În finalul dezbaterilor, marele savant Nicolae Iorga arăta că legea reprezenta o necesitate din toate punctele de vedere pe care el ca și ortodox practicant o va vota trecând peste prejudecăți și fără să țină seama de consecințele electorale²⁴. Consecvent poziției sale, în 1932, Nicolae Iorga, în calitate de prim-ministru, a completat legea cu acordul privitor la interpretarea articolului 9 al Concordatului.

În presa arădeană problema pregătirii, semnării și ratificării Concordatului a fost adeseori dezbătută. Astfel „Gazeta Aradului”, unul din primele ziare românești de după Unire, se declara de acord cu preliminariile în condițiile „neștirbirii suveranității noastre religioase”²⁵. În aceeași perioadă, „Românul”, preluând un articol scris de către Nicolae Iorga în „Neamul românesc”, lansa o idee asemănătoare arătând oportunitatea încheierii Concordatului „fără jignirea privilegiilor meritate ale vechii biserici de stat”²⁶. Oficiosul P.N.L. Arad „Tribuna Nouă” demola încercările Budapestei de a incita Vaticanul împotriva României Mari, arătând că treptat au apus veleitățile de „ecclesia militans” a regaliștilor maghiari, iar „Roma care n-a căzut în plasa maghiară putea privi împăcată și liniștită spre viitor sub scutul Concordatului”²⁷. Același periodic, relatând despre prioritățile legislative în numele liberalilor, exprima părerea că în mod obligatoriu Concordatul va trebui prezentat corpurilor legiuitoare după aprobarea Legii de organizare a B.O.R., cât și a Legii pentru stabilirea regimului cultelor din țară²⁸.

²³ *Ibidem*, p. 1819-1920.

²⁴ *Ibidem*, nr. 73 din 26 iunie 1929, p. 2706.

²⁵ *Gazeta Aradului*, an I, nr. 50 din 27 august 1921, p. 1.

²⁶ *Românul*, an X, nr. 38 din 23 februarie 1921, p. 2.

²⁷ *Tribuna Nouă*, an I, nr. 20 din 11 iulie 1924, p. 1.

²⁸ *Ibidem*, nr. 45 din 12 august 1924, p. 2.

Oficiul Eparhiei Aradului „Biserica și Școala” prezenta telegrama de protest a Societății Ortodoxe a Femeilor Române, adresată politicianilor și ierarhilor B.O.R. O telegramă separată, i-a fost adresată lui Vasile Goldiș, ministrul Cultelor, în care i se cerea ca „în calitate de fiu de preot ortodox și apologet al ortodoxiei românești să faceți a se respecta suveranitatea națională și Constituția țării, care cer excluderea Concordatului și facerea lui de prisos printr-o lege a cultelor generoasă ca tot trecutul poporului nostru”²⁹. Vasile Goldiș, secretar al Consistoriului ortodox-român Arad de peste 25 de ani, a răspuns tuturor apelurilor și criticilor cu semnarea Concordatului subliniind textual: „am dus un bun serviciu statului și națiunii române”³⁰.

Având în vedere majoritatea covârșitoare cu care a fost votat Concordatul din anii 1927-1929 și 1932, cât și opiniile deosebit de favorabile ale unor personalități în calitate de ortodocși practicanți, se poate afirma că el a constituit o necesitate obiectivă a timpului, în spectrul legislației interbelice, el contribuind substanțial la dezvoltarea și modernizarea țării în deceniile trei-patru, prin stabilirea unor punți de legătură cu vestul Europei.

Legea pentru regimul general al cultelor din 1928 a constituit momentul legislativ de vârf al organizării bisericești din deceniul trei al epocii interbelice. Cu acest moment s-a încheiat practic epoca de tranziție din viața bisericească a României reîntregite, ea fiind urmată în deceniul patru de o perioadă de perfecționare a legislației cultelor, pe fondul unor dispute tot mai aprinse între Biserica Ortodoxă și Biserica Greco-catolică; statul Român a devenit în acest mod un organ de supraveghere, control și mediere a disputelor dintre elitele celor două biserici. Inițiativele legislative au venit din partea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, în fruntea căruia s-au aflat personalități ale vieții cultural-științifice românești ca: Alex. Lapedatu, C. Arion, N. Costăchescu, Al. Vlad, V. Iamandi, Tr. Brăileanu³¹. Dintre acești miniștri, Al. Lapedatu s-a situat în prim-planul activității legislative, el fiind de altfel inițiatorul Legii Cultelor din 1928. Din această perspectivă ministrul liberal poate fi așezat alături de ilustrul său coleg C-tin Angelescu, ctitorul învățământului românesc interbelic.

Legea a fost votată în Senat la 3 martie 1928, iar la 6 aprilie a primit și girul Adunării Deputaților, ea intrând în vigoare o dată cu publicarea

²⁹ *Biserica și școala*, an LI, nr. 20 din 15 mai 1927, p. 5.

³⁰ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 776.

³¹ Codruța Știrban, Marcel Știrban, *Din istoria Bisericii Române Unite de la 1918 la 1948*, Cluj-Napoca, Ed. Viața Creștină, 2001, p. 155-156.

textului în Monitorul Oficial nr.89 din 22 aprilie 1928³². Trebuie semnalat faptul că legea nu făcea referiri exprese la articolul 22 din Constituția României care asigura un statut privilegiat celor două biserici românești, respectiv „caracter dominant” Bisericii Ortodoxe și de „întâietate” în raport cu celelalte culte Bisericii Unite. În cele 59 de articole se făceau în schimb referiri la Legea de organizare a B.O.R. din 1925. La capitolul I- Dispoziții generale- (art. 1-20), statul se obliga să garanteze libertatea și protecția tuturor cultelor recunoscute. Se interzicea constituirea de organizații politice pe bază confesională (art.6) și se respingeau orice fel de relații de dependență cu vreo organizație sau autoritate bisericească din străinătate (art. 7). Excepția de la această prevedere a făcut doar cultul catolic după votarea de către parlament a Concordatului cu Vaticanul. Jurisdicția cultelor religioase nu se putea extinde în afara teritoriului statal, dar și invers (art. 8). În privința ajutoarelor materiale primite de către culte, se stipula că ele trebuiau aduse la cunoștința Ministerului Cultelor, care putea stabili oportunitatea primirii sau retragerii lor (art. 9). Membrii clerului trebuiau să fie cetățeni români cu drepturi depline civile și politice, și numai în mod excepțional și pe termen limitat se admiteau clerici care erau cetățeni străini (art. 10). Principiul autonomiei cultelor îl regăsim bine conturat în prevederile privind stabilirea personalității juridice a organizațiilor cultelor istorice, în conducerea afacerilor lor interne conform statutului lor de organizare, în stabilirea instanțelor disciplinare și judecătorești proprii, în înființarea de instituții proprii pentru instruirea clerului cât și în stabilirea dreptului de instruire religioasă a elevilor în credința lor în școlile publice și particulare (art. 11-16). Actele stării civile erau trecute în competența autorităților civile, biserica având însă obligația de a da binecuvântarea religioasă doar după existența acestor acte (art. 20). Această prevedere a constituit o chestiune de mare actualitate în moralitatea societății interbelice românești, în care în lipsa căsătoriei civile proliferau concubinajele.

La capitolul II al legii(articolele 21-40), se aveau în vedere raporturile dintre stat și cele zece culte recunoscute. Statul avea dreptul de supraveghere și control asupra tuturor cultelor, el exercitându-se prin Ministerul Cultelor care trebuia informat în mod operativ cu privire la orice evenimente din viața bisericilor (art. 25). Ierarhii bisericilor din România Mare, fie că erau aleși sau numiți, aveau nevoie de aprobarea regelui în fața căruia depuneau jurământ, regele fiind de altfel „cel dintâi dintre creștinii

³² C.Hamangiu, *op. cit.*, vol. XIV-XVI, 1926-1929, București, 1929, p. 1039. În continuare se va cita în paranteză doar numărul articolului la care face referire textul legii.

din țară” (art. 27). În privința surselor materiale ale cultelor se menționau în principal contribuțiile bănești ale credincioșilor și ajutoarele statului, care se dădeau conform numărului credincioșilor cetățeni români în raport cu populația țării (art. 31). Averea cultelor dispărute revenea de drept statului; această prevedere venea în întâmpinarea temerilor Bisericii Ortodoxe cu privire la personalitatea juridică și averea Bisericii Unite. În privința corespondenței cultelor cu statul, se prevedea în mod expres utilizarea doar a limbii române (art.40).

Relațiile dintre culte făceau obiectul capitolului III al legii (art. 41-50) care a fost conceput de către legiuitor conform cu principiul independenței în acțiune și al colaborării potrivit dreptului canonic și în spirit ecumenic. Potrivit acestor principii, membrii unui cult nu puteau fi constrânși să întrețină alt cult (art. 41) iar preoții puteau săvârși slujbe și alte ceremonii doar pentru proprii credincioși (art.42). Libertatea de conștiință religioasă era prevăzută expres, de la 18 ani, orice cetățean putând trece de la o religie la alta, în fața ofițerului stării civile și în prezența a doi martori (art. 44-45). Copiii sub 18 ani urmau religia părinților, a celor care-i întrețineau sau îi adoptau (art. 47-50). Articolul 45 a constituit un obstacol major în fața abuzurilor săvârșite de către guvernul pro-comunist al lui Petru Groza în perioada 1945-1948, el determinând printre altele abrogarea legii.

În ultima parte, la Dispoziții finale (art. 51-59), se stabilea termenul de un an în care toate cultele trebuiau să-și armonizeze statutul de organizare cu legea (art. 51). La articolul 53 se reconfirmau drepturile comunității baptiste din România, recunoscute printr-o Hotărâre a Consiliului de Miniștri din noiembrie 1927.

Legea a fost obiectul unor discuții aprinse atât în timpul pregătirii sale, cât și în cel al dezbatelor parlamentare pe fond, atât la Senat cât și în Adunarea Deputaților. Asociația clerului „Andrei Șaguna” din Transilvania a înaintat un memoriu în chestiunea proiectului legii cultelor ministrului Alexandru Lapedatu, la mijlocul lunii martie 1928. Memoriul purta și semnătura preotului dr. Gh. Ciuhandu, președintele Asociației și asesor-referent al Episcopiei Aradului, care cerea eliminarea din lege, conform articolului 22 din Constituție, a oricărui pasaj prin care se crea posibilitatea încheierii „vreunui Concordat” în afara legislației țării. Argumentul adus era acela că „dogma niciunui cult nu putea fi... deasupra prestigiului Bisericii Ortodoxe și mai ales... nu deasupra principiului de suveranitate națională”³³. Această cerere exprima în fapt poziția fruntașilor Bisericii Ortodoxe și a

³³ *** *Asociația generală a clerului ortodox și Legea cultelor*, în *Biserica și școala*, an LII, nr. 11-12 din 18 martie 1928, p. 4.

unor mireni care mai sperau în anularea Concordatului încheiat în 1927 și încă nedezbătut în parlament.

La discutarea legii în Senat, la 17 mai 1928, Roman Ciorogariu, episcopul Oradiei și fost director al Preparandiei arădene, făcea un călduros apel pentru unificarea celor două biserici românești din Ardeal, unde „poporul zicea că dacă ungurii nu mai sunt între noi, să fim iarăși o singură biserică”. El a ridicat de asemenea problema suveranității naționale în contextul semnării Concordatului în 1927 și constata că „bunurile țării nu pot constitui un substrat de trecere la un alt stat străin”³⁴.

Senatorul arădean preot Gh. Ciuhandu, susținea oportunitatea legii „prin care trebuia să se creeze o politică religioasă de stat care să ducă la o concepție unitară asupra cultelor, în conformitate cu interesele naționale, în condițiile în care Biserica Greco-catolică îmbracă zi de zi o înfățișare de dizidență națională”³⁵. Asemenea episcopului Oradiei, Gh. Ciuhandu afirma că proiectul de lege în forma prezentată era în contradicție cu Constituția, îndeosebi la articolul 7, care deschidea calea liberă dezbaterii și aprobării Concordatului. Vorbitorul a fost critic și în ceea ce privește modul de distribuire a subvențiilor statului către culte, arătând că Biserica Ortodoxă era dezavantajată în raport cu cea greco-catolică. În finalul discursului el a solicitat o revizuire a proiectului în privința numărului episcopilor ortodocși, care nu era conform numărului credincioșilor, comparativ cu „uniții”³⁶.

Episcopul arădean Grigorie Comșa, senator de drept, și-a axat intervenția sa pe durata a trei ore, cerând eliminarea articolului 53 referitor la cultul baptist care „predica anarhia față de autorități și comunismul cu dolarii veniți din străinătate”. Ca o soluție de compromis, episcopul cerea în finalul intervenției sale recunoașterea baptiștilor numai printr-o hotărâre de guvern, și nu prin lege, așa cum a făcut și guvernul maghiar în anul 1905³⁷.

Săptămânalul arădean „Voința poporului” era de părere că disputele iscate în jurul Legii Cultelor între cele două biserici românești și între stat și cele două culte, trebuiau rezolvate „la nivelul de sus între conducătorii bisericii și statului pentru că este o crimă să amesteci țăranii în aceste dispute” ... iar „românii trebuie să fie mai întâi buni patrioți și mai apoi credincioși devotați bisericii”³⁸. Publicația voia să sugereze că luptele confesionale fratricide nu aduceau serviciu națiunii și nu constituiau un bun

³⁴ *** *Legea cultelor în Senat, în Biserica și școala*, an LII, nr. 14-15 din 18 aprilie 1928, p. 1.

³⁵ *Ibidem*, p. 4.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, nr. 16-17 din 15 aprilie 1928, p. 11.

³⁸ *Voința poporului*, an VI, nr. 11 din 11 martie 1928, p. 1.

exemplu pentru mireni care așteptau concordia și buna păstorire din partea ierarhilor, indiferent de confesiunea pe care o aveau.

După 1918, reorganizarea vieții bisericești în perioada de tranziție (1918-1928) a constituit o condiție de bază în acțiunea dirijată a statului român de reformare a națiunii. Rolul bisericii s-a schimbat substanțial îndeosebi în Transilvania, unde funcția național-școlară a fost preluată de către stat, clerul fiind canalizat spre problemele misionar-pastorale, spre apropierea de sufletul credincioșilor neglijăți sub acest aspect o lungă perioadă de timp. Se cerea ca în acele momente biserica să fie alături de stat așa cum a fost secole de-a rândul în acțiunea responsabilă de refacere a profilului moral al națiunii, grav afectat de primul război mondial.

III. Societate și Antropologie culturală/Society and Cultural Anthropology

Obiceiuri și tradiții locale străvechi de la Nădlac

Old local traditions and customs from Nadlac

Gabriela Adina Marco*

Biblioteca Universității de Vest „Vasile Goldiș” din Arad

Abstract

Nădlac is characterized by a multi-ethnic and multi-cultural variety. Each community has tried to maintain the past-generations inherited traditions and customs. Today, in Nadlac, there are many mixed families who have inherited the specific folk culture in order to be enriched and passed on to their descendants. Today there are still specific traditions for Christmas, Easter, religious traditions, or gastronomy.

Keywords: customs, Christmas, Easter, traditions, recipes, church.

Nădlacul, acest mic punct de pe harta lumii, este o localitate multietnică, multiculturală, o adevărată Europă în miniatură. Din cele mai vechi timpuri și până în zilele noastre pe la Nădlac s-au perindat numeroase populații. Unele doar au trecut, altele însă au rămas aici. Fiecare, cu trăsături morale specifice, și-a pus amprenta mai mult sau mai puțin pe viața materială și spirituală a localității. Conform ultimelor statistici la Nădlac trăiesc peste zece grupuri etnice, mai mari sau mai mici. Dar cele mai importante comunități etnice sunt reprezentate de slovaci și de români, încă de la începutul secolului al XIX-lea.

Simpla prezentare a caracteristicilor culturale, sociale, istorice a fiecărei etnii în parte, trebuie să fie urmată, firesc, de analiza relațiilor de colaborare existente între membrii comunităților română și slovacă, relații

* Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, Biblioteca Universitară „Tudor Arghezi”, doctorandă la Institutul „George Barițiu” al Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca; mgabi16@gmail.com

care au fost uneori pașnice, iar alteori tensionate, cum este normal și logic. Aceste relații au fost și sunt inevitabile, în primul rând, aplicându-se principiul „bunei vecinătăți”. Trăind unii lângă ceilalți, muncind cot la cot români, slovaci, sârbi, unguri, germani, inevitabil, a început să apară iubirea, ceea ce a dus la întemeierea familiilor mixte. Aceste familii combină tradiții, obiceiuri, cutume a două culturi diferite, formându-se o nouă cultură, mixtă, mai bogată, mai frumoasă. Românii au „împrumutat” de la slovaci; slovacii au „împrumutat” de la români, și așa mai departe. În numeroase cazuri interferența este atât de puternică, încât nu se mai ține minte cine a fost la origine, cine de la cine a „luat”. Adesea între membrii diferitelor etnii s-au putut constata adevărate „competiții” – cine salută primul pe stradă, cine construiește o biserică mai impunătoare și multe altele. Dar această trăire comună, dar, totuși, separată, această competitivitate, a dus și la numeroase conflicte, de multe ori încheiate în mod tragic.

Tradiții religioase slovace. De la naștere și până la moarte viața omului este strâns legată de religie și de biserică. Momentele cele mai importante ale vieții omului (botez, cununie, boală, moarte) sunt strâns legate încă din vremuri imemorabile de Sfintele Taine ale Bisericii și de slujbele religioase. În aceste condiții preotul ocupă un loc aparte în cadrul societății. Acesta participă la toate momentele importante din viața omului, îi cunoaște tainele, dorințele, păsurile.

Biserica era în mijlocul comunităților. Se poate atesta că localitățile nou întemeiate se dezvoltau în jurul bisericii. Prima dată se construia biserica, apoi se extindea tot mai întinsă noua așezare omenească. Iar atunci când biserica devenea neîncăpătoare, credincioșii nu pregetau niciun efort și construiau o nouă biserică, mai mare, mai frumoasă, mai trainică decât cea de dinainte. Biserica aflată în centrul comunității este un element bine determinat și determinant în viața satului. Edificiul bisericii marchează coeziunea societății respective.

Clopotele sunt cele care anunță credincioșii vremea slujbelor religioase, precum și bucuriile sau necazurile care se abăteau asupra comunității respective.

Însă biserica nu influențează viața comunității doar duminica sau în zilele de sărbătoare prin slujbele religioase. În viața de zi cu zi biserica este prezentă prin glasul clopotelor care ritmau viața și activitatea comunităților. De exemplu la prânz, când se auzeau clopotele se întrerupeau îndeletnicirile obișnuite pentru a servi masa. Seara, la asfințit, glasul clopotelor „anunțau” încetarea lucrului de peste zi și vremea de odihnă.

Sărbătorile religioase și calendarul bisericesc împărțeau timpul în timp de lucru sau timp de sărbătoare. Există tradiția că între Sfântul Mare Mucenic Gheorghe (23 aprilie – Sânjorz) și Sfântul Mare Mucenic Dimitrie (26 octombrie – Sâmedru) era timp de vară, iar invers, timp de iarnă. Între aceste sărbători erau purtate haine de vară sau de iarnă, după caz. Mijlocul verii era dată de sărbătoarea Sfântului Proroc Ilie Tesviteanul (20 iulie – Sântilie). Și perioadele de destindere erau determinate tot de biserică. În zilele de sărbătoare de peste săptămână erau organizate târguri (celebrul era Târgul de Fete de pe muntele Găina, din 20 iulie, la Sfântul Ilie). Cu ocazia hramului bisericii se organizau nedei sau rugi, cu cântec, joc și voie bună, după încheierea slujbelor religioase. În fața bisericilor duminica sau la sărbători era organizat „jocul duminical” unde tinerii și tinerele se întâlneau și de multe ori își legau neoficial viețile.

Țăranii erau preocupați de cele materiale, de „pâinea noastră cea de toate zilele”, lăsând cele spirituale pentru preot și învățător. Dar aveau un puternic sentiment religios, nerămânând indiferenți, într-o sărăcie spirituală. În viața țăranilor practicile religioase erau socotite obligatorii, existând chiar o familiaritate aparte a țăranului cu sacralul, pe când la oraș se întâlnește tot mai des fenomenul de desacralizare.

Se întâlnea în lumea satelor o naivitate care accepta prezența supranaturalului, care credea cu tărie în puterea rugăciunii. Orice lucru se începea și se sfârșea cu o rugăciune.

În lumea satului se întâlnește parcă o altă lume, o altă religie, aflată adesea la limita dintre creștinism și superstiție. Acest univers mental aparent imobil și impenetrabil la înnoirile din afară este numit de antropologi „cultura populară”, care cuprinde credințele, valorile, simbolurile, normele de conduită a comunității rurale și a membrilor ei.

La data de 10 noiembrie 1804, au pus piatra de temelie a unei biserici care se afla pe locul unde începând cu anul 1853 funcționa școala centrală slovacă. În cursul anului 1805 la Nădlac au sosit și alte familii de slovaci din ținuturile Gemer și Sztamora Slovacă din Banat. Deoarece localitatea Sztamora Slovacă s-a pustiit prin plecarea în masă a locuitorilor în diferite părți, au fost vândute materialele de construcție din casa parohială, școală, biserică, precum și clopotele. O mare parte a acestor fonduri a fost dăruită de cei ce s-au stabilit la Nădlac bisericii evanghelice de aici.

Piatra de temelie a actualei biserici de rit lutheran a fost pusă la data de 3 mai 1812. Acest lăcaș de cult a fost înălțat de Jozef Hoffer – maestru zidar din Arad. La 16 mai 1822, cu mare slavă, în prezența unui mare număr

de credincioși, biserica evanghelică din Nădlac a fost sfințită de Gabriel Machuľa – seniorul evanghelic din acele timpuri.

La data de 12 octombrie 1804 este numit și primul preot pentru noua comunitate evanghelică de la Nădlac. Este vorba de Jan Keblovsky, care, înainte de a veni aici a fost profesor și preot în localitatea Rožnava (în Slovacia). Până la construirea primei case parohiale, preoții locuiau pe la diverși credincioși. În aceeași situație se afla și învățătorul care locuia și profesa în casele unor binevoitori.

La Nădlac se păstrează un obicei încă de la stabilirea slovacilor în localitate. În turnul bisericii evanghelice există un balcon de unde la fiecare sfert de oră cu o trâmbiță (goarnă) este anunțată ora exactă: la și un sfert sună o dată, la jumătate de două ori, la trei-sferturi de trei ori, cu o goarnă cu un timbru mai subțire, iar la fix sună de atâtea ori cât este ora exactă, cu o goarnă cu un timbru mai grav. De asemenea, în fiecare dimineață la ora 4, se trag clopotele în amintirea orei la care au ajuns primii slovaci la Nădlac.

Obiceiuri de Crăciun. Ceata de colindători¹ se adună la sfânta biserică, unde se săvârșește slujba Vecerniei, în mijlocul lăcașului de cult stând tradiționalul brad împodobit, sub care se află darurile împărțite de Moș Crăciun copiilor cuminiți. În fruntea cetii de colindători merge preotul cu icoana Nașterii Mântuitorului.

Ceata pornește de la casa preotului și nu este ocolită nici casa săracului, nici casa bogatului, pentru că toată lumea trebuie să fie părtașă la bucuria Nașterii Micului Iisus. Gazdele primesc cu bucurie urările și cinstesc colindătorii cu bucate tradiționale (colac, vin fiert, tot felul de bucate alese sau prăjituri și fructe) și bani, potrivit urării:

Cruce-n casă, cruce-n masă

Rămâi gazdă sănătoasă

Să plătești colinda noastră:

C-un colac mare, frumos

Din pielița lui Hristos

Rămâi gazdă sănătos!

O altă urare pe care o folosește ceata colindătorilor nădlăcani este una moștenită, de asemenea, din timpuri străvechi:

Nașterea lui Hristos

Să vă fie de folos

Praznicul ce vine

Să-l petreceți cu bine!

¹ Obicei povestit de Gheorghe Ienoșdan (75 ani) din Nădlac în 1999, publicat în *Ecclesia* (Nădlac), 1999, anul I, nr. 4 – număr special de Crăciun, p. 7.

La anu' și la mulți ani!

Repertoriul cetei de colindători este format din colinde tradiționale, păstrate și învățate de la bătrânii Nădlacului: *O, ce veste minunată, Trei păstori, Doamne, a Tale cuvinte*. În multe case se urează astfel:

*Puică neagră bagă-n sac
Scoală, gazdă, dă-mi colac.
Nu-mi da micu că mi-i frig
Și-mi dă mare, bine-mi pare!
Cât roțița plugului
Umple straița pruncului,
Să să ducă-n treaba lui!*

La final, darurile primite sunt împărțite între membrii cetei de colindători.

„De Crăciun se mergea cu o formație de 5 persoane – unul era Irod care era primul, apoi era Voltezar, Melchior și Gașpar, al 5-lea era îngerul.

Când intram în curtea omului (sunau clopoței):

„Cinstiți creștini preaiubiți

Voiți să ne primiți?

Noi cu steaua am venit

Să facem pomenire

De a lui Hristos venire.”

Unii care au vrut să ne primească – „*Poftiți*” alții „*Mereți afară...*”

Dacă eram primiți înăuntru, urmau colinzile. Prima colindă era „*Nașterea*”, a doua era „*Ah! Ce nebunie*” sau „*Oh! Ce nebunie/ Și ce rea mânia!*” Cuprinde povestea lui Irod cel rău care a dat ordin să se taie toți copii „*de 2 ani în jos / Cum era Hristos*”. Atunci a venit Irod și a întrebat pe cei 3 magi „*Cine sunteți voi și care este numele vostru?*”

„Noi suntem magi de la răsărit / După stea am călăuzit

Cunoscând noi ce folos / Ne va aduce Hristos”

„Și cum vă numiți?”

„Eu Melchior mă numesc... Voltezar, Gașpar.

Noi am plecat ca să căutăm / Pe Hristos ca să-l aflăm

Frumoase daruri să-I dăm.”

Atunci Irod zice așa:

„Ce-mpărat poate să fie (și dă cu piciorul în pământ)

Să-mi ia a mea împărăție?

Că sunt împărat tare (și face cu sabia)

Peste toată lumea mare.”

După asta vine „*Împăratul Romei*”

Apoi Irod se plimbă și cei 3 vin și spun:
„O, Iroade împărate,
Să trăiești cu sănătate
Însă dacă vrei să știi
Noi suntem craii cei trei
Voltezar, Melchior și Gașpar
Și noi mergem să căutăm
Pe Hristos ca să-L aflăm
Lui frumoase daruri să-I dăm
Și cu toți să ne închinăm:
Aur. smirnă și tămâie.”
Atunci vine o colindă „Vin 3 magi”:
„Vin trei magi
La Hristos cu daruri
Irod i-a chemat
Unde mergeți i-a întrebat.
Născutului mergem.”
Atunci Irod a zis așa:
„Și veniți să-mi spuneți
Ca să merg și eu să plec
Și la Dânsul să alerg
Să mă-nchin plecat.”
Asta a fost un lucru cam fals. Atunci a venit:
„Împărate să trăiești
Sănătos să-mpărățești.”
Apoi iarăși „Atunci a venit.”
„Mărire întru cei de sus”
Apoi vine „Trei magi s-au întors / Pe la Irod n-au fost”
Apoi Irod iară repetă:
„Ce-mpărat să fie
Să-mi ia a mea împărăție
Că eu sunt împărat tare
Peste toată lumea mare.”
După asta a venit colinda „Veniți astăzi credincioși”.
Și când am terminat cu colinda asta am ieșit afară din casa omului și
am spus din ușă: „Întru mulți ani fericiți!”

Tradiții de Paști.

Aventuri la ciocnit ouă²

Înainte de război toți românii din Nădlac ieșeau la ciocnit ouă la sala de joc, la școală, la stradă. Atunci nu era nici un pom acolo. Erau bănci. De la trotuar până la drum era plin de oameni și de copii și se ciocneau ouă. Ca la piață era acolo la sală. Lazăr Neamțu venea de la sălaș la ciocnit.

Ciocnitul era după masă. Până la masă oamenii erau la biserică! De pe la ora 1 era și „joc”.

Oniții³ ciocneau la biserică la ei, dar ei erau puțini.

Ouăle se duceau „pe dusăle”. Ouăle se căutau în dinți.

Ciocnitul cu banul era peste drum la Sferlea și la Grosu. Se ținea oul între degete și se lăsa afară doar puțin. Numai copii se ciocneau cu banul. Copilul dădea cu banul de 1 leu. Dacă se băga banul în ou – ducea oul. Dacă nu – se ducea leul.

Când am fost pe clas a II-a îmi plăcea tare mult la ciocnit. La asfințitul soarelui toți plecau acasă. Eu nu am plecat. Numai eu eram acolo. Deda (bunicul – n.n.) când a văzut că nu mai vin acasă a venit după mine și m-a dus acasă.

Constantin Birișu – cât era de cald la Paști lua și lecrul (un fel de palton – n.n.) ca aibă multe buzunare: la ștență (veston - n.n.), la lecrul, la pantaloni pentru că ducea multe ouă. Rar când ducea altul de la el. Pentru fiecare ou „trăgea un răs de la mama lui” (se bucura – n.n.). Cunoștea oul cu bătaie ușoară în dinți. Constantin Birișu căuta oul celui cu care ciocnea. Îl căuta și pe al lui. Dădea și oul lui la celălalt să îl caute. Apoi îl mai căuta încă odată. Și tot așa de 3 ori. Asta ca să-l slăbească. Dacă era mai tare oul celui alt, atâta „îl descânta” (îl amăgea – n.n.) să schimbe oul până îl schimba. Și apoi ducea oul. Și iarăși râdea.

Îmi plăcea să merg la ciocnit cu banul. Dar copii ceilalți erau șmecheri. Țineau oul în mână și nu lăsa decât foarte puțin afară. Eu nu am știut să fac așa și am lăsat mult din ou afară. Viorel Roșuț a dat cu banul și a intrat în ou. Și nana (sora mai mare – n.n.) era acolo cu mine să mă apere. Viorel a băgat banul în ou și acum trebuia să îi dau oul. Eu nu am vrut să fac asta. Viorel era mai tare decât mine fiind mai în vârstă și tot încerca să îmi ia oul. Dacă am văzut că nu pot să scap am dat cu oul de pământ!”

„Udatul” fetelor. Comunitatea slovacă⁴ a păstrat până în zilele noastre un străvechi obicei care se desfășoară a doua zi de Paști. Băieții și

² Obiceiuri culese de la Flocoș Teodor (78 ani) în anul 2000 și publicate în *Ecclesia* (Nădlac), 2000, anul II, nr. 4 (8) – Supliment de Paști, p. 5.

³ Greco-catolicii erau numiți „uniți” sau „oniți”.

⁴ Obiceiuri culese de la Marko Ján (84 ani) în anul 1999.

feciorii se adună în cete și pleacă la „udat”. Trec pe la toate casele cu fete din sat. Mare rușine pe casa unde este o fată care a fost „ocolită” de „udători”. În trecut udatul se făcea cu apă, dar în ultimele decenii se realizează simbolic cu deodorant sau parfum.

După ce participau cu toții la slujba religioasă de Paști, în ziua când se așteptau udătorii, fetele se îmbrăcau de sărbătoare și umpleau masa de bunătăți culinare (friptură, plăcinte, cozonaci). Apa era „ascunsă” ca să nu aibă băieții cu ce uda fata. Dar existau fântâni aproape în fiecare curte de gospodar, deci nu lipsea apa. Când intrau băieții pe poartă întrebau dacă gazda are apă, că ei mor de sete că au călătorit toată ziua pe la casele fetelor și nicăieri nu au băut apă. Fata răspundea că nici la ei în casă nu se găsește apă. Atunci băieții fugeau prin curte să prindă fata și o duceau la fântână unde o udao cu o găleată de apă. După încheierea acestui „ritual” străvechi, băieții serveau din bunătățile aflate pe masă, plecând apoi la altă casă în care trăiau fete ca să repete udatul. Totul se încheia seara, după ce toate fetele (sau aproape toate) din sat au fost udate. Unele case erau ocolite, în special dacă fata respectivă a încălcat unele „reguli” nescrise ale vieții de tânăr: existau unele supărări între tineri sau la jocul duminical a jucat cu alt băiat decât cu partenerul stabilit tacit.

A doua zi, adică în ziua de marți după Paști, fetele erau cele care udao băieții. De obicei fetele pândeau pe la porți când treceau băieții și aruncau cu apă. Acest gest era ca un fel de răzbunare a fetelor care au fost ocolite cu o zi înainte sau a fetelor care au fost udate cu o zi înainte, iar acum doreau să simtă și băieții ce înseamnă să fii „udat”.

Tradiție și artă culinară. Pentru orice comunitate etnică, păstrarea identității etnice reprezintă mult mai mult decât simplul fapt de a cunoaște date și evenimente ale istoriei trecute. Un simplu și complex aspect îl regăsim în păstrarea și continuarea tradițiilor culinare ale strămoșilor. Broșura *Cea mai bună rețetă de la bunica / Najlepši recept starej mami*⁵ reunește 24 din cele mai vechi rețete autentice de aluaturi și deserturi, rețete ce au fost culese de elevii nădlăcani de la bunicile lor de origine slovacă și, după cum se spune în introducerea realizată de Elena Rodica Colta, aceste rețete au trecut și pe masa vecinilor, adică a românilor, a ungurilor sau a sârbilor ce locuiesc alături de slovaci.

Slovacii din Nădlac sunt renumiți în țară și străinătate prin câteva produse culinare, adevărate „branduri”: **cârnațul** și salamul de Nădlac (cu o rețetă străveche, toate ingredientele fiind naturale), **colacul** (cozonacul), **griliașul** (un desert din pastă de zahăr ars cu nucă, modelat în cele mai

⁵ *Cea mai bună rețetă de la bunica / Najlepši recept starej mami*, Arad, Complexul Muzeal Arad, 2008, 58 pag.

diverse forme), **kysnute halusky** („găluște tăuțăști” – un desert tradițional, dar care poate fi servit și ca fel principal) se prepară cu brânză, mac, nucă, scorțișoară.

În concluzie, constatăm că încă de la așezarea lor la Nădlac slovaci au avut relații bune de conviețuire cu românii și celelalte etnii care trăiau aici. În popor se spune, cu o undă de admirație pentru timpurile trecute, că dacă se întâlneau pe stradă un slovac cu un român, aceștia se luau la întrecere care dintre ei să salute primul. Deși „separate”, mai ales în vremuri apuse, comunitatea slovacă și cea română din Nădlac au încercat și, în parte, au și reușit să perpetueze peste vremi obiceiuri străvechi. Astăzi, deoarece există numeroase familii mixte, se poate afirma că se creează o nouă tradiție, prin combinarea bogățiilor spirituale ale străbunilor, luând ce este bun și frumos din ambele părți și adaptând tradiția vremurilor moderne pe care le trăim.

Toponimia comunei Chisindia, jud. Arad
Glosar toponomastic

The toponymy of Chisindia commune, Arad County.
Toponomastic glossary

Vasile Faur,
Comuna Chisindia, jud. Arad

Abstract

Chisindia commune, Arad County, includes the villages of Chisindia, Paiuseni and Vasoiaia, as well as Gaurani, Ciolt and Hurez, with a total area of 12928 hectares. Being located in NE of Arad County, in the Zarand Mountains splitting area, in the Highis and Drocea massifs, on the corridor between Mures and Crisul Alb, it has a very varied relief, furrowed of many valleys that unite in Chisindia Valley. These geographic conditions have favored an intense habitation on these ancient lands to the present, which results from the large number of existing toponyms, of which we have recorded over 600. They express man's indestructible connection with nature, the earth and the need orientation in a rather large and hard-to-reach space such as Microzona Chisindia.

Toponyms contained in the Glossary, in most of them, are Romanian or of ancient origin. This confirms the old age, continuity and stability of the Romans on these blessed lands.

In conclusion, we underline that the study of toponymy brings great services to both history, archeology, language, ethnography, sociology, and even folklore (legends) being located in an interdisciplinary point of the research of human existence.

Keywords: Chisindia, villages, geografic conditions, study of toponymy.

Comuna Chisindia, județul Arad, include satele Chisindia, Păiușeni și Văsoaia, cât și cătunele Găurani, Ciolt și Hurez cu o suprafață totală de 12.928 ha. Fiind așezată în NE județului Arad în zona de scindare a Munților Zărandului în masivele Highiș și Drocea, pe culoarul dintre Mureș

și Crișul Alb, are un relief foarte variat, brăzdat de multe văi care se unesc în Valea Chisindiei. Aceste condiții geografice au favorizat o intensă locuire pe aceste meleaguri din vechime până în prezent, ceea ce rezultă și din marele număr de toponime existente, dintre care am înregistrat peste 600. Ele exprimă legătura indestructibilă a omului cu natura, cu pământul, cât și nevoia de orientare într-un spațiu destul de vast și de greu accesibil, cum este Microzona Chisindia.

Majoritatea toponimelor cuprinse în Glosarul toponomastic sunt denumiri românești, care au la bază apelative prezente până astăzi în graiul vorbit în așezările cercetate. Cele mai multe se referă la rețeaua hidrografică: părau-apare de 83 de ori, vale-de 31 ori, izvor-de 11 ori, baltă-de 5 ori, tău de 6 ori, lac-de 4 ori. Relieful deluros a generat toponime specifice între care vârf-de 44 ori, deal-38 ori, dâmb-15 ori, câmp-15 ori, coastă-13 ori, padină, colină-5 ori, groapă-7 ori, cioacă-8 ori, stean-4 ori, alături de altele mai rare, ca: grui, gruiet, culme, dungă, buză (dealului), trecătoare, zapodie, prelucă. Alte toponime redau poziția locului: față-4 ori, dos-7 ori, sau dimensiunea prin adjective: mare-mic, înalt-lung-scurt, cât și prin diminutive ca deluț, dâmbuț, câmpșor, vălcuță, mai rar prin augmentative: făgoi, pietroi.

Sunt interesante toponimele care se referă la locuire: crâng-32 ori, cătun-8 ori, colibă, hodaie, sălaș, casă, dar și castel de 2 ori. În schimb uliță apare de cel puțin 31 ori, ca dovadă a sistematizării satului Chisindia. Multe denumiri vorbesc despre ocupații vechi sau actuale, despre minerit, agricultură, vânătoare, creșterea animalelor sau meșteșuguri gospodărești căci fiecare era maistor pe seama sa și a familiei sale.

Exemplele analizate reprezintă doar o serie de apelative care stau la baza toponimelor cuprinse în glosar și care, în majoritatea lor, sunt românești sau cu origine străveche. Aceasta confirmă încă o dată vechimea, continuitatea și stabilitatea românilor pe aceste binecuvântate meleaguri.

În concluzie, subliniem faptul că studiul toponimiei aduce mari servicii atât istoriei, arheologiei, limbii, etnografiei, sociologiei, și chiar folclorului (legende) fiind deci situat într-un punct interdisciplinar al cercetării existenței umane.

A

Albinariu – Vasoia,
Arător în Valea Cioltului – Ciolt
Ascunzatoarea Lotrilor – Văsoaia

B

Baișasca - Chisindia
Blăjeni - Păiușeni
Balce de la Valea Rea - Găurani
Balcile Cioltului - Ciolt

Balta Grecului - Chisindia
 Balta la Rugacelu - Păiușeni
 Balta Uliului - Păiușeni
 Barda - Chisindia
 Bălu (proprietate)- Chisindia
 Beldea (Belgea) - Chisindia
 Beuțari - Găurani
 Biserica Baptistă - Chisindia
 Biserica de pe Deal - Chisindia
 Biserica din Vale - Chisindia
 Biserica Penticonstală - Chisindia
 Bitușa - Păiușeni
 Blidăreiu - Hurez
 Blidăroiu - Hurez
 Bodeslav - Păiușeni
 Bodiș - Chisindia
 Bogdanova - Văsoaia
 Bolânda - Păiușeni
 Boslavu - Văsoaia
 Braițasca - Văsoaia
 Bucina - Văsoaia
 Bustaceu - Chisindia
 Bustaceu Târg - Chisindia
 Butuciul Mare - Chisindia
 Butuciul Mic - Chisindia
 Buza Dealului – Chisindia

C

Caeru - Văsoaia
 Calea ascunsă a sării - Chisindia
 Calea Balce - Găurani
 Calea Cailor - Chisindia
 Calea la Ciuta - Chisindia
 Calea lu` Tamaș - Chisindia
 Calea Sării - Chisindia
 Capu Culmii - Văsoaia
 Capu Văii - Păiușeni
 Capu Văii - Văsoaia
 Casa de Piatra - Văsoaia

Castelul Gizela - Păiușeni
 Castelul Iagarului – Chisindia
 Cătunul Găurani - Găurani
 Cătunul Ciolt - Ciolt
 Catunul Hurez - Hurez
 Câmpia Vălcuța - Chisindia
 Câmpșoare - Chisindia
 Câmpu Chiciora (Ciciora) - Chisindia
 Câmpu la Prun - Chisindia
 Câmpu la Vișin - Chisindia
 Câmpu lui Andraș - Păiușeni
 Câmpu lui Babău – Găurani
 Câmpu lui Budei – Găurani
 Câmpu lui Fauru - Chisindia
 Câmpu lui Ginagie - Păiușeni
 Câmpu lui Merceu - Găurani
 Câmpu lui Nacu - Găurani
 Câmpulung - Chisindia
 Câmpu Mare - Văsoaia
 Câmpuri - Găurani
 Cânepiște - Găurani
 Cănișeriște - Găurani
 Cerăt – Văsoaia
 Cerboia - Chisindia
 Chiciorița - Chisindia
 Chisindia – Nume sat
 Cimitir Chisindia - Chisindia
 Cimitirul Cioltanilor - Ciolt
 Cioaca Bodrogii - Chisindia
 Cioaca Cerceștilor - Chisindia
 Cioaca lui Mihailă - Chisindia
 Cioaca lui Viluțu - Găurani
 Cioaca Măgurii - Văsoaia
 Cioaca Morminților - Chisindia
 Cioaca Popească - Văsoaia
 Cioaca Popeștilor - Văsoaia
 Ciolt – Nume cătun
 Ciuhad - Găurani

Chingi (Cingi) - Chisindia
 Ciungi - Văsoaia
 Ciutacu - Găurani
 Cleciova - Văsoaia
 Coama Dealului - Păiușeni
 Coastea Bisericii - Chisindia
 Coastea Cioltului - Ciolt
 Coastea Dâmbuțului - Găurani
 Coastea Dubii - Chisindia
 Coastea Firezului - Chisindia
 Coastea Goronetului - Hurez
 Coastea Holgilor - Văsoaia
 Coastea Neamțului - Chisindia
 Coastea Oluțului - Ciolt
 Coastea Oluțului - Văsoaia
 Coastea Ornița (Varnița) - Chisindia
 Coastea Puiuleasca - Chisindia
 Coastea Viilor - Chisindia
 Codru - Văsoaia
 Coliba Hoțului - Văsoaia
 Coliba lui Frida Haiducu - Chisindia
 Colina Găurani - Găurani
 Colina Pomecea - Chisindia
 Colina Târșarului - Chisindia
 Colina Țîntîrini - Chisindia
 Colina Zdrămicioara - Văsoaia
 Corlat - Văsoaia
 Corlățel - Văsoaia
 Crângu Bustaceu - Chisindia
 Crângu Câmpu Dudanilor - Chisindia
 Crângu Câmpu lui Budei - Găurani
 Crângu Câmpu lui Hanțu - Chisindia
 Crângu Câmpu lui Nacu - Găurani

Crângu Câmpu Momârlanilor - Chisindia
 Crângu Câmpuri - Păiușeni
 Crângu Cerbana - Chisindia
 Crângu Cercești - Găurani
 Crângu Ciciora - Chisindia
 Crângu Dâmbu lui Pipa - Găurani
 Crângu Delani (Gelani) - Chisindia
 Crângurile din Valea Hurezului - Hurez
 Crângu Domneasca - Păiușeni
 Crângu Dosul Mare - Păiușeni
 Crângu Gep - Chisindia
 Crângu Gubu - Păiușeni
 Crângu la Mudra - Păiușeni
 Crângu la Vie - Chisindia
 Crângu Piatra Păcurarului - Păiușeni
 Crângu Cetroi - Păiușeni
 Crângu Pleșa - Păiușeni
 Crângu Pometea - Chisindia
 Crângu Răsaduri - Chisindia
 Crângu Runcu - Chisindia
 Crângu Strivinosu - Păiușeni
 Crângu Șupuritu - Chisindia
 Crângu Tufăt - Hurez
 Crângu Țarina lu' Mușânaică - Găurani
 Crângu Umbrari - Păiușeni
 Crângu Vârtopi - Chisindia
 Crângu Zapodie - Chisindia
 Culmea Razdolea - Chisindia

D

Dăneasca-Văsoaia
 Dănești-Văsoaia
 Dâmbu-Văsoaia

Dâmbu Andraș-Păiușeni
 Dâmbu Boului-Văsoaia
 Dâmbu Cățelei-Văsoaia
 Dâmbu Cucului-Găurani
 Dâmbu Betii-Chisindia
 Dâmbu Florii-Chisindia
 Dâmb în Ulița Iagărului-Chisindia
 Dâmbu lu' Ianoș-Văsoaia
 Dâmbu Mărului-Chisindia
 Dâmbu Negrului-Văsoaia
 Dâmbu Omului-Hurez
 Dâmbu Oprit-Chisindia
 Dâmbu Podeu-Văsoaia
 Dâmbu Roșului-Văsoaia
 Deal-Văsoaia
 Dealu Bâza-Ciolt
 Dealu Birăieștilor-Văsoaia
 Dealu Bisericii-Văsoaia
 Dealu Bogii-Ciolt
 Dealu Cercești-Găurani
 Dealu Ceoaca Tăului-Găurani
 Dealu Ciutacu-Găurani
 Dealu Covăciușa-Văsoaia
 Dealu Crivii-Păiușeni
 Dealu Dobru-Găurani
 Dealu Dragoș-Văsoaia
 Dealu Gașpareasca-Păiușeni
 Dealu Gâba-Găurani
 Dealu Holomogi-Păiușeni
 Dealu Hotarul Almașului-Ciolt
 Dealu Iancului-Ciolt
 Dealu Inevelor-Găurani
 Dealu Înalt-Găurani
 Dealu „la pietrele albe”-Găurani
 Dealu Marcului-Păiușeni
 Dealu Măgura-Ciolt
 Dealu Morminților-Chisindia
 Dealu Moșului-Chisindia
 Dealu Nucuțului-Găurani

Dealu Ocicului-Găurani
 Dealu Pătrăneasa-Chisindia
 Dealu Peșterii-Văsoaia
 Dealu Poiana-Găurani
 Dealu Scurt-Văsoaia
 Dealu Siva-Găurani
 Dealu Târsălii-Văsoaia
 Dealu Tolvai-Chisindia
 Dealu Țăulesc-Păiușeni
 Dealu Voinu-Văsoaia
 Delani-Păiușeni
 Deluț (Drujin)-Văsoaia
 Deluț (Cleciova)-Văsoaia
 Deșelătura (Gișalatura)-Găurani
 Dispensar Uman-Chisindia
 Dobru-Găurani
 Dolmă-Văsoaia
 Dosu Cioltului-Ciolt
 Dosu Ciutacului-Găurani
 Dosu Cleciovei-Văsoaia
 Dosu La Baronu-Găurani
 Dosu lu' Marian-Găurani
 Dosu Mare-Păiușeni
 Dosu Măgurii-Găurani
 Dragoș-Văsoaia
 Drajna-Văsoaia
 Drujin-Văsoaia
 Drumu Cailor-Văsoaia
 Drumu Comunal (Chisindia-Văsoaia)
 Drumu Gubului-Păiușeni
 Drumu Hurezului-Hurez
 Drumu Păcurarilor-Ciolt
 Drumu spre Buteni
 Drumu spre Ciolt
 Drumu spre Păiușeni
 Drumu Văsoii
 Dumbrăvița Mare-Văsoaia
 Dumbrăvița Mică-Văsoaia

Dumbrăvița (Țarina)-Văsoaia
Dunga Șopot-Văsoaia

F

Fagu Popii-Păiușeni
Fața Gugului-Păiușeni
Fața lu' Mihăieș-Păiușeni
Fața Părau Mieilor - Văsoaia
Fața Poloagelor-Găurani
Fânațe-Ciolt
Fântâna Cornutei-Păiușeni
Fântâna La Belți-Păiușeni
Fântâna La Râpi-Păiușeni
Fântâna La Voinu-Păiușeni
Fragărie-Văsoaia

G

Găurani-Cătun
Gep-Găurani
Gepu Bicilor-Văsoaia
Gepu Lupului-Văsoaia
Gligor-Găurani
Goronet-Hurez
Grădina Hatculeștilor-Chisindia
Grădina lu' Dosu-Păiușeni
Grădina lu' Pâda-Ciolt
Grădina Tomeștilor-Găurani
Grădiște-Văsoaia
Gropa Ciuhadului-Găurani
Groapa Deluț-Văsoaia
Groapa lu' Dabu-Găurani
Groapa lu' Valahu-Găurani
Groapa Sesiei-Văsoaia
Groapa Zdramicioarei-Văsoaia
Gropile-Păiușeni
Gruiu-Găurani
Grunetu-Găurani

H

Hoancă-Păiușeni
Hodaie-Chisindia
Hodaie la Ginașu-Chisindia
Hotărel-Văsoaia
Hotărel-Găurani
Huda Vâjului-Găurani
Hulbăr (proprietate) -Văsoaia
Hurez-Cătun

I

Ialovina-Văsoaia
Iazul Morilor-Chisindia
Iorgovani-Văsoaia
Izvor la Balta Uliului-Păiușeni
Izvor la Dobru-Păiușeni
Izvor la George a Mercii-Găurani
Izvor la Târsală-Păiușeni
Izvor la Zbârna-Păiușeni
Izvorul lu' Ciocă-Găurani
Izvorul lu' Irimie-Găurani
Izvorul lu' Mazăre-Păiușeni
Izvorul Nichii-Păiușeni
Izvor Poiana-Găurani
Izvorul „Puța Fecii”-Găurani

Î

În Deal-Văsoaia
Între Păraie-Văsoaia

J

Jigovița (cătun)-Văsoaia
Jigovița (vale)-Văsoaia

L

La Albini-Ciolt
La Baronu-Găurani
La Băi-Găurani
La Belți-Păiușeni
La Carpini-Chisindia

La Câmpuri-Păiușeni
 La Cornățel-Păiușeni
 La Culme-Văsoaia
 La Duru-Găurani
 La Față-Văsoaia
 La Făgoi-Hurez
 La Fântână-Găurani
 La Gâter-Păiușeni
 La Gorunul Bătrân-Văsoaia
 La Inuri-Găurani
 La Iugăre-Găurani
 La Izvor la Pepea-Ciolt
 La Pătul-Păiușeni
 La Piatră-Găurani
 La Piatră-Păiușeni
 La Pietroi-Păiușeni
 La Șură-Văsoaia
 La Turcu-Văsoaia
 La Ultoi-Găurani
 La Vie-Chisindia
 Lacul Cerbului-Chisindia
 Lacul Roșu-Găurani
 Laia (proprietate) - Văsoaia
 Laz-Văsoaia
 Lazuțu-Găurani
 Lehegia (vale)-Văsoaia
 Locul Gepul Morminți-Hurez
 Locul liniei ferate înguste-Ciolt
 Locul liniei ferate înguste-Păiușeni
 Lunca Văii Prundului-Păiușeni
 Lupuleasa-Văsoaia

M

Maxâna Mare-Găurani
 Măgura (spre Buteni)-Chisindia
 Măgura de la Valea Rea-Găurani
 Măgura-Văsoaia
 Mălăiște-Văsoaia

Merii Boienii-Chisindia
 Moghila-Văsoaia
 Moara Cârțăscă-Chisindia
 Moara Mercească-Chisindia
 Moara Stan Igna-Chisindia
 Moașca-Văsoaia
 Morcâneasca-Păiușeni
 Moțești (cătun)-Văsoaia

N

Neaghițu (proprietate)-Păiușeni

O

Oarba-Găurani
 Oarșa-Hurez
 Obârșă-Găurani
 Ogrezari-Păiușeni
 Ogrezi-Chisindia
 Osoieșu-Păiușeni
 Osoiu-Găurani
 Oțâl (proprietate)-Păiușeni

P

Padina (Pagina)-Văsoaia
 Padina Baronului-Găurani
 Padina lu' Iacob-Păiușeni
 Padina Muscelului-Găurani
 Padina Oanii-Găurani
 Panclic(laPanclic)-Păiușeni,Chisindia
 Panta Vârtopilor-Găurani
 Părăuța cu Spini-Găurani
 Părău Bârțocului-Găurani
 Părău Bogislav-Chisindia
 Părău Bogaru-Găurani
 Părău Bogii-Ciolt
 Părău Bursucului-Chisindia
 Părău Busuiocului-Păiușeni
 Părău Câmpșoare-Chisindia

Părau Cetroi-Păiușeni
 Părau Cheii-Găurani
 Părau Cistului-Găurani
 Părau Ciuhad-Găurani
 Părau Corbița-Păiușeni
 Părau Corboia-Păiușeni
 Părau Corniște-Găurani
 Părau Cornului-Păiușeni
 Părau Cornutei-Păiușeni
 Părau Criva-Păiușeni
 Părau Curmăturii-Văsoaia
 Părau Dalboacei-Găurani
 Părau Dâmbu Omului-Hurez
 Părau Dâmbuț-Găurani
 Părau Dragoș-Păiușeni
 Părau Fațului-Văsoaia
 Părau Fântâna Rece-Păiușeni
 Părau Ferii-Găurani
 Părau Gâbii-Hurez
 Părau Gubului-Păiușeni
 Părau Hamugii-Păiușeni
 Părau Hârjău-Păiușeni
 Părau Izvorul de Piatră-Păiușeni
 Părau Izvorului-Văsoaia
 Părau Jugoi-Găurani
 Părau La Băi-Găurani
 Părau La Brazii-Ciolt
 Părau La Lelea-Păiușeni
 Părau La Ovese-Văsoaia
 Părau La Piciorul Sârbului-Chisindia
 Părau la Tufăt-Chisindia
 Părau Labii-Păiușeni
 Părau lu' Hurezanu-Chisindia
 Părau lu' Hușli-Păiușeni
 Părau lu' Ianăș-Păiușeni
 Părau lu' Leleu-Chisindia
 Părau lu' Salii-Văsoaia
 Părau Mazăre-Păiușeni

Părau Măgurii-Văsoaia
 Părau Mieilor-Văsoaia
 Părau Mitrii-Păiușeni
 Părau Mușcerii-Păiușeni
 Părau Mușcerului-Găurani
 Părau Muhuichii-Găurani
 Părau Negrii-Păiușeni
 Părau Oarba-Găurani
 Părau Ocicului-Găurani
 Părau Oncului-Păiușeni
 Părau Orniței-Văsoaia
 Părau Osoieșe-Păiușeni
 Părau Osoiului-Găurani
 Părau Păsărilă-Hurez
 Părau Perii-Găurani
 Părau Pietroi-Păiușeni
 Părau Ruginii-Ciolt
 Părau Sandii-Păiușeni
 Părau Scrobellei-Găurani
 Părau Seliște-Păiușeni
 Părau Sivii-Hurez
 Părau Socilor-Găurani
 Părau Școlii-Păiușeni
 Părau Șopot-Văsoaia
 Părau Târsălii-Păiușeni
 Părau Târsălilor-Găurani
 Părau Tisului-Găurani
 Părau Todii (Togiță)-Văsoaia
 Părau Țapului-Păiușeni
 Părau Țârcalamului-Hurez
 Părau Ursului-Găurani
 Părau Urzâcari-Văsoaia
 Părau Urzâcariului-Păiușeni
 Părau Vârtopii-Găurani
 Părau Zapodii-Găurani
 Părau Zdramicioarei-Văsoaia
 Pădurea Bălțile-Ciolt
 Pădurea Bisericii-Găurani
 Pădurea Comunală-Văsoaia

Pădurea lu' Popa-Găurani
 Pădurea Urbarială-Văsoaia
 Păltiniș-Găurani
 Pământul Hatculeștilor-Ciolt
 Pământul Ungurului-Ciolt
 Pășunea Bălțile-Ciolt
 Pășunea Ogrezi-Păiușeni
 Pășunea Pleșcioara-Ciolt
 Pâraiele Păcurărești-Păiușeni
 Păiușeni-Sat
 Pârlitura-Văsoaia
 Pârloge-Văsoaia
 Perii Deși-Chisindia
 Piatra-Păiușeni
 Piatra Păcurariului-Văsoaia
 Pleșcuța-Păiușeni
 Pogișoare-Văsoaia
 Podrumul Ascuns-Văsoaia
 Podrumul Cailor-Văsoaia
 Podul Nou la Valea Arinilor-
 Chisindia
 Podul Vechi la Pătrăneasa-
 Chisindia
 Pogor-Găurani
 Poiana-Găurani
 Poiana lu' Andraș-Păiușeni
 Pomecea-Văsoaia
 Pomecea-Păiușeni
 Preluca la Dobru-Păiușeni
 Preluca Georgiță-Păiușeni
 Primăria-Chisindia
 Prunașei-Văsoaia
 Prunii lu' Boncireju-Găurani

R

Radovița-Văsoaia
 Răchita-Văsoaia
 Râpa-Văsoaia

Râpile Cioca Pogorului-Găurani
 Rât-Chisindia
 Râturi-Văsoaia
 Râtuț-Găurani
 Roboșia-Văsoaia
 Rovine-Găurani
 Runcu cu Brazi din Valea Rea
 Rusană-Văsoaia

S

Săvuiasca-Văsoaia
 Săliște-Văsoaia
 Secăriște-Găurani
 Seliște-Păiușeni
 Sesia Popilor-Văsoaia
 Stoianova-Văsoaia
 Staniță-Hurez
 Stănești-Văsoaia
 Steanul Ciuhadului-Găurani
 Steanul cu Cui-Păiușeni
 Stenii Cerboii-Găurani
 Stenii Pogor-Găurani
 Sodomu-Ciolt
 Stănești-Văsoaia
 Strivinosu-Păiușeni
 Strunga-Văsoaia

Ș

Școala Generală-Chisindia
 Șlog-Văsoaia
 Șupuritu-Găurani

T

Tabuia-Chisindia
 Talharaia-Văsoaia
 Tău la Brazi-Găurani

Tău lu' Muta-Găurani
Tău Mare-Găurani
Tău Mic-Găurani
Tău Razdolea-Găurani
Tău Turcului-Chisindia
Târgul Codrenilor-Văsoaia
Târsală-Chisindia
Târsăli-Păiușeni
Târsălile Cioltului-Ciolt
Târșari-Chisindia
Terenul Domniei-Păiușeni
Topila-Văsoaia
Topili-Chisindia
Trecătoarea Moțului-Găurani
Trecătoarea Țăganului-Găurani
Troița Legionarilor-Găurani
Tufariu-Găurani
Tufăt-Chisindia

Ț

Țarina Rât-Văsoaia
Țarina Subască-Chisindia
Țarina Voimirești-Păiușeni
Țânțărini-Chisindia
Țâpiș-Văsoaia

U

Ulița Adamoc-Chisindia
Ulița Albeștilor-Chisindia
Ulița Bisericii-Chisindia
Ulița Bisericii-Văsoaia
Ulița Bugiufluic-Chisindia
Ulița Bugoaie-Chisindia
Ulița Cailor-Chisindia
Ulița Căciula-Chisindia
Ulița Coșnița-Chisindia
Ulița Crișanilor-Chisindia
Ulița Făureștilor-Chisindia
Ulița Gigilaș-Chisindia

Ulița Halașca-Chisindia
Ulița Hoi-Chisindia
Ulița Iagărului-Chisindia
Ulița lu' Nionu-Chisindia
Ulița lu' Talioara - Chisindia
Ulița lu' Mainu – C hisindia
Ulița Mercească - Chisindia
Ulița Mercească Mare-Chisindia
Ulița Mercească Mică-Chisindia
Ulița Morii-Chisindia
Ulița Murii-Chisindia
Ulița Nichifor-Chisindia
Ulița Pupăza-Chisindia
Ulița Rromilor-Chisindia
Ulița Rujască-Chisindia
Ulița Stăneștilor-Chisindia
Ulița Subești-Chisindia
Ulița Tămășeștilor-Chisindia
Ulița lu' Trânu-Chisindia
Urma Zmăului (Tufăt)-Hurez

V

Valea Arinilor-Chisindia
Valea Câțelei-Văsoaia
Valea Chisindiei-Chisindia
Valea Cigherului-Văsoaia
Valea Cioltului-Ciolt
Valea Cleciova-Văsoaia
Valea Cocinii-Văsoaia
Valea Covăciușa-Văsoaia
Valea Drujinului-Văsoaia
Valea Găurani-Găurani
Valea Hurezului-Hurez
Valea Ierii-Văsoaia
Valea Irișor-Văsoaia
Valea Lehegia-Păiușeni
Valea Mare-Văsoaia
Valea Părâu Izvorului-Văsoaia
Valea Păiușeniului-Păiușeni

Valea Păiuşului-Păiuşeni
Valea Poloage-Găurani
Valea Prundului-Păiuşeni
Valea Rea-Găurani
Valea Satului-Văsoaia
Valea Săliştii-Văsoaia
Valea Şopot-Văsoaia
Valea Talharoaiei-Văsoaia
Varniţa-Chisindia
Vatra Cornului-Chisindia
Văsoaia-Sat
Vârful Ariei-Văsoaia
Vârful Boslavu-Păiuşeni
Vârful Bugislavu-Păiuşeni
Vârful Bustaceu-Hurez
Vârful Căţelei-Văsoaia
Vârful Chiciora-Văsoaia
Vârful Cioc-Păiuşeni
Vârful Ciutacului-Găurani
Vârful Comorii-Văsoaia
Vârful Cornet-Păiuşeni
Vârful Covăciuşa-Văsoaia
Vârful Crăciuna-Văsoaia
Vârful Cristoii-Păiuşeni
Vârful Crivii-Păiuşeni
Vârful Cucului-Păiuşeni
Vârful Culmii-Văsoaia
Vârful Curmăturii-Păiuşeni
Vârful Darmoc-Păiuşeni
Vârful Dealului-Chisindia
Vârful Deleni-Păiuşeni
Vârful Deluţ-Văsoaia
Vârful Dragoş-Păiuşeni
Vârful Drimocşii-Păiuşeni

Vârful Feţelor-Văsoaia
Vârful Gâtării-Păiuşeni
Vârful Gubu-Păiuşeni
Vârful Holgilor -Văsoaia
Vârful la Hoancă-Păiuşeni
Vârful la Ovese-Văsoaia
Vârful la Staniţa-Păiuşeni
Vârful la Zapodie-Păiuşeni
Vârful Mazăre-Păiuşeni
Vârful Măgurii de la Valea Rea-Găurani
Vârful Pătrăneasa-Chisindia
Vârful Pleşu-Păiuşeni
Vârful Podeu-Păiuşeni
Vârful Prislop-Hurez
Vârful Roboşia-Văsoaia
Vârful Rugacelu-Păiuşeni
Vârful Rupturi-Păiuşeni
Vârful Staniţa-Păiuşeni
Vârful Tabuia-Chisindia
Vârful Voinu-Păiuşeni
Vârtopi-Găurani
Vălaie la Cleciova-Văsoaia
Vălaie la Părau Izvorului-Văsoaia
Vie (la vie)-Găurani
Voinu(deal)-Văsoaia
Voinu (părau)-Văsoaia

Z

Zapogea-Găurani
Zapogea-Păiuşeni
Zăvoi (proprietate)-Chisindia
Zdramicioara (deal)-Văsoaia

Bibliografie

1. Faur, Vasile, *Comuna Chisindia, monografie istorică*, Arad, 2016.

2. Somogyi, Gyula, Arad Szab Kir város és Arad vármegye községeinek leirása, Arad, 1913

Informatori

1. Mercea Vasile, *zis Mușânaică*, născut la 17 februarie 1932 în Chisindia.
2. Lupșa Teodor, *zis Boncireju*, născut la 5 mai 1949 în Chisindia.
3. Faur Teodor, *zis Surdu* născut aprilie 1923, decedat în decembrie 2009 la Chisindia.
4. Mercea Avram, *zis Hoi*, născut la 4 martie 1934 în Chisindia.
5. Tulea Teodor, *zis Șontric* (Tulea) născut la 25 ianuarie 1928 în Chisindia.
6. Stan Ioan, *zis Iuănu lu' Ina*, născut la 28 august 1948 în Chisindia.
7. Păiușan Vesalie, *zis Hurezanu*, născut în 1889 în Păiușeni, decedat în 1985 în Chisindia.
8. Lușca Ioan, *zis Cocina*, născut la 3 septembrie 1954, în Chisindia.
9. Boanchiș Ioan, *zis Covăcelu*, născut la 29 iunie 1929 în Văsoaia.
10. Oprea Trandafir, *zis Trandafir*, născut la 21 august 1936 în Văsoaia.
11. Păiușan Ioan, *zis Hepu*, născut la 4 octombrie 1931 în Păiușeni.

“Sistemul legislativ” de organizare a exploatărilor resurselor minerale în Transilvania (secolele XV-XVIII) *

The “legislative system” of organization and exploitation of mineral resources in Transylvania (XV-XVIII centuries)

*Marius Ioan Grec
Universitatea de Vest “Vasile Goldiș” din Arad*

Abstract

The useful mineral resources from Transylvania, Banat, Bukovina, and Maramures were well-known and famous in the entire Europe, starting with old historical periods. During the Middle Ages, the mining activity from Transylvania, especially in the Western Apuseni Mountains, never stopped. The gold mines, heavily exploited by the Romans, come in the hands of the indigenous people after the Roman retreat. They become useful to individuals, families, or groups of families which used rudimentary techniques, hence a low lucrativeness.

Mining in the period that we are analyzing (15th to 18th centuries) had fluctuating periods, alternating between development and stagnation. The most sustained activity in the area of organizing mining exploitation in Transylvania was created by the royal power. Together with central state power, the land owners also had interests in this domain, especially when receiving the right of exploitation from the central power nucleus.

Key words: „legislative system”, mining, mineral resources, royal power, iron, gold, silver, Transylvania.

Mineritul, în perioada pe care o analizăm, a avut perioade fluctuante, de dezvoltare sau de stagnare. **Cea mai susținută activitate în domeniul organizării exploatărilor miniere, în Transilvania, a desfășurat-o puterea regală.** Alături de puterea centrală și marii proprietari de pământuri au avut preocupări în domeniu, în măsura în care primeau acest drept din partea puterii centrale. Acest sistem de organizare și

exploatare a resurselor minerale, constituie „*de facto*” și „*de iure*”, ceea ce am putea numi: „sistem legislativ.” În fond ne aflăm în plin Ev Mediu, perioadă în care legile erau dictate de bunul plac al suveranului, astfel încât exploatățile miniere nu dispuneau de o anumită legislație de organizare, ele erau menținute sau desființate în funcție de beneficiile pe care le aduceau; în condițiile în care tehnologia era rudimentară, minerii erau, practic, *sacrificaii* unui sistem rudimentar de organizare.

De la sfârșitul secolului al XIV-lea și până la mijlocul secolului al XVI-lea, Transilvania cunoaște o perioadă de avânt în domeniul minier, după care se intră într-o fază de declin datorită instaurării dominației habsburgice (sf. secolului al XVII-lea și înc. secolului al XVIII-lea) în Transilvania și Banat. Cu începere din a doua decadă a secolului al XVIII-lea, datorită creșterii necesarului de materii prime în industriile legate de exploatarea substanțelor minerale utile, se revigorează activitatea minieră, Transilvania și Banatul devenind în această perioadă și cel mai important furnizor de metale pentru țările vecine: Moldova și Țara Românească.

În **Transilvania** cele mai importante exploatări sunt cele axate pe extragerea minereurilor metalifere, **fierul** fiind - din acest punct de vedere - pe primul loc. Măsurile adoptate de Carol Robert¹ în anii 1327-1328, de liberalizare a exploatărilor, își vor prelungi efectele și în secolele următoare (secolele al XV-lea și al-XVI-lea); datorită condițiilor avantajoase garantate, stăpânii de pământuri au început să se întrecă în căutarea și exploatarea zăcămintelor de minereu de fier, cu precădere cele de la **Ghelar**², **Teliuc**³, alte localități din zona Hunedoara, **Rimetea**⁴ de lângă Turda, de la **Cebza**⁵ din Banat etc... sau exploatățile mai noi din **Munții**

¹* O variantă, ceva mai extinsă a acestei analize, a fost prezentată în cadrul celei de a XII-a Reuniune a Comisiei Academice Mixte de Istorie Româno – Slovace, de la Kremnica-Banska Bystrica (Slovacia) / 12-15 sept. 2016.

Carol Robert de Anjou (1288, Napoli - 1342, Visegrad), fiul lui Carol Martell de Anjou și al Clementiei de Habsburg. În anul 1308 a devenit rege al Ungariei sub numele de Carol I. A dezvoltat economia țării, prin măsuri de dezvoltare a mineritului.

² Atestată documentar (213-215 î. Hr.).

[http://www.cimec.ro/scripts/arh/rar-index/sel.asp?](http://www.cimec.ro/scripts/arh/rar-index/sel.asp?Lang=RO&nr=27&NrSel=0&IDRap=2967#Lk2967)

[Lang=RO&nr=27&NrSel=0&IDRap=2967#Lk2967](http://www.cimec.ro/scripts/arh/rar-index/sel.asp?Lang=RO&nr=27&NrSel=0&IDRap=2967#Lk2967)

³ <http://www.cimec.ro/Muzee/Muzeul-Fierului/index.html>

⁴ [http://www.cimec.ro/scripts/arh/rar-index/sel.asp?](http://www.cimec.ro/scripts/arh/rar-index/sel.asp?nr=3&Lang=RO&NrSel=0&IDRap=1493)

[nr=3&Lang=RO&NrSel=0&IDRap=1493](http://www.cimec.ro/scripts/arh/rar-index/sel.asp?nr=3&Lang=RO&NrSel=0&IDRap=1493)

⁵ Dumitru Fodor, **Pagini din istoria mineritului**, Ed. Infomin, Deva, 2005, p. 149.

Poiana Ruscă⁶. Descoperirea de noi rezerve miniere de **fier** a devenit un obiectiv primordial al statului din această perioadă, o dovadă în acest sens sunt încercările făcute de specialiști de a descoperi mijloace noi de detectare a zăcămintelor de fier (un interesant demers este cel făcut de **Conrad Haas** (1509-1576)⁷, care în manuscrisul descoperit la Sibiu (redactat în intervalul 1529-1556) expune principiile teoretice de prospectare magnetică a minereurilor de fier.

Alături de **fier** se mai exploatează în Transilvania, **cuprul** și **plumbul** – metale care aveau o largă utilizare.

Exploatarea **metalelor prețioase** este un alt important capitol al exploatării miniere din Transilvania, în special **aurul** și **argintul** sunt vizate, metodele utilizate fiind cele cunoscute: din filon sau prin spălarea nisipului aurifer. Se continuă exploatarea vechilor mine, dar se deschid și unele noi, unde se introduc metode mai moderne de exploatare; activități deosebite se înregistrează în zona Munților Apuseni și în regiunea Baia Mare. Dezvoltarea mineritului a fost în continuare sprijinită și coordonată de puterea centrală, în Transilvania și Maramureș⁸.

În 1417 **Sigismund de Luxemburg**⁹, regele Ungariei (1387-1437) a interzis judecătorilor sași de a mai judeca pe locuitorii din Zlatna, iar regele **Albert de Habsburg**¹⁰ (1437-1439), deși a avut o domnie foarte scurtă, a luat sub protecție mai multe localități miniere: Abrud¹¹, Baia de Arieș¹²,

⁶ **Munții Poiana Ruscă** - grupă montană extinsă, aparținând Carpaților Occidentali făcând tranziția între grupa majoră nordică a acestora, Munții Apuseni și grupa majoră sudică, Munții Banatului. Se întind pe o suprafață de cca 2.640 km², având altitudini medii în jur de 700 – 1000 m.

⁷ A se vedea: http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Conrad_Haas

⁸ Dumitru Fodor, **op.cit.**, pp. 150-151.

⁹ Se pot consulta: <http://www.worldcat.org/identities/lccn-n50-058841/>

¹⁰ Se pot consulta: <http://www.worldcat.org/identities/lccn-n91-113212/>

¹¹ Localitatea este cunoscută sub numele de *Alburnus Maior* în perioada stăpânirii romane și *Abruttus* în perioada daco-romană; în documentele medievale apare sub numele de *Oppidum montanum*. Prima atestare documentară cu numele *Abruth* sau *Terra Obruth* (1271): <http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Abrud>

¹² În epoca romană aici se afla cel mai important centru pentru spălarea nisipului aurifer de pe valea Arieșului.

<http://arheologie.ulbsibiu.ro/publicatii/bibliotheca/popa/repertoriu%20b.htm>

Zlatna¹³, Baia de Criș¹⁴ și pe locuitorii acestora; a dat dispoziție ca drepturile și libertățile minerilor să fie respectate și apărate, iar ulterior, prin Decretul din anul 1439¹⁵ a oprit introducerea monedelor și banilor străini.

Un centru minier aurifer foarte bine cunoscut, datorită cercetărilor arheologice desfășurate aici, dar și registrelor de inventar păstrate, unde extracția s-a desfășurat și în secolele XV-XVI, este **Baia Mare**¹⁶. Privilegiile acordate succesiv, în 1347, 1376, 1391, au contribuit într-o mare măsură la creșterea producției, la consolidarea poziției orașului în secolele XV-XVI. Cele mai importante mine de pe teritoriul orașului, erau cele de la Băița (la vest de Baia Mare), cele din Dealul Crucii din imediata apropiere a orașului și minele de lângă Baia Sprie¹⁷. Toate acestea aparțineau **Cămării = formă de organizare și de conducere, coordonatoare a activității de exploatare și prelucrare a minereurilor metalifere și a sării. Una din sarcinile importante ale Cămării era strângerea redevențelor cuvenite statului, să deschidă noi mine, să sprijine minele aflate în dificultate – în special pe cele din orașele regale.**

În 1411, **Baia Mare și Baia Sprie** au fost cedate despotului sârb **Gheorghe Brancovici**. Câteva decenii mai târziu, în 1454, **Iancu de Hunedoara**¹⁸ – guvernator al Transilvaniei – va ocupa orașul și va deveni

¹³ În epoca daco-romană localitatea se numea *Ampelum* (atestată documentar în 158 d.Hr.) Toponimicul *Zlatna* se datorează bogățiilor în aur a zonei, în limba slavă „*zoloto*” însemnând „*aur*”. În perioada Principatului Transilvania, Zlatna devine domeniu fiscal arendat unor străini. În perioada 1619-1620, Gabriel Bethlen – Principe al Transilvaniei (1613-1629) a colonizat la Zlatna câteva sute de mineri germane și slovaci.
<http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Îi/Zlatna>

¹⁴ Susana Andea, **Țările Române în secolul al XVII-lea**, în Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan (coordonatori), **Istoria României. Compendiu**, Centrul de Studii Transilvane, ICR, Cluj-Napoca, 2004, pp. 349; 382.

¹⁵ Se pot consulta: <http://www.worldcat.org/identities/lccn-n91-113212/>

¹⁶ Primele vestigii datează din Epoca bronzului; există și urme ale unor exploatare miniere din perioada dacilor liberi. Ca localitate, prima mențiune documentară datează din 1327, iar în 1329 apare consemnată cu numele de *Civitas Rivuli Dominarum*. În 1346 primește privilegiul de oraș liber. Documente din anul 1411 amintesc de existența unei monetării.
http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Baia_Mare; Susana Andea, **op. cit.**

¹⁷ Localitate atestată documentar în 1329, într-un document care vorbește despre *Mons Medius*. În Evul Mediu localitatea se dezvoltă ca centru minier. În secolul XVI avea deja un regulament minier și scutiri de taxe pentru mineri.

http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Baia_Sprie

¹⁸ **Iancu de Hunedoara** (1407 - 1456) a fost o personalitate istorică din secolul al XV-lea: voievod al Transilvaniei în 1441, guvernator al regatului Ungariei între 1446-1453, apoi căpitan suprem al Ungariei și al Transilvaniei între 1453-1456.

proprietar al minelor. Sub presiunea necesităților militare de la mijlocul secolului al XV-lea, **Iancu de Hunedoara** proprietar și al minelor din **Zarand**, va dispune luarea unor măsuri de îmbunătățire a producției de aur și alte metale, toate acestea favorizând dezvoltarea mineritului. Ulterior toate proprietățile lui vor trece în proprietatea succesorului său, **Matei Corvin**¹⁹, care va încerca să impulsioneze activitatea minieră prin **arendarea** celei mai mari părți din mine **Consiliului de Conducere al orașului Baia Mare** („Rivolo Dominarum”), iar pentru cealaltă parte ia măsuri în continuare de îmbunătățire²⁰.

Matei Corvin emite două acte, în **1464** și **1468**, urmate de confirmări, prin care urmărește mărirea producției de **aur** și **argint**. Prin actul din 1468, este dată în arendă nu numai mina, ci și monetăria, în schimbul a 13.000 florini de aur. Autoritatea regală era reprezentată în această localitate minieră de **comitele cămării**. Acesta conducea, alături de **comitele monetăriei**, întreaga activitate, controlând raporturile cu minerii precum și modul de exploatare a minelor regale. Puterea centrală însăși intervenea direct, adesea, în organizarea juridică și structura organizatorică a mineritului. Datorită acestor măsuri producția a fost într-o permanentă creștere în acea perioadă. Minele din Baia Mare au ajuns în timpul mai **Matei Corvin** la cea mai mare înflorire. Matei Corvin a impus ca săptămânal să se facă separarea aurului și argintului, de asemenea s-a continuat baterea de monede de aur și argint. Situația se va perpetua și sub regii **Vladislav** (1490–1516) și **Ludovic II** (1516–1526)²¹.

O importantă măsură a fost luată de **Ludovic II** în 1525, care prevedea scutirea pe timp de 2 ani a locuitorilor din Baia Mare, de arendă și impozite în urma activității deosebit de conștiincioase desfășurată în minele din Valea Cireșelor și Valea Castanelor.

Posesorii și arendașii de mine de la Baia Sprie au primit – în perioada 1515-1535 – mai multe privilegii; în 1520 târgul minier Rodna (jud. Bistrița Năsăud) a primit dreptul de a exploata minele în regie proprie,

http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Iancu_de_Hunedoara

¹⁹ Se pot consulta: <http://www.worldcat.org/identities/lccn-n50-006566/>

²⁰ Dumitru Fodor, **op.cit.**, p. 151.

²¹ Július Bartl, **Chronology & Lexicon:**

<https://books.google.ro/books?>

[id=3orG2yZ9mBkC&pg=PA35&lpg=PA35&dq=Vladislav+\(1490%E2%80%931516\)&source=bl&ots=EESm4YXYkU&sig=sF0IVPqNCnEsciWJvPpsk0Hk_f8&hl=ro&sa=X&ved=0ahUKEwin6IK1sODQAhWBlSwKHdyZBrYQ6AEITDAI#v=onepage&q=Vladislav%20\(1490%E2%80%931516\)&f=false;](https://books.google.ro/books?id=3orG2yZ9mBkC&pg=PA35&lpg=PA35&dq=Vladislav+(1490%E2%80%931516)&source=bl&ots=EESm4YXYkU&sig=sF0IVPqNCnEsciWJvPpsk0Hk_f8&hl=ro&sa=X&ved=0ahUKEwin6IK1sODQAhWBlSwKHdyZBrYQ6AEITDAI#v=onepage&q=Vladislav%20(1490%E2%80%931516)&f=false;)

dreptul de crâșmărit și de târg săptămânal, cu obligația de a renova minele vechi și de a deschide unele noi.

După dezastrul de la Mohacs din 1526 și moartea regelui **Ludovic II**, regatul ungar dispare; ulterior, în 1541 se instituie **Pașalâcul** de la Buda (Ungaria centrală). În aceste condiții, nordul și vestul Ungariei intră sub administrare habsburgică, iar **Transilvania, Banatul și “Partium” (Crișana și Maramureșul) sunt organizate ca Principat Autonom** sub suzeranitate turcească. Pătrunderea turcilor în Europa va contribui la dezorganizarea activității miniere în Transilvania, deși producția de aur nu a fost sistată în totalitate. Minele – în această perioadă – au intrat sub administrarea Pașei din Varadin (Oradea). Scăderea producției de aur și argint din Transilvania este legată și de descoperirea Americii și pătrunderea aurului de aici în Europa²².

Din a 2-a jumătate a secolului al XVI-lea se constată scăderi însemnate în ceea ce privește producția în exploatarea metalelor prețioase, datorită proastei administrări, dar și instabilității politice.

- 1567 – în timpul lui **Ioan Sigismund Zapolya**²³, orașul Baia Mare este distrus complet; toate instalațiile miniere au fost avariate, minele ruinate;

- 1580 – minele din Baia Mare și Baia Sprie sunt cedate regelui Stefan Bathory;

În 1585, din ordinul regelui **Stefan Bathory**²⁴, baronul **Felician von Herberstein**²⁵ vizitează minele de la Zlatna, Almaș, Ruda, Brad, Abrud, Băița – pe care le descrie în amănunt, făcând și unele propuneri de reorganizare a producției miniere. Este un moment favorabil pentru acesta de a lua în arendă, contra a 50 kg de aur, minele de la Cavnic²⁶. Din descrierile care ne-au rămas de la acesta reiese starea de dezorganizare, ruina minelor vizitate. Zlatna – era într-o decădere completă; la Almaș unde funcționa o mină de argint, nu s-a putut intra datorită prăbușirii galeriei; mina de aur era și ea în cea mai mare parte distrusă; mina de aur de la Ruda se exploata încă, dar rezervele erau aproape epuizate ...

²² Dumitru Fodor, **op.cit.**, pp. 151-152.

²³ Se pot consulta: <http://www.worldcat.org/identities/lccn-n2002-040065/>

²⁴ Se pot consulta: <http://www.worldcat.org/identities/lccn-n81-008093/>

²⁵ Petra Rausch-Mátyás, **The Life and Mining Work of Felician von Herberstein (1540-1590)**, in **Mining in European History and its Impact on Environment and Human Societies** – Proceedings for the 2nd Mining in European History Conference of the FZ HiMAT, 7.-10. November 2012, Innsbruck

²⁶ Dumitru Fodor, **op.cit.**, p. 171.

Cu toate că la Abrud filoanele de aur erau bogate, risipa era pretutindeni datorită metodelor rudimentare de exploatare. La toate acestea se adaugă activitatea **gozarilor – hoții de aur din subteran**, precum și cea a contrabandiștilor ... toate acestea au contribuit la afectarea schimbului oficial de aur.

Scăderea veniturilor fiscale din a 2-a jumătate a secolului al XVI-lea l-au determinat pe împăratul **Rudolf II**²⁷ să trimită în 1604 comisari în Transilvania, care să pună ordine în producția de aur și veniturile fiscale. Împăratul a reziliat contractele de arendă și a dispus ca un sfert din mine să fie exploatate în regie proprie. Pentru exploatarea aurului s-a făcut apel și la minerii din alte părți, acestora asigurându-li-se condiții de viață și de muncă mai bune.

Cel care a contribuit în mod deosebit pentru dezvoltarea mineritului aurifer, a fost Principele **Gabriel Bethlen**²⁸. El a luat măsuri precise pentru a se revigora mineritul:

- Vizitarea minelor periodic de marele său tezaurar;
- Repararea stricăciunilor și pagubelor;
- Construirea unor clădiri noi, utile minerilor;
- Pedepsirea drastică a falsificatorilor de monede;
- Introducerea pedepsei cu moartea pentru cei vinovați de contrabandă;
- Preschimbarea aurului numai la Zarahul oficial al cămării de la Cluj;
- S-a dispus liberalizarea mineritului pentru străinii dispuși să deschidă și să exploateze mine în Transilvania, cu obligația de a preda statului doar a 8-a parte din aurul și argintul extras;
- Redeschiderea vechilor mine părăsite, era sprijinită prin scutiri de impozite timp de un an și chiar prin scutirea de la serviciul militar ... aceste facilități au fost extinse chiar și asupra moștenitorilor.

Toate aceste măsuri au fost aprobate de Dieta din Alba Iulia, în 12 aprilie 1618²⁹.

²⁷ Se pot consulta: <http://www.worldcat.org/identities/lccn-n81-004066/>

²⁸ **Gabriel Bethlen** - principe al Transilvaniei între 1613-1629; începând cu 1619 devine lider al mișcării anti-habsburgice din estul și nordul Ungariei în contextul **Războiului de 30 de ani (1618 - 1648)**. <http://www.worldcat.org/identities/lccn-n81-042041/>

²⁹ Florin Ciulavu, **Contribuții privind criza monetară din Transilvania în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea și reforma monetară a lui Gabriel Bethlen** [Contributions concerning the monetary crises in the first three decades in Transylvania...], SCN, XVI, 2013, p. 127-143;

Mergând pe același drum, Principele Gh. Rakoczi I a sprijinit mineritul aurifer din Transilvania, aducându-se mineri din KREMNICA (Slovacia). Prin Dispoziția dată în 24 februarie 1632 au fost luate măsuri pentru întreținerea minerilor accidentați și a familiilor acestora. De asemenea s-a garantat libera circulație a minerilor pe tot cuprinsul Principatului³⁰.

În același sens, de sprijinire a mineritului în Transilvania, a acționat, prin măsurile adoptate și Împăratul **Leopold I** (n. 1640, Viena - d. 1705, Viena); între altele, a fost formată o **Comisie** – cu scopul de a găsi cele mai importante modalități de a înviora mineritul aurifer. Această **Comisie** a fost activă, s-a deplasat prin **Transilvania** găsind mineritul aurifer într-o avansată stare de degradare, iar monetăria de la Alba Iulia scoasă din uz.

S-au luat măsuri eficiente:

- au fost făcute schimbări de personal;
- s-a procedat la refacerea minelor de aur și argint;
- la reorganizarea sistemului de schimb al aurului și argintului;
- în 1701 a fost reînființată Monetăriei din Alba Iulia prin aducerea unor specialiști din nordul Ungariei;
- s-a reorganizat întreaga administrație;
- au fost făcute demersurile pentru introducerea legislației austriece (Constituția Maximiliană);
- oficiul de schimb al aurului va fi plasat la Abrud;
- pentru un control mai riguros al zonelor mai îndepărtate, s-au mai înființat trei sub-oficii de schimb la Trestia, Bistra și Sânmihaiul de Arieș.

(Sarcina acestor oficii de schimb era de a controla la fața locului minele, șteampurile și instalațiile de spălat aurul, de a verifica permanent

(https://www.academia.edu/10940631/Florin_Ciulavu_Contribu%C8%9Bii_privind_criza_monetar%C4%83_din_Transilvania_%C3%AEn_primele_trei_decenii_ale_secolului_al_XVII-lea_%C8%99i_reforma_monetar%C4%83_a_lui_Gabriel_Bethlen_Contributions_concerning_the_monetary_crises_in_the_first_three_decades_in_Transylvania..._SCN_XVI_2013_p._127-143)

Idem, Aspecte privind activitatea monetăriei de la Alba Iulia în timpul principelui Gabriel Bethlen (1613-1629)/ Aspects regarding the activity of the mint from Alba Iulia during the lead of prince Gabriel Bethlen (1613-1629), p. 147-199.

(https://www.academia.edu/8242865/Florin_Ciulavu_Aspecte_privind_activitatea_monet%C4%83riei_de_la_Alba_Iulia_%C3%AEn_timpul_principelui_Gabriel_Bethlen_1613-1629_Aspects_regarding_the_activity_of_the_Mint_from_Alba_Iulia_during_the_lead_of_Prince_Gabriel_Bethlen_1613-1629_%C3%AEn_Caietele_CIVA_2_2013_p._147-199)

³⁰ Dumitru Fodor, **op.cit.**, p. 172.

producția, predările la stat, precum și combaterea furtului și a contrabandei – fenomene larg răspândite în epocă)³¹

Carol III (n. 1685, Viena – d. 1740, Viena)³², a contribuit la reorganizarea mineritului, astfel:

- a confirmat în 1722 drepturile Abrudului și a Băii de Criș;
- a luat sub protecția sa populația minieră;
- a înființat la Abrud un tribunal minier;
- Comisia Aulică Independentă pentru Monetărie și Minerit de la Viena, se va implica direct în coordonarea activității de minerit din Transilvania și Banat;

- mineritul din Transilvania va fi împărțit în 8 sectoare conduse de inspectori minieri, iar cel din Banat, în 4 districte miniere, cu centrul la Oravița;

- a dispus re-aplicarea - în mod provizoriu - *Constituției Maximiliene*, până la adoptarea unui Regulament minier adaptat situației locale.

Au fost luate și alte măsuri (aici s-a implicat și Fiscul) importante, pentru a se dezvolta mineritul, astfel:

- s-au refăcut lacurile artificiale;
- s-au construit altele noi, să existe apă suficientă pentru spălarea minereului chiar și în timpul verilor secetoase;

- pentru controlul minelor și îndrumarea minerilor, au fost numiți doi (2) inspectori de mine, foarte bine pregătiți;

- a fost definitivat, în 1747, noul Regulament minier pentru Transilvania și Banat, în timpul Împărătesei Maria Tereza (1740-1780);

- s-au re-confirmat drepturile, privilegiile și imunitățile minerilor;

- în 1771 s-a adoptat o Ordonanță, prin care se prevedea ca toți minerii care lucrau la Șteampuri sau spălătorii, să fie scutiți de **capitație** (taxa pe cap), la fel și copiii lor, atâta timp cât trăiau din minerit;

- s-a acordat dreptul spălătorilor de aur din Pianul Românesc (jud. Alba) c-a timp de doi ani să poată schimba aurul, fără rețineri (se considera o perioadă de probă);

- facilități în ceea ce privește sarcinile publice.

³¹ **Ibidem.**

³² xxx, **Enciclopedia Universală Britannica**, vol. III, București, 2010, pp. 228-229: împărat al Sfântului Imperiu Roman (1711-1740) și rege al Ungariei (sub numele de Carol III), fiul lui Leopold I; a încercat să accedă la tronul Spaniei (sub numele Carol III - fără succes).

Aceste măsuri au contribuit la o creștere a producției de aur transilvănean, aspect reflectat în realizările oficiilor de schimb.

Creșterea producției de aur a fost simțitoare, astfel de la 52.195 pisete de aur, cât era în 1740, s-a ajuns la 88.483 pisete în anii următori, mărirea producției fiind în corelație și cu o creștere semnificativă a populației din zonă, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Prin noul Regulament al minerilor, cel din 1771, s-a încercat să se dezvolte un sistem protecționist, dar și de control al statului asupra mineritului particular. A luat ființă Matricula Minerilor și s-a organizat inspecția regulată a minelor și un serviciu de consultanță pentru mineri.

Documentele înregistrează, în anul 1771 existența a 809 mineri salariați la Săcărâmb, 1000 la Baia Sprie, 2013 pe domeniul Zlatnei și cca 1.500 la exploatările din Zarand.

Autoritățile au încercat să atragă tineri spre activitățile miniere, dar abia în secolul al XIX-lea putem vorbi despre încercări de profesionalizare a mineritului, astfel la Săcărâmb a funcționat în perioada 1835-1906 va funcționa *Școala Montanistică*, pentru pregătirea muncitorilor calificați și a supraveghetorilor necesari activității din minele statului³³.

Considerații finale

Putem spune spre final, după această scurtă trecere în revistă a unor probleme de organizare a exploatărilor miniere din Transilvania, în special, că la sfârșitul secolului al XVIII-lea și mai ales la începutul secolului următor, se poate observa că asistăm la trecerea spre forme de exploatare a resurselor minerale prin metode capitaliste. Treptat se va renunța la formele de exploatare feudale, ineficiente și neproductive. O bună perioadă de timp, putem spune că exploatarea resurselor minerale s-a făcut într-un **sistem hibrid** - **Muncile de specialitate erau efectuate de mineri salariați, în vreme ce activitățile auxiliare, ca de exemplu construirea și întreținerea cuptoarelor furnalelor, căratul lemnului, al cărbunilor, al minereului ... se făcea de către iobagi.**

Constituirea de Societăți pe acțiuni în industria extractivă din Transilvania – în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – precum și tendința de generalizare a acestora în perioada următoare, a însemnat apariția sectorului industrial capitalist, în condițiile destrămării relațiilor de

³³ A se vedea cap. **Mineritul în epoca de destrămare a feudalismului**, în Dumitru Fodor, **op.cit.**, pp. 193-216.

tip feudal din societatea transilvană. Capitalul investit era austriac (în mare măsură), dar și capital local: burghezie maghiară și săsească, acționari preoți, țărani înstăriți sau negustori.

Condițiile de muncă erau însă deosebit de dificile, la sf. sec. al XVIII-lea și începutul secolului următor, lipseau aproape în totalitate mijloacele de protecție – accidentele de muncă erau numeroase, iar asistența sanitară era aproape inexistentă.

Documentele oficiale înregistrează, de exemplu, un mare număr de copii folosiți la toate minele importante. La Săcărâmb, de exemplu, în 1771, peste 300 din numărul celor care lucrau acolo erau copii. La Baia Sprie, 1772, erau înregistrați ca lucrători peste 200 de copii³⁴...

În fața agravării situației sociale din acest domeniu, cel al mineritului, minerii au răspuns cu o serie de manifestări de diferite forme, de la simple plângeri, memorii, la refuzul de a mai lucra, la fuga lor în alte părți, răzvrățiri, greve ... sau acțiuni cu caracter revoluționar.

Toate aceste acțiuni, aveau un singur scop: îmbunătățirea condițiilor de viață.

Bibliografie

- Andea, Susana, **Țările Române în secolul al XVII-lea**, în Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan (coordonatori), **Istoria României. Compendiu**, Centrul de Studii Transilvane, ICR, Cluj-Napoca, 2004.
- Bălcescu, Nicolae., **Opere / 3. Romanii supt Mihai-Voievod Viteazul**, Ed. Academiei, București, 1986.
- Bărbulescu, Mihai; Deletant, Dennis; Hitchins, Keith; Papacostea, Șerban; Teodor, Pompiliu, **Istoria României**, Ed. Enciclopedică, București, 1998.
- Bujor, Almășan: **The mining industry of Romania**, Ed. Meridiane, București, 1968.
- Fodor, Dumitru, **Pagini din istoria mineritului**, Ed. Infomin, Deva, 2005.
- Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan (coordonatori), **Istoria României. Compendiu**, Centrul de Studii Transilvane, ICR, Cluj-Napoca, 2004.
- Rausch-Mátyás, Petra, **The Life and Mining Work of Felician von Herberstein (1540-1590)**, in **Mining in European History and its Impact**

³⁴ **Ibidem**, pp. 213-214.

on Environment and Human Societies – Proceedings for the 2nd Mining in European History Conference of the FZ HiMAT, 7-10 November 2012, Innsbruck.

- xxx, **Enciclopedia Universală Britannica**, vol. 3-4, București, 2010.

Surse electronice:

Bartl, Július, **Chronology & Lexicon**;

[https://books.google.ro/books?](https://books.google.ro/books?id=3orG2yZ9mBkC&printsec=frontcover&hl=ro&source=gbp_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false)

[id=3orG2yZ9mBkC&printsec=frontcover&hl=ro&source=gbp_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](https://books.google.ro/books?id=3orG2yZ9mBkC&printsec=frontcover&hl=ro&source=gbp_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false)

[https://books.google.ro/books?](https://books.google.ro/books?id=3orG2yZ9mBkC&pg=PA35&lpg=PA35&dq=Vladislav+(1490%E2%80%93931516)&source=bl&ots=EESm4YXYkU&sig=sF0IVPqNCnEsciWJvPpSk0Hk_f8&hl=ro&sa=X&ved=0ahUKEwin6IK1sODQAhWBISwKHdyZBrYQ6AEITDAI#v=onepage&q=Vladislav%20(1490%E2%80%93931516)&f=false)

[id=3orG2yZ9mBkC&pg=PA35&lpg=PA35&dq=Vladislav+\(1490%E2%80%93931516\)&source=bl&ots=EESm4YXYkU&sig=sF0IVPqNCnEsciWJvPpSk0Hk_f8&hl=ro&sa=X&ved=0ahUKEwin6IK1sODQAhWBISwKHdyZBrYQ6AEITDAI#v=onepage&q=Vladislav%20\(1490%E2%80%93931516\)&f=false](https://books.google.ro/books?id=3orG2yZ9mBkC&pg=PA35&lpg=PA35&dq=Vladislav+(1490%E2%80%93931516)&source=bl&ots=EESm4YXYkU&sig=sF0IVPqNCnEsciWJvPpSk0Hk_f8&hl=ro&sa=X&ved=0ahUKEwin6IK1sODQAhWBISwKHdyZBrYQ6AEITDAI#v=onepage&q=Vladislav%20(1490%E2%80%93931516)&f=false)

Ciulavu, Florin, **Contribuții privind criza monetară din Transilvania în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea și reforma monetară a lui Gabriel Bethlen** [Contributions concerning the monetary crises in the first three decades in Transylvania...], SCN, XVI, 2013, p. 127-143;

[https://www.academia.edu/10940631/Florin_Ciulavu_Contribu](https://www.academia.edu/10940631/Florin_Ciulavu_Contribu%C8%9Bii_privind_criza_monetar%C4%83_din_Transilvania_%C3%AEn_primele_trei_decenii_ale_secolului_al_XVII-lea_%C8%99i_reforma_monetar_%C4%83_a_lui_Gabriel_Bethlen_Contributions_concerning_the_monetary_crises_in_the_first_three_decades_in_Transylvania..._SCN_XVI_2013_p._127-143)

[%C8%9Bii_privind_criza_monetar%C4%83_din_Transilvania_%C3%AEn_primele_trei_decenii_ale_secolului_al_XVII-lea_%C8%99i_reforma_monetar_%C4%83_a_lui_Gabriel_Bethlen_Contributions_concerning_the_monetary_crises_in_the_first_three_decades_in_Transylvania..._SCN_XVI_2013_p._127-143](https://www.academia.edu/10940631/Florin_Ciulavu_Contribu%C8%9Bii_privind_criza_monetar%C4%83_din_Transilvania_%C3%AEn_primele_trei_decenii_ale_secolului_al_XVII-lea_%C8%99i_reforma_monetar_%C4%83_a_lui_Gabriel_Bethlen_Contributions_concerning_the_monetary_crises_in_the_first_three_decades_in_Transylvania..._SCN_XVI_2013_p._127-143)

[%C3%AEn_primele_trei_decenii_ale_secolului_al_XVII-lea_%C8%99i_reforma_monetar_%C4%83_a_lui_Gabriel_Bethlen_Contributions_concerning_the_monetary_crises_in_the_first_three_decades_in_Transylvania..._SCN_XVI_2013_p._127-143](https://www.academia.edu/10940631/Florin_Ciulavu_Contribu%C8%9Bii_privind_criza_monetar%C4%83_din_Transilvania_%C3%AEn_primele_trei_decenii_ale_secolului_al_XVII-lea_%C8%99i_reforma_monetar_%C4%83_a_lui_Gabriel_Bethlen_Contributions_concerning_the_monetary_crises_in_the_first_three_decades_in_Transylvania..._SCN_XVI_2013_p._127-143)

[%C8%99i_reforma_monetar_%C4%83_a_lui_Gabriel_Bethlen_Contributions_concerning_the_monetary_crises_in_the_first_three_decades_in_Transylvania..._SCN_XVI_2013_p._127-143](https://www.academia.edu/10940631/Florin_Ciulavu_Contribu%C8%9Bii_privind_criza_monetar%C4%83_din_Transilvania_%C3%AEn_primele_trei_decenii_ale_secolului_al_XVII-lea_%C8%99i_reforma_monetar_%C4%83_a_lui_Gabriel_Bethlen_Contributions_concerning_the_monetary_crises_in_the_first_three_decades_in_Transylvania..._SCN_XVI_2013_p._127-143)

[%C4%83_a_lui_Gabriel_Bethlen_Contributions_concerning_the_monetary_crises_in_the_first_three_decades_in_Transylvania..._SCN_XVI_2013_p._127-143](https://www.academia.edu/10940631/Florin_Ciulavu_Contribu%C8%9Bii_privind_criza_monetar%C4%83_din_Transilvania_%C3%AEn_primele_trei_decenii_ale_secolului_al_XVII-lea_%C8%99i_reforma_monetar_%C4%83_a_lui_Gabriel_Bethlen_Contributions_concerning_the_monetary_crises_in_the_first_three_decades_in_Transylvania..._SCN_XVI_2013_p._127-143)

Ciulavu, Florin, **Aspecte privind activitatea monetăriei de la Alba Iulia în timpul principelui Gabriel Bethlen (1613-1629)**/ Aspects regarding the activity of the mint from Alba Iulia during the lead of prince Gabriel Bethlen (1613-1629), în Caietele CIVA, 2, 2013, p. 147-199.

[https://www.academia.edu/8242865/](https://www.academia.edu/8242865/Florin_Ciulavu_Aspecte_privind_activitatea_monet%C4%83riei_de_la_Alba_Iulia_%C3%AEn_timpul_principelui_Gabriel_Bethlen_1613-1629_Aspectes_regarding_the_activity_of_the_Mint_from_Alba_Iulia_during)

[Florin_Ciulavu_Aspecte_privind_activitatea_monet](https://www.academia.edu/8242865/Florin_Ciulavu_Aspecte_privind_activitatea_monet%C4%83riei_de_la_Alba_Iulia_%C3%AEn_timpul_principelui_Gabriel_Bethlen_1613-1629_Aspectes_regarding_the_activity_of_the_Mint_from_Alba_Iulia_during)

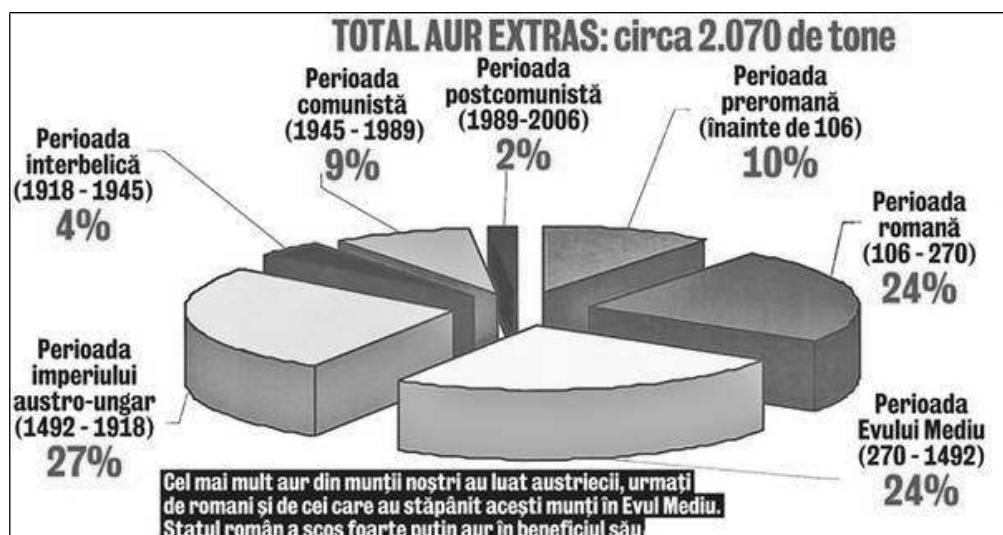
[%C4%83riei_de_la_Alba_Iulia_%C3%AEn_timpul_principelui_Gabriel_Bethlen_1613-](https://www.academia.edu/8242865/Florin_Ciulavu_Aspecte_privind_activitatea_monet%C4%83riei_de_la_Alba_Iulia_%C3%AEn_timpul_principelui_Gabriel_Bethlen_1613-1629_Aspectes_regarding_the_activity_of_the_Mint_from_Alba_Iulia_during)

[1629_Aspectes_regarding_the_activity_of_the_Mint_from_Alba_Iulia_durin](https://www.academia.edu/8242865/Florin_Ciulavu_Aspecte_privind_activitatea_monet%C4%83riei_de_la_Alba_Iulia_%C3%AEn_timpul_principelui_Gabriel_Bethlen_1613-1629_Aspectes_regarding_the_activity_of_the_Mint_from_Alba_Iulia_during)

[1629_Aspectes_regarding_the_activity_of_the_Mint_from_Alba_Iulia_durin](https://www.academia.edu/8242865/Florin_Ciulavu_Aspecte_privind_activitatea_monet%C4%83riei_de_la_Alba_Iulia_%C3%AEn_timpul_principelui_Gabriel_Bethlen_1613-1629_Aspectes_regarding_the_activity_of_the_Mint_from_Alba_Iulia_during)

[g the lead of Prince Gabriel Bethlen 1613-1629](#)
[%C3%AEn Caietele CIVA 2 2013 p. 147-199](#)

Anexă

(După: <http://romaniamegalitica.blogspot.ro/2013/10/resursele-de-aur-ale-romaniei-au-fost.html>)

Activitatea cultural-artistică în Făget la finalul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX

Faget's Cultural and Artistic Activity at the End of the Nineteenth Century and the Beginning of the Twentieth Century

*Tatiana Ostroveanu,
Făget, județul Timiș*

Abstract

At the end of the nineteenth century, the number of cultural societies, associations, cultural circles and organisations increased; by establishing libraries, organising reunions, literary and theatrical performances, they greatly contributed to the advancement of Romanian writing and language, to the enlightenment of the people, to the modernisation of the Romanian society, to the capitalisation and development of the Romanian folklore and literary creation. "Astra" played a significant part in the Romanian people's literature and culture. It was the star who has lighted and led the Romanian spirituality in Transylvania and Banat for almost a century, spreading the flame of culture to the farthest Romanian village, managing to heat with its' bright the hearts of thousands of Romanians, including those in Făget.

Keywords: cultural societies, associations, circles, meetings, choirs, libraries, sittings, literary and theatrical performances.

1. Societăți culturale

La sfârșitul secolului al XIX-lea s-au înmulțit numărul societăților culturale, asociațiilor, cercurilor, sau reuniunilor de cultură, care prin înființarea de biblioteci, organizarea de șezători, spectacole literale și teatrale, au adus o contribuție deosebită la cultivarea scrisului și a limbii române, la ridicarea gradului de cultură a poporului, modernizarea societății românești, valorificarea și dezvoltarea creației folclorice și literare românești. Printre acestea se numără și „Societatea de lectură română din

Făget”, care a reușit să valorifice puternicele tradiții spirituale ale zonei Făgetului, să polarizeze în jurul ei întreaga intelectualitate¹.

Prima și cea mai reprezentativă societate culturală din Făget s-a constituit la 28 august 1893 sub denumirea de „Societatea de lectură română din Făget”, modificată mai târziu în „Societatea de lectură” (Casina). La 3 septembrie 1892, din inițiativa lui Sebastian Olariu și Traian Unipan, s-a convocat o adunare ce avut drept scop discutarea statutului ce va fi aprobat de Ministerul de Interne maghiar la 28 septembrie 1893. Societatea și-a propus promovarea culturii românești și „perfecționarea tuturor membrilor săi”. Aceasta era condusă de adunarea generală ordinară sau extraordinară și de un comitet format din: președinte, doi vicepreședinți, notar, casier, bibliotecar, jurist-consult și 10 membri aleși cu vot secret².

Având un local propriu, Societatea a dispus de un mobilier adecvat activităților desfășurate, sală de biliard și popicărie, bibliotecă proprie cu peste 2000 de titluri în limba română, germană și maghiară și spații pentru cazarea intelectualilor veniți din localitățile învecinate. Până la desființarea sa de către autoritățile comuniste, președintele Societății a fost protopopul Sebastian Olariu, iar în consiliul de administrație au intrat cele mai reprezentative personalități ale Făgetului: George Gârda, Victor Feneșiu, Dănilă Ilițescu, Ioan Gaița, etc.³.

Legile școlare ale lui Apponyi, legi ce potențau politica de maghiarizare prin școală, prin desființarea școlilor confesionale românești, slovace și sârbești și înlocuirea lor cu școli de stat cu predare în limba maghiară, au afectat și activitatea Societății. Slujitorii școlii, fiind declarați funcționari de stat, nu mai puteau face parte din Societate și nu mai puteau participa la manifestările acesteia. Pentru a depăși acest obstacol, tinerii din Societate au găsit o soluție ingenioasă, înființând „Clubul Ciutura” ce-și avea sediul în localul Societății. Sub semnul hazliu al „Ciuturei”, care în aparență era o adunare de cheflii, puteau participa la activitățile clubului toți românii inclusiv slujbașii statului⁴.

„Clubul Ciutura” a avut și alte realizări remarcabile: a înființat „Comitetul local al societății pentru fond de teatru”, a susținut mai multe reprezentații teatrale, a dus campania electorală a candidaților români pentru Parlamentul de la Budapesta și au organizat prima adunare generală a despărțământului Lugoj al „Astrei” în Făget⁵.

Un rol important pentru literatura și cultura poporului român l-a reprezentat „Astra”. Aceasta a constituit astrul care a luminat și a călăuzit spiritualitatea românească din Ardeal și Banat timp de aproape un secol,

răspândind flacăra culturii până în cel mai îndepărtat sat românesc, reușind să încălzească la lumina ei sufletele a mii de români⁶.

Înființată la Sibiu în toamna anului 1861, „Astra” a fost o adevărată „Academie Românească a Ardealului”. Cea mai importantă acțiune organizată de „Astra” la Făget până la izbucnirea primului război mondial a fost Adunarea Cercuală din 12 iulie 1908. Adunarea Cercuală a avut loc la școala confesională română din Făget și a fost deschisă de directorul cercual Coriolan Brediceanu, printr-un discurs ce elogia scopul „Astrei” de a propaga cultura în rândul poporului românesc⁷.

Această primă adunare a „Astrei” organizată la Făget a constituit cea mai importantă manifestare spirituală găzduită de localitatea cu nume de arbore până la integrarea ei în România Mare⁸.

2. Corul

Pentru că Banatul a fost dintotdeauna un „*loc binecuvântat al cântecului*”, în 1889 făgețenii, mobilizați de protopopul Sebastian Olariu și învățătorul cărturar Traian Unipan, au înființat Corul Plugarilor din Făget⁹.

Prima manifestare notabilă a corului făgețean a avut loc la 13 august 1889, cu ocazia organizării la Făget a celei de-a XIX adunări generale a „Reuniunii învățătorilor români greco – ortodoxi din dieceza Caransebeșului”. Adunarea a fost un adevărat eveniment pentru locuitorii Făgetului. Aceasta a început cu serviciul religios la care răspunsurile liturgiale au fost date de corul dirijat de Traian Unipan. În acea seară Reuniunea a susținut un concert și o reprezentație teatrală¹⁰.

După dispariția prematură a învățătorului Traian Unipan, corul va fi dirijat de coristul Petru Vucic timp de aproape un an, 1905-1906, apoi până la izbucnirea primului război mondial, conducerea va fi preluată de învățătorul Pavel C. Iacob¹¹.

O nouă etapă în viața Reuniunii a început în 1917, când la conducerea acesteia a venit învățătorul Dănilă Ilițescu. Spirit tânăr, cu o cultură și o pregătire pedagogică remarcabilă, învățătorul venit din Caraș va da noi dimensiuni activității Reuniunii, ce apare frecvent sub denumirea de „Doina”. Mobilizările pricinuite de război îl vor face pe Ilițescu să atragă la activitățile Reuniunii foarte mulți tineri¹².

Ca o recunoaștere a rolului jucat de Reuniune în promovarea spiritului național sub diferite forme, dar și a personalității conducătorului ei, Reuniunea a fost chemată să-și trimită un delegat la Alba Iulia pentru Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918. În adunarea de la 14-27 noiembrie 1918, Dănilă Ilițescu a fost mandatat să reprezinte această reuniune¹³.

Astfel, coriștii făgețeni au participat la sărbătorirea primului 1 Decembrie la Făget, însuflețind o emoționantă festivitate la care au participat autoritățile civile și militare, cadrele didactice și peste 300 de elevi¹⁴.

3. Teatrul

Teatrul românesc din Banat a apărut ca și cel din Transilvania, într-o perioadă în care manifestările culturale ofereau singura posibilitate de afirmare națională. Nu întâmplător cel mai vechi teatru românesc din țară este cel din Oravița (1817), ridicat prin subscripție publică. Atașamentul bănățenilor față de spectacolele de teatru a încurajat venirea în Banat a unor trupe renumite, cum a fost și trupa lui Pascaly, unde va juca și marele poet Mihai Eminescu, ca actor¹⁵.

Inițiativa fondării unei societăți culturale menite să activeze pentru încurajarea și sprijinirea reprezentațiilor teatrale în limba română a aparținut lui Iosif Vulcan, Iosif Hodoș și Alexandru Mocioni¹⁶.

Înființarea filialei Lugoj, la sfârșitul anului 1908 va impulsiona mișcarea teatrală din Banat prin organizarea de turnee și deplasări în peste 70 de sate ale comitatului Caraș – Severin și prin înființarea de filiale în comunele reprezentative¹⁷.

Astfel, la 21 martie 1909, s-a constituit comitetul „Societății pentru fondul de teatru român din Făget”, având ca președinte pe Sabina Gaita, ca vicepreședinte Octavian Popescu și secretar George Gârda. În Societate mai activau ca membri pe viață Aurora Gârda, Ana Olariu și Dionisie Feneșiu. Și la Făget, ca de altfel în întreg Banatul, membrii filialei și actorii amatori s-au recrutat din cadrul „Societății de lectură și citire”¹⁸.

Prin activitatea acestei societăți, multe manifestări culturale și-au înscris în program și reprezentații teatrale, contribuind din plin la educarea și formarea pentru astfel de spectacole, pentru conservarea și promovarea limbii române. Este semnificativ faptul că între 12-19 noiembrie 1911 o trupă de teatru maghiară a prezentat zilnic la Făget spectacole de teatru, operetă și cabaret¹⁹.

- ¹ Dumitru, Tomoni, *Făget. Monografie istorică*, Editura Dacia Europa Nova, Lugoj, 1999, p. 245.
- ² *Ibidem*, p. 246.
- ³ *Ibidem*, p. 246.
- ⁴ *Ibidem*, p. 247.
- ⁵ *Ibidem*, p. 248.
- ⁶ *Ibidem*, p. 258.
- ⁷ *Ibidem*, p. 259.
- ⁸ Aurel, Păuncu, *Evenimente Făgețene în date 1548-1992*, Editura Călăuza, Deva, 1992, p. 21.
- ⁹ Dumitru, Tomoni, *op. cit.*, p. 249.
- ¹⁰ *Ibidem*, p. 250.
- ¹¹ Idem, *Nord-Estul Banatului și Marea Unire*, Editura Mirton, Timișoara, 2003, p. 63.
- ¹² Aurel, Păuncu, *op. cit.*, p. 23.
- ¹³ *Ibidem*, p. 24.
- ¹⁴ *Ibidem*, p. 25.
- ¹⁵ Dumitru, Tomoni, *Făget...*, p. 266.
- ¹⁶ *Ibidem*, p. 267.
- ¹⁷ Aurel, Păuncu, *op. cit.*, p. 23.
- ¹⁸ *Ibidem*, p. 26.
- ¹⁹ Dumitru, Tomoni, *Făget...*, p. 248.

Unele considerații despre prima societate de transport public cu autobuzele în Arad și prima școală de șoferi de pe actualul teritoriu al României

Some considerations regarding the first society of public transport by buses in Arad and the first driving school on the actual Romanian territory

*Petru Cuvineanu,
Colectivul Monografic Județean Arad*

Abstract

The city of Arad became an important industrial and commercial center; this and the continuing development of communication routes around Arad made the local transport become an important matter. At the beginning of the 20th century, buses replaced horse cars in the streets of the city. The standards the buses included in the call for tenders had to meet was set at that time. The First driving school on the present day territory of Romania" was established on November 4, 1907. From 1913 horse-drawn streetcars were retired.

Key words: municipality, horse-drawn street cars, buses, drivers.

Aspecte generale

Începutul sec XX găsește Aradul ca un oraș în plin avânt economic, cu o dezvoltare edilitară de amploare și evident cu o creștere a populației.

Prin dezvoltarea căilor de comunicații îndeosebi cele feroviare (de stat și locale – private) în jurul Aradului, orașul devine un important centru industrial și comercial, situație în care necesitățile de deplasare în aria municipiului devin importante.

Municipalitatea, în acest sens, la 6 iulie 1869 încheie cu „Societatea de cale ferată rutieră și fabrica de cărămizi S.A.” un contract de concesiune pe durata a 50 de ani, prin care concendentul trebuie să realizeze un transport cu tramvaie trase de cai pe trei trasee stabilite. Astfel că la data de

24 octombrie 1869 aceste tramvaie încep a circula, Aradul fiind al doilea oraș după Timișoara cu acest mijloc de transport.

Tot în această perioadă, la început de sec XX, Aradul face cunoștință și cu noile realizări ale tehnicii astfel ca în :

- 1901 în iulie – pe străzile orașului apare primul automobil al prințului de Branzez care participă la manevrele militare;
- 1902 – la 27 iunie este cumpărată de avocatul Köpf Joszef, prima bicicletă cu motor marca Neckarsulm de 1,5 CP.

La începutul sec. XX, transportul cu tramvaie tractate de cai se desfășoară cu dificultăți, atât datorită aglomerației străzilor cât și stării tehnice precare a infrastructurii (calea de rulare) și a vehiculelor. Evident municipalitatea dorea inițierea unui transport cu tramvaie electrice, așa cum au procedat orașele învecinate: Timișoara (decembrie 1899), Oradea (aprilie 1906) sau Szeged (octombrie 1908). Desigur și societatea care deținea tramvaiele trase de cai avansează Primăriei propuneri tehnice și economice de electrificare a liniilor, În urma analizelor făcute în comisiile consiliului, noul primar ales la 1 decembrie 1901 Institoris Kalman, propune operatorului de transport unele cerințe de îmbunătățire a prestației, care în final nu sunt însușite.

Comisia pentru comunicații și cea juridică, în februarie 1903 apreciază ca fără rezultate tratativele cu societatea care deține tramvaiele trase de cai, și propune evaluarea inițierii unui alt sistem de transport cu tramvaie electrice, sau tractate de mașini cu benzină sau abur, în acest sens interesul societății A.C.S.E.V. (Calea ferată locală Brad – Cenad) fiind major, aceasta prezintă un vehicul cu care se fac probe pe liniile de tren din oraș. Soluția nu este agreată în final, și datorită necesității unor amenajări ale liniilor tramvaiului cu cai (bucle de întoarcere, consolidări etc.). În comisia pentru comunicații din februarie 1903, Korhuly Joszef, controlor feroviar de stat, a demonstrat pe baza calculelor că pentru refacerea liniilor este nevoie de cca 480.000 coroane, iar pentru introducerea unor autobuze, costurile nu depășesc 200.000 de coroane.

Inițierea societății de transport cu autobuzele

În continuare s-au evidențiat diverse probleme cu aspecte tehnice și operaționale, societatea tramvaielor cu cai făcând repetate propuneri de a-și păstra obiectul activității fără a face investiții. În final, „comisiile orășenești de comunicații și finanțe” au redactat spre supunere la aprobare un proiect de circulație pentru autobuze care a fost supus avizării în ședința din 5 mai 1906. Adunarea generală acceptă propunerea comisiei și l-a împuternicit pe prefectul grof Karolyi Gyula ca în interesul obținerii împrumutului să

depună diligențe la Ministerul de Interne, pentru a se accepta ca în oraș să circule opt autobuze. Tot atunci sunt prezentate și sumar condițiile pe care autobuzele ofertate la licitație trebuie să le îndeplinească:

1. autobuzele să aibă min. 18 – 24 locuri pe scaune și o putere de min 20 CP;
2. răcirea vehiculelor să fie corespunzătoare pentru o viteză de circulație medie de 18 km / h;
3. consumul de benzină să nu fie mai mare de 450 gr / km;
4. autovehiculul să fie dotat cu cutie de viteză cu cel puțin trei trepte de mers înainte și o treaptă de mers înapoi;
5. roțile din spate să fie duble și cu cauciucuri pline;
6. acoperișul să fie amenajat pentru bagaje, iar în față și spate să fie scări;
7. furnizorul să ofere garanții pe termen de un an;
8. termen de livrare: 1 februarie 1907;
9. aprinderea electromagnetică;
10. furnizorul va asigura un specialist în Arad pentru instruirea personalului de deservire.

Comisia pentru circulație, la data de 4 august 1906, a deschis plicurile ofertanților care au fost:

- Société des Automobiles Delahaye (Paris);
- Kohler și Spieler et com. (Viena);
- Simionyi Gabor (Budapesta);
- Österreichische Daimler Motoren Gesellschaft (Viena);
- Geif Antal (Budapesta);
- Marckot Jenő (Budapesta);
- Mane automobil Gesellschaft (Viena);
- Schul Alfond (Budapesta);
- Gebrüder - Stocwer (Stettin);
- De Dion Bouton (Paris);
- Westinghouse (Le Havre);
- Velbodrom (Budapesta).

În perioada scursă până la 8 ianuarie 1907, firma Westinghouse a făcut demersuri pentru acceptarea de către Ministerul comerțului de a construi la Arad o fabrică, fapt ce a cântărit mult în selectarea ofertei. Astfel, Adunarea generală a orașului a hotărât în majoritate lansarea comenzii pentru opt autobuze. Cu actul nr 14382 / 1907 se transmite comanda spre firma Westinghouse, care va livra cele opt autobuze la un preț de 24.650

coroane /buc in termen de șase luni. Fabrica MARTA (Magyar Automobil Reszveny Tarsasag Arad) ca si filiala a firmei Westinghouse, a acceptat comanda și a făcut propunerea ca un autobuz recent fabricat să fie adus din Franța la Bratislava și de acolo pe roți să parcurgă distanța până la Arad. Acest vehicul a pornit din Bratislava pe 22 septembrie 1907 și a ajuns la Arad pe 2 octombrie 1907, pe întreg parcursul a fost prezentat oficialilor din orașele de pe traseu, atrăgând aprecieri deosebite. În 3 octombrie 1907 oficialii orașului parcurg distanța Arad – Miniș și retur cu acesta, confirmând încă o dată aprecierile pozitive.

Înființarea societății de transport în comun cu autobuzele a orașului liber regesc Arad

Comisia stabilește că societatea nou înființată este complet independentă și se supune normelor comerciale de bază, se află sub conducerea comisiei municipale de exploatare și comunicații, care va propune programul și traseele de circulație. De asemenea poliția este obligată să supravegheze și să intervină în caz de nevoie. Autobuzele vor avea aplicate tăblițe cu traseul pe ambele părți.

Circulația se va desfășura de regulă pe „partea stângă a drumului”, cu viteze de 10 km / h pe străzile mai înguste, 12 km / h pe cele mai largi și 20 km / h pe cele de la periferie. Biletele vor costa 24 fileri pentru întreg traseul și 12 fileri pe jumătate din traseu.

Se inițiază trei trasee:

1. Piata Libertății (actuala Avram Iancu) - Gara;
2. Piata Libertății – str. Oborului – Calea Pecicăi (actual Aurel Vlaicu);
3. Calea Pecicăi – Gai;

De asemenea se evaluează și necesarul de personal, iar Biroul tehnic al Primăriei a fost însărcinat de a trata la fabrica Johann Weltzer comandarea unei caroserii mai înalte cu 30 cm decât cea inițială, având ca acoperiș o platformă cu locuri de șezut pentru călători.

În octombrie 1907, Adunarea generală stabilește condițiile de recrutare și școlarizare pentru șoferi și mecanici de întreținere, salariile acestora și obligațiile de îndeplinit în cadrul contractului de angajare.

La data de **4 noiembrie 1907**, cu opt cursanți, au început cursurile, după ce în prealabil au semnat o declarație cu obligațiile și responsabilitățile ce trebuie respectate pe durata școlarizării și după. Personalul recrutat a fost găsit din rândurile celor ce lucrau la căile ferate locale (ACSEV și CFAP). Instruirea urma să fie făcută de către inginerul șef al orașului Lajos Viragh

și Vitan Iuliu mecanic, sub supravegherea inginerului Arpad Gyla din partea producătorului francez.

Aici notificăm că la această dată de 4 noiembrie 1907 a fost înființată „Prima școală de șoferi” de pe actualul teritoriu al României.

În continuare, municipalitatea și societatea au de rezolvat probleme majore, constând în gararea și locul de întreținere al autobuzelor pentru care armata oferă spațiu în manejul cazărmii și pentru depozitul de carburanți și uleiuri, pe un teren lângă „Piata Bella”, de toate acestea se ocupă inginerul Szathmary Karoly care a fost ales director al acestei societăți.

În perioada mai – iulie se efectuează curse de probă pe traseele stabilite, tot atunci la 13 iulie se înregistrează și primul accident de circulație, tamponare între autobuzul 6 cu 3 în urma căruia, aflat pe trotuar, este accidentat Wilhen Lajos, un restaurator cunoscut în oraș.

În 1908 nu exista un regulament de circulație, decât cel din 1901 în Budapesta, în acest sens comisia de comunicații din cadrul municipalității Arad elaborează un regulament în 13 puncte prin care circulația este reglementată pe partea stângă a drumului, de fapt autobuzele așa și au fost construite având acces pe stânga, de asemenea se stabilește că autobuzele ce se pun în circulație se declară capabile pentru trafic de către directorul fabricii de automobile (MARTA – societate la care s-au montat aceste autobuze), de asemenea se prevede că numărul călătorilor nu poate depăși numărul de locuri pe scaune și condițiile de respectat pe timpul mersului de către călători. De asemenea se prevede ca în caz de accident, șoferul este obligat de a chema poliția.

La finele cursului de instruire se menționează că au absolvit următorii și numiți în postul de șoferi: Kiss Imre, Busk Bela, Toth Lajos, Mesaros Gaspar, Lazer Sandor, Baka Ioszef, Stoian Demeter. Aceștia urmau să fie salariați cu 1200 coroane anual plus un venit de 1 filer / km parcurs. Uniforma se asigură de municipalitate. De asemenea s-au numit și taxatori care primeau un salariu de 720 coroane / an.

În urma îndeplinirii tuturor pregătirilor s-a decis că societatea poate să treacă la exploatarea efectivă și ca urmare la data de **20 IULIE 1908** (luni) au început a circula în Arad primele autobuze notificând că „Societatea de transport cu autobuzele proprietate a Primăriei” este o premieră absolută pe actualul teritoriu al României, un început a utilizării unui mijloc de transport nou apărut și folosit nu cu mult timp în urmă în marile metropole ale lumii occidentale:

- Londra (în anul 1904);
- Berlin (în anul 1905);
- Paris (în anul 1906).

Unele aspecte privind derularea transportului cu autobuze

Rămân de actualitate și de rezolvat aspectele de garare și întreținere corespunzător. În acest sens se avansează opțiuni de a se construi un garaj adecvat dar cheltuielile pentru aceasta investiție fiind mari nu se pot suporta, în cele din urmă se prelungește acordul cu armata, autobuzele fiind în continuare garate și întreținute în manej, locație necorespunzătoare, fapt constatat și în iarna grea din 1908 / 1909 care a ridicat probleme deosebite inclusiv prin cererile revendicative ale șoferilor, unele soluționate favorabil. Menționăm că programul de lucru era de șapte zile lucrătoare la un regim de nouă ore de circulație plus ore de garaj seara.

Pentru a fi eficientă prestația, se caută soluții de exploatare optimă. Se închiriază suprafețele laterale ale autobuzelor pentru reclamă, se oferă reclame imprimate pe bilete la un tarif de 100 coroane / lună.

În continuare, municipalitatea este interesată în a restrânge activitatea concesionată societății de transport a tramvaielor tractate cu cai, concurent serios al autobuzelor, care dacă realizau pierderi, afectau resursele Primăriei. În cele din urmă în mai multe ședințe de dezbatere, municipalitatea răscumpără cota de acțiuni a societății tramvaielor trase de cai, procedând la negocieri cu aceasta. Comisia legislativă întrunită la 4 februarie 1913, a decis încetarea transportului cu tramvaiele trase de cai, cu excepția traseului Gară – Gai. Adunarea generală a municipalității ia în considerare oferta de a plăti ca răscumpărare suma de 30.000 coroane anual până în 1921, an în care expiră concesiunea.

Aprobarea răscumpărării este confirmată la 13 iulie 1913 de către ministrul de interne aflat în vizită la Arad. În următoarele zile s-a procedat la preluarea efectivă a patrimoniului răscumpărat.

Ultimul tramvai tras de cai se retrage din circulație la orele 23,15 minute, vizitiul Tan Lajos cu caii „Becse” și „Toma” și taxatorul Tiszter Ioszeff, au încheiat acest transport public, în care Aradul a fost promotor după Timișoara.

În perioada care a urmat societatea de transport cu autobuzele este atent monitorizată de comisiile municipale în a vedea dacă înlăturarea concurenței a determinat creșterea încasărilor. Odată cu dispariția prematură a directorului Szathmary într-un stupid accident de circulație în Budapesta, societatea începe să aibă probleme economice și materiale, îndeosebi în prima jumătate a anului 1914, când prețurile și lipsa îndeosebi a carburanților aveau efecte negative activității.

Conjunctura tensionată în zonă, culminând cu declarația de război împotriva Serbiei de la 23 octombrie 1914 făcută de imperialitatea austro – ungară, avea să marcheze negativ în foarte scurt timp soarta autobuzelor din Arad, acestea fiind rechiziționate de armată, astfel că în după masa zilei de 27 iulie 1914 acestea sunt retrase și predate armatei care a organizat la Timisoara o evaluare a acestora (ele au fost evaluate la 23000 de coroane/buc suma platibilă primăriei caz în care la finele conflagrației nu pot fi returnate) care în scurt timp le-a dirijat spre frontul din nordul țării în Galiția, pentru a fi utile armatei. Acestea au fost modificate în camioane de transport, pe măsură ce nu au mai putut fi reparate au fost abandonate și pierdute pentru publicul arădean după cum declara dl Gyogy Erno ofițer în rezerva la revenirea în Arad din zona cofilagratiei.

Deci putem notifica această dată ca sfârșit al „primei societăți de transport cu autobuzele de pe actualul teritoriu al României.

În anul 1910 autobuzele Westinghouse au parcurs 340.000 km, transportând 1.770.897 călători, încasându-se 186.940 coroane. În anul următor numărul călătorilor a fost de 2.990.000

În anul 1912 s-au transportat 2.325.811 călători, parcurgându-se 390.000 km.

În anul 1913 s-au transportat 2.790.163 călători parcurgându-se 410.000 km.

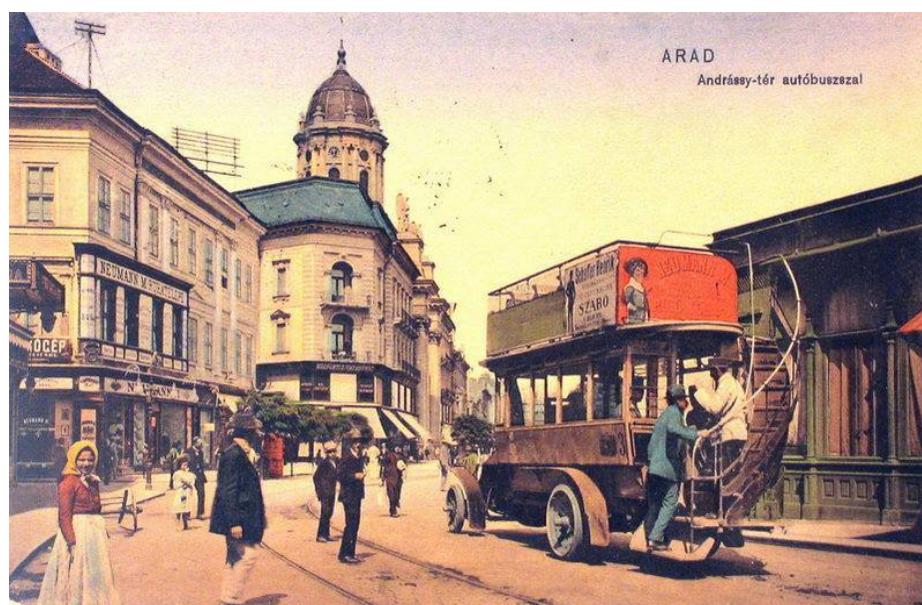
De menționat că la 1 mai 1910 apare noul regulament de circulație impus de autoritățile de la Budapesta, autobuzele primesc numere arondate zonei teritoriale cu inițiala „T” Aradul fiind arondat zonei Timișoara , șoferii trebuie să dea examene la autoritățile zonale din Timișoara, autobuzele pentru a ieși în traseu trebuie să aibă o verificare tehnica.

Municipalitatea în urma demersurilor la Ministerul de Interne obține ca împuternicitul acestuia, inspectorul Steng Andor să facă autorizarea șoferilor și revizia tehnica în Arad.

De asemenea noile reglementari stabileau ca vehiculele sa circule pe partea dreapta a drumului.

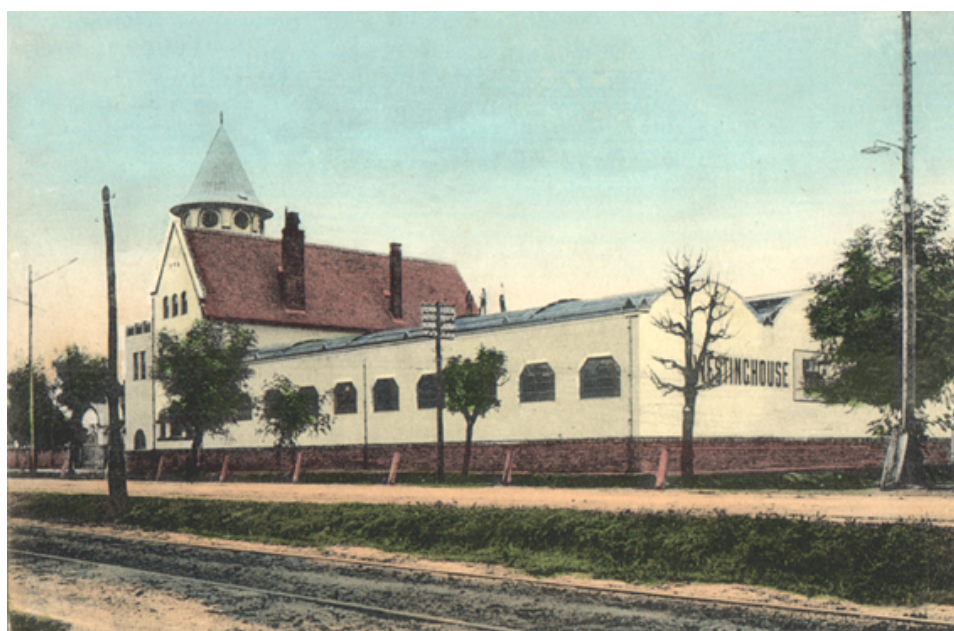
Autobuz în fata gării (1908)

Autobuz în P-ta Libertății (actuala piață A. Iancu)

Autobuz cu reclame în traseu (foto 1909)

Clădirea fabricii MARTA din ARAD

Bibliografie

1. Wollman Volker Patrimoniul preindustrial și industrial în România vol IV- editura Honterus, an 2014;
 2. Cuvineanu Petru Broșură „Pagini din istoria transportului public din Arad” – editat CTP (Compania de Transport Public) Arad, an 1996;
 3. Țârcuș Gheorghe Broșură „de la tramvaiul cu cai până în zilele noastre” - editat IJTLA (Întreprinderea Județeană de Transport Local) Arad, an 1988;
 4. Compania de Transport Pliant aniversar „90 de ani de la înființarea primei societăți de transport Public din Arad cu autobuzele din țară” + editat CTP Arad, an 1998;
 5. Tripa Mihai < Hotarul literal-cultural-artistic> An VI nr 1-2 ian-febr 1938;
 6. Balint Sandor Extras din< Anuarul Muzeului de comunicații> – Budapesta vol VIII (1985 – 1987) – editat Întreprinderea de arhivistică a comunicațiilor Budapesta 1988.
- (Traducere Corneliu P. Maior Arad 1994)

Serviciul Zootehnic și Sanitar-Veterinar al Județului Arad. Repere istorice interbelice

Animal Farming and Veterinary Service of Arad County. Interwar historical landmarks

*Felicia Aneta Oarcea,
Complexul Muzeal Arad*

Abstract

One of the specific services was zootechnical sanitary-veterinary one. The county veterinarian and veterinary surgeons in the urban and rural territorial divisions were required to apply sanitary-veterinary measures, to control and fight the contagious diseases of domestic animals and to supervise their hygiene. Along with the qualified staff operating in the city and Arad County, veterinary surgeons have always watched over animals good health and, implicitly, over the population.

Unul din serviciile de specialitate a fost cel zootehnic și sanitar-veterinar. Medicul veterinar al județului și medicii veterinari ai comunelor urbane și rurale aveau obligația de a aplica măsurile sanitar-veterinare, de a combate maladiile contagioase ale animalelor domestice și a supraveghea igiena acestora. Alături de personalul de specialitate ce funcționa în orașul și județul Arad, medicii veterinari au vegheat în permanență la sănătatea animalelor și, implicit, a populației.

Key words: zootehnică, sanitar-veterinară, medici zootechnics, sanitary-veterinary, surgeons, doctors

Unul din serviciile de specialitate a fost cel zootehnic și sanitar-veterinar. Prin Legea XIII/1870 și Legea XXI/1886, s-a stabilit ca medicul veterinar să fie subordonat Subprefecturii. Legea XVII/1900 a desființat serviciul veterinar, aflat în subordinea municipalității, creându-se Serviciul Veterinar Județean, coordonat de Inspectoratul Veterinar de Stat. Prin Legea pentru unificarea administrației, din 14 iunie 1924, acesta a figurat ca un domeniu a căruia activitate a fost gestionată de administrațiile județene și

Prefectura Județului Arad. Între anii 1939-1948, și-a derulat activitatea pe lângă Camera de Agricultură Arad, forul tutelar devenind Ministerul Agriculturii și Domeniilor Statului. După 1948, ele au fost subordonate secțiunilor agricole, apoi consiliilor agricole din cadrul comitetelor provizorii și a sfaturilor populare.

Serviciul Zootehnic și Sanitar-Veterinar și-a desfășurat activitatea pe baza Regulamentului publicat în data de 28 iunie 1894, în Monitorul Oficial, nr. 95, și înscris apoi în Codul general al României, C. Hamangiu, vol. II, p. 632. Documentul stipula faptul că îndeplinirea lucrărilor de poliție veterinară reveneau organelor administrative – Prefectură, Subprefectură, Primărie, comuna urbană, comuna rurală.

Medicul veterinar al județului și medicii veterinari ai comunelor urbane și rurale aveau obligația de a aplica măsurile sanitar-veterinare, de a combate maladiile contagioase ale animalelor domestice și a supraveghea igiena acestora.

După Unirea din 1918, Serviciul Sanitar Veterinar al Județului Arad a parcurs, până în anul 1938, cel puțin trei etape: etapa I: anii 1919-1922; etapa II: 1923-1926; etapa III: 1927-1938. Prima poate fi caracterizată drept una de acomodare la noile structuri ale Statului Român. În cea de-a doua a luat ființă Comisia Zootehnică Județeană, iar în cea de-a treia a fost desființat amintitul organism, punându-se bazele Camerei de Agricultură. În această ultimă perioadă a fost adoptată și Legea creșterii, îmbunătățirii și apărării sănătății animalelor, din anul 1925/1926.

Într-o prima etapă, Statul Român a preluat acest serviciu cu întregul personal și specialiști existenți. O preocupare majoră a fost cea legată de refacerea șeptelului animalier, afectat de Marele Război, prin asigurarea cu reproducători masculi. S-a continuat absorția rasei de stepă cu rasa Simmenthal, iar în zonele muntoase s-a introdus rasa Pintzgau¹.

Din veacul trecut, scrieri istorice cu caracter economic, au menționat preocupări de creștere a celor două rase în comitatul Arad. Pe domeniul Chișineu Criș a fost crescută rasa de bovine Simmenthal, iar pe cele din Ghioroc a contelui Nádasdy, a lui Vásárhely László din Lőkősházá și Friebeisz Miklós din Curtici, rasa Pintzgau. În anul 1895, comercianții de vite menționați de Edvi Illes au fost frații Neumann și Glück, care activau în Arad, și contele Zselénky Robert, pe domeniul Utviniș².

¹ Ioan Nichin, *Monografia administrativă a județului Arad*, manuscris, Arad, 1938, p. 215.

² Gabriel Hălmăgean, *Din istoria alimentației tradiționale în ținutul Aradului*, Oradea, 2017, teză de doctorat aflată în manuscris, p. 69.

Între anii 1923-1926, ceea ce reprezintă a doua etapă, au fost înființate comisiile zootehnice. Aceste organisme au luat naștere prin Legea de organizare a Ministerului Agriculturii și Domeniilor.

Comisia Zootehnică a Județului Arad, înființată în 15 ianuarie 1922, a fost coordonată de un președinte, care era medicul veterinar primar județean. În activitatea lui, acesta a fost sprijinit de prefectul județului și de numeroase persoane implicate în dezvoltarea acestui serviciu. Totodată, a fost creat Fondul Zootehnic, susținut din timbre zootehnice și alte subvenții³.

Acțiunile de prevenire și combatere a epizootiilor au reclamat o atenție sporită din partea specialiștilor. În anul 1923, personalul sanitar-veterinar a efectuat 1818 vaccinări anticărbunoase și 105 antirujetice. Un interes deosebit a fost acordat combaterii morvei (răpigiugii). La sfârșitul amintitului an, Comisia Zootehnică a achiziționat reproducători masculi, în valoare de 426.000 lei. Fondul financiar pus la dispoziție s-a ridicat la 1.080.000 lei. Din bilanțul acestei comisii reiese că au fost înființate 27 stațiuni de montă, cu 74 armăsari de stat. O altă preocupare a fost cea legată de constituirea unor târguri de reproducători.

Și în anul 1924, 2.500 de animale au fost vaccinate contra dalacului (antrax). Comisia Zootehnică a dispus de un buget de 1.528.325 lei, din care s-au cheltuit 546.000 lei pentru achiziționarea reproducătorilor și 97.000 lei au fost acordați comunelor din județ în acest scop. Au fost organizate expoziții zootehnice. În primăvara aceluiași an, la Arad, în ziua de 9 martie, s-a derulat un târg de reproducători, fiind acordate premii în valoare de 20.000 lei. Unul a fost la Sebiș, în 3 august 1924, ocazie cu care au fost acordate premii de 18.500 lei și altul la Peregul Mare, în 17 august, unde au fost distribuite premii a căror sumă s-a ridicat la 30.000 lei. La sfârșitul aceluiași an, în 9 noiembrie, s-a desfășurat un târg la Arad, prilej cu care s-au împărțit premii ce au totalizat 11.000 lei. Pe cuprinsul județului Arad, în anul 1924, au funcționat 11 stațiuni de montă, deținătoare a 34 de armăsari de la depozitele Statului și 47 de stațiuni particulare, cu 96 de armăsari autorizați.

Următorul an a coincis cu sporirea bugetului pus la dispoziția Comisiei Zootehnice, ce s-a ridicat la suma de 2.530.000 lei. Amintitul organism a organizat 2 expoziții zootehnice, una la Ineu și alta la Pecica. Cea de la Ineu a avut loc în 17 mai, prilej cu care s-au dat premii de 7.558 lei, iar cea de la Pecica, în 26 iunie, cu distincții pecuniare de 37.250 lei. De asemenea, a susținut financiar organizarea unor expoziții zootehnice la

³ Ioan Nichin, *op. cit.*, p. 215-216.

Timișoara și Cluj. Stațiuni de montă au funcționat în 12 centre care dețineau 42 de reproducători, la acestea adăugându-se cei particulari⁴.

La începutul anului 1925, Serviciul Veterinar al Plasei Arad a raportat Oficiului Zootehnic al Județului Arad că în Panatul Nou (Horia) a fost găsit un cal cu răpciugă ce a aparținut lui Anton Slempe. Acesta l-a achiziționat de la Florea Marius, din Curtici, care a participat la târgul de animale de la Arad. În urma ordinului Prefecturii, animalul a fost ucis⁵. În aceeași perioadă, a fost consemnată existența unui Depozit de Remontă, înființat de curând la Șomoșcheș pe fostul domeniu al fraților Jakobby, având o suprafață de 800 jug. cadastrale⁶.

Comisia Zootehnică a fost desființată la finele amintitului an. Acest organism a fost subordonat Camerei de Agricultură. Odată cu intrarea în vigoare a Legii pentru creșterea, îmbunătățirea și apărarea sănătății animalelor, activitatea din cadrul acestui serviciu s-a intensificat. S-au menținut următoarele rase de animale: bovine: rase Simmenthal, la șes, și Pintzgau, la munte; cabaline Nonius și Furiozo; ovine: rasa Țurcana, la munte, și Merinos, la șes; suine: Mangalița și York⁷.

Potrivit scrierilor de la finele veacului al XIX-lea, Mangalița neagră a fost crescută pe domeniul Chișineu Criș a arhiducelui Iosif. După Primul Război Mondial, pe lângă Mangaliță și York, se mai creștea rasa Berk și Basna în plasa Chișineu Criș, Radna, Aradul Nou, Ineu și Sântana⁸.

În aceeași perioadă a fost înființată o comisie de expertiză a reproducătorilor. Din aceasta făceau parte: medicul circumscripției respective, pretorul plasei și un delegat al Camerei de Agricultură.

În anul 1926, personalul de specialitate a efectuat 4591 de maleinizări. Comisia de expertiză a reproducătorilor a constatat că pentru sezonul de montă au fost apți 335 de tauri, 266 veri și 680 berbeci. În județ, au funcționat 63 stațiuni de montă, cu 178 armăsari, dintre care 45 de stat și 133 autorizați. Reproducătorii au fost obținuți de comune cu sprijinul Camerei de Agricultură, Secția Zootehnică.

Următorul an a coincis cu o serie de măsuri menite să combată epizootiile. Specialiștii au continuat campania de vaccinare. În acest scop, personalul de specialitate a efectuat 3.507 vaccinări anticărbunoase și 619 antirujetice. Au fost recoltate 92 probe în vederea depistării morvei la cai și alte 2.427 pentru identificarea tuberculozei la vaci. Apți de montă au fost

⁴ *Ibidem*

⁵ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad, Fond Serviciul Zootehnic și Sanitar Veterinar Arad (S.J.A.N.A., F. S.Z.S.V. Arad), dos. 5/1925, f. 14.

⁶ *Ibidem*, f. 38.

⁷ Ioan Nichin, *op. cit.*, p. 216-218.

⁸ Gabriel Hălmăgean, *op. cit.*, p. 71.

considerați: 373 tauri, 1040 berbeci, 491 veri. În stațiunile de montă au existat 172 de armăsari particulari autorizați și 48 de stat. 768 de reproducători masculi au fost asigurați cu suma de 9.877.200 lei; au fost despăgubiți 27 de reproducători cu suma de 221.654 lei. Completarea deficitului de reproducători s-a făcut din târgurile organizate în județ de Camera de Agricultură și Serviciul Veterinar al județului.

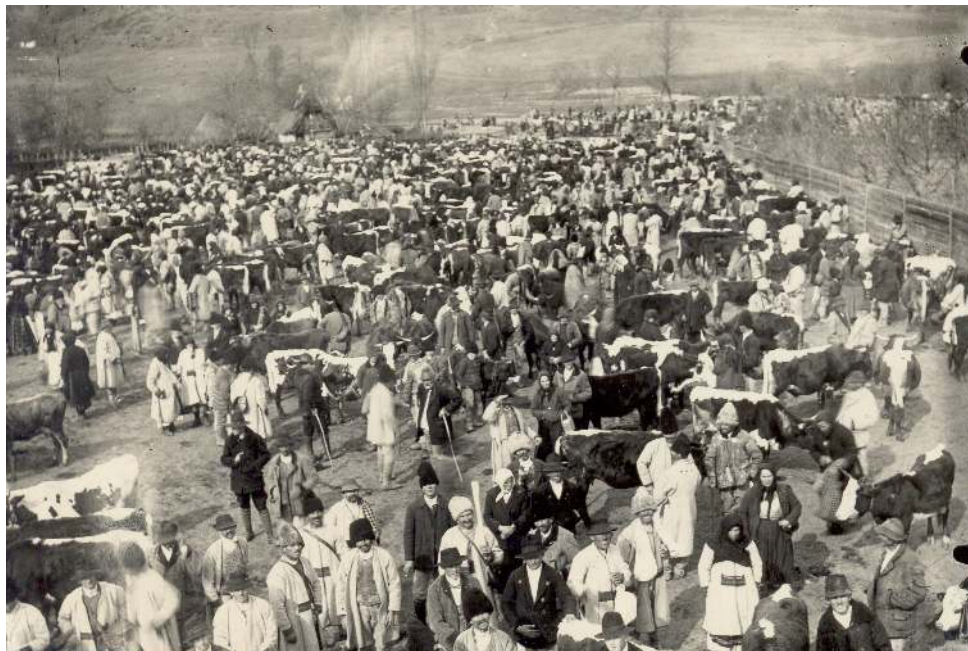
Măsurile antiepidemice au continuat și în anul 1927, când 3.439 de animale au fost vaccinate contra antraxului, 523 contra pestei porcine, 470 contra rujei. Au fost efectuate 2912 maleinizări și 2532 tuberculinizări. Și în acest an, au fost asigurați 516 tauri comunali, 71 armăsari de reproducție, 471 veri de reproducție – cu suma de 11.841.102 lei. Comisia de expertiză a constatat că sunt apti 377 tauri din rasa Simmental, 19 Pintzgau, 80 Sura de stepă; un total de 476 tauri. Bilanțul indică și de această dată un deficit de 218 tauri. În rândul suinelor, au fost apti de reproducție 367 vieri Mangaliță, 17 vieri York și 8 vieri Berk, constatându-se un deficit de 333 vieri Mangaliță. La ovine, au fost apti 633 berbeci Ratca, 29 berbeci Merinos și 20 berbeci Țigăi; deficitul era de 622 berbeci Țurcani. În acest an, și-au desfășurat activitatea 82 stațiuni de montă, cu 61 de armăsari din depozitele statului. Au fost autorizați încă 125 de proprietari de armăsari particulari⁹.

Anul 1929 a fost unul extrem de critic din pricina febrei aftoase care a bântuit în județul Arad. În luna august, medicul veterinar al Aradului a înaintat Prefecturii lista cu localitățile afectate de această molimă¹⁰. S-au efectuat 1400 de vaccinări contra antraxului. Începând cu acest an, întreaga activitate a personalului sanitar-veterinar s-a axat pe aplicarea metodelor de combatere a febrei aftoase. A fost sistat exportul de animale, fapt ce a adâncit și mai mult criza crescătorilor de animale. Au fost asigurate 1067 capete de animale, cu suma de 11.243.950 lei, și au fost despăgubiți proprietarii a 31 de animale, cu suma de 207.587 lei. Comisia de expertiză a reproducătorilor a constatat că au fost apti de reproducție 476 tauri, 329 veri și 700 berbeci. Pe teritoriul județului au funcționat 76 stațiuni de montă cu 168 armăsari: 32 stațiuni cu 79 armăsari de stat și 45 stațiuni cu armăsari particulari autorizați.

Măsurile de prevenție au continuat și în cursul anului 1930, când au fost vaccinate 6081 de animale contra antraxului, 336 vaccinări contra pestei

⁹ Ioan Nichin, *op. cit.*, p. 218-220.

¹⁰ S.J.A.N.Arad, *Fond Prefectura Județului Arad (F.P.J.A.), Acte administrative 1919-1934*, dos. 11/1929, f. 155; Felicia Aneta Oarcea, *Moneasa. Monografie*, Ed. Gutenberg Univers, Arad, 2016, p. 202-203.

porcine, 320 contra rujetului, 14.788 maleinizări împotriva morvei. Comisia de expertiză a expus situația reproducătorilor apti: 483 tauri, 892 berbeci, 389 vieri. Pentru completarea necesarului de animale de reproducție mai era nevoie de 173 tauri; 431 berbeci și 255 vieri. În acest timp, și-au desfășurat activitatea 7 stațiuni de montă, deținătoare a 158 armăsari, dintre care 94 armăsari din depozitul statului și 64 particulari autorizați¹¹.

În anul 1930 au fost organizate 7 târguri de animale, ele devenind, în timp, o tradiție. Unul s-a derulat la Hălmașiu, în luna aprilie¹².

În același an, la expoziția internațională avicolă de la Arad au participat crescători din Brașov, Sibiu, Bistrița, Timișoara, Lugoj, Austria, Germania, Ungaria, Cehia, Slovacia, etc.¹³

Și în anul 1931, au fost efectuate 2062 vaccinări anticărbunoase, 2890 serumizări antipestoase, 1964 maleinizări. Au funcționat 80 stațiuni de montă, cu 171 de armăsari, dintre care 40 stațiuni cu 102 armăsari din depozitele statului și 40 de stațiuni cu 69 armăsari particulari autorizați. Comisia de expertiză a reproducătorilor a stabilit ca fiind apti 431 tauri, 824 berbeci și 537 vieri. Pentru completarea deficitului acestora mai era nevoie

¹¹ Ioan Nichin, *op. cit.*, p. 215-216.

¹² Profesorul Traian Mager a realizat o fotografie de la acel târg, ea regăsindu-se în cele două albume cu fotografii, realizate de amintitul dascăl, referitoare la Ținutul Hălmașului. Acestea au intrat în patrimoniul muzeal în anul 1989, ca rmare a unei donații din partea dlui Grațian Mager. (detalii vezi, Gabriel Hălmașean, Sorin Sabău, *Ținutul Hălmașului cercetat prin profesorul Traian Mager*, Tipografia Trinom, Arad, 2012).

¹³ Gabriel Hălmașean, *op. cit.*, p. 73.

de 221 tauri; 441 berbeci și 313 vieri. Crescătorii arădeni au participat la expoziția de la Timișoara din 18-19 martie, prilej cu care au obținut 4 medalii de aur, 6 de argint și 8.800 lei. În acest an, au fost asigurate 1093 de capete, cu suma de 11.271.650 lei și au fost despăgubiți 57 proprietari de animale cu 235.608 lei. Comisia de remonte a armatei a achiziționat 84 de cai, în valoare de 1.056.000 lei¹⁴.

Un an mai târziu, au fost efectuate următoarele vaccinări: 5.896 antrax, 1394 pestă porcină, 667 rujet, 520 variolizări, 626 holera păsărilor, 35 antirabice. Comisia de expertiză a stabilit ca fiind apti de reproducție 456 tauri, 739 berbeci și 431 vieri. Șeptelul reproducătorilor ar fi trebuit completat cu 91 tauri, 302 berbeci și 252 vieri. În întreg județul, au funcționat 82 stațiuni de montă, cu 153 armăsari, dintre care 37 stațiuni cu 52 armăsari de stat, iar celelalte cu armăsari particulari autorizați.

Și în anul 1933, s-au efectuat numeroase vaccinări de către personalul de specialitate (2662 anticărbunoase, 2.119 serumizări antipestoase, 182 antirujetice, 411 antirabice, 612 variolizări, 220 antiholerice, 521 tuberculinizări). Au funcționat 41 stațiuni de montă cu 90 de armăsari de stat și 34 cu 54 armăsari particulari. Comisia de expertiză a reproducătorilor a hotărât ca fiind apti 423 tauri, 790 berbeci și 470 veri. Pentru satisfacerea necesarului de reproducători ar fi fost necesari 197 tauri, 306 berbeci și 120 vieri¹⁵.

Potrivit rapoartelor întocmite de Camera Agricolă a Județului Arad, în perioada 1929-1933, șeptelul animalier a fost afectat de boli precum gălbeaza (1927/1928), pesta porcină (1933). În același interval cronologic, specialiștii au vaccinat animalele contra antraxului și pestei porcine și în comune precum Curtici, Macea, Șicula, Livada, Sânicolaul Mic, Chișineu-Criș, Cladova, Radna, Sebiș, Dorobanți, Comlăuș, Șiria, Ineu și Bârsa¹⁶.

Între anii 1934-1938, atât personalul de specialitate, cât și Prefectura Județului Arad au susținut campaniile de vaccinări. În 1934, Prefectura Județului Arad a alocat 100.000 lei pentru procurarea de vaccinuri și seruri, pentru ca în anul 1938, suma să fie triplată.

Situația statistică, între anii 1934-1938, în urma campaniei a vaccinări a fost următoarea:

Vaccinări							
Anticărbu-noase	Serovac-cinări	Antirujetice	Antirabice	Maleinizări	Tuberculinizări	Antipestoase	Antiholerice

¹⁴ Ioan Nichin, *op. cit.*, p. 224.

¹⁵ Ioan Nichin, *op. cit.*, p. 225-226.

¹⁶ Gabriel Hălmăgean, *op. cit.*, p. 67.

	antipes- toase				ri		
1934							
2976	5073	1761	6	375	46.672	*	*
1935							
9125	*	*	85	312	4265	7116	*
1936							
10052	*	4032	674	175	397	883	359
1937							
10.695	*	14511	*	*	*	25903	*
1938							
15065	*	13483	69	534	233	26980	1339

Comisia de expertiză a stabilit în perioada 1934-1938, animalele apte pentru reproducție, dar și deficitul existent:

Tauri		Berbeci		Vieri	
Anul					
1934					
Existenți	Deficit	Existenți	Deficit	Existenți	Deficit
458	247	864	395	432	269
1935					
558	183	864	393	432	269
1936					
486	176	889	292	499	166
1937					
512	186	956	408	505	259
1938					
492	191	951	445	463	235

În același intervalul cronologic, 1934-1938, situația stațiilor de montă a fost următoarea:

Stațiuni de montă			
De Stat		Particulare	
Numărul stațiunilor	Armăsari	Numărul stațiunilor	Armăsari
1934			
52	81	45	79
1935			
31	85	46	82
1936			
34	88	49	79
1937			
31	86	39	69
1938			
Stațiuni de montă		66	
Armăsari			
Ai statului		Particulari	
82		65	

În anul 1936, Comisia de remontă a armatei a achiziționat 74 cai în valoare de 831.000 lei. Comitetul Județean al Laptelui a desfășurat o intensă activitate de control asupra grajdurilor, întreținerii vacilor de lapte. Au fost înființate, în 1937, două syndicate pentru creșterea animalelor. Unul în localitatea Peregul Mare și împrejurimi, pentru calul Nonius, iar al doilea pentru rasa Simenthal. Cele trei echipe regale studențești au sprijinit personalul sanitar-veterinar în combaterea epizootiilor. Peste un an, a avut loc concursul echipelor regale studențești în comuna Conop, plasa Radna, comuna Vârfurile, plasa Hălmagiu, comuna Socodor, plasa Chișineu Criș¹⁷.

În perioada interbelică, au mai fost consemnate două crescătorii de bovine: una pe proprietatea lui Ladislau Purgly de la Șofronea, iar ferma Dohangie, pe proprietatea Camerei Agricole¹⁸.

În încheiere, aș menționa câțiva dintre medicii veterinari ai perioadei interbelice. Alături de personalul de specialitate ce funcționa în orașul și județul Arad, medicii veterinari au vegheat în permanență la sănătatea animalelor și, implicit, a populației. Un prinos de mulțumire medicilor veterinari: Elekes Iknácz¹⁹, Eugen Soás, David Popoviciu, Alexandru Bekeffy, Pavel Juhasz, Zoltan Wimmer, Ignat Elekes, Iuliu Egry, Adolf Jozefovici, Gheorghe Russu, Iosif Schütz, Constantin Renț, Ioan Armbruster, Fonargiu Gheorghe, Iosif Löbl, Ignăție Erdős, Rákóczy Iosif²⁰, etc.

¹⁷ Ioan Nichin, *op. cit.*, p. 227-228.

¹⁸ Gabriel Hălmăgean, *op. cit.*, p. 70.

¹⁹ S.J.A.N.Arad, F. S.Z.S.V.J. Arad, dos. 2/1920, f. 1-2.

²⁰ Biblioteca Muzeului Județean Arad, nr. inv. 13399, p. 116.

Anexa. Tabelul 1. Situația epizootiilor din județul Arad. 1923-1938

Situația epizootiilor												
Antrax	Pestă porcină	Morvă	Turbare	Tuber-culoză	Febră aftoasă	Cărbune emfizematos	Exantem genital	Variolă	Rujet	Septicemie hemolitică	Febră tifoidă	Holeră aviară
1923												
84	110	20	11	33	-	-	-	-	-	-	-	-
1924												
39	160	127	54	-	264	4	5	-	-	-	-	-
1925												
141	790	30	16	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1926												
35	18	10	27	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1927												
91	217	-	25	-	-	4	-	175	52	-	-	-
1928												
161	281	9	-	-	-	3	78	-	60	3	6	-
1929												
121	398	75	26	-	14.119	5	5	-	-	-	-	-
1930												
74	366	149	35	-	-	-	28	-	20	-	-	32
1931												
84	6140	37	78	-	-	-	21	-	-	3	-	-
1932												
224	4.755	17	64	-	284	5	56	361	2	-	-	-
1933												
75	1.447	26	61	-	2028	8	32	-	8	-	-	-
1934												
63	5596		32	-	25	4	112	-	231	-	-	-
1935												
132	2215	22	32	-	-	7	13	-	573	-	-	52
1936												
65	1733	-	352	-	-	3	21	-		-	-	80
1937												
58	3426	-	33	-	-	-	24	-	3226	-	-	-
1938												
93	1035		11		12	1	15	85	9	5		

Susani, drama unui sat bănăţean la sfârşitul Marelui Război

Susani, the drama of a Banat village at the end of the Great War

*Dumitru Tomoni,
Vicepreşedinte al Societăţii de Studii Istorice din România*

Abstract

At the end of 1918 Susani, a village as many others Banat witnessed the confrontation between two different worlds. The first, mostly consisting of representatives of the Hungarian authorities, was in agony and acted desperately. The second made of representatives of the majority population, was insufficiently organized and behaved anarchically under the impulse of the vindictive actions of those returning from the front with great expectations, and those who remained at home and felt the hardships of the war and suffered there humiliation from the authorities who acted discretionary as if their power was eternal. The confrontation was dramatic, with tragic episodes and condemnable actions, on the both sides. We introduce two documents that give a picture of the drama that this village in Banat lived at the end of the Great War.

Keywords: Susani, Făget, Banat, Great War, 1918, Nicolae Ilieşiu.

Situat la 18 km de Făget, satul Susani, la fel ca majoritatea localităţilor din zona Făgetului, a cunoscut atât greutăţile Marelui Război cât şi ororile săvârşite de Garda Maghiară din Făget, la începutul lunii noiembrie 1918.

Izbucnirea primului război mondial, la 28 iulie 1914, prin atacarea Serbiei de către Austro-Ungaria, a înrăutăţit considerabil şi situaţia localităţilor din nord-estul Banatului. Războiul a avut urmări dintre cele mai grele asupra populaţiei săteşti, din cauza dificultăţilor materiale multiple pe care le-a generat şi a intensificării politicii de deznaţionalizare promovate de cercurile dominante austro-ungare. Potrivit legilor adoptate în 1914, guvernul şi autorităţile locale puteau interveni în producerea şi desfacerea mărfurilor, în stabilirea preţurilor şi repartizarea forţelor de muncă, potrivit

necesităților producției de război. Începând din anul 1915 au fost formate comitete comunale conduse de solgăbirăi (pretori), cu sarcina de a susține prin toate mijloacele producția de război și cu dreptul de a recurge în acest scop la forța armată¹.

Printr-o ordonanță dată de contele Tisza, șeful guvernului maghiar, la 14 ianuarie 1915 fiecare producător era obligat să anunțe cantitățile de grâu, secară, orz și ovăz care-i prisoseau, pentru a fi vândute, cu prețurile stabilite de autorități. Cei care le ascundeau urmau a fi pedepsiți cu închisoare – 2 luni – și amendă – 600 coroane².

În ianuarie 1916 s-a hotărât rechiziționarea rezervelor de făină și grâu³, iar la sfârșitul anului s-a trecut și la rechiziționarea slăninei și unturii din toate gospodăriile. Se lăsau doar 4 kg slănină și 5-8 kg untură de persoană pe timp de un an⁴. Acțiunea de rechiziționare se desfășura fără milă și nord-estul Banatului, fiind de multe ori însoțită de abuzurile autorităților locale.

Starea de nemulțumire era sporită și de specula efectuată de unii comercianți cu produsele de strictă necesitate pentru gospodăriile țărănești, cât și de distribuirea nedreaptă a produselor naționalizate și a puținelor ajutoare acordate de stat văduvelor și orfanilor de război⁵. Specula se făcea în colaborare cu unii comercianți, în cea mai mare parte evrei, prin prăvăliile cărora se desfășeau mărfurile deficitare, la prețuri mult ridicate, deși se primeau direct de la stat, cu prețuri fixe. Nu întâmplător, în toamna anului 1918, printre primii care au căzut victime violențelor populației revoltate s-au numărat astfel de comercianți din Făget și din alte comune învecinate⁶.

Pentru a evidenția participarea locuitorilor la Marele Război și starea de spirit la sfârșitul războiului, prezentăm două documente.

*
* *

¹*Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908-1921*, București, Edit. Politică, 1967, p. 242.

²„Drapelul”, an. XV, nr. 3 din 6/19 ianuarie 1915, p. 3.

³*Ibidem*, nr. 3 din 5/18 ianuarie 1916, p. 2.

⁴*Ibidem*, nr. 11 din 26 ianuarie/8 februarie 1917, p. 3.

⁵Ioan Munteanu, „Noi date privind mișcarea socială și națională a țăranimii bănățene în toamna anului 1918”, în *Studii de istorie a Banatului*, Timișoara, nr. 6-7, 1981, p. 115.

⁶Dumitru Tomoni, *Nord-estul Banatului și Marea Unire*, Timișoara, Ed. Mirton, 2003, p. 12-18.

Primul document este o consemnare a ororile săvârșite de Garda Maghiară din Făget în ziua de 6 noiembrie 1918, în gara din Susani, consemnate de un martor ocular, studentul Octavian David⁷.

Și în satul Susani, în toamna anului 1918, gripa spaniolă făcea ravagii: „În satul meu de pe valea Begheiului, în acel an, era o toamnă cu soare de vară, cum de mult nu s-a mai pomenit. Mureau creștinii ca muștile, în urma boalei descoperite atunci și botezată: gripa spaniolă. Părintele Samson, unchiul meu, îngropa și câte trei la zi”.

Starea de spirit era agitată din cauza soldaților întorși de pe front, „setoși și de libertate și de beaură”. De aceea, notarul „s-a văzut silit, în cap de noapte, s-o ia la talpă din satul unde administrase până aici și, abia fugit, acoavele de țuică și petrol îi fură amestecate în adâncile lui pivniți cu zahărul reținut de la țărani”.

În acest context, în ziua de 6 noiembrie, jurații comunei i-au convocat pe proprietarii de căruțe pentru un transport de lemne din pădure, pentru școală. La îndemnul unui nou venit în sat, căruțașii au renunțat să mai meargă în pădure și s-au îndreptat spre magazia cu lemne a haltei Susani. Speriat, cantonierului Desideriu Balint și-a „împachetat toată averea, mobilă și imobilă și s-a repezit către Făget, după ce, prin o ștafetă, își avizase feciorul, pe vestitul Imre, care era la moară, că ei au fost siliți să se refugieze”.

În scurt timp, o locomotivă cu un vagon deschis a ajuns în halta Susani: „Abia și-a muiat mersul, din vagon o salvă răsună asupra oamenilor preocupați deasupra grămezilor de lemne. Imre voinicul, și-a adus camarazii pentru actul răzbunării. Prima salvă au tras-o din dosul pereților vagonului, iar când s-au convins că nenorociții de țărani nu sunt înarmați, au coborât din vagon, dând un formidabil atac cu gloanțe și baionetă, împotriva nenorociților bărbați, femei și copii”. În urma asaltului dat de gardiștii maghiari, „bilanțul a fost tragic”: 14 morți și 3 răniți din Susani și 5 morți din satul vecin Jupani.

În fața acestui masacru, consternarea studentului este explicabilă: „Jale adâncă s-a coborât peste sătulețul meu, după acest act sângeros. Tot a treia casă avea câte o rudenie mai apropiată ori mai îndepărtată de

⁷A fost fiul cel mare al învățătorului din Susani, Ioan David. În 1918, student fiind, s-a întors în sat, devenind martor ocular al acestor evenimente. Peste ani, le-a consemnat și le-a publicat în “Calendarul Tănase Călpac”, al cărui editor era. Intrând în diplomatie, a ocupat funcții importante, inclusiv pe cea de ministru plenipotențiar al României în diferite capitale ale Europei. (Aceaste însemnări mi-au fost oferite de profesorul Ioan Ionescu din Balint și fostul secretar al Primăriei Sudriaș, Nicolae Tuțac).

înmormântat. Dintr-o singură casă s-au dus deodată, în trei lăzi simple de lemn, tatăl, mama și fiul mai mare”.

Într-adevăr, de-a dreptul îngrozitoare a fost situația familiei Homoc cu trei morți: soțul George, 48 de ani, soția Tereza, 44 de ani și copilul Valeriu, de 15 ani. De menționat că niciunul dintre cei uciși nu a fost trecut în „Registrul de morți” existent la Primăria Sudriaș, de care aparținea atât satul Susani cât și satul Jupani⁸.

„REVOLUȚIA” DIN SUSANI - 6 noiembrie 1918 -

Era în toamna anului 1918. Lanțurile ruginite ale robii milenare plesniseră pe întreaga linie a fronturilor austro-ungare, iar uriașa bubuitură cu ecou înmiit, s-a auzit în curând și la sate. Cei rămași acasă, înmulțiți repede cu cei de pe la „Kadăre”⁹ și cu cei pe cari norocul i-a găsit în aceste zile la „urlab”¹⁰ sau în vre-un spital din apropiere, erau informați de tot ce se petrecea în lumea mare, de unde a pierit disciplina de fier. Toți știau că s-a gătat cu domnia jandarmului, nu mai sunt jandarmi, în consecință, nici unguri, fiindcă în acele vremuri în părțile noastre, jandarmii erau numai unguri încărnați.

În satul meu de pe valea Begheiului, în acel an, era o toamnă cu soare de vară, cum de mult nu s-a mai pomenit. Mureau creștinii ca muștile, în urma boalei descoperite atunci și botezată: gripa spaniolă. Părintele Samson, unchiul meu, îngropa și câte trei la zi. Iar în nopți, ropote de pușcă răsunau din toate părțile. Erau soldați reîntorși de pe front, setoși și de libertate și de beătură.

La câteva zile, notarul cercual (astăzi notar român în comună, din Banat, pe atunci însă cu puține simpatii funcționărești și românești), s-a văzut silit, în cap de noapte, s-o ia la talpă din satul unde administrase până aici și, abia fugit, acoavele de țiucă și petrol îi fură amestecate în adâncile lui pivniți cu zahărul reținut de la țărani. Iar deasupra caselor – limbi de foc... Era începutul „revoluției”.

Peste câteva zile, într-o zi de miercuri (noiembrie 1918), jurații comunei încearcă dimineața să adune cărauși pentru un transport de lemne din pădure, pentru școală. Printre săteni s-a găsit însă degrabă un ins care se

⁸Registrele de morți de la parohiile Susani și Jupani nu mai există în arhiva acestor parohii, pentru a se putea vedea dacă cei omorâți în gara Susani au fost înregistrați.

⁹ Serviciul de cadre militare (din maghiarul Kádare).

¹⁰Concediu militar, permisie.

credea filozof cu părerile lui pentru treburile și întâmplările de după război. Era acesta un nou venit în satul nostru, unul care n-a fost nici la război. Nu mai mergem noi în pădure, Zenovie – s-a adresat el juratului – când avem și la stație magazină de lemne. Acu-i libertate...

Zadarnice au fost sfaturile fruntașilor comunei; credulii repede s-au aprins la vorbele acestui periculos individ. Și, în timp ce noi, cu un verișor și vre-o câțiva țărani ne-am îndreptat cu trăsurile către pădurea comunei Valea Lungă, un ropot de puști ne-a oprit în drumul nostru. Ropotul venea de către satul pe care l-am lăsat cu vre-un ceas în urmă. Ce se întâmplase? Revoluționarul cu „fălmăntes”¹¹ a reușit să ducă cu sine o însemnată [...] lângă gară, la 500 metri depărtare de sat.

Dar nu această faptă ar fi fost motivul răzbunării sângeroase de la noi, care a costat viața a 18 creștini. Se afirmă că vre-o câțiva revoluționari de-ai noștri, în frunte cu ăl cu „fălmăntes” ar fi amenințat pe cantonierul ungur, că purcelul ce-i umblă prin curte, nu-l va mai mânca el. Acesta, înspăimântat, a oprit întâiul tren de marfă ce trecea tocmai prin gară. Și-a împachetat toată averea, mobilă și imobilă și s-a repezit către Făget, după ce, prin o ștafetă, își avizase feciorul, pe vestitul Imre, care era la moară, că ei au fost siliți să se refugieze.

Ce a aranjat acest faimos Imre (despre care se spune că azi e în Ungaria, probabil în vre-o brigadă de-a lui Horthy), nu se știe. Peste o oră, dinspre Făget s-a văzut un fum de tren. Nimeni n-a dat atenție acestui tren, țărani de altfel fiind foarte ocupați cu căratul lemnului pentru case, (nu lemne de foc). Trenul și-a muiat mersul. Intrat în gară, s-a văzut că e o locomotivă cu un vagon deschis.

Abia și-a muiat mersul, din vagon o salvă răsună asupra oamenilor preocupați deasupra grămezilor de lemne. Imre voinicul, și-a adus camarazii pentru actul răzbunării. Prima salvă au tras-o din dosul pereților vagonului, iar când s-au convins că nenorociții de țărani nu sunt înarmați, au coborât din vagon, dând un formidabil atac cu gloanțe și baionetă, împotriva nenorociților bărbați, femei și copii.

Fiindcă, după cât știu, cele întâmplate în comuna Susani din valea Begheiului, n-au fost înregistrate precis în cronica evenimentelor din toamna anului 1918, înșir aici numărul jertfelor acestui act „revoluționar”, care a fost un simplu act de însușire a unor proprietăți ce aparțineau statului. Iar forul competent, care a aplicat sancțiunea imediată, prin pedeapsa cu moartea, a fost o gardă de 8-9 evrei-unguri din Făget, sub comanda lui Imre Balint, feciorul cantonierului Desideriu Balint, în acele vremi în serviciu la

¹¹ Scutire de serviciu militar.

halta de cale ferată Susani. Dintre acești gardiști se afirmă că ar mai trăi vre-o câțiva în Făget, cetățeni români...

Au fost uciși prin lovituri cu baioneta sau împușcați, 14 săteni din comuna Susani și 5 din comuna învecinată, Jupani.

Din Susani au murit:

1. Ioan Godean, 30 ani, împușcat și lovit cu baioneta în inimă.
2. Iosif Ciulonescu, 54 ani, împușcat în piept.
3. Procopie Opronescu, 56 ani, împușcat și lovit cu baioneta în abdomen.
4. Alexandru Oprețescu, 37 ani, împușcat în piept (a mai trăit 10 zile).
5. Valeriu Blaj, 25 ani, împușcat și lovit cu baioneta în abdomen.
(Acesta – spun martori oculari – recunoscând pe fiul cantonierului, pe Imre, l-a rugat chiar să nu-l omoare. N-a fost cruțat).
6. Pavel Lupulescu, 30 ani, împușcat în piept (a mai trăit o zi).
7. Nicolae Răchițan, 48 ani, împușcat în piept.
8. George Homoc, 48 ani, împușcat (acesta a murit cu tot cu nevastă și un copil).
9. Ion Suci, 16 ani, lovit în piept cu baioneta.
10. Valeriu Homoc, 15 ani (mort cu ambii părinți).
11. Iosif Godean, 16 ani, împușcat în piept.
12. Nevasta Domnica Dobîndă, 40 ani, omorâtă cu baioneta (Despre această femeie încă se spune că, recunoscând pe consăteanul Imre, l-a rugat să nu o omoare).
13. Femeia Terezia Homoc, 44 ani, ucisă pe loc.
14. Fata Maria Suci, 17 ani, împunsă cu baioneta, a mai trăit trei săptămâni.

Răniți care s-au însănătoșit: Luca Godean, 60 ani, cu o împușcătură în grumaz, Ioan Andrescu, 14 ani, împușcat în piept, Dionisie Groza, 18 ani, împușcat în picior.

Din comuna Jupani au murit uciși în aceeași magazie, cu aceeași ocazie: Ion Moldovan, 25 ani, Sofia Rădulescu, 38 ani, Iulia Peiconescu, 40 ani, Iulia Lascu, 50 ani, Elena, fiica lui Cerboane, de 16 ani (Aceasta a mai trăit câteva zile).

Jale adâncă s-a coborât peste sătulețul meu, după acest act sângeros. Tot a treia casă avea câte o rudenie mai apropiată ori mai îndepărtată de înmormântat. Dintr-o singură casă s-au dus deodată, în trei lăzi simple de lemn, tatăl, mama și fiul mai mare...

Dar nici prohodul comun al celor 11 deodată n-a fost mai norocos în executare. De două ori șiragurile de coșciuguri au fost lăsate singure în mijocul străzii, poporul luând lumea-n cap, fugind prin ogrăzile apropiate, ori în biserică. O dată, de un avion ce se apropia, iar a doua oară, în pragul

cimitirului, când spre gară înainta un tren... Groaza covârșise și pe cei mai voinicioși, iar cel cu „fălmănteșu” pentru multă vreme s-a făcut pierdut din comună. Iar când spiritele s-au liniștit, a pierit pe neobservate pentru totdeauna. Trăiește undeva, în o altă comună.

Așa s-au spălat de păcate sătenii mei, în toamna anului 1918, cu 24 de zile înainte de întâia Alba Iulie. Ei au mai trebuit să plătească cu sânge neînsemnata contravenție, pentru timpurile acelea, din magazia cu lemne a haltei Susani...”

*
* *

Cel de-al doilea document este răspunsul dat de primarul din Susani, Iosif Berzava la 7 decembrie 1938, la chestionarul trimis de Nicolae Ilieșiu¹².

Intr-adevăr, în iunie 1934 Nicolae Ilieșiu¹³ a trimis un chestionar primarilor și notarilor din comunele Banatului prin care solicita „intelectualilor din Banat: preoți, învățători, notari, țărani, cărturari” să binevoiască a-i trimite „un cuprinzător istoric al comunei, în anul 1918. Care a fost spiritul populației în anul 1918? Cum era pregătit poporul pentru marele eveniment? Diferite manifestațiuni naționale ale comunei. Un tablou despre morții comunei în războiul din 1914-1918. Cum s-a manifestat entuziasmul românilor, veniți acasă de pe front, în toamna anului 1918. Ce au făcut trupele gardiste maghiare cu populația românească a comunei? Evenimente întâmplare în comuna sub ocupația sârbească!”.

În luna august a anului 1935, Ilieșiu face o nouă solicitare pentru că „mulți dintre bunii noștri români mi-au răspuns, mulți nu, iar alții mi-au dat răspunsuri vagi, de mântuială”. În același timp era conștient de importanța evenimentelor petrecute în anul 1918 și de valoare mărturiilor participanților la aceste evenimente: „Timpul trece, noi îmbătrânim, iar evenimentele de acum 16 încep să se uite. Tocmai pentru aceasta vreau să le fixăm pentru

¹² Muzeul Banatului Timișoara, Fond Ilieșiu, dosar Susani.

¹³ Nicolae Ilieșiu (1890 - 1963), istoric, publicist, om politic. S-a născut la Țebea la 28 septembrie 1890. A făcut liceul la Brad și Brașov, studii teologice la Arad și juridice la Universitatea din Cluj. Profesor de istorie și geografie la liceul C.D. Loga din Timișoara. Membru al Partidului Național Țărănesc, deputat și senator în perioada 1928 - 1933. Între 1934 - 1938 a condus gazeta *Banatul*, apoi *Voința Banatului* și între 1939 - 1943 ziarul *Dacia*. Ca istoric, a întocmit o Monografie istorică a Timișoarei și a conceput un plan de a realiza o operă amplă istoriografică dedicată Banatului, o enciclopedie care să cuprindă monografiile tuturor comunelor din Banat.

posteritate, așa cum au fost și să dovedim că noi românii din Banat, ne-am adus din belșug și tributul de sânge pentru înfăptuirea României de azi... Apelez insistent, la toți bunii bănățeni, să-mi dea sprijinul necesar, pentru a putea face istoricul evenimentelor din Banat din 1918, așa cum trebuie și cum mi-e și intenția”.

Răspunzând la acest chestionar, primarul Iosif Berzava face o scurtă prezentare a tragicului incident petrecut în 6 noiembrie 1918, consemnează numele voluntarilor din armata română, Rusia și Italia, comportamentul sârbilor în localitate, lista eroilor „căzuți în front, spitaluri, ori morți acasă în urma rănilor din război” etc.

„Nu puneți la o parte acest chestionar ci Vă rog îl studiați, îl completați și mi-l trimiteți în curs de-o lună de la data primirii.

Stimate Domn,

Încă în luna Iunie 1934, am făcut următorul apel:

Intenționez să prezint în lumina adevărului Banatul, în anul 1918. Acest an, cu frământările lui din toamnă, când au căzut mulți fii de ai noștri, uciși de furia foștilor asupritori, — a fost încoronat cu măreața adunare de la Alba Iulia.

Mă adresez deci, tuturor intelectualilor din Banat: preoți, învățători, notari, țărani, cărturari să binevoiască a-mi trimite un cuprinzător istoric al comunei, în anul 1918. Care a fost spiritul populației în anul 1918? Cum era pregătit poporul pentru marele eveniment? Diferite manifestațiuni naționale ale comunei. Un tablou despre morții comunei în războiul 1914—1918. Cum s’a manifestat entuziasmul Românilor, veniți acasă de pe front, în toamna anului 1918. Ce-au făcut trupele gardiste maghiare, cu populația românească a comunei?

Evenimentele întâmplăte în comună sub ocupația sârbească.

Cu un cuvânt, tot ce poate fi interesant și adevărat, din evenimentele anului de mântuire a poporului românesc bănățean. Se va cerceta arhiva Primăriei și se vor trimite copii de pe actele importante din 1918.

Nu mă îndoiesc, că în această strădanie a mea voi fi sprijinit de toți aceia căroră m’am adresat.

Timpul trece, noi îmbătrânim, iar evenimentele de acum 16 încep să se uite. Tocmai pentru aceasta vreau să le fixăm pentru posteritate, așa cum au fost și să dovedim că noi românii din Banat, ne-am adus din belșug și tributul de sânge pentru înfăptuirea României de azi.

Toate aceste date, rog să se trimită pe adresa: Dr. Nicolae Ilieșiu, profesor

de istorie la liceul C. D. Loga Timișoara (Acest apel s'a trimis tuturor preoților, învățătorilor, notarilor, fruntașilor comunelor din Banat, Timișoara, luna Aprilie 1934).

Mulți dintre bunii noștri români mi-au răspuns, mulți nu, iar alții mi-au dat răspunsuri vagi, de mântuială, cu „nu” ori „da” scurte, nelămurite. Aceste răspunsuri, m'au îndemnat să fac chestionarul alăturat, rugând pe toți car-l primesc să-mi răspundă cu toată obiectivitatea și seriozitatea.

Apelez insistent, la toți bunii bănățeni, să-mi dea sprijinul necesar, pentru a putea face istoricul evenimentelor din Banat din 1918, așa cum trebuie și cum mi-e și intenția. Notez, că lucrarea e în curge, în stadiu avansat. Unele comune sunt aproape terminate.

Timișoara, luna August 1935.

DR. NIC. ILIEȘIU prof. liceul C. D. Loga

Se va răspunde la următoarele întrebări

1. Istoricul comunei (după date istorice, după tradiție, se vor indica istoricii și cărțile de unde sunt datele luate) ¹⁴.

Comuna Susani aparține în [de] plasa Balinț, județul Severin. Are 670 locuitori, comună veche, înființată în anul 1200¹⁵, când pe acele timpuri era proprietatea unui conte ungur, Losontz¹⁶, cam în anul 1345. Alte date istorice nu se cunosc, asupra comunei. Locuitorii comunei se țin de vechiul obicei care în fiecare an sărbătoresc Hramul Sf. Biserici zis Ruga, la 8 septembrie, Sfânta Maria-Mică.

2. Care a fost viața națională, culturală, economică a populației înainte de 1918?

(se va expune istoricul societăților culturale, coruri, fanfare, societăți de lectură, când s'au înființat, cine le-a condus, cum s'a menținut prin ele flacăra românismului, ce ziare, reviste se citeau, care era viața economică, a satului, orașului, bănci, cooperative etc., cine a jertfit pentru interesele Neamului).

Societăți culturale înainte de 1918 au fost: Corul Susani, compus din 50 [de] persoane, care a fost înființat și condus de Octavian David, fiul învățătorului de atunci, Ioan David. Ziare s-au citit: „Foaia Poporului”. Societăți cooperative nu au fost. Populația s-a ocupat cu agricultura și

¹⁴ Întrucât unele răspunsuri nu vor încăpea în locul gol, lăsat în chestionar, se va folosi o hârtie, indicându-se pe ea numărul la care se răspunde.

¹⁵ Prima atestare documentară este în anul 1598.

¹⁶ În realitate a fost proprietatea lui Ștefan Török.

creșterea vitelor. Din cauza asupririlor făcute, nu s-a jertfit nimeni pentru interesele neamului.

3. Cum s'au purtat autoritățile maghiare cu populația, în timpul războiului (1914-18) (Cine a fost internat, pus sub pază politică, șicanat, *cu numele*, data de când până când, cine a fost trădător al românismului; rechizițiile făcute etc. (se va trimite copia unui act de punere sub pază politică, internare).

În timpul războiului mondial, autoritățile maghiare au maltratată populația română. Nu au fost puși sub pază nimeni.

4. Cum s-a manifestat entuziasmul românilor, veniți acasă de pe front în toamna anului 1918. (La cine s-au făcut spargerii, devastări, jafuri, omoruri, *cu numele* și amănunțit)

Manifestația românilor veniți de pe fronturi s-a făcut prin aceea că, fiind o magazie de lemne în marginea satului, lângă calea ferată care aparținea statului ungar, s-au dus și au început să-și care lemne, dar [la] un moment dat au venit cu un tren dinspre Făget, cu o gardă maghiară, având ca comandant pe Balint Imbrea, care era pe atunci fiul cantonierului C.F.R. Susani, unde au împușcat 17 locuitori, pe care le-a pus arma în piept și au tras și au fost și sfâșiați de baionete, iar împotriva lor nu s-a pus nimeni dintre locuitorii comunei.

5. Cine a fost voluntar în armata română? (Cum a trecut la români?). Cine a fost voluntar în Italia, Rusia? (Împrejurările în care au ajuns voluntari și faptele pe care numiții le cred demne de relevat. Vor fi rugați numiții să scrie memoriile lor.)

Voluntari în armata română au fost: Dionise Răchițan, Nicolae Opreșcu.

Voluntari în Italia au fost: Valere Groza, Valere Miculescu, Valere Opronescu, Homoc Valere, Ionescu Iulius.

Voluntari în Franța au fost: Dionisie Berzava, Iosif Bojin.

6. S-a înființat în comună gardă națională română? Cine a fost comandantul? Din câte persoane (cu numele) s-a compus garda și cât timp a funcționat? (Se va trimite, copie de pe actele gărzii, și amintiri scrise, luate de la comandant, ori alți membri ai gărzii).

Gardă Națională Română nu a fost înființată.

7. Ungurii n'au înființat garda lor maghiară?! Dacă da, cum s-a purtat această gardă, cât a stat în comună, pe cine a maltratată sau ucis (cu numele) ? Sau dacă n'au avut gardă, n'au fost trimise trupe maghiare dintr'un oraș învecinat, să ucidă pe români?

Ungurii nu au înființat gardă națională în comună, ci au trecut prin această comună.

8. Cine a luat parte la adunarea la 1 Dec. 1918 de la Alba-Iulia? (Se va spune cu numele și peripețiile prin care au trecut delegații). Dacă n'a luat parte nimeni, se va spune motivul de ce n-au putut merge?

A luat parte locuitorul Iosif Barboni.

9. Cum s'a făcut retragerea autorităților maghiare (notar, jandarmi, primpretor, etc.) și introducerea stăpânirii românești?

Retragerea autorităților maghiare s-a făcut prin forța armatei române.

10. Ocupațiunea sârbească de când și până când a ținut? Cum s-au purtat sârbii în comună ? (Bătăi, rechiziții, brutalități, internări, deportări etc.).

Ocupațiunea sârbească a ținut de la 1 decembrie-31 decembrie 1918. S-au purtat rău în comună, maltratând și bătând pe locuitori.

11. Morții din războiul 1914—18 (un tablou despre cei căzuți în front, spitaluri, ori morți acasă în urma rănilor din război). Sc va da un tablou, cu regimentul unde a servit, frontul unde a căzut și gradul avut în armată.

Iosif Oprițescu, reg[imentul] husari 4, Dionisie Dobândă, reg[imentul] honv[ezi] 8, Nicolae Măgurean, reg. inf[anterie] 43, Ioan Medre [...] div. 7, Valere Dărăbanț, inf[anterie] 43, Petru Săvulescu, inf[anterie] 43, Ion Anghescu, inf[anterie] 43, Gheorghe Anghescu, inf[anterie] 43, Petru Opronescu, honv[ezi] 8, Toma Drinovan, [...] div.7, Săvulescu Nicolae, inf[anterie] 43, Iosif Sosoștean, honv[ezi] 8, Gheorghe Dobândă, [...] div. 7, Nicolae Ciurescu, inf[anterie] 43, Ion Iacobescu, inf[anterie] 43, Iosif Opronescu, honv[ezi] 8 , Petru Ardelean, inf. 43, Zenove Ardelean, inf. 43, Dionisie Ardelean, inf[anterie] 43, Ambroze Ișfănescu, honv[ezi] 8, Traian Ișfănescu, inf[anterie] 43, Valere Ciurescu, honv[ezi] 8, Petru Murărescu, honv[ezi] 8, Ion Luminos, art. 17, Valere Lupulescu, inf[anterie] 43, Ion Lupulescu, inf[anterie] 43, Nicolae Boju, inf[anterie] 43, Iosif Boju, inf[anterie] 43, Petru Boju, [...] div. 7, Dionisie Miculescu, honv[ezi] 8, Zenove Mureșan, honv[ezi]8, Petru Popovici, inf[anterie] 43.

12. Au eroii căzuți în război monument în comună? Cine l-a ridicat, când, pe ce cheltuială, și care e inscripția de pe monument?! Cine se îngrijește de ținerea în bună stare a monumentului?

În numele eroilor căzuți în război s-a ridicat o singură cruce, pe care este scris numele fiecăruia și s-a ridicat prin contribuția familiilor celor morți în război.

13. În lucrarea prof. Dr. N. Illeșiu, asupra Istoricului Banatului în 1918, ce clișee crezi că ar trebui puse din comuna Dv ? (Bărbați eminenți

care s'au distins pe teren național cultural politic din comună, edificii, coruri, fanfare cari au merit pt. comună, monumente etc.)

Nu sunt cazuri.

14. Alte evenimente, care sunt demne de amintit”.

Susani, la 7 decembrie 1938

Primar, Iosif Berzava.

Cele două documente oferă imaginea dramatismului prin care a trecut un sat bănățean la sfârșitul Marelui Război. Din păcate, și la Susani, ca și în alte localități din Banat la sfârșitul anului 1918, s-au confruntat două lumi. Una constituită, în cea mai mare parte, din reprezentanții autorităților maghiare, se afla în agonie și acționa în disperare de cauză. Cealaltă, formată din reprezentanții populației majoritare, era insuficient organizată și se manifesta anarhic sub impulsul acțiunilor vindicative a celor întorși de pe front cu un mare orizont de așteptare și a celor care, rămași acasă, au simțit greutățile războiului și umilința unor autorități ce acționau discreționar de parcă puterea lor era veșnică. Confruntarea a fost dramatică, cu episoade de-a dreptul tragice, cu acțiuni, de-o parte și de alta, condamnabile¹⁷.

ANEXE

¹⁷ Dumitru Tomoni, *op. cit.*, p.24-25.

Susana

**Nu puneți la o parte acest chestionar ci Vă rog îl studiați îl comple-
tați și mi-l trimiteți în curs de-o lună dela data primirii.**

Stimate Domn,

Încă în luna Iunie 1934, am făcut următorul apel:

Intenționez să prezint în lumina adevărului Banatul, în anul 1918. Acest an, cu frământările lui din toamnă, când au căzut mulți fii de ai noștri, uciși de furia foștilor asu-
pitori, — a fost încoronat cu marea adunare dela Alba Iulia.

Mă adresez deci, tuturor intelectualilor din Banat: preoți, învățători, notari, țărani, cărturari să binevoiască a-mi trimite un cuprinzător istoric al comunei, în anul 1918. Care a fost spiritul populației în anul 1918? Cum era pregătit poporul pentru marele eveniment? Diferite manifestațiuni naționale ale comunei. Un tablou despre morții comunei în războiul 1914—1918. Cum s'a manifestat entuziasmul Românilor, veniți acasă de pe front, în toamna anului 1918. Ce-au făcut trupele gardiste maghiare, cu populația românească a comunei?

Evenimentele întâmplare în comună sub ocupația sârbească.

Cu un cuvânt, tot ce poate fi interesant și adevărat, din evenimentele anului de mântuire a poporului românesc bănățean. Se va cerceta archiva Primăriei și se vor trimite copii de pe actele importante din 1918.

Nu mă îndoiesc, că în această strădanie a mea voi fi sprijinit de toți aceia că-
rora m'am adresat.

Timpu trece, noi înbătrânim, iar evenimentele de acum 16 ani încep să se uite. Tocmai pentru această vreau să le fixăm pentru posteritate, așa cum au fost și să dovedim că noi Românii din Banat, ne-am adus din belșug și tributul de sânge pentru înfăptuirea României de azi.

Toate aceste date, rog să se trimită pe adresa: Dr. Nicolae Ilieșiu, profesor de istorie la liceul C. D. Loga Timișoara (Acest apel s'a trimis tuturor preoților, învățătorilor, notarilor, frunțașilor comunelor din Banat, Timișoara, luna Aprilie 1934)."

Mulți dintre bunii noștri români mi-au răspuns, mulți nu, iar alții mi-au dat răs-
punsuri vagi, de mântuială, cu „nu” ori „da”, scurte, nelămurite. Aceste răspunsuri, m'au îndemnat să fac chestionarul alăturat, rugând pe toți cari îl primesc să-mi răspunda cu toată obiectivitatea și seriozitatea.

Apelez insistent, la toți bunii bănățeni, să-mi dea sprijinul necesar, pentru a putea face istoricul evenimentelor din Banat din 1918, așa cum trebuie și cum mi-e și intenția. Notez, că lucrarea e în curge, în stadiu avansat. Unele comune sunt aproape terminate
Timișoara, luna August 1935.

DR. NIC. ILIEȘIU
prof. liceul C. D. Loga .

Se va răspunde la următoarele întrebări:

1. Istoricul comunei (după date istorice, după tradiție, se vor indica istoricii și cărțile de unde sunt datele luate). *)

*Comuna Susani, apartine în zona Delin-
dului Severin, ore 6.70. Locuitorii este comuna vecie
înființată în anul 1200 când pe acele timpuri a fost
proprietatea unui Cont. ungur, Josonadi, care în
anul 1345 — etc. date istorice nu se cunosc
despre Comuna Susani locuitorii comuna pe lui de
reclinați obice, care în fiecare an sărbătorește Aniversarul
St. Bisericii Svi. Anghel la 8. Septembrie. Sft. marii marea.*

*) Intrucât unele răspunsuri nu vor încăpea în locul gol, lăsat în chestionar, se va fotosi o hârtie, indicându-se
pe ea numărul la care se răspunde.

2. Care a fost viața națională, culturală, economică a populației înainte de 1918?
(se va expune istoricul societăților culturale, coruri, fanfare, societăți de lectură, când s'au înființat, cine le-a condus, cum s'a menținut prin ele flacăra românismului, ce ziare, reviste se citeau, care era viața economică a satului, bănci, cooperative etc., cine a jertfit pentru interesele Neamului)

Societate culturală înființată de 1918 au fost Corul
Surseni, Compus din 50 persoane care a fost înființat și
condus de Octavian Dorciol fiul învâtorului de atunci
Dom Dorciol. Ziare sau ceteț: Zăria Porcului.

Societate cooperative nu au fost
Populația sa ocupat cu agricultura
și creșterea vitei.

Unii cauroșii și alții făcete nu se jertfit nimănui
pentru interesele neamului.

3. Cum s'au purtat autoritățile maghiare cu populația, în timpul războiului (1914-18)
(Cine a fost internat, pus sub pază politică, șicanat, cu numele, data de când până când cine a fost
trădător al românismului; rechizițiile făcute etc. (se va trimite copia unui act de punere sub pază
politică, internare).

Un timp românii au trăit în condiții
maghiare au trăit sub dominația maghiară.
Nu au fost puși sub jghef nimănui.

4. Cum s'a manifestat entuziasmul Românilor, veniți acasă de pe front în toamna
anului 1918. (La cine s'au făcut spargeri, devastări, jafuri, omoruri, cu numele și amănunțit)

Manifestarea românilor veniți acasă de pe fronturi sa
făcut prin acțiunea ca fiind o înmăgărit de lemn în mor.
din satul Luga-Colea Ferată care aparține statului.
Angar sau dus și au început să se care lemnul, dar un
moment dat au venit cu un tren din care ieșeau cu o gardă maghiară
având ca comandant pe Radu Timbrea care era pe atunci fiul
Centenului. C. R. Surseni unde au împusot 17 locuitori pe care
lia pus arma în pect și o tras și au fost și făcete de laie
iar în jghef lor și sa pus nimănui dintr-o locuitori comuni.

5. Cine a fost voluntar în armata română? (Cum a trecut la români). Cine a fost vo-
luntar în Italia, Rusia? (Împăjurările în cari au ajuns voluntari și faptele pe cari numiți le cred demne
de relevat. Vor fi rugați numiți să scrie memoriile lor.)

Voluntari în armata română: au fost Dionisie Rachitoa,
Nicolae Cristea.

Voluntari în Italia: au fost Valere Surseni, Valere Alușeni
Valere Oprescu, Horia Valere, Tomasa Luliu.

Voluntari în Franța: au fost Dionisie Berarova, Doris Bogu.

6. S'a înființat în comună gardă națională română? Cine a fost comandantul? Din câte persoane (cu numele) s'a compus garda și cât timp a funcționat? (Se va trimite, copie de pe actele gărzii, și amintiri scrise, luate de la comandant, ori alți membri ai gărzii).

Garda națională română nu
a fost înființată.

7. Ungurii n'au înființat garda lor maghiară?! Dacă da, cum s'a purtat această gardă, cât a stat în comună, pe cine a maltratată sau ucis (cu numele)? Sau dacă n'au avut gardă, n'au fost trimise trupe maghiare dintr'un oraș învecinat, să ucidă pe români?

Magurii nu au înființat gardă în comună
ci au trecut prin aici o dată Comuna.

8. Cine a luat parte la adunarea la 1 Dec. 1918 de la Alba-Iulia? (Se va spune cu numele și peripețiile prin cari au trecut delegații). Dacă n'a luat parte nimeni, se va spune motivul de ce n'au putut merge?

Au luat parte locuitorii
Lor Borbom.

9. Cum s'a făcut retragerea autorităților maghiare (notar, jandarmi, primpretor, etc.) și introducerea stăpânirii românești?

Retragerea autorităților maghiare
seu făcut prin forțe armate române.

10. Ocupațiunea sârbească decând și până când a ținut? Cum s'au purtat Sârbii în comună? (Bătăi, rechiziții, brutalități, internări, deportări etc.)

Ocupațiunea sârbească a ținut de la 1 Decem
până la 31 Decem 1918 sau purtat răz în
Comuna marelui și bolnavi de locuitori.

11. Morții din războiul 1914—18 (un tablou despre cei căzuți în front, spitaturi, ori morți acasă în urma rănilor din război). Se va da un tablou, cu regimentul unde a servit, frontul unde a căzut și gradul avut în armată.

Lorif Opritea reg. Husari 4	Lorif Opritea Husari 8	Valeriu Popescu Inf. 43
Diamant Dobănuș "Husari 8	Ștefan Dobănuș Ten. 7	Ion Popescu " 43
Nicolae Moșureanu Inf. 43	Nicolae Călinaru Inf. 43	Oficiul de Rază " 43
Ion Moșu " 43	Ion Popescu Husari 8	Petr " 43
Valeriu Dărbănt Inf. 43	Petr Opritea Inf. 43	Petr Călinaru Inf. 43
Petr Popescu " 43	Petr " " 43	Diamant Dobănuș Husari 8
Ion Popescu " 43	Petr " " 43	Ion Popescu " 8
Petr Opritea Husari 8	Ion Popescu Husari 8	Petr Popescu Inf. 43
Ion Popescu Husari 8	Petr " " 43	
Sorinel Popescu Inf. 43	Petr " " 43	

12. Au eroii căzuți în război monument în comună? Cine l-a ridicat, când pe ce cheltuială, și care e inscripția de pe monument? Cine se îngrijește de ținerea în bună stare a monumentului?

În numele eroilor căzuți în război
se ridică o simplă cruce pe care este scris
numele fiecărui și se ridică prin contribuția
familiei celor morți în război

13. În lucrarea prof. Dr. N. Ilieșiu, asupra Istoriei Banatului în 1918, ce clișee crezi că ar trebui puse din comuna Dv? (Bărbați eminenți, cari s'au distins pe teren național cultural politic din comună, edificii, coruri, fanfare cari au merit pt. comună, monumente etc.)

Nu sunt clișee

14. Alte evenimente, cari sunt demne de amintit.

Susoni la 7 Decembrie 1938

Băncile arădene la început de secol XX

Arad Banks at the beginning of the XX-th Century

Adrian Nițu,
Universitatea Aurel Vlaicu din Arad

Abstract

The city and the county Arad entered in the XX-th century with an important industrial sector and with an impressive number of banks with a respectable financial power. This study underlines the financial performance of the banks founded in the county and in the city of Arad in comparison with the correspondent banks from Timiș and Bihor counties and cities before and after the First World War.

Key words: Arad, banks, financial institutions, banking performance

Bănci arădene în secolul al XIX-lea

Aradul a intrat în secolul XX cu un puternic sector industrial, dublat de o pleiadă de instituții financiare ce reușiseră să acumuleze un important capital financiar.

Prima bancă înființată la Arad a fost „Casa de Păstrare din Arad” („Aradi Takarékpénztár”) care a început activitatea la 18 martie 1840. Această bancă a funcționat timp de 80 de ani, fiind cea mai importantă instituție financiară arădeană în secolul al XIX-lea, îndeplinind rolul de finanțator principal al economiei Aradului până la sfârșitul Primului Război Mondial când își schimbă acționarii dar și denumirea, în „Banca de Credit din Transilvania SA”. În 1930 banca este preluată de „Societatea Bancară Română SA” din București și transformată în sucursala arădeană a acesteia. În primii 29 de ani de activitate a fost singura instituție bancară arădeană.

În anul 1869 se înființează alte două bănci în Arad, iar în 1870 o nouă casă de păstrare.

Prima instituție financiară înființată în 1869 este „Banca Industrială și Populară SA” („Aradi Ipar-és Népbank Rt.”) cu un capital la înființare de 200.000 florini, din care vărsat doar 126.000 florini (Orszagos Magyar Kir.

Statistikai Hivatal, 1878, p. 32-42), (Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal, 1879, p. 12).

A doua bancă este „*Banca Comercială și Industrială SA*” („Aradi Kereskedelmi és Iparbank Rt.”) care avea capital vărsat în valoare de 300.000 de florini și active totale în valoare de 417.118 florini în anul 1876 (Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal, 1878, p. 32-42). În anul 1877, activele totale ale băncii ajung la valoarea de 319.397 de florini, cu un profit de 786 florini (Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal, 1879, p. 12-22). În anul 1889 însă, această bancă a falimentat, fiind consemnat astfel primul crăh bancar arădean.

În anul 1870 se înființează o nouă casă de păstrare arădeană: „*Casa de Păstrare a Comitatului Arad SA*” („Aradmegyei Takarékpénztár Rt.) care avea inițial un capital social total de 200.000 de florini, din care vărsat, doar 60.000 florini.

În ultimii ani ai secolului al XIX-lea, probabil și ca urmare a adoptării Codului Comercial prin legea XXXVII din 15 mai 1875 care reglementa și înființarea societăților bancare în Austro-Ungaria, în orașul Arad se înființează încă trei bănci: „*Victoria – Institut de Credit și Economii SA*”, în anul 1887, „*Casa de Păstrare Civilă din Arad SA*” („Aradi Polgari Takarékpénztár Rt.”) înființată în 1888, precum și „*Casa Agricolă de Păstrare Arad-Cenad SA*” („Arad-Csanádi gazd. Takarékpénztár Rt.”) înființată în 1889.

La începutul secolului XX, în orașul Arad activau 6 instituții financiare - bănci și case de păstrare. În comitatul Arad, în cele mai importante comune ale comitatului. până în anul 1909 au fost înființate 17 bănci și case de păstrare, organizate ca societăți pe acțiuni.

În anul 1894 activele bancare din orașul Arad reprezentau 92,54% din totalul activelor bancare ale comitatului, iar în 1909 activele bancare ale băncilor din mediul rural al comitatului ajung la 15,04% din total, față de 7,46% în 1894.

În anul 1909, în comitatul Arad funcționau 43 de cooperative de credit ale căror active bancare reprezentau în 1894 doar 1,19% din totalul activelor bancare arădene, pentru ca în 1909 ponderea lor să crească la 5,26%. În același an, 1909, în oraș erau localizate doar 6 cooperative de credit, restul de 37 funcționând în comune și sate din comitatul Arad.

Sfârșitul de secol XIX găsește mediul bancar arădean într-o evoluție cu accent pe dezvoltarea resurselor financiare în mediul rural. Acestea cresc cu rate mai înalte decât capitalul bancar din oraș, în condițiile în care majoritatea capitalului bancar era concentrat în cele 6 bănci din orașul Arad.

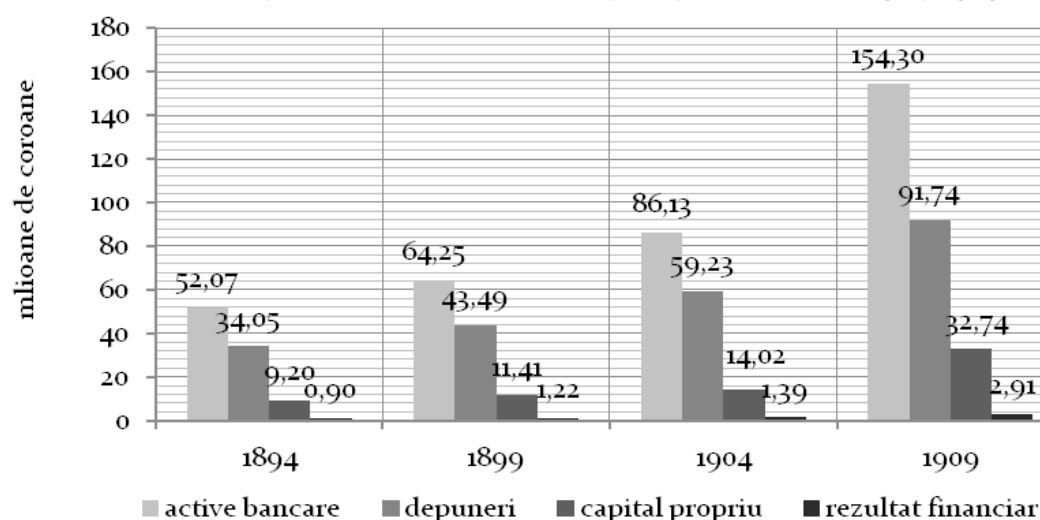
Capitalul bancar în Arad la început de secol XX

După 1900, atât în orașul cât și în comitatul Arad sunt înființate mai multe bănci și instituții de credit.

În anul 1907 se constituie la Arad „*Banca de Credit și Economii Arădeană SA*” („Aradi Hitelbank es Takarékpénztár Rt.) cu capital social de 100.000 de coroane, active totale de 225.000 de coroane, și rezultat financiar de 6.000 de coroane la doi ani de la înființare, în anul 1909. În același an, 1907, se înființează „*Casa de Păstrare Generală din Arad SA*” („Aradi Központi Takarékpénztár Rt.”) o bancă mult mai puternică, având un capital de 1 milion de coroane, rezerve de 40.000 de coroane, active totale aflate la valoarea de 7,749 milioane de coroane, depuneri de 2,573 milioane de coroane și un rezultat financiar de 81 de mii de coroane după doi ani de la înființare, în anul 1909 (Magyar Statisztikai Közlemények, 1913, p. 313).

Figura 1

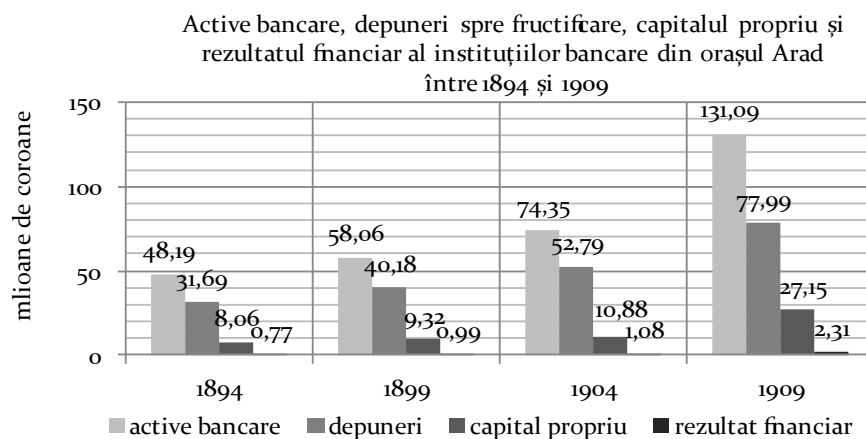
Active bancare, depuneri, capitalul propriu și rezultatul financiar al instituțiilor bancare din comitatul și orașul Arad, între 1894 și 1909

În Figura 1 este prezentată evoluția rezultatelor instituțiilor financiare din comitatul împreună cu orașul Arad, între anii 1894 și 1909, iar în Figura 2 numai rezultatele instituțiilor financiare din orașul Arad. Dacă în 1894 activele bancare totale din Arad ajunseseră la o valoare de 52,07 milioane de coroane, după 15 ani, în anul 1909, ele ajung la 154,3 milioane de coroane, ceea ce înseamnă o creștere a acestora cu un ritm mediu anual de 7,51%.

În timpul primei perioade de cinci ani, dintre 1894 și 1899, în zona rurală a comitatului Arad activele bancare au avut un ritm anual de creștere de 9,72%, pentru ca în ultima perioadă, între 1904 și 1909, rata de creștere anuală a valorii activelor bancare în mediul rural arădean să ajungă la 14,54%. În orașul Arad, în schimb, ritmul mediu anual de creștere al activelor bancare a fost mai mic, respectiv numai 6,90%. Această evoluție confirmă faptul că băncile din mediul rural al comitatului Arad se dezvoltau cu ritmuri mai înalte decât în cele din oraș.

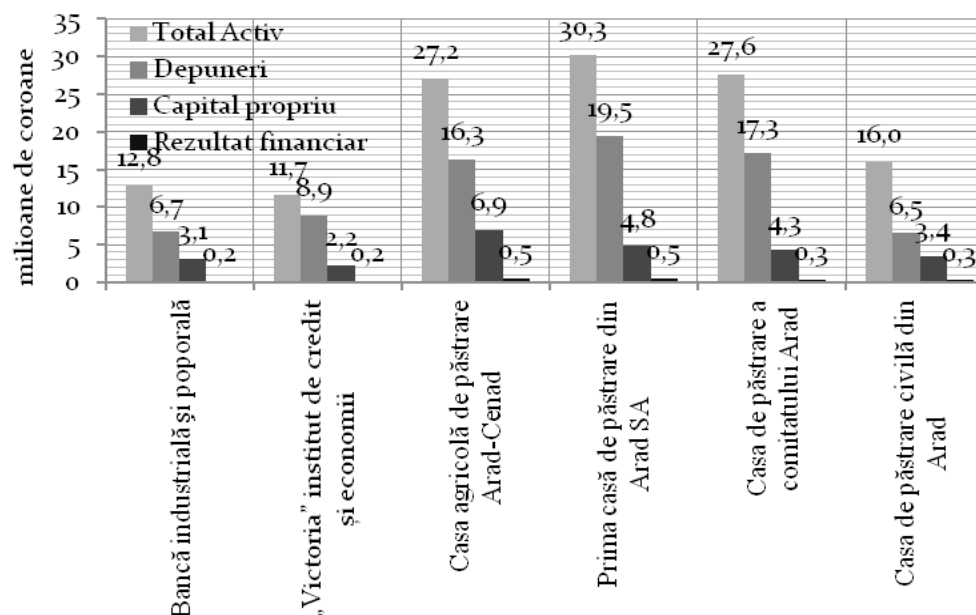
Figura 2

Depunerile de resurse financiare din băncile arădene au crescut între anii 1894 și 1909 cu un ritm mediu anual de 6,83%, iar capitalul propriu bancar a avut un ritm mediu de creștere anuală de 8,83%, în aceeași perioadă.

Figura 3

Activele bancare, depunerile, capitalul propriu și rezultatul financiar al principalelor bănci arădene în anul 1909

În Figura 3 sunt prezentate elemente ale bilanțului celor mai importante bănci arădene în anul 1909: activele bancare, depunerile, capitalul propriu și rezultatul exercițiului. Putem astfel să realizăm un clasament al băncilor arădene, ca urmare a rezultatelor financiare obținute la finalul anului 1909. Prima Casă de Păstrare din Arad SA era evident la acea dată cea mai puternică bancă arădeană, urmată de Casa de Păstrare a Comitatului Arad SA și Casa Agricolă de Păstrare Arad – Cenad SA, aflate la egalitate. Locul trei este ocupat de Casa de Păstrare Civilă din Arad SA. Urmează „Victoria” - Institut de Credit și Economii SA și Banca Industrială și Populară SA, aflate la egalitate.

Între anii 1909 și 1919, vor mai fi înființate în Arad șase bănci de credit și de economii: „Banca de Imobile și Parcelare SA” („Ingatlanforgalmi és Határkimérő Bank Rt.”), „Casa de Păstrare Generală din Arad SA” („Aradi általános Takarékpénztár Rt.”), precum și „Banca Generală Economică din Arad SA” („Aradi Közgazdasági Bank Rt.”), toate trei fondate în anul 1911. În 1912 se înființează „Banca de Circulație Arad SA” („Aradi Folgalmi Bank Rt.”). „Banca de Credit pentru Industrie și Comerț „Arădana SA” („Arădana” Ipar és Kereskedelmi Hitelbank Rt.) a fost înființată în anul 1919.

În zona rurală a comitatului Arad funcționau societăți bancare mici, organizate fie ca societăți pe acțiuni (bănci sau case de păstrare) fie ca și cooperative de credit. Capitalul populației românești a contribuit la înființarea mai multor bănci în comunele și satele comitatului Arad, la sfârșitul de secol XIX și începutul secolului XX, alături de capitalul maghiar, german sau evreu.

În Tabelul 1 sunt prezentate bilanțurile consolidate ale tuturor cooperativelor de credit din comitatul Arad în anul 1909.

Tabel 1 Bilanțul băncilor cooperatiste din anul 1909 în Arad

(mii de coroane)	Pasiv						Activ			
	prvecapital social	depuneri	rediteavansuri și	financiarrezultat	alte pasive	total pasiv	împrumuturi de cont curent	amuturicambii și	alte active	total activ
comitat	1.880	1.949	2.243	152	326	6.550	2.978	3.022	550	6.550
oraș	1.237	154	87	57	29	1.564	348	1.091	125	1.564
total	3.117	2.103	2.330	209	355	8.114	3.326	4.113	675	8.114

Sursa: (Magyar Statisztikai Közlemények, 1913, p. 346)

De asemenea, în localitățile aflate atunci în comitatul Timiș sau Cenad și care sunt astăzi în județul Arad, au funcționat bănci în:

– Nădlac (în comitatul Cenad) - Casa de Păstrare din Nădlac SA, înființată în 1876, Banca Circumscripției Nădlac SA, din 1893, iar din anul 1897, Institutul de Credit și Economii „Nădlăcana” SA și din 1903, Banca Poporală Nădlac SA. „Nădlăcana”, Institut de Credit și Economii SA s-a constituit la 15 iunie 1897, iar activitatea băncii a început la 20 august/1 septembrie 1897. Capitalul inițial a fost de 50.000 florini, împărțit în 1.000 de acțiuni cu valoare nominală de 50 florini. Acționari fondatori au fost: Aurel Petrovici, avocat în Nădlac; Nicolau Chicin, paroh în Nădlac și dr. Romul Nestor, preot din Cenad, cărora li s-au alăturat țărani frunțași din Nădlac și localitățile învecinate. Director executiv al băncii a fost ales Nicolau Chicin, paroh în Nădlac, iar contabil, Aurel Șterca Șuluțiu. Președintele consiliului director a fost Aurel Petrovici, iar al comitetului de supraveghere, Sava Raicu. Statutele băncii au fost aprobate de Tribunalul din Seghedin (Szeged), un rol important în această acțiune revenindu-i avocatului Aurel Petrovici. Operațiunile băncii la înființare au fost, pe lângă

acceptarea depunerilor, acordarea de credite personale pe cambii, credite cambiale cu acoperire ipotecară, cele pe obligațiuni cu „cavenți” (giranți) și creditul lombard.

– Lipova (în comitatul Timiș) – în 1870 se înființează Casa de Păstrare Lipova SA, în anul 1885 se înființează Institutul de Credit și Economii Lipova SA, iar din anul 1893 va funcționa „Institutul de Credit și Economii „Lipovana” SA, bancă românească, cu un capital inițial de 50.000 florini.

– Aradul Nou (Timiș) - încă din anul 1869 se înființează Casa de Păstrare din Aradul Nou SA, cu un capital inițial de 40.000 de florini, constând din 1.000 de acțiuni cu valoare nominală de 40 de florini. Capitalul a fost majorat apoi la 100.000 de florini (guldeni). La 5 ianuarie 1890 se înființează Banca Poporală pentru Aradul Nou și Provincia care devine societate pe acțiuni la 12 februarie 1893. Capitalul inițial era în valoare de 200.000 de coroane, iar fondul de rezervă se situa la 48.000 de coroane (Sava, 2011, p. 355-358).

– Sânpetru German (Timiș) - în 1901 se înființează Prima Casă de Păstrare Sânpetru German SA, din 1907 funcționează Banca Economică Sânpetru German, iar din 1910, Banca Poporală Sânpetru German SA.

– Vinga (Timiș – din 1888, Casa de Păstrare Vinga SA.

– Zăbrani (Timiș) – din 1889, Prima Casă de Păstrare Zăbrani SA și din 1895, Banca Poporală Zăbrani SA.

– Neudorf (Timiș) – din 1907, Prima Casă de Păstrare Neudorf SA.

Până la Primul Război Mondial, în comitatul Arad au fost înființate bănci în următoarele localități:

– Ineu – din 1888, Casa de Păstrare Ineu SA și din 1908, Institutul de Credit și Economii „Lunca” SA, fuzionată apoi, în 1911, cu „Victoria”, devenind filială a băncii arădene.

– Buteni – din anul 1908 a fost înființat „Codrul” Institut de Credit și Economii SA cu capital de 100.000 de coroane din care vărsat inițial 87.000 de coroane. Președinte al băncii a fost Sava Raicu, iar dr. George Popa, vicepreședinte. Dr. Aurel Grozda, Ioan Cosma și Alexandru Nica au fost membri ai direcțiunii. Contabilul a fost Ștefan Peneșiu, iar comitetul de supraveghere era format din: Patriciu Covaciu, președinte; Romul Coțoiu, Virgil Antonescu și Emanoil Comșa, membrii (Tribuna, Arad, anul XV, nr. 19, p.12, 1911).

– Radna - în anul 1897 se înființează Institutul de Credit și Economisire „Mureșanul” SA din Radna. Banca a început activitatea la 18 octombrie 1897, cu un capital social de 40.000 florini, împărțit în 400 de

acțiuni a 100 florini. Operațiunile băncii erau în sfera creditelor cambiale, ipotecare și lombard. Pentru depuneri banca acorda o dobândă de 5%. Președintele direcțiunii a fost V. Beleș, iar comitetului de supraveghere era prezidat de Sava Raicu. Director executiv la înființare a fost Ioan Tuducescu, iar contabil, Ioan Dejenariu.

- Ghioroc - în 1898 a luat ființă „Asociațiunea de Economii și Ajutor din Ghioroc” având un capital de 6.430 florini, format din cote a 40 de florini; iar în 1905, se constituie Casa de Păstrare Podgoria Aradului SA.

- Dezna - în anul 1908 se înființează „Casa de Păstrare din Dezna SA” cu un capital de 40.000 coroane.

- Cermei – Casa de Păstrare din Cermei și Împrejurimi SA, din anul 1911.

- Chișineu-Criș – din 1884, Casa de Păstrare din Chișineu-Criș SA.

- Glogovăț – din 1902, Casa de Păstrare Glogovăț SA.

- Gurahonț – din 1905. Casa de Păstrare Gurahonț SA.

- Pâncota – din 1883, Banca Poporală Pâncota SA și din 1908. Banca Agricolă și Industrială SA.

- Pecica – din 1888, Casa de Păstrare Pecica SA și din 1907, Casa Economică Cercuală de Păstrare Rovine SA.

- Sânmartin – din 1898, Prima Casă de Păstrare Sânmartin SA.

- Săvârșin – din 1897, Casa de Păstrare din Săvârșin SA,

- Semlac – din 1913, Banca Economică Semlac SA,

- Sântana – din 1884, Prima Casă de Păstrare Sântana SA, din 1902, Banca Poporală din Sântana SA, iar Banca Economică și Industrială Sântana SA a fost înființată în anul 1912.

- Șiria – Casa de Păstrare Șiria SA, din 1904 (Weil, 2000, p. 192-193).

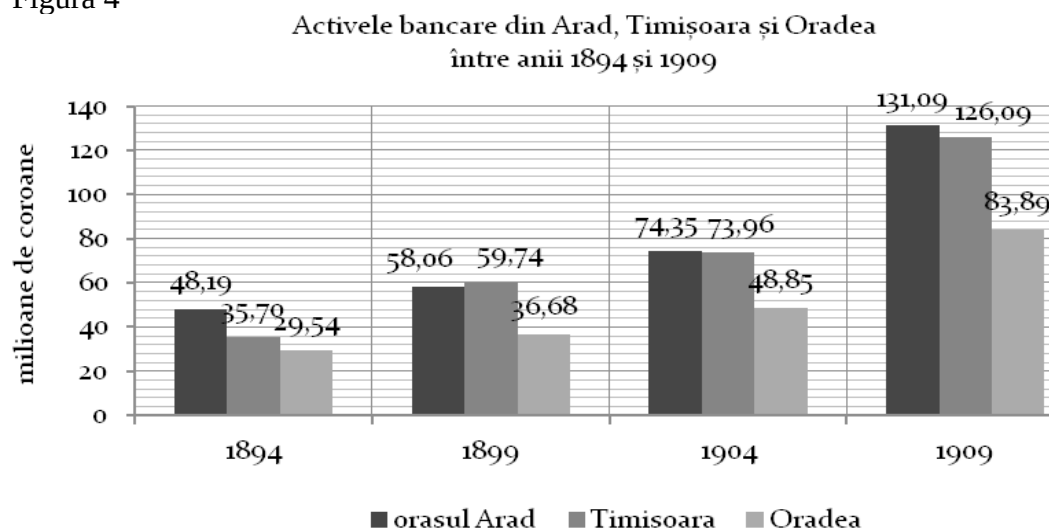
Ca urmare a acestei evoluții a numărului de bănci, în anul 1909, în Arad revenea o instituție de credit pentru 110 km² și pentru 6.504 cetățeni în perimetrul comitatului Arad, iar în oraș, o instituție bancară revenea pentru 8 km² și 4.511 cetățeni (Magyar Statisztikai Közle-mények, 1913, p. 239).

Evoluția resurselor bancare la început de secol XX în comitatele Arad, Bihor și Timiș

În figurile 4 și 5 sunt prezentate evoluțiile activelor bancare și a capitalului propriu al băncilor din orașul Arad în comparație cu băncile din orașele vecine: Timișoara și Oradea între 1894 și 1909. Cu toate că Aradul ajunge la cele mai înalte valori ale activelor bancare (131,09 milioane coroane în 1909 - Figura —4) și ale capitalului propriu bancar (27,15 milioane coroane în 1909 - Figura—5) dintre cele trei orașe, ritmurile medii

anuale de creștere ale activelor bancare și ale capitalurilor proprii bancare, precum și proporția acestora între comitat și oraș, ne dau și alte informații.

Figura 4

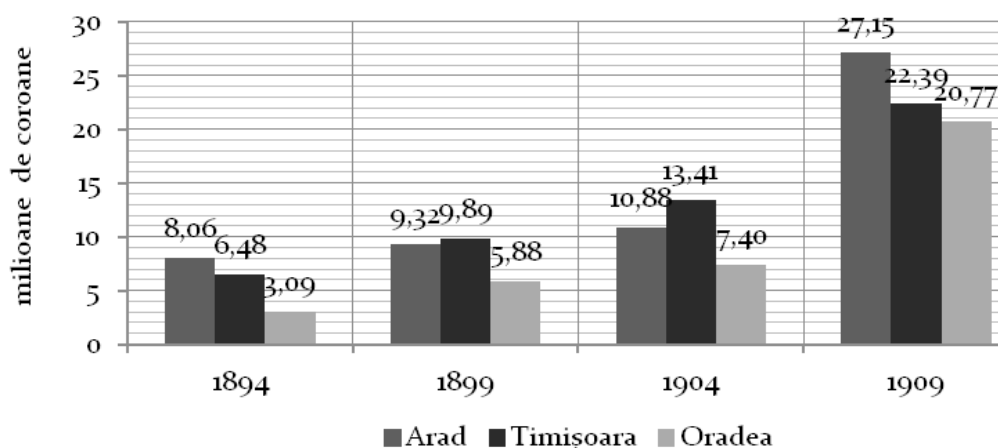
Între anii 1894 și 1909 activele bancare cresc cu o rată medie anuală de 6,82% în Arad, de 5,51% în Oradea și 5,97% în Timișoara, iar pentru capitalul propriu al băncilor, ritmurile anuale medii de creștere se ridică la 8,43% în Arad, 13,54% în Oradea și 8,61% în Timișoara.

O a doua observație se referă la proporția în care se află activele și capitalul bancar între orașul capitală de comitat și zona rurală a fiecăruia dintre cele trei comitate. În comitatul Timiș exista în această perioadă o repartitie echilibrată a capitalului și a activelor bancare între comitat și oraș. În 1894 55,27% din capitalul propriu și 67,66% din activele bancare timișene erau situate în oraș și numai 44,73% din capitalul propriu și 2,34% din activele bancare în comitat. Situația se modifică în 1909 când în orașul Timișoara se regăsește 62,15% din capitalul bancar și 65,30% din activele totale. Între 1894 și 1909, în comitatul Timiș, ritmul mediu de creștere al capitalului propriu bancar a fost de 6,57% pe când în Timișoara a fost de 8,61%. În ceea ce privește dimensiunea activelor bancare, acestea au crescut cu o rată medie anuală de 9,55% în comitat și cu 8,78% în oraș. În concluzie putem spune că la începutul secolului XX, în Timiș capitalul bancar și activele bancare au o repartitie echilibrată între oraș și mediul rural, dar ritmul de creștere al capitalului bancar era mai mare în Timișoara decât în satele și comunele comitatului.

În Bihor situația este asemănătoare celei din Timiș. În anul 1894, 47,58% din capitalul propriu bancar și 26,16% din activele bancare se aflau în băncile din comunele comitatului, iar în 1909 capitalul bancar rural ajunge la o proporție de 35,35% în scădere față de 1894. În același an activele bancare din comitat ajung la 34,7%, o cotă parte în creștere. În schimb, în Oradea capitala comitatului, în anul 1894, capitalul bancar reprezenta 52,42% din total, iar activele bancare 73,84%. În anul 1909 situația se modifică astfel: capitalul bancar orădean ajunge la o cotă de 64,65% din total, aflându-se în creștere, iar activele bancare din oraș ajung la o proporție de 65,30% din total, în scădere față de 1894.

Figura 5

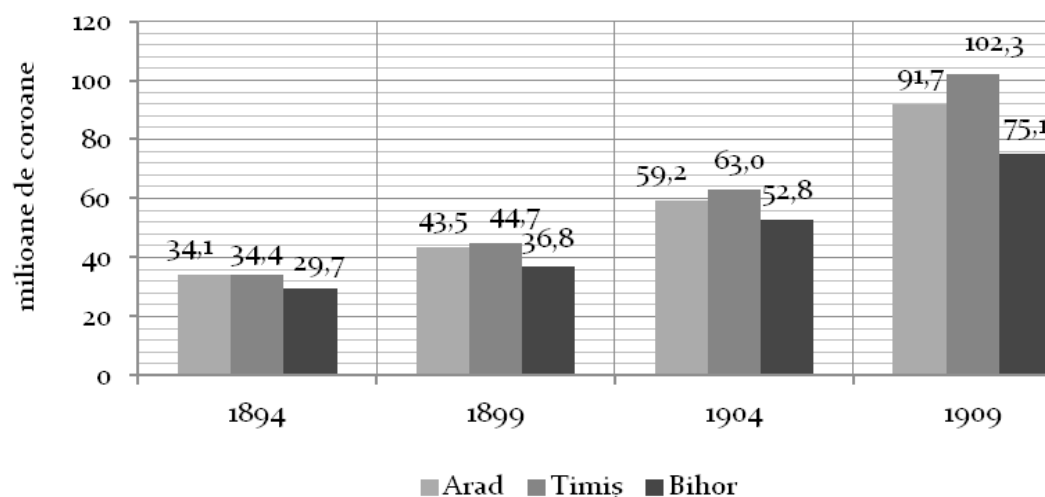
Capitalul propriu al băncilor din Arad, Timișoara și Oradea
între 1894 și 1909

În concluzie putem spune că, între anii 1894 și 1909, în Bihor exista o repartitie echilibrată a capitalului bancar și a activelor bancare între comitat și orașul Oradea, dar ritmul de creștere al capitalului propriu al băncilor din Oradea a fost mai mare decât al celor din comitat, în schimb ritmul de creștere al activelor bancare a fost mai mare pentru băncile din comunele și satele bihorene decât al celor din Oradea.

Figura 6

**Depuneri în băncile din comitatele Arad, Timiș și Bihor
între anii 1894 și 1909**

Aradul, în comparație cu cele două comitate vecine, are însă o situație total diferită din punct de vedere al repartiției capitalului și al activelor bancare între oraș și comitat. În anul 1894, în Arad, proporția de capital bancar aflat în satele și comunele arădene era de numai 12,3% din total, iar în 1909 ponderea rurală a capitalului bancar crește la un nivel de 17,07% total. O primă concluzie arată că în zona rurală arădeană cota de capital bancar și de active bancare era mult mai mică decât cea din orașul Arad. (În 1894 activele bancare rurale arădene erau în proporție de numai 7,46% din total comitat, pentru ca în 1909 să ajungă la 15,04%, într-o disproporție evidentă față de orașele și comitatele vecine).

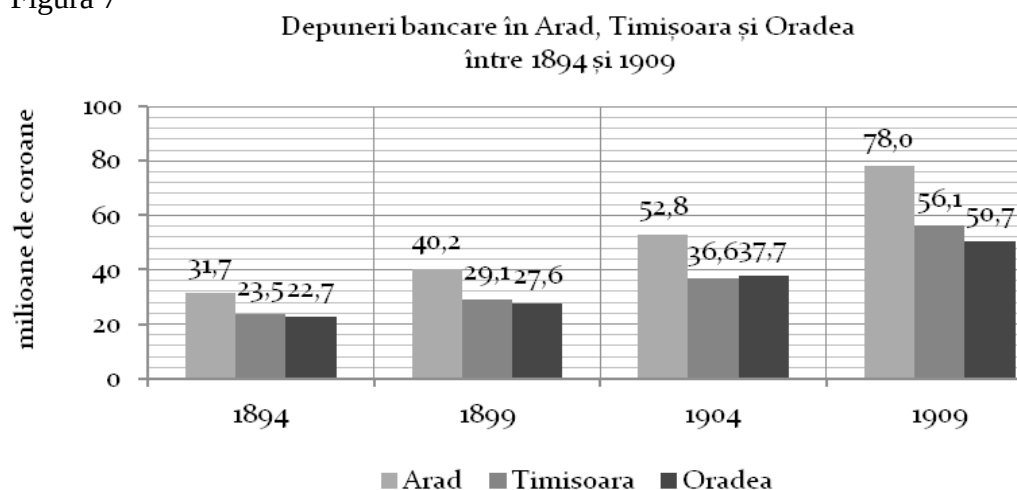
Pe de altă parte, între 1894 și 1909, ritmul mediu anual de creștere al activelor băncilor rurale arădene a fost de 12,65% față de numai 6,9%, în cazul băncilor din orașul Arad. Creșterea anuală medie a capitalului bancar în mediul rural în aceeași perioadă a fost de 11,22%, față de 8,43% în orașul Arad.

Cu toate că exista o disproporție evidentă între mediul rural și urban din punct de vedere al resurselor bancare, ritmul diferit de creștere al capitalului și al activelor bancare între comitat și oraș a redus această diferență la începutul secolului XX în Arad, rămânând însă o importantă concentrare a capitalului bancar în instituțiile financiare din oraș.

Depunerile din băncile comitatului Arad, în valoare de 91,7 milioane de coroane, în anul 1909, sunt mai mici decât cele din Timiș, dar mai mari decât cele din Bihor (Figura 6). În schimb depunerile în băncile din orașul

Arad în valoare de 77,99 milioane de coroane în 1909 sunt mai mari decât cele din băncile Timișoarei care se situau la nivelul de 56,1 milioane de coroane sau decât depunerile din băncile orădene în valoare de 50,7 milioane de coroane (Figura 7).

Figura 7

Rezultatul financiar mediu al băncilor arădene s-a situat în această perioadă la o rentabilitate a capitalului propriu aflată între 8,5% și 10,6% pentru băncile din orașul Arad și între 9,8% și 11,3% pentru instituțiile financiare din mediul rural al comitatului arădean.

Activele bancare din Arad reprezentau, în 1909, 1,66% din activele bancare ale Ungariei de la acea dată. Capitalul bancar arădean reprezenta 1,90% din capitalul bancar ungar, rezervele bancare 2,85%, depozitele 2,39%, rezultatul financiar 2,15%, iar valoarea creditelor acordate, 4,36%. Aceste ponderi ne indică o eficiență peste media Ungariei a băncilor arădene, în ceea ce privește rezultatul financiar al băncilor, dar și al activităților de economisire și creditare.

În anul 1909 comitatul Timiș avea 228 instituții bancare, dintre care 75 erau bănci și case de păstrare și 153 erau cooperative de credit. În același an, comitatul Bihor dispunea de 150 instituții bancare, dintre care 102 de cooperative de credit și 48 de bănci de credit și case de păstrare (Magyar Statisztikai Közle-mények, 1913, p. 238).

În anul 1894, în Arad funcționau un număr de 23 instituții bancare. Dintre acestea 15 erau în comunele și satele comitatului, iar 8 în orașul Arad. 12 dintre instituțiile financiare arădene erau bănci de credit sau case

de păstrare, 6 dintre ele erau situate în mediul rural și restul de 6 în oraș. În același an, în comitat existau 9 bănci cooperatiste, iar în oraș doar 2.

La început de secol XX, în anul 1909, în Arad erau active un număr de 68 de instituții bancare, dintre care 54 funcționau în județ și 14 în orașul Arad. Dintre cele 68 de instituții financiare, în orașul Arad funcționau 8 bănci de credit și case de păstrare precum și 6 bănci cooperatiste. În comunele și satele comitatului activau 17 case de păstrare și bănci de credit, dintre care 8 erau sucursale ale unor bănci din Arad, precum și un număr de 37 de bănci cooperatiste (Magyar Statisztikai Közlemények, 1913, p. 238)

În Tabelul 1 este prezentată evoluția numărului de bănci din cele trei orașe și comitate în anii 1894 și 1909.

Pentru o imagine și mai exactă a performanțelor bancare în cele trei comitate și orașe vecine, în figurile 8 și 9 sunt prezentate câteva elemente de bilanț global al băncilor de credit, caselor de păstrare și băncilor cooperatiste din comitatele Arad, Bihor și Timiș pe de-o parte și orașele Arad, Oradea și Timișoara pe de altă parte, la încheierea anului 1909 (Magyar Statisztikai Közlemények, 1913, p. 342-349).

Tabel 1 Numărul de instituții bancare din Arad, Bihor și Timiș în 1894 și 1909

	anul	Arad	Arad	Oradea	Bihor	Timișoara	Timiș
bănci, case de păstrare	1894	6	12	5	21	8	31
	1909	8	25	15	48	19	75
cooperative de credit	1894	2	11	4	19	3	33
	1909	6	43	13	102	5	153
total instituții financiare	1894	8	23	9	40	11	64
	1909	14	68	28	150	24	228

Sursa: (Magyar Statisztikai Közlemények, 1913, p. 238)

Figura 8

Elemente de bilanț ale instituțiilor financiare din comitatele Arad, Bihor și Timiș în anul 1909

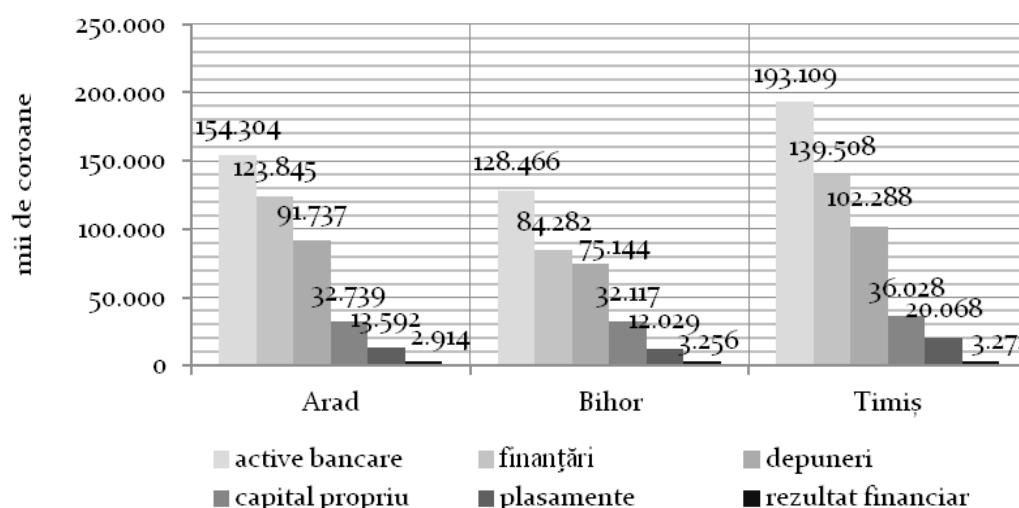
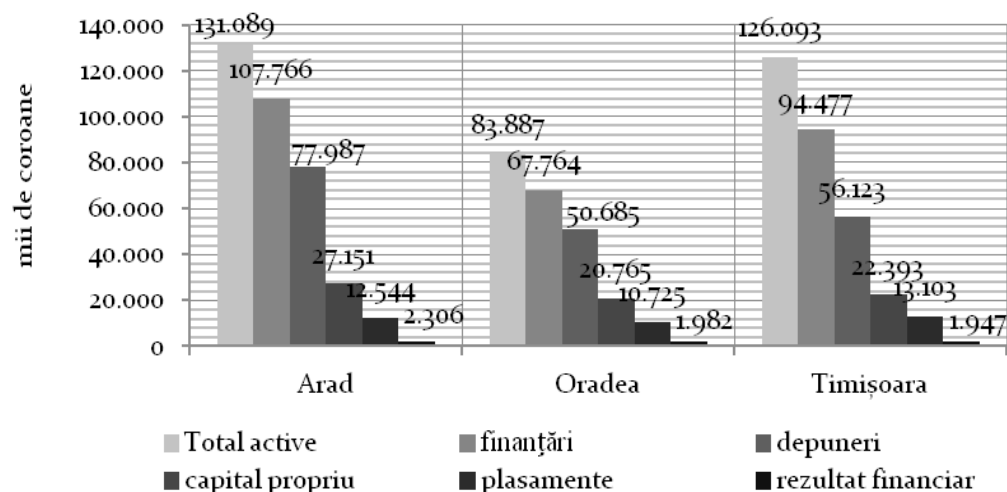

Figura 9

Elemente de bilanț al instituțiilor financiare din orașele Arad, Oradea și Timișoara în anul 1909

Putem astfel aprecia că, în anul 1909, orașul Arad, având 8 bănci și case de păstrare precum și 6 cooperative de credit, dispunea de resurse financiare comparabile cu cele ale Timișoarei, care avea 19 bănci și case de

păstrare, precum și 5 cooperative de credit. Oradea dispunea în 1909 de 15 bănci și case de păstrare precum și de 13 cooperative de credit.

Situația financiară în Arad după Marea Unire

Primul Război Mondial a provocat o inflație nemaiîntâlnită în istoria Austro-Ungariei. La sfârșitul anului 1918, prețurile alimentelor au crescut cu 300% față de nivelul lor antebelic. În același timp, moneda imperială, coroana, s-a depreciat pe piețele internaționale cu 89 %.

În primii ani ce au urmat sfârșitului Primului Război Mondial, în Arad, la fel ca în Transilvania, Banat și Bucovina, leul a luat locul coroanei austro-ungare. Însă nu fără ca alături de coroană să sufere o depreciere accentuată. Scăderea cursului leului s-a datorat pe de-o parte emisiunilor masive de bancnote necesare pentru acoperirea deficitului bugetului public, dar pe de altă parte pentru înlocuirea bancnotelor și monedelor străine (cum ar fi coroana și rubla) rămase în circulație pe teritoriul României, după război. La acestea s-a adăugat, o slabă performanță a producției, ca urmare a distrugerilor provocate de război (BNR, 2014).

În anul 1919, leul era cotelat la Bursa din Paris la un curs mediu de 37,26 FF = 100 lei, după ce, în urmă cu 5 ani, cota era de 100 FF = 98,21 lei. Scăderea cursului leului a afectat și nivelul prețurilor, care la sfârșitul anului 1921 crescuseră, în medie de 12,5 ori (cu 1.149,38%) față de nivelul celor din anul 1914 (Anuarul Statistic al României pe anii 1931-32, 1933, p. 158-159).

În cursul anului 1920 se realizează unificarea monetară, statul român împrumutându-se de la Banca Națională pentru a acoperi valoarea monedelor străine retrase din circulație¹. La 1 septembrie 1920 începe preschimbarea coroanelor în lei, iar la 1 noiembrie se stabilește o paritate oficială la un curs de 1 coroană = 0,50 lei. În schimb, bursa cota coroana la 0,20 lei, astfel încât apar speculații financiare la preschimbarea coroanei în lei. În Arad preschimbarea a fost planificată între 20 august și 10 septembrie 1920 (Românul, 21 august, 1920). În total, în Transilvania și Banat, până la 31 decembrie 1922, au fost depuse pentru preschimbare echivalentul a 5.812.774.948 coroane, acestea fiind achitate cu 2.906.652.560 de lei, ceea ce a însemnat un curs mediu de 0,500045604 lei pentru o coroană. Pe

¹ Una dintre dificultățile majore după realizarea unirii din anul 1918 a fost problema banilor străini rămași în circulație în noile teritorii românești. În Arad, coroana austro-ungară, avea putere circulatorie. Ca urmare, a fost fixat un curs oficial de 1 leu pentru 2 coroane, dar salariile funcționarilor au fost plătite la un curs de 1 leu = 3 coroane. Pentru a limita fenomenul de aflus de bani străini depreciți, în lunile iunie-august 1919 au fost stampilate bancnotele emise de Banca Austro-Ungară (mai puțin cele de 1 și 2 coroane) (BNR, 2015).

întregul cuprins al României au fost preschimbate 8,7 miliarde de coroane răscumpărate cu 4,35 miliarde de lei, la un curs mediu de 0,499513348 lei/coroană (Anuarul Statistic al României pe anul 1922, 1923, p. 284).

Băncile arădene își continuă activitatea și după anul 1918. În primii ani după război, majoritatea băncilor existente în Arad la începutul Primului Război Mondial se înregistrează la Banca Națională a României. De asemenea, bănci din capitală sau din alte orașe importante ale Transilvaniei au deschis sucursale la Arad.

În acest răstimp se afirmă noi instituții bancare. „*Arădana*” societate comercială și industrială SA a executat și operațiuni bancare, fiind una din cele mai puternice societăți comerciale arădene între anii 1920 și 1930. (SOCEC, 1925, p. 43, 44).

O altă bancă înființată la începutul anilor '20 a fost *Casa de Păstrare și Comerț de pe Valea Crișului SA* cu capital la înființare de 2 milioane de lei. Banca a avut filiale în comunele situate pe valea Crișului Alb, la Gurahonț, Buteni, Sebiș, Cermei și Ineu.

Sucursalele arădene ale băncilor bucureștene, clujene, timișorene sau italiene au contribuit la finanțarea industriei din Arad în anii '20. De exemplu, Banca Românească SA, care a înființat sucursala arădeană la 7 noiembrie 1920, l-a avut pe arădeanul Ștefan Cicio-Pop în consiliul de administrație în anii '20.

Alte investiții ale băncilor bucureștene se îndreaptă spre proprietățile imobiliare și forestiere. Banca Generală a Țării Românești a achiziționat în această perioadă 4.721 de hectare de pădure la Roșia Petriș și Corbești (Cociora A., 1978, p. 484).

Banca Marmorosch Blank & Co SA București avea o filială la Arad - situată pe b-dul. Regina Maria la nr.19, directorul filialei fiind László Desideriu - și împreună cu Banca de Credit Român precum și cu Banca Agrară Privilegiată SA din Cluj a participat, în anul 1920, cu capital, la înființarea societății „Astra” la Arad, alături de capitalul străin.

Capitalul italian era reprezentat la Arad, spre finele deceniului 3 al secolului XX, de sucursala Băncii Comerciale Italiană și Română SA București înființată la 20 iunie 1928, cu sediul pe str. Brătianu la nr.11. Sucursala arădeană a băncii a finanțat mai ales operațiuni de comerț exterior ale marilor firme industriale arădene: F.I.T.A., Industria Textilă Arădeană sau Carol Andrényi și fii SA Arad.

Între anii 1921-23, dobânzile la creditele angajate la bănci pentru împrumuturi se ridicau la 20-25%, de multe ori fiind depășit și acest nivel,

ajungându-se și la dobânzi de 32%. După 1927, sistemul financiar a revenit la cote de dobândă de 18% (Cociora A., 1978, p. 484).

Începută din anul 1921, activitatea sucursalei arădene a Băncii Naționale a României a situat județul Arad pe locul 7 între celelalte județe ale României, între anii 1921-1930, în anul 1928 registrul de casă consemnând suma de 2,37 miliarde lei (Cociora A., 1978, p. 483).

În anul 1922, în județul Arad funcționau 22 de bănci, având un capital de 84,19 de milioane de lei. În județul Bihor erau înregistrate 26 de bănci cu un capital vărsat de 68.461.250 de lei, iar în Timiș - Torontal activau 86 de bănci cu un capital bancar în valoare de 91.595.500 lei (Anuarul Statistic al României pentru anul 1922, 1923, p. 202-203).

În anul următor, cele 11 bănci care funcționau pe teritoriul județului Arad în zona rurală aveau un capital propriu care se ridica la valoarea de 4,3 milioane de lei. Băncile din orașul Arad, în număr de 12, aveau un capital propriu în valoare de 89,16 milioane de lei. De asemenea, în sistemul financiar arădean activau și un număr de 25 bănci populare organizate ca societăți pe acțiuni sau cooperative de credit și care însumau un capital propriu în valoare de 5,73 milioane de lei 8). În concluzie, în total, în județul Arad, în anul 1923 existau resurse de capital propriu bancar în valoare de 99.165.410 lei.

Dacă avem în vedere cursul oficial al coroanei din anul 1920 de 1 leu = 2 coroane, înseamnă că echivalentul resurselor de capital propriu bancar, în 1923, în județul Arad, era în valoare de 198,33 milioane coroane 1920, față de 29,622 milioane coroane în 1909 sau 102,7 milioane de coroane, cât reprezenta capitalul bancar al Aradului la 1913 (dr. Nerva, 1938, p. 101). Ca urmare, putem spune că, nominal, în cei zece ani dintre 1913 și 1923, capitalului bancar arădean a crescut cu 93,1% (sau 6,8% creștere medie anuală), cu toate pagubele provocate de Primul Război Mondial.

La sfârșitul anului 1925, activele băncilor arădene s-au ridicat la valoarea de 2,096 miliarde lei (Cociora A., 1978).

Bibliografie

- „1840 dik evi orszaggyülesi Törvenyczikkelyek 215073-D.” <https://books.google.com/books?id=WD5JAAAacAAJ>. 1840. (accesat septembrie 25, 2015).

- Banque de France. <https://www.banque-france.fr/en/banque-de-france/history/the-milestones/1800-creation-of-the-banque-de-france.html>. 2015. (accesat octombrie 21, 2015).

- BNR. <http://www.bnr.ro/Perioada-contemporana--1051.aspx>. 31 octombrie 2014. (accesat octombrie 31, 2014).
- , [„http://www.bnr.ro/Perioada-contemporana--1051.aspx#pi.”](http://www.bnr.ro/Perioada-contemporana--1051.aspx#pi) 20 august 2015. (accesat 20 august, 2015).
- Cociora A., Timbus M., Glück E, Roz Al. „Istoria Contemporană. Perioada interbelică. Dezvoltarea social economică Finanțele.” În *Aradul. Permanență în istoria patriei*, 483. Arad: Casa Scânteii, 1978.
- dr. Nerva, Jerca. „Contribuțiuni la studiul situației economice a județului Arad.” *Hotarul Literar- Cultural - Artistic*, Anul V. Nr. 4 Aprilie 1938: 99-102.
- Dronca, Lucian. *Băncile românești din Transilvania în perioada dualismului Austro-Ungar 1867-1918*. Cluj-Napoca: Editura Universitară Clujeană, 2003.
- Glück, Eugen. „Situația social-economică până în anul 1867.” În *Aradul. Permanență în istoria patriei*, 284-291. Arad: Combinatul Casa Scânteii, 1978.
- Hivatalos Statistikai Kozlomenyek - Magyarorszag Hitelintezetei 1876. *Orszagos Magyar Kir. Statistikai Hivatal*. Budapesta: Athenaeum R.Tars Konig, 1878.
- Magyar Statisztikai Közlemények. *Hitelintezétei az 1894-1909 években*. Budapest: Editura Pesti Könyvnyomda Részvenytársaság, 1913.
- Maior, Liviu. *Mișcarea națională românească din Transilvania (1900 1914)*. Cluj Napoca: Editura Dacia, 1986.
- Ministerul Industrie și Comerțului Direcțiunea Generală a Statisticii. *Anuarul Statistic 1923*. București: Tipografia Curții regale F. Gobl. Fii, 1924.
- Ministerul Industriei și Comerțului Direcțiunea Generală a Statisticii. *Anuarul Statistic al României 1922*. București: Tipografia Curții regale F. Gobl. Fii, 1923.
- Mușat, Mircea, și Ioan Ardeleanu. *România după Marea Unire*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.
- Nițu, Adrian. „Mediul financiar bancar arădean în secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX.” În *Arad. Economie și societate , vol II*, de Nițu Adrian și alții, p. 15-116. Cluj Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană, 2016.
- Oesterreichische National Bank.
„<https://www.oenb.at/Ueber-Uns/Unternehmensgeschichte/1818-1878.html>.” <https://www.oenb.at>. 2015. (accesat septembrie 20, 2015).

- Orszagos Magyar Kir. Statistikai Hivatal. *Hivatalos Statistikai Kozlemenyek - Magyarorszag Hitelintezetei 1877*. Budapest: Editura Athenaeum R. Tars Konig, 1879.
- Roșuț, Nicolae. „Contribuția Aradului la pregătirea și înfăptuirea unirii Transilvaniei cu România .” În *Studii privind istoria Aradului*, 217. București: Editura Politică, 1980.
- SOCEC. *Anuarul „SOCEC” al României Mari*. I. București: Editura SOCEC & Co Societate Anonimă, 1925.
- Stanciu, George. *Structura economică a satului românesc. Contribuțiuni la cunoașterea economiei țărănești din România*. București, 1938.
- Weil, Alois. *Arad. Hârtii de valoare*. Arad: Centrum Voor Scriptophilie BVBA, 2000.
- Wikipedia. https://ro.wikipedia.org/wiki/Istoria_activității_bancare. 2015. (accesat septembrie 25, 2015).

Incursiuni în istoria Teatrului de Marionete Arad

The History of the „*Marionette Theatre*” from Arad

*Elena Gherghinescu-Ziegler,
Colectivul Monografic Județean Arad*

Abstract

The theatre has been linked to the puppet and the puppet to the child since immemorial times. The art of puppeteering started to be given a shape and to develop beginning with the ancient period. In the nineteenth century Romania appeared two famous puppets, named Vasilache and Mărioara, that have charmed the public ever since and are very notorious even in the present day, thanks to their smart and sarcastic words. The art of puppeteering was given a significant rise in our country by Lucia Calomeri, an employee of the National Theatre, who managed to establish in 1945 the „*Țândărică Theatre*” from Bucharest, the first puppet theatre from Romania. With the new socialist order in Romania, the children became of utmost importance and, under these circumstances, in the fifties, The „*Marionette Theatre Prichindel*” from Arad was founded, being the second puppet theatre in the country. The first performance ever given at the „*Marionette Theatre*” from Arad was a Soviet play called „*The Enchanted Galosh*” by G.I. Matveev. At the very beginning, only Soviet plays were performed, but later the classical fairytales started to be seen on the stage as well. The puppet has ever been a part of every infant's life and it was a means of enlightenment for workers' children during the communist period in Romania. Over time, there were various types of puppets, but the marionette was in full swing when it was handled with long strings. The staff of the “*Marionette Theatre*” has been renewed many times since its establishment and has always gained fame for its home town, Arad. The future of the theatre belongs to children, the most fastidious and sincere audience.

Key words: theatre, puppet, children, performance, audience.

Obiectul specific al teatrului este păpușa. Vine din negura timpului și a însoțit mereu copilul, din acest motiv a fost reprezentată în diverse forme.

De la amulete găsite în mormintele egiptene cu o vechime de peste 4 mii de ani. La greci, Xenofon amintește despre astfel de amulete din argilă arsă și chiar din fildeș în 422 î. ch. Romanii semnalează găsirea păpușilor în mormintele copiilor. Chiar și reprezentanții Bisericii Catolice (cu preponderență în Evul Mediu, susținută de Inchiziție foloseau păpuși de diferite dimensiuni și forme pentru popularizarea moralei creștine.

Dimitrie Cantemir (26 oct -1673 – 21 aug 1723), luminat am de știință, primul român cu studii academice susținute în Germania. Voievod al Moldovei. La 14 iulie 1714 fost numit membru al Academiei din Berlin. Dar în 1705 face onoare păpușii în „Istoria Ieroglifică” apărută în 1698, numind-o „Păpușă de mască vestită”. Pentru a arăta că era deja un public format pentru acest gen, a spus: „nefiind teatru în țară, s-a jucat la păpuși”¹. După 1880 în Moldova, păpușa sub denumirea de „Vasilache” diminutiv ce vine de la vestitul păpușar al vremii Vasile Drăgan. Personajul, Mărioara este diminutiv ce vine de la Maria, nume foarte răspândit. „Vasilache și Mărioara”, un cuplu păpușeresc ce a răzbit timpurile și ne încântă și azi pe diferitele scene ale teatrelor, prin aciditatea replicilor². O contribuție de seamă în dezvoltarea artei păpușerești a avut-o familia de „păpușari marionetiști” Brauer-Berger³ din Silezia care, din anul 1882 s-a stabilit la Buziaș. Pe lângă spectacolele prezentate a instruit generații de actori păpușari marionetiști timp de mai multe generații. Spectacolele au fost prezentate cu preponderență în Banat și Transilvania, travesând mai multe decenii. În 1980, am întâlnit la muzeul Casei de Cultură din Buziaș aceste păpuși încărcate de istorie⁴. În provinciile Țărilor Române, se dezvoltă păpușa de bălci sub diferitele ei forme participând activ la viața urbei.

Promotoarea dezvoltării păpușeriei culte în țara noastră, de prin 1920, este Lucia Calomeri, absolventă a Conservatorului bureștean și angajată a Teatrului Național. Ea vede în păpușă un mijloc aparte de exprimare și se dedică în totalitate emancipării artei păpușerești la noi în țară. I-a avut alături pe prof. Seșan cu fii săi, pictorul scenograt Löwendal, sculptorul Toader Năstase, Ioana Basarab. Au format o echipă care s-a zbatut pentru emanciparea păpușii în țară. **PRIMUL SPECTACOL CULT**

¹ A se vedea: Gâțză Leiția, *Istoria teatrului de păpuși în România*, Ed. Polirom, 1968, București, p. 22.

² *Ibidem*, p. 24.

³ Familia Brauer-Berger, era o familie de păpușari, cu preponderență se axa pe jocul cu păpuși mariomete, marionete cu tijă, marionete gigant care se puteau mânui doar de doi sau trei actori în funcție de rolul cel deținea păpușa. Mai menționăm că păpușile erau comandate în Cehoslovacia, țară în care arta păpușeriei avea o mare dezvoltare.

⁴ *Ibidem*.

DE PĂPUȘERIE S-A SUSȚINUT ÎN 1928 ÎN BUCUREȘTI. Deși a întâmpinat multe greutăți în emanciparea păpușii, nu a renunțat, reușind după război să instruiască un grup de tinere actrițe marionetiste, printre care și actrița Dorina Tănăsescu, cu care a reușit să înființeze în 1945 Teatrul Țăndărică, teatru care din 1949 devine Teatru de Stat sub conducerea regizoarei Margareta Niculescu, personalitate artistică recunoscută⁵.

Instaurarea noii orânduiri socialiste dă importanță mai mare fragedelor vlăstare ale clasei muncitoare. Iau ființă creșe și grădinițe de stat. La Arad, în conjunctura anilor 1950, trupa tânără a Teatrului de Stat nu mai făcea față multelor cerințe de spectacole pentru copiii preșcolari. La propunerea directorului Teatrului de Stat în colaborare cu primăria orașului și desigur având girul Ministerului de Artă, ia ființă la Arad Teatrul de Marionete „Prichindel”. Al doilea Teatru de Păpuși din Țară. Sfatul Popular alocă noului teatru actuala clădire⁶, care fusese construită de organizația Micilor Meseriași ai orașului pe cheltuială proprie cu destinație de club: aici se țineau conferințe, baluri, diverse activități culturale. Tot din această clădire s-a audiat pentru prima dată în orașul nostru, o transmisie a unui meci de fotbal între o echipă de fotbal din Arad și una din București (1937)⁷. După reamenajările făcute clădirii, pentru utilizarea ei ca sală de spectacol, la 7 mai 1951 se dă prima reprezentație pentru copii cu piesa sovietică „Galoșul fermecat” de G.I. Medvev⁸, regia fiind semnată de regizoarea bucureșteană Sanda Diamantescu, asistată de arădeanul Cristian Frangopol. Primii actori păpușari au fost tinerii de la Teatrul de Stat dar și alți angajați. Teatrul Țăndărică din București a ajutat marionetiștii din Arad cu păpuși, decoruri, personal pentru instruirea noilor păpușari. Tot prin intermediul Teatrului Țăndărică la început, se primea și propunerea de repertoriu care, la acea vreme erau piese preponderent sovietice⁹. A trebuit să mai treacă câțiva ani până să-și facă loc și basmele clasice. După acest prim spectacol, regizorul Cristian Frangopol a devenit regizor angajat și amprenta personalității sale s-a simțit de-a lungul deceniilor. După perioada tumultuoasă a începuturilor, când în întreaga țară era foamete, le era greu la toți. Dar în pofida acelei situații, de copiii clasei muncitoare se ocupa cu preponderență Partidul.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Arhiva Sfatului Popular al Regiunii Arad, reg: 10972/8. 04-1951.

⁷ Puskel Peter, *Aradi tortenetek, emberek*, Ed. jelen konyvek/2015, Arad, p. 25.

⁸ Decorurile au fost executate de A. Brățășanu și A. Wilke, au evoluat actorii păpușari; E. Gherdan, Puica Marin, F. Mihăilescu, M. Frangopol, A. Atanasiu, E. Coraviță, E. Ghiba. Muzica, Edgar Cosma, a fost interpretată la pian de actorul M. Drăgoi.

⁹ S.J.A.N. Arad, fond *Teatrul de Stat Arad*, D 5, f. 166/1951.

Înființarea teatrului de păpuși, a fost o formă instructivă de culturalizare muncitorească prin intermediu păpușii. Fiindcă ea, păpușa, face parte intrinsecă din viața copilului. Această păpușă care, e o adunătură de lemn, cârpe, sfori, mătase, dantelă strânse într-un tot de către scenograf. „Dar, îi dă viață, prin firele puse, actorul ce-o mânuie”. Acest ghemotoc îmbrăcat frumos sau urât, după caz, această minune zic, se numește păpușă marionetă care, dintr-o crisalidă neurastenică, într-un joc bengal împreună cu actorul se transformă într-un fluture strălucitor, zburând spre a-și împlini menirea în basmul din care face parte. De-a lungul timpurilor au fost mai multe feluri de păpuși, păpuși marionete, păpuși pe mână, marionetă cu tijă. În Japonia s-a dezvoltat teatrul de păpuși cu umbre. La Arad, cea mai bună perioadă de dezvoltare a păpuși marionetă a fost atunci când era mânuită cu fire lungi, păpușa, glisând printre decorurile în mișcare, cu lumina și muzica adecvată, lăsa copilul din sală să facă parte aievea din basm. După 1965, trupa de marionetiști se întinerește cu actorii Ela Covaci, Maria Boja, Aurica Spirk, Ileana Fărcaș. Teatrul de Marionete după 1971 intră din nou sub umbrela protectoare a Teatrului de Stat, urmând o altă înnoire a colectivului cu actorii: Julieta Corbu, Alexandru Mermeze, Elena Gherghinescu Ziegler. Mai târziu au apărut și Carmen Mărgineanu, Adela Moldovan, Adi Ungureanu. Piese reprezentative care atât la festivalurile din străinătate cât și în țară au adus lauri teatrului și implicit Aradului, dovedind că face cu cinste parte din cununa culturală arădeană alături de Teatrul de Stat și Filarmonică. Dintre acestea amintim: „Nils”, „HarapAlb”, „Hensel și Gretl”, Punguța cu doi Bani, și câte și mai câte snoave și povești ce ne-au încântat copilăria în ciripitul păsărelor sau în tunetul și vuietul Zmeului sau al Babei-Cloanțe. Regizorii care au dat viață păpușilor alături de actori îi amintesc pe: Cristian Frangopol, Francisca Simionescu, Horia Davidescu, Radu Dinulescu și alții. Scenografiile sunt cei care au îmbrăcat atât păpușile, cât și pe actori, amintim printre alții pe: Toth Francisc, ZiZi Frențiu, Zoe Eisele Súcs. Directorii care au ținut în mâini frâiele teatrului au fost; Ioan Tanzer, Adriana Petrică, Emil Țigan, Ioan Costea, Dan Antoci, Radu Dinulescu. După 1990 trupa teatrului de marionete s-a întinerit cu actori marionetiști care și azi fac cinste și aduc lauri teatrului cum ar fii; Adina Doba, Nuți Dorobanțu, Sorin Dorobanțu, Mircea Moș. Mihaela Rogojină și mulți alții. Toți cei care au contribuit cu numere de creație de la artiști până la tehnicieni au muncit enorm pentru împlinirea viselor artistice, dar mai ales pentru păstrarea și susținerea tradiției „măria sa Marioneta”. Întotdeauna viitorul teatrului sunt copii, cei mai exigenți și sinceri

spectatori. Și acum, doresc Teatrului de Marionete din Arad „Tinerețe fără bătrânețe și Viață fără de moarte”.

Bibliografie

- Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad (de acum se va citi, S. J. A. N. Arad).

- Marienescu Atanasie Marian, *Steaua Magilor, Biserica albă*, 1875.

- Teatrul de Marionete Arad 1951–1981, Caiet aniversar, Arad, 1981.

Incursiuni în istoria Teatrului de Marionete Arad ARAD (prima)

Odată cu instaurarea regimului comunist în România, dimensiunea culturală a societății a fost așezată pe alte baze, în conformitate cu noua viziune despre cultură și artă. A urmat o restructurare la toate nivelurile Culturii Române, unele instituții sunt desființate iar altele se înființează. Excepție de la acest proces nu a făcut nici viața culturală a orașului Arad, unde în anul 1948 prin Hotărârea Consiliului de Miniștri și Decretul Marii Adunări Naționale nr. 408/ 28. 12. 1948, publicat în M. Of. nr. 304/31.12.1948, se înființa Teatrul de Stat Arad. Această instituție, nu venea pe un fond al lipsei de activitate teatrală întrucât la Arad au ființat instituții teatrale încă de la Sf. Sec. al XVIII-lea. Însă noile structuri administrativ locale ce s-au înființat la 2 dec. 1950¹⁰, au modificat conținutul activității cultural-artistice subordonându-le noilor imperative politice. În Arad, noua organizare a fost impusă încă din 2 martie 1948 prin constituirea Comisiei interimare a Căminului Cultural Orășenesc, al cărui președinte a fost numit avocatul Ioan Pălincaș, primarul Aradului. Au fost introduse noi forme de propagandă a Partidului, necunoscute înainte. Trebuia să primeze în mod unitar criteriile ideologice de Partid, chiar în dauna celor estetice ca: Chemările la întrecere, Concursurile Gazetelor de Perete, Colțurile Roșii, Panourile Fruntașilor în Producție etc. În sprijinul acestor opinii veneau și noile genuri artistice de scenă ca: brigada artistică de agitație, dansul tematic, montajul muzical-literar, obiceiuri folclorice (Praznicul de pită nouă, ca un gen de operetă, la fel și Ieșitul la țarină, Vara pe câmpie), urmate de serbări câmpenești și bălciuri. Gândirea comunistă era centrată pe transformarea rapidă a sectoarelor economice politice, sociale și, implicit, pe transformarea fenomenului cultural într-o anexă în sprijinul acestor idei. Acum începea să se pună accent pe transformarea „vechiului om burghez cult”, în „comunistul de tip nou”, cunoscător a tot și toate. Făurirea omului nou prin cultură, trebuia să ducă la dezvoltarea statului socialist. Să fie o cultură omogenă, oficializată, o singură ierarhie de valori, fără conținut

¹⁰ Se zice că au fost alese.

conflictual sau competitiv. Un prim demers în acest sens a constat în reglementarea statutului tuturor formațiunilor culturale amatoare, și profesioniste în sensul subordonării totale de către structurile de partid și stat. Căminele culturale de la orașe și sate, cluburile muncitorești, au fost definite ca instituții de stat sau sindicale care contribuind la îndeplinirea programului Partidului. Nu au fost uitați nici copiii, cu atât mai mult cu cât în zona Aradului era o bogată tradiție a jocului cu păpuși. Probabil și de aceea în Arad s-a fondat în 1949 prima și singura fabrică de păpuși din țară **Arădeanca**. În zona Aradului, jocul păpușilor era un element de comedie de sine stătător, și era folosit cu preponderență de populația catolică de la sârșitul sec. al XVIII-lea¹¹. Mai târziu a apărut „Vicclaimul”, apoi Vertepul sau Hârzobul. Erau jocuri dramatice prezentate cu prilejul sărbătorilor de Crăciun. Acțiunea cuprindea atât scene biblice cât și laice, unele chiar burlești. După Atanasie Marian Marienescu, datina Vertepului era să fie jucate și păpușile, ce reprezintă mai mult scene din legende, iară jucătorul, făcând adeseori comedia, produce numai batjocură și râs¹². Spectacolele erau complexe, fiindcă evoluau atât personaje vii cât și păpuși, acțiunea fiind intercalată într-un tot unitar. Personajele actori erau distribuite în funcție de scenariu: biblice ca: Îngerul, Irod, Soldatul, Gașpar, Melchior, Balthazar) cât și profane (Păpușarul, Scroafa, Păstorul) și mai evoluau păpușile (Adam, Eva, Crâșnicul, Jandarmul, Soldatul). Toți erau costumați așa cum o cereau personajele: comănace din carton, cilindrice sau țuguiate, brâuri și diagonale, săbii și buzdugane, împodobite cu hârtie colorată, stelute și alte ornamente. Păpușile erau cioplite din lemn și îmbrăcate cu petice colorate, reprezentând diferiți oameni, iar actorii purtau recuzită confecționată special. Lada păpușilor era construită din șipci de brad sau tei, și se deschidea spre public, câmpul scenei cu pereți pictați și podeaua vopsită era căptușită cu blăniță de iepure, scoarță de copac sau mușchi vegetal. Fundul dublu, permitea deplasarea păpușilor, prin fante decupate geometric formând trasee sub forma unui labirint. Spectacolul având un fond sonor permitea jocul simultan între păpușă și actor. La răspândirea spectacolelor păpușerești o contribuție de seamă a avut-o familia de păpușari marionetiști, Brauer-Berger din Silezia, stabilită în 1882 la Buziaș, care a instruit generații de actori păpușari marionetiști și a susținut spectacole timp

¹¹ În analele și în documentarele studiate până acum nu s-au găsit referiri la faptul că populația Ortodoxă ar fi folosit asemenea practici. Cu atât mai puțin găsim implicată Biserica, ea desfășura spectacole tradiționale dar, numai în lăcașurile de cult. Biserica Ortodoxă mai iniția serbări religioase cu ocazia „Hramurilor Bisericești” și a „Rugilor”.

¹² A.M. Marienescu, *Steaua Magilor, Biserica albă*, 1875.

de mai multe decenii. În Prima jumătate a secolului al XX-lea, spectacolele cu păpuși, cu măști, cu marionete au început să fie prezentate în conacele boierești cu prilejul diferitelor evenimente. Primele inițiative pentru înființarea unui teatru de păpuși în România, au fost făcute după Primul Război Mondial de Actrița Teatrului Național București, Lucia Calomeri care, de prin 1920, împreună cu Arhitectul Theodor Năstase, pictorul G.Lowendal, sculptorița Ioana Basarab, Prof. Seșan cu fii săi Vera Mora și Milan Seșan, aceste demersuri au fost finalizate, abia în 1945 când, în București au fost puse bazele Teatrului „Țândărică”, devenind Teatru de Stat în 1949, sub conducerea regizorului angajat Margareta Niculescu. Conducerea politică a acelei vremi a dat o importanță deosebită înființării de noi creșe și grădinițe în Arad. Indubitabil acești copii cooptați în grădinițe trebuiau să participe la o formă de integrare în noua orânduire socialistă și, cel mai persuasiv mijloc de integrare a copilului, a fost atunci și este și acum, păpușa. Facem mențiunea că-n cadrul Teatrului de Stat Arad a funcționat înainte de 1950 un „colectiv” artistic format din tineri. Acești tineri au fost pregătiți în mod special pentru a mânui marionete¹³. În mod firesc sub umbrela Teatrului de Stat a luat ființă secția de păpuși sub directia sa organizare artistică și tehnică. Pentru ***Teatrul de Marionete a fost desemnată de autoritățile locale „fosta sală acinematografului Savoy, fost Club al Micilor Meseriași înainte de naționalizare”***. Gongul inaugural a sunat la 7 mai 1951 cu piesa sovietică, „***Galoșul fermecat***”¹⁴ de A. G. Medvev, sub direcția de scenă semnată de S. Diamandescu de la (București Țândărică) și arădeanul C.Frangopol¹⁵. „Prin înființarea Teatrului de Marionete se urmărea punerea la dispoziția arădenilor încă un mijloc de educare în spiritul unei morale noi, proprie viitorilor apărători ai cuceririlor revoluționare ale poporului nostru muncitor”. În 1952 a fost întocmit primul plan de producție al instituției. El a cuprins devize analitice pentru fiecare premieră și refacerea spectacolelor, data premierelor, nr. de repetiții, descrierea și costul decorurilor al costumelor, butaforiei, și nu în ultimul rând, turneele. În 1955 s-a apreciat că munca Secției de Marionete este nesatisfăcătoare. Fiindcă încăprile vechiului cinematograful nu puteau fi încălzite, deoarece repetițiile și spectacolele au fost organizate la Teatrul de

¹³ Marioneta reprezintă forma cea mai complexă a teatrului de păpuși, fiind acționată cu fire lungi, medii și scurte.

¹⁴ Decorurile au fost executate de A. Brătășanu și A. Wilke, au evoluat actorii păpușari; E. Gherdan, Puica Marin, F. Mihăilescu, M. Frangopol, E. Atanasiu, E. Coraviță, E. Ghiba. Muzica Edgar Cosma, a fost interpretată de actorul M. Drăgoi la pian.

¹⁵ Conform unui raport al Teatrului de Stat Arad, premiera ar fi avut loc în 7 oct. 1951 (A. N Arad, F. T. S. A., D. 20/1951, f. 3).

Stat, stânjenindu-le chiar și acestora activitatea. Lipsa unui magnetofon, pentru redarea vocilor și a benzii sonore, a făcut imposibilă montarea în acel an a mai mult de două premiere. Însă prin Decizia Comitetului Executiv al Sfatului Popular Regional Arad nr.33572 din 29.10.1955, s-a hotărât redenumirea Teatrului de Marionete „Prichindel” Arad, antecesorul actualului Teatru de Marionete Arad, prin desprinderea de Teatrul de Stat Arad. Astfel, Teatrul de Marionete Arad a dobândit personalitate juridică la inițiativa Regionalei Arad. În concret a avut loc transferul de personal, de patrimoniu și de atribuții specifice. Teatrul de Marionete Arad s-a impus în viața teatrală internațională și națională, prin perfecționarea actorilor, îmbunătățirea permanentă a scenografiei, și a sonorizării, cât și prin invitarea regizorilor de prestigiu. În timpul directoratului lui Ioan Tanzer (1960-1974) a crescut nr. spectacolelor de la sediu și a celor din turneu, Spectacole au fost vizionate anual de peste 13000 spectatori. S-au organizat cursuri de cultură generală pentru copii. Începând din anul 1970 Teatrul de Marionete a participat frecvent la turnee organizate în Iugoslavia, Ungaria, Polonia Franța, obținând premii și distincții. În 1970 Teatrul de Marionete a fost din nou încorporat în structura Teatrului de Stat până în 1975, însă din acest an până în 2014, fiind instituție cu personalitate juridică proprie. Din a doua generație care a întregit faima teatrului au făcut parte Dir. A. Petrică, Emil Țigan, regizorii C. Frangopol, Horia Davidescu, scenograful Francisk Toth, Zizi Frențiu, Zoe Eisele. Actorii marionetiști Julieta Corbu, Carmen Conțan, Elena Gherghinescu-Ziegler, Adela Ungureanu, Adela Moldovan, Julita Corbu A, Sedlacec, A, Mermeze și mulții alții. Acum trupa teatrului este complet întinerită ducând cu succes renumele marionetei pe noi culmi ale succesului.

Bibliografie

- *** S. J. A. N. Arad, F.T. de S. Arad.
 - Primăria Municipiului Arad, 1957-1960.
 - Gâță Letiția, *Istoria Teatrului de Păpuși în România*, București, 1968.
 - Marienescu Atanasie Marian, *Steaua Magilor, Biserica alba*, 1875.
- *** Teatrul de Marionete Arad 1951-1981, *Caiet aniversar*, Arad, 1981.

Contribuția regizorului Cristian Frangopol la dezvoltarea Teatrului de Marionete din Arad

După cum se cunoaște, viața teatrului de marionete a luat ființă ca o necesitate obștească. Teatrul, este un organism viu „etern”, trăiește prin ceea ce comunică și va continua s-o facă și după ce noi, cei de azi, vom fi urcat de mult în lumea cea fără de doruri pământești.

În mai 1951, când a luat ființă teatrul de marionete, în Arad existau încă două instituții culturale care sporadic se ocupau de copii. Mă refer la Teatrul de Stat Arad și Filarmonica de Stat Arad. Dar era tot mai acerbă nevoia unei instituții care să poarte copiii cu inocența lor în propria instituție cu specific “păpușeresc”. În cadrul Teatrului de Stat era înființată o trupă de tineri actori implicați cu spectacole pentru copii, regizate de tânărul pe atunci Cristian Frangopol (5 dec. 1919 - 23 mai 1988). Așa că atunci când a fost inaugurat teatrul de păpuși (la inițiativa Primăriei locale și a Teatrului de Stat), în mod firesc a fost desemnat Cristian Frangopol cu inițierea și formarea echipei de păpușari și a corpului său tehnic necesar funcționării noului teatru, implicit a fost regizor angajat al teatrului de marionete “Prichindel” nou înființat¹⁶.

Deoarece Cristian Frangopol a fost primul regizor și întemeietor al teatrului “IN MEMORIAM” îi dedic aceste aprecieri. “PĂPUȘA ȘI MARIONETA SUNT INSTRUMENTE CARE TREBUIE APRECIATE, RESPECTATE ȘI IUBITE”, acesta a fost motto-ul de credință al regizorului Cristian Frangopol, pe care cu cerbicie a avut grijă să o inducă și artiștilor păpușari. Înainte de activitatea artistică să ne familiarizăm cu omul Cristian Frangopol. S-a născut în București în 5 dec. 1919, ajunul lui –Moș Nicolaie. Totuși, a fost botezat, Cristian, fiindcă – cred eu - gândul mamei sale era la truda nașteri Fecioarei Maria pe care o venera. Cristian era ultimul din cei șapte copii ai familiei Frangopol. Tatăl, Ștefan, era funcționar de Stat, mama Elena era casnică. Copilăria a petrecut-o în liniștirea familiei. Studiile liceale le-a urmat la liceul “Sfinții Voievozi Mihail și Grăvil”, urmând apoi Școala Militară Superioară de Ofițeri –Nicolae Bălcescu - din București la arma – Artilerie Antiaeriană. A ieșit sublocotenent, repartizat la garnizoana din Ploiești.

În februarie 1947 se căsătorește cu tânăra Maria Borota. În februarie 1948 este epurat din armată. Nemaivăd un loc de muncă și fiindcă dintotdeauna simpatiza cu arta, literale, scriind la gazeta *Rampa* diferite cronici teatrale, cunoscând lumea teatrului, a fost invitat să facă regie tehnică, roluri de mica anvergură la Teatrul Național și la Teatrul Nottara din București.

¹⁶ S. J. A .N. Arad, fond *Teatrul de Stat Arad*. D5/1951, f. 14.

Datorită unor neînțelegeri în interiorul familiei s-a mutat din București la Arad. Primit în teatrul din Arad, a luat-o de la zero. Cu roluri sporadice, cu regie de culise, apoi asistent de regie, colaborator regie și apoi regizor plin. Acordându-i-se încrederea de-a pune în scenă diverse spectacole de o mai mică și mai mare dificultate, regizorul Frangopol se implică exemplar. Printre spectacolele regizate la Teatrul de Stat le amintesc pe cele din anul 1948: *O zi de odihnă, Pâine și sare*, având în distribuție pe: Dinu Gherasim, Olimpia Didilescu, Romeo Lăzărescu și alții¹⁷. În 1949 a pus în scenă *Bădăranii, M-am născut ieri, Medicul de plasă, și Cumpăna*, au fost distribuiți actori ca: Florica Demian, Lulu Popescu, Olimpia Didilescu, Ștefan Ciubotărașu, Mircea Antoniu, Dinu Gherasim, Aurel Decu și alții. În stagiunea din 1949-1950 i se încredințează regia spectacolului pentru copii „Scufița Roșie” de E. Ciornîi și *Sacul cu surprize* tradus de Radu Miron¹⁸. Dar prima piesă regizată la Teatrul de Marionete „Prichindel” a fost *Galoșul Fermecat* de A. Medvev¹⁹. Este emoționant cuvântul de încheiere de la deschiderea oficială adresat copiilor: „Noi, colectivul Teatrului de Marionete, ne angajăm să vă dăm reprezentații cât mai frumoase și mai instructive, iar voi, copiii, să căutați să faceți din teatrul de marionete cel mai plăcut loc de distracție și învățătură”²⁰.

A participat, s-a implicat efectiv în primele turnee ale Teatrului și a ajutat la sudarea echipei marionetiștilor, formând o „familie”. Din această primă familie de actori a anilor 1950 amintesc doar pe: Elena Gherdan, Maria Frangopol, Ela Covaci, Puica Marin, etc. Cu emoția începutului a urmat punerea în scenă a pieselor: *Călătorie prin țări minunate, Porumbelul alb, Gâscănel, Iepurele și vulpea*. Fiindcă în acei ani se pune un accent deosebit pe montarea pieselor sovietice, a avut dibăcia (intuiția militarului format) să strecoare inegalabilele basme autohtone și internaționale întru buna mlădiere sufletească a copilului. Stilul de lucru, de punere în scenă a pieselor era „clasic”, respecta cu sfințenie indicațiile scenaristului, creând de fiecare dată acea atmosferă de vrajă, mister. Făcea spectatorul din sală, să fie contemporan cu personajele. Amintim după anii 1960 piesele: *Punguța cu doi bani* după I. Creangă, *Capra cu trei iezi* după I. Creangă, *Crăiasa Zăpezilor* de H. Chr. Andersen, *Hansel și Gretel* după Frații Grimm, dar și piese specifice acelor vremuri ale anilor 1970: *Iancu Jianu, Mureșul și Oltul*

¹⁷ *Idem*, D. 3/1948, f. 20.

¹⁸ *Idem*, D. 5/1949, f. 32.

¹⁹, *Ibidem*, f. 143.

²⁰ *Idem*, D.20/1951, f 14.

de Al. Mitru, *Băiatul și soarele* de M. R. Ene și câte și mai câte piese “buchisite” pe scena marionetelor împreună cu scenografia.

Dintre scenografii cu care a făcut echipă bună aş aminti: Toth Francisk, soţii Sever şi Zizi Frenţiu, Eustaţiu Gregorian şi desigur angajata teatrului Zoe Eisele Sŭcs, alături de talentaţii actorii marionetişti fără de care munca ar fi fost un “bob zăbavă”. Prima dată când reuşeşte să scoată teatrul de marionete în lume este anul 1956 la SĂPTĂMÂNA TEATRELOR DE PĂPUŞI DIN REGIUNI, care s-a susţinut la Timişoara, cu spectacolul “*Crăiasa Zăpezilor*”, regia C. Frangopol, scenografia Francisk Toth, obţine premiul II pentru regie. Din cauza slabei finanţări a culturii nu reuşeşte să ducă teatru la un alt festival decât în 1960 la Bucureşti, festival tematic “CUM EDUCĂM COPILUL” cu spectacolul “*În împărăţia periei de dinţi*” de Magda Gheorghiu, regia Cristian Frangopol, scenografia Sever Frenţiu, muzica Paul Urmuzescu.

Chiar dacă nu s-a obţinut nici un premiu, era importantă participarea teatrului, contactul artiştilor marionetişti arădeni cu mişcarea păpuşerească din alte teatre, felul de abordare a altor regizori şi scenografi a scenariilor din repertoriu. Continuă preocuparea neostoită a regizorului cu revigorarea trupei de actori, cu noi cadre bine pregătite profesional. În 1966 intră în teatru: Aurica Spirk, Ileana Fărcaş, Florica Ardelean. *Harap Alb*, dramatizare după I. Creangă, a fost piesa de referinţă. Regizorul Frangopol s-a regăsit atât de mult în acest basm încât s-a identificat cu el şi îl prezenta la fiecare festival unde era invitat Teatrul de Marionete, culegând aproape toate premiile.

Ultima dată când a prezentat acest basm a fost la Festivalul Internaţional de la Bekescsaba din R. P. Ungară în anul 1972, unde s-a obţinut premiul pentru regie şi scenografia doamnei Zizi Frenţiu. Cristian Frangopol s-a preocupat îndeaproape şi de creşterea şi dezvoltarea profesională a actorilor, dând posibilitate celor care vor fi vrut să participe la cursurile de perfecţionare aprobate de Minister²¹. Ultima revigorare a trupei sub conducere lui, ca regizor, s-a făcut în 1971 cu actorii Julieta Corbu, Alexandru Mermeze, Elena Gherhinescu Ziegler, iar peste câţiva ani, Carmen Conţan, Adela Moldovan, Adi Ungureanu. De asemenea, a fost invitat să pună în scenă spectacole la alte teatre din ţară ca: *Alba Iulia (Povestea porcului)*, *Craiova (Scufiţa Roşie)*, *Constanţa (Capra cu trei iezi)*, *a mai montat şi-n fosta Iugoslavie şi la Belgrad*. Din documentele vremii şi din amintirile reiterate a reieşit faptul că, Cristian Frangopol, având o educaţie militară, a avut dârzenia în acele vremi revolute de-a sta ca un

²¹ *Idem*, fond Comitetul Judeţean al Educaţiei Socialiste Arad, D. 3/1976, f. 134.

fanion în fața multelor greutăți inerente începutului. Intuiția că “*păpușa – marionetă*” este unică, cu încredere către ziua de mâine, a insuflat și echipei de actori (mai sceptici) crepusculul zilei de mâine. Așadar, în acea perioadă, factorul decizionar în teatru era regizorul Cristian Frangopol. Amprenta dânsului era pretutindeni și a continuat chiar și după desemnarea unui director plin în persoana domnului Tanzer Ioan.

În caietul aniversar din 1981²² am descoperit aceste gânduri ale dânsului: “Nu este ușor să captezi atenția copilului pe parcursul spectacolului, nu este ușor să canalizezi conștiința grupului de spectatori în favoarea binelui, să trezești în el poziția criticii deliberate de a-I face să freamăte de emoția și bucuria pe care o poate da teatrul. Păpușa și marioneta sunt instrumente care trebuie respectate, apreciate, iubite. Sunt instrumente care mânuite de interpreți valoroși sunt demne de orice partitură, sunt demne de dragoste și pasiune. Să nu le părăsim, să nu le neglijăm, nu sunt minore și perimate decât în mâna nepricepuților”.

Astăzi, într-o “lume spectacol” și într-o lume definită de specialiști ca “ecran global”, mulțumim pentru profesionalismul și abnegația prin care a-ți marcat cultural și artistic, istoria recentă a Teatrului de Marionete din Arad.

²² Caiet aniversar, *Teatrul de Marionete Arad 1951-1981*, Arad, 1981.

Situația sanitară a județului Arad între anii 1938-1944

The sanitary situation of Arad County between 1938-1944

*Mirela Pacița,
Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale*

Abstract

At all times, health progress has largely depended on the economic, social and cultural situation of the population. The entire system, which was the urban and rural sanitary institutions of the interwar period, had primarily the fundamental role of preventing contagious diseases, ensuring the need for general and individual hygiene. Their development continued in the following period, under the social, political and economic conditions of the Second World War.

In this study we have focused on some of those diseases, which have a greater stretch, which have left their mark on the demographic evolution in Arad County, but also on measures taken by public institutions at the central and local level in order to increase the efficiency of the medical act carried out in the Arad area.

Keywords: health, diseases, hygiene

O construcție solidă a unei societăți nu poate fi menținută fără o organizare sanitară, care să pună populația la adăpostul bolilor, să asigure o vitalitate demografică și să realizeze educația oamenilor pentru o viață sănătoasă. Întreaga rețea, pe care o constituiau instituțiile sanitare urbane și rurale din perioada interbelică, avea în primul rând rolul fundamental de a realiza prevenirea bolilor contagioase, de a asigura necesitatea igienei generale și individuale. Dezvoltarea acestora a continuat și în perioada următoare, în condițiile social-politice și economice ale declanșării celui de-al Doilea Război Mondial.

În studiul de față ne-am oprit atenția asupra câtorva dintre acele boli, care au cunoscut o întindere mai mare, care și-au lăsat amprenta asupra evoluției demografice în județul Arad, dar și asupra unor măsuri luate de

către instituțiile publice de la nivel central și local în scopul eficientizării actului medical desfășurat în spațiul arădean.

Într-o societate modernă, civilizată, medicul ocupă un loc important. În România, personalul medical era, din punct de vedere numeric, cu mult sub media europeană. Din cauza numărului foarte mic, medicii nu puteau supraveghea starea de sănătate a locuitorilor. Un medic de circumscripție rurală trecea de 3-4 ori pe an printr-un sat, astfel că, în aceste condiții, el nu-și putea îndeplini cu adevărat misiunea. La sfârșitul perioadei interbelice existau aproximativ 1.500 medici rurali, care trebuiau să asiste o populație sătească de 15,5 milioane de locuitori, un medic revenind în medie la peste 17.000 de săteni ¹. În general, la nivelul țării starea de sănătate a țărânului român era deplorabilă. Hrana necorespunzătoare, igiena precară și lipsa asistenței medicale au făcut ca mortalitatea în mediul rural să fie extrem de ridicată. Cu toate acestea, trebuie precizat că în mediul urban situația era mult mai bună. Majoritatea medicilor lucrau în oraș, iar potrivit unor statistici din anul 1937, în localitățile urbane lucrau 5.227 medici. Orașenii din zona centrală aveau locuințe confortabile, camere mari, lumină electrică, sobe de teracotă sau calorifere, apă curentă. Ei erau preocupați de igiena personală, mulți erau supravegheați de „medicul de familie”, care prescria tratamentele necesare pentru prevenirea îmbolnăvirilor. În caz de necesitate, mergeau la policlinică sau la spital, unde făceau analize complexe ².

Spre sfârșitul perioadei interbelice starea generală sanitară a locuitorilor din județul Arad s-a îmbunătățit considerabil, ca urmare a activității intense a serviciilor sanitare pentru combaterea bolilor sociale și contagioase, precum și a introducerii consultațiilor gratuite. Au fost ținute conferințe de către medici, fiind tratate diferite subiecte din medicina curativă și preventivă. Totodată, s-a dat o mare importanță vaccinărilor preventive și consultațiilor copiilor mici. Astfel că, populația acorda o mai mare atenție igienei corporale, făcând băi, la băile publice sau în casele proprii, cu mijloacele pe care le aveau la dispoziție. Oamenii dădeau o mai mare atenție alimentației substanțiale, precum și îmbrăcăminte pe care o purtau. Casele erau construite din materiale mai solide, cu încăperi mai spațioase, luminoase și ușor de aerisit, mai igienice decât în trecut, văruindu-se mai des atât în interior cât și în exterior. Străzile erau mai bine întreținute, efectuându-se curățarea șanțurilor și a fântânilor ³. Toate schimbările care s-au produs de-a lungul celor două decenii interbelice au

¹ Ioan Scurtu, *Istoria Civilizației Românești. Perioada interbelică (1918-1940)*, Editura Enciclopedică, București, 2009, pp. 212-213.

² *Ibidem*, p. 214.

avut repercusiuni și asupra evoluției stării de sănătate a populației de pe meleagurile arădene. Acest aspect se poate observa în dările de seamă întocmite de instituțiile sanitare atât la nivelul municipiului cât și a județului Arad, precum și în corespondența purtată cu autoritățile publice locale.

În lunile august – septembrie 1938, din ordinul Inspectoratului General Sanitar s-a desfășurat o amplă campanie sanitară în scopul alcătuirii unei monografii sanitare a municipiului Arad. În anul 1938, Aradul dispunea de următoarea organizare sanitară: un medic șef (dr. Romuald Coțoiu), 5 medici de circumscripție, 4 agenți sanitari, 4 surori de ocrotire, 5 moașe; o stație de dezinfectare și una de deparazitare ⁴. Pe parcursul campaniei sanitare nu numai că s-au cules date care reflectau situația municipiului din punct de vedere al igienei colective și al salubrității publice, dar s-au luat și măsuri pentru îmbunătățirea acesteia, după cum urmează ⁵:

Nr. crt.	Situație și măsuri aplicate	Înainte de Campania Sanitară	După Campania Sanitară
1	Case insalubre	3384	892
2	Fântâni asanate	-	101
3	Șanțuri insalubre	6000 m.	1000 m.
4	Bălți insalubre	2520 mp.	137 mp.
5	Piețe insalubre	6	2
6	Analize de apă	-	107
7	Amenzi sanitare	12.950 lei	103.000 lei
8	Edificii școlare inspectate	6	45

Important de menționat este că în timpul campaniei sanitare au fost examinate 9.712 persoane, fiind acordată asistența medicală unui număr de 7.213 persoane. Astfel, personalul medical a efectuat 158 vaccinări BCG, 856 injecții, 261 examene radiologice, 720 deparazitări, 276 dezinfecții, iar 316 persoane au fost tunse. Ca urmare a investigațiilor efectuate au fost depistate următoarele cazuri de boli sociale: TBC- 258, sifilis- 146, cancer- 17, blenoragie- 29 și malarie- 4. De asemenea, în ceea ce privește bolile

³ Ioan Nichin, *Monografia Administrativă a Județului Arad. Realizările administrației românești de la Unire până la anul 1938*, pp. 178-179.

⁴ Buletinul Municipiului Arad, Anul XVII, nr. 9, Arad, 27 februarie 1939, p. 7.

⁵ *Ibidem*, p. 9.

contagioase au fost descoperite 27 cazuri de scarlatină, 37 de febră tifoidă și 54 de dizenterie.

Au fost luate măsuri de izolare la spital, dezinfectare, precum și vaccinare preventivă a persoanelor care au venit în contact cu cei infectați. Totodată, s-a cerut aprobare pentru vaccinarea tuturor locuitorilor din cartierul Pârnea, unde fusese descoperit un focar de febră tifoidă. Au fost culese probe pentru analiza apei din imobilele contaminate, fiind înfundate fântânile insalubre și dezinfectate latrinele insalubre. O altă măsură a fost aceea ca autoritățile locale să execute introducerea apeductului și a canalizării în cartier cu obligația proprietarilor din zonă de a se racorda.

Printre măsurile dispuse la sfârșitul campaniei sanitare se numărau: extinderea rețelei de apeduct pe toată suprafața municipiului; eliberarea autorizațiilor de construcții să fie condiționată de existența avizului organelor sanitare; repararea pavajului și întocmirea unui plan de sistematizare al orașului; deratizarea municipiului; construirea de urgență a unui spital sau pavilion pentru bolnavii infecto-contagioși ⁶.

După cum prezenta medicul primar de județ dr. Cosma Dumitru într-un raport către prefectul Aradului, în perioada 1938-1940, situația îmbolnăvirilor și a deceselor nu a putut fi centralizată pe plase, deoarece Serviciul Sanitar a primit rapoarte doar de la medicii de circumscripții sanitare, nu și de la cei de comune, fiind imposibilă adunarea datelor pe comune, de către medicii de circumscripții, întrucât aceștia erau mobilizați ⁷. În conformitate cu statistica întocmită de către Serviciul Sanitar Județean, situația dispensarelor și a spitalelor din județul Arad, în anii 1938-1940, se prezenta după cum urmează ⁸:

Nr. crt.	Plasa	Comuna	Dispensare	de ocrotire	Alte instituții	Nr. sălilor de consultații	Nr. sălilor de operații	Nr. sălilor de nașteri	Nr. bolnavi	Observații
1	Ineu	Ineu	1	-	-	1	1	1	3	
2		Ineu	-	-	1	-	-	-	cca. 300	Institut pentru

⁶ *Ibidem*, pp. 10- 11.

⁷ Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale (în continuare SJAN Arad), Fond Prefectura Județului Arad -acte administrative (1940-1945), Dosar 362/1941, f. 38.

⁸ *Ibidem*, f. 39.

Nr. crt.	Plasa	Comuna		Dispensare	de ocrotire/Alte instituții	Nr. sălilor de consultații	Nr. sălilor de operații	Nr. sălilor de nașteri	Nr. bolnavi/Nr. sălilor pentru bolnavi	Observații
										debili mintali
3		Șepreuș	-	1	-	1	-	-	-	20 paturi
4		Șicula	-	1	-	1	-	-	-	
5		Cermei	-	1	-	1	-	-	-	
6	Săvârșin	Săvârșin	-	1	-	1	-	-	-	
7		Petriș	-	1	-	1	-	-	-	20 paturi
8		Bârzava	-	1	-	1	-	-	-	20 paturi
9	Șiria	Șiria	-	1	-	1	-	-	-	
10		Pâncota	-	1	-	1	-	-	-	
11	Sebiș	Sebiș	-	1	-	1	-	-	-	20 paturi
12		Buteni	-	1	-	1	-	-	-	
13		Dezna	-	1	-	1	-	-	-	20 paturi
14		Bârsa	-	1	-	1	-	-	-	
15	Hălmagiu	Hălmagiu	-	1	-	1	-	-	-	20 paturi
16		Vârfurile	-	1	-	1	-	-	-	20 paturi
17	Chișineu-Criș	Chișineu-Criș	-	1	-	1	-	-	-	
18	Gurahonț	Gurahonț	-	1	-	1	-	-	-	20 paturi
19		Almaș	-	1	-	1	-	-	-	
20	Târnova	Târnova	-	1	-	1	-	-	-	20 paturi
21		Șilindia	-	1	-	1	-	-	-	
22	Pecica	Nădlac	-	1	-	1	-	-	-	20 paturi

Nr. crt.	Plasa	Comuna	Dispensare	Alte instituții de ocrotire	Nr. sălilor de consultații	Nr. sălilor de operații	Nr. sălilor de nașteri	Nr. bolnavi	Observații
23		Rovine	-	1	-	1	-	-	20 paturi
24		Turnu	-	1	-	1	-	-	
25	Curtici	Macea	-	1	-	1	-	-	
26	Radna	Ghioroc	-	1	-	1	-	-	
Total			1	24	1	25	1	1	

La sfârșitul perioadei interbelice eforturile autorităților de a diminua numărul îmbolnăvirilor de tuberculoză, malarie, boli venerice, au cunoscut un oarecare succes prin educarea populației. Însă și-au făcut apariția alte boli, precum cancerul, care începând din această perioadă va căpăta o curbă ascendentă și din pricina căruia erau înregistrate din ce în ce mai multe cazuri de decese. Din datele statistice întocmite de către instituțiile sanitare județene, se poate observa evoluția îmbolnăvirilor și deceselor cauzate de bolile epidemice și sociale, pe anii 1938 – 1940, în județul Arad astfel ⁹:

Anul	Nr. populației pe județ	Boli epidemice						
		Scarlat înă	Difterie	Febra tifoidă	Antrax	Dizente-rie	Tuse convul-sivă	Varice-la
		Nr îmbolnăviri/ nr. decese						
1938	361.535	166/ 16	47/ 10	76/ 8	10/ 1	37/ 1	210/ 3	56/ 2
1939	363.037	100/ 6	60/ 6	33/ 5	10/ -	160/ 1	351/ 1	30/ -
1940	364.379	174/ 14	73/ 7	62/ 5	9/ -	26/ 1	202/ -	3/ -
Anul	Nr. populației pe județ	Boli sociale						
		Tuber culo-ză	Sifilis	Palu-dism	Blenora-gie	Cancer	Alcoolism	
		Nr îmbolnăviri/ nr. decese						
1938	361.535	2.088/ 273	762/ 16	2.050/ 2	179/ 4	221/ 109	26/ 3	
1939	363.037	940/ 335	638/ 16	871/ 1	183/ 4	192/ 134	-/-	
1940	364.379	2.004/ 389	1.038/ 49	1.065/-	182/ -	253/ 100	5/ -	

Important de consemnat este faptul că, în anul 1938, a avut loc o epidemie de pojar, înregistrându-se 1.698 de cazuri, din care au decedat 14 persoane, pe când în anul următor au fost numai 7 îmbolnăviri, iar în 1940

⁹ *Ibidem*, f. 40.

s-au înregistrat 33, însă nu s-a produs niciun deces în acești doi ani. În ceea ce privește tifosul exantematic, în anul 1938 s-a înregistrat un singur caz de îmbolnăvire și un singur deces, iar în anii 1939-1940 nu s-au mai înregistrat îmbolnăviri cauzate de această boală.

La nivel național, un demers legislativ care nu trebuie trecut cu vederea l-a reprezentat *Regulamentul pentru profilaxia și combaterea boalelor infecțioase* din 25 martie 1939. Acest regulament împreună cu instrucțiunile anexate, cuprindea lămuriri și dispoziții cu privire la profilaxia și combaterea bolilor infecțioase pe teritoriul țării. Conform articolului 9 al *Regulamentului*, prin „boală infecțioasă” se înțelegea orice infecție transmisibilă, indiferent de gravitatea ei, cuprinse sub această denumire fiind și infecția purtătorilor și eliminătorilor de germeni. Tuturor acestor categorii de izvoare posibile de infecție urmând să li se aplice măsurile prevăzute de regulament. Foarte important fiind faptul că diagnosticul infecțiilor manifestate era asigurat pe cale clinică și prin analize de laborator¹⁰. Odată cu apariția regulamentului, medicii arădeni și-au desfășurat activitatea punând în aplicare prevederile acestuia pentru fiecare boală contagioasă în parte.

În ceea ce privește activitatea desfășurată de către Serviciul Sanitar și de Ocrotiri Sociale al municipiului Arad, în cursul anului 1941, se evidențiază eforturile depuse în scopul educării igienico-sanitare a cetățenilor de către *Oficiul de Ocrotire*. Astfel, în cadrul acestuia funcționa o *Secție a Ocrotirii Naționale* alcătuită din 5 surori de ocrotire conduse de o soră de ocrotire șefă. Scopurile principale ale acestei secții erau acelea de combatere a mortalității infantile, a bolilor sociale și infecțioase, combaterea și prevenirea tuberculozei, precum și igiena școlară. Pe de altă parte, exista și o *Secție a Asistenței Sociale*, care se ocupa în special de problemele de patologie socială pe teritoriul municipiului Arad. Era alcătuită din două asistente sociale conduse de o asistentă șefă. Evidența dependenților era ținută într-un fișier central¹¹.

Trebuie precizat că una dintre realizările anului 1941, în domeniul sanitar, demne de luat în seamă, a fost transformarea cinematografului din cartierul Grădiște în Baie Populară, dispensar medical, cămin de zi și cămin cultural, costul lucrărilor fiind de 3.000.000 lei. De asemenea, au fost

¹⁰ C. Hamangiu, *Codul General al României*, vol. XXVII, Partea I, București, Imprimeria Centrală, 1939, pp. 735- 736.

¹¹ Buletinul Municipiului Arad, Anul XX, nr. 3, Arad, 15 februarie 1942, pp. 20-21.

începute lucrările de amenajare a celui din cartierul Gai, după un plan identic cu cel din Grădiște, cu unele modificări impuse de teren ¹².

Având în vedere tulburările interne și situațiile ivite din punct de vedere al acordării îngrijirilor medicale cauzate de războiul aflat în plină desfășurare, Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale a emis un ordin, în luna iunie a anului 1941, prin care s-a dispus înființarea unui **dispensar mobil** de medicină generală. Acesta avea în componență 3 medici și 3 agenți sanitari, fiind înzestrat cu autocamionetă, materiale și medicamente. Este necesar de menționat că acest dispensar a funcționat în județul Arad timp de 14 zile, iar apoi a fost trimis în Moldova ¹³.

În intervalul 6 septembrie 1940 - 14 august 1941, din cauza apariției diferitelor cazuri de epidemii la boli precum difterie, dizenterie, paralizie infantilă și febră tifoidă, restrânse cei drept, s-au luat măsuri în vederea combaterii acestora, prin izolarea bolnavilor, în spitale sau infirmerii, prin vaccinarea acelor care se aflau în apropierea bolnavilor și prin dezinfectarea caselor contaminate. În domeniul prevenției s-au luat măsuri prin efectuarea a 3.860 de vaccinări antidifterice la copii, respectiv 4.059 copii au fost vaccinați împotriva virusului variolic, iar alții 6.492 au fost revaccinați antivariolic.

Demn de remarcat este că în luna octombrie a anului 1940 s-au înființat două circumscripții sanitare: una cu sediul în comuna Pîlu și alta în Julița, iar în anul 1941 s-au mai înființat două circumscripții în Comlăuș și Sîntea Mare ¹⁴. În ultimul trimestru al anului a mai fost înființată o circumscripție medicală în comuna Macea, astfel că la finele anului 1941, în județ existau 41 de circumscripții medicale și un post de medic comunal.

Acordarea serviciilor medicale la nivelul circumscripțiilor din județ a avut de suferit, din cauza concentrărilor medicilor pe timp îndelungat, în total fiind concentrați 25 de medici. Astfel că medicul de circumscripție rămas la postul său, a avut de înlocuit câte 2-3 circumscripții, neglijându-se

¹² *Ibidem*, p. 25.

¹³ Prefectura Județului Arad, *Raport asupra activității Prefecturii Județului Arad și a serviciilor speciale pendinte de ea, pe intervalul de timp dela 6 Septembrie 1940 și până azi, întocmit în conformitate cu art. 101 din Legea Administrativă la ordinul telegafic cu nr. 6350 din 6 August 1941 al Ministerului Afacerilor Interne*, f. 69.

¹⁴ *Ibidem*, f. 70-71.

completarea situațiilor scriptice, controlul sanitar necesar și de multe ori chiar și bolnavii.

De asemenea, s-a simțit și lipsa personalului auxiliar, a agenților sanitari, mare parte din ei fiind concentrați, au existat chiar mari probleme în combaterea bolilor infecto-contagioase. Trebuie menționat că la nivelul județului Arad în anul 1941 și-au desfășurat activitatea 28 de moașe ¹⁵.

În anul 1941, numărul bolilor infecto-contagioase, deși redus față de alți ani, se prezenta astfel: s-au înregistrat 40 de cazuri noi de febră tifoidă, soldate cu 5 decese; 233 cazuri de rujeolă, din care 4 decese; 62 cazuri noi de scarlatină, din care un caz de deces; 14 cazuri de tuse convulsivă, fără niciun deces; difterie- 51 de cazuri, cu 4 decese; dizenterie- 73 de cazuri noi, cu 2 decese; gripă- 119 cazuri, fără decese. Cu toate acestea, există posibilitatea ca numărul îmbolnăvirilor să fi fost mult mai mare, întrucât, pe de o parte, de teama izolării oamenii nu anunțau medicii, iar, pe de altă parte, medicii particulari nu raportau cazurile tratate de către ei medicilor de circumscripție. Au fost întâmpinate greutăți în ceea ce privește izolarea bolnavilor infecțioși, din cauza lipsei caselor de izolare. În astfel de cazuri, în situația în care bolnavii nu putea fi transportați la Spitalul de infecțioși din Arad, din cauza distanțelor foarte mari și a drumurilor impracticabile, s-au înființat temporar infirmerii, fie în casele culturale, fie în sălile de dans ¹⁶.

În privința bolilor sociale, numărul cazurilor de tuberculoză a crescut odată cu mobilizările și concentrările oamenilor care, în urma efortului fizic prea mare, s-au îmbolnăvit și au fost trimiși la vatră de către Armată, fiind declarați neapți pentru serviciul militar, având leziune tuberculoase. De asemenea, sifilisul primar și secundar s-a răspândit tot din cauza concentrărilor și a mobilizărilor. Ca și în cazul bolilor infecțioase, cu siguranță numărul sifiliticilor era mult mai mare decât cel raportat, deoarece mulți bolnavi din apropierea municipiului Arad se tratau la medici particulari, care nu raportau cazurile medicului de municipiu sau medicilor de circumscripție. Conform datelor statistice întocmite de Serviciul Sanitar Județean, situația bolilor sociale, pe anul 1941, era următoarea ¹⁷:

Denumire boli sociale	Nr. cazuri	Nr. decese

¹⁵ Prefectura Județului Arad, *Darea de Seamă asupra activității Prefecturii Județului Arad și a serviciilor speciale ale diferitelor Departamente Ministeriale din județ, cari activează în strânsă colaborare cu Prefectura, pe intervalul de timp dela 1 aprilie 1941 și până la 1 aprilie 1942, întocmit în conformitate cu art. 101 din Legea Administrativă*, f. 58.

¹⁶ *Ibidem*, f. 59.

¹⁷ *Ibidem*, f. 60.

Tuberculoză	2.055	449
Sifilis	871	19
Malarie	2.182	1
Cancer	309	124
Gușă	341	51
Blenoragie	150	-
Șancru moale	34	-

Pe de altă parte, tratamentul malaricilor întâmpina greutăți, deoarece bolnavii nu se prezentau în mod regulat la medic, doar atunci când aveau accese. În această situație, pentru combaterea malariei *Institutul de Igienă Socială Sibiu* a trimis doi doctoranzi, care au fost plasați în comuna Chișineu-Criș. Acestora le-a fost pus la dispoziție registrul malaricilor, pe care trebuiau să-i controleze, de asemenea pacienților li s-au recoltat probe de sânge, trimițându-se pentru analize către Laboratoarele din Arad și Sibiu. În ceea ce privește cazurile de gușă, trebuie precizat că în situația lipsei sării iodate necesară pentru tratamentul acestei boli, copiilor gușați li s-a dat câte o picătură de iod în școli.

Este necesar de menționat că cele mai multe decese erau cauzate de bolile aparatului respirator, urmau cazurile de senilitate, iar decesele cauzate de bolile infecto-contagioase erau reduse. Astfel, din totalul de 5.461 decese, 751 au fost decese la copii sub un an, cu boli precum: enterite, boli ale primei copilării și ale aparatului respirator ¹⁸.

Având în vedere că în cele mai multe comune medicii nu aveau dispensare, ci erau nevoiți să consulte bolnavii în birourile primăriei, autoritățile au luat măsuri pentru amenajarea unor astfel de camere de consultații, luând ființă 24 de camere de consultații ¹⁹.

Pentru păstrarea sănătății și ameliorarea standardului de igienă și sănătate publică a populației *Oficiul de Ocrotire al municipiului Arad* promova prin "*Secția Ocrotirei*" opera de educație igienico-sanitară și protecția copiilor cu scopul de a combate mortalitatea infantilă, bolile sociale și infecțioase și mai presus de toate superstiția și ignoranța. În acest scop surorile de ocrotire au desfășurat o amplă activitate, în anul 1942, când 710 familii au fost luate în evidența celor ocrotite, față de anul 1941 când au fost luate în evidență numai 399 familii. Totodată, surorile de ocrotire au făcut 9.753 vizite pe teren, din care 369 vizite prenatale, 5284 la sugari,

¹⁸ *Ibidem*, f. 61.

¹⁹ *Ibidem*, f. 63.

2094 la preșcolari, 148 la școlari, 370 la adulți și 1488 cu ocazia campaniei sanitare. De asemenea, *Secția Asistenței* a înființat în anul 1942 *Serviciul Social de Spital* pe lângă Spitalul de copii, venind astfel în ajutorul copiilor săraci și bolnavi sau convalescenți. În cadrul aceleiași servicii s-au desfășurat și mici activități pentru copiii internați în spital, cu ocazia sărbătorilor de iarnă ²⁰.

Din cauza stării de război, în anul 1942, s-au înregistrat mai multe cazuri de boli infecto-contagioase, care totuși prin luarea măsurilor la timp, constând în izolarea bolnavilor, vaccinarea și posibilitatea de transport pentru medici, au fost localizate stopându-se în acest mod răspândirea lor ²¹.

În cazul bolilor epidemice, cele mai numeroase cazuri s-au înregistrat la: febra tifoidă (186 cazuri, cu 14 morți), dizenterie (331 cazuri, din care 22 morți), scarlatină (82 cazuri, cu un deces), difterie (96 cazuri, cu 12 decese) și rujeolă (71 cazuri și nici un deces). În schimb, cele mai multe îmbolnăviri au fost cauzate de bolile sociale, care au provocat și cele mai multe decese, astfel s-au înregistrat 2.074 cazuri de tuberculoză, cu 360 decese, 1.551 cazuri de paludism, 854 cazuri de sifilis, cu 15 morți, și 322 cazuri de cancer, cu 92 decese ²². În situația dată, autoritățile sanitare au depus eforturi susținute în desfășurarea activității profilactice. Așa încât, s-au efectuat vaccinări într-un număr foarte mare, după cum urmează: antivarioloc- 3.597, revaccinări- 3.901; antituberculoză (B.C.G.) - 2.557; antitifos- 14.935; antidifteric- 13.513; antiscarlatină- 17.273 ²³.

În primul trimestru al anului 1943, instituțiile sanitare au înregistrat 13 cazuri de tifos în 13 comune, interesant este faptul că aproape toate s-au ivit la soldații reîntorși de pe front. Doar într-un singur caz, boala a fost transmisă populației civile, mai exact soției unui soldat reîntors în concediu în localitatea Pădureni ²⁴.

În Monitorul Oficial numărul 71 din 25 martie 1943 a fost publicată *Legea pentru organizarea sanitară a Statului*. La articolul 103 erau prevăzute următoarele obligații sanitare pentru comune: de a se îngriji de aprovizionarea cu apă potabilă a populației, de a asigura comunei un mijloc pentru îndepărtarea indiciilor de orice fel prin canalizare sau alt sistem igienic; de a înființa și a asigura permanenta funcționare a unui local de baie

²⁰ Buletinul Municipiului Arad, Anul XXI, nr. 3, Arad, 1 februarie 1943, pp. 10-11.

²¹ Prefectura Județului Arad, *Darea de Seamă asupra activității și realizărilor pe exercițiul financiar 1942/1943*, f. 11.

²² *Ibidem*, f. 30.

²³ *Ibidem*, f. 31.

²⁴ *Ibidem*, f. 33.

propriu cu stațiune sau etuvă de deparazitare; de a se îngriji de crearea și întreținerea în bune condiții a abatorului; de a coopera cu organele sanitare la orice acțiune de ridicare igienică a comunei de prevenire și combatere a bolilor sociale și contagioase; de a angaja și plăti câte o moașă comunală și de a asigura locuință, iluminat, încălzit în natură medicului de circumscripție și soarei de ocrotire în limita posibilităților bugetare. Având în vedere noile prevederi legislative din domeniul sanitar, Prefectul județului a trimis ordin referitor la punerea în aplicare a măsurilor, pretorii urmând să efectueze inspecții în comunele din subordine spre a verifica executarea dispozițiilor ²⁵.

Lipsa medicilor din mediul rural a condus la adoptarea unor măsuri extraordinare de către aparatul central, astfel Ministerul Sănătății și Ocrotirilor Sociale a emis ordinul ca, în vara anului 1943, să fie trimiși studenți la medicină în județul Arad, pentru a consolida acțiunea sanitară în spațiul rural. Erau transmise instrucțiuni clare cu privire la sosirea acestora în județ. Prezentarea lor trebuia să fie făcută Prefectului de către medicul șef al județului. Instituția Prefectului a primit ordin de la Minister cu privire la asigurarea întregului sprijin pentru organizarea activității acestor medici tineri ²⁶.

Drept consecință a ordinului de utilizare a studenților la medicină în circumscripțiile sanitare, pe timpul verii, medicul șef al județului raporta că acțiunea acestora urma să se desfășoare în domeniul medicinei preventive și al celei curative.

Așadar, în domeniul medicinei preventive, studenții trebuiau să desfășoare activități de prevenire și combatere a bolilor contagioase, constând în declararea lor, luarea de măsuri pentru stabilirea epidemiei, izolare, dezinfecție, deparazitare, vaccinare și revaccinarea antivariolică, antidifterică. Activități de prevenire și combatere a bolilor sociale, în special descoperirea cazurilor de malarie, diagnosticarea cu ajutorul laboratorului, chininizarea, petrolizarea bălților. Apoi, în privința tuberculozei era necesară ținerea evidenței bolnavilor tuberculoși, consultarea lor, izolarea și tratamentul celor de la domiciliu. Referitor la bolile venerice, se impunea depistarea acestora, controlul prostituției clandestine, înregistrarea bolnavilor și tratamentul lor.

În ceea ce privește domeniul medicinei curative, aceștia erau însărcinați să acorde consultații medicale bolnavilor la dispensarul comunei

²⁵ SJAN Arad, Fond *Prefectura Județului Arad -acte administrative (1940-1945)*, Dosar 229/1943, f. 2.

²⁶ Idem, Dosar 16/1943, f. 1.

de reședință și în comunele aparținătoare circumscripției, precum și consultații medicale la domiciliul bolnavilor. În caz de accidente și atacuri aeriene trebuiau să asigure acordarea primului ajutor, iar un aspect foarte important pentru întocmirea situațiilor statistice era „ținerea în regulă” a cancelariei medicale.

În privința ocrotirilor sociale, în ansamblu îndatoririle „medicinistilor”, care urmau să se prezinte la circumscripții pe timpul verii, erau următoarele: controlul gravidelor, îndrumându-le pe cele cu sarcina anormală la Spitale sau maternitate; consultații de puericultură, dând cu această ocazie sfaturi mamelor cum să-și îngrijească copiii; organizarea de Cămine de vară pentru copii mici; controlul și supravegherea acestor cămine; controlul edificiilor publice, a școlilor, vizitarea elevilor, premilitarilor și extrașcolarilor.

Pe linia igienei generale, studenții trebuiau să efectueze controale pentru verificarea stării de salubritate a comunelor (curți, fântâni, bălți, depozite de gunoaie), a cârciumilor și a localurilor de consumație, a stabilimentelor comerciale și industriale. De asemenea, urma să se efectueze controlul alimentelor și băuturilor, recoltări de probe și trimiterea lor către Laboratorul pentru analize; controlul alimentării cu apă a comunelor prin fântâni publice sau prin fântâni din gospodărie; inițierea de construcții de băi publice. Și nu în ultimul rând, erau responsabili de controlul și supravegherea activității agenților sanitari, surorilor de ocrotire, a moașelor de circumscripții și comunale ²⁷.

În intervalul de timp 1 aprilie 1943 - 31 martie 1944, datele statistice, elaborate de către Serviciul Sanitar al Județului Arad la solicitarea Prefecturii, cu privire la numărul cazurilor de îmbolnăviri, se prezentau astfel ²⁸:

Boli sociale	Nr. cazuri	Epidemii	Nr. cazuri
Tuberculoză	672	Tifos exantematic	7
Sifilis	404	Febră tifoidă	58
Malarie	1.307	Scarlatină	167
Cancer	224	Difterie	106
Gușă	74	Rujeolă	391
Blenoragie	159	Gripă	484
Șancru moale	48	Antrax	7

²⁷ *Ibidem*, f. 2-3.

²⁸ Prefectura Județului Arad, *Supliment la darea de seamă asupra activității și realizărilor pe trimestrul aprilie-iunie din exercițiul financiar 1943/1944*, f. 13-14.

Progresul sanitar a depins, în mare parte, de situația în care se afla populația atât din punct de vedere economic, social, cât și cultural. Așa încât, abia la sfârșitul perioadei interbelice se poate spune că eforturile autorităților de a diminua numărul bolilor sociale a cunoscut un oarecare succes prin educarea populației. Însă, și-au făcut apariția alte boli, precum cancerul, din pricina căruia erau înregistrate tot mai multe decese. Evoluția legislației a condus la acordarea unei importanțe considerabile vaccinărilor preventive și activităților profilactice desfășurate de către instituțiile sanitare, cu susținerea autorităților administrației locale și sub coordonarea autorităților centrale.

Opinii politice și programe agrare românești în perioada 1944-1947

Political Opinions and Romanian Agrarian Programs Between 1944-1947

*Horia Truță,
Galeriile Turnul de Apă, Arad*

Abstract

The paper introduces doctrinal efforts of the Romanian political leaders and the main Romanian agrarian programs designed to help the impoverished population, forced to bear the disastrous consequences of war. Though unanimously accepted, the necessity to carry out ample reforms in the Romanian economy through the strong intervention of the state placing agriculture on the forefront, opinions differed in fact, not on the substance but on the modalities and particularly on the time period to achieve these objectives, so that until the Agrarian Reform of 23 March 1945, but also after its implementation, several political opinions and programs were expressed. This paper is a selection of these opinions and programs.

Key words and phrases: agriculture, reforms, political coalitions, programs, social groups, parties, obligations, food needs.

După încheierea celui de al Doilea Război Mondial, au ieșit violent la iveală, mari deficiențe economice, acumulate în România acestei perioade. Lipsa forței de muncă, a utilajelor, animalelor de lucru, seceta prelungită alături de o adâncă dezamăgire, puneau în pericol, organizarea în ordine firească a muncilor din agricultură, începând cu aratul și semănatul. Mare parte din terenuri, au rămas neînsămânțate, astfel că valoarea totală a producției agricole nu reprezenta în 1946, decât 38-40% față de cea din 1938. Doi ani de secetă, climatul de neîncredere, specula și corupția, raționalizarea alimentelor și produselor industriale de bază, rechizițiile și cotele obligatorii de produse agricole au generat populației mari nemulțumiri. Pe alt plan, se făcea simțită și presiunea ocupației sovietice, ale

cărei cereri de subsistență erau din ce în ce mai mari. Din despăgubirea de război stabilită la 300 milioane dolari-aur, 140 milioane, adică aproape jumătate, urma să fie plătită cu produse alimentare.

În aceste condiții, grupările și liderii politici acceptau unanim că economia românească, epuizată și dezorganizată de război, nu-și putea găsi ritmul, decât printr-o masivă intervenție a statului. În absența mecanismelor de piață și a unui ajutor extern capabil să reabiliteze infrastructura, singurele care puteau oferi un răspuns imediat la stringentele nevoi alimentare ale țării, erau colectările obligatorii. Acțiunea a debutat în 1945, prin arogarea, de către stat, a privilegiului de a cumpăra produsele agricole de la proprietari¹, urmată de obligația producătorilor de cereale, de a preda statului, o parte din producția de grâu, orz, secară, orzoaică și ovăz², blocarea semințelor³ și în sfârșit, o Decizie Ministerială din 7 septembrie 1945, care preciza, că producătorii vor reține din cantitatea recoltată, doar minimum pentru subzistență⁴. Cotele obligatorii, pentru fiecare producător⁵, erau progresive având ca și criteriu cantitativ, atât producția medie la hectar cât și suprafața cultivată⁶. Pentru urmărirea preluării cotelor de cereale, au fost înființate comisii interdepartamentale, cu largi atribuții de control asupra producțiilor din gospodăriile țărănești.

Eforturile pentru îndeplinirea acestor obligații au ajuns atât de mari, încât aduceau populația, în pragul foametei. Pentru ca această activitate să nu fie compromisă în totalitate, au fost rostite discursuri politice și elaborate de partide sau coaliții mai multe programe de refacere a agriculturii prezentate populației prin declarații și documente politice unele din ele având ca efect emiterea de acte normative.

La o analiză atentă, în evoluția formulării și aplicării acestora, se pot distinge mai multe secvențe, corelate desigur cu evoluția politică internă și internațională.

Evenimente politice externe determinante acelei perioade au fost Convenția de Armistițiu semnată la Moscova cu reprezentanții Națiunilor Unite din 12 septembrie 1944, care însemna capitularea înrobitoare a

¹ Decretul – Lege, nr. 565, *Monitorul Oficial*, nr. 158/16 iulie 1945 (în continuare MO).

² Decizia Preșidenției Consiliului de Miniștri, nr.2359, în, MO nr. 161/19 iulie 1945.

³ Decizia Ministerială nr. 2363, în MO nr. 167/26 iulie 1945.

⁴ Decizia Ministerială nr. 2470, în MO nr.203/7 septembrie 1945.

⁵ Producătorul era definit ca fiind exploatarea agricolă constituită din una sau mai multe persoane, cu același domiciliu, care lucrează în comun o suprafața de teren.

⁶ Exploatarea agricole care produceau peste 1200 kg/ha erau datoare statului cu o cotă de 40% din recoltă, pentru suprafețe mai mici de 5 ha; 50%, pentru suprafețe de 5-20 ha și 60% pentru cele mai mari de 20 ha. (*Patriotul*, 14 iulie 1946).

României sub aspect politic, militar și economic, document completat prin semnarea Tratatului de Pace (Paris, 10 februarie 1947), care deși anula Tratatului de la Viena (1940), stabilea României statutul de țară învinsă și nu cobeligerantă.

Politica internă, în funcție de constituirea alianțelor politice, cuprinde trei perioade:

Prima perioada este cea cuprinsă între 23 august 1944 – 6 martie 1945, când țara a fost guvernată de Blocul Național Democrat (BND), o alianță politică formată la 20 iunie 1944, din Partidul Național Țărănesc (PNT), Partidul Național Liberal (PNL), Partidul Comunist Român (PCR) și Partidul Social Democrat (PSD). Coaliția a avut un caracter închis, fiind respinsă la 25 august 1944, de către PNT, oferta de adeziune a grupărilor personale ale lui Gh. Tătărescu și Mihai Ralea, pe motiv că au sprijinit dictatura lui Carol al II-lea. Au fost președinți ai Consiliului de Miniștri: generalul Constantin Sănătescu (23 august 1944 - 3 decembrie 1944), guvern remaniat în 4 noiembrie și generalul Nicolae Rădescu (4 decembrie 1944 – 6 martie 1945).

Cea de a doua perioadă, guvernată de coaliția Frontul Național Democrat⁷ (FND) a început prin instalarea Guvernului condus de dr. Petru Groza (Frontul Plugarilor) și s-a încheiat odată cu alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946.

În urma câștigării de către coaliția Blocul Partidelor Democratice⁸ (BPD) a majorității parlamentare, începe cea de a treia perioadă care se încheie prin abdicarea regelui Mihai și instaurarea Republicii Populare Române (RPR), la 30 decembrie 1947. Alegerile au marcat un pas decisiv spre destabilizarea monarhiei și insaurarea regimului comunist.

Toți acești ani au fost plini de frământări partinice, susținute în stradă prin ample mișcări sociale. O lume politică amestecată, plină de

⁷Frontul Național Democrat (FND) a fost constituit la 12 octombrie 1944, de către PCR și PSD, ca formă de largire a democrației, în noua coaliție fiind invitate și alte formații politice reînființate sau create după 23 august 1944: Comisia Sindicatelor Unite (unice), pentru organizarea muncitorilor comuniști și socialiști (2 septembrie), Partidul Socialist Țărănesc (președinte Mihai Ralea), Uniunea Patrioților (UP), Frontul Plugarilor (dr. Petru Groza), Consiliul Evreesc (17 septembrie), Madosz, Mișcarea Tineretului Progresist (21 ianuarie 1945) sau coaliții ca Grupul Patriotic Antifascist (PCR, PSD, UP, PST-Ralea, FP), Uniunea Patrioților (UP, PCR, PSD, PST- Ralea, FP). Deoarece PNT și PNL, au refuzat intrarea în FND, coaliția BND a fost desființată, prin retragerea PCR și PSD.

⁸ Blocul Partidelor Democratice (BPD) este numele alianței electorale formată în preajma alegerilor din PCR, PSD, Frontul Plugarilor, PNL-Tătărescu, PNT-dr. Nicolae Lupu, Comitetul Democrat Evreesc, Uniunea Populară maghiară.

oportuniști, cu unii lideri inflexibili, îmbătrâniți și practici învechite, alături de politicieni abili, formați pe parcurs, care închegau programe doctrinare și coaliții în pas cu vremea, conducători ascultați și urmați de masele sărăcite și ignorante. În confruntarea cu oamenii politici istorici se formau alții noi, care-i presau pe cei vechi să predea puterea. Armata prost echipată și înarmată, învinsă pe frontul de răzărit, era compromisă și privită cu neîncredere de trupele rusești de ocupație. Regele, marcat de lovitura de stat dată la 23 august 1944, în plin război, a devenit partener de drum al comuniștilor, iar când asemenea lui Gh. Tătărescu (PNL), sau Titel Petrescu (PSD), și-a dat seama de eroare, a fost înlăturat la 30 decembrie 1947 (Neagoe, p. 7).

Toate formațiunile și liderii politici, grupările sociale, recunoșteau însă unanim, necesitatea realizării unor ample reforme în economia românească, punând pe prim plan agricultura. Problemele fundamentale ale programelor agricole se refereau la: realizarea Reformei Agrare, ca formă de redistribuire a proprietății asupra pământului, găsirea prin cooperatie a unor modalități de comasare a terenului în vederea mecanizării și colonizării, modernizarea prin mecanizare și lucrarea intensivă a pământului pentru sporirea producției, sprijinirea și apărarea micului producător prin întărirea gospodăriilor familiale. În esență, opiniile difereau nu asupra fondului ci a modalităților și mai ales a perioadei de realizare a acestor obiective, astfel că până la Reforma Agrară din 23 martie 1945, dar și după înfăptuirea acesteia fiind exprimate mai multe opinii politice și programe.

Platforma-Program a Partidului Comunist Român PCR (26 septembrie 1944)

Documentul politic a fost publicat în cotidianul *Scânteia* din 26 septembrie 1944 și adresat tuturor partidelor democratice. Prin punctul cinci al acestui document, se susținea că pentru o cât mai grabnică refacere a țării, se impunea *satisfacerea imediată a celei mai arzătoare și îndreptățite cerințe a țărănimii române și anume: înfăptuirea unei largi reforme agrare prin exproprierea (confiscarea) marii proprietăți agrare de la 50 ha în sus și împrăștierea cu acest pământ a țăranilor fără pământ sau cu pământ puțin. Acei care luptă pe front împotriva fascismului german să fie avantajați la împrăștiere*. Se mai prevedea procurarea de inventar agricol pentru acești țărani, pe seama marii proprietăți și a statului, iar datoriile țăranilor către bănci și stat, rezultate din vechea împrăștiere (1920) și din conversiunea datoriilor să fie anulate.

Programul comun al Coaliției Frontului Unic Muncitoresc FUM (2 octombrie 1944)

Printr-o Scrisoare adresată PCR la 2 octombrie 1944, PSD devenit component al Frontului Unic Muncitoresc⁹ (FUM) și-a exprimat acordul și aderarea la propunerile acestuia, cu observația că în problema agrară, exproprierea nu poate să se oprească la limita de 50 ha, ci trebuie să se extindă, indiferent de suprafață, la toate proprietățile care sunt lucrate în arendă, în dijmă, sau în general prin exploatarea muncii, organizarea agriculturii trebuind, *încă de pe acum, așezată pe baze socialiste*.

Programul Partidului Național Țărănesc (29 octombrie 1944)

Manifestul – Program Național al Partidului Național Țărănesc fost dezbătut și difuzat în 29 octombrie 1944, în sala ARO din București, după concepția creării *Statului Țărănesc* prin biruința muncii asupra claselor exploatare. Acesta era definit ca *Noul Stat Muncitoresc* în care muncitorul va merge călare pe capital, iar capitalul va asculta de frâul ținut de mâna muncitorului.

În agricultură, se va aplica principiul că pământul este al celui care îl cultivă, fiind astfel satisfăcut și postulatul economic cât și cel de echitate socială prin care, proprietatea țărănească individuală, cooperativizată și completată cu ferme model (de stat sau private), care să o aprovizioneze cu ceea ce nu poate obține direct (semințe selecționate, reproducători, pepiniere) și cu obștii de posesiune comună, este singurul sistem agrar muncitoresc viabil la noi, adică o țară de proprietate agricolă cu structură țărănească.

Se preciza că Statul Țărănesc, vede în etatizări mijlocul radical de înlăturare a speculei capitaliste a muncitorului și a plugarului. Ca această acțiune să reușească, se cerea, ca statul să se reazeme pe o țărănime conștientă, în înțeles muncitoresc, pe o muncitorime solidară ce se inspira din interesele ei și ale țării. Nu trebuiau neglijate nici păturile mijlocii de la orașe și sate care trăiesc din munca lor pozitivă, manuală sau intelectuală, completând munca de pe ogoare și din fabrici.

În materie agrară, se susținea că important este temeiul proprietății țărănești, limitată la capacitatea de muncă a unei familii, corespunzător principiului: *Pământul aparține celui care-l cultivă iar proprietatea este o funcție socială*. Pe același principiu PNTȚ preciza că atât în agricultură cât și în industria mare, este necesar să se procedeze la etatizări treptate, pe măsura utilizării tehnice de către noul stat. Pentru aceasta, imediat, până la

⁹ Frontul Unic Muncitoresc (FUM), a fost realizat la 6 octombrie, printr-o rezoluție comună a PCR și PSD. Programul agrar a fost cel propus de PCR. La Programul FDP, a aderat Societatea Scriitorilor Români (13 octombrie 1944), Frontul Plugarilor (3 noiembrie 1944), iar la Platforma FUM – Uniunea Muncitorilor Unguri din România (Madosz).

încetarea războiului producătorii agricoli, urmau să fie ajutați prin măsuri prompte, pentru însămânțarea ogoarelor și valorificarea produselor. Pe termen mediu și lung, după încetarea Războiului și instaurare Păcii, preocuparea fundamentală trebuia să se îndrepte spre transformarea marii proprietăți agricole de atunci, în proprietate țărănească. Ca urmare, statul avea dreptul să procedeze la exproprieri, împrumutări, cooperativizare la culturi comune, comasare, disciplina muncii, etc., prin înlăturarea exploatării capitaliste sau intermediare.

În consecință, PNT considera că în momentul respectiv (1944), era necesară exproprierea, marea proprietate, urmând a fi transformată în proprietate țărănească de muncă, cu excepția Fermelor model, care, și ele, urmau să se reorganizeze printr-o lege specială. Prin reforma agrară preconizată, pentru a nu se fărâmița suprafețele prin noua proprietatea individuală, ele urmând a fi comasate prin concentrarea prin cooperativizare, după dorința și puterea de muncă a fiecărei familii.

Proprietatea țărănească va fi completată cu pășuni comunale, păduri obștești, proprietăți și ferme model. În același timp, se vor procura mijloacele și inventarul agricol, iar industriile mari, se vor etatiza treptat și progresiv și îndeosebi, acelea care au statul ca și client principal.

Programul Partidului Național Liberal (19 decembrie 1944)

Un Manifest-Program, a fost publicat sub semnătura lui Gheorghe Tătărescu, în ziarul *Drapelul* din 19 decembrie 1944.

Se preconiza, ca în domeniul agricol, să fie înființată la nivelul fiecărui județ Casa Națională de Împrumutări, care să funcționeze pe lângă Camera Agricolă, cu rolul de a înfăptui imediat Reforma Agrară. Terenul necesar împrumutării, urma să fie obținut prin mai multe modalități și anume: O primă formă era exercitarea sub formă de monopol al statului a dreptului de preemțiune în contractele de vânzare-cumpărare a terenurilor agricole. Se mai preconiza modificarea sistemului succesoral prin eliminarea posibilității de transmitere al pământului în favoarea altora decât a copiilor, soților, fraților, părinților, ceilalți urmând să primească despăgubiri în bani. Se mai puteau obține terenuri prin revizuirea și reducerea marilor proprietăți, iar bunurile de mână moartă, să devină de utilitate publică.

Pentru a împiedeca fărâmițarea neeconomică a proprietății rurale, urma să se fixeze prin lege un minim de suprafață indivizibilă, principalul instrument de realizare a Programului din agricultură devenind obștea, organizată pe baze cooperatiste. În această activitate urma să fie cuprins și învățământul de stat prin conducătorul tehnic al cooperativei satești pentru

agricultură care va funcționa ca învățător agricol la școala primară. În felul acesta se va realiza și un program de raționalizarea a agriculturii, prin măsuri economice, tehnice financiare, culturale realizate de stat pentru punerea în mai mare valoare a pământului și industrializarea agriculturii.

Se mai susținea necesitatea interzicerii arendășiei și obligarea noilor proprietari să-și cultive singuri pământul. Pentru aceasta motocultura trebuie să devină un serviciu public de stat, iar aratul pământului în comun precum și marile lucrări de ameliorare a solului să constituie o funcție statală care să se organizeze prin obștiile agricole locale asociate.

Pentru siguranța producției trebuiau extinse cu ajutorul statului, devenind obligatorii, asigurările la toate bunurile agricole țărănești (imobile, inventar viu sau mort, recolte). Acestea se vor realiza printr-un program național așezat pe baze cooperatiste.

În domeniul silvic se susținea necesitatea constituirii și menținerii pădurilor comunale supravegheate în exploatare de organele silvice de stat.

Propunerea oficiosului național-liberal *Viitorul* (17 ianuarie 1945)

Într-un articol de fond, nesemnat, ziarul național-liberal *Viitorul* susținea importanța realizării reformei agriculturii dar propunea ca acțiunea de împărțire a pământului să fie amânată până la încheierea războiului.

Presiuni pentru realizarea reformei agrare (27 ianuarie 1945)

După cum prezenta ziarul comunist *Scânteia* din 27 ianuarie 1945, în câteva județe (Covurlui, Brăila, Râmnicu Sărat, Tecuci) au avut loc adunări ale țăranilor în care se cerea sprijinul muncitorimii pentru realizarea imediată a reformei agrare, iar la Turnu-Severin, din inițiativa PCR s-a organizat prima conferință comună a comitetelor țărănești și a organizațiilor Frontul Plugarilor din județul Mehedinți în care se solicita *ocuparea imediată de către țărani a pământurilor moșierești*.

Discuții în Consiliul Frontului Național Democrat (FND) asupra Programului de Guvernare al Frontului Național Democratic (24 ianuarie 1945)

În ședința Consiliului Național al FND din 24 ianuarie 1945, mai mulți participanți (Gh. Gheorghiu-Dej, Șerban Voinea, plugarul Romulus Zăroni, Lothar Rădăceanu, Vasile Luca ș.a.) au susținut necesitatea înfăptuirii reformei agrare, dar cu prudență existând pericolul scăderii catastrofale a producției. Au mai fost discutate chestiuni referitoare la momentul realizării reformei, costuri, despăgubiri, terenurile bisericesti.

Programul de Guvernare al Frontului Național Democrat (29 ianuarie 1945)

Coaliția PCR și PSD creată la 12 octombrie 1944 sub denumirea de Frontul Național Democrat (FND) și dezvoltată în 1945 prin atragerea unor noi organizații, a prevăzut în programul de guvernare, publicat în cotidianul *Scânteia* din 29 ianuarie 1945, ca principal obiectiv din agricultură realizarea imediată a Reformei Agrare. Exproprierea pământului urma să se realizeze prin: confiscarea în totalitate a suprafețelor din proprietatea celor găsiți ca și criminali de război, ale moșierilor plecați cu nemții și ale celor ce sabotează lucrările câmpului pe propriile moșii, alături de confiscarea de la toți moșierii a pământului ce depășește 50 ha, cu excepția pământurilor mănăstirești și bisericesti. Din suprafața confiscată se propunea constituirea unui fond de rezervă de 5% necesar împrumutării țăranilor din regiunile cu suprafețe insuficiente. Prețul pământului confiscat și dat țăranilor urma să fie stabilit la valoarea recoltei medii pe un an, suma fiind încasat de către stat în zece rate. Se mai prevedea creerea în proprietatea statului a Centrelor de mașini agricole cu rolul de a închiria gospodăriilor țărănești a utilajelor, la prețuri mici.

Ședința Consiliului Frontului Național Democrat (31 ianuarie 1945)

La ședința Consiliului Frontului Național Democrat din 31 ianuarie 1945, întrunit pentru a discuta modalitatea înlocuirii Guvernului Rădescu cu unul FND, s-a precizat faptul că *acolo unde nu se înfăptuește reforma agrară împărțindu-se pământurile nu se vor face nici însămânțările de primăvară*. Părerea generală a fost ca țăranii să fie încurajați să-și împartă imediat terenurile agricole și să le lucreze.

Comunicatul Partidului Național Țărănesc (PNT) și al Partidului Național Liberal referitor la Programul de Guvernare al FND (5 februarie 1945)

Ambele partide PNT și PNL se opun confiscării fără despăgubiri a pământurilor cu o suprafață de peste 50 ha, PNL considerând că această hotărâre, va afecta o întreagă categorie socială, păgubindu-i în aceeași măsură ca și pe criminalii de război.

Apelul Frontului Plugarilor pentru împărțirea pământurilor moșierești (10 februarie 1945)

Frontul Plugarilor a lansat un apel prin care țăranii erau îndemnați să constituie imediat comitete sătești și să treacă la împărțirea pământurilor moșierești, susținându-se că Guvernul Rădescu se opune înfăptuirii reformei agrare.

Proiect de Lege pentru Expropriere propus de PNT (10 februarie 1945)

În legătură cu reforma agrară Partidul Național Țărănesc (PNT) a propus un proiect de Lege pentru expropriere. Prin aceasta se dorea clarificarea unor aspecte controversate ale acestei chestiuni legate de obiectul și cuantumul exproprierii, cum se va face împrăștierea, despre fermele model, despăgubiri.

Se propunea să fie expropriată prin Casa Centrală de Exproprieri, proprietatea rurală mai mare de 30 ha. în regiunea de deal (munte) și peste 50 ha la șes, cu excepția viilor, livezilor cu pruni și a pădurilor. Se mai susținea exproprieria în întregime, împreună cu clădirile a terenurilor rurale ale refugiaților în una din țările cu care eram în război, cele confiscate de la condamnați, cele destinate ameliorării agricole din Lunca Dunării, precum și bălțile naturale și terenurile degradate.

Exproprieria nu se aplica terenurilor Coroanei, Academiei Române, bisericilor, așezămintelor sanitare, culturale, obștești, acestea urmând a fi transformate în ferme model.

Până la realizarea în fapt a reformei, pământul va trece în folosința țăranilor pentru a fi lucrat în arendă, acțiunea fiind coordonată de comisiile locale, conduse de preot și învățător. Prețul arendei va fi plătit statului.

Atribuirea definitivă a loturilor și colonizările (acolo unde e cazul), se vor face după întoarcerea armatei de pe front. O lege specială va stabili mărimea loturilor, prețul și modul de plată, gospodăriile urmând să fie înzestrate cu inventar, prin acordarea de către stat a creditelor.

Pentru dezvoltarea producției agricole și zootehnice, statul se va îngriji de organizarea unor ferme model regionale cu funcțiuni de stațiuni agricole și zootehnice.

Despăgubirile pentru proprietarii expropriați vor fi stabilite printr-o lege specială. Până atunci aceștia vor primi un avans în sumă egală cu venitul fiscal.

Poziția Primului-ministru Nicolae Rădescu referitor la împărțirea pământului (11 februarie 1945)

Deoarece la începutul lunii februarie 1945, la îndemnul PCR și încurajați de Ministrul Agriculturii și Domeniilor, care prin Romulus Zăroni dădea instrucțiuni, în unele județe au început în mod abuziv să fie schimbați prefecții și împărțit pământul, printr-o Cuvântare politică susținută în sala ARO la 11 februarie 1945, Nicolae Rădescu, prim-ministrul României, susținea că, în principiu Reforma agrară trebuie îndeplinită, dar nu în acel moment, ci doar după încetarea războiului și întoarcerea acasă a trupelor. Altfel, urmările ar fi catastrofale deoarece, prin fărâmițarea terenului și noile forme de organizare agricolă ar scădea drastic producția, mare parte din teren

rămânând nelucrat. În acest sens, trebuie ținut cont mai ales de părerea soldaților care cer amânarea acțiunii până la sosirea lor în țară. Luptătorii de pe front trebuie să fie primii la Reformă, iar împrăștierea fără ei ar avea repercursiuni asupra moralului trupelor, mai susținea Nicolae Rădescu.

Reforma Agrară (23 martie 1945)

La 23 martie 1945 a fost emis Decretul-Lege (Decretul Regal) nr. 187/1945 pentru înfăptuirea Reformei Agrare. Prin acest act normativ a fost expropriată, fără nici o despăgubire, o suprafață de 1.468.000 ha și împrăștiate 900.000 de familii. Întreaga acțiune, coordonată de guvernul prezidat de dr. Petru Groza, a fost preluată în bună parte, spre organizare, de Frontul Plugarilor, cu scopul vădit de a se crea noi gospodării țărănești. Alături de teren, au trecut asupra statului, pentru a fi împărțite celor îndreptățiți prin lege, suprafețe agricole cu inventarul mic, viu și mort. Tractoarele, batozele, locomobilele și combinele, urmau să constituie baza noilor centre de închiriat utilaje, prin înființarea Stațiunilor de Mașini și Tractoare (SMT). Prin această acțiune se preconizămărirea suprafețelor arabile ale gospodăriilor țărănești la 5 ha alături de crearea altora noi, înființarea în apropierea orașelor și a localităților industriale a grădinilor de zarzavat, înființarea de ferme experimentale model administrate direct de stat.

Au fost exceptate de la exproprieri, rămânând vechilor proprietari: orezăriile, bunurile bisericesti, mănăstirești, domeniile Coroanei, ale eforiilor și așezămintelor spitalicești, ale Academiei Române, Casei Școalelor, composesoratele, pășunile și fânețele comunelor

Procedura exproprierii și împrăștiării a constat din constituirea unor Comisii speciale comunale și de plasă, întocmirea tabelelor cu îndreptățiți la împrăștiere, prioritari, fiind militarii de pe frontul antinazist și punerea lor în posesie. Titlurile de proprietate eliberate de prefectură și toate actele întocmite în acest scop au fost scutite de taxe, terenul fiind eliberat de orice sarcini. Lotul în suprafață de maximum 5 ha, nu putea fi vândut sau ipotecat, trebuia plătit în 10-20 de ani la prețul unei recolte mijlocii obținute într-un an, adică: 1000 kg grâu/ha sau 1200 kg porumb/ha.

Aprecierile oficiale și declarațiile politice ulterioare, asupra înfăptuirii Reformei Agrare, au fost în exclusivitate pozitive.

Ordinul de Marș nr. 652 al Armatei I-a din 12 iunie 1945

Referindu-se la acest document militar care gestiona retragerea în țară din Cehoslovacia a Armatei I-a, cu începere de la 13 iunie, pentru a ajunge la 18 iunie în zona de primă destinație: Șimand, Arad, Giarmata, Deva, Alba-Iulia, Baia de Criș, Buteni, Ineu ziarul *Scânteia*, din 12 iunie 1944 prezenta faptul că bucuria întoarcerii este mare și de trei ori îndreptățită. Mai întâi tunurile au amuțit în Europa după aproape șase ani de tumult asurzitor, toți simt că au luptat pentru o cauză dreaptă, iar Ardealul e liber. Ostașii simt că la întoarcerea acasă nu vor fi iar robi ai moșierilor și arendașilor ci vor fi stăpâni, adevărați stăpâni pe pământul pe care-l muncesc din tată-n fiu. S-a mai comunicat restituirea contra unui bon ai cailor rechiziționați pentru front.

Rezoluția Conferinței Naționale a PCR din 16-21 octombrie 1945

În document se sublinia preocuparea partidului pentru desăvârșirea, reformei agrare, dezvoltarea centrelor pentru închiriat mașini agricole, care urmau să formeze baza necesară măririi productivității și rentabilității agriculturii, industrializarea produselor agricole și buna lor valorificare.

Nu a fost formulată nici măcar aluziv ideia colectivizării această formă de exploatare a pământului fiind infirmată de Vasile Luca, unul din liderii PCR, care asigura prin intermediul ziarului *Scânteia* din 5 ianuarie 1946 că această problemă nu se pune.

Platforma-Program a Blocului Partidelor Democratice (BPD) din 20 mai 1946.

Referitor la țărănime, noua coaliție a PCR numită Blocul Partidelor Democratice¹⁰ (BPD) preconiza ca familia țărăneasă, având la bază proprietatea individuală asupra pământului, să fie apărută și întărită juridic, prin acordarea grabnică a titlurilor de proprietate. Gospodăriilor cu o suprafață de până la 3 ha la șes și 4 ha la deal și munte li se promiteau impozite agricole cu sarcini mai ușoare, sau progresive pentru suprafețele mai mari. Pe lângă credite ieftine și pe termen lung, țăranilor săraci, care nu au fost împrumutați prin Reformă li se vor da terenuri obținute în urma asanării a cinci milioane ha acoperite de ape și loturi de casă din proprietatea statului sau a comunei făcându-li-se și înlesniri în construcții. Alte propuneri vizau reglementarea pășunării în poieni și goluri de munte. Asigurarea asistenței veterinare pentru vite și a echilibrului între prețurile produselor agricole și ale mărfurilor industriale, urmând ca pentru salariații agricoli să fie reglementate noi condiții de muncă și salarizare.

¹⁰ Coaliție politică alcătuită la 17 mai 1946 din Partidul Comunist Român (PCR), Partidul Social Democrat (PSD), Partidul Național Liberal (Tătărescu), Partidul Național Țărănesc (Alexandrescu), Partidul Național Popular (PNP) și Frontul Plugarilor (FP).

Această strategie viza ridicarea producției agricole, prin înzestrarea de către stat a unor centre de închiriat mașini agricole cu mai mare randament (tractoare, semănători, combine, etc.), care să asigure îngrășăminte chimice, materiale de construcții și altele. Se mai propunea sprijinirea cultivatorilor de plante industriale: textile, oleaginoase, sfeclă de zahăr, tutun, viță de vie, pomi fructiferi, plante medicinale, dezvoltarea culturilor de zarzavat în grădinile țărănești și prin înființarea grădinilor comunale încurajarea creșterii vitelor prin înființarea de izlari comunale și cultivarea plantelor furajere. Statul își mai asuma responsabilitatea inițierii unei mari acțiuni de valorificare a terenurilor inundate, încurajarea dezvoltării industriei alimentare, mărirea producției de pește, prin crearea de eleștee și intensificarea pescuitului maritim și fluvial. Într-o nouă organizare urma să fie cuprins învățământul agricol, întregul aparat agronomic și instituțiile de cercetări fiind puse în slujba gospodăriilor țărănești. În fruntea acestor activități, erau așezate fermele model, de stat și particulare care trebuiau să constituie producerea semințelor selecționate și a reproducătorilor de rasă.

Declarația Primului-ministru dr. Petru Groza, (1 iunie 1946)

În timpul campaniei electorale desfășurată la Iași, referindu-se la problemele din agricultură, dr. P. Groza declara că datinile noastre strămoșești, trecutul nostru, regele nostru, biserica noastră, proprietatea individuală, sunt lucruri la care noi ținem. Nu facem colhozuri, așa cum vă sperie partidele istorice.

Declarația Guvernului Român exprimată la Conferința de pace de la Paris (2 septembrie 1946)

Referitor la punctul de vedere al Guvernului ungar referitor la modul cum s-a făcut Reforma Agrară, G. Tătărescu, șeful delegației române a demonstrat că aceasta s-a făcut fără discriminări atât în ceea ce privește exproprierea cât și atribuirea pământului, în conformitate cu proporția dintre diferitele naționalități din comunele respective.

Manifestul-Program al Partidului Național Liberal, (30 octombrie 1946)

Prin acest document politic programatic al Partidului Național Liberal, pregătit pentru alegerile din noiembrie 1946, semnat de Constantin IC Brătianu, se declară că PNL înțelege să mențină expropriările, dar cu aplicarea sinceră și dreaptă a legii, cu garanții atât pentru cei care au dreptul să fie împrumutați cât și pentru cei ce sunt expropriați, fiind creată astfel o activitate de muncă pentru agricultori, cu bunul trai pentru toți. Se mai declară, că fiecare plugar trebuie să fie stăpân pe ogorul său, pe munca și pe

rodul său, putând să-și vândă recolta fără pierderi și confiscări. Pentru ridicarea producției agricole statul nu trebuie să precupească nici o clipă, punând cât mai mult la îndemâna satelor de toate: învățătură agricolă, unelte, îngrășăminte și înlesniri bănești. De asemenea, munca plugarului, vitele și uneltele lui, precum și avutul său, trebuie să fie puse la adăpost de distrugerii sau de stricăciuni, printr-un larg sistem de asigurări agricole, controlate îndeaproape de stat.

Creerea unităților agricole de stat (GAS) - 12 decembrie 1946

Sub egida Ministerului Agriculturii, a fost înființată Regia Autonomă a Exploatărilor Agricole, Zootehnice a Industriei Agricole și a Mașinilor (REAZIM), iar pe plan local Gospodăriile Agricole de Stat (GAS), transformate ulterior în Intreprinderi Agricole de Stat (IAS), cu averi funciare impresionante, trecute în proprietatea statului.

Declarația lui Gheorghe Tătărescu, vicepreședintele Consiliului de Miniștri și Ministru de Externe (24 mai 1947)

Într-un Memoriu adresat membrilor guvernului și șefilor partidelor politice din România 24 mai 1947, Gh. Tătărescu, preciza că reforma agrară, reformele muncitorești, sancționarea criminalilor de război, convocarea Parlamentului, așezarea României pe drumul năzuințelor democratice ale timpului, sunt înfăptuiri pe care avem dreptul să le privim cu satisfacție. Cu toate acestea România este singura țară în care nu s-a putut începe un plan de refacere economică. Între producție care reprezintă 48% din cea din 1938 și sarcinile armistițiului, care reprezintă 50% din veniturile statului se află în mod fatal flagelul inflației și al neîncrederii. Trebuie oprită cursa între salarii și prețuri. Ridicarea salariilor înseamnă ridicarea prețurilor. Restul este minciună.

Propunerile PCR pentru îmbunătățirea situației economice și financiare a țării (16 iunie 1947)

Referindu-se la situația din agricultură în ziarul *Scânteia* din 16 iunie 1947, printre propunerile de redresare a situației economico-financiare a țării elaborate de conducerea superioară a PCR se menționează necesitatea desăvârșirii Reformei Agrare prin accelerarea înscrierii proprietăților noi, în cărțile funciare și eliberarea tuturor titlurilor de proprietate. În articol se mai fac îndemnuri pentru realizarea amenajărilor agricole înscrise în lege împiedecarea acaparării pământurilor de către chiaburi și speculanți. De asemenea au fost reluate ideile privind necesitatea înzestrării agriculturii cu unelte, mai ales mecanice prin stimularea producției industriale în folosul agriculturii, sporirea numărului stațiunilor de închiriat utilaje, reglementarea prin lege a activității fermelor model particulare care împreună cu cele de

stat să asigure sămânță, animale de rasă, plante industriale, acordarea de îlesniri în accesul țăranilor la credite ieftine. Statul trebuie să-și asume obligația sporirii producției pomicole, viticole, leguminoase, industriale, încurajarea creșterii vitelor, porcilor, oilor, păsărilor, valorificarea laptelui și pescuitului. Pentru asigurarea aprovizionării orașelor, este necesară crearea de către stat a unor stocuri cu produse alimentare, care se vor realiza printr-un plan de colectare, prin care să se stabilească producătorilor o cotă de predare absolut necesară, după îndeplinirea căreia agricultorii să poată dispune liber asupra produselor sale.

Mesajul Regal din 15 octombrie 1947.

La ședința de închidere a Sesiunii extraordinare a Parlamentului din 15 octombrie 1947, Regele Mihai, a apreciat pozitiv lucrările oamenilor politici în domeniul consolidării Reformei agrare, care au dus la adoptarea Legii pentru circulația bunurilor agricole și a Legii prin care lucrările pentru îndeplinirea Reformei agrare sunt acte de guvernământ astfel încât ele nu mai pot fi schimbate prin justiție.

Mesajul Regal din 16 octombrie 1947

Cu ocazia deschiderii Sesiunii ordinare a Parlamentului din 16 octombrie 1947, Regele Mihai a susținut ideea că țăranimea care își muncește singură pământul, va trebui susținută pentru a-și procurarea uneltele de lucru și îngrășăminte chimice prin cooperative, semințe selecționate prin ferme de stat, iar prin centrele de închiriat – mașini agricole, necesare pentru a-și putea lucra ogorul în condiții tehnice mai bune.

Platforma Partidului Unic Muncitoresc (PCR și PSD) din 29 octombrie 1947

În documentul programatic al noului partid, a fost reluată ideea privind necesitatea întăririi, dezvoltării întreprinderilor de Stat din agricultură, creșterea numărului centrelor de închiriat mașini, folosirea agrotehnicii și științei în general, încurajarea creșterii vitelor și îmbunătățirea raselor, elemente indispensabile în planificarea economiei naționale.

Declarația lui Gheorghe Gheorghiu-Dej (31 decembrie 1947)

În ziarul *Scântea* din 31 decembrie 1947, în articolul intitulat *Consolidarea regimului de democrație populară în România*, publicat sub semnătura lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, secretarul general al PCR, referitor la agricultură, se prezenta faptul că în condițiile României, unde țăranimea alcătuiește aproape 80% din populație, problema fundamentală a partidului proletar este alianța dintre muncitome și țăranimea muncitoare adică a celor

care nu exploatează munca altcuiva și care lucrează sub conducerea Frontului Plugarilor, pentru lichidarea deplină a influențelor chiaburești. Pentru aceștia se va da o largă dezvoltare cooperăției sătosești urmărindu-se înlăturarea treptată a dominanței elementelor exploatoare. Va trebui urmărită organizarea cooperăției țărănești de producție, care să ușureze mecanizarea agriculturii și să accelereze lichidarea înapoierii economice a statului românesc.

Bibliografie

Creangă G.D. *Considerațiuni generale asupra reformelor agrare și asupra exproprierei*, București, 1913.

Groza Petru, *Articole, cuvântări, interviuri. Texte alese*, București, 1973.

Ionescu-Șișești, G., *Politica agrară*, București, 1921; *Monitorul Oficial* 1945 – 1947.

Neagoe Stelian, *Istoria politică a României (1944-1947)*, București, 1996.

Ornea Z., *Țărănismul. Studiu sociologic*, București, 1969.

****România în reconstrucție*, București, 1946.

Scurtu Ioan, *Din viața politică a României, 1926-1947*, București, 1983.

Seserman Alin, *Țărănismul și creștin-democrația românească*, 2016; Popescu Stelian, *Problema țărănească*, București, 1919.

Săvulescu Traian, *Aspecte actuale ale agriculturii românești*, București, 1946.

Ziarele: *Drapelul*, București 1944-1947, *Patriotul Arad* 1944-1947, *Scânteia* București 1944-1947.

Memorialistul Roman Ciorogariu și Aradul (prima parte:1913-1916)

Memorialist journalist and educator Roman Ciorogariu and Arad (first part: 1913-1916)

*Dan Demșea,
Societatea Științifică de Istorie – Filiala Arad*

Abstract

The Romanian Bishop, R. Ciorogariu, published the volume *Lived Days* in 1926. In our opinion, he thought it was necessary, to leave to the future generations his testimonies - but also the avatars he lived – starting with the First World War in Arad. Besides his prodigious Church activity he had a strong political, electoral and educational involvement, supporting and encouraging the inhabitants of Arad in their struggle for the Great Union.

Key words: Arad, church, school, politics. Great Union

Dacă autorul însemnărilor sale, de Jurnal zilnic, nu le-ar fi dictat nepoatei sale după anul 1919, el nu ar fi reușit să dea la tipar în anul 1926, la *Diecezana* din Oradea, voluminoasa carte, de 519 pagini, intitulată laconic: Episcop Roman R. Ciorogariu, *Zile trăite*. În urma accidentării sale la mână în incinta Senatului României Mari, datorită unui atac terorist cu o bombă artizanală, „unchieșul”, cum era supranumit în familie, a considerat necesar, după părerea noastră, să lase posterității mărturiile sale – dar și avatarurile trăite de el – începând cu anii Primului Război Mondial. A fost ajutat, pare-se, de către cel pe care l-a crescut și educat, după cum se devoalează într-o dedicație manuscrisă în cerneală neagră în josul filei de forțaț a acestei cărți: „Cu dragoste, lui Tati. Geni; Oradea, la 24/XII 1926”¹.

Despre preocupările sale ziaristice și financiar-bancare din perioada tinereții și maturității sale – pe când fusese profesor la Institutul Pedagogic-Teologic ortodox român din municipiul Arad (numit prescurtat *Seminar*) – a

¹ Vezi fila 3 avers. Lăsăm pe alte dăți identificarea descendenței semnatarului dedicației.

făcut amintire într-o broșură tipărită în colecția interbelică „Semănătorul” de sub egida Editurii și Tipografiei *Diecezana* din Arad. Era un prinos adus culturii de expresie românească din părțile Aradului de către un trăitor în miezul acesteia.

Activismul său politic și electoral – bogat în realizări – a fost urmărit de către biografii săi cât și de către istoriografi. La fel, activitatea sa didactică (profesor și apoi director al Institutului sus-menționat) a făcut obiectul aceluiași cercetări mai mult sau mai puțin exhaustive.

Nu în ultimul rând ar fi demn de menționat faptul creerii unui fond arhivistic de către neobositul istoriograf, profesor și director al Liceului Pedagogic din Arad, dr. Vasile Popeangă².

Pentru că lectura *Zilelor trăite* a constituit și va continua să constituie o reală delectare – dincolo de valoarea descriptivă a faptelor personale cât și a evenimentelor trăite nemijlocit în patruleterul Oradea, Budapesta, Arad și Sibiu – încercăm să redăm selectiv frazele asupra cărora memorialistul a concentrat o energie chintesențială, începând cu sfârșitul lunii octombrie 1913, pe când se afla în Arad, în calitate de director seminarial.

Am simțit nevoia menționării unor titluri de capitole și subcapitole ale autorului. Deasemenea, am încercat o ordonare cronologică a celor relatate de către Roman Romul Ciorogariu, indicând la subsol paginile din această valoroasă operă memorialistică, după cum urmează:

- Prima relatare se referă la incidentul, nedatat de către autor, întâmplat în preajma Chișineului (azi oralul Chilineu-Criș) cu prilejul vizitației canonice a episcopului Aradului, Ioan Ignatie Pap /după anul 1902/, „în lunca Aradului” [*recte* Lunca Crișului Alb]. „Întâmpinarea” episcopului de către „chișeuani” cu insigne la butonieră a fost admonestată de către organele preturii locale³;

- la sfârșitul lunii octombrie 1913, „ministrul-președinte” Tisza István propunea „Comitetului național” al Partidului Național Român „un pact formal” cu guvernul ungar;

- la ședința din 20 ianuarie 1914 a „Comitetului național” fusese chemat deasemenea Roman Ciorogariu; în iarna anilor 1913-1914, Tisza încerca să se explice: „colonizările [cu maghiarofoni] sunt măsuri de defensivă contra noastră”; el „admite asociații culturale dar nu susține

² Valorificarea tipografică a acestui fond aparține deasemenea regretatului dr. Vasile Popeangă.

³ Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, /1926/, p. 16-17, subcapitolul *Purtarea insignelor*.

instituții românești”; „nici /Ion/ Mihai nu le aflase [„concesiunile” lui Tisza] acceptabile în raportul său trimis Comisiunii de zece”⁴;

- reprezentanții românilor au fost „convocați de nou în ședință plenară, întregită cu o sută de fruntași, pe 17 Februarie 1914, tot la Budapesta. Aici e originea Comitetului de o sută, ce a reînviat în România mare”⁵.

- în vara anului 1914 „Dr. Med. Marius Sturza⁶ – medic militar în Cetatea Aradului” a manifestat o atitudine ocrotitoare față de prizonierii civili aduși din Sârbia și din Timoc /unde se aflau pe lângă etnicii sârbi deasemenea și români/ spre deosebire de șeful Serviciului sanitar, colonelul Todorovici, care îi blasfemia pe acești civili sârbi, deși R. Ciorogariu îl știa de undeva pe acesta ca fiind sârb⁷.

- L-a frapat „telegrama laconică a biroului de presă din Budapesta: «Regele Carol a murit» în 10 octombrie”⁸ /1914/ pentru că-l cunoscuse personal pe regele Carol I⁹. Mai mulți fruntași politici români transilvăneni s-au gândit să participe la înmormântare. Vaida Voevod îi telegrafiasse din Viena lui Vasile Goldiș ca „să-l aștepte în gara Arad, cu d-l Ștefan C. Pop, gata de a pleca împreună la înmormântarea regelui Carol”. Vasile Goldiș îi arată telegrama lui Roman Ciorogariu, întrebându-l ce să facă. V. Goldiș voia să-l trimită pe R. Ciorogariu la ceremonia funebrală. Până la urmă V. Goldiș a plecat la înmormântare¹⁰.

- În iarna anilor 1914/1915, impozanta Școală de fete, situată lângă Centrul Eparhial ortodox român din Arad – inaugurată în anul 1912 – fusese deja evacuată pentru a adăposti numărul din ce în ce mai mare de militari răniți pe front. R. Ciorogariu relatează indignat următoarele: „În Arad doctorii germani au făcut morgă din capela școlii noastre civile de fete. Și își făceau foc cu mobila din casă, deși erau lemne în curte”.

- Un alt capitol este dedicat „*Ședinței Comitetului național din 28 octombrie 1915*”. R. Ciorogariu deși nu făcuse parte din componența „comitetului de 10” – după cum sublinia el însuși – era chemat la Budapesta

⁴ Idem, p. 36.

⁵ Idem, p. 37.

⁶ Marius Sturza, fiul parohului ortodox român din comuna Șepreuș, Mihai Sturza, studiasse medicina la Viena, fiind specializat în balneo-fizioterapie; vezi tratatul său omonim, publicat în anul 1954 în România.

⁷ Idem, p. 29-30.

⁸ Idem, p. 22.

⁹ Idem, p. 234; R. Ciorogariu primise „orologiul de aur, cu monogramul Regelui Carol”, păstrat „ca suvenir scump de la marele Rege”.

¹⁰ Idem, p. 26; capitolul *Moartea regelui Carol*.

să-i complinească oarecum „pe Vasile Lucaciu și Octavian Goga, cari își dăduseră demisia din acel comitet. De față erau /prezenți/: T/eodor/ Mihali, V/asile/ Goldiș, Ștefan Cicio Pop, Valer Braniște, Nicolae Vecerde, protopopul Vasile Damian, Nicolae Șerban și eu. /.../ Proiectul de declarație a fost formulat de V. Goldiș. S-a căzut de acord asupra declarației: 1) politică /.../. Declarația [care susținea menținerea Programului P. N. R.] s-a rostit în ședința parlamentară de la 7 Decembrie 1915 /.../”¹¹.

- „*Moartea mitropolitului Ioan Mețianu*” în 21 ianuarie/3 februarie 1916¹² constituie un titlu de capitol legat inextricabil de capitolul „*Războiul de întregire*”, marcând complexitatea crizei legată de alegerea noului mitropolit în scaunul de la Sibiu.

- Subcapitolul „*Preparative în vederea alegerilor congresuale*” relevă printre altele rolul deputatului congresual Vasile Goldiș. La întrunirea Conzistoriului metropolitan „în ziua /de/ după înmormântarea /lui Ioan Mețianu/, /.../ Vasile Goldiș cu amicii lui erau pentru suspendarea alegerii până după războiu”¹³. Dar „ziua alegerii de mitropolit s-a fixat pe 23 Iulie/3 August [1916]”¹⁴. Până la alegere girează afacerile mitropolitului /nu altul decât/ episcopul din Arad /în persoana longevivului funcționar conzistorial, Ioan Ignatie Pap¹⁵/. Guvernul n-a ridicat obiecțiuni contra acestei hotărâri. Erau alte chestii cari îl ardeau, situația de pe front”¹⁶.

- Subcapitolul *Raporturile mele cu Vasile Mangra* rezumă cei peste 20 de ani de colaborare amicală: „împreună am întemeiat «Tribuna» din Arad¹⁷; împreună am fost ridicați din catedră, eu ca să revin, el să nu mai revină; împreună am trecut peste luptele de stradă ce s-au descărcat asupra noastră în 1893 pentru Memorandul de la Viena; împreună am organizat congresul naționalităților la Budapesta în 1895¹⁸; împreună am suferit dripirile fraților îmbruiși în grațiile de sus; împreună am făcut din Arad un

¹¹ Idem, p. 46-47.

¹² Idem, p. 59; 61.

¹³ Idem, p. 62. „Partida” deputaților sinodali ai Episcopiei Aradului, din jurul secretarului conzistorial V. Goldiș, încercase să evite presiunile lui Tisza István care îl voia pe vicarul Vasile Mangra în scaunul de mitropolit.

¹⁴ Idem, p. 63. Până la urmă alegerea a avut loc, cu o întârziere de două zile, în 5 august 1916.

¹⁵ A fost înmormântat în biserica satului său natal bihorean, Pociovaliște, în anul 1924.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ La 1 ianuarie 1893 apărea sub denumirea de „Tribuna poporului” în Arad, devenind apoi, în 1903 „Tribuna”.

¹⁸ Vezi fotografia celor doi protagoniști stând în picioare, datată cu ocazia aceluși congres la Budapesta; Cf. Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe Române din Sibiu.

centru cultural și politic în care clocotea viața românească; împreună am dus coștința națională la înălțimea de unde și pe el l-a măturat când, mai târziu a încercat să o supună oportunității /.../¹⁹; alegerile congresuale [din 26 februarie/10 martie 1916, care precedau momentul alegerii noului mitropolit la Sibiu] cădeau pe zilele critice ale declarării /iminate a/ războiului românesc²⁰; /.../. Nimic nu era sigur în 5 august /1916/ când s-a făcut alegerea de mitropolit²¹; era o apreciere sintetică a memorialistului.

- Subcapitolul *Tratative în vederea candidărilor* relua cronologic câteva aspecte, începând din luna mai 1916; „Ioan Papp, episcopul Aradului, îndreptățit în ordinea ierarhică la candidare, ca cel mai vechi episcop, și-a fixat punctual de vedere: nici nu mă obtrud, nici nu renunț la candidare. Episcopul Miron Cristea /de la Caransebeș/ nu conta la /o/ majoritate în congres, mai ales din pricina caransebeșenilor cari erau împotriva lui, astfel /că/ nu era dispus să se expună căderii. /.../. Petru Ionescu²², consilier în Ministerul Cultelor, al cărui cuvânt apăsa la guvern /.../ era pentru Roșca.

Tisza avea să aleagă între Mangra și Roșca; Și nu era omul care să se lase condus de jos.

În 8 mai primesc informația absolut sigură dela un aderent a/l/ lui Mangra, că Tisza se consideră obligat moralicește de a sprijini pe Mangra cu toată hotărârea²³.

Tisza /l-/a prevenit pe Mangra – care se dusese la el cu propunerea pentru Ioan Pap la Sibiu și el [Mangra] la Arad – și i-a declarat categoric că vrea vrea neapărat ca să fie el mitropolit la Sibiu /.../²⁴.

În 21 iunie am plecat la Sibiu pentru Consistorul metropolitan convocat pe 22 iunie. La Orăștie urcă în tren Aurel Vlad²⁵”.

Pe semne că Ciorogariu mai rămânea cel puțin încă o zi la Sibiu după alegerea lui Mangra în scaunul mitropolitan, constatând în 6 august 1916 că acesta „nu avea decât un secretar, pe regretatul de pie memorie, românul bun și priceputul cunoscător al constituției bisericești, Nicolae Zigre”. Funcționarii și deputații conzistoriului sibian, grupați în jurul lui

¹⁹ Idem, capitolul *Raporturile mele cu V. Mangra*, p. 64.

²⁰ Idem, p. 69.

²¹ Ibidem.

²² Originar din părțile Aradului.

²³ Idem, capitolul *Tratative în vederea candidărilor*, p. 70.

²⁴ Idem, p. 71.

²⁵ Idem, p. 72.

Roșca, nu-l doriseră pe Mangra. Acesta din urmă vrea la Senatul bisericesc să-l aducă pe /Ion/ Lupaș”²⁶.

Capitolul următor *Războiul de întregire* cuprinde între altele însemnări despre atmosfera Aradului, constituind obiectul celei de-a doua părți a lucrării noastre.

²⁶ Idem, p. 75.

Repertoriul structurilor de pământ din județul Arad descoperite pe imaginile satelitare Google Earth (2014-2017)

A repertory of the ground structures from Arad County, discovered on Google Earth satellite images (2014-2017)

Eugen D. Pădurean

*Colaborator extern: Complex Muzeal Arad;
padurean.eugen@yahoo.com*

Abstract

The author displays a repertory of several ground structures which have already been discovered and notified in the specialty literature by visualizing and interpreting satellite images between 2014-2017. They have been localized and verified on the field on the basis of geographical coordinates. They come in different shapes and sizes and can be found in intensely inhabited areas, such as: on the Inferior Valley of Mures River, the river's meadow or the nearby areas, the Vinga High Plain, the Arad Field or on the joint of Zarand Mountains with the Mures River.

As the archaeological material still has a modest level, a temporary chronological framing was possible, regarding the above mentioned ground structures. Most of them are fortified settlements belonging to the Bronze Age. Few might be designated to the early period of the Iron Age, the Roman or post-Roman period or even the early Middle Ages. Generally, the fortifying (strengthening) elements are trenches (ditches), stockades or palings.

There are several data concerning these ground structures, as well.

Key words: satellite images on Google Earth, ground structures, fortified settlements, the Bronze Age, Arad County.

1. Introducere

Vizualizarea și interpretarea imaginilor satelitare Google Earth, coroborate cu datele oferite de materialul arheologic descoperit și salvat din anumite puncte ne-au permis semnalarea a numeroase structuri de pământ pe teritoriul județului Arad (Fig.1). Am confruntat aceste imagini satelitare

cu realitățile din teren și am constatat că toate cele semnalate de noi între anii 2014-2017 pot fi socotite structuri de pământ legate de existența unor așezări majoritar preistorice: așezări fortificate, fortificații propriu-zise, fortificații lineare. Au fost analizate cu maximum de exigență datele obținute eliminând confuzia acestora cu lucrări moderne edilitare sau hidroameliorații. Au fost consultate și realizările cartografice austriece de la sfârșitul sec. al XVIII-lea. Am evitat de asemenea „capcanele” care pot apărea în analiza imaginilor satelitare (cauzate de anomalii de vegetație).

Aceste structuri de pământ, slab conservate, au diferite forme: circulare, elipsoidale, ovoidale, rectangulare, lineare. Elementele defensive care și delimitează aceste structuri de pământ au fost valul de pământ și șanțul aferent. Aceste elemente au și definit forma lor. Este de presupus și existența unei palisade. Cronologic, credem că aparțin majoritatea epocii bronzului (cele circulare, elipsoidale, ovoidale), primei epoci a fierului cea circulară (Chesinț-Movila Hunca), Evului Mediu timpuriu (Secusigiu-Cariera de lut), epocii postromane (Sintea Mică, Zăbrani?).

2. Cercetările noastre

Prezentăm sumativ date legate de cele 16 localități totalizând un număr de 20 de structuri de pământ vizualizate pe imaginile satelitare Google Earth și confirmate ulterior pe teren. Ele au făcut obiectul unor studii în literatura de specialitate¹.

Aceste date sunt:

1 - Nr. crt; 2 - Localitatea; 3 - Anul descoperirii; 4 - Coordonate geografice Google Earth; 5 - Tip de structură; 6 - Formă; 7 - Dimensiune - Lățime, val și șanț; 8 - Suprafața; 9 - Material arheologic descoperit și salvat; 10 - Încadrare cronologică; 11 - Stare de conservare; 12 - Bibliografie; 13 - Obs.;
1 - 1; 2 - Aluniș-Zăbrani; 3 - 2014; 4 - 46. 05'.53.77".N; 21°.30'08.06".E cota 134 m. - 46°06'03.72".N; 21°29'44.89"E cota 145m. -46°.84'45.24"N; 21°32'42.50"E cota 149 m. 5 - structură lineară; 6 -segment linear; 7 - 5km. lat. val 20-23m.; 8 -; 9 - puține fragmente de epoca bronzului și un fragment de topor din rocă vulcanică cu gaură de înmănușare; 10 - epoca bronzului?; 11 - slabă; 12 - Pădurean 2014; 13;
1 - 2; 2 - Chesinț-Movila Hunca; 3 - 1981. 2016; 4 - 46°01'.58.27"N; 21°.34'.10.81".E cota 170m.; 5 - așezare fortificată cu șanț și val; 6 - circulară; 7 - 74 m. x 65 m., val de pământ lat de cca. 5 m. și șanț exterior; 8 - 0,37 ha.; 9 - ceramică aparținând primei epoci a fierului-cultura

¹ Pădureanu 1973, p. 395-401; Pădureanu 1993, p. 21-34; Pădurean 2014, p. 349-361; Pădurean, Dorogostaisky 2015, p. 173-193; Pădurean 2016, p. 201-213; Pădurean, Dorogostaisky 2016 p. 11-22; Pădurean 2017 (sub tipar).

Basarabi; 10 - Hallstatt C; 11 - slabă; 12 - Pădureanu 1993, p. 22, Pădureanu 2016, p. 202-204, 207; Obs.;

1 - 3; 2 - Chesinț-nord-est; 3 - 2017; 4 - structura A: 46°04'02.70"N; 21°35'36.87"E cota 115 m. Structura B: 46°04'03.97"N; 21°35'31.42"E, cota 142 m.; 5 - așezări fortificate cu șanț și val de pământ; 6 - circulare; 7 - A=134 m.; val de pământ de 9-10 m.; B=75 m. cu val de pământ lat de cca. 8 m.; 8 - S-A=1,4 ha., S-B=0,34 ha.; 9 - fragmente ceramice de mici dimensiuni de epoca bronzului; 10 - epoca bronzului; 11 - modestă; 12 - Pădureanu 2017; 13 - Obs.; 1 - 4; 2 - Cicir-Spinul lui Stanca; 3 - 2016; 4 - 46°09'42.80"N; 21°29'49.28"E, cota 113 m., 5 - așezare fortificată cu șanț și val de pământ; 6 - elipsoidală; 7 - 133m. x 92 m. val lat de 11-12 m.; 8 - S=0,96 ha.; 9 - bogat material arheologic de epoca bronzului; 10 - epoca bronzului mijlociu cultura Otomani I/II; 11 - modestă; 12 - Pădureanu 1973, p. 399-400; Pădureanu 2016, p. 204; 13 - așezarea de epoca bronzului a fost descoperită cu mult timp înainte în anul 1971;

1 - 5; 2 - Cladova-Sud; 3 - 2016; 4 - 46°06'25.94"N; 21°38'45.44"E cota 153 m.; 5 - incintă fortificată cu șanț și val de pământ; 6 - pătrată; 7 - 100 m. x 100 m.; 8 - S=1 ha.; 9 - arsură la mică adâncime în sol; 10 - medievală?; 11 - slab conservată; 12 - Pădureanu 2017; Obs. prezența stratului de arsură în interior ne-a fost semnalată de sătenii din satul Cladova (2016);

1 - 6; 2 - Curtici-Cutoșul Mare; 3 - 2015; 4 - Curtici 1: 46°23'29"N; 21°15'20"E; 5 - așezare fortificată cu val de pământ și șanț dublu; 6 - circulară; 7 - 120 m.; val și șanț lat de 20 m.; 8 - S=12 ha.; 9 - slabe urme de locuire de epoca bronzului; 10 - epoca bronzului; 11 - slabă; 12 - Pădureanu, Dorogostaisky 2015, p. 182-184; 13 - incinta 2 include pe cea descrisă mai sus.

Suprafața totală a celor două ajunge la cca. 55 ha.; Curtici 2-4: 46°23'10"N; 21°15'43"E; 5 - așezare fortificată cu val de pământ și șanț; 6 - elipsoidală; 7 - 240 m. x 300 m.; Val lat de cca. 10 m. și șanț exterior lat de cca. 20 m. În interior valul este însoțit de un șanț de aceeași lățime cu valul; 8 - S=5ha; 9 - puține fragmente ceramice de epoca bronzului; 10 - epoca bronzului; 11 - slabă; 12 - Pădureanu, Dorogostaisky 2015 p. 184-185; 13 - structura vizibilă clar pe imaginea satelitară Google Earth din 4 iunie 2014; Curtici 3; 4 - 46°22'54"N; 21°15'46"E; 5 - așezare fortificată cu val de pământ și șanț; 6 - elipsoidală; 7 - 330 m. x 270 m.; Șanț lat de 10 m. și val lat de cca. 8 m.; 8-7 ha.; 9-puține fragmente de epoca bronzului; 10 - epoca bronzului; 11 - slabă; 12 - Pădureanu, Dorogostaisky 2015, p. 185-186; 13-;

1 - 7; 2 - Curtici-Sud-Vest; 3 - 2015; 4 - 46°18'40.60"N;21°16'50.99"E; 5 - așezare fortificată cu șanț; 6 - elipsoidală; 7 - 180 m. x 150 m. Șanț lat de cca. 20 m. și adânc de 1,5 m.; 8-S=3 ha.; 9 - material arheologic bogat în special ceramică eneolitică și de epoca bronzului, de sec. II-IV „medievală timpurie; 10 - epoca bronzului?; 11 - modestă; 12 - Pădurean, Dorogostaisky 2015, p. 186;

1 - 8; 2 - Iratoșu-Est; 3 - 2015; 4 - 46°18'57"N;21°13'10"E; 5 - structură triplă de pământ plasată la intersecția perpendiculară a două structuri liniare antropice de pământ; 6 - elipsoidală +cruciformă; 7 - 107 m. x 90 m. (elipsa)-1000 m. fiecare din cele două structuri liniare. Lățimea celor trei valuri care alcătuiesc tripla structură: 6 m.-2m.-3m.; 8 - S=0,74 ha.; 9-ceramică medievală și cărămidă cu mortar; 10 - epoca medievală (sec. XV-XVI); 11 - slabă; 12 - Pădurean, Dorogostaisky, 2016, p. 11-22; 13 - posibilă identificare cu mănăstirea Wyzes sau cu castelul-ul Vizesmonostor atestate documentar în sec. XV;

1 - 9; 2 - Macea-Topila 2; 3 - 2015; 4 - 45°3'30"N;27°36'54"E; 5-tell; 6 - circulară; 7 - D=100 m. Șanț circular cu adâncimea de 1 m.; 8 - 0,9 ha.; 9 - material arheologic bogat(ceramică, silex, chirpici, râșnițe fragmentare); 10 - eneolitic-Tisa III și epoca bronzului; 11 - slabă; 12 - Pădurean, Dorogostaisky 2015, p. 181-182; 13-tell locuit în ambele perioade;

1 - 10; 2 - Neudorf-Lunca; 3 - 2016; 4 - 46°05'47.05"N;21°36'22.14"E; 5 - așezare fortificată complexă cu trei incinte; 6 - circulară; 7 - 150 m. Valuri concentrice cu lățimea de 5 m.; 8 - 1,76 ha.; 9 - ceramică fragmentară de epoca bronzului; 10 - epoca bronzului; 11 - slabă, abea sesizabilă; 12 - Pădurean 2017; 13-;

1 - 11; 2 - Secusigiu -Izlaz; 3 - 2014; 4 - 46°05'35.35"N;20°58'25.35"E cota 94 m.; 5 - fortificație de pământ cu val și șanț; 6 - rectangulară; 7 -78 m. x 68 m.Valul de pământ are o lățime de 6m iar șanțul o deschidere de 5 m.; 8 - 0,52.ha.; 9 - ceramică din prima epoca a fierului, de sec. III-IV, medievală timpurie; 10 - Evul Mediu; 11 - slabă; 12 - Pădurean 2014, p. 350-352; 13 - figurează pe a II-a ridicare topografică austriacă (Zweite Landesaufnahme) cea franciscană (1806-1869);

1 - 12; 2 - Sânpaul-Est; 3 - 2015; 4 - 46°15'26.07"N;21°17'13.80"E cota 105 m.; 5 - așezare fortificată cu șanț; 6 - circulară; 7 - D=180 m. Șanț lat de 20 m. și adânc cca. 2m.; 8 - S=2,2 ha.; 9 - ceramică de epoca bronzului mijlociu; 10 - epoca bronzului; 11 - păstrat numai șanțul de apărare; 12 - Pădurean, Dorogostaisky 2015, p. 187-188;

1 - 13; 2 - Sânpaul-Est 2; 3 - 2016; 4 - 46°15'07"N; 21gr. 16 m. 36.89 sec E cota 103 m.; 5 - structură închisă de pământ, dublă; 6 - elipsoidală cea mare, circulară cea interioară; 7 - incinta A (220 m. x 155 m.), incinta B (103 m x

99 m.). Lățimea valului de pământ cca.14-15 m. Șanțurile sunt de presupus; 8 - incinta A=2,6 ha., incinta B=0,76 ha.; 9 - puține fragmente ceramice de epoca bronzului; 10 - epoca târzie bronzului; 11 - slabă; 12 -Pădurean 2016, p. 205-206; 13-În apropiere semnalăm urmele slabe ale unor structuri circulare de pământ, posibil tumuli sarmatici? sec. III-IV;

1 - **14**; 2 - Seliște com. Petriș; 3 - 2017; 4 - 46°01'29.37"N;22°23'30.69"E cota 162 m.; 5 - fortificație de pământ și lemn, complexă; 6 - pătrată; 7 -128 m. x 128 m. cu val lat de 14-15 m. În interior există aproape central o a doua incinta pătratică cu dimensiunea de 54 m. x 54 m., iar alipită laturii vestice încă o structură de pământ, dreptunghiulară – 41 m. x 34 m. Pe latura sudică nu este exclusă prezența unei porți de cca. 4 m.; 8 – 1,63 ha.; 9 – lipsește deocamdată, dar în apropiere în malul pârâului Petriș a fost descoperit un artefact roman, un fragment de fibulă din bronz, de tipul „cu genunchi” (sec.II); 10-Ev Mediu?; 11 - slabă datorită solului mlăștinos ; 12- Pădurean 2017; 13 - În jurul acestei fortificații există detalii de planimetrie greu de interpretat în această fază a cercetărilor;

1 - **15**; 2 - Sintea Mică; 3 - 2014; 4 - 46°23'37.51"N;21°37'55.30"E, sec. cota 101 m.-46 gr. 27 m. 53.49 sec N; 21 gr.34 m. 06.89 sec. E cota 97 m; 5 - structură de pământ a unei fortificații complexe formate din valuri și șanțuri; 6 - val complex; 7 - 10 km.; lățimea sistemului:29-30 m.; 8-9-nu cunoaștem; deocamdată descoperiri pe traseu; 10 - romană? avară? 11 - slab păstrat; 12 - Pădurean 2014, p. 354-356; 13 - reprezintă un segment din valul median zis "roman" care peste Mureș traversează de la nord la sud județul Arad;

1 - **16**; 2 - Turnu-Sud-Pusta Sionda; 3 - 2014; 4 - 46°13'48.75"N;21°06'09.04"E cota 99 m.; 5 - structură închisă de pământ; 6 - elipsoidală; 7 – 270 m. x 208 m. Valul de pământ-16-17 m., șanțul exterior cca. 8 m.;8-4,4 ha.; 9 - ceramică neolitică și de epoca bronzului; 10 - probabil de epoca bronzului; 11 - slab păstrată; 12 - Pădurean 2014. p. 352; 13 - în interior semnalăm un tell probabil neolitic;

1 - **17**; 2 - Turnu-Vest-Pusta Sionda; 3 - 2014; 4 -46°15'08.27"N;21 gr. 00.01 sec. E cota 98 m.; 5 - fortificație de pământ 3-4? incinte; 6 - ovoidală; 7 - dimensiune maximă-750 m. x 595 m.; incinta I-347 m. x 231 m., incinta II-595 m, x 420 m.Valurile de pământ ating la bază 20-25 m.; 9 - Suprafața totală-34,4 ha.; Incinta I-6,2 ha.; Incinta II-19,61 ha.; 10 - ceramică de epoca bronzului, prima epocă a fierului, sporadic Laten; 11 - slab păstrată; 12- Pădurean 2014, p. 353; 13 - nu excludem o structură circulară, centrală, de mică suprafață;

1 - **18** ; 2 - Variașu Mic-Est; 3 - 2014; 4 - 46°17'34.40"N;21°11'12.78"E cota 98 m.; 5 - așezare fortificată cu șanț; 6 - elipsoidală; 7 -152 m. x 130

m.; șanț lat de cca. 20 m.; 8 - S=1,55 ha.; 9 - Ceramică puțină de epoca bronzului; 10 - probabil epoca bronzului; 11 - structura de pământ vizibilă numai pe imaginea satelitară; 13 - probabil pământul scos de la șanț a fost folosit la înălțarea incintei;

1 - **19**; 2 - Variașu Mic-Sud-Vest; 3 - 2014; 4 - 46°17'21.19"N;21°11'22.40"E; cota 98 m.; 5 - așezare fortificată cu val de pământ și probabil șanț; 6 - elipsoidală 7-312 m. x 218 m. Val de pământ lat de 16-17 m.; 8-S=5,7 ha.; 9 - mici fragmente ceramice de epoca bronzului și câteva fragmente ceramice gri-cenușii de sec. III-IV; 10 - epoca bronzului; 11 - Pădurean 2014, p. 353; 12 - slab păstrată; 13 - posibilă incintă centrală de mici dimensiuni;

1 - **20**; 2 - Zăbrani-Bujac; 3 - 2017; 4 - 46°05'38.86"N;21°33'56.21"E; cota 119 m.; 5 - incinta fortificată cu val de pământ de mare dimensiune; 6 - elipsoidală; 7 - 500 m. x 320 m. Val de pământ, lat de 4,5 m.; 8 - S=12,5 ha.; 9 - mici fragmente ceramice atipice, răzuitor neolitic din silex; 10 - încadrare cronologică dificilă; 11 - slabă; 12 - Pădurean 2017; 13 - tipologic poate să aparțină epocii bronzului;

3.Considerații finale

Datele referitoare la aceste structuri de pământ au un caracter preliminar. Viitoarele cercetări inclusiv credem săpături arheologice vor aduce noi precizări. Noi le considerăm un început în cercetările sistematice și credem că vor atrage atenția cercetătorilor.

Bibliografie

Pădureanu, Noi așezări neolitice și de epoca bronzului în județul Arad, 1973, În: Banatica, II p. 395-401.

Pădureanu Eugen, Noi descoperiri hallstattiene pe teritoriul, 1993, Județului Arad, În Ziridava XVIII p. 21-34.

Pădurean Eugen D. PĂDUREAN, Noi fortificații pe cursul inferior al, 2014, Mureșului și al Crișului Alb (jud.Arad). În *Arheo Vest*, nr. II [Simpozion ArheoVest, Ediția a II-a]. În Onoare

Gh. Lazarovici, Interdisciplinaritate în Arheologie, Timișoara 6 decembrie 2014, Vol. I, Arheologie, Vol II: Metode interdisciplinare, Asociația, ArheoVest Timișoara, JATE Press Kiado, Szeged, 2014, Vol.1: [12]+XXIV+[2]+33-492+[2]pg.+DVD Vol.2:[10]+[2]+497-1013+[2] p. ISBN 978-963-315-228-7[Ószes/General] ISBN 978-963-315-220-1(vol1), ISBN 978 963-315-221-8(Vol.2); Vol1 pp.349-361 on line <http://arheovest.com/simpozion/arheovest/2/14.pdf>

Pădurean Eugen PĂDUREAN, Leonard DOROGOSTAISKY, Noi așezări în Dorogostaisky Câmpia Aradului, arealul orașului Curtici în *Arheo*

Vest Nr. III, 2015, [Simpozion Arheo Vest Ediția III-a] In memoriam Florin Medeleț Interdisciplinaritate in Arheologie și Istorie, Timișoara, 28 noiembrie, 2015 Vol. I Arheologie Vol. 2: Metode Interdisciplinare și Istorie

Asociația Arheo Vest Timișoara, JATP Press Kiadó Szeged, 2015, 576+490 pg.+DVD, ISBN 978-963-315-264; Vol. I, p. 173-193 on-line http://arheovest.com/simpozia/arheovest_3/08 pdf

Pădurean Eugen D. PĂDUREAN, Noi așezări fortificate de epoca metalelor des 2016, coperite în Câmpia de Vest (jud. Arad) ,În: *Arheo Vest, Nr. IV1* [Simpozion Arheo Vest, Ediția a IV-a In Honorem prof. Universitar Dr. Adrian Bejan, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Timișoara 26 noiembrie 2016 Vol. I Arheologie, Vol. II: Interdisciplinaritate și Istorie, Asociația Arheo Vest, Timișoara JATE Press Kiadó, Szeged, 2016, 531+450pg. + DVD, ISBN 978-963-315-310-9 (Össes/General), Vol. p. 201-214, on-line <http://arheovest.com/simpozion/arheovest4/15> pdf

Pădurean Eugen D. PĂDUREAN, Leonard DOROGOSTAISKY, Mistere cu pri Dorogostaisky vire la imaginea satelitară Google Earth a unui sit arheologic de la 2016 Iratoșu județul Arad În: *ANALELE ARADULUI*, Anul II, nr. 2/2016 Asociația Națională Arădeană pentru cultura poporului român, Colecția ASTRA ARĂDEANĂ-1863, Editura Vasile Goldiș-University Press, Arad, ISSN 2457-9939, ISSN-L 2457-9939, 749 pg.

Pădurean, Eugen, D Cu privire la câteva imagini satelitare Google, 2017, Earth din județul Arad, În *Arheo Vest*, V (2017-sub tipar).

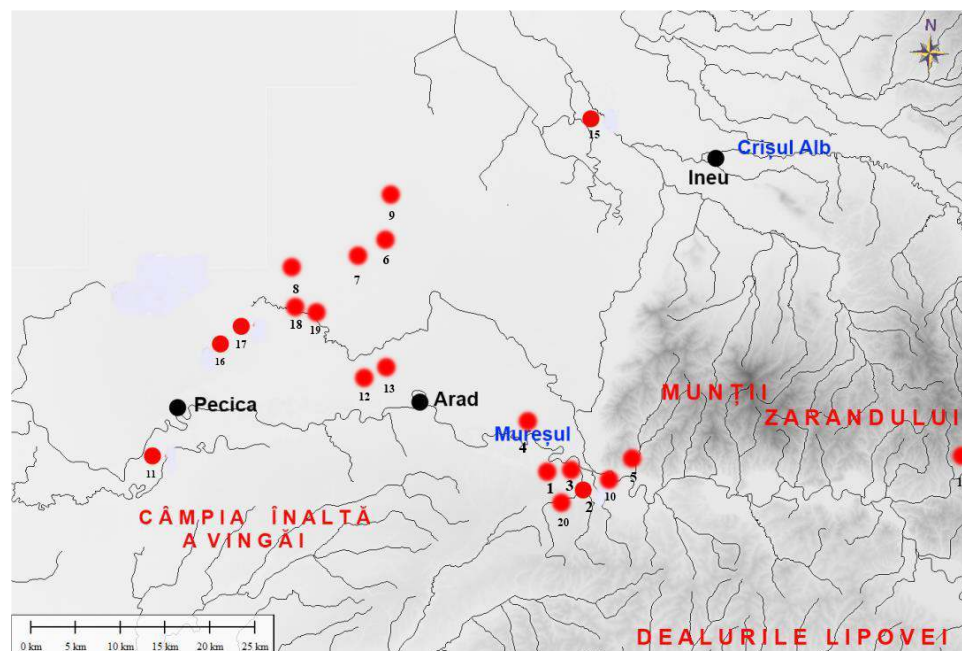

Fig.1. Localizarea structurilor de pământ din județul Arad descoperite pe imaginile satelitare Google Earth (2014-2017).

1. Aluniș-Zăbrani; 2. Chesinț-Movila Huncă; 3. Chesinț-Nord-Est; 4. Cicir-Spinul lui Stanca; 5. Cladova-Sud; 6. Curtici-Cotoșul Mare; 7. Curtici-Sud-Vest; 8. Iratoșu; 9. Macea-Topilă 2; 10. Neudorf-Luncă; 11. SecusigiuIzlaz; 12. Sânpaul Est; 13. SânpaulEst2; 14. Seliște(Petriș); 15. Sinteia Mică; 16. Turnu-Sud; 17. Turnu-Vest; 18. Variașu Mic-Est; 19. Variașu Mic-Sud-Est; 20. Zăbrani-Bujac.

IV. Medalioane/Medallions

**Cinci sute de ani de la inițierea reformei. Johannes Honterus,
reformatorul Transilvaniei**

**Five hundred years from the launch of the reform. Johannes
Honterus, Reformer of Transylvania**

*Gheorghe Mihut,
Ineu, Județul Arad*

Abstract

The initiator of the reform in Transylvania was Johannes Honterus. His contact with the ideas of the reform took place in Basel, in Switzerland and in other cities in Europe. He was a scholar with a broad vision of the antique classicism and he wrote essays for the highschool he founded in Brasov, which he had printed in the printing shop he founded in 1533. With the help of the magistrate from Brasov, he implemented the reform for the first time in this city in 1542, and in 1543 he published the essay known throughout Europe, name „The reform of the church in Brasov and in the Bârsa's country.”

Key words: reform, Johannes Honterus,

JOHANNES HONTERUS se naște în anul 1498 la Brașov, în familia pielarului Georg Lederer în fosta stradă Neagra. În 1522 dobândește titlul de „Bachalaureus” și în 1525 pe acela de „Magister artium” al Universității din Viena, având menționat în matricolele universității de Johannes Holler Coronensis.

În anul 1529, toamna, se găsește numele la Regensburg unde s-a întâlnit cu istoricul Aventinus, care îl descrie ca pe un bărbat cu multă știință în limbile latină și elină. În anul 1530 îl găsim la Cracovia.

Pelegrinarea prin aceste orașe s-ar putea datora exilului impus de către primul asediu al Vienei de către turci în 1529 - septembrie-octombrie.

La Universitatea din Cracovia obține dreptul de a ține prelegeri. În acest an, 1530, apare aici tipărită lucrarea „Rudimentorum Cosmografiae” a lui Honterus, care va cunoaște o largă răspândire în multe centre culturale europene, în peste 30 de ediții, fiind cea mai răspândită lucrare a lui Honterus. De semnalat faptul că în Cosmografia lui Honter din 1542 se subliniază rolul Brașovului în răspândirea Reformei în Transilvania: „Apoi Brașovul –orasul Corona- la poalele Tâmpiei.

Al Europei oraș, el urmând azi Reforma creștină.

Razele soarelui la răsărit îl saluta ca primul” (traducere Valeria Caliman).

Din toamna anului 1530 până în aprilie-mai 1533, Honterus are domiciliul la Basel (Elvetia). Aici tipărește în 1532 cea mai veche reprezentare cartografică a Transilvaniei, unde orașele par a fi reprezentate după natura, cu mici ilustrații. În timpul șederii în acest oraș Honterul învață tipografia și ia contact cu ideile Reformei. În 1533 el se întoarce la Brașov prin Kosice și Oradea-Mare.

După sosirea la Brașov el întemeiază tipografia orașului, primele cărți ieșite din teascurile acesteia datează din anul 1539. În acest an el tipărește 10 cărți dintre care amintim „Compendiu al Gramaticii elene”, „Manual de Gramatica latina”, cartea lui Seneca despre cele patru virtuți și lucrarea sa despre moravuri, cărți care erau folosite în învățământul trivium (gramatica, retorica și dialectica), la care se adaugă sistemul celor 7 arte libere (aritmetica, geometrie, astronomie și muzica). Maximele din operele Sfântului Augustin și Catalogul ereziilor de același. În prefața acestor cărți afirma valori esențiale ale Reformei: ”Căci credința nu se sprijină pe păreri și puncte de vedere, ci pe cunoașterea adevărului, cuprins în cuvântul Domnului”. El a acorda, ca și Augustin, un credit faptelor bune săvârșite cu credința „căci nimic nu poate fi pe placul Domnului dacă nu se întâmplă cu credința și dragoste, pentru că una fără cealaltă nu rodește virtute”. În același an se publica și cea mai veche lucrare juridică din țara noastră: „Maxime culese din pandectele dreptului civil”. În anul 1540 Honterus publica Perceptele eline ale episcopului martir Nilus, mort în 452, fiind cea mai veche ediție tipărită cunoscută până în prezent. Aceasta lucrare a fost tradusă în 1559 de Michael Neander, personalitate marcantă a învățământului din timpul reformei și publicată la Basel.

În august 1541 turcii ocupa Buda, transformând pentru 150 de ani mijlocul și miazănoapte a Ungariei în pasalac. În aceasta perioadă, la Brașov, sub conducerea avarului Johan Fuchs se hotărăște ca mănăstirea Sf. Ecaterina să fie transformată în școala datorită creșterii numărului școlarilor. Un rol important în „noua clădire „de la mănăstire îl are Honterus, care este răsplătit „pentru osteneala sa mare și plină de ravnă”, daruită tineretului acestui oraș pentru a-l învăța și a-l plămădi în științele nobile și în cunoașterea religiei creștine cu 50 de florini. În 1543 Honterus elaborează un regulament școlar: „Constitutiae Scholae Coronensis”. Școala lui Honterus pregătea elevi pentru integrare în viața publică. Una din datoriile elevilor era de a reprezenta pe scenă piese de teatru anual. Între 1544-1548 au fost înscriși 126 de studenți dintre care 25 și-au continuat studiile în străinătate iar ceilalți au devenit cadre didactice ale școlilor din Sibiu, Bistrița, Cluj, Timișoara, Brașov și chiar în fruntea școlilor de la târguri și sate: Rupea, Biertan, Agnita, Jelna. Școala lui Honterus a fost frecventată de elevi sași, romani, maghiari și de alte naționalități, veniți chiar din Germania și din Olanda.

În anul 1541 se editează cărți de uz școlar cum ar fi Culegere de maxime eline și latine, după „Adagia” lui Erasmi din Rotterdam, versuri pentru memorizarea Noului Testament ale călugărului benedictin Petrus von Rosenheim. În 1542 apare ediția definitivă a Rudimenta Cosmographica care cuprinde 4 cărți: cartea I-astronomie și geografie generală, cartea a II-a -geografia Europei, cartea a III-a -geografiei Africii și Asiei, cartea a IV-a-părți ale corpului omenesc, animale, plante înțelepciuni, boli și altele. În anul 1542 în biserica parohială catolică din Brașov se introduce slujba religioasă evanghelică; preotul catolic Jeremias Jekel din Brașov manifestându-și adeziunea la reformă, adeziune manifestată și la întrunirea preoților din Țara Bârsei în 2 noiembrie 1542. În decembrie același an, membrii Sfatului orașenesc și clericii fac prima inspecție la bisericile din Țara Bârsei.

Honterus publică în anul 1543 „Reformatio Ecclesiae Coronensis ac Totius Barcensis Provinciae” (Reforma Bisericii brașovene și din toată Țara Bârsei) în care este cuprinsă apologia Scripturii, primatul credinței adevărate: „credința a fost alterată la noi foarte mult prin diferite superstiții; acum ea este expusă într-o formă care nu poate fi respinsă de spiritele oneste. S-a luat bine ca nimic nou să nu se introducă în prevederile credinței fără de atestarea Sfintei Scripturi sau exemplul unor prevestite orașe; nici să nu fie neglijate cele ce ar fi necesare mântuirii și reprezintă vădita

porunca dumnezeiasca”. Printre reformele brașovene amintim introducerea limbii germane în serviciul divin, împărțășania cu pâine și vin, grija pentru învățătura tineretului în școli în tot ținutul Brașovului unde s-au clădit școli și s-au ales directori potriviți. S-a acordat o atenție deosebită asistenței săracilor ca aceștia „să primească din banii obștei...cu toții hrana îndestulătoare”. În sprijinul acestui demers au fost luate din veniturile congregațiilor și a ctitoriilor religioase ale unor mănăstiri pustii și din contribuția breslelor, magistratul orașenesc îngrijindu-se și de orfani. În același an Philipp Melanchton retipărește la Wittenberg Cartea Reformei, arătând prin aceasta însemnătatea învățăturii date de reformatorul din Brașov.

Răsunetul reformei din Brașov nu a rămas fără urmări în fața puternicului episcop Gheorghe Martinuzzi, regent al Transilvaniei între anii 1541-1551, care convoacă pe 3 iunie 1543 o Dieta la Alba-Iulia. Delegații brașoveni au obținut un salvconduct din partea reginei Izabela iar Honterus redactează către Dieta o Apologie, magistratul din Brașov neîngăduindu-i să plece la Alba-Iulia. În urma dezbaterilor din dietă, adversarii s-au împăcat cu gândul noii ordini ce lua contur în Transilvania. Aveau nevoie de contribuțiile bănești ale înstăritului oraș pentru a plăti tributul sultanului Sulleyman al II-lea. În iulie 1543 magistratul brașovean acorda o sumă importantă pentru constituirea unei biblioteci școlare. Astfel se fac lucrări de legătorie și se imprima pe cărțile bibliotecii anul achiziției și stema orașului Brașov (coroana și trunchiul de copac cu rădăcini).

În aprilie 1544 Honterus primește funcția de prim-preot al Brașovului în urma demisiei forțate în februarie același an a parohului Jeremias Jekel, cu aceasta ocazie Marthin Luther, Philipp Melanchton și Johan Bugenhagen îi trimit scrisori de încurajare. În noiembrie același an tezaurul bisericii catolice a fost preluat de către magistrat și depus la primărie. Obiectele specifice cultului catolic au fost îndepărtate din biserica parohială din Brașov (Biserica Neagră).

Când magistratul sibian prin preotul de acolo trimite ”cartea reformei” brașovene conducătorilor reformei din Wittenberg, Luther răspunde acestuia: ”tot ceea ce mă întrebi vei găsi în acea carte mai bine scris decât aș putea-o face eu. Cat de mult îmi place tot ce a scris cu multa înțelepciune, onestitate și credință! Citește această carte și sfătuiește-te cu slujitorii bisericii brașovene, ei îți vor fi ajutoarele cele mai de nădejde întru îndreptarea bisericii tale”. Așa se face că, și la Sibiu, reforma s-a implementat după modelul brașovean.

La Braşov Honterus ia iniţiativa clădirii unei mori de hârtie cu sprijinul proprietarului Johan Fuchs în anul 1545. Următorul proprietar, Johan Benkner, l-a sprijinit pe diaconul Coresi să scoată cărţile în limba slavona şi limba română, un număr de 37 de tipărituri chirilice, pe hârtie braşoveană. Tot sub îndrumările lui Johan Honterus în 1547 a fost ridicată la Braşov Biblioteca, de către judele Johan Benkner. Despre această bibliotecă Honterus îi scrie teologului şi cosmografului Sebastian Munster: "se găseşte în acest oraş o bibliotecă de curând clădită; alta la fel nu se mai afla niciunde în Polonia...după distrugerea bibliotecii lui Matei Corvin". Aceasta a suferit ravagiile marelui incendiu din 1689 în urma căruia au mai rămas numai 26 de volume în format în folio. În anul 1547 o delegaţie a Braşovului este trimisă la Sibiu ca să ia parte la dezbaterile care urmau a stabili regulamentul bisericesc, ocazie cu care sibienii au ales în funcţia de prim-preot pe Bartholomaeus Altemberger. În acelaşi an primăvara Honterus participa la inspecţia canonică în bisericile Îării Bârsei împreună cu alte notabilităţi ale oraşului. Tot în primăvara anului 1547 apare la Braşov traducerea germană datorată lui Honterus „Regulamentul bisericesc al tuturor germanilor din Transilvania”, acesta reprezentând o dezvoltare a Cărţii Reformei din 1543. Astfel în capitolul 10 despre înfiinţarea şcolilor, se vorbeşte despre înfiinţarea şcolilor din banii obşteii, despre dascăli şi profesori numiţi după numărul de clase cărora să li se asigure leafa din banii obşteii, fără contribuţia elevilor; de asemenea şcolile trebuiau să fie adus în bunăstare în ceea ce priveşte clădirile.

În anul 1548 apar două tipărituri honteriene, Ode pe note (Odae cum Harmoniis) şi Micul catehism al lui Luther.

Hieronymus Ostermyer, contemporan cu Honterus consemnează la anul 1549 „În ziua de 23 ianuarie la amiază, la orele 12, s-a petrecut din această lume vrednicul, de Dumnezeu-temătorul, magistrul Johannes Honterus, preot în Braşov. Acest bărbat a fost chemat să-şi slujească patria, să revendice şi să promoveze ceea ce era de folos acesteia, căci, cel dintâi a împămentenit pe aceste meleaguri dreapta învăţătura a Sfintei Evanghelii şi a slujbei bisericeşti, a îndreptat şcolile întru folosul celor tineri şi tiparniţa a ridicat...În puţine vorbe: smerit, evlavios, învăţat, cuviincios, nedispreţuind pe nimeni şi, mai presus de toate, pastor devotat al turmei sale”. A fost înmormântat în faţa altarului actualei Biserici Negre. Epitaful său, compus de Valentin Wagner, suna astfel: „Honterus zace-aicea şi opera îi stă mărturie, Patria cum şi-a servit-o cu multa iubire şi sârg,” (traducere Valeria Caliman). Văduvei sale rămase cu şase copii i se dăruiesc 100 de florini din

porunca Sfatului orășenesc și a centumviratului, drept semn al recunoștinței.

Deși laic prin profesie și studii, Honterus aderă la reformă și devine „evangelistul Domnului” după numirea lui Martin Luther, iar apoi „un bărbat cu erudiție și virtute deosebite, care îndrumă cucernica învățătură a credinței în orașul transilvănean Brașov” sau un „super intendent (episcop)”, numire adresată de Johann Bugen Hagen, înainte ca el să fi fost măcar ales pastor. Toate acestea atestă mărimea reformatorului și a lucrării lui pentru Transilvania.

Honterus, deși are o atitudine critică față de biserica ortodoxă, dar nu fără a remarca originalitatea și trunchiul comun al învățăturii creștine „ei mărturisesc credința creștină în același fel ca și popoarele bisericii apusene....afară numai de o oarecare deosebire care se află în slujire și în limbă și de faptul că sunt lipsiți de predicatori, ceea ce este o mare nenorocire, din care cauză s-au strecurat în biserică nu puține rătăcirii”. Comparând crezul reformei cu crezul bisericii din Scheii Brașovului, el remarcă „ei au același botez ca și noi, aceeași împărtășire duminicală, afară numai de faptul că au adăugat slujbe care deosebesc liturghia lor de a noastră”. Se observă aici deschiderea spre un ecumenism creștin și spre o toleranță creștină în principatul Transilvaniei. De fapt hotărârile luate în Dieta Transilvaniei încă din 1542 lăsa ca decizia privitoare la credință să fie la latitudinea fiecăruia dintre stările țării, așa se face că toleranța a fost o stare de fapt în Principatul Transilvaniei. În anul 1543 are loc un colocviu pe teme religioase la sediul episcopal din Alba-Iulia. Reforma prin Dieta Imperială de la Speyer din 1526 hotăra acordarea libertății personale a seniorilor asupra credinței. Așa se face că Ioan al II-lea Sigismund Zapolya, principe al statului autonom al Transilvaniei, fusese botezat catolic, s-a convertit în tinerețe la luteranism, apoi la Calvinism și în cele din urmă, puțin înainte de moarte, a devenit unitarian. Se făcea că în perioada domniei sale Transilvania a avut o legislație tolerantă, deși au fost unele încercări sau interdicții de înnoire ca în anul 1545, în care se urmărea să fie validă doar formula romano-catolică și luterană.

Deschiderea reformei înspre români la Brașov se vede și din faptul că în vechea tipografie a lui Honterus, diaconul Coresi scoate la 1561 Evangheliarul românesc, ce conține în predoslovie ca principiul reformei cu privire la cuvântul în limba națională „să învețe rumânii cines creștini, cum grăiește și sfântul Pavel apostolul către Corinteni 14 capete: în sfânta besearică mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înțeles decât de ce mie de cuvinte neînțelese în limbă străină”. Acest principiu e reluat de Coresi și în

Tâlcul Evangheliilor din 1564 cu aproape aceleași cuvinte „întru besearică mai vârtos cinci cuvinte cu înțelesu meu să grăiescu ca și alții să învață, decât un tunearecul de cuvinte neînțelease într-alte limbi”. Aceeași susținere a limbii este făcută și în Molitvenicul românesc, carte colegată cu cea dinainte. Psaltirea românească tipărită de Coresi la 1570 are în epilogul ei același îndemn cu privire la propovăduirea cuvântului în limba poporului respective, la fel cu Psaltirea slavo-română a lui Coresi din 1577. Toate acestea ne arată că impactul reformei a fost simțit și printre români, Brașovul deschizând calea pentru tipărirea cărților sfinte în limba română, Coresi fiind sprijinit de aceasta chiar de judele orașului, Lukas Hirscher.

Bibliografie selectivă

- Gernot Nussbacher, *Johannes Honterus – viața și opera sa în imagini*, traducere de Mircea Cornescu.
- *De la Honterus la Oberth*, în românește de Peter Sragher, editura Kriterion, București 1985, pag. 21-50.
- *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, sub redacția Mariei Holban, 1968, pag. 204-226.
- Krista Zach – *Toleranța religioasă și construirea stereotipurilor într-o regiune multiculturală, Biserici populare în Transilvania* în vol. “Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie”, editura Hora Sibiu, 2001.
- *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, dr. Ioan Lupaș, Sibiu, 1918, pag. 34-40.
- Aurelian Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești 1508-1647*, București, 1938.
- Szegedi Edit, *Reforma în Transilvania. Constituirea identităților confesionale*, în volumul “Istoria Transilvaniei”, vol II, sub redacția Ioan-Aurel Pop, Thomas Nagler, Magyari Andras.
- Ștefan Petraru, Constantin Catrina, *Brașovul memorial*, București, 1976.

Galeria academicienilor arădeni

Gallery of Arad academics

*Emil Șimăndan,
Colectivul Monografic Județean Arad*

Abstract

Due to the reputation of their cultural and scientific activities, 22 citizen of Arad were included in the prestigious national institution, called the Romanian Academy. The Arad cultural and scientific institutions barely promoted them over the years, only a few streets and cultural or educational institutions were given their name, whereas the communist regime made no reference at all.

For a better knowledge and understanding – of the "immortals" of Arad, on the Centenary of the Great Union in 1918 -, we present further a synthesis in the form of compendiums, the biographies of the 22 academics of Arad, members of the highest forum science and culture in Romania.

Abstract

Datorită recunoscutelor activități cultural-științifice, un număr de 22 de arădeni au fost incluși în prestigioasa instituție națională, denumită Academia Română. Oficialitățile culturale și științifice arădene i-a cultivat foarte puțin, de-a lungul timpului, denumind cu numele lor doar câteva străzi, instituții de cultură și învățământ, iar în timpul regimului comunist, o parte a academicienilor arădeni au fost trecuți sub tăcere.

Pentru o mai bună cunoaștere și înțelegere – în anul Centenarului Marii Uniri de la 1918 – a „nemuritorilor” Aradului prezentăm, în continuare, o sinteză sub formă de compendii, a biografiilor celor 22 de academicieni ai Aradului, membri ai celui mai înalt forum de știință și cultură din România.

Key words: Arad academics, science and culture, academics, scholars.

În anul 2006 am publicat în cotidianul “INFORMAȚIA ARADULUI” sub genericul “PLEDOARIE PENTRU GALERIA ACADEMICIENILOR ARĂDENI” un serial de șase pagini speciale (10 martie – 14 aprilie) în care am prezentat, sub formă de compendii

(curriculum), pe cei 22 de “nemuritori” al Aradului, membri ai celui mai înalt forum de știință și cultură din țara noastră, Academia Română.

Reamintim că această prestigioasă instituție națională a fost fondată la 1 aprilie 1866 sub denumirea de SOCIETATEA LITERARĂ ROMÂNĂ, devenită la 1 august 1967 SOCIETATEA ACADEMICĂ ROMÂNĂ, iar în 1889 ACADEMIA ROMÂNĂ.

De la începuturile sale până la începutul mileniului al treilea Academia Română număra 1494 membri, dintre care 980 români (25 fondatori, 375 titulari, 178 de onoare, 361 corespondenți și 41 aleși postum) și 514 străini (între care 163 din Franța, 60 din Germania, 48 din Italia, 39 din SUA, 22 din Anglia, 20 din Rusia, 17 din Belgia etc.).

Printre membri români, un număr de 22 sunt arădeni, care, din păcate, de-a lungul anilor, oficialitățile culturale și politice municipale și județene i-au cultivat, cu mici excepții, prea puțin. O dovadă concludentă în acest sens este și faptul că doar 7 (șapte) dintre cei 22 de academicieni arădeni figurează cu nume de străzi și instituții de cultură și învățământ. Ei sunt: IOAN SLAVICI, ROMAN CIOROGARIU, GIORGIU PLOPU, VASILE GOLDIȘ, CAIUS IACOB, ȘTEFAN AUG. DOINAȘ și CORNELIA BODEA, cărora li se prezintă titulatura academică.

După Reforma învățământului din 1948 cei mai mulți academicieni au devenit pentru comuniști “persoana non grata”, au fost dați afară din universități, iar o parte dintre ei au ajuns în temnițele comuniste. Despre episcopul român Iosif Goldiș (din Socodor) nu s-a putut scrie în anii comunismului. Despre nepotul acestuia Vasile Goldiș (născut la Mocirla), ideologul Marii Uniri de la 1918, de asemenea mult timp n-a fost voie să se scrie. Nici despre marele balneolog Marius Sturza (din Sepreuș) nu a fost voie să spui nimic, deși a fost primul balneolog al României recunoscut pe plan mondial! Așa s-a întâmplat și cu acad. Cornelia Bodea (din Dud). Această remarcabilă fiică a Aradului, cadru didactic universitar, a fost dată afară din Universitatea București pentru că avea origine socială “nesănătoasă”, era fiică de preot arestat și aruncat în temnițele comuniste. Asemenea exemple am putea continua.

Pentru o mai bună cunoaștere și înțelegere – în anul Centenarului Marii Uniri de la 1918 – a “nemuritorilor” Aradului prezentăm, în continuare, o sinteză a serialului pe care l-am susținut în 2006 în cotidianul “Informația Aradului”, sub formă de compendii, a biografiilor celor 22 de academicieni ai Aradului, membri ai celui mai înalt forum de știință și cultură din România.

AUREL A. AVRAMESCU

Inginerul și matematicianul Aurel A. Avramescu s-a născut la 17 iunie 1903 la Radna. După studii liceale la Arad, a urmat cursuri de matematică la Universitatea din Cluj, iar între 1922 – 1928 Școala Politehnică din Dresda, devenind inginer electrician. În 1937 și-a susținut teza de doctorat cu titlul “Contribuții la calculul încălzirii la scurt circuit”. Devine conferențiar la Politehnica din București, iar din 1951 este admis cercetător principal la Institutul de Cercetări și Proiectare pentru Electrotehnică. Publică o serie de studii și cărți în domeniile electrotehnicii și telecomunicațiilor. Participă la lucrările de modernizare a rețelei telegrafice din România.

În data de 2 iulie 1955, omul de știință Aurel A. Avramescu a fost ales Membru corespondent al Academiei Române.

A fost primul academician roman care a acoperit domeniile telecomunicațiilor, automatizării și informaticii documentare.

A încetat din viață la 29 octombrie 1985, în București.

MIHAI BENIUC

Poetul, prozatorul, dramaturgul, traducătorul și eseistul Mihai Beniuc s-a născut la 20 noiembrie 1907 la Sebiș. Urmază cursurile școlii maghiare din localitatea natală, apoi pe cele ale Liceului “Moise Nicoară” din Arad (1921 – 1928) unde îl are profesor pe poetul Al. T. Stamatiad. Debutază în revista liceului “Laboremus” (1926) cu o traducere din Thomas Moore, urmată de o poezie proprie în “Falanga” lui M. Dragomirescu (1927) și de o altă poezie în “Bilete de pagagal” a lui Tudor Arghezi. După absolvirea liceului urmează Universitatea “Ferdinand I” din Cluj, frecventând Facultatea de Litere și Filozofie. Pregătirea postuniversitară a făcut-o în Germania, la Universitatea din Hamburg. S-a specializat în domeniul psihologiei animale, știință în care a susținut examenul pentru titlatura de doctor, în anul 1934, având titlul: “Învățare și inteligență la animale. Formarea drumului indirect la peștele combatant”. A fost preparator la Institutul de Psihologie din Cluj, consilier cultural la Ambasada Română din Moscova, profesor la Universitatea din București.

Mihai Beniuc a colaborat cu articole despre literatură la publicațiile timpului: “Contemporanul”, “Gând românesc”, “Lumina”, “Lumea”, “Societatea de mâine”, “România literară” și altele.

A debutat editorial în 1938 (cu sprijinul lui N.D.Coccea) cu volumul de poezii “Cântece de pierzanie”, după care au urmat volumerle: ”Cântece

noi” (1940), “Poezii” (1943), “Orașul pierdut” (1944). S-a manifestat pe plan literar ca poet, autor de nuvele, romane, teatru, precum și ca tălmăcitor, traducând din: Apollinaire, Pușkin, Jozsef Atilla, Karel Jonckheere ș.a. Între anii 1950 și 1980 a publicat peste 20 de volume de versuri.

Timp de peste un deceniu și jumătate (1949 – 1965) Mihai Beniuc a fost secretar, prim-secretar și președinte al Uniunii Scriitorilor din România, iar pentru consistenta sa creație literară a fost ales la 2 iulie 1955 direct Membru titular al Academiei Române, sărindu-se peste etapa de Membru corespondent.

A încetat din viață la 24 aprilie 1988, în București.

CORNELIA BODEA

Istoricul și profesorul Cornelia Bodea s-a născut la 9 aprilie 1916 în satul Dud aparținător comunei Târnova în familia unui preot. În ascendența ambilor părinți se numără un șir de preoți, protopopi, învățători, avocați și medici care și-au marcat prezența activă în Răscoala lui Horea, în Revoluția din 1848 și de-a lungul mișcării naționale încununate cu Unirea de la 1 Decembrie 1918. Tatăl a suferit în închisorile comuniste. Urmază studii primare și secundare în localitatea Dezna (2 ani), apoi la Institutul Societății Ortodoxe a Femeilor Române din București (ca bursieră). Își susține bacalaureatul cu “exceptional” la Liceul “Carmen Sylva” din București. În anul 1937 devine Licențiată, cu calificare maximă a Universității București, în litere și filozofie, cu specialitatea “Istorie universală”. În anul 1941 își ia Doctoratul, pe care l-a început cu N. Iorga, iar după asasinarea acestuia, l-a susținut cu Gh. I. Brătianu, cu teza: “Moise Nicoară (1784 – 1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a românilor din Banat și Crișana”, devenind doctor în litere și filozofie, iar în 1969 devine Doctor docent (la Universitatea din Cluj).

A funcționat ca bibliotecară la Biblioteca de istorie universală (1937 – 1942). Paralel a predat istoria și dreptul la Liceul “Notre Dame de Sion”, cu predare în limba franceză (1938 – 1948) și asistentă la catedra de Istorie Universală a Facultății de Istorie din București, predând cursuri de bibliografie și metodologie istorică (1943 – 1949). În anul 1947 a absolvit Școala Superioară de Arhivistică și Paleografie de pe lângă Arhivele Statului din București. După Reforma învățământului comunistii au exclus-o din activitatea didactică din cauza originii sociale și a convingerilor politico-naționale. În 1949 a fost primită, mai întâi colaborator, apoi cercetător principal la Institutul de Istorie “Nicolae Iorga”, iar după arestarea tatălui de către comuniști a fost înlăturată, din nou, temporar, de la Institut (1952),

după care, în același an, a fost reprimată unde a lucrat până la pensionare, în 1975. Între 1972-1974 și 1987-1989 a predat în Statele Unite ca Fulbright Visiting-Professor, la invitația expresă a Universităților “Boston College” (Boston) și “Ohio State University” (Columbus, Ohio) și a prezentat conferințe în peste 40 de centre universitare.

După căderea comunismului în România (1989) a fost chemată ca profesor-asociat la catedra de “Istoria Românilor” și “Istoria Modernă Universală” la Facultatea de Istorie a Universității București.

Pentru bogata sa activitate științifică și publicistică materializată în peste 90 de lucrări de sinteză, în țară și străinătate, dedicate unor mari momente ale istoriei noastre naționale – între care amintim în mod deosebit cele 3 volume ale monumentalei lucrări “1848 la români”, de peste 2.000 de pagini - va fi aleasă, la 13 noiembrie 1990, Membru corespondent al Academiei Române, iar la 10 noiembrie 1992 devine Membru titular al Academiei Române. Tot în același an devine Membru corespondent al Academiei Portugheze.

La 17 februarie 1998 primește Dipoloma de Cetățean de Onoare al Municipiului Arad, iar în anul 2002 titlul de Doctor Honoris Cauza al Universității “Aurel Vlaicu” din Arad. S-a stins din viață la 28 aprilie 2010. Cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la naștere, i s-a dezvelit în fața Bisericii de lemn din curtea Spitalului Clinic Județean Arad (a cărei înălțare a sponsorizat-o) un bust realizat de sculptorul arădean Mihai Păcurar.

PETRU BROȘTEANU

Traducătorul și publicistul Petru Broșteanu s-a născut la 5 iunie 1838 la Seleuș. Ne-au rămas extreme de puține date despre prima parte a vieții acestuia. Se cunoaște că a fost ofițer în Armata Imperiului Austro-Ungar, apoi funcționar la Societatea de Căi Ferate din Brașov, oraș în care a desfășurat o intensă activitate cultural-literară și de traducător. Prin traducerile sale în limba germană s-a străduit să facă cunoscut poporul roman în țările europene. Între anii 1886 – 1889 a colaborat la “Romnische Revue” cu traduceri în limba germană a unor fragmente din scrierile lui D. Bolintineanu, I. Creangă, P. Ispirescu ș.a. De asemenea a tradus din germană în românește “Istoria Împăratului Traian și a contemporanilor săi” de Heinrich Franke – descriindu-l pe împăratul colonizator al Daciei (1897).

Pentru activitatea sa publicistică și de traducător a fost ales la 1 aprilie 1889 Membru corespondent al Academiei Române.

Academicianul originar din Seleuș a început din viață la 20 ianuarie 1920, în Brașov.

ROMAN CIOROGARIU

Episcopul român Roman Ciorogariu s-a născut la 6 decembrie 1852 la Păcșia. A urmat studii liceale la Arad, Pojon (Bratislava, actuala capitală a Slovaciei) și Hodmezovasarhely (oraș situate la acea dată în Ungaria) și superioare la Oradea (Academia de Drept) și la Arad (Institutul Teologic). Și-a continuat pregătirea la universități germane din Leipzig și Bonn (1877 – 1879). În 1881 a fost numit profesor la Institutul Teologic din Arad, apoi director al Seminarului Teologic din Arad (1901 – 1917). În 1917 a fost numit vicar eparhial de Oradea, iar în 1920 episcop, fiind primul episcop ortodox de Oradea.

Este important să amintim că a fost printre susținătorii construirii localurilor Preparandiei (1884) și Institutului Teologic din Arad. De asemenea a contribuit la înființarea ziarului arădean “Tribuna poporului” și la editarea ziarului “Tribuna” (arădeană), fiind între 1901 – 1917 și redactor al revistei “Biserica și școala”.

În Oradea a reușit să înființeze Academia Teologică, Școala de cântăreți bisericești și Societatea pentru femei “Altarul”. Împreună cu M. Veliciu a organizat activitatea Clubului Comitatens al Partidului Național Român din Transilvania. A publicat mai multe cărți, între care amintim: “Spre prăpastie” (1911) și “Zile trăite” (1926).

Pentru bogata sa activitate culturală și teologică, la 12 iunie 1921 este ales Membru de Onoare al Academiei Române.

S-a stins din viață la 21 ianuarie 1936, în Oradea.

ȘTEFAN AUGUSTIN DOINAȘ

Poetul Ștefan Augustin Doinaș s-a născut la 26 aprilie 1922, la Caporal Alexa, localitate aparținând comunei Sântana. După absolvirea Liceului „Moise Nicoară” din Arad, în condițiile dificile ale celui de al doilea Război Mondial, urmează Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din Cluj-Sibiu. După terminarea facultății este profesor în localitatea natală (1948-1950), apoi în Hălmagiu (1950-1953) și în Gurahonț (1953-1955). Renunță la învățământ și se stabilește la București, unde este redactor la revistele „Teatrul” (1956), „Lumea” (1963-1966) și „Secolul 20” (din 1969) apoi din 1990 este redactor șef până la sfârșitul vieții.

Ștefan Augustin Doinaș a făcut parte din gruparea tinerilor sibieni „Cercul literar” (1940-1947). În „Revista Cercului literar” publică numeroase poezii. A debutat cu versuri în „Jurnalul literar” (Iași, 1939). În 1957 a suferit o condamnare politică de un an, după care până în 1963 a fost

scoasă din viața literară. Primul său volum de versuri „Alfabet poetic“ a rămas în manuscris, deși a obținut Premiul „E. Lovinescu“ (1947). Între 1964-1997 a publicat 16 volume de versuri, între care amintim: „Cartea mareelor“ (1964); „Omul cu compasul“ (1966); „Seminția lui Laokoon“ (1967); „Ipostaze“ (1968 - pentru care a primit premii ale Academiei Române și Uniunii Scriitorilor); „Alter ego“ (1970); „Aventurile lui Proteu“ (1995); „Psalmi“ (1997) etc.

Versurile sale au fost traduse în bulgară, engleză, franceză, germană, italiană, macedoneană, maghiară, sârbă, slovenă, spaniolă.

Este un desăvârșit eseist, critic literar și traducător. S-a remarcat îndeosebi prin traducerea lui „Faust“ de Goethe (1982) și volumului „Atlas de sunete fundamentale“ (1988) - o adevărată panoramă a capodoperelor lirice. A devenit membru al Uniunii Scriitorilor din România în 1966, iar la 3 iulie 1990 a fost ales Membru Corespondent al Academiei Române, ca la 12 martie 1992 să fie ales titular.

Pentru bogata sa activitate literară a fost distins cu importante premii literare în țară, în Germania, în Iugoslavia și Israel.

A fost director al Centrului Cultural pluridisciplinar „Paul Valery“ din România, președinte al Fundației „Secolul 21“, Doctor Honoris Causa al Universității „Lucian Blaga“ din Sibiu și al Universității „Aurel Vlaicu“ din Arad.

În 1997, la 13 mai, primește titlul de Cetățean de Onoare al Aradului, după care jurnalistul arădean Emil Șimăndan realizează o monografie prin dialog a poetului, intitulată „Templul memoriei“, care a apărut în două ediții (în 1998 și în 2003).

A încetat din viață la 25 mai 2002, în București.

SABIN V. DRĂGOI

Compozitorul și folcloristul Sabin V. Drăgoi s-a născut la 6 iunie 1894, la Seliște, localitate aparținătoare comunei Petriș. După patru clase efectuate la Gimnaziul de Stat din Arad (în limba maghiară) trece la Institutul Pedagogic Ortodox Român, pe care-l termină în anul 1912. În timpul primului război mondial este încorporat pe frontul austro-ungar-rusesc. Cade prizonier „la ruși“, după care se înrolează ca voluntar în armata română, care luptă împotriva Germaniei și Austro-Ungariei.

În 1918, după încetarea războiului, urmează Conservatorul din Iași (1918-1919), pe care îl continuă la Cluj (1919-1920) și la Praga (1920-1922). După absolvirea studiilor muzicale a fost profesor de vioară, cor și fanfară la Școala Normală din Deva (1922-1924); profesor de armonie,

contrapunct și compoziție (1924-1942) și director (1925-1943) al Conservatorului Municipal din Timișoara; director al corurilor bărbățești „Doina” și „Banatul” din Timișoara (1936-1940); dirijor al corului mixt „Crai Nou” din Timișoara (1936-1940); director al Operei Române din Cluj - Timișoara (1940-1944); director și profesor de armonie, contrapunct și compoziție la Conservatorul și la Institutul de Artă din Cluj - Timișoara (1942-1944); profesor de armonie, contrapunct (1946-1949) și compoziție (1949-1950) la Conservatorul din Timișoara; director al Institutului de Folclor București (1950-1964) și profesor de folclor la Conservatorul din București (1950-1952).

Compozitorul și folcloristul arădean Sabin V. Drăgoi a cunoscut un prestigiu impunător în lumea muzicală din țară și de peste hotare, a fost, în două mandate (1940-1945 și 1952-1956) vicepreședinte al Uniunii Compozitorilor din România. Pentru lucrările sale simfonice, pentru muzica sa de cameră, vocal-simfonică și muzica pentru filme, a fost distins cu Premiul de compoziție „G. Enescu”, cu Marele Premiu „Năsturel Henescu” al Academiei Române și cu Premiul „Robert Cremer”.

În calitate de culegător de folclor a cercetat îndeosebi muzica arhaică bisericească, tipărind, în 1931, lucrarea „303 de texte și melodii”, alături de alte multe culegeri de folclor.

Cel mai mediatizat compozitor și folclorist român, originar din județul Arad, pe plan național și internațional, a fost ales Membru Corespondent al Academiei Române la 2 iulie 1955.

A încetat din viață, copleșit de onoruri, la 31 decembrie 1968.

Ca semn de prețuire postumă Liceu Pedagogic din Deva și Liceul de Arte din Arad îi poartă numele.

IOSIF GOLDIȘ

Episcopul român Iosif Goldiș s-a născut la 17 februarie 1836, la Socodor. Urmează studii gimnaziale la Socodor, Békéscsaba (Ungaria) și Arad, și studii superioare la Arad (Institutul Teologic), Debrecin (Academia de Drept) și Pesta (Facultatea de Filosofie).

În anul 1869 s-a călugărit la Hodoș-Bodrog, luându-și numele de „Iosif”, apoi a fost hirotonit ierodiacon (1872) și ieromonah (1875). A fost profesor la Institutul Teologic din Arad (1869-1873), profesor de limbă și literatură română la Liceul de Stat din Arad (1873-1892), administrator protopopesic la Arad (1878-1880). Între 1885 și 1886 a fost director al Institutului Teologic - Pedagogic din Arad. În 1882 a devenit vicar la Oradea, calitate în care a înființat la Ronțău o casă de oaspeți pentru clerici

ortodocși. În anul 1899 Iosif Goldiș a fost ales episcop al Aradului, funcție deținută până în anul 1902. S-a numărat printre colaboratorii periodicelor „Speranța“, „Lumina“ și „Biserica și Școala“. În 1880 a publicat lucrarea „Latinitatea limbii române“ („A román nyelv latinsága“), urmată de „Schiță istorică despre participarea României la războiul ruso-turc din anul 1877-1878“ (apărută în „Neue Arader Zeitung“, 1882-1883) și o „Gramatică a limbii maghiare“ (1884). A tradus în maghiară poemul „Jehova“ de Carmen Sylva.

Pentru bogata sa activitate creatoare și publicistică, la 22 martie 1882 a fost ales Membru Corespondent al Academiei Române.

A încetat din viață la 23 martie 1902, în Arad.

VASILE GOLDIȘ

Profesorul, publicistul și ideologul Marii Uniri de la 1918, Vasile Goldiș s-a născut la 12/24 noiembrie 1862 în localitatea Mocirla (azi Lunca Teuzului). Urmează studii liceale la Arad și universitare (istoria și latina) la Budapesta și Viena, perioadă în care s-a numărat printre membrii celor două societăți ale studenților români, „Petru Maior“ și „România Jună“. Licențiat în litere și filozofie (1895), a fost numit candidat de profesor la Liceul „Eötvös“ din Budapesta. S-a stabilit apoi la Caransebeș, în calitate de suplinitor al Preparandiei din acest oraș, unde debutează publicistic la „Foaia diecesană“. În 1889 s-a transferat la Brașov, ca profesor titular la Liceul Ortodox, editând manuale de istorie și de limbă latină pentru elevii de liceu, programe școlare și abecedare. Paralel a desfășurat o bogată activitate culturală și politică. A participat la acțiunile de solidaritate cu memorandiștii. A fost secretar al Comisiei române și al Societății pentru Crearea unui Fond de Teatru Român. În 1893 a devenit membru al Partidului Național Român din Transilvania.

Vasile Goldiș se va stabili la Arad, în 1901, unde va funcționa ca secretar al Episcopiei Ortodoxe Române și profesor la Școala Superioară de Fete. Desfășoară o intensă activitate publicistică. În mai 1905 a fost ales director al Asociației Naționale Arădene, consacându-se îndeosebi activității politice. Între 1906 și 1910 a fost deputat în Parlamentul de la Budapesta, după care, în 1911, devine director al ziarului „Românul“ din Arad și director executiv al Institutului tipografic „Concordia“, al cărui scop era editarea ziarului „Românul“, precum și tipărirea de cărți și broșuri necesare cultivării sentimentului național. În anul următor publică cea mai importantă lucrare a sa „Despre problema naționalităților“ („A nemzetiségi Kerdesről“). În octombrie 1918 a redactat textul „Declarației de la Oradea“

a Partidului Național Român, iar în noiembrie 1918 manifestele „Către națiunea română” și „Către popoarele lumii”, având un rol de seamă în organizarea Adunării Naționale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, unde a rostit un amplu discurs și a dat citire „Rezoluției” Adunării.

După Marea Unire, Vasile Goldiș și-a continuat activitatea politică ca ministru al Instrucțiunii, Cultelor și Naționalităților în cadrul Consiliului Dirigent al Transilvaniei; deputat de Radna, Pecica și Ineu; ministru al Artelor și Cultelor (1926), iar din 1933 a făcut parte din Partidul Național Agrar al lui Octavian Goga. Pe linia activității culturale s-a impus ca membru al ASTREI, devenind în 1923 președinte. A organizat la Avrig comemorarea împlinirii a 100 de ani de la dispariția lui Gh. Lazăr, iar la Vidra, Țebea și Câmpeni sărbătorirea unui veac de la nașterea lui Avram Iancu.

Pentru bogata sa activitate culturală, publicistică și politică în slujba poporului român, la 7 iunie 1919 a fost ales Membru Corespondent al Academiei Române.

Vasile Goldiș a încetat din viață la 10 februarie 1934, la Arad.

Universitatea de Vest din Arad a luat numele corifeului Marii Uniri de la 1918, „Vasile Goldiș”, ca o recunoaștere a marilor sale merite culturale și naționale.

CAIUS IACOB

Matematicianul Caius Iacob s-a născut la 29 martie 1912 în Arad. Clasele elementare le urmează în Arad, apoi cursul inferior liceal la Liceul de băieți „Moise Nicoară”, după care se transferă la Oradea, unde termină Liceul „Emanuel Gojdu” în anul 1928. Urmează Facultatea de Științe la București (1928-1931), unde își ia licența în matematici. Și-a continuat specializarea în mecanica fluidelor la Paris. În 1935 devine doctor în științe matematice, la Universitatea Sorbona. Cariera profesională a început-o la Timișoara, în cadrul Politehnicii ca asistent universitar (1935-1938). Timp de doi ani a funcționat, tot ca asistent, la Universitatea „Ferdinand I” din Cluj, de unde după cedarea Ardealului de Nord s-a transferat la București, activând în laboratorul de medicină al Facultății de Științe. În 1943 este numit conferențiar la Facultatea de Științe din Cluj (aflată în refugiu la Timișoara) unde predă în cadrul Catedrei de Matematică Generală și Geometrie. În 1951 este chemat la Universitatea București pentru a predă „matematica fluidelor”. În 1964 este numit șef al Catedrei de Mecanica Fluidelor și Teoria Elasticității. În continuare este numit șef al Catedrei de

Mecanică Generală, Hidrodinamică și Teoria Elasticității la Facultatea de Matematică - Mecanică.

Caius Iacob a depus o prodigioasă activitate științifică în domeniul analizei matematice, mecanicii generale a sistemelor, hidrodinamicii, aerodinamicii, teoriei elasticității. De numele său se leagă cercetările referitoare la rezolvarea unor probleme la limită privind funcțiile armonice conjugate, teoria aripii subțiri, elaborarea unor metode de studiu directe sau transonice cu aplicație la aerodinamica marilor viteze.

În domeniul fluidelor compresibile a făcut un studiu exhaustiv al jeturilor gazoase, ajungând până la expresia finală a coeficientului de contracție, care îi poartă numele.

Marele matematician originar din Arad s-a aplecat, în egală măsură, și asupra studiului aeronauticii subsonice și supersonice. În domeniul supersonic, a întocmit, încă din 1950, un memoriu privind teoria mișcărilor cronice. Datorită lui Caius Iacob, România se numără printre primele țări în care s-au abordat și s-au rezolvat problemele matematice extrem de dificile generate de aerodinamica compresibilă. Rezultatele cercetărilor sale se regăsesc în peste 100 de lucrări și studii, publicate singur sau în colaborare. Printre cele mai valoroase amintim: „Introducere matematică în mecanica fluidelor“ (1952): „Mecanica teoretică“ (1971): „Matematici clasice și moderne“ (3 vol., 1978-1979) etc.

Pentru bogata sa activitate științifică, la 2 iulie 1955 este ales Membru Corespondent al Academiei Române, iar la 21 martie 1963 este ales Membru titular. În cadrul Academiei Române, între 1979-1992, a fost președintele Secției de Științe Matematice. De asemenea, a fost ales ca membru străin al Academiei de Științe din Paris și cooptat ca membru al Societății Franceze de Matematică. A fost laureat al Premiului „Henri de Parville“ al Academiei de Științe din Paris.

A încetat din viață, în București, la 6 februarie 1992. În Arad, piața din jurul Noii Catedrale Ortodoxe, se numește, în prezent, Piața Acad. „Caius Iacob“.

OVIDIU MAITEC

Sculptorul Ovidiu Maitec s-a născut la 13 decembrie 1925, în Arad. A copilărit prin mai multe localități (Jimbolia, Marghita, Ghioroc) unde părinții au fost profesori. Și-a început studiile la Școala de Viticultură Miniș. După absolvirea Institutului de Arte Plastice „N. Grigorescu“ din București a fost reținut asistent la Catedra de Anatomie Artistică și profesor la Școala Medie de Artă din București (1950-1956). La 28 de ani și-a început

activitatea expozițională, impunându-se ca un artist de o puternică forță interioară și o expresie lucidă și elaborată, care anunța mișcarea de reactualizare a civilizației lemnului de pe teritoriul românesc, din sud-estul și centrul Europei. A creat o nouă școală în sculptura românească. A lucrat cu aceeași măiestrie în piatră și metal. Sunt grăitoare în acest sens lucrările: „Coloana cu aripi”; „Televiziune”; „Minerul”; „Meșterul Manole”; „Eminescu” (din Cluj-Napoca și Oradea).

Ovidiu Maitec a participat la numeroase expoziții (personale sau de grup), în țară și străinătate, expunând în peste 30 de țări ale lumii. Numeroase lucrări i-au intrat în colecții particulare sau publice. Menționăm în acest sens Muzeul de Artă Modernă din Sidney; Galeria Națională din Köln; Muzeul „Manheim” din Germania; Muzeele de Artă din Londra și Cambridge; Muzeele de Artă din SUA, Suedia și Chile. Este membru al Uniunii Artiștilor Plastici din România și al Asociației „La Maison des Artistes” din Paris. Pentru activitatea sa artistică a primit mai multe premii importante, între care amintim: Premiul Academiei Române (1959); Ordinul „Meritul Cultural” (1971); Marele Premiu al Uniunii Artiștilor Plastici (1974) ș.a. Filosoful și istoricul religiilor Mircea Eliade l-a numit „cel mai puternic urmaș al lui Brâncuș”, considerându-l ca un „însuflețitor al marilor mituri cosmogonice”.

La 12 martie 1992 a fost ales Membru Corespondent al Academiei Române și în 29 ianuarie 1999 Membru titular.

Ovidiu Maitec este primul sculptor originar din Arad care a devenit membru al Academiei Române. S-a stins din viață la 17 martie 2007, în Paris.

SABIN MANUILĂ

Medicul, demograful și statisticianul român Sabin Manuilă s-a născut la 19 februarie 1894, în localitatea Sâmbăteni, aparținătoare comunei Păuliș. Urmează studii liceale la Arad și Brașov, apoi universitare (Facultatea de Medicină) la Budapesta. În anii studenției s-a numărat printre membrii Societății studenților români „Petru Maior”, al cărei delegat la Adunarea Națională de la Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918 a fost. S-a înrolat în gărzile naționale, luând parte la preluarea Universității din Cluj de la autoritățile maghiare (1919). În 1919 și-a luat titlul de doctor în medicină la Facultatea din Budapesta. Stabilat la Cluj, a organizat și a condus Spitalul de Copii al Universității; ulterior a fost numit asistent universitar. Între anii 1925-1926 s-a specializat în SUA, ca bursier la Fundației „Rockefeller”. Stabilat în 1927 în București, s-a afirmat ca organizator și conducător al

Instituției centrale de statistică. A fost șef de secție la Institutul de Igienă și Sănătate Publică din București (1927-1939), apoi director al Recensământului general al populației României (1930) și director al Institutului Central de Statistică.

Împreună cu filosoful, esteticianul și sociologul Dimitrie Gusti a efectuat în anul 1929, la Drăguș, sat aparținător comunei Viștea, județul Brașov, cercetări demografice deosebit de cuprinzătoare.

Apogeul carierei sale profesionale a fost anul 1936, când a deținut funcția de Secretar General al Ministerului Sănătății și Ocrotirilor Sociale din România. De asemenea, s-a remarcat ca editor și publicist, scoțând: „Anuarul statistic al României“, „Anuarul mișcării populației României“, „Buletinul prețurilor“, „Buletinul statistic“ etc.

A avut preocupări în domeniile medicinei, antropologiei, epidemiologiei și biometriei, precum și în domeniile sociologiei, demografiei și statisticii - publicând importante studii și cărți în domeniile amintite. Împreună cu A. Golopenția și C. Constante a publicat lucrarea „Românii din Timoc“ (3 vol., 1943-1944), care a fost interzisă de regimul comunist în anii 1948-1990.

I-a fost încredințată misiunea de a organiza și conduce recensământul din anul 1941, acțiune prin care au fost evaluate pierderile umane prin Dictatul de la Viena și pierderea Basarabiei în urma Pactului Ribbentrop-Molotov.

A fost Membru al Academiei de Medicină din România; al Academiei de Știință a României; al Comisiunii de Populație a Ligii Națiunilor; al Institutului de Statistică de la Haga; al Institutului Internațional de Statistică; consultant al Organizației Mondiale a Sănătății la Haga și Geneva și vicepreședinte al Uniunii Internaționale pentru Studiul Populației la Berlin.

La 1 iunie 1938 este ales Membru Corespondent al Academiei Române. Întrucât în 1948 a emigrat în SUA, comuniștii i-au anulat calitatea de Membru Corespondent. Este repus în drepturi la 3 iulie 1990, ca Membru Corespondent al Academiei Române.

A încetat din viață la 20 noiembrie 1964, în New York.

ATANASIE MARIAN MARIENESCU

Istoricul, filologul, scriitorul, folcloristul și etnograful Atanasie Marian Marienescu s-a născut la 8/20 martie 1830 la Lipova. Urmează studii gimnaziale la Arad, Timișoara și Pesta, după absolvirea cărora a studiat dreptul la Pesta și Viena, devenind doctor în drept. A fost numit

vicenotar al Județului Caraș (1862), apoi asesor la tribunalele din Lugoj (1869), Oravița (1869-1876) și Timișoara (1876-1880). A funcționat ca judecător supleant la Pesta (1880-1885), fiind transferat apoi la Oradea (1895-1900).

După pensionare s-a stabilit la Sibiu. S-a manifestat ca istoric, filolog, scriitor, folclorist și etnograf. Lucrările sale istorice și filologice au fost însuflețite de ideea latinității limbii și poporului român. A scris despre cucerirea Daciei de către romani; despre formarea limbii române. A alcătuit un manual de istorie după care s-a predat timp de 15 ani în Transilvania și Banat. Preocuparea sa de bază a constituit-o folclorul, lui datorându-i-se tipărirea celei dintâi culegeri de colinde („Poezia poporală. Colinde alese“, 2 vol., 1859 și 1867). În calitate de folclorist a cules numeroase informații despre datinile românești, pe care le-a publicat în revistele „Familia“ și „Albina“ și în cartea sa intitulată „Cultul păgân și creștin“ (1881).

La 13 septembrie 1877 a fost ales Membru Corespondent al Societății Academice Române și, la 24 martie 1881, Membru titular al Academiei Române, având discursul de recepție: „Viața și opera lui Petru Maior“.

A preconizat să înființeze un Muzeu al portului popular românesc, pe care n-a mai apucat să-l vadă finalizat, încetând din viață la 20 ianuarie 1914.

CORNELIU MICLOȘI

Inginerul Corneliu Micloși s-a născut la 5 martie 1887, la Covăsânt. Urmează studii liceale la Arad și superioare la Karlsruhe (Facultatea de Electrotehnică) și la Budapesta (Facultatea de mecanică), obținând în 1909 diploma de inginer mecanic. În 1912 și-a luat titlul de doctor în științe tehnice. A fost asistent la Facultatea de Mecanică a Universității Tehnice din Budapesta (1909-1912). A rămas la Budapesta până în 1918, când a revenit în ținuturile natale, fiind numit profesor la Politehnica din Timișoara, care luase ființă prin decret regal semnat de Ferdinand I. Din 1925 devine „profesor titular definitiv“, coordonând, între anii 1938-1945 periodicul tehnic „Sudura“. Între 1947-1963 predă cursul de utilizări ale energiei electrice în industrie și cel de acționări electromecanice. Este ales președinte al Cercului pentru Încurajarea Sudurii (1938-1945); șef al Secției de Sudură din cadrul Bazei de Cercetări Științifice și Tehnice din Timișoara (1951-1955) și director al Centrului de Cercetări Tehnice din Timișoara (1951-1963).

Problema principală căreia i s-a dedicat profesorul universitar Corneliu Micloși a fost sudarea prin presiune cap la cap prin topire

intermediară și aplicarea ei pentru șinele de cale ferată. A inventat dispozitivul „Taurus“ de sudat electric șinele pentru realizarea planului de electrificare a țării. Ca metalurg, a studiat însușirile metalelor și aliajelor în prezența apei și a aburului, iar ca matematician s-a preocupat îndeaproape de încercarea materialelor, de plasticitatea și rezistența corpurilor eterogene.

Rezultatele studiilor și experimentelor sale se regăsesc în numeroase lucrări, între care amintim: „Tehnologia mecanică“ (1926); „Aplicarea sudurii electrice la fabricarea pieselor de mașini și la construcțiile metalice“ (1929); „Mașinile pentru încercarea materialelor“ (1939); „Linii ferate sudate“ (1941); „Sudura aluminiului și aliajelor sale“ (1943); „Procedeele industriale de sudură“ (2 vol., 1961); „Tracțiunea electrică“ (1961); „Sudarea metalelor“ (1963) și multe altele.

Pentru această bogată activitate tehnico-științifică, la 2 iulie 1955 este ales direct Membru titular al Academiei Române.

A încetat din viață la 10 august 1965.

VALERIU NOVACU

Fizicianul Valeriu Novacu s-a născut la 26 iunie 1909 la Pecica. După absolvirea Liceului „Moise Nicoară“ din Arad (1919-1927) a urmat cursurile Facultății de Științe din Cluj (1927-1931), luându-și licența în matematici, iar în 1932 în fizică. Și-a continuat studiile în Franța, specializându-se în „fizica teoretică“ la celebrul Institut „Henri Poincaré“. De asemenea, a urmat cursuri de specializare la „Collège de France“ din Paris (1933-1934). În 1935 revine în țară. Este asistent la Facultatea de Științe din Cluj. În anul 1938 i se acordă premiul academic „Vasile Conta“, care are o rezonanță națională, obținând doctoratul cu teza intitulată „Cu privire la teoria fotonului“ (1942). După cedarea Ardealului de Nord se refugiază cu Universitatea clujeană la Timișoara și Sibiu. Este solicitat în 1947 să conducă catedra de Fizică a Facultății de Matematică și Fizică din București, unde activează până-n 1974, întocmind cursuri pentru studenți. În paralel, între 1963 și 1972, a fost șef de secție la Institutul de Fizică din București. De-a lungul anilor a ocupat diferite funcții: Ministru plenipotențiar al României la Stockholm (1949-1952); guvernator, din partea României, la Agenția Atomică Internațională de la Viena (1949-1952); membru în consiliul științific al Institutului Internațional de Cercetări Nucleare de la Dubna (1956).

Fizicianul de origine arădeană Valeriu Novacu, concomitent cu activitatea didactică a desfășurat o intensă muncă științifică în domeniile

teoriei fotonice a luminii; teoriei cuantice a câmpurilor și teoriei particulelor elementare.

Rezultatele cercetărilor sale s-au materializat în numeroase lucrări și studii, între care amintim: „Evoluția concepției despre lumină” (1939); „Asupra formei undorilor a ecuației fotonului” (1939); „Contribuții la teoria fotonului” (1941); „Introducere în mecanica ondulatorie” (1944); „Introducere în electrodinamică” (2 vol., 1955); „Teoria particulelor elementare” (1970); „Teoria cuantică a câmpurilor” (1984); „Bazele teoretice ale fizicii” (1990) și altele.

La 2 noiembrie 1948 a fost primit Membru Corespondent al Academiei Române.

A încetat din viață la 20 martie 1992.

GEORGIU PLOPU

Juristul Georgiu Popu s-a născut la 25 septembrie 1857 la Semlac. Studii gimnaziale secundare la Arad, apoi gimnaziale și liceale la Oradea Mare. Urmează Facultatea de Drept din Pesta. A funcționat în magistratură la Gyula (Ungaria), Oradea și Budapesta. După actul Unirii Transilvaniei cu România de la 1 Decembrie 1918 a revenit în Transilvania. La complexitatea demersurilor care au precedat despărțirea Transilvaniei de statul ungar, Consiliul Național Român Central de la Arad a apelat la serviciile acestui renumit jurist originar din Semlac. După Marea Unire a profesat avocatura în Arad, Oradea, Timișoara, având un rol hotărâtor la reorganizarea justiției din Transilvania. A fost numit profesor onorific la Facultatea de Drept din cadrul Universității „Ferdinand I” din Cluj, desfășurând o prodigioasă activitate de cercetare în domeniul dreptului. S-a remarcat ca cel mai temeinic specialist al dreptului urbarial și posesor. Printre cărțile pe care le-a publicat amintim: „Părți alese din dreptul privat ungar” (1923); „Patronat și inspecțiune” (1926); „Un proces de invalidare a contractului de adopțiune” (1928); „Memoriu cu privire la condițiunile de vasalitate ale testamentului verbal” (1929) și altele.

La 28 mai 1934 a fost ales Membru de Onoare al Academiei Române.

A încetat din viață la 20 octombrie 1940. Își doarme somnul etern în Cimitirul „Eternitatea” din Arad.

TIBERIU POPOVICIU

Matematicianul Tiberiu Popoviciu s-a născut la 16 februarie 1906 la Arad. Urmează studii liceale la Arad și universitare la București (Facultatea de Științe). Și-a continuat pregătirea în Franța (1927-1933), la Ecole Normale Supérieure din Paris, unde și-a luat o nouă licență în matematici. În 1933 și-a susținut teza de doctorat în matematici cu o lucrare referitoare la funcțiile variabile reale („Sur quelques propriétés des fonctions d'une ou deux variables réelles“). A fost secretar al Seminarului de Matematică de pe lângă Facultatea de Științe din Cluj (1933-1934), asistent (1934-1936), conferențiar la Facultatea de Științe a Universității din Cernăuți (1936-1942), profesor agreat de teoria funcțiilor la Facultatea de Științe a Universității din Iași (1942-1946), profesor titular de algebră superioară și teoria numerelor la Facultatea de Matematică și Fizică a Universității din Cluj (1946-1975).

În paralel cu activitatea didactică de la catedră, matematicianul de origine arădeană Tiberiu Popoviciu a fost decan al Facultății de Matematică și Fizică din Cluj (1950-1953); director al Institutului de Calcul Numeric din Cluj, pe care-l organizează începând din anul 1957. Prin grija sa, în 1959, s-a reluat publicarea, la Cluj, într-o serie nouă, a vechii reviste „Mathematica“; a condus și activitatea revistei „Studii și cercetări matematice“ a Institutului de Calcul al Academiei Române.

De numele matematicianului Tiberiu Popoviciu se leagă crearea școlii clujene de analiză matematică, fiind și fondatorul școlii române de analiză numerică. A lăsat lucrări în domeniul analizei matematice, analizei numerice, analizei funcționale, algebrei, teoriei numerelor, teoriei aproximării, reușind crearea teoriei funcțiilor convexe de ordin superior, punând în evidență comportarea funcțiilor reale de o variabilă reală față de mulțimea polinoamelor de un grad dat „ n “.

Șirul preocupărilor și realizărilor sale științifice este mult mai mare. A elaborat formulele fundamentale ale calculului diferențelor divizate. A creat precizia calcului numeric în interpolarea prin polinoame. A dat o nouă teorie structurii restului în formulele liniare de interpolare ale analizei. A generalizat formula clasică de integrare numerică a lui Gauss. În teoria numerelor s-a aplecat asupra aplicării algoritmului lui Euclid pentru aflarea celui mai mare divizor comun a două numere date, completând metoda lui Cebîrșev.

Simpla enumerare a preocupărilor sale științifice ne conferă deja dimensiunea marelui matematician originar din județul Arad, care s-a impus ca o remarcabilă personalitate a matematicii românești. Rezultatele cercetărilor sale sunt prezentate pe larg în numeroase lucrări științifice pe care le-a publicat de-a lungul anilor, începând din 1930 și până în anul 1975.

Pentru această activitate de excepție, la 2 noiembrie 1948 a fost ales Membru Corespondent al Academiei Române, iar la 21 martie 1963 Membru Titular al Academiei Române.

S-a stins din viață la 29 decembrie 1975, în Cluj-Napoca.

SINGER IVAN

Matematicianul Singer, Ivan s-a născut la 14 noiembrie 1929 la Arad. A fost mai întâi elev al Liceului „Moise Nicoară” din Arad, apoi ultimele două clase de liceu le-a făcut la Cluj, la Școala medie cu limba de predare maghiară. După terminarea liceului se înscrie la Conservatorul din Budapesta (unde a studiat violoncelul). În 1947 părăsește studiile muzicale și intră student la Facultatea de Matematică-Fizică, cu predare în limba maghiară, pe care o termină în 1951. În 1955 își susține teza de doctorat cu lucrarea „Rezolvarea problemei unicității polinomului de cea mai bună aproximație în spații Banach oarecare”. În 1970 a obținut titlul de doctor docent. Este cercetător științific principal la Institutul de Matematică al Academiei Române. A fost „Visiting Professor” la universități din Anglia, Canada, Germania, SUA ș.a. A fost „conferențiarul principal” la Conferința regională a Fundației Naționale de Științe a SUA, în 1993, la Universitatea de Stat din Kent. Este autorul a 200 de lucrări din domenii diverse ale matematicii (analiza funcțională, teoria aproximării, teoria optimizării, teoria laticelor ș.a.), apărute în peste 50 de reviste de matematică și în volume colective. A publicat cinci monografii în străinătate, în prestigioase edituri științifice. „Multiplele sale rezultate matematice de vârf sunt preluate, utilizate și dezvoltate în cuprinsul a 150 de cărți și monografii, precum și în mai mult de două mii de articole elaborate de peste 1200 de autori specialiști în matematică” – sublinia istoricul Liviu Mărghită într-un profil pe care i l-a consacrat.

Pentru bogata sa activitate științifică și publicistică la 12 martie 1992 a fost ales Membru Corespondent al Academiei Române.

În ultimii ani a devenit editor al revistei „Numerical Functional Analysis and Optimization” din SUA.

IOAN SLAVICI

Marele clasic al literaturii române Ioan Slavici s-a născut la 18 ianuarie 1848 la Șiria. Își începe educația la Școala greco-ortodoxă din comuna natală, apoi în 1860 se înscrie la Liceul din Arad, înființat în primele decenii ale secolului al XVIII-lea. Aici învață până în 1865, când

absolvă clasa a V-a, după care se înscrie la Liceul piarist din Timișoara, înființat la 1751. În 1867 revine la Liceul maghiar din Arad și își ia bacalaureatul în august 1868 la Satu Mare. În toamna aceluiași an se înscrie la Facultatea de Drept și Științe a Universității din Budapesta, unde devine și membru al Societății studenților români „Petru Maior“. Se îmbolnăvește și, după o perioadă petrecută în spital, se reîntoarce la Șiria. Intră în 1869 secretar la notariatul comunei Comlăuș, iar în septembrie este încorporat - cu termen redus - la Arad și trimis într-un regiment la Viena, unde poate să-și continue studiile la Facultatea de Drept din Viena. Aici este primit, împreună cu tânărul Eminescu, în rândurile Societății literar-sociale „România“. Debutază în 1871 în revista „Convorbiri literare“ cu comedia „Fata de birău“, la recomandarea lui Mihai Eminescu. În același an (aprilie) se numără printre fondatorii Societății academice literar-sociale „România Jună“, ca în august să fie prezent la marile sărbători de la Putna, în calitate de președinte al Comitetului de inițiativă, prilej cu care se ține și Congresul studențimii române de pretutindeni, când se propune editarea unei „foi române“ în care să se regăsească „idei cu adevărat naționale“.

În octombrie 1874 alături de Mihai Eminescu participă la cea de-a XI-a aniversare a întemeierii „Junimii“ din Iași, unde îl cunoaște pe Titu Maiorescu. Acesta, în calitate de ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice, îl angajează, din noiembrie, pe postul de secretar al „Comisiunii însărcinată cu publicarea manuscriselor de la răposatul D. Eudoxiu Hurmuzachi“ la București, funcție pe care o va păstra timp de trei decenii, reușind traducerea și îngrijirea a 11 volume de documente. În paralel este profesor de limba și literatura română la Liceul „Matei Basarab“, iar din 1876 se ocupă, împreună cu Mihai Eminescu și I. L. Caragiale de tipărirea ziarului „Timpul“. Lui Ioan Slavici îi revine redactarea paginilor de politică externă și de literatură. O perioadă de timp, după demisia în 1877 a lui Titu Maiorescu de la conducerea ziarului, i-a revenit și responsabilitatea directorială. În 1880 pleacă de la ziarul „Timpul“, acceptând postul de profesor la Școala Normală din București și la Azilul „Elena Doamna“, unde a predat geografia și limba română.

În anul 1882 a fost ales membru corespondent al Academiei Române pentru munca depusă la editarea „Colecției Hurmuzachi“, pentru creația sa literară și pentru tipărirea lucrării lui Nicolae Bălcescu referitoare la înfăptuirile pe plan politic și militar ale Voievodului Mihai Viteazul.

În anul 1883 Partidul Liberal a luat decizia scoaterii unui ziar românesc în Transilvania. Acest lucru se va întâmpla în anul 1884, când Ioan Slavici începe să tipărească la Sibiu cotidianul „Tribuna“ sub propria conducere. Programul ziarului avea celebra-i deviză: „Soarele pentru toți

românii, la București răsare!“ și răspundea dezideratelor luptei pentru unitatea spirituală a tuturor românilor, lansate în urmă cu mai bine de un deceniu la Congresul studenților români de la Putna. În acest sens, cotidianul „Tribuna“ și-a propus, în principal, să lupte pe toate căile pentru forjarea conștiinței naționale din provinciile ocupate de străini, pentru drepturile elementare ale tuturor românilor și unitatea lor culturală. Prin acest program patriotic, ecoul și prestigiul lui Ioan Slavici în epocă a devenit foarte mare.

În august 1884 a fost primit membru al ASTREI și tipărește, după primul volum de Novele din 1871 (în care a apărut și celebra „Moara cu noroc“), volumul „Pădureanca“.

În februarie 1885 a divorțat de prima soție Ecaterina Szöke și se recăsătorește, în martie 1886, cu Eleonora Tănăsescu (1861-1941), originară din Ploiești, colaboratoare a „Tribunei“ cu traduceri din literatura franceză. În septembrie 1887 îl cheamă pe poetul George Coșbuc în redacția „Tribunei“, iar în anul următor, în martie, are loc pe scena Teatrului Național din București premiera tragediei „Gașpar Grațiani“.

După primul proces de presă, care i s-a intentat în februarie 1885, pentru un articol în care acuzase politica discriminatorie față de români a guvernului de la Budapesta, va urma, în aprilie 1888 un alt proces, intentat de Curtea de juri din Cluj, pentru articolele din „Tribuna“ care criticau abuzurile guvernului maghiar din campania electorală. Este condamnat, pentru „delict de agitație“ la un an de închisoare și 25 de florini cheltuieli de judecată. Cu toate protestele românilor și scrisorile de solidaritate, sentința nu este modificată, încât va sta un an de zile în temnița ungară de la Vaț.

După eliberarea din închisoare, în martie 1890, va părăsi Sibiul, lăsând în urma sa un remarcabil cotidian pentru înfăptuirea idealurilor naționale, care își va muta redacția la Arad.

Revenit la București, în 1890, Ioan Slavici devine director de studii la Azilul „Elena Doamna“. În 1892, îi apare volumul „Novele“, iar peste patru ani, în 1896, cel de al doilea volum „Novele“. În această perioadă fondează, împreună cu I. Russu-Șirianu și Ioan G. Nenițescu, Liga pentru Unitatea Culturală a Tuturor Românilor, desfășurând o intensă activitate în scopul pregătirii Mișcării memorandistice. Tot în vederea sprijinirii mișcării de eliberare națională a românilor transilvăneni a întemeiat ziarul „Corespondența română“ (1893-1894). În anul 1894 (ianuarie) începe să apară la București revista „Vatra“, sub conducerea lui Slavici, Caragiale și Coșbuc, iar în iunie preia conducerea Institutului „Ioan Oteteleșteanu“ din Măgurele, soția sa fiind numită subdirectoare. Institutul este patronat de Academia Română.

Scriitorul șirian primește, în anul 1903, premiul „I. Heliade-Rădulescu” pentru romanul „Din bătrâni”, în competiție fiind cu Dului Zamfirescu, ce candidase cu romanul „În război”. În anul 1906 îi apare la Budapesta, în editura revistei „Luceafărul”, romanul „Mara”.

Până în 1912, când preia conducerea ziarului „Ziua” (cu orientare pro-germană, ceea ce stârnește o adevărată campanie împotriva lui Slavici), acesta desfășoară o bogată activitate editorială și de presă. Este partizan al „neutralității” României și combate propaganda „războinicilor”. Pentru aceasta, în august 1916, după ce România intră în război, poliția îl arestează și-i stabilește domiciliu forțat la Domnești. În decembrie, Comandatura germană din București îl angajează pentru a face traducerea publicației „Gazeta Bucureștilor”. Aici publică articolul „Dezorganizarea armatei române” (retrasă la Iași) care va deveni unul din capetele de acuzare în procesul intentat ziariștilor, acuzat alături de D. Karnabot, Tudor Arghezi, Dem Teodorescu și S. Grossman. Este condamnat la 5 ani de temniță. Se declanșează o campanie de presă în apărarea acestor ziariști. În decembrie ministrul de justiție îi cere lui Slavici să facă cerere de grațiere, ceea ce el refuză, pentru că astfel, socotește, și-ar recunoaște o vină pe care nu și-o poate asuma. În urma presiunilor din ziarele vremii, ziariștii sunt puși, în decembrie, în libertate. În 1920 începe colaborarea la „Adevărul literar și artistic”, unde semnează memorialistică, schițe și nuvele, fiind înconjurat cu multă dragoste de ziariști. În anul următor, 1921, va publica volumul „Din două lumi” și memorialul „Închisorile mele”. În 1925 începe o campanie de presă, prin care se cere acordarea Premiului național pentru proza lui Ioan Slavici, dar fără rezultat.

A lăsat în urma sa importante studii de Gramatică limbii române și o remarcabilă activitate publicistică, fiind întrecut în acest sens doar de Mihai Eminescu și Octavian Goga. Însă cel mai mult s-a impus prin opera sa literară, intrând în galeria marilor clasici ai literaturii române, ca reprezentant al ardelenilor, alături de marii clasici Eminescu, Creangă și Caragiale. Remarcabilele sale nuvele și povestiri, alături de romanul „Mara” și memorialistica sa („Lumea prin care am trecut” și „Amintiri”), sunt reeditate de fiecare generație în zeci de mii de exemplare, iar trei din operele sale - „Moara cu noroc”, „Pădureanca” și „Mara” - au fost ecranizate, fiind vizionate de milioane de români din toate generațiile, ca o expresie tulburătoare a sufletului transilvănean, românesc.

A încetat din viață la 17 august 1925, la Crucea de Jos (Panciu), în casa ginerului Grigore Gheorghiu. La înmormântare au asistat Liviu Rebreanu, Gala Galaction și Mihail Sorbul.

În prezent rămășițele sale pământești se află în cimitirul din Panciu. Cu toate demersurile făcute de oficialitățile din Țiria și de Prefectura Aradului, ele nu au putut fi aduse acasă, la Țiria. Tot mai multe voci scriitoricești (și culturale) se coagulează în ideea că Ioan Slavici ar trebui să-și doarmă somnul de veci în cimitirul „Bellu” din București, alături de Mihai Eminescu, de I. L. Caragiale și de ceilalți mari clasici ai literaturii române.

MARIUS STURZA

Medicul balneolog și fiziolog Marius Sturza s-a născut la 26 august 1876 în localitatea Sepreuș. A început ciclul primar în limba română, apoi l-a continuat în limba maghiară în satul Vânători (comuna Mișca) și în limba germană, într-un mic burg din Silezia (Friedwaldau - unde medicul Ioan Hozan, și el din Crișana, l-a ținut în familia sa). Urmează liceul la Wallrzik (acum se află în Polonia) pentru a-l termina în limba română, la Beiuș și Brașov. După absolvirea liceului (1895) întrucât era deja de cinci ani orfan de tată (acesta fusese preot), ca să-și poată continua studiile obține o bursă din partea cunoscutelor fundații culturale românești „Elena Ghiba Birta” și „Emanuil Gojdu” (1898-1902 și 1908-1912), devenind student al Facultății de Medicină din Viena. După terminarea facultății ajunge medic șef al prestigiosului sanatoriu austriac de fizioterapie din stațiunea Wälischhof (lângă Viena), continuând cursuri de înaltă specializare în Franța (la Paris și Nancy) și Germania (la Berlin). În 1913 și-a luat doctoratul în medicină.

Medicul originar din județul Arad Marius Sturza s-a numărat printre primii medici din lume care a utilizat substanțele radioactive în tratarea cancerului.

Entuziasmat de Marea Unire de la 1 Decembrie 1918, va lăsa pentru trei ani clinica din Austria și se va întoarce în Transilvania, fiind cooptat de Consiliul Dirigent de la Sibiu și Comisia de Organizare Sanitară a Ardealului.

Se va reîntoarce pentru opt ani în Austria, la Clinica din Gräfenberg, după care revine în Transilvania, unde contribuie (material și logistic) la modernizarea Stațiunii Sovata. Din anul 1931 este profesor de balneologie și fiziologie la Facultatea de Medicină din Cluj și director al Institutului de Fizioterapie al Spitalului nr. 1 din Sibiu. Va întreprinde importante cercetări științifice în domeniul balneologiei și climatologiei. Și-a legat numele de cercetarea pentru prima dată în România a nămolurilor, întocmind cea dintâi lucrare publicată despre nămoluri și puterile lui balneologice.

Medicul Marius Sturza a lăsat lucrări privitoare la „Hidroterapia bolilor aparatului digestiv”; „Climatoterapia în tratamentul boalelor tubului digestiv”; „Clima și apele minerale în cadrul problemelor sanitare rurale din România, importanța preventivă și curativă a climei de iarnă”; „Fizioterapia în război”; „Protecția tehnică și igienică a stațiunilor balneare și climaterice, a apelor minerale și a nămolurilor” ș.a. Aceștia li se adaugă cursuri și tratate devenite adevărate lucrări de referință: „Balneoterapie practică” (1949), „Fizioterapie” ș.a. Împreună cu Ludovic Mazăre a publicat un interesant studiu referitor la „Stațiunea balneară a locului Tekirghiol”.

La 3 iunie 1938 a fost ales Membru de Onoare al Academiei Române. În anii comunismului acest titlu i-a fost retras. A fost repus în drepturi ca Membru de Onoare al Academiei Române la 3 iulie 1990.

A încetat din viață la 26 iulie 1954.

PETRU M. CÂMPEANU

Despre filologul și traducătorul Petru M. Câmpeanu se cunoaște doar că s-a născut în 1809, în părțile Aradului, dar nu se știe locul său de naștere. De asemenea este singurul Membru de Onoare a Societății Academice Române de la care nu ni s-a păstrat nici o fotografie. Se cunoaște că și-a făcut studiile de drept și filozofie la Universitatea din Pesta. În anul 1834 și-a susținut doctoratul cu disertația „Principia Philosophiae Universalis”.

La trei ani după obținerea doctoratului în filozofie, în 1837, ca și alți cărturari ardeleni, a fost chemat la Iași, la Academia Mihăileană, la Catedra de Filozofie, în locul lui Eftimie Murgu, care devenise profesor de logică și drept roman la Colegiul „Sfântu Sava” din București. Ulterior a fost numit și profesor la „Catedra Legilor”. În 1848 publică pentru cursanții Academiei Mihăileene o „Gramatică românească”, după ce cu un an mai devreme a publicat „Abecedar latin”.

În scurt timp Petru M. Câmpeanu a devenit un intelectual prestigios, cunoscut de întreaga protipendadă a capitalei Principatului Moldovei. A devenit membru al Comitetului academic și inspector de studii. În 1839 a făcut parte dintr-o Asociație de cărturari condusă de Gh. Asachi, care pregătea apariția unei enciclopedii în limba română. În 1840 a fost, alături de poetul și dramaturgul Vasile Alecsandri, de literatul Costache Negruzzi și istoricul Mihail Kogălniceanu, director al Teatrului Național din Iași.

La fel ca mentorul său spiritual J. Fr. Herbart, Petru M. Câmpeanu a fost adeptul concepțiilor filosofice ale lui Immanuel Kant, putând fi considerat unicul gânditor original din ținutul Aradului care se situează în curentul filosofic postkantianismului. A abordat din perspectiva filosofică

însemnătatea și rosturile culturii și ale educației comunităților umane. A proiectat înființarea unei societăți filosofico-literare pentru cultivarea limbii române culte din cele trei principate surori: Țara Românească, Moldova și Transilvania, precum și a unei societăți arheologico-istorice pentru studierea istoriei naționale. Aceste idei au anticipat înființarea Societății Academice Române. De asemenea a fost unul dintre cei mai consecvenți colaboratori ai ziarului „Albina românească”, editat în Iași de Gheorghe Asachi între anii 1829-1842. În foiletonul literar al acestui periodic el a publicat timp de cinci ani (1842-1847) traduceri de nuvele, povestiri, istorioare, foiletoane - majoritatea preluate din diverse reviste italiene, traduse din autori germani, maghiari și cehi. De altfel, această intensă activitate de traducător a izvorât din interesul și dragostea pe care le-a avut pentru cultivarea limbii române.

După Revoluția din 1848 în Principatele Române s-a retras la Miclăușeni, unde a fost găzduit la moșia familiei boierești Sturza. Aici s-a ocupat, în principal, cu instruirea școlară a fiilor lui Grigore Alexandru Sturza, tineri pe care i-a însoțit în Germania și Austria, pentru a le fi călăuză și dascăl.

Pentru bogata sa activitate de filolog și traducător, la 10 septembrie 1871 a fost ales Membru de Onoare al Societății Academice Române.

S-a stins din viață la 15 aprilie 1893, la Miclăușeni, județul Iași.

EMILIAN BIRDAȘ

Episcopul Emilian Birdaș și-a legat numele de Arad în perioada postdecembristă, când, între anii 1990-1994, a fost arhiereu vicar al Episcopiei Aradului.

Episcopul s-a născut la 23 noiembrie 1921 la Rohia, județul Maramureș. Și-a început studiile la Seminarul Monahal de pe lângă Mănăstirea Cernica, continuate apoi la Seminarul Teologic din Râmnicu Vâlcea, la Seminarul „Nifon” și la Institutul Teologic din București, pe care l-a absolvit în 1952. În timpul studiilor a fost hirotonisit protosinghel (1947), funcționând un timp ca preot la mănăstirea Călugăra-Oravița. De-a lungul anilor a ocupat mai multe funcții: Stareț al mănăstirii „Martirii Neamului” din Baia de Arieș; responsabil al internatului Școlii de Cântăreți Bisericești de la Biserica Radu Vodă din București; a fost preot slujitor la Episcopia Romanului și Hușilor (1957-1963); superior al Catedralei Reîntregirii din Alba Iulia (1963-1973); episcop-vicar la Arhiepiscopia Sibiu (1973-1975), perioadă în care s-a preocupat, cu precădere, de soluționarea problemelor pastorale-misionare din Harghita, Covasna și Mureș, contribuind la apropierea dintre confesiuni și etnii; episcop titular al

Episcopiei de Alba Iulia (1975-1990), după care Sf. Sinod l-a ales arhiereu vicar al Episcopiei Aradului.

Ca episcop de Alba Iulia a restaurat vechea biserică a mănăstirii Râmeț, alături de care a construit o biserică nouă și a contribuit la reconstituirea din temelii a 72 de biserici ortodoxe.

În 1994, episcopul Emilian Birdaș va părăsi Episcopia Aradului, fiind ales episcop al reînființatei eparhii a Caransebișului, unde va rămâne până la sfârșitul vieții, trecând la cele veșnice la 5 aprilie 1996.

De-a lungul anilor, episcopul Emilian Birdaș s-a manifestat ca un deosebit de harnic autor și editor, publicând: „Îndreptar ortodox“ (1976); ediția critică a „Noului Testament de la Bălgrad, 1648“ (1988); „Bucovina, 1699“ (1988); a fost și autorul monografiilor: „Alba Iulia - oraș bimilenar“ (1975); „Satul Rohia și Mănăstirea Sf. Ana din Țara Lăpușului“ (1980); „Mănăstirea Râmeț, vatră și spiritualitate ortodoxă“ (1981); „Pagini din istoria scaunului vlădicesc ortodox român din Alba Iulia“ (1982); „Satul și Mănăstirea Rohia din Țara Lăpușului“ (1994) ș.a. Aceștia li se adaugă peste 100 de articole și studii publicate în reviste de profil și în presă, inclusiv în presa postdecembristă arădeană, îndeosebi în „Tribuna Aradului” și „Curierul Aradului”.

Pentru această bogată activitate în slujba Bisericii Ortodoxe, la 10 noiembrie 1992 a fost ales Membru de Onoare al Academiei Române.

**Mor pentru popor. Las vouă moștenire creșterea limbii
românești și a patriei cinstire**

**I die for my people. To you I leave this legacy to grow your
ancestor's language and to honour your country**

*Ioan Costea,
Colectivul Monografic al Județului Arad*

Abstract

Many Romanians and Aromanians lived in Vienna. Some of them developed important economic, political religious and cultural activities. They were in touch with some Romanian historians in Moldavia and Wallachia who promoted the interests and ideals of their countries or their leaders. Some of these Romanians and Aromanians, suffered for their actions and beliefs, preserving the idea of the phrase: I die for my people. To you I leave this legacy to grow your ancestor's language and to honour your country

Key words: United Principalities of Moldavia and Wallachia, Romanians, Wallachians, Viennese, Orthodox, churches, writings

Asemănarea testamentului lui Horea cu cel al lui Ienăchiță Văcărescu nu poate fi întâmplătoare; această asemănare are la bază ideea recreării Daciei, vehiculată la Viena atât pe vremea lui Horea cât și mai târziu, pe vremea lui Avram Iancu, în casele unor valahi vienezi care au fost în câteva cazuri mai bogați decât Rothschild! Zenovie Hagi Popp și George Simeon Sina (1810-1876) ne duc în casele acelor valahi vienezi, în care au fost și Horea și Avram Iancu!

Zenovie Hagi Popp a fost fiul aromânului Constantin Hagi Popp; el a deținut depozite de piper, cafea, scorțișoară, ghimbir, vanilii, parfumuri și alte drăcii orientale în Craiova și Sibiu, cu desfacere la Viena. Unul din depozitele din Sibiu se afla pe locul unde acum este restaurantul *Împăratul Romanilor*. A fost prieten cu Ioan Piuariu Molnar (1749-1815), oculistul, cu rol ocult în răscoala lui Horea și cu aromânul Rigas Veletinlis Fereos

(Trușină) (1757-1798), nepotul domnitorului muntean Alexandru Ipsilanti (1725-1807).

Rigas Veletinlis era de prin antica Tesalia, din satul Băiașa, apropiat de Velestino, situate în Valahia Mică, creată de ciobanii valahi din Pind; Tache Papahagi scrie că în Tesalia ierna și „tribul moților”, care vara își urcau turmele în Pind. Porecla familiei lui Rigas era „trușină”, adică frânghie din păr de capră. Originea cert aromânească a lui Rigas divulgă și originea unchiului său, principele Alexandru Ipsilanti, fost dragoman (ministrul de externe) al Înaltei Porți și concomitent om de mare încredere al Împăratului Iosif al II-lea, domnitor în mai multe rânduri în Muntenia și în Moldova. Rigas a fost un afacerist nemaipomeni; el deținea depozite în Craiova și la Sibiu, cu desfacere în Viena, ca și Constantin Hagi Popp, aromân de-al lui.

Rigas Veletinlis a fost primul eterist, a fost văr cu eteristul Alexandru Ipsilanti și a fost unul dintre cei mai mari scriitori, geografi și fizicieni ai timpului său! Operele lui au circulat în Viena clandestin; Eminescu a recuperat cât de multe a putut, unele poezii aflându-se neîndoiește sub impresia și sub ideea măreției națiunii independente, specifice lui Rigas!

Poetul Ienăchiță Văcărescu (1740-1797) este produsul școlii lui Rigas Veletinlis

Domnitorul muntean Alexandru Ipsilanti l-a însărcinat pe Văcărescu cu recuperarea celor doi prințșori care au ajuns în „buiestrul” tinereții la Viena. Ajuns în Viena, poetul, Ienăchiță Văcărescu, își face o intrare oportună și lejeră la Kauniț, primul ministru al lui Iosif al II-lea (1741-1790), și se asigură atât de primirea imediată la Împărat cât și de reținerea celor doi prințșori în Viena. Ienăchiță vorbea curent nouă limbi. Se știe că poetul a publicat în Viena, cu acordul Împăratului, o gramatică a limbii române, iar Rigas a publicat în Viena povești de dragoste, un tratat de fizică și o hartă a Valahiei: ... **din Transilvania până la Nipru!** Harta lui Rigas spune multe despre întinderea valahilor și despre originea locuitorilor nord-pontici, numiți de Rigas *messodaci*! Ienăchiță Văcărescu a murit otrăvit pentru că a pledat pentru alipirea Munteniei la imperiul lui Iosif al II-lea!

Poetul Ienăchiță Văcărescu a fost omul lui Ipsilanti și amândoi au fost oamenii lui Iosif al II-lea. Celălalt Alexandru Ipsilanti, eteristul, a fost nepot al domnitorului Alexandru Ipsilanti; eteristul a fost fiul lui Constantin

Ipsilanti, domnitor în Muntenia și Moldova ca și tatăl său, Alexandru Ipsilanti. Constantin Ipsilanti este unul din cei doi fugari; ajuns domnitor a intenționat să desprindă Moldova de sub turci. Așa se face că Transilvania, Muntenia și Moldova așteptau un *Rege al Daciei*. Adică un *Horea Rex Daciae*, așa cum am mai arătat!

Lui Rigas i-a fost dedicată biserica ortodoxă Sf Gheorghe din Str. Cărnii din centrul Vienei. Ridicarea acelei biserici a început în 1708, cu hramul Sf Gheorghe, de un alt dragoman, marele Mavrocordat și a fost finalizată cu ajutorul Țarului Nicolae I, ... cel care l-a decorat pe Avram Iancu. Lângă bodega grecească din centrul Vienei (Bodega grecească), a aromânului Sina, adică acolo unde s-a cazat Horea și acolo unde s-au întâlnit în ianuarie 1848 frunțașii românilor sub conducerea aromânului

Andrei Șaguna - cel care a răpit-o și a predat-o habsburgilor pe Ecaterina Varga, eroina moșilor - și în prezența lui Zenovie Hagi Popp, care se pare că era deja director al băncii naționale a Imperiului Habsburgic! Citiți bine!!

Când Înalta Poartă i-a retras firmanul lui Alexandru Ipsilanti, poetul a cerut audiență la Iosif al II-lea și a primit-o imediat! Iosif al II-lea îl roagă pe Alexandru Ipsilanti – prin poet – să nu-i certe pe cei doi șturlubatici! De n-ar fi teama că și cititorii mei se contagiază de-această frivolitate, mai c-aș zice ceva! ... Nu, Ipsilanti nu i-a pedepsit pe cei doi fii, na! Melodrame!

Nu știu dacă poetul s-a întâlnit cu Horea la Viena sau pe drumurile dintre București-Sibiu-Viena dar este sigur că cei doi au participat la slujbele ortodoxe de la biserica Sf Gheorghe, ... că unde altunde putea găsi poetul în Viena valahi și ortodoxie!? De la bodega-restaurant a lui George (Simeon) Sina, unde eu presupun că a tras poetul, sunt numai zece metri până la biserica ortodoxă Sf Gheorghe. Bunicul lui a fost George Sina (1753-1822); Bătrânul Sina a trăit cât ar fi trăit și Nicola Vasile Ursu (Horea), dacă nu ar fi fost sacrificat.

David Prodan scrie că asupra lui Horea s-a găsit originalul privilegiului dat de Iosif al II-lea valahilor de la biserica Sf Gheorghe din Viena. Cu disperarea și nerăbdarea celui trădat în așteptări, Iosif al II-lea a insistat să intre în posesia acelui privilegiu.

Biserica Sf Gheorghe este situată la o aruncătură de băț de Hofburg, adică de palatul lui Iosif al II-lea. Printre fondatori a fost valahul aromân Nicolae

Dumba dar și
Împăratul
Rusiei. Biserica
Sf Gheorghe a
fost finalizată în
forma actuală în
1898, adică la
exact 100 de ani
de la
sacrificarea lui
Rigas

Velestinlis Fereos (1757-1798), recunoscut ca primul revoluționar grec. Biserica a fost dedicată lui Rigas deși austriecii l-au predat turcilor care l-au spânzurat! Strănepoții valahilor vienezi, care l-au vândut pe Rigas, au moștenit obligația strămoșilor de a-l celebra pe Rigas, ... totuși! Să reținem această chestiune paradoxală!

În Viena,
pe Strada Cărnii
(Fleischmarkt),
lângă biserica Sf
Gheorghe se află
- așa cum
spuneam și mai
sus - și bodega-

restaurant a lui Sina. Poliția vieneză a găsit aici la un an de la Răscoala lui Horea busturile celor trei martiri români (Horea, Cloșca și Crișan) celebrate ca „sfânta treime valahă”! În partea cealaltă a bodegii-restaurant, Sina a început în 1782 ridicarea bisericii ortodoxe *Sfânta Treime*. Nu poate fi o banală coincidență. Sina era consilier secret, intim, al Împăratului. Trebuie să întrezărim aici un sacrificiu programat al „treimii valahe”! Brașovenii au ridicat în Piața Sfatului o biserică identică celei din Viena.

Este posibil ca privilegiu acordat de Iosif al II-lea în 1782 să se refere la lăcașul ortodox *Sfânta Treime*, ridicat de familia Sina - după modelul privilegiului acordat de Maria Tereza în 1776 lăcașului ortodox Sf Gheorghe - și nu la lăcașul ortodox Sf. Gheorghe; deci, privilegiu lui Iosif al II-lea, găsit asupra lui Horea, evidențiază marea apropiere dintre Horea și familia Sina:

Înființarea Frăției Sf. Treime a avut loc în anul 1782 și a fost confirmată și prevăzută cu aceleași privilegii ca și Frăția Sf. Gheorghe prin decretul împăratului Iosif al II-lea din 29 ianuarie 1787. În acest decret împăratul a prevăzut în mod expres dreptul „grecilor și valahilor neuniți” de a oficia public și nestingherit serviciile religioase specifice în locația din vechea piață Am Fleischmarkt, așa încât „fiecare creștin din această religie greacă neunită, de orice națiune sau limbă ar fi, să poată intra fără piedică pentru a-și ține slujbele în ea”.

Masonul bucovinean Vasile Balș (1757-1832) a fost de mai multe ori la Viena, fiind foarte apreciat de Iosif al II-lea; prezența lui Balș la Viena trebuie legată de asemenea de slujbele ortodoxe ținute la cale două lăcașuri și de cazarea realizată la bodega-restaurant a familiei Sina de pe Strada Cărnii. Vasile Balș a fost guvernator al Bucovinei și a făcut multe demersuri pentru alipirea Moldovei și Munteniei la Imperiul Habsburgic. El este cel care l-a avansat pe creatorul celebrei *Țiganiada*, Ioan Budai Deleanu (1760-1820), și l-a dus în Liov. Mircea Vaida decriptează în *Țiganiada* ... răsculații lui Horea! Peste ani, compozitorul Iohan Strauss - care a depins foarte mult de fondurile lui George Simeon Sina, căruia i-a dedicat *Polca grecească* și concertul de deschidere la instalarea ... vienezului Sina ca ambasador al Greciei la ... Viena - a creat *Voievodul Țiganilor*! Cui i-a dedicate-o?! Știm că valsul *Pe valurile Dunării* a fost dedicată de Iohan Strauss lui Nicola Dumba (1830-1900), al cărui fiu, tot Nicola Dumba, a devenit ambasador al Vienei în USA ... fiind declarat persona non-grata și fiind expulzat de americani pentru activități de spionaj în favoarea Vienei.

Dacă nu putem fi siguri că Biserica Ortodoxă *Sf Treime* a fost dedicată „Treimii valahe”, adică martirilor Horea, Cloșca și Crișan, putem fi totuși mai siguri că *Voievodul Țiganilor* a fost dedicată *Țiganiadei*, adică *Răscoalei lui Horea*. *Voievodul Țiganilor* are la bază romanul cu același nume scris în 1885 de Jokai Mor (1825-1904), în care se vorbește despre eforturile de recuperare a privilegiilor princiare sub habsburgi, adică se vorbește exact despre principala cauză a *Răscoalei lui Horea*: moții au cerut habsburgilor restituirea uluitoarelor privilegii princiare, demers care ulterior a fost pierdut sau eludat ...

Este cert că ideea recreării Daciei nu a izvorât din capul acestor directori de bănci, hagii, principii și împărați ipocriți, dar mai că bag mâna în foc că ei s-au folosit de ideile, de cultura poetului, revoluționarului și martirului Rigas Velestinlis și de entuziasmul și devotamentul martirului Horea și a eroului Avram Iancu ca să exploateze cât mai bine și în folosul lor măreața idee a recreerii Daciei ... De oportuniști este plină lumea! Interesele i-au reunit: urmașul lui Sina și-a căsătorit una din cele patru fiice

cu Grigore Ipsilanti, un urmaș al lui Alexandru Ipsilanti, iar pe alta cu un urmaș din principii Ghica.

Remușcările sau cine știe ce altceva i-au făcut pe acești escroci să dedice biserici, creații literare și simfonii celor sacrificați de ei: martirilor Rigas, Horea, Cloșca și Crișan. Însă deasupra intereselor meschine dăinuie și azi două vise care parcă zămislesc unul din altul, care este cert că se împlinesc reciproc:

Mor pentru popor Las vouă moștenire Creșterea limbii românești Și-a patriei cinstire

Horea a umblat pe acolo pe unde în aceeași perioadă au umblat și s-au întâlnit Ienăchiță Văcărescu, Constantin Hagi Popp, Rigas Veletinlis, Sina, Ion Piuariu Molnar, Vasile Balș. Horea și toți aceștia au fost la aceeași biserică din Viena. Spuneți-mi dacă ar mai fi posibil ca Horea, care s-a autointitulat Rex Daciae, să nu se fi întâlnit cu ei?!

Pavel Rotariu (1840-1919). O viață dedicată propășirii culturii românești

Pavel Rotariu (1840-1919). A life dedicated to the advancement of the Romanian culture

*Vasile Dudaș, Lazăr Gruneanțu**

Abstract

Since the last three decades of the nineteenth century to the First World War, Paul Rotariu has always imposed himself in the political and spiritual life of the Romanians of Banat.

Passionate journalist, founder and editor of the first Romanian periodicals published in Timisoara, a renowned lawyer, undisputed leader in the organization of the Comitatus Romanian National Party, a bank director, animator of many political and cultural events of national interest were responsibilities that in time propelled him among the most representative defenders of the Romanian interests in the capital of Banat.

Synthesising the work done over the years, Encyclopaedia Romana, coordinated and edited by Banat's known publicist Cornelius Diaconovici, wrote to its name: „Rotariu Paul Romanian journalist, born in 1840 in Dragsina (Banat), studied in Timișoara and Kecskemét Beiuș, legal sciences at the University of Budapest and Vienna, received his law degree in Budapest in 1873. In public life he took an active part in political and church movements, as a member of the Romanian national synods and church conventions. In the years 1866 to 1868 has worked at Albina Log in Vienna, in Timisoara published The Firefly, The Lightgiver, The People's Advocate, in later years Justice, translated into Romanian the municipal law, the law regarding usury and the law of land books. Since 1898 CEO of the credit institute in Chandigarh Timisana savings "(Encyclopaedia Romana, vol.III, Sibiu, 1904, p. 849)

As apparent from the title, the paper aims to present aspects of his work in the realm of culture. Our approach relies on archived enactment documents, the materials published in the columns of periodicals, our attention being concentrated especially on background articles, comments, information and notes signed in gazette skylight, as well as collections of documents or correspondence.

Key words: Pavel Rotariu (1840 - 1919), romanian culture.

Începând cu ultimele trei decenii ale secolului al-XIX-lea și până în preajma primului război mondial, Pavel Rotariu s-a impus mereu în viața politică și spirituală a românilor bănățeni.

Jurnalist pătimaș, fondator și redactor al primelor publicații periodice românești apărute la Timișoara, avocat de renume, lider de necontestat în organizația comitatensă a Partidului Național Român, director de bancă, animator al multor manifestări politice și culturale de interes național au fost responsabilități care l-au propulsat în timp în rândurile celor mai reprezentativi apărători ai intereselor românești în capitala Banatului.

Sintetizându-i activitatea desfășurată de-a lungul anilor, *Enciclopedia Română*, coordonată și redactată de către cunoscutul publicist bănățean Corneliu Diaconovici, consemna în dreptul numelui său: „Rotariu, Pavel, publicist român, născut în anul 1840 în Dragșina (Bănat), a studiat în Timișoara, Kecskemét și Beiuș, științele juridice la Universitatea din Budapesta și Viena, diploma de avocat a obținut-o în Budapesta la 1873. În viața publică a luat parte activă la mișcările politice-naționale și la cele bisericești în calitate de deputat la sinoade și la congresele românești naționale bisericești. În anii 1866-68 a conlucrat la jurnalul *Albina* în Viena; în Timișoara a redactat *Priculiciul*, *Luminătoriul*, *Advocatul poporal*, în anii din urmă *Dreptatea*; a tradus în românește legea comunală, legea despre ușură și despre redactarea cărții funduale. De la 1898 director executiv la institutul de credit și economii *Timișana* în Timișoara”¹.

Numeroase mărturii ale timpului atestă faptul că, încă din anii tinereții, Pavel Rotariu s-a încadrat activ în rândurile mișcării culturale românești din Banat. „Eu venisem de la *Albina* cu principii naționale și hotărât a servi cauza poporului - își amintea el peste ani - deși funcționar, aveam oficii laterale, naționale. Eram notar la *Alumneul român* de aici; aranjam petreceri, baluri românești naționale; când a venit Societatea teatrală Pascaly din București eu eram aranjatorul în comitetul de primire, etc., etc.”².

Legat de primul turneu întreprins de trupa lui Pascaly în vara anului 1868 este bine cunoscută primirea călduroasă de care s-a bucurat atât în spațiul Ardealului cât și al Banatului. Referindu-se la acest turneu, Mihai Pascaly va mărturisi că l-a întreprins ca să-și împlinească o datorie sfântă

¹*e-mail: dudasvasile@yahoo.com; lazargruneantu@yahoo.ro

Enciclopedia Română, 1904, p. 849.

² Rotariu Pavel, f. 24.

„vrând să probez fraților noștri că limba româna este aptă să exprime simțirile cele mai gingașe, emoțiile cele mai vii, spiritul cel mai fin, în sfârșit că românii calcă cu hotărâre pe calea luminării prin artă, prin știință, că, în sfârșit o națiune cu o astfel de avere, cu astfel de limbă nu poate muri, că va trăi, se va mări, pentru că trebuie să fie așa. Dacă am atins sau nu acest scop o vor spune alții, știu însă că cel mai dulce suvenir și ca om și ca artist, care mă va însoți până la mormânt, este acea iubire nedescrisă ce am gustat de la toți românii de peste Carpați”³.

În vara anului 1871, Mihai Pascaly va reveni cu o nouă trupă teatrală la Timișoara. Au fost date, în fața unor săli arhipline, reprezentații în zilele de 20, 22, 24 și 25 august. Era ultimul turneu al marelui actor în Banat.

În anii următori, Pavel Rotariu va avea prilejul de a se implica în sprijinirea și altor formații teatrale românești care au vizitat Timișoara. La 30 iulie 1881, *Luminătorul* făcea cunoscut că trupa condusă de către actorul bucureștean I. D. Ionescu sosise la Lugoj, urmând a susține două spectacole. Cititorii erau anunțați că de aici artiștii români urmau să poposească la Timișoara, pentru a prezenta spectacole în zilele de 9, 10 și 11 august pe scena arenei de vară, special amenajate pentru manifestările culturale în aer liber. Erau anunțate piesele: *Soldatul de la Grivița*, *Revista artistului*, *Doi țărani și cinci cârlani* și *Pantalonul roșu*. În cronica semnată la 13 august, Pavel Rotariu menționa: „Dintre trei reprezentații date de onorabila Societate teatrală a domnului I. D. Ionescu, una a fost mai bine cercetată decât alta, iar publicul fără deosebire de stare și naționalitate nu are decât vorbe de laudă și de aplaus pentru toți membri deopotrivă și pentru toate piesele astfel încât mai mulți neromâni au rugat insistent pe domnul director Ionescu ca să-și mai prelungească cu două reprezentații ciclul producțiilor, din care cauză acesta va mai susține încă două spectacole în cursul zilelor de sâmbătă și duminică”⁴. Autorul cronicii sublinia faptul că, la a doua reprezentație, deși ploase torențial, publicul a rămas pe loc până la sfârșitul spectacolului.

Pavel Rotariu va fi principalul sprijinitor al unei alte echipe teatrale românești, care, în frunte cu talentatul actor lugojean George Augustin Petculescu sosise în toamna anului 1881 în capitala Banatului. La 18 iulie, acesta fusese autorizat de către ministrul de interne maghiar să organizeze spectacole în mai multe localități din Transilvania și Banat.

O lectură atentă a materialelor publicate în gazeta *Luminătorul*, dovedește faptul că Pavel Rotariu s-a aplecat în repetate rânduri asupra activității *Societății pentru crearea unui fond de teatru național român*.

³ Massoff Ioan, 1966, p. 507-508.

⁴ *Luminătorul*, 1881, nr. 61, 1/13 august.

Constituită la Deva, cu ocazia unei întruniri desfășurate în zilele de 4-5 octombrie 1870, aceasta își propunea, conform statutelor aprobate în anul următor, să constituie un capital „din care cu timpul să fie posibilă înființarea unui teatru național român”⁵. Cea de-a treia adunare generală anuală a avut loc la Timișoara în zilele de 11-12 noiembrie 1872. Lucrările au fost prezidate de către Iosif Vulcan. El a fost secondat îndeaproape de către dr. Pavel Vasici și Pavel Rotariu. Cu acest prilej a fost prezentată expunerea *Limba și scena*. A doua zi, în sala redutelor a avut loc un concert urmat de un bal la care și-a dat concursul și orchestra filarmonică a orașului⁶.

O colaborare strânsă, care va dura peste doua decenii se va statornici între Pavel Rotariu și slujitorii școlilor românești din Banat. În această perioadă activitatea școlilor confesionale românești din protopopiatele Timișoara, Lipova, Comloșu Mare și Belinț era coordonată de Episcopia din Arad. Legea XXXVIII adoptată în anul 1868 și Statutul organic al bisericii ortodoxe prevedeau organizarea unor asociații care să sprijine perfecționarea activităților didactice. În primăvara anului 1872, reprezentanții învățătorilor din zona timișeană se întrunesc la Timișoara și pun bazele unei Asociații. În primii trei ani, activitatea acesteia a fost coordonată de către învățătorul Emeric Andreescu din Beregsău iar în următorii 23 de ani către Pavel Rotariu. Legat de această activitate onorifică, el consemna în memoriile sale: „La anul 1876 am fost ales de președinte al Reuniunii învățătorilor din cele patru protopopiate bănățene și am rămas 23 de ani președintele ei. M-a costat multă osteneală, perdere de timp, chiar și bani. Căci în cancelaria mea se țineau ședințele de comitet, eu conduceam în persoană adunările generale, care le țineam în saloane alese, de regulă ale hotelului Kronprinz, apoi totdeauna aranjam câte o cină comună în același hotel, cu care ocazie ne veseleam cu cântări naționale românești. *Deșteapta-te romane* răsună chiar și în prezența procurorului regesc care cina și el la altă masă. Cu ocazia realegerilor, rugam în toata forma conducerea să mă dispenseze și să aleagă pe altul. Dar învățătorii nu mă dispensau. Îndeosebi fratele Manuilă (Emanuil Ungurianu n.n.) care cerceta adunarea și zicea: *țineți vă-bine de dl. Rotariu, că mai bun nu căpătați*. Eu însă eram riguros în conducerea ședințelor. Nu admiteam lamentațiile contra preoțimii și asupra stării deplorabile a învățătorilor care se iveau în mod pasionat și pătimăș în cursul dezbaterilor”⁷.

⁵ *Familia*, 1871, nr. 20, p. 229.

⁶ *Temesvarer Zeitung*, 1872, nr. 260, 13 noiembrie 1872.

⁷ Rotariu Pavel, f. 31.

În continuare, el prezintă presiunile exercitate de cercurile guvernante asupra asociației. Acestea obiectau mereu că fără aprobarea statutelor de funcționare de către guvern, activitatea reuniunii era ilegală.

Trebuie apoi subliniat faptul că el a sprijinit în repetate rânduri învățătorii aflați în dificultate.

O activitate rodnică a desfășurat Pavel Rotariu în cadrul *Alumneului român național din Timișoara*. Ideea înființării acestuia aparținuse protopopului Meletie Drăghici, socrul său, care, într-un apel lansat la 15 noiembrie 1855, menționa: „Să ne îngrijim a da mână de ajutor acelor ageri tineri care, aflându-se în stare scăpătată, n-au mijloace de a cerceta școli mai înalte. Până ce românul nu va avea clasă socială de mijloc cultivată, până ce nu va avea maistori cultivați, fabricanți și artiști, până atunci nu poate zice că a pus fundamentul culturii naționale. Să întemeiem dar în Timișoara un alumneu, o casă nutritoare, unde învățăceii români de la școli reale și gimnaziuri, fără a se îngriji ce vor mânca și unde se vor culca, să poată cu zel îmbrățișa studiul științelor folositoare. De ar da tot plugarul român avut numai un pătrar de grâu sau cucuruz, în câțiva ani, minuni s-ar putea face”⁸.

Cu toate că a întâmpinat o serie de greutăți, protopopul Meletie Drăghici a insistat mereu pentru traducerea în viață a demersului său. La stăruința sa și a profesorului de limba română George Crăciunescu, în anul 1866 s-a reușit punerea bazelor sale. *Gazeta Familia* consemna faptul că în martie 1867 el dispunea deja de un buget de 1720 florini și 88 de coroane⁹.

Deși a existat intenția de a se construi o clădire proprie, care să cuprindă un internat și o cantină, lipsa mijloacelor financiare nu a făcut posibil acest lucru. Totuși, de-a lungul anilor, mulți tineri, lipsiți de posibilități materiale, recomandați de dascălii lor, au fost sprijiniți în finalizarea cu succes a studiilor. Elevii, care primeau aprobarea conducerii alumneului, erau plasați la diferite familii de români din oraș, care se oferiseră să-i accepte în gazdă, primind, pentru întreaga lor întreținere, câte 15 florini lunar, de fiecare bursier. Din dările de seamă întocmite anual, precum și relatările presei, rezultă că Pavel Rotariu a fost ales de mai multe ori în conducerea acestei Societăți de binefacere. Astfel, cu ocazia întrunirii din anul 1885, la care au fost prezenți alături de reprezentanții din conducere și 30 de membri ordinari, el deținea funcția de casier¹⁰. La această dată, Societatea dispunea de 8.056 florini. La această sumă se mai adăugau câteva donații imobiliare.

⁸ Cosma Aurel - junior, 1972, p. 252.

⁹ *Familia*, 1867, nr. 15, p. 182.

¹⁰ *Luminătorul*, 1885, nr. 69

Ca și alți intelectuali bănățeni, Pavel Rotariu a colaborat strâns cu *Asociația Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român*. Înființată în anul 1861, ASTRA propusese, așa cum se arata în statute, să desfășoare o activitate intensă pentru „înaintarea literaturii române și cultura poporului român în deosebitele ramuri prin studiu, elaborarea și redarea de opuri prin premii și stipendii pentru diferitele specialități de știință și artă și alte asemenea”¹¹.

Deși în primele trei decenii de la constituire a desfășurat acțiuni organizate doar pe teritoriul Ardealului istoric, ea a găsit ecou și în Banat. Legăturile sale cu localitățile bănățene s-au realizat în perioada anilor 1861-1895, prin membri, stipendii, colecători, participări la expoziții, donații de cărți, documente, publicații etc.

De-a lungul anilor, Pavel Rotariu s-a implicat în activitatea departamentului timișorean al *Astreii*. Cu prilejul adunărilor cercuale, organizate anual în comunele fruntașe, erau organizate prelegeri pentru răspândirea cunoștințelor cultural-științifice și aveau loc manifestări artistice, la care își dădeau concursul reuniunile românești de cântări și muzică. La 11 iunie 1890 el a participat la reuniunea de la Ciacova, unde a prezentat unui numeros public, disertația *Învățăături și fabule*¹². În anii următori, cu prilejul mai multor adunări cercuale, a fost prezentată alături de alte expuneri și prelegerea *Viața și pildele lui Esop*, redactată de jurnalistul bănățean¹³.

În șirul societăților culturale care au activat în Timișoara începând cu a doua jumătate a secolului al XIX lea, *Reuniunea română de lectură* ocupă un loc important. Constituită la 1 martie 1873 sub denumirea de *Societatea cercului de lectură română din Timișoara* și reorganizată pe baze mai largi, cu prilejul adunării generale din 9 iulie 1882, ea a stimulat viața culturală românească a orașului. Societatea dispunea de o sală de lectură și o bibliotecă în care puteau fi lecturate majoritatea publicațiilor periodice românești ale vremii. De-a lungul anilor, sub patronajul ei au fost organizate numeroase manifestări culturale. Serbările desfășurate mai ales cu prilejul Anului Nou sau al unor sărbători tradiționale, deveneau adevărate manifestări de solidaritate națională. Cu aceste prilejuri cei care conferențiau vorbeau publicului adunat despre frumusețea limbii române, despre literatura, geografia, economia României precum și momente importante din istoria românilor. Din procesele verbale încheiate cu aceste prilejuri, rezultă

¹¹ *Actele privitoare la urzirea și înființarea Asociației Transilvane pentru Literatura Română și cultura poporului român*, 1862, p. 25

¹² *Transilvania*, 1900, nr. 7, p. 71

¹³ *Ibidem*, 1905, nr. 4, p. 163

că printre fruntașii români care s-au implicat ani de-a rândul în activitatea societății numele lui Pavel Rotariu ocupa un loc de frunte. Astfel, în ședința desfășurată în ziua de 8 iulie 1882, el a oferit, spre lectură, publicațiile periodice aflate în biblioteca sa: *Transilvania*, *Telegraful român*, *Calicul*, *Amicul familiei*¹⁴. Prin activitatea desfășurată de-a lungul vremii, așezământul de cultură timișorean și-a depășit mult cadrul stabilit prin statutele aprobate de Ministerul de Interne, la 25 august 1873, contribuind la dezvoltarea conștiinței naționale a românilor bănățeni.

Alături de alte personalități ale vieții culturale românești bănățene dr. Alexandru Coca, George Trăilă, Ioan Dobran, Petru Oprea, Gheorghe Ardelean, Emil Micu, Emanuel Gojdu, Ioan Olteanu, dr. Iosif Petrus, Iulius Stancea, Pavel Rotariu s-a numărat printre membrii *Societății de istorie și arheologie* din Timișoara. Constituită în anul 1872, aceasta își propusese să depisteze, să adune și să valorifice vestigiile referitoare la trecutul Banatului. Rezultatele obținute au atras atenția unor instituții de prestigiu, printre ele numărându-se și Academia Română. Un moment important, în intensificarea legăturilor dintre cele două societăți l-a constituit vizita lui George Barițiu la Timișoara. Din însărcinarea Academiei Române, eruditul fruntaș ardelean a întreprins la începutul lunii septembrie 1885 o călătorie de studiu la Ulpia Traiană, urmată de vizitarea monumentelor și muzeelor din Deva, Caransebeș, Reșița și Timișoara. Informată despre sosirea amicului său, Pavel Rotariu l-a întâmpinat cu căldură și l-a însoțit la vizitarea muzeului și a cetății Timișoara. „După o primire călduroasă din partea confracților noștri români” consemna George Barițiu, referitor la periplu său timișorean, „bravul și neprețuitul domn avocat și publicist Pavel Rotariu, avu bunătatea a comunica secretarului Pontelli dorința mea de a cerceta muzeul. La 7/19 septembrie, însoțit de amicul Rotariu am mers la muzeu, unde domnul secretar primindu-ne cu acea urbanitate proprie națiunii din care se trage, nu-și pregeta a ne conduce pe la toate despărțămintele muzeului, cum și a ne informa ore întregi mai ales despre proveniența multor obiecte arheologice din cele mai interesante pentru știință”¹⁵.

Raportul prezentat de Barițiu la 14 martie 1886 în cadrul ședinței Academiei române referitor la vizita întreprinsă în Banat a avut un ecou deosebit. Întruniți în aprilie același an, membrii societății din Timișoara în unanimitate au luat hotărârea de a expedia o scrisoare de mulțumire lui Barițiu și conducerii Academiei.

Încă din tinerețe, Pavel Rotariu a fost un slujitor fidel al Bisericii ortodoxe române. După despărțirea de biserica sârbă și înființarea

¹⁴ Ilieșiu Nicolae, 1925, p. 9

¹⁵ Postelnicu George, 1928, p. 83

Mitropoliei ortodoxe române cu sediul la Sibiu, românii timișeni au depus eforturi susținute pentru reînființarea unei episcopii ortodoxe în orașul de pe Bega. Alături de alți fruntași locali, Pavel Rotariu s-a implicat din plin la realizarea acestui deziderat. Din nefericire, el nu a ajuns să-l vadă realizat. Episcopia ortodoxă timișoreană își va relua activitatea cu puțin timp înainte de izbucnirea celei de-a doua mari conflagrații mondiale.

La începutul secolului al-XX-lea după o activitate de excepție, Pavel Rotariu se retrage treptat din viața social-politică. Urmărește totuși cu interes prin intermediul presei evoluția situației politice interne și internaționale.

Un prim moment greu pentru el l-a reprezentat trecerea în neființă a soției sale, Iulia. La 7 martie 1907 gazeta lugojeană *Drapelul* făcea cunoscut cititorilor săi că: „Iulia Rotariu, născută Dreghici, soția bătrânului fruntaș și luptător național Pavel Rotariu, avocat în Timișoara, damă decorată de către Maiestatea Sa Regina României cu ordinul *Alinare și Mângâiere*, a răposat duminică la ora 8 înainte de amiază în Timișoara - Fabric. Voind să cheme Atotputernicul la sine o soție de model și de rare virtuți i-a trimis pe neașteptate un morb greu, care timp de 5 zile a smuls-o din brațele neconsolatului său soț în anul 59 al etății și al 36-lea al căsătoriei fericite. Înmormântarea a avut loc în 5 februarie la ora 15 d. m.”¹⁶.

La începutul lunii iunie 1919 starea sănătății sale s-a înrăutățit brusc. Intervenția medicilor solicitată s-a dovedit inutilă. La 9 iunie știrea morții s-a răspândit cu repeziciune printre cunoscuți. Cu toată situația tensionată care domnea în acele zile în oraș, fruntașii români timișoreni i-au organizat o înmormântare fastuoasă. Lângă groapa proaspăt deschisă, dr. Aurel Cosma, unul dintre liderii românilor din localitate, a rostit o emoționantă alocuțiune referitoare la faptele sale pe tărâm național.

Bibliografie

- *Enciclopedia română*, Sibiu, vol. III, 1904.
- Pavel Rotariu, *Autobiografia mea (mss)*.
- Ioan Massoff, *Teatrul românesc, privire istorică*, vol. II (1860-1880), București, Editura Pentru Literatură, 1966.
- *Luminătorul*, II, VI, 1881, 1885.
- *Familia*, III, VII, 1867, 1871.
- *Temesvarer Zeitung*, XIX, 1872.
- Aurel Cosma junior, *Protopopul Meletie Drăghici (1814-1891)*, în *Mitropolia Banatului*, XXII, nr. 4-6, 1972.

¹⁶ *Drapelul*, 1907, nr. 22, 22 februarie/ 7 martie.

- *Acte privitoare la urzirea și înființarea Asociației Transilvane pentru literatura română și cultura poporului român*, Sibiu, 1862.
- *Transilvania*, XXXI, XXXV, 1905.
- Nicolae Ilieșiu, *Istoricul reuniunii române de lectură din Timișoara*, Timișoara, Institutul de Arte Grafice Cartea Românească, 1925.
- George Postelnicu, *Barițiu-Banatul-Muzeul Bănățean (note și însemnări istorice)*, în *Analele Banatului*, I, 1928
- *Drapelul*, VII, 1907
- Vasile Dudaș, *Pavel Rotariu*, Timișoara, Editura Excelsior Art., 2002.

Iacob Oltean – un tribun uitat al Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania

Iacob Oltean – a forgotten tribune of the Revolution from 1848-1849 in Transylvania

Nicolae Dumbrăvescu

Abstract

The Revolution from 1848-1849 in Transylvania has been a revolution of the young people. They have elaborated the first petitions and have hold the first popular meetings. In addition to this, they have organized the Great National Assembly from Blaj on the 3/15 May 1848 and then the meetings from September when the arming of the population and the organization of Transylvania in legions have been made. This moment has led to the constitution of an entire gallery of young people to which Iacob Oltean from Vaidei, tribune of the Third Field Legion has belonged. He has organized together with prefect Vasile Moldovan, the vice-prefect Florian Lăscudean and the tribunes Iosif Tămaș, Petru Bonta, Vasile Pop, Alexe Popovici and Ignat Teodor, the Third Field Legion, has participated into the fights from Sântioana and Reghin with Urban's troops and at the battles from the Apuseni Mountains where he has made himself conspicuous during the actions with Emeric Hatvany, Farcas Kemeny and P. Vașvari.

Key words: Tribune, revolutionary, Third Field Legion, Apuseni Mountains, memorialist

Revoluția de la 1848 din spațiul european a fost - în special opera intelectualității, fapt care i-a conferit caracterul și coeziunea democratică. Și în cazul spațiului transilvănean teoria se aplică în totalitate, cu precizarea faptului că majoritatea liderilor era formată din tineri până în 40 de ani. Acest lucru este pe deplin justificat, dacă ne gândim la structura socială și la posibilitățile locuitorilor români ai Transilvaniei, de a se informa și de a

[○] Doctorand Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia; Profesor Colegiul Tehnic „Dorin Pavel” Alba Iulia.

formula întrebări în concordanță cu evoluția și mutațiile sociale din Occident. Tinerii au fost cei care au menținut contactele cu lumea europeană și au deținut totodată potențialul de a proiecta scenarii revoluționare. Începând de la formarea primelor programe revoluționare, continuând cu implementarea lor la nivel social și politic în sensul informării, conștientizării și educării populației românești din zona rurală și nu numai, și mergând până la preluarea efectivă a atribuțiilor de coordonare și strategie revoluționară, tinerii s-au aflat în fruntea tuturor acțiunilor revoluționare care au avut loc în anii 1848-1849 în Transilvania¹.

În primăvara anului 1848, când focul revoluționar s-a răspândit de la Paris peste toată Europa Centrală și a ajuns până în Transilvania, tinerii români au fost primii care au luat parte alături de colegii lor maghiari la adunarea din 24 martie de la Târgu Mureș, unde a fost redactată o Petiție către împăratul de la Viena, în care se cerea recunoașterea revendicărilor stipulate în cele 12 puncte ale Pronunciamentului de la Pesta din 15 martie 1848². După această adunare tinerii români - în frunte cu Alexandru Papiu Ilarian și Avram Iancu s-au retras pentru a se hotărî dacă semnează sau nu acea petiție. În urma unei consultări cu toți tinerii români ce studiau la Tabla Regească, ce s-a desfășurat la casa lui Avram Iancu, s-a luat hotărârea să se semneze acea petiție, însă punându-se (în același timp) și o serie de condiții. Astfel Alexandru Papiu Ilarian spunea; „*Eu A. Papiu Ilarian, în calitate de român, semnez această petiție însă să se asigure dreptate, egalitate, existență națională și folosirea dulcii limbi materne pentru toate națiunile conlocuitoare din Transilvania și Ungaria; să se garanteze abolirea corvezilor fără plată*”³, iar Avram Iancu afirma: „*Și eu iscălesc această petițiune, dar o subscriu ca român, în speranța că se vor respecta și garanta toate naționalitățile și limbile din Ungaria și Transilvania, și se va realiza o libertate deplină*”⁴. Ioan Oros alias Rusu se pare ca a fost singurul cancelist care a refuzat să o semneze declarând: „*Sub nici o condiție nu subscriu că nu doresc și nu voiesc unirea*”⁵.

¹ Alin Bogdan Florea, *Activism și implicare politică. Tineri români în Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania*. Teză de doctorat. Coordonator științific: Prof. univ. dr. Iacob Marza, Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia, 2013, pp. 110-111.

² Manciulea, Ștefan, *Avram Iancu și Blajul*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000, p. 65.

³ Liviu Maior, *1848-1849 Români și Unguri în Revoluție*, București Editura Enciclopedică, 1998, p. 54.

⁴ Ștefan Manciulea, *Avram*, p. 66.

⁵ Ioan Oros alias Rusu, *Memorii*, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioan Ranca, București 1989, p. 32.

Nici tinerii teologi blăjeni nu s-au lăsat mai prejos, organizând o adunare în curtea seminarului unde s-au ținut discursuri înflăcărâte, sub îndrumarea profesorului Aron Pumnu-care așa cum rezultă dintr-un articol publicat în paginile periodicului Blăjan „Organul Luminarei” vedea în această revoluție un moment prielnic pentru obținerea unor drepturi pentru națiunile asuprite (așa cum era și cazul românilor)⁶. În acest context, dacă profesorii Timotei Cipariu și Vasile Rațiu considerau că trebuie trimise petiții împăratului de la Viena și dietei principatului Transilvaniei din Cluj, tânărul teolog Ioan Turcu - din anul al III-lea susținea că drepturile românilor nu trebuie pretinse și nu trebuie adresate rugăminți de rezolvare în fața autorităților guberniale și centrale, el având următoarea replică care evidențiază foarte bine avântul tineresc și dorința națională a tânărului - după cum ne mărturisește memorialistul Vasile Moldovan: „*Ba nu onorată conferință! Noi nici să cerem nici să pretendem ci să luăm ce este al nostru*”⁷. Atmosfera din rândul tinerilor blăjeni este reflectată foarte bine și într-o scrisoare adresată de tânărul teolog C. Stanciu (Stancz) tatălui său din Heveclean (Zalău): „*A răsărit ziua cea măreață, încă pot scrie și în limba noastră românească câte o scrisorică; nu suntem siliți să o dăm pe ungurește și să întrebuițăm o limbă străină ci folosesc limba daco-românească a nației mele ceea ce de mult am dorit. [...] Noi toți clerici suntem foarte tulburați. Unguri și sași ne roagă să ne unim cu ei: noi ne și învoirăm la aceasta dar numai sub următoarele condiții: 1. Ca noi să fim a patra națiune receptă în Ardeal cu aceleași drepturi ca și unguri, iar limba să rămâie nevătămată; 2. Iobăgia să se șteargă dar ei (iobagi) să nu plătească nimic, iar domni de pământ să fie despăgubiți din visteria statului; 3. Să avem deputați noștri în dietă după numărul populației; 4. Ca întreg Ardealul să se unească cu Transilvania*”⁸. Urmărind cu atenție conținutul acestei scrisori vom observa dorințele naționale ale acestora care simțeau că pot face ceva înălțător pentru națiunea lor.

O altă operă a tineretului românesc știutor de carte este Petiția-Manifest de la Cluj, de la finalul lunii martie 1848, ce poartă amprenta lui Ioan Buteanu și Florian Micaș. Aceasta reprezintă - prin conținutul său - o tentativă de incorporare a primelor opțiuni românești într-o formă politică

⁶ *Organul Luminarei*, număr LXIV, din 17 martie 1848, p. 64.

⁷ Vasile Moldovan, *Memorii din 1848-49*, Brașov, Editura A. Mureșianu, p. 7.

⁸ *Documente privind Revoluția de la 1848 în Țările Române C. Transilvania*, vol. I, București 1977, pp. 240-241; Coriolan Suciu, Cum a fost pregătit 3/15 mai 1848, Blaj, 1925, pp. 17-18.

organizată și structurată. În același timp, petiția este și un document mobilizator, ce va contribui mult la mișcările țărănești datorită prevederii de abolire a iobăgiei și de a răspândi ideea încetării robotelor în tot spațiul transilvănean⁹.

Tot tineretul (în special cel blăjean) a înțeles necesitatea răspândirii ideilor revoluționare în rândul populației din satele transilvănene. În acest sens, profesorul Aron Pumnu¹⁰ a redactat o proclamațiune către popor, pentru convocarea unei Adunări la Blaj, la Duminica Tomii (30 aprilie), iar tinerii teologi au copiat-o în sute de exemplare, și odată cu obținerea vacanței de Paști au răspândit-o în satele transilvănene, mulți parcurgând distanțe considerabile pentru a informa locuitorii din lumea satelor. Un bun exemplu în acest sens este cel al teologului Vasile Moldovan, care după cum ne amintește în propriile memorii a parcurs următorul itinerar: în prima zi a informat locuitori din Uioara, Noșlag și satele din apropiere - Iernut, Lechința, Oarba, Iclodul Mare, Iclodul Mic, Vaidei, Căpuș, Petea, Seușia, Chirileu; a doua zi a parcurs satele de pe Târnavă Mică: Bernadia, Lepindea, Daia, Lasleu, Solimoșiu, Odriheiu și Vaidacuta¹¹. De asemenea, un alt teolog blăjean - Vasile Nemeș trebuia să răspândească proclamația lui Aron Pumnu în Câmpia Turzii, Luna, Călărași și Războieni-Cetate¹².

După adunarea de la Duminica Tomii, tinerii au avut un nou rol definitoriu în informarea și organizarea populației satelor transilvănene pentru adunarea de la 3/15 mai de la Blaj. Astfel că, pe tot întinsul Transilvaniei, în special în zilele de duminică, după slujba religioasă s-au ținut adunări populare care au contribuit pe deplin la organizarea țărânimii în acțiunile politico-naționale. Prin intermediul acestor adunări Revoluția română a comunicat cu lumea satelor, ea facilitând penetrarea ideilor fundamentale ale programului¹³.

Tot acești tineri au contribuit alături de preoții satelor (mulți, de asemenea, tineri) la organizarea delegațiilor numeroase ce urmau să plece din fiecare sat și la conducerea lor spre Blaj. Un bun exemplu în acest sens este cazul lui Vasile Moldovan, care ne prezintă cu lux de amănunte felul în

⁹ Liviu Maior, *1848-1849*, pp. 57-58.

¹⁰ Pentru mai multe amănunte despre contribuția lui Aron Pumnu la implicarea tinerilor teologi în izbucnirea Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania a se vedea Ilie Rad, *Aron Pumnu (1818-1866)*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2016, pp. 90-113.

¹¹ Vasile Moldovan, *Memorii*, pp. 16-18.

¹² *Documente privind Revoluția de la 1848 în Țările Române C. Transilvania*, vol. II, București, 1979, pp. 290-291.

¹³ Liviu Maior, *1848-1849*, p. 70.

care a organizat și condus spre Blaj pe locuitorii din localitatea sa natală Chirileu: *Cam pe la 11 ore am ieșit cu căruța din curte, de abia am putut străbate până în mijlocul satului, unde am ținut o cuvântare scurtă. [...] Am pornit înainte. Îndărătul și în jurul nostru era tot popor. Ne-am mișcat dară cum se mișcă o apă curgătoare, mergea toată masa și noi cu ea. [...] Târziu după amiază am ajuns în hula Șeuliei. Aici ne-am urcat pe cea mai înaltă culme și am căutat împrejur. Nici înainte, nici îndărăt nu vedeam unde e fruntea și unde e coada, ci cât cuprindeai cu ochi nu vedeai decât români. [...] În 13 pe la 8 ore eram în Cetatea de Baltă. Tot aceeași priveriște. Șesul plin cu popor, de pe toate dealurile și colinele curgeau cete de popor. [...] Suind în Sâncel către Blaj se auzea un glas murmurător. [...] În urmă am sosit. Nu era vorbă să pătrundem către piață”¹⁴.*

De asemenea, o serie de tineri în special din Munții Apuseni au supravegheat mulțimea ce pătrundea în Blaj pentru a-i opri pe revoluționarii maghiari care se pare că doreau să facă dezordine la această măreață adunare a românilor transilvăneni. Grăitoare în acest sens sunt memoriile lui Isaia Moldovan (*Când am intrat în ulița cea mare de oameni, nici nu ne scoborâram din căruță și se reped la noi niște mocani de-ai Iancului și ne răpesc stindardul, sub cuvânt că suntem unguri. Erau, ce-i drept în Sâncel vre-o câțiva inteligenți unguri, care voiau să introducă la adunare stindarde ungurești, dar nu îndrăzniră. După ce a intervenit Iancu și ne-au recunoscut, s-a potolit lucru¹⁵), dar și ale fratelui său Vasile Moldovan(*când eram în mijlocul uliței, ne-au oprit în loc, ne-au prins cai de frâie vreo 5-6 moți de pe la Câmpeni s-au apropiat cu fețe amenințătoare de noi, punând unul mâna pe flamura ce o purtam eu. Nu ne putem explica pricina, până când un cunoscut mi-a șoptit, că în Blaj a pătruns faima, că vreo 40 tineri maghiari, conduși de maghiarul Precup, feciorul protopopului din Craifaleu de pe câmpie, ar fi sosit în Sâncel cu tricolorul maghiar, ca să agite în Blaj pentru unirea cu Țara Ungurească, că poporul ar fi în rătăcire, că noi am fi acei tineri și flamura noastră ar fi flamura uniri)¹⁶.**

Nici în vara anului 1848 tineretul transilvănean nu a stat departe de acțiunile politico-naționale, astfel că din delegația condusă de episcopul Andrei Saguna ce urma să aducă la cunoștința împăratului doleanțele romanilor transilvăneni au făcut parte 30 de tineri - după cum urmează:

¹⁴ Vasile Moldovan, *Memorii*, pp. 53-56.

¹⁵ Isaia Moldovan, *Din întâmplările vieții. Note și schițe*, Ediție și studiu introductiv de Nicolae Dumbrăvescu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2014, p. 22.

¹⁶ Vasile Moldovan, *Memorii*, p. 56.

Vasile Nopcea, Vasiliu Rațiu, Timotei Cipariu, Alexandru Sterca Țuluțiu, Moise Fulea, Iosif Igianu, Ioan Popazu, George Anghel, A. Treboniu Laurian, George Barițiu, Dimitrie Boeriu, Vasiliu Maioreșcu, Constantin Ioan, Ioane Bran Pop de Lemeny, Ioan Bardoși, Demetriu Făgărașiu, Agustin Ladai, Constantin Secăreanu, Vasiliu Lancea junior, Tulbașiu, Clococeanu, Mihăilașiu, Leone Pop, Leone Lachi, Novacu, Al. Verza, Georgiu, Vas, Georgiu Făgărașiu, Ioane Iuga, Ioacob Balcheșiu, Demetriu Borcea, Șerbianu Giurculețiu, Sava Popovici, Teoc Todor, Oprea Circa, Nicolae Martinoviciu, Dionisiu Tobias, Iancu Ionuțiu, Porea, Ioane Pauleti”¹⁷. Și din delegația episcopului unit Ioan Lemeny, ce a luat parte la lucrările Dietei din Cluj, din 29 mai 1848 au făcut parte o serie de tineri, printre care amintim pe: „Francisc Boer, Ioan Pop, Parteniu Trobițaș, Petru Pop, Andrei Pop, Agustin Pop, Ioan Dragomir, Ioan Chirilă, Ioan Sacalai, Ilie Farago, Petru Suci, Ioan Mărginean, Nicolae Găitan, Bucur Găitan, Petru Dobra, Iosif Barac, Giorgiu Burbea, Ioan A. Navrea, Nicolae Voinescu, Dominic Iordan, Alexandru Iacob, Neagoe Popia, Petru Drăghiciu, Vasiliu Anca, Iosif Velișca, Nicolae Bota, Alexandru Vaida, Georgiu Gal, Constantin Duma, Nicolau Popoviciu, Ioan Corcheș, Petru Ionete, Ioan Corbu, Ioan Lemeni, Georgiu Valea, Radu Leca, Barbu Cepescu, A. Stoica, Nicolae Măciucă, Vasiliu Fodor, Ioan Gligor, Amos Tobias, Ioan Tipeiu, Ioan Rusu, Alexandru Coloșa, Iosif Țuluțiu, Ilie Măcelariu și alți”¹⁸. Pe acești tineri îi caracteriza foarte frumos Ioan Oros alias Rusu, care scria la aproape o jumătate de secol de la Dieta de la Cluj: „[...]Deputațiunea română s-a adunat la casa parohială greco-unită din Cluj la protopopul Ioan Fechete Negruțiu de unde în 29 mai, înainte de a se deschide dieta, în rând câte doi cu episcopul Ioan Lemeny în frunte, au mers peste piața Clujului care era plină de unguri curioși și inimici, la cortelul guvernatorului transilvan Iosif Teleki de i-am predat petițiunea cestiunată iar de acolo ne-am dus la comisarul regesc baron Antoniu Puchner de l-am salutat în numele națiunii române din Transilvania, iar după ieșire am petrecut pe episcopul Ioan Lemeny până la protopopul Ioan Fechete Negruțiu, de unde apoi ne-am împrăștiat prin oraș, așteptând deschiderea dietei cu mare curiozitate. Deputațiunea noastră cu episcopul Ioan Lemeny în frunte au constatat din vicari, protopopi parohi, profesori, advocați amployați mai ales din Sibiu, canceliști de la Tabla Regească din

¹⁷Documente privind Revoluția de la 1848 din Țările Române C. Transilvania, vol. IV, București Editura Academiei Române 1998, p. 44.

¹⁸ Ibidem, pp. 48-49.

*Oșarheiu, neguțători din Brașov și alți inteligenți din toată Transilvania îmbrăcați în gală și cu mânuși albe și când am trecut peste piață către castelul guvernatorului unguri se uitau la noi cu ochi de tigrii ca la minune și ziceau: de unde atâția români? Era și ceva impunător și surprinzător de a se vedea în rândul celor mai fanatici maghiari în Cluj deodată atâția români zdraveni cu tipurile lor romane*¹⁹. Printr-un asemenea demers, acesta a evidențiat și mai mult rolul tinerilor în acțiunile politice, din primăvara și vara anului 1848, precum și supărările ungarilor pe aceștia.

Tot acești tineri au organizat în vara anului 1848 o serie de adunări populare prin care au vestit oamenii ștergerea iobăgiei. Un bun exemplu în acest sens este adunarea organizată de frații Moldovan și Ioan Oros alias Rusu în Chirileu²⁰.

Tot tinerii au fost cei mai urmăriți, persecutați și chiar arestați în primăvara și vara anului 1848 de autoritățile maghiare. În acest sens trebuie menționate încercările de arestare ale lui Avram Iancu²¹ și Alexandru Papiu Ilarian²², precum și arestarea și întemnițarea pentru mai multe luni ale lui Florian Micaș²³ și Simion Balint²⁴.

¹⁹ Ioan Oros alias Rusu, *Memorii*, pp. 43-44.

²⁰ Pentru mai multe amănunte despre organizarea și desfășurarea adunărilor prin care s-a vestit ștergerea iobăgiei a se vedea: Nicolae Dumbrăvescu, „Ziua de 18 iunie 1848 reflectată în paginile memorialiștilor mureșeni Isaia Moldovan, Vasile Modovan și Ioan Oros alias Rusu” în *Tinerii istorici și cercetările lor*, coordonator Nicolae Dumbrăvescu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2014, pp. 97-104; Gelu Neamțu, „3/15 mai – 18 iunie 1848 desființarea iobăgiei în Transilvania”, în *Studii istorice privind relațiile româno-ungare*, Coordonator Nicolae Edroiu, Cluj-Napoca, 2010, p. 155-159; Idem, „18 iunie 1848 „Duminica Sfintei Treimi”, ziua oficială a desființării iobăgiei în Transilvania”, în *Anuarul Institutului de Istorie George Bariț, Cluj-Napoca*, 2004, p. 523-540;

²¹ Pentru mai multe amănunte despre încercarea de arestare a lui Avram Iancu în vara anului 1848 a se vedea: Gelu Neamțu, *Avram Iancu – mit, realitate simbol*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015, pp. 29-46; Idem, „O încercare necunoscută de a-l captura pe Avram Iancu în vara anului 1848”, în *Anuarul Institutului de Istorie George Bariț, Cluj-Napoca*, 1999-2000, pp. 131-142; Idem, „O încercare lașă de a-l captura pe Avram Iancu în vara anului 1848” în *Iancule Mare*, 2000, număr 1-2, pp. 6-7.

²² Pentru mai multe amănunte despre încercarea de arestare a lui Alexandru Papiu Ilarian în vara anului 1848 a se vedea: Idem, „Urmărirea lui Alexandru Papiu Ilarian ca „instigator” la 1848”, în *Acta Museis Napocensis*, 1996, pp. 231-238.

²³ Pentru mai multe amănunte despre arestare și deținerea lui Florian Micaș în timpul revoluției de la 1848-1849 a se vedea: Ionel Mureșan, „Cauzele arestări și anchetări lui Florian Micaș în contextul social politic al Transilvaniei din primăvara anului 1848”, în *Marisia*, 2003, pp. 229-250.

În toamna anului 1848 tinerii au făcut să se țină la Blaj o a doua (13 septembrie) și o a treia adunare (24 septembrie) în care s-a hotărât înarmarea românilor pentru a se putea apăra de teroarea maghiară²⁵.

Acest moment coincide cu preluarea conducerii revoluției de către tineri, în mod oficial urmată de cea a puterii, pe baza principiului majorității șideschide perioada unui război civil, care duce la rândul său la afirmarea unei noi galerii de tineri - care au ocupat funcțiile de prefecți și vice prefecți între care amintim pe: Avram Iancu²⁶ (prefectul Legiunii Auraria Gemina), Ioan Axente Sever²⁷ (prefectul Legiunii I Blăjene), Vasile Moldovan²⁸ (prefectul Legiunii a III-a de Câmpie), Alexandru Bătrâneau și Vasile Simionas²⁹ (prefectul și viceprefectul Legiunii Câmpiei), Ioan

²⁴ Pentru mai multe amănunte despre arestare și deținerea lui Simion Balint în timpul revoluției de la 1848-1849 a se vedea Gelu Neamțu, „Arestarea, cercetarea, deținerea și eliberarea lui Simion Balint la 1848” în *Națiunea Română. Idealuri și realități istorice. Academicianul Cornelia Bodea la 90 de ani*, București, 2006, pp. 270-286.

²⁵ Silviu Dragomir, *Studii privind istoria Revoluției de la 1848*, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1989, p. 8.

²⁶ Silviu Dragomir *Avram Iancu*, Ediția îngrijită prefață și notă biografică de Emanuil Rus, Cluj-Napoca, Editura, Eikon, 2012; Ion Ranca, *Avram Iancu pe baricadele Apusenilor. Relatări contemporane ale unor apropiați și adversari*, Târgu Mureș, Editura Pax-historica, 1996; Florian Dudaș, *Avram Iancu-eroul românilor*, Oradea, Editura Lumina, 1993; Ion Ranca, Valeriu Nițu, *Avram Iancu. Documente*, București, Editura Științifică, 1974; Pascu 1972 Ștefan Pascu, *Avram Iancu – viața și faptele unui erou și martir*, București, Editura Meridiane, 1972; Pompiliu Teodor, *Avram Iancu în memorialistică*, ClujEditura Dacia, 1972.

²⁷ Nicolae Dumbrăvescu, Pagini de „memorialistică mărunță” despre prefectul Ioan Axente Sever, 2015, nr. 5, pp. 55-71; *Ioan Axente Sever și timpul său*. Ediția a II-a. Ediție revizuită și completată cu adnotări, texte și alte documente și fotografii de Liana Biriș, Vochița Ionescu, Blaj, Astra, 2011; C. Constantin Gomboș, „Prefectul Axente Sever în timpul revoluției transilvane de la 1848-1849”, în *Columna 2000*, 2009, nr. 37-38, pp. 27-29; Finca Lazăr, *File Salvate: aspecte din activitatea lui Axente Sever*, Sibiu, Psihomedica, 2008; Ioan Gabor, *Ioan Axente Sever. Un nume pentru neuitare (1821-1906)*, Sibiu, Editura Tribuna, 2006; Gheorghe Stănescu, „Ioan Axente Sever, simbol al demnității naționale (3/15 aprilie 1821-13 august 1906)”, în *Dacoromania*, 2006, număr 25, pp. 33-34; Idem „Un erou transilvănean: Ioan Axente Sever”, în *Historia*, 2006, număr 59, pp. 41-43;; Adrian T. Pascu, *Ioan Axente Sever (1821-1906): viața și activitatea militantă*, Cluj-Napoca, Dacia, 1985.

²⁸ Nicolae Dumbrăvescu, „Vasile Moldovan. Prefectul Legiunii a III-a de Câmpie” în *Oglinda Literară Focșani*, 2011, număr 120, p. 7350-7351; număr 121, p. 7630; Paul Abrudan, *Prefectul Pașoptist Vasile Moldovan*, București, Editura Militară, 1970; Petre Baci, *Prefectul Legiunii a III-a*, București, Editura Litera, 1976.

Buteanu³⁰ (prefectul Legiunii Zarandului), Nicolae Vlăduțiu³¹ (prefectul Legiunii Câmpiei), Petru Dobra³², (prefectul Legiunii Zlatnei), Simion Balint³³ (prefectul Legiunii Ariesului), Nicolae Solomon (prefectul Legiunii Hunedoarei)³⁴, Ioan Oros alias Rusu³⁵ (Viceprefectul Legiunii a III-a de Câmpie), cărora li s-au dedicat remarcabile monografii, dar și o galerie de tineri tribuni, centurioni și decenturioni ale căror biografii, cu excepția câtorva cazuri (Petru Bonta, Iosif Tămaș) au rămas uitate în negura timpului.

²⁹ Nicolae Dumbrăvescu „O consemnațiune mai puțin cunoscută a protopopului Ștefan Moldovan privitoare la victimele Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania”, în *Fragmente din Trecut. Tinerii cercetători și istoria*, coordonatorii Anamaria Macavei, Diana Maria Dăian, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2015, pp. 121-125; Nicolae Dumbrăvescu, Un izvor narativ mai puțin cunoscut despre tineri uciși în Cluj în timpul Revoluției de la 1848-1849, în *Astra Salvensis*, 2014, număr 4, pp. 37-40; Vasile Lechințan, *Martiri români din Câmpia Transilvaniei la 1848. Alexandru Bătrâneanu, Vasile Simonis și Vasile Turcu*, Editura Clusium, 1996.

³⁰ Silviu Dragomir, *Ioan Buteanu. Prefectul Zarandului în anii 1848-1849*. Ediția a II-a. Ediție îngrijită și completată de Vasile Iuga. Cluj-Napoca, Editura Societății Culturale Pro Maramureș „Dragoș Vodă” 2012; Iuga, Vasile. *Ioan Buteanu, fiu al Sighetului, erou și martir*, Cluj-Napoca, Editura Societății Culturale Pro Maramureș „Dragoș Vodă”, 2012; Ioan M. Bota, „Cinstirea unui mare și vrednic înaintaș - prefectul Ioan Buteanu”, în *Maramureș Vatră de istorie milenară*, V, Cluj-Napoca, 2004, pp. 303-306; Iosif Pop junior, „Ioan Buteanu, fiu al Sighetului și erou al neamului românesc”, în *Maramureș Vatră de istorie milenară*, V, Cluj-Napoca, 2004, pp. 311-312. Vasile Iuga, „Ioan Buteanu erou național, fiu al Maramureșului”, în *Maramureș Vatră de istorie milenară*, IV, Cluj-Napoca, Editura Dragoș Vodă, pp. 227-244. Mihai Marina, *Maramureșenii – Portrete și medalioane*, Cluj-Napoca, Editura Dragoș Vodă, 1998, pp. 186-192; Viorica Dutcă, „Ioan Buteanu, prefectul Legiunii Zarandului”, în *Avram Iancu și prefectii săi*, Târgu-Mureș, Casa de editură Petru Maior, 1996, pp. 86-93; Eugen Hulea, „Ioan Buteanu”, în *Apulum*, X, 1972, pp. 387-395; Silviu Dragomir, *Ioan Buteanu. Prefectul Zarandului în anii 1848-1849*, București, Editura Casei Școalelor, 1928.

³¹ Petre Baci, *Prefectul Câmpiei ardelenice*, București, Editura Litera, 1977; Ioan Olteanu, „Momente din activitatea prefectului de câmpie Nicolae Vlăduțiu”, în *Apulum*, X, 1972, p. 397-406.

³² Valentin Borda, Viorica Dutcă, Traian Rus, *Avram Iancu*, pp. 94-103; Gheorghe Anghel, „Petru Dobra un prefect martir al Revoluției de la 1848 din Transilvania”, în *Apulum*, X, 1972, p. 373-385.

³³ Ioan Furdui, „Simion Balint și alte personalități ale Roșiei Montane” în *Istorie și societate. Studii și comunicări*. Vol. I, Ploiești, 2010, pp. 85-87. Gelu Neamțu, „Arestarea, cercetarea, deținerea și eliberarea lui Simion Balint la 1848”, în *Națiunea Română. Idealuri și realități istorice*. Acad. Cornelia Bodea la 90 de ani, București, 2006, 270-289. Traian Rus, *Simion Balint fiu al Țării Moșilor*. Cluj-Napoca. Editura Eta, 2003. Teodor Șandor, „Simion Balint, prefectul vechilor saline (Turda)”, în *1848 Blajul și amintirea Revoluției*,

Un bun exemplu în acest sens este și cel al tribunului Legiunii a III-a de Câmpie - Iacob Oltean originar din Vaidei județul Mureș³⁶. Despre formare sa intelectuală datele lipsesc cu desăvârșire, cert este că după cea de a III-a adunare de la Blaj, din septembrie 1848 fost numit tribun al legiunii conduse de Vasile Moldovan, după cum aflăm din memoriile acestuia: „*Mi-am numit de viceprefect pe Florin Lăscudean din Cucerdea, de tribuni pe Iosif Tămaș ginerele preotului din St.-Marghita, Iacob Oltean din Vaidei, Alexandru Pop din St. Paul, Petru Bonta din Seușa, Alexe Popviciu din Sântă Mărie și Ignat Teodor din Lăscud*”³⁷.

Acesta s-a implicat activ în organizarea și dotarea cu armament a Legiunii a III-a de Câmpie. A luat parte la dezarmarea locuitorilor maghiari din localitățile St. Paul și Chirileu, de unde conducătorii Legiunii a III-a de Câmpie au cules două care de arme pe care le-au trimis la Iernut, unde se afla un despărțământ al legiunii condus de preotul protopop Iosif Lazăr, Aron Tămaș - preot în Bord și preotul din Șieulia³⁸.

Odată cu dispersarea trupelor Legiunii a III-a de Câmpie, Iacob Oltean împreună cu prefectul Legiunii - Vasile Moldovan, cu viceprefectul Florian Lăscudean și ceilalți tribuni din legiune se îndreaptă peste Câmpia Transilvaniei, dorind să ajungă la Năsăud (la Urban) pentru a se integra în trupa acestuia³⁹.

Blaj 1998, pp. 194-202. Eugen Hulea, „Simion Balint”, în *Apulum*, X, 1972, pp. 421-431. Nerva Hodoș, *Simion Balint: Viața și luptele lui în Munții Apuseni ai Ardealului la 1848-1849*, București 1913. E. Hodoș, *Simion Balint: din istoria vieții sale, fapte și lupte din Munții Apuseni ai Ardealului în 1848-1849*, Sibiu, Editura Arhidiecezană.

³⁴ Liviu Botezan, Ela Cosma, Ionuț Isac, Attila Varga, *Dicționar al personalităților Revoluției de la 1848-1849 din Banat și Transilvania. Chipuri dintr-un an de neuitat*, București, Editura Academiei Române, 2008, pp. 390-397; Gheorghe Anghel, „Nicolae Solomon, prefect de Hațeg și Hunedoara”, în *Apulum*, X, 1972, pp. 407-420.

³⁵ Nicolae Dumbrăvescu „Ioan Oros alias Rusu o viață, o istorie, un destin”, în *Sententia*, Târgu-Jiu, Editura Academica Brâncuși, 2013, p. 61-78; Maria Totu (coordonator), *Bărbați ai datoriei 1848-1849*. Mic Dicționar, București, Editura Militară 1984, p. 244-245. Ioan Chiorean „Ioan Oros (Rusu)”, în *Profiluri Mureșene*, vol. I, Târgu Mureș 1971, p. 81-90; Vasile Netea, „Un memorialist pașoptist. Ioan Oros alias Rusu”, în *Studii, Revista de Istorie*, Tomul 22, nr. 3, 1969, p. 517-529.

³⁶ Maria Totu (coordonator), *Bărbați ai datoriei 1848-1849*. Mic Dicționar, București, Editura Militară 1984, p. 244-245, p.195.

³⁷ Vasile Moldovan, *Memorii* p. 87.

³⁸ *Ibidem*, p. 91.

³⁹ *Ibidem*, p. 99.

Participă alături de trupa lui Urban la bătăliile de la Sântioana și Reghin, unde împreună cu ceilalți lăncieri vor forma latura dreaptă a trupeii acestuia. Înfrângerile suferite de trupele lui Urban la Sântioana și Reghin l-au determinat pe tribunul Iacob Oltean să se întoarcă peste câmpia Transilvaniei împreună cu Vasile Moldovan, Florian Lăscudean și ceilalți tribuni la Blaj, unde vor staționa pentru o scurtă perioadă de timp.

Din Blaj, Iacob Oltean alături de prefectul Vasile Moldovan, de prefectul Florian Lăscudean și de ceilalți tribuni între care îi amintim pe Iosif Tămaș, Alexe Popoviciu și Alexandru Pop au mers la Cetatea de Baltă, unde odată cu restaurarea comitatului ei vor primi misiunea de la Comitetul Național Român din Sibiu de a restaura Legiunea a III-a de Câmpie⁴⁰, care în această perioadă a mai purtat numele de Legiunea Cetății de Baltă sau a Târnavelor.

Atacurile succesive ale insurgenților maghiari asupra Legiunii a III-a de Câmpie a dus la dispersarea luptătorilor ei în luna ianuarie a anului 1849. În acel moment tribunul Iacob Oltean împreună cu prefectul legiunii Vasile Moldovan s-au îndreptat spre zona Munților Apuseni, unde se vor integra în legiunea Auraria Gemina condusă de prefectul Avram Iancu.

Integrat în legiunea Auraria Gemina, tribunul Iacob Oltean a luat parte la cea de-a doua luptă cu Hatvani de la Abrud, moment în care împreună cu fostul prefect al Legiunii de Câmpie a format aripa stângă, după cum aflăm din raportul lui Avram Iancu și din relatările unui memorialist anonim care menționa următoarele despre conducătorii aripii stângi a oastei lui Avram Iancu: „*La Cornea se află Vlăduțiu sub el tribunii Olteanu și Faur. Aceștia formau aripa stângă*”⁴¹.

Iacob Oltean și ceilalți tribuni care au condus luptele aripii stângi a oastei lui Avram Iancu, în bătălia de la Abrud, cu trupele lui Hatvani au avut parte de o luptă grea și sângeroasă în ziua de 17 mai, însă prin eforturi considerabile au reușit să reziste și într-un final să învingă trupa maghiară pe care au silit-o să se retragă în oraș⁴².

Tribunul Iacob Oltean a luat parte și la bătăliile cu Farcas Kemeny-când a format alături de fostul prefect al Legiunii de Câmpie, Nicolae Vlăduțiu și tribunul Boeriu aripa de nord a oastei lui Avram Iancu, ce avea

⁴⁰ Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția română din Transilvania în anii 1848- 1849*, vol. II, Sibiu-Cluj, 1945-1946, pp. 501-502.

⁴¹ Nicolae Bocșan, Rudolf Gräf, *Revoluția de la 1848 în Munți Apuseni. Memorialistică*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 167.

⁴² *Ibidem*, p. 167.

drept scop apărarea drumului ce duce spre Câmpeni, după cum ne mărturisește un memorialist anonim: „*Prefectul Groza să ocupe pozițiile de pe aripa vestică la Stiurț, iar grusul trupelor (prefectul Vlăduțiu, tribunii Andreica, Oltean și Boeriu) la nord pe drumul dintre Abrud și Câmpeni*”⁴³.

În 15 iunie 1849, în urma unui nou plan gândit de Avram Iancu pentru a surprinde și alunga din Abrud pe insurgenți maghiari care se pare că deja sufereau de foame, Iacob Oltean a format împreună cu tribunul Rusu și centurionul Iambor aripa dreaptă - ce avea misiunea să mențină pe înălțimi cu trupele din centru, după cum ne mărturisește același memorialist: „*[...] Tribunii Oltean și Rusu și centurionul Iambor să mențină pe înălțimi legătura cu centrul. Aceste unități au format aripa dreaptă*”⁴⁴.

În 2 iunie 1849, odată cu pătrunderea trupelor maghiare conduse de P. Vașvari în ținutul Apusenilor și atacarea satului Mărișel, Avram Iancu a trimis pe Iacob Oltean împreună cu tribunul Nicolae Corcheș și cu 68 de vânătorii și 200 de lăncieri pentru a opri înaintarea insurgenților maghiari. Iacob Olteanu și Nicolae Corcheș alături de vânătorii și lăncierii lor au obținut o strălucită victorie la Fântânele, unde a fost un adevărat măcel, inclusiv liderul trupei maghiare P. Vașvari a căzut în luptă⁴⁵.

Lupta de la Fântânele a fost ultima din cadrul Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania la care Iacob Oltean a luat parte. De asemenea, despre activitatea sa de după revoluție nu am reușit să aflăm informații.

În concluzie, tânărul din Vaidei, Iacob Oltean a avut o importantă contribuție la istoria Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania, în special în faza Războiului Civil când a organizat alături de prefectul Vasile Moldovan, de viceprefectul Florian Lăscudean și de tribunii Iosif Tămaș, Petru Bonta, Vasile Pop, Alexe Popovici și Ignat Teodor, Legiunea a III-a de Câmpie, a participat la luptele de la Sântioana și Reghin alături de trupele lui Urban și la cele din Munții Apuseni, unde s-a făcut remarcat în luptele cu Emeric Hatvany, Farcas Kemeny și P. Vașvari.

Prin urmare, studiul de față nu reprezintă decât o mică contribuție la îmbogățirea istoriografiei românești cu un nou medalion biografic al unui tânăr tribun care, în timpul Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania a pus mai presus idealul național decât propria-i viață. Așadar, considerăm că ar fi necesar ca istoricii și cu precădere cei tineri să-și aplece atenția și asupra biografiilor acestor tineri, care au făcut posibile ținerea primelor

⁴³ *Ibidem*, p. 179.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 180.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 188.

adunări naționale la Blaj. Tot ei au organizat Transilvania în legiuni românești și și-au apărât națiunea cu sabia în mână în fața tăvălugului maghiar.

Un arădean uitat: Mircea Russu-Șirianu (1885-1916)

A Forgotten Aradan: Mircea Russu- Șirianu (1885-1916)

*Maria Alexandra Pantea,
Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad
Sebastian-Dragoș Bunghez,
Liceul „Atanasie Marienescu” Lipova, jud. Arad*

Abstract

At the beginning of the 20th century, a young intellectual from Arad, Mircea Russu-Șirianu, was asserted in Bucharest. Through his work he managed to mobilize the Romanian students to fight for the national cause. In 1912, when he studied in Paris, he became an important fighter for the rights of the Romanians in the Dualist Monarchy, at a time when the Hungarian authorities were undertaking the toughest measures of Magyarization and denationalization. After the outbreak of the war he organized the Romanian Public Information Office in Paris and then returned to Romania to support Romania's accession to the Entente. In the summer of 1916, after Romania entered the war, he enlisted as a volunteer in the Romanian army and died as a true hero in the Battle of Turtucaia.

Key words: Mircea Russu-Șirianu, Press, Romanians, students, World War One

Mircea Russu-Șirianu a fost fiul liderului arădean Ioan Russu-Șirianu și al scriitoarei hălmăgene Constanța Hodoș. S-a născut în 24 mai 1885 la București. A avut parte de o educație aleasă, fiind elevul unor importante școli din capitală, dar și al școlii gimnaziale de stat din Arad. La începutul secolului al XX-lea și-a continuat studiile la Budapesta și Paris, unde a și obținut titlul de doctor în drept. În 1908 era student la Budapesta unde, nemulțumit de politica dusă de autoritățile maghiare, a inițiat o „manifestare națională care a adunat la un loc pe studenții și deputații români”¹.

¹ Vasile Popeangă, *Aradul, centru politic al luptei naționale din perioada dualistă (1867-1918)*, Timișoara, Ed. Facla, 1978, p. 227.

În același an activa și la București, unde a făcut demersuri pentru susținerea studențimii române. Cunosând bine atât realitățile de la București, cât și pe cele de la Budapesta a participat în 1908 la mai multe dezbateri ale Uniunii studenților români din București, unde a pornit o „mișcare de consolidare pentru neamul românesc”². În acest context studenții bucureșteni au decis să rupă tăcerea și să acționeze pentru consolidarea solidarității naționale și răspândirea culturii naționale. Prin demersurile sale Mircea Russu-Șirianu a reușit a trezi conștiința studenților, care și-au dat seama că „poporul are nevoie de fii bravi, muncitori și însuflețiți pentru idealurile neamului”. A fost organizată o adunare generală a Uniunii, la care s-a prezentat noul program, ce avea la bază ideea solidarității tuturor studenților români, iar Mircea Russu-Șirianu a propus și adoptarea unui apel, care a fost acceptat. În apel Mircea Russu-Șirianu analiza situația existentă în Europa, aratând că este o „atmosferă care din zi în zi este tot mai înferbântată” și că studenții trăiesc o epocă de „furtuni care va decide pentru multă vreme soarta noastră, dar și a popoarelor care ne împresoară”. Cere repararea greșelilor trecutului, lucru care, după părerea sa, nu se putea face decât prin dezvoltarea spiritului de solidaritate națională și printr-o educație politică și culturală, pentru ca „viitorul să ne găsească pururea uniți în jurul drapelului, gata de a înfrunta orice lovitură”³. În încheierea apelului studenții români din capitală erau chemați la o a doua adunare generală în 12 decembrie 1908, cu speranța că aceste acțiuni ale studenților au să „fie de folos nu numai dulcii noastre României, ci întregului neam”⁴. În 1909 Mircea Russu-Șirianu era vicepreședinte al Uniunii studenților români și „delegat al celor din Ungaria la adunarea studenților de la Iași”⁵.

În anii 1912-1914 a activat atât la Paris, cât și la București. În capitala Franței și-a continuat studiile, obținând în 1914 titlul de doctor în drept și remarcându-se ca un susținător al „mișcării naționaliste”, fiind socotit printre „campionii cei mai valoroși ai propagandei române în Franța”. În același timp, la București era implicat în viața culturală și publicistică, având ca scop consolidarea legăturilor dintre liderii români de la București și cei din afara granițelor.

Datorită originilor sale, dar și educației primite, a fost puternic legat de Arad, devenind unul dintre colaboratorii ziarului arădean *Românul*. A

² *Tribuna*, 10/23 decembrie 1908, nr. 274, p. 2.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Vasile Popeangă, *op. cit.*, loc. cit.

trimis redacției mai multe articole care au fost publicate și în care prezenta situația politică din România și din Europa.

În mai multe articole prezenta date despre viața politică și culturală de la Paris, afirmând că „Parisul și Franța nu m-au făcut să uit de Români și România, de bietul nostru popor care este așa de departe de strălucirea culturală de aici”⁶. Ajuns în Franța, a fost fermecat de splendoarea palatului de la Versailles, pe care l-a vizitat, apoi a scris un articol în care afirma că palatul a fost „cea mai splendidă curte domnească” în timpul lui Ludovic al XIV-lea. Considera palatul un simbol pentru lumea franceză, fiindcă a cunoscut trecutul glorios al Franței, trecut care îi putea inspira și pe români „neam tânăr și viguros, care nu și-a trăit încă traiul și căruia istoria trebuie să-i rezerve încă multe pagini de strălucire”⁷. Opina că trebuie să învățăm din eroismul francezilor” și chiar să fim mai eroici decât ei. Impresionat de cele văzute mărturisea că nicăieri nu a simțit mai puternic și mai adânc ca la Versailles ce înseamnă „cuvântul patrie și națiune”⁸.

În iunie 1913 a trimis celor din redacția ziarului arădean informații despre vizita reginei Maria a României la Paris. Scrisa că regina a fost primită de ministrul Alexandru Lahovary și apoi a participat la un serviciu divin. A urmat apoi vizita reginei, însoțită de Alexandru Lahovary, în colonia română din capitala Franței, ocazie cu care s-a întreținut cu preoții Horia Furtună și Victor Eftimiu și cu domnii Ion Pillat, Mircea Russu-Șirianu și Ionel Lugoianu⁹.

În unele articole publicate în paginile ziarului *Românul* intelectualul arădean a comentat diferite evenimente internaționale, care puteau servi și ca model pentru emanciparea românilor. Un astfel de articol a fost publicat la 7/20 aprilie 1912, fiind intitulat „Însemnătatea unei autonomii. Exemplul Irlandei”, unde Mircea Russu-Șirianu afirma că Irlanda poate fi un exemplu pentru românii din monarhie, care trebuie să urmărească foarte atent desfășurarea evenimentelor din Anglia. Arăta că autonomia unei țări este un pas spre obținerea independenței, cazul prezentat fiind o chestiune de drept internațional, cum ar fi și în cazul românilor din monarhie. Considera că dezbaterea autonomiei Irlandei poate fi un precedent pentru românii din statul maghiar, dar totodată și o dovadă că pretențiile românilor la autonomie sunt bine fondate, fiind departe de a fi absurde, mai ales că românii din Transilvania sunt un „neam mai viguros și cu un viitor mult mai

⁶ *Românul*, 6/19 iunie 1913, nr. 122, p. 2.

⁷ Mircea Russu-Șirianu, „O zi de primăvară la Versailles”, în *Transilvania*, nr. 10, 1920, p. 817.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Românul*, 30 mai /12 iunie 1913, nr. 117, p. 6.

mare decât irlandezii”. Prin acest articol Mircea Russu-Șirianu îi îndemna pe liderii românilor din Transilvania să lupte pentru autonomie și să respecte programul Partidului Național Român din 1881¹⁰.

În alte articole a publicat date despre evenimentele de la București. Un astfel de articol a fost publicat în 27 mai/9 iunie 1912, fiind intitulat *În serviciul cauzei naționale*. Autorul vorbește despre Serbările Sindicatului ziaristilor din România ținute la București, la care au participat și ziariști români din afara țării. Potrivit lui Mircea Russu-Șirianu, serbările au avut atât scop național, cât și material, banii adunați fiind folosiți în scopul ridicării unui palat al presei. Serbările au avut un puternic caracter național și s-a ajuns la concluzia că gazetarii români au datoria să servească interesul național. Pentru aceasta ei trebuie să colaboreze și să organizeze o „acțiune culturală națională comună”, făcându-se astfel un progres imens pe „tărâmul luptei pentru unitate”. Este de părere și că trebuie acordat presei locul pe care îl merită în societatea românească, fiind cel mai „important mijloc de agitație”. Mircea Russu-Șirianu mai amintește că serbările s-au ținut în parcul Carol, pe care îl consideră un „simbol al unității culturale”, pentru a fost locul unde s-a organizat Expoziția națională din 1906, prilej de „întrunire pentru fiii neamului din toate unghiurile pământului locuite de noi”. În 1911, în aceeași locație, a avut loc o serbare a Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor, care a avut un puternic caracter național, pentru că la ea au participat reprezentanți ai românilor din toate provinciile. Vorbind de unitatea culturală a românilor, crede că aceasta a cuprins „straturile de sus ale societății noastre” și trebuie să se extindă în toată societatea și apoi să „prindă rădăcini adânci în popor”¹¹.

Fiind un bun cunoscător și analist ale evenimentelor politice din Europa, în aprilie 1914, cu puțin timp înainte de declanșarea conflictului, Mircea Russu-Șirianu a trimis de la Paris celor din redacția ziarului *Românul* articolul „Misiunea istorică a Italiei și României” unde a descris situația politică din Europa, anticipând unele evenimente care aveau să se întâmple în viitorul apropiat. A vorbit de misiunea celor două state, arătând că „rasei latine i se rezervă un viitor strălucit” și afirmând că a venit momentul afirmării României și Italiei, două mari națiuni latine care au „stat până acum în umbră, asuprite în blocul barbarilor din Europa Centrală”. Considera Italia apărătoarea culturii latine, Roma fiind pentru români „cetatea străbunilor noștri”. Referindu-se la situația României, era de părere că pacea de la București a fost începutul procesului de afirmare al României ca un important stat al Europei, dar atenționa totodată că România trebuie să

¹⁰ *Românul*, 7/20 aprilie 1912, nr. 78, p. 3.

¹¹ *Românul*, 27 mai /9 iunie 1912, nr. 115, p. 2.

fie bine pregătită, pentru că mobilizarea românilor în al doilea război balcanic a fost doar „o încercare, o repetiție generală a mării drame care nu va întârzia prea mult”¹². Cele anticipate de Mircea Russu Șirianu aveau să se și întâmple în lunile care au urmat.

Încă de la începutul secolului al XX-lea Mircea Russu-Șirianu, prin activitatea desfășurată la București și Paris, s-a remarcat ca un important intelectual care a militat pentru drepturile românilor din monarhie, fiind preocupat de ideea unității naționale. A fost unul dintre puținii intelectuali români care au înțeles încă dinainte de declanșarea conflictului „apropierea vremurilor mari și hotărâtoare pentru întregirea neamului”¹³. Potrivit celor scrise în 1920 de scriitorul Ion Gorun (pseudonimul lui Alexandru Hodoș), devenit soțul Constanței Hodoș, Mircea Russu-Șirianu a avut un rol „despre care istoria va trebui să vorbească”. Același scriitor îl descria ca un tânăr cu „vorbă înflăcărată, cu condei ager, entuziast și elocvent, temperat de agitat, neobosit și în același timp om de solidă și proaspătă cultură”¹⁴.

Prin activitatea desfășurată la Paris a fost cel care a informat politicienii și oamenii de cultură despre lupta românilor pentru realizarea unității naționale, dar și despre măsurile dure de deznaționalizare puse în practică de autoritățile maghiare. În capitala Franței a fost printre fruntașii studenților români și s-a implicat în 1912 în organizarea unei manifestări de amploare a acestora, prin care cereau autorităților de la București să apere drepturile românilor din Transilvania. A cerut și susținerea intelectualilor francezi pentru cauza românilor din monarhie și a apelat la cei din redacția ziarului *Le Temps*, cărora le-a comunicat informații despre situația românilor din Transilvania¹⁵.

În 1914 activa și la București, în cadrul Ligii culturale, conduse pe atunci de Nicolae Iorga. În această perioadă a adunat în jurul său la București mai mulți intelectuali ardeleni, cu care a colaborat pentru a apăra identitatea națională a românilor din monarhie. În același an, împreună cu Alexandru Tălășescu, unchiul său, a publicat revista *Selecțiunea*, organ al Ligii pentru apărarea limbii. Cei doi redactori, Mircea Russu-Șirianu și Alexandru Tălășescu, își propuneau ca prin intermediul noii publicații să „creeze un front pentru apărarea și dezvoltarea limbii”¹⁶. Era o formă de luptă împotriva măsurilor de deznaționalizare puse în practică de autoritățile maghiare. În paginile acestei publicații a fost tipărit un apel prin care cei din

¹² *Românul*, 6/19 aprilie 1914, nr. 77, p. 4.

¹³ Ioan Gorun, „Mircea Russu-Șirianu”, în *Transilvania*, nr. 10, 1920, p. 817.

¹⁴ *Ibidem*, p. 815.

¹⁵ Vasile Popeangă, *op. cit.*, p. 228.

¹⁶ *Ibidem*, p. 226.

redacție se adresau „tuturor bunilor români iubitori de limbă și cu credință în idealul național, cerându-li-se apărarea limbii române”¹⁷.

Cei doi intelectuali transilvăneni au susținut și activitatea celor din redacția periodicului *Revista noastră*, reînființat la București de Constanța Hodoș și Ion Gorun în 1914. După 1914 în paginile acestei publicații au apărut mai multe articole unde se vorbea de idealul național și se cerea intrarea imediată a României în război pentru eliberarea Transilvaniei. În aceeași revistă Mircea Russu-Șirianu afirma că războiul trebuie să aducă pentru români unirea Transilvaniei cu România, convingerea sa fiind că România „se află tot mai aproape de relizarea țelului secular de unire a tuturor românilor într-un singur stat”. Considera că românii trebuie să lupte pentru formarea unui „stat puternic, o solidă și viguroasă unitate politică”. Arăta că România este „doar o frântură de stat” și că nu putea să progreseze decât odată cu unirea cu Transilvania. A fost unul dintre cei care au anticipat destrămarea Austro-Ungariei, pe care o considera un „anacronism al timpurilor moderne”¹⁸.

În momentul declanșării conflictului Mircea Russu-Șirianu era la Paris, unde a început o intensă activitate de informare a francezilor referitor la situația românilor. În acest context a organizat în 1914, în capitala Franței, *Biroul român de informații publice*, care edita un buletin informativ¹⁹.

În numele acestui birou Mircea Russu-Șirianu a lansat în septembrie 1914 un apel către opinia publică a României. În document se afirma că „Ora cea mare a acțiunii a sosit. Datoria României este de a intra imediat în acțiune, cu toate forțele sale militare spre a ataca Austro-Ungaria care deține sub dominațiunea sa barbară patru milioane de români din Transilvania și Bucovina”²⁰. Se considera că a sosit momentul pentru „realizarea marelui ideal al Românilor”, iar România ar trebui să intre în război de partea Franței, care „apără libertatea umană”. Prin alăturarea la Tripla Înțelegere România și-ar face datoria nu doar față de idealul său național, ci și față de „Latinitate” și „Umanitate”, „apărând civilizația generoasă a Franței și ideile de drept și libertate contra poftelor de barbară usurpațiune ale Teutonilor”. În încheierea apelului se cerea guvernului ca, pe baza unei alianțe cu Antanta, să „ordone imediat mobilizarea generală și ocuparea provinciilor

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 227.

¹⁹ *Ibidem*, p. 229.

²⁰ Maria Alexandra Pantea, Sebastian-Dragoș Bunghez, „Colaborarea liderilor arădeni cu politicienii de la București în perioada neutralității (1914-1916)”, în *Analele Aradului*, anul II, nr. 2/2016, p. 116-117.

românești ale Austro-Ungariei”²¹. Apelul este dovada unei puternice conștiințe naționale, care a dus la stabilirea unor importante legături între intelectualii români din imperiu și cei din România. În februarie 1915 *Biroul* înființat de Mircea Russu-Șirianu edita la Paris o altă publicație, numită *Les annales politiques*, al cărei director era chiar acesta și care își propunea să publice articole în care se „milita pentru cauza românească și pentru realizarea unității naționale”²².

Prin activitatea sa Mircea Russu-Șirianu nu numai că a pledat pentru intrarea României în război alături de Antanta, ci a desfășurat în Franța și o „activitate prodigioasă pentru informarea publicului francez despre lupta pentru realizarea unității naționale”, în perioada 1912-1916²³.

Pentru a da o bază științifică activității românilor care activau în afara granițelor pentru unitatea națională, Russu-Șirianu a publicat în 1916 la Paris, încă înainte de intrarea României în război, lucrarea *La question de Transylvanie et l'unité politique roumaine*, în care pleda pentru unificarea Transilvaniei cu România, considerând că numai așa se putea rezolva problema națională pentru români. Această lucrare se baza pe teza sa de doctorat, intitulată *Situation juridique des Roumains de Transylvanie*.²⁴

Cartea lui Mircea Russu-Șirianu este o lucrare amplă, de peste 400 de pagini. Începe cu o introducere consistentă, în care autorul afirmă că războiul care se purta în acel moment era unul care urma să decidă dacă va triumfa forța dreptului, reprezentată de Antanta, sau dreptul forței, reprezentat de Germania și aliații ei. În același timp, Mircea Russu-Șirianu e de părere că, dacă pentru națiuni mari, precum cele franceză, germană, engleză sau italiană războiul nu va avea ca urmare decât unele pierderi sau câștiguri, mai mult sau mai puțin importante, pentru națiunile și statele mici de rezultatul războiului depinde supraviețuirea sau dispariția lor. Pentru acestea doar victoria Antantei va asigura victoria principiului etern al Justiției.

Autorul face o analiză a situației statelor europene. Bazându-se pe o argumentare de ordin istoric arată că Revoluția franceză, pe lângă impunerea în drept a marilor principii ale libertății și egalității, a impus și principiul naționalităților, al libertății, independenței și autonomiei „raselor”²⁵. Franța a fost aceea care a dat Europei primul exemplu al „națiunii unite și independente”. Dar acest principiu nu a triumfat peste tot

²¹ D.J.A.S.A., *fond Xerografii*, dos. 30 C, f. 10.

²² Vasile Popeangă, *op. cit.*, p. 229.

²³ Vasile Goldiș, *Correspondențe. 1888-1934*, vol. I, Cluj- Napoca, Ed. Dacia, 1992, p. 47.

²⁴ Vasile Popeangă, *op. cit.*, p. 11.

²⁵ Mircea R. Șirianu, *La question de Transylvanie et l'unité politique roumaine*, Paris, Jouve et Cie Editeurs, 1916, p. 10.

în Europa. De exemplu, polonezii sunt un popor fără patrie, iar Austro-Ungaria e un mozaic al tuturor raselor europene, „separate de statele lor naționale, supuse unui guvern central esențialmente autoritar, deci în mod natural nemulțumite”. Ca urmare, una dintre sarcinile cele mai dificile ale Aliaților învingători va fi să elibereze naționalitățile supuse. Dezagregarea Austro-Ungariei va ocupa un loc important în acest proces, fiindcă în interiorul ei există „un asemenea haos de revendicări politice încât, pentru a rezolva într-o manieră justă problema și a da satisfacție tuturor naționalităților care compun imperiul dualist, trebuie studiată această chestiune atât de complexă cu cea mai mare atenție și pentru fiecare naționalitate în parte”. Deși există și un aspect polonez, ceh sau sârb, Mircea Russu-Șirianu declară că se va ocupa în studiul său numai de partea românească a problemei austro-ungare. El consideră că această parte a problemei austro-ungare se identifică, în fapt, cu problema Transilvaniei. Pune apoi următoarele întrebări: „Este dominația austro-ungară o uzurpare, da sau nu? România are drepturi suverane în Transilvania? Care vor fi mijloacele cu ajutorul cărora România ar putea intra în posesiunea acestei provincii?”²⁶. Continuă făcând un scurt istoric al Transilvaniei, în care arată cum invazia ungară i-a pus pe românii din Transilvania într-o stare de sclavie față de acești „barbari uzurpatori”. Prezintă apoi evoluția românilor din Transilvania de-a lungul timpului, din Evul Mediu până în zilele sale. Consideră o dovadă de barbarie politica de maghiarizare, care e și lipsită de logică, fiindcă prin ea „un popor de 8 milioane încearcă, prin mijloace de intimidare și de corupție, să deznaționalizeze naționalități care formează un bloc de 12 milioane, dintre care 3.300.000 de români”. După izbucnirea războiului european, pentru românii din Transilvania, victoria Aliaților, care luptă pentru restabilirea dreptului, e o problemă de viață și de moarte. El e de părere că, din punct de vedere al dreptului, nu există decât o singură soluție satisfăcătoare la problema Transilvaniei: „încorporarea acestei provincii care, în pofida a toate, a rămas românească, la România independentă, anexarea sa pur și simplu”²⁷. Deși au existat încercări, precum cea a lui Aurel C. Popovici, de a face proiecte de reorganizare a Austro-Ungariei ca o confederație de teritorii naționale, moartea lui Franz Ferdinand, care favoriza aceste proiecte, a împiedicat realizarea lor. Singurele soluții rămase, între care trebuie ales, sunt două: „independența (adică anexarea la România) sau renunțarea, viața sau moartea”. Dreptul francez afirmă că atât indivizii, cât și națiunile, au dreptul la „libertate, la independență politică, economică și morală”. De cealaltă parte, cancelarul

²⁶ *Ibidem*, p. 13.

²⁷ *Ibidem*, p. 23.

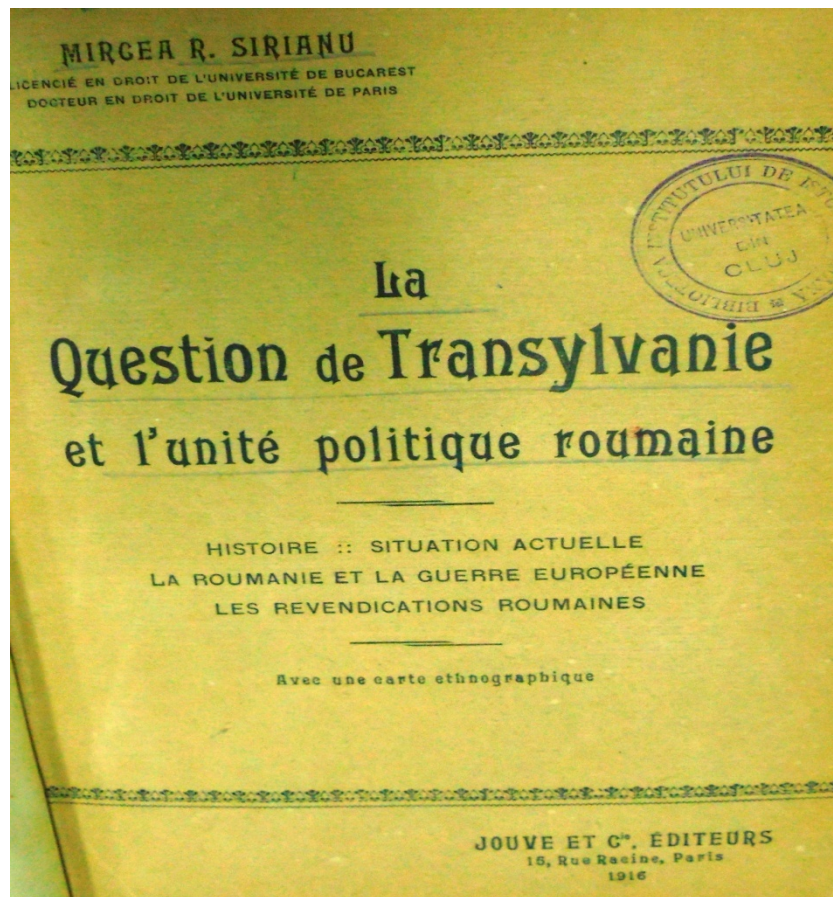
german a declarat că „forța primează dreptului, tratatele nu sunt decât niște bucăți de hârtie”. Astfel, aceeași problemă a alegerii se pune și în fața României. România, care și-a obținut unitatea în 1859 cu ajutorul Franței, și-ar face de două ori datoria, dacă s-ar alătura puterilor civilizate, care luptă pentru apărarea Dreptului: „1. către conaționali săi, care așteaptă eliberarea de sub un jug milenar; 2. către umanitate, care are nevoie de eforturile tuturor celor buni pentru a înfrânge barbarii”²⁸.

Tot restul cărții lui Mircea Russu-Șirianu este de fapt o dezvoltare a ideilor din introducere. Se detaliază istoricul problemei românilor din Transilvania, insistându-se asupra perioadei dualiste.

Lucrarea este structurată în patru părți ample. Prima parte începe cu cucerirea romană. Aici se vorbește și de stăpânirea romană asupra Transilvaniei, de continuitatea românilor în Transilvania, de invaziile barbare și de situația Transilvaniei în momentul sosirii ungarilor.

În a doua parte se prezintă înrobirea românilor din Transilvania de către unguri, revoltele lor din 1290, 1437 și 1514, apoi invazia turcilor și rolul Huniazilor. Se arată cum a devenit Transilvania autonomă, sub conducerea unor principii unguri și se analizează politica dusă de Petru Rareș. Este scos în evidență și episodul Mihai Viteazul, cu înfăptuirea primei Uniri a românilor.

²⁸ *Ibidem*, p. 26.

Cea de a treia parte tratează dezvoltarea problemei românilor din Transilvania de la instaurarea dominației austriece până la impunerea dualismului austro-ungar. Printre problemele atinse aici se numără rolul „Diplomei Leopoldine”, înfăptuirea Unirii cu Biserica Romei, „revoluția” lui Horia, răspândirea ideilor „franceze” în Transilvania și trezirea sentimentului național, revoluția română de la 1848-1849, introducerea după revoluție a absolutismului austriac și politica lui Andrei Șaguna, prin care s-a obținut autonomia religioasă.

A patra parte a cărții se referă la problema Transilvaniei de la instaurarea dualismului austro-ungar până la declanșarea Marelui Război. Aici se vorbește despre impunerea hegemoniei maghiare și aservirea naționalităților nemaghiare, despre anexarea Transilvaniei la Ungaria, despre legea naționalităților din 1868 și declanșarea politicii de maghiarizare. Se arată cum a evoluat lupta națională a românilor din Transilvania: cristalizarea politicii pasiviste, formarea Partidului Național

Român și introducerea în programul acestuia din 1881 a pasivismului ca atitudine oficială. Sunt trecute în revistă și acțiunile autorităților maghiare conduse de contele Andrássy, Kalman Tisza, Trefort, Banffy. Este explicat rolul „Memorandumului” și mișcarea națională românească din anii 1892-1896, pe care a suscit-o. Sunt menționate condamnările din procesul „Memorandumului” și este prezentată evoluția mișcării naționale românești din perioada noului pasivism. În ultimul capitol al celei de a patra părți este analizată mișcarea națională românească de după adoptarea activismului ca strategie oficială. Este scoasă în evidență atât activitatea presei, în care s-au remarcat ziare precum *Tribuna*, *Lupta*, *Românul* și ziariști precum Ioan Russu-Șirianu, tatăl său, cât și a parlamentarilor români, precum Alexandru Vaida-Voevod și Iuliu Maniu. Se insistă și asupra evenimentelor din anii premergători războiului: noile persecuții maghiare, exprimate prin legea Apponyi din 1907 și alegerile din 1910, apoi înființarea episcopiei de la Hajdu-Dorog (1912), rolul succeselor avute de România în anul 1913, noua lege electorală a contelui Tisza din 1914 și eșecul negocierilor româno-maghiare din același an, rezoluția Comitetului Național român din 17 februarie 1914, proiectele lui Aurel C. Popovici și ale arhiducelui Franz Ferdinand, precum și asasinarea acestuia²⁹.

Lucrarea publicată la Paris de tânărul român a fost apreciată de fruntașii politici francezi precum Clémenceau, Pichon, Barthou, dar și alții, care „i-au mărturisit în scris că i-au citit cartea cu mult interes și au învățat din ea a cunoaște mai bine chestiunea românească”³⁰.

Ca urmare a declanșării conflictului, în vara anului 1914 Mircea Russu-Șirianu și-a intensificat activitatea în Franța, iar în 1915 a decis a reveni în România, în scopul de a pleda pentru intrarea României în război de partea Antantei și a-și face datoria de „patriot și soldat”. Potrivit celor scrise chiar de Mircea Russu-Șirianu, în martie 1915 a părăsit Parisul, ajungând la Berna, de unde urma să plece spre țară. În Berna a fost atenționat de un membru al legației române că „vizita la vama Feldkirch este foarte dură”³¹. În ciuda celor aflate a decis să-și continue drumul. În dimineața zilei de 19 martie a plecat cu multe speranțe, fiind vesel și plin de bucurie că se apropie „tot mai mult de țară”³², dar în Austria a fost reținut în gara Feldkirch, sub pretext că face spionaj și reprezintă un „agitator primejdios”. În 20 martie era îngrijorat, pentru că nu știa ce se va întâmpla

²⁹ *Ibidem*, passim.

³⁰ Ion Gorun, *op. cit.*, p. 815.

³¹ Mircea Russu-Șirianu, „Memorii”, în *Transilvania*, anul LII, ianuarie/februarie 1921, p. 51.

³² *Ibidem*.

cu el și a cerut autorităților militare clarificarea situației sale, lucru care a întârziat. A fost internat în lagărul de la Katzenau, de unde a încercat de două ori să evadeze, dar nu a reușit. În această perioadă statul român a făcut demersuri în favoarea sa, obligând autoritățile austrice să-l elibereze, mai ales că România era încă stat neutru.

Ajuns la București, a cerut insistent alăturarea cât mai rapidă a României la Antanta, lucru realizat în 15 august 1916. Momentul intrării României în război a fost pentru dânsul unic, considerându-l „o zi de delir”³³. A urmat apoi înrolarea sa ca voluntar în armata română, fiind „printre cei mai prețuiți ofițeri în rezervă”. În toamna anului 1916 a ajuns a lupta la Turtucaia, unde era sublocotenent în regimentul de infanterie 80. Potrivit celor mărturisite de un camarad de arme, când bulgarii au început a arunca cu obuze, armata română s-a retras, moment în care Mircea Russu-Șirianu a fost ucis în fața inamicului, apoi „puhoiul bulgar a trecut peste cadavrul lui”, iar „osemintele lui au ajuns a fi amestecate cu țărâna”³⁴.

Moartea sa a fost o mare pierdere, pentru că a dispărut o personalitate care după terminarea conflictului ar fi fost capabilă a aduce „serviciile cele mai neprețuite patriei renăscute”³⁵.

³³ Ion Gorun, *op. cit.*, p. 817.

³⁴ *Ibidem*, p. 816.

³⁵ *Ibidem*.

Iuliu Maniu

Iuliu Maniu

*Ionel Costin,
Colectivul Monografic Județean Arad*

Abstract

Iuliu Maniu, by his gigantic personality, played a crucial role on the activity of the **National Peasants' Party** as well as on the entire Romanian policy of the interwar period. The most beautiful days in the life of the great politician and national martyr were those spent in Arad in November 1918, during the talks between the representatives of the Romanian National Council and a Hungarian delegation; on this occasion Iuliu Maniu gave the famous quote : "Total separation", words that ended the 1000 years of Hungarian rule in Transylvania.

Active in the political life of the Kingdom of Romania after 1918, Iuliu Maniu was elected president of the Council of Ministers for three times. After the Communists take over, Iuliu Maniu was detained together with other leaders of the National Peasants' Party and was sentenced to hard labor for life in 1947, Iuliu Maniu died in 1953 in Sighet prison.

Key words: Romanians, Transylvanians, Great Union, political parties, communist conviction.

„Jur în fața lui Dumnezeu, pe conștiință și onoare că îmi voi jertfi viața pentru triumful cauzei românești”.

Acesta a fost jurământul tânărului student de 19 ani, Iuliu Maniu, animator și conducător al studențimii române din fosta Ungarie. Jurământul a fost rostit la un Congres studențesc desfășurat în orașul Roman. Era anul 1892.

Iuliu Maniu a fost omul care prin imensa sa personalitate și-a pus amprenta în mod determinant asupra activității Partidului Național Țărănesc și asupra întregii politici românești din perioada interbelică.

Descendent dintr-o familie ilustră de înaintași care și-au legat numele de lupta pentru luminarea națională a românilor din Ardeal, Iuliu

Maniu s-a născut la Șimleu în anul 1873. Urmează pe rând liceul la Școala reformată din Zalău, studii universitare la Facultatea de drept din Budapesta și Viena. Doctor în drept.

Prezent de tânăr în vârtoarea luptei politice din Ardealul aflat în statul dualist austro-ungar, Maniu este ales la vârsta de 23 de ani membru în Comitetul de conducere al Partidului Național Român, devenind în scurt timp după aceasta unul dintre fruntașii formațiunii.

Deputat de Vinț în anul 1906, combate politica nedreaptă promovată de către Parlamentul și guvernul de la Budapesta la adresa minorităților din Austro-Ungaria, în special asupra românilor din Ardeal. Au rămas scrise cuvintele de dezaprobare ale lui Iuliu Maniu la adresa deputatului Sigismund Farkashazy care a declarat: „*Statul acela mic, balcanic, zdrențuros, România, cheltuiește mai mult pentru scopuri culturale decât ungurii*”. Maniu a dat o replică deputatului care a jicnit o întrebare națiune: „*România nu este un stat balcanic*”.

Pentru poziția sa fermă, deseori rostită în plenul Parlamentului de la Budapesta, ziarul Budapesti Hirlap scria: „*Maniu este vrednic să fie lovit în cap ca o fiară*”. Cu un calm desăvârșit, calculat, încrezător în Mântuirea neamului său, fără să țină cont de amenințările care veneau din toate părțile, tânărul deputat și-a continuat drumul său în politica de emancipare a românilor din vechea Ungarie.

La capătul primului război mondial care a îndurerat Europa, când cei care stăpânesc peste popoare fără să le înțeleagă plămada, rostul și năzuințele au pierdut trenul istoriei, națiunile din Imperiul Austro-Ungar și-au căutat fiecare drumul spre casă, spre locul firesc, spre idealul visat de cei de dinaintea lor care au trecut deja prin vămile văzduhului.

Iuliu Maniu a jucat un rol determinant în anul 1918 „anul națiunilor”. Cele mai frumoase zile din viața marelui om politic și martir național au fost cele de la Arad din noiembrie 1918. Aici în orașul de pe Mureș s-au purtat discuțiile dintre reprezentanții Consiliului Național Român și delegația condusă de către Oszkar Iászi, venit să convingă pe românii ardeleni să renunțe la pretențiile lor. Exasperat de prelungirea discuțiilor, reprezentantul guvernului maghiar conștient de încălcarea care apăsa pe un imperiu muribund, unde fiecare națiune își căuta locul, întreabă pe Iuliu Maniu: „*În definitiv, ce vreți voi românii?*”.

Maniu a dat celebra replică lui Iászi: „*Despărțire totală*”, cuvinte care au pus capăt celor 1000 de ani de stăpânire maghiară în Ardeal.

Marea Unire a însemnat cununa de lauri așezată pe creștetul unui neam mult încercat de vremurile care trec nemiloase peste oameni și fapte.

La Alba Iulia, vechiul Bălgrad, în prezența a peste 100.000 de oameni și a celor 1228 de delegați credenționali se decretează Rezoluția Unirii. Iuliu Maniu este ales președinte al Consiliului Dirigent for care își propune să organizeze administrația din Ardeal.

Prezent în viața politică din Regatul României de după 1918, Iuliu Maniu este președinte al Consiliului de Miniștri în trei rânduri. Opozant al tuturor dictaturilor, Iuliu Maniu atrage atenția oamenilor politici ori de câte ori aceștia se îndepărtează de viața parlamentară de practica democratică.

După 1944, cu trupele sovietice în țară, partidele politice istorice sunt tot mai mult obstrucționate în activitatea pe care acestea o desfășoară. Venirea comuniștilor la putere după instaurarea guvernului Petru Groza și după alegerile fraudate din noiembrie 1946, a însemnat practic prăbușirea democrației. România, vândută (pentru a câta oară?) pe taraba târgurilor care în mod diplomatic se mai cheamă și tratate între state.

Marele om politic Iuliu Maniu a fost arestat împreună cu alți frunțași ai Partidului Național Țărănesc. În Ziua de 11 noiembrie 1947, după un simulacru de proces este condamnat la muncă silnică pe viață. Supus la un regim de exterminare cumplit, după șase ani de detenție, Iuliu Maniu trece în lumea celor drepti.

Ridicat noaptea din celula cu numărul 1 de la Sighet, Iuliu Maniu este îngropat în frumosul Maramureș, pe malul Izei, într-o groapă fără cruce, spre gloria eternă.

În testamentul nr. 184/1941 dat în fața lui Nicolae Ioaneș, notar public în Brașov, Iuliu Maniu declara:

„Sufletul îl încredințez Atotputernicului Dumnezeu-tot devotamentul meu și dincolo de mormânt, mult încercatului meu Neam Românesc, iar iubire mea o leg cu frații și nepoții mei, cu bunii mei prieteni care nici întru cele mai grele persecuții nu m-au părăsit în calea ce mi-a fost hărăzită de soartă”.

Bibliografie

1. Alexandra, Doina, *Coposu – confesiuni*, Editura Anastasia, 1996.
2. Bărbulescu, Mihai, Deletant, Dennis, Hitchins, Keith, Papacostea, Șerban, Teodor, Pompiliu, *Istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1999.
3. Coposu, Corneliu, *Armistițiul din 1944 și implicațiile lui*, Editura Gândirea Românească, București, 1990.
4. Costin, Ionel, *File de istorie arădeană*, Editura Brumar, Timișoara, 2011.
5. Pop, Ionel, Boilă Zaharia, Boilă Matei, *Amintiri despre Iuliu Maniu*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1998.

6. Scurtu, Ioan, Buzatu, Gheorghe, *Istoria Românilor în secolul XX*, Editura Paideia, București, 1999.
7. Relatări despre Iuliu Maniu, *Analele Sighet-Anul 1947, Căderea cortinei*, Fundația Academia Civică, 1997.

Dr. Atanasie Popovici
militant de seamă pentru drepturile românilor din Valea
Timocului

Dr. Atanasie Popovici,
an outstanding militant for the rights of the Romanians in the
Timoc Valley

Gheorghe Rancu Bodrog,
Lugoj

Abstract

Outstanding personality of the Romanian nation, one of the most prominent sons of the Romanian people, Athanasie Popovici was a fierce fighter for the rights of Romanians worldwide. He was born in Geanova, near Negotin, in the Timoc Valley, in the midst of the Romanians who densely populated this part of Serbia. He has made various theological and especially pedagogical studies, for which he obtained his Ph.D. in Germany, where he moved after his marriage. During the First World War he lived in Romania, then he became president of the Great National Assembly in Chisinau, where he proclaimed the Great Union. He attended the Paris Peace Conference, and later was a professor at Timisoara, where he was appointed technical adviser to the Romanian schools in Serbia. Until his death in 1958, he was a promoter of the aspirations Romanians in Timoc Valley: the preservation of the Romanian national language and identity through the preservation of the Romanian ancestors' church and of the education in Romanian language.

Key words:

Serbian, Timoc Vlachs struggle for the Great Union, professional and political issues.

Personalitate marcantă a neamului românesc, unul din cei mai seamă fii ai poporului român, Atanasie Popovici a fost un aprig luptător pentru drepturile românilor de pretutindeni.

Ilustrul intelectual s-a născut la Geanova, lângă Negotin, în Valea Timocului, în mijlocul românilor care populau dens această parte a Serbiei. Tatăl său a fost preot român iar mama sa, preoteasa Elena, a fost aceea care s-a ocupat îndeaproape de educația copiilor lor. Tânărul Atanasie Popovici a studiat cursurile școlii primare în satul natal, continuă studiile secundare la Liceul din Belgrad precum și teologia în același oraș, o școală cu o recunoscută reputație, iar științele pedagogice le încheie la Universitatea din Jena, unde în paralel studiază și filosofia. Se pare că tocmai aici tânărul Atanasie ia și decizia de întocmire a tezei de doctorat în pedagogie cu tema *Pedagogia experimentală*. Aflat la studii în Germania Atanasie Popovici intră în legătură cu tinerii români, aflați aici la studiu, cu care poartă o strânsă legătură. Tot aici îl cunoaște pe Onisifor Ghibu care într-o dată semnificativă, 24 Ianuarie 1908, îi face o mărturisire de suflet, prietenului său Atanasie, privind starea poporului român:

„România a stat secole de-a rândul sub călcâie de puteri străine, fiind împiedecată de a se dezvolta normal, dar de câteva decenii, de când și-a redobândit independența, ea a făcut progrese foarte frumoase și este pe calea cea bună spre a ajunge nu numai cel dintâi stat din Balcani, ci o țară cu o oarecare greutate în politica întregii Europe. Și apoi să nu uităm că poporul român este de două ori mai mare decât cel din statul român de astăzi.....Iată eu astăzi sunt cetățean ungar, dar cred că nu peste multă vreme, starea asta de drept a mea se va schimba radical.....”¹.

¹ Ionel Cionchin, *Un luptător pentru dezrobirea și luminarea românilor timoceni*, în *Floare de latinitate*, Anul V, nr. 4, 2008, pag. 33.

Români timoceni

Discursul prietenului său Onisifor Ghibu trezește în sufletul lui scânteia de licărire a dorinței de a se înrola în lupta pentru apărarea drepturilor românilor timoceni din rândul cărora se ridicase. În acest sens începe o serie de întâlniri cu studenții români cu care are schimburi utile de idei, făcând din acest vis un ideal de viață. *„Acest om a devenit agitatorul dârz al problemei dezrobirii fraților din Timoc, reușind să intereseze de această chestiune nu numai opinia publică românească , ci și pe cea europeană”* - scria despre Atanasie Popovici prietenul său Onisifor Ghibu.

Onisifor Ghibu, prietenul dr. Atanasie Popovici

Profitând de multele cunoștințe pe care și le-a făcut în Germania în anul 1911 pleacă în România unde stă foarte puțin dându-și seama de unele lacune pe care le avea mai ales în ceea ce privește stăpânirea corectă a limbii române. În tot acest timp nu încetează legătura strânsă cu Onisifor Ghibu pe care îl consideră un apropiat mai ales în ce privea chestiunea românilor din afara granițelor.

De acum prietenul lui Atanasie Popovici, Onisifor Ghibu, și-a făcut o părere foarte bună despre amicul său arătând: ” *Popovici este un om de cea mai perfectă bună credință, absolut devotat și dezinteresat, modest, înțelept, corect, cu un trecut și un prezent curat, de cristal și pe deasupra un cunoscător desăvârșit al chestiunii românilor timoceni, verificat printr-o activitate publică de peste trei decenii*”².

După obținerea examenului de doctorat, Atanasie Popovici, îndemnat de prieteni, încearcă să obțină un post didactic la Sibiu. Solicitând postul, în momente complet nefavorabile timpului, este nevoit să se întoarcă, pentru o perioadă, în Germania unde va ține o legătură și mai strânsă cu intelectualii români din afară, precum și cu unii savanți de renume ca Nicolae Iorga, Spiru Haret și alții. Atanasie Popovici adresează Camerei Deputaților din România, în 18 Decembrie 1912, un memoriu privind starea românilor timoceni. Acest memoriu apare publicat în ziarul „Adevărul” sub titlul „Românii din Serbia apelează către Țară și Parlament”. Pentru început forurile românești de la București asigură și promite petiționarului ajutor românilor timoceni, dar până la urmă totul a fost vorbărie goală.

Dezamăgit de situația creată, urmărit de organele de securitate din Serbia, fiind considerat dezertor, nefiind de găsit pentru încorporare, Atanasie Popovici, se îndreaptă din nou către Germania. După o scurtă

² *Ibidem, op. cit. pag. 3.*

perioadă de timp se căsătorește în Germania și ajunge în cele din urmă să funcționeze ca profesor la Liceul român din Silistra unde predă limba germană. Concomitent cu activitatea didactică Atanasie Popovici publică la diferite reviste abordând tema românilor timoceni. Înainte de războiul balcanic întocmește un memoriu pentru parlamentul României pe care îl înmânează istoricului Nicolae Iorga, spre a susține cauza românilor din Serbia de răsărit, teritoriile dintre Morava, Timoc și Dunăre. Presa românească a timpului a susținut demersurile petiționarului și recomandau puterii de la București susținerea financiară a activității acestuia. Îl găsim foarte activ în perioada războiului 1913-1914, când sprijină moral trupele românești. Mereu hărțuit, ajunge în București, în anul 1916, iar când capitala a fost ocupată, Atanasie Popovici se retrage în Moldova.

Dat fiind faptul că presa timpului făcea referiri doar în treacăt despre situația românilor din sudul Dunării, Atanasie Popovici scrie un memoriu, de altfel foarte documentat, despre starea românilor de aici și îl publică în revista „Românismul”. Cunoștea cartea academicianului bulgar Stoian Romanski „*Rumănite mejdu Timok i Morava*”, Sofia, 1926, în care distinsul cercetător făcea radiografia întregii populații din Valea Timocului atât din Serbia cât și din Bulgaria cu referiri la numele de „vlah”, atât de mediatizat și astăzi.

Aici la Chișinău publică articole susținând drepturile românilor timoceni în „Ardealul în Basarabia” și „Coala Moldovenească”, reviste fondate de amicul său Onisifor Ghibu. Reușește să convoace, la Chișinău, o adunare a românilor timoceni în care se adoptă o moțiune prin care *teritoriile românești din Serbia se unesc cu Regatul Român*. Cenzura timpului n-a permis publicarea acestei moțiuni (*România Nouă*) totuși ea a fost răspândită pe foi volante. Publică, de asemenea la Chișinău, în limba franceză „*Le Roumanie de Serbie*” pe care o adresează reprezentanților Puterilor pe lângă guvernul de la Iași.

Patriot înnăscut, dârz apărător al drepturilor românilor, nu numai din Serbia, Atanasie Popovici, este desemnat președintele Marii Adunări Naționale a românilor de pretutindeni, care la 1 Decembrie 1918, la Chișinău, desfășoară o mare adunare a românilor odată cu cea de la Alba Iulia unde s-a luat hotărârea istorică, proclamându-se **Unirea cea Mare**.

Drept răsplată pentru crezul său în unitatea națiunii române, Atanasie Popovici face parte din delegația română la Conferința de Pace de la Paris din 1919, în calitate de consilier. Aici îl cunoaște pe Dr. Ioan Sârbu, din Rudăria, căruia îi lasă o plăcută impresie: „*auzisem de el (Dr. Atanasie Popovici, n.n.) ca fiind un înflăcărat susținător al drepturilor românilor, mai ales a celor din Timoc, despre care vreau să spun că nici noi nici țara*

*n-am făcut nimic, dar acum am putut să-l cunosc personal oferindu-mi o mare bucurie*³.

Despre Conferința de pace de la Paris trebuie punctate câteva amănunte. În primul rând că delegația română se prezenta net inferioară delegației sârbești mai ales din prisma diplomației. I.C.Brătianu privea componența delegației sârbești ca pe niște vecini și prieteni așa cum se auzeau glasuri din mijlocul delegației sârbești. În acest sens, probabil, Brătianu s-a sprijinit mereu pe faptul că în decursul timpului românii au avut doar trei prieteni: *Marea Neagră, Dunărea și pe sârbi!* Dar nu era să fie așa. Delegația sârbă era formată din personalități de marcă a vieții politice și diplomatice Jovan Cvijici, Jovan Radonici, Erdeleanovici, Tihomir Georgevici, Alexander Belici și fizicianul Pupin care trăia în America și predă la Universitatea Columbia. În drum spre Paris, Pupin, călătorește cu președintele Statelor Unite, Wilson, timp de două săptămâni, când se pare că președintele, ajuns la Paris, era pus la curent, în mare parte, cu cerințele sârbilor. Aici se mai adaugă și o nefericită întâmplare când reputatului istoric român I. Sîrbu i s-a confiscat un geamantan cu documente scrise despre Banat în trenul dintre Timișoara și Lugoj⁴.

În calitate de președinte al Comitetului Național al Românilor din Serbia și în numele Ligii pentru libertatea românilor din Timoc, dr. Atanasie Popovici a adresat Conferinței de Pace de la Paris „*Memoriul românilor din Serbia*”(„*Memoire sur les Roumains des Serbie*”) publicat cu sprijinul delegației italiene și japoneze. Memoriul cuprinde date privind populația românească dintre Timoc și Morava, originea, vechimea și continuitatea românilor în spațiul timocian. La acest memoriu, în timpul conferinței, Tihomir Georgevici, publică ca răspuns „*La verite sur les roumains des Serbie*” (*Adevărul despre românii din Serbia*), în care atacă chestiunea anexării arătând că *românii sunt bine tratați și se simt ca cetățeni liberi*⁵.

În anul 1934 se semnează o Convenție Culturală între România și Iugoslavia, ratificată în anul 1935, pentru școlile românești din Banatul sârbesc și școlile sârbești din Banatul românesc. În timp se pare că n-au fost respectate toate clauzele din Convenție și sigur n-au fost respectate mai ales

³ Dr. Ion Sîrbu, *Din scrisorile Ruței Sîrbu*, arhiva autorului.

⁴ Cristea Sandu Timoc, *Doctor Atanasie Popovici – Furnică, la Conferința de pace, Paris – 1919* în *Dacia Aureliană*, Revista românilor din Timoc, 2007. Problema Conferinței de la Paris va face obiectul altui articol care este în documentare și cercetare și din care nu vor lipsi părerile autorizate ale celor care s-au ocupat direct de această chestiune: Dr. Atanasie Popovici, dr. Ion Sîrbu, Cristea Sandu Timoc sau Ionel Cionchin ale căror păreri asociate la celelalte documente vor scoate la lumină noi date legate de desfășurarea Conferinței de pace de la Paris.

⁵ Idem, pag. 7.

în Valea Timocului. O brumă de încredere se remarcă în Voivodina, acolo unde erau scoase în față rezultatele obținute pe linia respectării drepturilor românilor din Serbia, mai ales în timpul lui Tito când Voivodina reprezenta o regiune etalon fiind foarte bogată. Dr. Atanasie Popovici părăsește postul de director al Școlii Normale din Timișoara și ocupă la Belgrad, în Ambasada României, un post de consilier tehnic pentru școlile românești din Banatul sârbesc.

*Delegația românilor în vizită la generalul C. Drăgălina:
pr. Adam Fiștea, Miu Lercă, publicist, dr. Alexandru Butoarcă,
ing. Stefan Ardelean și Gheorghe Suveică din Timoc*

Cristea Sandu Timoc l-a cunoscut personal pe Atanasie Popovici despre care notează: „pe doctorul Atanasie Popovici l-am cunoscut personal în 1938, în această funcție, când inspecta Liceul Românesc și Școala Normală Română de la Vârșeț. Tot atunci, prin 10 mai 1938, s-a înființat Asociația ASTRA Bănățeană, care a atras un public numeros din satele înconjurătoare, de peste 5000 de români, în frunte cu protopopul Traian Oprea, doctor Alexandru Butoarcă, preot Adam Fiștea⁶, președintele ASTREI și Constantin Zamfirescu, directorul Liceului Românesc din Vârșeț”⁷.

Dr. Atanasie Popovici s-a manifestat mai tot timpul pentru sprijinirea populației românești din Valea Timocului și a Moravei afirmând în toate ocaziile că românii din această parte a Serbiei au fost mai tot timpul marginalizați, ei nu s-au bucurat de unele drepturi, dealtfel recunoscute prin lege de statul vecin, așa cum se bucură de multă vreme cei din Banatul sârbesc.

⁶ Pr. Adam Fiștea, originar din comuna Jadani, jud. Timiș

⁷ Cristea Sandu Timoc, *op. cit.*, pag. 3.

În timpul războiului, Banatul sârbesc aflându-se sub ocupație germană, cele două licee românesc și sârbesc din Vârșeț au funcționat fără opreliști, regiunea era în atenția ocupanților germani, aceștia manifestându-și intenția de a crea, după război, o regiune sub numele de **Donauland** din care să facă parte toate națiile ținutului respectiv. De acum lupta pentru recunoașterea drepturilor legitime ale românilor timoceni îi are în centrul atenției pe cei trei corifei ai românismului: dr. Atanasie Popovici, pr. Gheorghe Suveiche, neobositul și marele patriot Cristea Sandu Timoc. Acțiuni favorabile românilor din Valea Timocului și Moravei au fost desfășurate și în timpul războiului, în vremea ocupației germane. Amintim faptul că era organizat la Turnu Severin „Comitetul Timocean” condus de pr. Gheorghe Suveiche avându-l ca secretar pe cultural pe Sandu Cristea.

Trioul Popovici – Suveiche – Sandu Cristea funcționa, în unele privințe, fără acordul exprimat al tuturor părților. Când i se propune ca organizația „Comitetul Timocean” să fie preluată de Atanasie Popovici acesta refuză motivând că *este prea ocupat cu trebile școlilor pe care le are în grijă și că această funcție poate fi foarte bine suplinită de Sandu Cristea*. Toate aceste înțelegeri și discuții erau purtate fără știrea lui Suveică de unde deducem că existau unele mici disensiuni între cei trei. Este însă cert un lucru: toți trei au luptat pentru drepturile românilor timoceni, ajungând să ceară, la cele mai îndreptățite foruri ale României, ajutor pentru frații români din Valea Timocului.

Pr. Gheorghe Suveiche (**al doilea din stânga**) împreună cu generalul Corneliu Dragalina, colonelul D. Tocineanu, pr. Adam Fiștea, președintele ASTREI bănățene din Vârșeț, Ion Conciatu, director la „Curierul Banatului”, deputat liberal, Constantin Miulerca, poet cărășan. Timișoara, 1941.

Mai trebuie remarcat un lucru foarte interesant legat de activitatea celor trei care vine să întărească supoziția de mai sus legată de unele păreri diferite în interpretarea problemelor legate de românii de dincolo de Dunăre. În timpul celui de al doilea război mondial, prin vara anului 1942, lui Atanasie Popovici i se propunea preluarea conducerii trupelor române care urmau să treacă în Valea Timocului, conform unui plan-înțelegere făcut între Antonescu și Hitler⁸, înțelegere de care nu era străin pr. Gh. Suveiche. Atanasie Popovici a refuzat arătând că „*nu poate angaja o răspundere atât de extraordinară cu un om (fiind vorba de pr. Suveiche), care de la început, este pe poziții de ordin moral superior cu totul îndepărtate..., declarând că nu este aplicat în împrejurările date, să ia nici un fel de răspundere asupra sa*”⁹.

Dr. Atanasie Popovici rămâne unul din cei mai aprigi luptători pentru drepturile românilor din Valea Timocului - Morava și nu numai. În orice împrejurare a fost pus dr. Atanasie Popovici se afla mereu în centrul năzuințelor de veacuri ale românilor timoceni: păstrarea limbii și a identității naționale românești prin menținerea bisericii străbune și a școlii în limba română.

Dr. Atanasie Popovici trece la cele veșnice la 14 noiembrie 1958 și este înmormântat la Timișoara.

⁸ Ionel Cionchin; *Un luptător pentru dezrobirea și luminarea românilor timoceni: dr. Atanasie Popovici*, pag. 2.

⁹ Idem, pag. 2 și urm.

Primii ani de existență a căminelor de bătrâni nepensionari – cazul Lipova (1949-1955)

The first years of existence of the old-age homes for non-pensioners - the Lipova case (1949-1955)

*Dan Demșea,
Societatea Științifică de Istorie – Filiala Arad*

Abstract

Starting from 1948 retirement homes for non-pensioners were included in the wider sphere of social protection of the elderly. Such residences operated in Arad, Ineu, Rovine, Zăbrani and Lipova. Home for the elderly no. 1 Lipova had 50 rooms and 32 were used as bedrooms for the approximately 100 people. This Elderly House has functioned till the first decade of the 21st century, when that building was returned to its 'owner the Franciscan Roman Catholic Order.

Key words: pensioners, social assistance, franciscan monastery, republican social-political regime

Problematica înființării Căminelor de *nepensionari* – o premieră la începutul regimului social-politic republican, numit de către contemporani drept unul de democrație populară (după anul 1948) – se încadra în sfera mai largă a preocupărilor pentru ocrotirea socială a vârstei a treia.

Baza de pornire o constituia: a) experiența acumulată în domeniul asigurărilor sociale la nivelul căminelor de *pensionari* existente la nivel urban, în speță fiind cazul Căminului de Bătrâni din Arad (situat pe actuală stradă a Hunedoarei) și b) modelul vechi – cu rădăcini în veacul al XVIII-lea, cel al Căminului pentru negustorii evrei – cât și cel comercianților creștini din Arad, anume cel din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Alta era problematica asigurării traiului la bătrânețe în mediul rural, în speță pentru țărani (văduvi și văduve, lipsiți de ajutorul copiilor acestora). Evantaiul situațiilor din mediul rural și chiar cel urban era divers și destul de

vechi. Am afirma că odată cu înmulțirea aproape explozivă la începutul secolului al XIX-lea a numărului sătenilor fără casă și chiar fără pământ (numiți jeleri, inquilini) conform conscripțiilor¹, registrele de stare civilă – cercetate de noi în ultima vreme pentru zona Aradului – începeau să consemneze relativ frecvent cerșetorii și vagabonzii vârstnici decedați². Dar să revenim la intervalul de după anul 1948.

În mediul rural al orașului Lipova (comună urbană), aparținător de plasa teritorială a Aradului-Nou, se pusese problema înființării “Azilului de Bătrâni în comuna Zăbrani” (aflată în proximitatea estică a orașului Lipova), în cursul trimestrului II al anului 1950, după eliberarea localului de /cătref/ „Comcereal”. Credem că nu întâmplător vădulele și văduvii lipsiți de urmași, cerșetorii și vagabonzii vârstnici trebuiau repartizați de către Centrul de triere local (neprecizat ca locație) către un astfel de azil, existent deja la Zădăreni, aparținător aceleiași plase administrative³.

Oricum, chiar și după trecerea a doi ani (din 1950 până în 1952) munca de “recrutare a pensionarilor /cât și a nepensionarilor – n.n./ pentru cămine” era considerată “o acțiune care mergea extrem de greu, mai ales în mediul rural”⁴. În momentul de față al cercetării noastre nu am găsit precizări privind localizarea Căminului care ținea de recent înființatul raion Lipova. Rămâne discutabilă existența acestuia în comuna Zăbrani până în momentul amenajării localului fostei mănăstiri franciscane Maria-Radna, de pe teritoriul orașului Lipova, care începuse la sfârșitul lunii iunie 1953⁵.

Ținea de domeniul evidenței faptul că în primăvara anului 1952, “la raionul Lipova” exista doar “o asistentă socială, fără pregătire specială, dar destul de bună”⁶ pentru resortul ei de activitate (munca în teren și la biroul secțiunii de muncă și prevederi sociale). Controlul efectuat la data de 31

¹ Vezi studiile lui Kovach Geza în acest sens, publicate în „Catedra”, Arad și „Ziridava”, Arad.

² Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Arad (prescurtat DJANA), Colecția Registrelor de Stare Civilă (prescurtat CRCS), consultate pentru următoarele localități: Felnac, Pecica, Nădlac, Lipova etc.

³ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Arad, *Fondul Prefectura Arad, Acte administrative*, Dos. I/1950, f. 8. (Prescurtat DJANA, Pref.).

⁴ DJANA, *Fondul Sfatul Popular Regional Arad, Serviciul I, anii extremi 1950-1956, Secțiunea muncă și prevederi sociale*, Dos. I/1950-1955, f. 12, 15 (Procesul verbal de inspecție la secțiunea respectivă de pe lângă Sfatul Popular Raional Lipova, pagina 4 dactilo, punctul 7: “Recrutarea pensionarilor pentru cămine”. Din cele nouă persoane planificate, doar opt au fost convinse să se plaseze în Cămin; *Ibidem*, f. 16.

⁵ *Ibidem*, f. 61. Directorul Căminului Spital din cartierul Radna, medicul Victor Arsenie junior, mi-a sugerat în jurul anului 2000 să redactez o istorie a acestui Cămin pentru uzul domniei sale.

⁶ *Ibidem*, f. 16.

martie 1952 – în cuprinsul teritoriului întinsei regiuni Arad – evidenția patru unități intitulate “Cămine de bătrâni”:

-cel care purta nr. 1, la Rovine – fosta Pecică Maghiară, înglobată din 1956 în fosta Pecică Română și recent de tot, Comuna Pecica, ridicată cu o destul de mare întârziere la rangul de oraș;

-nr. 2, la Arad – pentru bărbați (cu o oarecare vechime, pe strada Hunedoarei; astăzi pe locul acestui vechi Cămin⁷ a fost ridicată, în deceniul al șaptelea al secolului al XX-lea, Școala Profesională UCECOM, cu intrare pe strada Emil Gârleanu nr. 1);

-nr. 3, de asemenea la Arad – pentru femei⁸; și

-nr. 4, la Ineu, (recent ridicat la rangul de oraș) – în terenul extravilan, numit „gospodăria Tămand”, din preajma Haltei de cale ferată cu aceeași denumire⁹.

Ideea de a muta Căminul de bătrâni de la Rovine (fostă Pecica Maghiară) la Lipova, în incinta mănăstirii franciscane Maria-Radna¹⁰, s-a născut probabil în momentul renumerotării (despre care am pomenit mai sus) a Căminelor de bătrâni de pe teritoriul administrativ al regiunii Arad.

Intențiile de *reutilizare a clădirilor și terenurilor fostei mănăstiri* de călugări franciscani erau mai vechi. În vara anului 1949, Comitetul provizoriu al comunei Radna (care aparținea de județul Arad) emitea Decizia nr. 858/ 21 iulie 1949 prin care era rechiziționată suprafața de 2 ha 7395 mp pe seama Uniunii Tineretului Muncitor din Radna pentru teren sportiv. Intrarea efectivă în posesia statului, se pare că nu a avut loc imediat, deoarece Superioratul franciscan al Provinciei, cu sediul la Cluj intervenise prompt, reușind – pe moment – să scoată de sub rechiziție terenul mai sus indicat. Situația mănăstirii franciscane – având evacuat personalul Ordinului călugăresc – nu era una favorabilă în condițiile noii legislații în vigoare. Școala militară a Ministerului Afacerilor Interne – recent mutată în localul fostei Școli de subofițeri de rezervă – din preajma mănăstirii cerea imperios, la mijlocul lunii octombrie 1949, un teren de instrucție și un poligon.

⁷ Noua amplasare a așa-zisului Cămin de bătrâni din Arad – datând din deceniul al șaselea al secolului al XX-lea – a fost decisă pe locul fostului Spital de contagioși, la marginea vestică a orașului, peste drum de Cimitirul „Pomenirea”, purtând denumirea de Căminul Spital pentru Bătrâni Bolnavi Cronici (pe atunci avea intrarea dinspre strada Pădurii nr. 8-10. Ulterior a fost creată o nouă intrare pentru vehicule dinspre Calea Bodrogului nr. 1 sau 2).

⁸ În aceeași incintă nouă (vezi nota de mai sus) au fost amplasate femeile bătrâne.

⁹ DJANA, *Fondul Sfatul Popular Regional Arad, Serviciul I, anii extremi 1950-1956, Secțiunea muncă și prevederi sociale*, Dos. 1/1950-1955, f. 17-18.

¹⁰ Călugării care apucaseră să se mute în afara spațiului monahal, s-au refugiat în locuințele din apropiere.

Neputându-l obține pe seama grădinilor celor 18 “locuitori țărani săraci și mijlocași”, a solicitat un “aviz favorabil pentru exproprierea grădinii Mănăstirii Franciscane”. L-a și obținut în data de 18 noiembrie 1949¹¹, fără însă a face un pas mai departe deoarece Comitetul provizoriu local trebuia să se adreseze în acest sens către Comitetul provizoriu al județului Arad. Este de presupus că factorii administrativi locali nu s-au precipitat ci au acționat la recomandări superioare, pas cu pas. În consecință, la data de 30 noiembrie 1949 membrii Comitetului provizoriu al comunei Radna întocmeau un *proces verbal* în speță, pe care l-au difuzat Ministerului de Învățământ și Culte (în dublu exemplar), Ministerului de Finanțe – prin Comitetul Provizoriu al Plășii Radna – și, la urmă, un exemplar “delegatului Mănăstirii”. În cuprinsul acestui proces verbal era vorba despre imposibilitatea terminării construcției grajdului comunal din lipsă de țiglă și lemn. Pentru a ieși din acest impas s-a recurs la demolarea unei “case nelocuite și neutilizate”, în suprafață de 108 mp, aflată în posesia Mănăstirii franciscane, în prezența delegatului acesteia. Materialul rezultat din demolare a fost transportat la “grajdul reproducătorilor pentru a-l întrebuința la terminarea acestei clădiri”¹². Despre această acțiune avea să se raporteze la data de 7 decembrie 1949 secțiunii administrative a Comitetului Provizoriu al Județului Arad¹³, trimițând spre aprobarea Ministerului de resort procesul verbal respectiv.

Situația terenului solicitat pe seama Școlii M.A.I. continua să rămână în suspensie la începutul anului 1950. La solicitarea Vicariatului romano-catolic din Timișoara, Comitetul provizoriu al județului Arad venea să precizeze la 1 februarie 1950 faptul că “grădina de la mănăstirea călugărițe /sic/ Radna e în curs de expropriere pentru cauză de utilitate publică”¹⁴.

În cursul anului 1951 intervenind desființarea județului Arad și a tuturor plășilor sale administrative, comuna Radna devenea un cartier al orașului Lipova, care, la rândul său, a fost reședință a *nou creatului raion Lipova* până în luna martie a anului 1968. Procesul de constituire și organizare a Sfatului raional cât și a celui regional, cu sediul la Arad, s-a întins pe o perioadă destul de lungă dacă socotim că trebuiau puse pe picioare o serie de “secțiuni”, printre care și “secțiunea de muncă și prevederi sociale”.

Lipsind actele de pe anul 1951 ale Secțiunii de muncă și prevederi sociale de pe lângă Sfatul popular Raional Lipova, cât și cele ale celorlalte

¹¹ DJANA, *Pref., Acte administrative*, Dos. 94/1949, f. 13.

¹² *Ibidem*, Dos. 91/1949, f.2.

¹³ *Ibidem*, f. 1. În text: “procesul verbal de predare preluare a unui corp de casă de la Mănăstirea Franciscană /.../ în conformitate cu instrucțiunile nr. 69720/ 15 sept.1949”.

¹⁴ DJANA, *Pref., Acte administrative*, Dos. 94/1949, f. 11.

raioane ale județului Arad, am putea trage concluzia că nu au fost emise decizii de înființare a rețelei rurale de cămine de bătrâni în cursul anului 1951. Identificarea unor astfel de decizii poate fi decelată în cadrul pachetului arhivistic rămas de pe urma Secțiunii Secretariat (cuprinzând zeci de dosare care însumează mii de file), în dreptul anilor 1951-1953; de asemenea, în cadrul pachetului arhivistic rămas de pe urma Secțiunii sanitare de pe lângă Sfatul Popular al Regiunii Arad, în cuprinsul aceluiași ani mai sus menționați.

Corpul patrulei al fostei mănăstiri franciscane – alipit navei bisericii cu hramul Sfintei Marii – a stat părăsit parțial după plecarea călugărilor, până la începutul anului 1953.

Mutarea celor peste 80 de persoane vârstnice împreună cu bunurile mobile ale **Căminului de bătrâni** de la **Rovine** (fosta Pecica Maghiară) la **Lipova** se încheia la sfârșitul lunii iunie 1953¹⁵. La 15 iulie a.c. competentul inspector Cornel Vladislav își încheia primul proces verbal de inspecție la noul sediu al Căminului, al cărui profil corespundea mediului urban. Așa l-au și înțeles, deși nu într-un mod explicit, rezidenții săi. Căci *antrenarea bătrânilor la muncile gospodărești* avea loc în mică măsură¹⁶, remarcă inspectorul în cauză, într-un alt proces verbal de inspecție, datat 21 iulie 1953. Marile “greutăți în activitate” ar fi reclamat o cooperare a rezidenților săi. Însă bunăvoința lor ținea și de sentimentul de confort din noua incintă.

Una dintre aceste “greutăți” o constituia procurarea apei. Ea era transportată din afară, de la 100 m, deoarece instalația preexistentă în corpul mănăstirii fusese ridicată de către o întreprindere din Timișoara. Fabrica ELGIBA din Timișoara își onorase promisiunea de a împrumuta “Căminului de Bătrâni din Lipova II un motor electric” destinat pentru pomparea “apei de băut “ și pentru “spălat”¹⁷. Se pare că acest motor a funcționat fără defecțiuni până în anul 1955, când era cerută repararea sa¹⁸. Lipsa unor instalații pentru *baie* sporea inconfortul celor “asistați”. La un moment dat s-

¹⁵ De atunci, din anul 1953 până prin anii 2000-2006, denumirea acestui Cămin era următoarea: *Căminul Spital de Boli Cronice*; Cf. Lista abonaților la serviciul telefonic – Municipiul și județul Arad, 1973, Tipografia Arad, p. 154. Corpul de clădiri mănăstirești de la Radna a revenit la cultul creștin romano-catolic, devenind Bazilică. Iar pacienții fostului Cămin au fost mutați provizoriu în incinta fostului Spital Matern din Lipova și apoi redistribuiți în alte părți. Arhiva fostului Cămin a fost dusă la Arad în anul 2006 iar personalul a fost transferat în satul Cuveșdia unde a fost înființat în același an un Spital pavilionar pentru copii handicapați. Informație primită recent din partea profesorului de istorie Stelean Boia din Lipova, conferențiar al Universității de Vest *Vasile Goldiș* din Arad.

¹⁶ DJANA, *Fondul Sfatul Popular Regional Arad, Secțiunea muncă și prevederi sociale*, Dos. 1/ 1950-1955, f.61 (p. 2 dactilo).

¹⁷ *Ibidem*, f. 50.

a decis, probabil în urma unui control al medicului de circumscripție din raza teritorială respectivă, deplasarea bătrânilor în sezonul cald, *odată pe lună*, la *Băile comunale Radna* ale orașului Lipova¹⁹.

Capacitățile de cazare ale Căminului de la Radna erau estimate a fi mult mai mari decât cifra de plan prevăzută (de 100 de locuri) în anul 1953, dacă ținem seama de numărul mare de camere (50). Dar, pe semne, lipsea mobilierul și surplusul respectiv de rezidenți. Pentru ca bunurile mobile ale Căminului să fie în deplină siguranță, organele de control pe linie de prevederi sociale recomandau în luna iulie 1953 evacuarea muncitorilor de la cariera de piatră, care locuiau în șapte încăperi, dispersate la două etaje, “pe același coridor cu bătrânii”²⁰.

În privința hranei existau, ca la orice început, greutăți. Aprovizionarea se făcea “în condiții grele, de la distanțe mari, totuși aceasta nu era o scuză ca să dea bătrânilor aproape în firecare seară numai ceai la masă”²¹. Ceea ce ne contrariază este afirmația din același proces-verbal că hrana era “bine preparată” și “consistentă /.../ în limita rației”. Iluminatul electric era defectuos din cauză că unele camere nu aveau întrerupătoare și dulii²². Siguranța și confortul camerelor lăsa de dorit deoarece unele camere nu erau prevăzute cu broaște și mânere la uși²³.

Paza Căminului nu era asigurată corespunzător. Unele bătrâne ieșeau la *cerșit* cu multă ușurință. Inspectorul Vladislav preciza, în terminologia la modă, că nu s-a dus încă suficientă *muncă* /de lămurire/ cu acele bătrâne. Ca atare, pentru toate nerealizările din cămin, el a trasat termene, eșalonate de-a lungul lunii august, interzicând și ieșirea pentru cerșit.

Procesul verbal dresat peste un an, în 21 mai 1954, cu concursul noului administrator, nu mai relua vechile observații, semn că neajunsurile constatate anterior fuseseră remediate. Cu conștiinciozitatea-i caracteristică, inspectorul Secțiunii de muncă și prevederi sociale de pe lângă Sfatul popular regional Arad, C. Vladislav își începea procesul verbal descriind ambientul. Situat în strada Avram Iancu nr. 1 (din cartierul Radna), Căminul de bătrâni nr. 1 Lipova avea o curte /flancată de coridoarele fostei mănăstiri/. Dintre cele 50 de camere 32 erau folosite drept dormitoare pentru cei *asistați* /cum li se spunea în termeni de specialitate/. Două camere

¹⁸ *Ibidem*, Dos. 9/ 1955, f.284 (cuprinsă între cele șapte pagini dactilo. ale Dării de seamă a Secției de Prevederi Sociale a Regiunii Arad, semnată de către șefa secției, Popescu Rozalia.

¹⁹ *Ibidem*, Dos. 1/ 1950-1955, f. 154 (procesul verbal de control din 21 mai 1954).

²⁰ *Ibidem*, Dos. 1/ 1950-1955, f. 61, 76.

²¹ *Ibidem*, f. 61.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

serveau personalului. Alte două încăperi erau ocupate de birouri. Exista o cameră de infirmierie dar lipsea infirmiera iar medicamentele erau insuficiente. De menționat este vizita săptămânală a medicului de la Spitalul local. De-asemenea, exista o cameră pentru activități de croitorie (confecționarea halatelor și a pantalonilor de doc). Aici trebuie să facem observația că aprovizionarea cu material textil era defectuoasă. În sfârșit, patru încăperi serveau drept magazie (“magazină”). Trecuse un an de la necesitatea reparațiilor la uși, mai ales a celor dinspre coridoare, fără ca acestea cât și ferestrele să fie reparate.

Pivnițele, două la număr, erau folosite pentru păstrarea zarzavaturilor. “În afară de pivniță mai existau patru încăperi de subsol, folosite pentru depunerea lemnului de foc”.

În privința încălzirii existau o serie de dificultăți. Sobele trebuiau reparate. Lemnele de foc trebuiau aduse din altă parte. Conducerea căminului sesiza necesitatea procurării unei căruțe și a unei perechi de cai pentru transportul lemnului de foc cât și a alimentelor. Transportul cu căruța proprie se dovedea util și pentru deplasările la cele cinci hectare ale gospodăriei anexe. Sala de mese era spațioasă. Bucătăria era prevăzută cu o cameră de alimente.

Capacitatea de cazare era prevăzută la o cifră dublă celei planificate (de 100 de locuri). Însă nici cele 100 de locuri planificate nu erau acoperite, deoarece totalul celor asistați ai acestui Cămin, în vara anului 1953, ajungea la cifra de 89 de persoane, dintre care 17 erau bărbații iar 72 erau femeile. Numărul celor care sălășluiau într-o cameră era rezonabil: 3-4 persoane.

Personalul administrativ avea de întocmit dosarele celor asistați. La data controlului de la nivel regional (de la Arad) doar șase bătrâni nu aveau dosarele personale deoarece fuseseră aduși de curând de la Miliția Regională Arad. Considerăm că pentru cele două persoane cu rosturi funcționărești (în speță, administratorul – care era, totodată, conducătorul instituției – și contabilul, prevăzut doar cu o jumătate de normă) volumul de muncă global era deosebit de mare. De aceea, credem că ședințele săptămânale de analiză a activității instituției erau justificate și, totodată, necesare. Pentru noi nu a constituit o surpriză faptul că administratorul Manu își înainta demisia peste un an și ceva, stresat și de controale, printre care și cel al “tovarășei Natalia Racoviță, în 9 august 1954”.

Restul angajaților era format din următoarele persoane de sex feminin: o magazioneră, o bucătăreasă, o lenjereasă și două spălătorese. Inspectorul aflat în control (în vara anului 1954) a ținut seama de propunerea conducerii Căminului pentru *lărgirea schemei* cu un *portar*, un om de serviciu (probabil pentru gospodăria anexă) și o *infirmieră*.

Considerăm că merită să reproducem mai jos meniul zilelor de 16 și 17 mai 1954, menționat ca atare în procesul verbal de control mai sus amintit. La micul dejun: o supă falsă, respectiv griș cu lapte; la prânz: supă de carne și varză cu carne, respectiv supă de cartofi și tocană cu carne și macaroane; la cină: lapte cu pâine, respectiv mămligă cu lapte.

Majoritatea efectelor – cu excepția păturilor – erau într-o stare proastă, datorită “uzului îndelungat”.

Planul de muncă al Căminului era defalcat pe trimestre, luni, săptămâni, zile și persoane. Programul zilnic, de pildă, era desfășurat între deșteptare și stingere (de la ora 7 la ora 19). Ceea ce este interesant pentru noi, cei de astăzi, era munca educativă cu asistații. Citirea (individuală sau în grup) a articolelor de fond din ziarul “Scânteia” constituia, probabil, singura formă de desfășurare a celor două ședințe săptămânale cu asistații. Căminiștii sau conducerea acestuia își propuseseră – probabil, la sugestia de sus – o întrecere socialistă cu Căminul de la Tămand (un fost fermaj al „grofului” de la Mocrea, situat în câmp, la nord-vest de orașul Ineu, destinat țăranilor cooperatori pensionari²⁴). Intenția de mai sus ne poate duce cu gândul la caracterul ambiguu (rural – urban) al acestui cămin.

Situația gospodăriei anexe în vara anului 1954 era următoarea: cele 5 hectare de teren agricol erau cultivate cu porumb (2 ha), cartofi, ceapă, usturoi, ardei, varză și roșii (1 ha), restul de 2 ha fiind lăsate pentru fânăță. Cu toate că tocmai atunci începuse construirea cocinii pentru porci, Căminul de bătrâni dispunea de șase porci de câte 6 luni, dintre care trei erau scrofițe gestante²⁵.

Am simți *nevoia unui termen de comparație*, pentru a situa mai bine locul Căminului nr. 1 Lipova (cu un efectiv de 74 de asistați și 26 de locuri vacante) față de celelalte patru cămine din cuprinsul regiunii Arad. Dar o considerăm, în economia lucrării de față, drept o încărcare inutilă. Așa că ne mărginim la o analiză comparativă a numărului vîrstnicilor rezidenți existenți (“asistați”) și a locurilor vacante în cursul primului semestru al anului 1954, cu precizarea că singurul cămin cu profil de spital era Căminul Spital nr. 2 din orașul Arad, având un efectiv de 95 de asistați și 5 locuri vacante.

Aici s-ar cuveni să deschidem o paranteză. În Darea ei de seamă pe anul 1955, Rozalia Popescu, în calitatea ei de șefă a Secțiunii de prevederi

²⁴ Acest Cămin de „bolnavi cronici” a supraviețuit până în anul 2006, când a devenit mănăstire de călugărițe. Iar cei ocrotiți de acolo au fost mutați în orașul Ineu, primind îngrijire în cadrul unui Spital paleativ. Mulțumesc pentru informație d-lui Aurel Dragoș din Ineu.

²⁵ DJANA, *Fondul Sfatul Popular Regional Arad, Secțiunea muncă și prevederi sociale*, Dos. 1/ 1950-1955, f. 154-155 v.

sociale a Regiunii Arad, remarcă încă de pe atunci că erau necesare 200 de locuri pentru Căminul-spital. Au trecut câțiva ani până când Căminul din Radna – care era destinat ocrotirii *nepensionarilor* – avea să-și schimbe profilul în acest sens. Aici e bine să remarcăm faptul că și la Căminul din Radna existau simptome care îi îndrituiau pe funcționarii Secțiunii regionale în sensul creării unei secții de spital la Căminul din Radna “cu condiția să aibă și o soră”. Închidem paranteza și revenim la situația din anul 1954 a efectivelor celor asistați. Astfel, Căminul nr.3 din orașul Arad – destinat pensionarilor – avea 59 de asistați și un singur loc vacant. Celelalte două cămine de bătrâni – destinate nepensionarilor – situate în mediul rural, aveau un profil corespunzător. Era vorba de Căminul nr.4 din Tămand (un fel de sălaș sau fermaj din apropierea orașului Ineu, situat la vreo 300 m de Halta C.F.R. cu același nume), având 92 de asistați și 33 de locuri vacante; și, în sfârșit, de Căminul nr.5 de la Comloșul Mare (comună bănățeană, situată la vreo 60 km sud-vest de Arad, prevăzută cu gară C.F.R.), având cei mai puțini rezidenți: 47 de asistați și trei locuri vacante²⁶.

Criza conducerii Căminului de Bătrâni din cartierul Radna al orașului Lipova (din cea de-a doua jumătate a anului 1954) a constituit un moment insolit în existența acestuia.

Așa după cum menționasem ceva mai sus, în viața Căminului de bătrâni din cartierul Radna a început o perioadă, nu îndeajuns de justificată, de severitate a inspecțiilor din partea secțiunii de resort de la conducerea regională. Astfel, *raportul de activitate* din data de 9 august 1954 găsea “nereguli /mărunte, după părerea noastră/ în administrarea materialelor” de la magazia Căminului de bătrâni nr.1. O altă observație a raportului atrăgea atenția asupra faptului că personalul de serviciu servea masa /la cantina Căminului – n.n./ “deși Secțiunea Comercială nu o permitea”²⁷.

După acest control, administratorul Manu și-a dat demisia, urmând să fie instalat un alt administrator, al cărui nume nu reieșea din hârtiile arhivistice rămase. *Controlul din luna octombrie 1954*, efectuat de data aceasta de către medicul inspector de pe lângă Secțiunea de muncă și prevederi sociale, dr. C.Storper, consemna, printre altele, vizita la Căminul de Bătrâni din raionul Lipova în felul următor: având “un efectiv 92 de asistați, este bine amenajat; și tov./arășul/ administrator nou instalat s-a preocupat de aprovizionarea cu alimente și lemne de foc, împreună cu tov./arășul/ magazioner” /probabil același care funcționase și sub vechiul administrator/. Mâncarea este destul de bună. Curățenia lasă de dorit din

²⁶ *Ibidem*, f. 148.

²⁷ *Ibidem*, f. 194.

lipsa de personal de serviciu și a spațiului mare de curățat”²⁸. Constatările medicului erau conforme cu realitatea și nu aduceau elemente noi în problematica administrării unei astfel de instituții.

De fapt, scopul principal al acestei inspecții era altul. El era consemnat concis astfel: “problema mutării Căminului Spital din Arad la Lipova – discutată de către Comitetul Executiv al Sfatului Regional cu Tov. Ministru adj. Cismașu, în scopul cedării clădirii /din Arad – n.n./ pentru instalarea unei întreprinderi – a fost deocamdată amânată”. Textul definitiv al acestui proces-verbal, dactilografiat la Arad, ne-a sugerat existența unei discuții prealabile a medicului inspector cu președintele Sfatului Popular Regional Arad. Urmarea acestui dialog a fost vizibilă în redactarea următoarelor rânduri de proces verbal pe care-l rezumăm parțial: “nu ar fi oportună mutarea aceasta” din două motive: a) existența Cantinei populare în incinta Căminului Spital; b) existența, pe rolul priorităților, a unui Centru de trecere pentru “cei citați la C.M.E.C.M.”²⁹.

Se pare că rămânerea pe mai departe în cartierul Radna a Căminului de bătrâni nr. 1 a stins situația de criză ivită în administrarea destinului acestuia. Să ne explicăm prezumția. În intervalul de două săptămâni dintre inspecția medicului de resort, mai sus menționată, și controlul financiar-contabil din zilele de 26-27 octombrie 1954 întreprins la Sfatul Raional Lipova, fostul administrator Manu Teodor, “demoralizat” s-a deplasat la București. Cu multă probabilitate, el a căutat înțelegere pentru nemulțumirile personale și profesionale acumulate. Între timp, noul administrator se confrunta cu aceleași greutăți. Însă, se pare că nu reușea să le facă față, deoarece controlul de stat sus-menționat scosese la iveală *diferențe nejustificate* între evidențele Căminului de Bătrâni și cele ale Oficiului de Aprovizionare de la Arad³⁰.

Nedispunând de informații scrise despre urmările acestui control, nu ne rămâne decât să presupunem că spre sfârșitul trimestrului IV al anului 1954 sau la începutul trimestrului I al anului 1955 era *reinstalat Teodor Man* (sau Manu – cum figurase anterior) în postul dificil de conducător și, totodată, administrator al Căminului de Bătrâni de la fosta mănăstire franciscană de călugări Maria-Radna.

Progresele realizate în cursul anului 1955 s-au datorat într-o bună măsură calmării situației de criză amintită mai sus. Reinstalarea în post a lui Teodor Manu l-a determinat pe acesta din urmă să facă eforturi deosebite

²⁸ *Ibidem*, f. 208.

²⁹ În faza actuală de documentare nu suntem în măsură să explicăm semnificația prescurtării de mai sus. Cf. *ibidem*, f. 209.

³⁰ *Ibidem*, f. 214.

pentru îmbunătățirea situației generale, precară, a Căminului de Bătrâni. În felul acesta voia să le demonstreze tuturor că fusese neînțeleș și nedreptățit. Activitatea sa a durat până la 1 noiembrie 1955, în urma demisionării sale din post. I-a urmat Gheorghe Ștefan, noul administrator, care va beneficia de treptele realizate cu atâta efort de către antecesorul său. Merită să prezentăm progresele survenite în ultima perioadă de administratorat a lui Teodor Manu, mai ales că actele de arhivă ale Secțiunii de Prevederi Sociale ale Raionului Lipova au pierit în urma inundației catastrofale din 17 mai 1970 a râului Mureș. Iar actele trimise de către această Secțiune – începând din anul 1956 – către forul ierarhic superior de la Timișoara trebuiesc căutate și cercetate la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Timiș, cu sediul în municipiul Timișoara. În *ședința de analiză a muncii*, din data de 6 iulie 1955, desfășurată la sediul Secțiunii de Prevederi Sociale din Arad, privitoare la activitatea acesteia, administratorul Manu T. a avut ocazia să-și prezinte raportul. De acolo reieșea că reușise să depășească cifra de plan prevăzută; de asemenea, că a realizat 95% din planul de muncă trasat. Raportul, așa cum era el întocmit, dădea seama despre îmbunătățirile survenite. Gospodăria-anexă avea o suprafață dublă față de cea inițială (10 ha), fiind în întregime însămânțată; suprafața porumbiștei era în acel an de 3 ha; până atunci (6 iulie 1955) fuseseră executate două prașile de către asistați; tot aici se cuvine să adăugăm faptul că la munca câmpului nu erau solicitate femeile; gospodăria mai avea în dotare, pe lângă cei patru porci existenți – al căror număr avea să sporească la 10, la data de 19 decembrie 1955 – doi cai și, probabil, o căruță (ea nefiind amintită în mod expres – după părerea noastră); alte vite în afară de *cai* nu apar menționate în mod expres dar atunci ne întrebăm de ce fânul servea pentru “aprovizionarea vitelor”?; existau și păsări de curte. Pentru întreținerea acestora au fost puse la dispoziție economiile realizate de către Cămin. Schema personalului fiind completă, însemna că omul de serviciu angajat pentru gospodăria anexă exista și își desfășura activitatea complexă ajutat de către ceilalți angajați cât și de către asistații din cămin la unele lucrări agricole. Aratul pământului, în schimb, avea loc cu concursul S.M.T./ Stația de Mașini și Tractoare/. Ceea ce ne apare drept o noutate era faptul că gospodăria anexă furniza lemnele de foc. De aici se poate deduce că acolo erau tăiate și apoi erau transportate cu căruța până la Cămin. Totalul combustibilului planificat pe anul 1955 consta în cele 23 de tone de lemne de foc, după cum reieșea din Darea de seamă a Secțiunii de Prevederi Sociale Lipova, de pe trimestrul IV a anului 1955, semnată de către funcționarul Cucu. Administratorul Manu considera că fondurile pentru combustibil erau insuficiente. Din Darea de seamă semnată de administratorul Ștefan reieșea că existau oarecari dificultăți în

aprovizionarea cu lemne de foc din cauza distanței prea mari (25-30 km) de locul din pădure până la Cămin. Cineva dintre cei prezenți la ședința de analiză din vara anului 1955 a raportului prezentat de către conducătorul Căminului de Bătrâni, îi recomanda acestuia să-și instaleze *injectoare* /cu motorină pentru Bucătărie, folosind experiența Căminului Spital /de la Arad/.

Cât despre locul și reamplasarea Gospodăriei anexe, ea a făcut obiectul aceleiași ședințe de analiză a muncii (din data de 6 iulie 1955), fără a se fi putut lua vreo hotărâre în sensul dorit, adică de apropiere de Cămin, pe undeva în raza teritorială a intravilanului Lipovei. Motivul principal invocat l-a constituit criza de locuințe din oraș.

Paza contra incendiilor se afla într-o situație deficitară în sensul că lipsea un “aparatur de incendiu”, necesar pentru o clădire atât de mare cum era fosta mănăstire.

Clădirea Căminului era electrificată în proporție de 75%, fără a se specifica porțiunea de 25% neelectrificată. Oricum, unicul radioreceptor, conectat la sursa de curent electric, din dotarea instituției, era pentru moment defect, fiind destul de vechi. Lipsa acestui mijloc mediativ era suplinită de prezența episodică a celor trei echipe culturale (în cursul primului semestru al anului 1955) cât și de existența bibliotecii de împrumut (nu se știe de când ființa) a cărei evidență era condusă de către conducerea Căminului.

Recent înființatul atelier de tâmplărie beneficia, și el, după părerea noastră, de o sursă de curent electric.

Alte reușite ale acestui an le-au constituit înființarea unui *atelier de țesătorie* (de preșuri) împreună cu un *atelier de croitorie* (pentru fețe de pernă și plapome), susținut cu forțe proprii, cât și amenajarea unui *atelier pentru confecționarea ștergătoarelor pentru picioare* (folosind foile de porumb). În aceeași ședință cineva întrebase dacă era posibilă antrenarea asistaților la bobinarea deșeurilor de fire; i s-a răspuns că aceștia pot fi antrenați la o astfel de muncă. Însă una era dorința celor din cadrul Secțiunii de Prevederi sociale și alta era părerea asistaților în această ultimă privință. La sfârșitul anului 1955, noul administrator, Ștefan, raporta că “alte ateliere nu s-au mai putut înființa deoarece, cu toată munca de lămurire /.../ nu s-a putut ajunge să fie convinși să lucreze”; argumentul lor era simplu: “costul lucrului să fie atribuit numai lor, la cei ce lucrează”.

În pofida greutăților mari, întâmpinate “în aprovizionarea cu materiale textile, îmbrăcăminte și încălțăminte”, aceste ateliere nou înființate au îmbunătățit dotarea camerelor de locuit, mai ales că se completaseră necesitățile de inventar moale pentru asistați.

Mari greutăți erau semnalate, cu toate acestea, în procurarea echipamentelor pentru asistați. Paradoxul creat de către minister era următorul: procurarea echipamentelor era prevăzută pe cale bănească, însă Banca locală nu avea voie să scoată numerarul, motivând că singura cale ar fi viramentul.

Înzestrarea Căminului cu mobilier era deficitară. Încercarea de redistribuire de la școli suferise un eșec. Nu mai amintim faptul că nici ușile nu au fost încă reparate datorită lipsei unor prevederi bugetare referitoare la aprovizionarea cu materiale.

Ceea ce ne poate uimi astăzi este faptul că Popescu Rozalia afirma ritos în Darea ei de seamă pe anul 1955 următoarele: cele cinci cămine – cu mici excepții – nu erau corespunzătoare din punctul de vedere al clădirii. Ele necesitau *reparații*. La Căminul din Radna, cei 45.000 de lei primiți pentru repararea zidului de susținere s-au pierdut datorită lipsei unui deviz de lucrări cât și datorită pierderii “planului forțelor de muncă” în valoare de 13.000 de lei.

O veche problemă nerezolvată o constituia *lipsa medicamentelor*. Abia în cursul primului semestru al anului 1955 ea a fost rezolvată, ele “fiind primite gratis de la Spital, la prescripția medicului”.

Un ultim aspect al anului 1955 îl constituia insuficiența salariilor personalului de conducere. Chiar Popescu Rozalia, de la înălțimea autorității sale se întreba de ce contabilii și administratorii primesc salarii minimale. Ea propunea mărirea lor³¹.

Spre deosebire de alte castele și conace, fosta mănăstire de la Radna s-a bucurat de o soartă relativ ușurătoare dacă ne gândim la faptul că, de pildă, castelele de la Bulci și Mocrea trecuseră imediat după etatizare în folosința și proprietatea Ministerului Agriculturii și Silviculturii. Această situație, oarecum necorespunzătoare avea să fie remediată prin trecerea lor în proprietatea și folosința Ministerului Sănătății în cursul anului 1954³².

Căminul de Bătrâni din incinta fostei Mănăstiri franciscane din cartierul Radna al orașului Lipova a supraviețuit până în primul deceniu al secolului al XXI-lea, revenind în proprietatea Ordinului romano-catolic franciscan sub denumirea de Bazilica Maria-Radna. Era vorba de o adecvare la perenitatea neîntreruptei tradiții anuale de pelerinaj religios cu ocazia zilei de 15 august (sărbătoarea Sfintei Fecioare Maria).

Ideea de ocrotire socială pătrundea în limbajul oficial al Căminelor de bătrâni, începând din anul 1955. În Darea de seamă a Secțiunii de Prevederi sociale de pe lângă *Sfatul Popular Raional Lipova*, pe perioada 1

³¹ *Ibidem*, dos. 1/1954-1955, f. 214, 274-276, 282; dos. 9/1955, f. 257-258, 272, 279-285.

³² *Ibidem*, Secțiunea Secretariat, dos. 58/1954, f. 22.

ianuarie-30 septembrie 1955, se făcea precizarea că bătrânii erau numiți “ocroțiți” și nu asistați³³.

Grija pentru *pensionari* s-a concretizat în înființarea *Caselor de ajutor reciproc*. Primele astfel de asocieri neguvernamentale au apărut la Arad și Lipova. În cursul anului 1954 se înființa cea din Lipova; însă nici în anul 1955 nu avea ateliere precum avea Aradul (de pantofărie, croitorie, bobinărie și cârpit saci la domiciliu). Motivul invocat pentru situația de la Lipova consta în faptul răsfirării membrilor săi “prin diferitele comune ale raionului”³⁴.

Ceva mai târziu decât la Ineu, a apărut în orașul Chișineu-Criș un Spital paleativ (destinat bolnavilor cronici), după anul 2010, în edificiul noului Spital Matern desființat.

/Comunicare susținută în sala „Regina Maria” din incinta Primăriei Arad în
ziua de 28 noiembrie 2015/

³³ *Ibidem*, Secțiunea Muncă și Prevederi Sociale, dos. 9/ 1955, f. 123.

³⁴ *Ibidem*, f. 227.

**Laurențiu Oanea, secretar al Marii Adunări Naționale de la
Alba Iulia**

**Laurențiu Oanea, secretary of the Great National Assembly
in Alba Iulia**

*Corneliu Pădurean
corpad@gmail.com*

Abstract

Laurențiu Oanea, was one of the secretaries of the Great National Assembly in Alba Iulia on 1 December 1918, where the union of Transylvania with Romania was decided. He was also secretary of the Central Romanian National Council in Arad, who organized and led the Romanians' action in Transylvania in the autumn of 1918, culminating in the historic decision of Alba Iulia.

In this capacity, he carried out a secret mission to Iași, where the Government of the Kingdom of Romania was taken refuge after the occupation by the German army of Bucharest.

Key words: secretaries of the Great National Assembly in Alba Iulia.

Între cei care au trudit pentru făurirea țării de la 1918, există și personaje mai puțin cunoscute în cadrul istoriografiei românești și cu atât mai mult publicului larg. Scrisul istoric s-a concentrat mai cu seamă asupra liderilor Marii Uniri, fie ei membrii ai Consiliului Național Român Central de la Arad, ori ai Comitetului Executiv al Partidului Național Român, sau oameni politici importanți ai românilor din Transilvania. Au fost însă și numeroși militanți a căror contribuție la împlinirea idealului național a fost semnificativă, deși nu s-au aflat în lumina reflectoarelor timpului ori a scrisului istoric. La împlinirea unui secol de la Marele Act al Unirii Naționale, credem că facem dreptate acestor „anonimi”, sau măcar unora, dacă îi amintim, ori reamintim și pe ei. În încercarea noastră de restituire, ne-am oprit asupra lui Laurențiu Oanea.

Cine a fost Laurențiu Oanea? La această interogație retorică, încercăm să dăm un răspuns, din păcate limitat de insuficiența informațiilor pe care le avem la dispoziție. Pentru a da un răspuns simplu, precizăm că a fost un avocat și om politic ardelean, care a fost unul dintre secretarii Marii Adunări Naționale de la 1 Decembrie 1918.

S-a născut în anul 1888, la Sângeorz-Băi, în județul Bistrița-Năsăud. A urmat cursurile școlii primare din localitatea natală. Și-a continuat studiile la celebrul Liceul grăniceresc din Năsăud, înființat la 4 octombrie 1863, care a dat țării numeroși absolvenți, mulți dintre ei devenind nume de referință în domeniile în care au activat. Îi amintim pe George Coșbuc, Liviu Rebreanu, Ion Pop Reteganul, patriarhul Miron Cristea, mitropolitul Nicolae Bălan, istoricul Virgil Șotropa, pentru a-i aminti doar pe câțiva dintre ei.

După absolvirea claselor de liceu, între anii 1907 și 1911, ca și mulți dintre tinerii români ardeleni, a urmat studiile de drept la Universitățile din Cluj, Budapesta, Graz și Viena. După terminarea studiilor superioare, a început să profeseze ca avocat la Târgu Mureș, iar din anul 1919 în baroul județului Ilfov. Începând cu anul 1908, a practicat și jurnalismul, colaborând la diverse publicații din Transilvania.

După intrarea României în ziua de 27 august 1916, în Primul Război Mondial, a fost arestat la fel ca și alți intelectuali, de către autoritățile maghiare și internat în lagărul de la Șopron, între anii 1917-1918. Cu acest prilej trist din viața sa, l-a cunoscut conform relatărilor sale, pe Ștefan Cicio Pop, care în calitate sa de deputat în Parlamentul de la Budapesta, i-a vizitat pe românii internați la Șopron, în două rânduri¹.

O primă vizită a avut loc în luna februarie 1917, cu prilejul avertizării celor internați, asupra demersului inițiat de către mitropolitul Vasile Mangra, în favoarea guvernului maghiar, condus de către Tisza István. În condițiile intrării României în Primul Război Mondial, la solicitarea primului ministru ungar, el a întocmit o declarație de loialitate față de guvernul Ungariei, pe care dorea să își pună semnătura cât mai mulți români ardeleni. Ștefan Cicio Pop a cerut celor internați să refuze semnarea respectivului document, iar mesajul său să fie răspândit tuturor celor internați în comitatul Șopron.

Conform lucrării memorialistice întocmită de către Laurențiu Oanea, respectivul document, intitulat „Manifestațiunea patriotică a Românilor din

¹ Laurențiu Oanea, *Dr. Ștefan Cicio Pop. Un titan în luptele național-politice ale românilor din Transilvania și părțile românești din Ungaria 1865-1934*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, anexe, glosar, album de Felicia Aneta Oarcea, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2008, p. 115.

Ungaria”, nu a fost semnată de niciun internat, fiind adunate din întreaga Transilvania doar 179 de semnături².

Cea de-a doua vizită a avut loc în luna octombrie a aceluiași an 1917, când Ștefan Cicio Pop, a cules date despre starea românilor care au fost internați, majoritatea dintre ei fiind intelectuali. Urmarea vizitei deputatului arădean, a fost interpelarea pe care a făcut-o în data de 24 octombrie 1917 în Parlamentul Ungariei³.

Demersurile inițiate de către Ștefan Cicio Pop au dat în cele din urmă rezultate. În lunile mai, iunie 1918, internații au fost eliberați și au putut să se reîntoarcă la casele lor. Conform opiniei lui Laurențiu Oanea, în toamna anului 1918, în semn de recunoștință pentru intervenția sa, mulți dintre foștii internați de la Șopron, s-au pus în slujba președintelui Consiliului Național Român Central, participând la organizarea consiliilor și a gărzilor naționale române locale⁴.

După eliberarea sa din lagărul de la Șopron, Laurențiu Oanea a venit la Arad în primele zile ale lunii noiembrie, la chemarea lui Ștefan Cicio Pop. În zilele de 1-2 noiembrie 1918, s-a mutat în orașul de pe Mureș, sediul Consiliului Național Român Central, constituit la sfârșitul lunii octombrie la Budapesta. După cum se știe, acest organism a reprezentat interesele românilor din Transilvania, până la întrunirea istoricei Adunări Naționale din 1 Decembrie 1918, de la Alba Iulia. C.N.R.C., a avut în componența sa, șase membrii ai Partidului Național Român și șase membrii ai Partidului Social Democrat din Ungaria, secția română. La Arad, a ocupat funcția de secretar al Consiliului Național Român Central.

La începutul lunii noiembrie, a fost chemat la Dej de către membrii locali ai Consiliului Național Român Central, Teodor Mihali și Alexandru Vaida Voevod. De aici, a fost trimis într-o misiune secretă la Iași, unde se afla în refugiu guvernul regal al României. Alături de cei doi, la întâlnirea cu Laurențiu Oanea, a participat și Emil Hațieganu, președintele Consiliului Național Român din Cluj. Aceștia i-au înmânat delegația, o scrisoare, și i-au transmis instrucțiuni verbale cu privire la problemele de soluționat. Despre misiunea sa, știa doar membrii C.N.R.C. și câțiva dintre apropiații săi, pentru a nu periclita siguranța misiunii și pentru a asigura reîntoarcerea sa la Arad.

Rostul acestei deplasări a fost acela, conform celor afirmate de către Laurențiu Oanea, de a da guvernului României „cele mai noi informații

² *Ibidem*, p. 110.

³ *Ibidem*, p. 116.

⁴ *Ibidem*.

despre situațiile create și despre interesele națiunii române din Transilvania, cerându-se totodată și indicațiile necesare în vederea adunării naționale în curs de convocare și a intereselor superioare de stat, legate de unirea Transilvaniei cu România, ținând seama de unele elemente de fapt de o gravitate care trecea peste interesele locale transilvănene și atingea o problemă diplomatică și de politică externă”⁵.

De la Dej, s-a îndreptat spre Vatra Dornei, de unde și-a continuat călătoria spre Iași.

La Iași, i-a înmănat primului ministru al României, Ion I. C. Brătianu, scrisoarea de la Dej și i-a informat pe oficialii români despre măsurile întreprinse de către C.N.R.C. precum și asupra situației din Transilvania. La întâlnirea la care a participat și șeful marelui stat major al armatei române, generalul Constantin Prezan, a mai precizat că „ajutorul armatei române, solicitat prin scrisoarea adusă de la Dej, nu a fost o necesitate de vreo stare de lucruri revoluționare din Transilvania, pe care, ...Consiliul Național și gărzile naționale o stăpânesc în mod ferm...”⁶.

La plecarea din Iași, șeful guvernului român i-a înmănat o scrisoare adresată lui Ștefan Cicio Pop, președintele Consiliului Național Român Central, datată la 14 noiembrie 1918.

Drumul de întoarcere a fost relatat în aceeași lucrare pe care am amintit-o la nota 5. În ziua de 14 noiembrie, a părăsit Iașul, împreună cu delegații guvernului României pentru Dej, Solomon Halița și Ioan Bordea. Aceștia aveau misiunea de a menține legătura între guvernul de la Iași și Regimentul 1 grăniceri de la Vatra Dornei, cu marele stat major al armatei române. Cei doi delegați aveau și misiunea de a aduna informații despre posibilitățile de aprovizionare a armatei, care urma să intre în Transilvania⁷. Pentru efectuarea călătoriei, li s-a pus la dispoziție două automobile și un camion cu combustibil. Drumul a fost mult îngreunat de zăpezile căzute în Moldova.

Trecând prin Vatra Dornei, Bistrița a ajuns cu ceilalți companioni la Dej, unde s-a reîntâlnit cu Teodor Mihali și Alexandru Vaida Voevod, pe care i-a informat asupra misiunii sale. De aici și-a continuat drumul spre Cluj, împreună cu alți doi ofițeri români care s-au oprit la Turda⁸. La Cluj, a obținut o legitimație în limba maghiară din partea Consiliului Național

⁵ Idem, „Delegarea mea la guvernul român de la Iași. Motivele care au provocat-o și sarcinile primite” în *Anuarul Liceului Pedagogic Arad pe anul 1977-1978*, Arad, 1978, p. 177.

⁶ *Ibidem*, p. 178.

⁷ Laurențiu Oanea, *Dr. Ștefan Cicio Pop*, p. 17.

⁸ *Ibidem*, p. 18.

Maghiar, pentru comisarul guvernamental de la Arad, Várjássy Lajos. De la Cluj, și-a continuat călătoria la Teiuș, de unde cu un tren de noapte a plecat spre Arad.

După sosirea lui în data de 19 noiembrie, a plecat direct la casa lui Ștefan Cicio Pop, sediul C.N.R.C. Aici a înmănat scrisoarea adusă de la Iași, făcând și o informare asupra misiunii sale. În aceeași zi, s-a hotărât convocarea unei ședințe a membrilor C.N.R.C. și a comitetului executiv al Partidului Național Român, pentru data de 20 noiembrie. Având în vedere numărul mare a celor care urmau să participe la întrunire, sediul C.N.R.C. fiind neîncăpător, ședința a avut loc la Școala de fete de lângă sediul Episcopiei ortodoxe a Aradului. Ștefan Cicio Pop a prezentat participanților scrisoarea primită de la Iași. În urma întrunirii s-a hotărât convocarea Adunării Naționale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. Convocatorul a fost publicat în ziarul *Românul* din data de 21 noiembrie.

Se pare că au mai fost încă două delegații care au plecat din Arad. Una a fost compusă din Nicolae Bălan, viitorul mitropolit al Ardealului și căpitanul Victor Precup. Cealaltă delegație i-a avut în componență, pe Gheorghe Crișan și Teodor Roxin⁹.

La Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, Laurențiu Oanea a fost unul din secretarii acesteia, alături de istoricul Silviu Dragomir și alții.

După Marea Unire, a fost ales de mai multe ori deputat de Năsăud în Parlamentul României, iar în anul 1931 a ocupat și fotoliul de senator.

În anul 1930, a fost ales președinte al „Uniunii foștilor întemnițați și internați din motive politice”.

În acest timp, a continuat să profeseze ca și avocat în baroul Ilfov, continuând să colaboreze la publicații de drept.

După instaurarea regimului comunist, casa sa din București a fost naționalizată, fiindu-i permis să locuiască la subsol, unde a și fost vizitat în anul 1967 de către profesorul arădean, Vasile Popeangă, preocupat de a se documenta în legătură cu evenimentele Marii Uniri¹⁰. „Asta e casa mea și vezi unde stau. Nu mi-au lăsat nici măcar o cameră sănătoasă sau un apartament”¹¹, îi mărturisea el vizitatorului arădean.

Aceasta era „răsplata” regimului comunist, pentru apărarea comuniștilor în procese pe timpul în care se aflau în ilegalitate¹². Se pare că

⁹ Vasile Popeangă, *Eparhia Aradului în perioada instituționalizării culturii naționale. 1807-1948*, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2006, pp. 273-274.

¹⁰ Laurențiu Oanea, *op. cit.*, p. 11.

¹¹ *Ibidem*, p. 12.

¹² *Ibidem*, p. 13.

același regim comunist, a încercat să profite de legăturile lui cu Franța, pentru a influența atitudinea presei de aici față de Ion Gheorghe Maurer, primul ministru al României. Din aceste considerente, a primit un pașaport pentru a putea călătoria în Franța, fiindu-i instalat și un post telefonic, pentru a putea comunica mai ușor cu comuniștii interesați de legăturile sale. Unul dintre fiii săi era stabilit acolo, refuzând să se mai întoarcă în țară, după ce și-a efectuat studiile superioare.

În ciuda faptului că regimul comunist l-a condamnat să locuiască într-o încăpere insalubră, patriotismul său fierbinte l-a împiedicat să rămână în Franța, deși a avut această posibilitate oferită chiar de regimul totalitar, prin pașaportul cu dată nelimitată care i-a fost emis. „Doresc să mor aici și să fiu înmormântat în pământul țării mele pentru care am luptat”, mărturisea el în apropierea vârstei de 80 ani¹³.

S-a dovedit a fi un bun cunoscător al evoluției societății, atunci când a profețit că „Comuniștii pe care i-am apărât la procese, vor pieri fiindcă în sufletul lor nu e pic de credință și omenie”¹⁴.

Laurențiu Oanea, a avut grijă în timpul vieții sale, să-și lase amintirile legate de evenimentele Marii Uniri, în câteva lucrări care au rămas în manuscris până la decesul său. La împlinirea a 30 ani de la moartea lui Ștefan Cicio Pop, a demarat această activitate de memorialist. Manuscrisele pe care le-a lăsat se refereau la: *Aradul. Centru acțiunilor național-revoluționare din lunile octombrie și noiembrie 1918*; *Delegarea mea la guvernul român de la Iași. Motivele care au provocat-o și sarcinile primite*; *Dr. Ștefan Cicio Pop. Un titan în luptele național-politice ale românilor din Transilvania și părțile românești din Ungaria 1865-1934*; *Unirea de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918*. După moartea sa, unele din manuscrise, au văzut lumina tiparului cu ajutorul unor inimoși arădeni, care s-au ocupat de editare lor.

În anul 1978, Vasile Popeangă a editat în Anuarul Liceului Pedagogic Arad pe anul 1977/1978, lucrarea referitoare la delegarea lui Laurențiu Oanea la Iași¹⁵. Principala sa lucrare memorialistică, referitoare la Ștefan Cicio Pop, a ajuns în anul 1972, la Complexul Muzeal Arad. Manuscrisul a fost adus probabil de o persoană apropiată lui Laurențiu

¹³ Vasile Popeangă, Participanți la Adunare Națională de la Alba Iulia pe care i-am cunoscut”, în Alexandru Roz (coord), *1918-1998. Aradul și Marea Unire*, Editura Universității „Vasile Goldiș”, Arad, 1999, p. 187.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 186-188.

¹⁵ Laurențiu Oanea, „Delegarea mea la guvernul român de la Iași. Motivele care au provocat-o și sarcinile primite”, sub îngrijirea lui Vasile Popeangă, în *Anuarul Liceului Pedagogic Arad, pe anul școlar 1977-1978*, Arad, 1978, pp. 177-182.

Oanea, care împlinea astfel o dorință testamentară a acestuia, exprimată într-un alt manuscris al său¹⁶. Iată ce spunea în respectivul manuscris: „Lucrarea nu va lua calea tiparului în timpul vieții mele, dar am presimțirea sigură, că după trecerea unei perioade de timp, fie copiii sau nepoții mei, fie instituțiile de cultură, unde voi depune, câte un exemplar al lucrării... se vor îngriji de prelucrarea acestor lucrări, a căror popularizare va fi folositoare pentru generațiile viitoare, care nu cunosc îndeajuns istoria vremurilor și a vieții neamului românesc...”¹⁷.

Laurențiu Oanea a decedat la 29 martie [1970](#) la București, unde a și fost înmormântat.

Bibliografie

- Oanea, Laurențiu, „Delegarea mea la guvernul român de la Iași. Motivele care au provocat-o și sarcinile primite”, sub îngrijirea lui Vasile Popeangă, în *Anuarul Liceului Pedagogic Arad, pe anul școlar 1977-1978*, Arad, 1978.
- Idem, *Dr. Ștefan Cicio Pop. Un titan în luptele național-politice ale românilor din Transilvania și părțile românești din Ungaria 1865-1934*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, anexe, glosar, album de Felicia Aneta Oarcea, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2008.
- Popeangă, Vasile, „Participanți la Adunare Națională de la Alba Iulia pe care i-am cunoscut”, în Alexandru Roz (coord), *1918-1998. Aradul și Marea Unire*, Editura Universității „Vasile Goldiș”, Arad, 1999.
- Idem, *Eparhia Aradului în perioada instituționalizării culturii naționale. 1807-1948*, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2006

Anexa 1

Scrisoarea adresată de către primul ministru al României, Ion I. C. Brătianu, Consiliului Național Român Central, în data de 14 noiembrie 1918, adusă la Arad de către Laurențiu Oanea:

¹⁶ Laurențiu Oanea, *Dr. Ștefan Cicio Pop. Un titan în luptele național-politice ale românilor din Transilvania și părțile românești din Ungaria 1865-1934*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, anexe, glosar, album de Felicia Aneta Oarcea, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2008, p. 13.

¹⁷ Idem, *Unirea de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918* (mss), pp. 2-3, apud Felicia Oarcea, „Studiul introductiv” la Laurențiu Oanea, *Dr. Ștefan Cicio Pop. Un titan...*, p. 14.

Cea mai sfântă aspirațiune a neamului se îndeplinește. Peste suferințele trecătoare, generațiile vor râvni la zilele pe care le trăim.

Fără mirare am văzut că, despărțiți de cele mai grele împrejurări, ne-am regăsit cu aceeași simțire și cu același gând. Grabnică este acum stăpânirea încercărilor vrășmașe ale ungarilor, ale anarhiei, ale demagogiei, prin organizație, prin propagandă, prin forță.

Pentru organizare și propagandă, temeiul este firesc: Unirea desăvârșită a tuturor sufletelor și tuturor ținuturilor.

Toți în jurul regelui, care ține drapelul, simbol al acestei uniri.

Dezvoltarea larg democratică: reforme electorale și agrare, condițiuni de viață pentru muncitorime care să le asigure legitimele lor revendicări și parte de folosință la rodul muncii lor.

Astăzi se grăbește trimiterea forțelor armate, precum s-a cerut.

Reamintind președintelui Dvs. Întâlnirea noastră de la Sinaia, după ce fusese primit de regele Carol, vă zic tuturor cu dragoste frățască:

Credința noastră ne-a mântuit. Să pășim înainte cu neclintită încrederea în menirea neamului și nețărmurit devotament în serviciul lui.

s.s. Ion I. C. Brătianu

III. Societate și Antropologie culturală/Society and Cultural Anthropology

Obiceiuri și tradiții locale străvechi de la Nădlac

Old local traditions and customs from Nadlac

Gabriela Adina Marco*

Biblioteca Universității de Vest „Vasile Goldiș” din Arad

Abstract

Nădlac is characterized by a multi-ethnic and multi-cultural variety. Each community has tried to maintain the past-generations inherited traditions and customs. Today, in Nadlac, there are many mixed families who have inherited the specific folk culture in order to be enriched and passed on to their descendants. Today there are still specific traditions for Christmas, Easter, religious traditions, or gastronomy.

Keywords: customs, Christmas, Easter, traditions, recipes, church.

Nădlacul, acest mic punct de pe harta lumii, este o localitate multietnică, multiculturală, o adevărată Europă în miniatură. Din cele mai vechi timpuri și până în zilele noastre pe la Nădlac s-au perindat numeroase populații. Unele doar au trecut, altele însă au rămas aici. Fiecare, cu trăsături morale specifice, și-a pus amprenta mai mult sau mai puțin pe viața materială și spirituală a localității. Conform ultimelor statistici la Nădlac trăiesc peste zece grupuri etnice, mai mari sau mai mici. Dar cele mai importante comunități etnice sunt reprezentate de slovaci și de români, încă de la începutul secolului al XIX-lea.

Simpla prezentare a caracteristicilor culturale, sociale, istorice a fiecărei etnii în parte, trebuie să fie urmată, firesc, de analiza relațiilor de colaborare existente între membrii comunităților română și slovacă, relații

* Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, Biblioteca Universitară „Tudor Arghezi”, doctorandă la Institutul „George Barițiu” al Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca; mgabi16@gmail.com

care au fost uneori pașnice, iar alteori tensionate, cum este normal și logic. Aceste relații au fost și sunt inevitabile, în primul rând, aplicându-se principiul „bunei vecinătăți”. Trăind unii lângă ceilalți, muncind cot la cot români, slovaci, sârbi, unguri, germani, inevitabil, a început să apară iubirea, ceea ce a dus la întemeierea familiilor mixte. Aceste familii combină tradiții, obiceiuri, cutume a două culturi diferite, formându-se o nouă cultură, mixtă, mai bogată, mai frumoasă. Românii au „împrumutat” de la slovaci; slovacii au „împrumutat” de la români, și așa mai departe. În numeroase cazuri interferența este atât de puternică, încât nu se mai ține minte cine a fost la origine, cine de la cine a „luat”. Adesea între membrii diferitelor etnii s-au putut constata adevărate „competiții” – cine salută primul pe stradă, cine construiește o biserică mai impunătoare și multe altele. Dar această trăire comună, dar, totuși, separată, această competitivitate, a dus și la numeroase conflicte, de multe ori încheiate în mod tragic.

Tradiții religioase slovace. De la naștere și până la moarte viața omului este strâns legată de religie și de biserică. Momentele cele mai importante ale vieții omului (botez, cununie, boală, moarte) sunt strâns legate încă din vremuri imemorabile de Sfintele Taine ale Bisericii și de slujbele religioase. În aceste condiții preotul ocupă un loc aparte în cadrul societății. Acesta participă la toate momentele importante din viața omului, îi cunoaște tainele, dorințele, păsurile.

Biserica era în mijlocul comunităților. Se poate atesta că localitățile nou întemeiate se dezvoltau în jurul bisericii. Prima dată se construia biserica, apoi se extindea tot mai întinsă noua așezare omenească. Iar atunci când biserica devenea neîncăpătoare, credincioșii nu pregetau niciun efort și construiau o nouă biserică, mai mare, mai frumoasă, mai trainică decât cea de dinainte. Biserica aflată în centrul comunității este un element bine determinat și determinant în viața satului. Edificiul bisericii marchează coeziunea societății respective.

Clopotele sunt cele care anunță credincioșii vremea slujbelor religioase, precum și bucuriile sau necazurile care se abăteau asupra comunității respective.

Însă biserica nu influențează viața comunității doar duminica sau în zilele de sărbătoare prin slujbele religioase. În viața de zi cu zi biserica este prezentă prin glasul clopotelor care ritmau viața și activitatea comunităților. De exemplu la prânz, când se auzeau clopotele se întrerupeau îndeletnicirile obișnuite pentru a servi masa. Seara, la asfințit, glasul clopotelor „anunțau” încetarea lucrului de peste zi și vremea de odihnă.

Sărbătorile religioase și calendarul bisericesc împărțeau timpul în timp de lucru sau timp de sărbătoare. Există tradiția că între Sfântul Mare Mucenic Gheorghe (23 aprilie – Sânjorz) și Sfântul Mare Mucenic Dimitrie (26 octombrie – Sâmedru) era timp de vară, iar invers, timp de iarnă. Între aceste sărbători erau purtate haine de vară sau de iarnă, după caz. Mijlocul verii era dată de sărbătoarea Sfântului Proroc Ilie Tesviteanul (20 iulie – Sântilie). Și perioadele de destindere erau determinate tot de biserică. În zilele de sărbătoare de peste săptămână erau organizate târguri (celebrul era Târgul de Fete de pe muntele Găina, din 20 iulie, la Sfântul Ilie). Cu ocazia hramului bisericii se organizau nedei sau rugi, cu cântec, joc și voie bună, după încheierea slujbelor religioase. În fața bisericilor duminica sau la sărbători era organizat „jocul duminical” unde tinerii și tinerele se întâlneau și de multe ori își legau neoficial viețile.

Țăranii erau preocupați de cele materiale, de „pâinea noastră cea de toate zilele”, lăsând cele spirituale pentru preot și învățător. Dar aveau un puternic sentiment religios, nerămânând indiferenți, într-o sărăcie spirituală. În viața țăranilor practicile religioase erau socotite obligatorii, existând chiar o familiaritate aparte a țăranului cu sacralul, pe când la oraș se întâlnește tot mai des fenomenul de desacralizare.

Se întâlnea în lumea satelor o naivitate care accepta prezența supranaturalului, care credea cu tărie în puterea rugăciunii. Orice lucru se începea și se sfârșea cu o rugăciune.

În lumea satului se întâlnește parcă o altă lume, o altă religie, aflată adesea la limita dintre creștinism și superstiție. Acest univers mental aparent imobil și impenetrabil la înnoirile din afară este numit de antropologi „cultura populară”, care cuprinde credințele, valorile, simbolurile, normele de conduită a comunității rurale și a membrilor ei.

La data de 10 noiembrie 1804, au pus piatra de temelie a unei biserici care se afla pe locul unde începând cu anul 1853 funcționa școala centrală slovacă. În cursul anului 1805 la Nădlac au sosit și alte familii de slovaci din ținuturile Gemer și Sztamora Slovacă din Banat. Deoarece localitatea Sztamora Slovacă s-a pustiit prin plecarea în masă a locuitorilor în diferite părți, au fost vândute materialele de construcție din casa parohială, școală, biserică, precum și clopotele. O mare parte a acestor fonduri a fost dăruită de cei ce s-au stabilit la Nădlac bisericii evanghelice de aici.

Piatra de temelie a actualei biserici de rit lutheran a fost pusă la data de 3 mai 1812. Acest lăcaș de cult a fost înălțat de Jozef Hoffer – maestru zidar din Arad. La 16 mai 1822, cu mare slavă, în prezența unui mare număr

de credincioși, biserica evanghelică din Nădlac a fost sfințită de Gabriel Machuľa – seniorul evanghelic din acele timpuri.

La data de 12 octombrie 1804 este numit și primul preot pentru noua comunitate evanghelică de la Nădlac. Este vorba de Jan Keblovsky, care, înainte de a veni aici a fost profesor și preot în localitatea Rožnava (în Slovacia). Până la construirea primei case parohiale, preoții locuiau pe la diverși credincioși. În aceeași situație se afla și învățătorul care locuia și profesa în casele unor binevoitori.

La Nădlac se păstrează un obicei încă de la stabilirea slovacilor în localitate. În turnul bisericii evanghelice există un balcon de unde la fiecare sfert de oră cu o trâmbiță (goarnă) este anunțată ora exactă: la și un sfert sună o dată, la jumătate de două ori, la trei-sferturi de trei ori, cu o goarnă cu un timbru mai subțire, iar la fix sună de atâtea ori cât este ora exactă, cu o goarnă cu un timbru mai grav. De asemenea, în fiecare dimineață la ora 4, se trag clopotele în amintirea orei la care au ajuns primii slovaci la Nădlac.

Obiceiuri de Crăciun. Ceata de colindători¹ se adună la sfânta biserică, unde se săvârșește slujba Vecerniei, în mijlocul lăcașului de cult stând tradiționalul brad împodobit, sub care se află darurile împărțite de Moș Crăciun copiilor cuminiți. În fruntea cetii de colindători merge preotul cu icoana Nașterii Mântuitorului.

Ceata pornește de la casa preotului și nu este ocolită nici casa săracului, nici casa bogatului, pentru că toată lumea trebuie să fie părtașă la bucuria Nașterii Micului Iisus. Gazdele primesc cu bucurie urările și cinstesc colindătorii cu bucate tradiționale (colac, vin fiert, tot felul de bucate alese sau prăjituri și fructe) și bani, potrivit urării:

*Cruce-n casă, cruce-n masă
Rămâi gazdă sănătoasă
Să plătești colinda noastră:
C-un colac mare, frumos
Din pielița lui Hristos
Rămâi gazdă sănătos!*

O altă urare pe care o folosește ceata colindătorilor nădlăcani este una moștenită, de asemenea, din timpuri străvechi:

*Nașterea lui Hristos
Să vă fie de folos
Praznicul ce vine
Să-l petreceți cu bine!*

¹ Obicei povestit de Gheorghe Ienoșdan (75 ani) din Nădlac în 1999, publicat în *Ecclesia* (Nădlac), 1999, anul I, nr. 4 – număr special de Crăciun, p. 7.

La anu' și la mulți ani!

Repertoriul cetei de colindători este format din colinde tradiționale, păstrate și învățate de la bătrânii Nădlacului: *O, ce veste minunată, Trei păstori, Doamne, a Tale cuvinte*. În multe case se urează astfel:

*Puică neagră bagă-n sac
Scoală, gazdă, dă-mi colac.
Nu-mi da micu că mi-i frigu
Și-mi dă mare, bine-mi pare!
Cât roțița plugului
Umple straița pruncului,
Să să ducă-n treaba lui!*

La final, darurile primite sunt împărțite între membrii cetei de colindători.

„De Crăciun se mergea cu o formație de 5 persoane – unul era Irod care era primul, apoi era Voltezar, Melchior și Gașpar, al 5-lea era îngerul.

Când intram în curtea omului (sunau clopoței):

„Cinstiți creștini preaiubiți

Voiți să ne primiți?

Noi cu steaua am venit

Să facem pomenire

De a lui Hristos venire.”

Unii care au vrut să ne primească – „*Poftiți*” alții „*Mereți afară...*”

Dacă eram primiți înăuntru, urmau colinzile. Prima colindă era „*Nașterea*”, a doua era „*Ah! Ce nebunie*” sau „*Oh! Ce nebunie/ Și ce rea mânia!*” Cuprinde povestea lui Irod cel rău care a dat ordin să se taie toți copii „*de 2 ani în jos / Cum era Hristos*”. Atunci a venit Irod și a întrebat pe cei 3 magi „*Cine sunteți voi și care este numele vostru?*”

„Noi suntem magi de la răsărit / După stea am călăuzit

Cunoscând noi ce folos / Ne va aduce Hristos”

„Și cum vă numiți?”

„Eu Melchior mă numesc... Voltezar, Gașpar.

Noi am plecat ca să căutăm / Pe Hristos ca să-l aflăm

Frumoase daruri să-I dăm.”

Atunci Irod zice așa:

„Ce-mpărat poate să fie (și dă cu piciorul în pământ)

Să-mi ia a mea împărăție?

Că sunt împărat tare (și face cu sabia)

Peste toată lumea mare.”

După asta vine „*Împăratul Romei*”

Apoi Irod se plimbă și cei 3 vin și spun:
 „O, Iroade împărate,
 Să trăiești cu sănătate
 Însă dacă vrei să știi
 Noi suntem craii cei trei
 Voltezar, Melchior și Gașpar
 Și noi mergem să căutăm
 Pe Hristos ca să-L aflăm
 Lui frumoase daruri să-I dăm
 Și cu toți să ne închinăm:
 Aur. smirnă și tămâie.”
 Atunci vine o colindă „Vin 3 magi”:
 „Vin trei magi
 La Hristos cu daruri
 Irod i-a chemat
 Unde mergeți i-a întrebat.
 Născutului mergem.”
 Atunci Irod a zis așa:
 „Și veniți să-mi spuneți
 Ca să merg și eu să plec
 Și la Dânsul să alerg
 Să mă-nchin plecat.”
 Asta a fost un lucru cam fals. Atunci a venit:
 „Împărate să trăiești
 Sănătos să-mpărățești.”
 Apoi iarăși „Atunci a venit.”
 „Mărire întru cei de sus”
 Apoi vine „Trei magi s-au întors / Pe la Irod n-au fost”
 Apoi Irod iară repetă:
 „Ce-mpărat să fie
 Să-mi ia a mea împărăție
 Că eu sunt împărat tare
 Peste toată lumea mare.”
 După asta a venit colinda „Veniți astăzi credincioși”.
 Și când am terminat cu colinda asta am ieșit afară din casa omului și
 am spus din ușă: „Întru mulți ani fericiți!”

Tradiții de Paști.

Aventuri la ciocnit ouă²

Înainte de război toți românii din Nădlac ieșeau la ciocnit ouă la sala de joc, la școală, la stradă. Atunci nu era nici un pom acolo. Erau bănci. De la trotuar până la drum era plin de oameni și de copii și se ciocneau ouă. Ca la piață era acolo la sală. Lazăr Neamțu venea de la sălaș la ciocnit.

Ciocnitul era după masă. Până la masă oamenii erau la biserică! De pe la ora 1 era și „joc”.

Oniții³ ciocneau la biserică la ei, dar ei erau puțini.

Ouăle se duceau „pe dusăle”. Ouăle se căutau în dinți.

Ciocnitul cu banul era peste drum la Sferlea și la Grosu. Se ținea oul între degete și se lăsa afară doar puțin. Numai copii se ciocneau cu banul. Copilul dădea cu banul de 1 leu. Dacă se băga banul în ou – ducea oul. Dacă nu – se ducea leul.

Când am fost pe clasă a II-a îmi plăcea tare mult la ciocnit. La asfințitul soarelui toți plecau acasă. Eu nu am plecat. Numai eu eram acolo. Deda (bunicul – n.n.) când a văzut că nu mai vin acasă a venit după mine și m-a dus acasă.

Constantin Birișu – cât era de cald la Paști lua și lecrul (un fel de palton – n.n.) ca aibă multe buzunare: la ștență (veston - n.n.), la lecrul, la pantaloni pentru că ducea multe ouă. Rar când ducea altul de la el. Pentru fiecare ou „trăgea un răs de la mama lui” (se bucura – n.n.). Cunoștea oul cu bătaie ușoară în dinți. Constantin Birișu căuta oul celui cu care ciocnea. Îl căuta și pe al lui. Dădea și oul lui la celălalt să îl caute. Apoi îl mai căuta încă odată. Și tot așa de 3 ori. Asta ca să-l slăbească. Dacă era mai tare oul celui alt, atâta „îl descânta” (îl amăgea – n.n.) să schimbe oul până îl schimba. Și apoi ducea oul. Și iarăși râdea.

Îmi plăcea să merg la ciocnit cu banul. Dar copii ceilalți erau șmecheri. Țineau oul în mână și nu lăsa decât foarte puțin afară. Eu nu am știut să fac așa și am lăsat mult din ou afară. Viorel Roșuț a dat cu banul și a intrat în ou. Și nana (sora mai mare – n.n.) era acolo cu mine să mă apere. Viorel a băgat banul în ou și acum trebuia să îi dau oul. Eu nu am vrut să fac asta. Viorel era mai tare decât mine fiind mai în vârstă și tot încerca să îmi ia oul. Dacă am văzut că nu pot să scap am dat cu oul de pământ!”

„Udatul” fetelor. Comunitatea slovacă⁴ a păstrat până în zilele noastre un străvechi obicei care se desfășoară a doua zi de Paști. Băieții și

² Obiceiuri culese de la Flocoș Teodor (78 ani) în anul 2000 și publicate în *Ecclesia* (Nădlac), 2000, anul II, nr. 4 (8) – Supliment de Paști, p. 5.

³ Greco-catolicii erau numiți „uniți” sau „oniți”.

⁴ Obiceiuri culese de la Marko Ján (84 ani) în anul 1999.

feciorii se adună în cete și pleacă la „udat”. Trec pe la toate casele cu fete din sat. Mare rușine pe casa unde este o fată care a fost „ocolită” de „udători”. În trecut udatul se făcea cu apă, dar în ultimele decenii se realizează simbolic cu deodorant sau parfum.

După ce participau cu toții la slujba religioasă de Paști, în ziua când se așteptau udătorii, fetele se îmbrăcau de sărbătoare și umpleau masa de bunătăți culinare (friptură, plăcinte, cozonaci). Apa era „ascunsă” ca să nu aibă băieții cu ce uda fata. Dar existau fântâni aproape în fiecare curte de gospodar, deci nu lipsea apa. Când intrau băieții pe poartă întrebau dacă gazda are apă, că ei mor de sete că au călătorit toată ziua pe la casele fetelor și nicăieri nu au băut apă. Fata răspundea că nici la ei în casă nu se găsește apă. Atunci băieții fugeau prin curte să prindă fata și o duceau la fântână unde o udao cu o găleată de apă. După încheierea acestui „ritual” străvechi, băieții serveau din bunătățile aflate pe masă, plecând apoi la altă casă în care trăiau fete ca să repete udatul. Totul se încheia seara, după ce toate fetele (sau aproape toate) din sat au fost udate. Unele case erau ocolite, în special dacă fata respectivă a încălcat unele „reguli” nescrise ale vieții de tânăr: existau unele supărări între tineri sau la jocul duminical a jucat cu alt băiat decât cu partenerul stabilit tacit.

A doua zi, adică în ziua de marți după Paști, fetele erau cele care udao băieții. De obicei fetele pândeau pe la porți când treceau băieții și aruncau cu apă. Acest gest era ca un fel de răzbunare a fetelor care au fost ocolite cu o zi înainte sau a fetelor care au fost udate cu o zi înainte, iar acum doreau să simtă și băieții ce înseamnă să fii „udat”.

Tradiție și artă culinară. Pentru orice comunitate etnică, păstrarea identității etnice reprezintă mult mai mult decât simplul fapt de a cunoaște date și evenimente ale istoriei trecute. Un simplu și complex aspect îl regăsim în păstrarea și continuarea tradițiilor culinare ale strămoșilor. Broșura *Cea mai bună rețetă de la bunica / Najlepši recept starej mami*⁵ reunește 24 din cele mai vechi rețete autentice de aluaturi și deserturi, rețete ce au fost culese de elevii nădlăcani de la bunicile lor de origine slovacă și, după cum se spune în introducerea realizată de Elena Rodica Colta, aceste rețete au trecut și pe masa vecinilor, adică a românilor, a ungurilor sau a sârbilor ce locuiesc alături de slovaci.

Slovacii din Nădlac sunt renumiți în țară și străinătate prin câteva produse culinare, adevărate „branduri”: **cârnațul** și salamul de Nădlac (cu o rețetă străveche, toate ingredientele fiind naturale), **colacul** (cozonacul), **griliașul** (un desert din pastă de zahăr ars cu nucă, modelat în cele mai

⁵ *Cea mai bună rețetă de la bunica / Najlepši recept starej mami*, Arad, Complexul Muzeal Arad, 2008, 58 pag.

diverse forme), **kysnute halusky** („găluște tăuțăști” – un desert tradițional, dar care poate fi servit și ca fel principal) se prepară cu brânză, mac, nucă, scorțișoară.

În concluzie, constatăm că încă de la așezarea lor la Nădlac slovaci au avut relații bune de conviețuire cu românii și celelalte etnii care trăiau aici. În popor se spune, cu o undă de admirație pentru timpurile trecute, că dacă se întâlneau pe stradă un slovac cu un român, aceștia se luau la întrecere care dintre ei să salute primul. Deși „separate”, mai ales în vremuri apuse, comunitatea slovacă și cea română din Nădlac au încercat și, în parte, au și reușit să perpetueze peste vremi obiceiuri străvechi. Astăzi, deoarece există numeroase familii mixte, se poate afirma că se creează o nouă tradiție, prin combinarea bogățiilor spirituale ale străbunilor, luând ce este bun și frumos din ambele părți și adaptând tradiția vremurilor moderne pe care le trăim.

Tiron Albani (1887-1976), un luptător pentru Unire mai puțin cunoscut. Medalion bio-bibliografic

Tiron Albani (1887-1976), a less known Fighter for Unification. Bio-bibliography

Mihai-Octavian Groza,
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

Abstract

Tiron Albani (1887-1976) was a journalist, writer and politician, proeminent leader of the social-democratic movement from Transylvania and member of the Romanian National Central Council at 1918, involved in the events that culminated with the realization of Great Romania. Through this micro-monography, I tried to make a short review of the life and activity of Tiron Albani, a figure virtually unknown to the general public. I tried to apprehend the main biographical data (early years, family, education), as well as his political activity (as a member of the social-democratic movement), his journalistic and literary activity (as an editor of several newspapers, as a member of the Union of the Romanian Press from Transylvania and Banat and as an author of several historical and literary books).

Key words: Tiron Albani, biography, politics, journalism, literature.

Tiron Albani (1887-1976), gazetar, scriitor, militant politic, lider marcant al mișcării social-democrate transilvănene, membru al Consiliului Național Român Central, este unul dintre personajele implicate în realizarea Marii Uniri mai puțin cunoscute. Fire autodidactă, modestă, călit în timpul răscoalei țărănești din anul 1907, gazetar la București și Budapesta, acesta și-a adus aportul în toamna și iarna anului 1918 la organizarea muncitorilor din Valea Jiului și a românilor din localitatea Gârbova de Sus în vederea participării la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia. Necunoscută publicului larg și într-o egală măsură necercetată, în contextul comemorării secolului scurs de la izbucnirea Primului Război Mondial și al celebrării

centenarului Marii Uniri, viața și activitatea luptătorului pentru unire Tiron Albani se cere a fi descoperită și valorificată. Astfel, în cele ce urmează, pornind de la puținele materiale editate, publicate în presă sau reviste de specialitate, dicționare sau enciclopedii, precum și de la operele semnate de Tiron Albani, vom încerca să creionăm un mic medalion bio-bibliografic prin intermediul căruia cititorul va descoperi personalitatea complexă, activitatea și opera eroului nostru.

Tiron Albani s-a născut la 2 martie 1887, în localitatea Gârbova de Sus, comitatul Alba Inferioară, într-o familie de țărani. Se cunosc puține detalii despre primii săi ani de viață, însă, dintr-un interogatoriu, la care a fost supus cu ocazia primului său proces de presă, aflăm că și-a început formația pe plan local, unde a urmat „două clase elementare”, continuate, mai târziu, la Budapesta, „cu o clasă de liceu particular, două clase de gimnaziu muncitoresc și Academia Ziaristică, plus cursurile seminariale ale Universității libere”¹. La vârsta de 16 ani, îndrumat de învățătorul Ion Rațiu din Mihalț, a părăsit satul natal, a trecut munții în România, unde, pentru o vreme, a lucrat în atelierul de tâmplărie al bunicului său, din Caracal, după care s-a mutat la Craiova².

La Craiova, într-o manieră autodidactă³, parcurgând literatura vremii, a intrat în contact cu ideile socialiste promovate de Ion Costache Frimu, Ștefan Gheorghiu, Gheorghe Cristescu etc., idei care l-au determinat să participe la răscoala țărănească din anul 1907⁴, în urma căreia a fost arestat. A reușit să evadeze din temniță, să treacă Dunărea și să se refugieze în Bulgaria (alături de alți reprezentanți ai mișcării socialiste, precum George Boeru, Gustav Auerbach, Iosif Ciser, Ion Crețu, Dumitru

¹ Tiron Albani, *Memorii. Din contribuția clasei muncitoare la desăvârșirea statului național român unitar (1 decembrie 1918)*, București, Editura Științifică, 1969, pp. 20-21.

² Gheorghe I. Bodea, „Tiron Albani (1887-1976)”, în *Românul. Serie Nouă*, număr 10, 1993, p. 1.

³ Dintr-un fragment publicat de Constantin Dumitrescu, se poate deduce că formația autodidactă a social-democratului Tiron Albani este ilustrată și de biblioteca pe care acesta a deținut-o, plină „[...] cu cărți de toate genurile și pentru toate gusturile: de la tratate de fizică și agronomie, până la antologii de texte filozofice, în limbi de circulație universală” (a se vedea: Tiron Albani, „Din amintirile unui gazetar”, în volumul *Din lunga timpului bătaie. Anul 1918 în amintirile unor martori oculari*, editat de Constantin Dumitrescu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978, p. 102).

⁴ Despre acest moment, a se vedea: Andrei Oțetea, Ion Popescu-Puțuri (coordonatori), *Documente privind marea răscoală a țăranilor din 1907*, volum I-II, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1977, 1983.

Anghelescu, Iacob Crețulescu, Cristian Racovschi etc.), de unde a revenit în anul 1908, în urma amnistiei lansate de guvernul român⁵.

Revenit în România, la București, și-a reluat activitatea în cadrul mișcării socialiste, din această perioadă datând apropierea sa de Dimitrie Marinescu, Gheorghe Cristescu, Panait Istrati, personalități care l-au inițiat în activitatea ziaristică. Astfel, în scurt timp, a devenit corespondent al ziarului „România muncitoare”, calitate din care, în anul 1911, a fost trimis la Budapesta, moment ce a marcat „logodna” sa cu pana, după cum avea să mărturisească mai târziu⁶.

În capitala Regatului Apostolic al Sfântului Ștefan a reușit să se încadreze în structurile secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria, în anul 1913 fiind numit redactor al ziarului „Adevărul”⁷, oficiosul acestei grupări politice⁸, poziție pe care a ocupat-o până la izbucnirea Primului Război Mondial, când întreaga redacție și-a sistat, temporar, activitatea⁹.

⁵ Alexandru Roz, *Noiembrie 1918. Aradul-capitala Transilvaniei*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2002, pp. 202-203.

⁶ Gheorghe I. Bodea, „Tiron Albani (1887-1976)”, p. 1; Tiron Albani, *Memorii*, p. 19.

⁷ „Adevărul” a fost oficiosul secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria, ziar ce apărea la Budapesta lunar (în perioada 16 august 1903-20 aprilie 1912), săptămânal (în perioada 1 mai 1912-9 august 1914; 8 octombrie 1917-1 decembrie 1918), apoi la Sibiu (în perioada 2 decembrie 1918-20 mai 1926), sub redacția lui Aurel Cristea (1903-1911), Ion Flueraș (1911-1917; 1919-1926), Tiron Albani (1913-1919). Ziarul și-a propus să popularizeze în rândul muncitorilor români din Transilvania și Ungaria ideile socialismului, să contribuie la răspândirea culturii în rândul maselor. Evenimentele sociale și politice (congrese de partid, de sindicat, întruniri și greve muncitorești) ocupau locul principal. Alături de cronici externe și interne, „Adevărul” publica și rubricile „Bibliografie” și „Cărțile noastre”, prin intermediul cărora erau prezentate noutățile editoriale. „Adevărul” a republicat în paginile sale o serie de texte literare, precum: „Împărat și proletar”, de Mihai Eminescu; „Noi vrem pământ”, de George Coșbuc; „Note din Egipt”, de Panait Istrati, sau pasaje din „România muncitoare”. Cu reproduceri din poeziile lui D. Th. Neculuță, „Adevărul” arăta situația grea a muncitorilor și milita pentru rezolvarea problemelor lor sociale (a se vedea: Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Dicționarul presei românești (1731-1918)*, București, Editura Științifică, 1995, p. 20; Ioan Hangiu, *Dicționarul presei literare românești (1790-1990)*, ediția a II-a revizuită și completată, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, pp. 10-11; Ioana Nistor, „Adevărul (Adeverul). Glasul Poporului. O tribună românească pentru unirea tuturor românilor”, în volumul *95 de ani de la Marea Unire (culegere de studii). Volum omagial*, coordonat de Marius Ioan Grec, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2013, pp. 157-166).

⁸ Gheorghe Nistor, „Tiron Albani-martor și militant socialist pentru unire”, în *Steaua. Revistă a Uniunii Scriitorilor*, an XXXIV, număr 11 (438), 1983, p. 23.

⁹ Florea Grapini, *Enea Grapini și ziua cea mare*, București, Fundația „Constantin-Titel Petrescu”, 1999, p. 56.

În timpul Primului Război Mondial, alături de majoritatea liderilor social-democrați, a fost mobilizat și trimis pe front de unde, îmbolnăvinduse, a fost trecut la partea sedentară, în cadrul serviciului sanitar al armatei austro-ungare. În vara anului 1917, în contextul accentuării crizei economice și sociale din monarhia austro-ungară, dar și sub influența tulburărilor din Rusia, secția română a Partidului Social-Democrat din Ungaria, inițial în clandestinitate, și-a reluat activitatea¹⁰. Pe întreg parcursul anilor 1917-1918, Tiron Albani a desfășurat o bogată activitate în vederea reorganizării mișcării social-democrate din Transilvania, acest lucru contribuind la alegerea sa, în urma desfășurării celui de-al IX-lea congres al secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria (22 aprilie-5 mai 1918), în noul comitet central, alături de Ion Flueraș, Ion Mihuț, Bazil Surdu, Enea Grapini, Iosif Jumanca, Teodor Moga, Iosif Renoiu, Vasile Petrașcu, Iosif Mayer, Valeriu Coman, Constantin Crăciun și Victor Olariu¹¹. Cu această ocazie, social-democrații transilvăneni și-au definit planul politic imediat, exprimându-și ferm convingerea că între lupta de emancipare socială și cea națională există o legătură inseparabilă, precum și disponibilitatea de a colabora cu Partidul Național Român¹².

Întruniți în ședință specială, la 25 septembrie 1918, membrii conducerii secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria, analizând atât situația internă, cât și cea a fronturilor de luptă, ajung la concluzia necesității unirii forțelor politice în cadrul unui organism național. Drept urmare, s-a hotărât contactarea conducerii Partidului Național Român, prin liderii săi, deputați în parlamentul de la Budapesta, în vederea constituirii unui consiliu național, pe bază de paritate. Propunerea a fost acceptată, în principiu, detaliile constituirii acestui consiliu național urmând a fi stabilite după întrunirea comitetului executiv al Partidului Național

¹⁰ Ioan Bolovan, Marius Eppel, *1 decembrie 1918. Contribuția social-democraților la unirea Transilvaniei cu România*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2008, p. 21.

¹¹ Tiron Albani, *Memorii*, p. 36; Idem, „Unirea. Amintiri”, în *Apulum*, număr VII/II, 1969, p. 288; Sorin Radu, „Activitatea politică a lui Ion Flueraș până în anul 1918”, în *Apulum*, număr XLII/2, 2006, p. 367; Ioan Bolovan, Marius Eppel, *1 decembrie 1918*, p. 32.

¹² Ioan Bolovan, Marius Eppel, *1 decembrie 1918*, p. 21; pentru trecerea social-democraților transilvăneni de la susținerea principiilor internaționalismului proletar la susținerea unirii Transilvaniei cu România, a se vedea: Sorin Radu, „Internaționalismul și principiile naționale. O perspectivă asupra discursului politic al social-democraților români din Ungaria (1917-1918)”, în volumul *Problema Transilvaniei în discursul politic de la sfârșitul Primului Război Mondial*, coordonat de Valer Moga, Sorin Arhire, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2009, pp. 113-165; Idem, „Une perspective sur le discours politique des Roumains sociaux-démocrates de Hongrie dans les années 1917-1918”, în *Valahian Journal of Historical Studies*, volum 13, 2010, pp. 11-34.

Român programată la Oradea, social-democrații fiind informați în legătură cu acțiunile parlamentare preconizate după aceasta¹³. În urma consfătuirii de la Oradea, liderii Partidului Național Român au adoptat așa-numita „Declarație privind dreptul de autodeterminare a românilor din Transilvania”, declarație prezentată în parlamentul de la Budapesta la 18 octombrie 1918 și care proclama dreptul națiunii române de a dispune liber de soarta sa, principiu la care au aderat, fără rezerve, și membrii secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria¹⁴.

La 29 octombrie 1918, în cadrul unei întâlniri desfășurate la Budapesta, la care au participat Ștefan Cicio-Pop, Teodor Mihali, Alexandru Vaida-Voevod, Aurel Vlad, Aurel Lazăr, Ion Flueraș, Tiron Albani, Iosif Jumanca, Enea Grapini și Ioan Mihuț, la o nouă solicitare a social-democraților s-a hotărât înființarea unui consiliu național al românilor „[...] care să preia conducerea teritoriilor locuite de români”¹⁵. Astfel, la 30 octombrie 1918, în cadrul unei întâlniri desfășurate la hotelul „Cornul Vânătorilor” din Budapesta, s-au pus bazele Consiliului Național Român Central, organizat pe baze de paritate: șase reprezentanți ai Partidului Național Român și șase ai social-democraților, printre aceștia numărându-se și Tiron Albani¹⁶. După câteva zile, la 2 noiembrie 1918, Consiliul Național Român Central și-a mutat sediul la Arad, activitatea efectivă a acestuia desfășurându-se numai cu șase membrii, restul membrilor activând pe teren în vederea organizării consiliilor și gârziilor naționale, un rol important jucând social-democrații în zonele industriale din Transilvania și Banat¹⁷.

Tiron Albani a fost însărcinat cu organizarea minerilor și muncitorilor din Valea Jiului¹⁸. Mai apoi, s-a îndreptat spre satul natal,

¹³ Florea Grapini, „Socialiștii și Marea Unire”, în *Magazin Istoric*, an XXXII, număr 12 (381), 1998, p. 18.

¹⁴ Alexandru Roz, „Declarația de autodeterminare a românilor transilvăneni-Oradea 12 octombrie 1918”, în volumul *Marea Unire din 1918, ideal al tuturor românilor 1918-2003*, coordonat de Alexandru Roz, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2004, pp. 61-62.

¹⁵ Ion Flueraș, „Cum am ajuns la Alba-Iulia”, în volumul *Douăzeci de ani de la Unire. Monografie comemorativă a unirii, volum I, Cum s-a făcut Unirea*, editat de Tiron Albani, Oradea, Institut de Arte Grafice „Grafica”, 1938, p. 167.

¹⁶ Alexandru Roz, *Noiembrie 1918. Aradul-capitala Transilvaniei*, pp. 194-207; Cornel Sigmirean, „Elita românilor din Transilvania la 1918: educație, proiecte și opțiuni politice”, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”. Series Historica. Supliment 1*, 2016, p. 192.

¹⁷ Sorin Radu, *Ion Flueraș (1882-1953). Social-democrație și sindicalism*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012, p. 38.

¹⁸ Ioan I. Șerban, Dorin Giurgiu, Ionela Mircea, Nicolae Josan, *Dicționarul personalităților Unirii. Trimișii românilor transilvăneni la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia*,

Gârbova de Sus, unde a reușit să organizeze alegerea delegațiilor pentru Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, dar și să organizeze comunitatea în vederea deplasării spre Alba-Iulia¹⁹. Delegat oficial la Marea Adunare Națională, din calitate sa de membru al Consiliului Național Român Central, Tiron Albani a participat și la ședința din 30 noiembrie 1918, care a stabilit textul final al rezoluției de unire, social-democrației reușind să impună o serie de puncte (precum formula „[...] *decretează unirea acelor români și a tuturor teritoriilor locuite de dânzii cu România*”, nu „*cu Regatul Român*”, principiul autonomiei provizorii a Transilvaniei sau punctele referitoare la reforma agrară radicală și asigurarea drepturilor muncitorilor)²⁰.

Datorită contribuției aduse la organizarea locuitorilor din Gârbova de Sus, la organizarea și desfășurarea Marii Adunări Naționale, precum și la elaborarea rezoluției de unire, Tiron Albani a fost cooptat în Marele Sfat Național Român, alături de alți 34 de reprezentanți ai mișcării social-democrate transilvănene²¹. Conform unei mărturii, datate 12 septembrie 1943, datorită poziției adoptate în timpul ședinței din 30 noiembrie 1918, privind realizarea unirii și transformarea noului stat într-o republică, Tiron Albani, alături de Emil Isac și Enea Grapini, nu a fost ales la 2 decembrie în Marele Sfat Național Român, fiind cooptat, la 30 iulie 1919, cu ocazia convocării acestuia la Sibiu²². A activat în cadrul acestui organism până la începutul lunii august 1919 când, în urma trecerii noii legi electorale care nu

Alba-Iulia, Editura Altip, 2003, p. 5.

¹⁹ Tiron Albani, *Cum s-a făcut Unirea. Articole suprimate de cenzură din monografia 20 de ani de la Unire de Tiron Albani*, ediție îngrijită și prefață de Istina Sima, Alba-Iulia, Editura Aeternitas, 2012, p. 10; Mihai-Octavian Groza, „Un corpus documentar cenzurat din monografia *Douăzeci de ani de la Unire de Tiron Albani (1938)*”, în volumul *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, XI, coordonat de Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2016, p. 329.

²⁰ Iulian Oncescu, *Texte și documente privind istoria modernă a României (1774-1918)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2011, pp. 673-674; Sorin Radu, *Ion Flueraș (1882-1953). Social-democrație și sindicalism*, p. 53; Sorin Radu, „Internaționalismul și principiile naționale”, p. 154.

²¹ Tiron Albani, *Memorii*, p. 95.

²² Gelu Neamțu, Mircea Vaida-Voevod, *1 decembrie 1918. Mărturii ale participanților. Ioachim Crăciun: documente la un sfert de veac de la Marea Unire*, volum I, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 30; Ioan Georgescu, *George Pop de Băsești. 60 de ani din luptele naționale ale românilor transilvăneni*, ediția a II-a, îngrijită și coordonată de Vasile Iuga, Cluj-Napoca, Editura Societății Culturale Pro Maramureș „Dragoș Vodă”, 2013, p. 203.

permitea femeilor și minorităților să voteze, alături de colegii săi, și-a depus demisia²³.

După acest moment, Tiron Albani, stabilit la Oradea, s-a retras de pe scena marii politici, dedicându-se scrisului, păstrându-și, totuși, poziția de redactor responsabil al ziarului „Adevărul”, rebotezat „Tribuna Socialistă”, iar, din 1920, „Desrobirea” (care, din 1921, datorită dificultăților financiare s-a contopit cu „Vremea Nouă”)²⁴. În paralel, din anul 1926, a activat și în cadrul Sindicatului Presei Române din Ardeal și Banat²⁵, organism înființat la 26 octombrie 1920 cu scopul apărării intereselor „morale și materiale” ale membrilor săi²⁶.

În prelungirea activității sindicale și gazetărești, s-a situat cea literară. „Scriitor popular”²⁷, Tiron Albani a lăsat moștenire mai multe lucrări istorice și literare, dintre care amintim: *Leul de la Șişești: de ce s-a prăbușit monarhia austro-ungară* (dedicată preotului, militantului politic Vasile Lucaciu)²⁸, *Craiul munților: dramă istorică în 4 acte și 13 tablouri*²⁹, *Un petec de Asie în Europa* (dedicat ororilor comise de trupele maghiare care au ocupat nordul Transilvaniei în urma Dictatului de la Viena)³⁰, *Atlantida* (roman social)³¹. Aceștia li se adaugă o traducere din limba

²³ Eugen Glück, Alexandru Roz, *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene (1918-1944)*, Arad, s. n., 1972, p. 13.

²⁴ Sorin Radu, „Ion Flueraș și afilierea mișcării socialiste din România la Internaționala a III-a Comunistă (partea a III-a)”, în *Transilvania*, număr 12, 2009, p. 37, n. 13.

²⁵ Cristian Bârsu et alii, *Clujeni ai secolului XX. Dicționar esențial*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2000, p. 13.

²⁶ Despre acest organism, a se vedea: Mircea Popa, „Istoricul Sindicatului Presei Române din Ardeal și Banat”, în *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”. Ephemerides*, an XLVII, număr 1, 2002, pp. 3-20; Marian Petcu, *Jurnalul în România: istoria unei profesii*, București, Editura Comunicare.ro, 2005, pp. 34-36.

²⁷ Tiron Albani, *Cum s-a făcut Unirea*, p. 6.

²⁸ Idem, *Leul de la Șişești: de ce s-a prăbușit monarhia austro-ungară*, Oradea, Editura Cercul Ziariștilor, 1936 (reeditată în anul 2016).

²⁹ Idem, *Craiul munților: dramă istorică în 4 acte și 13 tablouri*, Oradea, Editura Cercul Ziariștilor, 1934.

³⁰ Idem, *Un petec de Asie în Europa*, Arad, Editura Diecezană, 1941.

³¹ Idem, *Atlantida*, Arad, Editura Diecezană, 1945; dintr-o însemnare, păstrată pe coperta interioară a unui exemplar din volum, aflăm că acesta a fost scris în anul 1945, la Gurahonț: „Cum s-a născut „Atlantida”? Siguranța din Arad voia să știe câți comuniști cunosc eu în Arad. Cum nu cunoșteam nici un comunist în bogatul Arad, nu-i puteam îndeplini dorința și eram amenințat să înfund lagărul dacă nu cunosc măcar cinci comuniști. Oricât pare de paradoxal să fii băgat la lagăr dacă nu cunoști pe cineva, totuși eu mă găseam în această situație. Am plecat la București, dar capitala se afla sub bombardamentul avioanelor americane și mi-am zis: la Arad mă amenința lagărul, la București bombardamentul, așa

maghiară a romanului *Se clădea un templu*, semnat de Fekete Francisc³², precum și un început de roman autobiografic, intitulat *Trandafiri în fund de vale*, rămas în manuscris. Momentul aniversar 1938, nu a fost ratat, Tiron Albani fiind cel care s-a îngrijit de editarea unui volum omagial, dedicat celor douăzeci de ani scurși de la Marea Unire. Intitulat, sugestiv, *Douăzeci de ani de la Marea Unire. Monografie comemorativă a Unirii*, volumul a reunit studii și articole semnate de o serie de personalități ale vremii, participanți direcți la evenimente, precum Nicolae Iorga, Ioan Lupaș, Teodor Roxin, Cornel Vaida, Gheorghe Repede, Ion Clopoțel, Pompiliu Dan, Septimiu Popa, Ion Flueraș, Eugeniu Speranția etc.³³.

La fel de importante au fost și colaborările sale, în calitate de membru al Sindicatului Presei Române din Ardeal și Banat, cu revistele „Tribuna Socialistă” (din Sibiu), „Desrobirea” (din Cluj), „Dreptatea” (din Brașov), „Adevărul” (din Sibiu), „Facla” (din Cluj), „Aurora” (din București), „Tribuna” (din Cluj), „Santinela”, „Nădejdea poporului” (din Oradea), „Știrea”, „Libertatea Poporului” (din Arad), „Familia”, „Gazeta de Vest”, „Noua Gazetă de Vest”, „Cele Trei Crișuri”, „Neamul Românesc” (din Oradea), periodice de orientare social-democrată sau periodice culturale³⁴.

După semnarea Dictatului de la Viena (30 august 1940) și cedarea Ardealului de Nord în favoarea Ungariei, Tiron Albani s-a refugiat la Arad, pentru ca după finalizarea celei de-a doua conflagrații mondiale să se retragă în apropierea localității natale, la Aiud, unde a activat ca bibliotecar până în momentul pensionării³⁵.

După cum afirmam în rândurile de mai sus, datorită retragerii sale de pe scena politică, spre deosebire de vechii săi camarazi social-democrați Ion Flueraș (membru al Consiliului Dirigent, delegat la Conferința de Pace de la Paris, deputat, senator, președinte al Confederației Generale a Muncii,

că mă duc în pădure, unde nu mă amenința decât foamea. Am preferat-o pe aceasta și am plecat la Gurahonț, unde aveam o verișoară” (a se vedea: www.anticariat-unu.ro, consultat la data de 5 Noiembrie 2017, ora 19:20),

³² Fekete Francisc, *Se clădea un templu*, traducere de Tiron Albani, prefață de Eugen Relgis, București, s. n., 1936.

³³ Tiron Albani, *Douăzeci de ani de la Unire. Monografie comemorativă a Unirii, volum I, Cum s-a făcut Unirea*, Oradea, Institut de Arte Grafice „Grafica”, 1938.

³⁴ Eugen Simion (coordonator), *Dicționarul general al literaturii române*, volum I (A-B), București, Editura Univers Enciclopedic, 2004, pp. 67-68; Cristian Bârsu et alii, *Clujeni ai secolului XX. Dicționar esențial*, p. 13.

³⁵ Alexandru Roz, *Noiembrie 1918. Aradul-capitala Transilvaniei*, p. 204.

membru în comitetul Central al Partidului Social-Democrat, membru fondator al Frontului Renașterii Naționale)³⁶ și Iosif Jumanca (membru al Consiliului Dirigent, delegat la Conferința de Pace de la Paris, deputat, membru al Blocului Național Democrat)³⁷, care au înfundat temnițele comuniste³⁸, Tiron Albani nu a avut de suferit oprobriul public. Chiar mai mult, în anul 1968, sub impresia pregătirii sărbătorilor semicentenarului Marii Uniri, care urmau să marcheze atât pentru Partidul Comunist Român, cât și pentru Nicolae Ceaușescu, aflat în culmea gloriei după condamnarea invaziei sovietice în Cehoslovacia, noua orientare ideologică³⁹, „veteran” al evenimentelor din 1918, Tiron Albani a revenit în atenția opiniei publice. La 28 noiembrie 1968, cu ocazia festivităților organizate la Alba-Iulia, a rostit un discurs în fața mulțimii adunate, iar un an mai târziu, în 1969, într-o variantă trunchiată i-au fost publicate memoriile, prefăcute de Miron Constantinescu⁴⁰.

Într-o căutare tardivă a liniștii și fericirii, în anul 1971, a revenit la Oradea. Însă, dintr-un schimb epistolar, între Tiron Albani și inginerul Teodor Sima (1921-2010) din Gârbova de Sus, putem constata că acesta nu a reușit să se adapteze noului mediu, menționând că: „[...] *Aci mi-ar merge bine, dacă nu mi-ar merge rău. Nu știu de ce, decât că nu mă simt bine. Am o locuință în bloc cu două camere și tot confortul, dar sunt singur cuc în ea și am un „tutore” care mă terorizează. Am o logodnică, o femeie foarte de treabă, decât că nu vrea să se mute să stăm împreună că sunt dușmani de*

³⁶ Sorin Radu, „Activitatea lui Ion Flueraș în cadrul Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului (decembrie 1918-august 1919)”, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu*, număr XIII-XIV, 2006-2007, pp. 93-110; Idem, Documente inedite cu privire la activitatea politică a lui Ion Flueraș (1945-1946)”, în *Arhiva istorică a României*, serie nouă, volum II, număr 1 (3), 2005, pp. 189-190.

³⁷ Cristian Bârsu et alii, *Clujeni ai secolului XX. Dicționar esențial*, p. 164.

³⁸ În urma lichidării mișcării social-democrate, Ion Flueraș a fost condamnat la 25 de ani de muncă silnică, încarcerat la penitenciarul din Gherla unde, în anul 1953, și-a găsit sfârșitul (a se vedea: Mihai Rădulescu, „Traiul și sfârșitul lui Ion Flueraș la Gherla”, în *Memoria*, număr 39, 2002, pp. 54-75), iar Iosif Jumanca, datorită faptului că s-a opus unificării Partidului Social-Democrat cu Partidul Comunist Român, în anul 1948 a fost condamnat și încarcerat la penitenciarul din Gherla unde, la 26 iunie 1950, a decedat în urma tratamentului brutal aplicat (a se vedea: Cicerone Ionițoiu, *Victimele terorii comuniste. Arestați, torturați, întemnițați, uciși. Dicționar H, I, J, K, L*, București, Editura Mașina de Scris, 2003, p. 256).

³⁹ Zevedei-Ioan Drăghiță, „Jurnalul unei aniversări: semicentenarul Unirii Transilvaniei cu România (Alba-Iulia, 1 decembrie 1968)”, în *Terra Sebvys. Acta Mvsei Sabesiensis*, număr 4, 2012, pp. 319-332.

⁴⁰ Tiron Albani, *Memorii*.

moarte cu „tutorele” meu, care locuiește aci, nu ne desparte decât un perete. Se numește Gheorghe Rusu și așa o primit locuința aci, că s-a vârat sub pulpana mea, că eu aș fi bătrân și bolnav și trebuie să mă ajute. Când logodnica mea a aflat cu cine locuiesc alături nu se lăsa înduplecată să se mute aci în ruptul capului. Și are dreptate, „tutorele” meu a devenit terorist în toată regulă și mă capacitează să nu o iau pe asta că îmi dă o altă femeie etc. [...] Prietenii nu mi-am făcut căci societatea teroristului nu-mi place. Mă tem că cine se aseamănă se adună”⁴¹. Singur, în apartamentul său din Oradea, a trecut în lumea celor drepti la data de 12 septembrie 1976, în vârstă de 89 de ani, ducând cu el în mormânt o experiență istorică de o viață, o adevărată școală gazetărească, politică și literară⁴².

Autodidact, gazetar de excepție, scriitor, fin observator al evenimentelor care au condus la realizarea Marii Uniri și al celor care au marcat perioada interbelică, Tiron Albani, prin întreaga sa viață și activitate, frământate de căutări, de piedici, de neîmpliniri, dar și de reușite, rămâne una dintre personalitățile care și-au slujit, cu devotament, țara și neamul, cu fapta sau cu pana. Departamentul de a fi complet, realizat exclusiv pe baza surselor editate cunoscute, medalionul bio-bibliografic pe care îl redăm publicului larg se dorește a fi un modest omagiu adus luptătorului pentru unire Tiron Albani în contextul apropierii momentului 2018.

ANEXĂ FOTOGRAFICĂ

⁴¹ Scrisoare datată 1 octombrie 1918, adresată doamnei Istina Sima, Alba-Iulia, către Tiron Albani (la dispoziție).

⁴² Alexandru Roz, *Noiembrie 1918*.

...nt păstrat în arhiva personală a doamnei Istina Sima, Alba-Iulia, către Tiron Albani (la dispoziție).

...ilvaniei, p. 204.

Tiron Albani (1887-1976)
Sursă: www.adevărul.ro

Membrii Consiliului Național Român Central: Tiron Albani, Vasile Goldiș, Iosif Jumanca, Aurel Vlad, Iosif Renoiu, Aurel Lazăr, Alexandru Vaida-Voevod, Ion Flueraș, Teodor Mihali, Enea Grapini, Ștefan Cicio-Pop (lipsește Bazil Surdu)

Sursă: Ion Popescu-Puțuri, Augustin Deac (coordonatori), 1918: *unirea Transilvaniei cu România*, ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Politică, 1978.

Tiron Albani, alături de Nicolae Ceaușescu, Ștefan Voitec, Ion Gheorghe Maurer, vorbind mulțimii adunate la Alba-Iulia, cu ocazia celebrării semicentenarului Marii Uniri (28 noiembrie 1968)
Sursă: Colecția personală Ioan Străjan, Alba-Iulia

Episcopul Aradului Ioan Ignatie Papp (1903-1925)

Situația Episcopiei Aradului în jurul alegerii Episcopului Ioan Ignatie Papp.

Anul 1902 pentru întreaga comunitate ecleziastică arădeană a reprezentat un an trist prin trecerea la cele veșnice a Episcopului Iosif Goldiș(1898-1902), astfel vacantându-se scaunul de episcop conducerea eparhiei îi revenea Consistoriului eparhial sau Sinodului eparhial și astfel protosinghelui Ioan Ignatie Papp se vede nevoit să răspundă de această sedisvacanță fiind asesor consistorial.

Cele două consistorii eparhiale cel din Arad și de la Oradea, întrunindu-se în 18 aprilie-1 mai 1902 iau decizia de a convoca sinodul pentru alegerea noului episcop la data de 28 aprilie-11 mai dar pentru acest lucru era nevoie de aprobarea Mitropolitului Ardealului în persoana LUI Ioan Mețianu. Însă acesta nu poate răspunde acelei solicitări datorită problemelor arhidiecezane pe care trebuia să le soluționeze.²

Datorită faptului că mitropolitul Ioan Mețianu nu a putut da curs invitației făcute de Consistoriul eparhial și la solicitarea acestuia se recurge la convocarea Sinodului extraordinar, conform Statutului organic, astfel că acest sinod este convocat în ziua de joi 30 mai-12 iunie în Catedrala episcopală de atunci, azi Parohia Ortodoxă Arad Centru, pentru alegerea noului episcop.³

În presa vremii, dar cu precădere în cea magiară circulau două nume ca potențiali candidați la scaunul episcopal de la Arad, și unii dintre ei credeau că Budapesta va decide cine va fi noul episcop ales, astfel că cele două nume erau: Vicarul Vasile Mangra de la Oradea și starețul mănăstirii Hodoș-Bodrog, Arhimandritul Augustin Hamzea, iar în viziunea presei Ignatie Papp nu reprezenta nici o amenințare, fiind considerat un candidat de fațadă, pentru că adevărata luptă se dădea între cei doi prelați amintiți.

Culmea ironiei este că în ciuda faptului că Ignatie Papp nu avea șanse să iasă episcop totuși cei doi adversari încercau să facă tot felul de compromisuri și promisiuni dar și scenarii în cazul în care va ieși unul din ei episcop, încercând să adune voturile posibil primite de Papp.

² A se vedea „Tribuna Poporului” an VI, nr 61, 31 martie, 1902, p.3 ; ANDJ A, Colecția de documente, dosar 66, f. 7-14; Alegere de episcop în „Tribuna Poporului”, an VI, nr 73, 20 aprilie-3 mai, 1902, p. 1; *Cum se apără mitropolitul* în „Tribuna Poporului”, an VI, nr 79, 30 aprilie-13 mai 1902, p.1; *Altă apărare a mitropolitului* în „Tribuna Poporului”, an VI, nr 80, 1-14 mai 1902, p.1; „*Multi farii obligamente*” în „Tribuna Poporului”, an VI, nr 82, 4-17 mai 1902, pp. 1-2

³ A N D J A, Colecția de documente, dosar 66, f. 7

Astfel că susținătorii lui Mangra, dacă Ignatie Papp i-ar acorda voturile i-au promis că-l vor pune vicar episcopesc la Oradea Mare iar cei din tabăra lui Augustin Hamzea la rândul lor îi propun același post de vicar, doar că să primească voturile lui. Totuși aici mai intervine un factor și anume cel politic, de aceea nici guvernarea nu au stat cu mâinile în sân, intrând și ei în acest joc electoral bisericesc.

Totuși presa maghiară nu-l considerau pe Augustin Hamzea o amenințare dar nu același lucru puteau să spună despre Vasile Mangra care era considerat „un om primejdios în toate privințele”⁴ Din acest moment începe o amplă denigrare a lui Vasile Mangra atât în presa maghiară cât și în cea românească, fiind considerat trădător al școlii românești, pus în această situație Vasile Mangra ia decizia de a se retrage din competiție însă datorită insistențelor celor loiali lui renunță la această idee, astfel că pentru scaunul eparhial de la Arad rămân trei candidați Vasile Mangra, Augustin Hamzea și Ioan Ignatie Papp.

Sinodul electoral prezidat de Mitropolitul Ioan Mețianu s-a întrunit în Catedrala Episcopală unde a fost ales cu 30 de voturi Vasile Mangra, Augustin Hamzea primise 26 iar, Ioan Ignatie Papp un vot, declarând că ”nu reflectă la scaunul episcopesc”⁵ Așa dar în ședința din 24 iunie 1902 Sinodul eparhial confirmă alegerea lui Vasile Mangra ca episcop la Arad iar Mitropolitul Ioan Mețianu înștințează guvernul maghiar despre această alegere solicitând Înalta aprobare.

Liniștea ce pare că venea peste eparhia arădeană a fost dor una trecătoare pentru că ministrul maghiar Szell va amâna această recunoaștere considerându-l filoromân și un înversunat luptător alături de Roman Ciorogariu împotriva maghiarilor. Datorită acestei situații ce era în defavoarea centrului eparhial, Sinodul bisericesc arădean se întrunește într-o sedință la data de 2 noiembrie 1902 prezidată de protosincelul Ioan Ignatie Papp, solicitând mitropolitului Ioan Mețianu să intervină la guvernul maghiar pentru a soluționa situația de criză în care se afla Episcopia Aradului.

La intervenția guvernului maghiar pe lângă Împăratul Francisc Iosif I, Vasile Mangra nu va fi recunoscut ca episcop ceea ce înseamnă invalidarea votului și prin urmare pregătirea pentru noi alegeri eparhiale.

Aflându-se în această situație se convoacă Consistoriul eparhial care organizează noi alegeri în data de 30 decembrie-12 februarie 1903. Căutându-se o soluție atât susținătorii lui Mangra cât și cei a lui Augustin

⁴ „Fără comentariu” în „Tribuna Poporului”, an VI, nr 64, 4-17 aprilie 1902, pp. 1-2

⁵ Protocolul sedinței sinodului eparhial extraordinar din anul 1902, Arad, 1902, p. 8.

Hamzea au căzut de comun acord că protosincelul Ioan Ignatie Papp, o fire blândă, împăciuitoare, neafiliat politic dar care a făcut multe pe tărâm bisericesc, este omul cel mai potrivit pentru scaunul episcopal de la Arad. Astfel întrunindu-se Sinodul elector au avut de ales între protosinghelul Ioan Ignatie Papp și Augustin Hamzea, primul adunând un număr de 36 de voturi iar cel din urmă doar 20, în ciuda faptului ca Hamzea era favoritul mitropolitului Ioan Mețianu, totuși Papp este ales noul episcop al Aradului.⁶

Date biografice despre Episcopul Ioan (Ignatie) Papp (1903-1925)

Numele acestui ierarh se leagă de visul românilor de veacuri, de actul Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918, fiind numit și episcopul Marii Uniri. Chiar dacă nu își dorea să ajungă episcop, totuși a rămas un vrednic slujitor al Bisericii și al neamului peste două decenii.

Originar din zona nordică a Bihorului, (Ignatie) Papp vede lumina zilei la 20 decembrie/1 ianuarie 1848, din părinții Ilie și Raveca Papp, în satul Pocioveliște (în apropierea Beiușului). Studiile primare le face la Curățele și Beiuș și apoi urmează cursurile liceului greco-catolic tot din Beiuș, absolvindu-l în anul 1868, ca mai apoi să se înscrie la Institutul Teologic din Arad, absolvindu-l în anul 1871⁷.

Fiind un tânăr înzestrat cu foarte multe calități, chiar din anii studenției ocupă mai multe funcții administrative la centru eparhial,

⁶ Ioan I. Papp ales episcop-Hamzea a căzut, în „Tribuna Poporului”, an VII, NR. 20, 1-14 februarie, 1903, pp. 1-2

⁷ *Ibidem*.

ajungând ulterior și profesor la Institutul Teologic în anul școlar 1875-1876, predând Ermeneutica și Teologia.⁸

Având dragoste față de viața clericală, este hirotonit diacon celib la data de 14/27 iulie 1879, slujind la catedrala din Arad. În ceea ce privește viața monahală, o îmbrățișează foarte târziu, la vârsta de 52 de ani, când, în data de 1/14 aprilie 1900, este tuns în monahism la străvechea mănăstire Hodoș-Bodrog, primind numele de Ioan, ca ulterior, în ziua de 23 aprilie, episcopul Aradului Iosif Goldiș să îl ridice la rangul de protosinghel. După vacantarea scaunului episcopal la Arad, Ioan (Ignatie) Papp primește la data de 27 aprilie 1903, încuviințarea împăratului Austro-Ungariei ca episcop la Arad, iar hirotonia întru arhiereu avea să fie săvârșită în catedrala sibiană la 25 aprilie aceluiași an.

După instalare a încercat să liniștească spiritele ce încă erau tensionate, iar activitatea sa a început fără întârziere. Totuși avea să îl aștepte vremuri grele: Primul Război Mondial, dar și marea luptă pentru unificarea țărilor române l-au pus pe episcopul Ioan (Ignatie) Papp în postura de a lua decizii care nu erau favorabile autorităților de la Budapesta. Discursul de încheiere la Adunarea Națională de la Alba Iulia i-a revenit episcopului Ioan (Ignatie) Papp care a subliniat faptul că Biserica Ortodoxă transilvăneană și bănățeană a fost întotdeauna alături de popor, mulțumind tuturor celor prezenți pentru vrednicia românească și însuflețirea cu care au participat la dezbaterile Adunării.⁹

După acest eveniment și-a continuat activitatea pastorală, fiind preocupat de problema economică a eparhiei dar și de educația religioasă la care a ținut foarte mult.

După o suferință de doi ani, în seara zilei de 21 ianuarie 1925, după 22 de ani la cârma eparhiei arădene și la 77 de ani de etate, vlădicul Ioan (Ignatie) Papp trece la cele veșnice, iar după cum i-a fost dorința, avea să fie îngropat în satul natal Pociovești, pe care l-a iubit mult. A plecat de acasă la vârsta de 12 ani cu dorința de a se întoarce, lucru ce avea să-l facă după o viață întreagă de pribegie, doar că, de această dată, purtat pe umeri de preoți și credincioși.

⁸ Gheorghe Lițiu, *Ioan Ignatie Papp al Aradului (1903-1925)*, în Revista „Mitropolia Banatului”, an XIX, 1969, nr. 1-3, p. 87.

⁹ *Ioan Ignatie Papp, Cuvântarea de încheiere rostită la Adunarea Națională*, în vol. „Marea Unire de la 1 decembrie 1918”, București, 1943, pp. 117-122.

În fondul muzeal al Mănăstirii Hodoș-Bodrog am descoperit un antimis¹⁰ semnat de Episcopul Ioan Ignatie Papp, tot acest vrednic ierarh a comandat clopotul din Clopodnița Mănăstirii Hodoș-Bodrog, clopot executat din captura de război și care și azi cheamă la rugăciune pe credincioși.

¹⁰ Antimis, termen care provine din limba greacă însemnând prin traducere „in loc de masa”. Este o bucată de pânză pe care este imprimată scena punerii în mormânt a Mântuitorului Hristos, având în partea de sus sfinte moaște. Pe acest antimis se săvârșește sfânta Liturghie.

Preot Dr. Gheorghe Cotoșman și monografismul bănățean

Priest dr. Gheorghe Cotosman and the *Monographic School* of Banat

*Ioan Traia,
Muzeul Satului Bănățean - Timișoara*

Abstract

Gheorghe Cotosman was born on September 5th 1904, in Sânnicolau Mare-Timis, and died on 12 January. 1977, in Timisoara. Over the years he worked as a clerk and director of studies, a substitute teacher, clerical worker at Arad Theological Academy and priest. He carried out these activities in several towns of Banat where he conscientiously and thoroughly studied, the history of villages and churches, studies that he published, highlighting the origin, the ancient roots and the endurance of the Romanians in Banat.

Key words: români, bănățeni, istorie.

Gheorghe Cotoșman s-a născut la 5 septembrie 1904, în Sânnicolau Mare-Timis, decedat la 12 ianuarie 1977, în Timișoara. Școala gimnazială o face în Sânnicolau Mare, apoi Școala normală în Timișoara, cu diferență la Seminarul teologic din Râmnicu Vâlcea, Urmează Academia teologică din Arad (1925-1928), cu examene de diferență la Facultatea de Teologie din București, unde obține licența (1933), apoi doctoratul (1941).

Între 1925-1928 a funcționat ca secretar și prefect de studii, profesor suplinitor la școala normală confesională, deținând în același timp și funcția de secretar la Academia teologică Arad.

Hirotonit preot în noua parohie din Jimbolia-Timiș, de la frontiera de apus a țării (1928-1937), unde ridică o biserică și organizează parohia; paralel, profesor suplinitor la Gimnaziul de stat. A înființat la Jimbolia un cor de elevi de la școala primară și altul bărbătesc, a înființat casa culturală și o bibliotecă.

La plecarea din Jimbolia a lăsat mica parohie românească sporită cu

40 suflete pe care le-a trecut la ortodoxie de la romano-catolici, greco-catolici și protestanți. Activitatea sa în această parohie a fost caracterizată în cartea de aur a parohiei Jimboliei de către scriitorul Gala Galaction astfel: „*Făcând cunoștință azi 12 august 1927, cu preot paroh Gheorghe Cotoșman și ascultându-i spovedania și cercetând munca prea cucerniciei sale, în primul loc falnică biserică ortodoxă pe care o isprăvește am fost mângâiat în inima mea*” 12 aug 1927 Gala Galaction.

A cercetat, conștiincios și amănunțit, istoria satelor și bisericilor din jurul Sânnicolaului-Mare. Printre cele mai importante lucrări ale sale se numără cele legate de trecutul Banatului, istoria comunelor și bisericilor din Sânnicolau Mare, Comloșu Mare, Lunga, sau Cenad (Morisena), monografiile ale localităților Saravale, Igrîș, Nerău, Pesac, Beba-Veche sau Vălcani, toate din zona localității natale. Rezultatele acestor cercetări autorul le publică în volume separate, ajungând la al patrulea volum. Autorul a lucrat conștiincios și sistematic. Tot ce s-a putut spune despre vechimea satelor și a bisericilor, sprijinit pe arhive și pe autori vechi și noi, străini și români, a fost pus la contribuție. Amănunțite sînt și descrierile arhitecturale și picturale ale bisericilor. Se mîndrește de buna stare materială a sătenilor și de înaltul lor simț național; se întristează de nenorocirea căzută pe aceste sate prin scăderea natalității adusă de avorturile pricinuitoare de moarte și amenințătoare cu pieirea neamului.

Prin aceste lucrări a căutat să scoată în evidență originea, vechimea și continuitatea românilor din Banat. Așa cum reiese din cărțile sale, a fost un adversar al deznaționalizării românilor în diferite perioade ale istoriei lor, convins fiind că încercările de maghiarizare sau de sârbizare erau o nedreptate istorică săvârșită asupra românilor a căror continuitate pe aceste meleaguri nu putea fi pusă la îndoială. Cu argumente toponimice extrem de interesante, a susținut faptul că românii bănățeni sunt o populație autohtonă care a avut, mai presus de orice îndoială, o continuitate culturală în această provincie.

O altă lucrare semnată de Gheorghe Cotoșman este o adevărată pledoarie pentru reînființarea episcopiei Timișoarei și a mitropoliei Banatului, susținută cu numeroase argumente. A publicat, de asemenea, testamentul lui Andrei Șaguna, o istorie a episcopiei Caransebeșului, viața Sfântului Iosif cel Nou, mitropolit al Timișoarei și al Banatului și lucrări despre vechimea organizației bisericești la românii bănățeni și raporturile cu biserica ortodoxă sârbă. A studiat inscripții și însemnări din bisericile bănățene pe care le-a cunoscut foarte bine și a publicat un studiu despre preoți din Oltenia și Țara Românească veniți în parohiile din Banat.

Cartea veche românească cu însemnările preoților și dascălilor a fost invocată de Nicolae Iorga, în cunoscuta-i sinteză de istorie a Banatului, între sursele susceptibile de a oferi o altă istorie a provinciei, în care lumea românească să-și regăsească locul firesc în corul istoric multicultural al provinciei 45. Iorga însuși a publicat, în sinteza mai înainte pomenită, un catalog al cărții vechi din bisericile de pe valea Carașului, din Clisura Dunării și valea Almăjului, pe care le-a vizitat și ale căror însemnări le-a adunat¹.

În perioada interbelică a fost membru în secția istorică a „Astrei” și al “Institutului Social Banat-Crișana din Timișoara”.

Profesor de Istorie bisericească și Patrologie la Academia teologică din Caransebes (1937- 1948).

Consilier cultural la Arhiepiscopia Timișoarei (1948-1950), apoi vicar al Arhiepiscopiei (1950- 1968).

Părintele Gheorghe Cotoșman face cinste bisericii noastre, atât prin strădania lui pentru ridicarea de lăcaș nou bisericesc la Jimbolia, cât și prin stăruința lui în cercetarea trecutului Banatului istoric.

Lucrări:

-Din trecutul Banatului. Studiu introductiv de istorie național-bisericească, Timișoara, 1934,132 p.;

- Comuna și bisericile din Sânnicolaul Mare, Timișoara, 1934,114 p.;... din Comloșul Mare și Lunga, 1934, 146 p.;... din Giridava-Morișena-Cenad, 1935, 105 p.;... din Nerău, 1935, 73 p.; ... din Pesac, 1936, 94 p.;

- Restaurarea Episcopiei Timișorii - Testamentul Iui, Șaguna-Visul bănățenilor, Timișoara, 1935, 96 p.;

- Bănățenii și Episcopia Timișorii, Caransebes, 1938, 388 + 40 p.;

- Episcopia Caransebesului până în pragul secolului al XIX-lea, Caransebes, 1941, VIII + 202 p. (teza de doctorat);

- Autohtonismul românilor în Banat pe baza toponimiei, Caransebes, 1946, 58 p.;

- Viața Sfântului Iosif cel Nou mitropolitul Timișoarei și a toată “ara Banatului, Timișoara, 1956, 44 p. (extras din MB, an. VI, 1956 nr.13, p. 64-89);

- Contribuții la istoria Bisericii române Isaia Antonovici (1731-1748) episcopul Aradului și Caransebesului, în MB,an. VII, 1957, nr. I - 3 p. 82 - 98;

- Eremitul Visarion Valahul, în MB, an. VII, 1957, nr. 1-3, p. 99-124;

¹N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, Reșița, 2011, p. 30; 91.

- Districtele valahice bănățene. Cinci sute de ani de la confirmarea autonomiei lor, în MB, an. VII, 1957, nr. 10- 12, p. 79-119 și an. VIII, 1958, nr. 1 -3, p. 84- 89;

- Contribuții la trecutul Mitropoliei Morisenei și Timișorii, în MB, an. VIII, 1958, nr. 7-8, p. 137-156;

-Inscripții și însemnări din bisericile Mitropoliei Banatului, în M B, an. XIV, 1964, nr. 9 - I 0, p. 592 - 606;

- Antimisele Mitropoliei Banatului, în MB, an. XV, 1965, nr.10-12, p.718-740;

- Singheliile sau gramatele Mitropoliei Banatului, în MB, an. XVI, 1966, nr. 4-6, p. 307-338;

-Vechile antimise din bisericile Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebesului, în MB, an. XVII, 1967, nr. 46 , p. 263 289;

- Bazilica romană cu baptisteriu din Morisena, în BOR, an. LXXXVI, 1968, nr. 3-5, p. 469-485;

- Preoti din Oltenia și “ara Românească la parohiile din Banat, în MO, an. XXV, 1973, nr. 5-6, p. 466-476;

- Geneza arianismului. Puncte de sprijin pentru arianism în teologia creștină anterioară, în " Anuarul Academiei teologice ortodoxe române din Caransebes, 1919 - 1939", p. 105 - 227 (și extras, 123 p.);

- Contribuții la istoria vieții românești din Transilvania la finea veac. al XIX-lea. Însemnări inedite ale Prea Fericitului Părinte Patriarh Miron, în “Anuarul Academiei teologice ortodoxe române din Caransebes, 1939 – 1944”, p. 1- 84 (și extras).

Colaborări la revistele:

“Biserica Ortodoxă Română”;

“Altarul Banatului” și “Foaia Diecezană”-Caransebes;

“Biserica și Școala”-Arad, “Biserica Bănățeană”;

“Duh și Adevăr”, “Mitropolia Banatului”, toate în Timișoara;

“Suflet Nou”, Comloșul Mare.

Cercetările de istorie locală sau cercetările monografice se sprijină pe investigații aprofundate și au o tradiție relativ îndelungată în Banat. Există astăzi un număr însemnat de studii monografice sătești sau comunale, ca și numeroase monografii dedicate orașelor sau unor probleme restrânse ca monografiile de parohii, monografiile ale unor ocupații și meșteșuguri, etc.

Această tradiție, în Banat, a venit dinspre mediile academice vieneze și budapestane în secolul al XIX-lea. În Banat problema cercetărilor monografice are o lungă istorie. Ea se circumscrie preocupările lui Nicolae Iorga despre „istoria prin cei mici”, adică o istorie de sate și preoți, cea pe care marele istoric român a și cultivat-o.

Performanța maximă obținută în Banat, de la metoda de cercetare, la implicarea unor colective mari de investigație în cadrul cercetării este reprezentat de Institutul Social Banat-Crișana. Înființat după unire, Institutul Social Banat-Crișana și-a orientat preocupările spre lumea rurală românească, ele decurgând din realitatea socială puternic afectată de problemele lumii rurale românești. Nașterea acestei instituții răspundea unei necesități sociale datorită urgenței cercetărilor și soluțiilor ce se cereau luate în timp scurt. S-au desfășurat un important număr de campanii monografice la Belinț, Sârbova, Pojejena, Ohaba-Bistra, plasa Bozovici, Naidăș.

Bănățenii au optat și ei pentru cercetarea monografică ce devenise metoda școlii de la București. Metoda monografică s-a considerat a fi cea mai potrivită pentru a diagnostica, descrie și analiza diferite aspecte ale socio-umanului.

Rezultatele cercetărilor institutului s-au materializat așadar în lucrări de specialitate, monografii și studii științifice, cu valabilitate științifică și astăzi.

Alături și cu siguranță stimulate de activitatea ISBC s-a desfășurat și alte cercetări monografice în spațiul Banatului, cu un puternic accent pus pe o perspectivă istorică. După unire lipsea o istorie românească a zonei. Istoriile maghiare sau austriece prezentau dintr-o perspectivă univocă istoria provinciei, iar românii nu erau foarte prezenți în aceste istorii.

Modelul studiului monografic aplicat asupra unei provincii precum Banatul, este ilustrat de monografia lui Pesty Frigyes, dedicată acestei provincii. După el în spațiul românesc două încercări monografice cu caracter istoriografic sunt de amintit. Monografia Banatului vol.I (Situția geografică.Locuitori. Comunele.) de I. Lotreanu, apărută la Timișoara la 1935, și cea a lui Al. Moisi, Monografia Clisurii, Oravița, 1938, o monografie zonală care prezintă satele din Clisura Dunării. Calitatea lor nu atinge nivelul unui studiu științific, dar adună laolaltă și prelucrează o cantitate imensă de material edit și inedit².

Tot în aceeași perioadă cercetările monografice sunt stimulate de două direcții și motivații. O direcție instituționalizată în jurul Muzeului Banatului, și a centrelor ecleziastice de la Caransebeș și Timișoara. Ea a încercat să confere un caracter organizat și sistematic cercetărilor, preocupările lor tinzând spre marea sinteză regională și s-a materializat prin "Monografia eparhiei Caransebeșului" scrisa de Nicolae Cornean și apărută în anul 1940. O a doua tendință este cea care aparținea cercurilor de intelectuali ai satelor, preoți, învățători, profesori, pasionați de studiul istoriei locului și convingși de utilitatea unei asemenea întreprinderi.

² C. Albert, *Cercetarea monografică în Banat (1859-1948)*, Modus PH, 2004, p. 18.

Ca atare avem de-a face cu o serie de inițiative, de valoare inegală, dar interesante deoarece pun probleme de o deosebită importanță nu numai pentru istoria zonei ci pentru perspectivele teoretice și metodologice a monografiei locale sau regionale. Unele dintre ele se vădesc apoi și foarte moderne, deoarece practică ceea ce astăzi se cheamă istorie recentă, istorie imediată, iar ca metodă chestionarul și interviul. Prima inițiativă îi aparține lui Ioachim Miloia, directorul Muzeului Banatului care intenționa să realizeze o bază de date a „trecutului istoric al Banatului”, fiindu-i extrem de necesare în viitoarele investigații preconizate pe teritoriul bănățean. Miloia lansează un chestionar prin intermediul primăriilor și parohiilor bănățene. El a fost și publicat în revista *Analele Banatului*, și cuprindea 43 de întrebări, grupate pe 8 secțiuni. Acestea vizează probleme precum: comuna, biserica, școala, asociații culturale și reuniuni de cântări, antichități, etnografie, ilustrații, completări. Si această inițiativă a rămas nefinalizată, dar datele adunate prin metoda chestionarul constituie o sursă inestimabilă pentru istoria Banatului. Unele răspunsuri sunt atât de complexe încât oferă schițe monografice de mare valoare, precum cele din Vărădia sau Satchinez.

O altă inițiativă aparține prof. Nicolae Ilieșiu de la Școala Normală din Timișoara. El este autorul unei vaste anchete istorice realizate în 1934 la nivelul întregii provincii Bănățene, cu scopul de a „prezenta în lumina adevărului Banatul în anul 1918”.

În paralel cu ancheta muzeului Banatului, Mitropolia Banatului declanșează și ea o anchetă monografică. Aceasta se desfășoară sub conducerea lui Gh. Cotoșman, profesor de teologie. Cercetarea se adresează mediului ecleziastic, prin distribuirea în 1944 a unui chestionar adresat preoților și publicat în revista „Altarul Banatului”. Scopul era realizarea unei istorii a fiecărei parohii și apoi o istorie a mitropoliei Banatului. Chestionarul conține 47 de întrebări. Autorul revine apoi pe parcursul anilor până în 1950 cu precizări și explicații cu privire la completarea chestionarului. Chestionarul este unul complex și întrebările puse solicită răspunsuri în domeniul istoriei, culturii, etnografiei sociologiei rurale, etc. Multe din răspunsurile date sub forma monografiilor de localități și parohii au venit din 1944 până după 1950.

Metoda de lucru adoptată în aceste anchete a fost aceea a chestionarelor, o metodă de investigare care avea o veche tradiție în istoriografia multiculturală a provinciei. Ancheta istorică cu ajutorul chestionarului oferă o bază de date diverse legate de toponimia, etnografia și îndeosebi de istoria recentă a zonei geografice care face obiectul cercetării istorice. Începuturile acestei metode trebuiesc căutate încă în a doua

jumătate a secolului al XIX-lea, când provincia bănăţeană a fost investigată prin astfel de mijloace, amintind aici Chestionarul Academiei Maghiare de Ştiinţă din anul 1862³, chestionarul episcopului catolic Dessewffy⁴ din anul 1894 şi altele. Răspunsurile primite la chestionarul din 1862, bunăoară, au stat la baza lucrărilor de geografie istorică elaborate între anii 1880-1884 de Pesty Frigyes⁵.

Intellectualii români din Banat au fost preocupaţi mereu, pe toată durata perioadei interbelice, să definească specificul acestei provincii istorice româneşti, aportul românesc în istoria multiculturală şi multiconfesională a Banatului, pe o lungă durată a istoriei. Istoriografia românească încerca o poziţionare centrală în raport cu celelalte componente ale scrisului istoric din provincie, poziţionare impusă de noua ordine politică instituită în Banat după încheierea mării conflagraţii mondiale⁶.

Din nefericire cele trei iniţiative nu au fost finalizate, dar se cuvine remarcată modernitatea demersului lor, metoda chestionarului, avangardistă la vremea respectivă şi redescoperită târziu de adepţii istoriei recente, ca şi cantitatea de surse şi informaţii istorice obţinute pe această cale, care rămân surse importante pentru istoricii de astăzi.

Dăm în continuare conţinutul chestionarului publicat în anul 1950, cu multe amănunte metodologice, concis şi sistematizat expuse.

COMUN fCAT

Nr. 731 C. 1950.

-Chestionar -

Pentru executarea ord. circulare Nr. 5744 C. 1949 şi Nr. 8447 C. 1949, privitor la elaborarea Cronicei parohiale, mulţi C. Preoţi ne-au solicitat sfaturi şi îndrumări, iar alţii ne-au cerut să le trimitem din nou Chestionarul, dela 10 Iulie 1944, pierdut ori distrus în cursul aceluiaşi an în învălmăşeala luptelor sângeroase desfăşurate pe pământul Banatului -pentru izgonirea din Țară a hoardelor invadatoare hitleriste.

Spre a ușura munca C. Preoţi, doritori a şterge praful şi arunca lumină vie asupra trecutului nostru sbuciumat, — şi deci spre a le da posibilitatea să întocmească, după criterii ştiinţifice, moderne şi obiective, o cronică, în care să se oglindească fidel întreaga realitate a vieţii noastre bisericeşti şi sociale-româneşti, din cuprinsul restauratei Mitropolii a Banatului, din cele mai îndepărtate timpuri până în zilele noastre, —

³ *Ibidem*, p. 44-50.

⁴ Fl. Medeţ, N. Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică I 1872-1918*, Timişoara, 1997, p. 55.

⁵ C. Albert, *op. cit.*, p. 50.

⁶ N. Ilieşiu – *Monografia istorică a Banatului*, Editura Mica Valahie, Bucureşti, 2011, p. 11.

reproducem, în cele ce urmează, o parte din întrebările din chestionarul dela 10 Iulie 1944, și anume întrebările dela numerii 1—9, 12—13, 22, 24, care au avut nevoie de o dezvoltare și lămurire mai amplă și mai amănunțită. La restul întrebărilor de sub numerii 10—11, 14—21, -23, 25—33, C. Preoți pot răspunde cu ușurință, fără întrebări complementare.

Cum chestionarul dela 10 Iulie 1944 era el însuși o complectare a chestionarului din același an 1944, trimis tuturor preoților de către Ven. Cons. eparhiale ale celor două Episcopii bănățene, dela Timișoara și Caransebeș, vom da, în continuare, și întrebările- dezvoltate- ale primului chestionar, pe care le vom înșira sub Nr.ii 34—47.

Disponem ca fiecare Cucernic Preot să lucreze — iar cei ce au terminat-o să o prelucereze și completeze — Cronica parohiei pe baza acestui chestionar — complectat, bine înțeles, cu întrebările susamintite și nereproduse aici.

Se va răspunde limpede și documentar, la fiecare întrebare în parte, păstrând cu strictețe ordinea întrebărilor și a numerotației. Să nu se amestece întrebările dela un număr cu întrebările altui număr. Cu fiecare întrebare, respectiv cu fiecare număr nou se va începe un aliniat -nou, însemnat cu numărul respectiv din chestionar.

Să se arate, pas cu pas, izvorul (cartea, cronica, documentul, inscripția, numele persoanei, vârsta și ocupația celeia ce dă informațiuni) din care se culeg datele cronice.

Cronica să fie scrisă, frumos și citeț, într-o condică sau registru mai mare, cu multe file albe la sfârșit, spre a se putea însemna pe ele săptămână de săptămână, lună de lună, ori an de an, evenimentele mai însemnate din Viața parohiei.

Copia acestei cronici, scrisă la mașină ori cu mâna, dar caligrafic și citeț, mai ales numele de persoane și de locuri, spre a se evita confuziile — să ni se . înainteze până la 15 Aprilie 1950.

1. Biserica veche (sau străveche), înaintea celei de azi. Istoricul ei. Descrierea internă și externă a bisericii, pe bază de documente ori tradiție. Fotografia sau schița ei. Pe ce loc a fost zidită. Cu ce este însemnat acel loc. Cine este proprietarul aceluia loc. Când și din ce material a fost zidită. Cine a fost: ctitorul, antreprenorul, sculptorul și pictorul. Cine și când a sfințit-o. Când și din ce cauză a fost dărâmată. Ce s'a întâmplat, cu materialul de zidărie și Cel lemnos după dărâmare.

Ce obiecte au rămas dela biserica vechea potire, cruci, chivot, ptapori, icoane, prăznicare, odăjdii, clopote, iconostas, etc. Să se descrie aceste obiecte și să se copieze inscripțiile de pe ele. Inscripțiile să se pună în ghilimele (semnele citării).

Să se arate ce anume icoane g,u rămas; pictate pe lemn, sticlă sau pânză; dimensiunile lor; în ce stare se găsesc; unde se păstrează azi. Inscriptiile sau însemnările de pe eîe și anii să se copieze cu mare grifă. Anii cîrîuci, chiar și inscripțiile, să se copieze cu hârîie transparentă, așa. ca în original, cu cirile.

În documentele parohiei, în socoți și în procesele verbale ale corporațiilor parohiale — Consiliu și Adunare sau Sinod parohial — ce s-a însemnat în legătură cu biserica veche. Să se copieze fidel acele documente. Ce hram a avut biserica. Dacă au fost două sau mai multe biserici, străvechi, — în- „satul bătfân" și în „cimitirul bătrân" sau în „seliște" — să se facă istoricul lor. Biserica veche a avut criptă subterană, sub sau lângă ea. A fost deschisă vreodată și ce s-a aflat în ea. În jurul bisericii au fost și sunt cruci de piatră. Să se copieze inscripțiile de pe ele. Curtea- bisericii vechi este împrejmuită. Cu ce. De cînd.

2. Biserica actuală. Descrierea ei internă și externă. Istoricul ei. Hramul ei vechi și actual. Unde, cînd, cine, și din ce material a fost zidită. Ctitorii, arhitectul, antreprenorii, sculptorul și pictorul. Pe baza socoților bisericești, să se arate: cît au costat lucrările de zidărie, tâmplărie, sculptură, pictură, fiecare în parte. Cu ce este acoperită, pardosită, biserica și turnul. Iconostasul este din cărămidă ori sculptat. Care părți din iconostas și din mobilierul bisericii sunt sculptate și surite ori bronzate. Ce formă are bolta, cupola.

Care părți din biserică sunt pictate cu tablouri sfinte. Pictura este executată din ulei sau este frescă (executată pe tencuială încă umedă). Icoanele de pe iconostas sunt pictate pe pânză lipită pe lemn. ori sunt pictate de a dreptul pe lemn. În ce stil s-a executat pictura: bizantin, neobizantin (sfinții cu fața uscățivă), sau baroc (cu fața plină» naturală). Să se copieze toate inscripțiile de pe icoane, tablouri, pereți, precizându-se locul lor.

Să se facă: a) schița bazei bisericii, cu dimensiunile; cu locul ferestrelor și ușilor; b) schița iconostasului, cu icoanele în ordinea lor; c) schița boltei cu icoanele în ordinea lor. Ordinea icoanelor va fi numerotată cu cifre. Separat, jos, se va face legenda, scriindu-se în dreptul fiecărei cifre: ce reprezintă -icoana sau tabloul, și se va trece inscripția de pe ea, în ghilimele.

Fotografia bisericii, intern și extern.

Pe baza proceselor verbale ale corporațiilor parohiale, să se facă istoricul zidirii și înfrumșetării bisericii. Cine și cînd a sfințit biserica. În ce împrejurări. Să se copieze fidel documentul care vorbește despre acest fapt.

Există criptă sub sau lângă biserică. Starea ei. Cine este înmormântat acolo. Ce cruci de piatră, sau de lemn sunt în curtea bisericii. Inscripția de pe ele. Cu ce și de când_ este împrejmuită curtea bisericii. În ce stare se afla azi biserica, interior și exterior, pictură, etc. Situația curții bisericii și a împrejurimii.

3. Ce restaurări, reparații mai mari s-au făcut bisericii, picturii, etc., în cursul timpului. Costul lor, pe baza socoților bisericii sau a proceselor verbale sau a altor documente. Cine le-a executat, după ce plan. Sfințirea.

4; a) Antimișul vechi și nou. Să se copieze exact inscripția de pe ele. În ce stare se afla,

b) Clopotele, veih» și noi: numărul, dimensiunile, greutatea, costul lor, pe baza socoților, etc. Să se copieze exact inscripțiile de pe ele. Despre cele rechiziționate de Austro-Ungaria în primul războiu mondial, aceleași date, pe baza socoților vechi și a proceselor verbale ale corpo- rațiunilor parohiale. Când și în ce împrejurări au fost rechiziționate și transportate.

Obiectele sfinte din biserică: potire, cruci, candelabre, candel, sfeșnice, talere, vase sfinte, prapori, chivot, odăjdii, etc.; materialul, execuția, costul lor și inscripțiile de pe ele, exact copiate.

Vizitații canonice arhieresti: cine, când, -după ce program — conform documentelor: inscripții, procesa verbale, ziarele contemporane, etc. — s'au desfășurat.

Tabloul nominal al: a) episcopilor; b) cântăreților de strană, oficiali și neoficiali c).primarilor comunali ; d) notarilor comunali din trecut și până - azi — pe baza socoților vechi bisericesti, a proceselor verbale ale corporațiunilor parohiale și a inscripțiilor din cărțile bisericesti — cu anii în care au servit. Fără însemnarea anilor, numele n-are nicio importanță.

Casa parohială: unde este așezată, din ce material, când, de cine a fost construită, cât a costat. Descrierea casei, încăperile, curtea; grădina întinderea ei. Sub ce număr și nume figurează în cartea funduară Fotografia casei. Aceleași date despre casa culturală.

Corul, fanfara, alte societăți religioase, culturale:- cine, când le-a înființat, în ce împrejurări, cu câți membri, ce activitate au desfășurat. Numele conducătorilor până azi. Fotografii.

10—11. Vezi chestionarul.

Monumental eroii or: Din a cărui inițiativă, în ce loc, unde, când, din ce material a fost ridicat, cât a costat. Să se copieze inscripția de pe el. Despre eroii -din ambele războaie, separat, un tablou cu: numele și prenumele, vârsta, ocupația, nrul casei, gradul militar, unitatea în care a servit, locul și data morții. ,

Un tablou despre mutilații, răniții și luptătorii din ambele războaie, separat.

Ce spun bătrânii satului: Românii din comună sunt băștinași sau imigranți, coloniști. Când și de unde au venit; câți și în ce împrejurări, cine și pe ce moșie i-a colonizat; cât lot li s-a atribuit. Ce mari moșieri și proprietari au fost în comună până la 1 febr. 18. Soarta moșiilor lor.

Pentru comunele nemțești, colonizate cu Români, după 1844, într-un tablou să se cuprindă și: numele și prenumele eaninui de familie, cu numărul membrilor de familie colonizați, însemnându-se anul colonizării, localitatea și județul, de unde au venit. Să se facă istoricul întemeierii parohiei, capelei.

14—21. Vezi Chestionarul.

Tabloid nominal al intelectualilor români născuți în comună, cuprinzând: numele și prenumele, ce școală sau facultate au absolvit, ce funcțiune deține sau a deținut, localitatea unde funcționează sau a funcționat (ca învățător, preot, notar, medic, profesor, avocat, judecător, contabili, etc), numele și ocupațiunea părinților. Tabloul vă cuprinde pe toți intelectualii despre care se pomenește. din trecut până azi; precizându-se anii în care au trăit și activat. Ce-au realizat în interesul comunei lor de naștere. Aceleași date și despre studenții de azi

Vezi Chestionarul,

Dacă sunt uniți : istoricul uniției, arătându-se împrejurările și cauzele unirii sau ale încercărilor de unire. Cine i-a ajutat să se organizeze în parohie, să-și zidească biserică, casă parohială, etc. Pentru biserica veche sau actuală fost greco-catolică, și pentru obiectele ei sfinte: antimise, clopote, etc, casă parohială, să, se dea aceleași răspunsuri ca și pentru biserica ortodoxă, conf. Nr. 1—V din chestionarul de față.

25—33. Vezi Chestionarul dela 10 Iulie 1144.

Despre arhiva parohială: vechimea arhivei, data celui mai vechi act din arhivă. Unde se păstrează arhiva. Arhiva veche, ortodoxă și fost gr. catolică, unde se păstrează. Ce acte importante se află în arhivă.

Ce registre, protocoale, matricule, socoți, procese verbale, conșcripții, „țerculare" etc. sunt la parohii: titlul lor întreg, data precisă — anul, luna, ziua — când încep a se purta, fiecare în parte. În ce stare se află; unde se păstrează, chiar dacă sunt numai fragmente, foi volante și rupte.

Seria preoților și diaconilor, după matricole, cu anii în care a slujit fiecare. Biografia preoților, pe baza inscripțiilor din cărțile sfinte și a altor însemnări, iar în lipsa acestora, pe baza tradiției, culeasă din gura băștinilor comunei. Să se arate: numele și prenumele preotului sau diaconului, data

nașterii, ziua, luna anul; părinții și ocupația ior; locui nașterii preotului, școalele frecventate, cu anii de frecvență, diplomele câștigate; singhelia cu Nr. ei, cu data eliberării; căsătorit, cu cine, când, unde; copiii, numele, ocupația lor; numele episcopului, data și locul hirotonirii de diacon și preot; pentru care parohie; ales ori numit; când, unde. Activitatea desfășurată pe toate tărâmurile vieții. Distincții. Fotografia,

Câte parohii ort. rom. sunt în comună. În trecut câte au fost, Când și în ce împrejurări au fost reduse,

38. Tablou statistic despre numărul botezaților, cununaților și morților, an de an, separat, pe baza matriculelor, chiar dacă sunt numai fragmente. Pentru parohia fost gr. catolică, acest tablou se va face separat.

39. Din matriculele cele mai vechi ce se păstrează să se copieze prima înregistrare, cu întreg textul de acolo, absolut fidel.

40. Din conscripția și socoțile cele mai vechi, să se copieze întreg textul de pe cele dintâi 3 pagini.

41. Crucile din comună și din hotarul comunei. Să se arate locul precis unde sunt așezate, cine, când le-a așezat, din ce material sunt, ce icoane poartă, și să se copieze inscripțiile de pe cruci.

42. Despre cimitirul vechiu și nou: locul, întinderea; îngrădit, cu ce; de când sunt în uz; de când este părăsit cel vechiu; ce înfățișare are cel vechiu și cel nou, etc. Inscripțiile de pe crucile cele mai vechi. Despre capela și clopotele din cimitir, aceleași date ca pentru biserică și clopotele dela biserică.

43. Fundațiunile parohiei: cine, când le-a lăsat, ce reprezintă, cum se întrebuințează.

44. Biblioteca parohială: câte volume are, unde se păstrează.

45. Lista tuturor cărților rituale bisericești cu cirilice și latine, vechi și noi, cuprinzând: titlul cărții, locul și anul tipăririi. Anii cirilici să se copieze Ca și în original, cu cirile. Să se copieze fidel toate însemnările sau inscripțiile scrise pe paginile acestor cărți, punându-se în ghilimele, și însemnând și pagina de unde se copiază inscripția. Textele indescifrabile să se copieze cu hârtie transparentă, ori să fie aduse la sf. Arhiepiscopie, secția culturală, spre descifrare. Pentru biserica fost greco-catolică, să se dea un tablou separat al tuturor cărților-rituale, cu inscripțiile de pe ele.

46. Originea numelui comunei, a șa. cum îl pronunță băștinașii. Date privitoare la trecutul istoric, social, arheologic, etc., al comunei. S-au executat săpături arheologice în comună sau în hotarul ei, de cine, când, cu ce rezultat.

Să se precizeze locul acestor și al altor monumente vechi. Starea lor actuală.

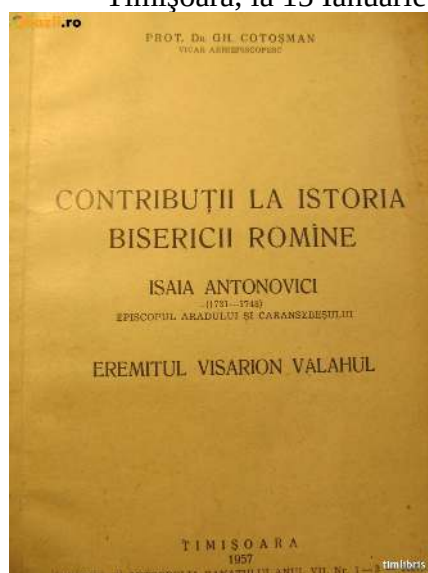
47. Pentru filie sau filii se va întocmi Cronică parohială aparte, după aceieași criterii și norme, ca și pentru materă. Copia Cronicei filiei se va înainta aici până la 15 Mai 1950.

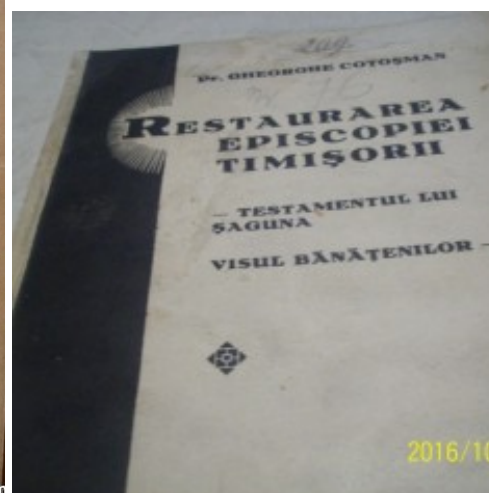
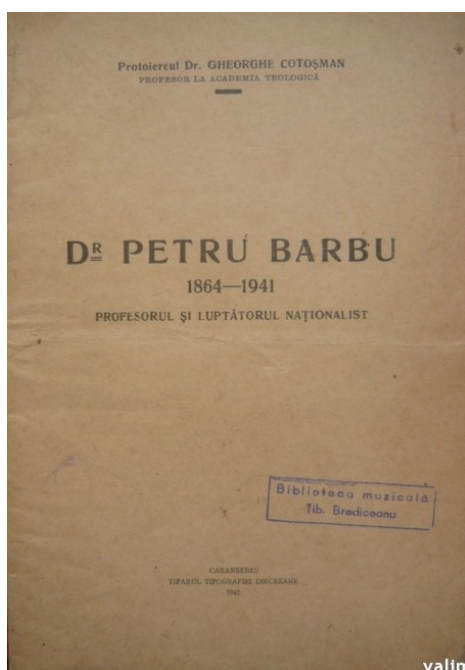
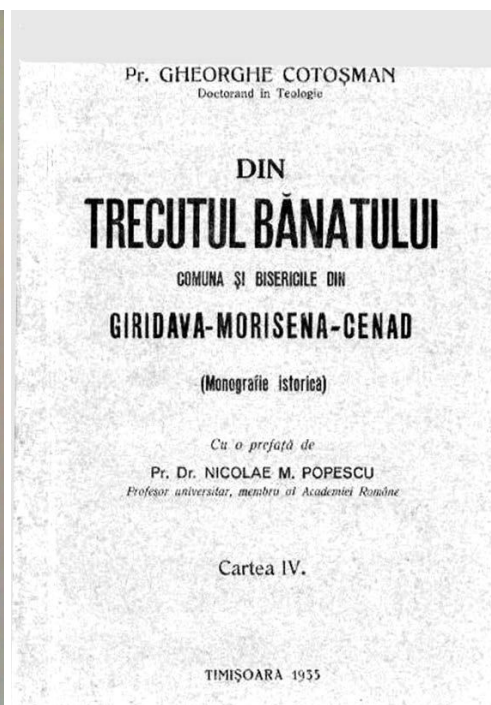
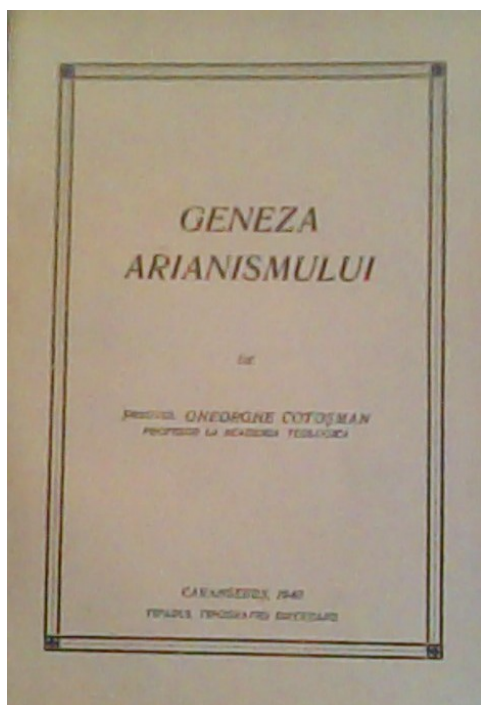
Cucernicii Preoți care au trimis, în trecut, profesorului de Teologie Prot. Dr. Gh. Cotoșman, la Caransebeș ori Borlova, răspunsuri la aceste chestionare, ca și cei ce au trimis până acum Sf. Arhiepiscopii copia cronicii parohiale, sunt invitați să refacă până la termenul nou fixat — 15 Aprilie 1950 — Cronica parohială, potrivit normelor cuprinse în prezentul comunicat-chestionar, fără să mai aștepte a mai primi dispoziții speciale și personale.

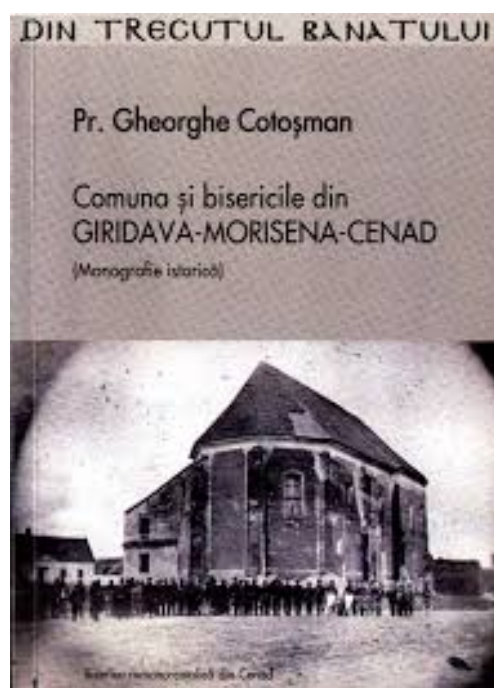
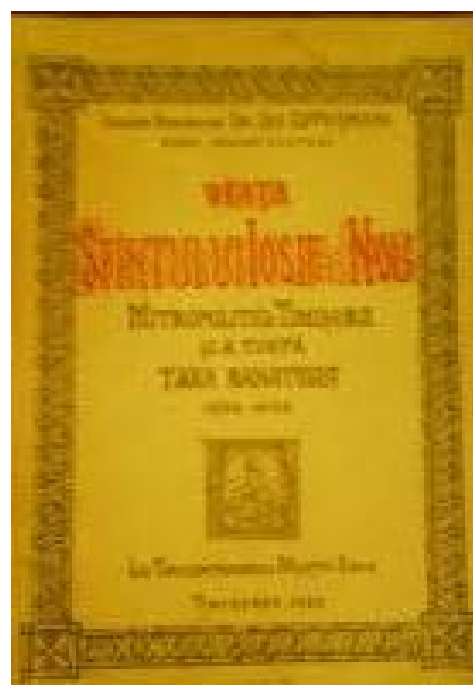
Punem în vedere tuturor C. Preoți că vom accepta și socoti bune și complete, numai Cronicele redactate cu observarea strictă și amănunțită a tuturor îndrumărilor cuprinse aici.

Dragostea pentru comorile îngropate încă ale trecutului nostru istoric bănățean, constituie desigur pârghia cea mai puternică în desfășurarea cu bune rezultate a acestei acțiuni, și va face ca nimeni să nu se simtă obosit în cursul acestor migăloase cercetări, pe care reprezentanții celorlalte culte, venite și organizate cu secole în urma noastră aici, la noi în Banat, le-au dus cu succes la îndeplinire încă de mult timp. Cronicele lor parohiale ne pot servi ca exemplu și totodată ca imbold pentru lucrarea pe care, și noi, autohtonii, credincioșii istoricei Mitropolii a Banatului, de mult ar fi trebuit să o desăvârșim.,

Timișoara, la 15 Ianuarie 1950. Consiliul Arhiepiscopesc

COMUNICAT

Nr. 731 C. 1950.

— Chestionar —

Pentru executarea ord. circulare Nr. 5744 C. 1949 și Nr. 8447 C. 1949, privind la elaborarea *Cronicii parohiale*, mulți C. Preoți ne-au solicitat sfaturi și îndrumări, iar alții ne-au cerut să le trimitem din nou *Chestionarul*, dela 10 Iulie 1944, pierdut ori distrus în cursul aceluși an în învălmășeala luptelor sângeroase desfășurate pe pământul Banatului pentru izgonirea din Țară a hoardelor invadatoare hitleriste.

Spre a ușura munca C. Preoți, Gortiori a șterge praful și arunca furună vie asupra trecutului nostru sbucimbat, — și deci spre a le da posibilitatea să întocmească, după criterii științifice, moderne și obiective, o *cronică*, în care să se ogîndească fidel întreaga realitate a vieții noastre bisericesti și sociale-românești, din cuprinsul restauratei Mitropolii a Banatului, din cele mai îndepărtate timpuri până în zilele noastre, — reproducem, în cele ce urmează, o parte din întrebările din *chestionarul* dela 10 Iulie 1944, și amunc întrebările dela numerii 1—9, 12—13, 22, 24, care au avut nevoie de o dezvoltare și lămurire mai amplă și mai amănunțită. La restul întrebărilor de sub nr. 10—11, 14—21, 23, 25—33, C. Preoți pot răspunde cu ușurință, fără întrebări complementare.

Cum *chestionarul* dela 10 Iulie 1944 era el însuși o *completare* a *chestionariului* din același an 1944, trimis tuturor preoților de către Ven. Cons. eparhiale ale celor două Episcopii banățene, dela Timișoara și Caransebeș, vom da, în continuare, și întrebările — dezvoltate — ale *primului chestionar*, pe care le vom înșira sub Nr. 24—47.

Dispuneți cu încredere Cucerin Preot să lucreze — iar cei ce au terminat-o să o *prelucereze* și *completeze*. *Cronica parohiei pe baza acestui chestionar* — completat, bine înțeles, cu întrebările susamintite și nereproduse aici.

Se va răspunde limpede și documentar, la fiecare întrebare în parte, păstrând cu strictețe ordinea întrebărilor și a numerotației. Să nu se amestecă întrebările dela un număr cu întrebările altui număr. Cu fiecare întrebare, respectiv cu fiecare număr nou se va începe un *alinat nou*, însemnat cu numărul respectiv din *chestionar*.

Să se arate, pas cu pas, *izvorul* (cartea, cronică, documentul, inscripția, numele persoanei, vârsta și ocupația celeia ce dă informațiuni) din care se culeg datele cronice.

Cronica să fie scrisă, *frumos și citeț*, într-o condictă sau registru mai mare, cu multe file albe la sfârșit, spre a se putea însemna pe ele săptămâna de săptămână, luna de lună, ori an de an, evenimentele mai însemnate din viața parohiei.

Copia acestei cronici — scrisă la mașină ori cu mână, dar *caligrafic și citeț*, mai ales *numele de persoane și de locuri*, spre a se evita confuziile — să ni se înalțeze până la 15 Aprilie 1950.

1. *Biserica veche* (sau străveche), înaintea celei de azi. Istoricul ei. Descrierea internă și externă a bisericii, pe bază de documente ori tradiție. Fotografia sau schița ei. Pe ce loc a fost zidită. Cu ce este însemnat acel loc. Cine este *proprietarul* aceluia loc. Când și din ce material a fost zidită.

Cine a fost: *ciitorul, antreprenorul, sculptorul și pictorul*. Cine și când a sfârșit-o. Când și din ce cauză a fost dărâmată. Ce s'a întâmplat cu materialul de zidărie și cel lemnos după dărâmare.

Ce obiecte au rămas dela biserica veche: potire, cruci, chivot, prapuri, icoane, prăznicare, odăjdii, clopote, iconostas, etc. Să se descrie aceste obiecte și să se copieze *inscripțiile de pe ele*. *Inscripțiile* să se pună în *ghilimele* (semnele citirii).

Să se arate ce anume icoane au rămas: pictate pe lemn, *sticlă* sau *plumb*; dimensiunile lor; în ce stare se găsesc; unde se păstrează azi. *Inscripțiile* sau însemnările de pe ele și *anți* să se copieze cu *mare grijă*. *Anți citiți*, chiar și *inscripțiile*, să se copieze cu hârtie transparentă, așa ca în original, cu *circule*.

În documentele parohiei, în socoți și în procesele verbale ale corporațiilor parohiale. Consiliu și Adunare sau Sinod parohial — ce s'a însemnat în legătură cu biserica veche. Să se copieze fidel acele documente. Ce *iram* a avut biserica.

Dacă au fost două sau mai multe biserici, străvechi, — în „*săla bătănu*” și în „*chintirul bătănu*” sau în „*seitate*” — să se facă istoricul lor. Biserica veche a avut *criptă* subterană, sub sau lângă ea. A fost deschisă vreodată și ce s'a aflat în ea. În jurul bisericii au fost și sunt *cruci* de piatră. Să se copieze *inscripțiile* de pe ele. *Curtia* bisericii vechi este împrejmuită. Cu ce. De când.

2. *Biserica actuală*. Descrierea ei internă și externă. Istoricul ei. *Hramul ei vechi și actual*. Unde, când, cine, și din ce material a fost zidită. Chitorii, arhitectul, antreprenorii, sculptorul și pictorul. Pe baza socoților bisericești, să se arate: *cât au costat* lucrările de zidărie, tâmplărie, sculptură, pictură, *fiecare în parte*. Cu ce este acoperită, pardesită, biserica și turnul. Iconostasul este din *cărămidă* ori *sculptat*. Câte părți din *iconostas* și din *mobiliul* bisericii sunt sculptate și aurite ori bronzate. Ce formă are boltă, cupola.

Câte părți din biserică sunt pictate cu tablouri șinite. Pictura este executată din *uștin* sau este *frescă* (executată pe tencuială încă umedă). Icoanele de pe iconostas sunt pictate pe *pânză liptă pe lemn*, ori sunt pictate *deodreptul pe lemn*. În ce stil s'a executat pictura: bizantin, neobizantin (șinți cu fața uscată), sau baroc (cu fața plină, naturală). Să se copieze toate *inscripțiile de pe icoane, tablouri, pereți*, precizându-se locul lor.

Să se facă: a) *schiza bazei* bisericii, cu dimensiunile; cu locul ferestrelor și ușilor; b) *schiza iconostasului*, cu icoanele în ordinea lor; c) *schiza boltei* cu icoanele în ordinea lor. Ordinea icoanelor va fi numerotată cu cifre. Separat, jos, se va face *legenda*, scriindu-se în dreptul fiecărei cifre: ce reprezintă icoana sau tabloul, și se va trece *inscripția* de pe ea, în *ghilimele*.

Fotografia bisericii, intern și extern.

Pe baza *proceselor verbale* ale corporațiilor parohiale, să se facă istoricul zidirii și înfrumusețării bisericii. Cine și când a sfârșit biserica. În ce împrejurări. Să se copieze fidel documentul care vorbește despre acest fapt.

Există *criptă* sub sau lângă biserică. Starca ei. Cine oște înmormântat acolo. Ce cruci de piatră sau de lemn sunt în curtea bisericii. *Inscripția* de pe ele. Cu ce și de când este împrejmuită curtea bisericii.

În ce stare se află azi: biserica, interior și exterior, pictura, etc. Stăruia curții bisericești și a împrejurimii.

3. *Ce restaurări, reparații mai mari s-au făcut biserică, pictură, etc., în cursul timpului. Costul lor, pe baza socoților bisericilor sau a proceselor verbale sau a altor documente. Câte le-a executat, după ce plan. Săbîlirea.*

4. a) *Antimisiul vechi și nou. Să se copieze exact inscripția de pe ele. În ce stare se afla.*

b) *Clopotele, vechi și noi: numărul, dimensiunile, greutatea, costul lor, pe baza socoților, etc. Să se copieze exact inscripțiile de pe ele. (Despre cele achiziționate de Austro-Ungaria în primul război mondial, aceeași date, pe baza socoților vechi și a proceselor verbale ale corporațiilor parohiale. Când și în ce împrejurări au fost războiul și transportate.*

5. *Obiectele sfinte din biserică: potire, cruce, candelare, icoane, sfeșnice, talere, vase sfinte, prapori, cloți, odajii, etc.; materialul, execuția, costul lor și inscripțiile de pe ele, exact copiate.*

6. *Vizitații canonice arhierice: cine, când, după ce program — conform documentelor: inscripții, procese verbale, ziarele contemporane, etc. — s'au desfășurat.*

7. *Tabloul nominal al: a) epitropilor; b) cântăreților de strună, oficiali și neoficiali; c) primărilor comunitari; d) notarilor comunitari din trecut și până azi — pe baza socoților vechi bisericicești, a proceselor verbale ale corporațiilor parohiale și a inscripțiilor din cărțile bisericicești — cu anii în care au servit, fără însemnarea anilor, numele născuților importanți.*

8. *Casa parohială: unde este așezată, din ce material, când, de cine a fost construită, cât a costat. Descrierea casei, încăperile, curtea, grădina înmuntărea ei. Sub ce nume și nume figurează în cartea funciara. Fotografia casei. Aceleași date despre casa culturală.*

9. *Corul, fanfara, alte societăți religioase, culturale: cine, când le-a înființat, în ce împrejurări, cu căți membri, ce activitate au desfășurat. Numele conducătorilor până azi. Fotografii.*

10—11. *Vezi chestionarul.*

12. *Monumentul eroilor: Din a cărui inițiativă, în ce loc, cine, când, din ce material a fost ridicat, cât a costat. Să se copieze inscripția de pe el. Despre eroii din ambele războaie, separat, un tablou cu numele și prenumele, vârsta, ocupația, nrul casei, gradul militar, unitatea în care a servit, locul și data morții.*

Un tablou despre mutilații, răniți și luptători din ambele războaie, separat.

13. *Ce spun bătrânii satului: Românii din comună sunt băștinăși sau imigranți, coloniști. Când și de unde au venit; căți și în ce împrejurări, cine și pe ce moșie i-a colonizat; cât lor li s'a atribuit. Ce mari moșieri și proprietari au fost în comună până în 1918. Soarta moșilor lor.*

Pentru comuna românească, colonizată de Români, după 1944, într-un tablou să se cuverindă și numele și prenumele capului de familie, cu numărul membrilor de familie colonizați, însemnându-se anul colonizării, localitatea și județul, de unde au venit. Să se facă istoricul talentului parohiei, epocii.

14—21. *Vezi Chestionarul.*

22. *Tabloul nominal al intelectualității române născuți în comună, cuprinzând: numele și prenumele, ce școală sau facultate au absolvit, ce funcțiune deține sau a deținut, localitatea unde funcționează sau a funcționat (ca învățător, pictor, notar, medic, profesor, avocat, judecător, contabil, etc.), numele și ocupația parinților. Tabloul va cuprinde pe toți intelectualii despre care se pomenesc, din trecut până azi, precizându-se anul în care au trăit și activat. Ce-au realizat în interesul comunei lor de naștere. Aceleași date și despre studenții de azi.*

23. *Vezi Chestionarul.*

24. *Dacă sunt uniți: istoricul unității, arătându-se împrejurările și cauzele unirii sau ale încercărilor de unire. Cine l-a ajutat să se organizeze în parohie, să-și zidească biserică, casă parohială, etc. Pentru biserică veche sau actuală fost greco-catolică și pentru obiectele ei sfinte: antimise, clopote, etc., casa parohială, să se dea aceeași răspunsuri ca și pentru biserică ortodoxă, conf. Nr. 1—8 din chestionarul de față.*

25—32. *Vezi Chestionarul dela 10 Iulie 1: 44.*

34. *Despre arhiva parohială: vechimea arhivei, data celui mai vechi act din arhivă. Unde se păstrează arhiva. Arhiva veche, ortodoxă și fost gr. catolică, unde se păstrează. Ce acte importante se afla în arhivă.*

35. *Cu registre, protocoale, matricule, socoți, procese verbale, conscripții, „jertelare” etc. sunt la parohie: titlul lor întreg, data precisă — anul, luna, ziua — când încep a se purta, fiecare în parte. În ce stare se află; unde se păstrează, chiar dacă sunt numai fragmente, fol volante și rupte.*

36. *Seria preoților și di. conților, după matricole, cu anul în care a slujit fiecare. Biografia preoților, pe baza inscripțiilor din cărțile sfinte și a altor însemnări, iar în lipsa acestora, pe baza tradiției, culeasă din gura bătrânilor comunitari. Să se arate: numele și prenumele preotului sau diaconului, data nașterii, ziua, luna, anul; părinții și ocupația lor; locul nașterii preotului, școlile frecventate, cu anul de frecvență, diplomele câștigate; singheta cu Nr. ei, cu data eliberării; căsătorii, cu cine, când, unde; copii, numele, ocupația lor; numele episcopului, data și locul hirotonirii de diacon și preot; pentru care parohie; ales ori numit; când, unde. Activitatea desfășurată pe toate tarâmurile vieții. Distincții. Fotografii.*

37. *Câte parohii ort. rom. sunt în comună, în trecut câte au fost. Când și în ce împrejurări au fost reduse.*

38. *Tabloul statistic despre numărul hotezilor, cununărilor și morților, an de an, separat, pe baza matriculelor, chiar dacă sunt numai fragmente. Pentru parohia fost gr. catolică, acest tablou se va face separat.*

39. *Din matriculele cele mai vechi ce se păstrează să se copieze prima înregistrare, cu întreg textul de acolo, absolut fidel.*

40. *Din conscripția și socoțile cele mai vechi, să se copieze întreg textul de pe cele dintâi 3 pagini.*

41. *Crucile din comună și din hotarul comunei. Să se arate locul precis unde sunt așezate, cine, când le-a așezat, din ce material sunt, ce icoane poartă, și să se copieze inscripțiile de pe cruce.*

Mari pedagogi, mari cărturari. Literaturi și idealuri

Great Educators, Great scholars. Literature and Ideals

Florica Ranta Cândea

Abstract

The Great Union, as ideal, was a permanent presence having a fundamental meaning in the 19th century literature. The translating of this ideal we can find in the memories, in various writings, in pages full of patriotism or in many documents which became important source of inspiration, reflecting, even nowadays, the vibration and the greatness of the historical Moment.

Key words: the Great Union, literature, ideal, personalities, patriotism.

Oglindiri și contexte. Spicuiuri

Unirea, ca ideal, a avut o prezență constantă de o fundamentală însemnătate în literatura din secolul XIX. Tălmăcirea acestui ideal o regăsim în memorialistica vremii, în consemnări și înscrisuri, în pagini literare de un vibrant patriotism sau în alte documente care au constituit surse importante în care se oglindește, și acum, vibrația și măreția istoricului moment.

Astfel, decenii de cuget și suflu național, înfiripate la 1 Decembrie 1918, se regăsesc, cu rădăcini, în ziarul România Nouă, editat la Chișinău de Onisifor Ghibu, care a consemnat: *Cel mai însemnat fapt din întreaga noastră istorie*. Alături, memoria anilor, va reține această clipă, prin alte nume, ori de preoți, ori desprinse din file de carte semnate de Lucian Blaga, Victor Moldovan, Ilie Lazăr, Al. Vaida-Voevod, Victor Lazăr, Traian Mager, Ana Cicio-Pop Birtolon, a căror impresii, inserate prin propriul filtru, consemnează dezideratul și culoarea specifică a drumului sinuos înspre înfăptuirea Unirii celei Mari. Mai tânărul Lucian Blaga, intenționând să participe la Marea Adunare de la Alba-Iulia, la fel ca și fratele Lionel Blaga, a luat o trăsură înspre Cetate, dar nu a apucat să intre, astfel că doar fratele său va resimți atmosfera cu specific național. Iată ce descrie în lucrarea autobiografică *Hronicul și cântecul vârstelor: Era o dimineață rece*

de iarnă. Întors pe la Lancrăm îngânam... Dacă Tata ar ști ce s-a întâmplat... Înaintând în noapte se auzise dintr-o curte un glas de copil... Trăiască România dodoloață!

În revista *Republica română*, nr. 2/1853, Cezar Bolliac va însemna: *Unirea a fost sentimentul național în toate părțile României.*

Alec Russo, prin ale sale *Cugetări* inserate în revista *România literară*, 1855, releva importanța înfăptuirii Unirii: *Ai noștri s-au luptat pentru ideea unității. Demne de reținut sunt pledoariile pentru Mărețul fapt istoric, formulate, nu neapărat metaforic, și de Naum Rânceanu, Eufrosin Poteca, Barbu Paris Mumuleanu, George Bariț, C. A. Rosetii, Dinicu Golescu, George Sion, Constantin Negruzzi, Nicolae Bălcesu, O. N. Breazu, V. Alecsandri, Costache Negri ș.a. ca un rezumat, desprins din G. Călinescu, *Istoria literaturii române*¹.*

Corabia neamului românesc astăzi are trebuință, de un corăbier iscusit și acesta este Unirea românilor – C. Negruzzi.

Unirea e actul energic al întregii națiuni române - M. Kogălniceanu.

Ziarul *Românul*, 1911, apărut în Cetatea de pe Mureș, a dat luminii tiparului ceea ce era mai de preț, realizarea visului unei nații, Unirea – *O inimă a bătut în Neamul românesc în Ziua de Întâi Decembrie – Românul*, nr. 24/1918.

Octavian Goga va consemna în *Românul*, nr. 31/1918: *Sufletește, această unire, a fost întotdeauna credința unirii de sânge, definindu-se: Eu sunt oftatul care plânge, Fără țară, Românul*, nr. 17/1918.

Al. Vlahuță, în *Amurg și zori, Românul*, nr. 31/1918: *Înainte noastră mijesc zorii pe-o lume nouă. Triumful așteptării ce preaslăvește Marea Unire îl regăsim tot la Al. Vlahuță, în versuri profetice, personificat, fremătând: Un Fluviu nou vestește/ Triumful așteptării.*

Nicolae Iorga, în *Românul*, nr. 14/1918, consemna: *Silințele noastre cu silințele voastre să-nsemne aceeași dreptate.*

Nume mai puțin cunoscute și vehiculate vor consemna opinii despre Idealul Unirii, tot în revista *Românul*.

Astfel, Ion Georgescu, în poemul istoric *Pe Câmpul Libertății*, în *Românul*, nr. 18/1918, scrie: *Căci răsărit-a în sfârșit/ Și Soarele dreptății.*

Ion Boilă, în poemul istoric *Cântecul Obitarilor*, publicat în *Românul*, nr. 37/1918 a scris: *Tu, Oltule!/Tu, Mureș!/Păziți Ardealul cel frumos!*

¹ G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, Compendiu, Editura pentru literatură, Buc. 1958, pag. 63-119.

Ion Broșu, în poemul istoric intitulat *Marșul legionarilor români*, publicat în revista *Românul*, nr. 10/1918 invocă regiunile țării și bucuria resimțită în versul *Cu glas de bucium depărtat*.

Alexandru Munteanu a lu' Vasile, prin versuri imperative, exclamă, în revista *Românul*, nr. 21/1918: *Noi vrem Unirea tuturor!*

Tot în *Românul*, nr. 39/1919, vom regăsi Metafora inedită a lui T. Mureșanu care întipărește Solemnul Moment cu bucurie: *Zâmbește pretutindeni, Tricolorul!*

De fapt, un alt necunoscut, Nicolae Boilă, a recitat, la 1 Decembrie 1918, la Alba Iulia, o poezie ca un Imn, inspirată din clipa Unirii, cu titlul *Imnul Unirei*, publicată în *Românul*, nr. 19/1918: *În Cetatea cea străbună/Ridicată de Traian/Azi, se-nalță-a doua oară/Falnic Vulturul Roman!*

Revista Fundațiilor, 1938, îl va elogia pe O. Goga, zbatându-se întru cereri și datorii către țară, astfel: *Goga poate fi luat oricând ca model!*

Tot în aceste contexte, Nicolae Iorga, G. Călinescu, A. Mureșanu, Grigore Alexandrescu, A. Russo, Alecu Papiu Ilarion, Vasile Lucaci, B. Șt. Delavancea ș.a. au ilustrat acest ideal și ideea de simțire: *Nu trebuie să mire pe nimeni faptul că mulți cărturari iluștri au văzut în Transilvania, drept Leagănul românismului, iar Lampa flăcării Unirii vine din negura veacurilor!*

În alte articole, *Către țărani soldați*, în revista de front, *România*, 6 februarie, 1917, O. Goga va constata: *Miroase-a moarte/Și-a păcat*. Sau, tot în revista *România*, din 7 iunie, 1917, O. Goga însemna: *Au venit ardelenii!*

De fapt, Ion Nistor, în *Istoria Bucovinei*, București, 1991, pag. 366, continuă a-l elogia pe Goga, după Șerban Cioculescu, ca *Unul dintre cei mai de seamă ziariști doctrinari*.

Unirea trăia în toate fibrele de simțire ale neamului nostrum. Iată un fragment din Scrisoarea lui Goga către Iuliu Maniu, din Paris, președintele Consiliului Dirigent, ales pe 2 decembrie 1918, de către Marele Sfat Național, unde Goga era președinte, Ion Nistor, secretar, organism de la Odessa, înființat în ianuarie, prin Comitetul Național al Ardelenilor și Bucovinenilor. Astfel, ca un răspuns, Mihail Sadoveanu, scria tot atunci despre O. Goga: *Și-a desăvârșit, prin versuri, Ca un Aur, profețiile*.

Liga pentru unitate politică, președinți Vasile Lucaci, și B. Șt. Delavrancea, secretar general, Nicolae Iorga, printr-un *Crez* unanim, consemna: *O unitate culturală fără o unitate politică nu are nicio cheazășie*. Tot în acest spirit, N. Iorga reia ideea în *Luceafărul*, după *Tribuna*, *Epoca* – revista devenind un Simbol al unității românilor. Tot în *Epoca*, condusă de

Nicolae Filimon, se afirma: *Cred că a sosit Ceasul să se îplinească visul atâtor generații!*

Militantismul robust care tindea către Steaua Polară a idealului național va fi, de altfel, și pentru O. Goga ca *Un răsunet* desprins din opera sa, *Însemnările unui călător*, 1911, *Din umbra zidurilor*, 1913, *Cântece fără țară*, 1916, cu un ecou: *Acolo-n Hora vijeliei/E clocotul visării noastre, sânte!* Acest ideal i-a fost insuflat poetului, de însăși mama lui, Aurelia Goga, (1856-1938), poetă, învățătoare, Președinte a Reuniunii Femeilor Române, participantă la Marea Adunare de la Alba Iulia pe Lista oficială, Rășinari².

Cultivarea acestui ideal, i-a inspirat și animat și pe B. P. Hasdeu, Iosif Vulcan, D. Nanu, Șt. I. Nenițescu, M. Eminescu, Cezar Petrescu, Emil Isac, Al. Vlahuță ș.a. cărturari români ca un detașament luminat de unghiuri cu valoare de simbol național al Marii Uniri.

Petru Vintilă evoca în piesa *Prima oră a dimneții*, mesajul acestei dorințe fremătătoare. La fel, Ioan Alexandru, Constantin Zărnescu, Mihail Diaconescu, Horațiu Apolzan, Doru Muntean, Mihail Dragorian, Mircea de la Sibiu, Traian Olteanu sunt câteva nume mai puțin cunoscute, ale căror consemnări despre *Ziua Zilelor*, ca reverberație a Momentelor 1600-1859-1918, consemnată și de cei de mai sus și suite pe *Cupola unui ilustru vis, Unirea*, numită de Traian Olteanu, *Duminica cea Mare*. Zi, care va face parte intrinsecă din Istorie! Ca o Lege morală în noi, la Alba Iulia și deasupra noastră.

De fapt, șirul notațiilor de dinainte și de după Marea Unire nu se poate sfârși nici în zilele noastre. Iată o definiție pregnantă a perioadei, afirmată de Ion Rațiu, a cărei soție, Emilia dr. Rațiu (1887-1952) a participat la Marea Unire pe Listele de la Sibiu.

Folosim un citat din Ion Rațiu, *Jurnal, Începuturile unui exil îndelungat, 1940-1954*³, unde primele notații sunt datate 21 noiembrie 1940, Ion Rațiu, student, Londra, 23 de ani: „Perioada 1918-1940 nu se poate compara cu mileniul ce s-a încheiat în 1918. Înainte de acest an , o parte a populației-românii, a fost considerată drept paria.”

ISTORIA ca sublimă mărturisire

Dimitrie Țichindeal cel numit de Mihai Eminescu *gură de aur*, pentru frumusețea predicilor sale, fiind preot, catehet al primei Școli

² cf. Biblioteca ASTRA, Sibiu, Colecții Speciale, CXXVIII/36.

³ Ion Rațiu, *Jurnal, Începuturile unui exil îndelungat, 1940-1954*, București, Ed. Corint, 2017, 680 p.

preparandiale în limba română de la Arad, s-a născut în Becicherecu-Mic, fiind acolo o vreme preot, locuind în Casa parohială și elaborând traducerea unui volum de fabule, prin intermediul învățatului sârb, Dositei Obradovici. Murind în 1818 în spitalul din Timișoara al Ordinului minoriților, o fost înmormântat în curtea bisericii ortodoxe la care era paroh.

Un eveniment spectaculos și cu rezonanțe naționale a fost organizat în 4 decembrie 1932, la Becicherecu-Mic (Între 1920-1925, localitatea Becicherecu-Mic primește numele Țichindeal), cu prilejul dezvelirii *Monumentului Dimitrie Țichindeal*, sub genericul *Pro Țichindeal*. Ediția specială a revistei de cultură *Coloana infinitului*⁴, pusă nouă la dispoziție de Ioan Popovici, cadru didactic în localitatea Belinț), editată de Asociația culturală *Constantin Brâncuși* din Timișoara, relatează despre amploarea manifestării, preluând din ziarul *Vestul* (Timișoara) reportaje și impresii ale participanților. Revista cuprinde următoarele articole dedicate lui Țichindeal: *Actualitatea lui Dimitrie Țichindeal* (Virgil Vintilescu), *Dimitrie Țichindeal la Belinț* (Simion Dănilă), *Pro Țichindeal – 1932* (Aurel Turcuș), *Dimitrie Țichindeal, un proroc al neamului* (Mariana Strungă) și *Dimitrie Țichindeal între destin și har* (Lavinia Diana Miloș).

Inițiatorul serbării este publicistul și politicianul Sever Bocu, originar din Șiștarovăț (Arad), președinte de partid politic și patron al publicațiilor timișorene *Voința Banatului* și *Vestul*. În prealabil, organizatorii au căutat locul reînhumării lui Țichindeal, aflând că, deși preot, nu a fost înmormântat în curtea bisericii (după tradiție), ci în cimitirul obștesc. În amintirea acestui fiu al satului, se decide înălțarea monumentului închinat preotului, scriitorului și dascălului Țichindeal. *Profetului bănățean al Renașterii* i se înalță o cruce-monument, *la care se pot închina toți bănățenii*. Piața publică de la șoseaua principală a Becicherecului Mic, unde se încrucișează trei străzi, este aleasă pentru amplasarea simbolului – Țichindeal, devenind un loc de pelerinaj pentru români, asemuit fiind cu cele de la Putna, Țebea, Vidra, Alba-Iulia, Blaj ori Turda. Din punct de vedere național, asemenea inițiative erau sprijinite de autoritățile române, prin amplasarea de marcaje culturale românești la granița nouă a țării, așa cum s-a procedat cu bustul lui Eminescu la Sânnicolau Mare etc. (*el este marele grănicer care veghează*).

Serbările Țichindeal au avut loc într-o duminică, 4 decembrie 1932, la Becicherecu Mic, la care au participat circa 15 mii de oameni din toate zonele țării (s-au pus la dispoziție trenuri speciale de la Timișoara). Sfânta liturghie a fost oficiată de dr. Grigore Comșa, episcopul Aradului, însoțit de

⁴ Coloana Infinitului (Timișoara), an VIII, 2005, vol. II, nr. 53.

un sobor numeros de preoți, plus societatea corală timișoreană *Speranța*. La cimitir, unde a avut loc pomenirea morților, a participat *Corul catedral* al Academiei Teologice din Arad, condus de Atanasie Lipovan, precum și fanfarele reunite din zona bănățeană. În prezența întregii asistențe, episcopul arădean Grigore Comșa a sfințit monumentul Dimitrie Țichindeal din centrul localității, răspunsurile corale fiind date de *Corul catedral* din Caransebeș, precum și de alte coruri, interpretând trei compoziții de-ale lui Ion Vidu, sub bagheta dirijorului Filaret Barbu. După alocuțiuni (fost ministru și inițiator Sever Bocu, membrii Centrului studențesc, protopopi, Ștefan Cicio-Pop, atunci Președinte al Adunării deputaților, prof. Teodor Mariș, din partea Școlii Normale din Arad, Ion Montani, din partea presei transilvane, plus mesaje, inclusiv al Patriarhului Miron Cristea și al lui Dimitrie Gusti, ministrul Instrucțiunilor Publice, al Cultelor și Artelor), a urmat un program muzical, cu piesele *Ești Regină* (I. Velceanu), *Pui de lei* (I. Vidu), *Imn regal* (armonizare de S. Drăgoi), iar manifestarea s-a încheiat cu pomana tradițională în memoria lui Dimitrie Țichindeal.

A fost o manifestare cu rezonanță națională, care a prilejuit cercetarea unor documente privind viața și activitatea lui Dimitrie Țichindeal, reincluderea sa în panteonul valorilor literare și a luptătorilor pentru biruința limbii române și a credinței ortodoxe, a independenței spiritului național și a unității culturale a neamului românesc. La această serbare, Aradul a fost reprezentat prin episcop, prin corul tinerilor preparandiști, prin alocuțiunea unui profesor în numele corpului profesoral, indirect prin politicianul Sever Bocu, originar din Șiștarovăț, precum și prin valorificarea compozițiilor lui Ion Vidu, fost profesor al Preparandiei arădene, originar el însuși din Mânerău, ținutul Aradului. În același timp, serbarea de la Becicherecu Mic a prilejuit emiterea unor noi judecăți de valoare despre creația fabulistă a lui Țichindeal și despre activitatea sa la Preparandia din Arad.

Pentru biografia lui Țichindeal, manifestarea descrisă mai sus este relevantă prin apariția volumului profesorului Școlii normale de băieți din Timișoara, Traian Topliceanu, intitulat *Dimitrie Țichindeal*, apărută la Editura Tipografia românească din Timișoara, fără menționarea anului, dar, fiind legat de manifestările *Pro-Țichindeal* de la Becicherecul-Mic, anul apariției este, fără îndoială, 1932.

Dimitrie Țichindeal a fost printre primii bărbați de seamă ai Banatului, care a pus temelia culturii naționale în limba română și în spiritual libertății religioase și naționale a românilor.

Pedagogia ca iluminare

Pe firul Preparandiei vă propunem, pe scurt, să urmărim *Clipe trăite*⁵, și să-l marcăm, în timp, ca martor în istorie pe arădeanul **Sabin Evuțianu**.

Profesorul Sabin Evuțianu s-a născut în anul 1889, în localitatea Pecica, unde tatăl său a fost preot. Mama provine dintr-o familie originară din Țebea, iar tata - dintr-o familie din Brad. Rămas orfan, Sabin crește la o rudă din Lipova. Beneficiază de o bursă acordată de *Fundația Elena Ghiba Birta* din Arad, cu sprijinul căreia urmează cursurile Liceului *Andrei Șaguna* din Brașov; apoi ajunge bursier al *Fundației Gojdu*, la Facultatea de Filozofie de la Budapesta, unde va deveni membru al Societății studențești *Petru Maior*. Scrie articole în numeroase publicații bănățene; ocupă postul de profesor la Liceul Pedagogic *Dimitrie Țichindeal* din Arad, fiind ales să reprezinte corpul profesoral în cadrul delegației oficiale la *Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia*. Este solicitat de către Ministrul Educației Publice să meargă la Caransebeș pentru înființarea Liceului *Traian Doda*, perioadă în care urmează cursurile de preoție. În 1923, este numit Inspector general al Învățământului pentru Districtul Banat (Timișoara, Arad, Caransebeș, Torontal, Mehedinți, Crișana); apoi înființează *Astra Bănățeană*, societăți culturale, școli românești în Banatul românesc și sârbesc, cluburi didactice, presă școlară, desfășurând o activitate administrativă exemplară.

S-a ferit de atașamentul față de problemele politice, iar calitățile sale au determinat autoritățile să-l păstreze în administrația școlară, indiferent de guvernul țării și apartenența politică a acestuia (a fost declarat *inspector general inamovibil*). A cunoscut și s-a bucurat de aprecierea miniștrilor educației, Anghelescu, Iorga, Petrovici, Petrescu, Voitec, a desfășurat o importantă activitate publicistică despre probleme ale învățământului și ale școlii. A avut o viață familială tragică, pierzându-și doi copii în accidente (unul de circulație, altul dintr-o eroare medicală), iar memoria sa a înregistrat cu multă atenție principalele evenimente ale timpului, cel puțin așa cum au reverberat ele în *zona Banatului*. A lăsat manuscrisul *CLIFE TRĂITE*, în șase caiete. Manuscrisul (inedit) *CLIFE TRĂITE* se citește cu reală plăcere, pentru că prezintă aproape un secol din viața culturală și școlară din zonele timișorene, arădene, caransebeșene și orădene, iar informațiile sunt importante pentru activitatea culturală, școlară, economică și socială bănățeană, riguros comentate și cu implicare afectivă. A murit în 1978, la Timișoara, unde este înmormântat. Publicarea manuscrisului

⁵ Sabin Evuțianu, *Clipe trăite*, (ediție îngrijită, după manuscris original de prof. univ. dr. Anton Ilica), Editura Universității Aurel Vlaicu Arad, 2013.

constituie o sursă extrem de importantă pentru istoria culturală, didactică și socială a zonei sud-vestice a țării în perioada 1920-1947.

Ascaniu Crișan (1887-1952) s-a născut la Sibiu, la 25 noiembrie 1887, provenind dintr-o familie de intelectuali, tatăl său fiind profesor de istorie⁶.

A urmat Școala primară și gimnazială la Sibiu, apoi Institutul Teologic (1906-1909). Beneficiind de o Bursă „Gojdu”, s-a înscris la Facultatea de Științe a Universității din Budapesta, unde a studiat matematica și fizic, fiind licențiat în 1912. Între 1912-1919 a fost profesor de Științe Exacte la Sibiu la Institutul Teologic și la Gimnaziul „Andrei Șaguna” din Brașov. A fost delegat oficial la Lucrările Adunării Naționale de la Alba Iulia⁷.

După 1920 a fost numit profesor și director al Liceului Moise Nicoară din Arad. A publicat mai multe cărți cu caracter pedagogic în periodice sibiene, având, în același timp, și înclinații înspre studiul astronomiei.

În calitate de director al prestigiosului Liceu de Băieți, arădean, vreme de aproape o jumătate de veac, 1920-1947, a reputat frumoase succese, iar absolvenții au devenit intelectuali de mare valoare din perioada respectivă. Rolul școlii în formarea vlăstarelor i-a fost o permanentă țintă, o inteligentă menire nobilă.

A trecut în neființă în 1952, fiind înmormântat în cimitirul Eternitatea din Arad.

Concluzii

În concluzie, nu avem pretenția de a fi realizat, exhaustiv, acest eseu argumentativ privind *Mari cărturari și idealuri*.

Posteritatea deși nu va consemna, noi suntem datori să o facem!

Am încercat, prin acuitatea însemnărilor și puterea analizei, ca funcțiunii continui, să redăm conștiinței istoriei și a conștiinței literaturii în special, să alegem materiale de informație mereu deschise înspre valorificare completă.

Pe fundalul temei propuse, am încercat, în parte, să scoatem la iveală Scriitori mărunți, care s-au dedicat din perspectiva stabilirii cronologice, a înrudirii și a filiațiilor scriitoricești și nu numai, să valorifice judecățile literar-istorice în literaturile frumoase.

⁶ Alexandru Roz, *Monografia Colegiului Național „Moise Nicoară” din Arad*, Arad, edit. Fundației „Moise Nicoară”, 2008, pp. 130-131.

⁷ cf. ASTRA, Bibl. Jud. Sibiu, Colecții Speciale CCVIII/46.

Materialul de informație, credem, va spori alte argumente sau va converge spre alte dedicări referitoare la importanța Actului Unirii celei Mari.

Ni s-a părut foarte interesant să supunem unei lecturi atente pasaje din literaturi, cronici sau citate care să controleze gustul generațiilor de azi, întru mare Sărbătoare de Centenar.

Ceas de răscruce, Unirea ca Act istoric ocupă și va ocupa un loc marcant ca o Flacără pentru minte, inimă și conștiință. Acest Tablou va fi Veșnic unic. Cum unic a fost și țelul acelor care au nădăjduit și au simțit românește - atunci, cât și acum.

Expresie a unei speranțe, din prisma unui trecut înspre viitor, Unirea a adunat în juru-i Mari Pedagogi, Mari Cărturari, demni de vrednicia documentelor vremii.

Viu acest tablou al secolului, Unirea va ilumina și va strălumina pretutindeni.

Elaborat din prisma aceleași dragoste pentru neam și țara lui, materialul de față e doar o Interfață de atentă simțire, care, cu siguranță, va fi completat pertinent și la obiect.

V. Recenzii/Reviens

LAZĂR GRUNEANȚU,
Avocații Baroului Timiș. 1875-2015. Lexicon
Timișoara, Ed.ArtPress, 2017, 573p.

Florin-Corneliu Popovici,
Timișoara

Abstract

"The Timiș Bar Association Lexicon presents for the first time to the general public some interesting information about the activity of the lawyers who, for a longer or shorter period of time, carried out their work within the Bar from Timișoara. Created on January 25th 1875, as the Chamber of Lawyers of Timișoara, it constituted the hard core around which the lawyer profession has developed in Banat [...]"

The author presents a range of information about the lawyers who were members of and activated in this professional body, information regarding the studies, the professional activity, the role played in the Banat society, and their contribution at different times in the history of the citadel." (excerpt from the original English version of the book foreword from the end of the analysed book).

Key words: The Timiș Bar Association Lexicon, law, Banat region, Body of Lawyers.

Fără doar și poate, avocatul Lazăr Gruneanțu are *vocația monumentalului*. Însetat de adevăr, de justiție și de dreptate, înclinat spre cercetare și spre studierea arhivelor, domnia sa e și un strălucit *monografist*, dovadă în acest sens stând cele două lucrări de referință ce-i poartă semnătura, apărute în peisajul publicistic românesc, anume **Istoria Baroului Timiș** (2013) și **Monografia comunei Zorlențului Mare** (2015). În ambele cazuri, vorbim de afinități electivă și afectivă, Baroul Timiș, locul în care și-a desfășurat mare parte din activitatea sa profesională și Zorlențul

Mare din județul Caraș-Severin, comuna în care autorul vede lumina zilei, în anul 1948, constituindu-se într-un tot unitar. Luate împreună, dar și separat, cele două toposuri sunt privite din perspectiva *datoriei morale* pe care autorul și-o împlinește privind retrospectiv în urmă. Nu numai la modul nostalgic-evocator, ci și din perspectiva omului responsabil care se încumetă la a cerceta documente, de a asculta mărturii și de a aduna probe cu ajutorul cărora să meargă pe firul adevărului și să scoată la lumină crâmpie de istorie necosmetizată.

Lazăr Gruneanțu pledează în favoarea lucrului temeinic, bine făcut. Iubitor de lege, în litera și în spiritul căreia vorbește, domnia sa cunoaște în amănunt și legile care stau la baza întocmirii monografiilor ca lucrări de sinteză ce se definesc în primul rând prin *caracterul recuperator*. De aceea are și vocație de *biograf*. În demersu-i științific, domnul Gruneanțu face apel cu predilecție la DOCUMENT, la actul scris, la dosar, ca și atunci când, în fața instanței de judecată fiind, pledează pentru și-și construiește atent o cauză. Privite din perspectivă monografică, lucrările mai sus-menționate, cărora li se adaugă cea mai recentă reușită a autorului, **Avocații Baroului Timiș. 1875-2015. Lexicon**, sunt ele însele o CAUZĂ, care produce un efect de jurisprudență.

Cu toții știm ce este acela un *lexicon*, un fel de *enciclopedie* centrată pe un anumit domeniu de activitate, enciclopedie care derivă din grecescul „en-cyclos-paideia”, adică „învățătură în cerc”, de unde și caracterul perpetuu, circular, mereu și mereu înnoibil al actului învățării. Faptul că se înhamă singur la o asemenea lucrare vastă este, cu siguranță, un *act temerar*. Avocatul Lazăr Gruneanțu scrie în cunoștință de cauză, fiind un profesionist al justiției. Fără să aibă pretenția cuprinderii absolut totului care vizează subiectul în cauză (de unde și caracterul perfectibil al lucrării domniei sale, deschis oricărui tip de interpretări), el ne oferă o *perspectivă sintetică* asupra apărătorilor și susținătorii legilor de la data constituirii Baroului Timiș, 1875, și până în imediata noastră vecinătate, anul 2015. Arcul peste timp astfel realizat, dincolo de importanța sa istorică, vine în întâmpinarea *nevoii* noastre *fundamentale de a ști*. Lazăr Gruneanțu ordonează alfabetic, metodic nume importante care au slujit legea în intervalul menționat. Într-un moment în care rolul Justiției este unul crucial în societatea română contemporană, confruntată cu escaladarea îngrijorătoare a încălcării legii și a încercărilor repetate de discreditare, de către forțe oculte, a instituțiilor statului de drept, excursul în istoria Baroului Timiș este mai mult decât necesar, deoarece *radiografiază o instituție-pivot* în jurul căreia se coagulează întreaga activitate a urbei bănățene (și nu numai).

Ca orice enciclopedie, **Avocații Baroului Timiș. 1875-2015. Lexicon** nu face excepție de la regulă, fiind destinată, cu predilecție, uzului comun. Redactată într-un limbaj accesibil, cu trimiteri punctuale și cu o bibliografie generoasă care e pusă la îndemâna celor care doresc să aprofundeze, bogat ilustrată cu fotografii cu rol de mărturie, lucrarea în sine adăpostește între paginile sale o salbă de medalioane dedicate purtătorilor de robă.

Forma sub care e structurată cartea e foarte asemănătoare cu acțiunea de *restitutio in integrum*. *Lucrare de pionierat* în această parte de țară, **Avocații Baroului Timiș. 1875-2015. Lexicon** are meritul de a se adresa deopotrivă specialiștilor în Drept și oamenilor de rând.

Cine ne sunt justițiarii, vârfurile de lance ale avocaturii timișorene, oameni integri, cu o minte strălucită pusă-n slujba lui „Dura lex, sed lex”? Prin ce-și legitimează apartenența la breasla apărătorilor legii? Care sunt numele care produc renumele? Sunt tot atâtea întrebări care-și găsesc răspuns în cartea avocatului Lazăr Gruneanțu.

Ce presupune existența Baroului Timiș de-a lungul a celor 140 de ani repertoriați? Permanența unui cadru instituționalizat, un corpus solid al apărătorilor legii, un spațiu geografic în care se aplică fără întrerupere legea, un înalt nivel de profesionalism, setea de adevăr și de dreptate și nu în ultimul rând apetența pentru cultivarea, protejarea și potențarea unui set de valori morale și spirituale bine încetățenite.

În substratul cărții, cea care contează cu adevărat este Legea -garant al unei societăți sănătoase din punct de vedere juridic și moral. Reunite, portretele de avocați creionate conturează profilul general al Justițiabilului, pentru care a împărți dreptatea se constituie în preocupare de căpătâi.

Cartea lui Lazăr Gruneanțu este importantă și prin prisma *ideei de elite* pe care o conține. Ei i se adaugă și *statutul justițiarului*, meserie nobilă, dar dificilă, ce implică, poate mai mult ca în orice alt domeniu de activitate, un *înalt nivel al conștiinței*, avocatura confruntându-se, cum bine se știe, și cu ingrata problemă conform căreia *nu tot ceea ce e just este și drept*.

Lucrare întocmită după toate *canoanele rigorismului științific*, *act de culturalizare*, *de transparentizare instituțională* ce deschide calea către studiul comparatist, **Avocații Baroului Timiș. 1875-2015. Lexicon** este o lucrare binevenită și în contextul integrării României în structurile euro-atlantice, când accentul este pus mai apăsător ca oricând pe Justiție și pe reformă. Veghetori la cum se aplică legea în acest colț de țară și de lume, diriguitorii dreptății din Banat vin în sprijinul Constituției țării, garant al drepturilor și al libertăților cetățenești.

Lazăr Gruneanțu este *instanță ordonatoare de text*. Domnia sa are ceva din *vocația „grămaticului”* de odinioară, ordonează, culege informații, sistematizează, pune în act și încearcă să se mențină obiectiv-neutru, deși există și o ușoară latură umană afectivă detectabilă în respectul datorat înaintașilor și colegilor de breaslă.

Ce constatăm din numărul mare al celor care au făcut parte sau încă fac parte din Baroul timișorean? Setea de adevăr, apetența pentru o meserie care, dincolo de aspectele financiare confortabile, incumbă și satisfacții personale de ordin nematerial, în speță a face lumină. Complexitatea meseriei de avocat presupune o calificare pe multiple planuri: orator, diplomat, făuritor de discurs, bun cunoscător al legii, dar și al limbii române, al chichițelor avocățești și deopotrivă al „portițelor” pe care le oferă legea. Avocații sunt oameni ce lucrează cu ARGUMENTUL și cu DEPOZIȚIA convingătoare. Apartenența lui Lazăr Gruneanțu la *breasla avocățească* îl face un *om al argumentelor solide*, dincolo de actul de mândrie personală, de autolegitimare, de onoranta carte de vizită pe care o reprezintă profesia de avocat.

Lazăr Gruneanțu realizează un fel de „*panoplie*” *avocățească*. Interesante sunt și epocile în care au trăit și funcționat avocații cuprinși în lexicon, diferențele legislative și statutul profesional al avocatului de-a lungul timpului, fie că este vorba de finele secolului al XIX-lea, de comunism sau de democrație. Odată cu schimbarea societății, a sistemului și a formei de guvernare per ansamblu, apar alte și alte legi, alte formule de reprezentare. Din această cauză, corpusul de legi, un concept cu geometrie variabilă, e un organism viu, supus metamorfozelor continue.

Lazăr Gruneanțu este și un inspirat autor de lexicon. Grosso modo, el operează cu cuvântul, același folosit și în pledoariile avocățești. Pleiada avocățească ilustrată de acesta devine, prin extensie, personaj colectiv.

Avocații sunt cei care influențează și schimbă destine, de unde și responsabilitatea uriașă care le apasă pe umeri. Diferența dintre a fi liber și a nu fi liber depinde, într-o foarte mare măsură, de abilitatea cu care avocatul știe să se slujească de lege și de puterea cuvântului în favoarea sau dimpotrivă, în defavoarea clientului său. Asemenea mal praxis-ului medical, o soluție nefericită dată într-o speță poate frânge destine.

Simbolic, Lazăr Gruneanțu se face „avocatul” colegilor săi de breaslă, vorbește aplicat în numele lor, îi (re)prezintă. Lexiconul pe care îl realizează este și un veritabil „dosar” avocățesc extins, construit piesă cu piesă, document cu document. Pe parcursul celor 573 de pagini cât numără cartea sunt repertoriați peste 1800 de slujitori ai legii. Sursele de informare

ale lui Lazăr Gruneanțu sunt dintre cele mai diverse, de unde și *unitatea în diversitate*. Rezumatele în limbi de circulație mondială de la sfârșitul cărții au darul de a înlesni parcurgerea ei și de către nevorbitori ai limbii române. În spiritul transparenței de care dă dovadă, Lazăr Gruneanțu face publice liste cu avocații aflați pe tabloul incompatibili, cu decanii baroului Timiș în perioada 1875-2015, cu evidența avocaților Baroului Timiș pe anul 1922.

Lazăr Gruneanțu lărgeste aria de acoperire a domeniului juridic, cartografiind și zonele geografice limitrofe aparținătoare de Baroul Timiș. De interes (puncte de plecare pentru cercetări pluridisciplinare) sunt listele sintetice de la sfârșitul cărții cu: decanii Baroului Caraș, decanii Baroului Severin (Lugoj), tabloul avocaților Baroului Severin-Lugoj pe anul 1924, tabloul avocaților înscriși în Baroul Caraș-Oravița pe anul 1930, tabelul special de apărători existenți la data de 1 martie 1948, tabloul avocaților Baroului Timișoara care au depus jurământul de credință în ianuarie 1948, avocații stagieri, tabloul avocaților înscriși în colegiul Severin-Lugoj 1948, tabloul avocaților colegiului Caraș pe anul 1952, avocații jurisconsulți, tabloul avocaților înscriși în colegiul Severin-Lugoj 1952, tabloul avocaților Baroului (Colegiului) Timiș-Torontal. Situația avocaților la data de 14 noiembrie 1953, colegiul regional de avocați Timișoara. Tabloul avocaților pledanți repatizați pe birouri colective de avocatură pe anul 1954, colegiul regional Timișoara -1954, colegiul regional de avocați Timișoara. Tabloul avocaților definitiv și stagieri înscriși la data de 1 ianuarie 1955, colegiul de avocați al județului Timiș-Timișoara. Tabel nominal cu efectivul existent în evidențele colegiului la data de 1 decembrie 1989 etc.

La fel, cele 405 intrări bibliografice, fondul arhivistic (compus din Arhiva Baroului Timiș, Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, Arhiva Țării Banatului, Presă, lucrări de specialitate, alte lucrări și alte surse), indicele de nume cu rol de informare și de ghidare, iconografia de la finele cărții au menirea de a întregi un proiect de anvergură, partea din impresionanta zestrea culturală și juridic-administrativă a Banatului.

Tiparul de sigiliu al Asociației Naționale Arădene pentru Cultura Poporului Român (1863)

Seal pattern of the Arad National Association for the Culture of the Romanian People (1863)

Augustin Mureșan*
Muzeul Arad

Abstract

The author presents the seal pattern of the Arad National Association for the Culture of the Romanian People (1863). On the emblem, Minerva, the goddess of wisdom, arts and war strategy is holding a spear in her right hand, resting her left hand on a shield, representing Gorgona's head. There is also an owl, the symbol of wisdom, placed behind the spear, to the left of the goddess. To the left and to the right of the goddess a date was inscribed, 18-63, the year in which the seal pattern was made. This seal pattern is part of a seal collection, on display at the Arad Museum.

Keywords: Arad National Association for the Culture of the Romanian People, seal, Minerva, Gorgona, owl, spear.

Strădaniile arădenilor de-a înființa o asociație culturală încă înainte de izbucnirea Revoluției Române de la 1848-1849 și continuate în 1852¹ și-au găsit împlinirea în timpul regimului liberal habsburgic (1860-1867), când la Arad a avut loc întemeierea unei asociații naționale a românilor cu caracter cultural². Primele liste de subscripții în folosul viitoarei asociații au fost semnate în august 1861³, imediat după constituirea la Sibiu a Asociațiunei

¹*E-mail: augmuresan@gmail.com

Vezi Nicolae Roșuț, *Societăți culturale arădene până la Unire*, în „Ziridava”, V, 1975, pp. 209-223.

² Mircea Timbus, *Mărturii documentare despre rolul Asociației naționale din Arad pentru cultura poporului român în lupta pentru emanciparea națională și spirituală a românilor din Transilvania*, în „Ziridava”, VI, 1976, p. 165.

Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român - „Astra”⁴.

După aprobarea *Statutelor* acestei asociații culturale de către Curtea imperială de la Viena la 17 septembrie 1862⁵ și Consiliul Locumtenențial Regal Ungar la 11 februarie 1863⁶, activitatea propriu-zisă și-a început-o odată cu lucrările Adunării Generale de constituire la 30 aprilie/12 mai 1863⁷ într-o sală a Hotelului „Crucea Albă” din Arad⁸. Adunarea s-a bucurat

³ Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale (în continuare prescurtat: S. J. A. A. N.), *Fond „Astra”-despărțământul cultural al județului Arad*, dosar 2 (1861), f. 1.

⁴ Despre această societate, vezi Pamfil Matei, *Astra-Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român 1861-1950*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986.

⁵ S. J. A. A. N., *Fond „Astra”- despărțământul cultural al județului Arad*, dosar nr. 5/1863, f. 1.

⁶ Idem, *Fond „Astra”- despărțământul cultural al județului Arad*, dosar 5 (1863), f. 1; *Catalogul membrilor și Statutele Asociațiunii naționale în Aradu pentru cultura și conversarea poporului român*, Arad, 1864; M. Timbus, *Astra-Despărțământul cultural al județului Arad*, în „*Revista Arhivelor*”, nr. 1, 1970, p. 191.

⁷ S. J. A. A. N., *Fond „Astra”- despărțământul cultural al județului Arad*, dosar 6 (1863), f. 42.

⁸ În legătură cu activitatea Asociației Naționale Arădeane, vezi T. Botiș, *Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român*, în „*Înnoirea*”, II, 19-20, 1939, pp. 5-15; Pavel Teodor, *Activitatea „Asociației naționale arădene” în sprijinul învățământului românesc din Banat și Crișana (1862-1918)*, în „*Banatica*”, nr. 1, 1971, pp. 383-389; Andrei Caciora, *Începuturile Asociației arădene*, în „*Cariatide*”, august 1973, p. 11; Nicolae Roșuț, *op. cit.* 209-223; Mircea Timbus, *Astra-Despărțământul cultural...*, pp. 191-192; idem, *Mărturii documentare despre rolul Asociației...*, pp. 165-178; Ioan Bolovan, *Considerații privind geneza și înființarea Asociației naționale arădene pentru cultura poporului român*, în „*Acta Musei Napocensis*”, XXII-XXIII, 1985-1986, pp. 630-638; Dan Demșea, *Începuturile „Asociațiunii naționale arădene pentru cultura poporului român”*, în „*Ziridava*”, XV-XCI, 1987, pp. 317-333; Ioan Bolovan, *Cultură și societate în Transilvania în a doua jumătate al secolului al XIX-lea: Exemplul Asociației naționale arădene pentru cultura poporului român*, în „*Ziridava*”, XV-XVI, 1987, pp. 307-316; Ioan Bolovan, Dorel Moțiu, *Contribuții la cunoașterea activității cultural-naționale a avocaților și funcționarilor români în cadrul Asociației Naționale din Arad (1863-1870)*, în „*Crisia*”, XVII, 1987, pp. 331-338; Eugen Glück, *Contribuții cu privire la colaborarea Asociației Culturale arădene cu „Astra”*, în „*Astra-1861-1950, 125 de ani de la înființare*” (sub red. dr. V.V. Grecu), Sibiu, 1987, pp. 243-245; Ioan Bolovan, *Asociația Națională Arădeană pentru Cultura Poporului Român factor de solidaritate și unitate națională (1863-1918)*, în „*Acta Musei Napocensis*”, XXIV-XXV, 1987-1988, pp.701-710; Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, *Evoluția cantitativă și compoziția socio-profesională a membrilor Asociației naționale arădene (1863-1910)*, în „*Crisia*”, XIX, 1989, pp. 231-246; Cornel Clepea,

de o largă participare a românilor, evenimentul meritând din plin aprecierea de „sărbătoare națională”⁹.

La ședința oficială de constituire conform statutelor s-au ales organele de conducere și noii membri în număr de 810 intelectuali, țărani, comercianți, elevi etc. din 153 de localități¹⁰. Printre membrii fondatori și membri obișnuiți ai noii societăți, numită la început, „Asociațiunea națională arădeană pentru cultura și conservarea poporului român”, figurai personalități de seamă ale vieții politice și culturale din Transilvania, printre care menționăm pe Vincențiu Babeș, Antoniu Mocioni, George Popa de Teiuș, Atanasie Șandor, Ioan Popovici Desseanu, Ioan Arcoși¹¹ ș. a.

Tot acum în cadrul ședinței s-a stabilit și sigiliul acestui așezământ cultural. Constantin Ioanovici¹², propune ca emblemă a sigiliului - efigia zeiței Minerva - „ca ideal al științelor și artelor”¹³, asemănător cu cel al ASTREI-sibiene¹⁴.

Asociația arădeană pentru cultura poporului român, în „Relief”, Arad, nr. 1, august, 1992, p. 2; Viorel Ciubotă, *Trei scrisori inedite ale Asociației naționale din Arad pentru cultura și conversarea poporului român*, în „Studii și comunicări, Satu Mare, 9-10, 1992-1993, pp. 141-147; Ioan Bolovan, *Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român (1863-1918). Contribuții monografice*, Cluj-Napoca, 1994; Avram Crăciun, *Asociația Națională Arădeană pentru Cultura Poporului Român colaboratoare și componentă a „Astrei”*, în „Studia Universitatis „Vasile Goldiș” Arad, 5, 1995, pp. 367-369; Liviu Mărghită, *Locuitori ai Aradului membri în Asociațiunea Națională din Arad pentru Cultura și Conversarea Poporului Român*, în „Arca” (Arad), nr. 4, 5, 6 (2001), pp. 119-124; Ioan Bolovan, *Asociația Națională Arădeană pentru Cultura Poporului Român 1863-1918. Contribuții monografice*, Ediția a II-a revizuită și adăugită (prefată de prof. univ. dr. Nicolae Bocșan), Edit. Dacia XXI, 2011 ș. a.

⁹S. J. A. A. N., *Fond „Astra”- despărțământul cultural al județului Arad*, dosar 6 (1863), f. 28, apud Mircea Timbus, *Mărturii documentare despre rolul Asociației...*, p. 165.

¹⁰ Nicolae Roșu, *op. cit.*, p. 211; Mircea Timbus, *Mărturii documentare despre rolul Asociației...*, p. 166; Dan Demșea, *op. cit.*, p. 321.

¹¹ Mircea Timbus, *Mărturii documentare despre rolul Asociației...*, p. 166.

¹²Constantin Ioanovici a absolvit gimnaziul la Arad și Facultatea de Drept la Pesta. În 1843 era director al Preparandiei din Arad, iar în 1846 director al școlilor naționale din districtul Timișoara. Din 1850 este numit inspector școlar al întregului district bănățean (1850-1861). A murit la 27 august 1865 la Miniș, județul Arad, vezi alte amănunte la V. Țărcovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1870-1918)*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1970, p. 125, nota 13.

¹³ Dan Demșea, *op. cit.*, p. 321; Ioan Bolovan, *Asociația Națională Arădeană pentru Cultura Poporului Român 1863-1918. Contribuții...*, p. 29.

¹⁴ Ioan Bolovan, *Asociația Națională Arădeană pentru Cultura Poporului Român 1863-1918. Contribuții...*, p. 48.

Statutele la art. 1 după ce analizează scopul Asociației prezintă mijloacele prin care ele vor fi realizate. Astfel se menționează: ajutor acordat tinerilor săraci care frecventează diferite școli, învățătorilor lipsiți de mijloace materiale pentru desfășurarea activității în bune condițiuni, școlilor sătești, crearea unei biblioteci¹⁵ dotată cu opere ale literaturii române, cu reviste și ziare românești; editarea unor cărți românești, întreținerea localului adecvat pentru ședințe și pentru bibliotecă etc¹⁶.

Referitor la denumirea societății, *Statutele* (art. 2) precizează că ea se va numi „*Asociația națională în Arad pentru cultivarea și conservarea poporului român*”¹⁷. Această denumire va suferi schimbări. Astfel, la Adunarea generală din anul 1864, a fost simplificată denumirea dată asociației, omițându-se cuvântul „conversarea” și devenind „*Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român*”¹⁸. Începând din anul 1866 apare tot mai frecventă denumirea: „*Asociația națională din Arad pentru cultura poporului român*”¹⁹.

Deși statutele au suferit modificări repetate, conform art.1, scopurile Asociației Naționale Arădene au rămas aceleași: „*promovarea culturii naționale a poporului român, mai ales înaintarea literaturii române și culturii sociale, prin cetire și conversare*”²⁰.

De-a lungul existenței sale, Asociația Națională Arădeană a avut a strânsă colaborare cu „Astra” din Sibiu²¹. Având scopuri comune cu „Astra” sibiană și o activitate orientată în aceleași direcții, „Asociația Națională Arădeană”, s-a contopit cu aceasta în anul 1924, activând în continuare ca un despărțământ al acesteia și cu o competență teritorială mai restrânsă²².

¹⁵ În acest sens, vezi Dan Demșea, *Istoricul unei biblioteci românești - Biblioteca „Asociațiunii naționale arădene pentru cultura și conservarea poporului român”, în „Comunicări și referate”, Arad, 1974, pp.71-76.*

¹⁶ Nicolae Roșuț, *op. cit.*, p. 213.

¹⁷ S. J. A. A. N., *Fond „Astra”- despărțământul cultural al județului Arad*, dosar 5 (1863); *Statutele Asociațiunii naționale arădene pentru cultură și conversarea poporului român*, Arad, 1863; Nicolae Roșuț, *op. cit.*, p. 213.

¹⁸ Dan Demșea, *Începuturile Asociațiunii naționale arădene...*, p. 323.

¹⁹ Nicolae Roșuț, *op. cit.*, p. 213.

²⁰ S. J. A. A. N., dosar 5/1863; *Statutele Asociației naționale arădene pentru cultura și conversarea poporului român*, Arad, 1863.

²¹ Vezi Eugen Glück, *op. cit.*, pp. 243-245.

²² S. J. A. A. N., *Fond Astra - despărțământul cultural al județului Arad*, dosar 215/1924, f. 2, 5; A. Caciora, M. Timbus, *Cultura*, în „Aradul permanent în istoria patriei, Arad, 1978, p. 588.

De la Asociațiunea Națională Arădeană pentru Cultura Poporului Român s-a păstrat tiparul sigilar²³, actualmente aflat în colecția de sigilii a Complexului Muzeal Arad²⁴. Sigiliul realizat cu acest tipar sigilar a fost identificat pe diferite documente emise de către asociație²⁵.

Tiparul sigilar este alcătuit din două părți demontabile: rondela sigilară și mânerul. Rondela sigilară confecționată din metal (bronz) are o formă oval-verticală cu dimensiunile 35 mm x 31 mm, gravată în incizie pentru sigilarea cu ceară.

În emblemă (fig. 1) pe o terasă un personaj feminin (zeița Minerva, zeița înțelepciunii, artelor și strategiei războinice), în picioare, văzut din față, cu capul spre stânga acoperit cu coif cu panaș și purtând chiton și himation. Personajul menționat ține cu mâna dreaptă sulita, iar cu mâna stângă sprijină un scut oval așezat la picioare pe care se distinge capul Gorgonei; în dreapta zeiței este reprezentată bufnița, simbolul înțelepciunii (plasată pe terasă în spatele sulitei). De o parte și de alta a personajului s-a gravat data: 18-63, anul confecționării tiparului sigilar și a înființării asociației. Personajul feminin din emblema tiparului sigilar nu a fost ales întâmplător²⁶. Prin reprezentarea din emblemă se sublinia originea latină a

²³ Vezi Augustin Mureșan, *Sigiliul Asociației naționale arădene pentru cultura poporului român*, în „Adevărul” (Arad), Anul VI, nr. 1207, din 27 iunie 1994, p. 7. Tiparul sigilar a fost prezentat și de către dr. Lurențiu Ștefan Szemkovics în cadrul Sesiunii naționale de comunicări științifice „Administrație românească arădeană-Astra arădeană rediviva”, Ediția a X-a, Arad, 15 mai 2015.

²⁴ Complexul Muzeal Arad, *Fond Muzeu Oraș*, inv. nr.1012.

²⁵ S. J. A. A. N., *Fond „Astra”- despărțământul cultural al județului Arad*, dosar 6/1963, f. 42. Sigiliul a fost prezentat succint de către arhivistul Mircea Timbus, astfel: „Sigiliul asociației, de formă rotundă, reprezenta în câmpul său efigia Minervei, zeița înțelepciunii, artelor și a strategiei războinice, iar legenda sigiliului avea următorul cuprins: ASOCIAȚIUNEA NAȚIONALĂ PENTRU CULTURA POPORULUI ROMÂNUL, IN ARAD, 1863, vezi Mircea Timbus, *op. cit.*, p. 176, nota 20. Reprezentarea zeiței Minerva se regăsește și pe antetul actelor și pe copertile unor cărți care apăreau sub egida Asociațiunii Naționale Arădene.

²⁶ Printre sigiliile în care a fost reprezentată (într-un mod asemănător), zeița Minerva se numără și sigiliile culturale care le-a uzilizat Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român („ASTRA”) din Sibiu, vezi Maria Dogaru, *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol heraldic*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981 p. 141 și p. 160; Augustin Mureșan, *Despre un sigiliu al Asociației Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, Astra*, în „Astra arădeană”, anul II, nr. 3 (4) decembrie 2001, p. 7; Nicușor Dănuț Ivănuș, *Sigilii și ștampile din colecția Astrei aflate în Muzeul Brukenthal - Muzeul de Istorie - Casa Altemberger - din Sibiu, Catalog* (prefață dr. Augustin Mureșan), Sibiu, 2009, p. 22, 23, 24

poporului român și rolul Asociației Naționale Arădene pentru Cultura Poporului Român în răspândirea culturii și dezvoltării conștiinței naționale.

Circular pe două rânduri s-a scris legenda, în limba română cu litere majuscule: **ASOCIAȚ.[IUNEA] NAȚIUN.[ALĂ] PENT.[RU] CULTURA POPOR.[ULUI] ROMÂNUL IN ARADU B. C.**²⁷. Din cauza lipsei de spațiu unele cuvinte ale legendei tiparului sigilar s-au gravat prescurtat. La marginea spațiului sigilar, două cercuri ovoidale, unul perlat interior și altul liniar continuu, exterior.

Fig. 1.

Mânerul tiparului de sigiliu este confecționat din lemn (probabil stejar) strunjit și lustruit, vopsit maroniu și ornamentat având în partea superioară formă de ciupercă (Fig. 2). Înălțimea totală a piesei sigilare (rondela împreună cu mânerul) este de 95 mm.

sau alte instituții, precum sigiliul Eforiei Fondului comunal din Câmpeni, vezi Maria Dogaru, *Colecțiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului*, București, 1984, p. 96.

²⁷ Augustin Mureșan, *Sigiliul Asociației naționale arădene...*, p. 7.

Fig. 2.

Prot. Bujor Păcurar (coordonator), Ioan Cipu, Dumitru Tomoni, *Monografia Protopopiatului Ortodox Român al Făgetului. 300 de ani de la existență atestată*, Editura Partoș, 2017, 811 p.

Paul Krizner

În lumea istoricilor apar numeroase cărți care scot în evidență istoria unei localități sau a unei zone, dar mai rar putem asista la apariția unei lucrări de excepție, cum este cea pe care ne-o propunem să o recenzăm, care vorbește despre istoria unui protopopiat, care cuprinde mai multe localități respectiv mai multe parohi.

Protopopiatul în general, este structura administrativă subordonată unei episcopii și care cuprinde mai multe parohi aparținătoare, fiind condusă de un preot protos, sau protopop, adică mai marele preoților din jurisdicția sa administrativă. Din punct de vedere haric protopopul este egal cu toți preoții doar că din punct de vedere

administrativ are mai multe responsabilități și atribuții.

Lucrarea de față vine să scoată la lumină o istorie de 300 de ani de existență a protopopiatului Făget, care este atestat documentar la anul 1716, dată care apare în documente, iar după tezele autorilor, cu siguranță a existat o formă administrativă mult mai timpurie.

Lucrarea este structurată în două părți și cuprinde zece capitole îndeplinind întru totul condițiile unei lucrări monografice care își dorește să fie un punct de plecare pentru eventualele cercetări istorice a lucrărilor monografice parohiale și nu numai.

Volumul apare cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Mitropolit Ioan al Banatului, un om de o cultură deosebită și care susține că această lucrare este o mărturie a istoriei ortodoxiei pe aceste meleaguri bănățene.

Prima parte a acestei lucrări monografice cuprinde cinci capitole structurate astfel: Istoria Protopopiatului Făget până la 1716, când apar

prileme atestări documentare, continuându-se cu date istorice între anii 1717-1865, iar de la această dată, când are loc înființarea Episcopiei Caransebeșului, este prezentată istoria protopopiatului Făget cât și a centrului eparhial.

Deosebit de importantă în această lucrare monografică este și biografia unor ierarhi destonici ai eparhiei printre care amintim pe episcopul Ioan Popasu (1865-1889), episcopul Nicolae Popea (1889-1908), episcopul Miron Cristea (1910-1919) care va ajunge primul Patriarh al Bisericii Ortodxe Române, dr Iosif Traian Badescu (1920-1933), dr Vasile Lăzărescu(1933-1941), iar ultimul ierarh înainte de desființarea Episcopiei Caransebeșului din 1948 a fost Veniamin Nistor (1941-1948).

Capitolul patru din prima parte a acestei lucrări prezintă situația Protopopiatului Făget sub păstoria Episcopiei Timișoarei și Mitropoliei Banatului în decursul timpului, iar ultimul capitol prezintă Bisericiile de lemn din Protopopiat dar și Mănăstirile care au avut un rol important în păstrarea credinței dar și în trezirea spiritului național.

A doua parte a acestei monumentale lucrări se referă la învățământul confesional din Protopopiatul Făget unde ne sunt prezentate atât legislația cât și cadrul general al învățământului confesional dar și al învățământului de stat.

Lucrarea folosește o vastă biografie dar și documente de arhivă care au ajutat la edificarea acestei monografii și care are drapt scop scoaterea la lumină a adevărului istoric cu privire la Protopopiatul Făget, fiind o lucrare de pionierat ce este de mare ajutor istoricilor și cercetătorilor care au înclinații spre istoria ecleziastică.

Considerăm că această monografie scrisă cu trudă și sacrificiu de cei trei autori: profesorul Dumitru Tomoni, profesorul Ioan Cipuși părintele protopop Bujor Păcurar, reprezintă ofranda acestora adusă poporului dar mai cu seamă lui Dumnezeu pentru că nu e de loc ușor să scoți la lumină documente de arhive peste care timpul și-a pus amprenta.

În numele istoricilor arădeni și al meu personal felicităm pe autori pentru frumoasa lucrare care prezintă, după cum am spus, nu monografia unei parohii ci a unui întreg Protopopiat, încheind cu spusele lui Tudor Arghezi: „Carte frumoasă cinste cui te-a scris”.

Iacob Oltean – un tribun uitat al Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania

Iacob Oltean – a forgotten tribune of the Revolution from 1848-1849 in Transylvania

Nicolae Dumbrăvescu

Abstract

The Revolution from 1848-1849 in Transylvania has been a revolution of the young people. They have elaborated the first petitions and have hold the first popular meetings. In addition to this, they have organized the Great National Assembly from Blaj on the 3/15 May 1848 and then the meetings from September when the arming of the population and the organization of Transylvania in legions have been made. This moment has led to the constitution of an entire gallery of young people to which Iacob Oltean from Vaidei, tribune of the Third Field Legion has belonged. He has organized together with prefect Vasile Moldovan, the vice-prefect Florian Lăscudean and the tribunes Iosif Tămaș, Petru Bonta, Vasile Pop, Alexe Popovici and Ignat Teodor, the Third Field Legion, has participated into the fights from Sântioana and Reghin with Urban's troops and at the battles from the Apuseni Mountains where he has made himself conspicuous during the actions with Emeric Hatvany, Farcas Kemeny and P. Vașvari.

Key words: Tribune, revolutionary, Third Field Legion, Apuseni Mountains, memorialist

Revoluția de la 1848 din spațiul european a fost - în special opera intelectualității, fapt care i-a conferit caracterul și coeziunea democratică. Și în cazul spațiului transilvănean teoria se aplică în totalitate, cu precizarea faptului că majoritatea liderilor era formată din tineri până în 40 de ani. Acest lucru este pe deplin justificat, dacă ne gândim la structura socială și la posibilitățile locuitorilor români ai Transilvaniei, de a se informa și de a

[○] Doctorand Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia; Profesor Colegiul Tehnic „Dorin Pavel” Alba Iulia.

formula întrebări în concordanță cu evoluția și mutațiile sociale din Occident. Tinerii au fost cei care au menținut contactele cu lumea europeană și au deținut totodată potențialul de a proiecta scenarii revoluționare. Începând de la formarea primelor programe revoluționare, continuând cu implementarea lor la nivel social și politic în sensul informării, conștientizării și educării populației românești din zona rurală și nu numai, și mergând până la preluarea efectivă a atribuțiilor de coordonare și strategie revoluționară, tinerii s-au aflat în fruntea tuturor acțiunilor revoluționare care au avut loc în anii 1848-1849 în Transilvania¹.

În primăvara anului 1848, când focul revoluționar s-a răspândit de la Paris peste toată Europa Centrală și a ajuns până în Transilvania, tinerii români au fost primii care au luat parte alături de colegii lor maghiari la adunarea din 24 martie de la Târgu Mureș, unde a fost redactată o Petiție către împăratul de la Viena, în care se cerea recunoașterea revendicărilor stipulate în cele 12 puncte ale Pronunciamentului de la Pesta din 15 martie 1848². După această adunare tinerii români - în frunte cu Alexandru Papiu Ilarian și Avram Iancu s-au retras pentru a se hotărî dacă semnează sau nu acea petiție. În urma unei consultări cu toți tinerii români ce studiau la Tabla Regească, ce s-a desfășurat la casa lui Avram Iancu, s-a luat hotărârea să se semneze acea petiție, însă punându-se (în același timp) și o serie de condiții. Astfel Alexandru Papiu Ilarian spunea; „*Eu A. Papiu Ilarian, în calitate de român, semnez această petiție însă să se asigure dreptate, egalitate, existență națională și folosirea dulcii limbi materne pentru toate națiunile conlocuitoare din Transilvania și Ungaria; să se garanteze abolirea corvezilor fără plată*”³, iar Avram Iancu afirma: „*Și eu iscălesc această petițiune, dar o subscriu ca român, în speranța că se vor respecta și garanta toate naționalitățile și limbile din Ungaria și Transilvania, și se va realiza o libertate deplină*”⁴. Ioan Oros alias Rusu se pare ca a fost singurul cancelist care a refuzat să o semneze declarând: „*Sub nici o condiție nu subscriu că nu doresc și nu voiesc unirea*”⁵.

¹ Alin Bogdan Florea, *Activism și implicare politică. Tineri români în Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania*. Teză de doctorat. Coordonator științific: Prof. univ. dr. Iacob Marza, Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia, 2013, pp. 110-111.

² Manciulea, Ștefan, *Avram Iancu și Blajul*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000, p. 65.

³ Liviu Maior, *1848-1849 Români și Unguri în Revoluție*, București Editura Enciclopedică, 1998, p. 54.

⁴ Ștefan Manciulea, *Avram*, p. 66.

⁵ Ioan Oros alias Rusu, *Memorii*, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioan Ranca, București 1989, p. 32.

Nici tinerii teologi blăjeni nu s-au lăsat mai prejos, organizând o adunare în curtea seminarului unde s-au ținut discursuri înflăcărâte, sub îndrumarea profesorului Aron Pumnu-care așa cum rezultă dintr-un articol publicat în paginile periodicului Blăjan „Organul Luminarei” vedea în această revoluție un moment prielnic pentru obținerea unor drepturi pentru națiunile asuprite (așa cum era și cazul românilor)⁶. În acest context, dacă profesorii Timotei Cipariu și Vasile Rațiu considerau că trebuie trimise petiții împăratului de la Viena și dietei principatului Transilvaniei din Cluj, tânărul teolog Ioan Turcu - din anul al III-lea susținea că drepturile românilor nu trebuie pretinse și nu trebuie adresate rugăminți de rezolvare în fața autorităților guberniale și centrale, el având următoarea replică care evidențiază foarte bine avântul tineresc și dorința națională a tânărului - după cum ne mărturisește memorialistul Vasile Moldovan: „*Ba nu onorată conferință! Noi nici să cerem nici să pretindem ci să luăm ce este al nostru*”⁷. Atmosfera din rândul tinerilor blăjeni este reflectată foarte bine și într-o scrisoare adresată de tânărul teolog C. Stanciu (Stancz) tatălui său din Heveclean (Zalău): „*A răsărit ziua cea măreață, încă pot scrie și în limba noastră românească câte o scrisorică; nu suntem siliți să o dăm pe ungurește și să întrebuițăm o limbă străină ci folosesc limba daco-românească a nației mele ceea ce de mult am dorit. [...] Noi toți clerici suntem foarte tulburați. Unguri și sași ne roagă să ne unim cu ei: noi ne și învoirăm la aceasta dar numai sub următoarele condiții: 1. Ca noi să fim a patra națiune receptă în Ardeal cu aceleași drepturi ca și unguri, iar limba să rămâie nevătămată; 2. Iobăgia să se șteargă dar ei (iobagi) să nu plătească nimic, iar domni de pământ să fie despăgubiți din visteria statului; 3. Să avem deputați noștri în dietă după numărul populației; 4. Ca întreg Ardealul să se unească cu Transilvania*”⁸. Urmărind cu atenție conținutul acestei scrisori vom observa dorințele naționale ale acestora care simțeau că pot face ceva înălțător pentru națiunea lor.

O altă operă a tineretului românesc știutor de carte este Petiția-Manifest de la Cluj, de la finalul lunii martie 1848, ce poartă amprenta lui Ioan Buteanu și Florian Micaș. Aceasta reprezintă - prin conținutul său - o tentativă de incorporare a primelor opțiuni românești într-o formă politică

⁶ *Organul Luminarei*, număr LXIV, din 17 martie 1848, p. 64.

⁷ Vasile Moldovan, *Memorii din 1848-49*, Brașov, Editura A. Mureșianu, p. 7.

⁸ *Documente privind Revoluția de la 1848 în Țările Române C. Transilvania*, vol. I, București 1977, pp. 240-241; Coriolan Suciu, *Cum a fost pregătit 3/15 mai 1848*, Blaj, 1925, pp. 17-18.

organizată și structurată. În același timp, petiția este și un document mobilizator, ce va contribui mult la mișcările țărănești datorită prevederii de abolire a iobăgiei și de a răspândi ideea încetării robotelor în tot spațiul transilvănean⁹.

Tot tineretul (în special cel blăjean) a înțeles necesitatea răspândirii ideilor revoluționare în rândul populației din satele transilvănene. În acest sens, profesorul Aron Pumnu¹⁰ a redactat o proclamațiune către popor, pentru convocarea unei Adunări la Blaj, la Duminica Tomii (30 aprilie), iar tinerii teologi au copiat-o în sute de exemplare, și odată cu obținerea vacanței de Paști au răspândit-o în satele transilvănene, mulți parcurgând distanțe considerabile pentru a informa locuitorii din lumea satelor. Un bun exemplu în acest sens este cel al teologului Vasile Moldovan, care după cum ne amintește în propriile memorii a parcurs următorul itinerar: în prima zi a informat locuitori din Uioara, Noșlag și satele din apropiere - Iernut, Lechința, Oarba, Iclodul Mare, Iclodul Mic, Vaidei, Căpuș, Petea, Seușia, Chirileu; a doua zi a parcurs satele de pe Târnavă Mică: Bernadia, Lepindea, Daia, Lasleu, Solimoșiu, Odriheiu și Vaidacuta¹¹. De asemenea, un alt teolog blăjean - Vasile Nemeș trebuia să răspândească proclamația lui Aron Pumnu în Câmpia Turzii, Luna, Călărași și Războieni-Cetate¹².

După adunarea de la Duminica Tomii, tinerii au avut un nou rol definitoriu în informarea și organizarea populației satelor transilvănene pentru adunarea de la 3/15 mai de la Blaj. Astfel că, pe tot întinsul Transilvaniei, în special în zilele de duminică, după slujba religioasă s-au ținut adunări populare care au contribuit pe deplin la organizarea țăranimii în acțiunile politico-naționale. Prin intermediul acestor adunări Revoluția română a comunicat cu lumea satelor, ea facilitând penetrarea ideilor fundamentale ale programului¹³.

Tot acești tineri au contribuit alături de preoții satelor (mulți, de asemenea, tineri) la organizarea delegațiilor numeroase ce urmau să plece din fiecare sat și la conducerea lor spre Blaj. Un bun exemplu în acest sens este cazul lui Vasile Moldovan, care ne prezintă cu lux de amănunte felul în

⁹ Liviu Maior, *1848-1849*, pp. 57-58.

¹⁰ Pentru mai multe amănunte despre contribuția lui Aron Pumnu la implicarea tinerilor teologi în izbucnirea Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania a se vedea Ilie Rad, *Aron Pumnu (1818-1866)*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2016, pp. 90-113.

¹¹ Vasile Moldovan, *Memorii*, pp. 16-18.

¹² *Documente privind Revoluția de la 1848 în Țările Române C. Transilvania*, vol. II, București, 1979, pp. 290-291.

¹³ Liviu Maior, *1848-1849*, p. 70.

care a organizat și condus spre Blaj pe locuitorii din localitatea sa natală Chirileu: *Cam pe la 11 ore am ieșit cu căruța din curte, de abia am putut străbate până în mijlocul satului, unde am ținut o cuvântare scurtă. [...] Am pornit înainte. Îndărătul și în jurul nostru era tot popor. Ne-am mișcat dară cum se mișcă o apă curgătoare, mergea toată masa și noi cu ea. [...] Târziu după amiază am ajuns în hula Șeuliei. Aici ne-am urcat pe cea mai înaltă culme și am căutat împrejur. Nici înainte, nici îndărăt nu vedeam unde e fruntea și unde e coada, ci cât cuprindeai cu ochi nu vedeai decât români. [...] În 13 pe la 8 ore eram în Cetatea de Baltă. Tot aceeași priveliște. Șesul plin cu popor, de pe toate dealurile și colinele curgeau cete de popor. [...] Suind în Sâncel către Blaj se auzea un glas murmurător. [...] În urmă am sosit. Nu era vorbă să pătrundem către piață”¹⁴.*

De asemenea, o serie de tineri în special din Munții Apuseni au supravegheat mulțimea ce pătrundea în Blaj pentru a-i opri pe revoluționarii maghiari care se pare că doreau să facă dezordine la această măreață adunare a românilor transilvăneni. Grăitoare în acest sens sunt memoriile lui Isaia Moldovan (*Când am intrat în ulița cea mare de oameni, nici nu ne scoborâram din căruță și se reped la noi niște mocani de-ai Iancului și ne răpesc stindardul, sub cuvânt că suntem unguri. Erau, ce-i drept în Sâncel vre-o câțiva inteligenți unguri, care voiau să introducă la adunare stindarde ungurești, dar nu îndrăzniră. După ce a intervenit Iancu și ne-au recunoscut, s-a potolit lucru¹⁵), dar și ale fratelui său Vasile Moldovan(*când eram în mijlocul uliței, ne-au oprit în loc, ne-au prins cai de frâie vreo 5-6 moți de pe la Câmpeni s-au apropiat cu fețe amenințătoare de noi, punând unul mâna pe flamura ce o purtam eu. Nu ne putem explica pricina, până când un cunoscut mi-a șoptit, că în Blaj a pătruns faima, că vreo 40 tineri maghiari, conduși de maghiarul Precup, feciorul protopopului din Craifaleu de pe câmpie, ar fi sosit în Sâncel cu tricolorul maghiar, ca să agite în Blaj pentru unirea cu Țara Ungurească, că poporul ar fi în rătăcire, că noi am fi acei tineri și flamura noastră ar fi flamura uniri)¹⁶.**

Nici în vara anului 1848 tineretul transilvănean nu a stat departe de acțiunile politico-naționale, astfel că din delegația condusă de episcopul Andrei Saguna ce urma să aducă la cunoștința împăratului doleanțele romanilor transilvăneni au făcut parte 30 de tineri - după cum urmează:

¹⁴ Vasile Moldovan, *Memorii*, pp. 53-56.

¹⁵ Isaia Moldovan, *Din întâmplările vieții. Note și schițe*, Ediție și studiu introductiv de Nicolae Dumbrăvescu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2014, p. 22.

¹⁶ Vasile Moldovan, *Memorii*, p. 56.

Vasile Nopcea, Vasiliu Rațiu, Timotei Cipariu, Alexandru Sterca Țuluțiu, Moise Fulea, Iosif Igianu, Ioan Popazu, George Anghel, A. Treboniu Laurian, George Barițiu, Dimitrie Boeriu, Vasiliu Maioreșcu, Constantin Ioan, Ioane Bran Pop de Lemeny, Ioan Bardoși, Demetriu Făgărașiu, Agustin Ladai, Constantin Secăreanu, Vasiliu Lancea junior, Tulbașiu, Clococeanu, Mihăilașiu, Leone Pop, Leone Lachi, Novacu, Al. Verza, Georgiu, Vas, Georgiu Făgărașiu, Ioane Iuga, Ioacob Balcheșiu, Demetriu Borcea, Șerbianu Giurculețiu, Sava Popovici, Teoc Todor, Oprea Circa, Nicolae Martinoviciu, Dionisiu Tobias, Iancu Ionuțiu, Porea, Ioane Pauleti”¹⁷. Și din delegația episcopului unit Ioan Lemeny, ce a luat parte la lucrările Dietei din Cluj, din 29 mai 1848 au făcut parte o serie de tineri, printre care amintim pe: „Francisc Boer, Ioan Pop, Parteniu Trobițaș, Petru Pop, Andrei Pop, Agustin Pop, Ioan Dragomir, Ioan Chirilă, Ioan Sacalai, Ilie Farago, Petru Suci, Ioan Mărginean, Nicolae Găitan, Bucur Găitan, Petru Dobra, Iosif Barac, Giorgiu Burbea, Ioan A. Navrea, Nicolae Voinescu, Dominic Iordan, Alexandru Iacob, Neagoe Popia, Petru Drăghiciu, Vasiliu Anca, Iosif Velișca, Nicolae Bota, Alexandru Vaida, Georgiu Gal, Constantin Duma, Nicolau Popoviciu, Ioan Corcheș, Petru Ionete, Ioan Corbu, Ioan Lemeni, Georgiu Valea, Radu Leca, Barbu Cepescu, A. Stoica, Nicolae Măciucă, Vasiliu Fodor, Ioan Gligor, Amos Tobias, Ioan Tipeiu, Ioan Rusu, Alexandru Coloșa, Iosif Țuluțiu, Ilie Măcelariu și alți”¹⁸. Pe acești tineri îi caracteriza foarte frumos Ioan Oros alias Rusu, care scria la aproape o jumătate de secol de la Dieta de la Cluj: „[...]Deputațiunea română s-a adunat la casa parohială greco-unită din Cluj la protopopul Ioan Fechete Negruțiu de unde în 29 mai, înainte de a se deschide dieta, în rând câte doi cu episcopul Ioan Lemeny în frunte, au mers peste piața Clujului care era plină de unguri curioși și inimici, la cortelul guvernatorului transilvan Iosif Teleki de i-am predat petițiunea cestiunată iar de acolo ne-am dus la comisarul regesc baron Antoniu Puchner de l-am salutat în numele națiunii române din Transilvania, iar după ieșire am petrecut pe episcopul Ioan Lemeny până la protopopul Ioan Fechete Negruțiu, de unde apoi ne-am împrăștiat prin oraș, așteptând deschiderea dietei cu mare curiozitate. Deputațiunea noastră cu episcopul Ioan Lemeny în frunte au constatat din vicari, protopopi parohi, profesori, advocați amployați mai ales din Sibiu, canceliști de la Tabla Regească din

¹⁷Documente privind Revoluția de la 1848 din Țările Române C. Transilvania, vol. IV, București Editura Academiei Române 1998, p. 44.

¹⁸ Ibidem, pp. 48-49.

*Oșarheiu, neguțători din Brașov și alți inteligenți din toată Transilvania îmbrăcați în gală și cu mânuși albe și când am trecut peste piață către castelul guvernatorului unguri se uitau la noi cu ochi de tigrii ca la minune și ziceau: de unde atâția români? Era și ceva impunător și surprinzător de a se vedea în rândul celor mai fanatici maghiari în Cluj deodată atâția români zdraveni cu tipurile lor romane*¹⁹. Printr-un asemenea demers, acesta a evidențiat și mai mult rolul tinerilor în acțiunile politice, din primăvara și vara anului 1848, precum și supărările ungarilor pe aceștia.

Tot acești tineri au organizat în vara anului 1848 o serie de adunări populare prin care au vestit oamenii ștergerea iobăgiei. Un bun exemplu în acest sens este adunarea organizată de frații Moldovan și Ioan Oros alias Rusu în Chirileu²⁰.

Tot tinerii au fost cei mai urmăriți, persecutați și chiar arestați în primăvara și vara anului 1848 de autoritățile maghiare. În acest sens trebuie menționate încercările de arestare ale lui Avram Iancu²¹ și Alexandru Papiu Ilarian²², precum și arestarea și întemnițarea pentru mai multe luni ale lui Florian Micaș²³ și Simion Balint²⁴.

¹⁹ Ioan Oros alias Rusu, *Memorii*, pp. 43-44.

²⁰ Pentru mai multe amănunte despre organizarea și desfășurarea adunărilor prin care s-a vestit ștergerea iobăgiei a se vedea: Nicolae Dumbrăvescu, „Ziua de 18 iunie 1848 reflectată în paginile memorialiștilor mureșeni Isaia Moldovan, Vasile Modovan și Ioan Oros alias Rusu” în *Tinerii istorici și cercetările lor*, coordonator Nicolae Dumbrăvescu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2014, pp. 97-104; Gelu Neamțu, „3/15 mai – 18 iunie 1848 desființarea iobăgiei în Transilvania”, în *Studii istorice privind relațiile româno-ungare*, Coordonator Nicolae Edroiu, Cluj-Napoca, 2010, p. 155-159; Idem, „18 iunie 1848 „Duminica Sfintei Treimi”, ziua oficială a desființării iobăgiei în Transilvania”, în *Anuarul Institutului de Istorie George Bariț, Cluj-Napoca*, 2004, p. 523-540;

²¹ Pentru mai multe amănunte despre încercarea de arestare a lui Avram Iancu în vara anului 1848 a se vedea: Gelu Neamțu, *Avram Iancu – mit, realitate simbol*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015, pp. 29-46; Idem, „O încercare necunoscută de a-l captura pe Avram Iancu în vara anului 1848”, în *Anuarul Institutului de Istorie George Bariț, Cluj-Napoca*, 1999-2000, pp. 131-142; Idem, „O încercare lașă de a-l captura pe Avram Iancu în vara anului 1848” în *Iancule Mare*, 2000, număr 1-2, pp. 6-7.

²² Pentru mai multe amănunte despre încercarea de arestare a lui Alexandru Papiu Ilarian în vara anului 1848 a se vedea: Idem, „Urmărirea lui Alexandru Papiu Ilarian ca „instigator” la 1848”, în *Acta Museis Napocensis*, 1996, pp. 231-238.

²³ Pentru mai multe amănunte despre arestare și deținerea lui Florian Micaș în timpul revoluției de la 1848-1849 a se vedea: Ionel Mureșan, „Cauzele arestări și anchetări lui Florian Micaș în contextul social politic al Transilvaniei din primăvara anului 1848”, în *Marisia*, 2003, pp. 229-250.

În toamna anului 1848 tinerii au făcut să se țină la Blaj o a doua (13 septembrie) și o a treia adunare (24 septembrie) în care s-a hotărât înarmarea românilor pentru a se putea apăra de teroarea maghiară²⁵.

Acest moment coincide cu preluarea conducerii revoluției de către tineri, în mod oficial urmată de cea a puterii, pe baza principiului majorității șideschide perioada unui război civil, care duce la rândul său la afirmarea unei noi galerii de tineri - care au ocupat funcțiile de prefecți și vice prefecți între care amintim pe: Avram Iancu²⁶ (prefectul Legiunii Auraria Gemina), Ioan Axente Sever²⁷ (prefectul Legiunii I Blăjene), Vasile Moldovan²⁸ (prefectul Legiunii a III-a de Câmpie), Alexandru Bătrâneau și Vasile Simionas²⁹ (prefectul și viceprefectul Legiunii Câmpiei), Ioan

²⁴ Pentru mai multe amănunte despre arestare și deținerea lui Simion Balint în timpul revoluției de la 1848-1849 a se vedea Gelu Neamțu, „Arestarea, cercetarea, deținerea și eliberarea lui Simion Balint la 1848” în *Națiunea Română. Idealuri și realități istorice. Academicianul Cornelia Bodea la 90 de ani*, București, 2006, pp. 270-286.

²⁵ Silviu Dragomir, *Studii privind istoria Revoluției de la 1848*, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1989, p. 8.

²⁶ Silviu Dragomir *Avram Iancu*, Ediția îngrijită prefață și notă biografică de Emanuil Rus, Cluj-Napoca, Editura, Eikon, 2012; Ion Ranca, *Avram Iancu pe baricadele Apusenilor. Relatări contemporane ale unor apropiați și adversari*, Târgu Mureș, Editura Pax-historica, 1996; Florian Dudaș, *Avram Iancu-eroul românilor*, Oradea, Editura Lumina, 1993; Ion Ranca, Valeriu Nițu, *Avram Iancu. Documente*, București, Editura Științifică, 1974; Pascu 1972 Ștefan Pascu, *Avram Iancu – viața și faptele unui erou și martir*, București, Editura Meridiane, 1972; Pompiliu Teodor, *Avram Iancu în memorialistică*, ClujEditura Dacia, 1972.

²⁷ Nicolae Dumbrăvescu, Pagini de „memorialistică mărunță” despre prefectul Ioan Axente Sever, 2015, nr. 5, pp. 55-71; *Ioan Axente Sever și timpul său*. Ediția a II-a. Ediție revizuită și completată cu adnotări, texte și alte documente și fotografii de Liana Biriș, Vochița Ionescu, Blaj, Astra, 2011; C. Constantin Gomboș, „Prefectul Axente Sever în timpul revoluției transilvane de la 1848-1849”, în *Columna 2000*, 2009, nr. 37-38, pp. 27-29; Finca Lazăr, *File Salvate: aspecte din activitatea lui Axente Sever*, Sibiu, Psihomedica, 2008; Ioan Gabor, *Ioan Axente Sever. Un nume pentru neuitare (1821-1906)*, Sibiu, Editura Tribuna, 2006; Gheorghe Stănescu, „Ioan Axente Sever, simbol al demnității naționale (3/15 aprilie 1821-13 august 1906)”, în *Dacoromania*, 2006, număr 25, pp. 33-34; Idem „Un erou transilvănean: Ioan Axente Sever”, în *Historia*, 2006, număr 59, pp. 41-43;; Adrian T. Pascu, *Ioan Axente Sever (1821-1906): viața și activitatea militantă*, Cluj-Napoca, Dacia, 1985.

²⁸ Nicolae Dumbrăvescu, „Vasile Moldovan. Prefectul Legiunii a III-a de Câmpie” în *Oglinda Literară Focșani*, 2011, număr 120, p. 7350-7351; număr 121, p. 7630; Paul Abrudan, *Prefectul Pașoptist Vasile Moldovan*, București, Editura Militară, 1970; Petre Baci, *Prefectul Legiunii a III-a*, București, Editura Litera, 1976.

Buteanu³⁰ (prefectul Legiunii Zarandului), Nicolae Vlăduțiu³¹ (prefectul Legiunii Câmpiei), Petru Dobra³², (prefectul Legiunii Zlatnei), Simion Balint³³ (prefectul Legiunii Ariesului), Nicolae Solomon (prefectul Legiunii Hunedoarei)³⁴, Ioan Oros alias Rusu³⁵ (Viceprefectul Legiunii a III-a de Câmpie), cărora li s-au dedicat remarcabile monografii, dar și o galerie de tineri tribuni, centurioni și decenturioni ale căror biografii, cu excepția câtorva cazuri (Petru Bonta, Iosif Tămaș) au rămas uitate în negura timpului.

²⁹ Nicolae Dumbrăvescu „O consemnațiune mai puțin cunoscută a protopopului Ștefan Moldovan privitoare la victimele Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania”, în *Fragmente din Trecut. Tinerii cercetători și istoria*, coordonatorii Anamaria Macavei, Diana Maria Dăian, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2015, pp. 121-125; Nicolae Dumbrăvescu, Un izvor narativ mai puțin cunoscut despre tineri uciși în Cluj în timpul Revoluției de la 1848-1849, în *Astra Salvensis*, 2014, număr 4, pp. 37-40; Vasile Lechințan, *Martiri români din Câmpia Transilvaniei la 1848. Alexandru Bătrâneanu, Vasile Simonis și Vasile Turcu*, Editura Clusium, 1996.

³⁰ Silviu Dragomir, *Ioan Buteanu. Prefectul Zarandului în anii 1848-1849*. Ediția a II-a. Ediție îngrijită și completată de Vasile Iuga. Cluj-Napoca, Editura Societății Culturale Pro Maramureș „Dragoș Vodă” 2012; Iuga, Vasile. *Ioan Buteanu, fiu al Sighetului, erou și martir*, Cluj-Napoca, Editura Societății Culturale Pro Maramureș „Dragoș Vodă”, 2012; Ioan M. Bota, „Cinstirea unui mare și vrednic înaintaș - prefectul Ioan Buteanu”, în *Maramureș Vatră de istorie milenară*, V, Cluj-Napoca, 2004, pp. 303-306; Iosif Pop junior, „Ioan Buteanu, fiu al Sighetului și erou al neamului românesc”, în *Maramureș Vatră de istorie milenară*, V, Cluj-Napoca, 2004, pp. 311-312. Vasile Iuga, „Ioan Buteanu erou național, fiu al Maramureșului”, în *Maramureș Vatră de istorie milenară*, IV, Cluj-Napoca, Editura Dragoș Vodă, pp. 227-244. Mihai Marina, *Maramureșenii – Portrete și medalioane*, Cluj-Napoca, Editura Dragoș Vodă, 1998, pp. 186-192; Viorica Dutcă, „Ioan Buteanu, prefectul Legiunii Zarandului”, în *Avram Iancu și prefectii săi*, Târgu-Mureș, Casa de editură Petru Maior, 1996, pp. 86-93; Eugen Hulea, „Ioan Buteanu”, în *Apulum*, X, 1972, pp. 387-395; Silviu Dragomir, *Ioan Buteanu. Prefectul Zarandului în anii 1848-1849*, București, Editura Casei Școalelor, 1928.

³¹ Petre Baci, *Prefectul Câmpiei ardelenice*, București, Editura Litera, 1977; Ioan Olteanu, „Momente din activitatea prefectului de câmpie Nicolae Vlăduțiu”, în *Apulum*, X, 1972, p. 397-406.

³² Valentin Borda, Viorica Dutcă, Traian Rus, *Avram Iancu*, pp. 94-103; Gheorghe Anghel, „Petru Dobra un prefect martir al Revoluției de la 1848 din Transilvania”, în *Apulum*, X, 1972, p. 373-385.

³³ Ioan Furdui, „Simion Balint și alte personalități ale Roșiei Montane” în *Istorie și societate. Studii și comunicări*. Vol. I, Ploiești, 2010, pp. 85-87. Gelu Neamțu, „Arestarea, cercetarea, deținerea și eliberarea lui Simion Balint la 1848”, în *Națiunea Română. Idealuri și realități istorice*. Acad. Cornelia Bodea la 90 de ani, București, 2006, 270-289. Traian Rus, *Simion Balint fiu al Țării Moșilor*. Cluj-Napoca. Editura Eta, 2003. Teodor Șandor, „Simion Balint, prefectul vechilor saline (Turda)”, în *1848 Blajul și amintirea Revoluției*,

Un bun exemplu în acest sens este și cel al tribunului Legiunii a III-a de Câmpie - Iacob Oltean originar din Vaidei județul Mureș³⁶. Despre formare sa intelectuală datele lipsesc cu desăvârșire, cert este că după cea de a III-a adunare de la Blaj, din septembrie 1848 fost numit tribun al legiunii conduse de Vasile Moldovan, după cum aflăm din memoriile acestuia: „*Mi-am numit de viceprefect pe Florin Lăscudean din Cucerdea, de tribuni pe Iosif Tămaș ginerele preotului din St.-Marghita, Iacob Oltean din Vaidei, Alexandru Pop din St. Paul, Petru Bonta din Seușa, Alexe Popviciu din Sântă Mărie și Ignat Teodor din Lăscud*”³⁷.

Acesta s-a implicat activ în organizarea și dotarea cu armament a Legiunii a III-a de Câmpie. A luat parte la dezarmarea locuitorilor maghiari din localitățile St. Paul și Chirileu, de unde conducătorii Legiunii a III-a de Câmpie au cules două care de arme pe care le-au trimis la Iernut, unde se afla un despărțământ al legiunii condus de preotul protopop Iosif Lazăr, Aron Tămaș - preot în Bord și preotul din Șieulia³⁸.

Odată cu dispersarea trupelor Legiunii a III-a de Câmpie, Iacob Oltean împreună cu prefectul Legiunii - Vasile Moldovan, cu viceprefectul Florian Lăscudean și ceilalți tribuni din legiune se îndreaptă peste Câmpia Transilvaniei, dorind să ajungă la Năsăud (la Urban) pentru a se integra în trupa acestuia³⁹.

Blaj 1998, pp. 194-202. Eugen Hulea, „Simion Balint”, în *Apulum*, X, 1972, pp. 421-431. Nerva Hodoș, *Simion Balint: Viața și luptele lui în Munții Apuseni ai Ardealului la 1848-1849*, București 1913. E. Hodoș, *Simion Balint: din istoria vieții sale, fapte și lupte din Munții Apuseni ai Ardealului în 1848-1849*, Sibiu, Editura Arhidiecezană.

³⁴ Liviu Botezan, Ela Cosma, Ionuț Isac, Attila Varga, *Dicționar al personalităților Revoluției de la 1848-1849 din Banat și Transilvania. Chipuri dintr-un an de neuitat*, București, Editura Academiei Române, 2008, pp. 390-397; Gheorghe Anghel, „Nicolae Solomon, prefect de Hațeg și Hunedoara”, în *Apulum*, X, 1972, pp. 407-420.

³⁵ Nicolae Dumbrăvescu „Ioan Oros alias Rusu o viață, o istorie, un destin”, în *Sententia*, Târgu-Jiu, Editura Academica Brâncuși, 2013, p. 61-78; Maria Totu (coordonator), *Bărbați ai datoriei 1848-1849*. Mic Dicționar, București, Editura Militară 1984, p. 244-245. Ioan Chiorean „Ioan Oros (Rusu)”, în *Profiluri Mureșene*, vol. I, Târgu Mureș 1971, p. 81-90; Vasile Netea, „Un memorialist pașoptist. Ioan Oros alias Rusu”, în *Studii, Revista de Istorie*, Tomul 22, nr. 3, 1969, p. 517-529.

³⁶ Maria Totu (coordonator), *Bărbați ai datoriei 1848-1849*. Mic Dicționar, București, Editura Militară 1984, p. 244-245, p.195.

³⁷ Vasile Moldovan, *Memorii* p. 87.

³⁸ *Ibidem*, p. 91.

³⁹ *Ibidem*, p. 99.

Participă alături de trupa lui Urban la bătăliile de la Sântioana și Reghin, unde împreună cu ceilalți lăncieri vor forma latura dreaptă a trupeii acestuia. Înfrângerile suferite de trupele lui Urban la Sântioana și Reghin l-au determinat pe tribunul Iacob Oltean să se întoarcă peste câmpia Transilvaniei împreună cu Vasile Moldovan, Florian Lăscudean și ceilalți tribuni la Blaj, unde vor staționa pentru o scurtă perioadă de timp.

Din Blaj, Iacob Oltean alături de prefectul Vasile Moldovan, de prefectul Florian Lăscudean și de ceilalți tribuni între care îi amintim pe Iosif Tămaș, Alexe Popoviciu și Alexandru Pop au mers la Cetatea de Baltă, unde odată cu restaurarea comitatului ei vor primi misiunea de la Comitetul Național Român din Sibiu de a restaura Legiunea a III-a de Câmpie⁴⁰, care în această perioadă a mai purtat numele de Legiunea Cetății de Baltă sau a Târnavelor.

Atacurile succesive ale insurgenților maghiari asupra Legiunii a III-a de Câmpie a dus la dispersarea luptătorilor ei în luna ianuarie a anului 1849. În acel moment tribunul Iacob Oltean împreună cu prefectul legiunii Vasile Moldovan s-au îndreptat spre zona Munților Apuseni, unde se vor integra în legiunea Auraria Gemina condusă de prefectul Avram Iancu.

Integrat în legiunea Auraria Gemina, tribunul Iacob Oltean a luat parte la cea de-a doua luptă cu Hatvani de la Abrud, moment în care împreună cu fostul prefect al Legiunii de Câmpie a format aripa stângă, după cum aflăm din raportul lui Avram Iancu și din relatările unui memorialist anonim care menționa următoarele despre conducătorii aripii stângi a oastei lui Avram Iancu: „*La Cornea se află Vlăduțiu sub el tribunii Olteanu și Faur. Aceștia formau aripa stângă*”⁴¹.

Iacob Oltean și ceilalți tribuni care au condus luptele aripii stângi a oastei lui Avram Iancu, în bătălia de la Abrud, cu trupele lui Hatvani au avut parte de o luptă grea și sângeroasă în ziua de 17 mai, însă prin eforturi considerabile au reușit să reziste și într-un final să învingă trupa maghiară pe care au silit-o să se retragă în oraș⁴².

Tribunul Iacob Oltean a luat parte și la bătăliile cu Farcas Kemeny-când a format alături de fostul prefect al Legiunii de Câmpie, Nicolae Vlăduțiu și tribunul Boeriu aripa de nord a oastei lui Avram Iancu, ce avea

⁴⁰ Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția română din Transilvania în anii 1848- 1849*, vol. II, Sibiu-Cluj, 1945-1946, pp. 501-502.

⁴¹ Nicolae Bocșan, Rudolf Gräf, *Revoluția de la 1848 în Munți Apuseni. Memorialistică*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 167.

⁴² *Ibidem*, p. 167.

drept scop apărarea drumului ce duce spre Câmpeni, după cum ne mărturisește un memorialist anonim: „*Prefectul Groza să ocupe pozițiile de pe aripa vestică la Stiurț, iar grusul trupelor (prefectul Vlăduțiu, tribunii Andreica, Oltean și Boeriu) la nord pe drumul dintre Abrud și Câmpeni*”⁴³.

În 15 iunie 1849, în urma unui nou plan gândit de Avram Iancu pentru a surprinde și alunga din Abrud pe insurgenți maghiari care se pare că deja sufereau de foame, Iacob Oltean a format împreună cu tribunul Rusu și centurionul Iambor aripa dreaptă - ce avea misiunea să mențină pe înălțimi cu trupele din centru, după cum ne mărturisește același memorialist: „*[...] Tribunii Oltean și Rusu și centurionul Iambor să mențină pe înălțimi legătura cu centrul. Aceste unități au format aripa dreaptă*”⁴⁴.

În 2 iunie 1849, odată cu pătrunderea trupelor maghiare conduse de P. Vașvari în ținutul Apusenilor și atacarea satului Mărișel, Avram Iancu a trimis pe Iacob Oltean împreună cu tribunul Nicolae Corcheș și cu 68 de vânătorii și 200 de lăncieri pentru a opri înaintarea insurgenților maghiari. Iacob Olteanu și Nicolae Corcheș alături de vânătorii și lăncierii lor au obținut o strălucită victorie la Fântânele, unde a fost un adevărat măcel, inclusiv liderul trupei maghiare P. Vașvari a căzut în luptă⁴⁵.

Lupta de la Fântânele a fost ultima din cadrul Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania la care Iacob Oltean a luat parte. De asemenea, despre activitatea sa de după revoluție nu am reușit să aflăm informații.

În concluzie, tânărul din Vaidei, Iacob Oltean a avut o importantă contribuție la istoria Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania, în special în faza Războiului Civil când a organizat alături de prefectul Vasile Moldovan, de viceprefectul Florian Lăscudean și de tribunii Iosif Tămaș, Petru Bonta, Vasile Pop, Alexe Popovici și Ignat Teodor, Legiunea a III-a de Câmpie, a participat la luptele de la Sântioana și Reghin alături de trupele lui Urban și la cele din Munții Apuseni, unde s-a făcut remarcat în luptele cu Emeric Hatvany, Farcas Kemeny și P. Vașvari.

Prin urmare, studiul de față nu reprezintă decât o mică contribuție la îmbogățirea istoriografiei românești cu un nou medalion biografic al unui tânăr tribun care, în timpul Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania a pus mai presus idealul național decât propria-i viață. Așadar, considerăm că ar fi necesar ca istoricii și cu precădere cei tineri să-și aplece atenția și asupra biografiilor acestor tineri, care au făcut posibile ținerea primelor

⁴³ *Ibidem*, p. 179.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 180.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 188.

adunări naționale la Blaj. Tot ei au organizat Transilvania în legiuni românești și și-au apărât națiunea cu sabia în mână în fața tăvălugului maghiar.